

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'AN VAHYİ DIŞINDA BİLGİLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Faik AKCAOĞLU

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'AN VAHYİ DIŞINDA BİLGİLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Faik AKCAOĞLU

Danışman: Prof. Dr. İsmail ÇAKAN

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

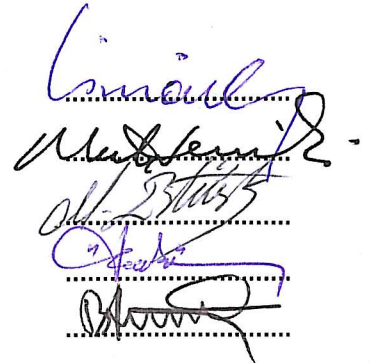
İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Doktora öğrencisi FAİK AKCAOĞLU'nun HZ.PEYGAMBER'İN KUR'AN VAHYİ DIŞINDA BİLGİLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.06.2010 tarih ve 2010-11/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 14.07.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İSMAİL ÇAKAN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUHSİN DEMİRCİ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.RAŞİT KÜÇÜK
5) Jüri Üyesi : YRD.DOÇ.DR.BEKİR KUZUDİŞLİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLARI

I. KONU	2
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
II. KAYNAKLAR	6
A. MÜSTAKİL KAYNAKLAR	7
B. DİĞER KAYNAKLAR	10

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN VAHYİ DIŞINDA BİLGİLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE MESELELER

I. KAVRAMLAR	14
A. VAHİY	14
1. Vahyin Sözlük ve İstilah Anlamı	15
2. Kur'ân'da Vahiy	18
3. Hadislerde Vahiy	21
B. İLHAM	22
1. İlhamın Sözlük ve İstilah Anlamı	22
2. Kur'ân'da İlham	25
3. Hadislerde İlham	28
4. İlham ve Vahiy Kavramlarının Ortak ve Farklı Yönleri	29
a. Ortak Yönleri	30
b. Farklı Yönleri	30
5. İlhamın Bilgi Değeri	33
a. İlhamı Kesin Delil Kabul Edenler	33
b. İlhamı Kesin Delil Kabul Etmeyenler	35
C. HİKMET	39
1. Hikmet Kelimesinin Sözlük ve İstilah Anlamı	39
2. Kur'ân'da Hikmet	41
3. Hadislerde Hikmet	47
D. Değerlendirme	49
II. MESELELER	52
A. HZ. PEYGAMBER'İN BİLGİ KAYNAKLARI VE İÇTİHADLARI	52
1. Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları	53

a. Vahiy	58
b. Duyular	61
c. Akıl	62
d. Haber	64
2. Hz. Peygamber'in İctihadları	66
a. Hz. Peygamber'in İctihadda Bulunabileceği Görüşünde Olanlar	67
b. Hz. Peygamber'in İctihadda Bulunamayacağı Görüşünde Olanlar	76
c. Hz. Peygamber'in İctihadları Konusunda Görüş Bildirmemeyi (Tevakkuf) Tercih Edenler	80
3. Değerlendirme	84
B. SÜNNETİN KAYNAĞI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR	86
1. İlk Üç Asırda Sünnetin Kaynağı ile İlgili Tartışmalar	87
a. Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi	87
b. Birinci Asrın Sonları ile İkinci Asır	94
c. Üçüncü Asır	100
2. Üçüncü Asır Sonrasında Sünnetin Kaynağı ile İlgili Tartışmalar	109
a. Sünnetin Tamamının Vahiy Olduğu Görüşü	109
b. Sünnetin Kaynağının Vahiy Olmadığı Görüşü	120
c. Sünnetin Kısmen Vahiy Olduğu Görüşü	130
3. Değerlendirme	144
C. KUR'AN DIŞI VAHYİN İMKÂNI	146
1. Önceki Peygamberlere Gelen Vahyin Mahiyeti	147
2. Hz. Peygamber'e Beyân Görevinin Verilmiş Olması	151
3. Hz. Peygamber'e Hikmet Verilmiş Olması	153
4. Hz. Peygamber'in Bilgilendirildiği Bazı Konular	154
a. İki Taifeden Birisinin Vaat Edilmesi	154
b. Rüyasında Düşmanların Sayıca Az Gösterilmesi	155
c. Müslümanlara Meleklerle Yardım Edileceklerinin Bildirilmesi	156
d. Hz. Peygamber'e, Hz. Zeyneb ile Evliliğinin Önceden Haber Verilmesi	158
e. Hz. Peygamber'e Sırrının İfşa Edildiğinin Haber Verilmesi	161
f. Rüyasında Mekke'ye Gireceklerinin Gösterilmesi	162
g. İsrâ Olayı ve Hz. Peygamber'e Gösterilen Alametler	164
5. Değerlendirme	168
D. KUDSÎ HADİSLER, HZ. PEYGAMBER'İN RÜYALARI VE KUR'ÂN DIŞI VAHYİN GELİŞ YOLLARI	169
1. Kudsî Hadisler	169
2. Hz. Peygamber'in Rüyaları	174
3. Kur'ân Dışı Vahyin Geliş Yolları	180
a. Vasıtasız Vahiy	180
b. Elçi Vasıtası ile Vahiy	183

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN DIŞI VAHYE DELÂLET EDEN SAHÎH-HASEN HADİSLER

I. İBÂDETLER İLE İLGİLİ HADİSLER.....	190
A. TEMİZLİK	191
1. Üzerinde Necaset Bulunan Ayakkabı ile Namaz Kılmak	191
2. Misvak	196
B. NAMAZ	201
1. Namaz Vakitleri	202
2. Namazların Rekâtları	208
3. Yedi Organ Üzerine Secde Etmek	215
4. Diğer Vaktin Namazını Beklemek	219
C. ZEKAT	224
D. HAC	229

1. Hac ve Umreye Birlikte Niyet Etmek.....	230
2. Üzerinde Koku Bulunan Elbise ile İhrama Girmek.....	235
3. Telbiye Getirirken Sesi Yükseltmek.....	238
II. MEGÂZÎ İLE İLGİLİ HADİSLER.....	242
A. Bİ'RÎ MA'UNE VAK'ASI.....	243
B. BENİ KURAYZA KUŞATMASI.....	249
C. MEKKELİLERLE SAVAŞILMASI EMRİ.....	253
D. MEKKE'NİN BELİRLİ BİR SÜRE HELAL KILINMASI.....	256
E. ŞEHİTLİĞİN GÜNAHLARA KEFFÂRET OLMASI.....	263
III. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER.....	270
A. HZ. PEYGAMBER'İN FAZİLETİ.....	270
1. Hz. Peygamber'in Diğer Peygamberlerden Ayrıldığı Özellikleri.....	272
2. Hz. Peygamber'in, Melik-Peygamber ile Kul-Peygamber Olmak Arasında Muhayyer Bırakılması.....	301
3. Hz. Peygamber'in Ümmeti İçin Yaptığı Duâ.....	306
4. İsrâ ve Mi'râc.....	329
5. Hz. Peygamber'e Meleklerle Yardım Edilmesi.....	330
6. Hz. Peygamber'e Vefatının Yaklaştığının Vahyedilmesi.....	332
7. Hz. Peygamber'e Salavât Getirmek.....	345
B. HZ. HATİCE'NİN FAZİLETİ.....	354
C. HZ. HASAN VE HÜSEYN'İN FAZİLETİ.....	361
D. ÜBEY B. KA'B'İN FAZİLETİ.....	365
E. MEDİNE'NİN FAZİLETİ.....	370
1) Medine'nin Hicret Yurdu Olması.....	370
2) Medine'nin Hastalıklardan Temizlenmesi.....	378
IV. TIB İLE İLGİLİ HADİSLER.....	380
A. SİHİR.....	381
B. RUKYE.....	386
V. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER.....	393
A. HESAPSIZ VE AZAPSIZ CENNETE GİRECEK OLANLAR.....	393
B. KABİR ZİYARETİ.....	415
C. KABİR AZABI.....	427
D. RAMAZAN VE KURBAN BAYRAMLARI.....	439
E. HZ. PEYGAMBER'E SORULAN SORULARA VAHİYLE CEVAP VERİLMESİ.....	444
F. HZ. PEYGAMBER'İN KAVMİ ARASINDA GEÇEN KONUŞMADAN HABERDAR EDİLMESİ.....	446
G. KUREYŞ'İN LANETLENMESİ.....	449
H. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE OKUNMASI.....	452
İ. HAYRIN ŞER GETİRMESİ.....	457
J. ARŞI TAŞIYAN MELEKLER.....	460
K. KOMŞU HAKKI.....	463
L. ŞEYTANLARA KARŞI DUA.....	468
VI. DEĞERLENDİRME.....	473

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN DIŞI VAHYE DAİR ZAYIF HADİSLER

I. İSNAD AÇISINDAN ZAYIF OLAN HADİSLER.....	477
A. İBADETLER İLE İLGİLİ HADİSLER.....	478

1. Abdest ve Namazın Öğretilmesi	479
2. Sakalların Hilallenmesi	483
3. Mestler Üzerine Meshin Emredilmesi	486
4. Namazın Sevdirilmesi	490
5. Vitir Namazı	491
B. CİHAD İLE İLGİLİ HADİSLER	502
1. Savaş İçin At Beslemek	502
2. Harbin Taktik Olması	504
C. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER	506
1. Ehl-i Beytin Faziletine Dair Hadisler	506
2. Hz. Osmân'ın Faziletine Dair Hadisler	510
3. Hz. Ali'nin Faziletine Dair Hadisler	514
4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Faziletine Dair Hadisler	522
5. Ashâbdan Bazı Kimselerin Faziletine Dair Hadisler	525
D. KUR'ÂN-I KERÎM İLE İLGİLİ HADİSLER	530
1. Kur'ân'ın İndiriliş Sebebi	531
2. Kur'ân Âyetlerinin Tertibi	532
E. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER	535
1. Hadisleri Gizleyenlerin Allah Teâlâ'nın İndirdiklerini Gizlemiş Olacakları	535
2. Şerli Bölgeler	537
3. Müzik Aletleri ve İçki	541
4. Cebrâîl'in Öğrettiği Kelimeler	543
5. Yalan Yere Yemin Etmek	546
6. Ümmetin İhtilafa Düşmesi	551
F. DEĞERLENDİRME	552

II. KUR'ÂN DIŞI VAHİYLE İLGİSİ METİN AÇISINDAN TARTIŞMALI OLAN HADİSLER 554

A. İBADETLERE DAİR HADİSLER	558
1. NAMAZ	558
a. Rükû ve Secdede Kur'ân Okumak	558
b. Teşehhüd	565
c. Korku Namazı	568
d. Allah Teâlâ'nın Peygamber'inin Dili ile Hükmetmesi	577
2. HAC	579
B. CİHÂD İLE İLGİLİ HADİSLER	583
1. Bedir Esirleri	583
2. İslâmı Kabul Edene Kadar İnsanlarla Savaşmak	587
3. Hâricîleri Öldürenlere Allah Teâlâ'nın Vaadi	592
C. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER	602
1. Hz. Peygamber'in Fazileti	603
2. Medîne'nin Fazileti	607
3. Eslem ve Gıfâr Kabilelerinin Fazileti	610
D. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER	615
1. Yiyecek Maddesinin Kontrolü	615
2. Müşriklerin Mucize İsteği	619
3. Ayın Yirmi Dokuz Gün Olması	627
4. Müşriklerin Bağışlarını Almak	631
5. Saçın Bir Kısımını Kesip Bir Kısımını Bırakmak	636
6. İçki İçenlere Lanet Edilmesi	638
7. İpek Elbise	642
8. Halka İyi Davranmak	649
9. Tevazu	652
10. Cennet ve Cehennemliklerin İsimlerinin Kayıtlı Olduğu İki Kitap	657
11. Zina Suçunun Cezası	661
E. DEĞERLENDİRME	670

SONUÇ	672
EKLER.....	679
EK 1.....	680
EK 2.....	750
EK 3.....	765
BİBLİYOGRAFYA	784

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
<i>a.mlf.</i>	: Aynı müellif
<i>a.s.</i>	: Aleyhisselâm
<i>AÜİFD</i>	: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>AÜSBE</i>	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>a.y.</i>	: Aynı yer
<i>b.</i>	: bin, ibn
<i>bk.</i>	: bakınız
<i>b.y.y.</i>	: Baskı yeri yok
<i>CÜİFD</i>	: <i>Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>DÜİFD</i>	: <i>Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>HTD</i>	: <i>Hadis Tetikleri Dergisi</i>
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>hızr.</i>	: Yayına hazırlayan
<i>İFAV</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>m.</i>	: Miladi
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MEBİA</i>	: <i>Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>MÜSBE</i>	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>nşr.</i>	: Neşir
<i>ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	: Radıyallahu anh
<i>r.anhâ</i>	: Radıyallahu anhâ
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>SÜİFD</i>	: <i>Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>SÜSBE</i>	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	: Sayı
<i>s.a.</i>	: Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>ss.</i>	: Sayfadan sayfaya
<i>trc.</i>	: Tercüme eden
<i>tsh.</i>	: Tashîh
<i>t.s.</i>	: Tarih yok
<i>vd.</i>	: Ve devamı
<i>v.dğr.</i>	: Ve diğerleri
<i>y.y.</i>	: Yayinevi yok

ÖNSÖZ

Sünnet, Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağı olması ve Kur'ân'ın anlaşılmasındaki önemli fonksiyonundan dolayı İslâmî kaynaklar arasında önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı sünnetin doğru olarak anlaşılıp yaşanması son derece önemlidir. Tarih boyunca sünnet ile ilgili yapılan çalışmaların temel amacı da bu yönde olmuştur. Ancak zaman zaman sünnete yöneltile eleştiriler, kimi İslâm âlimlerini savunmacı bir pozisyon almaya sevk etmiş ve sünnetin dindeki konumunu güçlendirmeye yönelik bir çaba içerisine sokmuştur. Bu çabalar netice itibari ile sünnetin kaynağını araştırmaya kadar uzanmıştır. İslâm dünyasında ilk asırlardan bu zamana kadar sünnetin vahiy kaynaklı olduğu yönünde genel bir kanaat bulunmaktadır. Ancak hangi sünnetlerin vahye dayandığı, ya da hangi konulardaki sünnetlerin vahiy kaynaklı olduğu noktasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve genelde belirli birkaç âyet veya hadisten yola çıkılarak yapılan genellemelerle konu halledilemeye çalışılmıştır. Aslında bu konunun tam olarak halledilebilmesi için mutlaka hadis kaynaklarına başvurulması ve buna göre bir değerlendirme yapılması elzemdir. Fakat bu zamana kadar böyle bir çalışma kaleme alınmamıştır.

Sünnet-vahiy ilişkisi konusunda ortaya konan görüşler incelendiğinde, ilk dönemlerdeki tartışmaların günümüzde de aynen devam ettiği ve kullanılan delillerin genellikle aynı olduğu görülmektedir. Günümüzde hala sünnetin vahiy ilişkisinin tartışılmaya devam edilmesinin, belirli bazı âyet veya hadislere dayanılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmasından kaynaklandığı dikkat çekmektedir.

Tüm bunlar, sünnetin vahiy kaynaklı olup olmadığı ya da Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alıp almadığı konusunda daha kesin neticelere ulaşmak için kullanılması elzem olan hadis kaynaklarına müracaat etmeyi gerektirmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alıp almadığı, aldı ise bunların hangi konulara dair olduğu konusunda daha kesin fikirlere ulaşmak mümkün olacaktır. İşte bu çalışma, böyle bir düşüncenin ürünüdür.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, “Hz. Peygamber’in Kur’ân vahyi dışında bilgilendirilmesi ile ilgili kavramlar ve meseleler” ele alınmıştır. Burada öncelikle Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında almış olduğu bilgileri adlandırmak için kullanılan vahiy, ilham ve hikmet kavramları incelenmiş ve bunların hangisinin Kur’ân dışı bilgileri ifade etmek için kullanılabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra Hz. Peygamber’in bilgi kaynakları ve içtihadları araştırılmış, ardından sünnetin kaynağı ile ilgili olarak ortaya konan görüşlerin tespiti ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Kur’ân açısından Kur’ân dışı vahyin mümkün olup olmadığı konusu da ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, hadis kaynaklarının taranması neticesinde tespiti yapılan ve Hz. Peygamber’in Kur’ân vahyi dışında bilgilendirildiğinden söz eden sahîh rivâyetler inceleme konusu yapılmıştır.

Üçüncü Bölümde ise, Kur’ân dışı vahiyden söz etmekle birlikte zayıf olduğu tespit edilen rivâyetler incelenmiştir. Bu rivâyetler isnad açısından zayıf olanlar ve Kur’ân dışı vahiyle ilgisi metin açısından tartışmalı olanlar diye iki kısımda mütalaa edilmiştir.

Araştırma genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Hz. Peygamber’e vahiy geldiğini bildiren tüm rivâyetlerin isnadları, araştırmacıların istifadesini kolaylaştırmak amacıyla “Ek” bölümde verilmiştir. Bunlardan ikinci bölümde incelemesi yapılan hadislerin isnadları “Ek 1”de, Üçüncü bölümdeki isnad açısından zayıf olan hadislerin isnadları “Ek 2”de ve Kur’ân dışı vahiyle ilgisi metin açısından tartışmalı olan hadislerin isnadları da “Ek 3”de verilmiştir. Hadislerin isnadları, ek bölümünde tez içindeki işleniş sırasına göre aktarılmıştır.

Araştırmada kaynak olarak kullanılan eserlerin künyeleri bibliyografya bölümünde verilmiştir. Zaman zaman bazı eserlerin birkaç nüshasından istifade edilmek zorunda kalındığında, bunlardan nadir olarak kullanılanların künyeleri dipnotlarda tam olarak kaydedilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i kaynak gösterilirken öncelikle araştırmada esas alınan Âlemu'l-Kütüb baskısının cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Eserin parantez içerisinde verilen cilt ve sayfa numaraları ise *Concordance*'ın esas aldığı altı ciltlik baskıya aittir.

Tezde çok fazla isim geçmesinden dolayı tüm şahısların vefat tarihleri verilmemiş, yalnızca görüşlerinden istifade edilen âlimlerin ve gerekli görülen bazı kimselerin vefat tarihleri verilmekle iktifa edilmiştir.

Gerek ana metinde gerekse dipnotlarda şahıs ve kitaplardaki “el” (elif-lâm) takıları, zorunlu olmadıkça kullanılmamıştır.

Gerek konu seçiminde gerekse araştırmanın çeşitli aşamalarında göstermiş olduğu yakın ilgi ve vermiş olduğu destekten dolayı Değerli Hocam Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezi kısmen veya tamamen okuyup mülahazalarını arzeden Dr. Mustafa Genç hocam'a ve kıymetli arkadaşlarım Muhammed Enes Topgül, Arafat Aydın ve Seyit Ali Güşen'e teşekkür ederim. Doktora çalışmalarım boyunca vermiş oldukları maddî ve manevî destekten dolayı İlim ve İrşad Vakfı'nın değerli yönetici ve çalışanlarına şükranlarımı arzederim. İlim hayatım boyunca verdikleri destekten dolayı anne ve babama, ayrıca çalışmalarım boyunca bana sürekli destek olan eşime de teşekkürlerimi sunarım.

Faik Akcaoğlu

İstanbul, 25 Temmuz 2010

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLARI

I. KONU

Cahiliye karanlıkları içine gömülmüş ve şirk içinde bir hayat süren insanlara gönderilen peygamberler silsilesinin son halkası Hz. Muhammed, Allah'ın inayetiyle insanları tarihte eşine rastlanamayacak kadar kısa bir sürede şirk ve zulüm bataklığından tevhidin aydınlığına çıkarmayı başarmış ve büyük bir medeniyetin sağlam temellerini atmıştır. Bu yolda en büyük yardımcısının Allah Teâlâ'nın vahyi olduğu ve vahyin yönlendirmesi ile hareket ettiği, kaynakların bize sunmuş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, vahyin bulunmadığı durumlarda ise kendi üstün zekası ve bilgi birikimi ile meseleleri halletme yoluna gitmiştir. Bu da, sünnetin biri vahiy diğeri de Hz. Peygamber'in içtihadları olmak üzere iki ana kaynağa dayandığını göstermektedir.

İslâm âlimleri arasında sünnetin büyük oranda vahye dayandığı ve vahyin yönlendiriciliği ile oluştuğu yönünde genel bir kanaat bulunmaktadır. Bu konudaki görüşlerin ortaya çıkışı hicrî birinci asra kadar uzanmakta olup İslâm tarihinin her döneminde yazılan sünnet/hadis konulu çalışmalarda sünnetin vahye dayandığı yönünde görüşlere rastlamak mümkündür. Bu görüşleri ilk defa müstakil bir başlık altında ele alıp inceleyen Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) olmuştur. O, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih* adlı eserinde¹ “Resûlullâh (s.a.), Kitap'ta Nass Bulunmayan Konulardaki Sünnetleri Vahiyle mi Yoksa Vahye Dayanmadan mı Belirlemiştir?” bölümünde ilk dört, dört buçuk asırdaki tartışmalar hakkında bilgiler vermektedir.

Hatîb el-Bağdâdî'den sonra da bu konudaki tartışmalar devam etmiş, ortaya daha pek çok görüş atılmıştır. Bu görüşler, çeşitli eserlerde dağınık olarak yer almakla birlikte son asra kadar müstakil olarak inceleme konusu yapılmamış, günümüzde ise bunları ele alıp inceleyen çalışmaların sayısı hayli artmıştır. Ayrıca sünnetin İslâm'daki yeri, kaynağı ve sünnet-vahiy ilişkisi gibi konulara, geçmişte yazılan hadis usûlü ile ilgili eserlerde yer verilmemişken, son dönemlerde sünnetin hucciyyeti ile ilgili tartışmaların artması üzerine bu konular da hadis usûlü eserleri ile hadis konulu diğer çalışmalarda yer almaya başlamıştır.² Hatta sünnetin vahiyle ilişkisi konusunda müstakil

¹ Bk. Hatîb, *Fakîh*, I, 266-273.

² Bk. Hayrâbâdî, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 44 vd.; Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 11.

çalışmalara da imza atılmıştır.³ Yine kudsî hadis konusu da hadis usûlü eserlerine girmiştir.⁴

Sünnet-vahiy ilişkisinden söz eden eserlerin de ortaya koyduğu gibi İslâm tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar Kur'ân'a yansımayan vahyin Hz. Peygamber'i yönlendiriciliği konusunda sürekli olarak bir şeyler söylenmiş, ancak Kur'ân dışı vahyin etkisinin hangi alanlarda ve ne kadar olduğu konusunda bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. İşte "Hz. Peygamber'in Kur'ân Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi" tezinin asıl konusu, hadis kaynaklarında dağınık olarak yer alan ve Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığından söz eden rivâyetleri inceleyip bunların konuya delil olup olamayacaklarını tespit etmektir.

Kur'ân dışı vahiy denildiğinde genellikle kudsî hadisler anlaşılır. Yine Hz. Peygamber'in, gerek rüyasında gerek uyanık iken bazı şeylerin kendisine gösterilmesi yolu ile bilgilendirildiğinden söz eden hadisler de Kur'ân dışı vahiy kapsamında ele alınıp değerlendirilmektedir.⁵ Ancak biz, kudsî hadisleri ve Hz. Peygamber'in, bazı şeylerin gösterilmesi sureti ile bilgilendirildiğinden söz eden rivâyetleri, çalışmanın hacmini çok fazla aşacağı düşüncesi ile araştırma konusunun dışında bırakmayı tercih ettik. Zira bu konularda hadis külliyyatında oldukça fazla rivâyet bulunmaktadır.

Araştırmanın asıl konusunu Hz. Peygamber'e vahiy geldiğinden söz eden ve "Allah Teâlâ bana vahyetti," "bana vahyedildi," "bana haber verildi," "Cebrâîl bana geldi ve haber verdi," "bana emredildi," "bana yasaklandı" v.b. daha pek çok lafza sahip olan rivâyetler teşkil etmektedir. Bir başka ifade ile Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan vahiy aldığından açıkça söz eden rivâyetler, araştırmanın asıl konusudur. Bu türden rivâyetlere hadis külliyyatının tamamında rastlamak mümkündür ve bunlar, konu ve ravilerinin farklılığından dolayı kaynaklarda dağınık olarak yer almaktadır.

Araştırmada yalnızca Kur'ân dışı vahye delâlet eden lafız veya ifadelere sahip rivâyetler ele alınmış, gayb haberleri, melekût âlemi gibi zorunlu olarak vahye

³ Mollâ Hâtır'ın, *es-Sünnetü'n-nebeviyyetü vahyun* adlı eseri bu yönde bir çabanın ürünüdür.

⁴ Bk. Makbûlî, *Mustalahu'l-hadis*, s. 13-16; Karîbî, *Muhtasar*, s. 31-42; Abdusselâm Mahmûd, *Mûcez*, s. 26-30; Sabbâğ, *el-Hadisü'n-nebevî*, s. 154-163; Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 221-229.

⁵ Peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğu konusunda geniş bilgi için bu bölümün sonunda yer alan "Hz. Peygamber'in Rüyalari" kısmına bakılabilir.

dayandığı kabul edilen konulardaki rivâyetler, açıkça vahiyden söz etmedikleri için araştırma konusunun dışında bırakılmıştır.

Konu ile ilgili tüm rivâyetlerin ele alınıp birlikte değerlendirilmesi daha kesin sonuçlara ulaşmak için oldukça önemli olsa da doktora düzeyinde bir çalışmanın hacmi göz önüne alındığında bunun mümkün olamayacağı yapılan taramalar sonucunda anlaşılmıştır. Bu nedenle kaynak sınırlamasına gidilerek *el-Kütübü't-tis'a* olarak bilinen ve en temel hadis kaynakları kabul edilen dokuz hadis kitabındaki rivâyetlerin incelenmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.

Hiz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiy geldiğinden söz eden rivâyetlerle birlikte, Kur'an dışı vahiyle bağlantılı olan ve incelemesi yapılan rivâyetlerin anlaşılması açısından önemli bir yeri bulunan Hiz. Peygamber'in bilgi kaynakları ve içtihadları, sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar ve Kur'an dışı vahyin imkânı gibi konular da araştırma alanına dâhil edilmiştir.

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Öteden beri İslâm âlimleri, sünnetin vahiyle ilgisini tartışmış ve farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Sünnetin konumunu, mahiyetini ve ona verilecek değer ve statüyü belirleme açısından esasen bu konu son derece önemlidir ve ulemanın yaptığı tartışmalar yersiz ve değersiz değildir.⁶ Ancak bu tartışmalar daha çok teorik düzeyde kalmış ve birkaç âyet ve hadisten yola çıkılarak genellemelere gitmek adeta prensip haline gelmiştir.

İslâm düşüncesinde vahiy denildiğinde akla ilk olarak Kur'an-ı Kerim gelmektedir ve Kur'an vahyinin Hiz. Peygamber'in hayatında önemli bir yeri bulunduğu, söz ve davranışlarını şekillendirdiği konusunda herhangi bir tereddüde mahal yoktur. Asıl mesele, Allah Resûlü'nün yirmi üç yıllık risâlet hayatı boyunca söylemiş olduğu sözlerde ve yaptığı hareketlerde Kur'an dışı vahyin etkisinin bulunup bulunmadığıdır. Bu mesele, daha çok sünnet-vahiy ilişkisi bağlamında ele alınıp çözülmeye çalışılmaktadır.

⁶ Önkâl, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metluvv," s. 55.

Burada ihtilafın kaynağını Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları konusu teşkil etmektedir. Zira Allah Resûlü'nün sözlerinin ve fiillerinin hangi kaynağa ya da kaynaklara dayandığının tespiti, sünnetin kaynağını belirleme konusunda kesin yargılara varmak için oldukça önemlidir. Ancak bunu yapabilmenin o kadar kolay olmadığı ve bugüne kadar yapılan çalışmaların konuyu kısmen aydınlatabildiği görülmektedir. Zira nassların farklı okunuşlara müsait olması ve bunları ele alanların konuya bakış açıları, meselenin çözümü yolunda atılan her adımın aslında konuyu daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirmesine sebep olmaktadır. Öyleki, "sünnetin kaynağı vahiydir" görüşünün bile, içi tam olarak doldurulamamış, ayrıntılarına inildiğinde konunun tam olarak halledilemediği ve belli birkaç delilden yola çıkılarak yapılan genellemelere dayanan bir iddia olduğu görülmektedir. Bu nedenle sünnet-vahiy ilişkisi konusunda o kadar çok şey söylenmiş olmasına rağmen, konunun hala tartışılıyor olması da bu gerçeği açıkça ifade etmektedir.

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alıp almadığını, aldı ise bunların hangi alanlara dair olduğunu tespit etmeyi amaçlayan ilk müstakil çalışma olma hüviyetini taşımaktadır. Zira bugüne kadar konunun pratikteki yansımaları yani Hz. Peygamber'in vahiy aldığından söz eden rivâyetler bir bütün olarak ele alınıp hadis usûlü kriterleri ışığında incelenmemiştir. Bu nedenle bu konuda bir çalışmanın eksikliği hissedilmiş ve böyle bir çalışmanın hem sünnet-vahiy ilişkisi ile ilgili tartışmalara yeni bir ivme kazandıracağı hem de Türkiye'deki hadis çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Özellikle son yıllarda çok daha fazla gündeme gelen sünnetin vahiy kaynaklı olup olmadığı tartışmalarına yeni bir boyut getireceği ümidini esas alan bu çalışmanın, sahasında bugüne kadar yapılan teorik tartışmaların dayandığı delillerin güvenilir olup olmadığını belirleme açısından da oldukça önemli bir görev icra edeceği düşünülmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın asıl konusu Kur'ân dışında Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ tarafından bilgilendirildiğinden söz eden rivâyetlerin incelenmesi olduğundan, konuyu tam olarak çözebilmek veya daha kesin sonuçlara ulaşabilmek için ilk olarak konu ile

ilgili tüm rivâyetlerin tespiti gerekmektedir. Bundan dolayı Kur'ân dışı vahiy ile ilgili rivâyetlerin tespiti için öncelikle *el-Kütübü't-tis'a* olarak bilinen dokuz hadis kitâbı baştan sona taranmış ve tespit edilen rivâyetler, konularına göre tasnif edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Ehlince malumdur ki, bir hadisin tüm tariklerini tespit etmeden ve bunların sıhhat durumlarını belirlemeden yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçların her zaman için yanlış çıkması mümkündür. Bu nedenle inceleme konusu yapılan hadislerin tüm tarikleri tespit edilmeye ve bunların güvenilir olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Rivâyetleri incelerken yalnızca *el-Kütübü't-tis'a* ile sınırlı kalınmamış ve hadisin ulaşılabilen tüm kaynaklardaki rivâyetleri bir araya getirilerek bir sonuca ulaşma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle ikinci asırda te'lif edilen eserlerden başlanılarak Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne'sine* kadar geniş bir literatürden faydalanılmaya çalışılmıştır.

Tezde ele alınan rivâyetlerin sayıca çok fazla olması, bunların isnadlarında yer alan ravilerin uzun uzadıya ve tek tek incelenmesini oldukça zorlaştırmıştır. Bu nedenle araştırma konusu hadislerle ilgili daha önce çalışma yapmış âlimlerin ulaştıkları sonuçlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Ancak bu sonuçlar mutlak olarak doğru kabul edilmemiş ve zaman zaman cerh-ta'dîl kitaplarından faydalanılarak hadisler hakkında yeniden hüküm verildiği de olmuştur. Hakkında bugüne kadar herhangi bir hüküm verilmemiş rivâyetlerin isnadlarını inceleyerek zayıf raviler varsa bunlara işaret edilmiş ve hadislerin sıhhat durumu hakkında kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Rivâyetler inceleme konusu yapılırken yalnızca isnad tenkidi ile yetinilmemiş, elden geldiğince metin tenkidi yapılarak rivâyetlerin sıhhati tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de başta Kur'ân, o konudaki diğer hadisler ve İslâm âlimlerinin görüşleri esas alınmış, bunlar birlikte değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya gayret edilmiştir.

II. KAYNAKLAR

Hicrî birinci asırdan günümüze kadar gündemden düşmeyen sünnet-vahiy ilişkisi konusunda gerek söylenenler gerekse yapılan çalışmalar sonucunda önemli bir birikim oluşmuştur. Özellikle son bir asırda sünnetin hucciyeti tartışmaları sonucu konu

ister istemez sünnetin vahiy ile ilişkisine yönelmiş ve bu yöneliş bu konuda önemli bir mesai harcanmasına yol açmıştır. Bu mesai sonucunda ise sünnet-vahiy ilişkisinden söz eden müstakil çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca bu konuda özellikle tefsirler, hadis şerhleri ve fıkıh usûlü eserleri başta olmak üzere daha pek çok kaynakta sünnetin vahiy ile ilişkisi konusundaki görüşlere rastlanmaktadır. Bu nedenle araştırmanın kaynaklarını, “müstakil kaynaklar” ve “diğer kaynaklar” olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

A. MÜSTAKİL KAYNAKLAR

1. Sünnet’in kaynağının vahiy olduğundan söz eden rivâyetleri derleme çalışmalarından birisi Halîl İbrahim Mollâ Hâtır’a aittir. Eser, *Muhtasar es-Sünnetü’n-nebeviyyetü vahyun*⁷ ismini taşımakta olup hakkında herhangi bir bilgi edinilemeyen *es-Sünnetü’n-nebeviyyetü vahyun* adlı eserin muhtasarıdır. Klasik bir bakış açısı ile kaleme alınan eserde müellif, Kur’ân dışı vahye delâlet eden lafızlara sahip rivâyetlere yer vermiştir. Eserin yaklaşık yarısına tekabül eden bu bölümünde müellifin tespit ettiği yirmi beş lafzı içeren rivâyetler, herhangi bir sıhhat değerlendirmesi yapılmaksızın sıralanmış ve o konudaki diğer rivâyetlere temas dahi edilmemiştir. Ayrıca rivâyetlerin tamamen Kur’ân’dan bağımsız kabul edildiği görülmektedir. Zira “*insanlarla savaşımla emrolundum*” hadisi Kur’ân dışı vahye örnek gösterilmiştir.⁸ Oysa ileride görüleceği üzere bu hadisin kaynağı Kur’ân dışı bir vahiy değil Kur’ân vahyidir.

Eserde Kur’ân dışı vahiyden söz eden rivâyetlerin yanısıra nübüvvet delilleri, Hz. Peygamber’in geçmişte yaşanmış ve gelecekte yaşanacak (fıten) olaylar hakkında verdiği bilgiler ve i’câz niteliği taşıyan Hz. Peygamber’in sözleri de incelenmiştir. Eserde, tek bir rivâyete dayanılarak hüküm verilip o konudaki diğer rivâyetlerin incelenmemesi, sıhhat araştırması yapılmaması ve hadislerin Kur’ân’dan bağımsız olarak değerlendirilmesi gibi önemli eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu nedenle alanında ilk çalışmalardan biri olmasına rağmen söz konusu eserden istifade imkânı sınırlı kalmıştır.

⁷ Dâru’l-Kible, Cidde 2005.

⁸ Bk. s. 89.

2. Bu konudaki bir diğer çalışma Mehmed Saîd Hatiboğlu'nun *Hiz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*⁹ adlı eseridir. Hatiboğlu bu eserinde gayb bilgisi üzerinde durmuş ve Hiz. Peygamber'in günlük bazı olaylarla ilgili almış olduğu Kur'ân dışı vahiylerden söz eden rivâyetleri inceleme konusu yapmıştır. Kitâbın asıl tezi Kur'ân dışında vahiy bulunmadığı olduğundan Hiz. Peygamber'in ilâhî ihbarla bilgilendirildiğinden söz eden rivâyetlerin zayıf ya da uydurma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu yapılırken hadis usûlü kaidelerine riâyet edilmediği ve zayıf isnadlarla ya da isnadsız olarak nakledilen rivâyetlerin sahîh hadislerle tercîh edildiği görülmektedir. Bu durum, eserden yeterince istifade etmeye engel olmuştur.

Bu iki eser dışında Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetlere yönelik makale türünde çalışmalar da kaleme alınmıştır.

Bu konudaki ilk çalışma Bünyamin Erul'un , "Hiz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi"¹⁰ adlı makalesidir. Müellif, bu konuyu daha önce *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* adlı doktora tezinde "Sahâbenin Sünnete Menşei Açısından Bakışları"¹¹ bölümünde incelemiş, daha sonra bu bölümü makale olarak yeniden ele almıştır. Bu çalışmada Hiz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğinden söz eden ve metninde vahiy kavramının geçtiği dokuz farklı konudaki rivâyetler incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bu rivâyetlerin, ravi tasarruflarına açık olduğu, bunların metinlerinde idrac veya ihtisar bulunduğu gibi gerekçelerle Kur'ân dışı vahye delil olamayacakları sonucuna ulaşılmıştır.

Bu makaleye reddiye mahiyetinde Nihat Hatipoğlu tarafından "Hiz. Peygamber (s.a.)'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması - Tahlil ve Eleştiri-"¹² adlı bir makale kaleme alınmıştır. Burada Hatipoğlu, özellikle idrâc konusu üzerinde durmuş ve Erul'un incelemiş olduğu rivâyetlerden yedisi hakkındaki mülâhazalarını aktarmıştır.

Hatipoğlu'nun bu eleştirilerine Bünyamin Erul "Bir 'Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin

⁹ Otto Yayınları, Ankara 2009.

¹⁰ *İslâmiyât*, 1998, I, sy. 1, ss. 55-72.

¹¹ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 199-231.

¹² *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, XI, sy. 3-4, ss. 273-295.

Eleştirisi-¹³ adlı makalesi ile cevap vermiştir. Erul bu son makalesinde özellikle “peygamberlerin rüyaları vahiydir,” “Sünneti Cibrîl getirmiştir” gibi iddiaları eleştirmiş ve “Sünnet-vahiy ilişkisi,” “sünnetin hikmet boyutu” “Hz. Peygamber’in bilgisinin dayanakları,” “Cem‘ ve te’lif, ihtisar, tekerrür-taaddüd imkanları” konuları üzerinde durarak Hatipoğlu’nun eleştirilerine cevap vermiştir. Erul daha sonra Hz. Peygamber’e vahiy geldiğinden söz eden beş farklı konudaki rivâyetlerin incelemesini yapmıştır.

Makale türünde hazırlanan bu üç çalışma, ulaşılan sonuçlar farklı olmasına rağmen, Kur’ân dışı vahyin yansımaları olan rivâyetlerin -kısmen de olsa- inceleme konusu yapıldığı ilk çalışmalar olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle bu araştırmaların ortaya koymuş olduğu ilkelerden istifade ettiğimizi ve rivâyetlerin incelenmesinde metot açısından bunlardan yararlandığımızı belirtmeliyiz.

Doğrudan Kur’ân dışı vahiyden söz eden rivâyetleri konu alan bu çalışmaların dışında sünnet-vahiy ilişkisi ile ilgili görüşleri inceleyen ve bunların değerlendirmesini yapan daha başka çalışmalar da kaleme alınmıştır.

Bu konudaki en kapsamlı araştırma Mustafa Genç’in *Sünnet-Vahiy İlişkisi* adlı, aslı doktora tezi olan kitabıdır.¹⁴ Müellif eserinde ayrıntılı olarak sünnetin kaynağı ile ilgili görüşleri delilleri ile incelemiş ve bunların geniş tahlillerini yapmıştır (s. 69-214). Eser bu yönden, bu konudaki diğer çalışmalardan oldukça farklı bir hüviyete sahiptir.

Sünnetin kaynağı ile ilgili olarak kaleme alınan makale türünde çalışmalar ise şunlardır:

Abdullah Aydın, “Sünnetin Kaynağı Hakkında,” *Din Öğretimi Dergisi*, 1992, sy. 37, s. 48-54.

Aynur Uraler, “Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler,” *HTD*, 2006, IV, sy. 2, ss. 81-106.

Ahmet Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” *DÜİFD*, 1999, I, ss. 151-193.

¹³ *İslâmiyât*, 2000, III, sy. 1, ss. 161-184.

¹⁴ Kitâbî Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmet Önkal, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metluvv,” (*Kur’ân ve Sünnet Sempozyumu* içinde), İrfan İlmi Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, İstanbul 1999, ss. 55-69.

Saffet Sancaklı, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” *Diyanet İlmi Dergi*, 1998, XXXIV, sy. 3, ss. 53-70.

Sâlih Karacabey, “Hadis-Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî’nin Görüşleri,” *UUİFD*, 1992, IV, sy. 4, ss. 217-225.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Çalışmanın gerek birinci bölümünde gerekse rivâyetlerin inceleme konusu yapıldığı ikinci ve üçüncü bölümlerinde tefsir, hadis, hadis usûlü, fıkıh ve fıkıh usûlü başta olmak üzere geniş bir literatürden faydalanılmıştır.

Rivâyetlerin incelenmesi esnasında başta *el-Kütübü’t-tis’a* olarak bilinen Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî’nin *Sünen*’leri, Mâlik’in *Muvattâ’ı* ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i olmak üzere ulaşabildiğimiz tüm kaynaklardan faydalanmaya gayret ettik. *el-Kütübü’t-tis’a* dışında en çok müracaat ettiğimiz eserler Ma’mer b. Râşid’in *Câmi’i*, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’leri, Şâfiî, Tayâlisî, Humeydî, Abd b. Humeyd, Bezzâr, Ebû Ya’lâ ve Ebû Avâne’nin *Müsned*’leri, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’leri, Tahâvî’nin *Şerhu meâni’l-âsâr* ve *Şerhu müşkili’l-âsâr*’ı, İbnu’l-Münzir’in *el-Evsad*’ı, Taberânî’nin üç mu’cemi, Dârekutnî’nin *Sünen*’i, Hâkim’in *el-Müstedrek*’i, Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*, *Delâilu’n-nübüvve* ve *Şuâbu’l-îmân*’ı ve Begavî’nin *Şerhu’s-sünne*’si olmuştur.

Rivâyetlerin sıhhatinin tespitinde özellikle Heysemî’nin *Mecmau’z-zevâid*’i ile Elbânî’nin *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha* ve *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-zaîfe* ve *l-mevzûa* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Bunlar dışında İbn Ebî Hâtim ve Dârekutnî’nin *el-İlel* adlı eserleri ile İbnu’l-Cevzî’nin *el-Mevzûât*’ı da sık sık başvurduğumuz kaynaklardır.

Ravilerin güvenilir olup olmadıklarının belirlenmesinde daha çok Ukaylî’nin *ed-Duafâ*’sı, İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’i, İbn Hibbân’ın *Kitâbu’l-mecrûhîn*’i, İbn Adî’nin *el-Kâmil*’i, Zehebî’nin *Mîzân*’ı ve İbn Hacer’in *Tehzîbu’t-Tehzîb*’inden

faydalanılmıştır. Cerh-ta‘dîl konusundaki literatürün genişliğine ve raviler hakkında pek çok yerde bilgi bulunmasına rağmen genellikle burada zikri geçen eserlere atıf yapmakla yetinilmiştir. Ancak zaman zaman başka eserlere müracaat edildiği de olmuştur.

Bunların dışında özellikle tefsirler ve hadis şerhleri en çok kullandığımız eserler arasındadır. Tefsîr alanında Taberî’nin *Câmiu’l-beyân*, Zemahşerî’nin *Keşşâf*, Râzî’nin *Mefâtihu’l-gayb*, Kurtubî’in *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân* ve İbn Kesîr’in *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm* adlı tefsirleri en temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Hadis şerhlerinden İbn Battâl’ın *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*’si, İbn Abdilber’in *Temhîd*’i, Begavî’nin *Şerhu’s-sünne*’si, Kâdî İyâz’ın *İkmâlu’l-Mu‘lim*’i, Kurtubî’nin *el-Müfhim*’i, Nevevî’nin *el-Minhâc*’ı, İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî*’si, Aynî’nin *Umdetu’l-kârî*’si, Münâvî’nin *Feyzu’l-Kadîr*’i, Azîmâbâdî’nin *Avnu’l-Ma‘bûd*’u ve Mübârekfûrî’nin *Tuhfetu’l-ahvezî*’si en başta gelen kaynaklarımız durumundadır. Ayrıca bunların dışında zaman zaman başka şerhlerden de yararlanılmıştır.

Hiz. Peygamber’in bilgi kaynakları konusunda klasik kaynaklarda derli toplu bilgiler bulmak zordur. Bu nedenle Kemal Sözen’in “Hiz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları” ve Ahmet Yıldırım’ın “Hiz. Peygamber’in Bilgisi ve Bilgi Alanları” adlı makaleleri istifade ettiğimiz çalışmalar olmuştur.

Hiz. Peygamber’in içtihadları konusunda en derli toplu ve doyurucu bilgiler klasik fıkıh usûlü kaynaklarında yer almaktadır. Bu nedenle Cessâs’ın *el-Füsûl*’ü, Debûsî’nin *Takvîmu’l-edillesi*, Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin *el-Mu‘temed*’i, Cüveynî’nin *et-Telhîs* ve *el-Burhân*’ı, Serahsî’nin *Usûl*’ü, Gazzâlî’nin *el-Mustasfâ*’sı ve Âmidî’nin *el-İhkâm*’ı ile diğer bazı fıkıh usûlü eserlerine ve içtihad konusunda yazılan müstakil çalışmalara müracaat edilmiştir.

Sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar bölümünde en çok yararlandığımız eserler Şâfiî’nin *er-Risâle*’si ve *el-Ümm*’ü olmuştur. Bu iki kıymetli eser, sünnetin vahiy ile ilişkisi konusundaki farklı görüşlere ulaşma imkanı sağlayan en eski kaynak durumundadır. Bunlarda Şâfiî, kendi görüşlerinin yanısıra özellikle ikinci asırda ortaya konan farklı görüşleri aktarmak suretiyle zengin bir malzeme sunmuştur.

Şâfiî'nin bu iki eseri dışında Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin *Kitâbu's-sünne'si*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh'i*, Suyûtî'nin *Miftâhu'l-cenne'si*, Mevdûdî'nin *Sünnetin Anayasal Konumu* adlı eseri ile Abdulganî Abdulhalîk'ın *Hucciyyetü's-sünne'si* başvuru kaynaklarımız arasında en başta gelenleridir. Zira bu eserler, geçmişte ortaya konan görüşleri vermek ve bunların değerlendirmesini yapmak suretiyle bu konuda önemli malzemeler sunmaktadırlar. Ayrıca gerek klasik gerek modern tefsîr, hadîs, usûl-i hadîs ve usûl-i fıkıh kaynakları başta olmak üzere değişik alanlarla ilgili pek çok eserden faydalanılmıştır.

“Kur’ân Dışı Vahyin İmkânı” konusunda klasik tefsirlerde çok fazla malzeme bulmak mümkün olmamıştır. Ayrıca bu konuda yapılan çalışmalar son bir asrın ürünüdür. Bu nedenle bu bölümde Mevdûdî'nin *Sünnetin Anayasal Konumu*, Afzalur Rahmân'ın *Sîret Ansiklopedisi*, Usmânî'nin *Sünnet'in Bağlayıcılığı*, A'zamî'nin *Dirâsât*, Hayri Kırbaçoğlu'nun *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Mustafa Genç'in *Sünnet-Vahiy İlişkisi* adlı eserleri ile Mevlüt Güngör'ün “Kur’ân’a Göre Kur’ân’dan Başka Vahiy Var mıdır?” adlı makalesi, faydalandığımız çalışmalar arasında yer almıştır.

Şüphesiz ki incelenen rivâyetlerin sayıca fazla, konularının da dağınık olması çok fazla esere müracaat etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı yukarıda zikri geçen eserler dışında özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde inceleme konusu yapılan hadis ile ilgili olarak ulaşılabilen gerek klasik gerek modern kaynaklar kullanılmaya gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN VAHYİ DIŞINDA BİLGİLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE MESELELER

I. KAVRAMLAR

Hiz. Peygamber'in Kur'an vahyi dışında Allah Teâlâ'dan bilgi aldığı görüşünde olan âlimlerin, bunun hangi yollarla gerçekleştiği konusunda farklı düşüncelere sahip bulundukları dikkat çekmektedir. Âlimlerin bir kısmı, bu bilgilendirmelerin vahiy yolu ile meydana geldiği ve Hiz. Peygamber'e verilen bilgilerin vahiy olduğu görüşündedir. Bazı âlimler ise vahiy dışında ilham yolu ile de Allah Resûlü'ne bilgiler verildiğini ve onun hem vahye hem de ilhama muhatap olduğunu iddia etmişlerdir. Bu g r ş te olanların, vahiy ile ilham arasında nasıl bir fark gözettikleri tam olarak çözülebilmiş değildir. Özellikle Kur'an vahyi ile karışması endişesinden dolayı Kur'an dışı bilgileri yalnızca ilhâm olarak adlandıranlar da vardır.¹ Bazı araştırmacılar ise, Hiz. Peygamber'e hikmet verildiğini bildiren âyetlerden yola çıkarak, Kur'an dışı bilgilere hikmet demeyi tercih etmişlerdir.² Tüm bunlar, Kur'an dışı bilgilerin adlandırılması konusunda bir kavram kargaşasına işaret etmektedir. Bu yüzden bu bölümde vahiy, ilham ve hikmet kavramları incelenerek Kur'an'a yansımayan bilgiler için bu kavramlardan hangisinin veya hangilerinin kullanımının doğru olacağı tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. VAHİY

Allah Teâlâ ile peygamberleri arasındaki özel bir iletişim yolu olan ve bu yolla elde edilen bilgileri adlandırmak için kullanılan vahiy kavramı hakkında İslâmî kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmaktadır. Ancak burada biz, konumuz açısından geniş bir incelemesini yapma imkanımız olmadığı için vahyin sözlük ve ıstılah anlamı hakkında kısa bilgi verip Kur'an ve hadislerde vahyin hangi manalarda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın  ağdaş Tefsiri*, III, 491.

² Bk. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 254-255; Erul, "Bir 'Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülahazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-," s. 171, 184. Bu konuda Bünyamin Erul şunları söylemektedir: "Yüce Allah'm, Kur'an vahyinin yanısıra Cebrâil, ilham, kalbe ilkâ ve rüya gibi bazı yollarla da elçisiyle iletişim kurmasından daha tab  bir şey olamaz. Ancak biz bunu vahy-i gayri metluv kavramıyla değil, bazı âyetlerde geçtiği üzere 'hikmet' kavramı ile ifade etmeyi tercih ediyoruz." Bk. Erul, a.g.m, s. 184.

1. Vahyin Sözlük ve İstilah Anlamı

Arapça'da v-h-y (وحي) harflerinden oluşan vahiy kelimesi, asıl olarak “süratli bir tarzda işaret etmek” anlamına gelir.³ Bu da remz (üstü kapalı ifade) ve ta'rîz (sembollü anlatım) ile olmakta, yalnızca sesle ya da bazı uzuvlarla işaret edilerek yapılmaktadır.⁴ Sürat manasını içermesinden dolayı Arapça'da “süratli iş” anlamında “أمرٌ وحي” (emrun vahyun) ifadesi kullanılır.⁵ Vahiy kelimesinin çeşitli kullanımları incelendiğinde bunların hepsinde “süratli işaret etme” anlamının bulunduğu görülmektedir.⁶ Yine bu kökten türeyen “el-vahiyu” (الوحي) ile “el-vahâ” (الوحي) masterları da “süratli, acele etmek ve ses” manalarına gelmektedir.⁷ Kelimenin Yahûdî-Ârâmî dilindeki karşılığı da “acele etmek”tir.⁸

Vahiy kelimesinin süratlilik-acele anlamı yanında ikinci temel özelliği gizliliklidir.⁹ Bundan dolayı vahiy, “Başkasının anlamayacağı tarzda muhataba has olan gizli, süratli haber verme” olarak anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu açıdan vahyin, hızlı, gizli, başkalarının farkedemeyeceği tarzda vahiy gönderene has bir bildirme, iletişim kurma olduğu da söylenebilir.¹¹

Kelimenin süratlilik ve gizlilik anlamları dışında kitâb,¹² gizli söz, risâlet, kitâbet,¹³ ilhâm,¹⁴ işaret,¹⁵ hat,¹⁶ mektup,¹⁷ emr,¹⁸ ba's,¹⁹ i'lâm (bildirme), ateş,

³ Râgıb, *Müfredât*, s. 809; Taftâzânî, *Şerhu Hadisi'l-Erbâin*, s. 109; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32; Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 55.

⁴ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32.

⁵ Râgıb, *Müfredât* s. 809; Ebû Şehbe, *Medhal*, s. 78; Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 55; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 365.

⁶ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, III, 62.

⁷ Bk. İsmail b. Abbâd, *Muhît*, III, 241; Cevherî, *Sihâh*, VI, 2520; İbn Fâris, *Mu'cem*, VI, 93; İbn Sîde, *Muhkem*, IV, 28, 29; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 381.

⁸ Bk. Wensinck, “Vahiy,” *MEBİA*, XIII, 142.

⁹ Bk. Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr*, II, 281; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XII, 397; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32. Ayrıca bk. Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, V, 297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 381; Kirmânî, *Kevâkib*, I, 14; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 15; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, I, 48; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385; Tehânevî, *Keşşâf*, III, 1523.

¹⁰ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32.

¹¹ Reşid Rızâ, *Muhammedî Vahiy*, s. 20. Ayrıca bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 30-31; Aslan, *Kur'ân'da Vahiy*, s. 42.

¹² Cevherî, *Sihâh*, VI, 2519; İbn Fâris, *Mu'cem*, VI, 93; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 379.

¹³ Cevherî, *Sihâh*, VI, 2520; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 832; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 379, 381; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1729; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 15; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 384, 385.

hükümdar, erkek başkan, ağlatma, Allah'ın kalbe ilkası,²⁰ îmâ etmek,²¹ bilgilendirmek için başkasına ilkâ edilen şey²² gibi başka anlamları da bulunmaktadır.

İslâm âlimleri, kelime olarak geniş bir anlam çeşitliliğine sahip bulunmasından ve Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlarda kullanılmasından dolayı vahyi değişik şekillerde tarif etmişlerdir. Bu tanımların konumuz bakımından belli başlı olanları üzerinde durmak istiyoruz.

Vahiy yaygın olarak “Peygamberlerinden birisine indirilmiş olan Allah'ın sözüdür” diye tarif edilmektedir.²³ Bu tarif, vahyin ismi mef'ul manasına göre yapılmıştır. Yine vahiy, “Allah Teâlâ'nın, peygamberlerine yazı (kitâb) ile melek vasıtasıyla, rüyada veya ilham ile bir şeyi bildirmesidir”²⁴ diye de tarif edilmiştir.

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) “Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve velilerine ilkâ edilen ilâhî kelimeye vahiy denir” diyerek²⁵ ilham kavramını da vahiy kavramı içinde değerlendirmiştir. Suyûtî'nin (ö. 911/1505), “Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinden birisine vahyettiği, kalbine iyice yerleştirdiği ve peygamberin okuyup yazdığı Allah kelâmıdır”²⁶ diyerek yaptığı tarifinde ise vahyin sadece peygamberlere has bir olgu olduğu belirtilmektedir.²⁷

¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Ayn*, III, 320; İsmail b. Abbâd, *Muhît*, III, 241; Cevherî, *Sihâh*, VI, 2520; İbn Sîde, *Muhkem*, IV, 28; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 832; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 379; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1729; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 15; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385.

¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Ayn*, III, 320; Cevherî, *Sihâh*, VI, 2520; İbn Fâris, *Mu'cem*, VI, 93; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 832; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 379; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1729; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 384.

¹⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, V, 296; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 380; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 384.

¹⁷ İbn Sîde, *Muhkem*, IV, 28; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 379; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385.

¹⁸ Halîl b. Ahmed, *Ayn*, III, 320; İbn Sîde, *Muhkem*, IV, 28; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 380.

¹⁹ İsmail b. Abbâd, *Muhît*, III, 241; İbn Sîde, *Muhkem*, IV, 28; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 380.

²⁰ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 380-382.

²¹ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, s. 896; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 380; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385.

²² İbn Fâris, *Mu'cem*, VI, 93.

²³ Bk. Kirmânî, *Kevâkib*, I, 14; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 15; Tehânevî, *Keşşâf*, III, 1523; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 33.

²⁴ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, I, 48.

²⁵ *Râgıb, Müfredât*, s. 810. Ayrıca bk. Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385.

²⁶ Suyûtî, *İtkân*, I, 98.

²⁷ Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) da vahyin, peygamberlerinden birisine Allah Teâlâ'nın şer'î bir hükmü veya benzeri bir şeyi bildirmesi olduğunu belirtmekte fakat bu konuda kendisi farklı düşünmektedir. Ona göre vahiy, “kişinin nefsinde bir aracı ile veya aracısız olarak Allah'tan geldiğini

Vahyin, hem kelime anlamını hem de dindeki kullanımını dikkate alarak başka tarifleri yapılmıştır.²⁸ Bu tariflerde vahyin peygamberlere has bir olgu olduğuna işaret edilmiş ve “peygamberlerine” ifadesi ile ilham kavramı, vahiy kavramının dışına çıkarılmıştır. Oysa Râgıb el-İsfahânî gibi bazı âlimler tariflerinde vahyi sadece peygamberlere özel bir durum olarak görmemiş, velilere gönderildiği bildirilen ilhamı da vahiy kavramı içinde değerlendirmişlerdir. Bu görüşte olanlardan Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), “Genel anlamıyla vahiy peygamberlere mahsus değildir” dedikten sonra peygamberlere verilen vahyin özelliklerini şöyle özetlemektedir:

Peygamberlere özel olan bir vahiy tarzı vardır. Bu özel anlamıyla peygamberlik vahyi, diğer beşerî ilimlerin üstünde özel bir durum ve kesin bir gereklilik ile gerçek anlamda ilim telkin edip öğreten Allah’ın yansımalarının özel bir adıdır. İslâmî terim olarak vahiy denildiği zaman bu mânâ kastedilir. Diğer vahiy türleri hem peygamberlerde hem de diğerlerinde bulunabilir. Fakat tam anlamıyla peygamberlik hangi türde olursa olsun hiç şaşmayan özel bir vahiy ile başlar ve tecrübe ile ortaya çıkar.²⁹

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, vahyin sadece peygamberlere has bir özellik olduğu görüşündedir. Özellikle hadis alanındaki çalışmaları ile tanınan Kirmânî (ö. 786/1384), İbn Hacer (ö. 852/1449), Aynî (ö. 855/1451) ve Kastallânî (ö. 923/1517) gibi âlimler, vahyin bu yönüne dikkat çekmişlerdir.³⁰ Vahiy kelimesinin Kur’ân’daki yaygın kullanımı da bu yöndedir. Vahyin bu özelliğini dikkate alan bazı araştırmacılar, peygamberlere gelen vahyi, hakiki vahiy olarak nitelemekte ve dinî terim olarak anlamının bu yönde olduğunu belirterek³¹ vahyin dışındaki ilham ve keşf gibi bilgi yollarının vahyin kapsamı dışında kalması gerektiğini ifade etmektedirler. Ayrıca çoğunluğun görüşü doğrultusunda vahyin sadece peygamberlere has olduğu kabul

kesin olarak bildiği irfandır.” O, vahiy kavramını ilham kavramı ile birlikte değerlendirmekte ve ilhamın kişinin nefsinde hissettiği bir şuur veya vicdan olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, ilhamın vahiyden farkı nereden geldiğinin açık olmamasıdır ve ilham, kişinin hissetmiş olduğu açıklık, susuzluk, üzüntü ve sevinç gibi durumlara benzemektedir. Bk. Abduh, *Risâletü’l-tevhîd*, s. 108. Reşid Rızâ da benzeri bir tarif yapmıştır. Bk. Reşid Rıza, *Muhammedî Vahiy*, s. 21. Zerkânî vahyi, “Allah Teâlâ’nın, kullarına bildirmek istediği hidâyet ve bilgileri kullarının arasından seçtiği kimselere (peygamberlere) insanların alışkın olmadığı süratli ve gizli bir yolla bildirmesidir” diye tarif etmiş ve vahyin, hem kelime anlamını hem de dindeki konumu göz önünde bulundurmıştır. Bk. Zerkânî, *Menâhil*, I, 56. Diğer vahiy tanımları için bk. Zarzûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, s. 55; Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 47-48; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 26-27.

²⁸ Bk. Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 48.

²⁹ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, III, 62.

³⁰ Bk. Kirmânî, *Kevâkib*, I, 14; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 11; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, I, 15; Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, I, 48.

³¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 39.

edilirse, bu durumda diğer insanlarda görülen ilham, keşf gibi hususiyetlerin vahiy dışında mütalaa edilmesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.³²

Sonuç olarak vahiy, hızlı ve gizli bir tarzda bir şeyin bildirimi olup İslâmî terminolojide, Allah Teâlâ'nın, peygamberlerine göndermiş olduğu bilgileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Allah'tan gelmesi bakımından vahiy gibi kabul eden bazı âlimler, bu nedenle vahiy kavramı içine ilhamı da dâhil etmişlerdir. Ancak bu, çoğunluk tarafından benimsenmemiş, genel olarak vahyin peygamberlere has bir durum olduğu kabul edilmiştir.

Allah Teâlâ, insanlarla iletişim yollarından söz ederken³³ vahyin tariflerinde yer verilmeyen bir başka özelliğe dikkat çekmiştir. Buna göre gönderilen bilgiler yanında vahiy ayrıca ilâhî bilgileri alma yolu manasına da gelmektedir.

2. Kur'ân'da Vahiy

Vahiy, Kur'ân'da yer alan ve anlam çeşitliliği en fazla olan kelimelerden biridir. Bu nedenle ilk dönemlerden bu yana İslâm âlimleri vahiy kelimesinin Kur'ân'daki kullanımları üzerinde önemle durmuş ve Kur'ân'da vahyin şu anlamlara geldiğini tespit etmişlerdir:

1- “Cebrâîl’in, Allah Teâlâ’dan alarak peygamberlere indirdiği vahiy” manasında kullanılır. Şu âyette bu manadadır: “*Biz Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.*”³⁴

2) “İlham” manasındadır. “*Hani havârilere, ‘bana ve peygamberime iman edin’ diye vahy (ilham) etmiştim*”³⁵ âyetinde³⁶ böyle bir kullanım söz konusudur. “*Musa'nın annesine, onu emzir, diye vahyettik*”³⁷ âyetinde ise insan için fitrî ilham anlamında kullanılmıştır.³⁸

³² Bk. Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 146.

³³ Bk. Şûrâ 42/51.

³⁴ Nisâ 4/163.

³⁵ Mâide 5/111.

³⁶ Subhî es-Sâlih âyetteki vahyi, insan için söz konusu olan fitrî ilham olarak değerlendirmektedir. Bk. Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 23.

³⁷ Kasâs 28/7.

³⁸ Bk. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32.

3) “*Bunun üzerine Zekerîyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara “Sabah akşam tesbihte bulunun, diye vahyetti (yazdı)”*”³⁹ âyetinde olduğu gibi “Kitap (yazılı şey)” manasına gelmektedir.⁴⁰

4) “*Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti*”⁴¹ âyetinde “emir” manasında kullanılmıştır.

5) “*Rabbin’in ona vahyetmesiyle*”⁴² âyetinde olduğu gibi “söz” manasına gelmektedir.

6) Şeytanın vesvese verip çirkin şeyleri insana güzel göstermesi manasına gelir. “*Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar*”⁴³ âyetinde vahiy kelimesi bu manada kullanılmıştır.

7) “*Hani Rabbin meleklere ‘Muhakkak ben, sizinle beraberim. Haydi, iman edenlere destek olun. Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım, vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!’ diye vahyedyordu*”⁴⁴ âyetinde olduğu gibi Allah Teâlâ’nın, yapmalarını emrettiği bir işi meleklere bildirmesi manasına gelir.⁴⁵

İnsanların ve şeytanların birbirlerine vahiyde bulunduklarından söz eden âyetleri dikkate alan bazı araştırmacılar vahiy, gayr-i ilâhî vahiy ve ilâhî vahiy olarak iki kısma ayırmışlardır. İlâhî vahiy, Allah Teâlâ’dan gelen bilgiler için kullanılmaktadır ve vahyin Kur’ân’daki yaygın kullanımı bu yöndedir. Gayrî ilâhî vahiy ise insanların ya da diğer mahlukatın bildirimleri olup buna Zekerîyya (a.s.)’ın kavmine yaptığı vahiy (işaret)⁴⁶ ile şeytanların birbirlerine yaptıkları vahiy⁴⁷ örnek gösterilmiştir.

³⁹ Meryem 19/11.

⁴⁰ Buradaki vahiy, rumuzla veya îmâ yollu yapılan işaret olarak da anlaşılmıştır. Bk. Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 24; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 33.

⁴¹ Fussilet 41/12. En’âm 6/112 ve 121. âyetlerinde de vahiy kelimesi ilham manasına gelir. Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Eşbâh*, s. 169.

⁴² Zilzâl 99/5.

⁴³ En’âm 6/112. Bk. Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 33; Avcı, *Kur’ân’da ve Kitâb-ı Mukaddes’te Vahiy*, s. 53-54.

⁴⁴ Enfâl 8/12.

⁴⁵ Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Eşbâh*, s. 168-169; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 22-24; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32-33; Avcı, *Kur’ân’da ve Kitâb-ı Mukaddes’te Vahiy*, s. 52-55.

⁴⁶ Meryem 19/10.

⁴⁷ En’âm 6/112, 121.

Kur’ân’daki vahiy kavramını, peygamberlerle gönderilen kitâblar ve kitap dışında yapılan vahiyler olmak üzere iki kısımda mütalaa eden araştırmacılar da vardır. Bazı âyetlerde vahiy ifadesi “Kur’ân,”⁴⁸ “Kitab,”⁴⁹ “Rabbin’in Kitabı,”⁵⁰ “Gayp haberleri”⁵¹ ve “Hikmet” gibi kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Vahiy buralarda doğrudan Kur’ân manasına gelmekte ise de, pek çok âyette yalın ve mutlak bir olgu olarak zikredilmektedir. Bu bakımdan vahyi iki kısma ayırmak mümkündür.

a) Peygamberlere tamamen ilâhî kitap dışında gelen vahiy. Hz. Nuh’a emredilen gemi yapımı,⁵² Hz. Musa’nın kavminin su ihtiyacını karşılamak için taşa vurması,⁵³ sihirbazlarla karşılaştığında sopasını yere atması,⁵⁴ Mısır’da İsrâiloğulları’na evler hazırlamaları için Hz. Musa ve kardeşine verilen emir,⁵⁵ Hz. Yusuf’a, kardeşlerinin ona yaptıklarını bir gün onlara hatırlatacağının bildirilmesi⁵⁶ gibi konular, ilâhî kitap dışında gerçekleşen vahiy türlerindendir.

b) İlâhî kitap anlamında olabileceği gibi bunun dışında kalan vahiy türü için kullanılma ihtimali bulunan vahiy kavramı.⁵⁷

Vahiy kelimesinin Kur’ân’daki kullanımlarına bakıldığında bu kelimenin, bir varlıktan diğer bir varlığa, bir şeylerin ilkası ve iletilmesi olgusunu karşıladığı görülmektedir. Bu manada Kur’ân’da Allah’ın, peygamberlere,⁵⁸ diğer insanlara,⁵⁹ meleklerle,⁶⁰ göklere,⁶¹ yere⁶² ve bal arısına⁶³ vahyettiği anlatılmaktadır.⁶⁴

⁴⁸ En’âm 6/19; Yusuf 12/3; Tâhâ 20/114; Şûrâ 42/7.

⁴⁹ Ankebût 29/45; Fâtır 35/31.

⁵⁰ Kehf 18/27.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yusuf 12/102.

⁵² Hûd 11/37; Mü’minûn 23/27.

⁵³ A’raf 7/160.

⁵⁴ A’raf 7/117.

⁵⁵ Yûnus 10/87.

⁵⁶ Yusuf 12/15.

⁵⁷ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 34-35. Konuya dair âyetler için bk. En’âm 6/50; Yûnus 10/2; Yusuf 12/109; Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7, 25; Sebe 34/50; Şûrâ 42/3.

⁵⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/44; Nisâ 4/163; A’raf 7/117, 160; Yûnus 10/2; Enbiyâ 21/25.

⁵⁹ Kasâs 28/7.

⁶⁰ Enfâl 8/12.

⁶¹ Fussilet 41/12.

⁶² Zilzâl 99/5.

⁶³ Nahl 16/68.

Kur’ân’da kullanılan vahiy kavramı ayrıntılı olarak tahlil edildiğinde bunlarda genel olarak “öğretme” ve “bildirme” manalarının ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır. Vahiy kelimelerinin büyük kısmı ise Allah Teâlâ’nın, peygamberlerine verdiği bilgiler manasında kullanılmıştır.⁶⁵

3. Hadislerde Vahiy

Hadislerde vahiy kavramı zaman zaman sözlük anlamında, bazen de ıstılah anlamında kullanılmıştır. İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivâyette, Kur’ân’daki şeytanların birbirlerine vahyetmeleri (vesvese vermeleri) manasındaki kullanımına uygun olarak,⁶⁶ Nuh kavminden bazı kimselerin vefat ettikleri zaman şeytanın, kavimlerine gidip bu kimselerin oturdukları yerlere onların putlarını dikmelerini vahyettiği belirtilmektedir.⁶⁷

Kur’ân’ın Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber’e vahyedilmesinden bahseden rivâyette vahiy kelimesi “tebliğ etme ve gönderme” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸

Vahyin hadislerde “Kur’ân” manasında kullanıldığı yerler de vardır. Vahyin yazılmasından söz eden rivâyetlerde geçen vahiy kelimesi “Kur’ân” anlamındadır.⁶⁹ Yine vahyin devamlı geldiğini bildiren hadisler⁷⁰ ile vahyin kesintiye uğradığını bildiren hadislerde de⁷¹ vahiy bu anlamda kullanılmıştır.

Bazı rivâyetlerde ise vahiy, Kur’ân vahyi ya da Kur’ân dışı vahiy gibi bir ifade olmaksızın doğrudan “Allah kelâmı” manasına gelmektedir.⁷²

⁶⁴ Bk. Albayrak, *İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 223.

⁶⁵ Keleş, “Sünnet-Vahiy İlişkisi,” s. 154. Vahiy kelimesinin Kur’ân’daki kullanımları ile ilgili geniş bilgi için bk. Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 178-182; Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 154-184.

⁶⁶ Bk. En’âm 6/112.

⁶⁷ Bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 71.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, VIII, 493-494 (VI, 250); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 549.

⁶⁹ Bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 9 (20); Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 9; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, III, 236, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 242-243, Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 205.

⁷⁰ Bk. Buhârî, Bed’u’l-Vahy 3, Tefsîru Sûre 96; Müslim, Îmân 255, 256; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 85.

⁷¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 321-324; Ahmed b. Hanbel, V, 218-219 (III, 377); Buhârî, Bed’u’l-Vahy 3, Şehâdât 15, Tefsîru Sûre 96.

⁷² Örnekler için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 818 (I, 323); Buhârî, Tevhîd 32; Ebû Davud, Sünnet 19; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 72.

Vahiy, Kur’ân’da olduğu gibi hadislerde de hem lughat hem de ıstılah manasında kullanılmıştır. Ancak hadislerde vahyin, Kur’ân’daki kadar bir anlam çeşitliliğine sahip olmadığı görülmektedir.⁷³

Sonuç olarak; vahyin ilhamı da kapsayan genel manası yanında sadece peygamberlere has olan bir de özel manası vardır. İşte bu özel anlamı ile vahiy, “Allah Teâlâ’nın, kulları arasından seçmiş olduğu peygamberlerine, insanlara tebliğ etmeleri için göndermiş olduğu bilgileri” ifade etmektedir. Fakat peygamberler dışındakilere de vahiy gönderildiğini bildiren âyetleri dikkate alan bazı âlimler,⁷⁴ bu âyetlerdeki vahiy, ilham manasına alarak ilhamı da vahyin kapsamı içerisinde değerlendirmektedirler. Hatta peygamberlerin de ilham alabilecekleri ifade edilmektedir.

B. İLHAM

İlham kavramı, bazı âlimlerce vahiy yerine kullanılmaktadır. Kur’ân dışında Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’dan bilgi aldığı görüşünde olan âlimlerden bazıları, Allah Resûlü’nün bu bilgileri vahiy veya ilham yolu ile aldığı görüşündedir.⁷⁵ Fakat bunlar vahiy ile ilham arasında ne tür bir fark bulunduğuna ya da Hz. Peygamber’in hangi bilgileri vahiy, hangilerini ilham yolu ile aldığına işaret etmemişlerdir. Bu nedenle vahiy ile ilham arasındaki farkın ortaya konması ve Hz. Peygamber’in vahiy yanında ilham ile de Allah Teâlâ’dan bilgi alıp alamayacağını tespit edilmesi gerekmektedir.

1. İlhamın Sözlük ve İstılah Anlamı

“İçmek, bir çırpıda veya bir defada yutmak” manalarına gelen lehm (لحم) kelimesinden türeyen ilhâm kelimesi “bir anda yutturmak” demektir.⁷⁶ İlhamın aynı zamanda “yakalamak, kavramak ve keşfetmek” gibi anlamları da vardır.⁷⁷ Taftâzânî (ö. 792/1390) kelimenin lughat yönünden “bildiri” manasına da geldiğini söylemiştir.⁷⁸

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 38-40.

⁷⁴ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 117; Kurtubî, *Câmi’*, VIII, 283; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, III, 224.

⁷⁵ Bk. Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 249; Sadruşşerîa, *Tavdîh*, II, 37-38; Heytemî, *Fethu’l-mübîn*, s. 22.

⁷⁶ Bk. Cevherî, *Sihâh*, V, 2036; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII, 555; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1498; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VIII, 474.

⁷⁷ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 63.

⁷⁸ Taftâzânî, *Şerhu Hadisi’l-Erbâin*, s. 110.

İlham engin anlamlı bir terimdir ve kısaca “kalbe atılan şey”⁷⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bunun dışında ilhamın “delil, istidlâl,⁸⁰ ikna ve taklit olmaksızın nefiste meydana gelen ilim,”⁸¹ “istidlâl ve tefekkür olmaksızın kalpte amele götürecekt bir bilginin meydana gelmesi,”⁸² “Allah Teâlâ’nın, kişiye, onu bir işi yapmaya veya terk etmeye götürecekt bir işi ilkâ etmesi,”⁸³ “Allah’ın, doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması,”⁸⁴ “tecrübe, delil, istidlâl, akıl yürütme ve taklit gibi normal bilgi vasıtalarına başvurulmadan, sadece Allah tarafından kalbe konulan bilgi”⁸⁵ ve mananın “feyz”⁸⁶ yolu ile kalbe atılması”⁸⁷ veya “feyz yolu ile kalbe atılan şey”⁸⁸ gibi lafız olarak farklı fakat mânâ olarak birbirine yakın tarifleri de yapılmıştır. Bu tariflerin tamamında ilhamın çaba gösterilmeden insanın içine doğan bir bilgi olduğuna vurgu yapılmaktadır.

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok “kalpleri tasfiye edilmiş kişilere, âni olarak indirilen istidlâl dışı bilgiler” kastedilir.⁸⁹ İlham kelimesi bu anlamda kullanıldığında hem peygamberler hem de peygamberler dışındaki kimseler için söz konusu olmaktadır. Vahiy kelimesi ile ifade edilmesi ise ilhamın, gizli bir bildirim olmasından dolayıdır.⁹⁰

İlham, kalbe doğan hak kaynaklı bilgi olup⁹¹ çalışmakla ya da düşünmekle elde edilebilecek bir niteliğe sahip değildir.⁹² Zira zarûrî olmayan ve kalpte hasıl olan bilgilerin meydana gelmesinde farklı yollar bulunmaktadır. Bu bilgiler, bazen nereden geldiği belli olmayan bir yolla kalbe doğmakta, bazen de akıl yürütme ve öğrenme ile

⁷⁹ Cevherî, *Sihâh*, V, 2037; *Râgıb, Müfredât*, s. 687; Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, s. 756; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII, 555.

⁸⁰ İstidlâl, zihinde var olan bilgilerden hareketle yeni bilgiler elde etmek demektir.

⁸¹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 38.

⁸² Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 51.

⁸³ İbnu’l-Esîr, *Nihâye*, II, 624; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII, 555.

⁸⁴ Bk. Yavuz, “İlham,” *DİA*, XXII, 98.

⁸⁵ Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 31-32. Benzeri bir tarif için Bk. Nedvî, *Asr-ı Saâdet*, IV, 85.

⁸⁶ “Feyz, talep edilmeden meydana gelen şeyler” olarak tarif edilmektedir. Bk. Habeşî, *Metâlib*, s. 28.

⁸⁷ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 72; Habeşî, *Metâlib*, s. 28.

⁸⁸ Bk. *Râgıb, Müfredât*, s. 687; Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 51; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, IX, 98.

⁸⁹ Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 149; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 63.

⁹⁰ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XV, 381.

⁹¹ Bk. Kâşânî, *Letâifu’l-i’lâm*, s. 114.

⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 244.

elde edilmektedir. Bunlardan akıl yürütme ve öğrenme yolu ile meydana gelmeyenlere “ilham” denilir.⁹³ İlham doğrudan Allah Teâlâ’dan gelebileceği gibi melek vasıtası ile de gelebilmektedir. Hatta sadece bu iki yolla gelen bilgiye mahsus olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴

Özellikle tasavvuf literatüründe bilgi elde etme yollarının en önemlilerinden biri olan ilhamı ilâhî kaynaklı bir bilgi olarak kabul edenlere göre, Allah Teâlâ, kulları ile iki türlü iletişime geçmektedir. Biri husûsî olarak söz konusu insanın kalbine ilham ilkâ etmek sureti ile ikincisi umûmî olarak peygamberlere risâlet vermek sureti ile gerçekleşmektedir. Bunlardan husûsî olanı ilham, umûmî olanı ise vahiydir. Bilhassa mutasavvıflar bu ilhamı alabilirler. Çünkü kalpleri tasfiye edilmiş ve buna önceden hazırlanmışlardır. İlham, bu suretle, tefekkür ve istidlâl yolu ile değil de ilhamı alan kişinin bunu nasıl, nereden ve niçin geldiğini söylemesine imkan vermeden, âni olarak elde edilmesi bakımından aklî ilimlerden ayrılır. Bu, Allah’ın bir feyzi olup vahiyle aralarında şu farklar vardır: Vahiy getiren melek peygamber tarafından görülebilir. Vahiy tüm insanlığa aittir fakat ilham yalnızca onu alan kişiye özeldir.⁹⁵

İlham ile vahiy arasında önemli farklar bulunduğu bildirilmesine rağmen bazı âlimler, ilhamı vahyin bir çeşidi kabul etmiş ve Allah Teâlâ’nın, onu, kullarından istediği kimselere vereceğini belirtmişlerdir.⁹⁶ Mustafa Rasim Efendi (ö. XIX.yy), ilhamı vahiy ile aynı derecede bir bilgi kaynağı kabul edenlerdendir. O, vahiyden ayrı olarak ilham kelimesinin kullanılış sebebi hakkında şunları söyler: “Âlimler, teeddüben kendi hallerine ilham ve ahvâl-i enbiyaya vahiy derler. Nitekim enbiyaya göre davet ve evliyaya göre irşad diye ıtlak eylediler. İlham ve vahiy ikisi dahi inde’l-kavm (mutasavvıflar nezdinde) birdir.”⁹⁷

İnsanın içine doğan ve nereden geldiği tam olarak bilinmeyen bir bilgi olarak kabul edilmişse de, ilham konusunda âlimler arasında büyük görüş ayrılıkları mevcuttur. Sadece herhangi bir çaba ve emek göstermeden insanın kalbine doğan bir

⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 18.

⁹⁴ Bk. *Râgıb, Müfredât*, s. 687; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, IX, 98.

⁹⁵ Macdonald, “İlham,” *MEBİA*, V/2, s. 967. Ayrıca bk. Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 70-71.

⁹⁶ İbnu’l-Esîr, *Nihâye*, II, 624; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII, 555.

⁹⁷ Mustafa Rasim Efendi, *İstılâhât*, s. 219.

bilgi olduğu noktasında genel bir kanaat vardır. Bunun dışında özellikle Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile mutasavvıfların ilhama bakışları birbirine tamamen zıttır. İlham konusundaki görüş ayrılıklarının Kur’ân’daki bazı âyetlerin farklı manalarda yorumlanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2. Kur’ân’da İlham

İlham kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bir yerde geçmektedir. Burada Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*İyilik ve kötülüklerini ilham edene.*”⁹⁸ Râgıb el-İsfehânî (ö. 502/1108) bu âyeti şöyle tefsir eder: Bu, “lemmetu’l-melek” ve “en-nefsü fi’r-rûî” olarak ifade edilen konulara benzemektedir. Resûlullâh (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Meleğin bir lemmesi ve şeytanın bir lemmesi vardır.*”⁹⁹ Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “*Cebrâil kalbine ilkâ etti.*”¹⁰⁰ Bunun aslı, “bir şeyi yutmak” anlamına gelen “iltihâmu’ş-şey”den gelir. İfadenin diğer kullanımlarında da “yutmak” ifadesi mevcuttur.¹⁰¹

Kur’ân’da yer alan ilham kelimesinin hangi anlamları bulunduğu dair açıklamalarda bulunan müfessirler “*İyilik ve kötülüklerini ilham edene*”¹⁰² âyetine, “hayrı ve şerri açıkladı,”¹⁰³ “kötülük ve takvâsını beyân etti,”¹⁰⁴ “taat ve masiyetleri öğretti,”¹⁰⁵ “taat ve masiyetleri açıkladı”¹⁰⁶ ve “ona kötülük ve takva yollarını tanıttı”¹⁰⁷ gibi birbirine yakın anlamlar vermişlerdir. Vâhidî (ö. 468/1075), ilhamın bu manada anlaşılmasına karşı çıkmakta ve şunları söylemektedir:

Öğretme, tanıtmak ve açıklama başka şeydir, ilham başka şeydir. İlham, Allah Teâlâ’nın, kulun kalbine bir şeyi koyması demektir. Onun kalbine bir şey koyduğunda o şeyi ondan ayrılmaz hale getirir. İlhamın aslı, Arapların bir kişi bir şeyi bir kerede yuttuğunda söyledikleri “leHEME’ş-şey’e” ve “iltehemehû” diye

⁹⁸ Şems 91/8.

⁹⁹ Bk. Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 2; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 305; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 325; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 278.

¹⁰⁰ Ma’mer, *Câmi’*, XI, 125-126; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 79; Bezzâr, *Müsned*, VII, 314-315; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 292; Hâkim, *Müstedrek*, II, 138.

¹⁰¹ Bk. Râgıb, *Müfredât*, s. 687-688.

¹⁰² Şems 91/8.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 440; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VIII, 411.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 441; Kurtubî, *Câmi’*, XXII, 312; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VIII, 411.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 441; Vâhidî, *Vecîz*, II, 1206; Kurtubî, *Câmi’*, XXII, 312.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 441.

¹⁰⁷ Kurtubî, *Câmi’*, XXII, 312.

anlattıkları olaydır. Yine “O şey onu yuttu” manasında “elhemethu zâlike’s-şey” ifadesi kullanılır. Kelimenin aslı budur. Ancak daha sonra bu kelime bir yutturma olduğu için Allah Teâlâ’nın kulun kalbine attığı şeyler hakkında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanıma en uygun tefsir İbn Zeyd’e aittir. Çünkü ona göre, Allah Teâlâ’nın, mü’minde takvasını, kafirde de fücürünü yarattığı açıktır.¹⁰⁸

Vâhidî’nin bu açıklamalarından, ilhamı “yaratma” manasında yorumladığı anlaşılmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Neseî (ö. 710/1310) gibi âlimler ise âyetteki ilhamın, terim anlamında kullanılan ilham olmadığı görüşündedirler. Bu müfessirler, buradaki ilhama iyilik ve kötülükler ile taat ve masiyetlerin öğretilmesi ve aklettirilmesi gibi manalar vermişlerdir.¹⁰⁹ Bunlara göre ilham, kişiye doğuştan verilen bir kabiliyet olup kulun kesbine paralel bir şekilde ortaya çıkan bir durum değildir.¹¹⁰

Görüldüğü gibi yukarıda görüşleri aktarılan âlimlerin yorumları, ilhamın ıstılah manasındaki yorumu ile örtüşmemektedir. Ancak ilham kelimesi Kur’ân’da ıstılah manasına uygun olarak yer almamışsa da bazı âyetlerdeki vahiy kavramının ilham manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.

Kur’ân açısından bakıldığında vahyin sadece peygamberlere özel bir durum olmadığı peygamberler dışındaki bazı kimselere de vahiy geldiği görülmekte ve Hz. Meryem’e,¹¹¹ Hz. Musa’nın annesine¹¹² ve havâîrlere¹¹³ vahiyde bulunduğundan söz edilmektedir. Ancak âlimler, bu bildirimlerdeki “vahiy” kavramı ile peygamberlere gelen vahyin kastedilmediğini, bunun peygamberler dışındakilere bildirilen “ilham” olduğunu belirtmişlerdir.

Zemahşerî ve Râzî (ö. 606/1209), “Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur ya da bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder”¹¹⁴ âyetindeki vahyi, ilham ve mananın kalbe atılması ya da rüya vasıtası ile bildirilen vahiy olarak yorumlamakta ve Hz. Musa’nın annesine gönderilen vahyi, İbrahim (a.s.)’in rüyasında oğlunu kurban edeceğini görmesi ile ilgili âyetleri ve Mücâhid’den

¹⁰⁸ Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 175.

¹⁰⁹ Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 258; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, III, 1969.

¹¹⁰ Bk. Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 149-150.

¹¹¹ Bk. Âl-i İmrân 3/42, 45.

¹¹² Tâhâ 20/38; Kasâs 28/7.

¹¹³ Mâide 5/111.

¹¹⁴ Şûrâ 42/51.

gelen Allah Teâlâ'nın Zebur'u Davud (a.s.)'ın göğsüne vahyettiğini bildiren rivâyeti bunlara delil göstermektedirler.¹¹⁵

Müfessirler ve Arap dilcileri “*Musa'nın annesine “onu emzir” diye vahyettik*”¹¹⁶ âyetinde sözü edilen vahyin, Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'nın annesinin kalbine ulaştırılan “ilham” olduğunu kabul etmişlerdir.¹¹⁷ Begavî (ö. 516/1122), bu âyette geçen vahyin, ilham vahyi olduğunu, nübüvvet vahyi olmadığını belirtmiş,¹¹⁸ Neseî, buradaki vahyin risâlet vahyi olmadığını, çünkü Musa'nın annesinin peygamber olamayacağını ifade etmiş,¹¹⁹ Şevkânî (ö. 1250/1834) bunun resûllere gönderilen vahiy olmadığını söylemiştir.¹²⁰ Hamdi Yazır ise şöyle demektedir: “*Musa'nın annesine vahyettik*”¹²¹ âyetinde sözü edilen vahyin, peygamberlik vahyi değil, ilham veya rüya olduğu söylenmektedir. Demek ki ilham, kelâm âlimlerinin dediği gibi herkes için ilim sebeplerinden olmamakla beraber, sahibi için ameli gerektirecek bir güce sahiptir.¹²²

“*Hani havârilere, “bana ve peygamberime iman edin” diye vahyetmişim*”¹²³ âyetinde sözü edilen vahiy de ilham manasında yorumlanmıştır.¹²⁴ Mâturîdî (ö. 333/944), havârilere gönderilen vahiy ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Burada iki durum söz konusudur. Ya vahiy Hz. İsa'ya gönderilmiştir ve bu, onlara izafe edilmiştir. Çünkü İsa (a.s.)'a gönderilen vahiy, onlara gönderilmiş gibidir. Ya da burada bal arısına ve Hz. Musa'nın annesine yapılan vahiyde olduğu gibi havârilere ilham vahyi gönderilmiştir. Çünkü o, ilham vahyidir, risâlet vahyi değildir.¹²⁵

¹¹⁵ Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 475; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 160.

¹¹⁶ Kasâs 28/7.

¹¹⁷ Bk. Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 372; Vâhidî, *Vecîz*, II, 813; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, VI, 190; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 209; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, II, 1251; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, III, 224; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 210; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 32; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 528.

¹¹⁸ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, VI, 190.

¹¹⁹ Bk. Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, II, 1251.

¹²⁰ Bk. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 210.

¹²¹ Kasâs 28/7.

¹²² Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 528.

¹²³ Mâide 5/111.

¹²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Eşbâh*, s. 169; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 117; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, V, 296; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, III, 116; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, III, 224; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, III, 298.

¹²⁵ Bk. Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 371-372.

“*Rabbin bal arısına vahyetti*”¹²⁶ âyetindeki vahyin ilham manasına geldiği söylenmekle birlikte¹²⁷ buradaki ilhamın, ıstılah anlamındaki ilhamdan farklı olduğu açıktır.

3. Hadislerde İlham

Kur’ân’da yalnızca bir defa geçen ilham kavramının hadislerde çok fazla kullanılmadığı dikkat çekmektedir.¹²⁸ Kıyâmet gününde insanların peygamberlere gidip kendileri için şefaatta bulunmalarını istediklerini bildiren uzunca bir hadiste Hz. Peygamber’in, şefaet etmek için izin istediğinden ve kendisine izin verildiğinden bahsedilirken “*Allah Teâlâ, bana, şimdi hatırlayamadığım kendisine yapacağım bazı hamdler ilham eder*” buyurduğundan söz edilmektedir.¹²⁹

Hiz. Peygamber’den rivâyet edilen bir başka hadiste o, bir gece namazı bitirdikten sonra “*Allah’ım! Senden bir rahmet istiyorum ki, bana rüşdümü ilham edesin*” diyerek duâ etmiş,¹³⁰ yeni Müslüman olan Husayn adlı bir sahâbîye de “*Allahım! Bana gerçeği bulma yeteneği ilham et ve beni nefsimin şerrinden koru*” diyerek duâ etmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹³¹

Bu hadislerde ilham, insanın içinde bulunan “doğru ve gerçeği bulma yeteneği” manalarında kullanılmıştır. Bir hadiste ise *muhaddes* kelimesi kullanılmış ve bununla kendilerine ilham gelen kimselerin kastedildiği belirtilmiştir.¹³² Hiz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: “*Sizden önceki ümmetler içerisinde kendilerine ilham*

¹²⁶ Nahl 16/68.

¹²⁷ Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Eşbâh*, s. 169; Halîl b. Ahmed, *Ayn*, III, 320; Mâturîdî, *Te’vilât*, IV, 372; Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, V, 297; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XV, 381; Kirmânî, *Kevâkib*, I, 14.

¹²⁸ İlham kelimesinin kullanıldığı hadisler için bk. Wensinck, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, VI, 150.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, III, 545-546 (II, 435-436); Buhârî, *Tevhîd* 36; Müslim, *İmân* 327; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 16; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 330-331; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, III, 466-467. Hadisin bazı rivâyetlerinde “bana ilham eder” yerine “bana öğretir” denilmiştir. Bk. Müslim, *İmân* 322; Mervezî, *Salât*, I, 289-292.

¹³⁰ Tirmizî, *Daavât* 30; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 554-556; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, III, 5-6, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 196-197. Tirmizî hadis için “garîb” demiştir.

¹³¹ Tirmizî, *Daavât* 69; İbn Ebî Asım, *Âhâd*, s. 468; Bezzâr, *Müsned*, IX, 53; Rûyânî, *Müsned*, I, 46; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 538, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 279.

¹³² Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IX, 62, XV, 465.

verilen kimseler (muhaddesun) vardı. Eğer ümmetimin arasında böyle birisi varsa o, Ömer'dir.”¹³³

Kur'ân ve hadislerde ilham kelimesi ıstılâhî anlamda kullanılmamış olmakla birlikte aynı manaya gelecek olan başka kelimelerin mevcudiyeti, Hz. Peygamber döneminde ilhamın kelime olarak değil de mahiyet olarak varlığını göstermektedir. Kur'ân'da ilham kavramı, vahiy ile ifade edilirken hadislerde bunun yerine muhaddes kelimesi kullanılmıştır. Bu da, ilham kavramının sonraki dönemlerde ıstılahlaştığı manasında yorumlanabilir.

4. İlham ve Vahiy Kavramlarının Ortak ve Farklı Yönleri

Vahiy kelimesi, Kur'ân'daki geniş manası ile ele alındığında ilham da vahyin bir bölümü olmaktadır. Ancak ıstılâhî anlamı düşünüldüğünde vahyin sadece peygamberlere mahsus görüldüğü, ilhamın ise peygamberler ile peygamber olmayanlar arasında ortak olduğu söylenmektedir.¹³⁴ Özellikle tasavvufî çevrelerde ilhamın vahyin bir türü olarak kabul edilmesine rağmen yine de vahiy ile ilham arasında bir fark gözetilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Vahiy, velilere gelen ilhâmî vahiy (vahyu'l-evliyâi'l-ilhâmî) ve peygamberlere gelen peygamberlik vahyi (vahyu'l-enbiyâ) olmak üzere iki kısma ayrılarak¹³⁵ -ilham da vahiy kavramı içinde değerlendirmiş olmasına rağmen- hem ilham ile vahyin birbirine yakın olduğuna hem de aralarında bir fark bulunduğuna işaret edilmektedir.

İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) naklettiğine göre, Ebû'l-Kâsım Mühelleb b. Ebî Sufra (ö. 82/701), vahiy ile ilham arasındaki farka dikkat çekerken, vahyin özellikle peygamberlere has bir durum olduğunu belirtmiştir. O, Hz. Peygamber'e gönderilen vahyin özelliklerini incelerken “Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.)'e diğer peygamberlere vahyettiği gibi risâlet vahyini vahyetti, ilham vahyini değil. Çünkü vahyin çeşitleri vardır” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³⁶ Mühelleb, bu sözü ile ilhamı da vahyin kapsamı içinde değerlendirmekle beraber peygamberlere verilen vahyin risâlet vahyi

¹³³ Humeydî, *Müsned*, I, 123; Ahmed b. Hanbel, VIII, 68-69 (VI, 55); Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ* 54, Fezâilu's-Sahâbe 6; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 23; Tirmizî, Menâkıb 17; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 540; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 40; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 317; Hâkim *Müstedrek*, III, 301.

¹³⁴ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 148.

¹³⁵ Bk. Şa'rânî, *Yevâkit*, II, 84-85.

¹³⁶ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I, 31; Kirmânî, *Kevakibu'd-Derârî*, I, 14.

olduğunu ve bunun sadece peygamberlere has bir niteliği bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) de, Hz. Peygamber'in vefatı ile vahiy kesildiği zaman artık vahiy ile ilhamın karışması tehlikesinden emin olunmasından dolayı Allah'ın seçmiş olduğu kimseler için ilhamın meydana geleceğini söyleyerek,¹³⁷ Hz. Peygamber döneminde hem vahiy hem de ilhamın ikisinin birden bulunamayacağına dikkat çekmiştir.

a. Ortak Yönleri

İslâm âlimleri, vahiy ve ilham kavramları üzerinde yaptıkları araştırmalar neticesinde farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu nedenle ilham konusunda kesin çizgiler belirlemek zorlaşmaktadır. Fakat yine de ortaya konan görüşlerden yola çıkarak vahiy ile ilham arasında şu noktalarda benzerlikler bulunduğu söylenebilir.

- 1) Vahiy ve ilham, duyular ve akıl dışında, onlardan ayrı birer bilgi kaynağıdır.
- 2) Bu iki yolla elde edilen bilgiler akılla ispatlanamaz.
- 3) Her ikisi de, insanın zihninde aniden doğar ve doğrudan doğruya bilgi olarak tecellî eder.
- 4) Vahiy ve ilham yolu ile bilgi elde eden kişi, bu bilginin doğruluğuna kanaat getirir.
- 5) Her iki kaynaktan elde edilen bilgiler açık ve seçiktir.
- 6) Bu tür bilgilerin elde edilmesinde herhangi bir ön hazırlığa ihtiyaç yoktur.
- 7) Vahiy ve ilhama konu olan bilgiler, doğrudan Allah Teâlâ'dan gelebileceği gibi melek vasıtası ile de gelebilir.¹³⁸

b. Farklı Yönleri

İlham, vahyin bir çeşidi olarak kabul edilmesine rağmen bazı noktalarda vahiyden ayrılmaktadır. Bunları da şöylece sıralayabiliriz:

¹³⁷ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XV, 465.

¹³⁸ Bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 64; Demir, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham*, s. 31-32.

1) Her ikisi de Allah'tan geliyor olsalar da vahiy, nereden geldiğinin tam olarak bilinmesi noktasında ilhamdan ayrılmaktadır. Vahiyde bu noktada bir kapalılık yokken, ilham kesin olarak Allah'tan geldiği bilenemediği için vahiyden farklıdır.

Gazzâlî, herhangi bir çaba sarfetmeden kulda meydana gelen ilimlerin “nasıl ve nereden geldiği bilinmeyen” ve “sebebi bilinen” olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemektedir. Ona göre, nasıl ve nereden geldiği bilinen ilim, kalbe ilkâ eden meleğin görünmesi ile olur. Bu, vahiydir. Sebebi bilinmeyen ilim ise ilham veya kalbe üfleme ile gerçekleşir. *Bu nedenle vahiy peygamberlere, ilham ise veli ve sufilere özeldir.*¹³⁹

Şa'rânî (ö. 973/1565), ilhamı insanın içinde bulunduğu bir tecelli olarak görmektedir. Ona göre, Allah Teâlâ, velilerinden birisine vahiy göndermek istediğinde bu, o velinin kalbinde bir tecelli olarak belirir. Veli, bu tecelliden Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmek istediği şeyi anlar ve şer'at açısından bilmediği şeyleri nefsinde hisseder.¹⁴⁰

Reşid Rıza'ya (ö. 1354/1935) göre ilham, insanın nefsinde hissettiği bir şuur veya vicdandır ve nefis, onun nereden geldiğine itibar etmeden istenilenin peşine düşer. İlham, açlık, susuzluk, üzüntü ve sevinç dürtülerine benzer.¹⁴¹

Bu açıklamalara dikkat edildiğinde ilhamda, peygamberlere gelen vahiyde olduğu gibi bir kesinlik bulunmadığı, ilhamın, insanın içinde hissettiği bir durum olduğu görülmektedir. Peygamberler, aldıkları vahyin Allah tarafından gönderildiğini kesin olarak bilirler. Ancak ilhamın kaynağı belli olmadığı için ilhamı alan kişi bunun nereden geldiğini kesin olarak bilemez.¹⁴²

2) Özellikle mutasavvıfların kabul ettiği görüşe göre, vahiyde vahyi getiren melek görünmekte, ilhamda ise görünmemektedir. Gazzâlî, vahyin melek vasıtası ile taşındığını ve meleğin bu esnada peygambere görüldüğünü, ilhamın ise vasıtasız olduğunu söylemektedir.¹⁴³ İbn Arabî (ö. 638/1240) ise Gazzâlî'nin, ilhamın melek

¹³⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 18.

¹⁴⁰ Bk. Şa'rânî, *Yevâkıf*, II, 85; Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 166.

¹⁴¹ Reşid Rıza, *Muhammedî Vahiy*, s. 21.

¹⁴² Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 65.

¹⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 19. Ayrıca bk. Şa'rânî, *Yevâkıf*, II, 86; Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 166.

görünmeden geldiği görüşüne karşı çıkmış ve evliyaya da meleğin inebileceğini iddia etmiştir.¹⁴⁴

Peygamberlerin vahyi, Cebrâîl vasıtası ile bizzat görüşerek ve uyanık halde iken aldıkları; velilere ise vahyin, ilham meleğinin dili üzere geldiği belirtilmektedir.¹⁴⁵ Bu görüşte olanlara göre, nebi ve resûller bizzat melek ile görüşür ve kendilerine vahiy getirdiği sırada onu gözleri ile görürler. Peygamberlerin dışındakiler ise meleğin tesirini hisseder fakat onu göremezler.¹⁴⁶

3) Mutasavvıflar, vahyi, teşriî ve ilhamî olmak üzere ikiye ayırmakta ve “Emir ve yasaklar teşriî vahiy ile konulur. Bu, nübüvvetin son bulması ile sona ermiştir. İlham ise devam etmektedir. Ancak ilham ile emir ve yasaklar sâbit olmaz” demektedirler.¹⁴⁷

Bu görüşte olanlara göre, Resûlullâh (s.a.)’den sonra teşriî vahye delâlet eden ilâhî bir haber gelmemiştir. Ancak ilhâmî vahiy gelebilir.¹⁴⁸ Bu nedenle Allah Teâlâ, şer’i hükümlerin inişi kapısını kapatmıştır. Fakat velilerinin kalplerine ilham ile ilmin inmesi kapısını açık bırakmıştır.¹⁴⁹

4) Vahiy ile ilham arasındaki önemli farklardan birisi de vahyin herkesi bağlayıcı olmasına rağmen ilhamın sadece ilhamı alan kimseyi bağlayıcı olmasıdır.

5) İlham yolu ile elde edilen bilgiler birbirini nakzedebilir. Bu, bazen bir kişide olabileceği gibi bazen de farklı şahıslarda meydana gelebilir. Oysa vahiyde böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁵⁰

6) Taftâzânî’nin bildirdiğine göre, ilham vahye tabi olmakta fakat vahiy ilhama tabi olmamaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁴ Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 86; Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 166.

¹⁴⁵ Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 85.

¹⁴⁶ Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 86.

¹⁴⁷ Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 167. Ayrıca bk. Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 86.

¹⁴⁸ Bk. Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 85.

¹⁴⁹ Bk. Şa’rânî, *Yevâkıt*, II, 87.

¹⁵⁰ Vahiy ile ilham arasındaki farklar için bk. Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 166-167; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 65-67; Demir, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham*, s. 32; Macdonald, “İlham,” *MEBİA*, V/2, s. 967; Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 70-71.

¹⁵¹ Taftâzânî, *Şerhu Hadisi'l-Erbain*, s. 110.

Vahiy ve ilham arasındaki benzerlikler ve farklı noktalar ile ilgili bu görüşler, İslâm âlimlerinin tamamı tarafından benimsenmiş değildir. Zira Tasavvufî çevrelerce kesin bir bilgi elde etme yolu olarak kabul edilen ilham, diğer ekoller tarafından aynı kesinlikte görülmemiştir. Bu nedenle ilhamın bilgi değeri üzerinde çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır.

5. İlhamın Bilgi Değeri

Peygamberler dışındaki insanlara da Allah Teâlâ'nın bazı bilgileri ilham yolu ile gönderebileceği İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmişse de ilhamın güvenilirliği konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu konudaki görüşleri iki kısımda incelemek mümkündür. Bazı âlimler, ilhamın kesin bir bilgi kaynağı olduğu görüşündedirler. Özellikle kelâmcıların başını çektiği diğer ekol ise ilhamı herkesi bağlayıcı bir bilgi kaynağı olarak görmemektedir.

a. İlhamı Kesin Delil Kabul Edenler

Kur'ân-ı Kerîm'de sözü edilen Hz. Meryem'e,¹⁵² Hz. Musa'nın annesine¹⁵³ ve havâîrlere¹⁵⁴ yapılan vahiyleri ilham olarak değerlendiren bazı âlimler, kaynak itibariyle vahiy gibi Allah katından geldiği düşüncesi ile ilhamı kesin bir bilgi kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Bunlara göre, vahiyle elde edilen bilgiler nasıl kesinlik ifade ediyorsa ilham da onun gibi kesin bilgi elde etme yollarından birisidir.

Bayezid-i Bistâmî (ö. 234/848), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) ve Ebû Said el-Harrâz (ö. 277/890) gibi sufiler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir. İlk devir sufileri, Kur'ân ve sünnete başvurarak değerlendirmeye tabi tutmayı gerekli gördükleri ilhamı sadece itikadî konularda dikkate alırken daha sonra yetişen sufilerce ilham, bütün dinî konularda kullanılan müstakil bir bilgi kaynağı haline getirilmiştir.¹⁵⁵

İbn Fûrek'in (ö. 406/1015), ilhamın kesin bilgi kaynağı olamayacağını söylemesine karşılık¹⁵⁶ Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), ilhamı bir bilgi elde etme

¹⁵² Bk. Âl-i İmrân 3/42, 45.

¹⁵³ Tâhâ 20/38; Kasâs 28/7.

¹⁵⁴ Mâide 5/111.

¹⁵⁵ Yavuz, "İlham," *DİA*, XXII, 98.

¹⁵⁶ Bk. Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 95.

yolu olarak kabul etmiştir. O, nazarî ilimlerin dört kısım olduğunu söyledikten sonra bunların, akıl ile kıyas ve nazar kullanılarak yapılan istidlâlde elde edilenler, tecrübe ve âdet yönlerinden bilinenler, şeriat açısından bilinenler (helal, haram, vacib v.b. ahkâmî hükümler) ve bazı insanlarda ortaya çıkan ilham olduğunu söyleyerek¹⁵⁷ ilhamın dört ilim elde etme yolundan birisi olduğunu belirtmiştir.

İlkiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddîn er-Razî (ö. 606/1210) ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi bazı kelâmcılar nazar ve istidlâl söz konusu olmaksızın ilhamla yakînî ve kat'î bilgilerin elde edileceğini kabul etmişlerdir.¹⁵⁸

Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin ilham yolu ile elde edilen bilgiye büyük önem vermesinden sonra -her ne kadar Ebû'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115) ve Ebû Hafs en-Neseî (ö. 537/1142) gibi Mâturîdî kelâmcıları onun kesin bilgi oluşturmayaacağına dikkat çekmişlerse de- İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Haydar el-Âmulî (ö. 787/1385), İbn Haldûn (ö. 808/1406), Zebîdî (ö. 1205/1790), Şevkânî (ö. 1250/1834), Şehâbeddîn el-Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi bilginler, takva sahibi bazı kimselere gelen ilhamın geçerli bir bilgi kaynağı olabileceği görüşüne meyletmişlerdir.¹⁵⁹

İlhamın bir bilgi kaynağı olacağı görüşünde olanların dayandıkları delilleri şöylece özetlemek mümkündür:

a) “Ey iman edenler! Eğer Allah’tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir.”¹⁶⁰ “Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder”¹⁶¹ ve “Allah’tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor”¹⁶² âyetleri, ilhamın bilgi kaynağı olduğu konusunda delil sayılmaktadır.

b) Hz. Peygamber’in, Allah Teâlâ’dan kendisine ilham vermesini talep ettiğini ve ashâbına da bunu tavsiye ettiğini bildiren hadisler de delil olarak kullanılmaktadır.

c) Sahâbîlerden bazılarının ilhamın geldiğinin bildirilmiş olması, bu tür bilgilerin doğruluğuna delil gösterilmektedir.

¹⁵⁷ Bk. Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 14.

¹⁵⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 36.

¹⁵⁹ Bk. Yavuz, “İlham,” *DİA*, XXII, 98-99.

¹⁶⁰ Enfâl 8/29.

¹⁶¹ Talâk 65/2.

¹⁶² Bakara 2/282.

d) Sâlih kimselere rüya yolu ile bazı bilgiler iletilmiş, Hz. Peygamber de salih rüyaları nübüvvetin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu ise ilhamın vukuuna ilişkin tecrübeye dayanan bir delil kabul edilmektedir.

e) Bir başka görüşe göre, dinin aslı vahye dayandığından, dinin anlaşılabilmesi için Allah'tan gelen bilgilere ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber'in vefatı ile vahiy yolu kapanmış olup geriye sadece ilham yolu kalmıştır.

f) Bazılarına göre de dinî emirlere uyan herkes, ilhamî bilgilere tecrübe yoluyla ulaşabilir. İlhamî bilgiler ferdî tecrübelerle dayandığı için bunları reddetmek isabetli olmaz.¹⁶³

İlhamın kesin bilgi ifade edeceği görüşünün sufiler¹⁶⁴ ile müteahhirin âlimler tarafından savunulduğu görülmektedir.¹⁶⁵ Diğer İslâm âlimleri ise ilhamın kesin bilgi ifade etmeyeceği ve dinî alanda bu bilgilerin kullanılamayacağı görüşündedirler.¹⁶⁶

b. İlhamı Kesin Delil Kabul Etmeyenler

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, ilham ile bazı bilgilerin elde edilebileceğini kabul etmişlerse de ilham, vahiy gibi değerlendirilmemiş ve kesin bilgi elde etme yollarından sayılmamıştır. Âlimlerin bu konuda en çok, ilhamın kişisel bir tecrübe olduğu, nereden geldiğinin tam olarak bilinemediği ve sadece ilhamı alan kişiyi bağladığı konuları üzerinde durdukları görülmektedir.

İlhamın kesin bilgi kaynağı olmadığı görüşüne meyleden âlimler, onun, subjektif bir yapısı bulunduğu noktasına özellikle vurgu yapmaktadırlar.¹⁶⁷ Zira Allah katından gönderilen ve peygamberlerle sınırlı olan gerçek vahiy bilgisi objektif bir nitelik taşıdığı halde ilham ve keşfe dayanan bilgiler subjektif bir mahiyet arz etmektedir ve her iki kaynağa dayanan bilgiler, bilginin değeri bakımından kıyasladığında birbiriyle eşdeğer

¹⁶³ Bk. Yavuz, "İlham," *DİA*, XXII, 99.

¹⁶⁴ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 51; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 248. Sufilerin ilham hakkındaki görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Demir, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham*, s. 43-52.

¹⁶⁵ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 248.

¹⁶⁶ Bk. Ebû Hâfîs en-Nesefî, *Akâid*, s. 2; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 72-74; Habeşî, *Metâlib*, s. 28-30; Macdonald, D. B. "İlhâm," *MEBİA*, V/2, s. 967; Yavuz, "İlham," *DİA*, XXII, 99.

¹⁶⁷ Bk. Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 74; Habeşî, *Metâlib*, s. 28.

değildir.¹⁶⁸ Ayrıca ilham yolu ile elde edilen bilgi, onu alan için bir değer taşımakta ve onun için bilgisel bir değeri ve kesinliği söz konusu olmaktadır. Bu özel durum ikinci şahısları ilgilendirmez. Çünkü her şeyden önce o, subjektif bir tecrübedir ve bu tecrübenin herkesçe paylaşılması şart değildir.¹⁶⁹

Bazı âlimler de bunu, “ilham ve keşf gibi bilgi elde etme yollarında kaynak tam olarak belli değildir, bu yüzden kaynak sujedir” diyerek ifade ederler. Böyle olunca da ilham, sadece sujeyi ilgilendirmekte veya onu bağlamaktadır. İlham bu nedenle, kişisel bir olaydır. Hak olabileceği gibi bâtıl olması ihtimali de vardır. Başka bir tabirle meleğin telkini ile meydana geldiği gibi şeytanın telkiniyle ya da vesvesesiyle de meydana gelebilir. Bunun belirlenmesi ise, iddiada bulunan kimseye aittir. Oysa peygamberler, aldıkları vahyin Allah katından gönderildiğini kesin olarak bilirler. Bu da ilham ve keşfe dayanan bilgilerin, objektif bir bilgi niteliğinde olan vahiy ile aynı olmadığını ortaya koymaktadır.¹⁷⁰ İlhamın objektif bir bilgi elde etme yolu olduğunu iddia edenlerden bazıları da, delil olabilmesi için, ilhamî bilgiye sahip olan kişinin ilham dışında başka bir delil getirmesini şart koşmaktadır.¹⁷¹

Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının sistemleşmeye başlamasından itibaren kelâm literatüründe ilhamın mevcudiyeti ve ifade ettiği bilginin değeri konusuna yer verilmiştir.¹⁷² Bilindiği kadarıyla ilhamın dinî konularda bilgi kaynağı olamayacağını söyleyen ilk sünnî kelâmcı Ebû Mansûr el-Mâturîdî’dir. Mâturîdî (ö. 333/944), insana ait bilginin eksikliğini öne sürerek doğrudan doğruya Allah’tan gelen ilhamî bilgiye başvurmak gerektiğini iddia eden çeşitli grupların bulunduğu dikkat çekmiş ve bunların görüşlerini eleştirmiştir.¹⁷³ O, şöyle demektedir:

Yararlı olan şeylerin, ayrıca hakkın ve güzelliklerin zıtlarından ayrılarak bilinmesini sağlayan vasıtalar hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, meşruiyeti zihinde vücut bulan şeyle kişinin amel etmesi gerekir derken, bazıları da “İnsan bilginin kaynağını kavramaktan acizdir. O, sadece kendisine ilham olunan şeyle amel etmelidir. Çünkü bu, evrenin yönetimine sahip bulunan

¹⁶⁸ Bk. Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 73-74.

¹⁶⁹ Albayrak, *İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 229. Ayrıca bk. Akbulut, *Nübüvvet Meselesi*, s. 52-53.

¹⁷⁰ Bk. Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 82.

¹⁷¹ Bk. Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, s. 249.

¹⁷² Kelâmcıların ilham hakkındaki görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Demir, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham*, s. 56-75.

¹⁷³ Yavuz, “İlham,” *DİA*, XXII, 98. Ayrıca bk. Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9.

Allah'tan gelmektedir” demiştir. Oysa bu iki konu bilgi vasıtası olmaktan uzaktır. Çünkü dinler arasında tezat ve tenakuz noktalarının mevcudiyeti açıktır. Hem de her din mensubunun kanaatine göre kendisi haklıdır. Doğru bilgi vasıtası olan bir şeyin bu fonksiyonu işlemesi imkansızdır.¹⁷⁴

Mâturîdî, bu yolla elde edilen bilgiler arasındaki tezatlardan dolayı ilhamı bir bilgi kaynağı olarak kabul etmemektedir. Benzeri bir görüşe sahip olan İbn Fûrek'e (ö. 406/1015) göre de ilham bu nedenle bir bilgi kaynağı olamaz. Çünkü aynı konularda ilham sahipleri, kendilerine farklı bilgiler geldiğini söylemektedirler. İlham doğru bir bilgi kaynağı olsaydı ilham sahiplerinin, birbirlerini doğrulayan bilgilere mazhar olduklarını söylemeleri gerekirdi. Hâlbuki birbirleri ile çelişen haberler aldıklarını iddia etmektedirler. Bu, ilhamın doğru bir bilgi kaynağı olamayacağını göstermektedir.¹⁷⁵

Debûsî (ö. 430/1039), ilhamı alan kişinin bu bilginin Allah Teâlâ'dan geldiğini bilebileceğini kabul etmiş olmasına rağmen bu durumun subjektif bir mahiyet arzettiğini ve bu nedenle ilhamın, üzerine hüküm bina edilmeyen gizli bir durum olduğunu ifade etmiş,¹⁷⁶ Mâturîdî kelâmcılarından Ebû'l-Yusr el-Pezdevî (ö. 493/1100), herhangi bir delil ile desteklenmediği için ilhamı bilgi kaynağı kabul etmemiş,¹⁷⁷ bir diğer Mâturîdî kelamcısı Ebû'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115)¹⁷⁸ ile yine aynı ekolden Ebû'l-Hafs en-Neseî (ö. 537/1142) de ilhamın bir bilgi kaynağı olmadığını belirtmişlerdir.¹⁷⁹

İlhamı bilgi kaynağı kabul eden fakat bu yolla kesin bilgi elde edilemeyeceği görüşünde olanlardan birisi de Taftâzânî'dir (ö. 792/1390). O, bu konudaki görüşlerini açıklarken ilhamın bütün insanlar için geçerli bir bilgi elde etme yolu olmadığını ve bu yolla elde edilen bilgilerin herkesi bağlayıcı bir niteliğinin bulunmadığını belirtmiş fakat ilham yolu ile bilgi elde etme konusunda da şüphe olmadığını söylemiştir.¹⁸⁰

İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1366/1946) da ilham ile bilgi elde edilebileceği görüşündedir. Fakat o, ilham ile evhamın karışabileceğini ve ilhamın evhamdan

¹⁷⁴ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9.

¹⁷⁵ Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 95. Benzeri bir görüş için bk. Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9.

¹⁷⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 250.

¹⁷⁷ Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 8.

¹⁷⁸ Bk. Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tabsıratu'l-edille*, I, 34-35.

¹⁷⁹ Bk. Ebû Hafs en-Neseî, *Akâid*, s. 2.

¹⁸⁰ Bk. Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 74.

ayrılması gerektiğini, ilhamın Kitap ve sünnete uygun olmasının zaruri olduğunu bildirmiştir. Ona göre, her ne kadar Kitap ve sünnete uygun olsa da dinler ve mezheplerin sıhhatini tayin konusunda ilham bir ölçü olamaz.¹⁸¹

Kelâm âlimleri genel olarak ilhamın vukuunu reddetmemektedirler. Onlar, herkes için geçerli bir bilgi elde etme yolu olmadığı düşüncesi ile ilhamın başkaları için delil olamayacağı görüşündedirler.¹⁸² Velilerin, ilham ile elde ettikleri bilgilerin kesinlik taşıdığını iddia etmelerine karşı çıkan âlimlerin en temel iddiası, ilhamın, kesin bilgi elde etme yollarından olmadığı, bu nedenle huccet olamayacağıdır.¹⁸³

İlhamın kesin bilgi kaynağı olmadığı görüşünde olanların delillerini şöyle sıralayabiliriz.

a) Kur'ân'da insanın doğru bilgiye ulaşması için başvurması gereken kaynaklar duyular, akıl yürütme ve vahiy olmak üzere üç noktada toplanmaktadır. Ancak ilhâmî bilgilerin elde edilmesiyle ilgili Kur'ân'da açık anlamlı beyânların bulunmaması, ilhamın kesin bilgi olmadığını göstermektedir.

b) Hz. Peygamber'in Allah'tan rüşdünü ilham etmesini talep etmesi özel anlamda değil genel anlamda bir ilham niteliği taşır.

c) İlham kesin bilgi kaynağı olsaydı bu yöntemle elde edilen bilgiler arasında çelişki bulunmaz, farklı din ve mezhepler ortaya çıkmazdı.

d) İlhamî bilgiler kontrolü mümkün olmayan subjektif bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı ilham bilgi kaynağı olamaz.¹⁸⁴

İlham konusunda âlimler arasında bir fikir birliği yoktur. İlmi disiplinlerin bakış açılarının bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Kelâm âlimleri, metodolojileri gereği herkes için geçerli bir bilgi elde etme yolu olmadığından ilhamın bilgi elde etme vasıtalarından birisi kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Tasavvufî çevrelerde ise ilham kesin bilgi elde etme yollarından birisi olarak kabul edilmektedir. Hatta ilham, tasavvufun en temel kavramlarından birisi

¹⁸¹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 36.

¹⁸² Bk. Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 167.

¹⁸³ Bk. Habeşî, *Metâlib*, s. 28.

¹⁸⁴ Bk. Yavuz, "İlham," *DİA*, XXII, 99.

haline gelmiştir. Zira mutasavvıflara göre, akıl ve nas vasıtalı bilgi verdiği halde Allah ve sıfatları gibi konulardaki ilâhî bilgiler ilham yolu ile doğrudan elde edilebilir. Bu nedenle en ulvî ve kudsî dinî bilgileri elde etme yolu ilhamdır.¹⁸⁵

C. HİKMET

Kur’ân’da çok farklı anlamlarda kullanılan hikmet kelimesi üzerinde yapılan değerlendirmelerden bir kısmı hikmet ile kastedilenin sünnet olduğu yönündedir ve bazı araştırmacılar, Kur’ân dışı vahiyleri hikmet olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir. Burada bu görüşün kritiğini yapmadan önce kısaca hikmetin sözlük ve ıstılah anlamları ile Kur’ân ve hadislerdeki kullanımları üzerinde durulacaktır.

1. Hikmet Kelimesinin Sözlük ve İstılah Anlamı

Ha-ke-me (حَكَمَ) fiilinin mastarı olan hükm (حُكْم) kelimesinden türeyen hikmet kelimesi,¹⁸⁶ hüküm, hükümet, ihkâm, hakem, tahkîm gibi kelimelerle aynı köktendir¹⁸⁷ ve hükm ile hikmet kelimeleri aynı manayı ifade eder.¹⁸⁸ Bu fiilin adaletle hükmetmek,¹⁸⁹ lehte veya aleyhte hüküm vermek,¹⁹⁰ zulme engel olmak,¹⁹¹ kötülüğü engellemek,¹⁹² tutmak,¹⁹³ men etmek ve reddetmek¹⁹⁴ gibi anlamları vardır.

Hikmet kelimesi asıl olarak “fiil ve sözün sağlamlığı” manasına gelir.¹⁹⁵ Kelimenin ayrıca adalet, hilm,¹⁹⁶ ilim, nübüvvet, Kur’ân, İncîl,¹⁹⁷ Tevrât,¹⁹⁸ Allah’a itaat, dinde derin anlayış sahibi olmak ve bununla amel etmek, Allah korkusu, anlayış (fehm), vera, söz ve fiilde isabet, Allah’ın emirleri konusunda tefekkür etmek¹⁹⁹ gibi çok çeşitli

¹⁸⁵ Uludağ, *İslâm Düşüncesi*, s. 127-128.

¹⁸⁶ Cevherî, *Sihâh*, V, 1901.

¹⁸⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, IV, 110-115.

¹⁸⁸ Kâdî İyâz, *Meşâriku’l-envâr*, I, 194.

¹⁸⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, IV, 111; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, VIII, 252. Ayrıca bk. Cevherî, *Sihâh*, V, 1901.

¹⁹⁰ Cevherî, *Sihâh*, V, 1901.

¹⁹¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, IV, 111; İbn Fâris, *Mu‘cem*, II, 91.

¹⁹² Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 487; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, VIII, 253.

¹⁹³ İbn Fâris, *Mu‘cem*, II, 91.

¹⁹⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, IV, 111.

¹⁹⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 370.

¹⁹⁶ İsmail b. Abbâd, *Muhît*, II, 387; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1415; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, VIII, 253.

¹⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1415; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, VIII, 253.

¹⁹⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, VIII, 253.

¹⁹⁹ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 487.

anlamları bulunmaktadır. Araplara göre hikmet, “Cehalete engel olan şey” manasına da gelmektedir ve zulme engel olduğu için hâkim kelimesi kullanılmaktadır.²⁰⁰

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), hikmetin, “doğru yapma” anlamına geldiğini, ayrıca “beşerî takat ölçüsünde Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanma” diye de tarif edildiğini söyleyerek, hikmetin bu iki mananın dışına çıkamayacağını belirtmiştir.²⁰¹ Bir başka görüşe göre hikmetin aslı, kendisi vasıtası ile sefihlikten uzak durulan şeydir. Bu nedenle ilme hikmet denilmiştir. Çünkü onunla, sefihlikten uzak durulur ve sefihlikten uzak durulması gerektiği öğrenilir. Sefihlik ise kötü olan her iştir. Kur’ân, akıl ve fehm de (sefihlikten uzak durma konusunda) böyledir.²⁰²

Hikmet, Allah’tan olduğunda “Eşyanın bilgisine sahip olmak ve onları en muhkem biçimde var etmek, yaratmak”; insandan olduğunda ise “Varlıkları bilmek ve hayırlı işler yapmak” anlamına gelmektedir.²⁰³ Yüce Allah’ın şu sözünde Lokman’ın vasfedildiği hikmet de budur: “*Andolsun biz Lokman’a ‘Allah’a şükret’ diyerek hikmet verdik.*”²⁰⁴ Allah Teâlâ Lokmân’ı hikmetle vasfederken (yukarıdaki manaların) hepsine dikkat çekmiştir.²⁰⁵

İstilâhî açıdan hikmet “beşerî takat ölçüsünde eşyanın hakikatlerinin varlıkta bulunduğu durumları üzere araştırıldığı ilim”dir. O, ilâhî olmayan nazarî bir ilimdir. Hikmet ayrıca ilmî aklî kuvvetin görünüşü olup bu kuvvetin aşırı bir yönü olan kurnazlık²⁰⁶ ile zayıf bir yönü olan ahmaklık arasında orta konumdadır.²⁰⁷

Hükmetin farklı tanımları da bulunmaktadır. Taberî hikmeti şöyle tarif eder: “Hikmet, bilgisi, ancak Resûlullâh (s.a.)’in beyânı ile idrak edilebilecek olan ilâhî

²⁰⁰ Kâdî İyâz, *Meşâriku’l-envâr*, I, 194. Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 123-124.

²⁰¹ Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VII, 60.

²⁰² Kurtubî, *Câmi’*, IV, 356.

²⁰³ Râgıb, *Müfredât*, s. 181.

²⁰⁴ Lokmân 31/12.

²⁰⁵ Râgıb, *Müfredât*, s. 181-182.

²⁰⁶ *Ta’rîfât*’ın Dâru’r-Reyyân neşrinde, burada bolluk manasına gelen الغزيرة (gazîra) kelimesi yer almaktadır. Diğer baskılarda ise bu kelime yerine kurnazlık, hilekârlık gibi anlamlara gelen الجريزة (cerbeze) kelimesi kullanılmıştır. Kelimenin kurnazlık, hilekârlık manasında kullanıldığı baskılar için bk. Ahmed Kamil Matbaası baskısı, İstanbul 1909, s. 62; Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye baskısı, Beyrût 1983, s. 91.

²⁰⁷ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 123.

hükümleri bilmek ve bunların delâlet ettiği diğer hükümleri kavramaktır.”²⁰⁸ Burada hikmetin, dinî bir kavram olarak ele alındığı ve buna göre tarifinin yapılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Hikmet kavramının ıstılâhî açıdan daha pek çok tarifi yapılmıştır. Bu konuda geniş bir inceleme yapan Elmalılı Hamdi Yazır, hikmetin yirmi dokuz ayrı tanımını verdikten ve her bir tanımın ayrıntılı olarak açıklamasını yaptıktan sonra²⁰⁹ sonuç olarak şunları söylemektedir:

Bunların bazıları masdar, bazıları hâsıl-ı masdar (hakikî müessirden hâsıl olan fiil, kendi sebep ve şartlarından meydana gelen şey), bazıları da tamamen isim olmakla beraber bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine birden dönük olduğundan, bu, kısmen ayrıntılar, kısmen örnek ve tanıma yüklenilmek suretiyle toplamı üç tefsire indirilebilir ki, faydalı amele sebep olması itibariyle ilim, ilme bağlı olması itibariyle faydalı amel, bir de ilim ve amelde hikmete dayalı oluş, diğer bir ifade ile söz ve fiilde isabet veya ilim ve fıkıh manalarıdır.²¹⁰

Hikmet kelimesinin, bu kadar anlam çeşitliliğine sahip bulunması, kullanıldığı yere göre anlam kazanan bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır.²¹¹ Tüm anlamları göz önüne alındığında hikmetin peygamberlere özgü bir kavram olmadığı, herkesi kapsayan bir yönü bulunduğu görülmektedir. Kelimenin bu geniş kullanımına Kur’ân-ı Kerîm’de de rastlanmaktadır.

2. Kur’ân’da Hikmet

Hikmet kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 19 âyette geçmektedir.²¹² Eserlerinde hikmet kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren müfessirlerin ifadelerine göre, bu kelime geçtiği yere göre anlam kazanmakta ve çok geniş anlamlarda kullanılmaktadır. Fakat tüm anlamları beş maddede toplamak mümkündür.

a) Hikmet, “Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini, (size verdiği hidâyeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın”²¹³ âyetinde olduğu gibi “emir ve yasaklardan oluşan nasihatler” manasına gelir.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 577.

²⁰⁹ Bk. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 177-191.

²¹⁰ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 188-189.

²¹¹ Bk. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 177.

²¹² Bk. Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, s. 213-214.

²¹³ Bakara 2/231. Hikmetin bu anlamda kullanıldığı diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/48; Nisâ 4/113; Meryem 19/12.

b) “*Andolsun biz Lokman'a ‘Allah’a şükret’ diyerek hikmet verdik*”²¹⁴ âyetinde “hükm yani fehm (anlayış) ve ilim” manasındadır.

c) “*İbrahim soyuna Kitab’ı ve hikmeti verdik*”²¹⁵ âyetinde “nübüvvet” manasında kullanılmıştır.

d) Kur’ân tefsiri anlamına gelir. Şu âyette hikmet bu anlamdadır. “*Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.*”²¹⁶

e) “*Sen, Rabbin’in yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır*”²¹⁷ âyetinde hikmetten kasıt Kur’ân’dır.”²¹⁸

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), bütün bu manaların iyice tahkik edildiğinde “ilim” anlamına geleceğini belirtmiştir.²¹⁹

Kur’ân’da geçen ve Hz. Peygamber’e hikmet verildiğinden söz eden âyetlerdeki hikmet kelimesinin manasında ihtilaf bulunmaktadır. “*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder*”²²⁰ âyetindeki hikmetin ne olduğu tartışmalıdır.²²¹ Buradaki hikmet kimilerince sünnet olarak yorumlanmıştır.²²² Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 118/736), Mukâtil b. Hayyân (ö. 149/766 civarı) ve Ebû Mâlik (ö. 97/716) âyeti bu anlamda yorumlamışlardır.²²³ Katâde’den yapılan bir başka rivâyete göre o, hikmetin, “sünnet ve şerîatin beyân edilmesi” olduğunu belirtmiştir.²²⁴

Bazı âlimler, söz konusu âyetteki hikmeti, “dini bilmek ve dinde derinleşmek” olarak yorumlamaktadırlar. Mâlik b. Enes (ö. 179/795) hikmetin “dini bilmek, dinde

²¹⁴ Lokmân 31/12. En’âm 6/89 ve Enbiyâ 21/79. âyetlerinde de hikmet kelimesi “hükm ve ilim” anlamında kullanılmıştır.

²¹⁵ Nisâ 4/54. Hikmetin nübüvvet anlamında kullanıldığı diğer âyetler için bk. Bakara 2/251; Sâd 38/20.

²¹⁶ Bakara 2/269.

²¹⁷ Nahl 16/125.

²¹⁸ Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Eşbâh*, s. 111-113.

²¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VII, 59.

²²⁰ Bakara 2/129.

²²¹ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 575.

²²² Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 576.

²²³ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 445.

²²⁴ Bk. Kurtubî, *Câmi*, II, 403.

derinleşmek ve ona ittiba etmek” olduğunu ifade etmiştir.²²⁵ Mâlik b. Enes’in buradaki hikmet hakkında, “din bilgisi,” “te’vîl konusunda derin bilgi sahibi olmak” ve “Yüce Allah’tan gelen bir seciye ve nur olan anlayış (fehm)” dediği de bildirilmektedir. İbn Zeyd (ö. 182/798) de bu görüştedir.²²⁶

Zemahşerî (ö. 538/1144) buradaki hikmeti “şerîat ve hükümlerin açıklanması” olarak tefsir etmiştir.²²⁷ Neseî (ö. 710/1310) ise hikmete “Kur’ân’ı anlamak ve sünnet” manası vermiştir.²²⁸ Bu âyetteki hikmetin, “hüküm ve kazâ” olduğu da söylenmektedir.²²⁹

Taberî, “*Size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten*”²³⁰ âyetindeki hikmeti “sünnetler ve dinî konularda geniş bilgi sahibi olmak,”²³¹ Neseî “sünnet ve fıkıh,”²³² İbn Kesîr (ö. 774/1373), “sünnet”²³³ olarak yorumlamışlardır. Râzî ise, şu açıklamayı yapmıştır: “Kur’ân’ın tafsilatını ihtiva ettiği diğer şer’î hükümleri bilmektir. Bundan dolayı Şâfiî (ö. 204/819) hikmete, ‘Resûlullâh’ın sünneti’ demiştir.”²³⁴

“*Size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın*”²³⁵ âyetindeki hikmet kelimesine Zemahşerî, Neseî ve İbn Kesîr, sünnet anlamı vermişlerdir.²³⁶ Kurtubî sünnet olarak tefsir etmekle birlikte bunu şöyle açıklamıştır: “(Buradaki hikmet), hakkında Kitap’da nas bulunmayan konularda Resûlullâh (s.a.)’in dili ile Allah’ın muradını açıklayan sünnettir.”²³⁷

²²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 576.

²²⁶ Bk. Kurtubî, *Câmi*, II, 403.

²²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 312.

²²⁸ Bk. Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, I, 107.

²²⁹ Bk. Kurtubî, *Câmi*, II, 403.

²³⁰ Bakara 2/151.

²³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 695.

²³² Bk. Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, I, 118.

²³³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 464.

²³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, IV, 152.

²³⁵ Bakara 2/231.

²³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 369; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, I, 163; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 631.

²³⁷ Bk. Kurtubî, *Câmi*, IV, 103.

“Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın”²³⁸ âyetini Taberî, “Evinizde Allah’ın âyetlerinden ve hikmetten okunanları hatırlayın. Hikmet ise, Allah’ın dinî hükümleri olarak Peygamber (s.a.)’e indirilen ve Kur’ân’da yer almayıp Allah Resûlü’ne indirilenlerdir yani sünnettir” demektedir.²³⁹ Şevkânî de buradaki hikmetin sünnet olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰ Bu âyetteki hikmetten kastın Kur’ân tefsiri olduğu da söylenmiştir.²⁴¹ Fakat bu görüş de sünnetin hikmet olduğu görüşüne yakın durmaktadır.

Söz konusu âyet ile ilgili olarak Râgıb el-İsfehânî (ö. 502/1108) şöyle demektedir: “Buradaki hikmet ile kastedilenin Kur’ân tefsiri olduğu söylenmiştir. Bununla, Kur’ân’ın işaret ettiği konular kastedilmektedir.”²⁴²

Resûlullâh (s.a.)’e hikmet verildiğini bildiren bu âyetlerle ilgili yapılan yorumlardan hikmetin sünnet olarak tefsir edildiği ortaya çıkmakta ise de burada sünnetten kastın beyân görevi çerçevesinde Hz. Peygamber’e verilen bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Hikmetin sünnet olduğu fikrinin en önemli temsilcisi Şâfiî de, hikmeti Hz. Peygamber’in beyân görevi çerçevesinde değerlendirmektedir. O, sünnetin, ya Allah’tan gelen risâletle (mesajla) veya ilhamla ya da kendisine vermiş olduğu bir emirle Allah’ın Kitabı’nı beyân ettiğini ve bu mananın dışına çıkamayacağını belirtmektedir ki²⁴³ bu, onun “hikmet, sünnettir” derken sünnet ile neyi kastettiğini göstermektedir.

Hikmet kelimesi ile ilgili yapılan diğer yorumlarda da hikmetin “Kur’ân tefsiri” olduğu yönünde genel bir eğilim vardır. İbn Kesîr, hikmeti, hakkında Kitab’da nas bulunmayan konularda Resûlullâh (s.a.)’in dili ile Allah’ın muradını açıklayan sünnet²⁴⁴ diye açıklayarak hikmetin, beyân görevi çerçevesinde Hz. Peygamber’e verilen bilgilerden ibaret olduğuna vurgu yapmıştır.

²³⁸ Ahzâb 33/34.

²³⁹ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 108.

²⁴⁰ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 372.

²⁴¹ Bk. Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 492.

²⁴² Râgıb, *Müfredât*, s. 182.

²⁴³ Şâfiî, *Ümm*, VI, 391.

²⁴⁴ Bk. Kurtubî, *Câmi*, IV, 103.

Bu yöndeki bir başka görüşe göre ise hikmet, Kur’ân dışında Hz. Peygamber’e verilen dinî bilgilerdir. Taberî bunu, “Allah’ın dinî hükümleri olarak Peygamber (s.a.)’e indirilen ve Kur’ân’da yer almayıp Allah Resûlü’ne indirilenler yani sünnet” diye ifade etmiştir.²⁴⁵

Buna göre, hikmetin Hz. Peygamber’e vahiy yolu ile bildirilen bazı hükümleri kapsadığının kabul edilmesi gerekmektedir. Yoksa hikmeti, söz ve fiilde isabet, doğru hüküm verme yeteneği manalarında tefsir etmek Hz. Peygamber’e hikmet verildiğini bildiren âyetlerin tamamı göz önünde bulundurulduğu takdirde mümkün gözükmemektedir. Özellikle “*Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın*”²⁴⁶ âyeti bu yorumun doğru olamayacağının en önemli delilidir. “*Kendilerine kitap ve hikmeti öğretin*”²⁴⁷ âyetinde bahsedilen hikmet de “Kur’ân tefsiri” veya “sünnet” olarak anlaşılmalıdır.

Kur’ân’da yer alan ve doğrudan Hz. Peygamber ile bağlantılı olmayan hikmet kelimelerine de farklı anlamlar verilmiştir. “*Allah ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti*”²⁴⁸ âyetindeki hikmet, “nübüvvet” olarak tefsir edilmiştir.²⁴⁹

Taberî “*Allah dilediğine hikmeti verir*”²⁵⁰ âyetini “Allah Teâlâ, kullarından dilediklerine söz ve fiilde isabet verir” diye yorumlayarak²⁵¹ hikmetin söz ve fiilde isabet olduğu yönündeki tanımına uymuştur. Âyeti bu manada anlayan başka âlimler de vardır.²⁵²

Zemahşerî âyetteki hikmete “ilim ve amelde muvaffak kılınma,”²⁵³ Nesefî ise “Kur’ân ve sünnet bilgisi veya Allah’ın rızasına ulaştıran faydalı ilim ve onunla amel

²⁴⁵ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 108.

²⁴⁶ Ahzâb 33/34.

²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/164.

²⁴⁸ Bakara 2/251.

²⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IV, 514; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 382; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 160; Kurtubî, *Câmi’*, IV, 249; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, I, 176; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 669; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 456.

²⁵⁰ Bakara 2/269.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 8.

²⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 10.

²⁵³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 396.

etmek²⁵⁴ anlamını vermiştir. Kurtubî de şöyle demektedir: Bu görüşler birbirine yakındır. Çünkü hikmet ihkâmdan masdardır. Bu ise, söz ve işte sağlamlıktır. Bütün bu zikredilenler, cins isim olan hikmetin bir türüdür. Allah Teâlâ'nın Kitabı bir hikmettir. Peygamber'inin sünneti bir hikmettir. Üstün kılmaya dair zikredilen her şey hikmettir.²⁵⁵

Süddî (ö. 137/754), söz konusu âyetteki hikmetin nübüvvet manasında kullanıldığını belirtmiş,²⁵⁶ Mücâhid (ö. 103/721) ise bunun nübüvvet olmadığını, Kur'ân, ilim ve fıkıh olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ İbn Kesîr ise “ Sahîh olan cumhurun dediğidir ki, hikmet nübüvvet olarak sınırlandırılmaz. Bilakis o, nübüvvetten daha geniştir. Hikmetin en üstünü ise nübüvvettir. Risalet ise daha özeldir” demektedir.²⁵⁸ İbn Kesîr bu ifadeleri ile hikmetin sadece peygamberlere has bir özellik olmadığını vurgulamaktadır.

“*Rabbin'in yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır*”²⁵⁹ âyeti, “Allah'ın sana vahyettiği vahiy ve sana indirmiş olduğu kitap ile” diye açıklanarak²⁶⁰ hikmete Kur'ân manası verilmiştir. Zemahşerî “*hikmet ile çağır*” ifadesini, “gerçeği açıklayan ve şüpheyi ortadan kaldıran delil, muhkem ve sahîh söz” olarak yorumlamıştır. Ona göre buradaki hikmetin Kur'ân olması da muhtemeldir.²⁶¹

Lokman (a.s.)'a verildiği bildirilen hikmet ise,²⁶² nübüvvetin dışında “fıkıh ve akıl ile sözde isabet” olarak da, “İslâm'da derin anlayış sahibi olmak” diye de açıklanmıştır.²⁶³ Râzî, bunu “ilim-amel uyumu” diye tefsir etmiştir.²⁶⁴ Kurtubî bu konu ile ilgili olarak “Cumhura göre, Lokman bir velidir, peygamber değildir. Şa'bî (ö. 103/721) ve İkrime (ö. 105/723) onun peygamber olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu ise

²⁵⁴ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, I, 188. Ayrıca bk. Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, I, 348.

²⁵⁵ Kurtubî, *Câmi'*, IV, 356.

²⁵⁶ Kurtubî, *Câmi'*, IV, 356; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, I, 700.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 9; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, I, 700.

²⁵⁸ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, I, 701.

²⁵⁹ Nahl 16/125.

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 400.

²⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 435.

²⁶² Lokmân 31/12.

²⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 546.

²⁶⁴ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV, 127.

Allah Teâlâ'nın öğrettiği hikmet dolayısıyla hakîm bir kimse olduğudur” demektedir.²⁶⁵ Lokman'ın peygamber olmadığına belirtilmiş olması²⁶⁶ hikmetin sadece peygamberlere has bir durum olmadığına, peygamberler dışındakilere de hikmetin verilebileceğine delildir.

“İsa, açık delillerle geldiği zaman demişti ki: Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim”²⁶⁷ âyetindeki hikmet ise, “İncîl” ve şerîat olarak tefsir edilmektedir.²⁶⁸

Bu açıklamalara göre hikmet, Resûlullâh (s.a.)’den önceki peygamberler için söz konusu olduğunda nübüvvet, Hz. Davud hakkında kullanıldığında Zebur, Hz. İsa hakkında kullanıldığında ise İncil manasına gelmektedir. Peygamberler dışındakiler için kullanıldığında ‘söz ve fiilde hakka uygunluk’ ve ‘Kur’ân hakkında derin bilgi sahibi olmak’ gibi anlamlar ifade etmektedir. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), hikmet kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de nübüvvet ve risâlet,²⁶⁹ Kur’ân, tefsîr, te’vîl ve bu konuda isabetli söz,²⁷⁰ va’z ve hatırlatma,²⁷¹ Kur’ân âyetleri, emir ve nehiyleri²⁷² ve şer’î hükümlere uygunluk konusunda aklî delil²⁷³ olmak üzere beş temel anlamı bulunduğunu belirtmiştir.^{274 275}

3. Hadislerde Hikmet

el-Kütübü’t-tis’a’da hikmet kelimesi, tekrarları hariç yaklaşık yirmi yerde geçmektedir²⁷⁶ ki bunların az bir kısmı Hz. Peygamber’den rivâyet edilmiştir. Bu da hikmet kelimesinin hadislerde çok fazla yer almadığına delildir.

²⁶⁵ Bk. Kurtubî, *Câmi*, XVI, 468; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, II, 1332.

²⁶⁶ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 546; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 231. İkrime ve Şa’bî, Lokmân’ın peygamber olduğu görüşündedirler. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 231; Kurtubî, *Câmi*, XVI, 468.

²⁶⁷ Zuhurf 43/63.

²⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 495.

²⁶⁹ Bakara 2/251; Âl-i İmrân 3/48; Sâd 38/20.

²⁷⁰ Bakara 2/269.

²⁷¹ Nisâ 4/54.

²⁷² Nahl 16/125.

²⁷³ Lokmân 31/12.

²⁷⁴ Bk. Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 490-491. Kur’ân’da hikmet kelimesinin hangi manalarda kullanıldığına dair geniş bilgi için bk. Tan, Bilal, *Kur’ân’da Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000; Kuzu, Selman, *Kur’ân’a Göre Hikmet Kavramı* (doktora tezi, 2002), SÜSBE.

²⁷⁵

²⁷⁶ Bk. Wensinck, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes*, I, 491.

Bir hadiste Resûlullâh (s.a.)'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir. “İki kişiden başkasına gıpta edilmez. Allah Teâlâ'nın mal verdiği ve o malı Allah Teâlâ uğrunda harcayan kimse ile kendisine hikmet verilen ve onunla hükmedip onu başkalarına öğreten kimse.”²⁷⁷

Bu hadiste yer alan hikmet kelimesi “Kur’ân” anlamına gelebileceği gibi daha geniş anlamda “ilim” manasına da gelebilir. Hadisin bazı rivâyetlerinde hikmet yerine Kur’ân kelimesinin kullanılması,²⁷⁸ hikmetin Kur’ân anlamında anlaşıldığına; ilim kelimesinin kullanılması da²⁷⁹ ilim anlamına alındığına delildir.

“Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır”²⁸⁰ anlamındaki hadiste hikmet “ilim” manasında kullanılmıştır.

Bir diğer hadiste Hz. Peygamber'in İbn Abbâs'a “Allahım! Ona hikmeti ve Kitab'ın te'vilini öğret”²⁸¹ buyurduğu bildirilmektedir. Hadisin bazı rivâyetlerinde, “Allah'ım! Ona hikmeti öğret,”²⁸² bazılarında ise “Allahım! Ona Kitab'ı öğret”²⁸³ denilmiştir. Bir başka rivâyette ise İbn Abbâs, “Resûlullâh (s.a.) bana hikmet verilmesi için iki defa duâ etti” demiştir.²⁸⁴ Buradaki Kitap Kur’ân, hikmet ise sünnet olarak yorumlanmış²⁸⁵ ve hikmete ayrıca sözde isabet; Allah'tan gelen anlayış; aklın, sıhhatine şahitlik yaptığı şey; ilham ile vesvesenin ayrılmasını sağlayan bir nur; hızlıca doğru cevap verme; eşyanın hakikatını bilme ve gerektiği şekilde amel etme gibi anlamlar verilmiştir.²⁸⁶ Buhârî (ö. 256/870) ise, İbn Abbâs'a hikmetin öğretilmesi ile ilgili

²⁷⁷ Humeydî, *Müsned*, I, 55; Ahmed b. Hanbel, II, 33, 138 (I, 385, 432); Buhârî, İlm 15, Zekât 5, Ahkâm 3, İ'tisâm 13; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 268; İbn Mâce, Zühd 22.

²⁷⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 360-361; Humeydî, *Müsned*, II, 278; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 153; Ahmed b. Hanbel, II, 235, 304, 429, 573 (II, 8-9, 36, 88, 152); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 239; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 266, 267; İbn Mâce, Zühd 22; Tirmizî, Birr ve's-Sıla 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 27; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 238.

²⁷⁹ Ebû Avâne, *Müsned*, II, 238.

²⁸⁰ İbn Mâce, Zühd 15; Tirmizî, İlm 19; Rûyânî, *Müsned*, I, 23; Kuzâî, *Müsnedu's-şihâb*, I, 65, 118-119. Tirmizî hadisin garib olduğunu belirtmiştir. Hadis zayıftır. Bk. İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 96.

²⁸¹ İbn Mâce, Mukaddime 11. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, I, 700 (I, 269).

²⁸² Buhârî, Fezâilu's-Sahâbe 24; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 71; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 52; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 530; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 388, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 167, 407.

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, I, 897 (I, 359); Buhârî, İlm 17, Fezâilu's-Sahâbe 24, İ'tisâm 1.

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 571 (I, 214); Tirmizî, Menâkıb 42; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 72; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 52.

²⁸⁵ Ali b. Âdem, *Meşârik*, III, 462.

²⁸⁶ Bk. İdrîsî, *İthâfu zi't-teşevvuk*, I, 171. Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr*, I, 194.

hadisteki hikmet hakkında, “Hikmet, nübüvvet dışındaki konularda doğruyu bulmaktır” demiştir.²⁸⁷

Hikmet kelimesi hadislerde insanlara nispet edildiği gibi bölgelere de nispet edilmiştir. Allah Resûlü’nün “*Hikmet Yemenli’dir*” buyurduğu nakledilmiştir.²⁸⁸

“*Şiirde hikmet vardır*”²⁸⁹ hadisinde ise hikmet, gerçeğe uygun doğru söz, faydalı söz manalarında kullanılmıştır.²⁹⁰

Dârimî’nin *Sünen*’inde yer alan bir rivâyete göre, Sabit b. Aclân el-Ensârî şöyle demiştir: “Allah Teâlâ yeryüzündekilere azap etmek ister. Fakat çocukların hikmeti öğrendiklerini işitince bundan vazgeçer.” Mervân, onun hikmet ile Kur’ân’ı kastettiğini söylemiştir.²⁹¹

Görüldüğü gibi hikmet kelimesi hadislerde Kur’ân’daki kadar olmasa da değişik manalarda kullanılmıştır.²⁹² Ancak daha çok ilim, bazen de Kur’ân manasında kullanıldığı görülmektedir. Hadislerle ilgili yorumlarda da hikmetin bu manalarda kullanıldığına işaret edilmiştir.

D. Değerlendirme

Allah Teâlâ’nın Kur’ân vahyi dışında Hz. Peygamber’e vermiş olduğu bilgiler, İslâm âlimleri tarafından “vahiy,” “ilham” veya “hikmet” olarak adlandırılmaktadır. Bu üç kavram ile ilgili açıklamalar göz önüne alındığında, sünnetteki ilâhî bilgileri ifade etmek için ilham kavramının kullanılması doğru olmadığı görülmektedir. Özellikle ilk dönemlerde yaygın bir kavram olarak kullanılmadığı, bilgi kaynağı olması

²⁸⁷ Bk. Buhârî, *Ashâbu’n-Nebî* 24.

²⁸⁸ Ma‘mer, *Câmi*, XI, 52; Şâfiî, *Müsned*, s. 462; Humeydî, *Müsned*, II, 452-453; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 406, 407; Ahmed b. Hanbel, III, 22, 109, 131, 648, 684, 823, (II, 235, 267, 277, 474, 488, 541); Dârimî, *Mukaddime* 14; Buhârî, *Menâkıb* 1, *Megâzî* 75; Müslim, *İmân* 82, 84, 88, 89, 90; Tirmizî, *Menâkıb* 71; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 525; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, II, 460-461; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 49, 50; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 286-289.

²⁸⁹ Ma‘mer, *Câmi*, XI, 263; Tayâlisî, *Müsned*, I, 292; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 271; Ahmed b. Hanbel, I, 701, 710, 774-775, 786, 796, 828, 837, VII, 102-105, (I, 269, 273, 303, 309, 313, 327, 332, V, 125-126); Dârimî, *İsti‘zân* 68; Buhârî, *Edeb* 90; İbn Mâce, *Edeb* 41; Ebû Davud, *Edeb* 87; Tirmizî, *Edeb* 69; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IV, 373; İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 94.

²⁹⁰ Bk. Kirmânî, *Kevâkib*, XXII, 18; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 661; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, XVIII, 230; Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma‘bûd*, XIII, 354; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, VIII, 135.

²⁹¹ Dârimî, *Fezâilu’l-Kur’ân* 4.

²⁹² Hikmetin hadislerde hangi manalarda kullanıldığı hakkında bk. İnak, *Hadislerde Hikmet Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2007), SÜSBE; Kutluer, “Hikmet,” *DİA*, XVII, 505.

konusunda ihtilaf bulunduğu, vahiyde olduğu gibi Allah'tan geldiği noktasında kesin bir işaretin bulunmadığı ve sadece velilere has olduğu gibi görüşler, sünnetteki ilâhî bilgileri ifade etmek için ilham kavramının kullanılmasının isabetli olmadığını göstermektedir. Ayrıca vahiy ile ilham arasında nasıl bir fark bulunduğu, vahiy alan bir peygamberin bunun yanında ilham da alıp alamayacağı gibi sorulara da henüz kesin bir cevap verilebilmiş değildir.

Gazzâlî gibi vahyi peygamberlere, ilhamı ise velilere has kılan âlimler yanında İbn Hacer gibi “vahyin çeşitlerinden olmakla beraber ilhamın peygamberliğin cüzlerinden olduğuna dair bir haber vârid olmamıştır”²⁹³ diyerek ve ilham ile vahyin karışması endişesinden dolayı peygamber döneminde ilhamın gelmediğini belirterek açıkça Hz. Peygamber'in ilham almadığını dile getirenler vardır. Tüm bunlarla birlikte Hz. Peygamber'den ilham aldığına dair sağlam bir hadisin gelmemiş olması, Allah Resûlü'nün ilham aldığı görüşünün tamamen bir tahmin ve zan olduğuna işarettir. Ayrıca bugün elimizde vahiy ile ilhamı ayırdedebileceğimiz bir kriterin bulunmaması da sünnetin hem vahye hem de ilhama dayandığı görüşünü oldukça zayıflatmaktadır. Bu konuda bir başka problem de bazılarının vahiy olarak kabul ettikleri bir bilginin, bir başkası tarafından ilham olarak adlandırılabilmesidir. Bu da vahiy ile ilhamın belli noktalarda ortak özellikleri bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Kanaatimizce bu konuda en doğru tutum, vahyin peygamberlere, ilhamın ise peygamberler dışındakilere mahsus olduğunu kabul etmektir. Zira Hz. Peygamber'in vahiy dışında ayrıca ilham aldığını destekleyecek delâleti kat'î bir nass mevcut değildir.

Hikmet kavramına gelince; İlk dönem âlimlerinden bazıları, Hz. Peygamber'e hikmetin verildiğini bildiren âyetlerdeki hikmeti sünnet olarak tefsir ederek, sünnetin Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından verildiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ ile kurmuş olduğu iletişim sonucunda Kur'ân dışında almış olduğu bilgileri hikmet kavramı ile ifade etme eğilimi ortaya çıkmıştır.²⁹⁴

Kanaatimizce hikmet kavramının da Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah Teâlâ'dan almış olduğu bilgilerin tamamını ifade etmek için kullanılması doğru

²⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 456.

²⁹⁴ Bk. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 254-255; Erul, “Bir ‘Alan Taraması’nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-,” s. 171, 184.

değildir. Kur'ân'da geçen hikmet kavramını “sünnet” olarak tefsir eden âlimler, hikmet kavramıyla Kur'ân tefsiri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e verilen bilgileri kastetmişlerdir. Bir başka ifade ile bu âlimlere göre hikmet, Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsiri bağlamında düşünülebilecek dinî konularla ilgili Allah Teâlâ'dan almış olduğu bilgilerdir. Bu da hikmetin beyân görevi ile bağlantısı bulunduğunu göstermektedir. Şâfiî de hikmeti bu manada anlamıştır. Bu açıdan, sünnetin tamamının değil bir kısmının hikmete dayandığı söylenebilir. Ancak Kur'ân dışı tüm ilâhî kaynaklı bilgilerin hikmet olarak adlandırılması uygun gözükmemektedir. Zira eşleri arasında geçen konuşmanın, iki tâifeden birini elde edeceklerinin, meleklerle yardıma mazhar olacaklarının ve Mekke'ye gireceklerinin Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e haber verildiğini Kur'ân bildirmektedir.²⁹⁵ Oysa bu bilgilerin hiçbiri az önce ifade edilen hikmet kavramı içinde değerlendirilebilecek hüviyete sahip değildir.

Hikmetin Kur'ân ile birlikte okunan bir şey olduğunu Kur'ân haber vermektedir. Bu açıdan bakıldığında da eşleri arasındaki konuşmanın haber verilmesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e verilen bazı bilgiler, hikmetin bu yönü ile de örtüşmemektedir.

Bu nedenlerle Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında almış olduğu bilgileri vahiy kavramı ile ifade etmek daha doğru gözükmektedir. Zira Kur'ân vahyi ile Kur'ân vahyi dışında Hz. Peygamber'in almış olduğu bilgiler, aynı kaynaktan yani Allah Teâlâ'dan gelmektedir ve ikisinin geliş yolları kısmen benzerlik göstermektedir. Kur'ân açısından bakıldığında da Kur'ân dışında Hz. Peygamber'e verilen bilgilerin vahiy olarak ifade edilmesinde bir sakınca bulunmadığı görülmektedir. Bundan dolayı, aynı kaynaktan gelen bilgilerin birbiri ile karışmasını önlemek için birini vahiy, diğerini ilham veya hikmet gibi kavramlarla ifade etmeye gerek olmadığını düşünüyoruz.

Burada Kur'ân vahyi ile Kur'ân dışı vahyin birbirine karışacağı ya da Kur'ân dışı vahyin Kur'ân vahyi gibi kabul edileceği endişesi doğabilir. Ancak sünnetin kısmen veya tamamen vahiy kaynaklı olduğunu söyleyen hiçbir âlim, Kur'ân ve sünnetin her yönden aynı olduğunu, ikisinin arasında hiçbir fark bulunmadığını iddia etmemiştir. Ayrıca âlimler, ikisinin aynı olamayacağını ifade etmek için vahy-i metluv ve vahy-i gayr-i metluv gibi kavramlar kullanmışlardır ki, bu kullanım son derece isabetlidir.

²⁹⁵ Bu konu, “Kur'ân Dışı Vahyin İmkânı” bölümünde incelenecektir.

II. MESELELER

Bu bölümde, Allah Resûlü'nün Kur'ân vahyi dışında bilgilendirilmesi konusu ile doğrudan bağlantılı olan Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları ve içtihadları, sünnetin kaynağı ve Kur'ân dışı vahyin imkanı meseleleri, bu konudaki zengin birikim ele alınarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bu meselelerin çözümü, özellikle Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetlerin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

A. HZ. PEYGAMBER'İN BİLGİ KAYNAKLARI VE İÇTİHADLARI

İnsanları hidâyete ulaştırmakla görevlendirilen son Peygamber Hz. Muhammed'in, peygamberlik görevi icabı insanları etkileyebilmek ve yönetip yönlendirebilmek için büyük bir bilgi birikimine sahip olması kaçınılmazdır. Bu durum, yirmi üç yıllık peygamberlik süresince yapmış olduğu faaliyetlerine de zorunlu olarak yansımıştır. Bu açıdan hayatı incelendiğinde onun diğer insanlardan farklı ve herkese ve her kesime hitap edebilecek, her soruna çözüm getirebilecek bir kültürel altyapıya sahip bulunduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber, bazı durumlarda vahyin yönlendirmesinden faydalanmış, kimi zaman da kendi bilgi birikimi ile meseleleri çözüme kavuşturma yoluna gitmiştir. Bu durumun farkında olan İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in bilgilerinin kaynağının vahiyden ibaret olmadığını kabul etmiş, onun da diğer insanlar gibi normal yollarla bilgi alabileceğini ve içtihadta bulunabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak Allah Resûlü'nün hangi bilgilerinin vahye dayandığı, hangilerinin normal yollarla elde edildiği tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Hatta bu konuda incelemelerde bulunan araştırmacılardan bazıları, bunu tespit etmenin mümkün olmadığını da ifade etmişlerdir.²⁹⁶

Gerçekten de hadis külliyyatı bu gözle tarandığında Hz. Peygamber'in hangi bilgilerinin vahye dayandığını, hangilerini normal yollarla elde ettiğini tek tek belirleme imkânının bulunmadığı görülecektir. Fakat bunun kısmen de olsa tespiti mümkündür. Bazen Hz. Peygamber'in, kimi zaman da sahâbenin açıklamalarına bakılarak o konudaki Allah Resûlü'nün bilgilerinin kaynağını belirleyebilmek mümkün

²⁹⁶ Bk. Uğur, *İslam Toplumu*, s. 71-72; Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 39; Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 239.

gözükmektedir. Ancak bunun için öncelikle Hz. Peygamber'in bilgi kaynaklarının belirlenmesine ihtiyaç vardır.

1. Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları

İnsan, yaşadığı ortamdaki olaylarla ilgili durumdadır ve çevresindeki nesneleri ve yaşanan olayları, düşünme kabiliyetini ve hayal gücünü kullanarak anlamaya çalışır. Bu nedenle sürekli olarak bilgiye ve öğrenmeye açık bir zihniyete sahiptir. İnsanın devamlı surette muhatap olduğu bilgi, öğrenmeye konu olan her şeyi kapsamına rağmen nasıl tarif edileceği konusunda tartışma bulunan kavramlardan birisidir. Hatta bu tartışmaların çok eskiye dayandığı görülmektedir.²⁹⁷

Tartışma konularına bilginin tanımı yanında bilginin imkânı da dahil olmuştur. Bu tartışmaların, tarihin ilk çağlarına kadar uzanmakta olduğu ve geniş bir birikim oluşturup pek çok akımın çıkmasına sebebiyet verdiği bilinmektedir.²⁹⁸

Bilgi, geniş manada “insan şuuruna konu olan her şey demek olup”²⁹⁹ Arapçada علم (ilm) kelimesi ile ifade edilmektedir. Malumat, ilim, irfan, ma‘rifet ve vukuf gibi kelimeler de bilgi manasında kullanılır.³⁰⁰

Bilginin “Cehaletin zıttı,”³⁰¹ “Zıddına ihtimal verilmeyecek derecede iki veya daha fazla şeyi birbirinden ayırmayı sağlayan bir sıfat,”³⁰² “Gerçeğe uygun olan kesin inanç”³⁰³ gibi tarifleri yanında “Eşyanın hakikatleri ile kavranması,” “Varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyeti ile ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olması” “Bilenin zihninde bilinenin formunun oluşması”³⁰⁴ gibi tarifleri de yapılmıştır.³⁰⁵

²⁹⁷ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, I, 9.

²⁹⁸ Bilginin imkânı ile ilgili olarak bk. Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 30; Atay, “Kur’ân’da Bilgi Teorisi,” s. 156-157.

²⁹⁹ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, s. 9.

³⁰⁰ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 30; Pazarlı, *Din Psikolojisi*, s. 9.

³⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XII, 417.

³⁰² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 60.

³⁰³ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 199. Değişik bilgi tarifleri için bk. Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 199-200.

³⁰⁴ Bk. Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, s. 68; Taylan, “Bilgi,” *DİA*, VI, 157.

³⁰⁵ Günümüzde yapılan bilgi tarifleri için bk. Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 30; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 123; Karacabey, *Nebevî Bilgi*, s. 127.

Kısaca bilgi, “Bir şeyi hakikati ile idrak etmektir. Bu da iki şekilde olmaktadır. Birincisi, bir şeyin zatını idrak etmektir. İkincisi ise, kendisinde mevcut olan bir şeyin bir başka şeyle kendisinde mevcut olduğuna veya kendisinde mevcut olmayan bir şeyin bir başka şeyle kendisinde mevcut olmadığına hükmetmektir.”³⁰⁶

İnsanın, kendisine verilen bazı özellikler sebebi ile bilgiye ulaşabileceği görüşünde olanlar, hangi yollarla bilgi elde edilebileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda farklı görüşler mevcuttur. İnsanın maddî yönünü dikkate alarak bilginin kaynağının duyular ve deney olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi sadece akıl olduğunu ya da bilginin sezgi yoluyla meydana geldiğini savunanlar da vardır. Bilginin kaynağı konusundaki farklı görüşler, epistemolojik açıdan çeşitli felsefî ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu konudaki tüm görüşler dikkate alındığında bilginin kaynaklarının duyular, deney, akıl ve sezgi³⁰⁷ olduğu belirtilmektedir.³⁰⁸

Kur’ân açısından konuya bakıldığında Kur’ân’ın, bilgi kaynaklarını vahiy başta olmak üzere duyular, akıl ya da bunun ötesinde kalbî sezgi olarak tespit ettiği, Kur’ân’da yer yer göz, kulak ve kalbin birlikte anılmasının yanında kalbin akledici fonksiyonunun vurgulanmasının dikkat çekici olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’in, bilgi kaynaklarını insan görüşüne uygun olarak “duyular, akıl ve sezgi (kalp)”³¹⁰ diye üçe ayırdığı³¹¹ ve bunların hepsinin müşterek ve birlikte çalışmaları neticesinde elde edilen bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bilgi olduğu iddia edilmişse de³¹² bu görüşe karşı çıkmıştır. Zira kalbin ayrı bir bilgi kaynağı olarak kullanılması daha çok mutasavvıfların kabul ettiği bir durumdur ve akıl ile kalbi ayrı birer bilgi vasıtası saymak doğru değildir.³¹³ Kalbin ayrı bir bilgi kaynağı olarak ele

³⁰⁶ *Râgıb, Müfredât*, s. 513.

³⁰⁷ Bazı araştırmacılar tarafından sezginin ilhamdan farklı olduğu ifade edilmiş ve bu konu ile ilgili bazı hadisler örnek gösterilmiştir. Bk. Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 69-71. Ancak örnek gösterilen hadislerdeki sezginin, ilham manasında olduğu görülmektedir.

³⁰⁸ Bk. Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 51-52.

³⁰⁹ Taylan, “Bilgi,” *DİA*, VI, 158.

³¹⁰ Hüseyin Atay’ın, sezgi ile vahiy arasındaki ortak yönler ve ayrılıkları noktalar ile ilgili açıklamalarından, sezgi ile kastının ilham olduğu anlaşılmaktadır. Atay, “Kur’ân’da Bilgi Teorisi,” s. 168-169.

³¹¹ Atay, “Kur’ân’da Bilgi Teorisi,” s. 167. Ayrıca bk. Sözen, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları,” s. 53.

³¹² Atay, “Kur’ân’da Bilgi Teorisi,” s. 173.

³¹³ Bk. Sönmez, *Peygamber ve Filozof*, s. 25.

alınması görüşü, ayrıca kelâmcıların, bilgi konusundaki genel görüşlerine de aykırı düşmektedir.

İslâm kelâmcılarına göre bilgi kaynakları üçtür. Bunlar, havâssı selîme (duyular), doğru haber (haberu's-sadık) ve akıldır. Duyular ise, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma olmak üzere beştir.³¹⁴ Duyu organlarının sayısını yediye çıkaranlar varsa da bu görüş fasid kabul edilmiştir.³¹⁵

Konuya Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları açısından bakıldığında şöyle bir durumla karşılaşılır: O, kırk yaşına kadar diğer insanlar gibi yaşamış, onlar gibi bir hayat sürmüştür. Bu dönemde vahiyle etkileşim içinde bulunmamıştır ve bilgi kaynaklarının diğer insanların bilgi kaynaklarından farklı bir yönü yoktur. Peygamberliğin başlaması ile insânî özellikleri ve bilgi kaynakları yine aynı kalmış, sadece diğer insanlardan farklı olarak vahiy vasıtası ile bilgi almaya başlamıştır. Hatta bu dönemde vahiy Allah Resûlü'nün bilgi kaynakları içinde birinci sırayı almıştır. Ancak o, diğer bilgi elde etme yollarından da zaman zaman istifade etmiştir. Zira Allah Teâlâ'nın risâlet görevi için bir kişiyi görevlendirmesi o kişiyi insânî özelliklerinden çıkarmamakta, Allah'ın insanlara tebliği ile yükümlü tuttuğu konular dışında diğer insanlar için geçerli olan özellikler onun için de geçerli olmaktadır.³¹⁶

Allah Resûlü'nün, nübüvvet öncesi dönemde düzenli olmasa da pek çok bilgi elde ettiği bir gerçektir. Çünkü insan zekâsı, içinde yaşadığı çevrede uyanmakta ve bu muhitteki şeyleri bilmeye çalışmaktadır. İnsanda, bilmek ve çevresinde meydana gelen olayları anlamak için tabîî bir temayül vardır.³¹⁷ Bu nedenle Hz. Peygamber'in, içinde yaşadığı ortamda konuşulan dili, sesleri işitmek sureti ile yani işitme organına bağlı olarak algıladığı,³¹⁸ yaşadığı toplumun tecrübe ve kültüründen istifade ettiği, tarihi tecrübelerinden yararlandığı ve bazı bilgi ve tasarruflarının yalnızca bir insan olarak

³¹⁴ Bk. Ebû Hafs en-Nesefî, *Akâid*, s. 1; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, I, 24; Sâbûnî, *Mâtüridiyye Akâidi*, s. 55; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 60-72; Habeşî, *Metâlib*, s. 22-27; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 33-35. Pezdevî, akıl yerine istidlal kelimesini kullanmıştır. Bk. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 6.

³¹⁵ Bk. Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, s. 10.

³¹⁶ Bk. Abdulcelîl İsa, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 25.

³¹⁷ Bk. Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 181.

³¹⁸ Sözen, "Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları," s. 57; Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 181-182.

aklına, kişisel görüşüne ya da zan ve tahminine dayandığı görülmektedir.³¹⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber'in bilgilerini, "ilâhî bilgiler" ve "beşerî bilgiler" olmak üzere iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. İlâhî bilgilerin en önemli kaynağı Kur'ân'dır. Kur'ân vahyi dışında Hz. Peygamber'in bilgilerinin kaynağı ile ilgili şöyle bir tasnif yapılmıştır:

1. Kur'ân'a dayalı bilgileri. Bunlar, Kur'ân'ın bir âyetinden kimi zaman da bütününden hareketle Hz. Peygamber'in istinbat etmiş olduğu bilgilerdir. Bu, bazen herkesin anlayacağı açıklıkta Kur'ân'a paralel ifadeler halinde, bazen de Kur'ân'daki aslı ile irtibâtın kurulmasında güçlük çekilebilecek nitelikte olabilmektedir.

2. Hikmete dayalı bilgiler. Bunlar, Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ ve ilham edilen, bazen Cebrâîl vasıtası ile bildirilen, bazen de ona gösterilerek öğretilen bilgilerdir.³²⁰

3. İcâh ve tecrübesine dayalı olanlar. Bunlar da onun, akıl, kıyas, zan, tahmin, zevk, mizaç, tarihî ve sosyal tecrübe, istişare v.b. hususlara dayalı olan bilgileridir.³²¹

Bu tasnif, Hz. Peygamber'in bilgi kaynaklarının tespiti açısından oldukça önemlidir ve tarihi bir gerçeği ortaya koymaktadır. Zira sünnetin oluşumunda vahyin katkısı yanında diğer bilgi yollarının da önemli bir yeri vardır ve ancak bunların birlikte değerlendirilmesi sonucunda kesin neticelere ulaşmak mümkün olacaktır.

Bu tasniften çok daha önceleri sünneti bağlayıcılık açısından taksim eden İbn Kuteybe ve Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) gibi bazı âlimler de yaptıkları tasniflerinde Hz. Peygamber'in bilgilerinin hangilerinin vahye dayandığı, hangilerinin diğer yollarla elde edildiği yönünde açıklamalar yapmışlardır.³²² Bu açıklamalardan hareketle geçmişte de bazı kimselerin, Hz. Peygamber'in bilgilerini ilâhî ve beşerî olmak üzere iki kısımda değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Özellikle dünyevî konularla ilgili Allah Resûlü'nün bilgilerinin büyük kısmı vahiyle değil diğer bilgi kaynakları ile elde edilmiştir. Zira vahiy yolu ile zaman zaman

³¹⁹ Bk. Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 187-188.

³²⁰ Hz. Peygamber'in, bu yolla elde ettiği bilgileri doğrudan Kur'ân dışı vahye dayanmaktadır.

³²¹ Bk. Erul, "Bir 'Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-," s. 171; Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 197.

³²² Bu tasniflere sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar bölümünde değinilecektir.

dünyevî konularla ilgili bilgiler almış olsa da Hz. Peygamber'in bu yolla almış olduğu bilgilerin büyük kısmı dinî nitelik taşıyanlardır.

Hz. Peygamber'in bilgilerinin kaynağı ile ilgili açıklama yapan bazı araştırmacılara göre, onun bilgi kaynaklarını vahiy ve çevre teşkil etmekte, şu âyette onun bilgisinin kaynağı gösterilmektedir: “*Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir.*”³²³ Bu âyete göre, Hz. Peygamber'in bilgilerinin kaynağı vahiydir. Ancak vahiy, teferruata inmemiş, detayları Hz. Peygamber'e bırakmıştır. Kur'ân'ın Kerim'in izahı, hükümlerinin tatbiki, emirlerinin fiiliyata intikali tamamen bunların özüne ve gayesine vakıf olmayı gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in çevresinden edindiği malumat ise değil karmaşık metafizik konuları, madde planında sayılabilecek mevzuları bile izah etmeye müsait değildir. Örfeye dayanan tatbikatlarda ise birlik yoktur. Bu itibarla Hz. Peygamber'in, ilâhî yardım olmadan Arap Yarımadası'nın dar çerçeveli kültürüyle yeni bir sistem getirip onu ve esaslarını bir müeyyide kesinliğiyle yerleştirmesine imkân düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında, onun dinî bilgilerini vahyin teşkil etmesi kaçınılmazdır.³²⁴

Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları konusunda genel bir kanaat bulunmamaktadır. Ancak kelâmcılar bilgi, bilginin mahiyeti ve kaynaklığı gibi konular üzerinde yoğunlaştıkları için bu konuda onların görüşlerinin dikkate alınması daha uygun gözükmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları, başta vahiy olmak üzere duyular, akıl ve haberler olarak dört maddede toplanabilir.³²⁵ Her ne kadar kelâmcılara göre vahiy, bilgi nazariyelerinde müstakil bir bilgi kaynağı olarak ele alınmamış ve doğru haber bilgi kaynağı olarak incelenip vahiy de doğru haberlerden biri olarak değerlendirilmişse de³²⁶ konumuz açısından vahyin ayrı bir bilgi kaynağı olarak ele alınmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

³²³ Nisâ 4/113.

³²⁴ Bk. Uğur, *İslam Toplumu*, s. 61.

³²⁵ Benzeri bir tasnif için bk. Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 94-109. Diğer tasnifler için bk. Tekines, *Bilgi Kaynağı*, s. 19-34; Sözen, “Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları,” s. 54-77. Sezgiyi de Allâh Rasulü'nün bilgi kaynakları arasında sayanlar varsa da kelâmcıların yaptığı tasnif dikkate alındığında sezginin ayrıca bir bilgi kaynağı olarak kabul edilemeyeceği görülecektir. Bk. Sözen, a.g.m, s. 55.

³²⁶ Atay, “Kur'ân'da Bilgi Teorisi,” s. 174.

a. Vahiy

İslâm itikadına göre peygamberler, Allah (c.c.) tarafından özel bilgilerle donatılmış, mucize ile desteklenmiş ve tebliğ ile görevlendirilmiş kişilerdir. Birer beşer olarak her insanın uymak zorunda olduğu kanunlara tabidirler. Bilgi konusu da bu kanunlardandır. Ancak peygamberler vahiy ile desteklendikleri için vasıtasız bilgiler almaktadırlar.³²⁷ Bu nedenle vahiy, peygamberlerin bilgi kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e vahiy geldiğini, bir başka ifade ile vahyin Hz. Peygamber'in bilgi kaynaklarından olduğunu bildiren pek çok âyet bulunmaktadır. Misal olarak şunları zikredebiliriz:

*"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik..."*³²⁸

*"Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun. Apaçık mucizeler ve kitâblarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."*³²⁹

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e hikmet verdiğinden ve ona bilmediklerini öğrettiğinden de söz etmektedir.

*"Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur."*³³⁰

Bu âyette Hz. Peygamber'e hem Kitâb hem de hikmet verildiğinden ve ona bilmediklerinin öğretildiğinden söz edilmektedir. Burada, öğretilenlerin ne olduğu ise belirtilmemiştir. Bu konuda yapılan yorumlarda Hz. Peygamber'e önceki ve

³²⁷ Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 96.

³²⁸ Nisâ 5/163.

³²⁹ Nahl 16/43-44.

³³⁰ Nisâ 4/113.

sonrakilerin haberlerinin, olmuş ve olacakların bilgisinin öğretildiği söylenmiştir.³³¹ Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre âyetle, “İşlerin gizli hallerinin ve kalplerde bulunan gizli durumların” öğretilmesinden bahsedilmektedir. Ona göre, bunların, din ve şeriat ile ilgili bilgiler olması da mümkündür.³³² Kurtubî (ö. 671/1273), âyeti, “şeriat ve hükümlerin öğretilmesi” diye tefsir etmiştir.³³³

Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: “*Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin*”³³⁴ âyetinde olduğu gibi Hz. Peygamber’e “dinin” öğretilmiş olması mümkündür. Buna göre âyetin manası şöyle olur: “Allah sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş, o ikisinin sırlarına seni muttalî, hakikatlerine de vakıf kılmıştır.” Bir başka yorum ise şöyledir: “Sana, daha önce bilmediğin öncekilerin haberlerini, sakınabilmen amacı ile münâfıkların hile ve tuzaklarını öğretti.”³³⁵

Âyet hakkında yapılan yorumlardan, Hz. Peygamber’e öğretilenlerin sadece Kur’ân’da yer alanlardan ibaret olmadığı, ona Kur’ân dışında da bazı bilgilerin verildiği sonucu çıkmaktadır. Zira Allah Teâlâ, önceki peygamberlere de bazı şeyleri öğrettiğini bildirmektedir ve Hz. Davud’a zırh yapma sanatının,³³⁶ Hz. Süleyman’a kuşdilinin,³³⁷ Hz. Nuh’a gemi yapımının³³⁸ öğretilmesi bu tür bildirimlerdendir.

Resûlullah (s.a.) için öncelikli bilgiler, dinî bilgilerdir. Çünkü dinle ilgili bilgi alanları denildiği zaman hemen akla Hz. Peygamber’in vahye dayalı bilgileri gelir. Zira dinin esasî vahye dayanmaktadır ve bu konuda onun, bilmesi gerekenleri bildiğinden şüphe edilmemesi gerekir. Bir peygamber olarak o, bu konuda yetkili tek kişidir. Kendisine verilen bilginin boyutları ve sınırları Allah Teâlâ tarafından tespit ve tayin edilmiştir.

Hz. Peygamber’e verilmeyen bilgiler de vardır. Bazı âyetlerde belirtildiği üzere gayp ile ilgili bilgiler bu kapsamdadır ve mutlak gayp bilgisi hiç kimseye verilmemiştir.

³³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 480.

³³² Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 563.

³³³ Bk. Kurtubî, *Câmi*, VII, 123-124.

³³⁴ Şûrâ 42/52.

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XI, 32.

³³⁶ Enbiyâ 21/80.

³³⁷ Neml 27/16.

³³⁸ Hûd 11/37.

Bir cariye'nin “İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var” diye bir şarkı söylemesi üzerine onun, hemen cariye'ye müdahale edip böyle söylememesi gerektiğini ifade ettiğini bildiren hadis,³³⁹ bu konuda güzel bir örnektir.

Hiz. Peygamber'in bildiğı gayp bilgisi “gayb-ı mutlak değil gayb-ı muhberdir.” Yani Allah Teâlâ tarafından kendisine bildirilen kadardır. Buna göre o, gayba ait bazı şeyleri bilmekle birlikte bunları kendi çaba ve gayretiyle öğrenmemiştir ve bunlar, kendisine bildirilenlerden ibarettir.³⁴⁰ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: “Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değıldir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırt eder.”³⁴¹ “O, bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak, (bildirmeyi) dilediğı peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar.”³⁴² Bu iki âyette Allah Teâlâ, sadece kendisinin bildiğini ifade ettiğı gaybî bilgilerden dilediğı peygamberlere istediğı kadarını öğretebileceğini haber vermektedir.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığı kabul eden âlimler bunu vahy-i metlûv ve vahy-i gayr-i metlûv olarak iki kısımda değerlendirmişlerdir. “Sünnetin Kaynağı ile İlgili Tartışmalar” bölümünde İslâm âlimlerinin Kur'ân dışı vahiy konusuna bakışları hakkında bilgi verileceğı, “İkinci ve Üçüncü Bölümler”de de Hiz. Peygamber'in vahiy aldığı gösteren rivâyetler inceleneceğı için burada Kur'ân dışı vahiy hakkındaki görüşlere ve rivâyetlere temas edilmeyecektir.

Kur'ân'da bildirilen insanlar için geçerli bilgi alma yolları Hiz. Peygamber için de geçerlidir. Onun, vahiy yolu ile pek çok konuda bilgi aldığı Kur'ân tarafından ifade edilse de bütün bilgi kaynaklarını vahyin oluşturduğu söylenemez. “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Ancak) bana, İlâhınız'ın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor”³⁴³ âyetinin ifade ettiğı gibi o da bir beşerdir. Ayrıca bu âyet, hem Hiz. Peygamber'in beşeriliğine vurgu yapmakta hem de ona vahiy geldiğini bildirmektedir.

³³⁹ Rivâyet için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 724, 725 (VI, 359, 360); Buhârî, Megâzî 12, Nikâh 49; İbn Mâce, Nikâh 21; Ebû Davud, Edeb 51; Tirmizî, Nikâh 6; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 332; İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 189; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 296-297; Hâkim *Müstedrek*, II, 304.

³⁴⁰ Yıldırım, “Hiz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları,” s. 189. Ayrıca bk. Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 103.

³⁴¹ Âl-i İmrân 3/179.

³⁴² Cin 72/26-27.

³⁴³ Bk. Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

Bu açıdan o, her ne kadar normal bir insan olsa da bu konuda tek farklı yönü doğrudan vahye muhatap olması ve bu yolla bilgi elde etmesidir.

b. Duyular

Kur'ân'ın bilgi kaynağı olarak kabul ettiği duyular, İslâm âlimleri tarafından da bilgi kaynakları arasında sayılmaktadır.³⁴⁴ Mâturîdî (ö. 333/944)'ye göre, dış dünyayı ve onun özelliklerini bilmesi için insana verilmiş olan duyular, bilgi elde etme yollarının en üstünüdür.³⁴⁵ Öyleki, bilgi kaynakları arasında sayılan akıl/istidlâl ve haber konusunda bazı itirazlar görülürken duyuların bilgi kaynağı olarak görülmesine itiraz edilmemiş hatta duyuları tek bilgi kaynağı olarak kabul edenler olmuştur.³⁴⁶

Hız. Peygamber, doğal bir çevrede yaşarken, gündelik hayatında sıradan deney ve gözlemler sonucunda birtakım bilgiler elde etmiştir. O, açlığını yemek yiyerek, susuzluğunu su içerek giderebileceğini ve ateşin yakıcı olduğunu bilmesi gibi duyularını kullanmak suretiyle herhangi bir bilinçli yöntemle dayanmayan bilgilere ulaşmıştır. Bu tür bilgiler, gündelik bilgi veya sağduyu bilgisi olarak tanımlanabilir.³⁴⁷

Duyuların Hız. Peygamber tarafından bir bilgi kaynağı olarak kullanıldığına şu hadis örnek gösterilebilir:

Ebû Bekr b. Ebî Musa, babası Ebû Musa'nın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Resûlullâh oruç tutuyordu. Ona kabaktan yapılan bir kaptan hazırlamış olduğum bir içeceği sunmak için oruç tutmadığı bir günü gözledim. Oruç tutmadığı bir günde hazırlamış olduğum içeceği ona götürdüm. “*Yaklaştır*” dedi. Yanına yaklaştırdım. İleri derecede keskinleştiğini görünce “*Bunu bahçeye dök. Çünkü bu, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların içkisidir*” buyurdu.³⁴⁸

Bu konuda şu hadisi de örnek olarak zikredebiliriz: Câbir b. Abdillâh'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Peygamber (s.a.) ile birlikte idik. Erak ağacının meyvelerini

³⁴⁴ Bk. Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 9; Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 6.

³⁴⁵ Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 107. Ayrıca bk. Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 12.

³⁴⁶ Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 107.

³⁴⁷ Bk. Sözen, “Hız. Peygamber'in Bilgi Kaynakları,” s. 57; Yıldırım, “Hız. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları,” s. 182. Hız. Peygamber'in duyular ile elde ettiği bilgilere örnek olarak bk. Sözen, a.g.m., s. 57-61.

³⁴⁸ Ebû Davud, Eşribe 12; Nesâî, Eşribe 25, 48, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 217, 237; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 219-220; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 166; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 525-526.

topluyorduk. Peygamber (s.a.) “*Siyah olanlarını toplayın. Çünkü onlar daha tatlıdır. Ben, çobanlık yaptığım zamanlarda onu yerdim*” dedi. “Ey Allah’ın Resûlü! Siz çobanlık yaptınız (mı?)” dediler. Hz. Peygamber “*Bütün peygamberler çobanlık yapmıştır*” diye cevap verdi.³⁴⁹ Görüldüğü gibi erak ağacının meyveleri ile ilgili bilgiyi Hz. Peygamber, gençlik dönemlerinde bizzat o meyveden tatmak sureti ile elde etmiştir.

Zaman zaman hadislerin bağlamından kopararak rivâyet edilmesi, Hz. Peygamber’in bu tür bilgileri vahiy ile elde ettiği, dolayısıyla bunların vahye dayandığı yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Oysa bir beşer olarak onun da diğer insanlar gibi normal yollarla bilgi elde etmesi son derece doğaldır. Yukarıda zikri geçen hadislerde de görüldüğü gibi o, çevresinden bilgi almış hatta bu bilgiyi bizzat kendisi elde etmiştir ve bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

c. Akıl

Aklın bir bilgi kaynağı olduğu konusunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.³⁵⁰ Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi³⁵¹ ve bilgiyi kabul etmeye hazır olan kuvve olup³⁵² bu meleke sayesinde insan ilim öğrenme ve idrak etme yeteneği kazanmaktadır.³⁵³ Bir başka görüşe göre ise akıl, iyiyi kötünden, tam olanı noksan olandan ayırmayı veya iki hayırlı şeyin en hayırlısını ya da iki şerli şeyin en şerlisini bilmeyi sağlayan bir özelliktir veya güzel ile çirkin olanın arasının ayrılmasını sağlayan bir kuvvedir.³⁵⁴

Aklın, kalpte yer alan ve hak ile bâtılın bilinmesini sağlayan bir nur ve duyularla hissedilemeyen şeyleri vasıta ile duyularla hissedilebilen şeyleri ise müşahade ile idrak etmeyi sağlayan mücerret bir cevher olduğu da söylenmiştir.³⁵⁵

³⁴⁹ Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 326; Ahmed b. Hanbel, V, 95 (III, 326); Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiyâ* 29, Et’ime 50; Müslim, Eşribe 163; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 168-169; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 292; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 257-258; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 543, 544; Taberânî, *el-Mu’cemu’l- evsat*, II, 343; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 299.

³⁵⁰ Aklın bir bilgi kaynağı olarak kabulü hakkında bk. Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 14; Ebû’l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratu’l-edille*, I, 27-33; Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 69-72.

³⁵¹ Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, s. 21.

³⁵² Râgıb, *Müfredât*, s. 511.

³⁵³ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 69.

³⁵⁴ Bk. Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1336.

³⁵⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 197.

Akılla elde edilen bilgiler iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, zarûrî bilgilerdir. Bu tür bilgiler, bütünün parçadan büyük olduğunun bilinmesinde olduğu gibi düşünmeksizin yalnızca bakma ile elde edilir. İkincisi ise, istidlâlî bilgilerdir. Burada bilgi elde edilebilmesi için o şeyin üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Duman görülen bir yerde ateşin bulunduğunun bilinmesi, istidlâlî bilgilere bir örnektir.³⁵⁶

Akıl yolu ile bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanır. Bunlardan biri, gerek duyu gerek haber yolu ile bilgi edinirken istidlâle/akla olan zaruri ihtiyaçtır. Bu, duyulardan uzak olan ya da hacimsiz veya çok küçük hacimli nesnelerde söz konusudur. Ayrıca gelen haberlerin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dâhil olduğunun bilinmesi, bundan başka peygamberlerin mucizeleri ile diğerlerinin gözbağcılığının ayırt edilmesi ve mucizelerin tam anlamıyla tanınması, yani gösterilen fevkaladeliklerde düşünülebilecek beşerî yeteneklerin hesaba katılması ve bunları gösterenlerin genel davranışlarının göz önünde bulundurulması gibi konularda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır.³⁵⁷

Şüphesiz vahiy ve nübüvvet melekesine ilaveten Allah Resûlü, özellikle peygamberlik görevi dışındaki konularda aklını bir bilgi kaynağı olarak kullanmıştır.³⁵⁸ Bu durumda o, diğer insanlar gibi gâip olan şeyleri vasıtalarla, duyumlanabilir olanları ise müşahade ile idrak etmekte bir vasıta olarak aklından yararlanmışır.³⁵⁹ Hz. Peygamber'in bilgi kaynağı olarak kullandığı akıl ile diğer insanların sahip olduğu akıl arasında herhangi bir fark yoktur.³⁶⁰

Allah Resûlü'nün aklı bir bilgi kaynağı olarak kullandığına, Medîne döneminde meseleleri çözümlerken vermiş olduğu hükümleri yani içtihadları delildir. *“Davalarınızda bana başvuruyorsunuz. Ben de bir insanım. Bazılarınız delilini diğerinden daha iyi ispat edebilir. Şayet onun lehine hüküm verir de mü'min kardeşini haksızlığa uğrattıysam, sakın onu almasın. Çünkü ben ona ateşten bir parça*

³⁵⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 72.

³⁵⁷ Mâturîdî, *Tevhîd*, s. 13.

³⁵⁸ Bk. Nedvî, *Asr-ı Saâdet*, IV, 150.

³⁵⁹ Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 104.

³⁶⁰ Bk. Nedvî, *Asr-ı Saâdet*, IV, 150-151.

vermişimdir”³⁶¹ hadisinde de ifade edildiği gibi o, akıl yürütme ile problemleri çözdüğünü ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in dünyevî konularda içtihadla bulunabileceği hatta pek çok konuyu içtihad ile çözdüğü yönündeki görüşler,³⁶² aklın Hz. Peygamber için önemli bir bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir.³⁶³

d. Haber

Haberi bir bilgi kaynağı olarak kabul eden kelâmcılar, bununla tüm haberleri değil doğruluğu kesin olan ve herkes için ilim ifade eden haberleri kastetmişlerdir. Onlar, haberleri, mütevâtir haber ve haber-i resûl olmak üzere iki kısımda mütalaa etmektedirler.³⁶⁴ Bunların dışında kalan haberler, bir bütün olarak düşünüldüğünde doğru da yalan da olmaları ihtimali taşıdıklarından kesin ilim ifade etmezler. Bunların, bilgi kaynağı olarak kullanılabilmesi için yalan olmadıklarını gösterecek karinelere sahip olmaları gerekmektedir.³⁶⁵

³⁶¹ Hadis için bk. Mâlik, Akdiye 1; Şâfiî, *Müsned*, s. 274-275, 441-442; Humeydî, *Müsned*, I, 142; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 541-542, VI, 11, VII, 321; Ahmed b. Hanbel, VIII, 391, 580, 619, 642-643 (VI, 203, 290-291, 308, 320); Buhârî, Şehâdât 27, Hayl 10, Ahkâm 20, 29; Müslim, Akdiye 4, 5; İbn Mâce, Ahkâm 5; Ebû Davud, Akdiye 7; Tirmizî, Ahkâm 11; Nesâî, Âdâbu’l-Kudât 13, 33; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 70-71, 114; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 250-251; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 303-304, 324; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 459-462; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 155.

³⁶² Bk. Âmidî, *Ihkâm*, IV, 222; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, s. 255; Leknevî, *Fevâtihi’r-rahamût*, II, 409; Karaman, *İçtihad*, s. 38.

³⁶³ Allah Resûlü, akıl yanında tecrübeleri de bir bilgi kaynağı olarak kullanmıştır. [Tecrübeyi akıldan ayrı bir bilgi kaynağı olarak değerlendirenler yanında, aklın yanında ve ona bağlı bir bilgi kaynağı olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Tekineş, *Bilgi Kaynağı*, s. 31-34]. Tecrübeye dayanan bilgiler bir kısmı, normalde tecrübe ile öğrenilen, yanlış olması mümkün olmayan bilgilerdir. Bir kısım tecrübî bilgiler de vardır ki, çevreden öğrenilen bu tür bilgilerin hatalı olması mümkündür. Söz konusu bilgilerin hatalı kısımları vahiy ile düzeltilmiş, diğerleri ise olduğu gibi bırakılmıştır. Bk. Tekineş, *Bilgi Kaynağı*, s. 34. Riaz Kirmânî, bu konuda şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber’in bilgi kaynaklarından birisi de tecrübeleriydi ve Hudeybiye günü vermiş olduğu karar, onun sosyo-politik vukûfiyetini ve tebliğinin sosyo-politik durumları değiştirmekle olan ince ilişkisini gösteren çok dikkat çekici bir örnektir. Bu politik vukûfiyetin, onun tecrübî bilgisine değil de vahye bağlı olduğu düşünülse bile bunda, tecrübî bilgi unsuru inkâr edilemez. Bu, peygamberlerin zamanlarında gereken bütün bilgiye ve en yüksek ahlâka sahip olmalarına rağmen, vahyî bilgiyi almadan tebliğlerine başlamamış olmaları, açıkça tecrübî bilgilerinin, onları tek başlarına bir değer yargısına götürecek kadar yeterli olmadığını göstermektedir. Bu, açıkça tecrübî bilginin, vahyî bilgi vasıtası ile uygun bir değer yargısı kazandığı zamandakinden daha yeterli duruma gelmeyeceği yönündeki inancı daha da güçlendirmektedir. Bu, tecrübî bilginin, vahyî bilgi tarafından yönetildiği zaman gerçekten daha anlamlı ve güçlü olduğu manasına gelmektedir. Bu, bir yandan uygulama alanını genişletmekte, diğer yandan ise amelde güveni artırmaktadır.” Bk. Kirmânî, “İslam’ın Epistemolojik Temelleri,” s. 119.

³⁶⁴ Bk. Pezdevî, *Usûlu’d-dîn*, s. 9-10; Ebû’l-Muîn en-Nesefî, *Tabsıratu’l-edille*, I, 26; Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 63-66.

³⁶⁵ Bk. Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 69.

Hadis kaynaklarında yer alan bazı rivâyetler, haberlerin Hz. Peygamber için bir bilgi değeri taşıdığını göstermektedir. Bu konuda Ebû Musa el-Eş'arî'den rivâyet edilen şu hadis örnek gösterilebilir:

Ebû Musa şöyle demiştir: Resûlullâh beni Yemen'e gönderdi. Ona "Ey Allah'ın Resûlü! Orada bazı içecekler var. Onlardan hangilerini içeyim, hangilerini içmeyeyim?" diye sordum. Peygamber (s.a.), "*Nedir onlar?*" dedi. Ben de, "bit' ve mızr" dedim. "*Onlar nedir?*" deyince ben, "bit' baldan, mızr da mısırdan yapılan bir çeşit içecektir" dedim. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.), "*Sarhoş edici içkiyi içme. Çünkü ben, sarhoş eden her şeyi haram kıldım*" buyurdu.³⁶⁶

Hz. Peygamber'in haberleri bir bilgi kaynağı olarak kullandığı konusunda bir başka örnek de İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyet edilen şu hadistir: Resûlullâh (s.a.) Medîne'ye geldi. Yahudilerin aşûre günü oruç tuttuklarını gördü. "*Bu ne?*" diye sordu. "Bu, kutlu bir gündür. Allah Teâlâ, Musa'yı ve İsrâiloğulları'nı bu günde düşmanlarından kurtarmıştır. Bundan dolayı (Hz. Musa) bu günde oruç tutmuştur" diye cevap verildi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.), "*Ben Musa'ya sizden daha yakınım*" buyurup aşûre gününde oruç tuttu ve o gün oruç tutulmasını emretti.³⁶⁷

Bir başka hadise göre, Resûlullâh (s.a.), hamile kadın ile cinsel ilişkiye girmek demek olan gileyi yasaklamak istemiş fakat daha sonra Rumların ve İranlıların bunu yaptıklarını ve bunun çocuğa zarar vermediğini öğrenince bu fikrinden vazgeçmiştir.³⁶⁸ Tahâvî (ö. 321/933), Hz. Peygamber'in bu düşüncesinden vazgeçmesinin vahiy ile meydana gelmediğini, bunun zan ile verilmiş bir hüküm olup Allah Resûlü'nün, zanları konusunda diğer insanlar gibi olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ Hadis için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 220; Ahmed b. Hanbel, VI, 612-613 (IV, 402); Bezzâr, *Müsned*, VIII, 138; Nesâî, Eşribe 24, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 215, 216, IV, 185; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 202.

³⁶⁷ Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, III, 77; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 290; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 311; Ahmed b. Hanbel, I, 748, 790, 846, 856 (I, 291, 310, 336, 341); Dârimî, Savm 46; Buhârî, Savm 69, Ehâdisu'l-Enbiyâ 24, Menâkıbu'l-Ensâr 52, Tefsîru'l-Kur'ân 10, 20; Müslim, Sıyam 127, 128; İbn Mâce, Sıyam 41; Ebû Davud, Sıyam 64; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 156-157, VI, 362; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1001-1002; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 64-65; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 389.

³⁶⁸ Hadis için bk. Mâlik, Rıdâ' 16; Ahmed b. Hanbel, VIII, 728-729, 867-868 (VI, 361, 434); Dârimî, Nikâh 33; Müslim, Nikâh 140-142; Ebû Davud, Tıb 16; Tirmizî, Tıb 27; Nesâî, Nikâh 54; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 328-329; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 407-409; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 510; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 259, 260.

³⁶⁹ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 410.

Hız. Peygamber'in mühür edinmesinden söz eden hadis de haberlerin bilgi kaynağı olduğuna bir başka örnektir. Resûlullâh (s.a.), Bizans Kralı'na dine davet mektubu yazmak istemiş, onların mühür olmadan mektupları kabul etmedikleri bildirilince bir mühür edinmiştir.³⁷⁰

Sonuç olarak; Allah Resûlü, vahiy dışında diğer insanlar için geçerli olan bilgi kaynaklarını zaman zaman kullanmıştır. Fakat onun bilgi kaynakları arasında vahyin önemli bir yeri vardır. Ayrıca içtihadlar da bir bilgi kaynağı olmasına rağmen, Hız. Peygamber'in içtihada bulunup bulunmadığı konusunda âlimler arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ayrıca âlimlerin bu konudaki görüşleri, onların sünnetin kaynağı ile ilgili görüşlerinin anlaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

2. Hız. Peygamber'in İtiadları

“Takat, meşakkat, çaba, gayret, güç, kuvvet” gibi manaları bulunan  (cehd) kökünden türeyen içtihad kelimesi, “bütün çaba ve gayreti sarfetmek, bir şeyi elde etmek için olanca gücü harcamak” anlamına gelmektedir.³⁷¹ İçtihadın, ıstılâhî açıdan çeşitli kişi ve ekoller tarafından yapılan farklı tariflerinde de kelime anlamına özellikle vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

İçtihad kısaca, “müçtehidin ulaşmak istediği şey için bütün çabayı sarfetmesidir” diye tarif edilmektedir.³⁷² “Hakka ulaşmak istenen konularda bütün çabayı sarfetmek ve gayeye ulaşmak,”³⁷³ “şer'i hükümleri öğrenmeyi talep yolunda müçtehidin olanca gücünü harcaması”³⁷⁴ gibi tarifleri de lafız olarak farklı olmakla birlikte aynı manayı ifade etmektedir. İçtihadın bunların dışındaki diğer tariflerinin de ortak noktası “istinbat yolu ile şer'i amel bir hükme ulaşmak için “geniş çaba sarfetmek”tir.³⁷⁵

³⁷⁰ Bk. İbn Vehb, *Câmi'*, II, 694; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 146-147; Ahmed b. Hanbel, IV, 434, 438, 466, 511-512, 573-574, 701 (III, 168-169, 170, 180-181, 198, 223, 275); Buhârî, İlm 7, Cihâd 101, Libâs 50, 51; Müslim, Libâs 56-58; Eb Davud, Htem 1; Tirmiz, İsti'zn 25; Nesi, Zne 47, 78; Eb Ya'l, *Müsned*, III, 108, 125, 141, 165; Eb Avne, *Müsned*, III, 385-386, IV, 298, 299; Tahv, *Meani'l-sr*, IV, 70-71; İbn Hibbn, *Sahh*, XIV, 303.

³⁷¹ Bk. İbn Manzr, *Lisnu'l-arab*, III, 133, 135; Frzbd, *Kms*, s. 351; Zebd, *Tcu'l-ars*, VII, 534, 538; şevkn, *İşdu'l-fuhl*, s. 250; Kardv, *İçtihad*, s. 11; Nâdiye şerif, *İtihadu'r-Resûl*, s. 21.

³⁷² Cessâs, *Fusûl*, IV, 11.

³⁷³ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 41.

³⁷⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 4. Ayrıca bk. Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 118.

³⁷⁵ şevkânî, *İşdu'l-Fühûl*, s. 250; Kardâvî, *İçtihad*, s. 11.

Müçtehidlerin içtihadda bulunabilecekleri konusunda bir görüş ayrılığı yoksa da Hz. Peygamber'in nas bulunmayan konularda içtihad edip edemeyeceği İslâm âlimleri arasında ihtilafa sebep olmuş,³⁷⁶ ilk dönemlerde başlayan bu ihtilaf neticesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber'in içtihadda bulunamayacağını, dolayısıyla sünnetin kaynağının vahiy olduğunu düşünenler yanında sünnetin vahiy ve ilham kaynaklı olduğunu belirterek Allah Resûlü'nün içtihadda bulunabileceğini reddedenler de vardır. Bazı âlimler ise sünnetin bir kısmının vahye, bir kısmının da re'y/içtihad dayandığını belirtmişlerdir.³⁷⁷ Allah Resûlü'nün içtihad ettiğini bildiren nasların konuya kesin olarak delâlet ettiğinin söylenemeyeceğini, ancak içtihad etmediği yönünde de kat'î bir delilin bulunmadığını söyleyerek görüş bildirmemeyi (tevakkuf) tercih eden bir başka ekol daha bulunmaktadır.

a. Hz. Peygamber'in İçtihadda Bulunabileceği Görüşünde Olanlar

Peygamberlerin içtihadda bulunup bulunamayacakları konusunda ihtilaf varsa da³⁷⁸ onların içtihad ederek meseleleri çözüme kavuşturmaları akıl yönünden câizdir ve çoğunluğun görüşü bu yöndedir. Aynı durum, Hz. Peygamber hakkında da geçerlidir.³⁷⁹ Bu meselenin, âlimleri ziyadesiyle meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Bu yönde sarfedilen çabalar sonucunda dünya işleri ile ilgili teknik meselelerde, savaş ile ilgili tedbirlerde v.b. peygamberlerin içtihadda bulunabileceklerine dair icmâ oluşmuştur.³⁸⁰ Hatta Hz. Peygamber'in savaş v.b. işlerdeki karar ve uygulamalarının çoğunlukla içtihad dayandığı tespit edilmiştir.³⁸¹

Allah Resûlü'nün vermiş olduğu hükümlerin hem vahiy hem de içtihad kaynaklı olduğunu söyleyenler, görüşlerinin doğruluğuna pek çok delil göstermektedirler.³⁸² En

³⁷⁶ Cüveynî, *Burhân*, II, 1356; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222.

³⁷⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 249.

³⁷⁸ Bk. Cüveynî, *Telhîs*, III, 404-405; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255.

³⁷⁹ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, II, 407. Ayrıca bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 40, 42.

³⁸⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255. Ayrıca bk. Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Karaman, *İçtihad*, s. 38.

³⁸¹ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, II, 409.

³⁸² Hz. Peygamber'in içtihadda bulunabileceğine dair getirilen deliller için bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 48-69.

çok kullandıkları Kur’ânî deliller “*Ey akıl sahipleri! İbret alın*”³⁸³ ve “*İş hakkında onlara danış*”³⁸⁴ âyetleridir.³⁸⁵

Bu konuda hadislerden de bazı deliller gösterilmektedir. Meselâ; Bedir esirlerinden fidye alınması, hurmaların aşılmasını terk etmeleri yönünde görüş bildirmesi,³⁸⁶ Gatafân ile Medîne hurmaları karşılığında antlaşma yapmak istemesi,³⁸⁷ Hz. Peygamber’in içtihadla bulunduğu en önemli delilleri durumundadır. Yine Allah Resûlü’nün, Veda Haccı esnasında söylemiş olduğu rivâyet edilen “*Bu işle tekrar karşılaşacak olsaydım kurbanlık getirmezdim*”³⁸⁸ sözü de, kurbanlık getirmesinin re’yine dayandığı belirtilerek içtihadla hüküm verdiğine delil kabul edilmiştir.³⁸⁹

Bu konuda bir başka delil de Hz. Peygamber’den rivâyet edilen şu hadistir:

“Siz, davalarınızı bana getiriyorsunuz ve huzurunda muhâkeme oluyorsunuz. Belki içinizden birisi kendisini daha iyi savunur ve ben de işittiğim şey doğrultusunda hüküm veririm. Kime, kardeşinin hakkından bir şeye hükmetmişsem, onu asla almasın. Çünkü ben, ona ateşten bir parça ayırmışımdır.”³⁹⁰

Hz. Peygamber’in içtihadla bulunduğu dair getirilen bu delillerin, daha çok dünyevî konularla ilgili olmalarından dolayı meselenin çözümü açısından fayda

³⁸³ Haşr 59/2.

³⁸⁴ Âl-i İmrân 3/159.

³⁸⁵ Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 250. Hz. Peygamber’in istişareleri ve içtihadları ile ilgili örnekler için bk. Debûsî, *a.g.e.*, s. 250-251.

³⁸⁶ Bk. Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, s. 255.

³⁸⁷ Bk. Cessâs, *Fusûl*, III, 241; Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 249.

³⁸⁸ Hadis için bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 219, 346-347; Tayâlisî, *Müsned*, II, 233-234; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 334-337, 439; Ahmed b. Hanbel, V, 79-81, 192-193, VIII, 486 (III, 320-321, 366, VI, 247); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 340-344; Dârimî, Menâsik 34; Buhârî, Hac 81, Umra 6, Temennâ 3; Ebû Davud, Menâsik 23; Nesâî, Menâsiku’l-Hacc 46, 49; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 121-123; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 311-313; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1237-1238; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 146.

³⁸⁹ Bk. İsnevî, *Nihâyetu’s-sûl*, IV, 531-533; Leknevî, *Fevâtihi’r-rahamût*, II, 407-408.

³⁹⁰ Hadis için bk. Mâlik, Akdiye 1; Şâfiî, *Müsned*, s. 274-275, 441-442; Humeydî, *Müsned*, I, 142; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 541-542, VI, 11, VII, 321; Ahmed b. Hanbel, VIII, 391, 580, 619, 642-643 (VI, 203, 290-291, 308, 320); Buhârî, Şehâdât 27, Hayl 10, Ahkâm 20, 29; Müslim, Akdiye 4, 5; İbn Mâce, Ahkâm 5; Ebû Davud, Akdiye 7; Tirmizî, Ahkâm 11; Nesâî, Âdâbu’l-Kudât 13, 33; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 70-71, 114; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 250-251; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 303-304, 324; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 459-462; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 155. Şâtıbî (ö. 790/1388) bu hadise dayanarak Hz. Peygamber’in içtihadları hakkında şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber, bu hadiste hükmü, işitilen şeylerin gereğine ve diğer şeylerin terkine bağlamıştır. O, kendisine arzedilen hükümlerin pek çoğunun aslına vakıf bulunuyor, onların haklı ya da haksız olduklarını biliyordu. Buna rağmen o, sadece duyduğuna göre hüküm veriyor, bilgisi doğrultusunda hüküm vermiyordu. Bu durum, hâkimin kendi bilgisiyle hükümde bulunmasının yasaklanmasına bir dayanak olmaktadır.” Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât*, II, 268.

sağladığını düşünmek zordur. Zira bu konuda İslâm âlimleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.³⁹¹ Hatta bazı âlimler, Hz. Peygamber'in içtihadlarını sadece dünyevî konularla sınırlı tutmuşlardır.³⁹² Bu konudaki asıl ihtilaf onun, dinî konularda içtihadta bulunup bulunamayacağındadır.³⁹³ Bir başka ifade ile sünnetin kaynağının içtihad olup olmadığı meselesi, bu konunun temelini teşkil etmektedir.

İslâm âlimlerinden bir kısmı, nas bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in içtihadta bulunabileceği görüşündedir.³⁹⁴ Bu görüşe sahip olan Hanefiler, Allah Resûlü'nün içtihadla hüküm verebilmek için vahyi beklemesi şartını ileri sürmektedirler. Buna göre, Hz. Peygamber, kendisine hükmü sorulan konuda vahiy gelmesini bekler. Eğer vahiy gelmezse o zaman içtihadta bulunabilir.³⁹⁵ Özellikle Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) bu görüşte olduğu bildirilmektedir.³⁹⁶

Şâfiî (ö. 204/819)³⁹⁷ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³⁹⁸ gibi mezhep imamları, dinî konularda Allah Resûlü'nün içtihadta bulunabileceğini kabul etmiş fakat vahyi beklemesini şart koşmamışlardır. Bu âlimlerin görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi yoksa da bu ekollere mensup olan âlimler, "Hz. Peygamber'in içtihadları" mevzuu üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır. Burada tüm görüşlere temas etme imkânı bulunmadığı için belirli birkaç görüş incelenecektir.

³⁹¹ Hadisçilerin de bu görüşte oldukları, eserlerinde Hz. Peygamber'in içtihad ettiğini bildiren rivâyetleri tahrîc etmiş olmalarından anlaşılmaktadır. Burada İbn Ebî Şeybe özel olarak örnek gösterilebilir. O, *Kitâbu'l-Musannef*inde yer vermiş olduğu "Kitâbu Akdiyeti Resûlillâh (Hz. Peygamber'in vermiş olduğu hükümler)" bölümünde "Bunlar, Allah Resûlü'nden, onun içtihad ettiğine (kazâ) ve içtihadı caiz gördüğüne dair hıfzetmiş olduğum rivâyetlerdir" diyerek 78 rivâyet aktarmıştır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 7-16.

³⁹² Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 28; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222. Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 159, 177. Kaderîler de bu görüştedir. Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 28; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 159.

³⁹³ Bu konudaki farklı görüşler için bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255.

³⁹⁴ Cessâs, *Fusûl*, III, 239. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, II, 95-96.

³⁹⁵ İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530, 531; Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmût*, II, 407. Hanefilerin bu konudaki delilleri için bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 71-72. Keşmîrî (ö. 1352/1933), bütün konularda vahyi beklemesi gerektiğini, vahiy gelmemesi durumunda içtihadta bulunabileceğini belirtmiştir. Bk. Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî*, I, 22.

³⁹⁶ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 240; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222. Ebû Yusuf'un, vahyi beklemeksizin de içtihadta bulunabileceği görüşünde olduğu bildirilmiştir. Bk. İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530.

³⁹⁷ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 241; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285. Şâfiî'nin bu görüşte olduğu nakledilmekle birlikte, kendi eserlerindeki ifadeleri, sünnetin tamamını vahiy kabul ettiğine işaret etmektedir. Dolayısı ile bu görüşün Şâfiî'nin kadim görüşlerinden olması muhtemeldir.

³⁹⁸ Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530.

Haneî usûlcülerinden Debûsî'ye (ö. 430/1039) göre, Hz. Peygamber, savaş ile ilgili durumlarda istişare yapabilir fakat şer'î hükümler konusunda böyle bir şey yapması mümkün değildir.³⁹⁹ O, kendisine hükmü sorulan konuda vahiy gelmesini bekler. Eğer vahiy gelmezse o zaman re'yi ile hüküm verir.⁴⁰⁰ Fakat verdiği hükümde yanılırsa bu, vahiy ile düzeltilir. Vermiş olduğu hükümler, sonuçta vahiy ile verilmiş hükümler menzilesinde olmaktadır.⁴⁰¹

Hz. Peygamber'in içtihadı bulundığı görüşünde olan bir diğer Haneî usûlcüsü Serahsî (ö. 483/1090), “şibh vahiy (vahiy benzeri)” tabirini kullanarak bununla Hz. Peygamber'in re'y ve içtihad ile verdiği hükümleri kastetmektedir. Ona göre, re'y ve içtihad ile verilen hükümler, vahiy ile sâbit olan hükümler gibidir. Zira Hz. Peygamber hatası üzerinde bırakılmaz.⁴⁰² Yine ona göre, Peygamber (s.a.), vahiy gelmeyen bir konuda bir mesele ile karşılaştığında bekleme müddeti bitene kadar vahiy bekler. Vahiy gelmezse re'y ve içtihad ile hüküm verir ve hükmü açıklar. Bu verdiği hüküm onaylandığında kesin bir huccet olur.⁴⁰³

Hz. Peygamber'in şer'î konularda içtihadı bulunabilmesi için vahiy beklemesi şartı Hanefîlere özgüdür. Zira diğer mezhep mensupları böyle bir şarttan söz etmezler. Şâfiî usûlcülerinden Şîrâzî (ö. 476/1083), “Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik”⁴⁰⁴ âyetine dayanarak Hz. Peygamber'in içtihadı bulunmuş olduğunu ve âyette onun nassa ya da içtihadı dayanarak hüküm vermesi arasında bir ayırımı gidilmediğini söylemektedir. Yine Hz. Davud'un içtihadı ile hüküm vermiş ve Allah Teâlâ'nın bunu reddetmemiş olması da peygamberlerin içtihadı bulunmalarının câiz olduğuna delildir.⁴⁰⁵

Şîrâzî, “O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”⁴⁰⁶ âyetlerinin bazı kimseler tarafından delil olarak kullanıldığını ve bu

³⁹⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 262.

⁴⁰⁰ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 249.

⁴⁰¹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 252.

⁴⁰² Bk. Serahsî, *Usûl*, II, 90-91.

⁴⁰³ Serahsî, *Usûl*, II, 91. Ayrıca bk. Serahsî, *a.g.e.*, II, 95-96. İsnêvî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530.

⁴⁰⁴ Nisâ 4/150.

⁴⁰⁵ Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 521.

⁴⁰⁶ Necm 53/3-4.

âyetlerin Hz. Peygamber'in yalnızca vahiy ile hüküm verdiğine delil sayıldığını belirttikten sonra "sonuçta içtihad ile verilen hüküm, neticesi itibari ile vahiy kaynaklı bir hükümdür. Hevâdan kaynaklanan bir hüküm değildir" diyerek farklı bir görüşe kapı aralar.⁴⁰⁷ Ona göre, Hz. Peygamber'in içtihadının doğru olduğu kesindir. Zira o, ahkâmla ilgili konularda hata yapmaktan korunmuştur ve içtihad ile verdiği hükümler zannı galibe dayalı hükümler değildir.⁴⁰⁸

Ona göre, "*Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?*"⁴⁰⁹ âyeti, onlara izin vermekle Hz. Peygamber'in hata yaptığına delâlet etmektedir. Bedir esirlerinden fidye alması konusundaki "*Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fideden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu*"⁴¹⁰ âyeti de Allah Resûlü'nün fidye almakla hata ettiğini bildirmektedir.⁴¹¹ Çünkü Hz. Peygamber, burada içtihad ile hüküm vermiştir.⁴¹² Onun, fiillerinde unutulması ve hata yapması câiz olduğu gibi içtihadında yanılması da mümkündür. Ancak hatası üzerinde bırakılmaz ve uyarılır.⁴¹³

Şîrâzî, mutlak olarak Hz. Peygamber'in her konuda içtihadta bulunabileceği fakat içtihadlarının sonucu itibari ile vahiy mesabesinde olduğu görüşündedir. O, "ashâbımızdan ve bazı Mu'tezîlilerden Hz. Peygamber'in içtihadta bulunmadığı görüşünde olanlar vardır" diyerek⁴¹⁴ Allah Resûlü'nün içtihadlarını reddeden kimselerin varlığına işaret etmiştir.

Bir diğer Şâfiî usûlcüsü Âmidî'ye (ö. 631/1233) göre, Hz. Peygamber'in içtihadları konusunda tercih edilen görüş, aklen içtihad edebileceği ve fiilen de içtihadta bulunduğu yönündedir.⁴¹⁵ O, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

⁴⁰⁷ Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 522.

⁴⁰⁸ Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 522.

⁴⁰⁹ Tevbe 9/43.

⁴¹⁰ Enfâl 8/68.

⁴¹¹ Bk. Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 524.

⁴¹² Bk. Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 523.

⁴¹³ Bk. Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 524, 525.

⁴¹⁴ Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 521.

⁴¹⁵ Âmidî, *İhkâm*, IV, 222.

Hız. Peygamber'in içtihadının fiilen vuku bulduğuna Kitab, sünnet ve akıl delâlet eder. Kitab'dan delili, *"Ey akıl sahipleri! İbret alın"*⁴¹⁶ âyetidir. Bu âyette akıl sahiplerinin ibret almaları emredilmektedir. Hız. Peygamber de söz konusu âyetin hükmüne girmektedir. Bu da onun, içtihad ve kıyas ile hüküm vereceğine delildir.

*"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik"*⁴¹⁷ âyeti ile *"İş hakkında onlara danış"*⁴¹⁸ âyeti, Allah Resûlü'nün içtihadda bulunabileceğine, Bedir esirlerinden fidye alması ise içtihadda bulunduğuna delildir. Çünkü onlardan vahye dayanarak değil içtihad ederek fidye almıştır.

*"Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?"*⁴¹⁹ âyetinde de Allah Resûlü'nün hata yaptığı belirtilmektedir. Zira Hız. Peygamber'in bu hükmü içtihadı dayanmaktadır. İctihad ile hüküm vermek sadece Hız. Peygamber'e has bir durum da değildir. Bilakis bütün peygamberler içtihadı bulunmuşlardır. Buna da Allah Teâlâ'nın *"Davud ve Süleyman'ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı"*⁴²⁰ sözü delâlet etmektedir.⁴²¹

Âmidî, Hız. Peygamber'in içtihad ettiğine hadislerden pek çok delil zikretmektedir. Bunlardan birisine göre, Hız. Peygamber *"Mekke'nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez"* buyurunca Abbâs *"İzhir hariç (olsun)"* demiş, Hız. Peygamber de *"İzhir hariçtir"* buyurmuştur.⁴²² Oysa bu durumda ona vahiy inmediği malumdur. Hız.

⁴¹⁶ Haşr 59/2.

⁴¹⁷ Nisâ 4/105.

⁴¹⁸ Âl-i İmrân 3/159.

⁴¹⁹ Tevbe 9/43.

⁴²⁰ Enbiyâ 21/78.

⁴²¹ Âmidî, *İhkâm*, IV, 222-223.

⁴²² Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253); Buhârî, Cenâiz 76, Büyü' 28, Cezâu's-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 319, *Ma'rife*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

Peygamber'in izhiri istisna etmesi içtihad ile olmuştur.⁴²³ Âmidî ayrıca Hz. Peygamber'in içtihad ettiğine dair akli deliller de sunmaktadır.⁴²⁴

Mâlikî âlimlerinden İbnu't-Tallâ' (ö. 497/1104), Resûlullâh'ın içtihadta bulunabileceği görüşünde olanlardandır. O, *Akdiyetu Resûlillâh* isimli bir eser telif etmiş, "Bu kitâbta bize Resûlullâh (s.a.)'den ulaşan onun vermiş olduğu hükümleri zikredeceğim" diyerek Hz. Peygamber'in yapmış olduğu içtihadları bir araya getirmiştir.⁴²⁵

Hanbelî âlimlerinden Nâsıhuddîn İbnu'l-Hanbelî (ö. 634/1236) Hz. Peygamber'in yaptığı kıyaslara dair *Akyisetu'n-Nebî* isimli bir kitap kaleme almış, bu eserinde konuyla ilgili 190 rivâyeti bir araya getirmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber'in kıyas yapmış olması verdiği hükümlerin bağlayıcılığı açısından hiçbir şeyi değiştirmemektedir. Zira Hz. Peygamber'in kıyasları da birer nastır. Bunlara karşı çıkılamayacağı gibi aykırı görüş de belirtilemez.⁴²⁶

Peygamber (s.a.)'in içtihadta bulunduğu görüşünde olan İbn Hacer (ö. 852/1449), Hz. Peygamber'in re'y ve içtihad ile amel etmesine delil olarak, "*Ben de bir beşerim. Bana davacı ve davalı gelir. Bazılarınız kendisini diğerinden daha iyi savunabilir. Ben de onun doğru söylediğini zannedirim ve buna dayanarak onun lehine hüküm veririm. Kimin lehine bir Müslümanın hakkını vererek hükümde bulunmuşsam, bu, onun için ateşten bir parçadır. İsterse onu alsın, isterse almasın*"⁴²⁷ hadisini zikretmekte ve "bu hadiste, Peygamber (s.a.)'in kendisine vahiy gelmeyen konularda

⁴²³ Âmidî, *İhkâm*, IV, 224. Sünnetten diğer deliller için bk. *a.g.e.*, IV, 224. Ayrıca bk. Cessâs, *Fusûl*, III, 240-244.

⁴²⁴ Bk. Âmidî, *İhkâm*, IV, 224-225. Hz. Peygamber'in içtihadta bulunamayacağına dair diğer Kur'ân ve hadisten getirilen deliller ile akli deliller ve bunlara verilen cevaplar için bk. Âmidî, *İhkâm*, IV, 225-235.

⁴²⁵ Bk. İbnu't-Tallâ', *Akdiyetu Resûlillâh*, s. 9.

⁴²⁶ İbnu'l-Hanbelî, *Akyisetu'n-Nebî*, s. 75.

⁴²⁷ Hadis için bk. Mâlik, *Akdiye* 1; Şâfiî, *Müsned*, s. 274-275, 441-442; Humeydî, *Müsned*, I, 142; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 541-542, VI, 11, VII, 321; Ahmed b. Hanbel, VIII, 391, 580, 619, 642-643 (VI, 203, 290-291, 308, 320); Buhârî, *Şehâdât* 27, *Hayl* 10, *Ahkâm* 20, 29; Müslim, *Akdiye* 4, 5; İbn Mâce, *Ahkâm* 5; Ebû Davud, *Akdiye* 7; Tirmizî, *Ahkâm* 11; Nesâî, *Âdâbu'l-Kudât* 13, 33; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 70-71, 114; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 250-251; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 303-304, 324; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 459-462; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 155.

içtihadla hüküm verdiğine delil vardır. Buna bir grup karşı çıkmıştır. Fakat bu hadis, onların aleyhine getirilebilecek en açık delillerdendir” demektedir.⁴²⁸

Özel olarak Hz. Peygamber’in, genelde de tüm peygamberlerin en önemli bilgi kaynakları vahiy olmakla birlikte Şevkânî’ye (ö. 1250/1834) göre, peygamberler, zaman zaman içtihadta bulunmuşlardır. Onların bu içtihadları ise vahyin kontrolü altındadır. Eğer peygamber bir içtihadta bulunur ve bu içtihadında doğru hüküm verirse Allah Teâlâ onun bu içtihadını onaylar, aksi takdirde vahiy ile içtihadı düzeltilir. Böylelikle peygamber hatası üzerinde bırakılmamış olur.⁴²⁹

Hz. Peygamber’in içtihadları konusunda farklı bir yaklaşıma sahip olan Leknevî’ye (ö. 1225/1810) göre, naslardan murad edilenin kendisi için açık olması sebebiyle Resûlullâh’ın içtihadı naslara ve nasların anlaşılmasına ilişkin değildir. Kendisi açısından bir çelişki bulunmadığından çelişkiyi gidermek amacıyla içtihad etmesi gerekli olmadığı gibi içtihadı, sadece hükmü açıklanmayan hükmü açıklanana ilhak kabilindendir.⁴³⁰ O, bu ifadeleri ile Hz. Peygamber’in diğer insanlar gibi içtihadta bulunmadığını, nasları çok iyi bilmesinden dolayı kolaylıkla hüküm verebildiğini belirtmektedir. Sonuç olarak bu hükümleri de birer nas olmaktadır. Leknevî’nin, buna dayanak olarak gösterdiği “Çünkü o, hatası üzere bırakılmaz”⁴³¹ sözü ile de Hz. Peygamber’in içtihadlarında yanılabilceğini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda son olarak farklı bir yaklaşıma sahip olan Mevdûdî’nin (ö. 1979) görüşleri üzerinde durmak gerekmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber, İslâm devletinin lideri ve önderi, mü’minler cemaatinin emiri ve İslâm devletinin başkanı olarak sahip olduğu mevkiye kendi kendisine gelmemiş ya da halk tarafından getirilmemiş bilakis Yüce Allah tarafından getirilmişti ve bu görevin icaplarını yerine getirmek amacıyla ne söylüyor veya ne yapıyorsa Allah’ın iradesinin temsilcisi olarak söylüyor ve yapıyordu. Bu konularda kendi içtihadıyla ne söylediyse, söylediklerini ve içtihadını Yüce Allah tasvip ediyordu ve bunların hepsi Rabbi’nin kendisine verdiği ilim ışığından kaynaklanıyordu. Bu sebeple nerede içtihadı Allah’ın beğenisinden uzaklaşırsa orada

⁴²⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVI, 216-217.

⁴²⁹ Şevkânî, *İrşâdu’l-Fühûl*, s. 264 Ayrıca bk. İsnevî, *Nihâyetu’s-sûl*, IV, 530.

⁴³⁰ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, II, 407. Ayrıca bk. Apaydın, “İçtihad,” *DİA*, XXI, 433.

⁴³¹ Leknevî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, II, 407.

açık vahiyle düzeltiliyordu. İctihadlarının sadece birkaçının düzeltilmiş olması, diğer bütün ictihadlarının ilâhî iradeye tam olarak uyduğunun bir kanıtıdır.⁴³²

Allah Resûlü'nün ictihadda bulunabileceği görüşünde olanlara göre, Allah Teâlâ Kur'ân'da diğer insanlara hitab ettiği gibi Hz. Peygamber'e de aynı şekilde hitab etmiş ve ona da tedebbürü ve düşünmeyi emretmiştir. Öte yandan, hata yapma ihtimali bulunan diğer kimselerin ictihad etmeleri icmâ ile kabul edildiğine göre, Hz. Peygamber'in ictihadda bulunması daha uygundur. Çünkü o, hatadan korunmuştur. İctihadda bulunamayacağı görüşünde olanların ileri sürdükleri Hz. Peygamber'in vahyi beklemesi gerektiği fikrine bu görüştekiler, onun, her zaman vahyi beklemediğini, bazen anında cevap verdiğini belirterek karşı çıkmaktadırlar. Nitekim Abbâs, "izhir otu hariç olsun" deyince Allah Resûlü, hiç beklemeden "*İzhir hariç*" demiştir.⁴³³ Kendisine sorulan sorulara bu yönde cevaplar verdiğine dair daha pek çok örnek vardır.⁴³⁴

Âlimler, sünneti vahiy kaynaklı kabul ederken bir yandan da Hz. Peygamber'in ictihadda bulunabileceğini belirtmişlerdir. Ancak sünnetin tamamının vahiy olması durumunda Hz. Peygamber'in ictihadlarının nereye konacağı büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşte olanlara göre, burada bir sorun yoktur. Zira Peygamber (s.a.), her ne kadar vahiy gelmeyen pek çok konuda ictihad etmişse de Yüce Allah onu ictihadlarında yalnız bırakmamış, doğru karar verdiği zaman tasdik etmiş, yanlışlığı zaman da uyarmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in ictihadları Allah Teâlâ tarafından tasdik edildikleri zaman vahiy hükmünde olmaktadır. Böyle olunca âlimlerin "Sünnet bütünü ile Allah tarafından gönderilen vahiydir" görüşü ile bu görüş arasında bir çelişki kalmamaktadır.⁴³⁵

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, Hz. Peygamber'in dinî ve dünyevî konularda ictihadda bulunabileceği ve

⁴³² Bk. Mevdûdî, *Tefhîm*, VI, 149-150.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253); Buhârî, Cenâiz 76, Büyû' 28, Cezâu's-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 319, *Ma'rifet*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

⁴³⁴ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 256. Hz. Peygamber'in ictihadda bulunduğunu gösteren örnekler için bk. Karaman, *İctihad*, s. 39; Toksarı, *Sünnet*, s. 108.

⁴³⁵ Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 15-16.

bunun vaki olduğu görüşündedir.⁴³⁶ Fakat Allah Resûlü, içtihadlarında hata yapsa bile bu halde bırakılmamakta, mutlaka bundan dolayı uyarılmakta ve hatası düzeltilmektedir. İçtihadlarından onaylananlar ise vahiy mesabesinde olmaktadır.⁴³⁷

b. Hz. Peygamber'in İçtihadda Bulunamayacağı Görüşünde Olanlar

Bazı âlimler, nas bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in içtihadda bulunamayacağını iddia etmişlerdir. Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ve oğlu Ebû Haşim (ö. 321/933)⁴³⁸ ile Eş'arîler, Mu'tezile'nin çoğunluğu ve kelâmcıların, Hz. Peygamber'in şer'î konularda içtihadla hüküm veremeyeceği görüşünde olduklarından söz edilmektedir.⁴³⁹ Bunlar, sadece şer'î konulardaki içtihadları reddetmiş, dünyevî meselelerde Hz. Peygamber'in içtihadda bulunabileceği konusunda olumsuz bir beyanda bulunmamışlardır. Yine bunlara göre, sadece peygamber olmayan insanlar içtihadda bulunabilirler, Hz. Peygamber ise kendisine gelen vahiy ile amel eder. Onun, vahiy aldığı için ayrıca içtihadda bulunması imkan dâhilinde değildir.⁴⁴⁰

Sünnetin tamamını vahiy kabul eden âlimler de Hz. Peygamber'in içtihadla hüküm verebileceğini reddetmiş olmaktadırlar. Debûsî'nin (ö. 430/1039) aktardığına göre, bazıları, Resûlullâh'ın vermiş olduğu hükümlerin sadece vahye dayandığını, bazıları da bunların kaynağının hem vahiy hem de ilham olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁴¹ Bu görüşte olan âlimler de, sünnetin bir kısmının vahiy, bir kısmının da ilham kaynaklı olduğunu iddia etmekle aslında tüm sünnetlerin kaynağının vahiy olduğunu söylemiş olmaktadırlar ki, bu düşünce dolaylı olarak Hz. Peygamber'in içtihadda bulunmadığı görüşüne kapı aralamaktadır.

Cübbâî, Hz. Peygamber'in içtihadda bulunamayacağına dair şu delilleri ileri sürmüştür:

⁴³⁶ Hz. Peygamber'in şer'î konularda içtihadda bulunduğunu gösteren rivâyetler için bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 97-118.

⁴³⁷ Bk. İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 106.

⁴³⁸ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 240; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 170; Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 118; Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255, 256.

⁴³⁹ İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530; Konevî, *Risâle*, s. 176. (trc. s. 173); Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, II, 407.

⁴⁴⁰ Serahsî, *Usûl*, II, 91.

⁴⁴¹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 250.

Allah Teâlâ “De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir”⁴⁴² ve “O, arzusuna göre de konuşmaz”⁴⁴³ buyurmuştur.⁴⁴⁴

İçtiḥad zanna dayanmaktadır. Oysa Hz. Peygamber o hükmü yakînen bilebilir. Bundan dolayı onun zanna başvurması doğru değildir.⁴⁴⁵

Hz. Peygamber’e muhalefet etmek “Hayır, Rabbin’e andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık konusunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar”⁴⁴⁶ âyeti gereğince küfürdür. Hâlbuki zannî ve içtiḥadî hükümlere muhalefet etmek küfrü gerektirmez.

Hz. Peygamber’in ahkâmla ilgili konularda içtiḥadı câiz olsaydı onun herhangi bir konuda tevakkuf etmemesi gerekirdi. Zihâr ve liân gibi konularda hüküm vermeyip vahyin gelmesini beklemesi içtiḥadın onun için câiz olmadığını göstermektedir.⁴⁴⁷

İçtiḥad, nas bulunmayan konularda yapılır. Hz. Peygamber için nassın bulunmaması ise imkânsızdır. Bu nedenle o, içtiḥadda bulunamaz.⁴⁴⁸

Hz. Peygamber’in içtiḥadda bulunmasını mümkün görmeyenler, “O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”⁴⁴⁹ âyetlerine dayanarak içtiḥadın vahiy olmadığını, bu nedenle de Allah Resûlü’nden böyle bir şeyin vuku bulamayacağını⁴⁵⁰ ve onun, dinî konularda yalnızca vahye dayanarak hüküm

⁴⁴² Yûnus 10/15. Bu âyetin Hz. Peygamber’in içtiḥadda bulunamayacağına dair delil olarak kullanılması hakkında bk. Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 249.

⁴⁴³ Necm 53/3.

⁴⁴⁴ Necm suresinin 3-4. âyetlerinin Hz. Peygamber’in içtiḥadda bulunamayacağı görüşünü desteklemek için kullanılması hakkında bk. Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, V, 297; Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 249; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 28; Kurtubî, *Câmi*, XX, 10; Leknevî, *Fevâtiḥu’r-rahâmût*, II, 409.

⁴⁴⁵ İçtiḥadın zanna dayandığı, başkaları tarafından da bu konuda delil olarak kullanılmıştır. Bk. Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 522-523; Leknevî, *Fevâtiḥu’r-rahâmût*, II, 409.

⁴⁴⁶ Nisâ 4/65.

⁴⁴⁷ Bk. Şîrâzî, *Tabsıra*, s. 523; Leknevî, *Fevâtiḥu’r-rahâmût*, II, 409.

⁴⁴⁸ Cübbâî’nin görüşleri ve bunların eleştirisi için bk. Râzî, *Mefâtiḥu’l-gayb*, XXII, 170-172.

⁴⁴⁹ Necm 53/3-4.

⁴⁵⁰ Bk. Leknevî, *Fevâtiḥu’r-rahâmût*, II, 409.

verebileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁵¹ Bu görüşte olanlar, bu âyetleri, amel edilmesi yönünden sünnetin nâzil olan vahiy mesâbesinde olduğuna delil saymışlardır.⁴⁵²

Sorulan sorulara cevap vermeyip vahyin inmesini beklemesi başka âlimler tarafından da Hz. Peygamber'in içtihadda bulunamayacağına delil sayılmıştır. Nitekim Allah Resûlü, eşeklerin zekâtına dair soru sorulunca bu konuda kendisine herhangi bir vahiy gelmediğini belirterek “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür*”⁴⁵³ âyetlerini okumuştur.⁴⁵⁴ Bunlara göre, Hz. Peygamber yalnızca Kur’ân’da bir aslı bulunan konularda içtihad edebilmektedir. Oysa liân ve zihâr gibi konuların o anda Kur’ân’da bir aslı bulunmadığı için o, içtihad etmeyip vahyin gelmesini beklemiştir.⁴⁵⁵

Bu konuda ileri sürülen bir diğer delil de şöyledir: Hz. Peygamber'in, vermiş olduğu şer’î hükümlere muhalefet edilmesi câiz değildir. Eğer re’yi ile hüküm verecek olursa hata yapmaktan emin olunamaz ve verdiği hükmün aksi câiz olabilir. Savaş ve muâmelât gibi konularda ona muhalif görüş beyân etmenin câiz olması böyledir. Nitekim Hubâb b. Münzir (ö. 20/641), Bedir günü Bedir kuyularından uzak bir yerde konaklayınca Peygamber (s.a.)’e, “bu, kendi görüşünüz mü yoksa vahiy mi?” diye sormuş, Hz. Peygamber kendi görüşü olduğunu söyleyince, “ben, Bedir kuyularının yakınında konaklamayı uygun buluyorum” demiş ve orada konaklamışlardır.⁴⁵⁶

Allah Resûlü’nün içtihadda bulunmadığı görüşünde olan Ebû’l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), “Abbâs’ın “izhir hariç (olsun)” sözü üzerine Hz. Peygamber'in “*izhir hariçtir*” buyurması⁴⁵⁷ ve bu durumda da vahyin gelmediğinin bilinmesi Hz. Peygamber'in burada içtihad ile bunu söylemiş olabileceğini gösterir” görüşüne sahip olanlara şöyle cevap vermektedir: Hz. Peygamber zaten izhiri istisna etmeyi düşünmüş

⁴⁵¹ Cessâs, *Fusûl*, III, 239. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, II, 95-96.

⁴⁵² Bk. Kurtubî, *Câmi*, XX, 10.

⁴⁵³ Zilzâl, 99/7-8.

⁴⁵⁴ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255-256.

⁴⁵⁵ Bk. Şirâzî, *Tabsıra*, s. 523.

⁴⁵⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 249. Bu konuda diğer örnekler için bk. Debûsî, *a.g.e.*, s. 249. Hubâb b. Münzir rivâyeti hakkında ilk üç asırda sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253); Buhârî, Cenâiz 76, Büyû‘ 28, Cezâu’s-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 319, *Ma‘rife*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

ancak Abbâs ondan önce davranıp böyle bir istekte bulunmuş olabilir. Bu nedenle bu hadise dayanarak Hz. Peygamber'in içtihadı bulundığı söylenemez.⁴⁵⁸ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Hz. Peygamber'in kıyas ile de hüküm vermemiş olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁹ Yine o, Allah Resûlü'nün savaş gibi konularda re'y ile hüküm verebileceği fakat ahkâmla ilgili meselelerde re'yini kullanamayacağı görüşündedir.⁴⁶⁰

Cübbâî ile Ebû'l-Hüseyn, Hz. Peygamber'in sadece şer'î konularda içtihadı bulunamayacağı görüşündedirler. İlk bakışta her ne kadar Allah Resûlü'nün içtihadı bulunabileceğini tamamen inkâr ettikleri gibi bir izlenim edinilse de, Hz. Peygamber'in içtihadı bulunamayacağını söyleyenlerin tamamının bu görüşü savunduğu görülmektedir. Hatta sünnetin tamamının vahiy kaynaklı olduğunu ifade eden ve Resûlullâh (s.a.)'in içtihadı bulunabileceğini kabul etmeyen İbn Hazm (ö. 456/1064) da bu görüştedir.

İbn Hazm, namaza çağırma konusunda olduğu gibi sahâbîlerin Hz. Peygamber'in huzurunda içtihad edebileceklerini, bunun bir şeriat ihdası manasına gelmeyeceğini kabul etmiş,⁴⁶¹ özellikle Hz. Peygamber'in, vahye uymasını emreden *"Ben, sadece bana vahyolunana uyarım"*⁴⁶² âyeti ile *"O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir"*⁴⁶³ ve *"Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık)"*⁴⁶⁴ âyetlerine göre, vahiy gelmeyen konularda içtihadı bulunamayacağını söylemiştir. Onun, hadislerden de Hz. Peygamber'in, bir mesele sorulduğunda vahyi beklemesini, o konuda kendisine bir şey indirilmediğini söyleyip içtihadı bulunmamasını delil getirdiği ve Hz. Peygamber'in içtihadı bulunabileceğini kesin bir dille reddettiği görülmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 241.

⁴⁵⁹ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 241; Apaydın "İçtihad," *DİA*, XXI, 432.

⁴⁶⁰ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 242. Hz. Peygamber'in içtihadları ile ilgili geniş bilgi için bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *a.g.e.*, II, 210-212, 240-243.

⁴⁶¹ Bk. İbn Hazm, *İhkâm*, II, 698.

⁴⁶² En'âm 6/50.

⁴⁶³ Necm 53/3-4.

⁴⁶⁴ Hâkka 69/44-46.

⁴⁶⁵ Bk. İbn Hazm, *İhkâm*, II, 699.

İbn Hazm'ın bu sözlerinden, Hz. Peygamber'in tüm içtihadlarını reddettiği sonucu çıkıyorsa da, dünyevî konularda Allah Resûlü'nün hata edebileceğini belirtmiş olması,⁴⁶⁶ yukarıdaki görüşlerinin mutlak olmadığı, onun, sadece dinî konularda Hz. Peygamber'in içtihadı bulunamayacağını kabul ettiğini göstermektedir.

Bu görüştekiler, Hz. Peygamber'in içtihadı bulunduğunu kabul edenlerin veya bu konuda tevakkuf görüşünü benimseyenlerin delillerine de cevap vererek kendi görüşlerini desteklemeye çalışmışlardır.⁴⁶⁷

Peygamber (s.a.)'in dinî konularda içtihadı bulunamayacağı görüşünde olan âlimlerin sayısı fazla değildir. Ayrıca bunların, görüşlerini ispatlamak için ileri sürdükleri delillerin genellemelere dayandığı ve bu görüşün doğruluğunu ispatlamak için yeterli olmadığı görülmektedir.⁴⁶⁸

c. Hz. Peygamber'in İctihadları Konusunda Görüş Bildirmemeyi (Tevakkuf) Tercih Edenler

Resûlullah (s.a.)'in içtihad ile hüküm verdiğini bildiren rivâyetlerin bu konuda yeterli delil ihtiva etmediği fakat aksi yönde de kesin bir delil bulunmadığı düşüncesi ile bazı âlimler bu konuda görüş belirtmemeyi (tevakkuf edilmesini) daha uygun bulmuşlardır. Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013),⁴⁶⁹ Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) bu görüştedirler. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu âlimler, Hz. Peygamber'in, dünyevî konularda içtihadı bulunabileceğini kabul etmiş sadece dinî konularda içtihadı bulunup bulunmadığı konusunda görüş belirtmekten çekinmişlerdir.

Bu görüşe sahip olan âlimlerden Cüveynî, Hz. Peygamber'in içtihadı bulunmasını aklî yönden kabul etmektedir.⁴⁷⁰ Ancak zaman zaman vahyi beklemesi, içtihadı bulunduğunun şüpheye yer bırakmayacak tarzda kendisinden nakledilmemesi içtihadı bulunmadığına; Bedir esirleri hakkındaki uygulaması ile izhiri istisna etmesi ise içtihadı bulunduğuna delil sayılmış olsa da,⁴⁷¹ Cüveynî, şerîatta Hz. Peygamber'in

⁴⁶⁶ İbn Hazm'ın bu konudaki görüşleri ve Hz. Peygamber'in yanlışlarına dair verdiği örnekler için bk. İbn Hazm, *Fisal*, II, 285.

⁴⁶⁷ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 241-243.

⁴⁶⁸ Hz. Peygamber'in içtihadı bulunamayacağını ileri sürenlerin delilleri ve bunların değerlendirmesi için bk. Nâdiye Şerîf, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 70-75.

⁴⁶⁹ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 256. Karaman, *İctihad*, s. 38; Toksarı, *Sünnet*, s. 107.

⁴⁷⁰ Cüveynî, *Telhîs*, III, 395-396, 399-400.

⁴⁷¹ Bk. Cüveynî, *Telhîs*, III, 405-410.

içtihadta bulunduğunu ya da bulunmadığını gösteren kat’î bir delilin bulunmadığı düşüncesi ile tevakkuf etmeyi tercih etmiştir.⁴⁷²

Cüveynî, Hz. Peygamber’in izhiri istisna etmesi ile ilgili olarak “Allah Resûlü’nün bunu vahye dayanarak söylemesi ve bu arada onun yanında onu destekleyen Cebrâîl’in veya bir başka meleğin bulunuyor olması mümkündür” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁷³ O, benzeri bir yöntemle Hz. Peygamber’in içtihadta bulunduğunu ya da bulunmadığını gösteren pek çok delili te’vîl ederek tevakkuf görüşünü savunmaktadır. Ancak bir başka eserinde Hz. Peygamber’in usûlü’ d-dinde içtihadta bulunamayacağını ve bu konularda vahyi bekleyeceğini, fer’î meselelerde ise içtihad yetkisi bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁴ Bu durumda bu iki görüşünü uzlaştırmak zor olsa da onun, Peygamber (s.a.)’in içtihad alanını dar bir çerçeve ile sınırlandırdığı söylenebilir.

Gazzâlî’ye göre, Hz. Peygamber’in, nas bulunmayan meselelerde içtihad ile hüküm vermesi mevzuunda ihtilaf edilmiş, bunun cevazı ve vukuu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Tercih edilen görüşe göre, Hz. Peygamber’in içtihad ederek hüküm vermesi câizdir. Çünkü bu, onun için imkansız değildir ve olumsuz bir sonuç da doğurmaz.⁴⁷⁵ Aklî yönden Hz. Peygamber’in içtihadta bulunmasını kabul eden Gazzâlî, bunun vukuu konusunda ise tereddütte kalmış,⁴⁷⁶ Allah Resûlü’nün içtihadları konusundaki tevakkuf görüşünün daha sahîh olduğunu belirtmiş ve bu konuda kesin bir delilin bulunmadığını bu görüşüne dayanak yapmıştır.⁴⁷⁷

Hz. Peygamber’in içtihadta bulunduğunu söyleyenler delil olarak Bedir esirleri hakkında uyarılması ile ilgili âyeti⁴⁷⁸ ve Mekke’nin harem bölge olduğunu belirtip “onun otu koparılmaz ve ağacı kesilmez” buyurduktan sonra Abbâs’ın “izhir hariç

⁴⁷² Cüveynî, *Telhîs*, III, 410.

⁴⁷³ Cüveynî, *Telhîs*, III, 410. Benzeri bir görüşü Gazzâlî de savunmaktadır. Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 25-26.

⁴⁷⁴ Bk. Cüveynî, *Burhân*, II, 1356.

⁴⁷⁵ Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 22.

⁴⁷⁶ Bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu’r-Resûl*, s. 46.

⁴⁷⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 24. Ayrıca bk. Nâdiye Şerif, *İctihâdu’r-Resûl*, s. 45-46.

⁴⁷⁸ Enfâl 8/67.

(olsun)” sözü üzerine “*İzhir hariçtir*” buyurduğunu bildiren hadisi⁴⁷⁹ delil almaktadırlar. Bu konuda daha başka deliller de ileri sürülmektedir. Ancak Gazzâlî, bu delilleri çeşitli gerekçeler ile geçersiz sayarak, bunların, Hz. Peygamber’in içtihadı bulundugunu gösteremeyeceğini belirtir. Bununla birlikte Allah Resûlü’nün, dünya ile ilgili işlerde içtihadı bulunabileceğini, bu konuda ihtilaf bulunmadığını, asıl ihtilafın dinî konularda içtihadı bulunması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁰

Hz. Peygamber’in içtihadı bulunamayacağını söyleyenler, kendisine bir soru sorulduğunda vahyi beklemesini ve içtihadı bulunması durumunda bunun yaygın olarak nakledileceğini delil olarak göstermektedirler. Yine bunlar, Hz. Peygamber’in, eğer içtihadı bulunuyor olsaydı içtihadına muhalefet etmesi ve görüşünün değişmesi gerekeceğini, bundan dolayı da itham edileceğini iddia etmektedirler. Gazzâlî bunları da bazı gerekçelerle geçersiz saymaktadır. O, söz konusu meselelerde Hz. Peygamber’in vahiy almış olabileceği fakat bu bilinemediği için içtihadı bulundugunun zannedildiği görüşündedir.⁴⁸¹ Yine o, ibâdetlerin, zekat nisaplarının ve miktarlarının içtihad ile belirlenip belirlenemeyeceği konusunda şöyle demektedir: “Allah Teâlâ’nın, kullarının maslahatına olan bir şeyi Resûlü’nün içtihadına ilkâ etmesi uzak bir şey değildir. Bu, akli yönden câizdir. Bunun vukuu ise imkânsız olmasa da uzak bir ihtimaldir. Bilakis açık olan, tüm bunların (ibâdetler ile zekât nisap ve miktarlarının) ayrıntıları belirleyen açık bir vahiy ile gerçekleştiğidir.”⁴⁸²

Gazzâlî, görüşlerini Hz. Peygamber’in herhangi bir konuda vahiy alabileceği fakat bu bilinemediği için onun içtihadı bulundugunun zannedildiği düşüncesine dayandırmaktadır. Ona göre, Resûlullâh (s.a.)’in vermiş olduğu hiçbir hükmün içtihad ile belirlendiği ispat edilemez ve bunların vahiy kaynaklı olmaları her zaman için mümkündür.

⁴⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253); Buhârî, Cenâiz 76, Büyû‘ 28, Cezâu’s-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 319, *Ma‘rife*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

⁴⁸⁰ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 25-26.

⁴⁸¹ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 26-27.

⁴⁸² Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 28.

Ebû Bekr el-Bâkılânî, Cüveynî ve Gazzâlî dışında tevakkuf görüşünü benimseyen başka bir âlimden kaynaklar söz etmez. Bu da, bu görüşün fazla taraftar bulmadığını göstermektedir.

Gerek Hz. Peygamber'in içtihadlarını reddedenler, gerekse bu konuda tevakkuf görüşünü benimseyenler, Hz. Peygamber'in tüm içtihadlarını değil, şer'î konularla ilgili içtihadlarını kastetmişlerdir. Gazzâlî'nin de ifade ettiği gibi Resûlullâh (s.a.)'in dünyevî konularda içtihadta bulunabileceğine kimse karşı çıkmamıştır.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in içtihadları ile ilgili farklı görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

1) İctihadda bulunması aklen câiz değildir.

Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Haşim⁴⁸³ ve İbn Hazm⁴⁸⁴ bu görüştedirler. Mu'tezile mezhebinin de bu görüşte olduğundan söz edilmektedir.⁴⁸⁵

2) İctihadda bulunması aklen câizdir. Bu, çoğunluğun görüşüdür. Mâlik, Şâfiî, Şâfiî'nin ashâbından bazıları, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yusuf, Kâdî Abdalcabbâr (ö. 415/1025), Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddîn er-Râzî, Âmidî, İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), Beyzâvî (ö. 685/1286) ve İbnu's-Sübkî (ö. 771/1370) bu görüştedirler.⁴⁸⁶ Ehl-i hadisin tamamının da bu görüşte olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁷

Bu konudaki bir başka görüşe göre, Allah Resûlü (s.a.), fer'î meselelerde içtihadta bulunabilir, usûlde ise (ahkâmu'd-dîn) içtihadta bulunamaz.⁴⁸⁸ Bu görüş Cüveynî'ye aittir.⁴⁸⁹

3) Hz. Peygamber'in fiilen içtihadta bulunup bulunmadığı konusunda ise dört görüş mevcuttur.

⁴⁸³ Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 118; Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285; Abdulganî Abdulhâlîk, *Hucciyetu's-sünne*, s. 158.

⁴⁸⁴ İbn Hazm, *İhkâm*, II, 699.

⁴⁸⁵ Bk. Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmât*, II, 407.

⁴⁸⁶ Bk. Cüveynî, *Telhîs*, III, 395-396, 399-400; Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 22; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXII, 170-172; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Beyzâvî, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 118; Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285; İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530; Aliyyulkârî, *Mirkâtu'l-mefâtîh*, VII, 529; Abdulganî Abdulhâlîk, *Hucciyetu's-sünne*, s. 157; Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 43.

⁴⁸⁷ Bk. İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530; Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 43.

⁴⁸⁸ Bk. Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285.

⁴⁸⁹ Bk. Cüveynî, *Burhân*, II, 1356.

a) Mutlak olarak içtihadta bulunmuştur. Bu, çoğunluğun görüşüdür. Ebû Yusuf, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in bu görüşte oldukları nakledilmektedir. Âmidî ve İbnu'l-Hâcib gibi âlimler de bu görüştedirler.⁴⁹⁰

b) Hz. Peygamber vahiy bekler, sadece vahiy gelmeyen konularda içtihad edebilir. Hanefîlerin çoğunluğu bu görüştedir.⁴⁹¹

c) Mutlak olarak içtihadta bulunmamıştır. Bir topluluğun bu görüşte olduğu söylenmiş de bunların kim oldukları tasrih edilmemiştir.⁴⁹²

d) Dinî konularda değil sadece savaş ve dünya işleri gibi konularda içtihadta bulunabilir.⁴⁹³ Kaderîler de bu görüştedir.⁴⁹⁴ Mâverdî (ö. 450/1058) gibi Allah Teâlâ'nın hakları ile kul hakları arasında bir ayırma gidip Hz. Peygamber'in sadece kul hakları ile ilgili konularda içtihadta bulunabileceği görüşünde olanlar da vardır.⁴⁹⁵

e) Vaki olup olmadığı konusundaki delilleri yetersiz gören bazı âlimler de tevakkuf görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüş, Ebû Bekr el-Bâkılânî, Cüveynî ve Gazzâlî'ye aittir.⁴⁹⁶

3. Değerlendirme

Allah Resûlü'nün bilgi kaynakları başta vahiy olmak üzere duyular, akıl ve haberlerdir. Vahiy haricinde diğer insanlar için geçerli olan bilgi elde etme yolları Hz. Peygamber için de geçerlidir ve o, hayatının pek çok sahasında bu yollarla bilgi elde etmiştir. Fakat zaman zaman bu durum gözden kaçmakta ve onun, içtihadla elde ettiği pek çok bilgiyi vahiy yolu ile aldığı iddia edilebilmektedir. Oysaki bir insan olması hasebi ile diğer insanlar gibi normal yollarla bilgi elde etmesi mümkünken bunun vahye dayandırılmaya çalışılması gereksiz bir çaba olarak kabul edilmelidir.

⁴⁹⁰ Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 175; Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 43.

⁴⁹¹ İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 530, 531; Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmût*, II, 407; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 176; Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 43.

⁴⁹² Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 24; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 177. Ayrıca bk. Cessâs, *Fusûl*, III, 241.

⁴⁹³ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 28; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 159, 177.

⁴⁹⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 28; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 159.

⁴⁹⁵ Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 177. Ayrıca bk. İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 531.

⁴⁹⁶ Bk. Cüveynî, *Telhis*, III, 410; Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 24; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 256; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 178-179; Karaman, *İctihad*, s. 38; Toksarı, *Sünnet*, s. 107.

Allah Resûlü'nün her ne kadar vahiy ile dünyevî konularda bilgi aldığı görülmekte ise de bunlar belirli konularla sınırlıdır. Dinî konulardaki temel bilgi kaynağı vahiy olmakla birlikte âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre, bu alandaki bir başka bilgi kaynağı da içtihadlarıdır.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in içtihadları konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda en isabetli görüş, genelde peygamberlerin özelde ise Hz. Peygamber'in içtihadında bulunabileceği görüşüdür. Zira peygamberler de insanlar gibi yaşamış, hayatlarını devam ettirmek için bir işle meşgul olmuş, inançları uğrunda mücadele etmişlerdir. Her biri, bir işle meşgul olma ve insanlarla mücadele konularında yöntem belirlemek amacıyla içtihad etmiş, bu konularda doğru da yanlış da yapmıştır.⁴⁹⁸

Hz. Peygamber'in içtihadında bulunamayacağı görüşünde olanlar onun hiçbir konuda değil, yalnızca dinî konularda içtihad edemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında bu görüş taraftarlarının, Hz. Peygamber'e içtihad için belirli bir alan bıraktıkları görülmektedir.

Resûlullâh (s.a.), yirmi üç yıllık risâlet hayatı boyunca yalnızca Allah Teâlâ'dan aldıklarını insanlara bildiren bir kişi konumunda olmamış, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ve tatbik etmek, onun temas etmediği meselelerde, anlaşmazlık sonucu hükmüne müracaat edenler arasında hüküm vermek, İslâm devletini tesis ve idaresini sağlamak gibi bir kısım içtihadı dayalı tasarruflarda bulunmuştur. Ancak, isabetsiz olması durumunda Hz. Peygamber'in içtihadlarının, Allah Teâlâ tarafından tashih edilmek gibi bir imtiyazı vardır. Zira o, insanlara iyi örnek olması,⁴⁹⁹ emrettiklerinin tutulması, yasakladıklarından da uzak durulması⁵⁰⁰ için gönderilmiş ve kendisine itaatın Allah'a itaat olduğu⁵⁰¹ bildirilmiştir.⁵⁰²

Hz. Peygamber'in içtihadında bulunacağını kabul eden âlimler, vahyin onayından geçmesi halinde içtihadlarının vahiy gibi olacağını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla içtihadı dayanarak vermiş olduğu hükümler, vahiy ile nâzil olan hükümler gibi

⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in içtihadları ile ilgili olarak bk. Abdulcelîl İsa, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 71 vd.

⁴⁹⁸ Bk. Abdulcelîl İsa, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 28.

⁴⁹⁹ Ahzâb 33/21.

⁵⁰⁰ Haşr 59/7.

⁵⁰¹ Nisâ 4/80.

⁵⁰² Bk. Karaman, *İctihad*, s. 39.

bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu, genel olarak şer'î konulardaki içtihadlar ile ilgili bir durum olmakla beraber Bedir esirleri konusunda uyarılmış olması, dünyevî meselelerdeki içtihadlarının da vahyin kontrolü altında bulunduğunu göstermektedir. Hurma aşılama olayında olduğu gibi içtihadlarından düzeltilmeyenler varsa da bunların istisnâî durumlar olarak değerlendirilmesi daha uygun gözükmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in içtihadlarından çok az bir kısmının düzeltilmiş olması, vermiş olduğu hükümlerin Allah'ın rızasına uygun olduğunun bir göstergesi sayılmalıdır.

B. SÜNNETİN KAYNAĞI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

İslâm dininin Kur'ân'dan sonraki ikinci kaynağı olması dolayısıyla sünnet, İslâm'ın anlaşılması ve yaşanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu nedenle İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in hangi söz, fiil ve takrîrlerinin sünnet olduğunu tespit yolunda önemli mesailer harcamış, yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu çalışmalar, sonuçta onları sünnetin kaynağını tespit yönünde araştırmalar yapmaya sevketmiştir. Fakat kapalı bir hüviyeti bulunan bu konuda, nasların farklı yorumlara açık olması ve İslâm âlimlerinin meseleye bakış açılarının ve mensubu bulundukları ekollerin etkisinden dolayı olsa gerek farklı hatta birbirine zıt görüşler ortaya konmuştur. Ayrıca Kur'ân ya da hadislerde konunun tam olarak çözümünü sağlayacak kat'î bir nassın bulunmaması da farklı görüşlerin ortaya çıkmasındaki bir başka etkidir. Kendi içerisinde de gruplandırmak mümkün olmakla birlikte bu görüşleri üç maddede toplama imkânı vardır.

- 1) Sünnetin tamamı vahiy kaynaklıdır.
- 2) Sünnette vahiy unsuru hiçbir şey yoktur.
- 3) Sünnetin tamamı değil bir kısmı vahye dayanır.

Araştırma mevzuu ilk üç asırda yazılan temel hadis kitâblarındaki Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğinden söz eden rivâyetlerin tespit ve incelenmesi olduğundan, sünnetin kaynağıyla ilgili görüşler üzerinde ayrıntısı ile durmadan önce, ilk üç asırda ortaya konan Kur'ân dışı vahiyle ilgili görüşleri -özetle de olsa- tetkik etmek gerekmektedir.

1. İlk Üç Asırda Sünnetin Kaynağı İle İlgili Tartışmalar

İlk üç asrın ve bu dönemde ortaya konan görüş ve fikirlerin, sonraki dönemlere etkisi aslında tahmin edildiğinden çok daha fazladır. Üçüncü asır sonrasından günümüze kadar devam eden süreçteki fikir ve eserlerde genellikle ilk üç asırda yaşayan âlimlerin görüş ve çalışmalarının referans gösteriliyor olması da bu etkinin açık bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, İslâm düşüncesinin şekillenişinde büyük rol oynayan bu asırların iyi bir tetkiki bize yıllardan beri devam eden tartışmaların bir sonuca ulaştırılması yolunda önemli ipuçları sağlayacaktır. Aynı durum sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar hakkında da söz konusudur. Zira sonraki dönemlerde ortaya çıkan sünnet-vahiy ilişkisine dair görüşlerin büyük kısmının izlerine bu üç yüz yıllık dönemde rastlamak mümkündür.

a. Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi

Sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar erken dönemlerde başlamıştır.⁵⁰³ Hatta sünnet-vahiy ilişkisi ile ilgili çalışmaların neredeyse tamamında, sünnetin kaynağına yönelik farklı görüşlerin Hz. Peygamber döneminde başladığı kabul edilmektedir.⁵⁰⁴ Sahâbîlerin sünnetin kaynağını sorguladıkları, Hz. Peygamber'in verdiği bir hüküm sonrası bunun vahiy mi yoksa kendi içtihamı mı olduğuna dair sorular yönelttikleri, vahiy ise sustukları, değilse kendi görüşlerini ifade ettikleri ile ilgili rivâyetler bu anlayışa zemin hazırlamaktadır. Ancak bu rivâyetler, her nedense senet ve metin yönünden bir tenkide tabi tutulmaksızın mutlak doğru kabul edilmiştir. Bundan dolayı öncelikle bu rivâyetler üzerinde durmak gereklidir.

Tetkik ve tespitlerimize göre, sahâbîlerin sünnetin kaynağını araştırdıklarını gösteren üç farklı olayla ilgili rivâyetler mevcuttur. Biz bu rivâyetleri bir anlamda kaynak araştırması niteliğinde olmak üzere özellikle senet yönünden incelemeye ve konuya delil olup olamayacaklarını belirlemeye çalışacağız.

İlk örnek; Sahâbîlerin Hz. Peygamber'in verdiği bir hükmün kaynağını sorguladıkları konusundaki en meşhur örnek, Hubâb b. Münzir rivâyetidir. Bu rivâyete göre, Bedir savaşından önce Hz. Peygamber Bedir kuyularından uzak bir yerde konaklayınca Hubâb b. Münzir (ö. 20/641), ona “Bu, kendi görüşünüz mü yoksa vahiy

⁵⁰³ Bk. Koçkuzu, *Hadis İlimleri*, s. 39.

⁵⁰⁴ Mesela bk. Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s. 16.

mi?” diye sormuş, Hz. Peygamber kendi görüşü olduğunu söyleyince “Ben, Bedir kuyularının yakınında konaklamayı uygun buluyorum” diyerek kendi görüşünü bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu teklifi olumlu bulmuş ve orada konaklamışlardır.⁵⁰⁵

Bu hadiste Hubâb’ın Hz. Peygamber’e görüşünün vahye mi dayandığı yoksa kendi re’yi mi olduğunu sorduğu anlatılmaktadır. Ancak hadisi tespit edebildiğimiz kadarı ile sadece Cessâs (ö. 370/981), Hâkim (ö. 405/1014) ve Debûsî (ö. 430/1039) bu lafzılarla rivâyet etmişlerdir. Fakat Cessâs ve Debûsî hadis in isnadını vermemişlerdir. Hâkim’in rivâyetinden ise biraz sonra söz edilecektir.

Hadisin İbn İshâk tariki ile nakledilen ve İbn Hişâm’ın *Sîre*’sinde yer alan rivâyeti lafız yönünden biraz farklıdır. Şöyleki: “İbn İshâk dedi ki: Bana Selemeoğulları’ndan bazı kimselerden haber verildiğine göre, onlar şunu zikretmişlerdir: Hubâb b. Münzir b. Cemûh şöyle dedi: Ey Allah’ın Resûlü! Bu konaklama yeri, Allah’ın seni konaklattığı ve bizim ileri ya da geri gidemeyeceğimiz bir yer mi yoksa o, bir re’y, harb ve strateji (gereği) midir? Hz. Peygamber “*Bu, re’y ile belirlenmiştir, harb ve strateji (gereği)dir*” diye cevap verdi...”⁵⁰⁶

Beyhakî’nin (ö. 458/1066) yine İbn İshâk’tan rivâyet ettiğine göre, İbn İshâk, bu hadisi Yezîd b. Rûmân’ın kendisine Urve b. Zübeyr’den tahdis ettiğini, yine Zührî, Muhammed b. Yahya b. Habbân, Âsım b. Amra b. Katâde ve Abdullah b. Ebî Bekr’in de kendisine tahdis ettiklerini bildirdikten sonra bunların rivâyetlerini birleştirerek ortak bir metin elde etmiştir. Bu metnin sonunda Hubâb b. Münzir’in Hz. Peygamber’e görüşünün kaynağını sorduğu kısım mevcuttur.⁵⁰⁷ Fakat hadis in İbn İshâk’ın hocalarından sonrasının isnadı yoktur.

Vâkıdî’nin (ö. 207/823) yine munkatı bir isnadla naklettiği rivâyette de Hubâb’ın Hz. Peygamber’e vermiş olduğu kararın kaynağını sorduğundan söz edilmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Cessâs, *Fusûl*, III, 241; Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 249. Hadis için ayrıca bk. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 142.

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 548.

⁵⁰⁷ Bk. Beyhakî, *Delâil*, III, 31-35.

⁵⁰⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 53.

Munkatı isnadlarla nakledildiklerinden dolayı bu rivâyetlerin, hadis usûlü açısından kabul edilmelerine imkân bulunmamaktadır. Hadisin Hâkim tarafından tahrîc edilen muttasıl isnadlı bir rivâyetinde ise Hubâb'ın Bedir savaşında Hz. Peygamber'e iki şeyi işaret ettiği ve Hz. Peygamber'in bunları kabul ettiği anlatılmaktadır. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber Bedir kuyularının gerisinde konaklamış, bunun üzerine Hubâb, Allah Resûlü'ne bunun bir vahiy mi yoksa kendi görüşü mü olduğunu sormuş, Allah Resûlü bu kararın re'y ile alınmış olduğunu söyleyince suyun (Bedir kuyularının) ön tarafında ve Bedir kuyuları arkada kalacak şekilde konaklamayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber, bu teklifi olumlu karşılamıştır.⁵⁰⁹ Zehebî (ö. 748/1348) bu rivâyetin “münker” olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁰

Bazı rivâyetlerde ise Hubâb'ın soru sorduğu kısım yer almamaktadır. Beyhakî'nin (ö. 458/1066), en sahîh megâzî kitâbı olduğunu belirttiği⁵¹¹ Musa b. Ukbe'nin (ö. 141/758) *Megâzî*'sinden aktardığı Bedir savaşının anlatıldığı rivâyette Hz. Peygamber'in sahâbîlerden konaklama yerlerini göstermelerini istediği, Hubâb b. Münzir'in bunun üzerine konaklanacak yeri işaret ettiği anlatılmaktadır. Bu rivâyette, Hubâb'ın, Hz. Peygamber'e görüşünün kaynağını sorduğuna dair herhangi bir ifade yer almamıştır. Ayrıca Allah Resûlü, önceki rivâyetlerde anlatılanların aksine kendisi bir yer tespit etmemiş, nerede konaklanacakları konusunda ashâbı ile istişare ederek onlardan en uygun yeri seçmelerini istemiştir.⁵¹²

Ebû Davud'un *el-Merâsîl*'inde yer alan bir rivâyete göre, Hz. Peygamber, sahâbîlerle istişare etmiş, Hubâb'ın bir kuyu hariç diğer kuyuların sularının çekilmesi ve topluluğun oraya götürülmesi yönündeki görüşünü uygun bularak düşmanla orada karşılaşmayı tercih etmiştir.⁵¹³ Bu rivâyette de Hubâb'ın, Hz. Peygamber'e görüşünün vahye dayanıp dayanmadığını sorduğunu bildiren kısım mevcut değildir.

Hubâb'ın Hz. Peygamber'in görüşünün kaynağını sorduğunu bildiren rivâyetlerin biri hariç diğerleri munkatı isnadlarla nakledilmiş, isnadı muttasıl olan rivâyet ise “münker” sayılmıştır. Bu rivâyetlere dayanarak sahâbîlerin sünnetin

⁵⁰⁹ Hâkim *Müstedrek*, IV, 142.

⁵¹⁰ Bk. Zehebî, *Telhîs*, IV, 142.

⁵¹¹ Beyhakî, *Delâil*, III, 101.

⁵¹² Bk. Beyhakî, *Delâil*, III, 110.

⁵¹³ Bk. Ebû Davud, *Merâsîl*, s. 240-241.

kaynağını araştırdıkları yönünde bir hükme varmak rivâyet kuralları çerçevesinde mümkün gözükmemektedir. Hatta bazı rivâyetlerde Hubâb'ın, Hz. Peygamber'e görüşünün kaynağını sorduğundan bahsedilmemesi de bu görüşü destekleyen naklî bir delil niteliğindedir.

İkinci örnek, Ahzâb savaşı ile ilgilidir. Rivâyet şöyledir: Resûlullâh (s.a.) Ahzâb savaşında kâfirlere Medîne hurmalarının yarısını vermeyi düşündü. Ensâr, “Bu, kendi görüşünüz mü yoksa vahiy mi?” diye sordu. Hz. Peygamber “*Kendi görüşüm*” deyince Ensâr “Onlar için sadece kılıçlarımız vardır” dedi. Resûlullâh (s.a.) de onların dediklerini yaptı.⁵¹⁴ Hadisin bu lafızlarla yine Cessâs ve Debûsî tarafından rivâyet edildiği tespit edilmiştir. Fakat her iki müellif de hadisin senedini vermemiştir.

Hadisin ilk dönem kaynaklarındaki rivâyetlerinde vahiy ifadesi geçmemektedir. Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) rivâyetine göre, Hz. Peygamber, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'ye Ahzâb savaşında Ensâra ait hurmaların üçte birini Müşrikler safında yer almamaları için Gatafânîlîlar'a vermeyi düşündüğünü, onların ise yarısını istediklerini bildirmiş ve onlara ne düşündüklerini sormuştur. Bunun üzerine Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'e bu konuda bir emir verilip verilmediğini sormuşlar, Hz. Peygamber “*Eğer bir şeyle emredilmiş olsaydım sizinle istişare etmezdim. Bu, benim kendi görüşümdür*” demiştir. Abdurrezzâk, hadisin muttasıl bir senedini vermemiş, sadece hadisi kendisine İbnu'l-Müseyyeb'in (ö. 94/713) haber verdiğini söylemiştir.⁵¹⁵

Hadis daha sonraki pek çok kaynakta yer almaktadır. Bunlardan İbn Sa'd (ö. 230/845) rivâyetinde son ravi yine İbnu'l-Müseyyeb'dir, dolayısıyla rivâyet mürseldir.⁵¹⁶ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) rivâyeti ise, olayı anlatan Ebû Ma'ser'in (ö. 174/790) tebeu't-tabîinden olması nedeniyle mu'daldır.⁵¹⁷ Hadisin Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve İbn Zencûye (ö. 251/865) rivâyetlerinde ise olayı anlatan kişi İbn Şihâb ez-Zührî'dir (ö. 124/742), dolayısıyla bu rivâyetler de mürseldir.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 249. Ayrıca bk. Cessâs, *Fusûl*, III, 241.

⁵¹⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 367-368.

⁵¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 73.

⁵¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 378.

⁵¹⁸ Bk. Kasım b. Sellâm, *Emvâl*, s. 253; İbn Zencûye, *Emvâl*, I, 398-399.

Hadisi muttasıl olarak sadece Bezzâr (ö. 292/905) ve Taberânî (ö. 360/971) rivâyet etmişlerdir.⁵¹⁹ Ancak Bezzâr rivâyetinde Hz. Peygamber'e görüşünün kaynağının sorulduğu kısım mevcut değildir, Bezzâr ile Taberânî, hadisi aynı isnadla rivâyet etmiş olmalarına rağmen Tâberânî'de Hz. Peygamber'e görüşünün kaynağının sorulduğu kısım yer almaktadır.

Bezzâr'ın hocası Ukbe b. Sinân'dan bu hadisi Taberânî'ye Abdân b. Ahmed ve Zakeriyya es-Sâcî rivâyet etmişlerdir.⁵²⁰ Bu durumda ortaya birkaç ihtimal çıkmaktadır. Ya Bezzâr hadisi muhtasar olarak rivâyet etmiştir veya Taberânî'deki ziyade Abdân b. Ahmed ve Zakeriyya es-Sâcî'ye aittir ya da Ukbe bu hadisi Bezzâr'a farklı, Abdân ve Zakeriyya'ya farklı rivâyet etmiştir. Fakat bu durumda bunlardan hangisinin doğru olduğunu tespit problemiyle karşı karşıyayız demektir.

Bu hadisin sahâbî ravisi Ebû Hureyre'dir. Ancak Ebû Hureyre'nin hicretin yedinci yılında Müslüman olduğu düşünüldüğünde hicretin beşinci yılındaki Hendek Savaşı'nda yer almadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu hadis, en iyimser ihtimalle sahâbî mürselidir. Fakat Ebû Hureyre'nin hadise sonradan idrac edilmiş olması da mümkündür. Zira hadisin ilk dönem kaynaklarının hiçbirisinde Ebû Hureyre'den söz edilmemektedir. Bu da bu konudaki şüphelerin artmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı bu rivâyetin böyle önemli bir konuda delil olarak kullanılmasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin, Hz. Peygamber'in bilgilerinin kaynağını sorduklarını bildiren rivâyetler, -biri hariç- munkatı isnadlarla nakledilmiştir. Netice itibariyle bu rivâyetlerden yola çıkarak Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin sünnetin kaynağını araştırdıkları ya da Hz. Peygamber'in kendi sözleri ile Allah Teâlâ'dan almış olduğu bilgileri birbirinden ayırdıkları gibi bir sonuca varmak oldukça sorunlu gözükmemektedir.

Üçüncü örnek, Hayber'in fethi ile ilgilidir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber'in Hayber'de konakladığı yer hakkında Hubâb b. Münzir'in "Ey Allah'ın Resûlü! Sen

⁵¹⁹ Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, II, 331-332; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 395-396.

⁵²⁰ Bezzâr, hadisi sadece Ukbe'den dinlediklerini, Muhammed b. Amr'dan ise bu hadisi sadece Osman b. Osman el-Gatafânî'nin rivâyet ettiğini söylemiştir. Bk. Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, II, 332. Heysemî, hadisin isnadında Muhammed b. Amr'ın bulunduğunu ve onun hadislerinin hasen olduğunu belirtmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 138-139.

burada konakladın. Eğer bu senin emredildiğin bir durum ise biz susarız. Yok, re'y ile alınmış bir karar ise biz de görüşümüzü belirtiriz” dediği anlatılmaktadır.⁵²¹

İlk örnekte olduğu gibi burada da Hz. Peygamber’e görüşünün kaynağını sorduğu bildirilen kişi Hubâb b. Münzir’dir. Bu hadisi sadece Vâkıdî’nin rivâyet ettiğini tespit edebildik. Fakat Vâkıdî, hadisi munkatı bir isnadla nakletmiştir. Dolayısıyla bu rivâyetin de bu konuda delil olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca her iki olayda da Hubâb b. Münzir’in isminin öne çıkması, bir karıştırma ihtimalini akla getirmekte ve tartışmaya açık bir pozisyona işaret etmektedir.

Burada dikkati çeken bir başka nokta daha vardır. Sünnetin kaynağı ile ilgili yapılan araştırmalarda sahâbîlerin sünnetin kaynağını soruşturdıkları ve Hz. Peygamber’in vermiş olduğu bir hüküm sonrası bunun vahye mi yoksa içtihadına mı dayandığını sordukları konusunda en çok Hubâb rivâyeti kullanılmaktadır.⁵²² Oysaki Hubâb rivâyetine vahiy kavramı daha sonradan dâhil edilmiştir ve bu rivâyetin ilk dönem kaynaklarının hiçbirisinde vahiy kelimesi geçmemektedir. Gatafânlılar ile ilgili hadis için de aynı durum söz konusudur.

Görüldüğü gibi birkaç rivâyetten yola çıkılarak tüm sahâbîlere teşmil edilen “Hz. Peygamber zamanında sahâbîlerin sünnetin kaynağını araştırdıkları”na dair görüşün dayanakları kuvvetli değildir ve bu görüş, zayıf rivâyetlere ve bunlardan yola çıkılarak yapılan genellemelere dayanmaktadır.

Hz. Peygamber sonrası dönemde sahâbîlerin sünnetin kaynağını araştırdıklarına veya bu konuda görüşler ileri sürdüklerine dair rivâyetlerde fazla malumat bulmak mümkün olmamıştır. Aslında bu durum son derece normaldir. Zira bu dönemde sünnetin değeri, hucciyyeti ve bağlayıcılığı gibi konuların gündeme gelmemiş olması, sünnetin kaynağı yönünde görüşlerin serdedilmesine engel bir durum teşkil etmiştir. İleride daha rahat görüleceği üzere, sünnet-vahiy ilişkisi ile ilgili görüşlerin ortaya çıkışı, sünnetin hucciyeti tartışmalarının yapıldığı dönemlere rastlamaktadır. Bu da gayet doğaldır. Çünkü sünneti bağlayıcı görmeyenlere karşı ileri sürülebilecek en

⁵²¹ Bk. Vâkıdî, *Megâzî*, II, 643.

⁵²² Meselâ bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 216; Sancaklı, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 63.

geçerli argüman, sünnetin vahiy kaynaklı olduğudur ve bu argüman yeri geldiğinde kullanılmıştır.

Sahâbîlerden sadece İbn Abbâs'tan (ö. 68/687), sünnetin kaynağının vahiy olmadığına ya da Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy almadığı görüşünde olduğuna işaret eden bir rivâyet nakledilmiştir. Onun, “Lâ vahye ille'l-Kur'ân (Kur'ân vahiy dışında vahiy yoktur)” dediği bildirilmektedir.⁵²³

Tahâvî (ö. 321/933), Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğini bildiren iki hadisi delil gösterip İbn Abbâs'tan gelen bu rivâyetin kabul edilmesini eleştirenlere şöyle cevap vermektedir:

Bu rivâyetteki İbn Abbâs'ın üslubu, Arapların kendi aralarında yapmış oldukları konuşmalardaki üsluba benzemektedir. İbn Abbâs “Kur'ân'dan başka vahiy yoktur” sözü ile bizzat Kur'ân'ı ve Kur'ân'ın emrettiği ve ancak onun emri ile kabul ettiği konuları kastetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ “Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının”⁵²⁴ buyurmuştur. İbn Abbâs'ın bu sözden kastı, Ali b. Ebî Tâlib'in Ebû Cuhayfe'ye söylediği sözdeki kastı gibidir. Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Ali (r.a.)'a “Yanınızda Kur'ân dışında Resûlullâh'tan gelen bir şey var mı?” diye sordum. “Hayır, tohumu yaran ve varlıkları yaratan Allah'a yemin olsun ki, yanımızda Kur'ân dışında Resûlullâh (s.a.)'den gelen, Allah'ın kuluna vermiş olduğu Kur'ân hakkındaki anlayış ile şu sahîfede bulunanlardan başka bir şey yoktur” dedi. “O sahîfede ne var?” diye sordum. “Diyet, esirlerin salıverilmesi ve bir Müslümanın kâfir birine karşı öldürülmemesi ile ilgili hükümler var” dedi.”

İşte Ali (r.a.), bu sözü yemin ederek söylemiştir. Onun elinde ise Resûlullâh'a Kur'ân dışında vahyedilen sünnetler de bulunuyordu. Fakat bu sünnetler, onları kabul etmeyi ve onlara uymayı emreden Kur'ân'a dâhil sayılmıştır. Bu, İbn Abbâs'ın “Kur'ân dışında vahiy yoktur” sözü gibi olur. İbn Abbâs, içinde Kur'ân ve Kur'ân dışındaki konuların bulunduğu vahyin en yüksek mertebesi Kur'ân olduğu için bu sözü söylemiştir. Bu, bir kişinin “Falan kimseden başka âlim yoktur” sözüne benzer.⁵²⁵

Tahâvî'nin de belirttiği gibi İbn Abbâs bu sözle mutlak olarak Kur'ân dışında vahiy bulunmadığını belirtmek istememiştir. Zira yine ondan, Kur'ân dışında vahiy bulunduğu görüşünde olduğunu gösteren rivâyetler de nakledilmiştir. Onun, Kur'ân'da geçen ve Hz. Peygamber'e verildiği bildirilen hikmeti “sünnet”⁵²⁶ olarak tefsir ettiği ve “Allah Teâlâ, namazı Peygamberiniz'in dili ile hizada dört, seferde iki ve korku

⁵²³ Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 466.

⁵²⁴ Haşr 59/7.

⁵²⁵ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 468-471.

⁵²⁶ Bk. İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, (Nuaym b. Hammâd'ın ziyâdeleri bölümü), s. 454.

namazında bir rekât olarak farz kıldı” dediği rivâyet edilmiştir.⁵²⁷ Bunlar, onun, vahyi tamamıyla Kur’ân ile sınırlandırmadığına, Kur’ân dışında vahiy bulunsa bile bunun Kur’ân vahyi gibi olamayacağı yönünde bir görüşe sahip olduğuna delildir. Zira Kur’ân vahyi, lafızlarının muciz olması, okunması ile ibâdet edilmesi gibi yönlerden Kur’ân dışı vahiyden ayrılmaktadır.

Bazı rivâyetlerden sahâbîlerin -doğrudan olmasa da- sünnetin vahye dayandığı görüşüne sahip oldukları sonucu çıkarılabilir. Buna, Zeyd b. Ebî Nadra’nın rivâyet ettiği şu olay örnek gösterilebilir: Zeyd, şöyle demiştir:

İmrân b. Husayn’ın yanındaydık. Bize hadis rivâyet ediyordu. Bir adam, “Bize Allah’ın Kitabı’ndan bahset” dedi. İmrân kızdı ve şöyle dedi: “Sen akılsız bir adamsın. Allah Teâlâ, Kitabı’nda zekâtı söz etmiştir. Peki, nerede ikiyüzde beş zekat verileceği? Allah Teâlâ Kitabı’nda namazdan söz etmiştir. Peki, nerede öğle namazının dört rekât olduğu? -Daha sonra diğer namazları zikretti.- Allah Teâlâ Kitabı’nda tavaftan söz etti. Ka’be’nin yedi defa tavaf edileceği, Safâ ile Merve arasında yedi say yapılacağı nerede var? Biz burada olana göre hüküm veririz. Bunu ise sünnet açıklamıştır.”⁵²⁸ Bir başka rivâyete göre, İmrân b. Husayn’ın sözünün son kısmı şöyledir: “Allah’ın Kitabı bu meseleleri müphem bırakmış, bunları sünnet açıklamıştır.”⁵²⁹

Bu rivâyete göre İmrân, sünnetin beyân görevinden söz etmekte ve hangi hükümlerin sünnet tarafından açıklandığına örnekler vermektedir. Verdiği örneklerle bakıldığında Hz. Peygamber’in bunları kendi içtihadı ile belirlemesinin mümkün olmadığı, bu konuda mutlaka vahiy tarafından bilgilendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

b. Birinci Asrın Sonları ile İkinci Asır

Rivâyetlerde, sünnetin vahiy ile ilişkisine dikkat çeken birçok tâbiûn âliminden söz edilmektedir. Bunlar içinde en meşhur olanı Hassân b. Atiyye’dir (ö. 126/743). Sünnet-vahiy konusundaki neredeyse tüm tartışmalarda zikri geçen Hassân’ın sünnetin

⁵²⁷ Saïd b. Mansûr, *Sünen*, II, 201; Ahmed b. Hanbel, I, 631, 644, 669, 888 (I, 237, 243, 254, 355); Müslim, *Salâtu’l-Musâfirîn* 5; İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 73; Ebû Davud, *Salâtu’s-Sefer* 18; Nesâî, *Salât* 3, *Taksîru’s-Salât* 1, *İstiskâ* 18; Ebû Ya’lâ, *Müsneid*, II, 377; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 189, 467, 657-658; Serrâc, *Müsneid*, s. 346; Ebû Avâne, *Müsneid*, I, 243, 490, 504; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 542; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 119.

⁵²⁸ İbnü’l-Mübârek, *Zühed*, (Nuaym b. Hammâd’ın ziyâdeleri bölümü), s. 454-455.

⁵²⁹ Hadis için bk. Ebû Davud, *Zekât* 2; Âcurrî, *Şerîa*, s. 43; İbn Abdilberr, *Câmi’*, s. 485; Hatîb, *Kifâye*, s. 15.

kaynağı ile ilgili olarak “Cebrâîl, Kur’ân’ı Peygamber’e indirdiği gibi sünneti de indiriyordu”⁵³⁰ dediği nakledilmiştir.⁵³¹

Hassân’dan önce sünnetin kaynağına yönelik görüş bildiren başka âlimler vardır. Hicrî birinci asırda yaşayan Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî (ö. 102/712), sünnette vahiy kaynaklı bilgi bulunduğu görüşündedir. Onun, ayaklara mesh etme ile ilgili olarak “Cebrâîl, ayaklara mesh etme ile ilgili hükümleri Hz. Peygamber’e indirmiştir” dediği nakledilmiştir.⁵³²

Şa‘bî ile aynı dönemde yaşayan Tâvus b. Keysân (ö. 106/724) da Kur’ân dışı vahiy mümkün görmektedir. İbn Tâvus’un babasından naklettiğine göre, Tâvus’un yanında, içinde diyetlerden bahsedilen bir kitap vardı. O hükümler Peygamber (s.a.)’e vahiy ile gelmişti ve diyet ve sadaka ile ilgili vermiş olduğu hükümlerin tamamı ona vahiy ile bildirilmişti.⁵³³

Hadis tarihinin en önde gelen simalarından Zührî (ö. 124/742) ise vahyin farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir. Ona göre, “vahiy, Allah Teâlâ’nın peygamberlerinden birisine vahyettiği, vahyetmeyi istediği şeyi peygamberinin kalbine yerleştirdiği, peygamberin insanlara açıkladığı şeydir. Bu, Allah’ın kelâmı ve vahyidir. Bir de vahyin peygamberler ile Allah Teâlâ arasında olan kısmı vardır. Peygamberlerden hiçbirisi bunu insanlara anlatmamıştır. Çünkü o, Allah ile peygamberleri arasındaki gaybî bir sırdır. Peygamberler bunu insanlara anlatmaz, herhangi bir kimse için yazmaz ve

⁵³⁰ Dârimî, *Mukaddime* 49; Hatîb, *Fakîh*, I, 266-267. İbn Battâl da benzeri bir görüşe sahiptir. Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 401.

⁵³¹ Bu söz, kaynaklarda farklı ifadelerle nakledilmiştir. Şöyle ki; Cebrâîl, Hz. Peygamber’e iniyor ve ona Kur’ân’ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu. İbnu’l-Mübârek, *Zühûd*, (Nuaym b. Hammâd’ın ziyâdeleri bölümü), s. 454. Cebrâîl, Peygamber (s.a.)’e Kur’ân’ı indirdiği gibi sünneti de indiriyor, Kur’ân’ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu. Mervezî, *Sünne*, s. 106, 270; Lâlekâî, *Sünne*, I, 83-84; Hatîb, *Fakîh*, I, 267; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 25; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu's-sünne*, s. 337. Vahiy Allah Resûlü’ne nâzil olurdu ve Cebrâîl (a.s.), onu tefsir edecek sünneti Hz. Peygamber’e haber verirdi. İbn Abdilberr, *Câmi*, s. 486. Cebrâîl, Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı ve Kur’ân’ın tefsiri olan sünneti indirirdi. Bk. Hatîb, *Kifâye*, s. 15.

⁵³² Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 19; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 26; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 197. Benzeri bir görüş İbn Ömer’den rivâyet edilmiştir. Bk. İbnu’l-Münzir, *Evsat*, I, 414.

⁵³³ Bk. Şâfiî, *İbtâlu'l-istihsân*, IX, 401, *Müsned*, s. 186; Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 279; Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 21-22; Hatîb, *Fakîh*, I, 266; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 25.

yazılmasını da emretmezler. Allah'ın, insanlara açıklamalarını ve tebliğ etmelerini emrettiği şeyleri insanlara açıklarlar.”⁵³⁴

Yine ona göre, “vahyin bir sır olan tarafı vardır ve hiçbir peygamber bunu insanlara haber vermemiştir. Bir de sır olmayan tarafı vardır ki, peygamberler bunu insanlara bildirmişlerdir. Bu kısmı Kur’ân gibi yazdırmakla emrolunmamıştır. O da bunu Kur’ân gibi yazdırmamıştır.”⁵³⁵

Zührî, her ne kadar Hz. Peygamber'in Kur’ân dışında vahiy aldığını açıkça ifade etmemişse de bu sözleri onun, Kur’ân dışı vahyi mümkün gördüğüne delildir. Zührî'nin çağdaşlarından İsmail b. Ubeydillah (ö. 132/750), “Resûlullâh (s.a.)’den gelenleri muhafaza etmemiz gerekmektedir. Çünkü Allah Teâlâ “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının*”⁵³⁶ buyurmuştur. Bize göre o, Kur’ân menzilesindedir” demiştir.⁵³⁷ İsmail b. Ubeydillah'ın bu sözlerinden açıkça sünneti vahiy kaynaklı kabul ettiği söylenemese de sünneti Kur’ân menzilesinde kabul etmesi bu görüşte olduğuna delil sayılabilir.

Evzâî (ö. 157/774) de, sana Resûlullâh'tan bir hadis geldiğinde sakın ondan başkasıyla hüküm verme. Çünkü Resûlullâh (s.a.), Allah'tan haber veren bir tebliğcidir⁵³⁸ diyerek, Hz. Peygamber'in, ümmetine bildirmiş olduğu hükümlerin kaynağının vahiy olduğuna işaret etmiştir.

Hicrî ikinci asırda sünnetin vahiy kaynaklı olduğuna en çok vurgu yapan kişi Şâfiî (ö. 204/819) olmuştur. Özellikle onun, Hz. Peygamber'e verildiği bildirilen hikmeti sünnet olarak yorumlamasından dolayı, sünnetin tamamının vahye dayandığı görüşünde olduğu iddia edilmektedir.⁵³⁹

Şâfiî, Hz. Peygamber'e hikmetin verildiğini bildiren âyetleri aktardıktan sonra “Kur’ân bilgisi konusunda kendisinden razı olduğum ilim ehlinde birisinin, hikmet, “Allah Resûlü’nün sünneti”dir dediğini işittim” demekle, daha sonra hikmetin sünnet

⁵³⁴ Beyhakî, *Esmâ*, s. 257; İbn Abdilberr, *Temhîd*, XXII, 114; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XII, 397; Suyûtî, *Itkân*, I, 98.

⁵³⁵ Beyhâkî, *Esmâ*, s. 258.

⁵³⁶ Haşr 59/7.

⁵³⁷ Mervezî, *Sünne*, s. 105.

⁵³⁸ Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetü's-sünne*, s. 337.

⁵³⁹ Bk. Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 167-168.

olarak tefsir edilmesinin daha doğru olduğunu belirterek “Çünkü Kur’ân zikredilmiş, hikmet de ona tabi kılınmıştır. Allah Teâlâ ise Kitab ve hikmetin öğretilmesinin insanlara kendisinin bir lütfu olduğunu zikretmiştir. Bu nedenle buradaki hikmetin yalnızca Allah Resûlü’nün sünneti olduğunun söylenmesi câizdir” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁵⁴⁰ Hikmet ile ilgili olarak bir başka yerde de şöyle demektedir: “Bu Kitabımızda Allah’ın kullarına bir lütfu olarak Kitab ve sünnetin öğretilmesi konusunda zikredilenler, hikmetin, Allah Resûlü’nün sünneti olduğuna delildir.”⁵⁴¹

Hikmeti sünnet olarak tefsir eden ilk âlim Şâfiî değildir. O, bu görüşü adını vermediği birisinden nakletmiş, daha sonra kendisi de benimseyerek hararetli bir şekilde savunmuştur. Şâfiî’nin eserlerinden hareketle bu görüşün ilk olarak kime ait olduğunu belirleme imkanı yoktur. Hikmetin sünnet olduğu görüşü ilk olarak İbn Abbâs’tan nakledilmiş,⁵⁴² daha sonra pek çok kimse tarafından ifade edilmiştir. “*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder*”⁵⁴³ âyetindeki hikmeti Ebû Mâlik (ö. 97/716), Hasân el-Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 118/736), Mukâtil b. Hayyân (ö. 149/766 civarı)⁵⁴⁴ ve Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 129/746)⁵⁴⁵ sünnet olarak tefsir etmişlerdir. Bu bilgiler, hikmetin sünnet olduğu fikrinin Şâfiî’den bir buçuk asır kadar önceye uzandığını göstermektedir.

Şâfiî, eserlerinde sünnetin kaynağı ile ilgili farklı görüşleri de aktarmakta ve dönemi anlama bakımından değerli bilgiler sunmaktadır. Kim olduklarını belirtmediği bazı kimselere göre, “Allah Resûlü’nün sünneti, ya bir vahiydir ya bir vahyin beyânıdır ya da Allah Teâlâ’nın, hikmetinden Resûlü’ne ilham ettiği, nübüvvetine has kıldığı ve Kitabı’nda kullarına Resûlullâh’ın emirlerine itaat etmelerini farz olarak belirlediği bir emirdir.”⁵⁴⁶ Bu görüş taraftarlarının sünnetin tamamını vahiy kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Şâfiî de yaptığı açıklamalarla bu görüşe oldukça yaklaşmıştır. O,

⁵⁴⁰ Şâfiî, *Risâle*, s. 76-78 . Ayrıca bk. Suyûtî, *Miftâhu’l-cenne*, s. 20.

⁵⁴¹ Şâfiî, *Risâle*, s. 32.

⁵⁴² Bk. İbnu’l-Mübarek, *Zühd*, (Nuaym b. Hammâd’ın ziyâdeleri bölümü), s. 454.

⁵⁴³ Bakara 2/129.

⁵⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 445. Ayrıca bk. Lâlekâî, *Sünne*, I, 71; Suyûtî, *Miftâhu’l-cenne*, s. 21.

⁵⁴⁵ Suyûtî, *Miftâhu’l-cenne*, s. 21.

⁵⁴⁶ Şâfiî, *Ümm*, VI, 391.

sünnetlerin tamamının vahiy olduğunu gösterecek şu ifadeleri kullanmaktadır: “Sünnet, ilim ehlinin benimsemiş olduğu şu durumların dışına çıkmaz: O, ya Allah’tan gelen risâletle (mesajla) veya ilhamla ya da kendisine vermiş olduğu bir emirle Allah’ın Kitabı’nı beyân eder.”⁵⁴⁷

Şâfiî, sünneti, beyân görevi ile ilgili olarak Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber’e verilen bilgiler ile sınırlamakta ve bu çerçevede bir yere oturtmaya çalışmaktadır. Onun, “hikmet, sünnettir” derken kastettiği de bu olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Şâfiî’nin, hadisçilerin “Hz. Peygamber’in tüm söz, fiil ve takrîrleri” diye yapmış oldukları sünnet tanımını⁵⁴⁸ benimsemediği ve sünnetin çerçevesini daralttığı gözlemlenmektedir.

Şâfiî, sünnetin vahiy ile ilişkisi konusundaki fikirlerini olgunlaştırırken kendisinden önce bu konuda ortaya konan malzemeyi ele almış ve bunları değerlendirip bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Zira sünnetin kaynağı konusunda ortaya çıkan görüşlerin, Şâfiî’nin savunduğu fikirler üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu dikkat çekmektedir. O, “dini, akli ve ilminden razı olduğum bir kimseden Hz. Peygamber’in liân konusunda ve diğer konularda ancak Allah’ın emri ile hüküm vermiştir dediğini işittim” dedikten sonra o kişinin şunları söylediğini nakletmiştir: “Allah’ın ona (Hz. Peygamber’e) emri iki kısımdır: Birincisi, ona nâzil olan ve insanlara okunan vahiydir. İkincisi de “şöyle yap” diye Allah Teâlâ’dan gelen emirdir.”⁵⁴⁹ Yine kime ait olduğunu belirtmediği bir diğer görüşe göre de sünnetin iki yönü bulunmaktadır. “Birincisi, Allah Teâlâ’nın muradını açıklayan sünnettir. Diğeri ise Allah’ın ona hikmet olarak ilham ettikleridir. Peygamberlerin ilhamı ise vahiydir.”⁵⁵⁰ Bu görüş sahipleri, sünnetin bir kısmının beyân görevinden ibaret olduğunu, diğer kısmını ise hikmetin oluşturduğunu belirtmektedirler. Şâfiî’ye göre de, Allah Resûlü, vahiy olmadıkça hiçbir şeyi farz kılmamıştır. Vahiy ise ya okunandır (vahyun yutlâ) ya da Allah Resûlü’ne vahyedilip

⁵⁴⁷ Şâfiî, *Ümm*, VI, 391.

⁵⁴⁸ Cezâirî, *Tevcihu’n-Nazar*, I, 40; Sıbâî, *Sünne*, s. 65; Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 10; Accâc, *Sünnet*, s. 16; Rıf’at Fevzî, *Tevsîku’s-sünne*, s. 17. Değişik sünnet tarifleri ve bunların açıklamaları için bk. Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetü’s-sünne*, s. 51-84.

⁵⁴⁹ Şâfiî, *Ümm*, VI, 390.

⁵⁵⁰ Şâfiî, *Ümm*, VI, 391.

onun sünnet kıldıklarıdır.⁵⁵¹ Bu görüşlerin ardında sünnetin vahiy kaynaklı olduğu fikrinin yattığı açıkça görülür.

Şâfiî, sünnetin kaynağı ile ilgili olarak başka açıklamalar da yapmaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber'in sünnetlerinin üç çeşit olduğunda ilim ehlinin ihtilafı yoktur. Bunlardan ikisi üzerinde ise icmâ edilmiştir. Üzerinde icmâ edilen bu iki çeşit sünnet, bazı noktalarda birleşmekte, bazı noktalarda ise ayrılmaktadır.

Birisi; Allah Teâlâ'nın Kitabı'nda açıkladığı bir hükmü Allah Resûlü aynı şekilde beyân etmiştir. Diğeri ise; Allah Teâlâ'nın Kitabı'nda mücmel olarak bildirdiği bir hükmü Allah Resûlü, Allah'ın muradında uygun olarak O'nun adına beyân etmiştir. Sünnetin bu iki yönü hakkında ihtilaf edilmemiştir. Sünnetin üçüncü yönü ise Allah Resûlü'nün, Kitab'da hükmü bulunmayan bir konuda sünnet koymasındır.⁵⁵² Sünnetin bu üçüncü yönü ihtilafli olup bu konuda dört farklı görüş ortaya çıkmıştır.

a) Allah Teâlâ, Resûlü'ne itaati farz kıldığından ve ezeli ilminde geçtiği üzere onu rızasına uygun işlerde muvaffak eylediğinden Kitab'da hakkında nas bulunmayan konularda ona sünnet koyma yetkisi vermiştir.

b) Hz. Peygamber, sadece Kitab'da aslı bulunan konularda sünnet koymuştur. Namazların sayılarını ve nasıl kılınacağını, namazın farz olduğunu bildiren asla dayanarak sünnet kılmıştır.

c) Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'dan bir risâlet (mesaj) gelmiştir. Onun sünneti Allah'ın farz kılması ile oluşmuştur.

d) Bütün sünnet olarak belirlediği şeyler Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ edilmiştir. Onun sünneti, Allah Teâlâ tarafından kalbine ilkâ edilen hikmettir. Onun kalbine ilkâ edilen şey, onun sünnetidir.⁵⁵³

Buradaki görüşlerden ilk ikisine göre, Hz. Peygamber kendisine vahiy gelmeyen konularda hüküm koyabilmektedir. Bunun için ona vahiy gelmesi zorunlu değildir. Üçüncü ve dördüncü görüşte olanlara göre ise, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında koymuş olduğu hükümlerin tamamı vahiy kaynaklıdır.

⁵⁵¹ Şâfiî, *İbtâlu'l-istihsân*, IX, 401.

⁵⁵² Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 91-92.

⁵⁵³ Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 92-93.

Şâfiî'nin "Hz. Peygamber'in kalbine Allah'ın ilkâ ettiği şey, onun sünnetini oluşturmaktadır. Allah'ın zikrettiği hikmet de budur"⁵⁵⁴ görüşü ve önceki görüşleri onun, sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettiğine delildir.⁵⁵⁵ Ancak burada şöyle bir problemle karşılaşmaktadır. Şâfiî'nin dinî konularda Hz. Peygamber'in içtihadı bulunabilmesini câiz gördüğü nakledilmiştir.⁵⁵⁶ Bunlardan hangisinin Şâfiî'nin son görüşü olduğu tespit edilememiştir. Fakat eserlerindeki bilgiler, içtihad konusunda ondan nakledilen görüşü geçersiz kılacak mahiyettedir.

Hicrî ikinci asırda ortaya konan bu farklı görüşlerin sonraki dönemlerdeki sünnetin kaynağına yönelik görüşler üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Özellikle "hikmetin sünnet olarak tefsir edilmesi" ve "sünnetin ilham kaynaklı olduğu görüşleri," pek çok kimse tarafından benimsenmiştir.

c. Üçüncü Asır

Hicretin üçüncü asrında, ikinci asır kadar yoğun olmasa da sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Bu asırda sünnetin kısmen vahiy kaynaklı olduğu görüşünü benimseyenlerden birisi Buhârî'dir (ö. 256/870). O, *Sahih*'indeki bab başlıklarında sünnetin kaynağı ile ilgili bilgiler vermektedir. Mesela; "Nebi'nin, kendisine vahiy indirilmeyen bir konuda soru sorulması halinde bilmiyorum demesi veya vahiy gelene kadar cevap vermemesi, "*Allah'ın sana gösterdiği şekilde*" âyetinden dolayı re'y veya kıyas ile söz söylememesi"⁵⁵⁷ başlığı, onun, Hz. Peygamber'in kendisine sorulan sorulara sadece vahiy ile cevap verdiği gibi bir anlayışa sahip olduğu izlenimi vermektedir ve bu da onun, sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettiği sonucuna götürmektedir. Eserindeki bazı bab başlıkları ise bu görüşte olmadığını gösterecek niteliktedir. Mesela; "Soru soran kimsenin anlaması için bilinen bir aslı beyân edilen asla benzeten kimseye Nebi (s.a.) bu ikisinin hükmünü açıklamıştır" başlığı⁵⁵⁸ Hz. Peygamber'in bazı konularda kıyas ile hüküm verdiğini göstermektedir.

⁵⁵⁴ Şâfiî, *Risâle*, s. 103.

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 219.

⁵⁵⁶ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 241; Âmidî, *İhkâm*, IV, 222; Cezerî, *Mi'râcu'l-minhâc*, II, 285.

⁵⁵⁷ Buhârî, *İ'tisâm* 8.

⁵⁵⁸ Buhârî, *İ'tisâm* 12.

Tüm bu bilgilerden Buhârî'nin, sünnetin kaynağını kısmen vahiy, kısmen de Resûlullâh'ın içtiadları olarak kabul ettiğı anlaşılmaktadır.

Bu asırda Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alabileceğı görüşünde olanlardan birisi de Mu'tezile âlimlerinden Câhız'dır (ö. 255/869). O, bazı hayvanların Hz. Peygamber'le konuştuğunu bildiren rivâyetlerde, bu hayvanların harflerle onunla konuştuğunun kabul edilmediğini ifade ettikten sonra şöyle demektedir: “Ya Allah Teâlâ, Peygamber'e o hayvanın ihtiyacını vahiy ile bildirir, ya Peygamber feraseti, hissi ve işlerdeki tesebbütü ile -bunlarla birlikte Allah ona tevfikini de lutfeder, bununla manaları açıklar ve açık hale getirir- hayvanların dış görünüşleriyle içlerini, durum ve davranışlarıyla da ihtiyaçları olan şeyleri anlar ya da Allah Teâlâ bunları ona ilham eder.”⁵⁵⁹

Câhız, bu görüşleri ile Kur'ân dışı vahiy mümkün görmekte ve Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah Teâlâ'dan vahiy ve ilham yolu ile bilgi alabileceğini kabul etmektedir. Fakat vahiy ve ilham arasında nasıl bir fark gördüğünü bu görüşlerinden hareketle tespit etme imkânı yoktur.

Hicrî üçüncü asırda sünnetin kısmen vahiy kaynaklı olduğu görüşünde olanlardan birisi de İbn Kuteybe'dir (ö. 276/889). Sünneti bağlayıcılık yönünden taksim eden İbn Kuteybe'nin bu tasnifi, onun, sünnetin kaynağına bakış açısını anlamaya yardımcı olacak niteliktedir. Ona göre sünnet üç kısımdır. Birincisi; Cebrâîl'in Allah Teâlâ'dan getirdiğı sünnettir. “*Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz*”⁵⁶⁰ ve “*Süt yolu ile haram olanlar, nesep yönünden haram olanlar gibidir*”⁵⁶¹ hadisleri ve bunlara benzer esaslar bu gruba girmektedir.

İkincisi; Allah'ın, Resûlullâh (s.a.)'e sünnet kılmasını mübah kıldığı, o konuda kendi görüşünü kullanmasını emrettiğı sünnettir. Bu çeşit sünnette Resûlullâh'ın, dilediğine -illet ve mazeretine göre- ruhsat tanıma hakkı vardır. Mekke hakkında

⁵⁵⁹ Câhız, *Hayevân*, VII, 218-219. Değerlendirmesi için bk. Tekineş, *Bilgi Kaynağı*, s. 27.

⁵⁶⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 262; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 178-179; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 526-527; Ahmed b. Hanbel, I, 245, 926, II, 632, 639 (I, 177-178, 372 II, 179, 182); Dârimî, Nikâh 8; Buhârî, Nikâh 28; Müslim, Nikâh 33-40; İbn Mâce, Nikâh 31; Ebû Davud, Nikâh 12; Tirmizî, Nikâh 31; Nesâî, Nikâh 47.

⁵⁶¹ Mâlik, Radâ' 15; Şâfiî, *Müsned*, s. 452; Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 476; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 549-550; Ahmed b. Hanbel, VIII, 40, 57, 91, 103 (VI, 44, 51, 66, 72; Müslim, Radâ' 1-2; Ebû Davud, Nikâh 6; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 420.

“Oranın otu koparılmaz, ağacı kesilmez” buyurması böyledir. Abbâs b. Abdilmuttalib bu söz üzerine “Ey Allah’ın Resûlü! İzhir hariç (olsun). Çünkü o, bizim kabir ve evlerimiz için gereklidir” demiş, Resûlullâh (s.a.) de “İzhir hariç” buyurmuştur.⁵⁶² Eğer Allah Teâlâ, Mekke’nin bütün ağaçlarının kesilmesini haram kılmış olsaydı Resûlullâh (s.a.), Abbâs’ın izhirin mübah kılınması isteğine muvafakat etmezdi. Fakat Allah Teâlâ, onun, faydalı gördüğü şeyi mübah kılmasına müsaade etmiş, o da Mekkeliler’e olan faydasından dolayı izhir otunu mübah kılmıştır.

Üçüncüsü; bize, edep olsun diye sünnet kıldıklarıdır. Eğer bu sünneti işlersek bundan dolayı sevap kazanmış oluruz. Terk edersek de bize herhangi bir günah yoktur. Hz. Peygamber’in hacamattan alınan ücreti yasaklaması buna örnektir.⁵⁶³

İbn Kuteybe, bir başka yerde sünnetin kaynağının vahiy olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Kur’ân’ın Kur’ân ile neshedilmesi câiz olunca Kur’ân’ın sünnetle neshedilmesi de câiz olur. Çünkü sünneti Cebrâîl kendisine Allah’tan getirmektedir. Bu takdirde Kur’ân olan (neshedilmiş) Allah kelâmı, Kur’ân olmayan Allah’ın vahyi ile neshedilmiş olur. Bundan dolayıdır ki Resûlullâh (s.a.), “Bana Kur’ân ve onunla beraber onun bir misli verildi” buyurmuştur. Bununla, kendisine Kur’ân’ın ve sünnetten de onun mislinin verildiğini kastetmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa da ondan uzak durun”⁵⁶⁴ buyurmuştur. Allah Teâlâ, Resûlullâh’tan Allah kelâmı olarak ne ulaşırsa onu almamızı bize bildiriyor. Fakat Resûlullâh’a vahyetmek suretiyle Kur’ân’ın bazı âyetlerini neshedeceğini de haber veriyor.⁵⁶⁵

İbn Kuteybe’nin, her ne kadar bu son ifadeleri sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettiği yönünde bir anlayışa sahip olduğunu gösteriyorsa da, sünnetin taksimi konusundaki açıklamalarından, sünnetin tamamının değil bir kısmının vahye dayandığı görüşünde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hicrî üçüncü asırda sünnetin kaynağı ile ilgili görüş belirtenlerden birisi de Muhammed b. Nasr el-Mervezî’dir (ö. 294/906). Bu konudaki görüşlerine geçmeden önce Mervezî’nin, eserinde yer vermiş olduğu bazı görüşler üzerinde durmak istiyoruz. Onun aktardığına göre, hikmetin sünnet olduğu görüşünde olan bir grup şöyle demiştir:

⁵⁶² Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253); Buhârî, Cenâiz 76, Büyû‘ 28, Cezâu’s-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 319, *Ma’rîfe*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

⁵⁶³ Bk. İbn Kuteybe, *Te’vîl*, s. 259-264.

⁵⁶⁴ Haşr 59/7.

⁵⁶⁵ İbn Kuteybe, *Te’vîl*, s. 258.

“Allah Teâlâ, Peygamberi’ne Kitap ve hikmeti insanlara öğretmesini emrettiğini açıklamıştır. Hikmet ise Kur’ân dışında bir şeydir. O, Kitap’da zikredilmeyen konularda Resûlullâh’ın sünnet olarak belirlediği şeydir. Bunların arasında ayrılık yoktur. Çünkü ikisinin geliş yolu da birdir.”⁵⁶⁶

Bu bilgi, hikmetin sünnet olduğu görüşünün üçüncü asırda da sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalarda kullanıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca buradan, bu görüşe sahip kimselerin Kur’ân ile sünneti geliş yolları açısından eşit gördükleri sonucu da çıkmaktadır. Bir grup da sünnetin Kur’ân’ı neshi ile ilgili olarak şöyle demiştir:

Sünnetin Kitab’ı nesh etmesi câizdir. Allah Teâlâ Kitabı’nda bir hüküm verip sonra bu hükmü nesh ettiğini Peygamberi’ne vahyeder ve o hükmün hilafına olanı emreder. Peygamber (s.a.) de bunu insanlara emreder. Ona okunan Kur’ân indirmez. İnsanların Hz. Peygamber’i tasdik etmeleri ve bu hükmü kabullenmeleri gerekir. Çünkü Hz. Peygamber’in, Allah’ın Kitabı’ndaki bir hükmü ancak Allah’tan gelen bir vahiy ile nesh edebileceğini bilmelidirler. Bunun okunan bir Kur’ân olması gerekmez. Bunun delili de “Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”⁵⁶⁷ âyetleri ile “Ben, sadece bana vahyolunana uyarım”⁵⁶⁸ âyetidir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Mervezî, *Sünne*, s. 266.

⁵⁶⁷ Necm 53/1-4. Bu âyet ile bazı âlimler Kur’ân’ın bazıları da Kur’ân ile birlikte sünnetin kastedildiği görüşündedirler. Katâde (ö. 117/735), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/631), Ferrâ (ö. 207/822), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Taberî (ö. 310/933), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Vâhidî (ö. 468/1075), Zemahşerî (ö. 538/1143), İbn Atiyye (ö. 546/1151), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Bursevî (ö. 1137/1725), Kâsımî (ö. 1914) Kur’ân’ın kastedildiğini söylemişlerdir. Mervezî (ö. 294/906), İbn Hibbân (ö. 354/965), Cessâs (ö. 370/980), Mâverdî (ö. 450/1058), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Serahsî (ö. 483/1090), Gazzâlî (ö. 505/1111), Begavî (ö. 516/1122), İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1200), Âmidî (ö. 631/1233), Kurtubî (ö. 671/1272), Nesefî (ö. 710/1302), İbn Kayyim (ö. 751/1349), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Şâtıbî (ö. 790/1388), Suyûtî (ö. 911/1505), Heytemî (ö. 974/1567), Şevkânî (ö. 1250/1834), Hamdi Yazır (ö. 1942) ve Mevdûdî (ö. 1979) gibi âlimler ise âyette Kur’ân’ın yanısıra Hz. Peygamber’in diğer sözlerinin de kastedilmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Geniş bilgi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 142-145. İleride de görüleceği üzere bu âyeti Hz. Peygamber’in sözlerine de şamil kılan hiçbir âlim onun istisnasız tüm sözlerinin vahiy olduğunu söylememiştir. Özellikle Hz. Peygamber’in içtihadı bulunabileceği görüşünün tüm âlimler tarafından kabulü, bu âyetin Hz. Peygamber’in tüm sözlerini içermediğine açık bir delildir. Bu âyeti Allâh Rasûlü’nün sözlerinin vahiy olduğuna referans gösteren bazı âlimler, sünneti kaynağı yönünden değil de sonucu itibarı ile vahiy sayarak âyeti yorumlamaya çalışmışlardır.

⁵⁶⁸ En’âm 6/50.

⁵⁶⁹ Mervezî, *Sünne*, s. 185-186.

Mervezî, bu bilgiyi aktardıktan sonra vahyi iki kısma ayırmış, vahyin bir kısmının Kur'ân, bir kısmının da Kur'ân dışı vahiy olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁰ Ona göre, Kur'ân dışı vahiyden kasıt sünnettir. Buna şu görüşleri delâlet eder:

“Allah Teâlâ’dan gelen helal ve haram kılmanın iki yönü vardır. Birincisi; Allah Teâlâ’nın, haram bir şeyi Kitabı’nda indirmesidir. Bunu Kur’ân olarak isimlendirir. “Leş, kan, domuz eti size haram kılındı”⁵⁷¹ âyeti buna örnektir. İkincisi ise, Allah Teâlâ’nın helal, haram veya farz kıldığı bir şeyi Cebrâîl’in dili üzere Hz. Peygamber’e indirmesidir. Bunu da hikmet olarak isimlendirir, Kur’ân olarak isimlendirmez. “Allah sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş”⁵⁷² âyeti ile “Allah’ın üzerinizdeki nimetini (size verdiği hidâyeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın”⁵⁷³ âyetinde olduğu gibi Kur’ân da hikmet de Allah Teâlâ’dan gelmektedir. Âlimler buradaki hikmeti sünnet olarak te’vîl etmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, önce Kitabı sonra da sünneti zikretmiş, aralarını و (vav) ile ayırmıştır. Bu, hikmetin Kitab’ın dışında bir şey olduğuna delildir. O da, Kitap’ta zikredilmeyen konularda Resûlullâh’ın sünnet olarak belirlemiş olduğu şeydir. Eğer te’vîl böyle olmazsa Allah Teâlâ sanki “Sana Kitab’ı ve Kitab’ı indirmiştir” demiş olur.”⁵⁷⁴

Mervezî de Şâfiî gibi Kur’ân’da geçen hikmet kelimesini görüşlerine delil olarak almış fakat hikmeti helal, haram veya farz kılınan konulardan ibaret kabul etmiştir. Ayrıca o da Şâfiî gibi sünneti Hz. Peygamber’in tüm söz, fiil ve takrîrlere teşmil etmemiştir. Mervezî’nin, usûlcülerin “Hz. Peygamber’den sadır olan ve şer’î bir hükme delâlet eden her türlü söz, fiil ve takrîrlerdir” tariflerinde⁵⁷⁵ ifadesini bulan sünnet anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Çünkü hikmeti, helal, haram ve farz kılınanlar olarak kabul etmektedir ki, bu durumda usûlcülerin sünnet anlayışına yakın durmaktadır. Ayrıca bu açıklamalar, sünnet olarak tefsir edilen hikmetin, Hz. Peygamber’in tasarruflarının hangilerini kapsadığının anlaşılması açısından da son derece önemlidir.

Hicrî üçüncü asırda yaşayan Ebû Ali el-Cübbâî’nin (ö. 303/915) de sünneti tamamen vahiy kaynaklı kabul ettiği söylenebilir. Cübbâî’nin sünnetin kaynağı ile ilgili herhangi bir görüşü tespit edilemese de Hz. Peygamber’in içtihadı bulunamayacağı

⁵⁷⁰ Mervezî, *Sünne*, s. 186.

⁵⁷¹ Mâide 5/3.

⁵⁷² Nisâ 4/113.

⁵⁷³ Bakara 2/231.

⁵⁷⁴ Mervezî, *Sünne*, s. 269.

⁵⁷⁵ Bk. Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, s. 33; Accâc, *Sünnet*, s. 16; Sıbâî, *Sünne*, s. 66; Rıf’at Fevzî, *Tevsîku’s-sünne*, s. 17.

görüşünde olması,⁵⁷⁶ sünneti tamamen vahiy kaynaklı kabul ettiği izlenimi vermektedir. Zira Hz. Peygamber'in sünneti, içtihadı dayanmadığı takdirde vahye dayanmak zorundadır.

Buraya kadar aktardığımız bilgilere göre, sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalar tabiûn döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra ise bu konuda görüş bildiren âlimlerin sayısı artmış, sünnetin kaynağı ile ilgili görüşler de çeşitlilik kazanmıştır. En çok kabul gören görüş ise sünnetin kısmen vahye, kısmen Hz. Peygamber'in içtihadlarına dayandığı görüşüdür.

Sünnetin kaynağının vahiy olduğu görüşünün ortaya çıkışını çeşitli sebeplere bağlayanlar vardır. "Hadislerin kudsîyetini göstermek için" bu tür görüşlerin ortaya atıldığını iddia eden Yahudi asıllı Alman müsteşrik Goldziher (ö. 1339/1921), bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Hz. Muhammed'in vefatından sonra hadisi teşri kaynağı olarak gören çevrelerde Peygamber'den nakledilen sözlerin dinî kıymeti, müteakip fakihlerin onlara verdiği kıymetten çok daha yüksek idi. Hz. Muhammed'e nâzil olan vahiylerin Kur'ân ile tükenmediği kanaati vardı. Mukaddem şart olarak ileri sürülmüştür ki, İlâhî Kitap Allah'ın büyük bir topluluğa bildirmeye karar verdiği vahiyleri ihtiva eder. Fakat Allah'ın seçkin Peygamberi'ne ihsan ettiği tebligatının tamamını değil. Allah, ölüm anına kadar Peygamber'e vahiy göndermeye devam etmiş, en fazla vahiy vefat ettiği gün inmişti.⁵⁷⁷ Tabiatıyla bu husus Kur'ân'da mevcut değildi. Peygamber'in bir sözünde açık ifadesini bulan şu görüş teşekkül ettirildi: Bana Kitap ve onunla birlikte bir benzeri verildi. Bununla, muahhar hadis sistematigi içerisinde mutad hadis-i nebevîden, hadis-i kudsîyi veya hadisi ilâhîyi ayıran tebliğler kastedilmiş değildir. Bilakis, Hz. Muhammed'in ister Kur'ân'da olsun ister olmasın, akide ve ibâdete dair bildirmiş olduğu şeylerin hepsi vahiy olarak kabul edilmiştir. Hassân b. Atiyye, Evzâî'nin naklettiğine göre, şu meseleyi ortaya atmıştır: Allah Resûlü Hz. Muhammed'e Kur'ân nâzil olurken melek Cebrâîl onu açıklayacak sünneti derhal bildirirdi. Mâlik b. Enes'e, içinde mutaassıp Ebû Muhammed b. Hazm'ın da geçtiği bir isnadla şu tez atfedilir. Hz. Peygamber, kendisine sorulan sorulara ilâhî vahye dayanmaksızın cevap vermezdi. İşte hadisin muhtevasının büyük kısmını bu kabil hükümler teşkil etmektedir. Bu durumda, pek çok halde sadece Peygamber'in mantığına (sözüne) değil de bilakis gerçek Allah kelâmının işitildiğine inanılır.⁵⁷⁸

Goldziher, Müslümanlarca vahyin metlûv ve gayr-i metlûv olarak iki kısımda mütalâa edilmesinde Hz. Musa'ya Allah tarafından vahyedilmiş yazılı bir Tevrât'tan

⁵⁷⁶ Bk. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 240; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 170; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 255, 256.

⁵⁷⁷ Bu konudaki rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 606 (III, 236); Buhârî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 1; Müslim, *Tefsîr* 2; Nesai, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 4; Beyhâkî, *Delâil*, VII, 133.

⁵⁷⁸ Goldziher, "İslâm'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler," s. 226-227.

ayrı olarak bir de şifahi Tevrât'ın verildiği yönündeki Yahudi görüşünün tesirinin olup olmadığı meselesinin münakaşasını yapmayacağını belirtmekte ancak bu sözünden hemen sonra şunları söylemektedir: “Bununla beraber, tam bir kat’iyetle tespit edilemeyen bu faraziyenin doğruluğunu, İslâm’ın ilk gelişme tarihindeki benzer tezahürler ispat edebilir.”⁵⁷⁹ O, bu sözleri ile Yahudilikteki ikili vahiy anlayışının, İslâmiyetteki Kur’ân dışında Hz. Peygamber’in vahiy almış olduğu görüşüne tesirinin bulunduğunu iddia etmektedir. Bu açıklamalarından sonra da sünnetin kaynağını vahye dayandırmak için kullanılan delillerden bahsederek şöyle demektedir:

Burada, iki çeşit vahiy hükmü mevzuuna İslâm ilâhiyatçılarının sık sık kullanmış oldukları yazılı delile işaret ederek önceki açıklamaları tamamlamak arzusundayım. Aynı zamanda bu, İslâm müfessirlerinin din kitâblarını nasıl tefsir ettiklerinin tespitini gerektirmektedir. Hasan Basrî mektebinde söz konusu delillerin tedariki için çok gayret edilmiş olduğu görülüyor. Adı geçen mezhebin temayüz etmiş bir mensubu olan Katâde’ye Ahzâb sûresinin 34. âyeti⁵⁸⁰ ile ilgili olarak Talmud tefsirine benzer yazıları hatırlatan bir ifade atfedilir. Hz. Peygamber’in eşlerine evlerinde “Allah’ın âyetlerinden ve hikmetten anlatılanları” yani Kur’ân âyetlerini ve sünnet hikmetini hatırlamaları ikaz edilir. Böylece bu âyet, vahyin bu iki çeşidinin aynı değerde oluşunu gösteren ilâhî tasvip mahiyetinde yazılı bir delildir.⁵⁸¹

Goldziher bu iddialarının ardından, sünnet ile Kur’ân’ı aynı kategoride değerlendiren fakat sünneti vahiy mahsulü kabul etmeyen görüşlerin ortaya çıktığını belirtir ve şu değerlendirmeyi yapar:

Bütün bu iddialar arasında Kitap ve hikmet ikiliğinin sebep olduğu ikili vahiy nazariyesi umumun tasvibini kazandı. İlâhiyatçı istidlâlde, Kur’ân’ın yanında hadise en büyük değeri veren ve re’yin seviyesini, her zaman ve her şekilde reddedilemese bile mümkün olduğu kadar aşağıya düşüren çevrelerde hadisin ilâhî sultasına Kur’ân’dan bir delil bulma gayretini kavramak kolaydır. Bu kimseler, bilhassa hadise bazen tamamen alenî olarak gerçekten düşük bir mevki veren re’y ehline karşı hadisin değerini yükseltme çabasına girişmeliydiler. Böylece hadisin ilâhî menşeyini tasvibe kadar gitmiş ve bu inancın doğruluğunu Allah’ın kelâmı ile isbat etmeyi denemişlerdi.⁵⁸²

Goldziher, düşüncelerini tamamen Kur’ân dışı vahyin sonradan ortaya atıldığı ve bunun sebebinin sünnetin otoritesini güçlendirme çabası olduğu görüşüne dayandırmaktadır. Bu nedenle de sünnetin vahiy ile irtibatını kurabilmek için bazı Kur’ân âyetleri bulunmaya ve bunlar söz konusu görüşün lehine tevil edilmeye

⁵⁷⁹ Goldziher, a.g.m, s. 228. Bu görüşün eleştirisi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 72 vd.

⁵⁸⁰ “Evlerinizde okunan Allâh’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın” âyetinden söz ediyor.

⁵⁸¹ Goldziher, a.g.m, s. 232. Ayrıca bk. Watt, *Teşekkül Devri*, s. 319.

⁵⁸² Goldziher, a.g.m, s. 233-234.

çalışılmıştır. Goldziher'in bu iddiaları daha ziyade kişisel düşünce ve tahminlere dayanmaktadır. O da zaten görüşleri lehine pek fazla delil göstermemiş, genel yorumalar yaparak konuyu temellendirmeye çalışmıştır. Sünnetin kaynağı ile ilgili görüşlerin birinci asrın sonlarına doğru çıktığı dikkate alınırsa bunda bazı etkenlerin rol oynamış olabileceği kabul edilebilir. Ancak bunları tespit etmek zordur. Zira sünnetin kaynağı ile ilgili görüş belirten âlimlerin bunu ne amaçla söyledikleri konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Goldziher'in iddia ettiği gibi re'y ehline karşı sünnetin otoritesini güçlendirmek için bu tür fikirlerin ileri sürüldüğü kabul edilebilirse de re'y ehlinde olanların da Kur'ân dışı vahiy kabul etmeleri, konunun tam olarak çözümünde problem teşkil etmektedir. Kur'ân dışı vahiy Kur'ânî bir gerçekliktir ve bunun zaman zaman bazı kimseler tarafından dile getirilmesi normal karşılanmalıdır. Burada bizce en büyük problem Kur'ân dışı vahiy görüşüne sahip olanların, görüşlerini desteklemek için rivâyetleri bu yönde şekillendirip şekillendirmedikleri ya da sünnetin vahiy olduğunu gösterecek rivâyetler uydurup bunları Hz. Peygamber'e isnad edip etmedikleridir. Goldziher'in görüşlerinden yola çıkıldığında hadis kaynaklarında yer alan ve Kur'ân dışı vahye delâlet eden hadislerin sonradan uydurulduğunu kabul etmek gerekir. Gerçekten de bu yönde hadis kaynaklarında bazı bulgular elde edilebilirse de bu tür hadislerin tamamı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Sünnetin vahiy kaynaklı kabul edilmesinde Yahudi geleneğindeki ikili vahiy anlayışının etkili olduğu iddiası ise tamamen varsayımlara dayalıdır ve bunu destekleyebilecek bir argüman bulmak zordur. Bu görüşü geçersiz kılan bir başka delil de bizzat Kur'ân'ın, Kur'ân dışı vahiy kabul etmiş olmasıdır.

Sünnetin vahiy kaynaklı olduğu görüşünün ortaya çıkışı hakkında fikir beyân eden araştırmacılardan bazılarının göre ise, Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinin vahiy olarak algılanması İslâm'ın ilk asrında hemen hemen hiç görülmezken, ikinci asırdan itibaren bu tür ifade ve anlayışların ortaya çıkmasında kelâmî meselelerde Kur'ân'ı esas alan ve kendi esaslarına uygun görmedikleri rivâyetlere karşı çıkan Mu'tezile ile fikhî kanaatlerinde re'y ve içtihadı geniş yer veren ve kabul ettikleri usûl doğrultusunda -sahîh isnadlarla da gelse- bazı hadislerle amel etmeyen genelde ehl-i re'y, özelde de Hanefilere karşı sünnet ve hadisi güçlendirmeye yönelik bir gayret

vardır. Bu ise, ya tartışılan bazı konulardaki rivâyetleri vahye dayandırarak daha güçlü hale getirmeyi ve o iddiaları ileri sürmeyi amaçlamakta yahut sünnet ve hadislerin tamamını vahiy zırhına büründürmek suretiyle karşı tarafın kullandığı “Kur’ân vahyi” karşısına aynı nitelikte addedilen bir başka vahiy ile çıkmak şeklinde tahakkuk edebilmektedir. Özellikle siyasî, içtimâî ve itikadî tartışmalar sonucunda ortaya atılan ve etkili olabilmesi için hadisleşen bazı görüşlerin, daha da güçlü hale gelmesi için önce Cebrâîl’e, daha sonra da doğrudan vahye dayandırılması, söz konusu tarafların zaman zaman başvurdukları bir yoldur. Söylediğimiz bu hususun gerçekleşmesinde, ikinci asırdan itibaren, hadis ve sünneti koruma ve savunma adına girilen bazı polemiklerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁵⁸³

Bu görüşün temel iddiası, sünnetin kaynağının vahiy olduğu fikrinin özellikle re’y ehl-i ile Mu‘tezililere bir reaksiyon olarak ortaya atıldığı yönündedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi sünnetin vahiy ile ilişkisinin tâbiûn döneminde kurulmaya başlanmış olduğu dikkate alındığında ve o dönemde ehl-i re’y’in görüşlerinin tam olarak yaygınlık kazanmadığı, Hanefî mezhebinin de ortaya çıkmadığı düşünüldüğünde sünnetin kaynağı ile ilgili görüşlerin bunlardan etkilenecek şekilde ortaya atıldığını kabul etmek sağlıklı bir değerlendirme olmayacaktır. Kaldı ki Kur’ân dışı vahiy kabul edenlerin argümanlarının güçlü olması, sünnette vahyî bilgilerin bulunduğu pek çok kimse tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde sünnetin huciyetini reddeden Hâricîler dışında sünnetin vahiy ile ilişkisini reddeden herhangi bir kimse ve grubun da çıkmamış olması, çoğunluk tarafından sünnetin kısmen vahiy kaynaklı kabul edildiğinin açık bir göstergesidir.

Mu‘tezile’ye karşı bir reaksiyon olarak hadislerin vahiy kaynaklı olduğu görüşünün ileri sürüldüğü iddiası da kanaatimizce tutarlı değildir. Zira sünnetin vahiy kaynaklı olduğu yönündeki ilk görüşler, Mu‘tezile mezhebinin teşekkülünden önce seslendirilmeye başlanmıştır. Bu bile başlı başına sünnetin kaynağı tartışmalarının ortaya çıkışında Mu‘tezile mezhebinin etkisi bulunduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır.

Hadis kaynakları dikkatli bir gözle incelendiğinde bazı hadislerin birtakım kişilerin belli amaçları doğrultusunda vahye dayandırıldığını gösteren bulgulara

⁵⁸³ Erul, “Bir ‘Alan Taraması’nın Panoraması -Vahy-i Gayr-i Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi,” s. 167.

rastlamak mümkündür.⁵⁸⁴ Ancak vahiy kaynaklı olduğundan söz edilen tüm hadislerin bu düşünce ile sonradan vahye dayandırıldığını iddia etmek son derece zorlama bir yorumdur. Bu konuda mümkün olduğunca genellemelerden uzak durulması gerekir. Zira Kur’ân dışı vahyi bizzat Kur’ân’ın kendisi kabul etmektedir. Bir başka ifade ile Kur’ân dışında vahiy bulunmadığı görüşü, bizzat Kur’ân tarafından reddedilmektedir.

2. Üçüncü Asır Sonrasında Sünnetin Kaynağı İle İlgili Tartışmalar

Üçüncü asır sonrası dönemin, düşünce ve fikir bazında önceki dönemden farklı bir mahiyet arzettiğini söylemek zordur. Fakat bu dönemin en önemli özelliği ilk asırlarda ortaya konan fikirlerin daha ayrıntı incelenmesi ve bunların bir hulasasının yapılmış olmasıdır. Bu çalışmalar neticesinde sünnetin kaynağına dair ortaya çıkan görüşleri, değişik gruplara ayırmak mümkün olmakla birlikte sünnetin tamamını vahiy kabul edenler, sünnetin bir kısmının vahiy olduğu görüşünde olanlar ve sünnette vahiy kaynaklı bilgi bulunmadığını söyleyenler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

a. Sünnetin Tamamının Vahiy Olduğu Görüşü

Sünnetin kaynağının vahiy olduğunu belirten kimselerin, bu konudaki ifadelerinden sünnetin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kastettiklerini, eserlerindeki görüşler ayrıntılı olarak incelenmediği sürece tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Zira İbn Hazm (ö. 456/1064) başta olmak üzere birkaç âlim açıkça sünnetin tamamının vahiy olduğunu ifade etmiştir. Ancak sünnet-vahiy ilişkisi konusunda yapılan çalışmalarda birçok âlimin “sünnet tamamıyla vahiy mahsulüdür” görüşüne sahip olduğu iddia edilmekte, bu görüşü savunan âlimler arasında İmam Şâfiî (ö. 204/819), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Hazm (ö. 456/1064), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Serahsî (ö. 483/1090), Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Ebû'l-Bekâ (ö. 1094/1683) ve Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) isimleri zikredilmektedir.⁵⁸⁵

İslâm dünyasında sünnetin tamamının vahiy olduğunu iddia eden ilk kişi - tespitlere göre- Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Abdillâh el-Ukberî (ö. 387/997)'dir. O,

⁵⁸⁴ Bu türden örneklere araştırmamızın üçüncü bölümünde rastlamak mümkündür.

⁵⁸⁵ Bk. Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 56.

Resûlullâh'ın sünnet olarak belirlemiş olduğu şeylerin tamamının Allah'ın vahyi ile meydana geldiğini iddia etmiştir.⁵⁸⁶

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de, bu görüşte olan bazı kimselerden söz etmekte fakat bunların kim oldukları hakkında bilgi vermemektedir. Hatîb'in naklettiğine göre, bazı kimseler, *“Allah Teâlâ'nın size emrettiği hiçbir şeyi bırakmadım ve onları size emrettim. Allah Teâlâ'nın size yasakladığı hiçbir şeyi de bırakmadım ve onları da size yasakladım. Ruhu'l-Emîn, kalbime hiçbir nefsin rızkını tamamlamadıkça ölmeyeceğini üflledi. O halde güzel rızık arayın”*⁵⁸⁷ hadisine dayanarak Hz. Peygamber'in sünnet olarak belirlemiş olduğu her şeyin onun kalbine ilkâ edildiğini söylemişlerdir.⁵⁸⁸ Yine kim oldukları açıklanmayan bazı kimseler, *“O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”*⁵⁸⁹ âyetlerini delil getirerek sünnetin tamamının vahiy ile belirlendiğini iddia etmişlerdir.⁵⁹⁰

Bu iddialarda bulunanlar, dayandıkları deliller farklı olsa da sonuç itibari ile sünnetin tamamının Allah katından geldiği görüşündedirler. İslâm dünyasında bu görüşünün en önemli temsilcisi İbn Hazm'dır (ö. 456/1064). O, açıkça bu görüşte olduğunu ifade etmiş, sünneti diğer âlimlerden farklı olarak el-makru (okunan) olarak isimlendirmiştir.⁵⁹¹

İbn Hazm, Kur'ân'ın neshi bağlamında sünnetin vahiy ile ilişkisine değinerek, Kur'ân ve sünnetin, *“O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”*⁵⁹² âyeti gereğince Allah'tan geldiğini belirtmiş, Hz. Peygamber'in sözleri ve Kur'ân'ın vahiy olmalarından dolayı, vahyin (Kur'ân'ın) vahiy ile (sünnet ile) neshinin câiz olduğunu söylemiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁶ Bk. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, V, 1580; İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakât*, II, 163.

⁵⁸⁷ Hadis farklı lafızlarla pek çok kaynaktan yer almaktadır. Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 125-126; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 79; Bezzâr, *Müsned*, VII, 314-315; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 292; Hâkim *Müstedrek*, II, 138.

⁵⁸⁸ Bk. Hatîb, *Fakîh*, I, 270-271.

⁵⁸⁹ Necm 53/3-4.

⁵⁹⁰ Bk. Hatîb, *Fakîh*, I, 266.

⁵⁹¹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 87. Ayrıca bk. Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 40.

⁵⁹² Necm 53/3-4.

⁵⁹³ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 477. Ayrıca bk. *a.g.e.*, I, 478.

Yine ona göre, Allah Teâlâ’dan gelen vahiy iki kısımdır. Birincisi vahy-i metlumdür ki, nazmı itibarı ile mucizedir. Bu, Kur’ân’dır. İkinci ise, nakledilen vahiy olup nazmı itibarı ile mucize olmadığı gibi ibâdetlerde de okunmaz. Bunlar, Resûlullâh (s.a.)’den vârid olan haberlerdir ve Allah Teâlâ’nın sözlerini açıklamaktadır. Allah Teâlâ, birinci kısım olan Kur’ân’a itaati farz kıldığı gibi ikinci kısım olan hadislere uymayı da farz kılmıştır. Bundan dolayı, bu iki tür vahiy arasında fark yoktur.⁵⁹⁴ Ayrıca Kur’ân ve sahîh hadisler birbirlerine bağılırlar ve Allah’tan gelme noktasında aynı olup itaat edilmeleri bakımından da eşittirler.⁵⁹⁵

İbn Hazm’a göre, Kur’ân-sünnet birlikteliği şöyle açıklanabilir: İkisi de Allah katındandır. Bunun delili “*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*”⁵⁹⁶ âyetidir. İkisi de itaat edilmeleri açısından birdir. Bunun delili de “*Kim Resûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur*”⁵⁹⁷ âyetidir.⁵⁹⁸ Her ne kadar Kur’ân ve sünnet bu gibi yönlerden benzer özellikler taşıyorsa da mucize olması ve okunması ile ibâdet edilmesi yönlerinden Kur’ân sünnetten üstündür.⁵⁹⁹

O, eserinin bir başka yerinde Hz. Peygamber’in tüm sözlerinin vahiy olduğunu iddia etmektedir. “*De ki: Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum*”⁶⁰⁰ âyeti ile Allah Teâlâ bildirmiştir ki Peygamber (s.a.)’in sözlerinin tamamı vahiydir. Vahiy, şüphesiz ki “Zikr”dir, “Zikr” ise Kur’ân nassı ile korunmuştur.⁶⁰¹ Bu konuda onun bir diğer delili “*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*”⁶⁰² âyetleridir ve bu Kur’ân nassıyla Resûlullâh (s.a.)’in tüm sözlerinin vahiy olduğu sahîhtir.⁶⁰³

⁵⁹⁴ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 87.

⁵⁹⁵ Bk. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 87, 88.

⁵⁹⁶ Necm 53/3-4.

⁵⁹⁷ Nisâ 4/80.

⁵⁹⁸ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 478.

⁵⁹⁹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 87.

⁶⁰⁰ Enbiyâ 21/45.

⁶⁰¹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 88. Aynı görüşü eserinde başka yerlerde de savunmaktadır. Bk. *a.g.e.*, I, 166, 168.

⁶⁰² Necm 53/3-4.

⁶⁰³ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 207. Yine aynı âyetleri delil getirdiği bir başka yerde şöyle demektedir: “Allâh Teâlâ’nın Kitâbı, Peygamber (s.a.)’in sözlerinin tamamının Allâh’tan gelen vahiy olmasını gerekli kılmaktadır.” Bk. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 198.

Burada İbn Hazm'ın, Hz. Peygamber'in tüm sözleri ile kastettiği, muhtemelen az önce zikri geçen sünnet kapsamına giren sözleridir. Zira bunun, mutlak olarak Hz. Peygamber'in tüm sözlerini kapsamadığına bir başka eserindeki şu ifadeleri delil olmaktadır:

Peygamberlerin kasıtsız olarak yanılmaları mümkün olduğu gibi Allah'ın rızasını elde etmek ve ona yaklaşmak amacıyla kasıtlı olarak yaptıkları bazı işlerde yanılmaları da mümkündür. Bu yaptıkları Allah Teâlâ'nın muradına aykırı olsa bile Allah Teâlâ onları bu konuda hata üzerinde bırakmaz ve uyarır. Ayrıca bu hatalar gizli kalmaz ve Allah Teâlâ bunu kullarının farketmesi için açığa çıkarır.

İbn Hazm, Hz. Peygamber'in dört rekâtlık bir namazda ikinci rekâta selâm vermesi⁶⁰⁴ ve ikinci rekâttan sonra oturmayıp ayağa kalkması⁶⁰⁵ gibi durumlar ile Zeyd'in Zeyneb'i boşaması⁶⁰⁶ ve İbn Ümmi Mektûm'la ilgili olayları⁶⁰⁷ Hz. Peygamber'in yanılmalarına örnek göstermektedir.⁶⁰⁸

İbn Hazm'ın yukarıdaki görüşleri ile bu son görüşü birlikte değerlendirildiğinde onun, "Hz. Peygamber'in tüm sözleri vahiydir" derken, Allah Resûlü'nün şer'î bir hükme delâlet eden sözlerini kastettiği anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre, vahiy, Kur'ân ve sünnet olmak üzere ikiye ayrılır ve vahyin bir bölümü olan sünnetin şeriatteki kısımları, farz, mendub, mubah, mekruh veya haramdır ve bunların tamamını Resûlullâh (s.a.), Allah adına sünnet kılmıştır.⁶⁰⁹ Buna göre İbn Hazm, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarını dinî ve dünveyî olarak iki kısma ayırmış ve dünveyî olanların Allah Resûlü'nün tasarrufunda olduğunu belirtmiştir.

Sünnetin vahiy olduğu görüşünde olanlardan birisi de Ebû'l-Bekâ'dır (ö. 1095/1684). Ona göre, sonuç itibari ile Kur'ân ve hadis, Allah tarafından inen vahiy

⁶⁰⁴ Bu konudaki rivâyetler için bk. Mâlik, Salât 58-61; Şâfiî, *Müsned*, s. 327; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 298-300; Humeydî, *Müsned*, II, 433-434; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 392-393; Ahmed b. Hanbel, III, 22, 116-117, 149, 511, 608, V, 715 (II, 234-235, 271, 284, 423, 459-460, IV, 77); Dârimî, Salât 175; Buhârî, Salât 88, Ezân 69, Sehv 3, 4, 5, Ahbâru'l-Âhâd 1; Müslim, Mesâcid, 97-100; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 134; Ebû Davud, Salât 188; Tirmizî, Salât 175; Nesâî, Sehv 22; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, V, 212-217; İbnü'l-Carud, *Müntekâ*, s. 71; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 435-436, 511-513, 517-519; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 400-402; İbn Hibbân, *Sahih*, VI, 25-26, 31, 392-396, 401-406.

⁶⁰⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 300-301; Ahmed b. Hanbel, VII, 610, 612 (V, 345, 346); Buhârî, Ezân 146, 147, Sehv 1,5, Eymân 15; Müslim, Mesâcid 85, 86; Ebû Davud, Salât 193; Tirmizî, Salât 171; Nesâî, Sehv 21; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 264-267, VI, 397-400.

⁶⁰⁶ Ahzâb 33/37.

⁶⁰⁷ Abese 80/1-10.

⁶⁰⁸ Bk. İbn Hazm, *Fisal*, II, 285.

⁶⁰⁹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 43.

olmaları noktasında şu âyetlerin de delâlet etmesiyle birleşirler: “O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.”⁶¹⁰ Ancak Kur’ân, hadisin aksine, i’câz ve belagati ile meydan okuma amacıyla indirilmiş olması yönünden hadisten ayrılmaktadır. Ayrıca Kur’ân lafızları Levh-i Mahfûz’da yazılıdır ve ne Cebrâîl (a.s.)’in ne de Resûlullâh (s.a.)’in onda herhangi bir tasarruf hakkı vardır. Hadis ise, ya Allah tarafından Cebrâîl’e tamamen anlamı ile inmiş, Cebrâîl de bu anlama uygun cümlelerle onu Resûlullâh’a bildirmiş, Resûlullâh da aynı cümleleri hadis olarak ifade etmiştir ya da Cebrâîl, kendisine ilkâ olunan tarzda Resûlullâh’a ilham etmiş, Resûlullâh da bu ilhamı insanların anlayacağı sözlerle kendisi açıklamıştır.⁶¹¹

Ebû’l-Bekâ’nın bu ifadeleri farklı yorumlara sebebiyet vermiştir. Bununla sünneti mutlak olarak vahiy kaynaklı kabul etmediği, aksine, onun hudutlarını sınırlandırdığı görüşünde olanların yanında,⁶¹² sünnetin tamamen vahye dayandığını kabul ettiği görüşüne sahip olanlar da vardır.⁶¹³ Hz. Peygamber’in hevâsından konuşmayacağını bildiren âyeti delil olarak alması, sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettiği kanaati uyandırır da bunu kesin olarak ifade etmek zordur.

Ukberî, İbn Hazm ve Ebû’l-Bekâ dışında sünnetin tamamen vahiy olduğunu iddia eden bir başka âlim tespit edilememiştir. “Sünnet vahiy kaynaklıdır” diyen diğer âlimlerin, bununla sünnetin tamamını mı yoksa bir kısmını kastettikleri açık değildir. Ancak bu görüşte oldukları iddia edilen kimselerin, diğer görüşleri incelendiğinde mutlak olarak sünnetin tamamını kastetmedikleri anlaşılmaktadır.

Sünnetin tamamen vahiy kaynaklı olduğunu açıkça ifade etmemekle birlikte bunu ihtimal dâhilinde kabul eden âlimler de vardır. Bu konuda Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî örnek gösterilebilir. Cüveynî’ye göre, nâzil olan Allah’ın kelâmı iki kısımdır. Birincisi; Allah Teâlâ’nın Cebrâîl’i Resûlü’ne göndererek, “Allah Teâlâ sana şöyle şöyle yapmanı emrediyor” demesidir. Cebrâîl, Allah’ın dediğini iyice anlar sonra bununla Allah Resûlü’ne iner ve ona Rabbi’nin söylediklerini bildirir. Ancak bu ibare, Cebrâîl’in Rabbin’den aldığı ibare değildir. Diğeri; Allah Teâlâ Cebrâîl’e, “şu Kitab’ı

⁶¹⁰ Necm 53/3-4.

⁶¹¹ Ebû’l-Bekâ, *Külliyât*, s. 722. Ayrıca bk. Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 58; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 254; Hatipoğlu, *Hadislerin Önemi*, s. XXXV-XXXVI.

⁶¹² Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 41.

⁶¹³ Bk. Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 56.

Peygamber’e oku” diye emreder. Cebrâîl, hiçbir değişiklik yapmadan Allah’tan aldığı kelimelerle iner. Kur’ân bu ikinci kısımdır. İlk kısım ise sünnettir. Cebrâîl, Kur’ân’ı indirdiği gibi sünneti de indirmiştir. Bundan dolayı sünnetin mânâ ile rivâyeti câizdir. Zira Cebrâîl onu mânâ ile bildirmiştir.⁶¹⁴

Cüveynî’nin bu ifadelerinden sünneti tamamen vahiy kaynaklı kabul ettiği anlaşılmakta ise de, Hz. Peygamber’in içtihadları ile ilgili görüşünden dolayı kesin olarak bu görüşte olduğu söylenemez. “Şeriatta Hz. Peygamber’in içtihadta bulunduğunu ya da bulunmadığını gösteren kesin bir delilin vârid olmadığı” düşüncesi ile tevakkuf etmeyi tercih eden Cüveynî,⁶¹⁵ Allah Resûlü’nün dinî konularda içtihadta bulunabilmesini ihtimal dâhilinde görerek, sünnetin tamamen vahye dayanıp dayanmadığı konusunda kesin bir kanaat belirtmekten kaçınmıştır

Gazzâlî (ö. 505/111) de benzeri bir görüşe sahiptir. O da, ikili vahiy anlayışını benimseyerek vahyi, metlûv ve gayr-ı metlûv olmak üzere iki kısma ayırmış ve sünneti de bu ikinci kısımdan saymıştır. Ona göre, Hz. Peygamber’in sözleri huccettir. Çünkü mucizeler onun sözünün doğruluğuna delâlet etmektedir ve Allah Teâlâ, bize ona itaat etmeyi emretmektedir. Zira “*O, arzusunâ göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.*”⁶¹⁶ Ancak, vahyin bir kısmı okunur (metlûv) ve buna Kur’ân denir. Bir kısmı da okunmaz (gayr-ı metlûv), bu da sünnettir.”⁶¹⁷

“*O, hevâdan konuşmaz. Onun konuştuqları vahiydir*” âyetini Hz. Peygamber’in sözlerinin doğruluğuna delil getirmesinden Gazzâlî’nin, Allah Resûlü’nün tüm sözlerini vahiy kaynaklı kabul ettiği sonucu çıkmaktadır. Fakat Hz. Peygamber’in dünya ile ilgili işlerde içtihadta bulunabileceği, bu konuda ihtilaf bulunmadığı, asıl ihtilafın dinî konularda içtihadta bulunması olduğuna dair ifadeleri,⁶¹⁸ onun, söz konusu âyeti Allah Resûlü’nün tüm sözlerini kapsadığı anlamında kabul etmediğine delildir.

⁶¹⁴ Bk. Suyûtî, *İtkân*, I, 97-98; Heytemî, *Fetâvâ*, s. 211; Zerkânî, *Menâhil*, I, 43.

⁶¹⁵ Cüveynî, *Telhîs*, III, 410.

⁶¹⁶ Necm 53/3-4.

⁶¹⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 120.

⁶¹⁸ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 25-26.

Gazzâlî'nin her ne kadar sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettiği bildirilmişse de⁶¹⁹ Hz. Peygamber'in içtihadları ile ilgili tevakkuf görüşünü benimsemiş olması nedeniyle,⁶²⁰ kesin olarak bu görüşte olmadığı ortaya çıkmaktadır. O da Cüveynî gibi bunu ihtimal dâhilinde görmektedir.

İslâm âlimlerden bazıları, kaynağı açısından değil de vahyin takrîrinden geçmiş olması yönünden sünneti vahiy kabul etmişlerdir. Bu görüşte olan âlimlerden Serahsî'nin (ö. 490/1097) bazı ifadeleri, sünnetin her yönüyle vahye dayandığı görüşünde olduğuna işaret etmektedir. O, sünnetin Kur'ân'ı neshi konusuna değinirken, sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğini, çünkü Resûlullâh (s.a.)'in böyle bir şeyi ancak vahiy ile söyleyebileceğini ifade etmiş ve buna "*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*"⁶²¹ âyetlerini delil göstermiştir.⁶²² Sünnetin sünnet ile neshi konusunda da benzeri bir yaklaşımda bulunan Serahsî'ye göre, nâsih olan sünnet ile mensûh olan sünnetin her ikisi de gayr-i metlûv vahiydir.⁶²³ Bu ifadelerden sünnet tamamen vahiydir sonucu çıkmaktadır. Fakat zâhir ve bâtın vahye dair şu açıklamaları, bu görüşün anlaşılmasına yardımcı olacak mahiyettedir:

Vahiy, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısma ayrılır. Zâhir vahiy de iki kısımdır. Birisi, meleğin Peygamber'e getirdiği şeylerdir. Bundan kasıt Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: "De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrâîl), Rabbin katından hak olarak indirdi."⁶²⁴ İkincisi ise meleğin işaret yolu ile Allah Resûlü'ne açıkladığı şeylerdir. Resûlullâh (s.a.), "Cebrâîl, kalbime hiçbir canlının rızkını tamamlamadan ölmeyeceğini ilkâ etti. Allah'tan sakının ve güzel rızık talep edin"⁶²⁵ sözü ile buna işaret etmiştir. Vahiy bâtın ise kalbin hiçbir şüphe ve tereddüde düşmeksizin herhangi bir konuda bir kanaata sahip olmasıdır. Bu, Allah Teâlâ tarafından kalbine hakkın izhar edilmesi ile olur. Böylece bir olayın hükmü açıklığa kavuşur. Allah Teâlâ "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik"⁶²⁶ âyeti ile buna işaret etmiştir. Resûlullâh (s.a.) hakkındaki şibh vahiy ise, onun, re'y ve içtihad ile naslardan hüküm çıkarmasıdır. Bu yolla Allah Resûlü tarafından verilen hükümler, vahiy ile sâbit olan hükümler gibi olmaktadır. Çünkü o, hatası

⁶¹⁹ Bk. Önkâl, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metlûv," s. 56.

⁶²⁰ Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 24.

⁶²¹ Necm 53/3-4.

⁶²² Serahsî, *Usûl*, II, 72. Ayrıca bk. *a.g.e.*, II, 72-76.

⁶²³ Serahsî, *Usûl*, II, 76.

⁶²⁴ Nahl 16/102.

⁶²⁵ Hadis farklı lafızlarla pek çok kaynaktan tahrîc edilmiştir. Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 125-126; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 79; Bezzâr, *Müsned*, VII, 314-315; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 292; Hâkim *Müstedrek*, II, 138.

⁶²⁶ Nisâ 4/105.

üzerinde bırakılmaz. Bundan dolayı bu hükümler kesin huccet olur. Bu şekilde ümmetin vermiş olduğu hükümler ise vahiy mesabesinde değildir. Çünkü müçtehid hata da isabet de edebilir. Hiç kimse re'y ve içtihad ile hüküm verme konusunda Peygamber'e denk değildir. Çünkü Hz. Peygamber hatası üzerinde bırakılmamakta, yanlış bir hüküm verdiği zaman hemen vahiy ile hatası düzeltilmektedir.⁶²⁷

Serahsî'ye göre, Hz. Peygamber'in, içtihadta bulunabilmesi için vahiy beklemesi gerekmektedir. Eğer vahiy gelmezse re'y ve içtihad ile amel eder ve o konudaki hükmü açıklar. Bu durumda Hz. Peygamber'in verdiği hüküm kesin bir delil olur ve bununla yakînî ilim meydana gelir. Oysaki başkaları için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu, ilhama benzemektedir. İlham her ne kadar başkası hakkında kesinlik ifade etmese de Hz. Peygamber'e gelen ilham kesin bir huccettir.⁶²⁸

Serahsî, Hz. Peygamber'in içtihadlarının kaynağını ilhama ve Allah Teâlâ tarafından kalbinde izhar edilen bir duyguya bağlamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in bu durumda yanılması ihtimali de vardır. Fakat bu yolla hüküm verdiğinde ve verdiği hüküm, vahiy ile onaylandığında vahiy mesabesinde olmaktadır. İşte Serahsî'nin bâtinî vahiy dediği şey budur.⁶²⁹

Sünneti sonucu itibari ile vahiy kabul eden Mennâu'l-Kattân, sünneti tevkiî ve tevfiî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Tevkiî olanlar, Resûlullâh (s.a.)'in içeriğini vahiy ile aldığı ve insanlara kendi ifadeleri ile açıkladığı hadislerdir. Tevfiî olanlar ise, Resûlullâh (s.a.)'in kendi anlayışı ile Kur'ân'dan çıkarmış olduğu hükümlerdir. Ya da bunları düşünce ve içtihad ile elde etmiştir. Bu kısım doğru ise vahiy tarafından onaylanır. Hatalı ise vahiy tarafından düzeltilir. Tevfiî hadislerde kesinlikle Allah Teâlâ'nın sözleri yoksa da bunlar, vahyin onayından geçtikleri için, “*O, arzusuna göre*

⁶²⁷ Bk. Serahsî, *Usûl*, II, 90-91.

⁶²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Serahsî, *Usûl*, II, 90-96.

⁶²⁹ Aynı ekolden Sadruşşerîa, vahyi Serahsî gibi zâhir ve bâtin olmak üzere iki kısımda mütalaa etmiştir. Ona göre, zâhir vahiy üçtür. Birincisi: Meleğin diliyle sâbit olan ve kesin bir delil ile tebliğ edeni tanınmasından sonra Allah Resûlü'nün kulağında vaki olandır. Kur'ân vahyi böyledir. İkincisi: Söz ile açıklanmadan meleğin işaretleriyle ortaya çıkan şeydir. Hz. Peygamber'in, “*Ruhulkuds, kalbime hiçbir nefis rızkını tamamlamadan ölmeyecektir diye ilka etti*”⁶²⁹ sözü de bu kabildendir. Üçüncüsü de ilhamdır. Bunların üçü de mutlak olarak huccettir. Velilerin ilhamı ise kişinin kendisinden başkası için delil olmaz. Bâtinî vahiy ise re'y ve içtihad ile elde edilen hükümlerdir. Bk. Sadruşşerîa, *Tavdih*, II, 37-38.

de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”⁶³⁰ âyeti gereğince vahye dayalı kabul edilebilir.⁶³¹

Sünnetin sonucu itibari ile vahiy olduğu görüşünü benimseyen Ebû Zehv (ö. 1914) vahyi, metlûv ve gayr-i metlûv olarak iki kısımda değerlendirerek Nebvî sünnet’in, Cebrâîl’in Peygamber (s.a.)’e indirmiş olduğu vahyin iki kısmından birisi olduğunu belirtmektedir. Diğer de Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kitap’ta yer alan “*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*” âyetleri gereğince sünnet, vahiydir.⁶³² Fakat sünnet, metlûv olmayan vahiydir. Sünnetin vahiy olduğunun bir başka delili “*Peygamber’e itaat eden Allah’a itaat etmiş olur*”⁶³³ âyetidir. Bu konuda daha başka deliller vardır. Sünnet, vahiy olmasına rağmen pek çok yönden Kur’ân-ı Kerîm’den farklıdır. En önemli farklar şunlardır: “Mânâ ile Resûlullâh’a indirilmiştir, lafzı ise Allah Resûlü’ne aittir. Bu bakımdan mânâ ile rivâyeti câizdir. Ayrıca lafız yönünden muciz değildir, okunmasıyla ibâdet edilmez. Uykuda ya da uyanıkken Melek vasıtası ile ya da vahyin geliş yollarından herhangi birisi ile indirilmiştir.”⁶³⁴

Ebû Zehv, daha sonra sünnetin tamamının vahiy sayılmasının Resûlullâh’ın içtihadı bulunabileceğini kabul eden âlimlerin görüşleri ile çelişeceği iddiasına, “Hz. Peygamber içtihadı bulunabilir, içtihadının doğru olması durumunda vahiy tarafından takrîr, hatalı olması halinde ise tashih edilir” diyerek cevap vermiş ve Allah Teâlâ’nın, onayladığı içtihadların vahiy hükmünde olacağını belirtmiştir.⁶³⁵ O, vahyin takrîrinden geçmiş olmasından dolayı sünnetin vahiy olduğunu belirtmektedir. Fakat Kur’ân ve sünneti vahiy kabul etmekle birlikte bu ikisinin eşit olamayacağına, aralarında nitelik yönünden farklar bulunduğuna da özellikle işaret etmektedir. Sünnetin kısmen ya da tamamen vahye dayandığını belirten diğer âlimler de bu görüştedir. Mesela; Abdulganî Abdulhâlık (ö. 1983) vahyi, “vahyun yutla” ve “vahyun lâ yutla” diye ikiye ayırmakta⁶³⁶

⁶³⁰ en-Necm 53/3-4.

⁶³¹ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 27.

⁶³² Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 11.

⁶³³ Nisâ 4/80.

⁶³⁴ Ebû Zehv, *Hadîs*, 15.

⁶³⁵ Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 14-19.

⁶³⁶ Abdulganî Abdulhâlık, *Hucûyyetü’s-sünne*, s. 339.

ve bu ikisinin, “Allah’ın hükmünün bilinmesi açısından huccet olmaları, şer’î huccet olduklarının dinde zaruri olarak bilinmesi, hüküm ifade etme bakımından müstakil olmaları ve Allah Teâlâ’nın bunların korumasını üzerine alması yönlerinden eşit olduklarını ifade etmektedir.⁶³⁷ Bu nedenle de sünnet Kur’ân ile aynı mesabededir, zira o da vahiydir.⁶³⁸ Sünnetin vahiy olduğunu bildiren yazar, bir başka eserinde sünneti, vahiy ve vahiy menzilesinde olmak üzere iki kısımda mütalaa etmekte ve ikinci kısmın vahye dayanmadığını belirtmektedir. O, şöyle der:

Birinci kısım: Bu, kesin vahiydir. Bilindiği gibi bu konuda Hz. Peygamber hata ve yanılmadan korunmuştur. Hanefî âlimleri bu kısma vahy-i zâhir demektirler. Bu, bazen vahiy olduğuna delâlet eden bir lafızla iner, bazen de böyle inmez. Vahiy olduğunu bildiren lafızla inenlerde ibâdet etme, i’câz ve en kısa sûre ile meydan okuma gibi özellikler yer alır. Bu, Kur’ân’dır. Bu özellikleri taşımayanlar ise lafzen Peygamber (s.a.)’e indirildiği görüşünde olanlara göre kudsî hadislerdir. Kudsî hadislerin vahiy olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Hz. Peygamber bunları Allah Teâlâ’dan haber vermektedir.

İkinci kısım ise, Allah Teâlâ’dan tebliğ kastı bulunmayan ve Hz. Peygamber’den sâdır olanlardır. Bu kısım, Allah Teâlâ tarafından onaylanır veya onaylanmaz. Onaylananlar, bizzat vahiy olmasalar bile vahiy mertebesinde ve hükmündedirler. Çünkü bu fiillerin Allah Teâlâ tarafından onaylanması, onların sıhhatine, doğruluğuna ve Allah’ın rızasına uygunluğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber’in içtihadı neticesinde sâdır olan ve Allah Teâlâ’nın onayladığı hükümler bu ikinci kısma girer. Hanefî âlimleri bunu vahy-i bâtın olarak adlandırırlar. Hz. Peygamber’den söz, fiil ve takrîr olarak sâdır olan ve Allah Teâlâ’nın onayladığı tüm hükümler, Allah’tan gelen bir vahiydir veya vahiy menzilesindedir. Bu hükümler, tüm kullar için huccettir ve herkesin bunlarla amel etmesi zarureti vardır.

O, Hz. Peygamber’in dünyevî işlerle ilgili teknik konularda yanılabilceğini, ümmetin bunlara uymak zorunda olmadığını, zira bunların şer’î hükümlere kaynaklık etmediğini söylemektedir. Örnek olarak da Bedir savaşında esirler alınmasını, hurma aşılınması ile ilgili uygulamayı vermektedir.⁶³⁹ Bu bilgiler, onun da, daha önce sünnetin vahiy olduğunu bildiren diğer âlimler gibi sünneti sadece Hz. Peygamber’in şer’î bir hükme taalluk eden hükümlerinden ibaret gördüğüne delil olmaktadır.

Sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu kabul eden âlimlerden birisi de Muhammed Hamidullâh’tır (ö. 2002). Ona göre, Kur’ân, Peygamber’in söylediklerinin ilâhî vahye

⁶³⁷ Abdulganî Abdulhâlık, *Sünnet*, s. 25.

⁶³⁸ Abdulganî Abdulhâlık, *Sünnet*, s. 28. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 30-31.

⁶³⁹ Bk. Abdulganî Abdulhâlık, *Huciiyyetu’s-sünne*, s. 334-341.

dayandığını belirtmektedir.⁶⁴⁰ Ancak Hz. Peygamber'in söylediği her şeyin ibâdetlerde okunmasını istememiştir. Bundan dolayı okunan vahiy ile okunmayan vahiy arasında fark vardır.⁶⁴¹ O, bir başka yerde de şöyle demektedir: Önem sırasına göre İslâm Hukukunun ikinci kaynağı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve tasviplerini içeren sünnet, diğer bir ifade ile hadislerdir. Fakat nitelik bakımından hadis Kur'ân'dan sonra gelir. Yine de Peygamber, Allah adına her ne söylediye gönderenin sözü olarak kabul edilmesi esasına dayanarak bizzat Kur'ân'ın kendisi, Peygamber'in sözünü açıkça ve eşit olmadan Kur'ân'ın yanına koymuştur.⁶⁴²

Buraya kadar sünneti tamamen vahiy kaynaklı kabul ettiği bildirilen âlimlerin görüşleri üzerinde duruldu. Bu âlimlerden sadece Ukberî, İbn Hazm ve Ebû'l-Bekâ sünnetin Allah Teâlâ'dan gelen vahye dayandığını iddia etmişlerdir. Fakat burada "sünnet" ile kastedilen, "Hz. Peygamber'in dinî konulardaki uygulamaları"dır. Bu nokta bazen gözden kaçtığı için, sünnetin vahiy olduğunu söyleyenlerin, bununla, Hz. Peygamber'in tüm söz, fiil ve takrîrlerini kastettikleri zannedilmektedir ki, bu yanlış bir yorumlamadan kaynaklanmaktadır.

Sünnetin kaynağını vahiy kabul etmenin Hz. Peygamber'in içtihadlarını açıklamak yönünden sorun teşkil ettiğinin farkında olan bazı âlimler, sünneti kaynak açısından değil sonucu itibari ile vahiy saymışlardır. Bunlara göre, Hz. Peygamber içtihadta bulunabilir. İctihadlarının vahyin kontrolünden geçmiş olması bunların vahiy mesabesinde olmasını sağlamaktadır.

Sünnet, vahiydir görüşünü benimseyen âlimlerin, başta "*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*"⁶⁴³ âyetleri olmak üzere Kur'ân ve hadislerden pek çok delilleri vardır. Ancak bu delillerin hiçbirisi, sünnetin tamamen vahye dayandığını ispatlamak için yeterli değildir.⁶⁴⁴ Bu görüşün doğru olamayacağının en önemli delili ise Hz. Peygamber'in hata yaptığını bildiren âyetlerdir.

⁶⁴⁰ Necm 53/3-4.

⁶⁴¹ Hamidullâh, *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 27 (19 no'lu dipnot).

⁶⁴² Hamidullâh, *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 30.

⁶⁴³ Necm 53/3-4.

⁶⁴⁴ Sünneti tamamen vahiy kabul eden alimlerin delilleri ve bunların değerlendirmesi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 133-177.

Hatta bu âyetler, bazı âlimler tarafından sünnetin vahye dayanmadığı anlamında yorumlanmıştır.

b. Sünnetin Kaynağının Vahiy Olmadığı Görüşü

İslâm dünyasında başta Kur'ân olmak üzere aklî ve naklî delillere dayanan bazı âlimler, Hz. Peygamber'in sünnetinin vahiy kaynaklı olmadığını, tüm vahiylerin Kur'ân'da yer aldığını ve Kur'ân dışında vahiy aranamayacağını, bu nedenle sünnette vahiy unsuru hiçbir şey bulunmadığını iddia etmişlerdir. Günümüzde bazı kimseler tarafından savunulan bu görüş, geçmişte de taraftar bulmuş olmasına rağmen çoğunluk tarafından benimsenmemiştir.

Hz. Peygamber'in beşer olma özelliğinin genellikle geri planda kaldığı veya ikinci plana atıldığını düşünen bu görüş sahipleri, Allah Resûlü'nün peygamberlik özelliğini göz ardı ederek Kur'ân dışında Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının vahiyyle hiçbir ilgisinin olmadığını iddia etmişlerdir. Bunlara göre, Hz. Peygamber - peygamberlik yönü hariç- sıradan bir insan konumundadır. Bunlar, görüşlerine delil olarak Kur'ân ile sünnetin aynı değerde tutulmasının mümkün olmadığını söylerler ve Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in insan olma özelliğini vurguladığını, pratikte Allah Resûlü'nün hatalar yaptığını, unuttuğu şeyler bulunduğunu, bu yüzden kendisinin Allah Teâlâ tarafından ikaz ve itab edildiğini, sünnetin, eğer vahiy olsaydı Kur'ân gibi korunması ve zabt edilmesi gerektiğini, oysa durumun böyle olmadığını belirtirler.⁶⁴⁵ Bu fikrin sahibi kimselerin, çok defa sarıh konuşmadıkları, sünnetin vahiy ile ilgisini reddettikleri halde bazı durumlarda görüşlerinin aksi kanaat belirttikleri dikkat çekmektedir.⁶⁴⁶

Sünnette vahiy unsuru herhangi bir bilginin yer almadığına yönelik görüşlerin genel olarak Mu'tezile kelâmcıları tarafından savunulduğu yönünde⁶⁴⁷ yaygın fakat yanlış bir anlayış vardır. Mu'tezile'nin sünnette vahiy unsuru bulunmadığını kabul ettiği görüşü, onların sünneti ve hadisleri red ettiğine dair bir başka yanlış düşünceden kaynaklanmaktadır.

⁶⁴⁵ Bk. Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv," s. 60.

⁶⁴⁶ Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 41.

⁶⁴⁷ Çelik, *Sünnet ve Bid'at*, s. 57.

Mu‘tezile ekolünden Câhız (ö. 255/869) Kur’ân dışı vahiy kabul etmiştir.⁶⁴⁸ Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Haşim⁶⁴⁹ ve Ebû’l-Hüseyn el-Basrî⁶⁵⁰ de Hz. Peygamber’in içtihadı bulnamayacağını ifade ederek sünnetin vahiy olduğu görüşüne meyletmişlerdir. Yine aynı ekolden Zemahşerî (ö. 538/1144) “*Size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın*”⁶⁵¹ âyetindeki hikmeti sünnet olarak tefsir ederek⁶⁵² Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında da vahiy alabileceğine işaret etmiştir.

İbn Abbâs’tan gelen onun, “Kur’ân vahiy dışında vahiy yoktur” sözünü istisna edersek -çünkü ondan, Kur’ân dışında Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’dan vahiy alabileceği ile ilgili görüşler de nakledilmiştir- sünnetin kaynağının vahiy olmadığını iddia eden ilk kişinin Ebû Abdullah b. Batta (ö. 387/997) olduğu görülmektedir. O, Ebû İshâk b. Şakla’ya yazdığı mektubunda şunları söylemektedir: “Onun (Hz. Peygamber’in) sünnetinin ve emirlerinin vahye dayanmadığına ve bunların, onun kendi görüşü olduğuna delil şudur: O, bazı konularda uyarılmıştır. Eğer bunları yapmakla emredilmiş olsaydı o zaman uyarılmazdı.” Buna delil olarak Hz. Peygamber’in Bedir esirleri konusundaki hükmünü⁶⁵³ ve Tebük Gazvesine katılmayanlara izin vermesini⁶⁵⁴ göstermektedir.⁶⁵⁵ Ayrıca “*İş hakkında onlara danış*”⁶⁵⁶ âyetini aktararak “Hz. Peygamber’in hükümleri vahiy olsaydı iş konusunda onlarla istişare etmezdi” demektedir.⁶⁵⁷

Görüldüğü gibi aslında sünnetin bir kısmının vahiy kaynaklı olduğunu söyleyenlerin de kabul ettikleri “Hz. Peygamber’in içtihadı bulunabileceği ve içtihadında hata yapabileceği” görüşü, İbn Batta’yı sünnetin kaynağının vahiy olmadığı düşüncesine götürmüştür.

⁶⁴⁸ Câhız, *Hayevân*, VII, 218-219.

⁶⁴⁹ Ebû’l-Hüseyn el-Basrî, *Mu‘temed*, II, 240; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 170; Beyzâvî, *Minhâcu’l-vusûl*, s. 118; Cezerî, *Mi‘râcu’l-minhâc*, II, 285; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, s. 255, 256.

⁶⁵⁰ Bk. Ebû’l-Hüseyn el-Basrî, *Mu‘temed*, II, 241, 242.

⁶⁵¹ Bakara 2/231.

⁶⁵² Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 369.

⁶⁵³ Enfâl 8/67.

⁶⁵⁴ Tevbe 9/43.

⁶⁵⁵ Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ, *Udde*, V, 1578.

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁶⁵⁷ Bk. Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ, *Udde*, V, 1579; İbn Ebî Ya‘lâ, *Tabakât*, II, 163-164.

İbn Battâ dışında ilk dönemlerde sünnetin vahiy kaynaklı olmadığını iddia eden bir başka kimsenin bulunduğu tespit edilememiştir. Bilindiği üzere, sünnetin hucciyeti ile ilgili tartışmalar, sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmaların bir yönünü teşkil etmektedir. Zira sünnetin hucciyetini kabul etmemek, dolaylı olarak sünnetin kaynağının vahiy olmadığını kabul etmek demektir. “Hz. Peygamber’in görevi sadece Kur’ân’ı ulaştırmaktır,” “ Sünnet dinde bir delil niteliğine sahip olsaydı Hz. Muhammed, ‘Benden, Kur’ân’dan başka bir şey yazmayın’, hadisini söylemezdi,” “Yüce Allah’ın Kitabı kâfidir. Çünkü o, mükemmel ve tafsilatlıdır. Herhangi bir şerhe ve Peygamberî bir tefsire ihtiyacı yoktur” gibi görüşler,⁶⁵⁸ sünnetin kaynağının vahiy olmadığını, sünnette vahiy unsuru herhangi bir şey bulunmadığını ifade etmektedir.

İlk defa sünnetin hucciyetini reddedenlerin Hâricîler olduğu iddia edilmektedir. Hâricîlerin Kur’ân’da yer alan hükümleri temel alıp Kur’ân dışındaki herhangi bir hükümle amel edilmeyeceği görüşünde oldukları bilinmekle birlikte⁶⁵⁹ sünnet ve hadisleri tamamen reddettiklerini söylemek kolay değildir. Özellikle Hâricî mezhebine mensup olup hadis rivâyetinde bulunların varlığı, Hâricîlerin tek bir görüşe sahip olmadıklarını göstermektedir.

Şâfiî’nin *Cimâu’l-ilm* adlı eserindeki “Haberlerin Tamamını Reddeden Taife’nin Sözlerinin Anlatılması” adını taşıyan başlıktan, hicrî ikinci asırda hadislerin tamamını reddeden bir grubun bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰ Ancak, Şâfiî ile tartışan kişinin, sünnetin hucciyetini reddetmediği sadece ravilerin rivâyetlerinde hata yapmaları ihtimalinden dolayı hadisleri reddettiği görülmektedir.

Geçmişte sünnet ile ihticâcî terk edenler iki grupta değerlendirilmektedir. Bir grup mütevâtir olsun âhâd olsun tüm hadisleri reddetmiştir. Bu kimselere göre, sünnete ihtiyaç yoktur ve Kur’ân ona ihtiyaç bırakmamıştır.⁶⁶¹ Kur’ân’a başvurmak, sünnete başvurmadan aranan maksadın elde edilmesi için yeterli olmaktadır. Bu görüşte olanların Kur’ân’dan getirdikleri bazı deliller vardır ki bunların en önemlisi “*Ayrıca bu Kitab’ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve*

⁶⁵⁸ Bk. Dâudî, *Hadis Çalışmaları*, s. 277-278.

⁶⁵⁹ Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XIX, 73; İlâhîbahş, *Kur’ânîyyûn*, s. 86. Ayrıca bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 2.

⁶⁶⁰ Şâfiî, *Cimâu’l-ilm*, s. 11 vd.

⁶⁶¹ Bu görüşün eleştirisi için bk. Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 80-82.

Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik”⁶⁶² âyetidir. Yine bu görüşte olanların üzerinde durdukları âyetlerden birisi de “*Biz o Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁶⁶³ âyetidir. Diğer grup ise sünneti değil sadece ravilerine güven duymadıkları için âhâd haberleri reddetmiştir.⁶⁶⁴

Sünnetin hucciyyetini reddedenler genellikle “Kur’ân ile Yetinme” fikrine sahip olanlardır. Bunlara göre, İslâm’da tek kaynak Kur’ân’dır ve Kur’ân dışında bir başka kaynak aramak gereksizdir. Yeni ortaya çıkan bir görüş olarak algılanmasına rağmen bu görüşün daha önce başkaları tarafından dile getirildiği Şâtıbî’nin (ö. 790/1388) açıklamalarından anlaşılmaktadır. Şâtıbî’ye göre, sadece Kitap ile yetinme düşüncesi, Ehl-i Sünnet’ten olmayan nasipsiz kimselere aittir. Çünkü bunlar, bu aşırı düşüncelerini, “*Kitab’ın her şeyi beyân etmiş olduğu*” esası üzerine kurmakta ve sünnetin getirdiği hükümleri bir tarafa atmaktadırlar. Bu da onların, Ehl-i Sünnet yolundan ayrılımları ve Kur’ân’ı iniş amacına uymayacak anlamda te’vîl etmeleri gibi bir tutuma girmeleri sonucunu doğurmuştur.⁶⁶⁵

Bu görüşün kimlere ait olduğu ve bunların hangi dönemde yaşadıkları ile ilgili bilgi verilmemiştir. Ancak hicretin ikinci asrından sonra yaklaşık onbir asır boyunca sünnetin tamamen inkâr edilmesi görüşünde olan herhangi bir kimseden kitâblarda söz edilmediği görüşü,⁶⁶⁶ Şâtıbî’nin sözünü ettiği kimselerin üçüncü asırdan önce yaşadıkları sonucuna götürmektedir. Ancak burada önemli olan, bu kimselerin kim olduklarından ziyade geçmişte de sünneti tamamen reddeden kimselerin bulunduğudır. Günümüzde bu görüşün daha çok kimse tarafından savunulduğu görülmektedir. Özellikle “Kur’ân’ın tek kaynak olduğu” görüşünü savunan ve kendilerine “Kur’âniyyûn” ya da “Ehl-i Kur’ân” denilen kimseler, sünnetin hucciyyetini tamamen inkâr etmişlerdir. Bunların inkârlarının ardında ise sünnetin kaynağının vahiy olmadığı görüşü yatmaktadır.

⁶⁶² Nahl 16/89.

⁶⁶³ En’âm 6/38.

⁶⁶⁴ Bk. Ebû Zehy, *Hadîs*, s. 21. Sünnetle ihticacı terk edenlerin delilleri ve bu delillerin eleştirisi için bk. *a.g.e.*, s. 21-24.

⁶⁶⁵ Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 15.

⁶⁶⁶ Bk. A‘zamî, *Dirâsât*, s. 26; İlâhîbahş, *Kur’âniyyûn*, s. 99; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 4-5.

Sayıları az olmakla birlikte Hind kıtasında Kur'âniyyûn olarak bilinen ve sırasıyla Sir Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Çerağ Ali (ö. 1895), Abdullah Çakrâlevî (ö. 1914), Ahmeduddîn Amritserî (ö. 1936), Muhammed Eslem Çerâcpûrî (ö. 1955) ve Gulâm Ahmed Perviz'in (ö. 1985) öncülüğünü yaptığı ekol, sünnet inkârcılığı zemininde sünnetin vahiy ile ilişkisini reddetmektedir. Bu görüşün Arap dünyasında ve ülkemizde başka savunucuları bulunmaktadır.⁶⁶⁷ Bunlar arasında Tefvîk Sıdkî, Ebû Reyze ve Abdulcelîl İsa, ülkemizde ise Ahmet Akbulut sayılabilir.⁶⁶⁸

Kur'âniyyûn ekolü, genel olarak sünneti tamamen devre dışı bırakarak sadece Kur'ân ile amel edilmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüşlerini de yazdıkları eserlerinde hararetle savunmaktadırlar. Bu ekolden bazıları, sünnetin vahiy ile ilişkisi konusuna da değinmiştir. Bunlara göre, “sünnet vahiy değildir. O, sadece insanların Allah Resûlü'ne nispet ettikleri sözlerden oluşmaktadır. Allah Resûlü'ne Kur'ân dışında herhangi bir vahiy de gelmemiştir.”⁶⁶⁹ Bu kimseler, pek çok âyeti görüşlerini desteklemek için kullanmışlardır. En çok kullandıkları delillerinden birisi “*Biz o Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁶⁷⁰ âyetidir. Bunlara göre, “her şey Kur'ân'da yer almaktadır ve bu nedenle Kur'ân dışında hadis veya sünnetten bir bilgiye ihtiyaç yoktur.”⁶⁷¹

Diğer bir delilleri “*Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama olarak indirdik*”⁶⁷² âyetidir. Sünnetin hucciyetini reddedenlere göre, her şey Kur'ân'da açıklanmıştır ve başka bir kaynağa başvurmaya gerek yoktur. Bunların daha başka delilleri de bulunmakla birlikte burada bütün delillere temas etme imkânımız olmadığı için en çok kullanılan bu iki delili aktarmakla yetiniyoruz.⁶⁷³

⁶⁶⁷ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 95; İlâhîbahş, *Kur'âniyyûn*, s. 99; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 4; Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s. 277. Kur'âniyyûn ekolünün temsilcileri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için İlâhîbahş'ın *el-Kur'âniyyûn ve şubuhâtuhum havle's-sünne* adlı eserine bakılabilir.

⁶⁶⁸ Bk. Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 60.

⁶⁶⁹ İlâhîbahş, *Kur'âniyyûn*, s. 214.

⁶⁷⁰ En'âm 6/38.

⁶⁷¹ A'zamî, *Dirâsât*, s. 31.

⁶⁷² Nahl 16/89.

⁶⁷³ Sünnetin hucciyetini ve Kur'ân dışında vahiy bulunduğunu tamamen inkâr edenlerin delilleri ile bunlara verilen cevaplar için bk. A'zamî, *Dirâsât*, s. 30-41; İlâhîbahş, *Kur'âniyyûn*, s. 209-256; Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 60-66; Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 92-133.

Bu ekol mensuplarından Perviz, Kur’ân dışı vahyin sonradan ortaya çıkmış bir görüş olduğu kanaatindedir. Daha önce Goldziher tarafından da ifade edildiği belirtilen İslâmiyyetteki ikili vahiy anlayışının Yahudilikten alındığı görüşü, Perviz tarafından da savunulmaktadır. Ona göre, vahyin, metluv ve gayr-i metluv taksimi Yahudilikteki “yazılı olan vahiy” ile “rivâyet edilen vahiy” taksiminden alınmadır.⁶⁷⁴ Perviz, bu görüşüne bir delil getirmemiş, sadece bu iddiayı ileri sürmekle yetinmiştir.

Arap Dünyasında sünnetin dinde huccet olmadığı görüşünde olanlardan Tevfik Sıdkî, yazdığı makaleleri ile bu görüşü savunmaktadır. Ona göre, Allah Teâlâ, “*Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız*”⁶⁷⁵ âyeti ile onu koruyacağını bildirmiş olmasına rağmen sünnet için böyle bir taahhüde bulunmamıştır. Sıdkî’nin bir başka Kur’ânî delili “*Biz o Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁶⁷⁶ âyetidir. Ona göre, bütün hükümler Kur’ân’da yer almıştır ve sünneti bu konuda delil saymak Kur’ân’ın yeterli olmadığı manasına gelmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, Kur’ân’ı iner inmez yazdırmış olmasına rağmen sünnetlerin yazılmasını emretmemiştir. Eğer sünnet de dinde bir kaynak olsaydı Hz. Peygamber onun da yazılmasını emreder ve Allah Teâlâ onu da korumayı üstlenirdi. Sıdkî bu görüşlerine delil olarak ashâbın kusmaktan dolayı abdest alınıp alınamayacağını sorması üzerine Hz. Peygamber’in “*Eğer bu vacip olsaydı sen bunu Kur’ân’da bulurdun*” dediğini bildiren rivâyeti⁶⁷⁷ göstermektedir. Sıdkî daha başka deliller getirmek sureti ile görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır.⁶⁷⁸ Görüşlerine dayanak olarak gösterdiği deliller, sünnetin huccet olmadığını söyleyen diğer âlimlerin delilleri ile aynıdır.

Sıdkî, hadisleri değil sünneti reddetmektedir. Ona göre, İslâm’daki tüm hükümler Kur’ân’da yer almaktadır ve Kur’ân dışında sünnetin hüküm koyması diye bir durum söz konusu değildir.

⁶⁷⁴ İlâhîbahş, *Kur’âniyyûn*, s. 214. Perviz’in bu delilinin eleştirisi için bk. İlâhîbahş, *Kur’âniyyûn*, s. 218-219.

⁶⁷⁵ Hicr 15/9.

⁶⁷⁶ En’âm 6/38.

⁶⁷⁷ Dârekutnî hadis için “münker” hükmünü vermiştir. Bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 166, II, 163. Ayrıca hadisin bir başka rivâyeti tespit edilememiştir.

⁶⁷⁸ Bk. Tefîk Sıdkî, “el-İslâmu Huve’l-Kur’ân’u Vahdehû,” *Mecelletu’l-Menâr*, IX, sy. 7, ss. 515-525. Sıdkî’nin görüşlerinin eleştirisi için bk. Sıbâî, *Sünne*, s. 176-189.

Kur’ân dışında vahiy bulunmadığını söyleyen Subhî es-Sâlih, vahyi sadece Kur’ân’a has kabul etmiş fakat Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ ile iletişim kurabileceği ve bu yolla bilgi alabileceğini belirtmiştir. O, bu konuda şunları söylemektedir:

Biz, -vahiy nokta-i nazarından- Kur’ân-ı Kerîm’in Resûlullâh’ın kalbine indirilmesi ile bazı hadisleri söylemesi için ona ilham verilmesini birbirinden ayırmaya şiddetle taraftarız. Vahiy hadisesinin sadece Kur’ân-ı Kerîm’e mahsus olduğu kanaatindeyiz. Zira Resûlullâh (s.a.) kendisine nâzil olan vahiy ile Allah Teâlâ’nın ilhamı diye bahsettiği⁶⁷⁹ kendi hadislerini birbirinden açıkça ayırırdı. İçinden geçen sırf insânî duygu ve düşünceleri ilâhî kelâm ile karıştırması mümkün değildi. Bu durumda Nebvî hadislerdeki tevkîfî (vahye dayanan) manaya Kur’ân-ı Kerîm’in “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitab ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü’minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler”⁶⁸⁰ âyetinde dediği gibi hikmet adını vermeyi tercih ediyoruz.⁶⁸¹

Subhî es-Sâlih’in bir başka eserindeki şu ifadeleri görüşlerinin anlaşılması açısından önemlidir:

Peygamber (s.a.)’in sözlerinden bir kısmı tevkîfidir ve bunların manasını vahiyden almıştır. Âyetlerin tefsiri ile sıkı bir bağlantısı bulunmasına rağmen bu hadislerin Kur’ân gibi yazılmasını emretmemiştir. Çünkü bu hadisleri Hz. Peygamber kendi üslubu ile ifade etmiş, kendi lafızları ile açıklamıştır. Ne onun ne de bir başkasının üslubunun, muciz olan Kur’ân’ın üslubuna karışması mümkündür.⁶⁸²

Subhî es-Sâlih, Kur’ân dışı vahiy inkâr etmemekte fakat buna, Kur’ân vahiy ile karışması endişesinden dolayı hikmet adını vermeyi tercih etmektedir.

Son dönem âlimlerinden Seyyid Süleyman en-Nedvî (ö. 1953), sünnetin kaynak olarak Kur’ân’a dayandığı ve vahiy kaynaklı olmadığı görüşündedir. Ona göre, muhakkık âlimlerin çoğunluğunun da benimsediği gibi Peygamber (s.a.), bu hükümleri ilâhî bir destek ve Rabbânî bir beyân vasıtası ile Kur’ân’dan istinbat etmiştir.⁶⁸³ Nedvî bu görüşü ile Hz. Peygamber’in vermiş olduğu hükümlerin vahiy kaynaklı olmadığı,

⁶⁷⁹ Bu görüşün, hadisler açısından bakıldığında kabul edilmesine imkân yoktur. Zira Hz. Peygamber’e Kur’ân dışında vahiy geldiğini gösteren pek çok rivâyet varken, ilham geldiğinden söz eden sadece birkaç rivâyet vardır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in böyle bir ayırım yaptığını söylemek doğru değildir.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân 3/164.

⁶⁸¹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 254-255. Ayrıca bk. Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Bilgisi ve Bilgi Alanları,” s. 186.

⁶⁸² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 33.

⁶⁸³ Bk. Nedvî, *Tahkik*, s. 17-18.

bunların Kur'ân'a dayalı içtihadlar olduğunu söylemektedir. Ancak ona göre, bu hükümlerin vahiy kaynaklı olmaması bunlarla amel edilmeyeceği manasına gelmez. Hz. Peygamber'den geldiğinin sâbit olması durumunda bu hükümlerin kabulü ve bunlarla amel edilmesi gerekir. Hz. Peygamber'in Kur'ân anlayışı ve Kur'ân'dan hüküm istinbat etmesi ise bazen “tibyan (açıklama)” olarak, bazen de “irâe (gösterme)” olarak isimlendirilmiştir. Bunlara da *“İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik”*⁶⁸⁴ âyeti ile *“Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik”*⁶⁸⁵ âyetini delil göstermiştir.⁶⁸⁶

Ülkemizde sünnetin kaynağının vahiy olamayacağı görüşünün temsilcilerinden birisi M. Said Hatiboğlu'dur. Onun, Hz. Peygamber'in gayb ile ilgili bilgi verip veremeyeceği mevzuundaki sözleri, Kur'ân dışında vahiy bulunup bulunmadığı meselesine de ışık tutmaktadır. O, şöyle demektedir:

Şayet Hz. Peygamber'in, bütün almış olduğu vahiyleri bildirdiği ve bütün vahiylerin de Kur'ân-ı Kerîm'de toplandığı yani Kur'ân dışında vahiy aranamayacağı hususu kabul edilecek olursa, başka yerde görülen bir istikbal haberinin Hz. Peygamber'den sadır olamayacağı neticesi kesinleşmiş olur.⁶⁸⁷

Hatiboğlu'na göre, Hz. Peygamber'e gelen tüm vahiyler Kur'ân'da toplanmıştır ve Kur'ân dışında vahiy yoktur. Ancak Hz. Peygamber'in aldığı tüm vahiylerin Kur'ân'da toplandığı, Kur'ân dışında vahiy aranamayacağı görüşünü destekleyen hiçbir Kur'ân âyeti mevcut değildir. Bilakis, bu bölümün sonlarında da görüleceği üzere, Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahyin geldiği bizzat Kur'ân'ın şehâdeti ile sâbittir ve bu vahiyler Kur'ân'da yer almamıştır. Ayrıca Kur'ân, gaybı yalnızca Allah'ın bileceğini pek çok yerde vurgulamış ve gayb bilgisinin Allah katında olduğunu haber vermiş olmasına rağmen buna bir istisna getirmiştir. Allah Teâlâ *“O bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz; Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar”*⁶⁸⁸ buyurmakta ve

⁶⁸⁴ Nahl 16/44.

⁶⁸⁵ Nisâ 4/105.

⁶⁸⁶ Bk. Nedvî, *Tahkîk*, s. 18.

⁶⁸⁷ Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyâsî-İçtimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, s. 15.

⁶⁸⁸ Cin 72/26-27.

açıkça peygamberlere, Allah'ın, dilemesi durumunda gaybî bilgileri verebileceğini ifade etmektedir.⁶⁸⁹

Hatiboğlu gibi sünnetin kaynağının vahiy olmadığı görüşünü savunan Ahmet Akbulut'a göre, "Peygamber vahyin bir parçası değil, Allah'tan gelen vahyi insanlara bildiren bir elçidir. Peygamber'in vefatından sonra onun tebliğ ettiği esasların devam etmesi gerçeği, peygamberin eşitlik vasfını ortaya koymakta ve onun, vahyin bir parçası olmadığını göstermektedir."⁶⁹⁰

Yine ona göre, kültürümüzde sünnet ve hadis konusu henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Sünnet, sünnet olma konumundan çıkarılarak Kur'an'a alternatif bir ölçü olarak takdim edilmekte ve sünnetin de Kur'an gibi vahiy olduğu ileri sürülmektedir. Bazı yazarlar, sünnetin bir kısmı vahiy meleği Cebrâîl tarafından gelen açık bir vahiy iledir. Bir kısmı da ilham ve kalbe ilkâ yoluylaadır. Diğer bir kısmı ise Peygamber'in içtiihadına dayanır görüşünü ileri sürmektedir. Peki, hangi sünnetin vahiy, hangisinin ilham ve Peygamber'in içtiihadı olduğu nasıl bilinecek? Bizzat bu ayırım sünneti tartışmalı hale getirmez mi? Bu iddia sahiplerine göre, "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından fazladır." Bu anlayış bir bakış açısidir. İşte İslâm'ın bir nizam olarak uygulanmasını engelleyen de bu zihniyet mensuplarıdır.⁶⁹¹

Burada Akbulut'un bu görüşlerinin herhangi bir delili bulunmadığı, sadece akli çıkarımlarının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Onun, Hz. Peygamber'i bir postacı gibi gördüğü, onun tüm görevini Kur'an'ı tebliğden ibaret saydığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in beyân görevinin bizzat Kur'an tarafından ifade edilmesi, namaz, zekât v.b. İslâm'ın en temel hükümlerinin onun tarafından açıklanmış olması bu görüşün doğru olamayacağını göstermektedir.

Yine onun ileri sürmüş olduğu sünnetin bir kısmının vahiy, bir kısmının ilham, bir kısmının da Hz. Peygamber'in içtiihadları olduğunun söylendiği fakat bunların birbirinden ayırt edilmesinin mümkün olmadığı, bu nedenle de sünneti tartışmalı hale getirdiği iddiası da son derece subjektiftir. Zira bazı İslâm âlimleri hadislerin kaynağını

⁶⁸⁹ Hatiboğlu'nun bu görüşünün eleştirisi için bk. Albayrak, *İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 228-229; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 171.

⁶⁹⁰ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi*, s. 63. Benzeri bir görüşü Hindistan'da Pervîz ve Cerâcpûrî de savunmuşlardır. Bk. Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s. 278.

⁶⁹¹ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi*, s. 65-66.

bu şekilde göstermeye çalışmış fakat amel noktasında tüm hadisleri aynı kategoride değerlendirmiş, Hz. Peygamber’den gelen hadislerle, kaynağına bakmaksızın amel etmeye özen göstermişlerdir. Onların, amel ettikleri hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu söyledikleri veya sadece vahiy kaynaklı olan hadisler ile amel ettikleri gibi bir durum söz konusu değildir.

Sünnetin vahiy kaynaklı olmadığı görüşünde olanlardan birisi de Zeki Duman’dır. O, “Bize göre Hz. Peygamber’in sünneti ne vahiydir ne de vahyin çerçevesi dışındadır” ifadesi ile daha önce ortaya konulmamış yeni bir görüş ileri sürmüştür. Bu sözüne gerekçe olarak da, Hz. Muhammed’in bir insan olduğunu, insanlarda bulunan olumlu ve olumsuz özelliklerin tümünün onda da bulunduğunu göstermekte, bu gerekçeden sonra da Hz. Peygamber’e ilim ve hikmet verildiğinden, ona bilmediklerinin öğretildiğinden, peygamberlik süresi boyunca da vahiy ile eğitildiğinden söz etmektedir. O, sünnetin tamamını vahiy kabul edenlere katılmadığını belirtir ve şunları söyler: Onun, “manası Allah’tandır” denilen hikmet dolu hadislerine ve Kur’ân’da yer verilmeyen konulardaki hükümlerine, yirmi küsur yıl boyunca vahyin dili ve eğitimi ile yetişmiş, vahiy ruhuna sahip seçkin bir insan ve Resûl’ün hikmetli sözü gözü ile bakıyoruz. Zeki Duman bu görüşünün gerekçesini de şöyle açıklamaktadır:

Çünkü “Kutsal ruh”a sahip olan Resûlullâh, bi’setle birlikte entelektüel bir eğitim sürecini de beraber yaşamış, yüksek düzeydeki bu eğitim sonucu İslâmın özünü kavrayıp hayatını da o doğrultuda yaşayan erdemli bir insan olmuştur. Böyle bir peygamberin vahiy düzeyinde ve ona muvafık hikmetli sözler söylemesi; Kur’ân’ın susup açıklamada bulunmadığı durumlarda şu helaldir, bu haramdır, bu güzeldir, bu çirkindir... gibi Kur’ân’a ziyade olarak -vahyin çerçevesini aşmayan ve hiçbir şekilde Kur’ân’la çelişmeyen- bir kısım sağlıklı hükümler koymuş olması, bunları yaparken de seçkin veciz cümleler kullanması ancak böyle bir eğitimin sonucu elde ettiği kazanımları olarak düşünülmelidir, vahiy olarak değil. Onun “Bu, Allah’tandır” diyerek ifade ettiği söylenen hadisleri/hadis-i kudsî de, Kur’ân’dan tam âyet olarak değil de belki âyetin sadece mefhumunu göz önünde bulundurarak söylemiş olduğu sözleri olmalıdır.⁶⁹²

O, bir başka yerde şöyle demektedir:

Doğrudan doğruya Kur’ân’dan tespit ettiğimiz bu (Kur’ân dışı vahye delâlet eden) âyetler, Kur’ân’da yazılanlardan başka vahyin Resûlullâh’a devamlı olarak geldiğini, daha bunlardan başkalarının da bulunabileceğini ifade etmektedir. İşte bize göre asıl vahy-i gayr-i metluv bunlar v.b. olmalıdır. Yoksa kavli, fiili ve takrîrî sünnetler, Hz. Peygamber’in şahsi sözleridir, vahiy değildir. Resûlullâh’ın

⁶⁹² Ayrıntılı bilgi için bk. Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 112-119.

Kur'ân'da sayılı -sıhhati tartışılanlarla beraber en fazla 300 ila 500- âyetin tefsiri de, yukarıda bahsettiğimiz veçhile Kur'ân'dan ayrı vahiy değil, belki de vahiy esnasında Resûlullâh'a verilen -ezberletme, kavratma ve telaffuz ettirme gibi- vahyin muhtevasındandır. Bu sebeple biz beyânı da Hz. Peygamber'e ayrıca ilham edilen vahy-i gayr-i metluv çeşidinden saymamaktayız. Bununla beraber sünnetlerin de vahyin gözetimi altında ve vahyin eğitimi ile oluştuğunu da yukarıda söylemiştik. Bu sebeple sünnetin dinde nas olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz fakat vahiy olmadığı kanaatindeyiz.⁶⁹³

Görüldüğü gibi Zeki Duman'ın bu ifadeleri çelişkilerle doludur. Hem Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka pek çok vahiy aldığını bizzat Kur'ân'ın ifade ettiği söylenmekte hem de sünnetin vahiy olmadığı iddia edilmektedir.

Sünnetin tamamının vahiy olduğu görüşü gibi tamamen vahiy olmadığı görüşü de delillerinin kuvvetli olmaması nedeni ile çok fazla taraftar bulamamıştır. Zira Kur'ân dışı vahiy reddedenlerin görüşlerini bizzat Kur'ân-ı Kerîm çürütmektedir.

c. Sünnetin Kısmen Vahiy Olduğu Görüşü

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, sünnetin bir kısmının vahiy kaynaklı, bir bölümünün ise Hz. Peygamber'in içtihadlarının ürünü olduğu görüşündedir. Günümüzde yapılan araştırmalarda ulaşılan sonuçlar da sünnetin kısmen vahye dayandığı gerçeğini ifade etmektedir.⁶⁹⁴ Konuyu Kur'ân açısından inceleyenler, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını ve içtihadta bulunduğunu gösteren ve ona hüküm koyma yetkisi veren âyetler ile daha başka âyetlere dayanarak bu sonuca ulaşmışlardır. Ayrıca hadislerde de bu görüşü destekleyecek pek çok delil bulmak mümkündür. Sünnetteki vahiy kaynaklı bilgiler ile içtihad dayanan bilgilerin tespitinin yapılıp yapılamayacağı konusunda ise görüş ayrılığı bulunmaktadır.⁶⁹⁵ Hatta bazıları, bunun mümkün olamayacağını ifade etmektedirler. Bu görüşte olanlara göre, sünnetlerin hangisinin vahiy, hangisinin içtihad ürünü olduğunun bilinmesi bugün için mümkün olmadığı gibi bu konudaki tartışmaların pratik bir fayda sağlaması da düşünülemez.⁶⁹⁶ Bazılarına göre ise, Kur'ân'ın gelişi gibi sahâbe tarafından da bilinen

⁶⁹³ Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 144. Eleştirisi için bk. Önkal, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlurv," s. 65-66.

⁶⁹⁴ Mustafa Genç tarafından *Sünnet-Vahiy İlişkisi* adı ile doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra aynı adla yayınlanan çalışmanın sonuçları da sünnetin kısmen vahye dayandığı yönündedir. Bu çalışmada, sünnetin büyük kısmının Kur'ân vahyine dayandığı sonucuna varılmıştır. Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 247.

⁶⁹⁵ Bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 171-173.

⁶⁹⁶ Bk. Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 239.

şekilleri dışında özellikle Hz. Peygamber'in rüyalarında veya günlük yaşantısının herhangi bir bölümünde kendisine verilen bilgilerin belirlenmesi mümkün değildir.⁶⁹⁷ Sadece Hz. Peygamber'in, içtihadı ile belirleyemeyeceği âhiret, cennet-cehennem ve şeytan gibi gaybî konular Kur'ân dışı vahiy ile belirlenebilir, bunların dışında kalan konularda ise aynı durum söz konusu değildir.⁶⁹⁸

Bir başka görüşe göre, sünnetin vahiy kaynağıyla Hz. Peygamber'in şahsiyetine bağlı kısmının ayrı ayrı tayin ve tespitine imkân yoktur. Sünnetin hangi tatbikat ya da tebligatının vahye dayandığının, hangilerinde Hz. Peygamber'in şahsiyetinin temel etken olduğunun tespiti mümkün değildir. Bu konuda İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş olan, sünnetin şer'î bir hükme taalluk eden ya da dinî bir esas sayılabilecek mahiyetteki kısmının vahye dayanması ihtimalini benimsemek daha uygundur.⁶⁹⁹

Günümüzde sünnetteki vahyî unsurların tespitine imkan bulunmadığı iddia edilse de geçmişte bazı âlimler bunları belirleme çabası içerisine girmiş, sünneti bağlayıcılık açısından tasnif ederek, hangi tür sünnetlerin vahiy kaynaklı olabileceğine dair çalışmalar yapmışlardır. Bu konudaki ilk taksim Mekhûl (ö. 113/731) tarafından yapılmıştır. Ona göre, sünnetin bir kısmı farz olup terki küfürdür, bir kısmı ise yerine getirmek fazilet olmakla birlikte terkinde günah bulunmayanlardan meydana gelmektedir.⁷⁰⁰ Daha sonra sünneti bağlayıcılık açısından taksim edenler arasında İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Huzeyme (ö. 311/923), İbn Hibbân (ö. 354/965), Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Âmidî (ö. 631/1233), İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1266), Şihâbuddîn el-Karâfî (ö. 686/1287), İbnu's-Şât (ö. 723/1323), Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935) ve Tahir b. Âşûr (ö. 1973) gibi âlimler bulunmaktadır.⁷⁰¹ Bu taksimlerde genel olarak şu konular Kur'ân dışı vahyin kapsamı dışında tutulmuştur: Resûlullâh'ın, beşerî/cibillî/tabîî davranışları, kadılık ve yönetici konumu, risâletin tebliği ile ilgili

⁶⁹⁷ Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 39.

⁶⁹⁸ Bk. Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 185.

⁶⁹⁹ Uğur, *İslam Toplumu*, s. 71-72. Ayrıca bk. Aslan, *Kur'ân'da Vahiy*, s. 94.

⁷⁰⁰ Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, s. 51. Mekhûl'un bu konudaki görüşü için bk. Dârimî, *Mukaddime* 49.

⁷⁰¹ Bk. Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, s. 51.

olmayan sünnetler ve dünya işleri ile ilgili fiil ve sözleri.⁷⁰² Bunların dışında kalanların ise Hz. Peygamber'e vahiy ile bildirildiği yönünde bir anlayış vardır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) sünneti üç kısımda mütalaa ederek bunlardan birinci kısmın Hz. Peygamber'e Cebrâîl tarafından bildirildiği, diğer iki kısmın ise Hz. Peygamber'in tasarrufları olduğu sonucuna ulaşmıştır. İbn Kuteybe'nin görüşleri hakkında daha önce bilgi verildiğinden, burada Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) taksimi üzerinde durulacaktır. Dihlevî, sünneti, "Risalet Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet" ve "Risalet Görevinin Tebliği Kabilinden Olmayan Sünnet" diye iki kısımda mütalaa etmekte ve bunları şöyle açıklamaktadır:

Risalet Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet: Şu âyet sünnetin bu kısmı hakkındadır. "Peygamber size ne verdimse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."⁷⁰³

Tebliğe yönelik sünnete şunlar dâhildir:

- a) Ahiret hayatı ve melekût âlemine dair hadisler. Bu kabilden olan sünnetin tamamı vahye dayalıdır.
- b) İbâdetler ile ilgili hükümler ve bunları belirleyici hadisler.
- c) İhtiyaçların karşılanması yollarının belirlenmesine yönelik hadisler. Bu kısımdan olan sünnetin bir kısmı vahye, diğer bir kısmı da içtihadla dayalıdır. Resûlullâh (s.a.)'in içtihadları ise vahiy mesabesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, onu, görüşünün hata üzerinde karar kılmasından korumuştur. Zannedildiği gibi onun içtihadının nasla belirtilmiş bulunan şeylerden istinbat edilmiş olması gerekmez. Aksine, çoğu kez şöyle cereyan eder: Allah Teâlâ, ona, şeriatın maksatlarını, kolaylaştırma ve hüküm koyma kıstaslarını öğretir, bunun sonucunda o da bu kıstaslardan hareketle vahiy yoluyla elde edilmiş olan maksatları açıklar.
- d) Herhangi bir şeyle kayıtlamaksızın mutlak olarak zikrettiği hikmetler, maslahatlar ile ilgili sünnet. Bunları tahdit etmemiş, sınırlarını kesin olarak çizmemiştir. Güzel huyları ve zıdlarını belirlemesi böyledir. Çoğu kez bu tür sünnetin dayanağı içtihadıdır.
- e) Üstün ameller ve menkıbelerle ilgili sünnet. Bunlardan bir kısmının vahye, bir kısmının da içtihadla dayandığını düşünüyorum.

Risalet Görevinin Tebliği Kabilinden Olmayan Sünnet: Bu tür sünnet hakkında Resûlullâh (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben de bir insanım. Size dininiz ile ilgili bir şey emrettiğim zaman onu alın. Size kendi görüşümden bir şey emrettiğim zaman nihayet ben de bir insanım."⁷⁰⁴

Bu kısma şu konulara dair sünnetler girer:

- a) Tıbla ilgili sünnetler. Bu kabil sünnetin dayanağı tecrübedir.

⁷⁰² Ayrıntılı bilgi için bk. Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, s. 52-63.

⁷⁰³ Haşr 59/7.

⁷⁰⁴ Müslim, Fezâil 140; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 153-154. Ayrıca bk. İbn Mâce, *Ruhûn* 15; Ahmed b. Hanbel, I, 445-446 (I, 162-163); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 409, IV, 77; Şâşî, *Müsned*, I, 69; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 242.

- b) İbâdet amacı taşımayan ve adete dayalı olan tasarrufları ile belli bir amaca yönelik olmaksızın içinden geldiği gibi yaptığı tasarrufları.
- c) Folklor kabilinden olup kavminin anlatageldikleri şeyleri zikretmesi.
- d) O güne has bazı cüz'î maslahatın kastına yönelik olan ve ümmetin tamamı için bağlayıcı olmayan sünnet.
- e) Özel hüküm ve kazası.⁷⁰⁵

Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin bu taksimi sünnetin kaynağını tespit noktasında önem taşımaktadır. Bunun dışında farklı tasnifler de yapılmıştır. Bu tasniflerden biri Mevdûdî'ye (ö. 1979) aittir. Sünnetin bir kısmının vahiy kaynaklı olduğu görüşünde olan çağdaş ilim adamlarından Mevdûdî, Hz. Peygamber'den sadır olan sözleri üçlü bir taksime tabi tutmaktadır. *"O, arzusuna göre konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir"*⁷⁰⁶ âyetinin Hz. Peygamber'in hangi sözlerini içine aldığını tartışırken, bu sözlerin öncelikle Kur'ân'ın tamamını kapsadığını belirtir, Kur'ân dışında Hz. Peygamber'den sadır olan sözler hakkında ise şunları söyler:

Onlar, mutlaka şu üç çeşide giriyordu: Birinci çeşit sözler, Hz. Peygamber'in, dini tebliğ ve Allah'a davet etmesi ile ilgili sözleridir. Bu tür sözlerle, Resûlullâh'ın, Kur'ân'ın işlediği konular, öğretiler ve emirler ile ilgili hükümlerin açıklamaları ya da Kur'ân'ın amaçlarını ve hedeflerini tamamlamak için verdiği vaaz ve telkinleri de girer. Bu konularda o, Kur'ân'ın resmi sözcüsü, tercümanı, açıklayıcısı ve Allah'ın yetkili temsilcisiydi. Bu konulardaki bilgiler kendisine vahyin ve Kur'ân'ın indiği gibi elbetteki kelimesi kelimesine verilmezdi, ancak yine de vahiy yoluyla kendisine iletilen bilgiye dayanıyordu. Bunlar ile Kur'ân arasındaki fark sadece şuydu: Kur'ân'ın kelime ve anlamları tamamıyla Allah tarafından kendisine indirilmişken, ikinci gruptaki konular ile ilgili anlam ve kavramları kendisine Allah Teâlâ öğretmişti ve bunları kendi dil ve üslubu ile ifade etmeye çalışıyordu. İşte bu fark yüzünden Kur'ân-ı Kerîm'e vahy-i celî, Hz. Peygamber'in diğer sözlerine ise vahy-i hafî denilir.

İkinci tür sözleri: Bunlar, Allah'ın kelimesini yüceltmek konusundaki mücadelesi ve dini tesis etme sırasında söylediği sözlerdir. Bu alanda ve bu işlerle ilgili olarak Resûlullâh'ın, Müslüman toplumun lideri ve önderi olarak değişik türde birçok iş yapması gerekiyordu. Bu işlerle ilgili olarak ashâbına danışıyordu. Bazen kendi görüşünden vazgeçip ashâbının görüşünü benimsiyor ve onların sorması üzerine açıklamalarını, Allah'ın emri olarak değil kendi kişisel görüşü olarak yapmakta olduğunu belirtiyordu ve çeşitli defalar Yüce Allah'tan, içtihadı başvurarak söylediği bazı sözlerinin zıddına emirler geliyordu. Hz. Peygamber'in ağzından çıkan bu tür söz ve konuşmaların hepsi ilâhî bilgiye dayanıyordu. Hiçbiri nefsinin arzusuna dayanmıyordu ve dayanmazdı da. Bunların vahye dayanıp dayanmadığına gelince; kendisi, bunların Allah'ın emri olmadığını açıkça ifade etmediği sürece ya da sahâbilerden görüş aldığı veya kendisinin bir söz söylemesi yahut hareket etmesinden sonra Allah'ın bunun tam tersine emir

⁷⁰⁵ Bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliga*, I, 471-473.

⁷⁰⁶ Necm 53/3-4.

verdiğinin dışında tüm sözleri, ilk gruba giren hususlar gibi gizli vahye (vahy-i hafî) dayanıyordu.

Üçüncü tür sözleri: Resûlullâh'ın bir insan olması hasebiyle dünyadaki yaşantısı ile ilgili olarak çeşitli konularda söylediği ve peygamberlik vazifesiyle ilgili olmayıp peygamber olmasından önce ve sonrasında yaptığı işlerle ilgili sözleridir. Resûlullâh'ın mübarek ağzından, özel hayatının bu tamamen özel okunuşu hakkında bile hak ve doğruluğun dışında bir söz çıkmazdı. Aksine, tüm söz ve hareketleri Allah'ın, bir peygamberin ve muttakînin hayatı için kendisine bildirdiği sınırların içinde kalırdı. Böylece vahyin ışığı bunlarda da vardı.⁷⁰⁷

Mevdûdî, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alması⁷⁰⁸ ile ilgili olarak da şöyle demektedir.

Kur'ân'da hiçbir yerde Peygamber'e Allah'ın Kitabı'ndaki âyetlerden başka herhangi bir vahyin gelmediği yazmamaktadır. Aksine, bundan, Kitab'ın âyetlerine ilaveten de Peygamber'e, Allah tarafından talimatların gönderildiği kanıtlanmaktadır.⁷⁰⁹ Ancak Kur'ân dışı bu vahiy, bazı yönlerden Kur'ân vahyinden ayrılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de mânâ ve lafzın her ikisi de Allah'a aittir. Hz. Peygamber'e de aynı kelimelerle insanlara ulaştırması için indirilmiştir. Bunun için ona metlûv vahiy denilmektedir. Vahyin ikinci türü yani gayr-i metlûv vahiy, kendi türü ve maksadı açısından bundan tamamen farklıdır. O, Hz. Peygamber'e rehberlik için geliyordu. İnsanlara Allah Teâlâ'nın kelimeleri ile değil, aksine, Hz. Peygamber'in talimatı, kararı ve çalışmaları şeklinde ulaşmaktaydı.⁷¹⁰

Sünnetin mânâ olarak Hz. Peygamber'e verildiği görüşünde olan Mevdûdî, Hz. Peygamber'in bilgilerinin önemli bir kısmının vahiy olduğu görüşündedir. Ona göre, özellikle şer'î hükümler vahye dayanmaktadır. Hz. Peygamber, dünyevî konularda da Kur'ân dışında vahiy alabilirse de bu alandaki uygulamaları daha çok kendi tasarrufunda idi.

İslâm dünyasında sünnetin kısmen vahiy kaynaklı olduğu görüşü âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Burada tüm görüşler üzerinde durma imkânımız olmadığı için, görüşlerine en çok başvurulmuş ve sünnetin kaynağı konusunda farklı bakış açılarına sahip olan âlimlerden bazıları ile bunların kullandıkları deliller hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Sünnetin kaynağı ile ilgili tartışmalarda en çok dikkat çeken isimlerden birisi Tahâvî'dir (ö. 321/933). Eserlerinde sünnetin vahye dayandığı görüşünde olduğunu

⁷⁰⁷ Bk. Mevdûdî, *Tefhîm*, VI, 148-150.

⁷⁰⁸ Mevdûdî, bu görüşün şiddetli savunucularındandır. O, *Sünnetin Anayasal Konumu* adlı eserinin pek çok yerinde bu görüşe getirilen eleştirileri cevaplamış ve düşüncelerini genişçe ifade etmiştir.

⁷⁰⁹ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 263.

⁷¹⁰ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 197-198.

gösteren pek çok bilgi bulmak mümkündür.⁷¹¹ O, “*Benden rivâyet edilen bir hadis işittiğinizde eğer onu kalpleriniz tanır, o, tüylerinize ve ciltlerinize yumuşak gelir ve onu kendinize yakın görürseniz ben ona sizlerden daha yakınım. Benden rivâyet edilen bir hadis işittiğinizde kalpleriniz ondan hoşlanmaz, tüyleriniz ve ciltleriniz ondan nefret ederse ve onun sizden uzak olduğunu da görürseniz ben ona sizden daha uzağım*”⁷¹² hadisini aktarıp ardından da “Rableri’nden korkanların tüylerinin Kur’ân’dan ürperdiğini”⁷¹³ ve “Resûl’e indirileni (Kur’ân’ı) işittiklerinde Hristiyanların gözlerinin yaşla dolup taşıtığını”⁷¹⁴ bildiren âyetleri zikrederek Resûlullâh (s.a.)’in hadisleri işitildiğinde de aynı hallerin görüleceğini, çünkü hadislerin Allah katından geldiğini söylemektedir.⁷¹⁵

Bu görüşleri, ilk bakışta onun, sünnetin tamamını vahyi kaynaklı kabul ettiği sonucunu doğurmakta ise de aslında durum böyle değildir. Zira o, Hz. Peygamber’in, hamile kadınlarla ilişki kurmayı yasaklamayı düşünmesi hakkında “Peygamber (s.a.), bunu vahiy veya helal ya da haram kılma yönünden değil kalbine gelen bir duygudan dolayı yapmıştır” demekle, hurmaların aşılınması ile olarak da Hz. Peygamber’in buradaki sözünün zandan kaynaklandığını, ancak söylediğinden hiçbir şekilde farklı olmayan sözlerinin Allah Teâlâ’dan geldiğini bildirmektedir. Ardından da Hz. Peygamber’in hamile kadınlar ile ilişki kurmayı yasaklamasının Allah Teâlâ’dan gelen bir yasak olmadığını, eğer öyle olsaydı, bu işin doğru bir şekilde çıkması gerektiğini belirtmektedir.⁷¹⁶ Buna göre o, Hz. Peygamber’in içtihad ile de hüküm verebileceğini kabul etmektedir. Bu da “hadislerin Allah katından olduğu” görüşünün mutlak olmadığını göstermektedir.

Benzeri bir durum İbn Hibbân (ö. 354/965) için de geçerlidir. O, *Sahîh*’inde yer alan “Mustafa (s.a.)’in sünnetinin tamamının Allah’tan geldiğini, kendisinin ortaya koymadığını gösteren haberin zikri” adını taşıyan bab başlığına göre, sünnetin tamamını

⁷¹¹ Bk. Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 64; 87, 117-118, 128, 139, *Müşkil*, I, 221, 373-374, *Meâni’l-âsâr*, II, 183.

⁷¹² Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 511-512, VII, 792 (III, 497, V, 425); Bezzâr, *Müsned*, IX, 168; Tahâvî, *Müşkil*, XVI, 344-345; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 233; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 133.

⁷¹³ Zümer 39/23.

⁷¹⁴ Mâide 5/83.

⁷¹⁵ Ebû’l-Mehâsin, *Mu’tasar*, II, 382-383. Ayrıca bk. Aydın, “Sünnetin Kaynağı Hakkında,” s. 49.

⁷¹⁶ Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 410.

vahiy kabul etmektedir. O, bu babda “*Bana Kitab ve onun bir benzeri verildi*” hadisini tahrîc etmiş, bâb başlığını da bu hadisten yola çıkarak koymuştur.⁷¹⁷

Diğer görüşleri incelendiğinde İbn Hibbân’ın bu görüşünün mutlak olmadığı ortaya çıkmaktadır. O, sünneti taksim ederken beşinci kısmın beşinci nev’i için şu başlığı kullanmıştır: “Peygamber (s.a.)’in işlediği ve Allah Teâlâ tarafından uyarılmasına sebep olan fiiller.”⁷¹⁸ Buna göre, İbn Hibbân’ın bütün sünnetlerden maksadı, mutlak olarak tüm sünnetler değildir.⁷¹⁹

Hanefî usûlcülerinden Cessâs (ö. 370/981), Hz. Peygamber’in vermiş olduğu hükümlerin kaynakları ile ilgili bilgi verirken aynı zamanda sünnetin kaynağı konusundaki farklı görüşleri de aktarmaktadır. Dördüncü asra kadar bu konuda ortaya çıkan görüşlere temas etmesinden dolayı vermiş olduğu bilgiler bizim için büyük önem taşımaktadır.

Cessâs’ın aktardığına göre, kimi âlimler, “*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir*”⁷²⁰ âyetine dayanarak Peygamber (s.a.)’in dinî konularda yalnızca vahye dayanarak hüküm verdiğini söylemiş, bazıları nas bulunmayan konularda Hz. Peygamber’in içtihadda bulunabileceğini belirtmiştir. Bazı kimseler ise sünnetin bir kısmının vahye, bir kısmının da ilhama dayandığını, bunun da kalbine atılan bir şey olduğunu iddia etmiştir. Allah Resûlü’nün şu sözü buna örnektir: “*Ruhu’l-Emin kalbime şunu üfledi: Hiçbir nefis rızkını tamamlamadan ölmeyecektir. Allah’tan korkun ve güzel rızık arayın.*”⁷²¹ Yine onun sözlerinin bir kısmı nazar ve istidlâl kaynaklı olabilir. Cessâs daha sonra “bize göre sahîh olan da budur” demektedir.⁷²² Cessâs’ın aktardığı bu bilgilerden, sünnetin kaynağı ile ilgili görüşlerin zamanla ne kadar farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Şâfiî usûlcülerinden Âmidî (ö. 631/1233) vahyi iki kısımda incelemektedir. Ona göre, sünnet Allah Teâlâ’nın “*O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri)*

⁷¹⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 173.

⁷¹⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 132.

⁷¹⁹ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 135-136.

⁷²⁰ Necm 53/3-4.

⁷²¹ Bk. Ma‘mer, *Câmi’*, XI, 125-126; Şâfiî, *İbtâlu’l-istihsân*, IX, 401-402; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 79; Bezzâr, *Müsneid*, VII, 314-315; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IV, 292; Hâkim *Müstedrek*, II, 138.

⁷²² Cessâs, *Fusûl*, III, 239. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, II, 95-96.

*vahyedilenden başkası değildir” âyetleri gereğince Resûlullâh’a indirilmiştir. Ancak vahyin bir okunan kısmı vardır, o Kur’ân’dır. Bir de okunmayan kısmı vardır, o da sünnettir.*⁷²³ Sünnet, Kur’ân gibi değildir. Zira Kur’ân mucizedir, okunması ile ibâdet edilir, cünüp kimsenin okuması haramdır. Sünnet ise bu yönlerden Kur’ân’dan farklıdır.⁷²⁴

Âmidî’nin, “Hz. Peygamber’in içtihadı aklen câizdir ve fiilen de vuku bulmuştur”⁷²⁵ görüşü, sünneti tamamen değil kısmen vahiy kaynaklı kabul ettiğine delildir.

Mâlikî usûlcülerinden Şâtıbî (ö. 790/1388)’ye göre, hadis, ya Allah’tan gelen bir vahiydir ya da Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir içtihaddır. Ancak bu durumda o, Kitap ya da sünnetten sahîh bir vahye dayandırılmış ve onun kontrolünden geçmiştir. Her iki takdire göre de hadisin Allah’ın Kitabı ile çelişmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber, kendi hevâ ve hevesinden konuşmaz, onun konuşması ancak kendisine ilkâ edilen bir vahiydir. Hz. Peygamber’in hata yapmasını câiz gören görüş üzerinden hareket edilse bile o, asla hatası üzerinde bırakılmaz, hatası derhal tashih edilir ve sonunda o, mutlaka doğruya döner. Hiç hata etmeyeceği görüşünden hareket edildiği zaman ise onun, içtihad ederek Allah’ın Kitabı ile çelişen ve ona ters düşen bir hükümde bulunması öncelikli olarak düşünülemez. Sünnetin Kur’ân’a ters düşmeyen, uygun da olmayan aksine Kur’ân’da sükut geçilen hükümler getirmesi câizdir.⁷²⁶

İslâm âlimleri tarafından sünnetin kaynaklarından biri olan Hz. Peygamber’in içtihadları, vahiy gibi bağlayıcı kabul edilmektedir. Bu noktada Allah Resûlü’nün hangi alandaki içtihadlarının bağlayıcı olduğu sorusu akla gelmektedir ki, bu konunun tespiti kolay değildir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi görüşleri üzerinde durulan âlimler sünneti daha çok şer’î alanla ilgili Hz. Peygamber’in uygulamaları olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle de Hz. Peygamber’in vahiy gibi bağlayıcı kabul edilen içtihadları işte bu alanla ilgili olmalıdır.

⁷²³ Âmidî, *İhkâm*, II, 471. Ayrıca bk. *a.g.e.*, I, 228, III, 212.

⁷²⁴ Âmidî, *İhkâm*, III, 215.

⁷²⁵ Bk. Âmidî, *İhkâm*, IV, 223.

⁷²⁶ Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 19.

Hevâsından konuşmayacağını, söylediklerinin vahiy olduğunu belirterek Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını iddia edenlerin büyük çoğunluğunun Şâtıbî gibi bunu Hz. Peygamber'in tüm sözlerine şamil kılmadıkları görülmektedir. Bu nedenle Necm sûresinin ilgili âyetlerini kullanarak Hz. Peygamber'in sözlerinin vahiy olduğunu iddia edenlerin, sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul ettikleri gibi bir yanlış anlamaya düşülmemesi gerekmektedir.

Sünnetin kaynağı ile ilgili açıklamalarda bulunan Zübeyr Sıddîkî'ye göre bir peygamberin Allah Teâlâ'dan aldığı vahiyler Müslüman mütehasşis âlimler tarafından iki grupta incelenmiştir.

- a) Vahyedilmiş kitâblarda bulunanlar
- b) Bu kitapların ihtiva etmediği vahiyler.

Ona göre, bu sonuncular hadislerin bir kısmını teşkil eder. Fakat hadisler arasında bazı sözler ve hareketler de vardır ki, bunlar, vahye değil Hz. Peygamber'in şahsî müşahedeleri ve tecrübelerine dayanmaktadır.⁷²⁷

Sıddîkî'nin bu görüşleri, genel olarak Kur'ân dışı vahyi kabul eden âlimlerin görüşleri ile örtüşmekle birlikte o, sünnetin bir kısmını Hz. Peygamber'in müşahade ve tecrübelerine dayandırarak bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemiştir.

Sünnetin kaynağı konusunda farklı bakış açısına sahip âlimlerden birisi de Zürkânî'dir. O, "hadislerde vahiy unsuru görüldüğü gibi insânî bir unsur da görülür" diyerek, hadislerin bazen vahiy yoluyla bir imlâ, bazen de Hz. Peygamber'in benliğinde bir parıltı, bir tecelli olarak meydana geldiğini belirtmektedir. Burada bahis mevzuu olan vahyi ise, celî ve hafî kısımlarına ayırarak incelemektedir. Onun celî vahiy eseri olan hadislerle gösterdiği örneklerden biri Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip namaz vakitlerini öğrettiğini bildiren hadistir. Zürkânî hafî vahiy yoluyla gelen hadislerle de "Cebrâîl benim kalbime hiç kimse kendisine verilen müddet kadar yaşamadan ölmeyecektir, diye üfledi"⁷²⁸ hadisi ile Kıbrıs'a yapılan ilk deniz seferini haber veren

⁷²⁷ Sıddîkî, "İslam Hukûkunda Hadis'in Yeri," s. 115.

⁷²⁸ Hadis için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 292; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 84.

Ümmü Harâm bint Milhân hadisini⁷²⁹ örnek göstermektedir.⁷³⁰ Bilindiği gibi bu hadis, Hz. Peygamber'in uykudan uyandığı bir anda vârid olmuştur. Zürkânî'nin bu görüşlerinden yola çıkarak sünnetin, en geniş manada vahiy eseri olduğu söylenebilir. Zira hadis, ya Kur'ân gibi açık (celî) bir vahiy ile ya da uykuda veya ilham yoluyla olan gizli (hafî) bir vahiy ile gelmektedir. Üçüncü bir vahiy şekli olarak da Allah Resûlü'nün içtihadı neticesi ortaya çıkmaktadır.⁷³¹

Ebû Şehbe de benzeri bir sınıflama yaparak sünnetin bir kısmının Cebrâîl ile gelen açık vahiy (vahy-i celî), bir kısmının ilham ve kalbe atma olduğu, bir kısmının ise Hz. Peygamber'in içtihadlarına dayandığı görüşündedir.⁷³² Bu tasnifi, vahiy kaynaklı olanlar ve içtihada dayananlar diye iki kısma indirgemek mümkündür.

Buradaki vahyî hafî ve celî ayırımları dikkat çekmektedir. Kur'ân ile aynı yolla gelen hadisler için celî vahiy denilmekte, uykuda veya ilham yolu ile gelenler de hafî vahiy olarak isimlendirilmektedir. Ancak bu ayırımın neye dayanılarak yapıldığı belli değildir. İlham ile vahyin hangi yönlerden farklı olduğu konusunda da bir açıklama yapılmamıştır. Aslında bu durum, Hz. Peygamber'in ilham yolu ile bilgi aldığını ifade eden âlimlerin tamamı için geçerlidir.

Sünnetin kaynağı konusuna farklı bir yönden yaklaşan Abdullah Draz'a göre, hadislerin bir kısmının kaynağı vahiy olmakla birlikte sadece kudsi hadisler Allah katından mânâ ile indirilmiştir. Diğer hadisler ise Hz. Peygamber'e nispet edilmektedir. Hadisler, ihtiva ettikleri anlamlara göre iki kısma ayrılırlar. Birincisi: Tevkîfî olmayan içtihadi kısım olup Hz. Peygamber bunları, derin Kur'ân anlayışı veya kainattaki gerçekleri düşünmesi sayesinde elde etmiştir. Bu kısım, kesinlikle kelâm-ı ilâhî değildir. İkincisi tevkiîfî kısımdır ki, Allah Resûlü bunların muhtevasını vahiyden almış, ancak kendi ifadesi ile insanlara bildirmiştir. Bu kısımda her ne kadar öğreten ve ilham eden Yüce Allah'a ait ilimler mevcut ise de -ne de olsa kelâm olarak- bunların Resûlullâh'a izafe edilmesi daha münasip görülmüştür. Zira kelâm, onu hususi bir tarzda telif ve va'z

⁷²⁹ Bk. Mâlik, Cihad 39; Ahmed b. Hanbel, IV, 674-675 (III, 264); Buhârî, Cihad 3, İsti'zân 41, Ta'bîr 12; Müslim, İmâre 160, 161, 162; Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd 15; Nesâî, Cihad 40; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 94-95; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 51-52; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 466-467; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 278-279.

⁷³⁰ Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 42. (Zürkânî, *el-Menhelü'l-hadis*, s. 60, 61'den naklen).

⁷³¹ Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 42. Ayrıca bk. Toksarı, *Sünnet*, s. 104-105.

⁷³² Ebû Şehbe, *Difâ*, s. 5. Ayrıca bk. Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," s. 184.

eden zata nispet edilir, isterse manasını bir başkasından almış olsun. Şu halde Hadis-i Nebvî, her iki kısmıyla bu tarifteki birinci kaydın yani Kelâmullâh olmak kaydının dışında kalır.⁷³³

Draz, sadece kudsî hadislerin vahiy olabileceği görüşündedir. O, kudsî hadislerin Allah Teâlâ tarafından mânâ olarak vahyedilmesinin şer'î bir nassa dayandığını, halbuki diğer hadislerin vahiy olduğunu iddia etmek için bir delil bulunmadığını düşünmektedir. Ona göre, vahyedilen hadisleri ayırt etme imkânı veren bir alamet bulunursa onlar da hadis-i kudsî olarak isimlendirilebilir.⁷³⁴ Burada Draz'ın kudsî hadislerin alanını genişlettiği görülmektedir. İslâm âlimleri, kudsî hadisleri “Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'ya nispet ettiği hadislerdir” diye tanımlamaktadırlar ve bunlar, genellikle Allah Teâlâ'nın kudsîyeti ve noksan sıfatlardan münezzeh olduğu ile ilgilidir.⁷³⁵ Oysa Draz, Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan almış olduğu bütün bilgileri bu kapsamda değerlendirerek kudsî hadislere farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ancak bu görüşün İslâm âlimlerinin kudsî hadisler ile ilgili görüşleriyle örtüşmediğini söylemek gerekir.

Sünnetin kısmen vahiy olduğunu ifade eden Usmânî, Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan iki tür vahiy aldığı görüşündedir. Bunların birincisi Kur'ân vahyidir. Bu, İslâmî terminolojide metlûv (okunması ile ibâdet edilen vahiy) olarak adlandırılan vahiy türüdür. Vahyin bu çeşidi Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ile sınırlıdır ve lafzen Kur'ân-ı Kerîm içinde yazılan vahiydir.⁷³⁶ İkincisi ise, günlük işlerle ilgili Allah'ın emir ve rızasını öğrenme imkânı veren ve Kur'ân âyetlerinin doğru tefsiriyle birlikte Kur'ân'da zikredilen prensiplerin ayrıntılarını ihtiva eden tarzda Hz. Peygamber'in zaman zaman almış olduğu vahiylerdir. Bunlar, vahy-i gayr-i metlûv (Kur'ân'da okunmayan vahiy) olarak adlandırılır. Vahyin bu türü insanlara lâfzî olarak nakledilmez. Söz konusu vahiy, Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri vasıtasıyla ortaya konur.⁷³⁷ Bu açıklamalardan Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında almış olduğu vahiylerin, onun beyân görevi çerçevesinde mütalaa edildiği anlaşılmaktadır.

⁷³³ Draz, *En Mühim Mesaj*, s. 26.

⁷³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Draz, *En Mühim Mesaj*, s. 27-28.

⁷³⁵ Bk. İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 103.

⁷³⁶ Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 30.

⁷³⁷ Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 30.

Hiz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığı görüşünde olan fakat bunları Kur'an'da bildirilenlerden ibaret sayan ya da belli konularla sınırlı olduğunu kabul eden bir başka görüş daha vardır. Hayri Kırbaşoğlu tarafından savunulan bu görüşe göre, Kur'an dışında söz konusu olan vahiy veya ilhamın muayyen konularla sınırlı ve mevzi  bir durum olarak kabul edilmesi daha uygundur.⁷³⁸

Kur'an dışı vahyin sınırlı ve mevzi  olduğunu söyleyen Hayri Kırbaşoğlu bu görüşüne herhangi bir delil getirmemiştir. Ayrıca Hiz. Peygamber'in Kur'an dışında bilgi alamayacağını ya da aldıkları'nın sınırlı olduğunu gösteren herhangi bir âyet bulunmadığı gibi hadislerde de böyle bir delile rastlanmamaktadır. Bu nedenle bu görüşün herhangi bir dayanağı yoktur.

Vahyin tek bir çeşidinin bulunmadığı görüşünde olanlar, vahyi sadece Kur'an ile sınırlandırmamış, Kur'an dışında da vahiy bulunduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bunlara göre, Kur'an vahyi, vahyin en üst mertebesini oluşturmakta ve pek çok yönden Kur'an dışı vahiyden ayrılmaktadır. Bu ayrımı ifade etmek için de vahiy iki kısımda mütalaa edilir. a) Vahy-i Metlûv, b) Vahy-i gayr-i metlûv. Bunların birincisi Kur'an, ikincisi ise sünnetlerdir.⁷³⁹ Vahyin bu ayrımının ilk dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Hatta İfk olayı ile ilgili olarak Hiz. Aişe'nin ( . 58/678), masum olduğu bildirilince "O vakit masum olduğumu ve Allah'ın da benim masum olduğumu açıklayacağını biliyordum. Fakat Allah'ın, benim hakkımda okunan vahiy (vahyun yutl ) indireceğini zannetmiyordum. Bana göre bu durumum, Allah'ın okunan bir vahiyde benden bahsetmesi kadar önemli bir şey değildi. Sadece Hiz. Peygamber'in, Allah Teâlâ'nın benim masum olduğumu açıklayacağı bir rüya görmesini bekliyordum" dediği rivâyet edilmektedir.⁷⁴⁰

Bu hadise dayanarak vahyin, okunan ve okunmayan şeklindeki tasnifinin Hiz. Peygamber dönemine kadar uzandığı söylenebilirse de⁷⁴¹ İfk olayından bahseden

⁷³⁸ Bk. Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 237-238.

⁷³⁹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 87; Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 120; Serahsî, *Usûl*, II, 97; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 36; Mevdûdî, *Tefhim*, VI, 151. Ayrıca bk. Ahmet Keleş, "Sünnet Vahiy İlişkisi," s. 167.

⁷⁴⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 410-419; Ahmed b. Hanbel, VIII, 375-379 (VI, 194-1197); Buhârî, *Megâzî* 35, *Tefsîru'l-Kur'an* 24, *Tevhid* 35, 52; Müslim, *Tevbe* 56; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 295-300; Ebû Ya'  , *Müsned*, IV, 281-284, 287-290; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 13-22; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 419-435, 438-455.

⁷⁴¹ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 47-48.

rivâyetlerin bir kısmında aynı ifadelerin yer almamış olması,⁷⁴² söz konusu ayırımın Hz. Aişe tarafından yapıldığını kesin olarak söyleme imkânı vermemektedir. Bu ifadelerin mânâ ile rivâyet sonucunda sonraki raviler tarafından kullanıldığı kabul edilse bile “okunan vahiy” ve “okunmayan vahiy” ayırımının yine de ilk dönemlere kadar uzandığı görülecektir.

Şâfiî’nin eserlerinde vahyun yutlâ (okunan vahiy) tabirine rastlamak mümkündür.⁷⁴³ Hatta bu tabirin o dönemlerde başkaları tarafından da kullanıldığı görülmektedir.⁷⁴⁴ Bu da, vahyin bu ikili ayırımının en azından hicretin ikinci asrına kadar gittiğini göstermektedir. Bu dönemde her ne kadar vahyun lâ yutlâ (okunmayan vahiy) tabirinin kullanıldığı görülmüyorsa da vahyun yutlâ tabiri ile Kur’ân’ın kastedilmiş olmasına bakılarak sünnetin vahyun lâ yutlâ (okunmayan vahiy) olduğu düşüncesinin zihinlerde yer aldığını söylemek mümkün hale gelmektedir.

İkinci asır sonrasında vahy-i metluv ve vahy-i gayr-i metluv tabirleri açıkça kullanılmaya başlanmış ve bu ayırım âlimlerin çoğunluğu tarafından benimenmiştir. Vahyi, “vahy-i celî” ve “vahy-i hafî” olarak taksim edenler yanında⁷⁴⁵ “vahy-i zâhir” ve “vahy-i bâtin” diye⁷⁴⁶ taksim edenler de vardır.

Burada son olarak Halis Albayrak tarafından Kur’ân vahyi ile Kur’ân dışı vahiy arasında yapılan yeni bir tasnife yer vermek istiyoruz. Halis Albayrak, vahyin metluv ve gayr-i metluv olarak ikiye ayrılmasının Kur’ân yanında sünnetin de bütünüyle vahiy gibi algılanmasına yol açtığı, vahy-i gayri metluv’un Kur’ân’a bir alternatifmiş gibi algılandığı, böylece sünnetin Müslümanlar nezdinde olması gereken konumundan farklı bir konumda bulunduğu gibi gerekçelerle vahyi, “nesnel vahiy” ve “özel vahiy” olarak iki kısma ayırma yoluna gitmiştir. Onun özel vahiy dediği şey vahy-i gayr-i metludur.⁷⁴⁷ Halis Albayrak, özel vahiy ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Bu vahiyden kastımız peygamberler açısından “vahy-i gayr-i metluv” denen, diğer insanlar söz konusu olduğunda ise kültürümüzde “ilham” adını alan

⁷⁴² Bk. Buhârî, Şehâdât 15; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 13-19; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 435-437, 457-463, 468-471, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, III, 332-336.

⁷⁴³ Bk. *İbtâlu’l-istihsân*, IX, 401.

⁷⁴⁴ Bk. Şâfiî, *Ümm*, VI, 390.

⁷⁴⁵ Bk. Ebû Şehbe, *Difâ’*, s. 5; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 84.

⁷⁴⁶ Serahsî, *Usûl*, II, 90; Sadruşşerîa, *Tavdîh*, II, 37-38.

⁷⁴⁷ Bk. Albayrak, *İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 224-234.

olgudur. Öznellikten, Yunus sûresinin 2. âyetinde ve daha birçok âyette⁷⁴⁸ insanları uyarma görevi verilmeksizin ve vahyedilen şeyin insanlara mutlaka tebliğ edilmesi şartı olmaksızın Allah'ın peygamberlere bazen ilâhî desteğini bahşetmesini anlıyoruz. Yine diğer insanlar söz konusu olduğunda da öznellikten Allah'ın herhangi bir şeyi insanın kalbine ilkâ etmesini, ilhamı anlıyoruz. Bize göre her iki halde de ikinci şahıslara doğrudan sorumluluk yükleyen bir nitelik bulunmamaktadır. Burada Hz. Peygamber'in vahyin hayata geçirilişi esnasında üstlendiği rol itibariyle kendisine itaat edilmesinin yine Allah tarafından istenmiş olması ile bu öznel diye nitelendirdiğimiz vahyi birbirine karıştırmamak gerekir. Özellikle Hz. Peygamber'in Kur'ân metninin dışında insanları belki ikinci dereceden sorumlu kılacak vahiy aldığı için kendisine itaat farz kılınmıştır diyenler vardır, ancak bu durumda sünnet açısından neyin vahiy mahsulü, neyin Hz. Peygamber'in içtihiadı olduğu problemi ortaya çıkar ki böyle bir problemin çözülebilmesini tahayyül etmek çok zordur. Şu halde Hz. Peygamber'in Kur'ân dışındaki tasarruflarını, bu subjektif vahiyle temellendirmek yerine, bunu onun peygamberlik imtiyazına, Kur'ân vahyinin bu konuda ona arka çıkışına ve bir de onun peygamberliğinin yanında bir devlet başkanı sıfatını taşımış olmasına bağlamak daha isabetli olur kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in, bazı tasarruflarını Allah'ın gönlüne ilham ettiği istikamette yaptığını kabul etmekte de bir beis yoktur, ancak durum tamamıyla subjektif bir nitelik taşıdığı için bu konuda kesin hatlar çizmek mümkün değildir.⁷⁴⁹

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyine (nesnel vahiy) mazhar olduğunda bunu insanlara ulaştırmak gibi bir görevi varken bunun dışında öznel olarak mazhar olduğu vahyi insanlara ulaştırmak ve duyurmak gibi bir görevi yoktur. İşte bu yönüyle Albayrak, sünnetin insanları bağlaması için onun bütünüyle vahiy mahsulü olmasının gerekmediğini, ancak sünnette Kur'ân dışında bir vahyin (öznel vahiy) bulunmasının da mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁰

Burada savunusu yapılan Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında almış olduğu bilgilerin tamamının “tebliği zorunlu değildir” görüşü, kanaatimizce doğru değildir. Ayrıca çok daha önceden Dihlevî de sünneti tebliği zorunlu olan ve olmayan diye iki kısma ayırmıştır. Fakat o, tebliği zorunlu olan sünnetin bir kısmının vahye dayandığını belirtmiştir.⁷⁵¹ Doğru olan, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında almış olduğu bilgilerin bir kısmının tebliğinin zorunlu olduğudur.

⁷⁴⁸ Bk. Enbiyâ 21/45; Şûrâ 42/7.

⁷⁴⁹ Albayrak, *İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 224-225.

⁷⁵⁰ Bk. Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 175.

⁷⁵¹ Bk. Dihlevî, *Huccetullâhi 'l-bâliga*, I, 471-473.

3. Değerlendirme

Sünnetin kaynağı ile ilgili görüşler, ilk defa hicretin ilk asrının sonlarına doğru ifade edilmeye başlanmış ve bu konu tarih boyunca hep gündemde kalmıştır. Özellikle hicretin ikinci asrı ile son birkaç asırda bu yöndeki tartışmaların daha çok gündeme geldiği görülmektedir ve bu tartışmalar neticesinde sünnetin kaynağı ile ilgili pek çok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, âlimlerin konuya bakış açılarının ve nasları yorumlama biçimlerinin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca mezhep ve ekollerin benimsemiş oldukları sistemler de konunun farklı şekillerde anlaşılıp yorumlanmasında etkili olmuştur.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sünnetin kısmen de olsa vahye dayandığı görüşü âlimlerin büyük kısmı tarafından kabul görmektedir. Dayandığı delillerin kuvvetli olmasından dolayı bu görüş yaygınlık kazanmıştır. Bu görüşü savunanların en önemli delilleri, bazı Kur’ân âyetleri ile hadislerdir. Özellikle hadislerin, sünnetin vahiyle ilişkisinin kurulmasında büyük etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Sünnetin kaynağı ile ilgili görüşler incelendiğinde çok az kişinin sünnetin vahiy ile ilişkisini reddettiği dikkat çekmektedir. Bunların, her şeyin Kur’ân’da yer aldığını bildiren bazı genel nitelikli âyetleri delil olarak kullandıkları ve bunlara dayanarak genellemeler yaptıkları görülmektedir. Ancak bizzat Kur’ân’ın, Kur’ân dışında vahiy bulunabileceğini kabul etmesi bu görüşün doğru olamayacağının en önemli delili durumundadır.

Kur’ân dışı vahyi reddedenler, daha çok sünnetin dinde bir delil olmadığı görüşü üzerinden hareket etmektedirler. İlk dönemlerde Hâricîlerin bir kısmı, son dönemlerde ise kendilerine Ehl-i Kur’ân denilen bazı kimseler ile onların görüşlerine tabi olanlar, sünnetin hucciyetini, dolayısıyla vahiy ile ilişkisini reddetmişlerdir. Ayrıca hadislerin güvenilirliği ile ilgili tartışmalar da sünnetin hucciyetinin reddedilmesine zemin hazırlamıştır.

Her ne kadar “İslâmın ilk asırlarından bu yana hiçbir hadisçi, fakih veya bir fırka mensubu çıkıp “Kur’ân ve hadis her yönden diğerinin aynıdır, hadis de Kur’ân demektir” dememiştir. Yine aynı dönemde “Sünnetin, Kur’ân ve vahiy ile kesinlikle bir ilgisi yoktur, hadislerde vahiy unsuruna rastlanmaz” diyen de olmamıştır” denilmiş olsa

da⁷⁵² sünnetin tamamını vahiy kabul edenler bulunduğu gibi tamamının vahiy olmadığını söyleyenler de çıkmıştır.

Sünnetin tamamının vahiy olduğu bazı kimseler tarafından savunulmuşsa da, delillerinin yetersiz olması nedeni ile bu görüş çok fazla taraftar bulamamıştır. Ancak burada bir yanlış anlamaya dikkat çekmek gerekmektedir. Buraya kadar yapılan incelemelerden, tarih boyunca hiçbir âlimin Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her şeyi vahiy olarak kabul etmediği görülmektedir. Hadisçiler tarafından kabul edilen, “*Sünnet, Hz. Peygamber'den sadır olan her türlü söz, fiil ve takrîrdir*”⁷⁵³ tanımı, sünnetin tamamını vahiy kabul edenlerin Hz. Peygamber'in tüm söz, fiil ve takrîrlerini vahiy kabul ettikleri gibi bir yanlış anlamaya sebep olmaktadır. Bu nedenle sünnetin kaynağı ile ilgili görüş bildiren âlimlerin, sünnet ile neyi kastettikleri tam olarak tespit edilebilmiş değilse de “Hz. Peygamber'in tüm söz, fiil ve takrîrleri”ni kastetmedikleri kesindir.⁷⁵⁴ Zira onlar, Hz. Peygamber'in beşeriliğini de peygamberlik yönünü de göz ardı etmemiş, her iki yönünü de ihmal etmeyecek bir görüşe sahip olmuşlardır.

Anlaşıldığı kadarı ile sünneti vahiy kabul eden âlimlerin sünnet anlayışları, usûlcülerin “*Sünnet, Hz. Peygamber'den sadır olan ve şer'î bir hükme delâlet eden her türlü söz, fiil ve takrîrlerdir*” tarifi⁷⁵⁵ ile uyum arz etmektedir. Buna göre sünnet, sadece “dinî konularla” ilgili Hz. Peygamber'in uygulamalarını ihtiva eder. Vahiy olduğu bildirilen sünnetler de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu anlayışlara hurmaların aşılması olayı ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivâyet edilen “*Ben de bir beşerim. Size dininiz ile ilgili bir şey emrettiğimde onu alın. Re'y ile bir şey emrettiğimde ise, ben de bir beşerim*”⁷⁵⁶ hadisinde ifadesini bulan “dinî olma” özelliğinin etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle, âlimlerin sünnetin kaynağı ile ilgili görüşlerinin anlaşılmasında bu ayrıntı önem taşımaktadır.

⁷⁵² Bk. Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 42-43.

⁷⁵³ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, 40; Sıbâî, *Sünne*, s. 65; Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 10; Accâc, *Sünnet*, s. 16; Rıf'at Fevzî, *Tevsîku's-sünne*, s. 17.

⁷⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, sünneti şöyle tarif etmektedir: Sünnet, Rasululullâh (s.a.)'in ümmeti için şeriat olarak belirlemiş olduğu ve uyulması zaruri olan uygulamalarıdır. Bk. Hatîb, *Fakîh*, I, 258.

⁷⁵⁵ Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 33; Sıbâî, *Sünne*, s. 66; Accâc, *Sünnet*, s. 16; Rıf'at Fevzî, *Tevsîku's-sünne*, s. 17.

⁷⁵⁶ Müslim, Fezâil 140; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 153-154. Ayrıca bk. İbn Mâce, *Ruhûn* 15; Ahmed b. Hanbel, I, 445-446 (I, 162-163); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 409, IV, 77; Şâşî, *Müsned*, I, 69; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 242.

C. KUR'AN DIŞI VAHYİN İMKÂNI

Kur'ân'ın, vahyi yazılı bir kitap ile sınırlandırıp sınırlandırmadığı, Kur'ân dışı vahyin mümkün olup olmadığı ve mümkün ise hangi alanları kapsadığı gibi konuların tespiti, Kur'ân dışı vahyiden söz eden hadislerin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Geçmişte Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığı görüşünde olan âlimler tarafından, Allah Teâlâ'nın, Resûlullâh'a itaati emretmesi,⁷⁵⁷ Hz. Peygamber'e itaati kendisine itaat gibi kabul ettiğini beyân etmesi,⁷⁵⁸ Resûlullâh'ın getirdiklerine sarılmak, yasakladıklarından kaçınmak emrini vermiş olması,⁷⁵⁹ sünnetin Allah'tan gelen gayr-i metlûv bir vahiy mahiyetinde olduğuna delil sayılmış, ayrıca bu konuda pek çok hadis de delil olarak kullanılmıştır. Son zamanlarda sünnetin hucciyyeti konusu ile bağlantılı olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alıp almadığı meselesi, gündemi daha ziyade meşgul etmeye başlamıştır. Konuyu Kur'ân'a dayanarak çözmeye çalışanların, bu görüşlerine önceki âlimlerin sünnetin kaynağı tartışmalarında başvurmadıkları bazı âyetleri delil olarak gösterdikleri dikkat çekmektedir. Bu konuda delil olarak kullanılan âyetlerin sayısı oldukça fazladır ve bunların tamamı olmasa da bir kısmı açıkça Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını ifade etmektedir.⁷⁶⁰ Ayrıca Kur'ân dışında vahiy bulunmadığını gösteren delâleti kat'î bir âyetin bulunmaması⁷⁶¹ ve Kur'ân'ın, vahyin sadece kendisinden ibaret olduğunu açık ya da örtülü de olsa beyan etmemiş olması da⁷⁶² bu görüşün dayanakları arasındadır.

Mevdûdî (ö. 1979), sünnetin hucciyyetini reddeden Abdulvedûd isimli bir kişi ile yaptığı tartışmada Kur'ân dışı vahye delâlet eden bazı âyetleri aktardıktan sonra şöyle demektedir: “Ben, önünüze Kur'ân-ı Kerîm'den yedi âyeti örnek olarak

⁷⁵⁷ Âl-i İmrân 3/132; Nisâ 4/59; Mâide 5/92; Enfâl 8/1, 20, 46; Nûr 24/54, 56; Muhammed 47/33; Tegâbun 64/12.

⁷⁵⁸ Nisâ 4/80.

⁷⁵⁹ Haşr 59/7.

⁷⁶⁰ Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 30.

⁷⁶¹ Bk. Sifîl, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 42. Ayrıca bk. Güngör, “Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?,” s. 127.

⁷⁶² Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s. 16.

sundum.⁷⁶³ Bunlar, Hz. Peygamber'e Kur'ân'a ilaveten vahiy geldiğini ispatlamaktadır.⁷⁶⁴

Kur'ân dışı vahiy konusunun, öncelikli olarak Kur'ânî perspektiften hareketle çözülmesi gerekmektedir. Bu açıdan Kur'ân âyetleri incelendiğinde, vahyin sadece Kur'ân'a mahsus olduğu, Kur'ân dışında vahiy bulunamayacağı görüşünü destekleyecek bir âyet bulunmadığı görülecektir.⁷⁶⁵ Kural açıktır; mâni hükmün bulunmadığı yerde esasen âmir hükmün aranmasına gerek yoktur. Kaldı ki, Kur'ân dışında vahiy bulunduğunu, vahyin sadece kitaba mahsus olmadığını ve kitap dışında peygamberlere vahiy geldiğini gösteren pek çok âyet vardır.

1. Önceki Peygamberlere Gelen Vahyin Mahiyeti

Allah Teâlâ tarafından ilahî mesajları insanlara ulaştırmakla görevlendirilen peygamberler, doğrudan vahye muhatab olan kişilerdir. Vahiy alan bir peygambere kitap inmesinin zorunlu olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Zorunlu olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi olmadığını ifade edenler de vardır.⁷⁶⁶ Bu konudaki genel kanaat, tebliğde bulunmaları için ayrıca bir kitabın verilmesinin gerekmediği yönündedir.⁷⁶⁷ Bu görüş, tercih edilmeye daha layıktır. Zira Tevrât, Zebûr, İncil, ve Kur'ân ile Hz. İbrahim'e ve diğer bazı peygamberlere indirilen sahîfeler, vahiylerin bir kitapta toplandığına delil sayılabilirse de bu, tüm peygamberler için geçerli bir durum değildir. İsmail, İshâk, Yunus, Lût, Hûd ve diğer peygamberlere kitap (metlûv vahiy) indirilmemiş, bunlar yalnızca sözlü vahiyler almışlardır ve bu peygamberlere sözlü vahiyler dışında başka bir şey nâzil olmamıştır.⁷⁶⁸ Gönderilen peygamberlerin sayısının yüzyirmi dört bin civarında olduğu düşünüldüğünde,⁷⁶⁹ metlûv vahiy alan peygamberlerin sayısının ne kadar az olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kaldığı,

⁷⁶³ Usmânî, on altı âyetin Kur'ân dışı vahye delalet ettiğini belirtmiştir. Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 41.

⁷⁶⁴ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 96. Mevdûdî'ye göre, bizzat Kur'ân'da da sâbit olduğu üzere, Hz. Peygamber'e Kur'ân'a ilaveten vahiy yoluyla hükümler nâzil olmaktadır ve Peygamber, bu her iki tür vahye uymakla emrolunmuştur. Bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 69.

⁷⁶⁵ Bk. Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 127.

⁷⁶⁶ Bk. Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 65; Habeşî, *Metâlib*, s. 25; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyyetu's-sünne*, s. 486.

⁷⁶⁷ Bk. Heytemî, *Fethu'l-mübîn*, s. 10.

⁷⁶⁸ Bk. Selefi, *Hucciyyetu'l-hadisi'n-nebevî*, s. 109; Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 80.

⁷⁶⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 427-428 (V, 265-266); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 326.

kendisine kitap gönderildiği bilinmeyen Hz. Zekeriyâ'ya oğlu olacağına dair müjdesi⁷⁷⁰ de Yüce Allah'ın kullarına sadece bir kitap yolu ile hitap etmediğini gösteren açık delillerdendir.⁷⁷¹

İnsanlar, nasıl ki Allah'ın Kitabı'na iman ve ittiba etmekle emrolunmuşlarsa, aynı şekilde peygamberlerin emir ve talimatlarına da iman ve ittiba etmekle görevliyidiler. Bizzat kitap getiren peygamberlere de ilk günden metlûv vahiy nâzil olması gerekmiyordu. Ayrıca peygamberlere gelen bütün vahiylerin yazılmış olması yönünde bir şart da yoktur. Kendilerine kitap verilen peygamberler için de aynı durum söz konusudur. Onların aldıkları bütün vahiylerin kendilerine verilen Kitap'ta yer alması gerekmemektedir.⁷⁷² Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetler buna delâlet etmektedir ve Kur'ân'da, kendilerine kitap verilen peygamberlere, kitapları dışında da vahiy geldiğini gösteren birtakım bilgiler bulunmaktadır. Nitekim, Hz. Nûh'un gemiyi Allah'ın gözetiminde ve O'nun vahyi ile yapması,⁷⁷³ Lût kavmini helak etmekle görevli olarak gönderilen meleklerin Hz. İbrahim ve Hz. Lût ile konuşmaları,⁷⁷⁴ Hz. Davud'a zırh yapma sanatının,⁷⁷⁵ Hz. Süleyman'a kuş dilinin öğretilmesi,⁷⁷⁶ Hz. Yakub'un, oğlunun kokusunu duyarak ona kavuşacağını haber vermesi⁷⁷⁷ bu tür vahiylerdendir.⁷⁷⁸

Bu noktada kendilerine kitap verilen peygamberlerin bu kitapları bir defada tamamen alıp almadıkları meselesi ile karşılaşmaktadır. Bu konu, Kitap dışı vahiy ile ilgili problemlerin çözümü açısından oldukça önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm Peygamber (s.a.)'e bir defada değil bölümler halinde yirmi üç yıllık bir zamanda nazil olmuştur. Önceki ilâhî kitaplar ise, âlimler arasında meşhur olan görüşe göre, bir defada indirilmiştir.⁷⁷⁹ Önceki ilâhî kitapların bir defada indirildiği kabul edilecek ve Kur'ân bu açıdan gözden geçirilecek olursa kendilerine kitap verilen peygamberlerin bu iletişim

⁷⁷⁰ Âl-i İmrân 3/38-40.

⁷⁷¹ Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 130.

⁷⁷² Bk. Molla Hâtır, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 23 vd.

⁷⁷³ Hûd 11/37.

⁷⁷⁴ Bzk. Ankebût 29/31-33; Hicr 15/52-65.

⁷⁷⁵ Enbiyâ 21/80.

⁷⁷⁶ Neml 27/16.

⁷⁷⁷ Yusuf 12/96.

⁷⁷⁸ Güngör "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 130.

⁷⁷⁹ Bk. Zerkânî, *Menâhil*, I, 46.

biçiminin dışında da vahiy aldıkları kolaylıkla görülecektir. Sadece Hz. Musa ile ilgili bilgiler bile kitap dışı vahyin mahiyet ve sınırlarını göstermesi açısından yeterlidir.

Tevrât'ın bir defada indirilip indirilmediği konusunda Yahudiler arasında ihtilaf varsa da bir defada toplu olarak Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'ya vahyedildiği genel kabul görmektedir.⁷⁸⁰ Begavî, Râzî ve Kurtubî (ö. 671/1273) gibi müfessirler de “*O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrât ile İncil'i indirmişti*”⁷⁸¹ âyetine dayanarak Kur'ân'ın tedricen indirildiğini, bundan dolayı “nezzele” fiilinin kullanıldığının, Tevrât ve İncil'in ise bir defada indirildiğini, bundan dolayı da “enzele” fiilinin kullanıldığının söylendiğini bildirmişlerdir.⁷⁸²

Bu görüşleri dikkate alarak Tevrât'ın bir defada indirildiği kabul edilirse, Kur'ân'da Hz. Musa ile ilgili anlatılan pek çok olayın kitap dışı vahiyle ilgili olduğu görülecektir. Nitekim Allah Teâlâ, Musa'ya peygamber olduğunu bildirmiş, onu Firavun'a göndermiş ve onun iman etmesini, hidayete gelmesini ve İsrâiloğulları'nı Musa ile göndermesini emretmiştir.⁷⁸³ Fakat o zaman daha Tevrât nâzil olmamıştı. Zira Tevrât, Firavun'un ölümünden ve İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkmalarından sonra nâzil olmuştur.⁷⁸⁴ Tüm bunlar, Hz. Musa'nın, Tevrât'ın kendisine vahyedilmesinden önce vahiy aldığı konusunda açık birer delildir.

“*Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti*”⁷⁸⁵ âyetinde söz edildiği üzere Hz. Âdem'e isimler Allah Teâlâ tarafından öğretilmiş; Nuh (a.s.) da kavmine şöyle hitab etmiştir: “*Size Rabbim'in vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum.*”⁷⁸⁶ Bu âyette Nuh (a.s.) kendisine Allah Teâlâ tarafından bilgi verildiğini bildirmektedir.

⁷⁸⁰ Adam, *Tevrât*, s. 74. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 64-74, 86-87.

⁷⁸¹ Âl-i İmrân 3/3.

⁷⁸² Bk. Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, II, 6; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, 136; Kurtubî, *Câmi'*, V, 10. Burada tenzîl ve inzâl arasındaki farka dikkat çekilerek bu sonuca ulaşılmıştır. Bk. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 524. Tevrât ve İncil'in bir defada indirildiğine dair diğer görüşler için bkz. Ebu's-Suûd, *İrşâdu akli's-selîm*, II, 4; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 123-124.

⁷⁸³ Tâhâ 20/43.

⁷⁸⁴ Bk. Abdulganî Abdulhâlîk, *Huciiyyetu's-sünne*, s. 486-487.

⁷⁸⁵ Bakara 2/31.

⁷⁸⁶ A'râf 7/62.

Hız. Yakub ile ilgili olarak Allah Teâlâ “Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik” buyurmaktadır.⁷⁸⁷ Bu âyette Yakub (a.s.)’ın Allah Teâlâ tarafından bilgilendirildiği haber verilmektedir. Hız. Yakub, oğlu Yusuf’a “İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek”⁷⁸⁸ derken onun peygamber olacağını ve Allah Teâlâ’nın ona rüya yorumunu öğreteceğini haber vermektedir. Bu âyetten Yakub (a.s.)’ın bu bilgiyi önceden vahiy yolu ile aldığı ortaya çıkmaktadır. “(Yusuf) dedi ki: Size yedirilecek yemek gelmeden önce onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, Rabbin’in bana öğrettiklerindendir”⁷⁸⁹ âyetinde Hız. Yakub’un haber verdiği üzere Allah Teâlâ’nın Hız. Yusuf’a rüya yorumunu öğrettiği anlatılmaktadır. Hız. Yusuf’a rüya yorumunun öğretildiği ise “Ey Rabbin! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin”⁷⁹⁰ âyetinde bildirilmiştir.

Bu konuda son olarak Hız. Musa ile Hızır olduğu bildirilen kişi arasında geçen olayların anlatıldığı âyetler üzerinde durmak istiyoruz. Hızır-Musa kıssasının baş taraflarında Allah Teâlâ, “Derken, kullarımızdan birini buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik”⁷⁹¹ buyurmaktadır. Bu âyet, Allah Teâlâ’nın, kullarına geleceğe yönelik bilgi verebileceğini göstermektedir. Çünkü kıssanın devamında anlatılan olaylar, bu kişinin geleceğe yönelik bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Hızır’ın, gemiyi delmesi, çocuğu öldürmesi ve duvarı tamir etmesi gibi olaylardan sonra “Ben, bunu (bunları) kendiliğimden yapmadım”⁷⁹² dediği görülmektedir. Bu durumda o, bu konulardaki bilgileri Allah Teâlâ’dan almıştır.

Bu örnekler, Allah Teâlâ tarafından bir kitap ile kayıtlı olmaksızın peygamberlere vahiy gönderildiğine ve bazı bilgilerin öğretilebileceğine dair açık delillerdir. Bu bilgilerden sonra Hız. Peygamber’in Kur’ân’a yansımayan bir vahiyle Allah Teâlâ tarafından bilgilendirildiğini gösteren âyetlere geçebiliriz.

⁷⁸⁷ Yusuf 12/68.

⁷⁸⁸ Yusuf 12/6. Burada zikredilen “olayların yorumu” ile “rüya tabiri” kastedilmektedir. Bk. Şinkîti, *Edvâu’l-beyân*, III, 51-52.

⁷⁸⁹ Yusuf 12/37.

⁷⁹⁰ Yusuf 12/101.

⁷⁹¹ Kehf 18/65.

⁷⁹² Kehf 18/82.

2. Hz. Peygamber'e Beyân Görevinin Verilmiş Olması

Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Yüce Allah'tan vahiy aldığına, Kur'ân'ı tebliğ görevi yanında ona bir de Kur'ân'ı açıklama görev ve yetkisinin verilmiş olması delil olarak gösterilmektedir.⁷⁹³ Zira Kur'ân'da Hz. Peygamber'in, görevinin yalnızca Kur'ân'ı tebliğ olmadığı, bunun yanında beyân görevinin de bulunduğu *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik"*⁷⁹⁴ âyetinde bildirilmektedir. Allah Teâlâ, *"(Resûlüm!) onu (vahiy) çabucak almak için dilini kımlatma. Şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphelen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir"*⁷⁹⁵ âyetleri ile Kur'ân'ı açıklama görevini kendisinin üstlendiğini haber vermektedir.

Bazı araştırmacılara göre bu âyetler, Allah Resûlü'nün, Cebrâîl'in kıraati ile Kur'ân okuduğuna ve ilme olan aşırı hırsından dolayı Cebrâîl'in kıraati sırasında müşkil yönleri ve manalarını sorduğuna delildir. Peygamber (s.a.)'e *"Sen onun okunuşunu takip et"* âyetiyle Cebrâîl'in kıraati ile Kur'ân okuması, *"Onu açıklamak da bize aittir"* âyetiyle de beyân ile ilgili sorular sorması yasaklanmıştır.⁷⁹⁶ Bunun sebebi, Hz. Peygamber'in beyân görevinden bahseden âyetlerdeki ezberletme, ezberlediği gibi okumasını sağlama ve manasını kavratmayı Allah Teâlâ'nın üstlenmiş olmasıdır.⁷⁹⁷ Özellikle *"Onu açıklamak (beyân) bize aittir"* ifadesi, Kur'ân âyetleri dışında onu açıklayıcı vahiyler geldiği konusunda açık bir delil mahiyetindedir. Hâlbuki bu açıklamalar Kur'ân'da yer almamaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹³ Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 137.

⁷⁹⁴ Nahl 16/44.

⁷⁹⁵ Kıyâme 75/16-19.

⁷⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 198-199.

⁷⁹⁷ Allah Teâlâ'nın beyâna dair bilgileri vahiy yolu ile Hz. Peygamber'e bildireceği kabul edilmekle birlikte bazıları bunu, "onu senin dilin ile açıklamak bize aittir" diyerek tefsir etmiştir. Bk. Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, VIII, 284. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 451. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 504; Kurtubî, *Câmi*, XXI, 426. Benzeri bir açıklamayı Taberî, İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 504. Âyete "senin hıfzeden ve okumandan sonra onu sana açıklar ve izah ederiz. Koymuş olduğumuz hüküm gereğince sana onun manalarını ilham ederiz" mânâsı da verilmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 278. Ayrıca bk. Merâgî, *Tefsîr*, XXIX, 152.

⁷⁹⁸ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146. Bazı âlimler tarafından beyân edilecek hükümlerin Kur'ân tarafından açıklanacağı söylenmişse de bu görüş bazı yönlerden tenkide uğramıştır. Bk. Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 143; Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 138; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146.

Bu konuda yapılan bir başka yoruma göre, Kur'ân-ı Kerîm'de çok iyi Arapça bilenlerin bile tam olarak anlayamayacağı bazı lafız ve kavramlar bulunmaktadır. Öte yandan Kur'ân'da namaz, oruç, zekat, hac gibi ibâdetler farz kılınmış olmasına rağmen bunların nasıl icrâ edileceğine dair teferruatlı açıklamalar yoktur. Bu açıklamaları Hz. Peygamber yapmıştır. İbâdetlerin şeklinde re'y ve içtihad ile düzenleme yapılması mümkün olmadığına göre, Kur'ân'da yer almayan ibâdet şekillerine ve teferruatına dair bilgileri Hz. Peygamber'in ilâhî vahiy ile aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁹⁹ Zaten Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın tamamını kendi tecrübe ve bilgisiyle tefsir etmesi mümkün değildir. Bu nedenle beyân görevini yerine getirebilmesi için Allah Teâlâ'dan bilgi alması zorunludur.⁸⁰⁰ Ancak Hz. Peygamber'in hangi hükümleri beyân edeceği konusunda farklı görüşler vardır. Buradaki beyândan kastın "hadleri,"⁸⁰¹ "helal ve haramı,"⁸⁰² "müşkil manaları"⁸⁰³ ve ahkâmı,⁸⁰⁴ "hem Kur'ân lafızlarını hem de Kur'ân'ın manalarını"⁸⁰⁵ açıklamak olduğu ifade edilmiştir.⁸⁰⁶

Söz konusu âyet, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy alabileceği noktasından hareketle şöyle yorumlanmaktadır:

Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Allah'ın Kelâmı'nın dışında vahiylerin geldiği bu âyetle sâbittir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan bazı emir ve bilgiler de Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e aktarılmıştır. Kur'ân'da yer alan emir, talimat, işaret, kelimeler ve özel deyimler ile ilgili açıklamalar da Allah'ın Kitabı'nda yer almış olsaydı o zaman "Onu açıklamak da bize aittir" demenin hiçbir anlamı kalmazdı. Zaten Kur'ân'da olan bir şeyin izahına ihtiyaç yoktur. O halde kabul etmeliyiz ki, Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımı, açıklaması ve yorumlanmasıyla ilgili Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e gelen ilham ve

⁷⁹⁹ Bk. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146; Ayrıca bk. Hayrâbâdî, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 44.

⁸⁰⁰ Bk. Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 137. Mevdûdî'ye göre, Hz. Peygamber'in, sözleri ve fiilleri ile açıkladığı Kur'ân hüküm ve talimatları, onun zihninin ürünü değildi. Aksine, Kur'ân'ı ona indiren Allah Teâlâ, bizzat manasını da ona anlatıyor ve açıklama gerektiren yerleri açıklıyordu. Bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 170.

⁸⁰¹ Sa'lebî, *Keşf*, VI, 330; Kurtubî, *Câmi'*, XXI, 426. Katâde de bu görüştedir. Bk. Kurtubî, a.y.

⁸⁰² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 512; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 504; Sa'lebî, *Keşf*, VI, 330; Kurtubî, *Câmi'*, XXI, 426. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 279. Katâde de bu görüştedir. Bk. Kurtubî, a.g.e., XXI, 426. Taberî, bu görüşü İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 504.

⁸⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 191; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, II, 567; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, IX, 67.

⁸⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 504; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 191; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, IX, 67.

⁸⁰⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, s. 5-6.

⁸⁰⁶ Hamdi Yazır âyeti "lüzum ve ihtiyaç ortaya çıktıkça ifade tarzlarından biriyle maksadın ifadesi ve açıklanması" manasında yorumlamıştır. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VIII, 181.

vahiyler Kur'ân'da yer almamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in dışında yapılan bu açıklamalar Hz. Muhammed'e gizli (hafî) vahyin geldiğinin bir delilidir.⁸⁰⁷

Hz. Peygamber'in, beyân görevinden söz eden âyetlerden ve bu konuda yapılan yorumlardan, bu görevini Kur'ân dışı vahiyle aldığı bilgiler ile yapacağı anlaşılmaktadır.⁸⁰⁸ Ancak Peygamber (s.a.)'in, beyân görevi çerçevesinde Kur'ân dışı vahiy alması mümkün olmakla birlikte bunun sınırlarını tam olarak tespit etme imkânı olmadığı gibi tüm açıklamalarının vahiy olduğunu iddia etmek de doğru olmasa gerektir.

3. Hz. Peygamber'e Hikmet Verilmiş Olması

Kur'ân-ı Kerîm'de sözü edilen ve Hz. Peygamber'e hikmet verildiğinden bahseden âyetlerdeki⁸⁰⁹ hikmetin sünnet olduğu başta İbn Abbâs⁸¹⁰ olmak üzere Katâde,⁸¹¹ İbn Cüreyc (ö. 150/767),⁸¹² Taberî (ö. 310/923),⁸¹³ Zemahşerî (ö. 538/1144),⁸¹⁴ Kurtubî (ö. 671/1273),⁸¹⁵ Neseî (ö. 710/1310),⁸¹⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁸¹⁷ ve Şevkânî (ö. 1250/1834)⁸¹⁸ gibi önde gelen âlim ve müfessirler tarafından ifade edilmiştir.

Hikmeti sünnet olarak kabul eden İslâm âlimlerinin Kur'ân'dan önemli delilleri bulunmaktadır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiştir."⁸¹⁹ "Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur."⁸²⁰

⁸⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 143.

⁸⁰⁸ Aydınlı, "Sünnetin Kaynağı Hakkında," s. 50.

⁸⁰⁹ Bk. Bakara 2/151, 231; Âl-i İmrân 3/164; Nisâ 4/113; Ahzâb 33/34; Cum'a 62/2.

⁸¹⁰ Bk. İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, (Nuaym b. Hammâd'ın ziyaretleri bölümü), s. 454.

⁸¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 417, VI, 213, XIX, 108, XXII, 627. Hikmeti "Sünnet" olarak yorumladığı âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/48, 164; Ahzâb 33/34; Cum'a 62/2.

⁸¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 417.

⁸¹³ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 108

⁸¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 369, 477, IV, 102.

⁸¹⁵ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, IV, 103.

⁸¹⁶ Bk. Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, I, 118, 163, 348.

⁸¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, I, 464, 631.

⁸¹⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 372.

⁸¹⁹ Nisâ 4/113.

⁸²⁰ Cum'a 62/2.

“Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın”⁸²¹ buyurmuştur. Genel kabule göre, buradaki Kitap Kur’ân, hikmet ise sünnettir.⁸²² Zira söz konusu âyetlerde hikmetin indirilmesinden, öğretilmesinden ve okunmasından söz edilmektedir ki, bu da, hikmetin indirilmesinin, Kitab’ın indirilmesinden başka bir anlamı bulunduğu, bir başka ifade ile hikmetin Kur’ân’dan başka bir şeye karşılık geldiğine delildir.⁸²³

4. Hz. Peygamber’in Bilgilendirildiği Bazı Konular

Yukarıda zikri geçen ve Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında vahiy aldığına delil sayılan genel anlamlı âyetler yanında, belirli konularda Allah Teâlâ’nın, Resûlü’ne Kur’ân vahyi dışında bilgi verdiğinden söz eden başka âyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerin önemli bir kısmı Hz. Peygamber döneminde cereyan eden savaşlarla ilgilidir. Bir kısmı ise Allah Resûlü’nün, eşleri ile yaşamış olduğu bazı olaylar üzerine nâzil olmuştur.

a. İki Taifeden Birisinin Vaat Edilmesi

Bedir savaşı bitiminde ganimet mallarının taksimi meselesi ortaya çıkınca Enfâl sûresi nâzil olmuş ve bu sûrede savaşın tamamı üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Allah Teâlâ bu değerlendirmeye, Hz. Peygamber savaş için evden ayrıldığı andan başlamaktadır.⁸²⁴ Bedir savaşı ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: *“Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birisinin sizin olduğunu vaat ediyordu. Siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (Kureyş ordusunu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.”*⁸²⁵

Bu olayın arka planı şöyle anlatılmaktadır:

Resûlullâh (s.a.), Ebû Süfyan’ın kervanının Şam’dan döndüğü haberi kendisine ulaşınca kervanın peşine düşmek için Medîne’den hareket etti. Kervanda Kureyş’e ait çok miktarda mal vardı. Resûlullâh (s.a.), süratli olanları harekete geçirerek 310 küsur kişi ile yola çıktı. Bedir yolu üzerinden sahile doğru kervanın peşine düştü. Resûlullâh’ın peşlerine düştüğünü öğrenen Ebû Süfyan, hemen Damdam b. Amr’ı uyarıcı olarak Mekke’ye gönderdi. Mekkeliler dokuzyüz veya bin silahlı kişi ile yola çıktılar. Ebû Süfyan deniz sahilini takip edip sağ taraftan

⁸²¹ Ahzâb 33/34.

⁸²² İbn Kayyim, *Rûh*, s. 71-72.

⁸²³ Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 40.

⁸²⁴ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 95.

⁸²⁵ Enfâl 8/7.

ilerleyerek kurtuldu. Mekkeliler ise gelerek Bedir kuyusuna ulaştılar. Allah Teâlâ, birbirlerinden habersiz olarak Müslümanları ve kâfirleri bir araya getirdi. Zira O, Müslümanların kelimesini yüceltmeyi, düşmanlarına karşı onlara yardım etmeyi ve hak ile bâtılın arasını ayırmayı murad etmişti. Resûlullâh’a Mekkeliler’in çıktığı haberi ulaşınca Allah Teâlâ ona vahyedip iki taifeden birisini vaad etti; ya kervan ya da Mekkeliler. Müslümanların çoğunluğu kervanı istiyordu. Çünkü onda savaşmadan kazanç elde etme imkânı vardı. Allah Teâlâ bunu “Siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (Kureyş ordusunu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu”⁸²⁶ âyetiyle anlatmaktadır.⁸²⁷

Hiz. Peygamber’e vaad edilen⁸²⁸ iki taifeden birisi Kureyş kervanı, diğeri ise Mekke müşriklerden oluşan Ebû Cehil komutasındaki orduydı. Allah Teâlâ, daha savaş olmadan Müslümanlara bu iki taifeden birisini ele geçireceklerini bildirmiştir. Ancak bununla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de herhangi bir âyet yoktur. Bu vaat, Müslümanlara Hiz. Peygamber tarafından herhangi bir âyete referansta bulunulmadan ifade edilmiştir. Hâlbuki söz konusu âyet, bunu Hiz. Peygamber’in değıl Allah’ın bir vaadi olarak göstermektedir. Bundan çıkarılabilecek tek sonuç, söz konusu vaadin Hiz. Peygamber’e gayr-i metluv vahiy yoluyla geldiğidir. Bu vahyin rehberliğinde Hiz. Peygamber bu savaşta Allah’ın yardım edeceğini sahâbîlerine bildirmiştir. Bu suretle bu olay, Kur’ân’da yer almayan vahiy türünün başka bir delilini teşkil etmekte ve gayr-i metluv vahiy olarak ifade edilmektedir.⁸²⁹

b. Rüyasında Düşmanların Sayıca Az Gösterilmesi

Bedir savaşına çıkmadan önce Hiz. Peygamber’e, uykusunda düşman ordusunun sayısı olduğundan daha az gösterilmiştir. Konu ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Hatırla ki, Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir.*”⁸³⁰

⁸²⁶ Enfâl 8/7.

⁸²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 14-15. Bu olayın ayrıntıları ile ilgili geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 38-50; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 14-18.

⁸²⁸ Bu vaadin Kur’ân’da bulunmayan doğrudan bir vahiyyle verildiğı söylendiğı gibi Cebrâîl vasıtası ile Hiz. Peygamber’e Kur’ân dışı bir vahiyyle bildirildiğı de söylenmiştir. Bk. Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 545; Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 50.

⁸²⁹ Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 34-35. Ayrıca bk. Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 545; Molla Hatır, *es-Sünnetü’n-nebeviyye*, s. 60-65; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 147; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 191-192; Duman, *Vahiy Gerçeğı*, s. 132-133; Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 235; Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 89.

⁸³⁰ Enfâl 8/43.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e rüyasında düşmanların sayısını az göstermiş, Hz. Peygamber de bunu ashâbına haber vermiştir. Hâlbuki düşmanların sayısının az gösterildiğine dair Kur'ân'da başka bir âyet bulunmamaktadır. Dolayısıyla Enfâl sûresinin 43. âyeti, Kur'ân'a yansımayan bir vahiy ile Allah Teâlâ'nın Peygamberi'ni bilgilendirdiğine önemli bir delildir.⁸³¹ Bu bilgilendirme ile Hz. Peygamber ve ashâbının, düşmanlarına karşı cesaretleri ve kendilerine olan güvenleri artmıştır.⁸³²

Hz. Peygamber'e, düşmanların sayısının az olduğu uykuda rüya yolu ile gösterilmiştir. Bu olay, peygamberlerin rüyalarının vahiy olmadığını iddia edenlerin⁸³³ aleyhine bir delildir. Zira, Enfâl 43. âyeti, rüyaların Allah Teâlâ ile peygamberleri arasında bir iletişim yolu olduğu konusunda açık bir delildir.

c. Müslümanlara Meleklerle Yardım Edileceklerinin Bildirilmesi

Uhud Savaşı münasebetiyle Bedir Savaşı'nda meydana gelen olayları hatırlatmak üzere nâzil olan âyetlerde, Yüce Allah'ın Müslümanlara yardım için melekler gönderme vaadinde bulunduğu anlatılır.⁸³⁴ Bedir savaşı ile ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Hatırlayın ki, siz Rabbiniz'den yardım istiyordunuz. O da, ben, peşpeşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim diyerek duânızı kabul etmişti."*⁸³⁵ Bu âyetin inişi hakkında Hz. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bedir günü Resûlullâh (s.a.) müşriklere baktı. Onlar, bin kişiydiler. Sonra Müslümanlara baktı. Onlar ise üçyüz on dokuz kişiydiler. Kibleye yöneldi, ellerini açtı ve şöyle diyerek duâ etmeye başladı: *"Ey Allah'ım! Bana vaad ettiğini yerine getir. Ey Allah'ım! Eğer İslâm ehlinen şu taifeyi helak edecek olursan yeryüzünde bir daha asla sana ibâdet edilmez."* Elleri açık vaziyette bu duâyı o kadar çok yaptı ki, sonunda ridâsı omuzundan düştü. Ebû Bekr ridayı alıp omuzuna koydu, arkasından ona yapıştı ve "Rabbin'e bu kadar yalvarman sana yeter ey Allah'ın Resûlü! Anam babam sana feda olsun. O, sana vaad ettiğini yerine getirecektir" dedi. Allah Teâlâ *"Siz Rabbiniz'den yardım istiyordunuz. O da, ben peşpeşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim diyerek duânızı kabul"*

⁸³¹ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 194. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 195.

⁸³² Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 209-211; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 161; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 135; Kurtubî, *Câmi'*, X, 37; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, IV, 69; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, IV, 140.

⁸³³ Peygamberlerin rüyalarının vahiy olup olmadığı mevzuundan bu bölümün sonunda söz edilecektir.

⁸³⁴ Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 33.

⁸³⁵ Enfâl 8/9.

buyurmuştu” âyetini indirdi ve ona meleklerle yardım gönderdi.⁸³⁶ O gün olup da düşmanla karşılaştıklarında Allah Teâlâ müşrikleri hezimete uğrattı. Onlardan yetmiş kişi öldü, yetmiş kişi de esir alındı.⁸³⁷

Söz konusu yardımı bildiren ve Bedir savaşından önce nâzil olan bir başka âyet bulunmadığına göre, sahâbîlerin bu haberi nereden ve hangi vasıta ile aldıkları yine Kur’ân tarafından açıklanmaktadır: “*Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir’de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah’tan sakının ki O’na şükretmiş olasınız. O zaman sen, mü’minlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melek*⁸³⁸ *Rabbiniz’in sizi takviye etmesi sizin için yeterli değil midir? Evet, siz sabır gösterir ve Allah’tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melek*⁸³⁹ *sizi takviye eder. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır.*”⁸³⁹

Bu âyetlerdeki “*Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı*” ifadesi, meleklerin yardımıyla müjdelemeyi Allah’a atfetmektedir.⁸⁴⁰ Buradan anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ, mü’minlere melekler göndermek sureti ile yardım edeceğini Hz. Peygamber’e bildirmişti ve bu konuda mü’minlerin haber kaynağı Hz. Peygamber’di. O ise bu haberi herhangi bir yolla Allah Teâlâ’dan almıştı.⁸⁴¹

⁸³⁶ Hadis için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 312-313; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 75, VII, 357-358; Ahmed b. Hanbel, I, 139-140, 143-144; (I, 30-33); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 41-42; Müslim, Cihâd ve’s-Siyer 58; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 8; Bezzâr, *Müsned*, I, 306-307; Ebû Avâne, III, 344, 369-371; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 114-116. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 51; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 18.

⁸³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 18.

⁸³⁸ Önceki âyette yardıma gelecek meleklerin sayısı bin olarak verilmiş, burada ise üç bin meleğin yardım edeceği bildirilmiştir. Bazıları bunu, Bedir savaşında müşriklerin sayısının bin olduğundan dolayı bin melek, Uhud savaşında ise müşriklerin üç bin kişi olmalarından dolayı üç bin melek yardım edildiği anlamında yorumlamışlardır. Müfessirlerin çoğunluğu ise melekler ile yardımın Bedir’de olduğu görüşündedir. Buna göre Allah Teâlâ önce bin melek ile yardım edeceğini haber vermiş, daha sonra ise yardıma göndereceği meleklerin sayısını üç bine çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 183-186.

⁸³⁹ Âl-i İmrân 3/123-126.

⁸⁴⁰ Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 545.

⁸⁴¹ Bk. Güngör, “Kur’ân’a Göre Kur’ân’dan Başka Vahiy Var mıdır?,” s. 133-134. Ayrıca bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 95-96; Çakın, *Hadis İnkârcıları*, s. 17; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 192-193.

Âl-i İmrân sûresinin konu ile ilgili âyetleri sadece savaştan sonra verilmiş söz konusu müjdeye bir atıftır ve bu âyette yardım müjdesinin Hz. Peygamber tarafından verildiği kesin bir dille belirtilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in sözü başka bir örnekte Allah'ın sözü olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in diğer sözlerinden bu tür sözlerini ayıran şey, onun, Kur'ân'da yer almayan özel bir vahiyle kendisine bildirilmiş olmasıdır. İşte “buna gayr-i metlûv vahiy” denir.⁸⁴²

Eğer vahyi sadece Kur'ân ile sınırlandırmak gerekseydi Kur'ân'da, Allah Teâlâ'nın Bedir'de bin meleklerle yardım edeceğine dair bir âyetin bulunması gerekirdi. Hâlbuki böyle bir âyetin Kur'ân'da yer almaması, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'a yansımayan bir vahiy ile Peygamberi'yle irtibat halinde bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁴³

d. Hz. Peygamber'e, Hz. Zeyneb ile Evliliğinin Önceden Haber Verilmesi

Hz. Peygamber, evlatlığı olan Zeyd b. Hârîse'yi Zeyneb bint Caş ile evlendirmiş, ancak bir süre sonra bazı sorunlar çıkması üzerine bu evlilik zorla yürümeye başlamıştır. Zeyd b. Hârîse en sonunda eşini boşamıştır. Hz. Peygamber daha sonra Zeyd'in boşadığı eşi Zeyneb ile evlenmiştir. Bu olaydan Kur'ân'da şöyle bahsedilir: “(Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye “eşini yanında tut, Allah'tan kork!” diyordun. Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) mü'minlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.”⁸⁴⁴

Bazı araştırmacılar, Hz. Peygamber'in Zeynep ile Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiyle bu âyet inmeden önce evlendirildiği görüşündedirler.⁸⁴⁵ Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evliliğinin Kur'ân dışı bir vahiyle gerçekleştiği iddiasına bazı eleştiriler yöneltirilmiş ve Hz. Peygamber'in daha önceden değil bu âyetin inmesi ile Zeyneb'le

⁸⁴² Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 33-34.

⁸⁴³ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 194. Ayrıca bk. Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 235; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146; Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 143; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 491.

⁸⁴⁴ Ahzâb 33/37.

⁸⁴⁵ Bk. Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 544; Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 37. Ayrıca bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 94, 190-191.

evlendirildiği bildirilmiştir.⁸⁴⁶ Allah Resûlü'nün, âyetin inişinden sonra Zeyneb'in yanına girdiğini bildiren rivâyetler dikkate alındığında,⁸⁴⁷ bu evliliğin daha önceden değil âyetin inişi ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in Zeyneb ile daha önceden evlendirildiği ve bunun, Kur'ân'da yer almayan gayr-i metluv vahiy ile olduğu yorumunun isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. O da Hz. Peygamber'in âyetle sözü edilen "içinde gizlediği şey"nin ne olduğudur. İslâm âlimleri bu konuda farklı görüşler dile getirmişlerdir. Onlardan bazıları Hz. Peygamber'in gönlünün Zeyneb bint Cahş'ta kaldığını, bazıları ise gönlünün Zeyneb bint Cahş'ta kalması sebebiyle Zeyd'in ondan ayrılmasını istediğini,⁸⁴⁸ bir kısmı da Hz. Peygamber'in, Zeyd'in Zeyneb'i boşayacağını ve kendisinin onu nikâhlayacağını bildiğini söylemiştir.⁸⁴⁹

Bu yorumlardan ilk ikisi -kanaatimizce- isabetli değildir. Çünkü Zeyneb'i Zeyd ile bizzat Hz. Peygamber evlendirmiştir. Ayrıca halasının kızı olması nedeniyle Hz. Peygamber'in, Zeyneb'i daha önceden tanıdığı da bilinmektedir.⁸⁵⁰ İlk başta Zeyneb'i Zeyd'e istemeye gittiğinde Zeyneb'in istememesine rağmen Hz. Peygamber onu Zeyd ile evlendirmiştir.⁸⁵¹ Allah Resûlü'nün, Zeyneb'le evlenme imkânı varken onu Zeyd ile evlendirmesi, birinci görüşün doğru olmadığına delildir. İkinci görüş ise açıkça âyetle çelişmektedir. Zira Hz. Peygamber, -âyetle de belirtildiği üzere- Zeyd eşinden ayrılmak istediğini söylediğinde ona eşini bırakmamasını emretmiştir.

Bu durumda âyetin yorumu ile ilgili en makul görüş üçüncüsü olmaktadır. "Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun" ifadesi, Zeyd'in boşamasından sonra Zeyneb'le evleneceğini Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın

⁸⁴⁶ Bk. Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 226-227.

⁸⁴⁷ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 159. Rivâyetler için bk. İbnü'l-Mübârek, *Müsned*, s. 53; Ahmed b. Hanbel, IV, 505-506 (III, 195-196); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 362-363; Müslim, Nikâh 89; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 609; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 52, VI, 433; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 295-296; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 90-91.

⁸⁴⁸ Kurtubî, bu iddiaların, bu tür şeylerden Peygamber'in korunmuş olduğunu bilmeyen veya onun saygınlığını hafife alan kimseler tarafından ortaya atılacağını söylemiştir. Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 157-158.

⁸⁴⁹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 115-117; Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 159. Ayrıca bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 195-196; Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 53-56.

⁸⁵⁰ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, VI, 424; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 89.

⁸⁵¹ Taberî'nin naklettiğine göre, Zeyneb, Zeyd'i ondan daha üstün olmasından dolayı istememiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 113-114.

haber verdiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber Zeyneb'in Zeyd'den boşanacağını ve kendisinin onunla evleneceğini biliyordu fakat toplumda kötü karşılanacağını düşünerek bunu kimseye haber veremiyordu. Bu yüzden Zeyd, Zeyneb'le evliliğinin iyi gitmediğini kendisine söylediğinde Hz. Peygamber, Zeyd'e eşini tutmasını ve boşamamasını tavsiye ediyordu. Bu olayı takiben Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e Zeyneb'in kocası tarafından boşanacağını ve kendisinin onunla evleneceğini önceden haber vermiştir. Ancak bu bilgi Kur'an'da geçmemektedir ve bu, Hz. Peygamber'e gayr-i metluv vahiy yolu ile bildirilmiştir.⁸⁵²

Bu konuda Taberî'nin Ali b. Hüseyin'den yaptığı bir rivâyet bu görüşü desteklemektedir. Ali şöyle demiştir: Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e Zeyneb'in ileride eşi olacağını bildirmişti. Zeyd gelip Zeyneb'ten şikâyet ettiğinde Hz. Peygamber *"Allah'tan kork ve eşini yanında tut"* diyordu. Allah Teâlâ da *"Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun"* buyurdu.⁸⁵³ Bu yorum pek çok âlim tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵⁴ Bu rivâyet de gösteriyor ki, Allah Teâlâ, Kur'an vahyi dışında yakın istikbale yönelik fakat Kur'an'a yansımayan vahiyle Hz. Peygamber'e bazı bilgiler vermektedir.⁸⁵⁵

Ayrıca Hz. Peygamber'in, âyetin inişinden sonra Zeyneb'in yanına girdiğini bildiren rivâyetlerde, âyetin inişinden önce onunla evlenmek için girişimlerde bulunduğu anlatılmaktadır.⁸⁵⁶ Dönemin adetleri gereği evlatlıkların boşadığı eşleri ile üvey babalarının evlenmeleri mümkün değildi. Söz konusu âyetteki *"Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlatlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) mü'minlere bir güçlük olmasın"* ifadeleri, bu duruma işaret etmektedir.⁸⁵⁷ Eğer Allah Teâlâ, Zeyneb ile evleneceğini bildirmemiş olsaydı Hz. Peygamber onunla evlenmeye teşebbüs edemezdi. Bu da Hz. Peygamber'in daha önceden Zeyneb ile evleneceğini bildiğine ve içinde gizlediği şeyin bu olduğuna

⁸⁵² Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 36-37.

⁸⁵³ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 116-117. Ayrıca bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 157, 158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 425; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 90.

⁸⁵⁴ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 157.

⁸⁵⁵ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 196.

⁸⁵⁶ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVII, 159-160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 425-426.

⁸⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 426.

delildir. Bu nedenle pek çok araştırmacı, Hz. Peygamber'in Zeyneb'le evliliğinden söz eden Ahzâb otuz yedinci âyetini, Kur'ân dışı vahye örnek göstermiştir.⁸⁵⁸

e. Hz. Peygamber'e Sırrının İfşa Edildiğinin Haber Verilmesi

Hiz. Peygamber Hiz. Hafsa'ya bir sır söylemiş, Hiz. Hafsa ise o sırrı ifşa etmişti. Allah Resûlü bu sırrın eşi tarafından ifşa edildiğini öğrenince ondan bir açıklama istemiş, bunun üzerine eşi, sırrını ifşa ettiğini kendisine kimin haber verdiğini sormuş, Hiz. Peygamber, bunun Allah Teâlâ tarafından haber verildiğini söylemiştir.⁸⁵⁹ Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *“Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi “Bunu sana kim bildirdi?” dedi. Peygamber “Bilen, her şeyden haberdar olan (Allah) bana haber verdi” dedi.”*⁸⁶⁰

Muhammed Mustafâ el-A'zamî bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Bu âyet, şuna delâlet etmektedir: Resûlullâh (s.a.) eşlerinden birine bir sır vermişti. Eşi, bunu haber vermede bir sakınca olmadığını düşünerek Hiz. Peygamber'in sırrını ifşa etti. Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e bu olayı haber verdi. Hiz. Peygamber eşine ifşa ettiklerinin bir kısmını bildirdi, bir kısmını ise bildirmedi. Eşi, ilminin kaynağını sorunca Hiz. Peygamber “Bana Alîm ve Habîr olan (Allah) bildirdi” diye cevap verdi. Bu olaydan Allah Teâlâ'nın, eşinin ifşa ettiği şeye Peygamberi'ni muttali kıldığını öğreniyoruz. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de Hiz. Peygamber'in eşine ne söylediğinden bahsedilmez. Aynı şekilde eşinin ifşa ettiği şey de beyân edilmemiştir. Bu olay Hiz. Peygamber'e gayr-i metlûv vahiy yoluyla bildirilmiştir.⁸⁶¹

Hiz. Peygamber'e eşinin sırrını ifşa ettiğine dair bir vahiy indirilmiş fakat bu, bir hikmete binaen Kur'ân'da yer almamıştır.⁸⁶² Söz konusu âyette yer alan *“Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi”* ifadesi, Yüce Allah'ın, Resûlullâh'a söz konusu sırrı haber verdiğini açıkça göstermektedir. Bu bilgi, Kur'ân'ın hiçbir yerinde geçmez. Böylece bu âyet, Hiz. Peygamber'in Kur'ân'da yer alan vahiyden

⁸⁵⁸ Bk. Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 56; Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 59; Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 133-135; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146-147.

⁸⁵⁹ Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 35; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 93-94.

⁸⁶⁰ Tahrîm 66/3.

⁸⁶¹ A'zamî, *Dirâsât*, I, 38. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 91-92.

⁸⁶² Aydınlı, “Sünnetin Kaynağı Hakkında,” s. 50.

başka Allah Teâlâ'dan bazı vahiyler aldığıının müşahhas bir örneğidir. Bu, tamamen "gayr-i metlûv bir vahiy"dir.⁸⁶³

Hiz. Peygamber'e haber verenin başkası olabileceği iddiasına şöyle cevap verilmiştir: "*Bana Alîm ve Habîr haber verdi*"den kasıt mutlaka ve sadece Allah Teâlâ olabilir. Başka bir haberci olamaz. Ayrıca Alîm ve Habîr kelimeleri, Allah'tan başkası için kullanılamaz. Eğer Allah'tan başkası haber verseydi Allah Resûlü, نبائی خیر (bana haberi olan biri söyledi) derdi. Ayrıca Hiz. Peygamber, normal insanî yollarla bunu haber alsaydı sırrı başkasına söylemesi ve birisinin bunu Hiz. Peygamber'e haber vermesi Kur'ân'da zikredilmeye değer bir olay olmazdı.⁸⁶⁴

Allah Teâlâ'nın, Peygamber (s.a.)'in söylediği gizli sözün eşi tarafından diğerlerine açıklandığını Resûlü'ne haber verdiğini bildiren bir âyet Kur'ân'da bulunmadığına göre bu, Allah'ın, Resûlü'ne Kur'ân'ın yanı sıra Kur'ân dışı bir vahiyle mesaj ve direktifler gönderdiğini ispatlamaktadır.⁸⁶⁵

f. Rüyasında Mekke'ye Gireceklerinin Gösterilmesi

Fetih sûresinde Hiz. Peygamber'in gördüğü bir rüyanın Allah Teâlâ tarafından doğru çıkarıldığından söz edilir. Bu rüyada Allah Resûlü Medîne'de iken, ashâbı ile birlikte Mekke'ye güven içerisinde gireceklerini, müşriklerden korkmayacaklarını, bazıların saçlarını kısaltıp bazıların da saçlarını keseceklerini görmüş⁸⁶⁶ ve bu rüyayı ashâbına haber vermiştir.⁸⁶⁷ Böylece ashâbı rahatlamış, sevinmiş ve o yıl Mekke'ye gireceklerini düşünmüştü.⁸⁶⁸

Rivâyetlere göre, Allah Resûlü, ashâbına bunu haber verip umre yapmak amacı ile bin dörtyüz sahâbîsi ile birlikte Mekke'ye doğru hareket etti. Ancak Hudeybiye

⁸⁶³ Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 35.

⁸⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 188-190; Toksarı, *Sünnet*, s. 98.

⁸⁶⁵ Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 544. Ayrıca bk. Aydın, "Sünnetin Kaynağı Hakkında," s. 50; Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 235; Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 109-110; Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 142-143; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146; Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 100; Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 49-50; Sancaklı, "Sünnet Vahiy İlişkisi," s. 58-59; Güngör, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?," s. 134-135; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 190-191; Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar," s. 166.

⁸⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 315-317; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 101.

⁸⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, VII, 356.

⁸⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 549; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 101.

mevkiinde Mekkelilerce durdurularak umreyi gelecek yıl yapacaklarını karara bağlayan Hudeybiye antlaşmasını imzaladı. Ashâbdan bazıları, Ka‘be’nin ziyaretindeki bu gereksiz gecikmeden açıkça kaygılı idiler. Antlaşmanın hükümleri hakkında pek de lehte düşünmüyorlardı. Bu kişileri temsilen Hz. Ömer, Hz. Peygamber’e gelerek “Ey Allah’ın Resûlü! Bize Mekke’ye girip Ka‘be’yi tavaf edeceğimizi söylememiş miydin?” diye sordu. Resûlullâh (s.a.) “Ben size bu yıl, bu yolculukta tavaf edeceğimizi söyledim mi?” diye cevap verdi.⁸⁶⁹ Sonra vahiy geldi. “*Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.*”⁸⁷⁰

Bu âyet, Allah Resûlü’nün ashâbı ile birlikte Mekke’ye gidip umre yapacağına dair bir rüya gördüğünü teyit etmektedir. Hâlbuki Kur’ân’da mü’minlerin başları tıraş edilmiş ve saçları kısaltılmış vaziyette Mescid-i Harâm’a emniyet içerisinde gireceklerinden söz eden bir âyet yoktur. Bu âyet aynı zamanda Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’e istikbalde meydana gelecek bir olayı uykuda vahiy⁸⁷¹ yoluyla haber verdiğini göstermektedir. Öyle ise bu durum, Resûlullâh’a, Allah Teâlâ’dan, Kur’ân’da yer alanların yanında Kur’ân vahyi dışında bazı direktif ve talimatların da ulaştığı gerçeğinin kesin bir delili olmaktadır.⁸⁷²

“*Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı*” ifadesi, rüyada gösterilmiş olan şeyin henüz gerçekleşmemiş olduğunu açıkça anlatır. Eğer bu âyetler inmeden önce rüya gerçekleştirilmiş olsaydı Allah Teâlâ “*mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz*” yerine “*girmiştiniz*” derdi. Kaldı ki, Fetih sûresinin tamamı, bu âyetin, Müslümanların umresinin engellendiği ve Mescid-i Haram’a henüz girmedikleri, Hudeybiye barış

⁸⁶⁹ Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 330-342; Ahmed b. Hanbel, VI, 414-419, 424-430 (IV, 323-327, 328-331); Buhârî, Şurût 15; Ebû Davud, Cihâd 156; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 216-227; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 370-374; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 366-370.

⁸⁷⁰ Feth 48/27.

⁸⁷¹ Bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXVIII, 91.

⁸⁷² Bk. Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 544; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 93; Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 234-235; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 146; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 189-190; Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûvv,” s. 59.

antlaşması esnasında nâzil olmuştur. Dolayısıyla siyâk ve sibâktan, âyete, “o zaman gerçekleşmişti” anlamı verilemez.⁸⁷³

g. İsrâ Olayı ve Hz. Peygamber’e Gösterilen Alametler

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e bazı konularda bilgi verdiği gibi ona bazı şeyleri gösterdiğini de bildirmektedir. O, şöyle buyurmaktadır: “*Hani sana “Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı (görüntüleri) ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da bu, onlara büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz.*”⁸⁷⁴ Bu âyette bildirilen Hz. Peygamber’e gösterilen şeylerin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları dört maddede toplamak mümkündür.

a) Hz. Peygamber’e rüyasında Fetih sûresinde zikredilen Mekke’ye girecekleri gösterilmiştir.⁸⁷⁵

b) Bedir savaşında Müşriklerin öldürülecekleri yerler gösterilmiştir.⁸⁷⁶

c) Hz. Peygamber’in rüyasında Ümeyyeoğulları’nı minberinin üzerinde gördüğü, bunun üzerine bu âyetin indiği bildirilmiştir.⁸⁷⁷

d) Bunlar, Allah Teâlâ’nın İsrâ gecesinde gösterdiği âyetler/mucizelerdir.⁸⁷⁸

Taberî’ye göre, âyetin İsrâ gecesi hakkında indiği konusunda te’vîl ehlinin icmâi vardır.⁸⁷⁹ Râzî de, en sahîh yorumun bu olduğunu ve âlimlerin çoğunluğunun bu görüşü benimsediğini bildirmiştir.⁸⁸⁰

Bu görüşü, İbn Abbâs’tan nakledilen “Âyette anlatılan rüya, Hz. Peygamber’e İsrâ gecesi baş gözü ile gösterilen rüyadır” hadisi de desteklemektedir.⁸⁸¹ İbn Abbâs bu

⁸⁷³ Bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 183. Geniş bilgi için bk. Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 182-186.

⁸⁷⁴ İsrâ 17/60.

⁸⁷⁵ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 646; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, V, 53-54; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 188; Kurtubî, *Câmi’*, XIII, 110-111; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 140.

⁸⁷⁶ Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 188; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 140.

⁸⁷⁷ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 646-647; Sa’lebî, *Keşf*, IV, 59-60; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, V, 54; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 188-189; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, V, 92; Kurtubî, *Câmi’*, XIII, 111.

⁸⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 646-647; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 188-189; Kurtubî, *Câmi’*, XX, 31-32; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 140.

⁸⁷⁹ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 646-647.

⁸⁸⁰ Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 188-189.

yorumu ile Mi'râc olayına işaret etmiştir. Mesrûk (ö. 63/683), Said b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Mücâhid (ö. 103/721), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 118/736) ve diğer bazı âlimler âyetteki rüyayı “İsrâ gecesi (Mi'râc)” olarak tefsir etmişlerdir.⁸⁸²

İbn Abbâs gibi Hz. Peygamber'in bunu rüyada değil uyanık iken bizzat baş gözü ile gördüğünü söyleyen başka âlimler de vardır. Kurtubî, “rüyada görme” yorumuna karşı çıkararak, âyetin bu yorumu reddettiğini ve bunda insanlar için bir fitne bulunmayacağını belirtmiş, Hz. Peygamber'in bunu bizzat gözleri ile gördüğüne işaret etmiştir.⁸⁸³

Hamdi Yazır'a göre de, bazıları Mi'râcın uykuda gerçekleşen bir şey olduğunu zannetmişlerdir fakat bu yanlıştır. Çünkü rüyada herhangi bir kimse bir yere gidebilir, göklere çıkabilir. Böyle bir rüya gördüğünü söyleyen kimseye karşı çıkılmaz. Eğer Mi'râc, uykuda gerçekleşen bir olay olsaydı bununla imtihan edilmenin bir anlamı kalmazdı. Rüya, yaygın anlamı ile “uykuda görülenler” manasına geliyorsa da asıl manası “görmek”tir. Bu âyette de asıl anlamı ile yer almıştır.⁸⁸⁴

Burada yapılan yorumlardan yola çıkarak kesin bir kanaate varmak mümkün gözükmemektedir. İster rüyada isterse uyanıkken olsun sonuç olarak Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bazı şeyleri göstermiştir ve bunlar, Hz. Peygamber'in bilgilendirilmesine yöneliktir. Bu gösterilenlerin veya onun gördüklerinin vahiy kapsamında değerlendirilebileceği görüşünde olanlar vardır.⁸⁸⁵ Bu olayın, vahyin mahiyeti ile ilgili yorumlar açısından bakıldığında “vahiy” olarak kabulü zor görünmekle birlikte burada Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ini bilgilendirmesine yönelik bir durum söz konusudur.

⁸⁸¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 588, 920 (I, 221, 370); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 42, Tefsîru'l-Kur'ân 17, Kader 10; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 17; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 186; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 225-226; Hâkim *Müstedrek*, II, 472. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 641; Kurtubî, *Câmi'*, XIII, 110.

⁸⁸² Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 641-645; Kurtubî, *Câmi'*, XIII, 110; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'ı'l-Azîm*, V, 92.

⁸⁸³ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XIII, 110. Ayrıca bk. Şımkîti, *Edvâu'l-beyân*, III, 391-392. İsrâ olayının bedenle mi ruhla mı gerçekleştiği konusundaki görüşler için bk. Kurtubî, *Câmi'*, XIII, 10-12.

⁸⁸⁴ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 141.

⁸⁸⁵ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 89-90. Ayrıca bk. Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 51-52.

Hız. Peygamber'in bilgilendirilmesine yönelik bir başka olay da İsrâ gecesini meydana gelmiştir. İsrâ ile ilgili âyetle Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.*”⁸⁸⁶ Burada, gösterileceği bildirilen “*bir kısım âyetler*” Kur'ân'da anlatılmamaktadır. Bunun, Beytu'l-Makdis'e giderken yolda ve Beytu'l-Makdis'te Hız. Peygamber'in gördüğü âyetler ve ibretli olaylar olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸⁷

Yine İsrâ veya Mi'râc olayı ile ilgili olduğu belirtilen Necm sûresinin on sekizinci âyetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Andolsun o, Rabbin'in en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü*”⁸⁸⁸ Bu âyetle de Hız. Peygamber'in gördüklerinin ne olduğundan söz edilmemiştir. Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın, bu âyetle ilgili olarak Hız. Peygamber'in ufku kaplamış yeşil bir refref gördüğünü söyledikleri rivâyet edilmiştir.⁸⁸⁹

Fahreddîn er-Râzî'ye göre, bu olay Mi'râc gecesinde meydana gelmiştir. Bazı müfessirler, âyetle bahsedilen şeyin Hız. Peygamber'in Cebrâîl'i aslî suretinde görmesi olduğunu belirtmişlerdir. Râzî, buna karşı çıkarak Hız. Peygamber'in Allah'ın büyük âyetlerini gördüğünü ifade etmiş fakat bunların ne olduğunu söylememiştir.⁸⁹⁰ Âyet hakkında yorum yapan diğer bazı müfessirlere göre de, Hız. Peygamber birtakım şeyler görmüştür fakat bunların tam olarak ne olduğu tespit edilememiştir.⁸⁹¹

Âyetle ilgili yorumlara ve bu konuda vârid olan hadislere bakıldığında bu âyetlerin (alamet), Allah Resûlü'nün bir aylık mesafeyi bir gecede katederek Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gidişi, göğe yükselişi, peygamberleri tek tek tanınması, cennet-cehennem ahvâlini, melekût âleminin çok ilginç hâdiselerini görmesi ve beş

⁸⁸⁶ İsrâ 17/1.

⁸⁸⁷ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 448, 643, 646-647.

⁸⁸⁸ Necm 53/18.

⁸⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 45; Kurtubî, *Câmi'*, XX, 30-31.

⁸⁹⁰ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 254.

⁸⁹¹ Âyet hakkında yapılan yorumlar için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 30; Kurtubî, *Câmi'*, XX, 30-32.

vakit namazın farziyeti gibi olaylar olduğu görülmektedir.⁸⁹² Netice itibari ile bunlar, Kur’ân’da sadece “bir kısım/büyük âyetler” olarak tavsif edilmekte, başka bir açıklama yapılmamaktadır.⁸⁹³

Kur’ân’da Hz. Peygamber’in Cebrâîl’i aslî suretinde iki defa gördüğünden söz edilir. Bununla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrâîl) öğretti. Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu. Sonra (Muhammed’e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi. (Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız? Andolsun onu, Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında önceden bir defa daha görmüştü.*”⁸⁹⁴ Âyette Hz. Peygamber’in gördüğü bildirilen kişi Cebrâîl’dir. Allah Resûlü’nün, peygamberliğinin ilk zamanlarında Cebrâîl’i aslî suretinde gördüğünden hadislerde de söz edilmektedir.⁸⁹⁵

Bu âyetlerde anlatıldığına göre, Hz. Peygamber, bazı olağanüstü şeyleri müşahade etmiş veya bazı şeyler kendisine gösterilmiştir. Bu gösterilenlerin ne olduğunun bildirilmemesi ise bu bilgilendirmenin sadece Peygamber (s.a.)’e mahsus olduğuna delâlet etmektedir.

Hz. Peygamber’e Kur’ân dışında vahiy geldiğinden ve onun bazı konularda bilgilendirildiğinden bahseden bu âyetlerin dışında kıblenin değiştirilmesinden,⁸⁹⁶ Hz.

⁸⁹² Âyetle ilgili yorumlar için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 411-448; Kurtubî, *Câmi’*, XIII, 13-15; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, V, 5-45; Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 110-116. Ayrıca bk. Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 51-52.

⁸⁹³ Bk. Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, I, 51-52.

⁸⁹⁴ Necm 53/5-14.

⁸⁹⁵ Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 321-330; Ahmed b. Hanbel, V, 44-45, 92, 218-219, 256 (III, 306-307, 325, 377, 392); Buhârî, *Bed’u’l-Vahy* 3, *Bed’u’l-Halk* 7, *Tefsîru’l-Kur’ân* 74, Edeb 118; Müslim, *Îmân* 255, 256, 257; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 74; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 502; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 85. Ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, V, 297; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 29; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXVIII, 247-249; İbn Kayyim, *Zâdu’l-Meâd*, III, 36, 38; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VII, 448, 449, 453, 455.

⁸⁹⁶ Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 30-31; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 543. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 70-71, 92-93, 181-182; A’zamî, *Dirâsât*, I, 37; Abdulganî Abdulhâlîk, *Hucciyetü’s-sünne*, s. 335-336; Molla Hâtır, *es-Sünnetü’n-Nebeviyye*, s. 65-71; Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv,” s. 59; Ünal, *Yöntem Sorunu*, s. 101-102; Güngör, “Kur’ân’a Göre Kur’ân’dan Başka Vahiy Var mıdır?,” s. 135; Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 181-189; Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 90-92.

Peygamber'e mizan ve nurun verildiğinden,⁸⁹⁷ Nadiroğulları ağaçlarının Allah'ın izni ile kesildiğinden,⁸⁹⁸ Ramazan gecelerinde uyuyanların eşleri ile ilişkiye girmelerinin yasaklanmasından⁸⁹⁹ bahseden âyetler de Kur'ân dışı vahye delil olarak getirilmiştir. Fakat bunların Kur'ân dışı vahye delâletleri kat'î değildir. Bu nedenle bu âyetler üzerinde durulmamıştır.

5. Değerlendirme

Kur'ân dışı vahiy, Kur'ân açısından bakıldığında mümkündür ve Hz. Peygamber'e değişik zamanlarda farklı münasebetlerle Allah Teâlâ tarafından Kur'ân'a yansımayan bazı bilgiler vahyedilmiştir. Zaten Kur'ân'da da vahyin sadece Kur'ân'a has olduğu ya da bütün vahiylerin Kur'ân'da yer aldığı gibi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Önceki peygamberlere gelen vahiyler için de aynı durum söz konusudur. Kendilerine kitap verilen peygamberlerin, bu kitapların dışında vahiy almadıkları yönünde Kur'ân'da bir ifade yoktur. Aksine, dikkatli bir gözle incelendiğinde önceki peygamberlerin kendilerine verilen kitaplar dışında da vahiy aldıkları görülecektir. Ayrıca kendilerine kitap verilmeyen peygamberlere sadece sözlü vahiy gelmiştir. Bunlar da vahyin bir kitapla sınırlandırılmasının ya da bir peygambere gelen tüm vahiylerin bir kitapta yer almasının gerekli olmadığını göstermektedir.

Kur'ân'da, Allah Teâlâ tarafından Peygamber (s.a.)'e Kur'ân vahyi dışında bazı konularda vahiy gönderildiği ve bilgiler verildiği, bunların bir kısmının diğer insanları ilgilendiren bir yönü bulunurken, bazılarının sadece Hz. Peygamber'e mahsus olduğu görülmektedir. Müslümanların iki taifeden birini elde edecekleri, onlara bin melek ile yardım edileceği, Mekke'ye gireceklerinin rüyasında gösterilmesi gibi konularda Hz. Peygamber'e gelen vahiyler, sadece onun değil tüm Müslümanların bilgilendirilmesine yöneliktir. Ayrıca bu bilgilerin, Müslümanları rahatlatma ve onlara güven verme gibi bir özelliği vardır.

⁸⁹⁷ Bk. Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 546. Ayrıca bk. Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 175-177.

⁸⁹⁸ Bk. A'zamî, *Dirâsât*, I, 38; Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 35-36; Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, s. 95, 192-193; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 544-545; Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 139-141.

⁸⁹⁹ Bk. Usmânî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, s. 32-33; Molla Hâtır, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 76-80.

Eşine verdiği sırrın eşi tarafından ifşa edildiğinin ve Hz. Zeyneb ile evleneceğinin vahiy yolu ile haber verilmesi gibi durumlar ise sadece Hz. Peygamber'e yönelik bilgilendirmeler kapsamındadır.

Hz. Peygamber'in bilgilendirilmelerinin bir kısmı ise, kendisine bazı şeylerin gösterilmesi sureti ile olmuştur. İsrâ sûresinin hemen başında Allah Teâlâ, bazı şeyleri göstermek için onu Mescid-i Aksâ'ya götürdüğünü haber vermekte, yine aynı sûrede ona bazı görüntüleri gösterdiğini bildirmektedir. Necm sûresinde ise Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'nın bazı büyük âyetlerini gördüğünden söz edilir. Yine aynı sûrede bildirildiğine göre, Hz. Peygamber Cebrâîl'i iki defa aslî suretinde görmüştür. Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah Teâlâ'dan vahiy aldığını ve bazı konularda bilgilendirildiğini açıkça göstermektedir.

D. KUDSÎ HADİSLER, HZ. PEYGAMBER'İN RÜYALARI VE KUR'ÂN DIŞI VAHYİN GELİŞ YOLLARI

Vahiy, İslâmî literatürde Allah Teâlâ ile peygamberleri arasındaki özel bir iletişim yolunu ve bu iletişim sonucu elde edilen bilgileri adlandırmak için kullanılmakla birlikte mahiyeti itibari ile anlaşılması güç bir hadise olduğundan akıl ile kavranması zordur.⁹⁰⁰ Zira Allah Teâlâ, peygamberlerine vahyi dilediği yolla gönderebilmektedir.⁹⁰¹ Vahyin geliş yollarının farklı, bu yolla alınan bilgilerin de yalnızca peygamberlere has olması, ortaya bazı problemlerin çıkmasına yol açmaktadır. Sünnetin kaynağı ile ilgili olarak pek çok farklı görüşün ortaya çıkmasının asıl sebebi de burada yatmaktadır. Genellikle Kur'ân ve hadislere bağlı olarak gelişen bu görüşler, esas alınan âyet ve rivâyetlere göre farklılık gösterebilmekte, zaman zaman birbirine zıt fikirler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, burada doğrudan Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetlere geçmeden önce, kudsî hadisler ve Hz. Peygamber'in rüyaları ile Kur'ân dışı vahyin geliş yolları üzerinde durmak gerekmektedir.

1. Kudsî Hadisler

İslâm düşüncesinde vahiy, Kur'ân vahyi (vahy-i metlûv) ve Kur'ân dışı vahiy (vahy-i gayr-i metlûv) olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Kur'ân dışı vahiy

⁹⁰⁰ Şinkîti, *Kevseru'l-meâni'd-derârî*, I, 196.

⁹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 540.

denildiğinde, ilk olarak akla kudsî hadîsler gelir. Ancak kudsî hadis kavramına, geç bir dönemde ortaya çıkmış olduğundan son asra kadar yazılan usûl eserlerinde yer verilmemiştir. Fakat son dönemlerde sünnetin hucciyyeti ile ilgili tartışmaların yoğunluk kazanması ile birlikte bu kavram da hadis usûlü eserlerindeki yerini almıştır.⁹⁰² Kudsî hadislerin, özellikle tarifi, lafız ya da mânâ olarak rivâyeti ve Kur’ân ile diğer nebevî hadislerden farklı yönleri üzerinde durulmaktadır.

“Temizlik, bir şeyi tenzîh etmek ve mukaddes kılmak” gibi anlamlara gelen⁹⁰³ kuds (قُدُس) kelimesinden ism-i mensup olan kudsî kelimesi “temiz ve her türlü noksanlıktan uzak yüce bir varlığa ait olan şey” demektir.⁹⁰⁴ Kudsî hadis olarak isimlendirilmeleri, bu hadislerin Allah Teâlâ’dan gelmiş olmalarından dolayıdır. Yine aynı düşünceden dolayı kudsî hadisleri ifade etmek için “el-hadîsu’l-ilâhî (İlâhî hadis)” ve “el-hadîsu’r-Rabbânî (Rabbânî hadis)” gibi ifadeler de kullanılmaktadır.⁹⁰⁵

Kudsî hadisin, mânâ olarak birbirine yakın olmakla birlikte değişik tarifleri yapılmıştır. Kısaca “Rasulullah (s.a.)’in Allah Teâlâ’ya izafe ettiği hadislerdir,”⁹⁰⁶ Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’ya nispet (ref) ettiği hadislerdir⁹⁰⁷ ya da “Peygamber (s.a.)’in Allah Teâlâ’dan rivâyet ettikleridir”⁹⁰⁸ diye tanımlanmaktadır. Bazı tariflerde ise “Kur’ân dışında” ibaresine yer verilmektedir.⁹⁰⁹ Kudsî hadisin, tüm tarifleri dikkate alınarak şöyle genel bir tarifi de yapılabilir: “Vahyin geliş yollarından herhangi birisi ile sınırlı olmayarak manası Hz. Peygamber’e nakledilen, Hz. Peygamber tarafından da

⁹⁰² Bk. Makbûlî, *Mustalahu’l-hadîs*, s. 13-16.

⁹⁰³ Bk. Cevherî, *Sihâh*, III, 960; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, VI, 168; Firûzâbâdî, *Kâmûs*, XVI, 354; Karîbî, *Muhtasar*, s. 32; Abdusselâm Mahmûd, *Mûcez*, s. 26.

⁹⁰⁴ Sabbâğ, *el-Hadîsu’n-nebevî*, s. 154; Yılmaz, “Kudsî Hadis,” *DİA*, XXVI, 318; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 188.

⁹⁰⁵ Kirmânî, *Kevâkib*, IX, 79; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, IX, 10; Ebû’l-Bekâ, *Küllîyyât*, s. 722; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 66; Avvâme, *el-Ehâdisu’l-kudsîyye*, s. 13; Muhammed Edîb Salih, *Lemhât*, s. 47-48; İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 103; Yılmaz, “Kudsî Hadis,” *DİA*, XXVI, 318.

⁹⁰⁶ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 25. Ayrıca bk. İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 103.

⁹⁰⁷ Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 222; İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 103. Ayrıca bk. Abdusselâm Mahmûd, *Mûcez*, s. 26-27.

⁹⁰⁸ Seyyîd İbrahim, *el-Ehâdisu’l-kudsîyye*, s. 5; Adevî, *el-Ehâdisu’l-kudsîyye*, s. 3-4; Allûş, *Câmi’*, s. 9; Avvâme, *el-Ehâdisu’l-kudsîyye*, s. 9.

⁹⁰⁹ Makbûlî, *Mustalahu’l-hadîs*, s. 13; Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 22.

kendi ifade ve üslubuyla “Allah Teâlâ şöyle buyuruyor” diye O’na nisbet etmek sureti ile rivâyet edilen, Kur’ân ile herhangi bir ilgisi ve i’câz vasfı bulunmayan hadistir.”⁹¹⁰

Kudsî hadislerin, bazı araştırmacılar tarafından Kur’ân ile hadis arasında bir nitelik taşıdıkları belirtilmektedir. Bunlar, sözleri Hz. Peygamber’e ait olduğu için Kur’ân hükmünde sayılmamaktadır, ancak Hz. Peygamber “Allah Teâlâ şöyle buyurdu” diyerek bunun kendi beyanı olmadığını açıkladığı için de nebevî hadislerden ayrılmaktadır. Bundan dolayı bunlara hadistir deyip geçmek mümkün değildir.⁹¹¹ Ayrıca kudsî hadisler, hem geliş şekilleri hem de lafızları itibari ile Kur’ân vahyine benzer niteliklere sahiptir.⁹¹² Bu nedenle genel olarak,⁹¹³ Kur’ân vahyi gibi kabul edilip değerlendirilmesini önlemek amacıyla, kudsî hadislerin mânâ olarak Hz. Peygamber’e bildirildiği ve bunların Allah Resûlü tarafından formüle edildiği kabul edilmektedir.⁹¹⁴ Ancak bu, hiçbir dayanağı olmayan yanlış bir görüştür. Zira Hz. Peygamber “Allah Teâlâ şöyle buyurdu” demektedir. Fakat onun, “Allah Teâlâ şöyle buyurdu” v.b. ifadelerinin kendi tasarrufunda olduğuna dair hiçbir delil vârid olmamıştır⁹¹⁵ ve yine hiçbir hadiste bunların mânâ olarak Hz. Peygamber’e indirildiğinden söz edilmemektedir. Bu nedenle kudsî hadislerin mânâ olarak Hz. Peygamber’e indirildiği görüşü tamamen bir varsayıma dayanmaktadır.⁹¹⁶

⁹¹⁰ Bk. Yılmaz, “Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar,” s. 169-170.

⁹¹¹ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 22-23. Subhî es-Sâlih’e göre, Hz. Peygamber, zaman zaman Rabbi’nden nakiller yaparak ashaba vaaz ederdi. İnzal edilmiş vahiy olmadığı için bu sözlere vahiy denilemezdi. Onun doğrudan doğruya ve açıkça kendisine isnad ettiği bir söz olmadığı için de hadis-i nebevî denilemezdi. Kendisini tüm vazifesinin bu sözleri Kur’ân-ı Kerîm’in üslubundan tamamen farklı bir ifade ile Allah’tan naklettiğini belirtmek için Allah Resulü bu hadislerin Allah’a ait olduğunu açıkça göstermek konusunda ciddi bir gayret sarfediyordu. Fakat bu hadislerde yine de kudsî alemin sırlarını taşıyan bir nefes, gayb aleminden bir nur ve taraf-ı ilahiden geldiği belli olan bir heybet vardır. İşte aynı zamanda “ilâhî” ve “rabbânî” sözleri ile de ifade edilen kudsî hadisler bunlardır. Bk. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 9.

⁹¹² Kudsî hadisler Kur’ân ile aynı kaynaktan gelmekte iseler de İslam âlimleri bu hadisleri Kur’ân gibi kabul etmemiş, bunlarda Kur’ânî üslup, nazım ve i’câz gibi özelliklerin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bk. Yusuf Hâc Ahmed, *Mevsûa*, s. 5.

⁹¹³ Sabbâğ, *el-Hadîsu’n-nebevî*, s. 154.

⁹¹⁴ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 28. Ayrıca bk. Ebû’l-Bekâ, *Küllîyyât*, s. 722; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdis*, s. 66; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 33-34; Abdulganî Abdulhâlık, *Sünnet*, s. 25-26. Bu görüşün eleştirisi için bk. Cüdey’, *Tahrîr*, I, 37.

⁹¹⁵ Cüdey’, *Tahrîr*, I, 37.

⁹¹⁶ Âlimlerin bir kısmı, kudsî hadislerin lafız ve mânâ olarak Allah’tan geldiği görüşündedir. Buhârî (ö. 256/870), Kirmânî (ö. 786/1383) ve İbn Hacer el- Heytemî (ö. 973/1565) ile Şâfîilerin cumhuru ve muhaddislerin çoğunluğu bu görüştedir. Bk. Yılmaz, “Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar,” s. 168. Bunlara göre, Allah Teâlâ, vahiy yollarından herhangi birisi ile bunları Peygamberi’ne vahyetmiştir. Bk. Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 223; Abdusselâm Mahmûd, *Mûcez*, s. 27.

Kudsî hadislerle ilgili çalışmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Bu hadisler, rivâyet dönemlerinde diğer hadisler ile birlikte ele alınmış, onlarla birlikte hadis kitaplarında dağınık olarak yer almıştır. Kudsî hadis kavramının ne zaman ortaya çıktığı tam olarak belli değilse de bu konuda ilk çalışmanın Zâhir b. Tâhir en-Nîsâbûrî (ö. 533/1138) tarafından yapılan *el-Ehâdisu'l-ilâhiyye*⁹¹⁷ veya *Ehâdisu'l-kudsîyye*⁹¹⁸ adlı eser olduğunun belirtilmesi “kudsî hadis” ya da “ilâhî hadis” kavramının en geç hicrî 6. asırda kullanılmaya başlandığını göstermektedir.⁹¹⁹ İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240)⁹²⁰ *Mişkâtü'l-Envâr*'da, Ali b. Balabân el-Makdisî (ö. 684/1285)⁹²¹ *el-Mekâsidu's-seniyye*'de “ilâhî hadis” kavramını kullanmışlardır. İbnu'l-Arabî'nin *er-Riyâdu'l-firdevsiyye fi'l-ehâdisi'l-kudsîyye* isimli bir başka eserinden daha söz edilmektedir⁹²² ki, bu bilginin doğruluğu halinde, “ilâhî hadis” ve “kudsî hadis” kavramlarının hicretin 6. asrında ya da en geç yedinci asrın başlarında kullanılmaya başlandığı ortaya çıkmaktadır.⁹²³

Bu hadislerde, Allah Teâlâ'nın zâtı, celâl ve cemâl sıfatlarının her türlü eksiklikten uzak olduğu,⁹²⁴ nefse ve vicdana hitap, ruhu ve ahlâkı güzelleştirme, nafile ibâdetlere, hayra, doğru yola ve fazilete yöneltme, isyan ve günahı gerektirecek

⁹¹⁷ Brockelmann, *GAL*, I, 449-450.

⁹¹⁸ Bk. Yılmaz, “Kudsî Hadis,” *DİA*, XXVI, 319.

⁹¹⁹ İlk kudsî hadis müellifleri için bk. Büdeyvi, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 6; Karîbî, *Muhtasar*, s. 40-41.

⁹²⁰ Bk. İbnu'l-Arabî, *Nurlar Hazinesi (Mişkâtü'l-envâr)*, s. 55.

⁹²¹ Bk. İbn Balabân, Ebû'l-Kâsım el-Makdisî, *el-Mekâsidu's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-ilâhiyye* (nşr. Muhyiddîn Mistu, Muhammed el-İd el-Hadrâvî), Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Dîmeşk 1983.

⁹²² Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, I, 588.

⁹²³ İlk beş asırda kullanılmamasından dolayı kudsî hadis kavramının *el-Kütübü's-sitte* müelliflerinin zihinlerinde yer almadığı iddia edilmektedir (bk. Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 240). Kudsî hadis kavramı o dönemlerde zihinlerde yer almasa bile Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan rivâyette bulunduğu anlayışının izlerine hadis kitaplarında rastlamak mümkündür. Mesela; Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan bir bab başlığı “Peygamber (s.a.)'i ve onun Rabbinden Yapmış Olduğu Rivâyetleri Zikretme” adını taşımaktadır. Buhârî'nin bu bölümde aktarmış olduğu hadisler, sonraları kudsî hadis olarak kabul edilen hadislerdir (bk. Buhârî, *Tevhîd* 50). Ayrıca gerek ikinci gerekse üçüncü asır eserlerinde Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan rivâyet ettiği pek çok hadisin yer alması, kavram olarak olmasa bile mahiyet olarak kudsî hadislerin bilinip tanındığı anlamına gelmektedir. Yine hadis kitaplarında kudsî hadislere delâlet eden sigaların kullanılmış olması da bu hadislerin ilk dönem musannefatında mevcut olduğunu göstermektedir. Bk. Yücel, *Hadis İstilahları*, s. 153-154. Bu nedenle, ilk dönemlerde kudsî hadis kavramı yoktu. Bu kavram sonradan ortaya çıkmıştır, diye bir eleştiri getirip kudsî hadisleri diğer nebevî hadisler gibi değerlendirmek doğru olmasa gerekir. Zira âlimlerin genel kabulüne göre, bunların tamamı vahye dayanmaktadır. Oysa diğer hadislerin bir kısmı vahiy, bir kısmı ise Hz. Peygamber'in içtihadlarının ürünüdür.

⁹²⁴ Kirmânî, *Kevâkib*, IX, 79. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, IX, 10; Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 223; İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 103.

durumlardan uzaklaştırma ve cennete teşvik edip cehennemden sakındırma gibi konular yer almaktadır.⁹²⁵ Bu hadislerin kalpleri yumuşatma, nefisleri terbiye etme, duyguları harekete geçirme, zihni hareketlendirme, Allah korkusunu artırma, Allah'ın kudretinin büyüklüğünü hissettirme gibi özel bir görevi bulunmaktadır.⁹²⁶ Bu nedenle kudsî hadislerde ahkâmî bir konu ve şerîatı açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.⁹²⁷

Kudsî hadisler, vahiy kaynaklı olmaları ve Hz. Peygamber'den gelmeleri yönünden hemen her konuda delil olabilecek bir niteliğe sahiptirler. Fakat bunlar, pratikte pek fazla kullanılmazlar. Bunun sebebi ise muhtevalarından kaynaklanmaktadır. Bunların, daha çok kul ile Allah Teâlâ arasındaki münasebetler ve Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında vârid olmaları teşride delil olma sahasını daraltmıştır.⁹²⁸

Geniş manası ile ele alındığında vahyin bir bölümünü teşkil eden kudsî hadisler, vahyin en üst mertebesinde yer alan Kur'ân'dan sonra gelmektedirler. Bunlar her ne kadar vahiy kaynaklı olsalar da Kur'ân vahyi gibi kabul edilmemişlerdir.⁹²⁹ Ancak nebevî hadislerin bir bölümünü teşkil etmelerine rağmen tam olarak nebevî hadisler gibi de görülmemiş, bazı yönlerden onlardan farklı oldukları belirtilmiştir.⁹³⁰

Burada şuna dikkat edilmesi gerekmektedir: İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah Teâlâ'dan almış olduğu vahiyleri kudsî hadis olarak

⁹²⁵ Yusuf Hâc Ahmed, *Mevsûa*, s. 5; Büdeyvi, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 5, 6; Sabâbetî, *Câmi'*, I, 16.

⁹²⁶ Seyyid İbrahim, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 8; Karîbî, *Muhtasar*, s. 31.

⁹²⁷ Cüdey', *Tahrîr*, I, 39; Büdeyvi, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 5; Yusuf Hâc Ahmed, *Mevsûa*, s. 5; Muammer Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 52; Sabâbetî, *Câmi'*, I, 16, 24.

⁹²⁸ Bk. Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar," s. 173-174.

⁹²⁹ Kur'ân ile kudsî hadis arasındaki farklar için bk. Tîbî, *Kâşif*, I, 149; Kirmânî, *Kevâkib*, IX, 79; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, IX, 10; Aliyyu'l-Kârî, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 2-3, *Mirkâtu'l-mefâtih*, I, 178; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VIII, 4270; Saîdî, "el-Fark beyne'l-Kur'ân ve'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye," s. 497-500; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 26-27; İbrahim b. Ali, *Muhimmât*, s. 104-105; Konevî, *Risâle*, s. 174-175; Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 16-17; Zerkânî, *Menâhil*, s. 51; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 48-50; Karîbî, *Muhtasâr*, s. 33-35, 37; Avvâme, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 15-16; Ebyânî, *Mu'cem*, s. 4-5; Seyyid İbrahim, *el-Ehâdisu'l-kudsîyye*, s. 6-7; Mustafa b. Adevî, *es-Sahîhu'l-müsne'd*, s. 4-5; Yusuf Hâc Ahmed, *Mevsûa*, s. 6; Sabâbetî, *Câmi'*, I, 19-24; Okiç, *Hadis Meseleleri*, s. 13; Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 22-23; Makbûlî, *Mustalahu'l-hadîs*, s. 14-15; Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 223-225; Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 156-157; Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar," s. 174-175.

⁹³⁰ Bk. Konevî, *Risâle*, s. 176; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 50-52; Karîbî, *Muhtasâr*, s. 38; Makbûlî, *Mustalahu'l-hadîs*, s. 16; Mustafa b. Adevî, *es-Sahîhu'l-müsne'd*, s. 5; Abdusselâm Mahmûd, *Mucez*, s. 28; Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 157-161; Accâc, *Sünne*, s. 22; Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar," s. 175.

isimlendirirken bununla onun, Kur'ân dışında almış olduğu tüm vahiyleri kastetmemişlerdir. Onların kudsî hadisten kastı, “Allah Teâlâ şöyle buyurdu” gibi bilinen birkaç sığa ile gelen hadislerdir. Buna göre kudsî hadisler, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında almış olduğu vahiylerin özel bir türünü teşkil etmektedir.

2. Hz. Peygamber'in Rüyaları

Kudsî hadisler haricinde rivâyetlerde sözü edilen Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında bilgilendirilmelerini iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birisi klasik anlamdaki vahiydir ve bu vahyin Hz. Peygamber'e değişik geliş yolları vardır. Hz. Peygamber'in bir diğer bilgilendirilme şekli, bazı şeylerin kendisine gösterilmesi sureti ile meydana gelmektedir. Bu, zaman zaman rüyada, kimi zaman da uyanık iken olmaktadır.

Rüya kelimesi, Arapça'da “raâ (رَأَى)” kökünden türemiş olup “uykuda görülen şeyler” için kullanılmaktadır. Çoğulu ise “ruen (رُؤَى)”dır.⁹³¹ Aynı kökten türeyen ru'yet kelimesi de “gözle görmek” anlamına gelmektedir.⁹³² Rüya kelimesi, yaygın anlamı ile “uykuda görülenler” manasına geliyorsa da asıl manası “görmek”tir.⁹³³ Bu nedenle uyanıkken görülenler için de kullanılmaktadır. Ancak ru'yet kelimesinin uyanık iken, rüya kelimesinin ise uykuda iken görülenler için kullanılması daha yaygındır.⁹³⁴ Bu nedenle rüyanın hayallerle, ru'yetin ise göz ile olduğu kabul edilmiştir.⁹³⁵

Rüya, kısaca “Uykuda görülen şeyler” olarak tanımlanmaktadır⁹³⁶ ve uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütününe ifade etmektedir.⁹³⁷ Çok çeşitli tanımları yapılmakla birlikte bunların tamamında uykuda meydana geldiğine atıf vardır.⁹³⁸ Hulm kelimesi de bu anlamı ifade etmektedir ve bu iki kavram zaman zaman birbirini yerine kullanılmaktadır. Ancak rüya kelimesi daha çok uykuda görülen hayırlı ve

⁹³¹ Cevherî, *Sihâh*, VI, 2349; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XIV, 297; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1658.

⁹³² Bk. Cevherî, *Sihâh*, VI, 2347; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XIV, 291; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1658.

⁹³³ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, V, 141.

⁹³⁴ Ömerî, *Ruâ* s. 16.

⁹³⁵ Ömerî, *Ruâ*, s. 16. Ayrıca bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, V, 53.

⁹³⁶ Bk. Râgıb, *Müfredât*, s. 304; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XIV, 297; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1658; Ömerî, *Ruâ*, s. 15.

⁹³⁷ Çelebi, “Rüya,” *DİA*, XXXV, 306.

⁹³⁸ Bk. Başaran, *Sünnette Rüya*, s. 12.

güzel şeyler için, hulm kelimesi ise şerli ve kötü şeyler için kullanılır olmuştur.⁹³⁹ Nitekim bir hadiste, rüyanın Allah'tan, hulmün ise şeytandan olduğu bildirilmiştir.⁹⁴⁰

Rüyalar, bilgi vermek bakımından kendilerine özgü bir yapıya sahiptirler ve bilimsel veya dinî anlamda genel-geçer bilgiye kaynaklık etmezler. Ancak rüyaların, görene ait bilgiler ihtiva ettiği, konu hakkında herkesin kabul edeceği bir gerçektir. Nitekim bilgi-rüya ilişkisi hakkında ortaya konan açıklama ve tartışmalar, bir anlamda rüyaların ne tür bilgiler verebileceğinin de kanıtlarıdır. Bu açıklama ve tartışmaların asıl amacı, rüyaların, görene ait verdiği bilgilerin öznelliğini vurgulamaktır. Yoksa rüyaların hiçbir bilgi değerinin olmadığı iddia edilmemektedir.⁹⁴¹ Rüya yolu ile bilgi elde edilebileceği genel kabul görmekle birlikte bütün rüyaların bu mahiyette olmadığı da bilinmektedir.

Rüyaların özellikle peygamberler için bilgi kaynağı olduğu genel olarak kabul görmektedir.⁹⁴² Bu durum, sadece Hz. Peygamber için değil tüm peygamberler için geçerlidir.⁹⁴³ Vahyin geliş yollarından bahsedilen âyette yer alan “*ancak vahiy yoluyla konuşur*”⁹⁴⁴ sözü, Allah Teâlâ'nın, peygamberlerine rüyalarında göstermiş olduğu şeyler olarak açıklanmıştır. Bundan dolayı pek çok müfessir, peygamberlerin

⁹³⁹ Ömeri, *Ruâ*, s. 15.

⁹⁴⁰ Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 212; Mâlik, *Ru'yâ* 4; Humeydî, *Müsned*, I, 203; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 70, 179; Ahmed b. Hanbel, VII, 497-498, 508, 518, 519, 531 (V, 296, 300, 304-305, 310); Dârimî, *Ru'yâ* 5; Buhârî, *Bed'u'l-Halk* 11, Tıb 39, Ta'bîr 3, 10, 14; Müslim, *Ru'yâ* 1, 2; Ebû Davud, *Edeb* 88; Tirmizî, *Ru'yâ* 5; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 383, 391, VI, 223-225;

⁹⁴¹ Başaran, *Sünnette Rüya*, s. 97.

⁹⁴² Bununla birlikte rüya yanında uykunun da vahyin geliş yollarından biri olduğu belirtilmektedir. Bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 180-182. Ancak bu görüşü destekleyecek herhangi bir delil bulunmamaktadır. Bunların ayrı ayrı değil birlikte ele alınması daha uygun gözükmektedir. İbn Receb'in şu görüşü de bunu desteklemektedir: Peygamber (s.a.)'e uyanık iken vahiy geldiği gibi uykuda iken de gelmiştir. Çünkü peygamberlerin rüyaları vahiydir. Bundan dolayı gözleri uyur fakat kalpleri uyumaz. Bk. İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, II, 271. Peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğu konusunda bk. Hattâbî, *A'lâmu'l-hadîs*, I, 126; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 36; Şinkîfî, *Edvâu'l-beyân*, III, 51, 391, VI, 691; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37.

⁹⁴³ Bk. İbn Abdilberr, *Temhîd*, VI, 392 vd.

⁹⁴⁴ Şûrâ 42/51.

rüyalarının vahiy olduğu görüşündedir.⁹⁴⁵ Hatta bu konuda ümmetin ittifakının bulunduğu söz edilmektedir.⁹⁴⁶

İslâm âlimleri bu konudaki görüşlerini daha çok Kur’ân’da zikri geçen bazı rüyalara dayandırmışlardır. Kur’ân’da Hz. İbrahim’in,⁹⁴⁷ Hz. Yusuf’un,⁹⁴⁸ Mısır hükümdarının⁹⁴⁹ ve Hz. Peygamber’in⁹⁵⁰ rüyalarından söz edilmekle birlikte rüyanın vahiy olduğu olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Ancak bu rüyalardan bazıları, rüyaların Allah Teâlâ ile peygamberleri arasında bir iletişim yolu olduğunu açıkça göstermektedir.⁹⁵¹ Ancak tüm rüyalar bu mahiyette değildir. Kur’ân’ın bilgi kaynağı kabul ettiği rüyaya “sadık rüya” veya “salih rüya” adı verilmektedir.⁹⁵² Bu rüyalar da sadece peygamberler için geçerlidir. Çünkü sadece onlar, doğrudan vahye muhatab olmaktadır.

Peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğu görüşü sahâbe dönemine kadar uzanmaktadır. İbn Abbâs’ın (ö. 68/687) “*Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm*”⁹⁵³ âyetinin tefsiri ile ilgili olarak “*Peygamberlerin rüyaları vahiy idi*” dediği rivâyet edilmiştir.⁹⁵⁴

Tahâvî (ö. 321/933), İbn Abbâs’tan gelen bu hadis hakkında şunları söylemektedir:

⁹⁴⁵ Bk. Beyhakî, *Esmâ*, s. 253. Peygamberlerin rüyalarını vahiy olarak değerlendirenler yanında bunların yakînî bilgi kaynağı olduğunu benimseyenler de vardır. Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 580. Ancak bu görüşün kimlere ait olduğu bildirilmemiştir.

⁹⁴⁶ Bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, XXVII, 120; Kâdî İyâz, *Şifâ*, s. 199; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, XIII, 224; Heytemî, *Fetâvâ*, s. 107; Mevdûdî, *Tevhîd Mücadelesi*, I, 62.

⁹⁴⁷ Saffât 37/105.

⁹⁴⁸ Yusuf 12/4.

⁹⁴⁹ Yusuf 12/43.

⁹⁵⁰ İsrâ 17/60; Feth 48/27.

⁹⁵¹ Bu konuda Şâtibî, şunları söyler: Hz. Peygamber’in, uykuda görülen rüya veya keşf yoluyla hüküm ve haber verdiği her şey, aynen kendisine Allah Teâlâ tarafından melek aracılığı ile ilka edilen (vahiy) hükmündedir. Bk. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, IV, 81.

⁹⁵² Fersahoğlu, *Zihin Eğitimi*, s. 208. Ayrıca bk. Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 83.

⁹⁵³ Yusuf 12/4.

⁹⁵⁴ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 187; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIII, 9-10; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 465; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, X, 3221. İbn Abbâs’ın peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğu görüşü ile ilgili olarak bk. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VI, 17; Hâkim, *Müstedrek*, III, 39, V, 311; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 37; Beyhakî, *Esmâ*, s. 253; Bûsîrî, *İthâf*, VIII, 277. Ayrıca bk. Kurtubî, *Câmi’*, XVIII, 65; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VII, 27-28. Yine İbn Abbâs’tan gelen bir rivâyette “vahiy” kelimesi yerine “haktır” kelimesi yer almaktadır. Bk. İbn Hacer, *el-Metâlibu’l-âliye*, III, 41.

“Peygamberlerin rüyaları, Allah Teâlâ’nın yalnızca onlara vahiyde bulunduğu bir haldir” görüşü ile ilgili olarak bize ulaşan en güzel hadis budur. Allah Teâlâ, uykularında iken vahyetmek istediği şeyleri peygamberlerine vahyeder. Yine uyanık iken de onlara vahyetmek istediği şeyleri vahyeder. Bunların hepsi Allah Teâlâ’nın peygamberlerine göndermiş olduğu bir vahiydir. Bunları, uykularında iken de uyanık vaziyette iken de onlara gönderir.”⁹⁵⁵

İbn Abbâs dışında sahâbîlerden Hz. Âişe (ö. 58/678)⁹⁵⁶ ile Muâz b. Cebel’in (ö. 17/638),⁹⁵⁷ tâbiûndan Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/693)⁹⁵⁸ ve Katâde’nin (ö. 118/736)⁹⁵⁹ rüyâların vahiy olduğu görüşünü benimsedikleri nakledilmektedir. Yine aynı görüşü paylaşan Şâfiî (ö. 204/819)’nin⁹⁶⁰ bildirdiğine göre, ilk dönemlerde tefsir ehlinde pek çok kimse peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğunu söylemiştir.⁹⁶¹ Beyâzî’nin (ö. 1098/1687) aktardığına göre, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),⁹⁶² Mâturîdî (ö. 333/944), Ebû İshâk el-İsferâînî (ö. 418/1027), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), Necmeddîn en-Nesefî (ö. 537/1142) ve Beydâvî (ö. 685/1286) gibi âlimler ise peygamberlerin rüyalarının hak olduğu görüşündedirler.⁹⁶³

⁹⁵⁵ Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 465.

⁹⁵⁶ Hz. Âişe’nin, İfk olayında masum olduğu bildirilince “O vakit masum olduğumu ve Allah’ın da benim masum olduğumu açıklayacağını biliyordum. Fakat Allah’ın, benim hakkımda okunan vahiy (vahyun yutlâ) indireceğini zannetmiyordum. Bana göre bu durumum, Allah’ın okunan bir vahiyde benden bahsetmesi kadar önemli bir şey değildi. Sadece Hz. Peygamber’in, Allah Teâlâ’nın benim masum olduğumu açıklayacağı bir rüya görmesini bekliyordum” dediği rivâyet edilmiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 410-419; Ahmed b. Hanbel, VIII, 375-379 (VI, 194-197); Buhârî, *Megâzî* 35, *Tefsîru’l-Kur’ân* 24, *Tevhîd* 35, 52; Müslim, *Tevbe* 56; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 295-300; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 281-284, 287-290; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 13-22; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 419-435, 438-455.

⁹⁵⁷ Muaz b. Cebel’in, “Peygamber (s.a.)’in uyanık iken ya da uykusunda görmüş olduğu her şey hakır” dediği nakledilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 380 (V, 245); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 187; Taberânî, *Kebîr*, VIII, 458-459; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 49. Hadisin sahîh olduğu bildirilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 49; Elbânî, *Zılâlu’l-cenne*, s. 187.

⁹⁵⁸ Buhârî, *Vudû* 5, *Ezân* 161; Humeydî, *Müsned*, I, 224; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 582; Beyhakî, *Esmâ*, s. 253, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 196; Bûsîrî, *İthâf*, VIII, 277. Ayrıca bk. Kurtubî, *Câmi’*, XVIII, 65; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VII, 27.

⁹⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 582.

⁹⁶⁰ Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 462, *Ümm*, I, 433. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 265, *İ’tikâd*, s. 461; İbn Abdilberr, *Temhîd*, VI, 393.

⁹⁶¹ Şâfiî, *Ümm*, VI, 391.

⁹⁶² Ahmed b. Hanbel’in bu konudaki görüşü için bk. İbn Kayyim, *Zâdu’l-meâd*, III, 37.

⁹⁶³ Beyâzî, *İşârâtu’l-merâm*, s. 156. Peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğuna dair diğer görüşler için bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 36; İbn Abdilberr, *Temhîd*, XXII, 113; Kurtubî, *Câmi’*, XIX, 337; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, IV, 213; Zerküşî, *Burhân*, II, 37; Şinkîti, *Edvâu’l-beyân*, III, 51, 391, VI, 691; Zerkânî, *Menâhil*, II, 125; Ebû Şehbe, *Medhâl*, s. 80; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37.

Zemahşerî (ö. 538/1144), Nesefî (ö. 710/1310), İbn Teymiyye (ö. 728/1328)⁹⁶⁴ ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi âlimler, peygamberlerin rüyalarının, uyanık iken yapılan vahiy gibi olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁶⁵ Bu âlimlere göre, vahiy uykuda ya da uyanık iken gelebilir ve bunlar arasında herhangi bir fark mevcut değildir. Hatta peygamberlerin rüyadaki halleri ile uyanık vaziyetteki hallerinin eşit olduğu da ifade edilmiş⁹⁶⁶ ve vahyin uykuda ya da uyanık iken gelmesi arasında bir ayırıma gidilmemiştir. Sadece İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), rüyaları vahiy yollarının en alt mertebesinde gördüğünü ifade etmiştir.⁹⁶⁷

Peygamberlerin rüyalarını vahiy kabul edenler, bu konuda onların görmüş oldukları rüyaları diğer insanların rüyalarından farklı değerlendirmişlerdir. Diğer insanların rüyaları şeytandan da gelebilmekte iken, peygamberlerin rüyalarına şeytanın herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir.⁹⁶⁸ Zira bu rüyalar, şeytanın müdahalesinden korunmuştur ve bu konuda ümmetin ittifakı bulunmaktadır.⁹⁶⁹

Hz. Peygamber'in rüyaları iki kısımda mütalaa edilmektedir.⁹⁷⁰ Bunlardan bir kısmı aynen gördüğü gibi çıkan ve tabire ihtiyaç duymayanlardır. Bir kısmı ise tabir edilerek gerçek manası ortaya çıkarılanlardır. Ancak bunların her ikisi de vahiy olmaları yönünden aynı kabul edilmiş, tabire ihtiyaç duysa bile peygamberlerin rüyalarının vahiy

⁹⁶⁴ İbn Teymiyye'ye göre, rüya bazen Allah'tan, bazen nefisten, bazen de şeytandan gelmektedir. Fakat peygamberler uyanık iken de uykularında iken de korunmuşlardır. Bundan dolayı peygamberlerin rüyaları vahiydir. Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, XVII, 532.

⁹⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 347; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, III, 1465; İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, XII, 397-398; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 369.

⁹⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 369. Bu görüşün dayanağı, Feth suresinde sözü edilen Hz. Peygamber'in Mekke'ye gireceğini gördüğü rüyadır.

⁹⁶⁷ Bk. Zerkeşî, *Burhân*, II, 37.

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 439; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VII, 3360.

⁹⁶⁹ İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, I, 62. Ayrıca bk. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 30, 32; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 439; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VII, 3360.

⁹⁷⁰ Mühelleb'e (ö. 435/1044) göre, genel olarak rüyalar üç kısımda değerlendirilmektedir. Peygamberlerin rüyalarının tamamı doğrudur. Ancak bunlar içerisinde tabir edilmesi gerekenler olabilir. Sâlih insanların rüyaları ise çoğunlukla doğrudur. Bunlar içerisinde tabir edilmeyecekler bulunabilir. Peygamberler ve salih insanların dışındakilerin rüyalarında ise doğru olanlar da karışık (edgâs) olanlar da bulunabilir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 449. Ayrıca bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VII, 3358. Bu konuda şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Rüya konusunda İslam âlimlerinin çoğunluğunun birleştiği nokta şudur: İnsan ahlakını güzelleştirip nefsinin her türlü manevi kir ve pastan temizlediği takdirde duyularla idrak edemediği bazı konular ona rüya yolu ile zâhir olur. Bu zâhir oluşu, bazıları, görevli meleğin ilkası; bazıları, ruhta gizli olan şeylerin ifşası; bazıları ise, melekût âleminin yansıması olarak izah etmektedirler. Bk. Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 155.

olduğu genel kabul görmüştür.⁹⁷¹ Ayrıca peygamberlerin rüyalarının mutlaka doğru çıkacağı da belirtilmiştir.⁹⁷²

İslâm âlimleri, rüyaları vahiy kabul etmişlerse de bu durum Kur’ân dışı vahiy hakkında geçerlidir.⁹⁷³ Zira genel kabule ve tefsir ehlinin ittifakına göre, rüya yolu ile Kur’ân’da nazil olan herhangi bir âyet veya sûre yoktur.⁹⁷⁴ Bazı âyet ve sûrelerin rüya yolu ile geldiği konusunda birtakım görüşler varsa da bunlar ihtimal olarak görülmüş, bu konuda kesin kanaat belirtilmekten kaçınılmıştır.⁹⁷⁵

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in pek çok rüya gördüğünü ve bunların bir kısmını ashâbı ile paylaştığını bildiren rivâyetler yer almaktadır. Fakat bu rivâyetlerin büyük kısmı mükerrerdir. Allah Resûlü’nün ashâbına anlattığı rüyalarından yalnızca otuz kadarının temel hadis kitaplarında yer aldığı söylenmektedir.⁹⁷⁶ Bu bilgi, Allah Resûlü’nün görmüş olduğu tüm rüyaların bize kadar ulaşmadığı anlamına gelmektedir. Zira Hz. Peygamber’in risâlet hayatı boyunca gördüğü rüyaların sayısı bundan kat kat fazla olmalıdır.

Rüyaları vahiy kabul edenler yanında bunların vahiy olmadığı görüşünde olanlar da vardır. Hz. İbrahim’in gördüğü rüya konusunda tereddüt edip oğluna danışması,⁹⁷⁷ bazıları tarafından peygamberlerin rüyalarının vahiy olmadığına delil sayılmıştır. Bu görüşte olanlara göre, peygamberlerin rüyaları vahiy olsaydı Hz. İbrahim bu konuda oğluna danışmaz ve doğrudan rüyasını uygulamaya geçerdi. Oğluna danışması rüyaların vahiy olmadığına delilidir.⁹⁷⁸ Ancak bu görüşün kimlere ait olduğu bildirilmemiştir.

Peygamberlerin rüyalarını vahiy kabul etmeyen bu kimselerin iddiaları tutarlı değildir. Burada şu noktanın göz ardı edildiği görülmektedir: Peygamberlerin rüyaları vahiy olmasaydı Hz. İbrahim, gördüğü bir rüya üzerine oğlunu kurban etmeye

⁹⁷¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 449; Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, VII, 3358; Keşmîrî, *Feyzu’l-Bârî*, I, 22.

⁹⁷² Keşmîrî, *Feyzu’l-Bârî*, I, 23.

⁹⁷³ Bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 182.

⁹⁷⁴ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37.

⁹⁷⁵ Bk. Suyûtî, *Itkân*, I, 99; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37. Ayrıca bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 182; Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, s. 195.

⁹⁷⁶ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 201.

⁹⁷⁷ Bk. Sâffât 37/102.

⁹⁷⁸ Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVI, 133.

kalkışamazdı.⁹⁷⁹ O, bunu kendisi açısından bağlayıcı kabul etmiş fakat oğlunun iznini almadan bu işe girişmemiştir. Oğlu buna mücadele edince de onu kurban etmek için davranmış, bu esnada Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiy ile rüyasını yerine getirdiği bildirilmiştir.⁹⁸⁰ Bu nedenle söz konusu âyet, rüyaların vahiy olmadığına değil olduğuna delildir.

Rüya yolu ile Hz. Peygamber'in bilgilendirildiğini gösteren çok sayıda rivâyet mevcuttur. Yine uyanık iken de Allah Resûlü'nün, kendisine bazı şeylerin gösterilmesi sureti ile bilgilendirildiğinden söz eden pek çok rivâyet bulunmaktadır. Ancak tezin hacmini aşacağı düşüncesi ile kudsî hadisler ve rüyada veya uyanıkken, kendisine bir şeylerin gösterilmesi sureti ile Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ tarafından bilgilendirildiğini haber veren rivâyetler araştırma konusunun dışında bırakılmıştır.

3. Kur'ân Dışı Vahyin Geliş Yolları

Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'ân'a yansımayan bir vahiyle Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i bilgilendirmesi mümkündür. Ancak bunun nasıl meydana geldiği konusunda İslâm âlimleri arasında genel bir kanaat oluşmamıştır. Allah Teâlâ da *"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur ya da bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder"*⁹⁸¹ buyurarak vahyi tek bir yolla değil değişik yollarla peygamberlerine ulaştırdığını açıklamıştır. Söz konusu âyetten hareketle vahyin geliş yollarını vasıtalı ve vasitasız olmak üzere iki kısımda mütalaa etmek mümkündür.⁹⁸²

a. Vasitasız Vahiy

Vasitasız vahyin üç farklı meydana gelme şekli vardır. Bunlar da rüyalar, kalbe ilkâ ve perde arkasından Allah Teâlâ'nın peygamberi ile konuşmasıdır. İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından peygamberlerin rüyaları, vasitasız vahiy kapsamında⁹⁸³ ve vahyin geliş yollarından birincisi içerisinde değerlendirilmişse de⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 319; Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî*, I, 22.

⁹⁸⁰ Bk. Sâffât 37/104-107.

⁹⁸¹ Şûrâ 42/51.

⁹⁸² Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 160.

⁹⁸³ Bk. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37, 38.

⁹⁸⁴ Mâturîdî, *Te'vilât* (Fâtıma Yusuf Neşri), IV, 417; Beyhakî, *Esmâ*, s. 253, 257; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, III, 1591; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 38; Mevdûdî, *Tevhîd Mücadelesi*, I, 66; Güngör, *"Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?"* s. 128. Beyâzî (ö. 1098/1687), müfessir ve

bu konuda bir ittifak hâsıl olmamıştır. Zira rüyaları perde arkasından vahiy kapsamında değerlendirenler yanında,⁹⁸⁵ melek vasıtası ile uykuda gelebileceğini kabul edenler de vardır.⁹⁸⁶ İlk görüşün daha doğru olduğunu söylemek mümkündür. Zira Kur’ân’da bir bilgilendirme yolu olarak rüyalarından söz eden âyetlerde, bu olayın perde arkasından veya bir melek vasıtası ile meydana geldiğine dair bir bilgi verilmemiştir.

Uykuda görülen salih rüyaların vahyin vasıtasız kısmına girdiği görüşü Hz. Âişe’den nakledilen şu rivâyete dayanır: “Resûlullah (s.a.)’e vahyin gelmeye başlaması, uykuda gördüğü salih rüyalar ile olmuştur. Bir rüya gördüğünde o, mutlaka sabah aydınlığı gibi çıkardı.”⁹⁸⁷ Bu olay, uyanık iken vahiy almaya başlayıncaya kadar Resûlullah (s.a.) için bir hazırlık olarak değerlendirilmiştir.⁹⁸⁸ Bu yolla hiçbir Kur’ân âyeti nazil olmamıştır. Zira Kur’ân’ın tamamı Allah Resûlü uyanık iken indirilmiştir.⁹⁸⁹

Vasıtasız vahyin bir diğer çeşidi melek aracılığı olmaksızın Allah Teâlâ’nın, vahyi peygamberin kalbine ilkâsı ile meydana gelmektedir. Bunu vahiy alma yollarının birinci kısmında değerlendiren Mücâhid’e (ö. 104/722) göre, bu, kalbe üfleme sureti ile gerçekleşir.⁹⁹⁰ Kalbe ilkâ, Allah’tan geldiğini kesin olarak bilecek tarzda mananın peygamberin kalbine atılmasıdır. Bunun, uyanık iken olabileceği gibi uykuda da meydana gelmesi mümkündür.⁹⁹¹ Vasıtasız olarak gelen vahyin bu şekli, vahiy kavramının anlamına uygun olarak doğrudan doğruya, hızlı ve gizli bir yolla ve aracısız olarak vahyin kalbe doğması sureti ile gerçekleşmektedir.⁹⁹²

muhaddislerin tamamının, âyetlerle ve meşhur hadislerle sâbit olmasından dolayı rüyanın, meleğin ilkâ ettiği bir olay olduğu görüşünde olduklarını bildirmişse de [bk. *İşârâtü’l-merâm*, s. 156], İslam âlimlerinin genel olarak rüyaları vahiy yollarından birincisi içerisinde değerlendirmeleri, rüyaların vasıtasız olarak geldiği görüşünde olduklarını göstermektedir.

⁹⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 439; Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, VII, 3360.

⁹⁸⁶ Bk. Beyâzî, *İşârâtü’l-merâm*, s. 156; Suyûtî, *Itkân*, I, 99.

⁹⁸⁷ Tayâlisî, *Müsned*, II, 200; Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 321-323; Ahmed b. Hanbel, VIII, 284, 455-456 (VI, 153, 232-233); Buhârî, *Bed’u’l-Vahiy* 3, *Tefsîru’l-Kur’ân* 96, *Ta’bîr* 1; Müslim, *İmân* 252-254; Tirmizî, *Menâkıb* 6; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 84-85; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 194-197; Hâkim, *Müstedrek*, III, 393-394.

⁹⁸⁸ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 37.

⁹⁸⁹ Bk. Suyûtî, *Itkân*, I, 99.

⁹⁹⁰ Kurtubî, *Câmi*, XVIII, 507.

⁹⁹¹ Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 12.

⁹⁹² Bk. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 364.

“(Resûlüm!) Onu, Rûhu’l-Emîn (Cebrâîl) uyarıcılardan olman için apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir”⁹⁹³ âyetinde kalbe ilkânın Cebrâîl tarafından yapıldığı anlatılmaktadır. Buna göre kalbe ilkâ, vasitasız olarak yapılabileceği gibi vasıtalı olarak da meydana gelebilmektedir.

Vasitasız vahyin diğer bir çeşidi Allah Teâlâ’nın, peygamberi ile uyanık iken perde arkasından konuşması sureti ile gerçekleşmektedir. Vahyin bu şekli, Şûrâ sûresinde bildirilen vahiy yollarından ikincisine yani perde arkasından vahiy kapsamına girer.⁹⁹⁴ Bu yolla vahiy alan kimse konuşan kimseyi göremez.⁹⁹⁵ İslâm âlimleri, perde arkasından konuşanın melek değil Allah Teâlâ olduğu görüşündedirler. Bunun delili de Allah Teâlâ’nın Hz. Musa ile konuştuğunu bildiren âyetlerdir. Hz. Musa dışında Kur’ân’da bu yolla vahye muhatap olan bir başka kimseden söz edilmez. Doğrudan Allah Teâlâ ile konuşma sureti ile vahiy alma durumunun Hz. Peygamber hakkında İsrâ ya da Mi’râc gecesinde gerçekleştiği İslâm âlimleri tarafından kabul edilmişse de⁹⁹⁶ Allah Resûlü, Kur’ân’ın hiçbir bölümünü bu yolla almamıştır yani Kur’ân’da bu yolla gelen bir vahiy yoktur.⁹⁹⁷

Vahyin vasitasız kısmı hakkında şunlar söylenmektedir: Peygamber, Allah Teâlâ’nın sözünü işiterek vahyi aldığı gibi bazen de herhangi bir ses işitmeksizin vahiy gelmektedir. Âyetteki “*vahiy ile*” ifadesiyle, arada vasıta bulunmaksızın Allah Teâlâ’nın vahyinin peygambere ulaşması fakat peygamber’in bizzat Allah Teâlâ’nın sözünü işitmemesi kastedilmektedir. Hz. İbrahim’in, oğlunu kurban etmesi ile ilgili gördüğü rüya vahyin bu birinci kısmına dahildir. “*Veya perde arkasından*” sözü ise, peygamberin Allah Teâlâ’nın sözünü işitmesi hakkındadır. Hz. Musa’ya yapılan vahiy bu yolla gerçekleşmiştir.⁹⁹⁸

⁹⁹³ Şuarâ 26/193-195. Ayrıca bk. Tekvîr 81/19.

⁹⁹⁴ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 540; Kurtubî, *Câmi’*, XVIII, 507. Zemahşerî bu konuda farklı bir yaklaşımda bulunmakta ve perde arkasından vahyin, meleğin perde arkasından konuşması sureti ile gerçekleştiğini, bu esnada meleğin sesinin işitildiğini fakat kendisinin görülmediğini belirtmektedir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 475.

⁹⁹⁵ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, III, 1591.

⁹⁹⁶ Bk. Kâdî İyâz, *Meşâriku’l-envâr*, II, 282; İbn Kayyim, *Zâdu’l-meâd*, I, 80.

⁹⁹⁷ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 38.

⁹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVII, 160. Râzî’ye göre, Allah Teâlâ özellikle birinci kısma vahiy ismini vermiştir. Çünkü o, kalpte ilham yolu ile vaki olmaktadır ve bu da bir anda meydana gelmektedir. Bundan dolayı vahiy lafzını bunun için kullanmak daha evladır. Bk. Râzî, a.y.

b. Elçi Vasıtası ile Vahiy

Vahyin vasıtalı kısmı, Kur'ân'da sözü edilen vahiy yollarının üçüncüsüne dâhil olmakta ve melek vasıtası ile gerçekleşmektedir. Vahyi getiren bu melek, genel kabule göre Cebrâîl'dir.⁹⁹⁹ Onun vasıtası ile vahiy gönderme, vahiy alma yollarının en meşhurdur ve en çok vahiy bu yolla gelmiştir. Kur'ân'ın tamamı da Cebrâîl vasıtası ile vahyedilmiştir.¹⁰⁰⁰

Bir hadiste Cebrâîl'in vahyi getirdiği şöyle ifade edilmektedir: Hâris b. Hişâm, Resûlullah (s.a.)'e "Ey Allah'ın Resûlü! Sana vahiy nasıl geliyor?" diye sormuş, Allah Resûlü "*Bazen bana çingirak sesi*¹⁰⁰¹ şeklinde gelir ki bu, bana en zor gelenidir. Bu hal üzerimden kalkınca Cebrâîl'in söylediklerini ezberlemiş olurum. Bazen de melek, insan suretinde gelip benimle konuşur. Ben de söylediklerini ezberlerim" diye cevap vermiştir.¹⁰⁰²

Abdullah b. Amr'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Peygamber (s.a.)'e "Vahyin geldiğini hissediyor musun?" diye sordum. "*Sesler işitiyorum, bu esnada susuyorum. Bana her ne zaman bu yolla vahiy gelse öleceğimi zannediyorum*" buyurdu.¹⁰⁰³ Bu rivâyet, bir önceki hadiste zikri geçen "*Bu, bana en zor gelenidir*" sözüne açıklık getirmektedir. Bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber, kendisine vahyin en kolay gelen şeklinin, Cebrâîl'in insan suretinde vahyi getirmesi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁹ Cebrâîl, Kur'ân-ı Kerim'de Cebrâîl, Ruh'u'l-Emîn, Ruh'u'l-Kuds gibi adlarla anılmıştır. Bk. Bakara 2/87, 97, 98; Mâide 5/110; Nahl 16/102; Şuarâ 26/193; Tahrîm 66/4.

¹⁰⁰⁰ Bk. Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr*, II, 282; Zerkânî, *Menâhil*, I, 57. Ayrıca bk. İbn Abdilberr, *Temhîd*, I, 284.

¹⁰⁰¹ Vahyin gelişi yollarından bahsedilen bu hadiste geçen ceres (الجرس) kelimesi, zil, çingirak veya çan sesi anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi cersu (الجرس) ve cirsu (الجرس) diye okumak da mümkündür. Bu takdirde kelime, "gizli" veya "alçak ses" anlamına gelmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, VI, 35. Hz. Peygamber'in de bu manayı kastettiği söylenebilir. Zira bu sesi sadece kendisi duyabilmektedir. Etrafindakiler ise Hz. Peygamber'de görülen değişikliklerden ona vahiy geldiğini anlamakta fakat bu sesi duymamaktadırlar. Bk. Aslan, *Kur'ân'da Vahiy*, s. 204.

¹⁰⁰² Mâlik, Kur'ân 7; Ahmed b. Hanbel, VIII, 294, 305, 508 (VI, 158, 163, 257); Buhârî, Bed'u'l-Vahiy 2, Bed'u'l-Halk 6; Müslim, Fezâil 87; Tirmizî, Menakıb 7; Nesâî, İftitah 87, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 323, 324, VI, 330; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 201-202; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 357, 358; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 84.

¹⁰⁰³ Ahmed b. Hanbel, II, 719 (II, 222); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 327-328. Hadis zayıftır. Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VI, 294-295.

¹⁰⁰⁴ Humeydî, *Müsned*, I, 124-125. Ayrıca bk. Suyûtî, *İtkân*, I, 98-99.

Hâris b. Hişâm hadisini delil alan bazı İslâm âlimleri, vasıtalı vahyi, çingirak sesi ile gelmesi ve meleğin bir insan suretine bürünerek vahyi getirmesi olmak üzere iki kısımda mütalaa etmişlerdir.¹⁰⁰⁵ Hadiste bahsedilen bu vahiy yollarının, vahyin tamamı için değil sadece Kur’ân vahyi için geçerli olduğu görüşüne sahip olanlar da vardır.¹⁰⁰⁶ Bu görüş, Hz. Peygamber’e Kur’ân dışında vahiy geldiğini bildiren rivâyetler açısından bakıldığında isabetli gözükmemektedir. Zira Hz. Peygamber’in hadiste zikri geçen yollar dışında da vahiy aldığından bazı rivâyetlerde söz edilmektedir.¹⁰⁰⁷

Melek aracılığı ile vahiy alma durumu Hz. Peygamber için üç ayrı yolla gerçekleşmektedir. Allah Resûlü, meleği aslî suretinde görür ve ondan vahyi alırdı. Bu yolla iki defa vahiy gelmiştir. Zira Hz. Peygamber, Cebrâîl’i aslî suretinde ilk olarak vahyin başlangıcında Hira’dan dönerken,¹⁰⁰⁸ bir defa da Sidretü’l-Müntehâ’da olmak üzere iki defa görmüştür.¹⁰⁰⁹

Bazen de Cebrâîl, bir insan suretine bürünerek vahyi Peygamber (s.a.)’e getirirdi. Melekler, nurânî varlıklar olmalarından dolayı şekil değiştirebilmekte ve farklı şekillere girebilmektedirler.¹⁰¹⁰ Bu nedenle Cebrâîl, tanınmayan bir insan suretinde gelebileceği gibi sahâbîlerden Dihyetü’l-Kelbî suretinde de gelebilmekteydi.¹⁰¹¹ Kur’ân’da Hz. Peygamber’in Cebrâîl’i insan suretinde gördüğünden söz edilmez. Fakat bu konuda pek çok hadis vârid olmuştur. Bunların en meşhuru da, Cebrâîl’in bir insan suretinde gelip “İman, İslâm ve İhsan” hakkında sorular sorduğunu bildiren “Cibrîl Hadisi”dir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁵ Bk. Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, s. 38-39. Ayrıca bk. Zerkânî, *Menâhil*, I, 57.

¹⁰⁰⁶ İbn Abdilberr, *Temhîd*, XXII, 113.

¹⁰⁰⁷ Bu konuda bazı örneklerle araştırmanın ilerleyen bölümlerinde rastlanacaktır.

¹⁰⁰⁸ Tayâlisî, *Müsned*, II, 323-324, 326; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 323-324; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 330; Ahmed b. Hanbel, V, 44-45, 92, 218-219, 256 (III, 306-307, 325, 378, 392); Buhârî, *Bed’u’l-Vahiy* 3, *Bed’u’l-Halk* 7, *Tefsîru’l-Kur’ân* 74, 96, Edeb 118; Müslim, *İmân* 255-258; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 74; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 502, 503; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 253-254, 341; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 197-199.

¹⁰⁰⁹ Ebû Şehbe, *Medhal*, s. 81.

¹⁰¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVII, 162. Bu konudaki görüşler için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 27; Şinkîfî, *Kevseru’l-meâni’d-derârî*, I, 198.

¹⁰¹¹ Bk. Buhârî, *Menâkıb* 25, *Fezâilu’l-Kur’ân* 1; Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe* 100; Ahmed b. Hanbel, II, 473 (II, 107); Bezzâr, *Müsned*, VII, 55; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 86; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 11, *el-Mu’cemu’l-kebir*, I, 122-123, 201, IX, 411, X, 90.

¹⁰¹² Bk. Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 552-553; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 209-212; Ahmed b. Hanbel, I, 134-135, 185-188, 808-809, II, 472-473, III, 519-520 (I, 28, 51-53, 319, II, 107, 426); Buhârî, *İmân* 38,

Cebrâîl, Allah Teâlâ'dan aldığı vahiyleri bu yolla Hz. Peygamber'e iletir. Bu durumda Peygamber (s.a.), meleğin söylediklerini ezberlemiş ve şuuruna yerleştirmiş olur. Peygamber'in melekten vahiy telakkisi, tekrar beşerî idrak haline dönmesi, kendisine ilkâ olunan şeyi anlaması sanki bir anda olup biter. Hatta bu, göz açıp kapama müddetinden daha kısa bir zamanda vaki olur.¹⁰¹³

Hz. Peygamber, bazen de meleği görmezdi fakat onun gelişiyle mahiyet ve kaynağını yalnızca Allah'ın bildiği şiddetli bir ses işitirdi. Bu durumda alışılmışın dışında bir ruh haline girer, ona vahiy geldiğini etrafındakiler, bedeninin ağırlaşması ve alnından ter akması gibi görünen sebeplerden anlarlardı.¹⁰¹⁴

Cebrâîl, Allah Teâlâ'dan aldığı vahiyleri peygamberin kalbine ilkâ yolu ile iletmektedir.¹⁰¹⁵ Taberî, ilkâ kavramını geniş bir manada alarak vahyin tamamına şâmil kılmıştır. Ona göre, kitâb, işaret, îmâ veya risâlet yolu ile gerçekleşen vahiyler, ilkâ yolu ile meydana gelmektedir. Bu da vahyin bir kişiden bir başkasına iletimi manasını ifade etmektedir.¹⁰¹⁶ Ancak ilkâ daha çok kalbe vahyin atılması manasında anlaşılmaktadır. Bu nedenle zaman zaman kalbe ilkâ yerine ilham kavramı kullanılır. Bu manada ilkâ, vahiy meleği tarafından ibare ya da işaret olmaksızın kalbe yapılan ilhamdır. Fakat ilkâ ile birlikte kalpte mutlaka o şeyin Allah katından olduğu bilgisinin yaratılması da zorunludur.¹⁰¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm bu yolla yani ilkâ yolu ile Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. Bu olaydan şöyle söz edilmektedir: “De ki: Cebrâîl'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki

Tefsîru'l-Kur'ân 31, *Halku ef'âli'l-ibâd*, II, 105; Müslim, *Îmân* 1-7; İbn Mâce, *Mukaddime* 9; Ebû Dâvud, *Sünne* 16; Tirmizî, *Îmân* 4; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 446-447. Ayrıca bk. Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 53-54.

¹⁰¹³ Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 372.

¹⁰¹⁴ Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 13. Ayrıca bk. Zerkânî, *Menâhil*, I, 57. Hz. Ömer'den, Resûlullah (s.a.)'e vahiy geldiği zaman yüzünün çevresinde arı uğultusu gibi bir ses işitildi dediği rivâyet edilmiştir. Nesâî, bu hadisin “münker” olduğunu çünkü isnadında yer alan Yunus b. Süleym'in tanınmadığını söylemiştir. Hadis başkalarınca da münker kabul edilmiştir. Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 450; İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 75-76; Elbânî, *Zaîfe*, III, 394-395. Hadis için bk. Abdurrezzak, *Musannef*, III, 383-384; Ahmed b. Hanbel, I, 146-147 (I, 34); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 34; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 23; Bezzâr, *Müsned*, I, 427; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 450; Tahâvî, *Müşkil*, X, 394; Hâkim, *Müstedrek*, II, 92, III, 3.

¹⁰¹⁵ Suyûtî, *Itkân*, I, 98.

¹⁰¹⁶ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 401.

¹⁰¹⁷ Bk. Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi*, s. 55 (249 no'lu dipnot).

Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de müjdecî olarak o indirmiştir.”¹⁰¹⁸

Bazı âyet ve hadislerde Hz. Peygamber'e vahiy getiren meleğin Cebrâîl olduğu bildirilmişse de “Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da”¹⁰¹⁹ âyetinden, birden fazla meleğin elçi olarak peygamberlere gönderilebileceği anlaşılmaktadır.¹⁰²⁰ Şu âyetlerde Allah Teâlâ'nın peygamberlerine gönderdiği melek elçilerinden bahsedilir. Fakat bu meleklerin kimler olduğu bildirilmemiştir.

“Onlara İbrahim'in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver. Onun yanına girdikleri zaman “selâm” dediler. (İbrahim) “Biz sizden çekiniyoruz” dedi. Dediler ki “Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.” (İbrahim) “Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz?” dedi. “Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma” dediler...”¹⁰²¹ Elçiler Lût âilesine gelince Lût onlara “Hakikaten siz tanınmayan kimselersiniz” dedi. Dediler ki “Bilakis, biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı ve helâkı) getirdik. Sana gerçeği getirdik; biz, hakikaten doğru söyleyenleriz...”¹⁰²²

Söz konusu âyetlerde birden fazla meleğin elçi olarak gelmiş olduğunun bildirilmesi, Allah Teâlâ'nın, peygamberleriyle diğer melekler vasıtası ile de iletişim kurduğuna ve bu yolla onlara bazı bilgileri göndermiş olduğuna delildir. Kur'ân açısından bakıldığında bu konuda herhangi bir sınırlamaya gidilmediği dikkat çekmektedir.

Melekler, insan suretine girerek yalnızca peygamberlere değil peygamber olmayan insanlara da gelebilmektedirler. Bu olayın Hz. Meryem hakkında gerçekleştiği “Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü. Meryem dedi ki: “Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).” Melek, “Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbin'in bir elçisiyim” dedi”¹⁰²³ âyetlerinde açıkça anlatılmıştır. Hz. Meryem'in bir peygamber olmadığı bilinmektedir. Bu da, Allah Teâlâ'nın peygamber olmayan bazı

¹⁰¹⁸ Bakara 2/97.

¹⁰¹⁹ Hac 22/75.

¹⁰²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 540. Taberî, Mikâîl'i bu melekler arasında saymaktadır. Bk. *a.g.e.*, XVI, 638.

¹⁰²¹ Hicr 15/51-55.

¹⁰²² Bk. Hicr 15/61-69.

¹⁰²³ Meryem 19/17-19.

kimseler ile de bu yolla iletişim kurduğunu gösterir. Ancak bunun istisnâî bir durum olduğu da söylenebilir.

Sonuç olarak; İslâm âlimleri söz konusu âyette üç olarak bildirilen vahyin geliş yollarını kendi içerisinde kısımlara ayırmışlardır. Bunları şöyle göstermek mümkündür:

- 1) Rüyalar.
- 2) Allah Teâlâ'nın, vahyedeceği şeyleri peygamberinin kalbine atması.
- 2) Arada melek olmaksızın Allah Teâlâ'nın peygamberle konuşması.
- 3) Meleğin, görünmeksizin peygamberin kalbine vahyedeceği şeyleri ilkâ etmesi.
- 4) Meleğin bir insan suretine girip peygamberle konuşması ve peygamberin onun konuştuklarını iyice öğrenmesi.
- 5) Meleğin aslî suretinde vahyi getirmesi.¹⁰²⁴

Kur'ân'a yansıyan vahiy nasıl ve hangi yollarla gelmişse, Kur'ân'a yansımayan vahiy de bunlardan biri veya birkaçıyla gelebilmekte¹⁰²⁵ ve vahiy yollarından herhangi birisi ile Allah Teâlâ, emir, nehiy ve bunların dışında kalan risâlet ile ilgili konuları ve vahiy olarak göndermek istediği şeyleri vahyetmektedir.¹⁰²⁶ Vahyin geliş yollarının farklı olması, bu yollarla gelen bilgilerin değişik olmasını gerektirmez. Ayrıca burada vahyin geliş yollarından ziyade asıl önemli olan vahyedilen şeyin kendisidir. Vasıtalı ya da vasıtasız olarak gelmiş olmasının, vahyin önem ve bağlayıcılığına hiçbir olumsuz etkisi yoktur. Zira melek vasıtası ile de gelse bu, bizzat Allah Teâlâ'dan gelmiş gibidir.¹⁰²⁷ Kur'ân da bu konuda bir ayırıma gitmemiştir.

Hiz. Peygamber'e gelen vahiylerin çoğu zaman, rivâyetlerde bir bilgi verilmediği için geliş yollarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat burada asıl olan, hadiste kaynağının vahiy olduğundan söz edilen bilginin gerçekten vahye dayanıp

¹⁰²⁴ Vahyin geliş yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, I, 78-80; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 454; Suyûtî, *Itkân*, I, 98-99; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 385; Ebû Zehv, *Hadis*, s. 12-13; Zerkânî, *Menâhil*, I, 57; Mevdûdî, *Tevhîd Mücadelesi*, I, 66-67.

¹⁰²⁵ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 201.

¹⁰²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 540.

¹⁰²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 161.

dayanmadığının tespiti. Zira hadis külliyyatında ibâdetlerden fezâile kadar pek çok konuda Hz. Peygamber'in Kur'ân dışı vahiy aldığından söz eden rivâyetlere çok sık olmasa¹⁰²⁸ da rastlamak mümkündür.

¹⁰²⁸ Altmış binden fazla hadis ihtiva eden *el-Kütübü't-tis'a*'da kudsî hadisler ve Hz. Peygamber'in rüyaları da dahil doğrudan Kur'ân dışı vahye delalet eden rivâyetlerin sayısı tespitlerimize göre ikibin kadardır.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN DIŞI VAHYE DELÂLET EDEN SAHÎH-HASEN
HADİSLER

I. İBÂDETLER İLE İLGİLİ HADİSLER

İbâdet, kulun Allah'a boyun eğmesi ve emirlerine itaat etmesi demek olup kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman olan herkesin yapmakla yükümlü olduğu eylemleri ifade etmektedir. İslâmî literatürde ibâdet biri genel, diğeri özel olmak üzere iki anlamda kullanılır. Genel anlamda ibâdet, kulun Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu yönde yapılan irâdî davranışları ifade eder. Böylece tamamen dinî olan görevlerden başka, kişinin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil ibâdet olarak kabul edilir. Özel anlamda ibâdet ise, kulun, yaradanına karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen Allah ve Resûlü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibâdetin yaygın kullanımı da bu ikinci anlamdadır. İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, itikaf, duâ, Kur'ân okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamı ile ibâdetin en meşhur örneklerini oluşturur.¹

İbâdetlerin tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. İlk ibâdet şekillerinin nasıl olduğu hakkında kesin bilgilere sahip olunmamakla beraber, son din İslâm'daki bazı ibâdetlerin önceki semâvî dinlerde de bulunduğu bilinmektedir. İslâmiyet sadece bunların ayrıntılarında bir kısım değişikliklere gitmiştir.²

İbâdetlerin nelerden müteşekkil olduğu ve nasıl eda edileceği tevkîfî olduğundan ancak Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in açıklamaları ile tayin ve tespit edilebilmektedir. Kur'ân'da ibâdetlerin tamamından bahsedilmiş olmasına rağmen ayrıntılara girilmemiş, bunlar sünnet tarafından açıklanıp insanlara öğretilmiştir. Kur'ân dışı vahyin sünnete yansımalarının en önemli örnekleri de bu sebeple Hz. Peygamber'in ibâdetler ile ilgili söz ve uygulamalarında görülmektedir. Zira Kur'ân âyetlerinden beyana ihtiyaç duyan konuların taharet, namaz, zekât, oruç, hac, muâmelât, nikâh ve cinayetler olması da³ Hz. Peygamber'in daha çok bu konularda açıklamalarda bulunduğunu göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in beyan

¹ Bk. Koca, "İbâdet (İslam'da İbâdet)," *DİA*, XIX, 240-241.

² Bu konuda geniş bilgi için Mehmet Soysaldı'nın *Kur'ân ve Sünnet Işığında İbâdet Tarihi* adlı çalışmasına bakılabilir.

³ Zerkeşî, *Burhân*, II, 184.

görevi çerçevesinde yapmış olduğu açıklamaların bir kısmı Kur'ân vahyi ile birlikte gelen Kur'ân dışı vahye dayanmaktadır.

Ayrıca sünnet tarafından özellikle ibâdetlere dair yapılan açıklamaların içtihadla belirlenebilecek bir durumda olmaması, bunların zorunlu olarak vahye dayanmasını gerektirmektedir.⁴ Hz. Peygamber'in, bu alanlarda yapmış olduğu açıklama ve uygulamaların kaynağını belirtmemiş olmasından dolayı, bunların büyük bir kısmının Kur'ân dışı vahye dayandığını tespit etmek mümkün değildir. Fakat yine de temizlik, namaz, zekât ve hac ile ilgili bir kısım söz ve uygulamaların Kur'ân dışı vahye dayandığını haber veren rivâyetler hadis külliyyatında yer almaktadır.

A. TEMİZLİK

Kur'ân-ı Kerîm'de⁵ ve hadislerde⁶ temizliğin önemi ve gerekliliği üzerinde önemle durulmuş, özellikle namaz ibâdeti için temizlik şart koşulmuştur. Hatta Allah Resûlü, “*Namazın anahtarı temizliktir*”⁷ buyurarak buna dikkat çekmiştir. Namaz için öncelikle beden temizliğine, daha sonra elbiselerin ve ibâdetin yapıldığı yerin temiz olması gerektiğine vurgu yapılmış ve bunların eksikliği durumunda ya alınacak sevabın azalacağı ya da namazın geçersiz olacağı hükme bağlanmıştır.

1. Üzerinde Necaset Bulunan Ayakkabı ile Namaz Kılmak

Bir namaz esnasında Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e ayakkabılarında necâset bulunduğunu haber verdiğinden söz eden ve Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyetlerin, Allah Resûlü (s.a.)'in Kur'ân vahyi dışında bilgilendirildiği konusunda önemli bir yeri bulunmaktadır.

a) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Birgün Resûlullah (s.a.) bize namaz kıldırdı. Namazın bir bölümünde ayakkabılarını çıkarttı ve sol tarafına koydu. Bunu görünce insanlar da

⁴ Geniş bilgi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 281-286; Önkol, “Vahiy-Sünnet İlişkisi,” s. 59.

⁵ Bakara 2/222; Tevbe 9/108.

⁶ Mesela bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 14, VI, 171; Ahmed b. Hanbel, VII, 605, 607 (V, 342, 343-344); Dârimî, Tahâre 2; Müslim, Tahâre 1.

⁷ Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 93-94; Tayâlisî, *Müsned*, II, 369-370; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 208; Ahmed b. Hanbel, I, 353-354, 367 (I, 123, 129); Dârimî, Tahâre 22; İbn Mâce, Tahâre 3; Ebû Davud, Tahâre 31, Salât 73; Tirmizî, Tahâre 3, Salât 62.

ayakkabılarını çıkarttılar. Resûlullah (s.a.) namazını bitirince “Niçin ayakkabılarınızı çıkarttınız?” diye sordu. “Sizin ayakkabılarınızı çıkarttığınızı gördük, bundan dolayı biz de ayakkabılarımızı çıkarttık” dediler. Bunun üzerine “Cebrâîl bana geldi ve onlarda necâset bulunduğunu haber verdi. Ben bundan dolayı onları çıkarttım” buyurdu. Ardından da “Sizden birisi mescide geldiğinde ayakkabılarına baksın. Bir necâset görürse onları silsin ve ayakkabıları ile namaz kılsın” buyurdu.⁸

Bu rivâyet, Hammâd b. Seleme > Ebû Neâme > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile nakledilmiştir.⁹ Hadisin Ma‘mer > Eyyûb > bir adam > Ebû Saîd isnadıyla tahrîc edilen bir başka rivâyeti daha bulunmakla birlikte, bu rivâyet, tâbiûn ravisinin ismi zikredilmediği için munkatıdır.¹⁰

Ebû Saîd rivâyetlerinin tamamında Cebrâîl’in gelip Hz. Peygamber’e ayakkabılarındaki necâseti haber verdiği anlatılmaktadır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), bu rivâyetlerde ayakkabılardaki necâsetin ne olduğuna dair bir bilgi verilmediğini söylemiştir.¹¹

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik’ten rivâyet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.), namazda ayakkabılarını yalnızca bir defa çıkartmıştır. Bunu gören sahâbîler de ayakkabılarını çıkartınca bunu neden yaptıklarını sormuş, onların “Sizin çıkarttığınızı gördük, bundan dolayı biz de çıkarttık” demeleri üzerine Hz. Peygamber “*Cebrâîl (a.s.) bana, onlarda necâset bulunduğunu haber verdi*” buyurmuştur.¹²

⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 231 (III, 92).

⁹ Tayâlisî, *Müsned*, II, 553-554; İbn Sa‘d, *Tabakât*, I, 480; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 181; Ahmed b. Hanbel, IV, 54 (III, 20); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 278; Dârimî, *Salât* 103; Ebû Davud, *Salât* 88; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 504; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 501-502; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, II, 164; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 560; Hâkim, *Müstedrek*, I, 368; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 563, 604-605, *Ma‘rife*, III, 353; Hatîb, *Fakih*, II, 313. Hadisin Ebû Davud rivâyetinde Hammâd b. Seleme yerine Hammâd b. Zeyd denmiştir ki, bunun müstensihlerden ya da baskıdan kaynaklanan bir hata olması muhtemeldir.

¹⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 388, Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 267. Taberânî ve Beyhakî’nin Ma‘mer kanalı ile rivâyet ettikleri hadiste, burada “bir adam” denilerek müphem bırakılan kişinin Ebû Nadra olduğu gözükmemektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 267; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 564.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, IV, 231 (III, 92).

¹² Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 191-192; Hâkim, *Müstedrek*, I, 244; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 565.

Bu hadisi Enes b. Mâlik'ten yalnızca Sümâme, ondan da Abdullah b. Müsennâ nakletmiştir. Zehebî (ö. 748/1348), hadisin bu rivâyetinin sahîh olduğuna hükmetmiş, Heysemî (ö. 807/1405) de hadisin ravilerinin sika kimseler olduğunu belirtmiştir.¹³

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber, namaz kıldırması ve namaz esnasında ayakkabılarını çıkartmıştır. Bu durumu fark eden sahâbîler de ayakkabılarını çıkartmışlardır. Allah Resûlü, namaz bittikten sonra sahâbîlerine dönüp *“Melek bana geldi ve ayakkabımda necâset bulunduğunu haber verdi. Sizden birisi mescide geldiğinde ayakkabılarını kontrol etsin. Ayakkabılarında bir şey görürse onu temizlesin sonra da ayakkabılarıyla namaz kılsın”* buyurmuştur.¹⁴

Hadisin bu rivâyeti, Yahya b. Eyyûb > Abbâd b. Kesîr > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilmiştir. Bezzâr (ö. 292/905), hadisi bu lafızlarla sadece Abbâd'ın rivâyet ettiğini ve onun “leyyinu'l-hadis” olduğunu, Abbâd'dan da yalnızca Yahya b. Eyyûb'un naklettiğini söylemiştir.¹⁵ Dârekutnî (ö. 385/995), Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e ayakkabılarındaki necâseti haber verdiğini bildiren ve Eyyûb > İbn Sîrîn > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen rivâyetlerin hatalı olduğu görüşündedir. Ona göre, bu hadis aslında Ebû Neâme > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile nakledilmiştir. Eyyûb, Ebû Neâme'den hadisi işitmiş fakat sahâbî ravisini hıfzedemediği için rivâyeti mürsel olarak nakletmek zorunda kalmıştır.¹⁶ Rivâyetteki bu hata muhtemelen zayıf bir ravi olan Abbâd'dan¹⁷ kaynaklanmaktadır ve o, aslı mürsel olan Eyyûb rivâyetini İbn Sîrîn > Ebû Hureyre diyerek muttasıl olarak nakletmiştir.

d) İbn Mes'ûd Rivâyeti

İbn Mes'ûd'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.), namaz kılarken ayakkabılarını çıkarttı, arkasındaki insanlar da ayakkabılarını çıkarttılar. Bunun üzerine Allah Resûlü “Ayakkabılarınızı neden

¹³ Bk. Zehebî, *Telhîs*, I, 224; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 152.

¹⁴ Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, I, 289-290. Hadis için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 267; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1641-1642.

¹⁵ Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, I, 290.

¹⁶ Dârekutnî, *İlel*, XI, 328-329.

¹⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 151-152.

çıkarttınız?” diye sordu. Sahâbîler “Ey Allah’ın Resûlü! Sizin çıkarttığınızı gördük, biz de çıkarttık” dediler. Hz. Peygamber “Cebrâîl (a.s.), bana, ayakkabılarımdan birisinde necâset bulunduğunu haber verdi. Bundan dolayı onları çıkarttım. Siz, ayakkabılarınızı çıkartmayın” buyurdu.¹⁸

Hadisin bu rivâyeti Ebû Hamza > İbrahim en-Nehaî > Alkame > İbn Mes’ûd isnadı nakledilmiştir. Ebû Hamza zayıf bir ravidir. Ahmed b. Hanbel onun “metrûku’l-hadîs” olduğunu söylemiş, Buhârî (ö. 256/870), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi âlimler onu zayıf saymış,¹⁹ Beyhakî (ö. 458/1066) de onun ihticâc edilmeyen birisi olduğunu belirtmiştir.²⁰

Hadisin Ebû İshâk > Alkame > İbn Mes’ûd isnadı ile nakledilen bir başka rivâyeti daha vardır²¹ fakat bu rivâyet, Ebû İshâk’ın Alkame’den semâi bulunmamasından dolayı isnadda inkıta bulunduğu için zayıftır.²²

e) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs’tan nakledilen rivâyetler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan Muhammed b. Ubeydillâh > Hakem b. Uteybe > Miksem > İbn Abbâs²³ isnadı ile nakledilenlerde Hz. Peygamber, ayakkabılarını çıkartan sahâbîlerine bunun sebebini sormuş, onların “siz çıkarttığınız için çıkarttık” demeleri üzerine kendisinin ayakkabılarını çıkartmasının sebebi olarak onlardan dolayı terlemesini göstermiştir.²⁴ Muhammed b. Ubeydillâh “metrûk” bir ravidir²⁵ ve bu rivâyet, bu konuda nakledilen tüm rivâyetlere muhalif olması nedeni ile “münker”dir.

İbn Abbâs’tan nakledilen diğer rivâyete göre, o, “*Her secde ettiğinizde güzel elbiselerinizi giyin*”²⁶ âyeti ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 226. Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, V, 16; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, II, 164-165; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 41; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, IV, 7, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 48; Hâkim, *Müstedrek*, I, 244.

¹⁹ Bk. Zehebî, *Muğnî*, II, 447; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 152; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 503-505.

²⁰ Bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 565.

²¹ Bk. İbnu’l-Münzir, *Evsat*, II, 164-165.

²² Bk. Dârekutnî, *İlel*, V, 312. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 56.

²³ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 432; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 150-151.

²⁴ Hadisi Taberânî’den aktaran Heysemî’nin *Mecmau’z-zevâid*’inde “**إني ملئت منهما**” denmiştir ki, bu da “onlardan sıkıldım” anlamına gelmektedir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 150.

²⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 151.

²⁶ A’râf 7/31.

(Bu âyet) ayakkabılarla namaz kılma hakkındadır. Resûlullah (s.a.), ayakkabılarıyla namaz kıldırdı. O, ayakkabılarını çıkarttı, insanlar da çıkarttılar. Namazı tamamlayınca “Neden ayakkabılarınızı çıkarttınız?” diye sordu. “Sizin çıkarttığınızı gördük, biz de çıkarttık” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Cebrâîl bana geldi ve “Ayakkabılarında kene kanı var” dedi.”²⁷

Bu rivâyet, Sâlih b. Beyân > Furât b. Sâib > Meymûn b. Mihrân > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiştir. Dârekutnî (ö. 385/995), Sâlih b. Beyân’ın “metrûk” olduğunu söylemiştir.²⁸ Ayrıca Furât b. Sâib de Buhârî’ye göre “münkeru’l-hadîs”tir. Dârekutnî ve başkaları da onun “metrûk” olduğuna hükmetmişlerdir.²⁹ Hadisin bu lafızlarla İbn Abbâs’tan gelen bir başka rivâyeti ise tespit edilememiştir.

e) Abdullah b. Şihhîr Rivâyeti

Abdullah b. Şihhîr’den nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber namaz esnasında ayakkabılarını çıkartınca önce ilk saftakiler, daha sonra diğer saflardakiler ayakkabılarını çıkartmışlardır. Allah Resûlü, namaz bitince ayakkabılarını çıkartmalarının sebebini sormuş, sahâbîlerin “Siz ayakkabılarınızı çıkarttınız, bunu görünce ilk saftakiler de ayakkabılarını çıkarttılar. Bundan dolayı bizler de ayakkabılarımızı çıkarttık” demeleri üzerine “*Cebrâîl bana geldi ve ayakkabılarımda necâset bulunduğunu hatırlattı. Bundan dolayı ayakkabılarımı çıkarttım. Fakat siz ayakkabılarınızla namaz kılın*” buyurmuştur.³⁰ Heysemî, hadisi Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l-kebîr* adlı eserinde tahrîc ettiğini³¹ ve hadisin senedinde “zayıf” bir ravi olan Rebî‘ b. Bedr’in bulunduğunu söylemiştir.³²

Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e ayakkabılarındaki necâseti haber verdiğini bildiren bu rivâyetler dışında Bekr b. Abdillâh el-Mûzenî (ö. 106/724),³³ Atâ b. Ebî Rabâh (ö.

²⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I, 383.

²⁸ Bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 478; İbn Hacer, *Lisân*, III, 196-197.

²⁹ Bk. Zehebî, *Muğnî*, II, 185; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 508.

³⁰ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 152.

³¹ Hadisi, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*’in matbu nüshasında tespit edemedik.

³² Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 152. Nesâî, Rebî‘in metruk olduğunu söylemiş, İbn Adî’nin hadislerinin hiçbirisinin mutâbii bulunmadığını belirtmiştir. Yahya b. Maîn ve Ebû Davud da onun zayıf olduğu görüşündedirler. Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 60-61.

³³ Heysemî, *Buğye*, I, 263-264; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 605. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 565; Bûsîrî, *İthâf*, II, 287-288; İbn Hacer, *el-Metâlibu’l-âliye*, I, 106.

114/732),³⁴ Hakem b. Uteybe (ö. 115/733),³⁵ Katâde (ö. 118/736)³⁶ ve Muhammed b. Abbâd b. Ca‘fer’den³⁷ nakledilen mürsel ve munkatı rivâyetler de vardır.

Beyhakî, söz konusu hadisin İbn Abbâs, İbn Mes‘ûd ve Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğini belirttikten sonra bu rivâyetlerin tamamının zayıf olduğunu delilleri ile göstermiş ve bu konuda Enes b. Mâlik rivâyetinin senedinde bir kusur bulunmadığını belirtmiştir.³⁸

Bu rivâyetlerin önemli bir kısmı zayıf olsa da özellikle Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik rivâyetleri, Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e namazda iken ayakkabılarında necâset bulunduğunu haber verdiğine delildir. Hz. Peygamber’in Kur’ân vahyi dışında bilgilendirilişinin güzel bir örneği olan bu olayda, küçük bir mesele dahi olsa onun yalnız bırakılmadığına ve ümmetine örnek olacak konularda anında uyarıldığına delil vardır.

Sadece ayakkabıların değil elbise ve namaz kılınacak yerlerin de temiz olması ve buralarda necâsetin bulunmaması namazın sıhhati açısından son derece önemlidir. Zira necâsetin durumuna göre ya namaz geçersiz olmakta ya da namazdan alınacak sevap azalmaktadır. İşte Cebrâîl’in, ayakkabılarındaki necâseti haber vermesi ile hem Resûlullah’ın namazına bir hâlel gelmemiş hem de tüm mü’minler namazda temizliğin ne kadar önemli olduğunu bu vesile ile daha iyi anlama fırsatı bulmuşlardır.

2. Misvak

Temizliğe son derece önem veren ve temizliği imanının yarısı kabul eden Hz. Peygamber,³⁹ hayatı boyunca bu konuda titiz davranmış ve her durumda temizliğin önemine dikkat çekmiştir. Allah Resûlü’nün önem verdiği temizlik çeşitlerinden birisi de ağız ve diş temizliğidir. O, bundan dolayı misvak kullanmış ve ümmetini de misvak kullanmaya teşvik etmiştir. Hatta “Ümmetime zorluk vermeyecek olsaydım her namazla

³⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 388.

³⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 387.

³⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 388.

³⁷ İbn Sa‘d, *Tabakât*, I, 480-481.

³⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 565.

³⁹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 14, VI, 171; Ahmed b. Hanbel, VII, 605, 607 (V, 342, 343-344); Dârimî, *Tahâre* 2; Müslim, *Tahâre* 1.

birlikte misvakı emrederdim”⁴⁰ buyurduğu nakledilmektedir.⁴¹ İbn Abbâs, Vâsile b. Eska‘, Ebû Ümâme, Sehl b. Sa‘d, Ümmü Seleme ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden nakledilen bazı rivâyetlere göre, Hz. Peygamber’in misvak kullanmaya bu kadar yoğun teşvikte bulunmasının ardında Kur’ân dışı bir vahiy bulunmaktadır.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs’tan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Misvak kullanmam emredildi. Hatta misvak konusunda Kur’ân (âyeti) ineceğini zannettim (أَمَرْتُ بِالسَّوَاكِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنْ سَيُنَزَّلُ فِيهِ قُرْآنٌ).”⁴²

Hadis, Şerîk b. Abdillâh > Ebû İshâk Amr b. Abdillâh > Erbide et-Temîmî > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiştir. Yine Ebû İshâk’tan rivâyette bulunan Şu‘be ve Süfyân es-Sevrî hadisi aynı isnadla fakat farklı lafızlarla nakletmişlerdir. Şu‘be rivâyetinde “Peygamber (s.a.) bize misvakı emretmeye devam etti. Öyleki ona bu konuda vahiy inmesinden korktuk” denilirken;⁴³ Süfyân rivâyetinde “Resûlullah (s.a.), çok fazla misvak kullanıyordu (veya misvak kullanmayı çok emrediyordu). Sonunda ona vahiy ineceğini düşünmeye başladık” denilmiştir.⁴⁴

Şerîk rivâyetinde misvak kullanma emrinin vahye dayandığı görülürken, Şu‘be ve Süfyân rivâyetlerinde bu emri Hz. Peygamber’in verdiğiinden söz edilmektedir. Ancak bu rivâyetlerin tamamı zayıftır. Temîmî’nin ismi Erbide’dir ve o, meçhûl bir ravidir. Kendisinden sadece Ebû İshâk Amr b. Abdillâh rivâyette bulunmuştur.⁴⁵ Ayrıca misvak emrinin Kur’ân dışı bir vahye dayandığını bildiren hadisin ravisi Şerîk, hafızası kötü olmakla (seyyiu’l-hıfz) tenkit edilmiştir.⁴⁶

Hadisin, Atâ b. Sâib > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen ve Saîd b. Cübeyr’in Erbide et-Temîmî’ye mutâbaatta bulunduğu bir başka rivâyeti daha vardır.

⁴⁰ Mâlik, Tahâre 114; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 555-556; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 155-157; Ahmed b. Hanbel, I, 253, 345, III, 50, 65, 155 (I, 80, 120, II, 245, 250, 287); Dârimî, Salât 168; Buhârî, Cum’a 8, Temennî 9; Müslim, Tahâre 42; İbn Mâce, Tahâre 7; Ebû Davud, Tahâre 25; Tirmizî, Tahâre 18; Nesâî, Tahâre 7.

⁴¹ Hadisin mütevâtir olduğu iddia edilmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 66-67.

⁴² Ahmed b. Hanbel, I, 631 (I, 237).

⁴³ Tayâlisî, *Müsneid*, III, 156; Ahmed b. Hanbel, I, 854 (I, 339-340); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 57. Ahmed b. Hanbel rivâyetinde Temîmî yerine “raculün min Beni Temîm” denmiştir.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 735 (I, 285).

⁴⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), IV, 29. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahiha*, IV, 78.

⁴⁶ Bk. Elbânî, *Sahiha*, IV, 78.

Bu rivâyete göre Allah Resûlü (s.a.) “*Misvak kullanmam emredildi. Öyleki dişlerime bir şey olmasından korktum*” buyurmuştur.⁴⁷ Atâ b. Sâib, sika olmakla birlikte ömrünün sonlarında hafızası bozulmuş bir ravidir.⁴⁸ Hadisin diğer ravisi Hüseyin b. Sa’d b. Ali de meçhûldür.⁴⁹

b) Vâsile b. Eska‘ Rivâyeti

Vâsile’den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Misvak kullanmam emredildi. Hatta bunun bana farz kılınmasından korktum*” buyurmuştur.⁵⁰

Hadisin bu rivâyeti, Leys b. Ebî Süleyym > Ebû Bürde > Ebû’l-Melîh b. Üsâme > Vâsile b. Eska‘ isnadı ile nakledilmiştir. Leys, birçok kimse tarafından zayıf sayılmış ve tedlis yapmakla itham edilmiştir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur’a ve Ebû Hâtim “muzdaribu’l-hadîs” demiş, Yahya b. Maîn onun hadislerini zayıf saymış, Ebû Zur’a er-Râzî, “hadis ilminde âlim olanlara göre, Leys b. Ebî Süleyym ile delilin sâbit olamayacağını” belirtmiştir. İbn Hacer de, Leys b. Ebî Süleyym’in, sadûk bir kimse olmasına rağmen ileri derecede hafızasının bozulduğunu ve hadislerinin temyiz edilemediğini, bundan dolayı da hadislerinin terk edildiğini bildirmiştir.⁵¹ Ancak Elbânî (ö. 1999) hadise “hasen” hükmü vermiş fakat Leys b. Ebî Süleyym’in, hafızasının bozulmuş olmasından dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵²

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ebû Ümâme’den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Cebrâîl bana her gelişinde mutlaka misvakı emretti. (Misvak kullanmaktan dolayı) ön dişlerimin kökünden oynamasından korktum*” buyurmuştur.⁵³

⁴⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 171, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VI, 13.

⁴⁸ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 332-334; Zehebî, *Mîzân*, V, 90-92; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 121.

⁴⁹ Bk. Elbânî, *Sahiha*, IV, 77.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 495 (III, 490); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 177.

⁵¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 379; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 177-179; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 237-240; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 216; İbn Hacer, *Takrîb*, II, 147-148.

⁵² Elbânî, *Sahiha*, IV, 78-79.

⁵³ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 422 (V, 263); İbn Mâce, *Tahâre* 7; Rûyânî, *Müsneid*, II, 193; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IV, 328. Hadisin İbn Mâce rivâyetine göre, Allâh Resûlü “*Misvak kullanın. Çünkü misvak, ağız temizler ve Rabbi razı eder. Cebrâîl bana her geldiğinde mutlaka misvakı tavsiye etti. Bundan dolayı misvakın bana ve ümmetime farz kılınmasından korktum. Eğer ümmetime meşakket vermeyecek olsaydım onlara misvakı farz kılardım. Ben misvak kullanıyorum. Öyleki ön dişlerimin oynamasından korktum*” buyurmuştur.

Hadisin bu rivâyeti, Ali b. Yezîd > Kâsım b. Abdîrrahmân > Ebû Ümâme tariki ile nakledilmiş olup hadisi Ali b. Yezîd'den Ubeydullâh b. Zahr ve Osmân b. Ebî'l-Âtike rivâyet etmişlerdir. Ebû Hâtim (ö. 277/890), kendisine Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme isnadı ile nakledilen hadislerin durumu sorulduğunda “sağlam değildir, zayıftır” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁴ İbn Hacer de, Ebû Ümâme'den nakledilen bu hadiste zayıflık bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵ Bu hükümler, Ali b. Yezîd, Ubeydullah b. Zahr ve Kâsım hakkındaki ithamlara dayanmaktadır. Buhârî ve İbn Hibbân, Ali b. Yezîd hakkında “münkeru'l-hadis,” Dârekutnî “metrûk” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Hatta ilim ehlinin, onun zayıf olduğu konusunda ittifakı vardır.⁵⁶

Kâsım b. Abdîrrahmân ise ileri derecede zayıf birisidir.⁵⁷ Diğer ravi Ubeydullâh b. Zahr hakkında da ağır ithamlar bulunmaktadır. İbn Maîn (ö. 233/847), Ubeydullah'ın tüm hadislerinin zayıf olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu hadis uydurmakla ve sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet etmekle tenkit etmiştir.⁵⁸ Ayrıca Ubeydullâh'ın, Ali b. Yezîd'den rivâyette bulunduğu felaket getirdiği, bir haberin isnadında Ubeydullâh b. Zahr, Ali b. Yezîd ve Kâsım (b. Abdîrrahmân) bir araya geldiklerinde hadisin bunların uydurması olduğu gibi ağır eleştiriler de vardır.⁵⁹

d) Sehl b. Sa'd Rivâyeti

Sehl'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Cebrâîl (a.s.) bana misvak kullanmamı emretti. Öyleki dişsiz kalmaktan korktum*” buyurmuştur.⁶⁰

Hadisin bu rivâyeti, Ubeyd b. Vâkîd > künyesi Ebû Abdillâh olan Gıfâr kabilesinden bir şeyh > Sehl b. Sa'd isnadı ile nakledilmiş olup Ubeyd b. Vâkîd'in zayıf

⁵⁴ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 665.

⁵⁵ Bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 261.

⁵⁶ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 85-86; Zehebî, *Mîzân*, V, 195-196; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 664-665.

⁵⁷ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 85.

⁵⁸ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313-314.

⁶⁰ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 567, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 540-541.

bir ravi olması⁶¹ ve diğer ravi Ebû Abdillâh'ın kimliği konusunda şüphe bulunmasından dolayı zayıftır.

e) Ümmü Seleme Rivâyeti

Ümmü Seleme'den nakledilen rivâyette Resûlullah (s.a.)'in “*Cebrâîl bana misvakı emretmeye devam etti. Azı dişlerimden (onlara bir şey olmasından) korktum*” buyurduğundan söz edilmektedir.⁶²

Hadisin bu rivâyeti, ilk üç tabakada Abdullah b. Büreyde > Büreyde > Ümmü Seleme isnadı ile nakledilmiştir. Abdullah b. Büreyde'den ise hadisi Abdülmü'min b. Hâlid ve Hâlid b. Ubeyd nakletmişlerdir. Beyhakî'nin naklettiğine göre, Buhârî (ö. 256/870), Ebû Tümeyle > Hâlid b. Ubeyd isnadı ile gelen rivâyeti “hasen” saymıştır.⁶³ Heysemî ise, Abdülmü'min b. Hâlid tariki ile nakledilen Taberânî rivâyetinin, ravilerinden bazıları hakkında ihtilaf bulunmasından dolayı “zayıf” olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyette de Resûlullah (s.a.)'in “*Misvak kullanmam emredildi. Öyleki dişsiz kalmaktan korktum*” buyurduğundan söz edilmektedir.⁶⁵

Hadis, tek bir isnadla rivâyet edilmiş olup Enes'den rivâyette Sâbit, Sâbit'ten rivâyette İmrân b. Hâlid teferrüd etmiştir. İmrân b. Hâlid zayıf bir ravidir.⁶⁶ İbn Hibbân, infirâd ettiği zaman İmrân'ın hadisleri ile ihticâcın câiz olmadığını, Basralılar'ın ondan, sika kimselerin hadislerine benzemeyen hayret verici hadisler rivâyet ettiklerini belirtmiştir.⁶⁷

⁶¹ Ebû Hâtim er-Râzî zayıf olduğuna hükmetmiş, İbn Adî, hadislerinin hiçbirisine mutâbaat edilmediğini söylemiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 5; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1989-1990; Zehebî, *Mizân*, V, 32; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 216. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 77.

⁶² Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 79.

⁶³ Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 79.

⁶⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 216.

⁶⁵ Bezzâr, *Müsneid*, XIII, 335.

⁶⁶ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 216.

⁶⁷ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 106.

Hız. Peygamber'e misvak kullanmasının emredildiğinden söz eden rivâyetler - tespitlere göre- bunlardan ibarettir. Bu konuda Hasan el-Basrî'den (ö. 110/728) de mürsel bir rivâyet gelmiştir.⁶⁸

Bu konudaki rivâyetler ekseriyetle bir veya birkaç yönden zayıf olmakla birlikte bunların birbirlerini destekledikleri gerekçesi ile hadise "sahîh" hükmü verilmiştir.⁶⁹ Ancak bu hüküm tartışmalıdır ve hadisin "hasen" olarak kabul edilmesi daha uygun gözükmektedir.

Ebû Hureyre, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî, Ali b. Ebî Tâlib, Ümmü Habîbe, Abdullah b. Amr, Sehl b. Sa'd, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik, İbnu'z-Zübeyr, İbn Ömer ve Ca'fer b. Ebî Tâlib'den nakledilen rivâyetlere göre ise Hız. Peygamber "*Ümmetime meşakkat vermeyecek olsaydım onlara misvak kullanmalarını emrederdim*" buyurmuştur.⁷⁰ Bu rivâyetler, Hız. Peygamber'in misvak kullanımına verdiği önemi göstermektedir ve bunun ardında Kur'ân dışı bir vahyin bulunduğunu söylemek, az önce incelemiş olduğumuz rivâyetler ışığında mümkündür. Ancak Kur'ân dışı bir vahiyle Hız. Peygamber'e misvakın emredildiğinden söz eden rivâyetlerin ekseriyetle zayıf isnadlarla nakledilmiş olması, bu konuda kesin bir hükme varmayı zorlaştırmaktadır.

B. NAMAZ

Namaz ibâdeti İslâm'dan önceki dinlerde de bulunmaktadır fakat İslâm döneminde özellikle namazların vakitleri ve rekât sayıları ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir.⁷¹ Namazın ilk olarak Mekke döneminde farz kılındığı bilinmekle birlikte Mekke döneminin başlarında bugünkü gibi beş vakit olarak kılınan bir namazın bulunmadığı ve beş vakit namazın ilk olarak İsrâ gecesinde farz kılındığı konusunda

⁶⁸ Bk. Ma'mer, *Câmi'*, X, 430.

⁶⁹ Bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 77-79.

⁷⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, I, 230-233.

⁷¹ İslâm'dan önce Arapların namaz diye bir ibâdetleri vardı. Ancak müşriklerin kıldığı bu namaz, ruhtan yoksun, huzur ve edebten uzak, düzensiz bir ibâdet şekli idi. Onlar, bu ibâdeti sırf Allah için değil Allah ile beraber O'nun ortakları, kızları kabul ettikleri melekler için yaparlardı. İslâm'da ibâdet Allah'a yöneltilmiş ve tevhîde aykırı her şey ibâdetten uzaklaştırılmıştır. Bk. Soysaldı, *İbâdet Tarihi*, s. 33.

İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.⁷² İsrâ olayından önce namazların hangi vakitlerde ve kaç rekât olarak kılındığı ise tespit edilebilmiş değildir. İslâm âlimleri bu konuda “sadece farz olmayan gece namazının kılındığı,” “sabah ve akşam olmak üzere iki vakitte ikişer rekât namaz kılındığı,” “farz olan namazın gece namazı olduğu” gibi farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷³

Namazların vakitleri ve rekât sayıları konusunda Kur’ân-ı Kerîm’de herhangi bir malumat bulunmamaktadır ve bunlar, sünnet tarafından tespit ve tayin edilmiştir. Hadis literatüründe yer alan bazı rivâyetlere göre, namazların vakitlerini, rekât sayılarını ve namazda hangi organlar ile secde edileceğini Hz. Peygamber’e Kur’ân dışı bir vahiyle Allah Teâlâ haber vermiştir.

1. Namaz Vakitleri

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz mü’minler üzerine vakitleri belli bir farzdır*”⁷⁴ buyurarak namaz ibâdetinin belirli vakitlerde eda edileceğini haber vermiş, Hz. Peygamber de bu vakitleri ümmetine bildirmiştir. Ebû Mes’ûd, Amr b. Hazm, İbn Abbâs, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik ve İbn Ömer’den nakledilen rivâyetlere göre, Hz. Peygamber’e namaz vakitlerini Cebrâîl öğretmiştir.⁷⁵

a) Ebû Mes’ûd Rivâyeti

Ömer b. Abdilazîz birgün namazı geciktirmişti. Urve b. Zübeyr, yanına geldi ve ona Mugîra b. Şu’be’nin Kûfe’de iken birgün namazı geciktirdiğini, bunun üzerine Ebû Mes’ûd el-Ensârî’nin, yanına gelip şöyle dediğini haber verdi: “Ey Mugîra! Bu, ne hal? Sen bilmiyor musun ki, Cebrâîl indi ve namaz kıldı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) de namaz kıldı. Sonra Cebrâîl namaz kıldı. Ardından Resûlullah (s.a.) namaz kıldı. Daha sonra Cebrâîl namaz kıldı. Peşinden Resûlullah (s.a.) namaz kıldı. Sonra Cebrâîl yine namaz kıldı. Ardından Resûlullah (s.a.) namaz kıldı. Daha sonra Cebrâîl namaz kıldı. Peşinden Hz. Peygamber namaz kıldı. Bütün bunlardan sonra Cebrâîl “Bana böyle emredildi (sana böyle tebliğ etmem emredildi)”⁷⁶ dedi.” Ömer b. Abdilazîz Urve’ye

⁷² Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 6; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 34-35, 48; Kurtubî, *Câmi'*, XIII, 14; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 612; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, III, 282. Beş vakit namaz hicretten bir yıl veya altı ay önce farz kılınmıştır. Bk. İbnu'l-Mulakkin, *el-Bedru'l-münîr*, III, 171.

⁷³ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 34; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 613. Ayrıca bk. Soysaldı, *İbâdet Tarihi*, s. 43-45.

⁷⁴ Nisâ 4/103.

⁷⁵ Bu sahâbîlerden gelen rivâyetler ve rivâyetler arasındaki farklar için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 289-294.

⁷⁶ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 5.

“Anlattığının ne anlama geldiğini iyice öğren. Ne yani, namaz vakitlerini Resûlullah (s.a.)’e Cebrâîl mi öğretti?” dedi. Urve de “Beşîr b. Ebî Mes’ûd da babasından böyle rivâyet etti” dedi.⁷⁷

Mâlik b. Enes (ö. 179/795) bu hadisi İbn Şihâb ez-Zührî > Urve b. Zübeyr > Beşîr b. Ebî Mes’ûd > Ebû Mes’ûd el-Ensârî isnadı ile nakletmiştir.⁷⁸ Hadisi Mâlik dışında Ma‘mer,⁷⁹ İbn Cüreyc,⁸⁰ Süfyân b. Uyeyne,⁸¹ Leys b. Sa‘d,⁸² Şuayb b. Ebî Hamza,⁸³ Üsâme b. Zeyd el-Leysi,⁸⁴ Kurra b. Abdirrahmân,⁸⁵ Ukayl b. Hâlid⁸⁶ ve Yunus b. Yezîd⁸⁷ de Zührî’den aynı isnadla rivâyet etmişlerdir.⁸⁸ Süfyân b. Uyeyne rivâyetinde Urve b. Zübeyr, Ömer b. Abdilazîz’in namazı geciktirmesi üzerine Resûlullah (s.a.)’in “*Cebrâîl indi ve bana imam oldu. Ben de onunla namaz kıldım*” buyururak beş vakit namazın kendisine öğretildiğini haber verdiğini söylemiştir.

Hadisin en geniş rivâyeti Üsâme b. Zeyd kanalı ile gelmiştir. Bu rivâyette, Ömer b. Abdilazîz’e ikinci namazını geciktirmesi üzerine “Cebrâîl (a.s.), Muhammed (s.a.)’e namaz vakitlerini haber vermişti” denilmiştir. Daha sonra Urve, Beşîr b. Ebî Mes’ûd’dan, babası vasıtası ile Hz. Peygamber’e namaz vakitlerini Cebrâîl’in öğrettiğini bildiren uzunca bir hadis nakletmiştir. Ebû Mes’ûd, Cebrâîl’in Peygamber

⁷⁷ Mâlik, Vukûtu’s-Salât 1-2. Hadisin Mâlik tariki ile nakledilen diğer rivâyetleri için bk. Dârimî, Salât 2; Buhârî, Mevâkîtu’s-Salât 1; Müslim, Mesâcid 167; Serrâc, *Müsned*, s. 246; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 229-230; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 299-300; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 126; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 534, 648, *Ma‘rife*, II, 186-187; Hatîb, *Kifâye*, s. 396.

⁷⁸ Dârimî, Salât 2; Buhârî, Mevâkîtu’s-Salât 1; Müslim, Mesâcid 167; Serrâc, *Müsned*, s. 246; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 229-230; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 299-300; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 126; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 534, 648, *Ma‘rife*, II, 186-187; Hatîb, *Kifâye*, s. 396.

⁷⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 540-541; Ahmed b. Hanbel, V, 827 (IV, 120-121); Serrâc, *Müsned*, s. 245; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 231; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 126.

⁸⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 541; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 231; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 126.

⁸¹ Şâfiî, *Müsned*, s. 79; Humeydî, *Müsned*, I, 214-215; İbn Ebî Seybe, *Musannef*, I, 282; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 230; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 534.

⁸² Buhârî, Bed’u’l-Halk 6; Müslim, Mesâcid 166; İbn Mâce, Salât 1; Nesâî, Mevâkîtu 1; Serrâc, *Müsned*, s. 245; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 230-231; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 296-297; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127.

⁸³ Buhârî, Megâzî 12; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 209; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 648.

⁸⁴ Ebû Dâvud, Salât 2; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 396; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 212-213; İbnü’l-Münzir, *Evsat*, II, 342; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 298, 362-363; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kevîr*, VI, 256, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127; Dârekutnî, *Sünen*, I, 259-260; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 534-535, *Ma‘rife*, II, 188.

⁸⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127-128.

⁸⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127-128.

⁸⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 127-128.

⁸⁸ Ayrıca bk. Ebû Dâvud, Salât 2.

(s.a.)’e gelip beş vakit namazın hangi vakitlerde kılınacağını bildirdiğini ve Hz. Peygamber’in onunla birlikte namaz kıldığını söyledikten sonra hangi namazın hangi vakitlerde kılındığını haber vermiştir. Ebû Davud (ö. 275/889) ve Taberânî’nin (ö. 360/971) belirttikleri üzere,⁸⁹ bu rivâyet dışında Zührî’den gelen rivâyetlerde Hz. Peygamber’in hangi vakitlerde namaz kıldığından söz edilmemiştir.

Hadisin Ebû Bekr Muhammed b. Amr b. Hazm > Urve isnadı ile nakledilen bir başka rivâyeti daha vardır. Bu rivâyette yalnızca Cebrâîl’in gelip Hz. Peygamber’e namaz vakitlerini öğrettiğinden söz edilmektedir.⁹⁰

Ebû Mes’ûd el-Ensârî rivâyeti, hadis usûlü kriterlerine göre sahîhtir.⁹¹

b) Amr b. Hazm Rivâyeti

Amr b. Hazm’dan nakledilen rivâyette Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e namaz kıldırıldığı, Hz. Peygamber’in de insanlara namaz kıldırıldığı haber verilmektedir. Cebrâîl ilk gün namazları ilk vakitlerinde, ikinci gün ise akşam namazı hariç son vakitlerinde kıldırması ve bu iki vaktin arasının, o namazın vakti olduğunu söylemiştir. Hadisi Amr b. Hazm’dan yalnızca Abdurrezzâk tahrîc etmiştir.⁹²

c) İbn Abbâs Rivâyeti

Hadisin İbn Abbâs rivâyetine göre, Hz. Peygamber “*Beyt’in yanında Cebrâîl bana imamlık yaptı*” buyurduktan sonra kendisine hangi namazın hangi vakitte kıldırıldığını haber vermiştir. İlk gün namazları vaktin evvelinde kıldırılan Cebrâîl, ertesi gün akşam namazı haricinde her namazı vaktinin sonuna doğru kıldırması ve “*Ey Muhammed! Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir ve (her namazın) vakti, o iki vakit arasındır*” demiştir.⁹³

⁸⁹ Bk. Ebû Dâvud, Salât 2; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, VI, 256.

⁹⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I, 269. Hadisin Ebû Bekr b. Amr b. Hazm tariki ile gelen Beyhakî rivâyeti munkatıdır. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 532.

⁹¹ Bk. Elbâni, *İrvâu’l-galîl*, I, 269-270.

⁹² Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 534-535. Ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, I, 293.

⁹³ Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 80; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 531-532; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 280-281; Ahmed b. Hanbel, I, 840, 886 (I, 333, 354); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 233; Ebû Dâvud, Salât 2; Tirmizî, Salât 1; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 567-568; Mervezî, *Salât*, I, 114; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 46-47; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 199-200; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, II, 325; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 189-190; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, V, 213, 214; Dârekutnî, *Sünen*, I, 266; Hâkim, *Müstedrek*, I, 303;

İbn Abbâs'tan hadisi yalnızca Nâfi' b. Cübeyr, Nâfi'den ise Hakîm b. Hakîm, Ubeydullâh b. Miksem ve Ziyâd b. Ebî Ziyâd nakletmişlerdir. Hadisin İbn Abbâs rivâyeti, tâbiûn tabakasında ferd kalmakla birlikte isnad açısından sahîhtir.⁹⁴

d) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Câbir'den nakledildiğine göre, Cebrâîl Hz. Peygamber'e gelip (öğle namazı ile ilgili olarak) "*Güneş tepe noktasından batıya meyledince namaz kıl*" demiş, daha sonra ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarının ilk vakitlerinde gelerek namazları bu vakitlerde kılmasını söylemiştir. Ertesi gün ise akşam namazı haricinde diğer namazların son vakitlerinde gelmiş ve o vakitlerde namaz kılmasını söyleyip "*Bu iki vakit arası bir vakittir (bir namazın vaktidir)*" buyurmuştur.⁹⁵

Bu hadisi Câbir'den benzeri lafızlarla Vehb b. Keysân, Atâ b. Ebî Rabâh, Amr b. Dînâr ve Ebû'z-Zübeyr nakletmişlerdir.⁹⁶ Câbir rivâyeti de isnad yönünden sahîhtir.⁹⁷

e) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde Resûlullah (s.a.), kendisine Cebrâîl'in imamlık yaptığını, ilk gün ilk vakitlerinde, ikinci gün ise akşam namazı hariç son vakitlerinde kıldırarak namaz vakitlerini öğrettiğini haber vermektedir. Cebrâîl, namaz vakitlerini gösterdikten sonra "*Namaz, bu iki vakit arasındadır*" buyurmuştur.⁹⁸

Hadisin bu rivâyeti, İbn Lehîa > Bükeyr b. Abdillâh b. Eşec > Abdumelik b. Saîd b. Süveyd > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile nakledilmiş olup İbn Lehîa'dan dolayı zayıftır.⁹⁹

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 535, *Ma'rife*, II, 189; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 25-27; Begavî, *Şerhu's-sünne*, II, 181-182.

⁹⁴ Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, I, 268. Begavî, bu rivâyetin "hasen" olduğunu söylemiştir. Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, II, 183.

⁹⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 105 (III, 330-331); Tirmizî, Salât 1; Nesâî, Mevâkîf 10, 17, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 470, 471; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 335-336; Dârekutnî, *Sünen*, I, 265-266; Hâkim, *Müstedrek*, I, 302, 303; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542, *Ma'rife*, II, 195.

⁹⁶ Bk. Tirmizî, Salât 1.

⁹⁷ Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, I, 270-271. Buhârî, Câbir hadisini sahîh kabul etmiş, hatta namaz vakitleri konusundaki en sahîh rivâyetin Câbir'den geldiğini söylemiştir. Bk. İbnu'l-Mulakkin, *el-Bedru'l-münîr*, III, 165.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 78 (III, 30); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 190; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 402.

⁹⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 24-25.

f) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Seleme b. Abdîrrahmân'ın Ebû Hureyre'den rivâyet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.) “*İşte şu Cebrâîl'dir, size dininizi öğretmek için gelmiştir*” buyurmuş, namazları o gün ilk vakitlerinde ikinci gün ise son vakitlerinde kılmıştır. Sadece akşam namazı tek vakitte kılınmıştır. Sonra Cebrâîl şöyle demiştir: “*Namaz, senin dün ve bugün kıldığın vakitler arasındadır.*”¹⁰⁰

Hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Seleme b. Abdîrrahmân dışında Muhammed b. Ammâr¹⁰¹ ve Muhammed b. Abbâd¹⁰² da rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetlere göre de Cebrâîl, akşam namazı hariç her namaz için iki vakitte gelmiş ve Hz. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretmiştir. Muhammed b. Ammâr rivâyetinde ayrıca Cebrâîl'in “*Bu, senden önceki peygamberlerin namazıdır. Buna tutun*” buyurduğundan söz edilmektedir.

Hadis, Ebû Hureyre'den üç ayrı tarikten rivâyet edilmişse de bu rivâyetler “hasen” kabul edilmiştir.¹⁰³

g) İbn Ömer Rivâyeti

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, (beş vakit) namaz farz kılınıncı Cebrâîl (s.a.) gelip Hz. Peygamber'e namaz vakitlerini tek tek öğretmiştir.¹⁰⁴

Hadisi İbn Ömer'den yalnızca Nâfi', ondan da Ubeydullâh b. Ömer ve Utbe b. Müslim rivâyet etmişlerdir. Ubeydullâh tariki ile gelen rivâyet, Humeyd b. Rebî'den dolayı zayıftır. Humeyd hakkında, “kezzâb” olduğu, hadis hırsızlığı yaptığı ve mevkuf rivâyetleri merfu olarak naklettiği gibi ağır ithamlar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Hadisin diğer tariki ise Muhammed b. İshâk'ın an'ane ile rivâyet etmiş olmasından dolayı zayıftır.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Nesâî, *Mevâkîf* 6, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 466; Serrâc, *Müsned*, s. 249-250; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 190; Dârekutnî, *Sünen*, I, 269; Hâkim, *Müstedrek*, I, 300-301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542-543.

¹⁰¹ Serrâc, *Müsned*, s. 247; Dârekutnî, *Sünen*, I, 269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 543.

¹⁰² Hâkim, *Müstedrek*, I, 300.

¹⁰³ Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, I, 268-269. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 25.

¹⁰⁴ Dârekutnî, *Sünen*, I, 267, 269-270.

¹⁰⁵ Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 385-386.

¹⁰⁶ Muhammed b. İshâk, bazıları tarafından sadûk bir kimse olarak kabul edilmesine rağmen yalancı olduğu, kendisi ile ihticâc edilemeyeceği, çok fazla tedlis yaptığı ve rivâyetlerinin büyük kısmının meçhûl ve zayıf kimselerden olduğu gibi ağır ithamlara maruz kalmıştır. Bundan dolayı açıkça “haddesenâ” veya “ahberanâ” gibi hadisi bizzat işittiğini belirtmediği sürece rivâyetleri zayıf kabul

h) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik rivâyetine göre, namaz farz kılındığı zaman Cebrâîl (a.s.), Mekke’de güneş tepe noktasından batıya kayınca gelip namaz için ezan okunmasını emretmiştir. Daha sonra Cebrâîl, Hz. Peygamber’in önünde durmuş ve kıraatı gizli dört rekât namaz kıldırıştır. Bu namazda Müslümanlar da Hz. Peygamber’in arkasından saf tutmuşlardır. Namazda Hz. Peygamber Cebrâîl’e, Müslümanlar ise Hz. Peygamber’e uymuşlardır. Daha sonra Cebrâîl aynı minvâl üzere diğer namazları da kıldırıştır.¹⁰⁷

Hadisin bu rivâyeti, isnad açısından zayıftır¹⁰⁸ ve diğer rivâyetler dikkate alındığında “münker” olarak değerlendirilmelidir. Zira önceki rivâyetlerde Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e namazı öğrettiğinden söz edilmişken, bu rivâyette tüm Müslümanlara öğrettiği bildirilmektedir. Hadisin bir diğer illeti, burada ezandan söz edilmiş olmasıdır. Zira Mekke döneminde farz kılınmış olmasına rağmen hicrete kadar namaza çağrı yapmak için bir yol düşünülmemiştir ve ezan, hicretten sonra sahâbîlerden Abdullah b. Zeyd’in rüyasına binaen okunmaya başlanmıştır.¹⁰⁹

Hz. Peygamber’e Cebrâîl tarafından namaz vakitlerinin öğretilmesi konusunda muttasıl isnadlarla nakledilen rivâyetler, tespitlerimize göre bunlardan ibarettir.¹¹⁰ Bu konuda Hasan el-Basrî’den (ö. 110/728) de mürsel bir rivâyet nakledilmiştir.¹¹¹

Bu konudaki sahîh rivâyetler, beş vakit namazın emredilmesinin ardından Cebrâîl’in gelerek Hz. Peygamber’e namaz vakitlerini öğrettiğini haber vermektedir. İslâm âlimleri de, namaz vakitlerinin Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber’e, onun tarafından da Müslümanlara öğretildiğini kabul etmişlerdir.¹¹²

edilmiştir. Hakkında geniş bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 191-194; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 380-385; Mizzi, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXIV, 405-429; Zehebî, *Mizân*, VI, 56-62; Alâî, *Câmiu’t-tahsîl*, s. 261-262.

¹⁰⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I, 268.

¹⁰⁸ Bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, I, 293-294.

¹⁰⁹ Bk. Çetin, “Ezan,” *DİA*, XII, 36; Soysaldı, *İbâdet Tarihi*, s. 57-58.

¹¹⁰ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, I, 289-296; İbnu’l-Mulakkin, *el-Bedru’l-münîr*, III, 149-171; Elbânî, *İrvâu’l-galîl*, I, 268-271. Bu konudaki rivâyetlerin mütevâtir olduğu da söylenmiştir. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 73-74.

¹¹¹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 268.

¹¹² Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 31; Keleş “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 169; Sancaklı, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” s. 59; Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi,” s. 59; Güngör, “Kur’ân’a Göre Kur’ân’dan Başka Vahiy Var mıdır?,” s. 132-133.

2. Namazların Rekâtları

Namaz vakitlerinin yanısıra namazların kaç rekât olarak kılınacağı da tamamen sünnet tarafından tespit edilmiştir. Konu ile ilgili bazı rivâyetlerde bu tespitin Kur’ân dışı bir vahye dayandığı görülmektedir.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs’tan “Allah azze ve celle, Peygamberiniz’in dili ile namazları mukîm kimse için dört, seferî olan için iki ve korku halindekiler için de bir rekât olarak farz kıldı” dediği rivâyet edilmiştir.¹¹³

Hadis İbn Abbâs’tan Mücâhid tariki ile nakledilmiştir. Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyette, önceki rivâyetten farklı olarak korku namazından söz edilmemiştir.¹¹⁴

İbn Abbâs hadisine isnad açısından -tespitlerimize göre- tek itiraz İbn Abdilber’den (ö. 463/1071) gelmiştir. O, Bükeyr b. Ahnes’in (Mücâhid’den rivâyette) teferrüd ettiğini ve onun, teferrüd ettiğinde huccet olmadığını söylemiştir.¹¹⁵ İbn Abdilber, hadisin diğer tarikini ya görmemiş ya da güvenilir kabul etmemiştir. İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise hadisin sahîh olduğuna hükmetmiştir.¹¹⁶

Söz konusu hadisten, beş vakit namazın rekât sayılarının aynı olduğu gibi bir anlam çıkıyorsa da burada umûm bildiren lafızlar ile aslında husûs kastedilmiştir. “Dört rekât kılındı” sözüyle sabah ve akşam, “seferde iki rekât kılındı” sözüyle de akşam namazı hariç tutulmuştur.¹¹⁷

¹¹³ Hadis için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 201; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215; Ahmed b. Hanbel, I, 631, 644, 669, 888 (I, 237, 243, 254, 355); Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 112, 279; Müslim, *Salâtu’l-Müsâfirîn* 5, 6; İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 73; Ebû Dâvud, *Salâtu’s-Sefer* 18; Bezzâr, *Müsned*, XI, 183; Nesâî, *Salât* 3, *Taksîru’s-Salât* 1, *Salâtu’l-Havf* 1; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 377, *Mu’cem*, s. 300-301; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 419; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 189, 467, 657-658; Serrâc, *Müsned*, s. 346; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 293, 490, 504; İbnü’l-Münzir, *Evsat*, IV, 331, V, 27; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 401-402, 542; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 119; Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sagîr*, II, 6, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 260, 261, VI, 47; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 193, 374; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 44-45; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 165.

¹¹⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VI, 47.

¹¹⁵ İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 297.

¹¹⁶ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 396-397.

¹¹⁷ Bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 467.

Hadiste namazların kaç rekât kılınacağını Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e bildirildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca namazların kaç rekât kılınacağı içtihad ile belirlenebilecek bir niteliğe sahip olmadığından bu konuda mutlaka vahyin yönlendiriciliğinin bulunmasının gerekmesi, hadiste sözü edilen durumun vahye dayandığının bir başka delili sayılabilir. Tüm bunlarla birlikte namazların kaç rekât kılınacağını Allah Teâlâ tarafından belirlendiğini gösteren ve İbn Ömer, Hz. Ömer ve Ebû Hureyre'den nakledilen başka rivâyetler vardır.

b) İbn Ömer Rivâyeti

Nesâî'nin tahrîc etmiş olduğu rivâyete göre, Ümeyye b. Abdillah, Abdullah b. Ömer'e "Sen namazı nasıl olur da kısaltırsın? Oysaki Allah Teâlâ, *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"*¹¹⁸ buyuruyor" dedi. İbn Ömer ona "Ey kardeşimin oğlu! Resûlullah (s.a.) bize geldi. Biz ise dalâletteydik. O, bize öğretti. Bize öğrettikleri arasında, *"Allah Teâlâ'nın, seferde namazı iki rekât olarak kılmanızı emretmesi de vardı"* diye cevap verdi.¹¹⁹

Hadisin İbn Ömer rivâyeti, isnad yönünden sahîhtir¹²⁰ ve bu rivâyette, Allah Teâlâ'nın, seferde namazların iki rekât kılınacağını emrettiğinden söz edilmektedir. Ancak hadisin diğer rivâyetleri lafız olarak oldukça farklıdır. Bu rivâyetlere göre İbn Ömer, Ümeyye b. Abdillah'ın "Biz, ikamet halinde kılınan namaz ile korku namazını Kur'ân'da buluyoruz. Fakat sefer namazını bulamıyoruz" demesi üzerine, "Biz hiçbir şey bilmezken Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.)'i bize gönderdi. Bu nedenle biz, Muhammed (s.a.)'in nasıl yaptığını gördüysek öyle yaparız" diyerek cevap vermiştir.¹²¹

c) Hz. Ömer Rivâyeti

Hz. Ömer'den nakledilen "Kurbân bayramı namazı, Ramazan bayramı namazı, Cuma namazı ve yolcunun namazı, Peygamber (s.a.)'in dili üzere iki rekâtır,

¹¹⁸ Nisâ 4/101.

¹¹⁹ Nesâî, Salât 3.

¹²⁰ Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, I, 99.

¹²¹ Hadis için bk. Mâlik, Kasru's-salât 7; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 517-518; Ahmed b. Hanbel, II, 376, 441-442, 563 (II, 65-66, 94, 148); Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 88; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, IV, 341; Hâkim, *Müstedrek*, I, 366; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 194-195.

tamdır, eksik değildir”¹²² sözü de bir önceki İbn Ömer rivâyetini desteklemektedir. “Peygamber (s.a.)’in dili üzere (على لسان النبي)”¹²³ ifadesi, seferde namazların kısaltılabileceği hükmünün, Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber vasıtası ile bildirildiğini göstermektedir.

Hadîsi Süfyân es-Sevrî, Şu‘be, Amr b. Kays, Şerîk b. Abdillâh, Muhammed b. Talha, Kays b. Rebî‘, Cerrâh b. Melîh, Ali b. Sâlih, Saîd b. Simâk, Abdullah b. Meymûn ve Yâsîn ez-Zeyyât, Zübeyd > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ömer isnadı ile rivâyet etmişlerdir.¹²⁴ İbn Ebî’l-Ca‘d ise Hz. Ömer ile Abdurrahmân b. Ebî Leyla arasında Ka‘b b. Uca’yı zikretmiştir.¹²⁵ Buna göre, doğrusunun İbn Ebî Leylâ > Ömer isnadı ile nakledilen rivâyetler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Şu‘be ve Süfyân es-Sevrî’nin daha hafız oldukları söylenerek İbn Ebî Leylâ > Ömer isnadının daha doğru olduğu belirtilmiştir.¹²⁶ Ancak İbn Abdilber, bu hadisin isnadını, İbn Ebî Leylâ’nın Hz. Ömer’den semâi bulunmamasından dolayı munkatı kabul etmiştir.¹²⁷ Fakat Müslim, İbn Ebî Leylâ’nın Hz. Ömer’den hadis işittiğini belirtmiştir.¹²⁸ İbn Ebî Leylâ’dan Hz. Ömer’den hadis işittiğine dair de bazı nakiller vardır.¹²⁹

Hadisin Yâsîn ez-Zeyyât > A‘meş > Zeyd b. Vehb > Ömer isnadı ile nakledilen bir başka rivâyeti daha bulunmaktadır.¹³⁰ Hadisi bu isnadla Yâsîn ez-Zeyyât’tan Yezîd b. Ebî Hakîm rivâyet etmiştir. Dârekutnî, Yâsîn’den mahfûz olan rivâyetlerin Zübeyd > İbn Ebî Leylâ > Ömer isnadı ile geldiğini ve doğrusunun bu olduğunu belirterek¹³¹ Yezîd b. Ebî Hakîm rivâyetinin yanlış olduğunu belirtmiştir.

¹²² Abdurrezzâk, *Musanef*, II, 519; İbn Mâce, İkâmetu’s-salât 73; Bezzâr, *Müsned*, I, 462-465; Nesâî, Salâtu’l-ıydeyn 11, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 182, 183; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 693-694; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, IV, 98, 332, 336; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, IV, 5, VI, 207-208; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 283, 427; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 296.

¹²³ Bu ifade, Allah Teâlâ’nın Peygamber (s.a.)’e vahiyde bulunduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Mesela bk. Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, I, 103.

¹²⁴ Bk. Bezzâr, *Müsned*, I, 463; Dârekutnî, *İlel*, II, 115-117.

¹²⁵ Bk. Bezzâr, *Müsned*, I, 464, 465; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 183; Dârekutnî, *İlel*, II, 115; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 427.

¹²⁶ Bezzâr, *Müsned*, I, 465; İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 306.

¹²⁷ İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 295.

¹²⁸ Müslim, Mukaddime 6.

¹²⁹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 396; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, III, 288.

¹³⁰ Bezzâr, *Müsned*, I, 462-463.

¹³¹ Bk. Dârekutnî, *İlel*, II, 117-118.

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den "Ey insanlar! Allah azze ve celle, Peygamberiniz'in dili ile size namazı ikamet halinde dört, seferî iken de iki rekât olarak farz kıldı" dediği rivâyet edilmiştir.¹³² Bu rivâyet, Ubeydullâh b. Zahr > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilmiş olup zayıftır. Zira İbn Maîn, Ubeydullâh b. Zahr'ın tüm hadislerinin zayıf olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu hadis uydurmakla ve sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet etmekle tenkit etmiştir.¹³³ Ayrıca Ubeydullâh'ın Ebû Hureyre ile görüşmemiş olmasından dolayı isnadda inkıtâ vardır.¹³⁴

Bu konuda Hz. Âişe ve Sâib b. Yezîd'den nakledilen rivâyetlerde namazların kaçar rekât olarak kılınacağına belirlendiğinden söz edilmekle birlikte bu hükmün kaynağı hakkında bir bilgi verilmemiştir.

e) Hz. Âişe Rivâyeti

Hz. Âişe rivâyetlerinde ittifakla namazların ilk başta iki rekât olarak farz kılındığı, daha sonra¹³⁵ seferî namazların bu halde bırakılıp ikamet halindeki namazların dört rekâta çıkarıldığı anlatılmaktadır.¹³⁶ Ancak rivâyetler arasında bazı noktalarda farklılıklar bulunmaktadır.

Hadisin Câbir b. Zeyd'den gelen bir rivâyetine göre, Hz. Âişe "Resûlullah (s.a.), Mekke'de iki rekât olarak kıldı -burada farz namazları kastediyor- Medîne'ye geldiğinde namazlar dört ve üç rekât olarak farz kılındı. Mekke'de kılmış olduğu iki rekâtı ise seferî kimse için yeterli olarak bıraktı" demiştir.¹³⁷

¹³² Ahmed b. Hanbel, III, 453 (II, 400).

¹³³ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; Zehebî, *Muğnî*, II, 27; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 296; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313-314; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XV, 108.

¹³⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XV, 108.

¹³⁵ Rivâyetlerin bir kısmında hicretten sonra veya Medîne döneminde denmiştir.

¹³⁶ Hz. Âişe'den nakledilen bu rivâyetler için bk. İbn İshâk, *Sîre*, s. 180, 181; Mâlik, *Kasru's-Salât* 8; Şâfiî, *İhtilafu'l-hadis*, s. 78, *Müsned*, s. 283; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 515; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 206, VII, 270; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 105-106, 108; Ahmed b. Hanbel, VIII, 457, 539 (VI, 234, 272); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 429-430; Dârimî, *Salât* 179; Buhârî, *Salât* 1, *Taksîru's-Salât* 5, *Menâkıbu'l-Ensâr* 48; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn* 1, 2, 3; Ebû Dâvud, *Salâtü's-Sefer* 1; Nesâî, *Salât* 3; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, II, 530, IV, 170; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 419; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 189; Serrâc, *Müsned*, s. 344-346, 351; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292-293; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 544, 546, *Müşkil*, XI, 28-29; İbn Hibbân, VI, 446, 447; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 238-239, VI, 35, 423; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 204-205; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 34.

¹³⁷ Tayâlisî, *Müsned*, II, 230-231; Bûsîrî, *İthâf*, II, 461.

Âmir eş-Şa‘bî rivâyetinde ise Âişe (r.anhâ)’nın “Namazlar ilk başta iki rekât olarak farz kılındı. Resûlullah (s.a.) Medîne’ye hicret edince iki rekât ilavede bulunuldu. Sefer namazı ise iki rekât olarak bırakıldı. Ancak sabah namazı hariçtir. Çünkü onda kıraat uzundur”¹³⁸ dediğinden söz edilmektedir.

Mesrûk da Hz. Âişe’nin şöyle dediğini haber vermiştir:

“Sefer namazı ve ikamet halindeki namazlar, ikişer rekât olarak farz kılındı. Resûlullah (s.a.) Medîne’de yaşamaya başlayınca ikamet halinde kılınan namazlara ikişer rekât ilave edildi. Fakat sabah namazı, kıraatının uzun olmasından dolayı öylece bırakıldı. Akşam namazı da (üç rekât olarak) bırakıldı. Çünkü o, gündüzün vitridir.”¹³⁹

Evzâî > Zührî¹⁴⁰ ve Yunus > Zührî¹⁴¹ rivâyetlerinde ise, Hz. Âişe’nin “Allah Teâlâ namazları ilk başta ikişer rekât olarak farz kıldı” dediğinden söz edilmekte, Şerîk tariki ile gelen rivâyette¹⁴² ise namazların Hz. Peygamber’e ikişer rekât olarak indirildiği haber verilmektedir. Bunların dışında kalan rivâyetlerde Hz. Âişe, rekât sayılarının Allah Teâlâ tarafından mı yoksa Hz. Peygamber’in içtihiyâyla mı belirlendiği konusunda bir açıklamada bulunmamış, sadece “farz kılındı” demiştir, doğrusunun da böyle olduğu anlaşılmaktadır. İbn Abdilber de aynı görüştedir. O, Mâlik tarafından Sâlih b. Keysân > Urve > Âişe isnadı ile nakledilen rivâyeti aktardıktan sonra nakil âlimlerine göre Âişe hadisinin isnadının sahîh olduğunu ve hadis ehlinin bu hadisin isnadı konusunda ihtilaf etmediklerini belirtmiştir. Ona göre, Âişe’den rivâyette bulunanlar “namaz farz kılındı” demiş, “Allah Teâlâ veya Resûlullah (s.a.) farz kıldı” dememişlerdir.¹⁴³

Hz. Âişe’nin “namazlar ikişer rekât olarak farz kılındı” sözü umûm ifade etmektedir fakat bu sözle husûs kastedilmiştir. Zira akşam namazı bu hadisin hükmüne

¹³⁸ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 933-934. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 208.

¹³⁹ Bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 190, 467; Serrâc, *Müsned*, s. 349-350; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, IV, 331-332; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 535, *Müşkil*, XI, 27-28; İbn Hibbân, *Sahîh*, VI, 447; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 533.

¹⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 270; Serrâc, *Müsned*, s. 344; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 533.

¹⁴¹ Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn* 2; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292.

¹⁴² Serrâc, *Müsned*, s. 351.

¹⁴³ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 293.

girmemektedir. Sabah namazı da “daha sonra dörde tamamlandı” sözünün dışındadır. Malumdur ki, sefer ve ikamet halinde sabah namazının rekâtları artmaz ve eksilmez.¹⁴⁴

f) Sâib b. Yezîd Rivâyeti

Sâib b. Yezîd’den rivâyet edildiğine göre o, “Namazlar ilk başta iki rekât olarak farz kılındı. (Daha sonra) mukîm kimsenin namazına ilavede bulunuldu, seferî kimsenin namazı ise (farz kılındığı ilk haliyle) bırakıldı” demiştir.¹⁴⁵

Hadisi Sâib b. Yezîd’den yalnızca Sa’d b. Saîd rivâyet etmiştir. Heysemî, hadisın Taberânî rivâyeti hakkında “ravileri güvenilir (ricâlu’s-sahîh)” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁴⁶

Buraya kadar incelemesi yapılan rivâyetlerde şu üç durumdan söz edilmektedir.

a) İkamet halinde namazlar ilk önce iki, daha sonra dört rekât olarak farz kılınmıştır.

b) Sefer namazları iki rekâttır.

c) Korku namazı bir rekâttır. Bu bilgi, İbn Abbâs rivâyetlerinin bir kısmında yer almaktadır.

Namaz ilk olarak Mekke döneminde farz kılınmıştır. İbn Battâl (ö. 449/1057), İbn Abdilber (ö. 463/1071), Kurtubî (ö. 671/1273) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimler, beş vakit namazın ilk olarak İsrâ gecesinde farz kılındığını söylemiş ve bu konuda İslâm âlimleri arasında icmâ bulunduğunu haber vermişlerdir.¹⁴⁷ Hicretten sonra ise sabah namazı hariç diğer iki rekâtlık namazların dört rekât olarak kılınacağı hükmü konmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 294.

¹⁴⁵ Serrâc, *Müsned*, s. 348.

¹⁴⁶ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 296.

¹⁴⁷ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 6; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 34-35, 48; Kurtubî, *Câmi’*, XIII, 14; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 612; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, III, 282. Mekke döneminde ilk defa namazın ne zaman ve kaç vakit olarak kılındığı konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Bazıları İsrâ’dan önce sadece farz olmayan gece namazının kılındığını, bazıları sabah ve akşam olmak üzere iki vakitte ikişer rekât namaz kılındığını, bazıları ise İsrâ’dan önce farz olan namazın gece namazı olduğunu, bunların da İsrâ gecesinde beş vakit namazın farz kılınmasıyla nesh edildiğini söylemişlerdir. Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 34; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 613.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 612.

İslâm âlimleri arasında öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dört, akşam namazının üç, sabah namazının ise iki rekât olarak kılınacağı konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yine sefer halinde namazların akşam namazı haricinde iki rekât olarak kılınabileceği kabul edilmiştir. Sadece bunun azimet mi yoksa ruhsat mı olduğu ile ilgili bazı tartışmalar vardır.¹⁴⁹ Hanefiler ile Mâlikiler namazları kısaltmanın farz olduğu görüşündedirler. Şâfiîler ise bunu ruhsat olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de sefer namazlarının iki rekât olarak kılınacağını gösteren herhangi bir âyet mevcut değildir ve sefer namazları da Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiştir.

Korku namazına gelince; Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

*“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe duyarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”*¹⁵¹

İbn Abbâs rivâyetinde korku namazının tek rekat olduğu söylenmektedir. Atâ, Tâvus, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde gibi âlimlerin de bu görüşte oldukları nakledilmiştir. Sahâbe ve daha sonraki âlimlerin büyük kısmı ise bu namazın sefer halindeki gibi iki rekât kılınacağını söylemişlerdir.¹⁵² Korku namazının bir rekât olarak farz kılındığını bildiren İbn Abbâs rivâyeti, iki rekât olduğunu kabul eden âlimler tarafından, bu hadiste sadece imamla kılınan kısmının kastedildiği, ikinci rekâtın ise daha sonra tamamlandığı manasında yorumlanmıştır.¹⁵³ Bazıları da tek rekâtı korkunun şiddetli olduğu zamana hasretmişlerdir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Azimet olduğunu kabul edenler, seferde mutlaka iki rekât kılınması görüşündedirler. Ruhsat olduğunu söyleyenler ise, namazları tam kılmanın daha sevap olduğu fakat kısaltarak da namazların kılınabileceğini ifade etmektedirler.

¹⁵⁰ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XVI, 295; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 162-164; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 612; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, III, 288, V, 348.

¹⁵¹ Nisâ 4/101.

¹⁵² Bk. Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 165-166. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 45; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 398; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 349. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 415-421. Korku namazının pek çok şekli bulunduğu görüşünde olanlar, bu konuda Hz. Peygamber’den gelen ve farklı şekillerde korku namazı kıldırıldığını haber veren rivâyetlere dayanmışlardır. Hatta bu şekillerin ondan fazla olduğu bazı âlimler tarafından ifade edilmiştir. Bk. Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 351-352. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 398.

¹⁵³ İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 45; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 551.

¹⁵⁴ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 421-422; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 551; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 349.

Sâib ve Hz. Âişe rivâyetlerinde namazların rekât sayılarının kim tarafından belirlendiğinden söz edilmemiş yalnızca “farz kılındı” denilmiştir. “Farz kılındı” sözünün, Allah Teâlâ’ya raci olması ihtimali yüksektir. Ayrıca taabbudî olan bu gibi konuların Hz. Peygamber’in içtihad alanına girmemesi de,¹⁵⁵ bu ihtimali artırmaktadır. Bu nedenle namazların vakitleri gibi rekat sayılarının da Kur’ân dışı bir vahiyle tespit edildiğini kabul etmek mümkündür.¹⁵⁶

3. Yedi Organ Üzerine Secde Etmek

İbn Abbâs’tan nakledilen bazı rivâyetler, namazların vakitleri ve kaç rekât kılınacağı konuları dışında yine namazla ilgili olarak gelen bir başka vahiyden daha söz etmektedir. Bu rivâyetlerden birine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Yedi organ üzerine secde etmem emredildi (أَمَرْتُ أَنْ أُسْجِدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْظَم). Alın, - eliyle burnuna işaret etti,- iki el, dizler ve ayakların uçları. Elbise ve saçlarımızı da toplamamamız emredildi.”¹⁵⁷

İbn Abbâs rivâyetlerinin büyük kısmı Tâvus tariki ile gelmiştir. Tâvus’tan nakledilen bu rivâyetlerde yedi organ üzerine secde etmek ve namaz esnasında elbise ve saçları toplamamak olmak üzere iki durumdan söz edilmektedir. Hadisin bazı rivâyetleri ise ihtisar edilerek nakledilmiş ve bunların bir kısmında yalnızca birinci hükme,¹⁵⁸ bir kısmında ise¹⁵⁹ ikinci hükme yer verilmiştir.

Hadisi Tâvus’tan Amr b. Dînâr, Leys, Abdullah b. Tâvus, Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik, İbrahim b. Meysera, Abdülmelik b. Meysera ve Atâ b. Sâib rivâyet etmişlerdir. Bunlardan Süfyân b. Uyeyne tarikiyle Abdullah b. Tâvus’tan nakledilen bir rivâyet¹⁶⁰ ile Amr b. Dînâr tariki ile gelen rivâyetlerde İbn Abbâs’ın “Peygamber

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 281-286; Önkol, “Vahiy-Sünnet İlişkisi,” s. 59.

¹⁵⁶ Namazların önce iki sonra dört kılındığı ile ilgili rivâyetler için bk. Elbânî, *Sahiha*, VI/2, 744-764.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 751 (292). Hadis için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 179, 180; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, s. 246, 438; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 234, II, 194; Ahmed b. Hanbel, I, 736, 737, 738, 778 (I, 285, 286, 305); Dârimî, *Salât* 73; Buhârî, *Ezân* 134, 138; Müslim, *Salât* 228, 230, 231; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 67; Bezzâr, *Müsned*, XI, 25-27, 137; Nesâî, *Tatbîk* 43, 44, 56; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 429, 441; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40-43; İbn Huzeyme, *Sahihi*, I, 344, 345, 782; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 323, 392. İbn Hibbân, *Sahihi*, V, 250-252. Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 36, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 435, 624, IV, 107, V, 378, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234, 235, 242, 255.

¹⁵⁸ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40-42; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 107, V, 378.

¹⁵⁹ İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 67.

¹⁶⁰ Şâfiî, *Müsned*, s. 105-106, 395; Ahmed b. Hanbel, I, 592 (I, 222); Müslim, *Salât* 229; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 19; Nesâî, *Tatbîk* 45. Süfyân b. Uyeyne, aynı rivâyeti Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs isnadı ile de rivâyet etmiştir. Amr b. Dinar tariki hariç diğerlerinin merfu olarak geldiği dikkate

(s.a.)'e (şu) yedi organ üzerine secde etmesi emredildi: Elleri, dizleri, parmaklarının uçları ve alnı. Saçları ve elbiseyi secde yerinden uzaklaştırması da yasaklandı”¹⁶¹ dediği bildirilerek hadis mevkûf olarak rivâyet edilmişse de merfu olarak gelen rivâyetler daha sahihtir. Zira Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin naklettikleri bir rivâyete göre Şu'be, Amr b. Dinâr'ın hadisi bir seferinde mevkuf, bir başka seferinde ise merfu olarak rivâyet ettiğini belirtmiştir ki,¹⁶² bu da Amr'ın hadisi tam olarak hıfzedemediğini ve hadiste şüpheye düştüğünü göstermektedir.

Amr b. Dînâr¹⁶³ ve Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik¹⁶⁴ tarikleri ile gelen bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in “Yedi organ üzerine secde etmemiz, elbise ve saç da toplamamız emredildi” buyurduğu bildirilerek söz konusu emrin tüm ümmete yönelik olduğu haber verilmekte ise de doğrusu -rivâyetlerin büyük kısmında geçtiği üzere- buradaki emrin doğrudan Hz. Peygamber'e yönelik olduğu fakat tüm ümmeti kapsadığıdır.

Hadisin Tâvus tariki ile İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyeti sahihtir¹⁶⁵ ve bu tarikle nakledilen rivâyetler, pek çok kaynakta benzeri ifadelerle tahrîc edilmiştir. Hadis, Tâvus dışında İbn Abbâs'tan İkrime,¹⁶⁶ Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik el-Mekkî,¹⁶⁷ Ebû'z-Zübeyr¹⁶⁸ ve Atâ b. Ebî Rabâh¹⁶⁹ tarikleri ile de rivâyet edilmiştir ve bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in “Yedi organ üzerine secde etmem ve saç ile elbiseyi toplamamız emredildi” buyurduğu haber verilmektedir. Ebû'z-Zübeyr rivâyeti, onun

alınırsa Süfyan'ın burada hata yaptığı ve aslında merfu olan İbn Tavus rivâyetini mevkuf olarak naklettiği anlaşılmaktadır.

¹⁶¹ Şâfiî, *Müsned*, s. 105-107, 395; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 180; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 194; Ahmed b. Hanbel, I, 590, 592, 703 (I, 221, 222, 270); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 210; Nesâî, *Tatbîk* 45, 58; Buhârî, *Ezân* 133, 137; Müslim, *Salât* 227, 229; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 19; Tirmizî, *Salât* 87; Nesâî, *Tatbîk* 40, 45; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 399-401; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 60; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40, 41; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 344-345; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 391-392; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 182; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 332; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 233, 234.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, I, 820 (I, 324); Dârimî, *Salât* 73.

¹⁶³ Buhârî, *Ezân* 133; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 256.

¹⁶⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 256.

¹⁶⁵ Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galil*, II, 16.

¹⁶⁶ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 38; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42.

¹⁶⁷ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42.

¹⁶⁸ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41. Ebû'z-Zübeyr, İbn Abbâs'tan hadis dinlemediği için hadisin isnadı munkatıdır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 46.

¹⁶⁹ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 624.

İbn Abbâs'tan hadis almamış olmasından dolayı¹⁷⁰ munkatıdır. Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik rivâyetleri ise aslında Abdülkerîm > Tâvus > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiş olup¹⁷¹ bu hali ile munkatıdır. Dolayısıyla bunlardan İkrime ve Atâ b. Ebî Rabâh rivâyetleri muttasıl olarak gelmiştir.

Hadisin bazı rivâyetlerinde “Resûlullah (s.a.)’e yedi organ üzerine secde etmesi vahyedildi” denilmiş,¹⁷² bazılarında ise Resûlullah (s.a.)’in “*Bana, yedi organ üzerine secde etmem ve saç ile elbiseyi toplamamam vahyedildi*” buyurduğu bildirilmiştir.¹⁷³ Bunlardan Ebû Hanîfe ve Ebû Ya‘lâ rivâyetleri, “İbn Abbâs veya ashâbdan bir başkası” ya da “İbn Abbâs veya İbn Ömer” denilerek sahâbî ravisi konusunda ihtilaf bulunmasından dolayı zayıftır. Taberî rivâyeti ise munkatı bir isnadla nakledilmiştir.

Dârekutnî’nin (ö. 385/995) bildirdiğine göre, Ömer b. Hattâb ve Câbir b. Abdillâh’tan nakledilen¹⁷⁴ ve Hz. Peygamber’in “*Yedi organ üzerine secde etmem emredildi*” buyurduğunu bildiren rivâyetlerde hadisin ravileri hata yapmışlardır ve bu rivâyetler aslında Atâ b. Ebî Rabâh’tan mürsel olarak nakledilmiştir.¹⁷⁵ Bu konuda Tâvus’tan nakledilen mürsel bir rivâyet daha vardır.¹⁷⁶

“Namazda yedi organ üzerine secde etmek, saç ve elbiseyi toplamamak” hükmünün Kur’ân dışı vahye dayandığı, söz konusu rivâyetlerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Hatta bu konuda şüphe bulunmadığı söylenmiştir.¹⁷⁸ Hz. Peygamber, yedi organ üzerine secde yapılması ve saç ile elbisenin toplanmaması hükümlerini başka hadislerde de dile getirmiş ve sahâbîler ile onlardan sonrakiler bu hükümlerle amel etmişlerdir. Burada şu hadisler örnek olarak zikredilebilir:

¹⁷⁰ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 46.

¹⁷¹ Bezzâr, *Müsned*, XI, 137.

¹⁷² Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 37.

¹⁷³ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, II, 541; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, II, 41.

¹⁷⁴ Bu rivâyetlerin kaynağı tespit edilememiştir.

¹⁷⁵ Bk. Dârekutnî, *İlel*, II, 190-191.

¹⁷⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 179; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, II, 43.

¹⁷⁷ Aynî, Hz. Peygamber’in bu hükmü Allâh Teâlâ’dan aldığını söylemiştir. Bk. *Umdetu’l-kârî*, V, 154-155.

¹⁷⁸ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, III, 294.

Abbâs b. Abdilmuttalib'den rivâyet edildiğine göre, Resûlulullâh (s.a.), “*Kul secde yaptığında onunla birlikte yedi organ da secde yapar*” buyurmuş ve yüzü, avuçları, dizleri ve ayakları saymıştır.¹⁷⁹

İbn Abbâs, Abdullah b. Hâris'i saçlarını topuz yapmış vaziyette namaz kılarken görmüş ve hemen saçlarının topuzunu çözmeye başlamıştır. Abdullah b. Hâris, namazı bitirince bunu niye yaptığını sormuş, İbn Abbâs, “Ben Resûlullah (s.a.)'i, “*Böyle namaz kılan kimse, elleri arkadan bağlanmış olarak namaz kılan kimsedir*” buyururken işittim” demiştir.¹⁸⁰

Ebû Rafi‘, saçlarını topuz yapmış olarak namaz kılan Hasan b. Ali'nin saçlarını çözerek veya böyle yapmasını nehyederek “Resûlullah (s.a.), kişinin saçlarını topuz yapmış olarak namaz kılmasını yasaklamıştır” demiştir.¹⁸¹ Hz. Ömer,¹⁸² İbn Mes'ûd¹⁸³ ve Huzeyfe'den¹⁸⁴ de benzeri uygulamalar nakledilmiştir.¹⁸⁵ İbn Abbâs'ın saçları secde yerine düşmüş olarak namaz kıldığı rivâyet edilmiş,¹⁸⁶ Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'ın “Kişi, saçlarını topuz yapmış olarak namaz kılmaz” dediği haber verilmiştir.¹⁸⁷

Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Ebû Hureyre, İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs gibi sahâbîler de, kişinin saçlarını toplayarak namaz kılmasını mekruh saymışlardır.¹⁸⁸ Hanefî, Şâfiî ve Hanbeliler'e göre, bu vaziyette namaz kılınması mekruh olmakla birlikte¹⁸⁹ bunun namazı bozmayacağına ittifak vardır.¹⁹⁰

¹⁷⁹ Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 107; Ahmed b. Hanbel, I, 549, 550, 553 (I, 206, 208); Müslim, Salât 231; Ebû Dâvud, Salât 150; İbn Mâce, İkâmetu's-salât 19; Tirmizî, Salât 87; Nesâî, Tatbîk 41, 46.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 776, 803-804 (I, 304, 316); Dârimî, Salât 105; Müslim, Salât 232; Ebû Dâvud, Salât 87; Nesâî, Tatbîk 57.

¹⁸¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 183-184; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 67; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 261.

¹⁸² Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 184.

¹⁸³ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 185; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 183.

¹⁸⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 184-185; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 183.

¹⁸⁵ Ayrıca bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 183-187.

¹⁸⁶ Bk. İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 183.

¹⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 194.

¹⁸⁸ Bk. İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 182-183; İbn Receb, *Fethu'l-Bâri*, VII, 268-269, 271; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, III, 347.

¹⁸⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, III, 347. Mâlik ise kişinin namazdan önce saçlarını toplayıp sonra namaz kılmasında sakınca görmemiştir. Bk. İbn Receb, *Fethu'l-Bâri*, VII, 270.

¹⁹⁰ Nevevî, *Minhâc*, IV, 431; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III, 377; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 156.

Sadece Hasan el-Basrî, namazın bozulacağı, bundan dolayı yeniden kılınması gerektiği görüşündedir.¹⁹¹

Namazda elbise ve saçların toplanmasının yasaklanması, bunların secde yerine temas etmesi ile ilgilidir. Kişinin, secde mahalline temas edecek diye elbisesini toplaması ya da örgü yaparak, arkadan bağlayarak veya sarık altında toplayarak saçının secde yerine temasını engellemesi yasaklanmıştır. Hatta İslâm âlimleri, elbiseye sarılmış olarak ve saç topuz yaparak ya da sarık altında toplayarak namaz kılınamayacağına ittifak etmişlerdir.¹⁹² Bu hükmün hikmeti ise saçların, secde mahalline temas ederek secde sevabına nâil olmasıdır.¹⁹³ Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel, “Kişi namaz kılarken elbise ve saçını yerden kaldırmaz ve bunlar da secde yaparlar” demiştir.¹⁹⁴

Söz konusu hadis ile ilgili asıl ihtilaf, burnun secde yapıp yapmayacağı konusundadır.¹⁹⁵ Hadisin bazı rivâyetlerinde alın ve burun da sayılarak secde organlarının sekize çıktığı görülürse de Tâvus, eller, dizler ve ayakların secde edecek organlar olduğunu, alın ve burnun ise tek sayıldığını söyleyerek¹⁹⁶ bu problemi halletmiştir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise secde için alını yere koymanın yeterli olacağı, burnun da secde yapmasının zorunlu olmadığı görüşünü benimsemiştir.¹⁹⁷

4. Diğer Vaktin Namazını Beklemek

Allah Teâlâ'nın, namazı cemaatle kılıp daha sonra mescitten ayrılmayan ve orada kendisini zikreden kullarının bu davranışlarından hoşnut olduğunu Cebrâîl (a.s.) vasıtası ile Resûlü'ne haber verdiğinden söz eden ve Muâviye b. Ebî Süfyân ile Abdullah b. Amr'dan nakledilen rivâyetler pek çok kaynakta yer almaktadır.

a) Muâviye Rivâyeti

Ebû Saîd'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

¹⁹¹ Bk. İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 184.

¹⁹² Bk. Nevevî, *Minhâc*, IV, 431; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 156.

¹⁹³ Bk. Nevevî, *Minhâc*, IV, 432.

¹⁹⁴ İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, VII, 269.

¹⁹⁵ Bk. Nevevî, *Minhâc*, IV, 430-431; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 377; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 155. Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 36-46.

¹⁹⁶ İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 19. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 377.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 377; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 155.

Muâviye, mescitte bir grubun yanına gitti ve “Niçin oturuyorsunuz?” diye sordu. “Allah’ı zikretmek için oturuyoruz” dediler. “Yeminle söyleyin, gerçekten bunun için mi oturuyorsunuz?” diye sordu. “Allah’a yemin olsun ki, yalnızca bunun için oturuyoruz” dediler. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: “Ben sizi itham etmek için yemin etmenizi istemedim. Resûlullah (s.a.)’den az hadis rivâyet etme konusunda benden daha geride olan kimse yoktur. Resûlullah (s.a.) ashâbından bir grubun yanına çıktı. Onlara “Niçin oturuyorsunuz?” diye sordu. “Allah’ı zikretmek, bizi İslâmı hidâyete ulaştırması ve seninle bize nimette bulunmuş olması sebebiyle O’na hamdetmek için oturduk” dediler. Allah Resûlü “Yeminle söyleyin, gerçekten bunun için mi oturuyorsunuz?” diye sordu. “Allah yemin olsun ki, yalnızca bunun için oturuyoruz” dediler. Hz. Peygamber “Ben itham ettiğim için sizden yemin etmenizi istemedim. Fakat Cebrâîl bana geldi ve Allah Teâlâ’nın sizinle meleklere karşı övündüğünü haber verdi” buyurdu.”¹⁹⁸

Hadisin bu rivâyetleri Merhûm b. Abdilazîz > Ebû Neâme > Ebû Osmân en-Nehdî > Ebû Saîd > Muâviye isnadı ile nakledilmiştir. Tirmizî (ö. 279/892), hadisile ilgili olarak “Bu, garîb bir hadistir. Bu hadisi sadece bu isnadla biliyoruz” demiştir.¹⁹⁹ Ancak hadis, başka tariklerle ve farklı lafızlarla yine Muâviye’den rivâyet edilmiştir.

Muhammed b. Ka‘b > Muâviye isnadıyla nakledilen bir başka rivâyete göre, bir grup, Muâviye zamanında sabah namazından sonra mescidin bir köşesine çekilip gün ağarana kadar Allah Teâlâ’yı zikrediyor ve Kur’ân okuyordu. Bunların durumu Muâviye’ye haber verildi. Muâviye hızlı adımlarla geldi, onların yanında durup “Size Allah Teâlâ’dan bir müjde vermeye geldim” diyerek Hz. Peygamber zamanında da bir grubun onlar gibi hareket ettiğini, bunun üzerine Allah Resûlü’nün “*Size müjdeler olsun. Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, Allah Teâlâ, sizinle meleklere karşı övünüyor*” buyurduğunu haber verdi.²⁰⁰

Abdullah b. Büreyde > Muâviye tariki ile tahrîc edilen rivâyete göre ise Muâviye şöyle demiştir:

Hiz. Peygamber, toplanmış olan bir grup insanın yanına giderek “Niye toplanmış?” diye sordu. Oradakiler “Bize verdiği nimetler ve bizi Cahiliyeden ve onun cehaletinden kurtarması sebebiyle Allah’ı zikretmek için oturduk” dediler. “Yeminle söyleyin, gerçekten bunun için mi oturdunuz?” diye sordu. Oradakiler “evet” dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Nefsimi elinde tutan

¹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 756 (IV, 92). Hadis için bk. İbnu’l-Mübârek, *Zühd*, s. 324-325; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 59; Müslim, *Zikr* 40; Tirmizî, *Daavât* 7; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 101; Nesâî, *Âdâbu’l-Kudât* 37; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, VI, 255; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 95-96; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 277-278, *Duâ*, s. 529; Âcurrî, *Şerîa*, s. 699-700; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, I, 400.

¹⁹⁹ Tirmizî, *Daavât* 7.

²⁰⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 297.

Allah’a yemin olsun ki, eğer (bu sözünüzde) doğru iseniz Allah Teâlâ sizinle meleklerle karşı övünür.”²⁰¹

Hadisin Ebû Ümeyye tariki ile nakledilen rivâyetine göre Muâviye, öğle namazını kılınca “Ben gelene kadar yerinizde kalın” deyip çıkmış, bir müddet sonra geri gelmiştir. Oradakilere rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber, namaz kıldıktan sonra mescitte bekleyen kimselere yerlerinden ayrılıp ayrılmadıklarını sormuş, onların ayrılmadıklarını söylemeleri üzerine “*Siz keşke Rabbiniz’i görseydiniz. O, gökyüzünden bir kapı açtı, meclisinizi meleklerle gösteriyor ve sizinle onlara karşı övünüyor. Siz de (bir sonraki) namazı bekliyorsunuz*” buyurmuştur.²⁰²

Bu rivâyette Ebû Ümeyye’nin Muâviye’yi bu sözü söylerken bizzat dinlediği haber verilmektedir. Ancak hadisin bir diğer rivâyeti Ebû Ümeyye es-Sekafî > bir adam > amcası isnadı ile nakledilmiştir.²⁰³ Buna göre bu rivâyetlerde Ebû Ümeyye ile Muâviye arasında inkıta bulunmaktadır. Bu rivâyetler ayrıca Ebû Ümeyye’nin meçhûl bir ravi olmasından dolayı zayıftır.²⁰⁴

Hâlid b. Hâris’ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Biz, öğleye yakın biz zamanda mescitte oturuyorduk. Muâviye bize baktı ve şöyle dedi: Resûlullah (s.a.), öğleye yakın bir zamanda otururken yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: “*Rabbiniz, sizinle meleklerle karşı övünüyor ve ‘şunlara bakın, beni zikrediyorlar. Ben de onlara cenneti vacip kıldım’ buyuruyor.*”²⁰⁵

Ali el-Muttakî (ö. 975/1567), bu rivâyeti *Kenzu’l-ummâl* adlı eserinde İbn Şâhin’in *et-Tergîb fi’z-zikr* adlı eserinden nakletmiş ve hadisin isnadında zayıf bir ravi olan Cünâde b. Mervân’ın bulunduğunu söylemiştir.²⁰⁶

Hadisin Muâviye’den nakledilen rivâyetleri bunlardır ve bunlardan, yalnızca Ebû Osmân en-Nehdî > Ebû Saîd tariki ile nakledilenlerde Cebrâîl’den söz edilmektedir. Diğer rivâyetlerde ise Hz. Peygamber, Allâh Teâlâ’nın bir sonraki vaktin

²⁰¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VIII, 313; Âcurrî, *Şerîa*, s. 700.

²⁰² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VIII, 313-314.

²⁰³ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VIII, 334.

²⁰⁴ Heysemî, Ebû Ümeyye’nin biyografisine rastlamadığını bildirmektedir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 124. Buhârî de bu hadisin mürsel (munkatı) olduğunu belirtmiştir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IX, 3.

²⁰⁵ Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-ummâl*, II, 244.

²⁰⁶ Bk. Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-ummâl*, II, 244.

namazını bekleyen kulları ile övündüğünü söylemiş fakat Cebrâîl'den söz etmemiştir. Başka sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerde de bu bilgiyi Cebrâîl'in getirdiğine dair bir ifade yer almamaktadır.

b) Abdullah b. Amr rivâyeti

Abdullah b. Amr'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) ile akşam namazını kıldık. Bazıları mescitte kaldı, bazıları da evlerine döndü. Resûlullah (s.a.) hızlı hızlı nefes alarak ve neredeyse elbisesi açılıp diz kapakları görünecek vaziyette geldi ve şöyle buyurdu: “Müjdeler olsun ey Müslüman topluluğu! İşte Rabbiniz, gök kapılarından birini açtı, sizinle meleklerle karşı şöyle diyerek övünüyor: İşte kullarım. Onlar bir farzı yerine getirmişler, diğerini bekliyorlar.”

Hadis, Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Ebû Eyyûb²⁰⁷ ve Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Mutarrif b. Abdillâh b. Şihhîr²⁰⁸ isnadları ile Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilmiştir.

Bûsîrî (ö. 840/1436), Hammâd b. Seleme > Sâbit > Ebû Eyyûb isnadı ile rivâyetin ravilerinin sika kimseler olduğunu söylemiş fakat Ebû Eyyûb'un Abdullah b. Amr'dan hadisi işittiğini zannetmediğini belirtmiştir.²⁰⁹ Münzirî de (ö. 656/1258) Ebû Eyyûb ile Abdullah b. Amr arasında inkita bulunmasından dolayı hadisin bu tarikle gelen rivâyetlerinin illetli olduğunu ifade etmiştir. Elbânî ise Abdullah b. Amr'dan gelen bu hadisin sahîh olduğu kanaatindedir. O, hadisin şahidi olarak Ali b. Zeyd > Mutarrif isnadı ile nakledilen rivâyetleri göstermiş ve bu rivâyetin ravilerinin Ali b. Zeyd dışında sika kimseler olduklarını belirtmiştir. Ona göre, Ali b. Zeyd, hafızası nedeni ile zayıf olsa da bu hadisin bir önceki hadisin şahidi olmasında bir sakınca yoktur.²¹⁰ Elbânî'nin bu hükmü isabetli değildir. Zira Ali b. Zeyd, Yahya b. Maîn'e göre “hucet değildir.” Buhârî ve Ebû Hâtim “onunla ihticâc edilemeyeceğini” söylemişler, İbn Huzeyme de “hafızasının kötülüğünden dolayı onunla ihticâc etmem” demiştir.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 647, 648 (II, 186-187); İbn Mâce, Mesâcid 19; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 54. Hadisin Ahmed b. Hanbel tariki ile gelen Ebû Nuaym rivâyetinde isnad Ebû Eyyûb > Nevf > Abdullah b. Amr denilerek aktarılmıştır.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, II, 647-648, 690 (II, 187, 208); Bezzâr, *Müsneid*, VI, 357; Bûsîrî, *İthâf*, VIII, 362-363. Ahmed b. Hanbel, hadisi aynı isnadla iki defa tahrîc etmiştir.

²⁰⁹ Bk. Bûsîrî, *Misbâhu'z-züccâce*, I, 170.

²¹⁰ Geniş bilgi için bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 269-270.

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a'ya (ö. 264/877) göre de Ali b. Zeyd sağlam birisi değildir.²¹¹

Buraya kadar incelemesi yapılan rivâyetler, bir namazı kılıp bir sonraki vaktin namazını bekleyen kimselerin faziletinden söz etmekte ve Allah Teâlâ'nın bu kimselerle meleklerle karşı övündüğünü haber vermektedir. Hadisin diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerinde Hz. Peygamber, bir sonraki vaktin namazını bekleyen kimselere meleklerin rahmet ettiklerini ve bu durumun günahların silinmesini sağladığını haber vermiştir. Nitekim Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Melekler, sizden birisine, namaz kıldığı yerde durduğu ve abdestini bozmadığı sürece duâ eder ve “Allahım, onu bağışla, Allahım ona rahmet eyle” derler.”²¹²

Bu hadis, benzeri ifadelerle Hz. Ali'den de rivâyet edilmiştir.²¹³ Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber, “*Size Allah Teâlâ'nın, kendisiyle günahları yok ettiği ve sevapları artırdığı amelleri öğreteyim mi?*” diye sormuş, sahâbîlerin “Evet, ey Allah'ın Resûlü” demeleri üzerine şöyle buyurmuştur:

“(En faziletli ameller) sıkıntılı zamanlarda abdesti güzelce almak, mescide giden adımları çoğaltmak ve bir namazdan sonra diğer vaktin namazını beklemektir. Sizden birisi evinden abdestli olarak çıkıp Müslümanlarla birlikte namaz kılar sonra da namaz kıldığı yerde oturmaya devam eder ve bir sonraki vaktin namazını beklerse melekler şöyle derler: Allahım, onun günahlarını bağışla. Allahım ona merhamet et...”²¹⁴

Bu rivâyetlerde bir namazı kıldıktan sonra diğer vaktin namazını beklemenin faziletinden söz edilmektedir. Allah Teâlâ'nın, meleklerle karşı, bir namazı kılıp diğerini bekleyen kulları ile övünmesi, “meleklerle onların faziletli olduklarını ve amellerinin güzel olduğunu göstermesi ve onların yanında kullarını övmesi” manasında yorumlanmıştır.²¹⁵

²¹¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 186-187; Zehebî, *Mîzân*, V, 156-158.

²¹² Hadis için bk. Hemmâm, *Sahîfe*, s. 5-6; Mâlik, *Kasru's-Salât* 51; Tayâlisî, *Müsned*, II, 725-726, 749; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 580; Ahmed b. Hanbel, III, 93, 106, 162-163, 220, 436, 491, 506-507, 509, 679-680, 716, 719-720, 787 (II, 261, 266, 289-290, 312, 394, 415, 421, 422, 486, 500, 502, 528); Dârimî, *Salât* 122; Buhârî, *Salât* 61, 87, Ezân 36; Müslim, *Mesâcid*, 273, 274, 276; İbn Mâce, *Mesâcid* 19; Ebû Dâvud, *Salât* 20; Tirmizî, *Salât* 128; Nesâî, *Mesâcid* 40.

²¹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 401, 408-409 (I, 144, 147); Bezzâr, *Müsned*, II, 210.

²¹⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 7-8, 238 (III, 3, 95); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 303; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, I, 568; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 217; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 110-111; Hâkim, *Müstedrek*, I, 298.

²¹⁵ Nevevî, *Minhâc*, XVII, 25.

Muâviye rivâyetlerinin bir kısmına göre Cebrâîl, bazılarına göre ise Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın namazı bekleyen kulları ile meleklerle karşı övündüğünü haber vermiştir. Abdullah b. Amr rivâyetlerinde ise Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın *"Kullarıma bakın. Onlar bir farzı yerine getirmişler, diğerini bekliyorlar"* buyurarak diğer vaktin namazını bekleyen kulları ile övündüğünü sahâbîlerine bildirmiştir. Ebû Hureyre, Hz. Ali ve Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetlerine göre ise meleklerin namazı bekleyen kimselere duâ ettikleri haber verilmektedir. Kur'ân'da bu yönde açık bir beyanın bulunmaması ve bu konunun vahiy olmadan bilinemeyecek bir hüviyete sahip olması, burada Kur'ân dışı bir vahyin etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

C. ZEKAT

Dünyevî ve uhrevî yönleri bulunan bir kavram olan zekât, asıl olarak büyüme, gelişme ve artma anlamı yanında temizlemek manasını da muhtevîdir. Kelime anlamından hareketle insanların, Allah Teâlâ'nın hakkı olarak mallarından fakirlere dağıtmaları işlemi "zekât" diye adlandırılmıştır. Zekâtın bu anlamda kullanılmasının sebebi, ya bundan bir bereket (artma) umulmasıdır ya da nefsin, hayır ve bereketlerle yücelmesi (büyüme)dir veya her ikisidir.²¹⁶

Mâlî bir ibâdet olan zekât, İslâm'ın beş temel şartından biridir ve hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Önemli bir ibâdet olmasından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de seksen iki yerde namaz ile birlikte zikredilmiştir.²¹⁷ Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlü'ne *"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtip yüceltirsin"*²¹⁸ âyeti ile zekât almayı emretmiştir. Fakat Kur'ân'da hangi mallardan ne miktarda zekât verileceğinden söz edilmemiş, zekât ile ilgili hükümleri sünnet belirlemiştir. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bazı rivâyetlerde, zekât miktarlarının ve hangi mallardan zekât alınacağını Allah Teâlâ tarafından Kur'ân dışı bir vahiyle tespit edildiği anlatılmaktadır. Hadisin ravilerinden Hammâd b. Seleme şöyle demiştir:

Sümâme b. Abdillâh b. Enes'ten bir kitap (risâle) aldım. Bunu, Ebû Bekr (r.a.)'ın Enes'e yazdığını, üzerinde de Resûlullah (s.a.)'in mührünün bulunduğunu söyledi. Ebû Bekr, bu kitabı Enes'i zekât toplamak için gönderdiğinde yazmıştır.

²¹⁶ Bk. Râgıb, *Müfredât*, s. 312-313; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, III, 457; Nevevî, *Minhâc*, VII, 52.

²¹⁷ Bk. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, V, 267. Zekât hakkında geniş bilgi için bk. Olgun, *İbâdet Tarihi*, s. 171-224; Soysaldı, *İbâdet Tarihi*, s. 131-209.

²¹⁸ Tevbe 9/103.

Onda şunlar yazılı idi: Bu, Resûlullah (s.a.)’in Müslümanlara farz kıldığı, Resûlullah (s.a.)’e de Allah Teâlâ’nın emretmiş olduğu zekât miktarlarıdır (هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا (نَبِيَّةٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ). Usulüne uygun olarak (zekât) istenen kimse onu versin. Kimden de fazlası istenirse vermesin. Develer yirmibeşten aşağı olduğunda her beş deve için bir koyun vardır. Develerin sayısı yirmibeşe ulaşırsa, otuzbeşe kadar iki yaşına girmiş bir dişi deve verilir...

Hiz. Ebû Bekr, yazmış olduğu bu nüshada deve ve koyunların zekâtı ile hangi hayvanların zekât olarak alınamayacağından ve gümüşün zekâtından söz etmiştir.²¹⁹

Bu rivâyet, zekât miktarlarının Kur’ân dışı bir vahiyle Hiz. Peygamber’e bildirildiğini haber vermektedir. Rivâyetten, zekâtın Hiz. Peygamber’e Allah Teâlâ tarafından emredildiği görüşünün Ebû Bekr (r.a.)’a ait olduğu anlaşılıyor da bunun gerçekten Hiz. Ebû Bekr’in bir yorumumu olduğu yoksa Hiz. Peygamber’in mi kendisine zekât miktarlarının vahye dayandığını söylediği açık değildir. Yine sahâbeden bu konuyu açıklığa kavuşturabilecek bir nakil tespit edilememiştir.

Hadisin bu rivâyetleri Hammâd b. Seleme tariki ile Sümâme b. Abdillâh b. Enes’ten nakledilmiştir. Sümâme ise hadisi Enes b. Mâlik’ten rivâyet etmiştir. Şâfiî (ö. 204/819), bu hadisle ilgili olarak “Enes hadisi, Hammâd b. Seleme ve başka tariklerle Resûlullah (s.a.)’den sâbittir, biz de bu hadisle amel ediyoruz” demiştir.²²⁰

Pek çok muhaddis tarafından tahrîc edilen bu hadis, Enes b. Mâlik’ten tevarüs edilen ve ona Ebû Bekr (r.a.)’ın yazdırmış olduğu bir nüshaya dayanmaktadır. Hammâd b. Seleme’den gelen rivâyette bu durum açıkça görülmektedir. Hadisin bu nüshadan rivâyet edildiğinin bir başka delili bu konudaki rivâyetlerin tamamının Sümâme > Enes tariki ile gelmiş olmasıdır. Hadisi Sümâme’den Hammâd b. Seleme dışında Abdillâh b. Müsennâ da rivâyet etmiştir. Abdillâh b. Müsennâ rivâyetinde sözü edilen ve Ebû Bekr (r.a.)’ın Enes b. Mâlik’i Bahreyn’e gönderirken yazdırmış olduğu nüsha şu sözlerle başlamaktadır:

Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu, Resûlullah (s.a.)’in Müslümanlara farz kıldığı, Allah’ın da Resûlü’ne emrettiği zekât miktarlarıdır. Müslümanlardan buna uygun olarak zekât istenen onu versin. Fazla istenen olursa onu da vermesin. Develerin sayısı yirmi dört veya daha az olursa her beş deve de bir

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 94-95 (I, 11-12); Hadis için bk. Ebû Dâvud, Zekât 5; Bezzâr, *Müsned*, I, 103; Mervezî, *Müsned*, s. 111-116; Nesâî, Zekât 5, 10, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 9-10, 13-14; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 72-74; Dârekutnî, *Sünen*, II, 99-100; Hâkim, *Müstedrek*, I, 499-500; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 145-146, *Ma’rife*, VI, 18, 19; Hatîb, *Takyîdu’l-ilm*, s. 87.

²²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 146. Ayrıca bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 186; Beyhakî, *Ma’rife*, VI, 18.

koyun zekât verilir. Develerin sayısı yirmibeş ile otuzbeş arasında olursa bir yaşını doldurmuş bir dişi deve gerekir...²²¹

Buhârî, Ebû Davud ve İbn Huzeyme gibi âlimler, Abdullah b. Müsennâ yolu ile gelen nüshaya; Ahmed b. Hanbel ve Nesâî ise Hammâd b. Seleme'den rivâyet edilen nüshaya itimad etmişlerdir.

Burada zikri geçen rivâyetlerden anlaşıldığına göre Sümâme, söz konusu hadisi doğrudan Enes b. Mâlik'ten değil ondan almış olduğu bir nüshadan aktarmıştır. Hadisin Enes b. Mâlik'ten gelen ve Sümâme'nin yanında bulunan bir nüshaya dayandığının bir başka delili Beyhakî'nin Hammâd b. Zeyd'den rivâyet ettiği ve aynı nüshayı Eyyûb es-Sahtiyânî'nin de gördüğünü bildiren rivâyettir. Eyyûb şöyle demiştir:

“Sümâme b. Abdillâh'ın yanında Ebû Bekr (r.a.)'ın Enes (r.a.)'ı, Bahreyn'in zekâtını toplamak üzere gönderdiğinde yazmış olduğu ve üzerinde Peygamber (s.a.)'in mührü bulunan bir kitap gördüm.”²²²

Yahya b. Maîn (ö. 233/847), kendisine Sümâme > Enes isnadı ile gelen bu hadis sorulunca vicâde yoluyla alındığı bilgisine dayanarak “Sahîh değildir, bir şey değildir” diyerek söz konusu nüshanın sahîh olmadığını belirtmiştir.²²³ Ancak İbn Adî (ö. 365/976), nüshanın sahîh olabileceği düşüncesindedir.²²⁴ Bu hadis, başkalarınca da sahîh kabul edilmiştir.²²⁵ Hadis tespit ölçüleri çok sıkı bir muhaddis olan Buhârî'nin, *el-Câmiu's-sahîh*'inde yer vermiş olması da hadisi sahîh kabul ettiği anlamına gelmektedir.²²⁶ İbn Hazm (ö. 456/1064) ise bu nüshanın sıhhatin en üst derecesinde olduğunu, Ebû Bekr'in, âlimlerin huzurunda bu nüsha ile amel ettiğini, kimsenin de ona karşı çıkmadığını söylemiştir.²²⁷

²²¹ Buhârî, Zekât 38; İbn Mâce, Zekât 10; Bezzâr, *Müsned*, I, 102-103; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 94-95; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1080-1081, 1089, 1093, 1094-1095, 1101; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 57-59; Taberânî, *el-Ehâdisu't-tıvâl*, s. 146-148; Dârekutnî, *Sünen*, II, 98-99; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 143-144, 168, 176-177, 194, X, 217; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 3-6. Buhârî bu hadisi aynı isnadla eserinde değişik yerlerde ihtisar ederek nakletmiştir. Bk. Buhârî, Zekât, 33, 34, 35, 37, 39, Şerîke 2, Farzu'l-Humus 5, Libâs 55, Hiyel 3. Hadisin Taberânî rivâyetinde Abdullah b. Müsennâ'dan söz edilmemiştir. Şâfiî bu hadisi Müsennâ b. Enes veya falanın oğlu ya da Enes'in oğullarından birisinin oğlu > Enes diyerek rivâyet etmiştir. Bu rivâyette Şâfiî'nin şüpheye düştüğü görülmektedir. Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 184-185. Diğer kaynaklardaki rivâyetlerden, Şâfiî'nin şüphe ettiği kişinin Abdullah b. Müsennâ olduğu ve Şâfiî'nin hadisin diğer ravisi Sümâme'yi zikretmediği ortaya çıkmaktadır.

²²² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 146.

²²³ İbn Adî, *Kâmil*, II, 535.

²²⁴ İbn Adî, *Kâmil*, II, 536.

²²⁵ Bk. Dârekutnî, *Sünen*, II, 100; Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 18-20.

²²⁶ Bk. Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 20.

²²⁷ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 340.

Sümâme'nin rivâyet ettiği söz konusu nüshanın aslı Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekr'e geçmiş, onun ölümünden sonra da nüshayı Hz. Ömer almıştır. Ömer b. Hattâb'ın ailesinden rivâyet edilen sadaka hadisleri, Ebû Bekr (r.a.)'ın Enes b. Mâlik'e göndermiş olduğu nüsha ile aynı içeriğe sahiptir. Zira ikisi aynı kaynağa dayanmaktadır.²²⁸

Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in yazdırmış olduğu zekat miktarlarından söz eden nüsha hakkında şöyle demektedir:

“Resûlullah (s.a.), zekât kitabını yazdı. Bunu valilerine göndermedi²²⁹ ve ölene kadar yanında tuttu. Onu kılıcına bağladı. Daha sonra Ebû Bekr, bu kitap ile ölene kadar amel etti. Sonra da Ömer, bu kitap ile ölene kadar amel etti.”

İbn Ömer bu sözlerinin ardından nüshadaki develerin zekâtına dair olan hükümleri aktarmaktadır. Ancak bu nüshada Sümâme nüshasına göre bazı noktalarda farklılıklar bulunmaktadır.²³⁰

Yunus b. Yezîd'den rivâyet edildiğine göre, Zührî, söz konusu nüshayı göstererek “Bu nüsha, Resûlullah (s.a.)'in zekât miktarları ile ilgili olarak yaz(dır)mış olduğu nüshadır ve Ömer b. Hattâb ailesinde bulunmaktadır. Bu nüshayı bana Sâlim b. Abdillâh b. Ömer okuttu. Ben de onu olduğu gibi ezberledim. Bu, Ömer b. Abdilazîz'in Abdullah b. Abdillâh b. Ömer ile Sâlim b. Abdillâh b. Ömer'den istinsah edilmesini istediği nüshadır” demiş ve nüshadaki bilgileri aktarmıştır.²³¹

Zührî'nin sözünü ettiği üzere Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720), halife olduğunda Medîne'ye elçiler göndererek Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in sadaka konusundaki kitabını araştırmış, Hz. Peygamber'in zekâta dair kitabını Amr b. Hazm ailesinde, Hz. Ömer'in sadaka konusundaki kitabını ise Ömer ailesinde bulmuştur. Bu kitap (risâle),

²²⁸ Koçyiğit, *Hadislerin Toplanması*, s. 44.

²²⁹ Enes'den ise, Hz. Peygamber'in, zekât miktarlarını amillerine yazdığı rivâyet edilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 349. Bu hadis zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 163.

²³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 359; Ahmed b. Hanbel, II, 251-252 (II, 15); Dârimî, Zekât 6; Ebû Dâvud, Zekât 5; Tirmizî, Zekât 4; İbn Mâce, Zekât 9; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 57-58; Rûyânî, *Müsned*, II, 279; Hâkim, *Müstedrek*, I, 500-501; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 147-148. Nâfi'den, onun Ömer (r.a.)'a ait bu nüshayı okuduğu nakledilmiştir. Bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 72; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 146-147, *Ma'rife*, VI, 23-24; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 7; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 164.

²³¹ Bk. Ebû Dâvud, Zekât 5; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 20-21; Dârekutnî, *Sünen*, II, 100-101 Hâkim, *Müstedrek*, I, 501-502; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 153-154, *Ma'rife*, VI, 24-25; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 11. Bu konuda geniş bilgi için bk. Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 24-25; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 341-342.

aynen Hz. Peygamber'in yazdırdığı kitap gibidir ve Ömer b. Abdilazîz için istinsah edilmiştir.²³²

Hz. Ömer'den gelen nüsha aile içerisinde muhafaza edilmiş, daha sonra Zührî bu nüshayı Ömer b. Abdilazîz için çoğaltmıştır. Nüsha bundan sonra da Mâlik b. Enes'e geçmiştir.²³³ Mâlik şöyle demektedir: O kitapta şunu buldum: Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Sadaka kitabı. Yirmi dört deve ve aşağısında her beş deveye bir koyun vardır...²³⁴

Hz. Peygamber, zekât konusundaki bir başka kitabı da Amr b. Hazm için yazdırmıştır. Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm > babası > dedesi isnadı ile gelen rivâyete göre, Peygamber (s.a.), Yemen'e, deve ve koyunlardan alınacak zekât miktarlarından söz eden bir kitap yazmıştır.²³⁵ Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd'dan kendisine Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın kitabını yazmasını istemiş, Kays da bu kitabı yazmış ve bunu Ebû Bekr b. Muhammed Hazm'ın kitabından aldığını ve Peygamber (s.a.)'in, dedesi Amr b. Hazm'a develer konusunda bir kitap yazdığını haber vermiştir.²³⁶

Hz. Peygamber'in, hayatta iken zekât miktarlarını içeren bir kitap (risâle) yazdırdığı bu rivâyetlerden açıkça ortaya çıkmaktadır.²³⁷ Buradan anlaşılan bu nüshanın Hz. Ebû Bekr'de kaldığı daha sonra da Hz. Ömer'e geçtiğidir. Hz. Ömer'in yanında bulunan nüsha daha sonra Ömer b. Abdilazîz'in isteği ile çoğaltılmıştır. Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'den aldığı nüshadan istinsah ettiği zekât miktarları ile ilgili bir nüshayı ise Bahreyn'e gönderirken Enes b. Mâlik'e vermiş ve bu nüsha daha sonra Sümâme'ye geçmiştir.

²³² Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 25.

²³³ Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 37.

²³⁴ Mâlik, *Zekât* 23.

²³⁵ Bk. Dârimî, *Zekât* 4; Nesâî, *Kasâme* 46; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 501-510; Hâkim, *Müstedrek*, I, 503-504; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 149-150, 194-195, *Ma'rife*, VI, 26; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 160-161. Ayrıca bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, I, 158-161.

²³⁶ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 207; Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 27-29. Bu rivâyet zayıftır. Bk. Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 28-30.

²³⁷ Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den rivâyet edilen bu nüsha için bk. Koçyiğit, *Hadislerin Toplanması*, s. 41-44.

Enes b. Mâlik nüshasında zekât miktarlarını Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın emrettiğinden söz edilmektedir. İslâm âlimlerinin kanaati de zekât miktarlarının Kur'ân dışı vahiyle gelen bir emirle belirlendiği yönündedir.²³⁸ Zira Kur'ân-ı Kerîm'de zekâtın hangi mallardan ne kadar alınacağı belirtilmemiş, bunlar sünnet tarafından açıklanmıştır.²³⁹ Hz. Peygamber'in zekât miktarlarını beyanı, Kur'ân'ın mücmelini beyan kapsamına girmektedir.²⁴⁰

Zekât miktarlarının Kur'ân dışı vahiyle tespit edildiği, ilk dönemlerde başkaları tarafından da ifade edilmiştir. Tâvus (ö. 106/724), Peygamber (s.a.)'in diyet ve sadaka (zekât) ile ilgili vermiş olduğu hükümlerin tamamının ona vahiy ile bildirildiğini söylemiştir.²⁴¹

D. HAC

İslâm'da hac, hem mal hem bedenle yapılan ve gücü yetenlerin ömürlerinde bir defa yerine getirmeleri farz olan bir ibâdetdir. Meşhur olan görüşe göre hicretin dokuzuncu yılında “*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”²⁴² âyetinin inişi ile farz kılınmıştır.²⁴³

Hac ibâdeti, İslâmdan önce de bilinmekte ve Cahiliye döneminde îfa edilen ibâdetlerden olmakla birlikte zamanla bir kısım ritüellerinde değişiklikler meydana gelmiştir.²⁴⁴ İslâmın gelişi ve haccın farz kılınışı ile birlikte hacla ilgili bazı uygulamalar kaldırılmış, bazıları olduğu gibi bırakılmış, bir kısmında ise değişikliğe gidilmiş ve bunlar Hz. Peygamber tarafından ashâba öğretilmiştir. Hadis külliyyatında yer alan bazı rivâyetlerde hac ibâdetinin bir kısım uygulamalarının vahyin yönlendirmesi ile tashîh ve tespit edildiğinden söz edilmektedir.

²³⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 406; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, III, 45; Şinkîti, *Kevseru'l-meâni'd-derârî*, XII, 340.

²³⁹ Zekât miktarları ile ilgili rivâyetler için bk. Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 15-37; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 3-18; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 339-343.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 406; Şinkîti, *Kevseru'l-meâni'd-derârî*, XII, 340.

²⁴¹ Bk. Şâfiî, *İbtâlu'l-istihsân*, IX, 401, *Müsned*, s. 186; Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 279; Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 21-22; Hatîb, *Fakîh*, I, 266. Ayrıca bk. Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 25.

²⁴² Âl-i İmrân 3/97.

²⁴³ Bk. Olgun, *İbâdet Tarihi*, s. 263.

²⁴⁴ Hz. İbrahim döneminden Hz. Peygamber zamanına kadar haccın nasıl eda edildiği ile ilgili olarak bk. Olgun, *İbâdet Tarihi*, s. 252-263; Soysaldı, *İbâdet Tarihi*, s. 216-265.

1. Hac ve Umreye Birlikte Niyet Etmek

Hz. Peygamber, hayatı boyunca bir defa hac yapmıştır ve bu haccı “Veda Haccı” olarak bilinmektedir. Ancak Allah Resûlü’nün bu haccında ifrad, kıran ve temettu haclarından hangisini yaptığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir rivâyete göre, sahâbîler Medîne’den yalnızca hac yapmak için yola çıkmışlardı. Mekke’ye yaklaştıkları sırada Hz. Peygamber, yanlarında kurbanlık bulunmayan kimselerin haclarını umreye çevirmelerini ve tavaf ve say yaptıktan sonra ihramdan çıkmalarını, yanlarında kurbanlık bulunanların ise ihramda kalmalarını emretmiş ve kendisi de ihramda kalmaya devam etmiştir.²⁴⁵ Ömer b. Hattâb’dan gelen şu rivâyete göre, Allah Resûlü’nün bu kararının ardında Kur’ân dışı bir vahiy bulunmaktadır.

Resûlullah (s.a.)’in Akîk vadisinde şöyle buyurduğunu işittim: “Bana bu gece Rabbim’den gelen (Cebrâîl) geldi ve şöyle dedi: Şu mübarek vadide namaz kıl ve hac ve umreye birlikte niyet ettim de (أَتَانِي اللَّيْلَةُ أَتٍ مِنْ رَبِّي فَقَالَ صَلِّ فِي هَذَا الْوَادِي) (المُبَارَكِ وَقُلْ عُمْرَةٌ فِي حَجَّةٍ)²⁴⁶

Hadisin tüm rivâyetleri Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb isnadı ile nakledilmiş olup ilk dört tabaka isnadda teferrüd etmiştir. Dördüncü tabakadan sonra hadisi Evzâî ve Ali b. Mübarek rivâyet etmişlerdir. Bu konuda bir başka rivâyet ise tespit edilememiştir.

Hz. Ömer rivâyetlerinin tamamında Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e Akîk vadisinde namaz kılmasını ve hac ile umreye birlikte niyet etmesini emrettiği haber verilmektedir. Mânâ olarak rivâyetler arasında herhangi bir ihtilaf mevcut değildir. Yalnızca Ali b. Mübarek tariki ile nakledilen rivâyetlerden birisinde²⁴⁷ “hac içinde umre (عُمْرَةٌ فِي حَجَّةٍ)” yerine “Hac ve umreye niyet ettim de (وَقُلْ عُمْرَةٌ)” denilmiştir. Ancak bu ifadenin mânâyâ olumsuz bir etkisi yoktur. Zira “hac içinde” diye tercüme edilebilecek (فِي حَجَّةٍ) ifadesinin hac ile birlikte (مَعَ حَجَّةٍ) manasında anlaşılmış olması,²⁴⁸ rivâyetler arasında bir ihtilaf bulunmadığını göstermektedir.

²⁴⁵ Bu konudaki rivâyetler için bk. Mâlik, Hac 179; Şâfiî, *Müsned*, s. 217, 218; Tayâlisî, *Müsned*, II, 172; Humeydî, *Müsned*, I, 103-104; Ahmed b. Hanbel, II, 316-317, V, 262, VIII, 213, 528-529, 542 (II, 41, III, 394, VI, 122, 266, 273-274); Buhârî, Hacc 115, 124, Cihâd 105, Megâzî 62; Müslim, Hac 125, 136-138; İbn Mâce, Menâsik 41; Ebû Dâvud, Menâsik 23; Nesâî, Menâsik 16, 186; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 220.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 124 (I, 24). Hadis için bk. Humeydî, *Müsned*, I, 11-12; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 34; Buhârî, Hac 16, Muzâraa 16, İ’tisâm 16; İbn Mâce, Menâsik 40; Ebû Dâvud, Menâsik 24; Bezzâr, *Müsned*, I, 312, 313; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1242; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 213; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 99; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 20, 21; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 73.

²⁴⁷ Buhârî, İ’tisâm 16.

²⁴⁸ Suyûtî, *Tevşîh*, III, 1225.

Bu hadiste geldiği bildirilen melek, Cebrâîl'dir, Vadi'l-Mübârek ise Vâdi'l-Akîk yani Akîk vadisidir.²⁴⁹ Akîk vadisi, Mekke ile Medîne arasında Bakî' yakınlarında Medîne'ye yaklaşık dört mil uzaklıkta bir yerdir.²⁵⁰

Hiz. Ömer'den nakledilen rivâyetlere göre, Cebrâîl (a.s.), Hiz. Peygamber ve ashâbının Medîne'den hac için yola çıkmalarından kısa bir zaman sonra gelerek Allah Teâlâ'nın bu emrini tebliğ etmiştir. Allah Resûlü de bu emrin gereği olarak kıran haccı yapmış,²⁵¹ ashâbına ise kurbanlık getirmeyenlerin hac niyetlerini umreye çevirmelerini ve tavaf ile say yaptıktan sonra ihramdan çıkmalarını emretmiştir. Rivâyetlere göre durum bundan ibarettir. Ancak bu konuda büyük bir ihtilaf mevcuttur. Sahâbîler başta olmak üzere İslâm âlimleri, Hiz. Peygamber'in yapmış olduğu hacda hangi haccı yerine getirdiği konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu konudaki ihtilafın kaynağı ise sahâbîlerden gelen ve her üç hac çeşidine delâlet eden rivâyetlerdir.

İbn Ömer ve Hiz. Âişe'den Hiz. Peygamber'in ifrad haccı, Enes b. Mâlik ve İmrân b. Husayn'dan ise kıran haccı yaptığı rivâyet edilmiştir.²⁵² Ayrıca İbn Ömer'den, Hiz. Ebû Bekr, Hiz. Ömer ve Hiz. Osmân'ın ifrad haccı yaptıkları nakledilmiştir.²⁵³ Hatta Hiz. Osmân, insanların temettu ve kıran haccı yapmalarını yasaklamış, Hiz. Ali, bunu görünce umre ve hac için telbiye getirmiş ve "Herhangi bir kimsenin sözünden dolayı Resûlullah (s.a.)'in sünnetini terk edecek değilim" diyerek²⁵⁴ Hiz. Osmân'ın uygulamasının yanlışlığına işaret etmiş ve sünnete uygun olanın kıran haccı olduğunu belirtmiştir.

Hiz. Peygamber'in bir defa hac yaptığı dikkate alındığında sahâbîlerin bu konu ile ilgili farklı görüşlerde olmaları ilk başta yadırganabilir. Ancak Allah Resûlü, ilk başta hac yapmak düşüncesi ile yola çıkmıştır. İfrad haccı yaptığını söyleyenlerin görüşleri buna dayanmaktadır. Tüm hac boyunca onun yanında bulunanlar ise durumu

²⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 501; Suyûtî, *Tevşîh*, III, 1225; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, III, 103.

²⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 501.

²⁵¹ Bk. Suyûtî, *Tevşîh*, III, 1225; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, III, 104.

²⁵² Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 205-228; Beyhakî, *Ma'rîfe*, VII, 65-79; Kurtubî, *Câmi'*, III, 295-300; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 114 vd.

²⁵³ Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 74.

²⁵⁴ Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 64; Ahmed b. Hanbel, I, 198, 288, 383, (I, 57, 95, 135-136); Dârimî, *Menâsik* 78; Buhârî, *Hac* 34; Nesâî, *Menâsik* 49; Bezzâr, *Müsned*, II, 151-152; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 178-179, 182, 214; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 207, 217; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 574, V, 31.

daha iyi gözleme fırsatı bulmuş ve onun hangi haccı yaptığını daha iyi tespit edebilmişlerdir. Bu nedenle de kiran haccı yaptığı görüşü kabul edilmiştir. Bu konuda Tahâvî (ö. 321/933) şunları söylemektedir:

Resûlullah (s.a.)'in işin başında umre yapmak üzere ihrama girmesi, umresini yaptıktan sonra temettuda bulunup arkasından tavaf etmeden önce hac için ihrama girmiş olması mümkündür. Böylelikle işin başında temettu haccı yapmış, akabinde kiran haccı yaparak bitirmiş olur.²⁵⁵

Resûlullah (s.a.)'in yaptığı işlerin de onun kiran haccı yapmış olduğuna delâlet ettiğini görüyoruz. Şöyleki; Allah Resûlü'nden gelen rivâyetler arasında, onun, Mekke'ye vardikten sonra ashâbına, yanlarında kurbanlık getirmiş olanların dışında ihramdan çıkmalarını emrettiği, buna karşılık kendisinin ihramda kalmaya devam edip haccını yapan kimsenin ihramdan çıkacağı zaman gelmeden ihramından çıkmadığı konusunda hiçbir ayrılık yoktur. Bu rivâyetlerde belirtildiğine göre de şöyle buyurmuştur: “Eğer bu işle tekrar karşılaşacak olsaydım yanımda kurbanlık getirmez ve umre için ihrama girerdim. Yanlarında kurbanlık bulunmayan kimseler ihramdan çıksınlar ve niyetlerini umreye çevirsinler.”²⁵⁶

Nevevî (ö. 676/1277) ise bir başka yönden konuyu ele alarak Tahâvî ile aynı sonuca ulaşmıştır. O, şöyle demektedir:

Bize göre doğru olan Hz. Peygamber'in kiran haccı yaptığıdır. Bunu, Hz. Peygamber'in bu sene hacdan sonra umre yapmamış olması da desteklemektedir. Bize göre, kiran haccının, içinde umre bulunmayan ifrad haccından faziletli olduğunda şüphe yoktur. Hiç kimse ifrad haccının kiran haccından daha faziletli olduğunu nakletmemiştir.²⁵⁷

Hz. Peygamber'in hem ifrad hem temettu hem de kiran haccı yaptığına dair rivâyetleri inceleyen İbn Hacer (ö. 852/1448) şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Hz. Peygamber'in ifrad haccı yaptığını rivâyet edenler, bunu, Hz. Peygamber'in ilk başta bu yönde telbiye getirmesine hamletmişlerdir. Temettu haccı yaptığını rivâyet edenler ise, ashâbına temettu yapmayı emretmesini kastetmişlerdir. Kiran haccı yaptığını rivâyet edenler de, hacdaki amelinin bu yönde olduğunu kastetmişlerdir. Bu konuda şu sebeplerden dolayı kiran haccı yaptığını bildiren rivâyetler tercih edilir: Bu rivâyetlerde, ifrad ve diğer hac çeşitlerini yaptığını rivâyet edenlere göre ziyâde bir bilgi mevcuttur. Ayrıca ifrad ve temettu haccı yaptığını rivâyet edenler, bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in ifrad haccı yaptığını rivâyet edenler içinde en meşhur kişi Hz. Âişe'dir. Ancak ondan, Hz. Peygamber'in haccı ile birlikte umre yaptığını rivâyet ettiği de sâbittir. Bu konudaki rivâyetlerden birisi de İbn Ömer'den gelmiştir. Fakat onun, umre ile başlayıp sonra hac için telbiye getirdiği sâbittir. Yine onun hac ve umreyi birleştirip Hz. Peygamber'in böyle yaptığını söylediği sâbittir. Câbir'den de bu konuda rivâyet gelmiştir fakat onun umre ve hac yaptı dediği de nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in kiran haccı yaptığını sahâbeden bir cemaat rivâyet etmiştir ve

²⁵⁵ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 217-218.

²⁵⁶ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 223.

²⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 546.

onlar bu konuda ihtilaf etmemişlerdir. Ayrıca rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in "ben ifrad haccı yaptım" ya da "temettu yaptım" dediği rivâyet edilmemiştir. Ancak onun "kıran yaptım" dediği sahîhtir. Ayrıca "Eğer yanımda kurban bulunmasaydı ben de ihramdan çıkardım" buyurduğu da sahîhtir. Kıran haccı yaptığına dair bir başka delil, ifrad haccı yaptığını rivâyet edenlerin aksine Hz. Peygamber'in kıran haccı yaptığını bildiren rivâyetlerin zorlama dışında te'vile müsait olmamasıdır. Zira ifrad haccı yaptığına dair rivâyetler, ilk olarak böyle başladığı yönünde te'vîl edilebilir ve tearuz giderilir. Kendisinden ifrad haccı yaptığı rivâyet edilenlerden, daha önce geçtiği üzere bunun kıran suretinde gelmiş olması da bu görüşü desteklemektedir.²⁵⁸

Daha sonra İbn Hacer, temettu haccı yaptığını rivâyet edenlerin, Hz. Peygamber'in haccın tüm amellerini yerine getirene kadar ihramdan çıkmadığı konusunda ittifak ettiklerini, bunun da kıran haccının çeşitlerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in kıran haccı yaptığı on küsur sahâbîden sahîh isnadlarla rivâyet edilmişken, aynı durum ifrad ve temettu haclarında yoktur. Bu da bu konudaki şüphenin ortadan kalkması ve Hz. Peygamber'in kıran yaptığının ortaya çıkması demektir. Ayrıca bu, kıran haccının ifrad ve temettu haclarından faziletli olmasını gerektirmektedir.²⁵⁹

Bununla birlikte İslâm âlimleri, üç hac çeşidinden hangisinin faziletli olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ifrad haccının faziletli olduğuna hükmetmiştir. Bu, Mâlik (ö. 179/795) ve Şâfiî'nin (ö. 204/820) de görüşüdür.²⁶⁰ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hanefiler,²⁶¹ İshâk b. Râhûye (ö. 238/852), Müzenî (ö. 264/878), İbnu'l-Münzir (ö. 318/930) ve müteahhirûndan Sübkî (ö. 771/1370) kıran haccının daha faziletli olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²⁶² Bunlar, Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyet²⁶³ ile Câbir'den nakledilen ve Hz. Peygamber'in sahâbîlere hitaben söylediği

²⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 547. Tahâvî de Hz. Peygamber'in haccı ile ilgili rivayetlerin tamamını göz önünde bulundurarak kıran haccı yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 223-225. Ayrıca bk. Kurtubî, *Câmi'*, III, 299-300.

²⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 547.

²⁶⁰ Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 74-75. Ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 116.

²⁶¹ Tahâvî, kıran haccının daha faziletli olduğu görüşünü Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin benimsediğini bildirmiştir. Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 228. Hanefilerin bu konuda dayandıkları hadisler ve bunların değerlendirmesi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 114-116.

²⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 547. İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in, temettu haccının daha faziletli olduğunu görüşünü benimsedikleri de nakledilmiştir. Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 75; Merginânî, *Hidâye*, III, 114; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 116.

²⁶³ Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyette o şöyle demiştir: Resûlullâh (s.a.) ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıktık. Onun "Umre ve hac için lebbeyk" dediğini işittim." Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 252, 484, (III, 99, 187); Müslim, Hâc 185, 214, 215; İbn Mâce, Menâsik 38; Ebû Dâvud, Menâsik 24;

“İhramdan çıkın ve niyetinizi temettuya çevirin. Eğer ben de kurbanlık getirmemiş olsaydım size emrettiğimi yapardım” buyurduğunu bildiren rivâyete dayanmışlardır.²⁶⁴

Burada her üç görüşün Hz. Ömer’den gelen hadise atıf yapmaması dikkat çekicidir. İslâm âlimleri, Hz. Ömer hadisinde sözü edilen Cebrâîl’in emrini farz olarak değil mübah olarak kabul etmişlerdir ve Cebrâîl tarafından kıran haccı yapmasına dair Hz. Peygamber’e verilen emir, hac aylarında kıran yapmanın mübah olduğuna ve bu konuda izin verildiğine hamledilmiştir. Buna da Ömer b. Hattâb’ın ifrad haccını, temettu ve kıran haccına tercih ettiğini bildiren rivâyet delil gösterilmiştir.²⁶⁵

İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivâyette, “İnsanların hac aylarında umre yapmayı, yeryüzündeki en büyük günahlardan biri saydıkları”ndan, bu nedenle Hz. Peygamber’in umre yapmaları emrinin bazılarına çok zor geldiğinden söz edilmektedir.²⁶⁶ İşte bu noktada Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber’e kıran haccı yapmasına dair verilen emrin çok önemli bir fonksiyonun bulunduğu görülmektedir. Hz. Peygamber’in Cebrâîl tarafından getirilen emri sahâbîlerine anlatması da kıran haccının meşru olduğunu öğretmeye yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁷ Buradan, söz konusu emrin, Cahiliye döneminin bu yanlış anlayışının düzeltilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalar makul görünmekle birlikte ashâbına umre yapıp ihramdan çıkmalarını emreden Hz. Peygamber’in “Eğer bu işle tekrar karşılaşacak olsaydım yanımda kurbanlık getirmez ve umre için ihrama girerdim”²⁶⁸ buyurması ve Cebrâîl’in emrinden söz etmemesi Hz. Ömer’den nakledilen hadis hakkında bazı şüphelerin doğmasına yol açmaktadır. Zira Hz. Ömer rivâyetine göre, Cebrâîl’in emri Hz. Peygamber ve sahâbîlerin Medîne’den ayrılmalarından kısa bir zaman sonrasına aittir.

Nesâî, Menâsik 49; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1242; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 240-242; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 62; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 73.

²⁶⁴ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 75.

²⁶⁵ Beyhakî, *Ma’rifetü*, VII, 76. Rivâyet için bk. Mâlik, Hac 67.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 665 (I, 252); Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 198; Nesâî, Menâsik 77; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 226; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 240; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 563.

²⁶⁷ Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, III, 104.

²⁶⁸ Hadis için bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 219, 346-347; Tayâlisî, *Müsned*, II, 233-234; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 334-337, 439; Ahmed b. Hanbel, V, 79-81, 192-193, VIII, 486 (III, 320-321, 366, VI, 247); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 340-344; Dârimî, Menâsik 34; Buhârî, Hac 81, Umra 6, Temennâ 3; Ebû Davud, Menâsik 23; Nesâî, Menâsiku’l-Hacc 46, 49; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 121-123; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 311-313; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1237-1238; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 146.

“Eğer bu işle tekrar karşılaşacak olsaydım...” sözü ise Cebrâîl’in gelişinden sonra Mekke’ye yaklaştıkları sırada söylenmiştir. Bu hadiste Hz. Peygamber’in, hac için ihramda kalmaya devam etmesinin sebebi olarak yanında kurban getirmesinden söz etmesi de burada Kur’ân dışı bir vahyin değil Allah Resûlü’nün içtihadının etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine kıran haccı yapmasına dair Hz. Peygamber’e Cebrâîl tarafından emir verildiğine dair sahâbeden Hz. Ömer dışında hiç kimseden herhangi bir rivâyetin gelmemiş olması da dikkat çekicidir ve böyle önemli bir konuda bunu izah edebilmek oldukça zordur. Ayrıca Hz. Ömer’in, bu rivâyet varken ifrad haccını kıran haccına tercih etmesini açıklayabilmek de kolay gözükmemektedir.

2. Üzerinde Koku Bulunan Elbise ile İhrama Girmek

Koku sürünmüş olarak ihrama giren bir bedevî Hz. Peygamber’e gelerek bu durumda ne yapacağını sormuş, Allah Resûlü “kokuyu yıkamasını ve cübbesini çıkartmasını” emretmiştir. Bu konu ile ilgili rivâyetlerin bir kısmında Hz. Peygamber’in bu soruya kendisine gelen bir vahiyle cevap verdiğinden söz edilirken, bazı rivâyetlerde vahiyden söz edilmeksizin soruya hemen veya bir müddet sonra cevap verdiği bildirilmektedir.

Safvân b. Ya’lâ b. Ümeyye’den rivâyet edildiğine göre, Ya’lâ, Ömer b. Hattâb (r.a.)’a “Keşke vahiy inerken Resûlullah (s.a.)’i görebilsem” diyordu. Peygamber (s.a.) Ci’râne’de iken üzerinde kendisine gölge olan bir örtü vardı, yanında da ashâbından bazıları bulunmaktaydı. Ömer de onlardandı. Bu sırada üzerinde cübbe bulunan koku sürünmüş bir adam geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Koku süründükten sonra cübbe giyen ve umre için ihrama giren kişi hakkındaki görüşünüz nedir?” dedi. Peygamber (s.a.) bir müddet bekledi sonra sustu. Ona vahiy geldi (فجاءه الوحي). Ömer, Ya’lâ’ya “gel” diye işaret etti. Ya’lâ geldi ve kafasını (Hz. Peygamber’e gölge olan örtünün) altına soktu. Hz. Peygamber’in yüzünün kıpkırmızı olduğunu gördü. Allah Resûlü, bir müddet horlar gibi ses çıkardı, bu hal üzerinden kalkınca “Az önce umre hakkında soru soran nerede?” diye sordu. Adam arandı ve Peygamber (s.a.)’in huzuruna getirildi. Hz. Peygamber “Üzerindeki kokuyu üç kez yıka, cübbeni ise çıkartıp at sonra haccında ne yapıyorsan umrende de onu yap” buyurdu.²⁶⁹

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, VI, 158 (IV, 222). Hadis için bk. Humeydî, *Müsned*, II, 347-348; Ahmed b. Hanbel, VI, 162-163 (IV, 224); Buhârî, Hac 17, Umre 10, Cezâu’s-Sayd 29, Megâzî 57, Fezâilu’l-Kur’ân 2; Müslim, Hac 6, 8, 10; Ebû Dâvud, Menâsik 30; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 223-224; Nesâî, Menâsik 29, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 332-333, V, 4; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 117; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1264, 1265; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 467-468; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 90-91; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 279, 280-281; Dârekutnî, *Sünen*, II, 204-205; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 225; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 89, 90, VII, 80, *Delâil*, V, 204-205; İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 250, 252, XIX, 305, *İstizkâr*, XI, 55, 56; Heysemî, *Buğye*, I, 448-449. Mücteba Uğur bu hadis hakkında şöyle demektedir: Bu hadisi Buhârî

Koku sürünmüş olarak ihrama girdiğini bildiren ve ne yapması gerektiğini soran kimsenin bu sorusu üzerine Hz. Peygamber'e vahiy indiğini haber veren bu rivâyetlerin tamamı Atâ > Safvân b. Ya'lâ > Ya'lâ isnadı ile nakledilmiştir. Hadisi Ata'dan ise İbn Cüreyc, Hemmâm b. Yahya, Rabâh b. Ebî Ma'rûf, Abdulmelik b. Ebî Süleyman ve Evzâî olmak üzere beş kişi rivâyet etmiştir.

Hadisin bazı rivâyetlerinde ise vahiy hadisesinden söz edilmemektedir. Bu rivâyetlere göre bir kişi gelip üzerindeki koku ile ihrama girdiğini belirterek bunun hükmünü sormuş, Hz. Peygamber o kokuyu yıkamasını ve cübbeyi çıkartmasını emretmiştir. Burada Hz. Ömer'den, Hz. Peygamber'in gölgelendiğinden ve vahiy geldiğinden işaret yolu ile de olsa söz edilmemektedir.²⁷⁰ Bu rivâyetler de, vahiy geldiğinden söz eden rivâyetler gibi Atâ > Safvân > Ya'lâ isnadı ile nakledilmiştir. Hadisi Atâ'dan ise Amr b. Dînâr, İbn Cüreyc, Kays b. Sa'd, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Ebî Ziyâd, Mansûr b. Zâdân, Abdulmelik b. Ebî Süleyman, Haccâc ve İbn Ebî Leylâ olmak üzere dokuz kişi rivâyet etmiştir. Bunlardan İbn Cüreyc ve Abdulmelik vahiy geldiğinden söz eden rivâyetlerin de ravilerindendir.²⁷¹ Bu rivâyetlerde sadece Hz. Peygamber'e sorulan soruya ve onun cevabına yer verilmiş olması, bunların muhtasar olarak nakledildiğini göstermektedir. Hadiste sözü edilen hükmün kaynağının vahiy olması rivâyet açısından önemli bir özellik olarak ön plana çıksa da zaman zaman raviler, vahiy hadisesinden söz etmeye veya olayın ayrıntılarına girmeye gerek görmeyip yalnızca hadisteki hükmü nakletmeyi tercih etmektedirler.

Olayı ayrıntılı olarak anlatan birinci grup rivâyetlerde sözü edildiği gibi Hz. Peygamber'e adamın sorusu üzerine vahiy gelmiştir. Önceki rivâyetler, bu vahyin adamın sorduğu soruya cevap olarak geldiğini haber verirken, İbn Ebî Hâtim ve

ve Müslim rivâyet etmişlerdir. Sahih hadislerin en yüksek derecesindedir. Bu itibarla sıhhatinden şüphe edilemez. Bk. Uğur, *İslam Toplumu*, s. 69.

²⁷⁰ Rivâyetler için bk. Mâlik, Hac 18; Şâfiî, *Müsned*, s. 233, s. 562-563; Humeydî, *Müsned*, s. 347; Ahmed b. Hanbel, VI, 162 (IV, 224); Müslim, Hac 7, 9; Nesâî, Menâsik 44; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 118; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 190; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 90; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 279-280, 283; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 90; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XI, 51-52; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 247.

²⁷¹ İbn Abdilberr, bu hadisi Atâ'dan rivâyet eden on iki ravinin ismini vermiş ve Atâ'dan rivâyeti en iyi olanların İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr, İbrahim b. Yezîd, Kays b. Sa'd ve Hemmâm b. Yahyâ olduğunu söylemiştir. İbn Abdilberr'in bu görüşü, bunların tamamının Atâ'dan "bana Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye haber verdi (tahdîs etti)" diyerek etmiş olmasına dayanmaktadır. Bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, XI, 54-55.

Taberânî'nin naklettikleri bir rivâyette burada sözü edilen vahyin Kur'ân vahyi olduğu bildirilmektedir.

Safvân b. Ya'lâ'dan rivâyet edildiğine göre, üzerinde halûk denilen bir koku bulunan ve umre için ihram girmiş bir adam gelip “Ey Allah'ın Resûlü! Umremde nasıl yapmamı emredersin?” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Haccı ve umreyi Allah için tam yapın”²⁷² âyetini indirdi. Resûlullah (s.a.) “Umre hakkında soru soran nerede?” diye sordu. Adam “buradayım” dedi. Hz. Peygamber “Elbiseni at, guslet ve mümkün olduğunca ağzına burnuna su çek. Hacda ne yapıyor idiysen umrende de öyle yap” buyurdu.²⁷³

Bu hadisi, İbn Ebî Hâtim, Safvân b. Ya'lâ'dan mürsel olarak, Taberânî ise Ya'lâ'dan muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyetler de önceki rivâyetler gibi Atâ > Safvân isnadı ile nakledilmiştir. İbn Kesîr (ö. 774/1373), hadisin bu rivâyetleri hakkında “garîbtir, siyakı da tuhaftır” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷⁴

Bu rivâyette inen vahyin, Kur'ân vahyi olduğundan ve Hz. Peygamber'in bu vahye dayanarak adamın sorusunu cevaplandırdığından bahsedilmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, hadisin bu rivâyetinin daha doğru olabileceği belirtilmiştir.²⁷⁵ Ancak burada iki durumun gözden kaçtığı anlaşılmaktadır. Birincisi; hadisin diğer rivâyetlerinde bu esnada vahiy geldiği bildirilmiş olmasına rağmen bunun Kur'ân vahyi olduğuna dair bir ifade yer almamıştır. Rivâyetler dikkatli bir gözle incelendiğinde buradaki vahiyden kastın, Hz. Peygamber'e adamın sorusuna cevap mahiyetinde gelen vahiy olduğu rahatlıkla görülmektedir. Oysa bu rivâyette bunun Kur'ân vahyi olduğu söylenmektedir ki, hadiste yer alan “*Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Haccı ve umreyi Allah için tam yapın’²⁷⁶ âyetini indirdi*” cümlesinin müdrec olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da hadisi Atâ'dan rivâyet eden Ebû'z-Zübeyr veya sonraki ravilerden birisinden kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca İbn Cüreyc, Hemmâm, Abdulmelik b. Ebî Süleyman, Evzâî, Amr b. Dînâr ve Rabâh b. Ebî Ma'rûf gibi hadisi Atâ'dan rivâyet eden ravilerin işaret yolu ile de olsa ‘*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın*’ âyetinden söz etmemeleri,

²⁷² Bakara 2/196.

²⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, I, 334. Rivâyet için ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 491; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 354.

²⁷⁴ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, I, 532.

²⁷⁵ Bk. Erul, “Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 64-66, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 208-211. Eleştirisi için bk. Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması - Tahlil ve Eleştiri-,” s. 284-288.

²⁷⁶ Bakara 2/196.

bu âyetin hadise sonradan ilave edildiğinin, bir başka ifade ile müdrec olduğunun bir diğer delilidir.

İkincisi ise; Hz. Peygamber'e sorulan soru ile Ebû'z-Zübeyr rivâyetinde sözü edilen "*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın*" âyeti arasında bir ilişkinin olmaması yani âyetin soruya cevap mahiyetinde gelmemiş olmasıdır.

Bütün bunlar, bu konuda Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy indiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Hz. Peygamber'in, adamın sorduğu soruya hemen cevap vermemiş olması da o konuda bir bilgisinin bulunmadığını, daha sonra inen Kur'ân dışı bir vahiyle soruyu cevaplandırdığını göstermektedir.

Hac veya umre için ihrama girmiş kimsenin hangi çeşit olursa olsun koku sürünmesinin haram olduğu konusunda İslâm âlimleri icmâ etmişlerdir. Hz. Peygamber de za'feran veya vers kokusu sürülmüş elbisenin giyilmesini yasaklamıştır. Ancak ihrama girmeden önce koku sürünüp bu kokunun kişinin üzerinde ihramlı iken kalmasının câiz olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Bazı kimseler buna cevaz vermiş, bazıları ise Safvân b. Ya'lâ hadisine dayanarak bunu kerih görmüşlerdir. Cevaz verenlerin en önemli delili Hz. Âişe'den gelen ve onun Hz. Peygamber'e ihrama girmeden önce koku sürdüğünü bildiren rivâyetlerdir.²⁷⁷ Bu nedenle Ya'lâ ve Âişe rivâyetleri arasında zâhiren bir ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Bu ihtilaf, Hz. Âişe ve Ya'lâ rivâyetlerinde sözü edilen kokuların farklı olduğu söylenerek çözülmeye çalışılmıştır. Zira Ya'lâ rivâyetinde sözü edilen bedevînin üzerindeki koku, za'ferân veya halûk denilen bir koku çeşididir ki, Hz. Peygamber, bu kokuyu sürünmeyi hem ihramlı iken hem de normal zamanlarda erkeklere yasaklamıştır.²⁷⁸ Bu kokunun ne zaman yasaklandığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte bunun Ya'lâ rivâyetinde sözü edilen olaydan sonra meydana gelmiş olması ihtimali ağır basmaktadır.

3. Telbiye Getirirken Sesi Yükseltmek

Telbiye²⁷⁹ haccın şiarlarından birisidir ve hac farızasını yerine getirmekte olan tüm Müslümanlar, Allah Teâlâ'nın çağrısına icabet ettiklerini belirtmek maksadı ile

²⁷⁷ Hac ve umrede koku sürünmek ile ilgili rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 190-198; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XI, 51-71.

²⁷⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 192 vd.

²⁷⁹ Telbiye, hac esnasında "Lebbeyk, Allahumme lebbeyk..." duâsının okunmasıdır.

seslerini yükselterek telbiye getirmektedirler. Sâib b. Hallâd, Zeyd b. Hâlid, Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tan nakledilen bazı rivâyetlere göre, telbiye getirirken sesi yükseltme hükmü Kur'ân dışı bir vahye dayanmaktadır.

a) Sâib b. Hallâd Rivâyeti

Hallâd b. Sâib el-Ensârî'nin, babasından rivâyet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Cebrâîl (a.s.) bana geldi ve ashâbıma ve benimle birlikte olanlara telbiye getirirken seslerini yükseltmelerini söylememi emretti.”²⁸⁰

Hadisin bu rivâyetleri Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed > Abdulmelik b. Hâris > Hallâd b. Sâib > Sâib isnadı ile nakledilmiştir. Süfyân b. Uyeyne tariki ile Abdullah b. Ebî Bekr'den nakledilen rivâyetle, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e “*Ashâbına emret, telbiye getirirken seslerini yükseltsinler. Çünkü o, haccın şîârındandır*” dediği bildirilmiştir.²⁸¹

İbn Cüreyc'ten de şöyle dediği nakledilmiştir:

Bana Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm şöyle yazdı. Bana Abdulmelik b. Ebî Bekr b. Hâris'in haber verdiğine göre, kendisine Hallâd b. Sâib b. Hallâd b. Süveyd el-Ensârî, babası Sâib b. Hallâd'ın Resûlullah (s.a.)'i şöyle buyururken dinlediğini haber vermiştir: Cebrâîl (a.s.) bana geldi ve şöyle dedi: “Allah Teâlâ, sana şunu emrediyor: Ashâbına telbiye getirirken seslerini yükseltmelerini emret.”²⁸²

Sâib rivâyetlerinin bir kısmında Cebrâîl'in telbiye getirirken sesi yükseltme yanında Hz. Peygamber'e kurban kesmeyi emrettiğinden de söz edilmektedir. Tamamı Muhammed b. İshâk tariki ile gelen bu rivâyetlere göre, Sâib b. Hallâd şöyle demiştir:

“Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e geldi ve şöyle dedi: Telbiye getirirken sesi yükselt ve kurban kes (يَنْعَبْجَا نَعْبًا).”²⁸³

²⁸⁰ Mâlik, Hacc 34. Hadis için bk. Şâfiî, *Ümm*, II, 533, *Müsned*, s. 236; Humeydî, *Müsned*, II, 377; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 373, *Müsned*, II, 349; Ahmed b. Hanbel, V, 662, 664-665 (IV, 55, 56); Dârimî, Menâsik 14; İbn Mâce, Menâsik 16; Ebû Dâvud, Menâsik 26; Tirmizî, Hac 15; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 430; Nesâî, Menâsik 55; Rûyânî, *Müsned*, II, 313; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 114; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1245; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 491-493; İbn Kâni', *Mu'cem*, I, 299; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 111-112; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 337-338, IV, 71-72; İbnu'l-Mukriî, *Mu'cem*, s. 65; Dârekutnî, *Sünen*, II, 210; Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 64, 65, *Ma'rife*, VII, 129; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 239, *İstizkâr*, XI, 119.

²⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 373; Ahmed b. Hanbel, V, 662, 665 (IV, 55, 56).

²⁸² Ahmed b. Hanbel, V, 665 (IV, 56).

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, V, 664 (IV, 56); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 390-391; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 496; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 262-263, IV, 73; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 208-209, II, 963.

İbn İshâk tariki ile nakledilen rivâyetlerde hadisin sahâbî ravisi ve ondan rivâyette bulunanların kim oldukları konusunda ihtilaf edilmiştir. Hammâd b. Seleme rivâyeti Sâib'den; İbrahim b. Sa'd ve Yunus b. Bükeyr rivâyetleri İbrahim b. Hallâd'dan; Yahya b. Vâdîh rivâyeti ise Hallâd b. Süveyd'den gelmektedir. Hadisin bu rivâyeti, isnadında ihtilaf bulunması, diğer rivâyetlerin farklı lafızla gelmiş olması ve tedlis yapmakla itham edilen İbn İshâk'ın an'ane ile rivâyet etmesinden dolayı zayıftır.²⁸⁴ Tüm bunların yanısıra, Muhammed b. İshâk dışındaki raviler bu hadisi Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib isnadı ile Zeyd b. Hâlid'den rivâyet etmişlerdir.

b) Zeyd b. Hâlid el-Cühenî Rivâyetleri

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den, Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

“Cebrâîl bana geldi ve şöyle dedi: Ey Muhammed! Ashâbına telbiye getirirken seslerini yükseltmelerini emret. Çünkü o, haccın şiarındandır.”²⁸⁵

Hadisin bu rivâyetlerinin tamamı Muttalib b. Abdillâh > Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid isnadına dayanmaktadır.²⁸⁶ Tirmizî (ö. 279/892), hadisin Sâib'den nakledilen rivâyetleri için “hasen-sahîh” değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine onun söylediğine göre, bazıları bu hadisi Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid el-Cühenî isnadı ile rivâyet etmişlerdir ki, bu, sahîh değildir. Sahîh olan Hallâd > babası Sâib isnadı ile gelen rivâyetlerdir.²⁸⁷ Beyhakî'ye (ö. 458/1066) göre de sahîh olan Sâib'den gelen rivâyettir.²⁸⁸ Elbânî ise, hadisin Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid isnadı ile gelen rivâyetine sahîh hükmü vermiş fakat Tirmizî ve Beyhakî'nin hadisile ilgili değerlendirmelerinden söz etmemiştir.²⁸⁹

²⁸⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 382.

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, VII, 258 (V, 192); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 116; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 150; İbn Mâce, *Menâsik* 16; Bezzâr, *Müsned*, IX, 219-220; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1246; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 494-495; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 112-113; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 336-337; Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 65; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 240.

²⁸⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde yer alan bir rivâyette Hallâd > Sâib > Zeyd b. Hâlid denmiştir. Ancak diğer rivâyetler dikkate alındığında bunun hatalı olduğu görülmektedir. Rivâyet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 336-337.

²⁸⁷ Tirmizî, Hac 15. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 521.

²⁸⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 65; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 521. Beyhakî, Buhârî ve başkalarının da bu kanaatte olduğunu söylemiştir.

²⁸⁹ Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 504-505.

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber “*Cebrâîl bana telbiye getirirken sesi yükseltmeyi emretti. Çünkü o haccın şîârındandır*” buyurmuştur.²⁹⁰ Bu rivâyetler Muhammed b. Abdillâh ve Abdullâh b. Ebî Lebîd > Muttalib > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilmiştir. Ancak hadisin isnadında hata bulunmaktadır. Zira hadisi Muhammed b. Abdillâh ve Abdullâh b. Ebî Lebîd'den rivâyet eden Üsâme b. Zeyd isnadda hata yapmış ve Zeyd b. Hâlid'den gelen hadisi yanlışlıkla Ebû Hureyre'ye nispet etmiştir.²⁹¹

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin İbn Abbâs'tan naklettikleri rivâyette, Hz. Peygamber'in “*Cebrâîl bana geldi ve telbiye getirirken sesimi yükseltmemi emretti*” buyurduğu bildirilmektedir.²⁹² Bu rivâyetin, isnad yönünden “hasen” olduğuna hükmedilmiştir.²⁹³

Sonuç olarak; hadisin Sâib rivâyeti “sahîh,” İbn Abbâs rivâyeti “hasen”dir. Diğer rivâyetleri ise zayıftır. Buna göre, Sâib ve İbn Abbâs rivâyetlerine dayanarak Hz. Peygamber'in telbiye getirirken sesin yükseltilmesi hükmünü Kur'ân dışı bir vahiyle aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca hac esnasında telbiye getirirken sesin yükseltilmesi hükmünden başka hadislerde de söz edilmektedir.²⁹⁴

İslâm âlimleri Sâib hadisine dayanarak telbiye esnasında sesin yükseltilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Sadece bunun hükmü konusunda ihtilaf edilmiştir. Mâlik b. Enes (ö. 179/795), kişinin telbiye getirirken sesini kendisinin duyabileceği kadar yükselteceği kanaatindedir. Hatta o, kadınların da böyle yapmaları gerektiğini düşünmektedir.²⁹⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Sâib hadisi ile ilgili

²⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, III, 256 (II, 325); İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1246; Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 65-66. Heysemî, hadisin Ahmed b. Hanbel rivâyetinin ravilerinin sika kimseler olduklarını söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 381-382.

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd Neşri), XIV, 65.

²⁹² Ahmed b. Hanbel, I, 814 (I, 321); Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 187.

²⁹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), V, 108-109. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 381; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 521.

²⁹⁴ Bk. Buhârî, Hac 25; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 242. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, VII, 443; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, III, 566.

²⁹⁵ İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 241, *İstizkâr*, XI, 120.

olarak “Biz de telbiye esnasında sesi yükseltmenin faziletli olduğu görüşündeyiz. Bu, Ebû Hanîfe’nin ve tüm fakihlerimizin görüşüdür” demiştir.²⁹⁶ Yine Hanefî âlimlerinden Tahâvî (ö. 321/933), bu konudaki hadislere dayanarak, telbiye esnasında sesi yükseltmenin, haccın özelliklerinden olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁷

Telbiye esnasında sesi yükseltmenin gerekliliği konusunda Sâib rivâyetini delil alan Şâfiî (ö. 204/819), hadiste sözü edilen hükmün erkekler hakkında geçerli olduğu kanaatindedir. O, telbiye esnasında sesin, mümkün olduğunca yükseltilmesi görüşünde olmakla birlikte bunun, diğerlerinin sesini bastıracak kadar yüksek olmasını mekruh görmektedir.²⁹⁸

Âlimlerin geneli, hadisteki Cebrâîl’in emrini nedbe, Zâhirîler ise vücuba hamletmişlerdir.²⁹⁹ Davud ez-Zâhirî (ö. 270/884), bu hükmü telbiye esnasında sesin yükseltilmesini emreden Sâib hadisine dayanarak vermiştir.³⁰⁰ İbnu’l-Humâm (ö. 861/1457) ise, telbiye getirirken sesi yükseltmenin sünnet olduğunu ifade etmiş ve bunu terk edenin kötü bir iş yapmış olacağını fakat bu durumda kendisine herhangi bir ceza gerekmediğini belirtmiştir.³⁰¹

II. MEGÂZÎ İLE İLGİLİ HADİSLER

Megzâ kelimesinin çoğulu olan megâzî kelimesi ile Hz. Peygamber’in katıldığı veya kendisi katılmaksızın göndermiş olduğu kimselerin kafirlerle yapmış olduğu savaşlar kastedilmektedir. Megâzî kavramı içine yalnızca kafirlerin beldelerine ya da konaklamış oldukları yerlere yapılan gazveler değil, Uhud ve Hendek gibi savaşlar da dahildir.³⁰² Megâzî terimi Hz. Peygamber’in, bizzat katılmadığı savaşlar için de kullanılmakla birlikte zaman zaman kendisinin görevlendirdiği kumandanlarla sevk

²⁹⁶ Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 136.

²⁹⁷ Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 499, 501.

²⁹⁸ Şâfiî, *Ümm*, II, 533.

²⁹⁹ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 240-241, *İstizkâr*, XI, 120; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, VII, 444; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, III, 566. İbn Abdilber, telbiye esnasında sesi yükseltme konusunda iki görüş bulunduğunu, bunu Zâhirîler’in farz, diğerlerinin ise sünnet olarak kabul ettiklerini bildirmiştir. Bk. İbn Abdilber, *İstizkâr*, XI, 120.

³⁰⁰ Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, III, 567.

³⁰¹ Bk. İbnu’l-Humâm, *Şerhu Fethi’l-Kadîr*, II, 446; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, III, 566. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İbn Abdilber, *İstizkâr*, X, 119-122.

³⁰² Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IX, 354.

ve idare ettiği seferler için seriyye kavramı kullanılmaktadır.³⁰³ Allah Resûlü'nün bizzat katıldığı gazvelerin sayısı yirmiden, göndermiş olduğu seriyyelerin sayısı ise otuzdan fazladır.³⁰⁴

Birinci bölümde “Kur’ân Dışı Vahyin İmkânı” kısmında Allah Teâlâ'nın gerek melekleri göndererek gerekse düşmanların sayıca az olduğunu Hz. Peygamber'e haber vererek, Medîne döneminde yapılan savaşlarda Müslümanlara yardım ettiğinden söz edilmişti. Bu bölümde ise Hz. Peygamber döneminde cereyan eden savaşlarla ilgili bilgilendirme veya yönlendirme maksadı taşıyan Kur’ân dışı vahiylerden söz eden rivâyetler inceleme konusu yapılacaktır.

A. Bİ'Rİ MAÛNE VAK'ASI

Hız. Peygamber'in, dinlerini öğretmek maksadı ile Âmiroğullarına gönderdiği hafızlardan oluşan yetmiş kişilik bir grup, daha önce başlarına bir şey gelmeyeceğine dair teminat verilmesine rağmen Bi'ri Maûne denilen yerde tuzağa düşürölerek katledilmiştir. Yetmiş kadar sahâbînin şehit olduğu bu vâkıa, yaşandığı yere nispetle Bi'ri Maûne faciası olarak adlandırılmıştır. Enes (r.a.)'dan nakledilen şu rivâyete göre, Cebrâîl (a.s.) gelip bu olayı Hız. Peygamber'e haber vermiştir:

Enes şöyle dedi: Resûlullah (s.a.), Enes'in dayısı ve Ümmü Süleym'in kardeşi olan Harâm'ı yetmiş kişilik bir grup ile Âmiroğullarına gönderdi. Oraya vardıklarında dayım onlara “Ben önden gideyim. Bana güvence verirlerse Resûlullah (s.a.)'in söylediklerini onlara bildiririm. Aksi takdirde bana yakın bir yerde bulunmuş olursunuz” dedi. Önden gitti. Ona güvence verdiler. Peygamber (s.a.)'in sözlerini onlara bildirirken içlerinden birisine işaret ettiler. Adam mızrağını attı ve onu öldürdü. (Dayım) ölürken “Allahu ekber, Ka'be'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, kurtuldum” dedi. Bundan sonra diğer arkadaşlarının üzerine yürüdüler ve onları da öldürdüler. Sadece topal bir adam dağa çıkarak kurtulabildi. Hemmâm “Zannederim onunla birlikte bir kişinin daha dağa çıktığını zikretti” dedi. Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e geldi ve onların Rableri'ne kavuştuklarını, Rableri'nin onlardan razı olduğunu ve onları da razı ettiğini haber verdi.

Enes dedi ki: “Kavmimize haber ver. Biz Rabbimiz'e kavuştuk. O, bizden razı oldu ve bizi de razı etti” diye bir âyeti okurlardı. Daha sonra bu âyet nesh edildi. Resûlullah (s.a.), Allah'a ve Resûlü'ne isyan eden Ri'l, Zekvân, Benu Lihyân ve Usayya kabilelerine otuz sabah bedduâ etti.³⁰⁵

³⁰³ Bk. Özdemir, “Seriyye,” *DİA*, XXXVI, 565.

³⁰⁴ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 356-357.

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 735 (III, 289). Hadis için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 515; Ahmed b. Hanbel, IV, 735 (III, 289); Buhârî, Cihâd 9; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 169-170.

Bu hadiste, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip Bi'ri Maûne'de öldürülenleri ve bu kimselerden Allah Teâlâ'nın razı olduğunu haber verdiği anlatılmaktadır. Hadisin bu rivâyeti İshâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilmiştir ve hadisi İshâk b. Abdillâh'tan Hemmâm b. Yahya rivâyet etmiştir. Aynı isnadla nakledilen bazı rivâyetlerde, Enes b. Mâlik söz konusu olayın ardından vahiy indiğini ancak bu vahyin daha sonra neshedildiğini söylemiştir. Burada indiği bildirilen vahiy "Kavmimize tebliğ edin. Biz Rabbimiz'e kavuştuk. Bizden razı oldu ve bizi de razı etti" âyetidir."³⁰⁶

Hadisi İshâk b. Abdillâh'tan nakleden Mâlik b. Enes, Cebrâîl'den söz etmemiş sadece Kur'ân vahyi indiğini söylemiştir. Bu rivâyete göre, Enes b. Mâlik şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), Bi'ri Maûne'de sahâbileri öldürenler için otuz sabah bedduâda bulundu. Rî'l, Zekvân, Lihyân ve Allah ve Resûlü'ne isyan eden Usayya kabilelerine bedduâ etti. Bi'ri Maûne'de öldürülenler hakkında Kur'ân nâzil oldu. Biz onu okuduk sonra bu âyet nesh edildi. Âyet şöyle idi: "Kavmimize ulaştırın, biz Rabbimiz'e kavuştuk. O bizden razı oldu, biz de ondan razı olduk."³⁰⁷

Hadisin İkrime b. Ammâr tariki ile İshâk b. Abdillâh'tan nakledilen rivâyetinde İshâk, Enes b. Mâlik'in kendisine şunu haber verdiğini söylemiştir:

Allah Teâlâ onlar yani Bi'ri Maûne'de öldürülenler hakkında Kur'ân âyeti indirdi. "Kavmimize bizden tebliğ edin. Biz Rabbimiz'e kavuştuk. O bizden razı oldu, biz de ondan razı olduk." Bu âyet, bir müddet okuduktan sonra neshedildi ve kaldırıldı. Ardından Allah Teâlâ "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır"³⁰⁸ âyetini indirdi.³⁰⁹

Hadisi İshâk b. Abdillâh dışında Sâbit el-Bünânî de Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiştir. Sâbit tariki ile Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyete göre, bazı kimseler Hz. Peygamber'e gelip ondan, kendileri ile birlikte kavimlerine Kur'ân ve sünneti öğretecek kimseler göndermesini istemişler, bunun üzerine Allah Resûlü, içlerinde Enes'in dayısı Harâm b. Milhân'ın da bulunduğu, kendilerine kurrâ denilen Ensârdan yetmiş kişiyi

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, IV, 542-543 (III, 210); Buhârî, Megâzî 29; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 377, *Delâil*, III, 345-347.

³⁰⁷ Mâlik, (Şeybânî Rivâyeti), s. 322-323; Bu hadis, Mâlik tariki ile pek çok kimse tarafından tahrîc edilmiştir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 54; Ahmed b. Hanbel, IV, 556 (III, 215); Buhârî, Cihâd 18, Megâzî 29; Müslim, Mesâcid 297; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 459; Tahâvî, *Müşkil*, V, 278; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 508; Beyhakî, *Delâil*, III, 347-348.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/169.

³⁰⁹ Tahâvî, *Müşkil*, V, 278-279.

onlara göndermiştir. Bu kurrâ denilen kimseler, geceleri Kur’ân okuyup onu müzakere ediyor, gündüzleri ise mescide su getiriyor, odun toplayarak bunları satıyor ve parası ile ashâb-ı suffe için yiyecek satın alıyorlardı. Bu kişiler, gönderildikleri yere varamadan şehit edilmişler, “Allahım! Bizim sana kavuştuğumuzu ve senden razı olduğumuzu, senin de bizi razı ettiğini Peygamberimiz’e bildir” diye duâ etmişlerdir. Resûlullah (s.a.), Harâm’ın kardeşlerine şöyle demiştir: “*Kardeşleriniz öldürüldü. Onlar şöyle dediler: Allahım! Bizim sana kavuştuğumuzu ve senden razı olduğumuzu, senin de bizi razı ettiğini Peygamberimiz’e ulaştır.*”³¹⁰

Katâde tariki ile Enes’ten nakledilen rivâyette de benzeri bir durumdan söz edilmektedir. Bu rivâyete göre Enes şöyle demiştir:

“Maûne kuyusuna vardıklarında (Hz. Peygamber’den yardım isteyenler) ihanet edip bunları öldürdüler. Bu, Resûlullah (s.a.)’e ulaştı. Bir ay boyunca sabah namazında Rî’l, Zekvân, Usayya ve Lihyânoğullarına bedduâ etti. Biz, bir zamanlar Kur’ân olarak şunu okurduk, daha sonra bu kaldırıldı veya unutturuldu: “Kavmimize şunu ulaştırın: Rabbimiz’e kavuştuk. O, bizden razı oldu ve bizi de razı etti.”³¹¹

Bu konuda bir başka rivâyet Süfyân b. Uyeyne > Âsım b. Ubeydillâh > Enes isnadı ile gelmiştir. Bu rivâyete göre, Süfyân şöyle demiştir: Onlar hakkında “*Kavmimize, Rabbimiz’den razı olduğumuzu, onun da bizden razı olduğunu tebliğ edin*” âyeti indi. Süfyân’a “Kim hakkında indi?” diye soruldu. “Bi’ri Maûne’de öldürülenler hakkında” dedi.³¹²

Hadisin -tespitlerimize göre- Enes b. Mâlik’ten nakledilen ve Bi’ri Maûne’de şehit edilenlerin anlatıldığı rivâyetleri bunlardan ibarettir. Bunlar dışında kalan rivâyetlerde ise herhangi bir vahiyden söz edilmemekte, sadece Hz. Peygamber’in kunut yaparak bazı kabilelere bedduâ ettiği anlatılmaktadır.³¹³

³¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 514-515; Ahmed b. Hanbel, IV, 688-689 (III, 270); Müslim, İmâre 147; Beyhakî, *Delâil*, III, 343-344.

³¹¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 53; Ahmed b. Hanbel, IV, 278, 652 (III, 109, 255); Buhârî, Cihâd 184, Megâzî 29; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 401; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, III, 142; Serrâc, *Müsned*, s. 328; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 283, *Delâil*, III, 348; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 395-396.

³¹² Ahmed b. Hanbel, IV, 284 (III, 111).

³¹³ Mesela bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 468, 482, 526; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 446, III, 109-110; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 102; Ahmed b. Hanbel, IV, 298, 418, 431, 495, 527, 557-558, 560, 636, 637, 643, 661, 667, 708, 719 (III, 115, 116, 162, 167, 191, 204, 216, 217, 249, 252, 259, 261, 278, 282); Buhârî, Vitr 7, Cenâiz 40, Cizye 8, Megâzî 29, Daavât 58; Müslim, Mesâcid 299-304.

Yalnızca Hemmâm tariki ile nakledilen İshâk b. Abdillâh rivâyetinde Cebrâîl'in gelip ölen kimselerin Rableri'ne kavuştuğunu ve Rableri'nin onlardan razı olduğunu, onların da Rableri'nden razı olduklarını haber verdiği anlatılmaktadır. Diğer rivâyetlerde o kimselerin öldürüldüklerinden ve Rableri'ne kavuşup O'ndan razı olduklarını O'nun da kendilerini razı ettiğini Hz. Peygamber'in haber verdiğinden söz edilmektedir. Bu ikinci grup rivâyetlerde her ne kadar Cebrâîl'den söz edilmemişse de Hz. Peygamber'in, o kimselerin ölüp Rableri'ne kavuştuklarını ve Rableri'nden razı olduklarını, Rableri'nin de kendilerini razı ettiğini vahiy olmaksızın bilmesi mümkün olmadığından, bu bilgiyi ya Cebrâîl vasıtasıyla veya bir başka yolla almış olması gerekir. Ayrıca Katâde rivâyetinde gönderdiği kimselerin şehid oldukları haberinin Resûlullâh (s.a.)'e ulaştığı söylenmiş fakat kim tarafından ulaştırıldığı konusunda bir bilgi verilmemiştir. Bu nedenle Hemmâm rivâyetinde Hz. Peygamber'e isnad edilmeksizin Cebrâîl'in gelip o sözleri söylediğinden bahsedilmiş olması, hadisteki "Cebrâîl" ifadesinin ravilerden birisinin yorumu olduğunu göstermektedir.

Bu konuda İbn Mes'ûd'dan da bir rivâyet nakledilmiştir. Atâ b. Sâib'den rivâyet edildiğine göre, o, Cuma günü Kûfe mescidine girmiş ve orada insanların etrafına toplandıkları bir kişi görmüştür. Bu kişi şöyle demiştir:

Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: "Çok fazla falan şehit olarak öldürüldü, filan şehit olarak öldürüldü" diyerek şehâdetle bulunmayın. Eğer mutlaka bir topluluğu şehit oldu diyerek övecekseniz, Resûlullah (s.a.)'in bir kabileye göndermiş olduğu seriyyeyi övün. Allah Resûlü, (onları göndermesinin ardından) kısa bir zaman sonra ayağa kalktı, "Dikkat edin! Kardeşleriniz, Rableri'ne kavuştular. Onlar, Yüce Allah'tan, O'ndan razı olduklarını ve O'nun da kendilerinden razı olduğunu onlara (sahâbîlere) ulaştırmasını istediler" buyurdu. "Bir topluluğu şehit oldular diye övecekseniz, bunları övün"³¹⁴ dedi. O adam Ebû Ubeyde idi.³¹⁵

Heysemî (ö. 807/1405), Atâ'nın ihtilât etmiş bir ravi olduğunu söyleyerek hadisin isnadında zayıflık bulunduğuna işaret etmiştir.³¹⁶ Ayrıca Ebû Ubeyde'nin İbn Mes'ûd'dan semâî bulunmamasından dolayı isnadda inkıta vardır.³¹⁷

³¹⁴ "Bir topluluğu şehit oldular diye övecekseniz, bunları övün" sözü, metinde Hz. Peygamber'e ait gibi gözüküyorsa da aslında İbn Mesud'a ait olmalıdır. Zira bu söz, Ebû Ya'lâ rivâyetinde İbn Mesud'a atfedilmiştir.

³¹⁵ Tayâlisî, *Müsneid*, I, 174-175; Ahmed b. Hanbel, II, 104 (I, 416); Ebû Ya'lâ, *Müsneid*, IV, 471-472; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 115.

³¹⁶ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 136.

³¹⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), VII, 65.

Bu konuda Urve b. Zübeyr'den nakledilen ve Buhârî ile Beyhakî'nin tahrîc etmiş oldukları bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivâyete göre, Urve şöyle demiştir:

Maûne kuyusu yakınında sahâbîler öldürüldüğü ve Amr b. Ümeyye ed-Damrî esir edildiği zaman Âmir b. Tufeyl, öldürülenlerden birisini gösterip “bu kimdir?” diye sordu. Amr b. Ümeyye “Âmir b. Füheyre” diye cevap verdi. Âmir b. Tufeyl “Ben onun öldürüldükten sonra gökyüzüne yükseltildiğini gördüm. Hatta onunla yer arasındaki kısıma bakmaya başladım. Sonra o, yere konuldu” dedi. Onların haberi Peygamber (s.a.)’e geldi. Hz. Peygamber, onların öldürüldüğünü ashâbına haber verdi ve şöyle buyurdu: “Arkadaşlarınız öldürüldü. Onlar Rableri’nden “Ey Rabbimiz! Kardeşlerimize, senden razı olduğumuzu ve senin de bizden razı olduğunu haber ver” diyerek istekte bulundular. Allah Teâlâ da onların başlarına gelenleri (Hz. Peygamber’e) haber verdi.”³¹⁸

Buhârî, hadisi Ebû Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve isnadı ile mürsel olarak; Beyhakî, ise Hişâm > Urve > Âişe isnadı ile muttasıl olarak nakletmiştir.³¹⁹ İbn Hacer (ö. 852/1449), doğrusunun Buhârî rivâyeti olduğunu söylemiş ve hadisin aslının mürsel olduğunu belirtmiştir.³²⁰

İbn İshâk’ın (ö. 151/768) aktardığına göre, Bi’ri Maûne olayı dördüncü yılın başında Uhud savaşından yaklaşık dört ay sonra meydana gelmiştir.³²¹ Yukarıda zikri geçen rivâyetlerin bir kısmı, Hz. Peygamber’in Bi’ri Maûne olayının yaşandığı gün bundan haberdar olduğunu göstermekle birlikte Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa’d’ın munkatı olarak naklettikleri bir rivâyette Amr b. Ümeyye’nin Hz. Peygamber’e gelip Bi’ri Maûne’de yaşananları haber verdiğinden söz edilmektedir.³²²

Hadisin İbn Hişâm rivâyetine göre, Amr b. Ümeyye ve Amr b. Avfoğullarından bir kişi, kuşların hareketlerinden arkadaşlarının başına bir şey geldiğini anlamış, olayın gerçekleştiği yere varınca sahâbîlerin şehit edildiklerini görmüşlerdir. Bu olayı Hz. Peygamber’e haber vermek isteyen Amr’ın aksine arkadaşı çarpışmayı tercih etmiş fakat öldürülmüştür. Bu olayda Amr da esir alınmıştır. Bir müddet sonra Amr, azat edilmiş ve azat edildikten sonra Âmiroğullarından, Müslüman olan ve Hz. Peygamber’le anlaşma yapan iki kişi ile karşılaşarak bir fırsatını bulup bunları

³¹⁸ Buhârî, Megâzî 29.

³¹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü l-kübrâ*, IX, 377-378, *Delâil*, III, 350-352.

³²⁰ Bk. İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, IX, 496.

³²¹ Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 159; İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, IX, 483. İbn Sa’d (ö. 230/845) ise bu olayın hicretin üçüncü yılının sonunda meydana geldiğini söylemiştir. Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 51, III, 514. Bi’ri Maûne olayı hakkında geniş bilgi için bk. Vâkıdî, *Megâzî*, I, 349-350; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 159-164; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 51-53.

³²² Vâkıdî, *Megâzî*, I, 351-352; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 160-161; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 53.

Müslüman olduklarını bilmediği için öldürmüştür. Ardından da Hz. Peygamber’e gelip bu olayı³²³ haber vermiştir.³²⁴

İbn Sa’d rivâyetine göre, Amr b. Ümeyye, Bedir ve Uhud savaşlarında müşrikler safında yer almış ve Müslüman olarak ilk defa üçüncü senenin sonunda Bi’ri Maûne vak’asında bulunmuştur. Burada Âmiroğulları tarafından esir alınmış, daha sonra Âmir b. Tufeyl tarafından azat edilmiştir. Amr azat edildikten sonra Medîne’ye gelip Resûlullâh (s.a.)’e Bi’ri Mâune’de öldürülen sahâbîleri haber vermiştir.³²⁵

Bazı araştırmacılar, vahiyden söz etmeyen bu rivâyetlerin daha doğru olduğunu ve Bi’ri Mâune olayında Kur’ân dışı bir vahyin söz konusu olmadığını belirtmişlerdir.³²⁶ Ancak Amr’ın Hz. Peygamber’e getirdiği bilginin ne olduğu konusunda kaynaklar farklı şeyler söylemektedir. İbn Hişam rivâyetinde “bu olayı haber verdi” denmiş, Vâkıdî rivâyetinde “o ikisinin haberi” denilerek Amr’ın öldürdüğü iki Müslümanın haberini getirdiği bildirilmiş, İbn Sa’d rivâyetinde ise Bi’ri Maûne’de öldürülenlerin başlarına gelenleri haber verdiği nakledilmiştir. Vahiyden söz etmeyen bu rivâyetler arasında ihtilaf bulunması ve bunların tamamının munkatı isnadlarla rivâyet edilmiş olmasından dolayı, Enes’den nakledilen sahîh isnadlı rivâyetlerin kabulü, hadis usûlü açısından daha doğru ve tutarlı görünmektedir.

Bu konuda sahîh isnadlarla nakledilen rivâyetlerin bir kısmı, Hz. Peygamber’in, Âmiroğullarına gönderdiği yetmiş kişilik grubun Bi’ri Maûne’de şehit edilmeleri üzerine Kur’ân dışı bir vahiyle onların şehit edildiklerini öğrendiğini ve bunu ashâbına haber verdiğini anlatmaktadır. Hatta Allah Resûlü, onların Rableri ile aralarında geçen konuşmalardan söz etmiş ve “*onların Rableri’nden razı olduklarını, Rableri’nin de onları razı ettiğini*” bildirmiştir. Bu da akıl ve duyuların sahasına girmeyen bu konuda Kur’ân dışı bir vahyin bulunmasını zorunlu kılmaktadır.

Enes b. Mâlik rivâyetlerinde “*Ey Rabbimiz! Kavmimize haber ver. Biz Rabbimiz’e kavuştuk. O, bizden razı oldu, bizi de razı etti*” diye bir âyetin inişinden ve

³²³ Vâkıdî rivâyetinde “O ikisinin haberini getirdi” denilerek, Amr b. Ümeyye’nin öldürmüş olduğu iki Müslümanın haberini Resûlullâh (s.a.)’e anlattığından söz edilmektedir. Bk. Vâkıdî, *Megâzî*, I, 363-364.

³²⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 159-161. Ayrıca bk. Vâkıdî, *Megâzî*, I, 347-350, 363-364.

³²⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 248-249.

³²⁶ Bk. Hatiboğlu, *Kur’ân Dışı Vahiy*, s. 108-110.

daha sonra neshedilmesinden söz edilmektedir ki, burada muhtemelen Enes b. Mâlik'ten kaynaklanan ve Kur'ân vahyi ile Kur'ân dışı vahyi karıştırmaktan kaynaklanan bir hata vardır. Onun, “*Ey Rabbimiz! Kavmimize haber ver. Biz Rabbimiz'e kavuştuk. O, bizden razı oldu ve bizi de razı etti*” sözünü Kur'ân âyeti zannederek hadisi böyle rivâyet etmiş olması muhtemel gözükmektedir. Rivâyetlerden anlaşılan ise bu sözün Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e bildirildiğidir. Bu sözün âyet olduğundan Enes b. Mâlik dışında hiç kimsenin söz etmemiş olması da önemli bir ayrıntıdır.

B. BENİ KURAYZA KUŞATMASI

Hendek savaşından sonra düşmanların Medîne'den ayrılmaları üzerine Hz. Peygamber artık savaşın bittiği düşüncesi ile evine dönmüş ve üzerindeki savaş araç ve gereçlerini çıkartıp temizlenmiştir. Bazı rivâyetlerde işte bu esnada Cebrâîl'in gelip Hz. Peygamber'e savaşta düşmanlara yardım eden Kurayzaoğulları üzerine yürünmesi emrini verdiğinden söz edilmektedir. Bu konuda Hz. Âişe'den gelen rivâyete göre, o şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) Hendek günü geri döndüğü ve silahını bırakıp yıkandığı sırada Cebrâîl (a.s.) geldi. Üzerinde tozlar vardı. “Silahını bıraktın (mı?). Allah'a yemin olsun ben bırakmadım. Onlara doğru yola çık” dedi. Resûlullah (s.a.) “nereye?” diye sordu. Cebrâîl “şuraya dedi ve Beni Kurayza'ya doğru işaret etti.” Hz. Âişe şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.) Beni Kurayza'ya doğru yola çıktı.”³²⁷

Hişâm b. Urve > Urve > Âişe isnadı ile nakledilen bu rivâyetin devamında Urve b. Zübeyr, Kurayzaoğulları'nın, kuşatma sonunda Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak kalelerinden indiklerini ve Sa'd b. Muâz'ın verdiği hükümle erkeklerinin öldürölüp kadın ve çocuklarının esir alındığını ve mallarının taksim edildiğini söylemiştir. Bu bilgiye, aynı isnadla nakledilen rivâyetlerin bir kısmında yer verilmemiştir.³²⁸

Alkame b. Vakkâs'tan rivâyet edildiğine Hz. Âişe, Hendek savaşı esnasında dışarı çıkıp Sa'd b. Muâz ve Talha b. Ubeydillâh ile Hz. Ömer'i gördüğünden söz etmiş,

³²⁷ Ahmed b. Hanbel, VIII, 70-71 (VI, 56). Hadisin diğer rivâyetleri için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 425-426; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 379; Buhârî, *Megâzî* 31; Müslim, *Cihâd* 65; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 164-165, *Delâil*, IV, 5; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 8-10.

³²⁸ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 379; Ahmed b. Hanbel, VIII, 234, 556 (VI, 131, 280); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 432; Buhârî, *Cihâd* 18; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 376, 377; İbn Ebî Davud, *Müsnedu Âişe*, s. 82-83; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 412-413; Beyhakî, *Delâil*, VII, 66.

Sa'd b. Muâz'ın yaralanma sahnesine şahit olduğunu bildirmiştir. Bundan kısa bir zaman sonra ise Allah Teâlâ bir rüzgar göndermiş ve Kureyşliler savaşı bırakıp geri dönmek zorunda kalmışlar, Ebû Süfyân ve beraberindekiler Tihâme'ye, Uyeyne b. Bedr ile beraberindekiler Necid'e gitmişlerdir. Kurayzaoğulları ise kalelerine dönmüşlerdir. O sırada Cebrâîl üstü başı toz toprak bir vaziyette gelmiş ve “*Silahını bıraktın mı? Vallahi melekler henüz silahlarını bırakmadılar. Kurayzaoğulları üzerine yürü ve onlarla savaş*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber silahlarını kuşanmış ve savaş hazırlığı yapılması için ashâbına haber göndermiştir. Kurayzaoğulları yirmi beş gün muhasara edilmiş, sonunda Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükme razı olarak kalelerinden inmeyi (teslim olmayı) kabul etmişlerdir. Sa'd, Kurayzaoğulları'nın savaştıkları durumda olan erkeklerinin öldürülmesine, kadın ve çocuklarının esir edilmesine ve mallarının paylaşılmasına hükmetmiştir.³²⁹

Hadisin, Kâsım b. Muhammed tariki nakledilen rivâyetine göre, Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), bir kişinin sesini işitti. Hızla ona doğru hareket etti, ben de onu takip ettim. Atının yelelerine yaslanmıştı. Dihyetu'l-Kelbî de oradaydı. O, sarıklı idi ve sarığının ucunu omuzlarının arasına salmıştı. Resûlullah (s.a.) odaya gelince ona “Acele hareket ettin. Ben de (senin ardından) çıktım ve Dihyetu'l-Kelbî'yi gördüm” dedim. “Onu gerçekten gördün mü?” dedi. “Evet” dedim. “O, Cebrâîl'di. Kurayzaoğulları üzerine hareket etmemi emretti” buyurdu.³³⁰

Hadisin yine Kâsım tariki ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Hz. Âişe, Hendek günü bir binek üzerinde siyah sarıklı Dihyetu'l-Kelbî suretinde birisini gördüğünü ve bunu Resûlullah'a sorduğunu, Allah Resûlü'nün “*O Cebrâîl'di, Bana Kurayzaoğulları üzerine harekete geçmemi emretti*” buyurduğunu haber vermiştir.³³¹

Hâkim'in Kâsım b. Muhammed > Âişe isnadı ile tahrîc ettiği rivâyetinde ise Cebrâîl'in gelip Kurayzaoğulları üzerine hareket emri vermesinden sonra Hz. Peygamber hemen ashâbına onların üzerine yürümelerini emretmiş ve oraya varmadan

³²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 421-423; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 373-374; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 544-551; Ahmed b. Hanbel, VIII, 256-259 (VI, 141-142); İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 498-501. Taberî bu hadisi muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II, 583. Heysemî ve Elbânî, hadisin Alkame tariki ile gelen rivâyeti için “hasen” hükmü vermişlerdir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 144-145; Elbânî, *Sahîha*, I, 103-105.

³³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 293; Beyhakî, *Delâil*, IV, 8-10; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 148.

³³¹ Âcurrî, *Şerîa*, s. 356; Hâkim, *Müstedrek*, V, 118; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 175.

ikinci namazını kılmamalarını söylemiştir. Oraya vardktan sonra sahâbîlere, herhangi birisinin uğrayıp uğramadığını sormuş, onların “Dihyetu’l-Kelbî uğradı” demeleri üzerine “onun Dihye değil Cebrâîl olduğunu, Kurayzaoğullarını sarsmak ve kalplerine korku salmak için gönderildiğini” haber vermiştir.³³²

Hiz. Âişe’den gelen rivâyetler -tespitlere göre- bunlardan ibarettir ve bunlar, Âişe (r.anhâ)’dan Urve b. Zübeyr, Alkame ve Kâsım b. Muhammed olmak üzere üç ayrı tarikten nakledilmiştir. Rivâyetler arasında bazı farklılıklar varsa da bunların tamamında Cebrâîl’in Hiz. Peygamber’e Kurayzaoğulları üzerine bir sefer düzenlenmesi konusunda yönlendirmede bulunduğı anlatılmaktadır. Bu konuda sahâbeden Ka‘b b. Mâlik’ten, Hiz. Âişe rivâyetini destekleyen bir rivâyet nakledilmiştir. Ka‘b şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), Ahzâb savaşından dönünce zırhını çıkardı, yıkandı ve koku süründü. Daha sonra şöyle buyurdu: “Cebrâîl bana geldi ve “Savaştan seni alıkoyan bir özrün var mı? Meleklerin silahlarını bıraktığını görüyor musun? Biz daha silahlarımızı bırakmadık” dedi.” Resûlullah (s.a.), ürkek bir halde acele ile çıktı ve insanlara ikinci namazını Kurayzaoğulları topraklarında kılmalarını emretti. Silahını kuşandı. Sahâbîler de çıktılar ve Kurayzaoğulları yurduna varmadan güneş battı (batması yaklaştı). İnsanlar ikinci namazı konusunda münakaşaya giriştiler. Bazıları, “Beni Kurayza yurduna varmadan önce ikindiye kılmamamızı emretti. Biz Resûlullah’ın bu emrine uyuyoruz, bundan dolayı bize günah yoktur” dediler. Bazıları iman edip karşılığını Allah’tan bekleyerek namaz kıldı, bazıları da güneş battıktan sonra Kurayzaoğulları yurduna varana kadar namazlarını kılmadı ve inanarak ve karşılığını Allah’tan umarak namazı orada kıldılar. Resûlullah (s.a.), kılanlara da kılmayanlara da herhangi bir uyarıda bulunmadı.³³³

Heysemî, hadisın ravilerinin güvenilir kimseler olduklarını söylemiştir.³³⁴

Buraya kadar incelemiş olduğumuz rivâyetler, Hiz. Peygamber’in Cebrâîl vasıtası ile gelen bir emirle Kurayzaoğulları üzerine yürüdüğünü haber vermektedir. Vâkıdî ve İbn Hişâm gibi ilk dönem tarihçileri de eserlerinde bu rivâyetlere yer vermiş ve bu konuda Cebrâîl’in yönlendirmede bulunduğı konusunda ittifak etmişlerdir.

Vâkıdî şunları aktarmıştır:

Müşrikler Hendek savaşından döndüklerinde Kurayzaoğulları büyük bir korkuya kapılarak “Muhammed bize doğru yürüyüşe geçti” dediler. Resûlullah (s.a.) ise Cebrâîl gelene kadar onlarla savaş emri vermemişti.³³⁵

³³² Hâkim, *Müstedrek*, III, 256.

³³³ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 128-129.

³³⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 148.

³³⁵ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 496-497.

Resûlullah (s.a.) Hendek savaşından döndükten sonra Âişe (r.anhâ)'nın odasına girdi ve başını yıkayıp banyo yaptı. Koku sürünmek için buhardanlığı istedi. Öğle namazını da kılmıştı. Bu esnada Cebrâîl, üzerinde kadife bir örtü bulunan eyerlenmiş bir katıra binmiş olarak geldi. Üzerinde toz toprak vardı. Cenazelerin konulduğu yerde durdu ve “savaşmanı engelleyen bir mazeretin mi var?” dedi. Resûlullah (s.a.) korkar bir halde çıktı. Cebrâîl “meleklerin silahlarını bıraktıklarını görüyor musun? Onlar henüz silahlarını bırakmadılar. Onları Hamrâu'l-Esed'e kadar kovduk. Allah Teâlâ sana Kurayza (oğulları) üzerine yürümeni emrediyor. Ben de onların üzerine yürüyeceğim ve onları sarsacağım” dedi... Resûlullah (s.a.) Bilâl'e haber gönderdi o da insanlara “Resûlullah (s.a.) sizlere ikinci namazını mutlaka Kurayzaoğulları yurdunda kılmanızı emrediyor” diye seslendi. Resûlullah (s.a.) silahlarını kuşandı...³³⁶

Hadisin İbn Hişâm'ın *Sîre*'sindeki rivâyeti ise şöyledir:

Zührî'nin haber verdiğine göre, öğle vakti olduğunda Cebrâîl (a.s.), Resûlullah (s.a.)'e başına atlas bir sarık sarmış olarak ve ipekten bir kadife ile eyerlenmiş bir katır üzerinde geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Silahını bıraktın mı?” dedi. Hz. Peygamber “Evet” dedi. Cebrâîl “Melekler henüz silahlarını bırakmadılar ve geri de dönmediler. Hala onları takip ediyorlar. Ey Muhammed! Allah azze ve celle, sana Kurayzaoğulları üzerine yürümeni emrediyor. Ben de onların üzerine yürüyeceğim ve onları sarsacağım” dedi. Resûlullah (s.a.) münâdiye insanlara şöyle seslenmesini emretti: “Kim işitti ve itaat etti ise ikinci namazını sadece Kurayzaoğulları yurdunda kılsın.”³³⁷

İbn Hişâm ve Taberî'nin aktardıkları bir başka rivâyette Cebrâîl'in Kurayzaoğulları kuşatmasında Müslümanlara yardım etmek için görevlendirildiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), Kurayzaoğulları yurduna varmadan önce Savrayn'da ashâbından bir grup ile karşılaştı. Onlara “*Size herhangi bir kimse uğradı mı?*” diye sordu. “Ey Allah'ın Resûlü! Bize, ipek atlastan bir kadife ile eyerlenmiş beyaz bir katır üzerinde Dihye b. Halîfe el-Kelbî uğradı” dediler. Resûlullah (s.a.) “*O, Cebrâîl'dir. Kurayzaoğulları'na, kalelerini sarsmak ve kalplerine korku salmak için gönderildi*” buyurdu.³³⁸

Vâkıdî, İbn Hişâm ve Taberî rivâyetlerinin tamamı munkatı isnadlarla tahrîc edilmiştir. Kurayzaoğulları üzerine yürümenin Cebrâîl'in talimatı ile meydana geldiği konusunda ayrıca Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/712),³³⁹ Yezîd b. Esam (ö. 103/721),³⁴⁰

³³⁶ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 497. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 74-76.

³³⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 200. Bu haberin bir benzerini Taberî de Zührî'den rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II, 581.

³³⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 201; Taberî, *Târîh*, II, 582. İbn Hişâm ve Taberî, rivâyeti senedsiz olarak aktarmışlardır. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, II, 583.

³³⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 368-372.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 75-76; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 380.

Humeyd b. Hilâl³⁴¹ Ebû Bişr (ö. 160/776)³⁴² ve Mâcişûn b. Seleme³⁴³ gibi birinci ve ikinci asır muhaddislerinden gelen mürsel ve munkatı rivâyetler de vardır.

İbn Abbâs'tan zayıf bir isnadla³⁴⁴ nakledilen bir başka rivâyette, Cebrâîl'in Kurayzaoğulları üzerine çıkılan seferde Hz. Peygamber ile birlikte hareket ettiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) bir eşek sırtında Kurayzaoğulları üzerine savaşa çıktı, yanında da beyaz bir katırın üzerinde, altında kalın bir kadife örtü bulunan Cebrâîl vardı. Bir müddet yürüdü. Sonra Cebrâîl “Ey Muhammed! Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, Kurayzaoğulları toprakları fethedilene kadar binekten inmeyeceğim” buyurdu.³⁴⁵

Rivâyetler açısından bakıldığında, Kurayzaoğulları üzerine hareket emrinin Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında bir vahiyle geldiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Allah Resûlü, Cebrâîl'den almış olduğu bu emri hiç vakit kaybetmeden uygulamaya koymuş ve derhal Kurayzaoğulları kuşatması başlatılmıştır. Kuşatma sonunda Müslümanlar ile yaptıkları antlaşmaya bağlı kalmayıp Hendek savaşında müşrikleri destekleyen Kurayzaoğulları bu yaptıkları ihanetin karşılığında şiddetli bir cezaya uğramışlardır.

C. MEKKELİLERLE SAVAŞILMASI EMRİ

“Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir Resûl gönderdik”³⁴⁶ âyetinde, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in insanlara bilmedikleri şeyleri öğrettiğini haber vermektedir. İyâz b. Hımâr'dan gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber'in insanlara öğrettiği bilgilerin kaynağı sadece Kur'ân değil aynı zamanda Kur'ân dışı bir vahiydir. İyâz şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün hutbede şöyle buyurdu: “Rabbim azze ve celle, bugün bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi size öğretmemi emretti (إِنَّ رَبِّيَ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَنِي) (O, şöyle buyurdu:) Kuluma verdiğim her mal helaldir. Ben kullarımın tamamını Müslüman olarak yarattım. Fakat şeytan

³⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 77-78.

³⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 71.

³⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 76.

³⁴⁴ Hadis, Mikdâm b. Davud'dan (ö. 283/896) dolayı zayıftır. Nesâî, “sika olmadığını” söylemiştir. Hakkında başka olumsuz tenkitler de yapılmıştır. Bk. Zehebî, *Mîzân*, VI, 507-508; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 149.

³⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 264.

³⁴⁶ Bakara 2/151.

gelerek onları dinlerinden uzaklaştırdı. Kendilerine helal kılmış olduğum şeyleri onlara haram kıldı. Onlara, benim, hakkında ruhsat tanımadığım bir şeyi bana şirk koşmalarını emretti.”

Sonra Allah Teâlâ insanlara baktı. Ehl-i Kitap’tan bazı kimseler haricinde insanların Arabına-Acemine yani hepsine buğzetti. Allah Teâlâ “Ben, seni gönderdim. Seni göndermemin sebebi seninle başkalarını imtihan etmektir. Sana suyun yok edemeyeceği bir Kitap indirdim. Onu, uykuda ve uyanıkken okursun” buyurdu. Allah Teâlâ Kureyş’i yakmamı emretti. “Ey Rabbim! O zaman benim kafamı kırarlar, onu bir ekmek gibi bırakırlar” dedim. “Seni çıkarttıkları gibi sen de onları çıkart. Onlarla savaş, sana yardım ederiz. Onlara infakta bulun, sana infakta bulunuruz, bir ordu gönder, biz onun beş katını göndeririz, sana itaat edenlerle beraber sana isyan edenlere karşı savaş” buyurdu.

Hiz. Peygamber “Cennet ehli üç kısımdır: Kuvvetli, adaletli, sadaka veren ve muvaffak olanlar; tüm akrabalarına karşı merhametli, yufka yürekli bir adam; fakir, iffetli ve tasaddukta bulunan kimse” buyurdu. Dedi ki “Cehennemlikler de beş kısımdır: Akılsız zayıf kişi. Bunlar aranızda tâbî olarak bulunurlar fakat aile ve mal talep etmezler. Tamahı açığa çıkarmayan hain; kapıyı çalsa ihanet eder. Sabah-akşam ailen ve malın hakkında seni aldatan hain. Cimrilik ve yalanı da zikretti. Ayrıca kötü ahlâklı kişi.³⁴⁷

Bu hadisin en eski kaynağı Ma‘mer b. Râşid’in *Câmi*’idir ve Ma‘mer hadisi Katâde > Mutarrif b. Abdillâh > İyâz b. Hımâr isnadı ile rivâyet etmiştir.³⁴⁸ Hadis, başka kaynaklarda yine Katâde tariki ile tahrîc edilmiştir.³⁴⁹ Hemmâm’ın haber verdiğine göre, Katâde bu hadisi doğrudan Mutarrif’ten işitmemiştir, bu nedenle hadisin bu isnadla nakledilen tüm rivâyetleri munkatıdır. Ebû Davud et-Tayâlisî’nin haber verdiğine göre, Hemmâm şöyle demiştir:

Katâde’nin yanında idik. Bu hadisi zikrettik. Yunus el-Haddâdî -ki aramızda ondan daha iyi hıfzeden yoktu- “Katâde bu hadisi Mutarrif’ten işitmedi” dedi. Bu sözünden dolayı onu kınadık. “O zaman kendisine sorun” dedi. Fakat sormaya çekindik. Bir bedevî geldi. Bedevîye “İyâz hadisinde sözü edilen Peygamber (s.a.)’in hutbesini Mutarrif’ten işitin mi? diye Katâde’ye sor” dedik. Bedevî “Ey Ebû’l-Hattâb! Peygamber (s.a.)’in hutbesini yani İyâz hadisini Mutarrif’ten işittin mi? Bana bunu haber ver” dedi. Katâde kızdı ve “Bana bu hadisi Mutarrif’ten üç kişi haber verdi. Mutarrif b. Abdillâh’ın kardeşi Yezîd ve Alâ b. Ziyâd, bana

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, VI, 8-9 (IV, 162).

³⁴⁸ Ma‘mer, *Câmi*‘, XI, 120-121. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Taberânî, Ebû Nuaym ve Begavî de bu hadisi Ma‘mer’den rivâyet etmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 267 (IV, 266); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 26; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 177; Ebû Nuaym, *Ma‘rife*, IV, 2165; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIV, 406-408.

³⁴⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 9, 10 (IV, 162-163); Müslim, Cennet 63-64; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 229; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 396, *Şuabu’l-îmân*, VI, 274. Tahâvî, *Müşkil*, X, 5, 6; İbn Kâni‘, *Mu‘cem*, II, 279; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 179. Müslim ve Beyhakî rivâyetlerinin sonunda “Allâh Teâlâ, bana, tevazulu olun, kimse, kimseye karşı övünmesin ve kimse, kimseye zulmetmesin diye vahyetti” ziyâdesi vardır. İbn Ebî Âsım rivâyetinde ise “emretti” yerine “vahyetti” denilmiştir.

Mutarrif b. Abdillâh b. Şihhîr'den haber verdiler" dedi. Üçüncü kişiyi de zikretti fakat Hemmâm bu kişinin ismini ezberleyememiştir.³⁵⁰

Bu rivâyetten anlaşıldığı üzere Katâde, Alâ b. Ziyâd ve Yezîd ile ismi zikredilmeyen bir başka kişiden aldığı hadisi, doğrudan Mutarrif'ten rivâyet etmiştir. Affân b. Müslim'in Hemmâm'dan naklettiğine göre, Katâde, bedevînin kendisine hadisi Mutarrif'ten işitip işitmediğini sorması üzerine "Hayır, işitmedim. Bana Mutarrif'ten dört kişi haber verdi" demiş, Hemmâm, Alâ b. Ziyâd el-Adevî, Mutarrif'in kardeşi Yezîd ve Ukbe b. Abdilgâfir'in isimlerini vermiş, dördüncü kişiyi zikretmemiştir.³⁵¹

Görüldüğü iki rivâyet arasında Katâde'nin hadisi aldığı kimselerin sayısı ve bunların isimleri konusunda ihtilaf vardır. Buradaki ihtilaf ya Tayâlisî ya da Affân'dan kaynaklanmaktadır. Doğrusu ise, Katâde dört kişinin ismini vermiş, Hemmâm bunlardan ikisinin ismini unutmuştur. Zira Abdussamed b. Abdilvâris,³⁵² Amr b. Âsım,³⁵³ Hafs b. Ömer el-Havdî³⁵⁴ ve Hüdbe b. Hâlid³⁵⁵ tarikleri ile Hemmâm'dan nakledildiğine göre, Katâde "bana dört kişi Mutarrif'ten rivâyette bulundu" demiş, Hemmâm bunlardan Yezîd b. Abdillâh³⁵⁶ ile Alâ b. Ziyâd'ın isimlerini vermiş, diğer iki ravinin ismini unuttuğunu söylemiştir.³⁵⁷

Bu hadisi, Katâde dışında Hasan el-Basrî³⁵⁸ ve Ebû'l-Alâ³⁵⁹ da yine Mutarrif'ten rivâyet etmiş ve Yezîd b. Abdillâh ile Alâ b. Ziyâd'a mutâbaatta bulunmuşlardır.

Hadis, Mutarrif dışında İyâz'dan Abdurrahmân b. Âiz tariki ile de nakledilmiştir. Abdurrahmân tariki ile gelen rivâyetlere göre, Hz. Peygamber "Size, Allah Teâlâ'nın, Kitap'ta bulunan ve bana haber verdiklerini bildireyim mi? (أَلَا أُحَدِّثُكُمْ مَا حَدَّثَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ فِي الْكِتَابِ)" buyurduktan sonra Allah Teâlâ'nın

³⁵⁰ Bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 604.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, VI, 267-268 (IV, 266).

³⁵² Bezzâr, *Müsned*, VIII, 419.

³⁵³ Bezzâr, *Müsned*, VIII, 419-420.

³⁵⁴ Tahâvî, *Müşkil*, X, 6-7; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 178.

³⁵⁵ Tahâvî, *Müşkil*, X, 6-7. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179.

³⁵⁶ Taberânî rivâyetinde bu isim Câbir b. Yezîd olarak geçmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 178.

³⁵⁷ Bk. Bezzâr, *Müsned*, VIII, 419-420; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 178. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Sahih*, II, 360-362; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 398.

³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 267 (IV, 266); Bezzâr, *Müsned*, VIII, 422; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 26-27; İbn Kâni, *Mu'cem*, II, 279; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 362-363; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180.

³⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 176-177, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2165.

Âdem ve Âdemoğullarını Müslüman (hanîf) olarak yarattığını, onlara malı helal olarak verdiğini ve o malda haram bulunmadığını, onların ise tâgûtlara ibâdet ettiklerini söylemiştir. Ardından da “*Bana, onlara gidip üzerinde bulundukları (veya fitratlarında bulunan) şeyi onlara açıklamamı emretti. Ona ‘o zaman Kureyş kafamı, ekmeği kırdıkları gibi kırar’ dedim...*” buyurmuştur. Hadisin devamında Allah Teâlâ’nın, Resûlü’ne, kendisine tâbî olanlarla birlikte Kureyşle savaşmasını emrettiğinden ve ona meleklerle yardım edeceğini ve onların kaplerine korku salınacağını haber verdiğinden söz edilmiş ve Allah Resûlü’ne suyun yok edemeyeceği bir kitap verileceği bildirilmiştir.³⁶⁰

Hadisteki “*Bugün bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi size öğretmemi emretti*” ifadesi “Allah Teâlâ’nın bu günde vahyettiklerini öğretmem emredildi” anlamında yorumlanmıştır.³⁶¹

Bu konudaki tüm rivâyetler İyâz b. Hımâr’dan gelmektedir ve hadisin bir başka sahâbî ravisi tespit edilememiştir. İyâz hadisine göre, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e o gün bazı şeyleri vahyetmiş ve bunları insanlara öğretmesini emretmiştir. Bu Kur’ân dışı vahiy ile Hz. Peygamber’e, “kullara verilen malın helal olduğu, tüm kulların Müslüman olarak yaratıldığı fakat şeytanın onları saptırdığı” haber verilmiş ve “Kureyş ile savaşması emredilerek bu savaşta kendisine yardım edileceği” bildirilmiştir. Bu konularla ilgili Kur’ân’da bazı genel ifadeler bulunmakta ise de³⁶² bunlardan doğrudan söz edilmemiş olması burada Kur’ân dışı bir vahyin etkili olduğuna delildir.

D. MEKKE’NİN BELİRLİ BİR SÜRE HELAL KILINMASI

Allah Teâlâ “*Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke’yi) güven içinde kudsî bir yer yaptığımızı görmediler mi? Hala bâtıla inanıp Allah’ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?*”³⁶³ âyeti ile Mekke’nin harem olduğunu haber vermektedir. Mekke ilk defa Hz. İbrahim zamanında onun, “*Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle*”³⁶⁴

³⁶⁰ Tahâvî, *Müşkil*, X, 7-8; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 180; Ebû Nuaym, *Ma’rife*, IV, 2165.

³⁶¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-mefâtih*, IX, 235.

³⁶² Bk. Mâide 5/88; Enfâl 8/9, 26, 62; Tevbe 9/40; İbrahim 14/34; Nahl 16/53, 110, 114; Rûm 30/30; Ayrıntılı bilgi bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, VIII, 394-395; Nevevî, *Minhâc*, XVII, 194-195.

³⁶³ Ankebût 29/67.

³⁶⁴ Bakara 2/126.

âyetinde sözü edilen duâsı ile harem bölge ilan edilmiş, orada kan dökmek ve ağaç kesmek yasaklanmıştır. Ondan önce ise diğer beldeler gibi Mekke de helaldi.³⁶⁵

Hiz. Peygamber ile Kureyş müşrikleri arasında Hudeybiye’de imzalanan barış antlaşması, Mekkelilerin, Bekroğullarına, Müslümanların antlaşmalı oldukları Huzâalılar’la yaptıkları savaşta yardım etmeleri üzerine bozulmuş, bunun üzerine Hiz. Peygamber Mekke üzerine yürümeye karar vermişti. Bunu öğrenen Mekkeliler, Ebû Süfyân’ı Medîne’ye gönderip yeni bir antlaşma yapmak istemişlerse de Ebû Süfyân’ın tüm çabaları karşılıksız kalmıştır. Daha sonra hazırlıklarını tamamlayan Müslümanlar Mekke’ye hareket edip büyük fethi gerçekleştirmişlerdir.³⁶⁶ Fethin ardından Allah Resûlü, insanların tamamının güvende olduklarını bildirmiş, sadece İkrime b. Ebî Cehl, Abdullah b. Hatal, Mekîs b. Subâbe ve Abdullah b. Sa’d b. Ebî’s-Serh’in nerede bulunurlarsa öldürölmelerini emretmiştir. Bunlardan İbn Hatal³⁶⁷ ve Mekîs öldürölmüş,³⁶⁸ İbn Ebî Cehl kaçarak, Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh ise Hiz. Osmân’ın yanına sığınarak kurtulmuşlardır.³⁶⁹

Mekke, harem bir bölge olup orada kan dökmek helal olmadığı halde Allah Resûlü orada savaşılmasına ve kan dökölmesine nasıl izin vermiş olabilir? Bu sorunun cevabı, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ebû Şureyh, Abdullah b. Amr ve İbn Ömer’den nakledilen Mekke fethi ile ilgili rivâyetlerdedir.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs’tan şöyle dediğı nakledilmiştir:

³⁶⁵ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 540.

³⁶⁶ Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 374-379; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 330-337; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 400-402; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 237-240; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 202-204.

³⁶⁷ İbn Hatal, ölümden kurtulmak için Kabe’nin örtülerine tutunmuş olmasına rağmen Hiz. Peygamber onu affetmemiş ve öldürölmesini emretmiştir. Bk. Mâlik, *Hac* 247; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 405; Ahmed b. Hanbel, IV, 279, 424-425, 480, 593, 597, 615 (III, 109, 164, 186, 231, 232-233, 240); Dârimî, *Menâsik* 88, *Siyer* 20; Buhârî, *Cezâu’s-Sayd* 28, *Cihâd* 169, *Megâzî* 49; Müslim, *Hac* 450; Ebû Dâvud, *Cihâd* 117; Tirmizî, *Cihâd* 18; Nesâî, *Menâsik* 107.

³⁶⁸ Mekîs, yanlışlıkla kardeşini öldüren bir sahâbîyi katledip müşrik olarak Mekke’ye dönmüştür. İbn Hatal ise Hiz. Peygamber’in zekât toplamak üzere gönderdiği bir kişinin azatlı kölesini öldürüp irtidat etmiştir. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 348; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 357.

³⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 404-405; Bezzâr, *Müsned*, III, 350-351; Nesâî, *Tahrîmu’d-Dem* 14; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 257-258; Şâşî, *Müsned*, I, 135-136; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, V, 59-60, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 426-427; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 356-357. Mekke fethinde kaç kişi için ölüm emri verildiğı konusunda rivâyetler arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Haklarında ölüm emri verilenler ve bunların durumları ile ilgili geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 346-348; Kılıç, Ünal, *Mekke’nin Fethi*, s. 112-127.

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, Mekke’yi harem kıldı. Mekke, benden önce hiç kimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal değildir. Bana da gündüzün bir kısmında helal kılındı (وَأِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ). Oranın otu koparılmaz, ağacı kesilmez, avı ürkütülmez. Sahibini aramak dışında yitiği alınmaz.” Abbâs “Kuyumcularımızın faydalandığı ve kabirlerimiz için kullanılan izhir otu hariç olsun” dedi. Hz. Peygamber “İzhir hariçtir” buyurdu.³⁷⁰

Bu hadis, Hâlid el-Hazzâ ve Amr b. Dînâr > İkrime > İbn Abbâs; Mücâhid > Tâvus > İbn Abbâs; Mücâhid > İbn Abbâs³⁷¹ ve Atâ b. Sâib > Tâvus > İbn Abbâs³⁷² isnadları ile rivâyet edilmiştir. İkrime rivâyetleri ile Mücâhid > Tâvus tarikleri ile gelen rivâyetler sahihtir.³⁷³ Mücâhid > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen rivâyetler, Tâvus zikredilmediği için munkatıdır. Atâ b. Sâib > Tâvus > İbn Abbâs isnadı ile gelen rivâyet ise “münker” kabul edilmiştir.³⁷⁴

Bu rivâyetler, Allah Resûlü’nün Mekke fethinde Kur’ân dışı vahiyle gelen bir izinle kan dökülmesine izin verdiğine delildir. Ancak bu izin kısa bir zaman için geçerli olmuş ve Mekke bir süre sonra tekrar eski haline dönmüştür.

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Huzâalılar, Mekke’nin fethi yılında kendilerinden öldürülen bir kişiye karşılık Leysoğulları kabilesinden bir kişiyi öldürdüler. Bu olay, Peygamber (s.a.)’e haber verildi. Bunun üzerine Allah Resûlü, bineğine bindi ve insanlara hitab edip şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, filin Mekke’ye girmesini engelledi. Onlara, Resûlullah’ı ve mü’minleri musallat etti. Dikkat edin! Mekke, bana gündüzün belirli bir vakti helal kılındı (وَأِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ). Dikkat edin! O, içinde bulunduğum şu zamanda haramdır. Mekke’nin dikenini koparılmaz, ağacı kesilmez, yitiği sadece sahibini bulmak maksadı ile alınabilir. Öldürülen kimse(nin velileri) iki hayırlı şeyden birisini yapmada muhayyerdirler. Ya katil kimseyi kısas ile öldürürler ya da öldüren kimsenin yakınlarından diyet alırlar.” Bu sırada kendisine Ebû Şâh denilen bir adam geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Bunu benim için yazdır” dedi. Hz. Peygamber “Ebû Şâh için yazın” buyurdu. Kureys’ten bir adam “Ey Allah’ın Resûlü! İzhir hariç olsun. Çünkü biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz” dedi. Peygamber (s.a.) “İzhir hariçtir” buyurdu.³⁷⁵

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253). Hadis için bk. Buhârî, Cenâiz 76, Büyû‘ 28, Cezâu’s-Sayd 19; Nesâî, Menâsik 120; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 455; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, V, 356, 406-407; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 319, *Ma‘rife*, VII, 434-435; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161.

³⁷¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 268; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 126; Bezzâr, *Müsned*, XI, 184; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 342, *Müşkil*, XII, 278; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 150-151.

³⁷² Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 60, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, V, 254.

³⁷³ Bk. Elbânî, *İrvâu’l-galîl*, IV, 248-249.

³⁷⁴ Bk. Elbânî, *Zaife*, VII, 69-71.

³⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 406. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, III, 30, (II, 238); Buhârî, İlmi 39, Lukata 7, Diyât 8; Müslim Hac 447, 448; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 246; Ebû Dâvud, Menâsik 89;

Hadisin tüm rivâyetleri Ebû Seleme > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyete göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) Hacûn'da durdu sonra da (Mekke'ye hitâben) şöyle buyurdu: "Allah'a yemin olsun ki sen Allah'ın arzının en hayırlısıdır. Allah'ın, arzı içinde en sevdiğisin. Benden önce hiç kimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal değildir. Bana ise sadece gündüzün bir kısmında helal kılındı. Şu zamandan sonra ise kıyâmete kadar yine haramdır."³⁷⁶

Rivâyetler arasında bazı noktalarda farklılıklar bulunmakta ise de tüm rivâyetlerde Mekke'nin Kur'ân dışı bir vahiyle kısa bir süreliğine helal kılındığı anlatılmaktadır.³⁷⁷

c) Ebû Şureyh Rivâyeti

İbn İshâk'ın Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh isnadı ile rivâyet ettiğine göre, Ebû Şureyh şöyle demiştir:

Mekke'ye kardeşi Abdullah b. Zübeyr'le savaşmak için geldiğinde Amr b. Zübeyr'in yanına gittim ve şunu söyledim: Mekke'yi fethettiği zaman Resûlullah (s.a.) ile birlikteydik. Mekke'nin fethedildiği günün sabahı Huzâa kabilesi, Hüzeyloğullarından bir adama saldırıp onu müşrik iken öldürdüler. Resûlâh (s.a.) hutbe vermek için kalktı ve şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Allah Teâlâ, Mekke'yi yer ve gökleri yarattığı gün harem kıldı. O, kıyâmet gününe kadar haremdir. Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimsenin, orada kan dökmesi ve ağaç kesmesi helal değildir. Benden önce kimseye helal değildi, benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Bana ise ancak bu zamanda helal oldu. Bu da buradakilere bir azap oldu. Dikkat edin! Mekke, dün olduğu gibi tekrar harem haline döndü. Sizden şahit olanlar, burada bulunmayanlara tebliğ etsinler. Kim size, Allah'ın Resûlü orada savaştı derse ona "Allah Teâlâ, Resûlü için helal kıldı ancak sizin için helal kılmadı" deyin..."³⁷⁸

Hadisi Saîd el-Makburî'den İbn İshâk dışında Leys ve İbn Ebî Zi'b de rivâyet etmişlerdir. İbn Ebî Zi'b rivâyeti diğerlerine göre muhtasar olsa da bu rivâyette önemli bazı bilgiler yer almaktadır. Bu rivâyete göre, Saîd, Ebû Şureyh'ten Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 434-435; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 278; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 134-135; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 212-213, III, 320-321; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 344, III, 254-255, *Müşkil*, VIII, 170, 171, XII, 280, 281; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 28; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 363; Dârekutnî, *Sünen*, III, 78-79; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, V, 2928; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 289-290, VIII, 93-94, *Şuabu'l-îmân*, III, 441-442, *Delâil*, V, 84; Hatîb, *Kifâye*, s. 53, *Takyîdu'l-ilm*, s. 86.

³⁷⁶ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 344, III, 254, *Müşkil*, VIII, 171-172, XII, 281-282.

³⁷⁷ Hadis için bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, IV, 249.

³⁷⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 351-352; Ahmed b. Hanbel, V, 604-605 (IV, 32); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 538-539; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 253-354; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 241-242; Beyhakî, *Delâil*, V, 83-84.

“Mekke’yi, Allah Teâlâ harem kıldı, onu insanlar harem kılmadı. Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir kimsenin, orada kan dökmesi ve ağaç kesmesi helal değildir. Bir kimse Resûlullah’a helal kılındı diyerek kendisine ruhsat görürse (bilsin ki), Allah Teâlâ orayı bana helal kıldı, insanlara değil. Bana da gündüzün bir kısmında helal kıldı. O, dün olduğu gibi yine haremdir.” Sonra da şöyle buyurdu: “Siz, Huzâalılar. Sizler, Huzeyl’den şu kimseyi öldürdünüz. Ben, onun diyetini ödeyeceğim. Bundan sonra her kim öldürülürse yakınları iki şeyi yapmakta muhayyerdirler; isterlerse katili öldürürler, isterlerse diyet alırlar.”³⁷⁹

Leys tariki ile gelen rivâyete göre ise, Ebû Şureyh el-Adevî, Amr b. Saîd’e Mekke’ye ordu gönderirken şöyle demiştir:

Ey emir! Bana izin ver de sana Mekke fethinin ertesi günü Resûlullah (s.a.)’in söylemiş olduğu bir sözü haber vereyim. O sözü kulaklarım duydu, kalbim belledi ve konuşurken onu gözlerim gördü. O, Allah Teâlâ’ya hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: “Mekke’yi insanlar değil Allah Teâlâ harem ilan etti. Allah’a ve âhiret gününe inanan bir kimsenin orada kan dökmesi ve ağaç kesmesi helal değildir. Herhangi bir kimse, orada Resûlullah’ın savaşmasında kendisine bir ruhsat görürse ona “Allah Teâlâ, Resûlü’ne izin verdi fakat size izin vermedi” deyin. Bana da orada sadece gündüzün bir kısmında izin verdi. Bugün ise onun haramlığı, dün olduğu gibi eski haline döndü. Şahit olan, burada bulunmayana bunu tebliğ etsin.”³⁸⁰

Hadisin Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh tariki ile tahrîc edilen rivâyetine göre Ebû Şureyh, Resûlullah (s.a.)’in kendilerine fetih günü, Bekroğulları ile savaşmak için izin verdiğini, kendilerinin de Mekke’de iken intikamlarını aldıklarını söylemiştir. Daha sonra Resûlullah (s.a.), kılıçların kaldırılmasını emretmiştir. Ancak ertesi gün, Huzâalılar’dan bir grup, Cahiliye döneminde kendilerini aldatan ve aramakta oldukları Huzeyl kabilesinden Müslüman olmak için biat etmek amacıyla Resûlullah (s.a.)’e gitmekte olan bir kişiye Harem’de rastlamış ve onu öldürmüşlerdi. Bu durum kendisine ulaştınca Allah Resûlü, öylesine öfkelenmiş ki, Huzâalılar, başlarına kötü bir şey gelmesinden korkarak aracı olmaları için Ebû Bekr, Ömer ve Ali’ye gitmişlerdir. Resûlullah (s.a.), namaz kılıp Allah Teâlâ’ya senâda bulunduktan sonra şöyle buyurmuştur:

“Mekke’yi Allah Teâlâ harem kıldı, insanlar değil. Dün bana, gündüzün bir kısmında Mekke’yi helal kıldı. Bugün ise, Allah’ın ilk defa harem kıldığı gibi haremdir. İnsanların Allah’a karşı haddi aşanları üçtür. Mekke’de bir kimseyi

³⁷⁹ Şâfiî, *Müsned*, s. 352; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 126; Tirmizî, *Diyyât* 13; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 242; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 93, Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 300-301.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 602-603 (IV, 31). Hadisin Leys tariki ile gelen rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 773-774 (VI, 385); Buhârî, *İlm* 37, *Megâzî* 52, *Cezâu’s-Sayd* 18; Müslim, *Hac* 446; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 267; Tirmizî, *Hac* 1; Nesâî, *Menâsik* 111; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 254; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 241; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 95-96, IX, 357-358, *Delâil*, V, 82-83.

öldüren, katil olmayan bir kimseyi öldüren ve Cahiliyenin kan davasını güden kimseler. Ben, Allah’a yemin olsun ki, öldürdüğünüz kimsenin diyetini vereceğim.³⁸¹

Vâkıdî’nin munkatı bir isnadla naklettiği bir diğer rivâyete göre, Ebû Şureyh, Abdullah b. Zübeyr ile savaşmak isteyen Amr b. Saîd b. Âs’ın yanına girmiş ve ona Hz. Peygamber’in “Allah Teâlâ’nın Mekke’yi kısa bir süreliğine sadece kendisine helal kıldığını” haber verdiğini nakledip “Resûlullah (s.a.), şahit olanın gâib olana tebliğ etmesini emretti. Ben şahit idim sen de gâib. Ben sana Peygamber (s.a.)’in emrettiği şeyi naklettim” demiştir. Bunun üzerine Amr b. Saîd “Sen bu işe karışma ey ihtiyar! Biz Mekke’nin hurmetini senden iyi biliriz” karşılığını vermiştir.³⁸²

Taberî’nin Riyâh b. Müslim > Müslim isnadı ile rivâyet ettiğine göre, Amr b. Saîd, Abdullah b. Zübeyr üzerine bir ordu göndermiş, bunun üzerine Ebû Şureyh ona “Mekke’de savaşma. Çünkü ben Resûlullah (s.a.)’i “*Allah Teâlâ, bana, Mekke’de gündüzün sadece bir kısmında savaş için izni verdi. Sonrasında Mekke harem olduğu eski haline döndü*” buyururken dinledim” demiştir. Ancak Amr, Ebû Şureyh’in bu sözüne uymaktan kaçınmış ve “Biz, Mekke’nin haramlığını senden daha iyi biliriz” diyerek Mekke’ye bir ordu göndermiştir.³⁸³

d) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.), Mekke’nin fethi gününde sırtını Ka’be’ye dayamış vaziyette “Bu beldenin dikenini koparılmaz, avı ürkütülmez, otu da kesilmez. Mekke, benden önce kimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal değildir. Ben Rabbim’den istekte bulundum ve (Mekke) bana gündüzün bir kısmında helal kılındı” buyurdu. Bunun üzerine Abbâs (r.a.) “İzhir hariç (olsun) ey Allah’ın Resûlü! Çünkü insanlar onu evlerinin çatılarında kullanıyorlar” diye seslendi. Resûlullah (s.a.) de “İzhir hariçtir” buyurdu.³⁸⁴

Hadis, Amr b. Şuayb > babası > dedesi Abdullah b. Amr isnadı ile rivâyet edilmiştir. Aynı isnadla nakledilen bir diğer rivâyette ise şöyle denilmiştir:

Mekke fethedildiği zaman Peygamber (s.a.) sırtını Kabe’ye yaslamış vaziyette insanlara şöyle hitab etti: “Silahlarınızı kaldırın. Sadece Huzâalılar, Bekroğullarına karşı silahlarını çekebilirler.” İbn Amr dedi ki: Huzâalılar

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, V, 604 (IV, 31-32); İbn Ebî Âsım, *Diyât*, s. 439; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 245; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 125, IX, 206.

³⁸² Vâkıdî, *Megâzî*, II, 845.

³⁸³ Taberî, *Târih*, V, 346.

³⁸⁴ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 248-249.

Bekroğulları ile gündüzün bir kısmında savaştılar. Bu vakit, Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ine savaşımayı helal kıldığı vakitti. Sonra bir adam geldi ve "Falan kişi Harem'de öldürüldü" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "İnsanların Allah'a karşı haddi aşanları üçtür: Katil olmayan bir kimseyi öldüren kişi, Harem'de öldüren kimse ve Cahiliyenin kan davasını güden kimse" buyurdu.³⁸⁵

Amr b. Şuayb > babası Şuayb > dedesi isnadı ile gelen rivâyetlerle ihticâc konusunda hadis âlimleri arasında ihtilaf vardır. Öncelikle Şuayb'ın dedesi ile kimi kastettiği açık değildir. Abdullah b. Amr'ı kastetti ise Şuayb, onunla görüşmediği için isnadda inkıta vardır. Dedesinin Abdullah b. Amr değil Muhammed olduğunu söyleyenlere göre ise Muhammed'in sahâbî olmamasından dolayı bu durumda da isnadda inkıta ortaya çıkmaktadır. Genel kanaate göre Şuayb'ın dedesi, Abdullah b. Amr'dır ve onun, Hz. Peygamber zamanında hadisleri yazdığı ve *es-Sahifetu's-sâdika* isimli bir nüshası bulunduğu bilinmektedir. İşte Şuayb, dedesi Abdullah b. Amr'ın bu nüshasını almış ve rivâyet etmiştir. Fakat vicâde yolu ile alındığı için âlimler bu nüshadaki hadislerle ihticâc konusunda ihtilaf etmişlerdir.³⁸⁶

e) İbn Ömer Rivâyeti

İbn Ömer'den nakledilen rivâyete göre, o şöyle demiştir:

Huzâalılar Resûlullah (s.a.)'in, Bekroğulları ise Ebû Süfyân'ın müttefiki idiler. Aralarında Hudeybiye günlerinde sulh yapılmıştı. Bu müddet içinde Bekroğulları, Huzâalılar'a saldırdılar. Huzâalılar, yardım istemek için Resûlullah (s.a.)'e haber gönderdiler. Resûlullah (s.a.), onlara yardım etmek amacıyla Ramazan ayında yola çıktı. Oruç tuttu ve Kudeyd'e gelince orucunu bozdu. İnsanlar seferde iken oruç tutsun veya tutmasınlar. Kim tutarsa Ramazan orucunu yerine getirmiş olur. Kim de oruç tutmazsa onu kaza etmesi gerekir. Allah Teâlâ, Mekke fethini müyesser kıldı. Resûlullah (s.a.), Mekke'ye girince sırtını Ka'be'ye dayadı ve "Huzâalıların Bekroğullarına saldırısı haricinde silahlara dokunmayın" buyurdu. Bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Müzdelife'de bir adam öldürüldü" dedi. Resûlullah (s.a.) "Bu harem bölgesi, Allah'ın emri ile haremdir. Mekke, benden önce hiç kimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal değildir. Bana ise kısa bir müddet helal oldu. Orada silah çekmek hiç kimseye helal değildir. Oranın dikenini koparılmaz, ağacı kesilmez ve av hayvanı kovalanmaz" buyurdu. Bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! İzhir hariç olsun. Biz onu ev ve kabirlerimizde kullanıyoruz" dedi. Hz. Peygamber "İzhir hariçtir" buyurdu. Ardında da "İnsanların Allah'a karşı haddi aşanları üçtür. Allah'ın haremünde bir kimseyi öldüren, katil olmayan bir kimseyi öldüren ve Cahiliyenin kan davasını güderek bir kimseyi öldürenlerdir" buyurdu.³⁸⁷

³⁸⁵ Bûsîrî, *İthâf*, VI, 494.

³⁸⁶ Geniş bilgi için bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 315; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, 226-227; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 62-63.

³⁸⁷ İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 340-341.

İbn Hibbân tarafından tahrîc edilen hadisın bu rivâyetinin “hasen” olduğu söylenmiştir.³⁸⁸

Vâkıdî’nin isnadsız olarak naklettiğı bir rivâyete göre de, Hz. Peygamber “Allah Teâlâ’nın Mekke’yi kısa bir süreliğine sadece kendisine helal kıldığını” haber vermiştir.³⁸⁹

Tüm bu rivâyetlerde Kur’ân dışı bir vahiyle Allah Teâlâ’nın, Resûlü’ne Mekke’de savaşmak için izin verdiğı anlatılmaktadır. Bunun üzerine Allah Resûlü, orada İslâm’a düşman olan ve daha önce Müslüman kimseleri öldürüp irtidat eden bazı müşriklerin öldürölmesini emretmiş ve Huzâalılar’a Bekroğulları ile savaşmaları için izin vermiştir. Bir müddet sonra bu iznin bittiğini söyleyerek artık Mekke’de kan dökölmemeyeceğini bildirmiştir.

Genel kanaate göre, Hz. Peygamber’in “*Bana bir müddet helal kılındı*” sözü ile kastedilen fetih anında dökölün kanlardır. Yoksa bu sözle avlanmanın veya Mekke’nin ağaçlarının kesilmesinin helal olduğı kastedilmemiştir. Bazıları da bununla kastedilenin ihramsız olarak Mekke’ye girmek olduğunu söylemişlerdir.³⁹⁰ Bunlardan hangisi kabul edilirse edilsin, burada Kur’ân dışı bir vahyin etkin olduğı açıktır.

E. ŞEHİTLİĞİN GÜNAHLARA KEFFÂRET OLMASI

“Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürölldüler; andolsun, ben de onların kötölüklerini örteceğim ve onları altılarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım”³⁹¹ buyuran Allah Teâlâ, şehitlerin günahlarını bağışlayacağını; “Allah yolunda öldürölünenleri sakın öölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır”³⁹² âyeti ile de şehitlere kendi katında nimetler ihsan ettiğini haber vermektedir. Ebû Katâde, Ebû Hureyre, Muhammed b. Abdilllah b. Cahş, İbn Abbâs, Abdulllah b. Amr ve Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyetlere göre, bir kişi Hz. Peygamber’e gelerek Allah yolunda

³⁸⁸ Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 341 (2 no’lu dipnot).

³⁸⁹ Bk. Vâkıdî, *Megâzî*, II, 843-844.

³⁹⁰ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 296.

³⁹¹ Âl-i İmrân 3/195.

³⁹² Âl-i İmrân 3/169-170.

öldürülmenin gerçekten tüm günahların bağışlanmasına vesile olup olamayacağını sormuş, Allah Resûlü, Cebrâîl'in uyarısı ile borcu bulunanların dışında şehitlerin günahlarının bağışlanacağını haber vermiştir.

a) Ebû Katâde Rivâyeti

Ebû Katâde'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Bir adam Resûlullah (s.a.)'e geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda, sabrederek karşılığını Allah'tan bekler, düşmana yüzümü döner ve düşmandan kaçmaz da öldürülürsem bu durumda Allah Teâlâ günahlarımı affeder mi?" diye sordu. Resûlullah (s.a.) "Evet" dedi. Adam dönüp giderken Allah Resûlü arkasından seslendi veya seslenilmesini emretti. (Adam geri geldikten sonra) "Nasıl söylemiştin?" diye sordu. Adam önceki sözlerini tekrarladı. Peygamber (s.a.) "Evet (bu durumda günahlarını bağışlar). Fakat borç hariçtir. Cebrâîl bana böyle söyledi" buyurdu.³⁹³

Bu hadis Yahya b. Saîd el-Ensâri > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde isnadı ile nakledilmiştir. İbn Ebî Zî'b vasıtası ile Saîd b. Ebî Saîd'den nakledilen rivâyet ise bir önceki rivâyete göre bazı ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bu rivâyet şöyledir:

Bir adam ayağa kalktı ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda öldürülürsem ben nereye giderim?" diye sordu. Hz. Peygamber "Sabredip karşılığını Allah'tan umarak, düşmana yüzünü dönüp savaştan kaçmadan Allah yolunda öldürülürsen, bu durumda sen cennettesin" buyurdu. Sonra sustu. Biz ona vahiy inmekte olduğunu gördük. Ardından "Adam nerede?" diye sordu. Adam "buradayım" dedi. Hz. Peygamber "Borcunun bulunması hariç. Çünkü sen ondan dolayı cezalandırılırsın. Cebrâîl bana böyle söyledi" buyurdu.³⁹⁴

Leys b. Sa'd³⁹⁵ ve İbn Ebî Zî'b³⁹⁶ tarikleri ile yine Saîd b. Ebî Saîd'den nakledilen bazı rivâyetlere göre ise, Hz. Peygamber'in hutbede cihadın ve Allah'a imanının en faziletli amellerden olduğunu söylemesi üzerine bir kişi kalkıp önceki rivâyetlerde zikri geçen soruyu sormuş, Hz. Peygamber önce "evet" demiş, ardından borcun hariç olduğunu söyleyerek bunu kendisine Cebrâîl'in haber verdiğini

³⁹³ Mâlik, Cihâd 31. Hadis için bk. Şâfiî, *Sünen*, s. 445; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 211; Ahmed b. Hanbel, VII, 501-502, 527 (V, 297, 308); Müslim, İmâre 117; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 371; Nesâî, Cihâd 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 77-78; Tahâvî, *Müşkil*, I, 80; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 511; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 581, IX, 43.

³⁹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 331; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 96. Ayrıca bk. Dârimî, Cihâd 21.

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, VII, 515-516 (V, 303-304); Müslim, İmâre 117; Tirmizî, Cihâd 33; Nesâî, Cihâd 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 76; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 398.

³⁹⁶ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 371; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 76.

bildirmiştir. Benzeri bir rivâyet Saîd b. Ebî Saîd dışında Muhammed b. Kays tariki ile Abdullah b. Ebî Katâde'den nakledilmiştir.³⁹⁷

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, o şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), insanlara hitab etmek için kalktı, Allah'a imandan ve Allah yolunda cihadın Allah katında en faziletli amellerden olduğundan söz etti. Bir kişi ayağa kalkarak "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer ben sabreder, karşılığını Allah Teâlâ'dan bekler, düşmana yönelir ve savaştan kaçmazsam Allah Teâlâ benim günahlarımı bağışlar mı?" diye sordu. Hz. Peygamber "Evet" dedi. Allah Resûlü daha sonra adama "Nasıl söylemiştin?" diye sordu. Adam önceki sözlerini aynen tekrar etti. Hz. Peygamber yine "Evet" dedi. Ardından "Sen nasıl söyledin?" diye tekrar sordu. Adam sözlerini yineledi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer ben sabreder, karşılığını Allah Teâlâ'dan bekler, düşmana yönelir ve savaştan kaçmazsam Allah Teâlâ benim günahlarımı bağışlar mı?" dedi. Hz. Peygamber "Evet, ancak borç hariçtir. Çünkü Cebrâîl bana gizlice böyle söyledi" buyurdu.³⁹⁸

Bu hadis, Ebû Hureyre'den İyâz b. Abdillâh ve Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî tarikleri ile rivâyet edilmiştir. İyâz tarikinin ravileri sika kimselerdir.³⁹⁹ Saîd rivâyeti ise hatalı kabul edilmiştir. Tirmizî (ö. 279/892) Ebû Katâde rivâyetini aktardıktan sonra bu hadisi bazılarının Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre, bazılarının da Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde isnadıyla rivâyet ettiklerini ve bu rivâyetin, Ebû Hureyre rivâyetinden daha sahîh olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰ Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve Dârekutnî (ö. 385/995) de, Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen rivâyetlerde hata bulunduğuna, doğrusunun Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde isnadı nakledilen rivâyetler olduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁰¹

c) Muhammed b. Abdillâh b. Cahş Rivâyeti

Ebû Kesîr tariki ile Muhammed b. Abdillâh b. Cahş'dan⁴⁰² nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah (s.a.)'e geldi ve Allah yolunda öldürülürsem benim için ne vardır?

³⁹⁷ Şâfiî, *Sünen*, s. 444; Humeydî, *Müsned*, I, 204-205; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 214; Müslim, *İmâre* 118; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 77.

³⁹⁸ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, III, 207-208, 269 (II, 308, 330); İbn Ebî Âsım, *Cihâd*, I, 141-142; Nesâî, *Cihâd* 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, V, 501.

³⁹⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 161-162; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XIII, 441.

⁴⁰⁰ Tirmizî, *Cihâd* 33.

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 156-157; Dârekutnî, *İlel*, VI, 135. Geniş bilgi için bk. Dârekutnî, *İlel*, VI, 133-136, VIII, 143-144.

⁴⁰² Muhammed b. Abdillâh b. Cahş, sahâbîdir. Hicretten beş yıl önce dünyaya geldiği nakledilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 1786.

diye sordu. Hz. Peygamber “*Cennet (vardır)*” buyurdu. Adam arkasını dönüp giderken “*Borç hariçtir. Az önce bunu gizlice bana Cebrâîl söyledi*” buyurdu.⁴⁰³

Hadisi bu lafızlarla Ebû Kesîr’den Muhammed b. Amr ve Muhammed b. Ebî Yahya rivâyet etmişlerdir. Yine Ebû Kesîr’den hadisi rivâyet eden Alâ b. Abdîrrahmân ise Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Cebrâîl (a.s.) bana geldi ve şöyle dedi: Bir kul, Allah yolunda öldürülse ve üzerinde bir borç bulunsa, borcu ödenmediği takdirde cennete giremez.”⁴⁰⁴

Yine Alâ b. Abdîrrahmân⁴⁰⁵ ve Safvân b. Süleym⁴⁰⁶ tarikleri ile nakledilen bazı rivâyetlere göre, sahâbîler mescidin bahçesinde iken Hz. Peygamber gökyüzüne bakmış ve “*Ne ağır hükümler indirildi*” buyurmuştur. Sahâbîlerin bu indirilen hükümlerin neler olduğunu sormaları üzerine Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Eğer bir adam, Allah yolunda öldürülse sonra diriltilip tekrar öldürülse, üzerinde borç bulunduğu müddetçe cennete giremez.*”

Muhammed b. Abdillâh b. Cahş isnadı ile nakledilen rivâyetlerin bir kısmında Cebrâîl’in gelip borcu bulunan şehid kimsenin cennete giremeyeceğini haber verdiğinden, bazılarında ise Hz. Peygamber’in “*Allah yolunda öldürülen kimse, borcu bulunduğu takdirde cennete giremez*” buyurduğundan söz edilmektedir. Bu rivâyetlerinin tamamı, durumu bilinmeyen (mestûr) bir ravi olan⁴⁰⁷ Ebû Kesîr tariki ile nakledilmiş olmasından dolayı zayıftır.

Hadisin Muhammed b. Bîşr > Muhammed b. Amr > Ebû Kesîr tariki ile nakledilen rivâyetlerinde⁴⁰⁸ isnad Muhammed b. Abdillâh b. Cahş > babası Abdillâh b. Cahş denilerek aktarılmıştır. Hadisi Muhammed b. Amr’dan rivâyet eden bir diğer ravi Abbâd b. Abbâd ise Abdillâh b. Cahş’dan söz etmemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 49; Ahmed b. Hanbel, V, 874, VI, 479, 480 (IV, 139, IV, 350); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 175, Cihâd, II, 582, 584; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 236.

⁴⁰⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 236.

⁴⁰⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 236.

⁴⁰⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kevâsîr*, I, 91, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 235-236. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 161.

⁴⁰⁷ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 161.

⁴⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 49; Ahmed b. Hanbel, V, 874, VI, 479 (IV, 139, IV, 350); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 175, Cihâd, II, 582; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 236.

⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 874, VI, 480 (IV, 139, IV, 350).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah (s.a.)'e geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda, karşılığını O'ndan bekleyerek ölene kadar savaşan bir kimse cennette midir?” diye sordu. Hz. Peygamber “*Evet*” dedi. Dönüp gittikten sonra adamı çağırdı ve şöyle buyurdu: “*Cebrâîl bana gelip ‘borcu bulunmaması şartıyla’ dedi.*”⁴¹⁰

İbn Abbâs'tan hadis yalnızca Ebû Ca'fer er-Râzî > Leys b. Ebî Süleyym > Amr b. Dînâr isnadı ile nakledilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî, bu isnadda hata bulunduğunu, doğrusunun Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Muhammed b. Kays > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde olması gerektiğini söylemiştir.⁴¹¹ Ayrıca hadisin ravilerinden Leys b. Ebî Süleyym sika bir kimse olmakla birlikte müdellistir.⁴¹² Buna göre, İbn Abbâs rivâyetinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

e) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre, bir adam Resûlullah (s.a.)'e geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda öldürülürsem benim için ne vardır?” diye sordu. Hz. Peygamber “*cennet*” cevabını verdi. Adam arkasını dönünce “*Cebrâîl şimdi gizlice bana borcun hariç olduğunu söyledi.*”⁴¹³ Çünkü o senden alınır” buyurdu.⁴¹⁴

Hadisi, Abdullah b. Amr'dan ismi zikredilmeyen “Necrânî bir kişi” rivâyet etmiştir. Dolayısıyla bu rivâyet, isnadında müphem bir ravi bulunduğundan zayıftır. Abdullah b. Amr'dan gelen sahîh rivâyetlerde ise Resûlullah (s.a.)'in “*Şehidin, borç haricinde tüm günahları bağışlanır*” buyurduğu bildirilmektedir.⁴¹⁵

⁴¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 177; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 284.

⁴¹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 177.

⁴¹² Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 162.

⁴¹³ Burada “bana sordu” anlamında “seelenî” kelimesi kullanılmıştır. Ancak eserin bir başka neşrinde bu ifade yerine “sârranî (bana gizlice söyledi)” denilmiştir, doğrusu da bu olmalıdır. Bk. Beyhakî, *Câmi' li şuabi'l-îmân* (nşr. Muhtâr Ahmed), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 2003, VII, 373.

⁴¹⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 399.

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 715 (II, 220); Müslim, *İmâre* 119, 120; İbn Ebî Âsım, *Cihâd*, II, 655; Bezzâr, *Müsned*, VI, 425; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 78; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 444; Hâkim, *Müstedrek*, II, 243; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 44.

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), “Allah yolunda öldürülmek tüm günahları yok eder” buyurdu. Cebrâîl borcun hariç olduğunu söyledi. Peygamber (s.a.) de “Borç hariçtir” buyurdu.⁴¹⁶

Hadisin bu rivâyeti Yahya b. Talha > Ebû Bekr b. Ayyâş > Humeyd > Enes isnadı ile nakledilmiştir. Tirmizî hadisin “garip” olduğunu, Ebû Bekr b. Ayyâş'tan sadece Yahya b. Talha vasıtası ile hadisi tanıdıklarını ve Buhârî'ye sorduğunda onun hadisi bilmediğini söylemiştir. Buhârî bu hadis ile ilgili olarak şöyle demiştir: Yahya b. Talha'nın Humeyd > Enes isnadı ile gelen şu hadisi kastettiğini zannediyorum: Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: *“Cennetlikler içinde şehit kimseden başka tekrar dünyaya dönmekten mutluluk duyan kimse yoktur.”*⁴¹⁷ Buhârî, bu sözleri ile Yahya b. Talha'nın hadisin metninde hata yaptığını ve yanlışlıkla bir başka hadisi zikrettiğini belirtmiştir.

Enes'ten nakledilen bir başka rivâyet daha vardır. Bezzâr'ın Sümâme > Enes isnadı ile tahrîc etmiş olduğu rivâyete göre,⁴¹⁸ sahâbîlerden birisinin cihadın günahlara keffâret olup olamayacağını sorması üzerine Hz. Peygamber önce *“Evet”* demiş, adam dönüp giderken *“borç hariçtir”* buyurmuştur.⁴¹⁹

Câbir b. Abdillâh'tan “hasen” isnadla⁴²⁰ nakledilen bir rivâyette ise Cebrâîl'den söz edilmemektedir. Bu rivâyet şöyledir:

Bir adam Resûlullah (s.a.)'e geldi ve “Allah yolunda canım ve malımla savaşır da sabredip karşılığını Allah'tan bekleyerek, düşmana yönelip kaçmadan öldürülürsem cennete girer miyim?” diye sordu. Allah Resûlü “Evet” dedi. Adam arkasını dönüp giderken “ancak borcunun bulunup onu ödeyecek malının olmaması hariçtir” buyurdu.⁴²¹

⁴¹⁶ Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd 13.

⁴¹⁷ Bk. Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd 13.

⁴¹⁸ Bezzâr, hadisin sadece bu isnadla geldiğini bildiklerini ve hadisi yalnızca Muhammed b. Yahya'dan işittiklerini söylemiştir. Bk. Bezzâr, *Müsned*, XIII, 502.

⁴¹⁹ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 502.

⁴²⁰ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 161.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, V, 158, 210 (III, 352, 373); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 221; Heysemî, *Buğye*, I, 504. Hadisin bir başka rivâyetine göre ise Hz. Peygamber adamın sorusuna önce “evet” cevabı vermiş, daha sonra *“öl(dürül)mediğin sürece borcun bulunsun ve ödeyecek bir malın olmasa da”* buyurmuştur. Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 93 (III, 325).

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivâyet ile Abdullah b. Amr'dan nakledilen sahîh rivâyetlerde de Cebrâîl'den söz edilmemiş ve Hz. Peygamber, borcu bulunması durumu haricinde şehit kimselerin tüm günahlarının bağışlanacağını haber vermiştir. Ancak Ebû Katâde, Muhammed b. Abdillâh b. Cahş, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Abdullah b. Amr ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetlerde borcun haricinde günahların bağışlanacağından ve bu hükmü Hz. Peygamber'e Cebrâîl'in getirdiğinden söz edilmektedir. Bunlardan İbn Abbâs, Abdullah b. Amr ve Enes rivâyetleri delil olabilecek kuvvette değildir. Muhammed b. Abdillâh b. Cahş rivâyeti de zayıftır.

Elbânî, hadisin Ebû Katâde rivâyetinin sahîh olduğunu söylemiş, Ebû Hureyre ve Muhammed b. Abdillâh b. Cahş rivâyetlerini, Ebû Katâde rivâyetine şâhid göstererek bu rivâyetlerin her birinin senetleri için “ceyyid” hükmünü vermiştir.⁴²² Buna göre, borcun hariç olması hükmünün Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle bildirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Enes ve Abdullah b. Amr rivâyetlerinde sözü edilen “Şehidin borç hariç diğer günahları bağışlanır” sözünün kaynağı da Cebrâîl'in getirdiği bu Kur'ân dışı vahiy olmalıdır.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

“Bunun üzerine Rableri, onların duâlarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır.”⁴²³

Hz. Peygamber'in bu âyete dayanarak o kişinin sorusuna ilk başta müsbet cevap vermiş olması mümkündür. Ancak Allah Resûlü'nün şehitlerin tüm günahlarının bağışlanacağını söylemesi üzerine Cebrâîl gelerek bundan borcun hariç olduğunu haber vermiştir. Böylece burada Cebrâîl vasıtası ile Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bir hükmün tashih edildiğine şahit olunmaktadır.

⁴²² Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, V, 18-19. Bu konudaki sahîh ve zayıf rivâyetler için bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 323-324, *Zaîfe*, II, 222-223.

⁴²³ Âl-i İmrân 3/195.

Allah Resûlü başka hadislerinde de borçların ifasının önemli olduğunu vurgulamış ve borcu bulunan kimselerin cenaze namazını kılmayarak⁴²⁴ bu konuya verdiği önemi göstermiştir.

III. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER

Hadis edebiyatında özellikle bablar üzere tertib edilen eserlerin “fezâil” ve “menâkıb”⁴²⁵ bölümlerinde⁴²⁶ başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbîlerin, bazı şehir, kabile ve bölgelerin faziletlerine dair çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Hz. Peygamber ve sahâbîlerin faziletinden söz eden rivâyetler önemli bir yere sahiptir. Bu rivâyetlerin bir kısmında, gerek Hz. Peygamber’in gerek sahâbîlerin veya çeşitli kabile ya da bölgelerin faziletine dair bilgilerin kaynağının Kur’ân dışı vahiy olduğundan söz edilmektedir.

A. HZ. PEYGAMBER’İN FAZİLETİ

Hz. Peygamber’in fazileti denilince daha çok Allah Resûlü’nün hasâisi anlaşılır. Hasâis kavramı hasiyyetin çoğulu olup “faziletler” manasına gelir ve bir kimsenin diğerlerinde bulunmayan faziletlerini ya da üstün taraflarını ifade etmek için kullanılır.⁴²⁷ Hz. Peygamber hakkında ise diğer insanlardan, peygamberlerden hatta tüm yaratılmışlardan farklı özelliklerini ve bunlara olan üstünlüğünü belirtmek için kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in hasâisinin fazla olması nedeni ile bu konuda müstakil çalışmalar yapılmış ve hasâisin hangi konuları kapsadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hasâis müellifleri Allah Resûlü’ne münhasır kılınan ilâhî hüküm ve lütufları genellikle farzlar, haramlar, mübahlar ve sadece ona lutfedilen üstünlükler olmak üzere dört grupta incelemişlerdir.

⁴²⁴ Bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 315; Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 289-290; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 49; Ahmed b. Hanbel, V, 16, 104-105, VII, 502, 511, 516, 533-534 (III, 296, 330, V, 297, 301-302, 304, 311); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 95-96, 326-327; Dârimî, Büyû‘ 53; Buhârî, Havâle 3; İbn Mâce, Sadakât 9; Ebû Dâvud, Büyû‘ 9; Tirmizî, Cenâiz 70; Nesâî, Cenâiz 67, Büyû‘ 102; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ* s. 280; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 157; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 329-330, 334.

⁴²⁵ Menâkıb kelimesi, menkabe kelimesini çoğuludur. Menkabe, lügaten iftihara layık fazilet ve meziyet manasındadır ki, bir kişiyi veya bir soyu anmaya vesîle olabilecek mefâhirden ibarettir. Hz. Peygamber’in ve Ehl-i Beytin menkıbeleri, Muhâcir ve Ensâra, başta dört halife olmak üzere ashâbın büyüklerine ait bütün menâkıb ve mefâhir bu bahiste yer almaktadır. Bk. Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, IX, 211.

⁴²⁶ Buhârî, Hz. Peygamber’in fazileti ile ilgili hadislerle “Menâkıb” (61. Kitâb) bölümünde, Müslim ise “Fezâil” (43. Kitâb) başlığı altında yer vermiştir.

⁴²⁷ Bk. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II, 1166.

Hiz. Peygamber'e lutfedilen üstünlüklere dair kaleme alınan ve bir "fezâilü'n-nebî" edebiyatı oluşturacak kadar çok olan eserlerin bir kısmı Resûlullah'ın diğer peygamberlerden üstünlüğünü konu edinmiş, bir kısmı da onun insanlardan, cinlerden, meleklerden ve bütün yaratıklardan üstünlüğünü ele almıştır. Fezâil müellifleri, Allah Resûlü'nün bu üstünlüklerini kanıtlayabilmek için öncelikle âyetlerden deliller getirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de, peygamberlerden bir kısmının bir kısmına üstün kılındığı ve bazılarının derecelerinin yükseltildiğinin bildirilmesinden⁴²⁸ hareketle, Allah nezdindeki konumlarının farklı olduğu sonucu çıkarılmış, Resûlullah'ın âlemlere rahmet olarak gönderildiğini,⁴²⁹ kavminin içinde bulunduğu sürece Allah'ın onlara azap indirmeyeceğini⁴³⁰ beyan eden âyetlerden de onun bütün peygamberlerden üstün olduğu neticesine varılmıştır.

Kur'ân'da Hiz. Peygamber'in faziletine delâlet eden birçok âyet vardır. Hiz. Peygamber'le konuşanların seslerini yükseltmelerinin yasaklanması,⁴³¹ diğer peygamberlere hem Allah Teâlâ hem de ümmetleri kendi isimleriyle hitap ettikleri halde,⁴³² Allah'ın Hiz. Muhammed'e ismiyle değil "ey Nebî,"⁴³³ "ey Resûl"⁴³⁴ gibi sıfatlarla hitap etmesi, sahâbîlerin birbirlerine seslendikleri gibi Resûlullah'a seslenmelerinin men edilmesi,⁴³⁵ Kur'ân'da sadece Hiz. Muhammed'in hayatına yemin edilmesi⁴³⁶ onun faziletleri olarak kabul edilmiştir. Diğer peygamberlerin yalnız kendi ümmetlerine gönderilmesine karşılık Hiz. Peygamber'in bütün insanlığa hitap etmesi de⁴³⁷ onun daha faziletli olduğuna bir delildir.

Hiz. Peygamber'in üstünlüğüne temas eden hadisleri, dünyaya ve âhirete ait üstünlükleri ele alanlar olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Dünyevî üstünlükleriyle ilgili rivâyetler fazla değildir. Bunların en meşhuru, önceki pey-

⁴²⁸ Bakara 2/ 253; İsrâ 17/55.

⁴²⁹ Enbiyâ 21/107.

⁴³⁰ Enfâl 8/33.

⁴³¹ Hucurât 49/2.

⁴³² Bakara 2/35; Mâide 5/110; A'râf 7/134, 144; Hûd 11/32, 48, 62; Meryem 19/12; Sâffât 37/104; Sd 38/26.

⁴³³ Enfâl 8/64; Ahzâb 33/1.

⁴³⁴ Mâide 5/67; Talâk 65/1.

⁴³⁵ Nûr 24/63; Hucurât 49/2.

⁴³⁶ Hicr 15/72.

⁴³⁷ A'râf 7/158; Enbiyâ 21/107; Sebe 34/28.

gamberlere verilmeyen bazı özelliklerin Resûlullah'a verildiğine dair rivâyettir. Başka bir rivâyette, bu özelliklerin yanında kendisine az sözle çok mâna ifade etme kabiliyeti verildiği ve rüyasında yeryüzü hazinelerine ait anahtarların getirilip önüne konulduğu bildirilir. Âhiret hayatında verilen üstünlükler ise pek çoktur.⁴³⁸

Allah Resûlü'nün hasâisinin bir kısmı Kur'ân kaynaklı olmakla birlikte diğer üstünlüklerinin kaynağı hakkında rivâyetlerde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sünnet-vahiy ilişkisi konusunda yapılan bir çalışmada "hasâis, gayb haberleri ve ibâdetler" olmak üzere özellikle üç konudaki Hz. Peygamber'in bilgilerinin zorunlu olarak vahye dayandığı tespit edilmiştir ki,⁴³⁹ bu da hasâis ile ilgili Peygamber (s.a.)'in sözlerinin, - Kur'ân vahyine dayananlar ve açıkça Kur'ân dışı vahiyden söz edilenler haricinde, - rivâyetlere yansımamış gizli bir vahiyle tespit edildiği sonucu doğurmaktadır. Bu konuda hadis külliyyatında çok fazla malzeme bulmak mümkün olmakla birlikte, burada Kur'ân dışı bir vahiyden söz eden Hz. Peygamber'in fezâiline dair rivâyetler incelenecektir.

1. Hz. Peygamber'in Diğer Peygamberlerden Ayrıldığı Özellikleri

Peygamberler silsilesinin son halkası olan Hz. Peygamber'in, diğer peygamberlerden ayrıldığı bazı özelliklerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda özel çalışma yapan bazı araştırmacılar bu özellikleri altmışa,⁴⁴⁰ hatta yüze⁴⁴¹ kadar çıkarmışlardır. Bazı rivâyetler, bu özelliklerin bir kısmının Allah Resûlü'ne Kur'ân dışı bir vahiyle bildirildiğini haber vermektedir.

a) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Huzeyfe b. Yemân'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Bu ümmet, diğer ümmetlere üç şeyle üstün oldu. Onlar için yeryüzü temizleyici ve mescid kılındı. Bizim saflarımız, meleklerin safları gibi yapıldı. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bakara sûresinin sonundaki şu âyetler bana Arş'ın altındaki hazine evinden verildi. Onlar benden önce hiçbir peygambere verilmemiştir." Ebû Muâviye, hadisin tamamının Hz. Peygamber'den geldiğini (merfu olduğunu) söylemiştir.⁴⁴²

⁴³⁸ Hasâis ile ilgili geniş bilgi için bk. Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî," *DİA*, XVI, 277-281.

⁴³⁹ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 276-286.

⁴⁴⁰ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 579.

⁴⁴¹ Bk. Molla Hâtır, *Hz. Muhammed'in Diğer Peygamberlerde Bulunmayan 100 Özelliği*, (trc. Fuat Günel), Sarıççek Yayınları, İstanbul 2008.

⁴⁴² Ahmed b. Hanbel, VII, 695 (V, 383); İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 166.

Ebû Muâviye bu hadisi Ebû Mâlik > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe isnadı ile rivâyet etmiştir. Hadisin Muhammed b. Fudayl⁴⁴³ ve Ebû Avâne⁴⁴⁴ tarikleri ile Ebû Muâviye'den nakledilen rivâyetleri de benzeri ifadelere sahiptir. Ancak bunlarda hadisin tamamı “Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu” denilerek merfu olarak nakledilmiştir.

Hadisi Ebû Mâlik gibi Rib'î b. Hirâş'tan nakleden Nuaym b. Ebî Hind, Ebû Mâlik'e muhalefet etmiş ve dört özellik zikretmiştir. Nuaym'dan nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana, arşın altındaki hazine evinden benden önce hiçbir peygambere verilmeyen (Bakara sûresinin sonundaki) âyetler verildi. Bunlar benden sonra da kimseye verilmeyecektir. Yeryüzü benim için mescid ve temizleyici kılındı. Bizim saflarımız, meleklerin safları gibi yapıldı. Bir aylık mesafedeki düşmana korku salmakla desteklendim.” Sonra da Bakara sûresinin sonundaki “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır”⁴⁴⁵ âyetinden sûrenin sonuna kadar olan kısmı okudu.⁴⁴⁶

Bu rivâyette, bir önceki Ebû Mâlik rivâyetinden farklı olarak Hz. Peygamber'in bir aylık mesafedeki düşmana korku salmakla desteklenmesinden söz edilmektedir. Huzeyfe hadisi sahîh olmakla birlikte⁴⁴⁷ hadisin tüm rivâyetlerinin Rib'î b. Hirâş tariki ile geldiği ve hadisi Rib'î'den Ebû Mâlik ve Nuaym b. Ebî Hind'in naklettikleri göz önüne alındığında buradaki ihtilafın bu iki raviden birisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması, Müslümanların saflarının meleklerin safları gibi yapılması ve Bakara sûresinin sonundaki âyetlerin verilmesi olmak üzere üç özellik her iki tarikten gelen rivâyetlerde ortak olarak zikredilmektedir. Ebû Mâlik'in, hadisi “üç şeyle insanlara üstün olduk” diyerek naklettiği dikkate alındığında “korku ile yardım” özelliğinin hadisin aslında bulunmasının zayıf bir

⁴⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Müslim, *Mesâcid* 4; Bezzâr, *Müsned*, VII, 264; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 166; Serrâc, *Müsned*, s. 134-135; Tahâvî, *Müşkil*, III, 54, XI, 350-351; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 310; Âcurrî, *Şerîa*, s. 386-387; Lâlekâî, *Sünne*, I, 504; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 327, 341; İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 290.

⁴⁴⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 218; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 15; Serrâc, *Müsned*, s. 135; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 350-351; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 595; Lâlekâî, *Sünne*, I, 504; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 460, *Delâil*, V, 474-475; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 221. Ebû Avâne'nin *Müsned*'inde yer alan ve aynı isnadla gelen rivâyette ise Bakara suresinin sonundaki âyetlerin verilmesinden söz edilmemiş ve yeryüzünün temiz ve mescid kılınması iki ayrı özellik olarak zikredilmiştir. Bk. Ebû Avâne, *Müsned*, I, 205.

⁴⁴⁵ Bakara 2/284.

⁴⁴⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 327-328.

⁴⁴⁷ Bk. Elbânî, *Sahîha*, III, 471-472.

ihtimal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak konuya dair diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetler, Nuaym b. Ebî Hind’i desteklemektedir.

Bu konuda İbn Lehîa > İbn Hübeyre > Ebû Temîm el-Ceyşânî > Saîd isnadı ile Huzeyfe’den nakledilen bir başka rivâyete göre Peygamber (s.a.), Allah Teâlâ, bana *“benimle ilk olarak cennete yetmiş bin kişinin ve her bin kişi ile de yetmiş bin kişinin daha hesap vermeden gireceği müjdesini verdi”* buyurduktan sonra Rabbi’nden bir elçinin geldiğini ve kendisine istediği her şeyin verileceğini bildirdiğini söylemiş, ardından şöyle buyurmuştur:

“Rabbim bana her şeyi verdi fakat bunda övünmek yoktur. Ben sağlıklı olarak yürüdüğüm halde benim gelmiş ve geçmiş günahlarımı bağışladı. Bana ümmetimin açlık çekmeyeceği ve kendilerine galip gelinmeyeceği garantisi verdi. Bana Kevser’i verdi. O, cennette benim Havzıma akan bir nehirdir. Bana şeref ve zafer verdi. Korku, benim ümmetimin bir aylık mesafe önünden gider. Bana peygamberler içinde ilk olarak cennete girecek kişi olmayı lutfetti. Bana ve ümmetime ganimeti helal kıldı. Bizden öncekilere şiddetli davranılan pek çok şeyi bize helal kıldı ve dinde bizim için bir zorluk koymadı.”⁴⁴⁸

Hadisin bu rivâyeti, İbn Lehîa’nın zayıf bir ravi olması ve Huzeyfe’den nakilde bulunan Saîd’in kim olduğunun bilinmemesinden dolayı sıhhat şartlarını hâiz değildir.⁴⁴⁹

Bu konuda Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Ümâme, Ebû’d-Derdâ, Avf b. Mâlik ve Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber’e dört özellik verildiğinden söz edilmektedir.

b) Ali b. Ebî Tâlib Rivâyeti

Ali b. Ebî Tâlib’den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “Bana, Allah Teâlâ’nın peygamberlerinden hiçbirisine verilmeyen dört şey verildi. Bana yeryüzünün anahtarları verildi. Ahmed olarak isimlendirildim. Toprak benim için temizleyici kılındı. Ümmetim en hayırlı ümmet yapıldı” buyurmuştur.⁴⁵⁰

Hadisin bu rivâyeti, Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali > Ali b. Ebî Tâlib isnadı ile tahrîc edilmiştir ve hadisi Abdullah b. Muhammed’den Saîd b.

⁴⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 718-719 (V, 393).

⁴⁴⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVIII, 361-362. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 479.

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 435 (I, 158).

Seleme rivâyet etmiştir. Züheyr b. Muhammed ise Saîd b. Seleme'ye muhalefet etmiş ve beş özellik zikretmiştir. Züheyr rivâyetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Bana, benden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey verildi. Bana korku ile yardım edildi, cevâmiu'l-kelim verildi, ganimetler helal kılındı.”

Ravi “İki özellik daha söyledi fakat ben onları unuttum” demiştir.⁴⁵¹

Yine Züheyr tariki ile gelen bir başka rivâyette Hz. Ali, Hz. Peygamber'e verilen bazı özellikleri zikretmiş fakat bunları herhangi bir sayı ile sınırladılmamıştır. Bu rivâyete göre, Hz. Ali şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) “Bana, daha önce hiçbir peygambere verilmeyen şeyler verildi” buyurdu. Dedik ki: “Ey Allah'ın Resûlü! Onlar nedir?” Şöyle buyurdu: “Korku ile yardım edildim. Bana yeryüzünün anahtarları verildi. Ahmed olarak isimlendirildim. Toprak benim için temizleyici kılındı. Ümmetim en hayırlı ümmet yapıldı.”⁴⁵²

Bu rivâyetlerin tamamı Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den dolayı zayıftır. O, özellikle hafızası yönünden eleştirilmiş ve “münker” bir ravi olarak kabul edilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) de onu hadisleri ile ihticâc edilmeyen ravilerden saymıştır.⁴⁵³

Bu konuda yine Abdullah b. Muhammed b. Akîl tariki ile Übey b. Ka'b'dân nakledilen ve bir önceki rivâyet ile benzeri ifadeler taşıyan bir başka rivâyet daha vardır.⁴⁵⁴ Ancak bu rivâyetin isnad yönünden “metrûk” olduğu söylenmiştir.⁴⁵⁵ Buradaki hata da muhtemelen Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den kaynaklanmaktadır.

Hadisin Atâ b. Sâib > Ebû Ca'fer > Ali b. Hüseyin tariki ile Ali b. Ebî Tâlib'den nakledilen bir diğer rivâyetine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi. Beyaz, siyah ve kızıl tüm insanlara gönderildim. Yeryüzü benim için mescid ve temizleyici kılındı. Bana, korku ile yardım edildi, benden önce hiç kimseye helal kılınmayan ganimetler helal sayıldı ve cevâmiu'l-kelim verildi.”⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Bezzâr, *Müsned*, II, 251.

⁴⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Ahmed b. Hanbel, I, 295 (I, 98); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 328, *Delâil*, V, 472.

⁴⁵³ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 153-154; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 494-495; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 155.

⁴⁵⁴ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 117.

⁴⁵⁵ Bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 117 (1872 no'lu dipnot). Hadisin ravilerinden Muhammed b. İshâk es-Sînî'nin yalancı (kezzâb) olduğu belirtilmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 196.

⁴⁵⁶ Âcurrî, *Şerîa*, s. 386; Lâlekâî, *Sünne*, I, 505.

Hadisin bu rivâyeti, iki illet sebebi ile zayıftır. Birincisi; Atâ b. Sâib, hafızası bozulmuş bir ravidir.⁴⁵⁷ İkinci illet ise Ali b. Hüseyin’in Ali b. Ebî Tâlib ile görüşmemiş olmasıdır. Dolayısıyla hadisin isnadında inkita vardır.⁴⁵⁸

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ebû Ümâme’den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “Ben, dört şey ile üstün kıldım. Yeryüzü, ümmetim için mescid ve temizleyici kılındı. Ben, bütün insanlara gönderildim. Önümde yürüdüğüm bir aylık mesafeye korku salmakla bana yardım edildi. Ümmetime ganimetler helal kılındı” buyurmuştur.⁴⁵⁹

Hadisin bu rivâyeti Süleyman et-Teymî > Seyyâr isnadı ile Ebû Ümâme’den tahrîc edilmiş, Süleyman et-Teymî’den ise hadisi Yezîd b. Harun rivâyet etmiştir. Muhammed b. Ebî Adî,⁴⁶⁰ Yezîd b. Zurey’,⁴⁶¹ Esbâd b. Muhammed,⁴⁶² İbn Uleyye⁴⁶³ ve Mu‘temir b. Süleyman⁴⁶⁴ isnadları ile yine Süleyman et-Teymî’den nakledilen rivâyetlerde, Yezîd b. Harun rivâyetindeki dört özellik sayılmış fakat bunlarda “Ben, dört şey ile üstün oldum” yerine Hz. Peygamber’in “*Rabbim/Allah Teâlâ, beni diğer peygamberlere veya ümmetlere dört şeyle üstün kıldı*” buyurduğu bildirilmiştir.

Bu hadisi Seyyâr dışında Kasım b. Abdirrahmân da Ebû Ümâme’den rivâyet etmiş ve Seyyâr’a mutâbaatta bulunmuştur. Ancak bu rivâyette ravilerden birisi, Hz. Peygamber’in “*Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen dört şey -veya beş şey dedi-verildi*” buyurduğunu zikrederek hadiste şüphe etmiş ve beşinci özellik olarak “Şefaati zikredip zikretmediğini bilmiyorum” demiştir.

d) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd isnadı ile Enes b. Mâlik’ten rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “*Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen dört şey*

⁴⁵⁷ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 332-334; Zehebî, *Mizân*, V, 90-92.

⁴⁵⁸ Ali b. Hüseyin’in Hz. Ali’den yaptığı rivâyetler munkatıdır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 583.

⁴⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 407 (V, 256).

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 387-388 (V, 248).

⁴⁶¹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IV, 353; Âcurrî, *Şerîa*, s. 387; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 340; Bûsîrî, *İhâf*, I, 522.

⁴⁶² Tirmizî, Siyer 5. Bu rivâyet muhtasardır.

⁴⁶³ Rûyânî, *Müsned*, II, 207.

⁴⁶⁴ Serrâc, *Müsned*, s. 133.

verildi. Kızıl ve siyah tüm insanlara gönderildim. Bir aylık mesafeye korku salmakla yardıma mazhar oldum. Benden önce hiç kimseye verilmeyen ganimetler ümmetime verildi. Yeryüzünün tamamı benim için güzel, mescid ve temizleyici kılındı” buyurmuştur.⁴⁶⁵

e) Avf b. Mâlik Rivâyeti

Avf b. Mâlik’ten nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana, bizden önce hiç kimseye verilmeyen dört özellik verildi. Rabbim’den beşincisini istedim, bana onu da verdi. (Her) peygamber sadece kendi bölgesine gönderilirdi. Ben ise bütün insanlara gönderildim. Düşmanlarımız bir aylık mesafede bizden korkarlar. Yeryüzü benim için temizleyici ve mescid kılındı. Bize humus (ganimetin beşte biri) helal kılındı. Halbuki bizden önce hiç kimseye helal değildi. Rabbim’den beşincisini istedim. ‘O’ndan, ümmetimden kendisine birliğini kabul ederek gelenleri cennete koymasını istedim.’ Bu isteğimi kabul etti.”⁴⁶⁶

Bu hadisi İbn Hibbân (ö. 354/965) tahrîc etmiştir ve hadisin Avf b. Mâlik’ten gelen bir başka rivâyeti tespit edilememiştir.⁴⁶⁷

f) Ebû’d-Derdâ Rivâyeti

Ebû’d-Derdâ’dan nakledilen rivâyette Hz. Peygamber’e, kendisinin ve ümmetinin namazdaki saflarının meleklerin safları gibi yapılması, toprağın abdest için kullanılabilmesi, yeryüzünün mescid kılınması ve ganimetlerin helal sayılması olmak üzere dört özellik verildiği bildirilmektedir.⁴⁶⁸ Ancak bu rivâyet, munkatı bir isnadla nakledilmiştir.⁴⁶⁹

Buraya kadar tetkiki yapılan rivâyetlerde, ganimetlerin ümmeti için helal sayılması, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması, tüm insanlara gönderilmesi ve korku ile yardım edilmesi olmak üzere Allah Resûlü’ne, diğer peygamberlerde bulunmayan dört özellik verildiği belirtilmekte, Avf b. Mâlik rivâyetinde beşinci özellik olarak Hz. Peygamber’in, ümmetinin cennete girmesi için duâ ettiği ve duâsının kabul edildiği anlatılmaktadır. Bu konu ile ilgili Câbir b. Abdullah, Ebû Zer, İbn Abbâs, Ebû

⁴⁶⁵ Serrâc, *Müsned*, s. 137.

⁴⁶⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 309.

⁴⁶⁷ Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 309-310 (3 no’lu dipnot).

⁴⁶⁸ Heysemî’nin naklettiğine göre bu hadisi, Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*’de rivâyet etmiştir. Ancak *el-Mu’cemu’l-kebîr*’in matbu nüshasında hadisi tesbit edemedik. Hadis için bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 202.

⁴⁶⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 202.

Musa el-Eş'arî ve Ebû Hureyre rivâyetlerinde de beş özellik zikredilmiş ve beşinci özelliğin şefaati olduğu bildirilmiştir.⁴⁷⁰

g) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Hadisin Câbir'den nakledilen rivâyeti şöyledir:

Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi (أَعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَ أَحَدٌ قَبْلِي). Bana, bir aylık mesafeye korku salmakla yardım edildi. Benim için yeryüzü temizleyici ve mescid kılındı. Ümmetimden herhangi bir kimse, namaz vakti girdiğinde (orada) namaz kılsın. Bana ganimetler helal sayıldı. Hâlbuki benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştı. Bana şefaati (yetkisi) verildi. Diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine gönderilmişlerdi, ben ise bütün insanlara gönderildim.”⁴⁷¹

Hadisin bu rivâyeti, Yezîd b. Suhayb el-Fakîr > Câbir b. Abdillâh isnadı ile tahrîc edilmiştir. Ebû Seleme b. Abdîrrahmân > Câbir isnadı ile tahrîc edilen bir diğer rivâyette Hz. Peygamber'in “Benden öncekilere beş haslet ile üstün oldum” buyurduğu bildirilmekte ve bir önceki rivâyette zikri geçen beş özellik sayılmaktadır.⁴⁷²

h) Ebû Zer Rivâyeti

Ebû Zer'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.)'i bulmak amacı ile çıktım ve onu namaz kılarken buldum. Şöyle buyurdu: “Bana bu gece, benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi. Korku ile yardıma mazhar oldum. Bir aylık mesafedeki düşmanlar benden korkarlar. Ben kızıl ve siyah (tüm) insanlara gönderildim. Bana, ganimetler helal kılındı, oysa benden önce hiçbir peygambere helal kılınmamıştı. Yeryüzü benim için temizleyici ve mescid yapıldı. Bana “iste verilsin” denildi. Ben bu isteğimi kıyâmet günü ümmetime şefaati olarak sakladım. Bu şefaate Allah'ın izniyle Allah'a şirk koşmayan kimseler ulaşacaktır.”⁴⁷³

Ebû İshâk el-Fezârî hadisi A'meş > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer isnadı ile munkatı; Cerîr b. Abdilhamîd,⁴⁷⁴ Mendel b. Ali,⁴⁷⁵ İbn

⁴⁷⁰ Kettânî, Hz. Peygamber'e beş özellik verildiğini bildiren hadisin, Câbir, Ebû Hureyre, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs, İbn Amr, Ebû Zer, Ebû Musa, İbn Ömer, Sâib b. Yezîd ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından rivâyet edildiğini söyleyerek mütevâtîr olduğunu iddia etmiştir. Bk. Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 218-219.

⁴⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 38 (III, 304); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 349; Dârimî, Salât 111; Buhârî, Teyemmüm 1, Salât 56, Farzu'l-Humus 8; Müslim, Mesâcid 3; Nesâî, Gusl 26; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263-264; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 308; Lâlekâî, *Sünne*, I, 502-503; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 326, II, 466, 607, VI, 476, IX, 8.

⁴⁷² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 279.

⁴⁷³ Fezârî, *Siyer*, s. 230.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Mübârek, *Zühed*, s. 312, 438; Tayâlisî, *Müsned*, I, 247.

⁴⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304.

İshâk,⁴⁷⁶ Ebû Avâne⁴⁷⁷ ve Ebû Üsâme⁴⁷⁸ ise Süleyman el-A‘meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer isnadı ile muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir. Hadisin Şu‘be > Vâsıl > Mücâhid > Ebû Zer⁴⁷⁹ isnadı ile nakledilen rivâyetleri, Mücâhid’in Ebû Zer ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır.⁴⁸⁰

Ebû Zer rivâyetlerinde zikredilenler ile Câbir rivâyetinde sözü edilenler aynıdır. Ebû Zer rivâyetlerinde ayrıca Hz. Peygamber’e verilen şefaate Allah Teâlâ’ya şirk koşmayanların nâil olacağından söz edilmektedir.

ı) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Bana, beş şey verildi. Ben bunu övünmek için söylemiyorum. Ben, kızıl ve siyah tüm insanlara gönderildim. Yeryüzü benim için temizleyici ve mescid kılındı. Bana ganimetler helal kılındı. Bunlar, benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştı. Bana, bir aylık mesafeye korku salmakla yardım edildi. Bana şefaate verildi. Ben onu ümmetim için kıyâmet gününe erteledim. Ona, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler nâil olacaklardır.”⁴⁸¹

Hadis Mücâhid, Miksem ve İkrime tarikleri ile İbn Abbâs’tan rivâyet edilmiştir.⁴⁸² İkrime rivâyetlerinde, diğer rivâyetlerden farklı olarak Hz. Peygamber’in hem cinlere hem de insanlara gönderildiği,⁴⁸³ ayrıca tüm peygamberlere şefaate yetkisi verildiği, Hz. Peygamber’in ise bu yetkisini kıyâmete ertelediği bildirilmektedir.

j) Ebû Musa el-Eş‘arî Rivâyeti

Ebû Musa’dan nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, VII, 148 (V, 145).

⁴⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 153 (V, 148); Dârimî, Siyer 29; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, V, 455; Serrâc, *Müsned*, s. 131-132; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 375.

⁴⁷⁸ Hâkim, *Müstedrek*, III, 32.

⁴⁷⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 247; Ahmed b. Hanbel, VII, 186 (V, 161-162); Bezzâr, *Müsned*, IX, 461.

⁴⁸⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 490.

⁴⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303. Hadisin diğer rivâyetleri için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 169; Ahmed b. Hanbel, I, 661, 770-771 (I, 250, 301); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 215-216; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 114-115; Bezzâr, *Müsned*, XI, 72-73, 165-166; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 261, 267; Âcurrî, *Şerîa*, s. 387; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 607-608, *Delâil*, V, 473-474.

⁴⁸² Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Bezzâr, *Müsned*, XI, 166-167; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 330-331, X, 490.

⁴⁸³ Bezzâr, “cinlere ve insanlara gönderildim” ifadesinin yalnızca Salim Ebû Hammâd > Süddî > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen rivâyetlerde yer aldığını söylemiştir. Bk. Heysemî, *Keşfu’l-estâr*, III, 146-147.

“Bana, benden önceki hiçbir peygambere verilmeyen beş şey verildi. Ben kızıl ve siyah (tüm) insanlara gönderildim. Bana, bir aylık mesafeye korku salmakla yardım edildi. Yeryüzü benim için temizleyici ve mescid yapıldı. Bana, benden önce hiçbir peygambere helal kılınmayan ganimetler helal kılındı. Bana şefaati verildi. Tüm peygamberler şefaati (yetkisi) istemişlerdir. Ben şefaati erteledim ve onu ümmetimin Allah’a hiçbir şeyi ortak koştıranlar için hazırladım.”⁴⁸⁴

Hadis Ebû Musa’dan yalnızca İsrâîl > Ebû İshâk isnadı ile nakledilmiştir. Hadisi İsrâîl’den rivâyet eden Ubeydullâh b. Musa⁴⁸⁵ ile Hüseyin b. Muhammed⁴⁸⁶ sahâbî ravisi olarak Ebû Musa el-Eş’arî’yi zikretmişler, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî⁴⁸⁷ ise hadisi mürsel olarak rivâyet etmiş ve Ebû Musa’dan söz etmemiştir. Bu nedenle İsrâîl’in hadisi muttasıl mı yoksa mürsel mi rivâyet ettiğinde ihtilaf edilmiştir.⁴⁸⁸

k) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’den nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) “Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi. Yeryüzü benim için mescid ve temizleyici yapıldı. Bana korku ile yardım edildi. Ganimetler bana helal kılındı. Ben kızıl ve beyaz (tüm) insanlara gönderildim. Bana şefaati verildi” buyurmuştur.⁴⁸⁹

Hadisle ilgili olarak Şâfiî (ö. 204/819) şöyle demektedir: Süfyân b. Uyeyne’nin yanına oturdum. Bu hadisi zikretti ve şöyle dedi: Zührî > Ebû Seleme veya Saîd > Ebû Hureyre.⁴⁹⁰ Burada Süfyân b. Uyeyne’nin hadisin isnadında ihtilaf ettiği anlaşılmaktadır. Yine İbn Uyeyne kanalı ile Ebû Hureyre’den gelen Humeydî rivâyetinde de Zührî ile Ebû Hureyre arasındaki ravinin ismi zikredilmemiş ve bu kişinin Saîd veya Ebû Seleme olabileceği söylenmiştir.⁴⁹¹ Dolayısıyla İbn Uyeyne tariki ile gelen rivâyetlerde ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Ancak hadisin diğer rivâyetleri, her iki raviden de nakledilmiştir. Ma’mur hadisin isnadını Zührî > İbnü’l-Müseyyeb ve Ebû Seleme > Ebû Hureyre diyerek şüphe izhar etmeksizin nakletmiş ve Zührî’nin

⁴⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Ahmed b. Hanbel, VI, 648-649 (IV, 416); Ruyânî, *Müsned*, I, 193.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Ruyânî, *Müsned*, I, 193.

⁴⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 648-649 (IV, 416).

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, VI, 649 (IV, 416-417).

⁴⁸⁸ *Müsned*’in muhakkıkları, hadisin bu rivâyetinin, daha önce üzerinde durulan rivâyetlerle desteklenmesinden dolayı “sahîhun li gayrihi” olduğuna hükmetmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXII, 512-513. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 330.

⁴⁸⁹ Şâfiî, *Sünen*, s. 242. Tahâvî de hadisi Şâfiî’den rivâyet etmiştir. Bk. Tahâvî, *Müşkil*, III, 53, IX, 158, X, 128-129.

⁴⁹⁰ Şâfiî, *Sünen*, s. 242; Tahâvî, *Müşkil*, III, 53, IX, 158, X, 129.

⁴⁹¹ Bk. Humeydî, *Müsned*, II, 421. Ayrıca bk. Serrâc, *Müsned*, s. 135.

hadisi hem Ebû Seleme hem de Saîd b. Müseyyeb'den aldığını belirtmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Korku ile yardıma mazhar oldum. Bana cevâmiu'l-kelim verildi. Ben bir zaman uyurken yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana verildi ve bunlar elime kondu*” buyurmuştur. Ebû Hureyre de “Resûlullah (s.a.) vefat etti. Siz şimdi o hazineleri çıkarıyorsunuz” demiştir.⁴⁹²

Hadis Ebû Hureyre'den, bazı kaynaklarda Zührî > İbnu'l-Müseyyeb;⁴⁹³ bazılarında ise Zührî > Ebû Seleme⁴⁹⁴ isnadları ile nakledilmiştir. Ali b. Müshir > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre isnadı ile gelen rivâyette, bu rivâyetten ayrı olarak ganimetlerin helal kılınmasından;⁴⁹⁵ Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr⁴⁹⁶ ve Enes b. İyâz > Muhammed b. Amr⁴⁹⁷ isnadları ile nakledilen rivâyetlerde ise yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınmasından söz edilmektedir.

Mücâhid isnadı ile Ebû Hureyre'den gelen Tahâvî rivâyetinde Hz. Peygamber'in “*Bana beş şey verildi*” sözünü bir gazve esnasında söylediği haber verilmekte fakat hangi gazve olduğu tasrih edilmemektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber, gece vakti namaz kılmış ve uzun bir secde yapmıştır. Namazdan sonra bunun sebebi sorulunca kendisine beş şeyin verildiğini bildirmiş ve bunların “tüm insanlara gönderilmesi, kendisine düşmanlara karşı korku ile yardım edilmesi, ganimet ve humusun helal, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması ve bir duâ hakkı verilmesi” olduğunu bildirmiş ve “bu hakkını şefaât olarak kıyâmet gününe sakladığını” ifade etmiştir. Rivâyetin devamında Ebû Zer, Ebû Hureyre'ye “Resûlullah (s.a.)'in sözünün en faziletli ve son kısmını unuttun” diyerek rivâyeti tashih etmiştir. Ebû Hureyre'nin unuttuğu kısım şöyledir: (Hz. Peygamber, “*Bu duâ hakkımı şefaât olarak kıyâmet gününe*

⁴⁹² Ma'mer, *Câmi'*, XI, 99; Ahmed b. Hanbel, III, 110 (II, 268); Müslim, Mesâcid 6; Nesâî, Cihad 1; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 17-18, IV, 171-172.

⁴⁹³ Ahmed b. Hanbel, III, 100, 595 (II, 264, 455); Buhârî, Cihâd 122, Ta'bîr 22, İ'tisâm 1; Müslim, Mesâcid 6; Nesâî, Cihad 1; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 277-278.

⁴⁹⁴ Nesâî, Cihâd 1.

⁴⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303-304.

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 719 (II, 501-502).

⁴⁹⁷ Tahâvî, *Müşkil*, XI, 346.

olduğunu” belirtmiş, sonra da “*Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, arkadaşınız (Hz. Peygamber kendisinden söz ediyor), kıyâmet gününde, Âdem (a.s.)’ın ve ondan sonraki bütün insanların (gölgesi) altında bulunacağı Hamd sancağının sahibidir*” buyurmuştur.⁵⁰⁴

Ebû Seleme > Ebû Hureyre tariki ile nakledilen rivâyetlerde “*Peygamberlere altı şeyle üstün oldum*” buyuran Hz. Peygamber, “Cevâmiu’l-kelim verilmesi, korku ile yardıma mazhar olması, bir zaman uyurken yeryüzünün hazinelerinin anahtarlarının verilmesi, tüm insanlara peygamber olarak gönderilmesi, ganimetlerin helal kılınması ve peygamberliğin kendisi ile sona ermesi” özelliklerini zikretmiştir.⁵⁰⁵

Hadisin Ebû Hureyre’den nakledilen bazı rivâyetlerinde, yukarıda zikri geçen özelliklerin tamamına değil bir kısmına yer verilmiştir. Hemmâm b. Münebbih > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilen rivâyette sadece “korku ile yardım edildiği ve kendisine cevâmiu’l-kelim verildiği” bildirilmektedir.⁵⁰⁶

Ebû Yunus⁵⁰⁷ ve A‘rec⁵⁰⁸ tarikleri ile Ebû Hureyre’den nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber’in “korku ile yardıma mazhar olduğu, kendisine cevâmiu’l-kelim verildiği ve bir zaman uyurken yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının eline konduğu” anlatılmaktadır.

Ebû Hureyre’den nakledilen bu rivâyetlerde, daha önce Hz. Peygamber’e dört ve beş özellik verildiğini bildiren rivâyetlerde zikredilenlerden farklı olarak “peygamberliğin kendisi ile sona erdiği, kendisine Kevser, cevâmiu’l-kelim ve yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının verildiği, günahlarının bağışlandığı, ümmetinin en hayırlı ümmet yapıldığı” gibi farklı özellikler zikredilmiştir ve bu zikredilen özelliklerin, meşhur rivâyetlere muhalif olduğu görülmektedir.

⁵⁰⁴ Bezzâr, *Müsned*, XIV, 393; Serrâc, *Müsned*, s. 131, 137; Lâlekâî, *Sünne*, I, 503-504. Heysemî, Bezzâr’ın isnadını “ceyyid” olarak nitelmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 344.

⁵⁰⁵ Serrâc, *Müsned*, s. 131; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 67-68.

⁵⁰⁶ Hemmâm, *Sahîfe*, s. 11; Ahmed b. Hanbel, III, 224 (II, 314); Müslim, Mesâcid 8; Beyhakî, *Delâil*, V, 144-145.

⁵⁰⁷ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 310; Müslim, Mesâcid 7.

⁵⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 440-441 (II, 396); Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, V, 423-424. Ahmed b. Hanbel rivâyetinde “cevâmia’l-kelim” yerine “havâtîme’l-kelâm” denilmiştir.

l) İbn Ömer Rivâyeti

Hadisin İbrahim b. İsmail > İsmail b. Yahya > Yahya b. Seleme > Seleme b. Küheyl > Mücâhid isnadı ile gelen İbn Ömer rivâyetinde Hz. Peygamber'e, "bütün insanlara gönderilmesi, korku ile yardım edilmesi, ganimetlerin verilmesi, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması ve şefa'at yetkisi" olmak üzere beş özellik verildiği bildirilmektedir.⁵⁰⁹ Hadis aynı isnadla İbn Abbâs'tan da rivâyet edilmiştir.⁵¹⁰ Ancak bu rivâyetler, İbrahim b. İsmail'den dolayı zayıf sayılmıştır.⁵¹¹

Vâkıdî'nin isnadsız olarak İbn Ömer'den aktardığı rivâyete göre, Hz. Peygamber bu sözü Tebük gazvesinde⁵¹² söylemiştir.⁵¹³ Abdullah b. Amr rivâyetine göre ise bu söz, Tebük gazvesinde değil bu gazvenin yapıldığı sene söylenmiştir.

m) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Amr b. Şuayb > babası > dedesi⁵¹⁴ isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) Tebük gazvesi yılında bir gece namaz kılmak için kalktı. İnsanlar, namaz kılarken onu korumak için arkasında toplandılar. Namazdan ayrılınca onlara döndü ve şöyle buyurdu: "*Bana bu gece benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi.*" Daha sonra Hz. Peygamber, "bütün insanlara gönderildiğini, korku ile yardıma mazhar olduğunu, ganimetlerin kendisi için helal sayıldığını, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılındığını" söylemiş, beşinci özellik olarak kendisine "iste" denildiğini, zira diğer peygamberlerin bir duâ ettiğini, kendi tercihinin ise duâsını kıyâmete ertelemek olduğunu bildirmiş ve bu duânın Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet edenler için geçerli olacağını ifade etmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 237.

⁵¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 267.

⁵¹¹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 364.

⁵¹² Tebük gazvesi, Hz. Peygamber'in en son gazvesidir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 575.

⁵¹³ Bk. Vâkıdî, *Megâzî*, III, 1021-1022.

⁵¹⁴ Amr b. Şuayb > babası > dedesi isnadı ile gelen hadislerin sıhhati muhaddisler arasında tartışmalıdır. Geniş bilgi için bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 315; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, 226-227; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 62-63.

⁵¹⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 718-719 (II, 222); Tahâvî, *Müşkil*, XI, 349; Lâlekâî, *Sünne*, I, 506. Heysemî, hadisin ricalinin sika olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 484-485. Ancak Amr b. Şuayb > babası > dedesi isnadı ile gelen bu rivâyetlerin sıhhati konusunda muhaddisler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

n) Sâib b. Yezîd Rivâyeti

İshâk b. Abdillâh > Yezîd b. Husayfe > Husayfe isnadı ile Sâib b. Yezîd'den nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber “Beş şeyle peygamberlere üstün oldum” buyurmuş ve “bütün insanlara gönderilmesi, şefaât yetkisi verilmesi, korku ile yardım edilmesi, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması ve ganimetlerin helâl sayılması” özelliklerini zikretmiştir.⁵¹⁶ Sâib b. Yezîd rivâyeti, İshâk b. Abdillâh b. Ebî Ferve'nin “metrûk” olmasından dolayı zayıftır.⁵¹⁷

Bu konu ile ilgili olarak İbn İshâk'ın Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den munkatı isnadla naklettiği rivâyette Resûlullah (s.a.), “korku ile yardıma mazhar olduğunu, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılındığını, kendisine cevâmiu'l-kelem verildiğini, daha önce hiç kimseye helal kılınmayan ganimetlerin helal sayıldığını ve şefaât verildiğini” bildirmiş, sonra da “Bu beş şey benden önceki peygamberlere verilmemiştir” buyurmuştur.⁵¹⁸ Bu rivâyette, yanlışlıkla “bütün insanlara gönderilmesi” özelliğinin yerine “cevâmiu'l-kelem” özelliği zikredilmiştir.

Hz. Peygamber'e beş veya altı özellik verildiğini bildiren rivâyetler - tespitlerimize göre- bunlardan ibarettir.⁵¹⁹ Bu rivâyetlerde zikredilenler dışında Hz. Peygamber'e verilen daha başka özelliklerden söz eden rivâyetler de bulunmaktadır. İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'den nakledilen rivâyetlere göre, Allah Resûlü'ne gaybın anahtarları verilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

Peygamberiniz'e beş şey dışında her şeyin anahtarları verilmiştir. “Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”⁵²⁰

⁵¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 80.

⁵¹⁷ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 332.

⁵¹⁸ İbn İshâk, *Sîre*, s. 316; İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 595.

⁵¹⁹ Suyûtî, Hz. Peygamber'e beş özellik verildiğini bildiren rivâyetlerin tevâtür derecesine çıktığı görüşündedir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 271-272.

⁵²⁰ Lokmân 31/34. Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 198; Humeydî, *Müsned*, I, 68; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 317; Ahmed b. Hanbel, II, 35, 150-151, 167 (I, 386, 438, 445); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 395-396; Şâfiî, *Müsned*, II, 307. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 337. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bir başka rivâyette [Ahmed b. Hanbel, II, 167 (I, 445)] Mis'ar > Amr b. Mürre > İbn Mesud denilmiş ve Abdullah b. Seleme isnaddan düşürülmüştür.

Hadisin bu rivâyeti Amr b. Mürre > Abdullah b. Seleme > Abdullah b. Mes'ûd isnadı ile tahrîc edilmiştir. Abdullah b. Seleme'nin hadislerine mutâbaat edilmediği,⁵²¹ sadûk bir kimse olmakla birlikte hafızasının bozulduğu bildirilmektedir.⁵²² Kendisinden rivâyette bulunan Amr b. Mürre de, Abdullah'ın kendilerine rivâyette bulunduğunu fakat zaman zaman onun hadislerini reddettiklerini söylemektedir.⁵²³ Bu durumda bu rivâyetin isnad açısından problemlili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hadisin İbn Ömer rivâyeti, İbn Mes'ûd rivâyeti ile aynı manadadır. Sâlim > İbn Ömer isnadı ile nakledildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir:

Peygamberiniz'e beş şey dışında gayb (bilgisi) verilmiştir. İbn Ömer, ardından şu âyeti okumuştur: "Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahîmlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."⁵²⁴

Hadisin Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer isnadı ile nakledilen rivâyetinde ise İbn Ömer'in şöyle dediğinden söz edilmektedir:

Peygamber (s.a.) "Bana beş şey dışında her şeyin anahtarı verildi. Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahîmlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır"⁵²⁵ buyurdu.⁵²⁶

Abdullah b. Ömer'den nakledilen bu rivâyetler zayıf kabul edilmiştir.⁵²⁷ Ayrıca bu rivâyetler, yine ondan gelen aynı konudaki sahîh rivâyetlere muhaliftir. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.) "*Gaybın anahtarları beştir*" buyurmuş, ardından "*Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahîmlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır*"⁵²⁸ âyetini okumuştur.

⁵²¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 99.

⁵²² Elbânî, *Zaîfe*, VII, 349.

⁵²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 99.

⁵²⁴ Lokmân 31/34. Rivâyet için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 378.

⁵²⁵ Lokmân 31/34.

⁵²⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 422 (II, 85-86); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 210. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 337.

⁵²⁷ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VII, 348-350.

⁵²⁸ Lokmân 31/34.

Bu hadisi İbn Ömer'den Abdullah b. Dînâr,⁵²⁹ Muhammed b. Zeyd b. Abdillâh b. Ömer,⁵³⁰ Sâlim b. Abdillâh⁵³¹ ve Ubeydullâh b. Abdillâh b. Ömer⁵³² rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'e bu beş şeyin dışında bir bilgi verildiğinden söz edilmemektedir. Bu nedenle bunların dışında gaybın anahtarlarının verildiğine dair İbn Ömer'den nakledilen diğer rivâyetler şâz olmaktadır.⁵³³ Muhtemelen hadisteki beş şeyi Allah'tan başkasının bilemeyeceği ifadesi, hadisın ravilerinden bazılarını Hz. Peygamber'in bu şey dışındakileri bildiği sonucuna götürmüş ve hadisi bu manada rivâyet etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetler de hadisteki "Peygamberiniz'e beş şey dışında gayb (bilgisi) verilmiştir" ziyâdesinin kabul edilemeyeceğinin delilidir:

"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım."⁵³⁴

"De ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım."⁵³⁵

Şunu ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in, Allah'ın dilemesi ile gayba ait bazı şeyleri bilebileceği⁵³⁶ konusunda ihtilaf yoktur. Ancak onun her şeyi bildiği yönündeki görüşler, hem Kur'ân âyetleri hem de Hz. Peygamber'den nakledilen sahîh hadisler tarafından reddedilmektedir.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden ayrıldığı bazı özelliklerinin bulunduğu sahîh rivâyetler tarafından bildirilmektedir.⁵³⁷ Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah

⁵²⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 276, 343, 359 (II, 24, 52, 58); Buhârî, Tevhîd 3; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 370; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 239-240.

⁵³⁰ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân 31.

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, II, 506 (II, 122); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 240; Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân 6; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 411; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 47.

⁵³² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 519, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 191.

⁵³³ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VII, 349.

⁵³⁴ Ahkâf 46/9.

⁵³⁵ En'âm 6/50.

⁵³⁶ Âl-i İmrân 3/179; Cin 72/26-27.

⁵³⁷ Hz. Peygamber'e verilen özelliklerden bahseden rivâyetler ve aralarındaki farklılıklar için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 574-579, *Telhîsu'l-habîr*, I, 397-399.

dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar.”⁵³⁸

Bu âyet, peygamberlerin birbirlerinden bazı özellikleri ile üstün olabileceklerini haber vermektedir. Yukarıda incelemiş olduğumuz rivâyetler ise Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerden pek çok özelliği ile ayrıldığından söz etmektedir. Hz. Peygamber’e diğer peygamberlerden ayrı olarak verildiği bildirilen bu özelliklerin, tamamıyla Kur’ân dışı vahiy ile tespit edildiği dile getirilmiştir.⁵³⁹ Biz bu özelliklerin bir kısmının Kur’ân dışı vahye dayandığı, bir kısmının ise Kur’ân’dan istinbat edildiği görüşündeyiz.

Söz konusu hadisin bazı rivâyetlerinde üç, bazılarında dört, beş veya altı özellik verildiğinden söz edilmiş ve böylece rivâyetlerde zikredilenlerin sayısı toplamda on altıyı bulmuştur. Burada hadiste zikri geçen özelliklerin bir kısmının rivâyetlerin tamamında yer almamış olmasından dolayı sıhhatlerinin tartışmalı olduğuna dikkat edilmelidir.

Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerden ayrıldığı özelliklerinin zikredildiği rivâyetler arasında “beş özellik”ten söz edenlerin mütevâtir⁵⁴⁰ olarak kabul edilmiş olması, bu konuda gerek tariklerinin çokluğu gerekse isnad olarak bu rivâyetlerin daha doğru olduğuna işaret sayılmalıdır. Tüm rivâyetler birlikte değerlendirildiği takdirde Hz. Peygamber’e verilen bu beş özelliğin “tüm insanlara gönderilmesi, ganimetlerin helal kılınması, yeryüzünün mescid ve temizleyici kılınması, korku ile yardıma mazhar olması ve şefaât” olduğu söylenebilir.

Bunlar dışında sözü edilen “Kevser, cevâmiu’l-kelim, yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının verilmesi, geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanması, ümmetinin en hayırlı ümmet yapılması, peygamberliğin kendisi ile sona ermesi, Müslümanların

⁵³⁸ Bakara 2/253. Taberî, Hz. Peygamber’e beş özellik verildiğini bildiren rivâyetlere bu âyetin tefsirinde yer vererek âyet ile hadis arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IV, 520.

⁵³⁹ Molla Hâtır, *es-Sünnetü’n-nebeviyye*, s. 91-92.

⁵⁴⁰ Bunların mütevâtir olarak kabulü, yalnızca sahîh isnadlarının fazlalığı manasında anlaşılmalıdır. Zira mütevâtir hadisin “yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri ve isnadı başından sonuna kadar bu şekilde olan hadistir” tarifinde zikri geçen topluluğun en az kaç kişiden meydana geleceği konusunda bir ittifak yoktur. Birisine göre mütevâtir olan bir hadis bir başkasına göre mütevâtir olmamaktadır. Bu durumda ise mütevâtirlikten söz etme imkânı kalmamaktadır.

saflarının meleklerin safları gibi yapılması, Bakara sûresinin sonundaki âyetlerin verilmesi, Ahmed olarak isimlendirilmesi, şeref ve zafer verilmesi ve peygamberler içinde ilk olarak cennete girecek olması özellikleri ise hadisin yalnızca bazı tariklerinde yer almaktadır. Bu zikri geçen özellikleri, ravilerin, hadisi tam olarak zabtedemedikleri için yanlışlıkla zikretmiş olmaları mümkündür. Ayrıca bu özelliklerden Kur'ân'da ve başka hadislerde de söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in Ahmed olarak isimlendirilmesi,⁵⁴¹ peygamberliğin kendisi ile sonra ermesi,⁵⁴² günahlarının bağışlanması,⁵⁴³ kendisine Kevser'in verilmesi,⁵⁴⁴ ümmetinin en hayırlı ümmet yapılması⁵⁴⁵ özellikleri muhtemelen Kur'ân'dan alınmıştır.

Bunların dışında verildiği bildirilen özelliklerden “cevâmiu'l-kelim”den başka hadislerde de söz edilmektedir. Daha önce zikri geçen Hz. Ali ve Ebû Hureyre rivâyetleri dışında Ebû Musa el-Eş'arî,⁵⁴⁶ İbn Mes'ûd⁵⁴⁷ ve İbn Abbâs'dan⁵⁴⁸ nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'e cevâmiu'l-kelim verildiği bildirilmektedir. Az kelime ile çok şey anlatma anlamına gelen cevâmiu'l-kelim, İbnu't-Tîn (ö. 611/1214) tarafından Kur'ân olarak yorumlanmışsa da⁵⁴⁹ bu konudaki genel kanaat bunun Hz. Peygamber'e verilen bir özellik olduğu yönündedir.

Huzeyfe ve Ebû'd-Derdâ'dan nakledilen rivâyetlerde Müslümanların saflarının meleklerin safları gibi kabul edildiği anlatılmaktadır. Allah Teâlâ, meleklerin Rableri katında saf tutmaları ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz.”⁵⁵⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373), “Bizim saflarımız meleklerin safları gibi yapıldı” hadisine bu âyetin tefsirinde yer vermek sureti ile âyetle

⁵⁴¹ Saf 61/6.

⁵⁴² Ahzâb 33/40.

⁵⁴³ Feth 48/2.

⁵⁴⁴ Kevser 108/1.

⁵⁴⁵ Âl-i İmrân 3/110.

⁵⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318; Müslim, *Eşribe* 71; Ebû Avane, *Müsned*, IV, 182-183; Tahâvî, *Müşkil*, XII, 501; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 196-197.

⁵⁴⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 39-40.

⁵⁴⁸ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 82. Bu rivâyet zayıftır. Bk. *a.g.e.*, IV, 82 (4 no'lu dipnot).

⁵⁴⁹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XII, 51.

⁵⁵⁰ Sâffât 37/164-166.

hadisin bağlantısına işaret etmiştir.⁵⁵¹ Tahir b. Âşur (ö. 1973) ise, namazda Allah'ın huzurunda saf tutmayı, meleklerin Allah katında saf tutmalarına benzetmiş ve buna da Hz. Peygamber'den rivâyet edilen “Bizim saflarımız meleklerin safları gibi yapıldı” hadisini delil göstermiştir.⁵⁵² Burada sözü edilen âyetlerde, meleklerin Rableri katında sıra sıra durdukları belirtilmiş olmasına rağmen nasıl saf tuttukları tamamen açıklanmamıştır. Bu açıklamayı da yine Hz. Peygamber yapmıştır. Allah Resûlü'nün “Meleklerin Rableri'nin yanında saf tuttukları gibi saf tutmaz mısınız?” buyurması üzerine sahâbîler bu durumun nasıl olduğunu sormuşlar, Allah Resûlü “İlk safları tamamlar ve safta sıkışık dururlar” buyurmuştur.⁵⁵³

Abdurrezzâk tarafından rivâyet edildiğine göre, İbn Cüreyc (ö. 150/767) Müslümanların “Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz”⁵⁵⁴ âyeti ininceye kadar saf tutmadıklarının kendisine bildirildiğini söylemiştir ki,⁵⁵⁵ bu haberin doğruluğu halinde hadiste sözü edilen hükmün bu âyetten alınmış olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu görüş ayrıca Velîd b. Abdillâh b. Ebî Mugîs'ten de rivâyet edilmiştir.⁵⁵⁶ Zeyd b. Mâlik'ten, insanların önceleri dağınık olarak namaz kıldıkları “Biz orada saf saf dururuz” âyeti ile Allah Teâlâ'nın onlara saf tutarak durmalarını emrettiği nakledilmiştir.⁵⁵⁷ Buna göre, Müslümanların saflarının meleklerin safları gibi yapılması hükmünün Kur'ân'a raci olması mümkündür. Bu nedenle bu bilginin mutlak olarak Kur'ân dışı vahye dayandığını söylemek zordur.

Hadisin bazı rivâyetlerinde daha önce hiç kimseye verilmeyen Bakara sûresinin son âyetlerinin verildiğinden söz edilmektedir. Bu bilgi, İbn Abbâs'tan nakledilen şu hadiste de yer almaktadır: İbn Abbâs şöyle demiştir:

Bir ara Cebrâîl, Peygamber (s.a.)'in yanında ayakta duruyordu. Bu esnada yukarıdan bir ses işitti. Başını kaldırıp baktı ve şöyle dedi: “Bu, gökyüzünde ilk

⁵⁵¹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VII, 44. İbn Kesîr bu rivâyetlere Sâffât suresinin birinci âyetinin tefsirinde de yer vermiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VII, 5.

⁵⁵² Tâhir b. Âşur, *Tahrîr*, XXIII, 192.

⁵⁵³ Hadis için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 46; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 309; Ahmed b. Hanbel, VII, 46-47 (V, 101); Müslim, Salât 119; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 50; Ebû Dâvud, Salât 93.

⁵⁵⁴ Sâffât 37/164-166.

⁵⁵⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 43.

⁵⁵⁶ İbn Kesîr'in naklettiğine göre, bu görüşü Velîd b. Abdillâh b. Mugîs'ten İbn Cüreyc rivâyet etmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VII, 44.

⁵⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, X, 3232.

defa bugün açılan bir kapıdır. Oradan bir melek indi, bu melek bugüne kadar inmemiştir. O, selâm verdi ve şöyle dedi: Müjdeler olsun. Sana, senden önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nur verildi. Fâtihatu'l-Kitâb ve Bakara sûresinin son âyetleri. Bunlardan bir harf okuduğunda mutlaka sana onun sevabı verilecektir.”⁵⁵⁸

Hadisin tüm rivâyetleri Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiştir ve hadisi Ammâr b. Ruzeyk'ten Ebû'l-Ahves⁵⁵⁹ ve Muâviye b. Hişâm⁵⁶⁰ rivâyet etmişlerdir. Dârektunî bu hadisi, *Etrâf* adlı eserinde zikretmiş ve Abdullah b. İsa'nın isnadda teferrüd ettiğini, Ammâr'ın da ondan rivâyette ferd kaldığını, Ammâr'dan ise hadisi Ebû'l-Ahves ve Muâviye b. Hişâm'ın rivâyet ettiklerini söylemiştir.⁵⁶¹ Bu hadis, isnadı ferd olmasına rağmen sahîhtir⁵⁶² ve Kur'ân dışı bir vahiyle Allah Resûlü'ne daha önce hiçbir peygambere verilmeyen Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin son âyetlerinin⁵⁶³ verildiğini bildirmektedir. Ayrıca hadiste, Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin son âyetlerini okuyanların mutlaka sevap kazanacakları da haber verilmektedir.

Konumuz olan hadisin bazı tariklerinde sözü edilen bir başka özellik “*yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının verilmesi*”dir. Bu konudaki rivâyetlerden “Hz. Peygamber'in Ümmeti İçin Yaptığı Dua” kısmında ayrıntılı olarak söz edilecektir.

“Beş şeyle insanlara/peygamberlere üstün oldum” hadisinde geçen ve sahîh olduğu tespit edilen beş özelliğin bir kısmı Kur'ân vahyi, bir kısmı ise Kur'ân dışı bir vahye dayanmaktadır. Bunlar hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz:

a) Bütün insanlara gönderilmiştir. Hz. Peygamber'in bütün insanlara gönderildiğini Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Biz

⁵⁵⁸ Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 313; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 254; Nesâî, *İftitâh* 25, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 317, V, 14-15, VI, 181; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 455; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 57; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 8; Hâkim, *Müstedrek*, II, 115; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 305-306; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 322-323, *Şuabu'l-îmân*, II, 445; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 465-466.

⁵⁵⁹ Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 254; Nesâî, *İftitâh* 25, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 317, V, 14-15, VI, 181; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 8; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 305-306; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 322-323, *Şuabu'l-îmân*, II, 445; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 465-466.

⁵⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 313; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 455; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 57; Hâkim, *Müstedrek*, II, 115.

⁵⁶¹ Bk. İbnu'l-Kayserânî, *Etrâf*, II, 173.

⁵⁶² Bk. Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, I, 198.

⁵⁶³ Bakara 2/285 ve 286. âyetleri.

seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.⁵⁶⁴ Dolayısıyla “Bütün insanlara gönderildim” sözünün kaynağı, Kur’ân vahyidir.⁵⁶⁵

b) Yeryüzü mescid ve temizleyici kılınmıştır.⁵⁶⁶ Yeryüzünün temizleyici olduğuna teyemmüm ile ilgili âyetler delâlet etmektedir.⁵⁶⁷ Ancak yeryüzünün tamamında namaz kılınması ile ilgili Kur’ân’da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu hükmün Kur’ân dışı vahye dayandığını söylemek mümkündür.

c) Ganimetler helal kılınmıştır. Allah Teâlâ Fetih sûresinde “Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin” buyurmuştur.⁵⁶⁸ Bu âyet, ganimetlerin helal kılınmasının Kur’ân vahyine dayandığının delilidir.

d) Bir aylık mesafeye korku salmakla yardım edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O’na ortak koşmaları sebebiyle kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız.”⁵⁶⁹ Allah Resûlü’nün bu âyete dayanarak “korku ile yardım edildim” buyurmuş olması mümkündür. Hatta Vâkîdî (ö. 207/823) ve Buhârî (ö. 256/870) bu âyet ile hadisi birlikte zikretmek sureti ile hadisteki hükmün âyetten alınmış olabileceğine zımnen işaret etmişlerdir.⁵⁷⁰

e) Şefaât yetkisi verilmiştir. Hz. Peygamber’in şefaât yetkisi bulunduğu yukarıda zikri geçen rivâyetlerin yanısıra daha pek çok hadiste işaret edilmektedir. Hatta bunlardan bir kısmında bu bilginin kaynağının Kur’ân dışı bir vahiy olduğundan söz edilir. Konu ile bağlantılı olmasından dolayı bu rivâyetler üzerinde durmak gerekmektedir.

⁵⁶⁴ Sebe 34/28.

⁵⁶⁵ Hâkim’in *Müstedrek*’inde yer alan bir rivâyette, hadisin bu âyetten istinbat edildiğine işaret edilmiştir. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, III, 32.

⁵⁶⁶ Kettânî, ondan fazla sahâbîden nakledildiğini belirterek hadisin mütevâtir olduğunu iddia etmiştir. Bk. Kettânî, *Nazmu’l-mütenâsir*, s. 91-92.

⁵⁶⁷ Bk. Nisâ 4/43; Mâide 5/6.

⁵⁶⁸ Enfâl 8/69.

⁵⁶⁹ Âl-i İmrân 3/151.

⁵⁷⁰ Vâkîdî, *Megâzî*, I, 320; Buhârî, Cihâd 122.

1) Ebû Zer Rivâyeti

Ebû Zer'den nakledilen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in Rabbi'nden şefaât yetkisi istediği ve bu isteğinin kabul edildiği anlatılmaktadır. Bu rivâyete göre Ebû Zer, şöyle demiştir:

Bir gece Resûlullah (s.a.)'in sabaha kadar namaz kıldığını ve “Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin”⁵⁷¹ âyetini okuyup onunla rükû ve secde yaptığını işittim. “Ey Allah'ın Resûlü! Sabaha kadar tek bir âyeti okumaya devam ettin” dedim. Şöyle buyurdu: “Rabbim'den ümmetim için şefaât istedim. O, ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayan kimselere ulaşacaktır.”

Bu rivâyet, Cesra el-Âmiriyye > Ebû Zer isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisi Cesra'dan ise Füleýt el-Âmirî⁵⁷² ile Kudâme b. Abdillâh'ın⁵⁷³ rivâyet ettikleri görülmektedir. Ancak İbn Mâkûlâ (ö. 468/1093), Cesra bint Decâce'den rivâyette bulunan Füleýt el-Âmirî'nin isminin Kudâme b. Abdillâh olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴ Bu nedenle Füleýt el-Âmirî ile Kudâme b. Abdillâh aynı kişidir. Bu hadisi Kudâme'den ise Muhammed b. Fudayl⁵⁷⁵ rivâyet etmiştir.

Yine Ebû Zerr'den nakledilen ve aynı olayın anlatıldığı bir başka rivâyette Hz. Peygamber, bir gece yatsı namazını kıldırdıktan sonra ve insanların mescitten ayrılmalarının ardından namaz kılmaya başlamış, bunu gören Ebû Zer, onun arkasında namaz kılmıştır. Daha sonra İbn Mes'ûd gelerek namaza durmuştur. Hz. Peygamber, sabaha kadar “Eğer kendilerine azap edersen...” âyetini okumuştur. Sabah olduğunda Ebû Zerr'in niye böyle yaptığını sorması üzerine Hz. Peygamber “ümmeți için duâ ettiğini belirtmiş,” nelerin kabul edildiği, nelerin kabul edilmediği sorusuna ise öğrenmeleri durumunda namazı terk edebilecekleri bir durumun kabul edildiğini

⁵⁷¹ Mâide 5/118.

⁵⁷² Ahmed b. Hanbel, VII, 157 (V, 149); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Teheccüd*, s. 340; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 359-360. Hadisin “hasen” olduğu bildirilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXV, 256-257.

⁵⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 323. İbn Ebî Şeybe tariki ile gelen Beyhakî rivâyetinde isnad Muhammed b. Fudayl > Kûleyb el-Âmirî > Hareşe b. Har > Ebû Zer denilerek aktarılmıştır. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 20.

⁵⁷⁴ Bk. İbn Hacer, *Tehzib*, V, 337. Hakkında ihtilaf bulunduğu söylenmiştir. Bk. a.y.

⁵⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 323; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 20, *Şuabu'l-îmân*, II, 359-360. Yahyâ b. Sâid tariki ile yine Kudâme'den nakledilen bir başka rivâyette sadece Hz. Peygamber'in sabaha kadar söz konusu âyeti okuduğu bildirilmektedir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 20.

söyleyerek cevap vermekten kaçınmıştır. Hadisin bu rivâyeti Yahya b. Saîd,⁵⁷⁶ Mervân b. Muâviye,⁵⁷⁷ Muhammed b. Fudayl⁵⁷⁸ ve Muhammed b. Ubeyd⁵⁷⁹ isnadları ile Kudâme'den nakledilmiştir.⁵⁸⁰

Görüldüğü gibi bu son rivâyetlerde şefaatten söz edilmemekte, sadece Hz. Peygamber'in yapmış olduğu duânın kabul edildiği haber verilmektedir. Muhtemelen burada Hz. Peygamber'in yapmış olduğu ve kabul edildiğini bildirdiği duâ, bazı ravilerce *şefa'at* olarak anlaşılmış ve böyle rivâyet edilmiştir. Zira Abdullah b. Amr'dan nakledilen şu rivâyette de benzeri bir durumdan söz edilmektedir.

n) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Peygamber (s.a.) “Çünkü, onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin”⁵⁸¹ âyetini okudu. İsa (a.s.) da “Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin” dedi.⁵⁸² Allah Resûlü ellerini kaldırdı ve “Allahım, ümmetim, ümmetim” dedi ve ağladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Cebrâîl'e “Ey Cebrâîl, Muhammed'e git ve -gerçi Rabbin daha iyi biliyor ama- niye ağladığını sor?” dedi. Cebrâîl geldi ve niye ağladığını sordu. Resûlullâh (s.a.) söylediklerini haber verdi -ki bunu Allah Teâlâ daha iyi bilmektedir- Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Ey Cebrâîl, Muhammed'e git ve ona ‘biz seni razı edeceğiz ve seni üzmeyeceğiz’ de.”⁵⁸³

Hadisin tüm rivâyetleri İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr isnadı ile nakledilmiştir.⁵⁸⁴ Sahîh olan⁵⁸⁵ bu hadiste, Allah Teâlâ'nın, ümmetinin bağışlanması yönünde dilekte bulunan Hz.

⁵⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, VII, 204 (V, 170).

⁵⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 205 (V, 170).

⁵⁷⁸ Bezzâr, *Müsned*, IX, 449-450.

⁵⁷⁹ Bezzâr, *Müsned*, IX, 449-450.

⁵⁸⁰ Heysemî, hadisin ravilerinin sika kimseler olduklarını söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 460-461.

⁵⁸¹ İbrahim 14/36.

⁵⁸² Mâide 5/118.

⁵⁸³ Müslim, *İmân* 346. Hadis için bk. İbn Ebî'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan*, s. 80-81; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 373; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 689; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 115; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 1254-1255; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 216-218; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 316; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 81, *İmân*, s. 507-508; Lâlekâî, *Sünne*, II, 155-156; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 283, *Esmâ*, s. 277; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XV, 165-166).

⁵⁸⁴ Taberânî, hadisin Abdullah b. Amr'dan yalnızca bu isnadla rivâyet edildiğini ve isnadda Amr b. Hâris'in teferüd ettiğini söylemiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 316.

⁵⁸⁵ Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XV, 165-166.

Peygamber'in bu dileğini kabul ettiği anlatılmaktadır. Bazı rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in bu isteği "şefa" olarak geçmektedir.

iii) Ubâde b. Sâmit Rivâyeti

Ubâde b. Sâmit'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Ashâbı bir gece Resûlullah (s.a.)'i kaybetti. Halbuki bir yerde konakladıkları zaman onu aralarında konaklatırlardı. Korktular ve Allah Teâlâ'nın kendileri dışında ona yeni sahâbiler seçtiğini düşündüler. Bu durumda iken aniden Resûlullah (s.a.)'in karaltısını gördüler ve onu gördüklerinde tekbir getirdiler. Ona "Ey Allah'ın Resûlü! Allah Teâlâ'nın, sizin için bizim dışımızda başka sahâbiler seçmiş olmasından dolayı endişelendik" dediler. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bilakis siz benim dünyada ve âhirette ashâbımsınız. Allah Teâlâ, beni uyandırdı ve 'Ey Muhammed! Benim göndermiş olduğum tüm nebi ve resûller benden, kendilerine vermiş olduğum bir istekte bulundular. Ey Muhammed! İste sana da verilsin' buyurdu. Benim isteğim, ümmetim için kıyâmet günü şefa" etmektir." Ebû Bekr "Ey Allah'ın Resûlü! Şefa" nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Rabbim! Senin katında saklamış olduğum şefa"atım" derim. Rab Tebâreke ve Teâlâ "tamam" buyurur ve ümmetimden cehennemde kalanları çıkarıp cennete koyar.⁵⁸⁶

Hadisin ravilerinden Râşid b. Davud hakkında bazı ithamlar vardır. Yahya b. Maîn onu sika kabul etmişse de Buhârî "fihî nazar" diyerek onun hadislerine itibar edilemeyeceğini belirtmiştir.⁵⁸⁷ Dârekutnî de onun, zayıf olduğu ve hadislerine itibar edilemeyeceği görüşündedir. Heysemî ise bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini ve bazılarındaki zayıflığa rağmen ravilerinin sika olduklarını ifade etmiştir.⁵⁸⁸

iv) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakledilen rivâyete göre, Sa'd şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) ile birlikte Medîne'ye gitmek için Mekke'den yola çıktık. Azverâ denilen yere yaklaştığımızda (bineğinden) indi ve ellerini kaldırıp bir müddet Allah Teâlâ'ya duâ etti. Sonra secdeye kapandı. Uzun bir süre öylece kaldı. Ardından kalktı ve ellerini kaldırıp bir süre daha Allah Teâlâ'ya duâ etti. Sonra tekrar secdeye kapandı ve uzun müddet öyle kaldı. Ardından kalkıp ellerini kaldırdı ve tekrar duâ etti. Sonra yine secdeye kapandı. (Secdeden kalkınca) şöyle buyurdu: "Rabbim'den istedim ve ümmetim için şefa"atte bulundum. Bana ümmetimin üçte birini verdi (onları bağışladı). Rabbim'e şükretmek için secdeye kapandım. Sonra secdeden başımı kaldırıp ümmetim için Rabbim'den istekte

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, VII, 565-566 (V, 325-326); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 350; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 156-157.

⁵⁸⁷ Buhârî'nin "fihî nazar" dediği ravinin hadislerine hiçbir şekilde itibar edilemez. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 99.

⁵⁸⁸ Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 55; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 485.

bulundum. Bana üçte birini daha verdi. Bunun üzerine Rabbim'e şükretmek maksadıyla secdeye kapandım. Sonra başımı kaldırdım ve ümmetim için Rabbim'den istedim. Bana son üçte biri de verdi. Rabbim için tekrar secdeye kapandım.⁵⁸⁹

Hadisin bu rivâyeti, Yahya b. Hasan b. Osmân > Eş'as b. İshâk > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs isnadı ile nakledilmiş olup ravilerinden Yahya b. Hasan'ın "meçhûlü'l-ayn," Eş'as b. İshâk'ın da "meçhûlü'l-hâl" olmasından dolayı zayıftır.⁵⁹⁰

Hiz. Peygamber'in Rabbi'nden istekte bulunduğunu bildiren Ebû Zer rivâyetlerinin bir kısmında ve Abdullah b. Amr rivâyetlerinde Allah Resûlü'nün bu isteğinin kabul edildiğinden söz edilmektedir. Yine Ebû Zer rivâyetlerinin bazılarında ve Ubâde ile Sa'd b. Ebî Vakkâs rivâyetlerinde Hiz. Peygamber'in şefaati istediği ve bu isteğinin kabul edildiği anlatılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Ebû Musa el-Eş'arî, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetlerde ise Hiz. Peygamber'in şefaati etmek ile ümmetinin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer bırakıldığı ve onun şefaati tercih ettiği bildirilmektedir.

v) Ebû Musa el-Eş'arî Rivâyeti

Ebû Musa el-Eş'arî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Ashâbı Resûlullah (s.a.)'i koruyordu. Bir gece kalktım fakat onu uyurken göremedim. Aklıma kötü şeyler geldi. Aramak için gittim. Muâz'la karşılaştım. O da benimle aynı durumdaydı. Değirmenden çıkan sese benzer bir ses işittik. - Yerlerinde beklediler.- Peygamber (s.a.) sesin çıktığı taraftan geldi ve "Nerede olduğumu ve ne yaptığımı biliyor musunuz? Rabbim'den bana gelen (Cebrâîl) geldi ve benî ümmetimin yarısının cennete girmesi ile şefaati arasında muhayyer bıraktı (أَتَانِي أَمْرٌ مِنْ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فَخَيَّرَنِي بَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ وَبَيْنَ الشَّفَاعَةِ). Şefaati tercih ettim" buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü! Bizi de senin şefaatine nâil olanlardan eylemesi için Allah'a duâ ediver" dediler. "Siz ve Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ölen kimseler şefaati dahil olacaktır" buyurdu.⁵⁹¹

Bu hadis, Âsım b. Behdele > Ebû Bürde > Ebû Musa el-Eş'arî,⁵⁹² Ebû'l-Melîh > Ebû Musa,⁵⁹³ Ebû'l-Melîh > Muâz b. Cebel ve Ebû Musa,⁵⁹⁴ Ebû'l-Melîh > Muâz b.

⁵⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 427 (muhtasar); Ebû Dâvud, *Cihâd* 162; Mervezî, *Salât*, I, 247-248; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518.

⁵⁹⁰ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VII, 217-218.

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, VI, 601-602, 617 (IV, 397, 404). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 352, 353 (V, 232). İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 218; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 8-9, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 467. Ahmed b. Hanbel rivâyetlerinden birisinde [VII, 352 (V, 232)] Hiz. Peygamber, bu elçinin kendisine uykuda iken geldiğini söylemiştir.

⁵⁹² Ahmed b. Hanbel, VI, 601-602, 617 (IV, 397, 404).

⁵⁹³ İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 218.

Cebel⁵⁹⁵ ve Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde > Ebû Musa⁵⁹⁶ isnadları ile rivâyet edilmiştir. Hadisin Ebû'l-Melîh > Muâz isnadı ile nakledilen rivâyetleri, Ebû'l-Melîh'in Muâz ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır.⁵⁹⁷

Hamza b. Ali > Ebû Bürde > Ebû Musa isnadı ile nakledilen rivâyetlerde ise olayın bir gazve esnasında -ki önceki rivâyetten de bu olayın bir gazve esnasında meydana geldiği anlaşılmaktadır- yaşandığından söz edilmektedir. Bu rivâyete göre Ebû Musa, Hz. Peygamber'i aramaya çıkmış, onu bulduğunda Allah Resûlü, Rabbi'nden bir elçinin gelip kendisini önce ümmetinin üçte birinin, daha sonra da yarısının cennete girmesi ile şefaât arasında muhayyer bıraktığını ve her ikisinde de şefaati tercih ettiğini haber vermiştir.⁵⁹⁸

Hadisin Rib'î b. Hirâş > Ebû Musa el-Eş'arî isnadı ile tahrîc edilen rivâyetine göre, Hz. Peygamber "Şefaât etmekle ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer bırakıldım. Şefaati tercih ettim. Çünkü o, daha kapsayıcı ve daha yeterlidir. Siz, onun muttakiler için mi olduğunu zannediyorsunuz? Hayır, o, günahkârlar, hataya düşenler ve kötü işlere karışanlar içindir" buyurmuştur.⁵⁹⁹

Abdumelik b. Umeyr > Ebû Bürde ve Ebû Bekr b. Ebî Musa > Ebû Musa isnadı ile gelen rivâyetlere göre, bir gece Hz. Peygamber ve sahâbîleri konaklamışlardır. Ardından Hz. Peygamber "Siz gittikten sonra Rabbim'den bana bir elçi geldi ve beni ümmetimin yarısının cennete girmesi ile şefaât arasında muhayyer bıraktı, ben de şefaati seçtim" buyurmuştur. Daha sonra sahâbîler gelip kendilerinin de şefaât edilecek kimselerden olmaları için duâ etmesini istemişler, bunun üzerine Hz. Peygamber "Şefaât, Allah'a hiçbir şeyi şîrk koşmadan ölenler içindir" buyurmuştur.⁶⁰⁰

v1) Avf b. Mâlik Rivâyeti

Avf'tan şöyle dediği nakledilmiştir:

⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, VII, 352 (V, 232).

⁵⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 467.

⁵⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 8-9.

⁵⁹⁷ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 486.

⁵⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 645 (IV, 415); Rûyânî, *Müsned*, I, 197-198.

⁵⁹⁹ İbn Mâce, *Zühd* 37; İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 86-87; Lâlekâî, *Sünne*, II, 148-149. Hadisle ilgili geniş bilgi için bk. Elbânî, *Zaîfe*, VIII, 79-82.

⁶⁰⁰ Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 350.

Resûlullah (s.a.) ile seferde idik. Bir gece konakladık. Peygamber (s.a.)'i aramak için çıktım fakat onu bulamadım ve Ebû Musa el-Eş'arî ve Muâz b. Cebel ile karşılaştım. Bana "İhtiyacın ne?" diye sordular. "Resûlullah (s.a.) nerede?" dedim. "Biz de bilmiyoruz" dediler. Bu durumda iken vadinin alt tarafından değirmen sesine benzer bir ses işittik. Az sonra Peygamber (s.a.) geldi. "Ey Allah'ın Resûlü! Bu gece seni kaybettik" dedik. "Rabbim'den bana bir elçi geldi ve beni cennetliklerin yarısının ümmetinden olması ile şefaate nâil olman için duâ ediverin" dedik. "Allah'ım, onları şefaate nâil olanlardan eyle" diye duâ etti. Sonra topluluğun yanına geldik ve bu durumu haber verdik. Onlar da "Ey Allah'ın Resûlü! Bizim de şefaate nâil olman için duâ ediver" dediler. "Allah'ım, onları şefaate nâil olanlardan eyle" diye duâ etti. Sonra Allah Resûlü "Sizi şahit tutarım ki, şefaatiniz, Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ölen herkes içindir" buyurdu.⁶⁰¹

Hadisin bu rivâyeti, Katâde ve Âsım el-Ahvel > Ebû Kılâbe > Avf b. Mâlik isnadı ile tahrîc edilmiştir. Katâde > Ebû'l-Melih > Avf,⁶⁰² Ziyâd b. Ebî'l-Melîh > Ebû'l-Melîh > Ebû Bürde > Avf,⁶⁰³ İbn Câbir > Süleym b. Âmir > Avf,⁶⁰⁴ Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Avf,⁶⁰⁵ Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Ebû'l-Melîh > Avf,⁶⁰⁶ Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde > Ebû Musa > Avf,⁶⁰⁷ Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde b. Ebî Musa > Avf,⁶⁰⁸ Katâde > Ebû Kılâbe > Avf⁶⁰⁹ ve Abdurrahmân b. Yezîd > Süleym b. Âmir > Avf⁶¹⁰ isnadları ile nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in, ümmetinin yarısının cennete girmesi ile onlara şefaatte bulunmak arasında muhayyer bırakıldığından söz edilmektedir.

⁶⁰¹ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 413; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 225.

⁶⁰² Tayâlisî, *Müsned*, I, 562; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 320; Ahmed b. Hanbel, VII, 950, 951, 952 (VI, 28-29); Hennâd, *Zühed*, I, 138; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme* 13; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 347-348; Rûyânî, *Müsned*, I, 231-232; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 216; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 376-377, 388-389; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 224; Âcurrî, *Şerîa*, s. 277; İbn Mende, *Îmân*, s. 508; Hâkim, *Müstedrek*, I, 165; Lâlekâî, *Sünne*, II, 149; Beyhakî, *Delâil*, VII, 87.

⁶⁰³ Ahmed b. Hanbel, VII, 939-940 (VI, 23-24); İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 215; Hâkim, *Müstedrek*, I, 109. Ahmed b. Hanbel rivâyetinde olay benzeri biçimde anlatılmış fakat burada "Ümmetimin yarısının cennete girmesi ile şefaate nâil olman için muhayyer bırakıldım" denilmiştir.

⁶⁰⁴ İbn Mâce, *Zühed* 37; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 349; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I, 326-327, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 221; İbn Mende, *Îmân*, s. 511; Hâkim, *Müstedrek*, I, 164-165. İbn Mâce rivâyetinde hadisin Hz. Peygamber'in muhayyer bırakıldığını bildiren kısmı ile sonrasına yer verilmiştir.

⁶⁰⁵ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 348-349; Rûyânî, *Müsned*, I, 233-234; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 217-218; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 185-186; Hâkim, *Müstedrek*, I, 166.

⁶⁰⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 223-224.

⁶⁰⁷ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 348-349; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 217-218; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 185-186; Hâkim, *Müstedrek*, I, 166.

⁶⁰⁸ Rûyânî, *Müsned*, I, 233-234; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 223-224.

⁶⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 225.

⁶¹⁰ Âcurrî, *Şerîa*, s. 278.

Ma'dikerib b. Abdikülâl > Avf b. Mâlik isnadı ile gelen rivâyete göre ise, Avf b. Mâlik bir gece Hz. Peygamber'i aramaya çıkmış ve Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel ile karşılaşmıştır. Bir müddet sonra ise Hz. Peygamber yanlarına gelerek onlara *"Rabbim'in beni az önce hangi konuda muhayyer bıraktığını haber vereyim mi?"* demiş ve *"Allah Teâlâ'nın kendisini ümmetinin üçte birinin hesap ve azap görmeden cennete girmesi ile şefa'at arasında muhayyer bıraktığını ve kendisinin şefaati tercih ettiğini"* haber vermiştir.⁶¹¹

Avf b. Mâlik rivâyetlerine göre, Hz. Peygamber ve sahâbîleri, bir sefer esnasında geceyi bir yerde konaklayarak geçirmişlerdir. Avf b. Mâlik, bir ara Hz. Peygamber'i görmek için kalkmış fakat onu yerinde bulamamış, bunun üzerine aramaya çıkmıştır. Onu ararken de Ebû Musa ve Muâz b. Cebel ile karşılaşmıştır. Bu esnada Hz. Peygamber yanlarına gelmiş ve Allah Teâlâ'dan gelen bir elçinin kendisini ümmetinin yarısının cennete girmesi ile ümmetine şefa'at etmesi arasında muhayyer bıraktığını ve şefaati tercih ettiğini haber vermiştir. Sahâbîler kendilerinin de o şefaate nâil olmaları için duâ istemişler, Allah Resûlü onlara duâ edip şirk koşmadan ölen bütün Müslümanların bu şefaatten faydalanacaklarını söylemiştir.

vii) İbn Ömer Rivâyeti

Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şefa'at etmek ile ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer bırakıldım. Şefaati seçtim. Çünkü o, daha umûmî ve daha yeterlidir. Siz onun muttakiler için olduğunu mu düşünüyorsunuz? Hayır, o, kötü işlere bulaşanlar ve hataya düşenler içindir."

Hadisin bu rivâyeti, Ziyâd b. Hayseme > Ali b. Nu'man b. Kurâd > ismi belirtilmeyen bir kişi > Abdullah b. Ömer⁶¹² ve Ziyâd b. Hayseme > Numan b. Kurâd⁶¹³

⁶¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 215-216. İbn Ebî Âsım bu hadisi Amr b. Osmân > Osmân > Câbir b. Gânîm > Süleym b. Âmir > Ma'dikerib > Avf isnadı ile muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyette de Hz. Peygamber'in "Ümmetinin yarısının cennete girmesi ile şefa'at arasında muhayyer bırakıldığından" söz edilmektedir. Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 355. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 41-42.

⁶¹² Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 398 (II, 75); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 329; Hatîb, *Kifâye*, s. 185-186.

⁶¹³ Bu ravinin isminin Ali b. Numan b. Kurâd olduğu da söylenmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 446-447.

> İbn Ömer⁶¹⁴ isnadları ile nakledilmiş olup Abdullah b. Ömer'den rivâyette bulunan ravinin mübhem olması, Ali b. Numan'ın tanınmaması ve isnadında ihtilaf bulunması gibi sebeplerden dolayı zayıftır.⁶¹⁵

viii) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.) gazve yaptı ve şu gün gece olana kadar kadar yürüdü. Gece olunca konakladı, insanlar da etrafında idiler. O ve onunla birlikte Enes'in annesinin eşi Ebû Talha,⁶¹⁶ falan ve filan olmak üzere dört kişi uyudu. Hz. Peygamber, bineğinin ön ayaklarını yastık edindi. Sonra o ve etrafındaki dört kişi uyudu. Gecenin üçte biri geçince kafalarını kaldırdılar fakat Hz. Peygamber'i bineğinin yanında bulamadılar. Onu aramak için gittiler ve onunla, kendilerine doğru gelirken karşılaştılar. Ona "Allah Teâlâ bizleri sana feda eylesin, neredeydin? Seni göremeyince senin için endişelendik" dediler. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Gördüğünüz yerde uyuyordum. Uykumda değirmen sesi gibi bir ses işittim ve korktum. Hemen kalktım ve oradan uzaklaştım. Cebrâîl ile karşılaştım. Bana "Ey Muhammed! Allah Teâlâ, bu saatte beni sana seni muhayyer bırakmam için gönderdi. Ya ümmetinin yarısının cennete girmesini, ya da kıyâmet gününde şefa'at etmeyi tercih et" buyurdu, ben de şefa'atı tercih ettim." Dört kişilik grup "Ey Allah'ın Peygamberi! Bizleri de o şefa'at edilecekler arasına al" dedi. Hz. Peygamber "Sizin için şefa'at vacip oldu" buyurdu. Sonra Hz. Peygamber ve o dört kişi döndüler ve on kişilik bir grupla karşılaştılar. "Peygamberimiz, rahmet peygamberi nerede?" diye sordular. Onlara olanları haber verdiler. Onlar "Allah bizi sana feda etsin. Bizleri de kıyâmet günü şefa'ate nâil olanlardan eyle" dediler. Hz. Peygamber onlara da "Sizin için şefa'at vacip oldu" buyurdu. Hep birlikte insanların bulunduğu yere geldiler ve insanların arasında "Bu, rahmet peygamberi olan Peygamberimiz'dir" dediler ve olanları anlattılar. İnsanlar hep birlikte "Allah bizi sana feda etsin. Bizleri de kıyâmet günü şefa'ate nâil olanlardan eyle" dediler. Hz. Peygamber üç defa "Allah şahit olsun ve işitenler de şahit olsun ki, şefa'atım, Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ölenler içindir" buyurdu.⁶¹⁷

Bu rivâyet, isnadındaki Ali b. Kurra b. Habîb'in "meçhûl" olmasından dolayı zayıftır.⁶¹⁸

Hiz. Peygamber'in, ümmetinin yarısının cennete girmesi ile şefa'at arasında muhayyer bırakıldığını bildiren bu hadisin bazı isnadları sahîh, bazıları ise zayıftır.⁶¹⁹ Ancak hadis, Hiz. Peygamber'e ümmetinden yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete

⁶¹⁴ İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 83-86; Lâlekâî, *Sünne*, II, 148; Beyhakî, *İ'tikâd*, s. 320-321.

⁶¹⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), IX, 327-329. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfe*, VIII, 80.

⁶¹⁶ Ebû Talha, Enes b. Mâlik'in üvey babasıdır.

⁶¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 381-382.

⁶¹⁸ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 488-489.

⁶¹⁹ Bk. Dârekutnî, *İlel*, VII, 226-227; İbnu'l-Cevzî, *İlel*, II, 920; Elbânî, *Zaîfe*, VIII, 79-82.

gireceğinin vaad edildiğini⁶²⁰ ve kendisine şefaathet yetkisi verildiğini bildiren rivâyetlere muhalif gözükmeştir.

Pek çok rivâyetle Hz. Peygamber'e şefaathet etmesi için izin verildiği bildirilmiş, ancak bunların hiçbirisinde şefaathet ile herhangi bir başka şey arasında muhayyer bırakıldığından söz edilmemiştir. Özellikle Ebû Zer rivâyetinde yer alan ve Cebrâîl'in gelip şirk koşmayanların cennete gireceğini haber verdiğinden söz eden rivâyet, Hz. Peygamber'in, ümmetin yarısının cennete girmesi ile şefaathet arasında muhayyer bırakıldığını bildiren rivâyete muhaliftir. Bu konuda esas alınması gereken rivâyetler, muhayyer bırakılmaksızın Hz. Peygamber'e şefaathet yetkisi verildiğini bildiren rivâyetler olmalıdır. Zira bu rivâyetler, hem daha sahîh hem de birbirleri ile uyumludurlar.

Bu konudaki en meşhûr hadise göre Allah Resûlü, *"Her peygamberin kabul edilmiş bir duâsı vardır. Ben ise bu duâmı şefaathet olarak ümmetim için kıyâmet gününe sakladım"* buyurmuştur. Ebû Hureyre,⁶²¹ Câbir b. Abdillâh,⁶²² İbn Abbâs,⁶²³ Ebû Saîd el-Hudrî⁶²⁴ ve Enes b. Mâlik⁶²⁵ gibi sahâbîlerden nakledilen bu hadis zaten Hz. Peygamber'in şefaathet yetkisine sahip olduğunu bildirmektedir. Bu ve Hz. Peygamber'e şefaathet verildiğini bildiren diğer rivâyetlerle, ümmetinin yarısının cennete girmesi ile şefaathet arasında muhayyer bırakıldığını bildiren rivâyetlerin bu açıdan bakıldığında uzlaştırılması oldukça zor gözükmeştir.

2. Hz. Peygamber'in, Melik-Peygamber ile Kul-Peygamber Olmak Arasında Muhayyer Bırakılması

Hz. Peygamber'in özellikle Mekke dönemi ile Medîne döneminin ilk yıllarında büyük sıkıntılar yaşadığı ve günlük ihtiyaçlarını dahi zor temin ettiğii bilinmeştir. Hatta öyle günler olmuştur ki, yiyecek bir şey bulamamış ve birkaç hurma ile karnını

⁶²⁰ Bu rivâyetlerden "Hesapsız ve Azapsız Cennete Girecek Olanlar" bölümünde ayrıntılı olarak söz edilecektir.

⁶²¹ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 413; Mâlik, Kur'ân 26; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 177; Ahmed b. Hanbel, III, 127, 221, 402, 441, 475, 521, 530-531, 680-681 (II, 275, 313, 381, 396, 409, 426, 430, 486-487); Dârimî, Rikâk 85; Buhârî, Daavât 1, Tevhîd 31; Müslim, İmân 334-340; İbn Mâce, Zühûd 37; Tirmizî, Daavât 130.

⁶²² İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 65; Ahmed b. Hanbel, V, 235, 267 (III, 384, 396); Müslim, İmân 345.

⁶²³ Tayâlisî, *Müsned*, III, 137-139; Ahmed b. Hanbel, I, 727-729, 758-759 (I, 281-282, 295-296).

⁶²⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 53 (III, 20); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 283; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 437.

⁶²⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 348, 537, 561-562, 563-564, 658, 704, 742 (III, 134, 208, 218, 219, 258, 276, 292); Buhârî, Daavât 1; Müslim, İmân 341-344.

doyurmak zorunda kalmıştır. Bazı rivâyetlerde, Allah Resûlü'nün, bu sıkıntılarla baş başa iken Allah Teâlâ'dan gelen bir elçi tarafından kul-peygamber ile melik-peygamber olmak arasında muhayyer bırakıldığından, onun, çektiği sıkıntılara rağmen kul-peygamber olmayı tercih ettiğinden söz edilmektedir.

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Cebrâîl, Peygamber (s.a.)'in yanına oturdu. Gökyüzüne baktı, bir meleğin inmekte olduğunu gördü ve “Bu melek, yaratıldığından bu yana hiç inmemiştir” dedi. Melek, inince şöyle dedi: “Ey Muhammed! Rabbin beni sana gönderdi. Seni melik-peygamber mi yapsın yoksa kul-resûl mü?” Cebrâîl “Rabbin'e karşı mütevazi ol ey Muhammed!” dedi. Hz. Peygamber “kul-resûl” dedi.⁶²⁶

Hadis, Muhammed b. Fudayl > Umâre b. Ka'kâ' > Ebû Zur'a > Ebû Hureyre isnadı ile rivâyet edilmiş olup isnad açısından sahîhtir.⁶²⁷ Ancak hadisin Ebû Hureyre'den gelen bir başka rivâyeti tespit edilememiştir.

b) İbn Abbâs Rivâyeti

Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, İbn Abbâs, şunu rivâyet etmiştir:

Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e meleklerinden birisini gönderdi. Onun yanında Cebrâîl de vardı. Melek “Allah Teâlâ, seni, peygamber-melik olmak ile peygamber-kul olmak arasında muhayyer bırakıyor” dedi. Hz. Peygamber, kendisine danışır gibi Cebrâîl'e bakınca Cebrâîl eli ile mütevazi olmasını işaret etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.), “Ben, peygamber-kul olurum” dedi. Dedi ki: “Artık bu sözden sonra Rabbine kavuşuncaya kadar bir daha asla yaslanarak yemek yemedi.”⁶²⁸

Hadisin bu rivâyeti Abdullah b. Sâlim > Zübeydî > Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilmiştir.⁶²⁹ Hadisin diğer tariklerinin ravisi olan Bakıyye b. Velîd ise, Abdullah b. Sâlim'e muhalefet etmiş ve isnadı Zübeydî > Zührî > Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs > İbn Abbâs diyerek vermiştir. Bakıyye müdellis bir

⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 13 (II, 231); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Tevâzu'*, s. 561; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 345-346; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 280; Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 155, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 417.

⁶²⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 417.

⁶²⁸ Bk. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, s. 236; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 171; Tahâvî, *Müşkil*, V, 338; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 199-200; Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 78-79, *Delâil*, I, 333-334; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 248-249.

⁶²⁹ Rivâyet için bk. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, s. 236.

ravidir.⁶³⁰ Ayrıca bu rivâyetler, Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs'ın, dedesi Abdullâh b. Abbâs'tan hadis almamış olmasından dolayı munkatıdır.⁶³¹ Hadis, yine İbn Abbâs'tan başka tariklerle de nakledilmiştir.

Miksem > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilen rivâyete göre, Cebrâîl Hz. Peygamber ile oturmuş konuşurken gökten bir melek inip “*Ey Muhammed! Allah Teâlâ, sana, kul-peygamber veya melik-peygamber olmak arasında seçim yapmanı emrediyor*” demiş, Peygamber (s.a.), Cebrâîl'in alçakgönüllü olmasını işaret etmesi üzerine kul-peygamber olmayı tercih etmiştir.⁶³² Hadisin bu tarikinin ravilerinden Muhammed b. İmrân b. Ebî Leylâ, ihtilâflı birisidir ve hafızasının iyi olmadığı gerekçesi ile tenkit edilmiştir. Hakkında olumlu kanaate sahip olan âlimler de vardır.⁶³³

Atâ b. Ebî Rabâh > İbn Abbâs tariki ile nakledilen rivâyetlere göre, Cebrâîl ile birlikte Safâ tepesi üzerinde bulunan Hz. Peygamber'e, ailesinin yanında yiyecek bir şey olmadığını söylemesi üzerine Allah Teâlâ İsrâîl'i göndermiştir. İsrâîl, Hz. Peygamber'e yeryüzünün anahtarları ile gönderildiğini belirttikten sonra ona üç şeyi arzetmesinin emredildiğini söylemiştir. Bu üç şey, Tihâme dağlarının Hz. Peygamber'le birlikte zümrüd, yakut ve altın olarak yürütülmesi, peygamber-melik olması ya da peygamber-kul olmasıdır. Allah Resûlü, Cebrâîl'in alçakgönüllü olması yönündeki işareti üzerine peygamber-kul olmayı tercih etmiştir.⁶³⁴

Taberânî, hadisi Atâ'dan sadece Sa'dân'ın rivâyet ettiğini, ondan rivâyette de Hasan b. Bîşr'in ferd kaldığını söylemiştir. Bu durumda Sa'dân b. Velîd'in “meçhûl” bir ravi olmasından dolayı⁶³⁵ hadisin bu tarikinin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

İbn Abbâs'tan üç ayrı tarikle nakledilen rivâyetler, belirli kusurlar taşımakla birlikte Ebû Hureyre rivâyeti ile içerik bakımından uyum arz etmektedir.

⁶³⁰ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 419.

⁶³¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXII, 77.

⁶³² İbn Ebî Şeybe, *Arş*, s. 85-87; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 425-426; Ebû Ş-Şeyh, *Azame*, II, 700-701; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 176-177.

⁶³³ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 418-419.

⁶³⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 165-166; Beyhakî, *Zühed*, s. 186.

⁶³⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 413.

c) Hz. Âişe Rivâyeti

Hz. Âişe'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), “*Ey Âişe! İsteseydim altın dağları benimle birlikte yürürdü*” buyurduktan sonra kendisine bir meleğin geldiğini ve onun, şöyle dediğini haber vermiştir: “*Rabbin sana selâm söylüyor ve sana istersen peygamber-melik ol, istersen peygamber-kul ol diyor.*” Cebrâîl’in “mütevazi ol” demesi üzerine Allah Resûlü, peygamber-kul olmayı tercih etmiştir.⁶³⁶

Hadisin bu rivâyeti, Ebû Ma’ser Necîh b. Abdirrahmân > Saîd el-Makburî > Âişe isnadı ile tahrîc edilmiştir. Heysemî, “hasen” olduğunu söylemişse de⁶³⁷ Necîh b. Abdirrahmân’ın zayıf bir ravi olmasından dolayı⁶³⁸ hadisin bu tariki en iyi ihtimalle “hasen li gayrihî”dir.

c) İbn Ömer Rivâyeti

Taberânî ve Ebû Nuaym’ın rivâyet ettiklerine göre, İbn Ömer şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.)’i şöyle buyururken dinledim: “Bana, gökyüzünden, daha önce benden başka hiç kimseye gelmeyen bir melek geldi. Bu melek, benden sonra da hiç kimseye gelmeyecektir. O İsrâîl’di, yanında da Cebrâîl vardı. “Selâm üzerine olsun ey Muhammed!” dedi. Sonra da “Ben, Rabbin’in sana gönderdiği elçisiyim. Bana, istersen peygamber-kul, istersen peygamber-melik olacağını haber vermeme emretti” dedi. Cebrâîl’e baktım. Cebrâîl bana alçak gönüllü olmamı işaret etti.” Peygamber (s.a.) “peygamber-kul” cevabını verdi. Daha sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Eğer melik-peygamber demiş olsaydım dağlar, yanımda altın olarak yürürdü.”⁶³⁹

Hadisin bu rivâyeti, tek bir isnadla nakledilmiş olup ravilerinden Yahya b. Abdillâh’tan⁶⁴⁰ dolayı zayıftır.

Hz. Peygamber’e melik-peygamber ile kul-peygamber olmak arasında tercihte bulunması yönünde Kur’ân dışı vahiy geldiğini gösteren ve yukarıda incelenen

⁶³⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 381; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 279; Ebû’s-Şeyh, *Ahlâku’n-Nebî*, s. 170; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 247-248.

⁶³⁷ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 418.

⁶³⁸ Necîh, Buhârî ve başkaları tarafından “münkeru’l-hadîs” kabul edilmiştir. Yahya b. Maîn, Ali b. Medîni, Ebû Zur’a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve Dârekutnî de onun zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 493-495; Zehebî, *Mizân*, VII, 12-17.

⁶³⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VI, 203. Ebû Nuaym da hadisi bu isnadla rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 256.

⁶⁴⁰ Zayıf bir ravi olduğu söylenmiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 196-197; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 418.

rivâyetlerin haricinde Muhammed b. Umeyr b. Utârid,⁶⁴¹ Tâvus (ö. 106/724),⁶⁴² Şa‘bî (ö. 103/721)⁶⁴³ Atâ (ö. 114/732)⁶⁴⁴ ve Zührî’den (ö. 124/742)⁶⁴⁵ nakledilen mürsel rivâyetler de vardır.

Elbânî, hadisin Ebû Hureyre’den gelen rivâyetinin sahîh olduğuna hükmetmiş ve İbn Abbâs rivâyetini bu hadisin şahidi olarak göstermiştir. Fakat İbn Abbâs rivâyetinin zayıf olduğunu söylemiştir. Yine Hz. Âişe rivâyeti de zayıftır.⁶⁴⁶

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), hadiste sözü edilen Hz. Peygamber’in melik olmayı değil de kul olmayı tercih etmesini şöyle yorumlamaktadır:

Peygamber (s.a.), Allah Teâlâ, kendisini melik-peygamber olmak ile kul-peygamber olmak arasında muhayyer bırakınca melik olmayı tercih etmemiştir. Bütün doğu ve batıyı kapsayan bir hükümdarlığa sahip olmanın bir keramet hatta bir mucize olduğunda şüphe yoktur. Buna rağmen Allah Resûlü, melik olmayı değil kul olmayı seçmiştir. Çünkü kul olduğu zaman mevlâsı ile iftihar eder. Melik olduğu zaman ise köleleri ile övünür. İbn Mes’ûd’un tahiyyat duâsında da geçtiği üzere “Muhammed’in Allah’ın kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim” diyerek kendisinin kul olduğunu belirtmeyi sünnet saymıştır. Mi‘râc âyetinde de “Bir gece kulunu yürüten Allah’ın şanı ne yücedir”⁶⁴⁷ denmiştir.⁶⁴⁸

Burada sahîh rivâyetlere dayanarak Hz. Peygamber’in mezkur konuda Kur’ân dışında vahiy aldığını söylemek mümkün olmakla birlikte bunlar içinde sadece Ebû Hureyre’den gelen rivâyetin sahîh kabul edildiği ve bu rivâyetin de tek bir tariki bulunduğu, bir başka ifade ile isnadının başından sonuna kadar ferd olduğu göz önüne alındığında, Kur’ân dışı vahiy konusunda ihtiyatlı olmak ve kesin bir hüküm vermekten sakınmak daha doğru gözükmektedir. Ayrıca hadisin tek sahîh rivâyetinin Ebû Hureyre gibi Medîne döneminin sonlarında Müslüman olan ve Mekke dönemi olaylarına şahitlik etmeyen birisinden gelmiş olması da hadis hakkında kesin bir neticeye ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

⁶⁴¹ İbnu’l-Mübârek, *Zühd*, s. 100-101; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 194; Ebû Nuaym, *Ma‘rife*, I, 187; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, I, 176, *Delâil*, II, 369; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 246-247.

⁶⁴² Ma‘mer, *Câmi*‘, X, 417; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 77.

⁶⁴³ Hennâd, *Zühd*, II, 410; İbn Ebî’l-Dünyâ, *Tevâzu*‘, s. 554.

⁶⁴⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 183.

⁶⁴⁵ Ma‘mer, *Câmi*‘, X, 417; İbnu’l-Mübârek, *Zühd*, s. 235-236; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 184; İbn Sa‘d, *Tabakât*, I, 380-381.

⁶⁴⁶ Bk. Elbânî, *Sahîha*, III, 3-4. Ayrıca bk. a.mlf., *Zaife*, V, 64-66.

⁶⁴⁷ İsrâ 17/1.

⁶⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI, 81.

3. Hz. Peygamber'in Ümmeti İçin Yaptığı Duâ

Medîne döneminde pek çok bölgenin Müslümanlığı kabul ederek İslâm devletine katılması ve yapılan fetihler neticesinde İslâm devleti sürekli olarak genişlemeye devam etmiştir. Bazı rivâyetlere göre, Allah Resûlü'ne, bu fetihlerin nerelere kadar uzanacağı gösterilmiştir. Yine bu rivâyetlerde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in ümmeti ile ilgili yapmış olduğu duâların bir kısmı kabul edilmiş, bir kısmı ise geri çevrilmiştir.

a) Sevbân Rivâyeti

Sevbân'dan nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah azze ve celle, benim için yeryüzünü topladı⁶⁴⁹ -veya “Rabbim benim için yeryüzünü topladı” dedi.- Onun doğusunu ve batısını gördüm (*ان الله عز وجل زوى لي الأرض أو قال ان ربي زوى لي الأرض فرأيت مشارقها ومغاربها*). Ümmetimin saltanatı, benim için toplanan yerlere kadar ulaşacaktır. Bana kırmızı ve beyaz iki hazine verildi. Rabbim'den, ümmetimi bir kıtlık senesi ile helak etmemesini ve kendileri dışında onları tamamen yok edecek bir orduyu başlarına musallat etmemesini istedim. Rabbim şöyle buyurdu: “Ey Muhammed! Ben bir hüküm verdiğim zaman o geri çevrilmez. Ben sana vaad ediyorum ki, ümmetini bir kıtlık senesi ile helak etmeyeceğim. Ümmetine karşı yertzündeki ülkelerdekiler -ya da “yeryüzünün her tarafındakiler” demiştir- toplansalar bile, birbirlerini esir alıncaya kadar kendileri dışında onları tamamen yok edecek bir orduyu başlarına musallat etmeyeceğim.”

(Daha sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu:) “Ben, ümmetim adına yoldan çıkarıcı imamlardan (yöneticilerden) korkuyorum. Ümmetim içinde bir defa kılıç çekildiğinde bir daha kıyâmet gününe kadar o kılıç kınına konmaz. Ümmetimden bazı kabileler müşriklere katılmadıkça ve yine ümmetimden bazı kabileler putlara tapmadıkça kıyâmet kopmaz. Ümmetimden otuz yalancı çıkacak ve bunların her biri peygamber olduğunu söyleyecek. Ben, peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra peygamber yoktur. Ümmetimden bir grup hak yolunda mücadeleye devam edecek, muhalifleri onlara zarar veremeyecektir. Allah'ın emri (kıyâmet) gelinceye kadar bu böyle devam edecektir.”⁶⁵⁰

Hadisin bu rivâyeti, Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân isnadı ile pek çok kimse tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Ebî Şeybe rivâyetinde Hammâd, “*bana kırmızı ve beyaz iki hazine verildi*” ifadesinden sonra şöyle

⁶⁴⁹ Hadisteki “zevâ li el-arza” ifadesi “onu topladı ve avuçlarına aldı” anlamına gelmektedir. Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 216; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 425; Kurtubî, *Müfhim*, VII, 216.

⁶⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 456 (V, 278). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 311; Ahmed b. Hanbel, VII, 456, 470 (V, 278, 284); Müslim, Fiten 19; Ebû Dâvud, Fiten 1; Tirmizî, Fiten 14; Harbî, *Garîbu'l-hadîs*, III, 956; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 85, 116, *Sünne*, s. 85; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 220-221; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 289; Kuzâî, *Müsnedü's-şihâb*, II, 166-167; İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 198; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 215.

demıştır: Eyyûb’u bir kere de şöyle derken işittim. (Hz. Peygamber devamla şöyle buyurdu:) “*Ben o iki hazineyi Fâris ve Rumların mal ve mülkleri olarak tevil ettim.*”

Müslim, hadisi Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân isnadı ile tahrîc etmiş ve bu rivâyette bir önceki rivâyetten farklı olarak Hz. Peygamber’in “*Allah Teâlâ, bana, kırmızı ve beyaz iki hazine verdi*” buyurduğunu bildirdikten sonra hadisin geri kalan kısmının Eyyûb > Ebû Kılâbe isnadı ile gelen rivâyet ile benzer olduğunu söylemiştir.⁶⁵¹ Her ne kadar Müslim, Katâde rivâyetinin Eyyûb > Ebû Kılâbe rivâyeti ile benzer olduğunu söylemişse de aslında iki rivâyet arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. İbn Hibbân’ın Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân isnadı ile naklettiği rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ benim için yeryüzünü topladı. Onun doğusunu ve batısını gördüm. Bana kırmızı ve beyaz iki hazine verdi. Ümmetimin hâkimiyeti, benim için dürülen o yerlere kadar ulaşacaktır. Ben Rabbim’den, ümmetimi bir kıtlık yılı ile helak etmemesini, kendileri dışında onları yok edecek bir düşmanı ümmetime musallat kılmamasını ve ümmetimi birbirine düşürüp kiminin hıncını kimine tattırmamasını istedim. Bana “Ey Muhammed! Ben bir şey verdiğim zaman o geri çevrilmez. Sana ümmetini bir kıtlık yılı ile yok etmeyeceğimi, onları yok edecek kendileri dışında bir orduyu başlarına musallat etmeyeceğimi vaad ediyorum. Fakat onları birbirine düşüreceğim. Değişik bölgelerdeki insanlar onlara karşı toplansalar bile, bir kısmı bir kısmını öldürene ve esir edene kadar (düşmanı onlara musallat etmeyeceğim)” buyurdu. Ümmetimden bazı kabileler, şirke ve putlara tapmaya dönecektir...”⁶⁵²

Hadisin bu rivâyeti, Saîd b. Beşîr > Katâde⁶⁵³ ve Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Kılâbe⁶⁵⁴ isnadları ile de tahrîc edilmiştir. Eyyûb tariki ile nakledilen önceki rivâyetlerde Hz. Peygamber’in iki duâsından söz edilirken burada üç duâ ettiği ve birisinin geri çevrilip ikisinin kabul edildiği haber verilmektedir. Hadisin bazı kaynaklardaki rivâyetleri ise ihtisâr edilerek nakledilmiştir.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ Müslim, Fiten 19.

⁶⁵² İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 109-110.

⁶⁵³ Bk. İbn Mâce, Fiten 9; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 170-171, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 45-46.

⁶⁵⁴ Hâkim, *Müstedrek*, V, 362-363. Bu rivâyetin devamında Sevbân, Hz. Peygamber’in başka şeylerden de söz ettiğini belirterek birbiri ile bağlantısı olmayan başka sözler de aktarmıştır. Ancak bunların hiçbirisi, bu hadisin önceki rivâyetlerinde yer almamıştır.

⁶⁵⁵ Bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 558; Tirmizî, Fiten 32, 43, 51; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 105; Hâkim, *Müstedrek*, V, 361.

Sevbân'dan gelen tüm rivâyetler dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in değişik zamanlarda söylemiş olduğu sözlerin, tek bir metne dönüştürülerek nakledildiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Resûlü, yeryüzünün doğusu ile batısını gördüğünden ve kendisine iki hazine verildiğinden ayrı bir zamanda; Rabbi'nden üç istekte bulunduğu ve bunların ikisinin kabul edilip birisinin geri çevrildiğinden ise bir başka zamanda söz etmiştir. Hadisin devamında yer alan ve "dalâlete götüren imamlardan, ümmetinden bazı grupların müşriklere katılacağından, bazılarının da putlara tapacağından, otuz yalancı deccal çıkacağından ve hak üzerinde olan bir grubun var olacağından" bahsedilen kısımlar da farklı zamanlarda Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu sözlerin birleştirilerek nakledilmesinden ibarettir. Ayrıca bu hadis, benzeri ifadelerle yalnızca Şeddâd b. Evs'den rivâyet edilmiştir.

b) Şeddâd b. Evs Rivâyeti

Şeddâd'dan nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, benim için yeryüzünü dürdü. Böylece onun doğusunu ve batısını gördüm. Ümmetimin hâkimiyeti, benim için toplanan yerlere kadar uzanacaktır. Bana beyaz ve kırmızı iki hazine verildi. Rabbim'den ümmetimi bir kıtlık yılı ile helak etmemesini, tamamını yok edecek bir düşmanı onların başına musallat etmemesini ve onları birbirine düşürüp kiminin hıncını kimine tattırmamasını istedim. Alla Teâlâ "Ey Muhammed! Ben bir hüküm verdiğim zaman o geri çevrilmez. Ben sana ümmetin için onları bir kıtlık yılı ile helak etmeyeceğimi, bazıları bazılarını yok edip öldürene, bir kısmı bir kısmını esir edene kadar, kendileri dışından onların tamamını yok edecek bir düşmanı başlarına musallat etmeyeceğimi vaad ediyorum" buyurdu." Resûlullah (s.a.) de şöyle buyurdu: "Ben ümmetim adına yalnızca dalâlete götürecekt imamlardan korkuyorum. Ümmetim arasında kılıç çekildiğinde, o kılıç bir daha kıyâmete kadar ümmetim üzerinden kaldırılmaz."⁶⁵⁶

Şeddâd'dan nakledilen tüm rivâyetler, Ma'mer > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû'l-Eş'as > Ebû Esmâ isnadına dayanmaktadır. Bezzâr'ın *Müsned*'inde yer alan ve Ahmed b. Mansûr vasıtası ile Abdurrezzâk'tan gelen rivâyetin sonunda Ahmed b. Mansûr'un Abdurrezzâk'a "bu hadisin Sevbân'dan gelmiş olması gerektiğini" söylemesi üzerine Abdurrezzâk "hayır, gördüğün gibi bu böyledir" diyerek⁶⁵⁷ hadiste hata bulunmadığını belirtmiştir. Yine Abdurrezzâk, Ma'mer dışındakilerin "Ebû Esmâ > Sevbân" diyerek

⁶⁵⁶ Abdurrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I/2, 210-211; Ahmed b. Hanbel, V, 833-834 (IV, 123); Bezzâr, *Müsned*, VIII, 413-414; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 303-304; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 321.

⁶⁵⁷ Bezzâr, *Müsned*, VIII, 414.

hadisi naklettiklerini işittiğini, Ma‘mer’in ise bu hadisi Ebû Esmâ > Şeddâd b. Evs diyerek rivâyet ettiğini söylemiştir.⁶⁵⁸

Diğer rivâyetler ile karşılaştırıldığında Ma‘mer’in hadisi tam olarak zabtedemediği anlaşılmaktadır. Zira Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde ve Yahya b. Ebî Kesîr hadisi Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân diyerek rivâyet etmişlerdir. Eyyûb’dan rivâyette bulunan Abbâd b. Mansûr ve Hammâd b. Zeyd de sahâbî ravisi olarak Sevbân’ı zikretmişlerdir. Burada Ma‘mer, tüm ravilere muhalefet etmiş ve Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû’l-Eş’as > Ebû Esmâ > Şeddâd b. Evs diyerek Sevbân yerine isnadda Şeddâd’ı zikretmiştir.

Yahya b. Maîn “İnsanlar Eyyûb konusunda Hammâd b. Zeyd ile muhalefet ederlerse bu konuda Hammâd’ın rivâyeti esas alınır”⁶⁵⁹ diyerek Hammâd tariki ile gelen rivâyetin daha sağlam olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca Şeddâd rivâyetinin hatalı olduğu, doğru olanın Sevbân rivâyeti olduğu da söylenmiştir.⁶⁶⁰ Tüm bunlardan, Ma‘mer’in hadisin isnadında hata yaptığı ve Sevbân yerine yanlışlıkla Şeddâd b. Evs’i zikrettiği ortaya çıkmaktadır.

İbrahim el-Harbî (ö. 285/898), bu hadisin pek çok tarikine eserinde yer vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre, bazı raviler hadisi Sevbân’dan muttasıl, bazıları da Ebû Kılâbe’den (ö. 104/722) mürsel olarak rivâyet etmişlerdir ve bu ihtilafların tamamı Eyyûb es-Sahtiyânî’ye (ö. 131/748) dayanmaktadır. Zira hadisin muttasıl ve mürsel rivâyetleri Eyyûb tariki ile nakledilmiştir.⁶⁶¹ Ancak Katâde’nin hadisi Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân isnadı ile nakletmiş olması, hadisin muttasıl olarak rivâyetinde bir problem bulunmadığına delildir.

Hadis, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin bir delili olarak görülmüş ve onun belirttiği gibi hadiste sözü edilenlerin gerçek olduğunun ortaya çıktığı söylenmiştir. Buna da Müslümanların doğu ve batıya hâkim olmaları delil gösterilmiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁸ Abdurrezzâk, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I/2, 211.

⁶⁵⁹ Mizzi, *Tehzîbu’l-Kemâl*, VII, 248.

⁶⁶⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri.), XXVIII, 340.

⁶⁶¹ Bk. Harbî, *Garîbu’l-hadîs*, III, 957-958.

⁶⁶² Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, VIII, 425; Kurtubî, *Müfhim*, VII, 217.

Kurtubî'ye (ö. 656/1258) göre, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in gözünün idrakini kuvvetlendirmiş ve görme kapasitesini artırmış, böylece Allah Resûlü oturduğu yerden çok uzak yerleri müşâhede etmiştir. Bu olay, daha önce Mekke'de oturup Beyt-i Makdis'i görmesine benzemektedir. Allah Teâlâ'nın, onu temsil sureti ile göstermesi de mümkün olmakla birlikte ilk görüş daha evladır.⁶⁶³ Burada Hz. Peygamber'e yeryüzünün tamamı değil yalnızca Müslümanların hâkim olacakları yerler gösterilmiştir. Zira yeryüzünde Müslümanların hâkimiyetlerine alamayacakları, saltanatlarının ulaşamayacağı yerler vardır. Bu bölgeler, kendisine gösterilen kısımlara dahil değildir.⁶⁶⁴

Sevbân hadisinde Hz. Peygamber'in şu üç konuda Kur'ân dışı vahiyle bilgilendirildiğinden söz edilmektedir:

- 1) Müslümanların ele geçirecekleri ve hâkimiyet kuracakları yerler gösterilmiştir.
- 2) Kendisine kırmızı ve beyaz iki hazine verilmiştir.
- 3) Rabbi'nden üç istekte bulunmuş, bunların ikisi kabul edilip bir isteği geri çevrilmiştir.

Hadis külliyyatında Hz. Peygamber'e bu üç konuda Kur'ân dışı vahiyle bilgi verildiğini gösteren daha başka rivâyetler vardır. Ancak bu rivâyetlerin hiçbirisinde bu üç madde bir arada zikredilmemiştir. Bu nedenle, bu rivâyetleri üç kısımda incelemek uygun olacaktır.

- 1) Sevbân rivâyeti dışında Hz. Peygamber'e Müslümanların hâkimiyet kuracakları yerlerin gösterildiğinden açıkça bahseden bir başka rivâyet tespit edilememiştir. Ancak doğrudan olmasa da buna işaret eden rivâyetler vardır. Ukbe b. Âmir ile Ebû Hureyre'den gelen ve Allah Resûlü'ne yeryüzünün ya da yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının verildiğinden söz eden rivâyetleri bu kısımda değerlendirmek mümkündür.

⁶⁶³ Kurtubî, *Müfhim*, VII, 216.

⁶⁶⁴ Harbî, *Garîbu'l-hadis*, III, 962.

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Daha önce geçtiği üzere, Ebû Hureyre'den Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

“Cevâmiu'l-kelim ile gönderildim. Korku ile yardıma mazhar oldum. Ben bir zaman uyurken yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana verildi ve bunlar elime kondu.” Ebû Hureyre dedi ki: “Resûlullah (s.a.) vefat etti. Siz şimdi o hazineleri çıkarıyorsunuz.”⁶⁶⁵

Hadisteki “yeryüzü hazinelerinin anahtarları verildi” sözü ile “Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetinin yapacağı fetihler”in kastedildiği söylenmiştir.⁶⁶⁶ Bu da hadisin, önceki Sevbân hadisi ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

b) Ukbe b. Âmir Rivâyeti

Ukbe'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.), bir gün çıkmış ve Uhud ehline cenaze namazı kılmıştır. Sonra dönüp minbere çıkarak “*Ben sizin için Havz'a ilk ulaşan olacağım. Sizin için şahitlik yapacağım. Allah'a yemin ederim ki, ben (şu anda) Havzım'a bakmaktayım. Bana arzın hazinelerinin anahtarları -ya da arzın anahtarları- verildi. Vallahi ben, benden sonra sizin şirke döneceğinizden korkmuyorum. Fakat ben, sizin dünya için birbirinizle rekabet etmenizden korkuyorum*” buyurmuştur.⁶⁶⁷

Hadis, bu lafızlarla yalnızca Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdillâh > Ukbe isnadı ile nakledilmiştir.

⁶⁶⁵ Hadis için bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 99; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 310; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303-304; Ahmed b. Hanbel, III, 100, 110, 224, 440-441, 595, 719 (II, 264, 268, 314, 396, 455, 501-502); Buhârî, Cihad 122, Ta'bîr 22, İ'tisâm 1; Müslim, Mesâcid 6-8; Nesâî, Vücûbu'l-Cihâd 1; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 423-424; Serrâc, *Müsned*, s. 136; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 346; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 277-278; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 17-18, IV, 171-172.

⁶⁶⁶ Bk. Nevevî, *Minhâc*, V, 8; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 159.

⁶⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, V, 899 (IV, 149). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 911 (IV, 153-154); Buhârî, Cenâiz 72, Megâzî 28, Menâkıb 25, Rikâk 7, 53; Müslim, Fezâil 30; Hammâd b. İshâk, *Teriketu'n-Nebî*, s. 54-55; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 305; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 173-174; Rûyânî, *Müsned*, I, 86; İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 78-79; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 472-473, 474-475, VIII, 18, XIV, 560; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137-138; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 21, *Delâil*, III, 306-307; İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 302; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 40-41. Hadisin bazı rivâyetleri ihtisar edilerek nakledilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 912 (IV, 154); Buhârî, Megâzî 17; Müslim, Fezâil 31; Ebû Dâvud, Cenâiz 71; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 511; Rûyânî, *Müsned*, I, 83; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 34, *Müşkil*, XII, 431, 432; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137.

c) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Câbir'den rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü (s.a.) “*Bana, üzerinde ipek bir kadife bulunan bir atın üstünde dünyanın anahtarları verildi*” buyurmuştur.⁶⁶⁸

Hadis, Hüseyin b. Vâkîd > Ebû’z-Zübeyr > Câbir isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisin aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyetinde, “*Bana, dünya hazinelerinin anahtarları alaca bir at üzerinde verildi. Bunu bana Cebrâîl getirdi*” denilmiştir.⁶⁶⁹

Bu hadis, Ebû’z-Zübeyr’den dolayı bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Zehebî, hadisin Hüseyin b. Vâkîd tariki ile gelen rivâyetini “münker” kabul etmiştir.⁶⁷⁰ Her ne kadar Heysemî, hadisin ricalinin sika kimseler olduğunu söylemişse de⁶⁷¹ Ebû’z-Zübeyr’in müdellis bir ravi olması ve hadisi an’ane ile rivâyet etmesi nedeni ile hadise zayıf hükmü vermek daha doğru gözükmektedir.⁶⁷² Münâvî (ö. 1031/1622) de Ebû Hureyre’den gelen “*Cevâmiu’l-kelim ile gönderildim. Korku ile yardıma mazhar oldum. Ben bir zaman uyurken yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana verildi ve bunlar elime kondu*”⁶⁷³ hadisinin, bu hadise tercih edileceğini söylemiştir.⁶⁷⁴

Sevbân, Ebû Hureyre ve Ukbe b. Âmir rivâyetleri, ümmetinin fetihler yapacağını ve bu fetihler sonucunda geniş bir coğrafyaya hâkim olacağını Hz. Peygamber’e Kur’ân dışı bir vahiyle bildirildiğini haber vermektedir. Sevbân rivâyetinde bu bilginin Allah Teâlâ tarafından verildiği bildirilmişken, diğer rivâyetlerde Allah Resûlü “*Bana verildi*” buyurarak her ne kadar açıkça bilgisinin kaynağını söylememişse de bu ifadede bu bilginin kaynağının Allah Teâlâ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sevbân rivâyetine göre, Müslümanların nereleri ele geçirecekleri de Hz. Peygamber’e gösterilmiştir.

⁶⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 98 (III, 327-328); İbn Ebî Âsım, *Zühed*, s. 83; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 279; Ebû’ş-Şeyh, *Ahlâku’n-Nebî*, s. 225.

⁶⁶⁹ İbn Ebî Âsım, *Zühed*, s. 83; Ebû’ş-Şeyh, *Ahlâku’n-Nebî*, s. 225.

⁶⁷⁰ Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 308.

⁶⁷¹ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 419.

⁶⁷² Bk. Elbânî, *Zaife*, IV, 217.

⁶⁷³ Hadis için bk. Ma’mer, *Câmi’*, XI, 99; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 310; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303-304; Ahmed b. Hanbel, III, 100, 110, 224, 440-441, 595, 719 (II, 264, 268, 314, 396, 455, 501-502); Buhârî, Cihad 122, Ta’bir 22, İ’tisâm 1; Müslim, Mesâcid 6-8; Nesâî, Vücûbu’l-Cihâd 1; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, V, 423-424; Serrâc, *Müsned*, s. 136; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 346; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 277-278; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, III, 17-18, IV, 171-172.

⁶⁷⁴ Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, V, 2593.

2) Sevbân'dan nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in "*Bana kırmızı ve beyaz iki hazine verildi*" buyurduğundan söz edilmektedir. İki hazine ifadesinin "altın ve gümüş" anlamında olduğunu söyleyenler yanında,⁶⁷⁵ bununla, Kayser ve Kısra'nın hazinelerinin, saraylarının ve ülkelerinin kastedildiğini belirtenler de vardır.⁶⁷⁶ Bu ikinci görüşün daha kuvvetli olduğu diğer hadislerden anlaşılmaktadır. Zira Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kısra öldüğünde yerine başka kısra gelmez, Kayser öldüğünde de yerine başka kayser gelmez. Muhammed'in nefsinin elinde tutana yemin olsun ki, o ikisinin hazineleri Allah yolunda harcanacaktır."⁶⁷⁷

Bu hadis Câbir b. Semura⁶⁷⁸ ve Ebû Saîd el-Hudrî'den⁶⁷⁹ de rivâyet edilmiştir.⁶⁸⁰ Abdullah b. Sa'd ve Berâ b. Âzib'den nakledilen rivâyetlerde ise Kur'ân dışı bir vahiyle Fars ve Bizans topraklarının fethedileceğinin Hz. Peygamber'e haber verildiği anlatılmaktadır.

a) Abdullah b. Sa'd Rivâyeti

Abdullah b. Sa'd'dan nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, bana, Fâris'i, kadınlarını, oğullarını, mallarını ve silahlarını verdi. Bana Rûm'u, kadınlarını, oğullarını, silahlarını ve mallarını da verdi ve beni Himyer ile destekledi."⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 216; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 425; Nevevî, *Minhâc*, XVIII, 222.

⁶⁷⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 425; Kurtubî, *Müfhim*, VII, 217; Nevevî, *Minhâc*, XVIII, 222.

⁶⁷⁷ Hadis için bk. Hemmâm, *Sahîfe*, s. 9; Ma'mer, *Câmi'*, XI, 388; Şâfiî, *Müsned*, s. 363; Humeydî, *Müsned*, II, 467-468; Ahmed b. Hanbel, III, 18, 35, 119, 549, 653 (II, 233, 240, 271-272, 437, 476); Buhârî, *Farzu'l-Humus* 8, Menâkıb 25, Eymân 3; Müslim, *Fiten* 75-76; Tirmizî, *Fiten* 41; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 234-235; Tahâvî, *Müşkil*, I, 444-445; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 83; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 165, 282.

⁶⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 26, 41, 57-58 (V, 92, 99, 105-106); Buhârî, *Farzu'l-Humus* 8, Menâkıb 25, Eymân 3; Müslim, *Fiten* 77; Bezzâr, *Müsned*, X, 199; Tahâvî, *Müşkil*, I, 445; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 85; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 495, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 31.

⁶⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 245, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 345. Hadisin bu rivâyeti, Ubeyd b. Kesîr'in "metrûk" olmasından dolayı zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 368.

⁶⁸⁰ Bu rivâyetlerde doğrudan Kur'ân dışı vahye delalet eden bir ifade yer almadığı için bunların isnadı verilmemiştir.

⁶⁸¹ Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, s. 280; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 28; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 553; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 173-174. Taberânî'nin *Müsnedü's-şâmiyyîn*'in de yer alan ve aynı isnadla gelen rivâyette sahâbî ravisinin adı Abdullah b. Mesud olarak geçmektedir.

Hadis, yalnızca Bakıyye > Buhayr b. Sa‘d > Hâlid b. Ma‘dân > Abdullah b. Sa‘d isnadı ile rivâyet edilmiştir ve ravilerinden Bakıyye’nin müdellis olmasından dolayı zayıftır.⁶⁸²

b) Berâ b. Âzib Rivâyeti

Berâ b. Âzib rivâyetinde Hz. Peygamber’in hendek kazılmasını emretmesi üzerine hendek kazılmaya başlanmış, ancak önlerine çıkan bir kaya, her türlü uğraşa rağmen kırılmamıştı. Durumun kendisine haber verilmesi üzerine Allah Resûlü, kayanın bulunduğu yere gelerek eline bir kazma alıp besmele çekmiş ve kayaya vurmuştur. İlk vuruşta kayanın üçte biri parçalanmış, bunun üzerine Allah Resûlü *“Allah en büyüktür. Bana Şam’ın anahtarları verildi. Şu anda onların kırmızı saraylarını görüyorum”* buyurmuştur. İkinci vuruşunda kayanın üçte biri daha kırılmış ve Allah Resûlü *“Allah en büyüktür. Bana Fars topraklarının anahtarları verildi. Allah’a yemin olsun ki, ben buradan Medâin’in beyaz sarayını görüyorum”* buyurmuştur. Sonra bir darbe daha indirmiş, bunun üzerine kayanın geri kalan kısmı da parçalanmıştır. Bunun ardından da *“Allah en büyüktür. Bana Yemen’in anahtarları verildi. Buradan San’a’nın kapılarını görüyorum”* buyurmuştur.⁶⁸³

Hadisin tüm rivâyetleri Avf el-A‘râbî > Meymûn b. Estâz > Berâ b. Âzib isnadı ile tahrîc edilmiştir. Meymûn hakkında bazı tenkitler bulunmaktadır. Heysemî’ye göre, Meymûn’u sadece İbn Hibbân⁶⁸⁴ tevsik etmiş fakat bir grup zayıf saymıştır.⁶⁸⁵

Bu konuda sahâbî ravisinin adının zikredilmediği ve Ma‘mer b. Râşid tarafından Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Hemmâm eş-Şa‘bânî > Resûlullah (s.a.)’in ashâbından Has’am’lı bir adam isnadı ile nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) Tebük gazvesinde bir gece ayakta durmuş, bu esnada sahâbîler etrafına toplanmışlardır. Hz. Peygamber *“Allah Teâlâ, bana bu gece iki hazine, Fars ve Rumların hazinelerini verdi ve beni Himyer melikleri ile destekledi. Mülk sadece Allah’ındır. Gelirler, Allah’ın*

⁶⁸² Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 26, VII, 50-51.

⁶⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 378; Ahmed b. Hanbel, VI, 361-362 (IV, 303); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 269-270; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, II, 150-151; Rûyânî, *Müsned*, I, 166-167; Beyhakî, *Delâil*, III, 421.

⁶⁸⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 418.

⁶⁸⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 137. Yahya b. Maîn de Meymun’un sika olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 233.

malından alırlar ve Allah yolunda savaşırılar” buyurmuştur.⁶⁸⁶ Hadisin bu rivâyeti, Ebû Hemmâm eş-Şa‘bânî’nin meçhûl olması ve sahâbî ravisinin isminin tasrih edilmemesinden dolayı zayıftır.⁶⁸⁷

Konu ile ilgili rivâyetlerin büyük kısmının zayıf olduğu dikkat çekmektedir. Ancak sahîh isnadlarla tahrîc edilen rivâyetler, Hz. Peygamber’in, ümmetinin bazı yerleri fethedeceğinden ve buralardan elde edilecek malların Müslümanların istifadesine sunulacağından, önceden haberdar olduğunu ve bu bilginin Kur’ân dışı bir vahye dayandığını göstermektedir.

3) Sevbân hadisinde sözü edilen Hz. Peygamber’in Rabbi’ne duâ ettiği ve isteklerinin bir kısmının kabul edilip bir kısmının reddedildiğine dair pek çok rivâyet bulunmaktadır.

a) Habbâb b. Eret Rivâyeti

Abdullah b. Habbâb’dan “Sizi birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter”⁶⁸⁸ âyeti hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Habbâb b. Eret -ki o Bedir savaşına katılanlardandı- bir gece namaz kılarken Resûlullah (s.a.)’i gözetledi. (Habbâb şöyle dedi:) Sabah olduğunda ona “Ey Allah’ın Peygamberi! Dün gece sizin, daha önce hiç kılmadığınız bir namazı kıldığınızı gördüm” dedim. Hz. Peygamber “Haklısın, o, bir korku ve ümit namazı idi. Rabbim’den o namazda üç istekte bulundum. Bana ikisini verdi, birini geri çevirdi. Bizi, önceki ümmetleri helak ettiği şeylerle helak etmemesini istedim, kabul etti. Bize düşmanın musallat olmamasını istedim, bu isteğimi de kabul etti. Bizi birbirimize düşürmemesini istedim, bunu ise kabul etmedi.”⁶⁸⁹

Hadisin bu rivâyeti, Ma‘mer > Zührî > Abdullah b. Hâris > Abdullah b. Habbâb isnadı ile Habbâb’dan nakledilmiştir.⁶⁹⁰ Şuayb b. Ebî Hamza⁶⁹¹ ve Sâlih b. Keysân⁶⁹²

⁶⁸⁶ Ma‘mer, *Câmi*‘, XI, 48; Ahmed b. Hanbel de bu hadisi Abdurrezzâk vasıtası ile Ma‘mer’den rivâyet etmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 441-442 (V, 272).

⁶⁸⁷ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 228, X, 24; İbn Hacer, *Ta‘cîlu’l-menfe’a*, s. 603; Elbânî, *Zâife*, VII, 50.

⁶⁸⁸ En’âm 6/65.

⁶⁸⁹ Abdurrezzâk, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I/2, 210. Ayrıca bk. a.g.e., a.y.

⁶⁹⁰ Abdurrezzâk, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I/2, 210; Bezzâr, *Müsned*, VI, 60; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 304; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 433-434.

⁶⁹¹ Ahmed b. Hanbel, VII, 66 (V, 109); Nesâî, *Kıyâmu’l-Leyl* 16, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 420; Şâî, *Müsned*, II, 400-401; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 432-433, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 223.

⁶⁹² Ahmed b. Hanbel, VII, 66 (V, 109); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 420; Şâî, *Müsned*, II, 399-400; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 218; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 433.

tarikleri ile Zührî'den gelen rivâyetler, Ma' mer rivâyetine göre bazı yönlerden farklıdır. Hadisin bu rivâyetlerine göre, Habbâb şöyle demiştir:

Bir gece Resûlullah (s.a.)'i gözetledim. Resûlullah (s.a.) fecre kadar bütün gece namaz kıldı. Allah Resûlü selâm verdiğinde Habbâb onun yanına gitti ve "Ey Allah'ın Resûlü! Anam-babam sana feda olsun. Sen bu gece öyle bir namaz kıldın ki, ben daha önce böyle bir namaz kıldığını görmedim" dedim. Hz. Peygamber "Evet, bu, bir korku ve ümit namazıdır. Rabbim'den üç haslet istedim (سَأَلْتُ رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى ثَلَاثَ خِصَالٍ). İkisini kabul etti, birisini ise kabul etmedi. Rabbim'den bizi önceki ümmetler gibi helak etmemesini istedim. Bu isteğimi kabul etti. Düşmanların bize galip gelmemesini istedim. Bunu da kabul etti. Rabbim'den bizi birbirimize düşürmemesini istedim fakat bunu kabul etmedi" buyurdu.⁶⁹³

Numan b. Râşid isnadı ile Zührî'den nakledilen bir başka rivâyette, Hz. Peygamber'in uzun bir namaz kıldığı, sahâbîlerin Hz. Peygamber'e bunu söylemeleri üzerine Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu haber verilmektedir:

"Allah Teâlâ'dan üç şey istedim. İkisini bana verdi birisini ise kabul etmedi. Ümmetimi kıtlık ile helak etmemesini istedim, kabul etti. Kendileri dışında onlara düşmanın musallat olmamasını istedim, bunu da kabul etti. Kiminin hincını kimine tattırmamasını istedim. Bunu ise kabul etmedi."⁶⁹⁴

Taberânî, Zübeydî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb ve Ebû Üveys > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb isnadları ile de benzeri bir hadisi rivâyet ettiklerini belirtmiştir.⁶⁹⁵ Hadis Zübeydî > Zührî > Habbâb isnadı ile de nakledilmiştir fakat bu isnadla gelen rivâyetler munkatıdır.⁶⁹⁶

Habbâb rivâyetlerinin büyük kısmı Zührî tariki ile nakledilmiş olmasına rağmen bunların bazılarında "*Ümmetimi önceki ümmetler gibi helak etmemesini istedim,*" bazılarında ise "*Ümmetimi kıtlıkla helak etmemesini istedim*" denilmiştir. "Kıtlık ile helak edilmeme" isteğinin, hadisin diğer rivâyetleri dikkate alındığında daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

b) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Sa'd'dan rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir:

⁶⁹³ Ahmed b. Hanbel, VII, 65-66 (V, 108-109).

⁶⁹⁴ Tirmizî, Fiten 14; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 433.

⁶⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 433-434.

⁶⁹⁶ Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 71-72.

Resûlullah (s.a.) birgün çölden geldi ve Muâviyeoğulları mescidine uğradı. İçeri girdi ve iki rekât namaz kıldı, biz de onunla birlikte namaz kıldık. Uzun süre Rabbine duâ etti sonra bizden tarafa dönüp şöyle buyurdu: “Rabbim’den üç şey istedim. İkisini kabul etti, birisini geri çevirdi. Ümmetimi kıtlıkla helak etmemesini istedim, kabul etti. Ümmetimi suda boğmak sureti ile helak etmemesini istedim, bunu da kabul etti. Ümmetimin kendi aralarında savaşmamasını istedim. Bu isteğimi kabul etmedi.”⁶⁹⁷

Hadisin bu rivâyeti, Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa’d b. Ebî Vakkâs > Sa’d b. Ebî Vakkâs isnadı ile tahrîc edilmiştir. Burada sözü edilen “suda boğmak sureti ile helâk etmemesi” isteği, hadisin daha önce geçen rivâyetleri ile Sa’d Ebî Vakkâs’tan nakledilen diğer rivâyetlerde yer almamaktadır. Aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber, Muâviyeoğulları mescidinde iki rekât namaz kılıp uzun süre Rabbine duâ ettikten sonra şöyle buyurmuştur:

“Rabbim’den üç şey istedim. İkisini bana verdi, birisini ise vermedi. Ümmetimi kıtlıkla helak etmemesini ve kendileri dışında onlara düşmanı musallat kılmamasını istedim (bunları kabul etti). Onları birbirine düşürmemesini istedim. Bunu ise kabul etmedi.”⁶⁹⁸

Hadisin Ebû Davud’un *Sünen*’inde yer alan ve zayıf olduğu bildirilen⁶⁹⁹ rivâyeti ise, önceki rivâyetlerden lafız ve mânâ olarak oldukça farklıdır. Eş’as b. İshâk b. Sa’d > Âmir b. Sa’d > Sa’d b. Ebî Vakkâs isnadı ile nakledilen bu rivâyete göre, Sa’d şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) ile Mekke’den Medîne’ye gitmek üzere yola çıktık. Azverâ denilen yere yaklaştığımızda (bineğinden) indi. Sonra ellerini kaldırdı ve bir müddet Allah’a duâ etti. Ardından secdeye gitti. Uzun süre secdede kaldı... (Ahmed b. Sâlih, Hz. Peygamber’in bunu üç defa yaptığını söylemiştir). Sonra şöyle buyurdu: “Rabbim’den üç şey istedim ve ümmetim için şefaatte bulundum. Ümmetimin üçte birini bağışladı. Rabbim’e bundan dolayı şükretmek için secdeye gittim. Sonra başımı kaldırdım ve Rabbim’den ümmetim için (bağışlanma) diledim. Yine üçte birini benim için bağışladı. Buna şükretmek amacıyla Rabbim için secdeye kapandım. Sonra başımı kaldırdım ve Rabbim’den ümmetim için (bağışlanma) diledim. Bana geri kalan üçte biri de verdi.”⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64-65, 311-312; Ahmed b. Hanbel, I, 476, 490 (I, 175, 181-182); Müslim, Fiten 20, 21; İbn Ebî Âsım, *Diyât*, s. 195; Bezzâr, *Müsned*, III, 328; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 312; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 602-603; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 219-220; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIV, 214-215.

⁶⁹⁸ Devrakî, *Müsned*, s. 83.

⁶⁹⁹ Elbânî, *Zaifu Süneni Ebî Dâvud*, s. 269.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvud, Cihâd 162. Beyhakî, hadisi Ebû Dâvud’dan rivâyet etmiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 518.

Bu rivâyetin, isnad açısından zayıf olduğu gibi metin yönünden de daha önce geçen rivâyetlere aykırı olduğu görülmektedir. Bu nedenle hadisin bu rivâyetinin “münker” olduğu anlaşılmaktadır.

c) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Huzeyfe’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), Beni Muâviye bölgesine gitti. Ben de peşinden gittim. Orada sekiz rekât duhâ namazı kıldı ve bu namazı uzattı. Namazı bitirince “Ey Huzeyfe! Sana namazı uzattım” dedi. “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” dedim. “Ben o namazda Allah Teâlâ’dan üç şey istedim. İkisini kabul etti, birisini ise geri çevirdi. Ümmetime, başkalarının galip gelmemesini istedim, kabul etti. Kıtlıklarla ümmetime hâkim olmamasını istedim, bu isteğimi de kabul etti. Savaşlarının aralarında olmamasını istedim. Bu isteğimi ise geri çevirdi” buyurdu.⁷⁰¹

Hadisin bu rivâyeti, İbn Ebî Şeybe tarafından “Allah Teâlâ’nın Muhammed (s.a.)’e Verdikleri” babında⁷⁰² tahrîc edilmiş olup Muhammed b. İshâk’dan dolayı zayıftır.⁷⁰³

d) Muâz b. Cebel Rivâyeti

Muâz b. Cebel’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün namaz kıldı ve namazı oldukça uzattı. Namazdan çıkınca “Ey Allah’ın Resûlü! Bugün namazı uzattınız” dedim. “Ben, bir korku ve ümit namazı kıldım ve Allah Teâlâ’dan ümmetim için üç şey istedim. İkisini kabul etti, birisini ise geri çevirdi. Kendileri dışından bir düşmanı ümmetime musallat etmemesini istedim, kabul etti. Onları suda boğarak öldürmemesini istedim, bunu da kabul etti. Aralarında savaşmamalarını istedim. Bu isteğimi ise geri çevirdi” buyurdu.⁷⁰⁴

Hadisi bu lafızlarla Ebû Muâviye, A‘meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd isnadı ile Muâz’dan rivâyet etmiştir. Hadisin Abîde b. Humejd,⁷⁰⁵ Yahya b. Saîd,⁷⁰⁶

⁷⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64, 312.

⁷⁰² Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 69.

⁷⁰³ Muhammed b. İshâk hadisi an’ane ile rivâyet etmiştir. Alâî, Muhammed b. İshâk’ın ancak “haddesena” gibi tahdîs sigalarından birini kullandığında huccet olduğunu, aksi takdirde hadisleri ile ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Bk. Alâî, *Câmiu’t-tahsîl*, s. 261-262.

⁷⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64; İbn Mâce, Fiten 9.

⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, VII, 369 (V, 240).

⁷⁰⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 603.

Cerîr⁷⁰⁷ ve Veki⁷⁰⁸ tarikleri ile A‘meş’ten nakledilen rivâyetleri, önceki rivâyete göre bazı ayrıntılara sahiptir. Bu rivâyetlere göre, Muâz şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)’i görmek için geldim. Bana önceden çıktığı söylendi. Kiminle karşılaştı isem Hz. Peygamber’in önceden uğradığını söyledi. Aramaya devam ettim ve sonunda onu namaz kılarken buldum. Ben de arkasında namaza durdum. Namazı uzattı. Namazı bitirdikten sonra “Ey Allah’ın Resûlü! Uzun bir namaz kıldınız” dedim. Resûlullah (s.a.) bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ben, bir korku ve ümit namazı kıldım. Allah Teâlâ’dan üç şey istedim. İkisini kabul etti, birisini geri çevirdi. Ümmetimi suda boğarak helak etmemesini istedim, kabul etti. Kendilerinden olmayan düşmanları ümmetime galip kılmamasını istedim, bu isteğim de kabul edildi. Ümmetimin kendi aralarında savaşmamasını istedim. Bu isteğim ise kabul görmedi.”

Hadisin buraya kadar incelemiş olduğumuz Muâz rivâyetleri, Racâ el-Ensârî tariki ile nakledilmiş olup Racâ’nın meçhûl bir ravi olmasından dolayı zayıftır.⁷⁰⁹

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ tariki ile Muâz’dan nakledilen bir başka rivâyette Resûlullah (s.a.)’in kıyâmı, rükûu ve secdeleri çok güzel bir namaz kıldığı, Muâz’ın bu durumu Hz. Peygamber’e hatırlatması üzerine onun, bir korku ve ümit namazı kıldığını bildirdikten sonra şöyle buyurduğu anlatılmaktadır:

“Rabbim’den üç şey istedim. İkisini kabul etti, birisini ise vermedi. Ümmetimi helak olacakları bir açlık yılı ile öldürmemesini istedim, kabul etti. Kendileri dışındakilerden bir düşmanı onlara musallat etmemesini istedim. Bunu da kabul etti. Ümmetimin savaşının kendi aralarında olmamasını istedim. Bu isteğimi ise kabul etmedi.”⁷¹⁰

Bu rivâyetler, İbn Ebî Leylâ’nın Muâz ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır, dolayısıyla zayıftır.⁷¹¹ Muâz b. Cebel’den gelen ve yine munkatı olan bir başka rivâyet daha vardır. Ebû Kılâbe’den rivâyet edildiğine göre, Şam’da taûn salgını çıkması üzerine Amr b. Âs bu durumun kötü olduğunu düşünmüş ve oradan kaçılmasını tavsiye etmiştir. Muâz b. Cebel, bundan haberdar olunca Amr’ın sözünü hoş karşılamamış ve tâûn hastalığının şehâdet ve rahmet vesilesi ve aynı zamanda Peygamber (s.a.)’in duâsı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Kılâbe “Tâûn’un şehâdet ve rahmet olduğunu biliyordum. Fakat bana haber verilinceye kadar

⁷⁰⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 457-458.

⁷⁰⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 458.

⁷⁰⁹ Bk. Elbâni, *Sahîha*, IV, 302.

⁷¹⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 376 (V, 243). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 384 (V, 247); Harbî, *Garîbu’l-hadîs*, III, 960; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VIII, 450-451. Ayrıca bk. Bûsîrî, *İthâf*, X, 206-207.

⁷¹¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVI, 422.

Peygamber'in duâsının ne olduğunu bilmiyordum" dedikten sonra kendisine Resûlullah (s.a.)'in bir gece namaz kıılıp namazında hummâ veya tâûn için duâ ettiğinin, sahâbîlerin bu duruma şaşırarak sabah olunca sebebini sormaları üzerine Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunun haber verildiğini söylemiştir:

"Rabbim'den ümmetimi kıtlık ile helak etmemesini istedim, bu isteğimi kabul etti. Kendileri dışında onları yok edecek bir düşmanı ümmetime musallat etmemesini istedim, bu isteğimi de kabul etti. Onları birbirine düşürüp kiminin hincını kimine tattırmamasını istedim. Bunu kabul etmedi. Bunun üzerine hummâ veya tâûn, hummâ veya tâûn, hummâ veya tâûn dedim."⁷¹²

Hadisin bu rivâyeti, Ebû Kılâbe'nin, Muâz'la görüşmemiş ve kendisine hadisi kimin naklettiğini bildirmemiş olmasından dolayı isnad açısından munkatıdır.⁷¹³

Hadisi Muâz'dan rivâyet edenlerden birisi de Mikdâm b. Ma'dikerib'dir. Mikdâm'dan gelen rivâyete göre, Muâz ve arkadaşları, namaz kıılmakta olan Hz. Peygamber'in yanına gitmişler, namazı bitirince Muâz "Bu namazda, diğer namazlarınızda yapmadığınız bir şey yaptınız" demiş, Allah Resûlü, bunun korku ve ümit namazı olduğunu bildirdikten sonra Rabbi'nden üç istekte bulunduğunu, bunlardan ikisinin kabul edilip birinin reddedildiğini söylemiştir. Bu üç isteği, Müslümanların köklerini kazıyacak bir düşmanı onlara musallat etmemesi, ümmeti yok edecek bir kıtlığı başlarına getirmemesi ve ümmetin savaşının kendi aralarında olmamasıdır. Üçüncü istek geri çevrilmiş, diğerleri kabul edilmiştir.⁷¹⁴ Hadisin Mikdâm rivâyeti, Abdulvehhâb b. Dahhâk'tan dolayı zayıftır. Ebû Davud (ö. 275/889), Abdulvehhâb'ın hadis uydurduğunu söylemiştir. Nesâî (ö. 303/915), Ukaylî (ö. 322/934), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Beyhakî (ö. 458/1066) de onun "metrûk" olduğuna hükmetmişlerdir.⁷¹⁵

Muâz rivâyetlerinin tamamı, diğer sahâbîlerden gelen rivâyetlerle kısmen mutâbık olmasına rağmen zayıf isnadlarla nakledilmiştir.

e) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği nakledilmiştir:

Bir sefer esnasında Resûlullah (s.a.)'in sekiz rekât duhâ namazı kıldığını gördüm. Namazı bitirince "Ben bir korku ve ümit namazı kıldım. Rabbim'den üç şey

⁷¹² Ahmed b. Hanbel, VII, 387 (V, 248).

⁷¹³ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 32; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVI, 450.

⁷¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 392, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 172.

⁷¹⁵ Bk. Zehebî, *Muğnî*, II, 22; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 288-289.

istedim. İkisini kabul edip birisini reddetti. Ümmetimi kılıklarla imtihan etmemesini istedim, kabul etti. Düşmanlarının onlara galip gelmemesini istedim. Bunu da kabul etti. Onları birbirine düşürmemesini istedim. Bunu ise kabul etmedi” buyurdu.⁷¹⁶

Hadisin bu rivâyeti, Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilmiştir. Aynı isnadla gelen İbn Huzeyme ve Hâkim rivâyetlerinde “*Ümmetimi kılıklarla imtihan etmemesini istedim*” yerine “*Ümmetimi kılıklarla öldürmemesini istedim*” denilmiştir.⁷¹⁷

Cünâde b. Mervân > Mübârek b. Fedâle > Hasan el-Basrî > Enes isnadı ile tahrîc edilen bir başka rivâyette “Duhâ namazı” ile ilgili kısma yer verilmemiş, sadece Hz. Peygamber’in bir önceki hadiste zikri geçen isteklerinden ve bunların ikisinin kabul edilip birisinin geri çevrildiğinden söz edilmiştir.⁷¹⁸

Hadisin Enes b. Mâlik rivâyeti iki ayrı tarikten gelmekte ise de tariklerinden biri Cünâde’den,⁷¹⁹ diğeri de Dahhâk b. Abdillâh’tan⁷²⁰ dolayı zayıftır.

f) Ebû Basra el-Gıfârî Rivâyeti

Hiz. Peygamber’in Rabbin’den bazı isteklerde bulunduğunu bildiren hadisin bir diğeri sahâbî ravisi Ebû Basra el-Gıfârî’dir. Ahmed b. Hanbel’in Ebû Basra’dan rivâyet ettiğine göre, Hiz. Peygamber, Rabbi’nden dört şey istemiş, bunların üçü kabul edilip biri reddedilmiştir. Allah Resûlü, Rabbi’nden, ümmetini dalâlet üzerinde birleştirmemesini, önceki ümmetleri helak ettiği gibi ümmetini kılıklarla helak etmemesini ve onları birbirine düşürüp kiminin hıncını kimine tattırmamasını istemiştir. Bu rivâyette dördüncü istek sayılmamıştır. Taberânî rivâyetine göre, dördüncü isteği “kendileri dışında bir düşmanın ümmetine galip gelmemesi”dir.⁷²¹

⁷¹⁶ Ahmed b. Hanbel, IV, 377-378 (III, 146). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 402 (III, 156); İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 606-607; Hâkim, *Müstedrek*, I, 424-425.

⁷¹⁷ İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 606-607; Hâkim, *Müstedrek*, I, 424-425.

⁷¹⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’s-sagîr*, I, 7-8.

⁷¹⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 321-322.

⁷²⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XIX, 469, XX, 45.

⁷²¹ Ahmed b. Hanbel, VIII, 796-797 (VI, 396); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 89; İbn Abdilber, *Câmi’*, s. 277 (muhtasar).

Hadisin isnadında Ebû Basra'dan nakilde bulunan ravinin adı zikredilmediği için inkıta vardır.⁷²² Ayrıca bu rivâyette Hz. Peygamber'in dört istekte bulunduğundan ve daha önceki rivâyetlerin hiçbirisinde yer almayan “*Ümmetimi dalâlet üzerinde birleştirmemesini istedim*” buyurduğundan söz edilmektedir. “*Ümmetin dalâlet üzerinde birleşmeyeceğinden*” Ka'b b. Âsım'dan nakledilen rivâyette de söz edilmektedir.

g) Ka'b b. Âsım Rivâyeti

Ka'b'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber, “Allah Teâlâ, ümmetime karşı bana üç konuda yardım etti. Aç kalmayacaklar, dalâlet üzerinde birleşmeyecekler, Müslümanların tamamı yok edilmeyecektir” buyurmuştur.⁷²³ Şureyh b. Ubeyd tariki ile Ka'b'dan gelen bu rivâyet Muhammed b. İsmail b. Ayyâş'tan dolayı zayıftır.⁷²⁴ Hadisin Saîd b. Zerbî > Hasan el-Basrî tariki ile Ka'b'dan gelen bir diğer rivâyetinde ise “Allah Teâlâ, ümmetime, dalâlet üzerinde birleşmeyecekleri konusunda yardım etti” denilmiştir.⁷²⁵ Bu rivâyet ise, Saîd b. Zerbî'nin “münkerü'l-hadis” olmasından dolayı zayıftır.⁷²⁶

h) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Seleme'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Rabbim'den üç şey istedim. İkisini bana verdi, birisini ise kabul etmedi. Rabbim'den, ümmetimi kılıklarla helak etmemesini istedim, kabul etti. Ümmetimin bir kısmıyla bir kısmını yok etmemesini istedim. Bu isteğimi kabul etmedi. Kendileri dışından ümmetime düşman musallat etmemesini istedim, bunu kabul etti.”⁷²⁷

Hadisin Süddî tariki ile gelen bir başka rivâyeti daha vardır. İbn Ebî Hâtım ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Rabbim'den ümmetim için dört haslet istedim. Üçünü kabul etti, birisini geri çevirdi. Ümmetimin tamamını küfre düşürmemesini istedim, kabul etti. Kendileri dışında onlara bir düşmanın galip

⁷²² Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 240-241, VII, 321.

⁷²³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 43.

⁷²⁴ Bk. Elbânî, *Zılâlu'l-cenne*, s. 43, *Sahiha*, III, 320.

⁷²⁵ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 40.

⁷²⁶ Bk. Elbânî, *Zılâlu'l-cenne*, s. 40, *Sahiha*, III, 319-320.

⁷²⁷ Bezzâr, *Müsned*, XV, 240.

gelmemesini istedim, kabul etti. Sizden önceki ümmetlere azap ettiği gibi ümmetime azap etmemesini istedim, bunu da kabul etti. Ümmetimin kendi aralarında savaşmamasını istedim. Bu isteğimi geri çevirdi.”⁷²⁸

Taberî ise bu hadisi Süddî’den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyette Peygamber (s.a.)’in şöyle buyurduğu bildirmektedir:

“Rabbim’den bazı özellikler istedim. Üçünü kabul etti, birisini ise geri çevirdi. Ümmetimin tamamını küfre düşürmemesini istedim, kabul etti. Kendileri dışındakilerden onlara düşman musallat etmemesini istedim, kabul etti. Kendilerinden önceki ümmetlere azap ettiği gibi onlara azap etmemesini istedim, kabul etti. Ümmetimin savaşını kendi aralarında yapmamasını istedim, bunu kabul etmedi.”⁷²⁹

Taberî hadisi Esbât > Süddî isnadı ile tahrîc etmiştir ve hadis bu haliyle mürseldir. İbn Ebî Hâtim ve Taberânî ise bu hadisi yine Esbât > Süddî isnadı ile Ebû Hureyre’den muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir. Hadisi Ahmed b. Mufaddal, Esbât’tan mürsel; Amr b. Muhammed el-Ankazî ise yine Esbât’tan muttasıl olarak rivâyet etmiştir ve burada bir ihtilaf bulunduğu açıktır. Ayrıca İbn Ebî Hâtim ve Taberânî rivâyetleri, Ebû Hureyre’den gelmiş olmasına rağmen Bezzâr rivâyeti ile ihtilaf halindedir. Heysemî, Taberânî rivâyetinin ricalinin sika olduğunu söylemiştir.⁷³⁰ Fakat hadisin ravilerinden İsmail es-Süddî’nin, çoğunluk tarafından sika ve sadûk bir kimse olarak kabul edilmesine rağmen bazı âlimler tarafından zayıf olduğu belirtilmiştir.⁷³¹ Bundan dolayı Zehebî onun “hasenu’l-hadis” olduğunu söylemiştir.⁷³² Ayrıca bu konuda Hz. Peygamber’den nakledilen diğer rivâyetlerde üç istekten söz edilmiş olması, söz konusu rivâyetteki dördüncü isteğin “şâz” olduğunun delilidir. Ayrıca Velîd b. Rabâh > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilen rivâyette de üç istekten söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Rabbim’den üç şey istedim. İkisini kabul etti, diğer isteğimi geri çevirdi. Ümmetimi kıtlıklarla helak etmemesini istedim, kabul etti. Kendileri dışındakilerden onlara düşman musallat etmemesini istedim, kabul etti. Onları birbirine düşürüp kimine kiminin hıncını tattırmamasını istedim. Bunu ise kabul etmedi.”⁷³³

⁷²⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 1312; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 504, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XI, 157.

⁷²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 305.

⁷³⁰ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 321.

⁷³¹ Bk. Zehebî, *Mîzân*, I, 395-396.

⁷³² Bk. Zehebî, *Kâşif*, II, 120.

⁷³³ Hâkim, *Müstedrek*, V, 420.

Diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerle uyum arzetmesinden dolayı bu rivâyetin delil olarak alınması daha uygun gözükmeştir.

i) Hâlid el-Huzâî Rivâyeti

Nâfî b. Hâlid tariki ile Hâlid el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.), rûkû ve secdelerini tam yaptığı kısa bir namaz kılmış, ardından şöyle buyurmuştur:

“(Bu namaz) korku ve ümit namazı idi. Bu namazda Rabbim'den üç şey istedim. İkisini verdi, birini geri çevirdi. Rabbim'den önceki ümmetlerin karşılaşmış olduğu azapların sizin başınıza gelmemesini istedim, kabul etti. O'ndan, kökünüze kazıyacak bir düşmanı size musallat etmemesini istedim, kabul etti. Sizi birbirinize düşürüp bazınızın hıncını bazınıza tattırmamasını istedim, bunu kabul etmedi.”

Hadisin ravilerinden Ebû Mâlik şöyle demiştir: “Nâfî b. Hâlid el-Huzâî'ye, “Baban bunu Resûlullah (s.a.)'den işitti (mi?)” diye sordum. “Evet, bu hadisi bir topluluğa Resûlullah (s.a.)'in ağzından işittiğini naklederken onu dinledim” dedi.”⁷³⁴

Bu hadisi Nâfî'den Ebû Mâlik Sa'd b. Târik rivâyet etmiştir. Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin aynı isnadla Nâfî'den naklettikleri rivâyette Hâlid el-Huzâî'nin, Hz. Peygamber'in ashâbından olduğu bildirildikten sonra şöyle dediği haber verilmektedir:

Resûlullah (s.a.), insanlar etrafına oturduğu zaman namaz kıldığında, rûkû ve secdeleri tam, kısa bir namaz kıları. Birgün oturdu, oturmayı o kadar uzun tuttu ki, kimimiz “susun, ona vahiy iniyor” diye işaret etti. Namaz tamamlanınca topluluktan bazıları “Ey Allah'ın Resûlü! Oturmayı çok uzun tuttunuz. Bundan dolayı bazılarımız size vahiy indiğini işaret etti” dediler. Hz. Peygamber “Hayır, o, korku ve ümit namazı idi. O namazda Allah Teâlâ'dan (üç) istekte bulundum. İkisini verdi, birini ise geri çevirdi. O'ndan, sizden öncekilerin uğradığı gibi sizi azaba uğratmamasını istedim. Onu bana verdi. O'ndan, tamamınızı yok edecek bir düşmanı size musallat etmemesini istedim. Bunu da kabul etti. Yine O'ndan, sizi birbirinize düşürüp kiminizin hıncını kiminize tattırmamasını istedim. Bu isteğimi kabul etmedi.

Ebû Mâlik dedi ki: “(Nâfî b. Hâlid'e) Baban bunu Resûlullah'tan işitti (mi?)” dedim. “Evet, onu, bu hadisi Resûlullah (s.a.)'den şu on parmağı sayısınca işittiğini söylerken dinledim” dedi.”⁷³⁵

“Hz. Peygamber'e o anda vahiy geldiğinin” zannedildiğini bildiren ifadeleri, Ebû Mâlik'ten yalnızca Muhammed b. Fudayl rivâyet etmiştir. Hadisi Muhammed b. Fudayl gibi Ebû Mâlik'ten nakleden Mervân b. Muâviye ile Abbâd b. Avvâm'ın vahiy hadisesinden söz etmemeleri, bu ifadelerin Muhammed b. Fudayl'a ait olabileceğini göstermektedir.

⁷³⁴ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 463-464; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 303; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 80.

⁷³⁵ Ebû Ya'lâ, *Mefârid*, s. 112-113; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 81.

Heysemî, Hâlid el-Huzâî'den gelen bu hadis ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu hadisi Taberânî değişik isnadlarla rivâyet etmiştir. Bu isnadlardaki ravilerin bazıları Nâfi‘ b. Hâlid⁷³⁶ haricinde *Sahîh*⁷³⁷ ravileridir. İbn Ebî Hâtim, Nâfi‘i zikretmiştir⁷³⁸ ve hiç kimse onu cerh etmemiştir. Bu hadisi ayrıca Bezzâr da rivâyet etmiştir.”⁷³⁹ Bûsîrî ise, Bezzâr ve Ebû Ya‘lâ tarafından tahrîc edilen Hâlid rivâyetinin “hasen” olduğuna hükmetmiştir.⁷⁴⁰

Hâlid rivâyetlerinde, önceki rivâyetlerden farklı olarak “ümmetimi kıtlık ile helak etmemesini istedim” yerine “önceki ümmetler gibi azaba uğratmamasını istedim” denilmiştir.

j) Ali b. Ebî Tâlib Rivâyeti

Hiz. Ali'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.), Rabbi'nden ümmetinin açıklıkla helak edilmemesini ve müşriklerden ümmetine düşman musallat kılmamasını istemiş, Allah Teâlâ bunları kabul etmiş, ümmetinin kendi aralarında savaşmaması isteğini ise geri çevirmiştir.⁷⁴¹

Hadisin bu rivâyeti, Ebû Huzeyfe es-Sa‘lebî > Ziyâd b. İlâka > Câbir b. Semura > Ali isnadı ile tahrîc edilmiş olup Ebû Huzeyfe es-Sa‘lebî'nin meçhûl olmasından dolayı zayıftır.⁷⁴²

⁷³⁶ Nâfi‘ sika bir ravidir. Bk. İclî, *Târîhu's-sikât*, s. 447.

⁷³⁷ Burada kastedilen Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'idir.

⁷³⁸ İbn Ebî Hâtim, Hâlid hakkında babasının “Hâlid el-Huzâî, sahâbîdir, kendisinden oğlu Nâfi‘ rivâyetinde bulunmuştur. Kufelilerden sayılır,” Nâfi‘ hakkında da “Babası kanalı ile Peygamber (s.a.)'den rivâyetinde bulunmuştur. Ondan da Ebû Mâlik el-Eşcaî rivâyet etmiştir” dediğini aktarmıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 362, VIII, 457. İbn Hacer ise Nâfi‘ hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: İbn Ebî Hâtim, Hâlid'in tercemesinde babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “Hâlid ve oğlu Nâfi‘ meçhûldür.” Bk. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 189. Burada ya İbn Hacer'den ya da müstensihlerden kaynaklanan bir hata vardır. Çünkü Ebû Hâtim'in meçhûl olarak değerlendirdiği iki kişi, Hâlid ve oğlu Nâfi‘ değil, babası vatisası ile Hiz. Peygamber'den rivâyetinde bulunan Hâlid isimli kişi ile kendisinden rivâyetinde bulunan oğlu Muhammed'dir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 362. *Lisân*'da yanlışlıkla bu değerlendirme Hâlid ve oğlu Nâfi‘e atfedilmiştir.

⁷³⁹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 322-323.

⁷⁴⁰ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, X, 206.

⁷⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 67.

⁷⁴² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 322.

k) İbn Abbâs Rivâyeti

Hadisin İbn Abbâs rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) Tebük gazvesinden dönüp umre yaptıktan sonra annesinin kabrine gidip uzun süre Rabbi'ne duâ etmiş, daha sonra Allah Teâlâ'dan, annesi için kıyâmet gününde şefa'at etmeyi istemiştir. Allah Teâlâ ise bunu kabul etmemiştir.⁷⁴³ Bu sırada Cebrâîl gelip şöyle demiştir:

“İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı.”⁷⁴⁴ Sen de İbrahim'in babasından uzaklaştığı gibi ondan uzaklaştın. (Hz. Peygamber de şöyle demiştir:) “Ben ona acıdım, sonuçta o, benim annemdir. Rabbim'e, ümmetim üzerindeki dört şeyi kaldırması için duâ ettim. İkisini kaldırdı, ikisini ise kaldırmayı kabul etmedi. Rabbim'e ümmetime gökten taş yağdırmaması, onları yerden (sularla) boğmaması, ümmetimi birbirine düşürmemesi ve kiminin hıncını kimine tattırmaması için duâ ettim. Gökten taş yağdırma ve yerden (sularla) boğma hükmünü ümmetimden kaldırdı. İki şeyi ise kaldırmaktan çekindi. Katl ve şiddetli ölüm.”⁷⁴⁵

Hadisin ravilerinden Ebû'd-Derdâ, İshâk b. Abdullah b. Keysân ve Abdullah b. Keysân'ın meçhûl oldukları belirtilmiştir ki,⁷⁴⁶ bu da hadisin bu tarikinin zayıf olduğunu göstermektedir. Ancak hadisin Saîd b. Cübeyr tariki ile İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivâyeti daha vardır. Bu rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

“Muhammed (s.a.), Rabbi'nden ümmetini birbirine düşürüp kiminin hıncını kimine tattırmamasını istedi. Allah Teâlâ bunu kabul etmedi.”⁷⁴⁷

Heysemî hadisin ravilerinden Muhammed b. Ebî Leylâ'nın hafızası kötü (seyyiu'l-hıfz) birisi olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁸ Dolayısı ile bu rivâyet de zayıftır.

l) Abdullah b. Abdullah b. Câbir b. Atîk Rivâyeti

Abdullah b. Abdullah şöyle demiştir: Abdullah b. Ömer, Ensâr köylerinden birisi olan Beni Muâviye'de yanımıza geldi. “Resûlullah (s.a.)'ın bu mescidinizin neresinde namaz kıldığını biliyor musun?” diye sordu. “Evet” dedim ve ona bir köşeyi işaret ettim. “Orada yapmış olduğu üç duânın ne olduğunu biliyor musun?” diye sordu. “Biliyorum” dedim. “Bana onları haber ver” dedi. “Kendileri dışından onlara düşmanı galip getirmemesi ve kılıklarla onları helak etmemesi için duâ etti ve bunlar kabul edildi. Birbirlerine düşmemeleri için de

⁷⁴³ Hz. Peygamber'in annesine istiğfârda bulunmak için Allâh Teâlâ'dan izin istediğine ve bu konuda kendisine izin verilmediğine dair rivâyetler “Kabir Ziyareti” bölümünde incelenecektir.

⁷⁴⁴ Tevbe 9/114.

⁷⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 423. Bu hadisi İbn Merdûye de rivâyet etmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 274.

⁷⁴⁶ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 153-154.

⁷⁴⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 11.

⁷⁴⁸ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 322.

duâ etti fakat bu duâsı kabul edilmedi” dedim. “Doğru söyledin” dedi. İbn Ömer, “şiddetli ölümler (herc) kıyâmet gününe kadar devam edecektir” dedi.⁷⁴⁹

Yahya b. Yahya hadisi Mâlik > Abdullah b. Abdillâh b. Câbir b. Atîk diyerek nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel ise Mâlik > Abdullah b. Câbir b. Atîk > Câbir b. Atîk isnadı ile hadisi Abdurrahmân b. Mehdî’ye okuduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel’in bu rivâyeti, lafız olarak bir önceki rivâyet ile aynıdır.⁷⁵⁰ İbn Ebî Âsım ise hadisi Mâlik’ten Abdullah b. Câbir b. Atîk > Câbir b. Atîk isnadı ile tahrîc etmiştir.⁷⁵¹ Görüldüğü gibi tüm rivâyetler Mâlik tariki ile gelmiş olmasına rağmen, hadisi İbn Ömer’den nakleden ravinin kimliği konusunda ihtilaf edilmiştir. Aynı ihtilaf *Muvatta* ravileri arasında da vardır.

İbn Vehb, İbn Bükeyr, Ma’n b. İsa gibi raviler Mâlik > Abdullah b. Abdillâh isnadı ile rivâyet etmiş ve Abdullah b. Abdillâh ile İbn Ömer arasında bir başka ravi zikretmemişlerdir. Bazıları, Mâlik > Abdullah b. Abdillâh b. Câbir b. Atîk > Atîk b. Hâris diyerek rivâyetinde bulunmuşlardır. Bir kısmı da Mâlik > Abdullah b. Abdillâh b. Câbir b. Atîk > Câbir b. Atîk demiştir. Tinnîsi, Musa b. A’yen ve Mutarrif bunlardandır. İbn Abdilber, bu ihtilafları aktardıktan sonra Yahya b. Yahya rivâyetinin doğruya en yakın olduğuna hükmetmiştir. Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî de Abdullah b. Abdillâh b. Câbir’in İbn Ömer’den semâ’ını sahîh saymışlardır ki, bu da Yahya rivâyetinin doğru olabileceğini gösteren bir diğer delildir.⁷⁵² Bu konudaki bir başka delil Ubeydullâh b. Ömer’in aynı hadisi Abdullah b. Abdillâh b. Câbir’den rivâyet etmiş olmasıdır. Bu rivâyete göre, Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

“Resûlullah (s.a.), mescidinizde duâ etti ve Rabbi’nden üç şey istedi. Allah Teâlâ ikisini kabul etti, bir isteğini ise geri çevirdi. Rabbi’nden, ümmeti dışından kendilerine galip gelecek bir düşmanı başlarına musallat etmemesini istedi, bu isteğini kabul etti. Kıtliklarla ümmetini helak etmemesini istedi, bu isteğini de kabul etti. Ümmetini birbirine düşürmemesini istedi, bu isteğini ise geri çevirdi.”⁷⁵³

⁷⁴⁹ Mâlik, Kur’ân 35. Hâkim de bu hadisi Mâlik’ten rivâyet etmiştir fakat bu rivâyette Abdullah b. Ömer yerine Abdullah b. Amr denmiştir. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, V, 420.

⁷⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 835-836 (V, 445). Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 320.

⁷⁵¹ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 427.

⁷⁵² Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 195-196.

⁷⁵³ İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 196.

Bu rivâyette anlatılanlar, bir önceki rivâyetkilerle benzer olmasına rağmen önceki rivâyette Hz. Peygamber'in duâsını Abdullah b. Abdillâh b. Câbir, bu rivâyette ise İbn Ömer nakletmiştir.

Bu konuda Hasan el-Basrî'nin mürsel olarak naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber'in Rabbi'nden dört şey istediğinden, bu isteklerden üçünün kabul edilip birinin geri çevrildiğinden söz edilmektedir. Hadiste sözü edilen istekler, köklerini kazıyacak bir düşmanı başlarına musallat etmemesi, ümmetini açıklıkla karşı karşıya bırakmaması, dalâlet üzerinde birleştirmemesi ve onları birbirine düşürüp kiminin hincını kimine tattırmamasıdır. Bu dördüncü istek kabul edilmemiştir.⁷⁵⁴

Hadisin tespit edebildiğimiz rivâyetleri bunlardır ve bu rivâyetlerin önemli bir kısmı sahîh isnadlarla nakledilmiştir.⁷⁵⁵ Bu konuda vârid olan sahîh rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'e elde edeceği zaferlerle ümmetinin geniş bir coğrafyaya yayılacağı haber verilmiştir. Özellikle Bizans ve Fars topraklarının Müslümanların hâkimiyetine gireceği kendisine bildirilmiş, Allah Resûlü de bunu ümmetine haber vermiştir. Kısa bir zaman sonra da bildirdiği üzere Müslümanlar o toprakları fethetmişlerdir.

Yine bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber, ümmeti için üç istekte bulunmuş, bunlardan ikisi kabul edilip birisi geri çevrilmiştir. Bu üç isteği, ümmetinin kıtlıkla helak edilmemesi, bu ümmeti yok edecek bir düşmanın başlarına musallat edilmemesi ve ümmetin birbirine düşmesi sonucunda iç savaşların çıkmamasıdır.⁷⁵⁶ Üçüncü istek hariç diğerleri kabul görmüştür.

Bu isteklere verilen cevaplardan Kur'ân'da söz edilmemiş olması, burada Kur'ân dışı bir vahyin etkin olduğunu ve bu Kur'ân dışı vahiyle Hz. Peygamber'in isteklerine cevap verildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in hadiste zikri geçen istekleri İslâm âlimleri tarafından “*De ki: Allah'ın size üstünüzden (gökten) veya*

⁷⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 305. Bu konuda Hasan el-Basrî'den gelen bir başka mürsel rivâyet daha vardır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 305-306.

⁷⁵⁵ Bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 302-303.

⁷⁵⁶ Elbânî, her ne kadar “suda boğarak öldürme” isteğinin mahfuz olduğunu, böylece hadisin aslında boğulma ve kıtlıkla helakin birlikte zikredildiğini, buna da Sa'd b. Ebî Vakkas rivâyetinin delil olduğunu söylemişse de [bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 303], kanaatimizce “suda boğmama, önceki ümmetlere yaptığı gibi azap etmeme, dalâlete düşürmeme” gibi istekler, ravilerin hadisi tam olarak zabtedememeleri neticesinde yanlışlıkla zikredilmiş olmalıdır. Zira rivâyetlerin büyük kısmında “ümmetin kıtlıkla helak edilmemesi, düşmanların bu ümmete musallat kılınmaması ve ümmetin birbirine düşmemesi” isteklerinden söz edilmektedir.

ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye ya da sizi birbirinize düşürüp kiminize kiminizin huncunu tattırmaya gücü yeter”⁷⁵⁷ âyeti çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁷⁵⁸ Bu konuda Taberî’nin (ö. 310/923) açıklamaları, âyet ile hadis arasındaki ilişkinin tespiti açısından son derece önemlidir. Taberî, Hz. Peygamber’in Rabbi’nden üç şey istediğini bildiren hadis ile bu âyetin bağlantılı olduğuna dikkat çektikten sonra âyetin o zamanki müşrikler ve onların yolundan gidip Rableri’ne muhalefet edenler hakkında inmiş olmasının mümkün olduğunu, bundan dolayı Hz. Peygamber’in, Rabbi’nden, daha önceki ümmetlerin başına gelen bu olaylardan ümmetini korumasını istemiş olabileceğini söylemiştir. Hz. Peygamber’in bu duâsı vesilesi ile de Allah Teâlâ, ümmeti bu felaketlerden korumuştur.⁷⁵⁹

4. İsrâ ve Mi’râc

Daha önce “Kur’ân Dışı Vahyin İmkânı” bölümünde Kur’ân’da kısmen söz edilmiş olmasından dolayı İsrâ olayı ve Mi’rac hadisesine az da olsa temas edilmişti. Bu konuda yirmiden fazla sahâbîden nakledilen rivâyetler hadis musannefatında ve tarih kaynaklarında yer almaktadır.⁷⁶⁰ Bu rivâyetlerde İsrâ ve Mi’rac olayının öncesi, meydana geldiği zaman ve sonrasında gerçekleşen olağanüstü olaylardan söz edilmektedir.

“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir”⁷⁶¹ âyetinde de belirtildiği üzere, bu yolculuk Hz. Peygamber’e bazı alametlerin gösterilmesi amacıyla yapılmıştır ve Allah Resûlü bu olay esnasında daha önce görmediği ve normal bir insanın görmesi mümkün olmayan şeyleri müşâhede imkânı bulmuştur. Gerek İsrâ gerekse Mi’rac hadisesinde Hz. Peygamber’e gösterilenler ve bu esnada kendisine verilen bilgiler, Hz. Peygamber’in Kur’ân dışı bilgilendirilmeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak bu konudaki rivâyetlerin hadis külliyyatında önemli bir yer tutması ve tariklerinin

⁷⁵⁷ En’âm 6/65.

⁷⁵⁸ Abdurrezzâk, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I/2, 210; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 302-306; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 1312; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, III, 270-275.

⁷⁵⁹ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 308-309.

⁷⁶⁰ Suyûtî, bu konuda yirmi yedi sahâbîden rivâyet geldiğini belirterek, İsrâ ve Mi’râc ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğuna hükmetmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 263-265.

⁷⁶¹ İsrâ 17/1.

çokluğu, bunların ayrı bir çalışmada ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı burada bu rivâyetler üzerinde durulmayacak ve İsrâ ve Mi'rac hadislerinden söz eden bazı çalışmalara atıf yapılmakla yetinilecektir.⁷⁶²

5. Hz. Peygamber'e Meleklerle Yardım Edilmesi

Mekke'de Kureyşlilerin sürekli tehdit ve baskıları altında zor bir hayat sürmekte olan Hz. Peygamber, eşi Hatîce ve amcası Ebû Tâlib'in ölümünden sonra korumasız kalmış, bunun için hicretin onuncu yılında, kendisini koruyacak birilerini bulmak ümidiyle Tâif'e gitmiştir. Ancak Tâif'te hiç ummadığı bir tepki ile karşılaşınca çaresiz bir vaziyette geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁶³ Hz. Âişe'nin nakledilen bir rivâyete göre, bu durumda iken Cebrâîl kendisine teselli vermek için gelmiş ve ne isterse yerine getirileceği bildirilmiştir. Rivâyet şöyledir:

Âişe (r.anhâ), Peygamber (s.a.)'e "Uhud gününden daha sıkıntılı bir günle karşılaştın mı? diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Başıma ne geldiyse kavminden geldi. Onlardan gördüğüm en büyük sıkıntıyı Akabe günü yaşadım. İbn Abdîyâlîl b. Abdikülâl'den beni koruması altına almasını istedim. Fakat isteğimi kabul etmedi. Ben de ümitlerim bitmiş olarak geri döndüm. Karnu's-Seâlib'e varana kadar kendime geledim. Başımı kaldırıp baktığımda bir bulutun beni gölgelemekte olduğunu fark ettim. Buluta baktığımda içinde Cebrâîl'in bulunduğunu gördüm. Cebrâîl bana seslendi ve "Allah, kavminin senin hakkında söyledikleri sözleri ve seni korumayı reddettiklerini muhakkak işitti. Kavmin hakkında ne dilerse, kendisine emretmen için Allah Teâlâ sana dağlar meleğini gönderdi" dedi. Bunun üzerine dağlar meleği bana seslenip selâm verdi. Sonra "Ey Muhammed! Sen ne istersen emrine hazırım. Eğer şu iki yalçın dağı⁷⁶⁴ Mekkeliler üzerine indirmemi istersen (emret bunu yapayım)" dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber "Hayır, ben Allah'ın, bu müşriklerin sulblerinden yalnız Allah'a ibâdet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil çıkarmasını umuyorum" dedi.⁷⁶⁵

⁷⁶² Geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Ebû'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali b. Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235), *el-İbtihâc fî ehâdisi'l-mi'râc* (nşr. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1996; Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali eş-Şâmi (ö. 942/1536), *el-İsrâ ve'l-mi'râc* = *Hulâsatu'l-fazli'l-fâik fî mi'râci hayri'l-halâik*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003; Abdulhalîm Mahmûd, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1992; Elbânî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc ve zikru ehâdisihimâ ve tahrîcihâ ve beyânu sahîhihâ min sakîmihâ*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Ammân 2000; Amr Abdulmun'im Selim, *Sahîh min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Dâru's-sahâbe, Tanta 1993, a.mlf., *ez-Zaîf min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Dâru's-sahâbe, Tanta 1993; Tathî, Bekir, *Âyet ve Hadislerde İsrâ ve Mirac Olayı*, Adana-2008.

⁷⁶³ Geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 211-212. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XII, 291.

⁷⁶⁴ Hadiste bu dağlardan ahşebeyn olarak bahsedilmektedir ki, bu iki dağ, Mekke'yi güney ve kuzey'den kuşatan iki dağdır. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 264. Bu dağların Ebû Kubeys ve Kuaykuân olduğu söylenmektedir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 389; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XII, 291-292.

⁷⁶⁵ Buhârî, Bed'u-Halk 7. Hadis için bk. Buhârî, Tevhîd 9; Müslim, Cihâd 111; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 281; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Hevâtîf*, s. 433-434; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 405-406; İbn Huzeyme,

Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe isnadı ile nakledilen ve ilk dört tabakanın isnadda teferrüd ettiği bu hadis isnad açısından sahîhtir.⁷⁶⁶ Fakat bu konuda İkrime'den nakledilen mürsel bir rivâyet⁷⁶⁷ dışında bir başka rivâyet tespit edilememiştir.

Hiz. Âişe rivâyetine göre, Hiz. Peygamber, Kureyş'in yok edilmesi teklifini geri çevirmiştir. Şu âyetlerde ise tam tersi bir durumdan söz edilmektedir.

“De ki: Şüphesiz ben Rabbim'den gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O, hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır. De ki: Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti. Allah zalimleri daha iyi bilir.”⁷⁶⁸

En'am sûresinin Mekkî olduğu ve bir defada tamamının indiğine dair rivâyetler vardır.⁷⁶⁹ Bu bilginin doğruluğu halinde, Hiz. Peygamber'den azabın bir an önce gelmesini isteyenlerin Mekkeli müşrikler olduğu anlaşılabacaktır. Zikri geçen âyetlerde Hiz. Peygamber'in onlara bir azap indirme yetkisi bulunmadığı, yetkisi olsaydı onlara o azabı hemen getireceği anlatılmaktadır. Konumuz olan hadise göre, böyle bir teklif sunulduğu halde Hiz. Peygamber, onların soylarından mü'min kimselerin geleceği ümidi ile bu teklifi geri çevirmiştir. İşte bu noktada söz konusu âyetler ile hadisin teâruz ettiği görülmektedir. Bu durumu fark eden İbn Kesîr (ö. 774/1373), âyetler ile hadisin arasındaki ihtilafın şöyle giderileceğini söylemiştir:

Bu âyet, (müşriklerin) kendilerine azap getirmesini istedikleri anda bunu yapmak elinde olsaydı Allah Resûlü'nün, onlara bu azabı getireceğine delildir. Hadiste ise onların, kendilerine azabın gelmesini istediklerine dair bir bilgi yoktur. Bilakis dağlar meleği bunu Hiz. Peygamber'e teklif etmiş ve dilerse iki yalçın dağı onların üzerine indireceğini söylemiştir. Allah Resûlü ise azabın onlara hemen gelmesini istememiş ve onlara yumuşaklıkla muamele etmiştir.⁷⁷⁰

Tevhîd, s. 50; Ebû Avane, *Müsned*, III, 438-439; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 516-517; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 318; Âcurrî, *Şeria*, s. 360; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 281-282; Beyhakî, *Delâil*, II, 416-417, *Esmâ*, s. 230; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 332-333.

⁷⁶⁶ Bk. Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'*, II, 914.

⁷⁶⁷ Bu rivâyete göre, Resûlullâh (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Cebrâîl geldi ve “Ya Muhammed! Rabbin sana selâm söylüyor. Bu, Allah'ın sana göndermiş olduğu dağlar meleğidir. Ona, sadece senin emrin ile hareket etmesini emretti. Dağlar meleği şöyle dedi: Allah Teâlâ, bana, sadece senin emrinle hareket etmemi emretti. İstersen şu dağları üzerlerine indireyim. İstersen onlara şu taşları atayım. İstersen onları yerin dibine geçireyim. Hiz. Peygamber şöyle dedi: Ey dağlar meleği! Ben, onlara mühlet istiyorum. Belki onların soylarından “Lâ ilâhe illâllâh” diyen kimseler çıkar.” Bunun üzerine dağlar meleği “Sen Rabbinin seni isimlendirdiği gibi (bk. Tevbe 9/128) raûf (şefakatli) ve rahîmsin (merhametlisin)” dedi.” Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 1918.*

⁷⁶⁸ En'am 6/57-58.

⁷⁶⁹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 237-238.

⁷⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 264.

Bu açıklamalar, konu hakkındaki teâruzu tam olarak gidermediği gibi hadisin ferd olması ve bu konuda başka rivâyetlerin bulunmaması çözüm yolunda önemli bir engel teşkil etmektedir.

6. Hz. Peygamber’e Vefatının Yaklaştığının Vahyedilmesi

Hiz. Peygamber, İslâm’ın yayılması uğrunda verdiği uzun mücadelelerden sonra İslâm dininin tamamlanması ve dinin tüm hükümlerinin insanlara tebliğ edilmesinin ardından 10/632 yılında altmış üç yaşında Yüce Yaradani’na kavuşmuştur. Allah Resûlü’nün, vefatından kısa zaman önce yakında öleceğini bildiği ve bunu sahâbilerine haber verdiği bazı rivâyetlerde anlatılmaktadır. Seleme b. Nüfeyl’den gelen şu rivâyette Hiz. Peygamber’in bu bilgiyi Kur’ân dışı bir vahiyle aldığından söz edilmektedir:

Birgün Resûlullah (s.a.)’in yanında oturuyorduk. Bu esnada bir kişi “Ey Allah’ın Resûlü! Size gökten yemek geldi mi?” diye sordu. Hiz. Peygamber “Evet” dedi. O kişi “Ne ile geldi?” diye sordu. Hiz. Peygamber “tencere ile”⁷⁷¹ diye cevap verdi. “Ondan artan oldu mu?” diye sordu. “Evet” dedi. “O, ne yapıldı?” diye sordu. Hiz. Peygamber “Kaldırıldı. Bana, ruhumun alınacağı ve aranızda kalmayacağım vahyedildi (وَهُوَ يُوحَى إِلَيَّ أَنِّي مَكْفُوتٌ غَيْرُ لَابِثٍ فِيكُمْ). Siz de benden sonra (dünyada) az bir süre yaşayacaksınız. Hatta siz ölüm ne zaman diyene kadar kalacaksınız. Sonra birbirini yok etmiş dağınık gruplar halinde geleceksiniz. Kıyâmetten önce şiddetli ölümler olacak sonra da deprem yılları gelecektir” buyurdu.⁷⁷²

Hadisin Dârimî rivâyeti, bu rivâyetin anlaşılması açısından önemlidir. Dârimî şöyle demiştir: Mesleme es-Sekûnî’den -Muhammed’den başkası Seleme (b. Nüfeyl) es-Sekûnî demiştir- şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Bir gün Resûlullah (s.a.)’in yanında oturuyorduk. Birisi Hiz. Peygamber’e “Size gökten yemek geldi mi? diye sordu. Hiz. Peygamber “Evet, bana (gökten) yemek verildi” buyurdu. Adam “Ey Allah’ın Peygamberi! Ondan artan oldu mu?” diye sordu. Hiz. Peygamber, “Evet” dedi. Adam “Peki, o ne yapıldı?” dedi. Allah Resûlü “Gökyüzüne kaldırıldı. Bana aranızda çok az kalacağım vahyedildi. Sonra sizler benden sonra (kıyâmet) ne zaman, ne zaman deyinceye kadar kalacaksınız. Ardından birbirini yok etmiş dağınık gruplar halinde bana geleceksiniz. Kıyâmetten önce çok şiddetli ölümler olacak, ondan sonra da deprem yılları gelecektir” buyurdu.⁷⁷³

⁷⁷¹ Hadisin aslında burada “sıcak olarak” anlamında “bi sehnetin” ifadesi kullanılmıştır. Ancak doğrusu tencere anlamında “bi mishanetin” olmalıdır. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXVIII, 163. Ayrıca hadisin aynı isnadla gelen Taberânî rivâyetinde de “bi mishanetin” denmiştir. Bk. Taberânî, *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, I, 396-397.

⁷⁷² Ahmed b. Hanbel, V, 786 (IV, 104). Nuaym b. Hammâd da hadisi aynı isnadla rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyette Hiz. Peygamber’e sofrâ verildiğinden söz edilen kısım yoktur. Bk. Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, s. 339-340.

⁷⁷³ Dârimî, Mukaddime 9. Hadis için bk. İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488, *Diyât* s. 191; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 63-64; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 9-10; Hâkim, *Müstedrek*, V, 360-361.

Burada Dârimî'nin hocası, sahâbî ravisinin kimliği konusunda diğer ravilere muhalefet etmiştir. Zira hadisin tüm rivâyetleri Ertâd b. Münzir tariki ile gelmiş ve hadisi Ertâd'dan Yahya b. Saîd el-Attâr,⁷⁷⁴ Ahmed b. Ali,⁷⁷⁵ Bakıyye,⁷⁷⁶ Mugîra b. Abdirrahmân,⁷⁷⁷ Mübeşşir b. İsmail⁷⁷⁸ ve Hakem b. Nâfi',⁷⁷⁹ Damra > Seleme b. Nüfeyl diyerek rivâyet etmişlerdir. Bu durumda, hadisin sahâbî ravisinin Seleme olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber'e gökten sofraya indirildiği ile ilgili rivâyetlerin tamamı Ertâd b. Münzir > Damra > Seleme isnadı ile gelmiştir ve hadis isnad açısından sahîhtir.⁷⁸⁰ Ancak hadisin Hiz. Peygamber'e yemek indirildiğini bildiren kısmı problemlidir ve bununla ne kastedildiği anlaşılamamıştır. Bu yemek, maddî değil manevî yemek olarak açıklanmış ve Hiz. Peygamber'e bu yolla Allah Teâlâ'nın ihsanda bulunduğu bildirilmişse de,⁷⁸¹ bu açıklama da hadisi tam olarak anlamaya imkan vermemektedir. Hadiste yemeğin verildiğinden sonra da kaldırıldığından söz edilmiş olması dikkate alındığında yemeğin bir veya birkaç defaya mahsus inmiş olması gerekir. Fakat bunu destekleyecek bir başka rivâyet tespit edilememiştir. Bu nedenle, bu ifadenin sıhhati problemlidir ve isnad açısından sahîh kabul edilse de metninde anlamayı güçleştirecek ifadeler (garâbet) bulunduğundan,⁷⁸² hadis hakkında kesin bir kanaat belirtmek zorlaşmaktadır. Hadisin bir başka illeti de yine Seleme'den gelen bu konu ile ilgili diğer rivâyetlerde sofradan ve yemekten söz edilmemiş olmasıdır. Bu rivâyetlere göre, Seleme b. Nüfeyl şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'e dizlerim uyluğuna dokunacak kadar yaklaştım ve "Ey Allah'ın Resûlü! Atlar salındı, silahlar atıldı ve (bazı kimseler) "Artık savaş olmayacak" diyorlar" dedim. Allah Resûlü "Hata yapmışlar. Asıl savaş şimdi geliyor. Ümmetimden bir taife hak uğrunda savaşmaya ve insanlara galip gelmeye devam edecektir. Allah Teâlâ, bir kavmi saptırır. Bunun üzerine menfaat elde etmek için onlarla savaşır" buyurdu. Daha sonra sırtını Yemen tarafına dönmüş olarak

⁷⁷⁴ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488, *Diyât* s. 191.

⁷⁷⁵ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488.

⁷⁷⁶ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488.

⁷⁷⁷ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488.

⁷⁷⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 63-64; Hâkim, *Müstedrek*, V, 360-361.

⁷⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 9-10.

⁷⁸⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 422.

⁷⁸¹ Bk. Dârimî, *Sünen*, (trc. Abdullah Aydın), I, 157. Hadis ile ilgili açıklamalar için bk. Gamrî, *Fethu'l-mennân*, I, 440-442.

⁷⁸² Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXVIII, 163.

şöyle buyurdu: “Rahmân’ın nefesini şuradan hissediyorum. Bana ruhumun alınacağı ve (dünyada çok) kalmayacağım vahyedildi. Siz de tek tek benim peşimden geleceksiniz. Atların perçemlerinde kıyâmet gününe kadar hayır düğümlüdür. At sahipleri de onlar sayesinde yardım görürler.”⁷⁸³

Hadisin bu rivâyeti, pek çok kimse tarafından Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme isnadı ile tahrîc edilmiş olup rivâyetler arasında manayı etkileyecek herhangi bir lafız farklılığı yoktur. Bu konuda yalnızca Nesâî rivâyeti, bu rivâyetlere göre bazı ziyâde bilgiler ihtiva etmektedir. Bu rivâyete göre, Seleme şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)’in yanında oturuyordum. Bir adam “Ey Allah’ın Resûlü! İnsanlar atları saldılar, silahları attılar ve “Cihad yoktur. Savaş, ağırlıklarını bıraktı” diyorlar” dedi. Resûlullah (s.a.) yüzünü adama döndü ve şöyle buyurdu: “Hata etmişler. Asıl savaş şimdi başladı. Ümmetim içinde, daima hak yolunda savaştıkları bir cemaat bulunacaktır. Allah Teâlâ, bazı kimselerin kalplerini onlara döndürecek ve onlar sayesinde diğerlerine rızık verecektir. Bu durum, kıyâmet kopup Allah’ın vaadi yerine gelinceye kadar böyle devam edecektir. Atların perçemlerinde kıyâmet gününe kadar hayır düğümlüdür. Allah Teâlâ, bana, çok geçmeden ruhumun kabzedileceğini vahyetti.”⁷⁸⁴ Sizler de, birbirinizin boynunu vurmuş olarak parça parça benim peşimden geleceksiniz. Mü’minlerin esas yurdu da Şam olacaktır.”⁷⁸⁵

Senedini Şamlı ravilerin oluşturduğu⁷⁸⁶ hadisin bu rivâyeti, isnad açısından sahîh kabul edilmiştir.⁷⁸⁷ Önceki rivâyetler ile bu rivâyet arasındaki farklılıklar muhtemelen İbrahim b. Ebî Able’den rivâyette bulunan Hâlid b. Yezîd veya ondan sonraki ravilerden birisinden kaynaklanmaktadır.

Hadisin yine Cübeyr b. Nüfeyr tariki ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber’e yakın zamanda vefat edeceğinin vahyedildiğinden söz edilmemiştir.⁷⁸⁸

Abdullah b. Yusuf tariki ile gelen rivâyet⁷⁸⁹ hakkında Bezzâr, Seleme b. Nüfeyl’den başka birisinin bu hadisi rivâyet ettiğini bilmediklerini, bu isnadın Seleme’den gelen isnadların en güzeli olduğunu ve hadisin ravilerinin Şamlılardan

⁷⁸³ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, IV, 70-71; Bezzâr, *Müsned*, IX, 150; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 10, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, I, 56-57; Beyhakî, *Esmâ*, s. 583.

⁷⁸⁴ Buradaki vahiy kelimesinin, Allâh Teâlâ’ya raci olabileceği gibi kişinin içinden yakında öleceğini hissetmesi manasına gelebileceği de söylenmiştir. Bk. Etyûbî, *Zahîratu’l-ukbâ*, XXIX, 356. Ancak vahiy kavramı mahiyeti itibari ile bu anlamda kabul edilebilecek bir hüviyete sahip olmadığından bu ikinci yorumun doğru kabul edilmesi mümkün değildir.

⁷⁸⁵ Nesâî, Hayl 1, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 35.

⁷⁸⁶ Bk. Etyûbî, *Zahîratu’l-ukbâ*, XXIX, 354.

⁷⁸⁷ Bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 571-572; Etyûbî, *Zahîratu’l-ukbâ*, XXIX, 354, 357.

⁷⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 787 (IV, 104); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 11.

⁷⁸⁹ Bk. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, IV, 70-71; Bezzâr, *Müsned*, IX, 150; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 10; Beyhakî, *Esmâ*, s. 583

meydana geldiğini belirtmiştir. Ona göre, İbrahim b. Süleyman el-Eftas⁷⁹⁰ haricindeki ravilerin tamamı ma'rûf ve meşhûrdur.⁷⁹¹

Nesâî rivâyetinde yer alan “*Bir kısmınız ise bir kısmınızın boynunu vuracak. Mü'minlerin esas yurdu da Şam olacaktır*” ifadesi kanaatimizce hadise sonradan ilave edilmiştir yani müdrectir. Hadisin diğer rivâyetlerinde yer almaması ve Şamlılar tarafından rivâyet edilmiş olması da bu ifadenin hadise sonradan eklendiğini düşündürmektedir.

Buraya kadar incelemiş olduğumuz rivâyetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'e gökten sofrayı indirildiğinden, bir bölümünde ise insanların silahlarını bırakıp artık savaşın sona erdiğini söylediklerinden bahsedilmekte; bu iki grup rivâyette ortak olarak, Hz. Peygamber'e yakında vefat edeceğinin vahyedilmiş olduğu haber verilmektedir. Bu konuda Vâsile b. Eska' ve Muâviye b. Ebî Süfyân'dan nakledilen rivâyetler, aynı olaydan söz etmelerine rağmen Seleme rivâyetinden oldukça farklıdır. Vâsile'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Hz. Peygamber, birgün yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: “Benim, sizin en son vefat edeniniz olacağımı mı zannediyorsunuz? Dikkat edin! Ben sizin ilk vefat edeniniz olacağım. Sonra siz, birbirini helak etmiş dağınık gruplar halinde bana geleceksiniz.”⁷⁹²

Hadisin Muâviye b. Ebî Süfyân'dan nakledilen rivâyeti ise şöyledir:

Muâviye şöyle demiştir: Biz mescitte otururken Resûlullah (s.a.) yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: “Siz benim, sizin en son vefat edeniniz olacağımı söylüyorsunuz. Fakat ben sizin ilk vefat edeniniz olacağım. Sizler, birbirini yok etmiş dağınık gruplar halinde bana geleceksiniz.” Sonra “De ki: Allah'ın, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye gücü yeter” âyetinden “Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında siz de gerçeği bileceksiniz”⁷⁹³ âyetine kadar olan kısmı buna delil olmak üzere okudu. Ardından şöyle buyurdu: “Ümmetimden, hak yolunda savaşan bir grup (düşmanlarına) üstün olmaya devam edecektir. Muhlifleri onlara zarar veremeyecektir. Bu durum kıyâmet kopana kadar devam edecektir.” Buna da “Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyâmete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman

⁷⁹⁰ Eftas, sika bir ravidir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 119.

⁷⁹¹ Bk. Bezzâr, *Müsned*, IX, 150.

⁷⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 193; Ahmed b. Hanbel, V, 791-792 (IV, 106); İbn Ebî Âsım, *Diyyât*, s. 193; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 287, 288; İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 540; İbn Kâni', *Mu'cem*, III, 183; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 21; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 173. Hadis isnad açısından sahihtir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* VII, 422; Elbânî, *Sahiha*, II, 531.

⁷⁹³ En'am 6/65-67.

ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim”⁷⁹⁴ âyetini delil gösterdi.⁷⁹⁵

Seleme, Vâsile ve Muâviye rivâyetleri arasındaki ihtilafın daha çok mânâ ile rivâyetten kaynaklandığı açıktır. Seleme rivâyetlerinde, Hz. Peygamber’in kısa zaman sonra vefat edeceğini vahiy yolu ile öğrendiği haber verilirken; Vâsile ve Muâviye rivâyetlerinde vahiyden söz edilmemiş fakat Allah Resûlü’nün, vefatının yaklaştığından haberdar olduğu bildirilmiştir. Sonuçta tüm bu rivâyetler, Hz. Peygamber’in, vefatının yakın olduğunu bildiğini haber vermektedir.⁷⁹⁶ Burada iki ihtimalden söz edilebilir. Ya Allah Resûlü, bunu Kur’ân dışı bir vahiy ile öğrenmiştir ya da Kur’ân’daki bazı âyetlerden böyle bir sonuca ulaşmıştır. Bu ikinci ihtimale delil olabilecek bir rivâyet İbn Abbâs’tan gelmiştir. Rivâyet şöyledir:

Hz. Ömer, İbn Abbâs’ı meclisine alırdı. Abdurrahmân b. Avf (bu duruma tepki gösterip) “Bizim de onun gibi çocuklarımız var” dedi. Ömer (r.a.), “Bu, senin de bildiğin bir sebepten dolayıdır” diye cevap verdi. Hz. Ömer, İbn Abbâs’a “Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de (insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit Rabbin’e hamdederek O’nu tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir)”⁷⁹⁷ âyetini sordu. İbn Abbâs “Bu, Yüce Allah’ın, Resûlü’ne bildirmiş olduğu ecelidir” diye cevap verdi. Hz. Ömer “Ben de senin bu bildiğinden başkasını bilmiyorum” dedi.⁷⁹⁸

Buna göre, Seleme b. Nüfeyl rivâyetinde Hz. Peygamber’e geldiği belirtilen vahyin Nasr sûresi olduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile Hz. Peygamber, kendisine gelen Kur’ân vahyinden yakın zamanda rahmet-i Rahmân’a kavuşacağı sonucunu çıkartmış olabilir. Bazı rivâyetlerde ise Hz. Peygamber’in bu durumu bir başka olay münasebeti ile öğrendiğinden söz edilmektedir. Hz. Âişe’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

⁷⁹⁴ Âl-i İmrân 3/55.

⁷⁹⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 327-328, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, III, 251-252. Ebû Ya‘lâ, bu hadisi muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, VI, 248. Heysemî, Muâviye’den gelen bu hadisin sahîh olduğunu ifade etmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 422-423.

⁷⁹⁶ Abbâs’tan şöyle bir rivâyet gelmiştir: Abbâs (ra) şöyle dedi: “Size, Resûlullâh (s.a.)’in aramızda ne kadar kalacağını haber vereceğim.” “Ey Allâh’ın Resûlü! Onların sana zarar verdiklerini, tozlarının seni rahatsız ettiğini görüyorum. Onlarla konuşacağın bir kürsü edinsen” dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Allâh, beni onlardan kurtarıncaya kadar peşimden gelip topuğuma bastıkları, ridamı çekiştirdikleri halde onlar arasında kalmaya devam edeceğim.*” Abbâs “Bundan, onun aramızda kısa bir zaman kalacağını anladım” dedi. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 433-434; İbn Sa‘d, *Tabakât*, II, 193; Dârimî, *Mukaddime* 39.

⁷⁹⁷ Nasr 110/1-3.

⁷⁹⁸ Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 849 (I, 337-338); Buhârî, *Menâkıb* 25, *Megâzî* 52, 84, *Tefsîru’l-Kur’ân* 110; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 110; Bezzâr, *Müsned*, I, 296; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 708-709. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 185; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 259.

“Biz, Hz. Peygamber’in eşlerinin tamamı onun yanında idik. Hiçbirimiz eksik değildi. Fâtıma (r.anhâ) yürüyerek bize doğru geldi. Allah’a yemin olsun ki, onun yürüyüşü Resûlullah (s.a.)’ın yürüyüşünden farklı değildi. Kızını görünce “Merhaba kızım” dedi. Onu sağ veya sol yanına oturttu ve ona gizlice bir şey söyledi. Bunun üzerine Fâtıma şiddetlice ağladı. Ben, Hz. Peygamber’in eşleri arasında iken ona “Resûlullah (s.a.) aramızda özel olarak sadece sana gizli bir şeyler söyledi” dedim. Sonra yine ona gizli bir şey söyledi, bu sefer de Fâtıma güldü. Ona “Üzerindeki hakkım için bana (Allah Resûlü’nün sana ne söylediğini) haber vermeni istiyorum” dedim. O, “Ben, Resûlullah (s.a.)’ın sırrını ifşa etmem” dedi. Hz. Peygamber vefat edince ona tekrar sordum. O, “şimdi olur” diyerek şunları söyledi: “Ağlamama gelince; Resûlullah (s.a.), bana “Cebrâîl, bana her yıl Kur’ân’ı bir defa arzederdi. Bu yıl ise iki defa arzetti.”⁷⁹⁹ Bundan, ecelimin yaklaşmış olduğunu anlıyorum” dedi. Bundan dolayı ağladım. Bana “Allah’tan kork ve sabret. Çünkü ben, senin için önden giden iyi bir kimseyim” buyurdu. Sonra da “Ey Fâtıma! Tüm kadınların ya da bu ümmetin kadınlarının efendisi olmaya razı değil misin?” diye sordu. Bunun üzerine de güldüm.”⁸⁰⁰

Bu hadiste Hz. Peygamber’in, vefat edeceğini Cebrâîl’in kendisine Kur’ân’ı iki defa arzetmesi üzerine öğrendiğinden bahsedilmektedir. Kur’ân’ın her yıl Hz. Peygamber’e arzedildiğini bildiren başka rivâyetler de hadis külliyyatında yer almaktadır. İbn Abbâs (r.a.)’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

“Peygamber (s.a.), hayır yapma konusunda insanların en cömertiydi. Ramazan ayında Cebrâîl ile buluştuğunda daha da cömert olurdu. Cebrâîl (a.s.), Ramazan ayında her gece Peygamber (s.a.) ile buluşur ve onunla Kur’ân’ı müzakere ederdi. Allah Resûlü (s.a.), bu olaydan dolayı hayır yapma konusunda esen rüzgârdan daha cömert olurdu.”⁸⁰¹

Hadisin bazı rivâyetlerinde İbn Abbâs’ın, Cebrâîl’in, vefat ettiği yıl Hz. Peygamber’le Kur’ân’ı iki defa müzakere ettiklerini söylediği haber verilmektedir.⁸⁰² Benzeri bir rivâyet de Ebû Hureyre’den gelmiştir. Bu rivâyete göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir:

⁷⁹⁹ Bu arzın iki taraflı olması mümkündür. Bak: İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 53.

⁸⁰⁰ Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 150; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 247-248; Ahmed b. Hanbel, VIII, 560-561 (VI, 282); Buhârî, Menakıb 25, İsti’zân 43; Müslim, Fezâilu’s-sahâbe 98, 99; İbn Mâce, Cenâiz 64; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 587; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 251-252, V, 96, 146-147; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 21; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü’t-tâhire*, s. 137-143; Tahâvî, *Müşkil*, I, 138-140; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 372-374. Hadis isnad açısından sahihtir. Bk. Elbânî, *Sahiha*, VI/2, 1085-1087.

⁸⁰¹ Hadis için bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 368-369, II, 195; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 333; Ahmed b. Hanbel, I, 743, 906, 914, 927 (I, 288, 363, 366-367, 373); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 217; Buhârî, Bed’u’l-Vahy 6, Savm 7, Bed’u’l-Halk 6, Menâkıb 23, Fezâilu’l-Kur’ân 7; Müslim, Fezâil 50; Nesâî, Sıyâm 2; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 483; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 912; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 225, XIV, 285; İbn Mende, *İmân*, s. 384-385; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 503. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e arzı olayının “Şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir” [Kiyâme 75/17] âyeti çerçevesinde düşünülmesi mümkündür. Bu âyette Allah Teâlâ, Kur’ân’ı okutmaktan söz etmektedir ki, bu durum, hadiste sözü edilen arz olayı olarak değerlendirilebilir.

⁸⁰² Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 614, 825 (I, 231-232, 326); İbnu’l-A’râbî, *Mu’cem*, II, 470. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 347.

(Cebrâil) Peygamber (s.a.)'e Kur'ân'ı her yıl bir defa arz ederdi. Vefat ettiği sene ise iki defa arz etti. Hz. Peygamber her yıl on gün itikâfa girerdi. Vefat ettiği yıl yirmi gün itikâfa girdi.⁸⁰³

Buraya kadar tetkiki yapılan rivâyetlerden, Hz. Peygamber'in yakın zamanda vefat edeceğini bildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu bilgiyi Kur'ân dışı bir vahiy ile almış olması da Kur'ân'daki bazı âyetlere dayanarak böyle bir sonuca ulaşmış olması da mümkün gözükmemektedir. Ancak bu bilginin mutlak olarak Kur'ân'dan istinbat edilmiş olduğunu söylemek zordur. Bunun sebebi de Hz. Peygamber'in, dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakıldığını ve âhireti seçtiğini bildiren rivâyetlerdir. Bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'a dayanarak değil Kur'ân vahyi dışında Allah Teâlâ ile kurmuş olduğu iletişim sonucunda vefat haberini aldığını göstermektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

“Peygamber (s.a.) minbere oturdu ve “Allah Teâlâ, bir kulu ona dünya nimetlerinden dilediklerini vermek ile kendi katındaki nimetler arasında muhayyer bıraktı. O, Allah katında olanları tercih etti” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekr (r.a.) ağladı ve “Anne ve babalarımız sana feda olsun” dedi. Onun böyle davranmasına şaşırdık. İnsanlar “Şu ihtiyara bakın hele. Resûlullah (s.a.), Allah Teâlâ'nın muhayyer bıraktığı bir adamı haber veriyor, bu da “Anne ve babalarımız sana feda olsun” diyor” dediler. Oysa o muhayyer bırakılan kişi Resûlullah (s.a.) imiş. Ebû Bekr, içimizde bunu en iyi bilendi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İnsanlar arasında arkadaşlığı ve malı konusunda bana karşı en cömert olanı Ebû Bekr'dir. Ümmetimden kendime bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekr'i dost edinirdim. Fakat İslâm kardeşliği daha faziletlidir. Sonra da “Ebû Bekr'in kapısı (havka) hariç mescide açılan kapıların hepsini kapatın” buyurdu.”⁸⁰⁴

Hadisi, Ebû Saîd el-Hudrî'den Ubeyd b. Huneyn ve Büsr b. Saîd rivâyet etmişlerdir. Hadisin Ebû Yahya tariki ile nakledilen bir başka rivâyetine göre, Ebû Saîd şöyle demiştir:

“Resûlullah (s.a.) vefat ettiği hastalığı sırasında biz mescitte otururken başı bir bezle sargılı olarak yanımıza yürüyerek geldi ve minbere çıktı. Minbere oturduğu zaman “Nefsimi elinde tutana yemin olsun ki, ben şu anda Havzım'ın üstünde

⁸⁰³ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, III, 451 (II, 399); Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 7; İbn Mâce, Sıyâm 58; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 7. Übey b. Ka'b'dan gelen bir rivâyete göre, Resûlullâh (s.a.)'in, vefat ettiği yıl yirmi gün itikâfta bulunması, bir önceki yıl sefere çıkıp itikâfta bulunamamış olmasından dolayıdır. Yani o yıl bir önceki yılın itikâfını kaza ettiği için yirmi gün itikâf yapmıştır. Bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 290; Ahmed b. Hanbel, VII, 138-139 (V, 141); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 93; İbn Mâce, Sıyâm 58; Ebû Dâvud, Sıyâm 77; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1062-1063; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 422; Hâkim, *Müstedrek*, I, 546.

⁸⁰⁴ Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 333. Hadis için bk. İbn Tahmân, *Meşyeha*, s. 183-185; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 227; Ahmed b. Hanbel, IV, 49 (III, 18); Buhârî, Salât 80, Fezâilu's-sahâbe 3, Menâkıbu'l-Ensâr 45; Müslim, Fezâilu's-sahâbe 2; Tirmizî, Menâkıb 15; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 558-559, XV, 276-277; Beyhakî, *Medhal*, I, 64.

duruyorum. Bir kula dünya ve onun güzellikleri arz edildi de o, âhireti tercih etti” buyurdu. Bunun manasını Ebû Bekr’den başka hiç kimse anlamadı. O, ağladı ve “Hayır, ey Allah’ın Resûlü! Anam babam sana feda olsun. Hatta babalarımız, oğullarımız, canlarımız ve mallarımız da sana feda olsun!” dedi. Sonra Allah Resûlü (s.a.), minberden indi ve vefatına kadar bir daha minbere çıkmadı.”⁸⁰⁵

Hadisin Ebû Saîd el-Hudri’den nakledilen rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in, dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakıldığından ve âhireti seçtiğinden söz edilmektedir ve hadis, sahihtir.⁸⁰⁶ Bu konuda sahâbeden Ebû’l-Muallâ’dan da bir rivâyet gelmiştir. Bu rivâyete göre, Ebû’l-Muallâ şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün insanlara hitab etti ve “Bir kişiyi Allah Teâlâ, dünyada dilediği gibi yaşayıp dilediği gibi yemek ile Rabbi’ne kavuşmak arasında muhayyer bıraktı. O, Rabbi’ne kavuşmayı tercih etti” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekr (r.a.) ağladı. Hz. Peygamber’in sahâbîleri “Resûlullah (s.a.)’in, Rabbi’nin dünya hayatı ile Rabbi’ne kavuşmak arasında muhayyer bıraktığı ve onun da Rabbi’ni seçtiğini söylediği salih bir adamdan dolayı şu ihtiyarın ağlamasına şaşılır” dediler. Ebû Bekr, Resûlullah (s.a.)’in söylediklerini onlar içinde en iyi bilen kişi idi. O, “Mallarımız ve babalarımız sana feda olsun” dedi. Resûlullah (s.a.) “Bize, İbn Ebî Kuhâfe (Ebû Bekr) kadar arkadaşlığı ve malı konusunda cömert davranan yoktur. Eğer bir dost edinecek olsaydım İbn Ebî Kuhâfe’yi dost edinirdim. Fakat sevgi ve iman kardeşliği vardır. Fakat sevgi ve iman kardeşliği vardır” diye iki veya üç kere söyledi. Sonra da “Sizin arkadaşınız (Hz. Peygamber kendisinden söz ediyor), Allah’ın dostudur” buyurdu.⁸⁰⁷

Hadisin bu rivâyeti, İbn Ebî’l-Muallâ > Ebû’l-Muallâ isnadı ile tahrîc edilmiş olup İbn Ebî’l-Muallâ’nın meçhûl olması nedeni ile zayıf kabul edilmiştir.⁸⁰⁸ Bu hadisi ayrıca Dârimî Hz. Âişe’den; Taberânî, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Ebû Vâkîd el-Leysî’den; Beyhakî de Ümmü Seleme’den rivâyet etmiştir.

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Hz. Âişe’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) hastalığı sırasında, biraz rahatlayıp insanların yanına çıkmak için üzerine yedi kırba su dökülmesini emretti. Üzerine su döküldükten sonra bir müddet rahatlık hissedip insanların yanına çıktı. Minbere çıkıp Allah’a hamdu senâda bulundu, Uhud şehitlerine duâ etti, ardından “Ensâr, benim kendilerine sığınmış olduğum dostlarımdır. Onların iyilerine ikramda bulunun, had cezaları dışında kötülük yapanların hatalarını mazur görün. Dikkat edin! Allah Teâlâ’nın kullarından birisi, dünya ile Allah Teâlâ’nın yanındakiler arasında muhayyer bırakıldı da o, Allah katındakileri

⁸⁰⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 230-231; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 429; Ahmed b. Hanbel, IV, 227-228 (III, 91); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 299; Dârimî, Mukaddime 14; Bakıy b. Mahled, *Havz*, s. 81-82; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 488; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 557-558; Hâkim, *Müstedrek*, V, 205;

⁸⁰⁶ Bk. Hâkim, *Müstedrek*, V, 206; Zehebî, *Telhîs*, V, 205; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XVII, 216.

⁸⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, V, 465-466, VI, 131 (III, 478, IV, 211-212); Tirmizî, Menâkıb 15; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 320.

⁸⁰⁸ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXV, 266-267. Ayrıca bk. Tirmizî, *İlel*, s. 370.

tercih etti” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekr, Hz. Peygamber’in kendisini kastettiğini anlayarak ağladı. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Sakin ol ey Ebû Bekr! Ebû Bekr’in kapısı hariç mescide açılan şu kapıların tamamını kapatın. Zira bana arkadaşlık yapma konusunda Ebû Bekr’den daha faziletli hiç kimseyi bilmiyorum.”⁸⁰⁹

Muhammed b. İshâk > Muhammed b. Ka‘b > Urve > Âişe isnadı ile tahrîc edilen hadisin bu rivâyeti, İbn İshâk’ın semâinı açıkça zikretmemiş olmasından dolayı zayıftır.⁸¹⁰

e) Muâviye b. Ebî Süfyân Rivâyeti

Muâviye b. Ebî Süfyân’dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber minbere çıkıp Uhud şehidlerinden söz ettikten sonra “Allah Teâlâ, kullarından birisini dünya hayatı ile kendi katında bulunanlar arasında muhayyer bıraktı. O, Allah katında bulunanları seçti” buyurdu. Bu rivâyete göre de, Hz. Ebû Bekr, bu sözden Hz. Peygamber’in vefat edeceğini anlayıp ağlamış, Hz. Peygamber de Ebû Bekr’i sakinleştirip onun faziletlerinden söz etmiştir.⁸¹¹

Muhammed b. İshâk > Zührî > Eyyûb b. Beşîr > Muâviye isnadı ile tahrîc edilmiş olan hadisin bu rivâyeti, bir önceki rivâyet gibi İbn İshâk’tan dolayı zayıftır.⁸¹²

f) Ebû Vâkıd el-Leysî Rivâyeti

Ebû Vâkıd el-Leysî’den şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) “Allah’ın kullarından birisi, dünya, dünya hükümdarlığı ve nimetleri ile âhiret arasında muhayyer bırakıldı. O, âhireti tercih etti” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr “Ey Allah’ın Resûlü! Mallarımız ve canlarımız sana feda olsun” dedi.⁸¹³

Hadis, iki ayrı tarikle rivâyet edilmişse de her iki tarik de zayıftır. Yahyâ b. Maîn, ilk tarikin ravilerinden Hüseyin b. Abdilevvel’i yalancılıkla itham etmiş, Ebû Zur’a (ö. 264/877) da ondan rivâyette bulunmayacağını açıklamıştır.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ Dârimî, Mukaddime 14.

⁸¹⁰ Muhammed b. İshâk’ın ancak “haddesena” gibi tahdîs sigalarından birini kullandığında huccet olduğu aksi takdirde hadisleri ile ihticâc edilmeyeceği belirtilmiştir. Bk. Alâî, *Câmiu’l-tahsîl*, s. 261-262.

⁸¹¹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 188, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 298.

⁸¹² Heysemî, her ne kadar hadise hasen hükmü vermişse de (*Mecmau’z-zevâid*, IX, 6-7), isnadda Muhammed b. İshâk’ın yer alması olmasından dolayı hadisin zayıf olarak kabul edilmesi daha uygundur. Ayrıca İbn Hişâm bu hadisi, İbn İshâk > Zührî > Eyyûb b. Beşîr isnadı ile rivâyet etmiş, Muâviye’den söz etmemiştir. Bk. İbn Hişâm, *Sire*, III-IV, 545.

⁸¹³ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 346.

⁸¹⁴ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 59; Zehebî, *Mizân*, II, 294.

Diğer tarikin ravilerinden Yahya el-Hımmânî, bazı kimseler tarafından sika kabul edilmişse de Ahmed b. Hanbel “çekinmeden yalan söylediğini” bildirmiştir. Ayrıca Yahya’nın kezzâb (yalancı) olduğu ve hadislerinin yazılmayacağı da söylenmiştir.⁸¹⁵

g) Ümmü Seleme Rivâyeti

Hadisin Ümmü Seleme rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) başı sargılı olarak mescide çıkıp minbere oturmuş ve “*Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, şu anda ben Havz’ımın üzerinde duruyorum*” buyurmuştur. Ardından şehâdet getirmeye başlamış, şehâdeti bitirdikten sonra Uhud şehitlerine duâ etmiş, duânın ardından “*Allah’ın kullarından birisi, dünya hayatı ile Allah katındakiler arasında muhayyer bırakıldı. O kul Allah katındakileri tercih etti*” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr ağlamış, sahâbîler ise bu duruma şaşırmışlardır. Oysaki dünya ile Allah katındaki nimetler arasında muhayyer bırakılan kişi, Resûlullah (s.a.) imiş. Ardından Resûlullah (s.a.) Hz. Ebû Bekr’i “sakin ol” diyerek teskin etmeye çalışmıştır.⁸¹⁶

Vâkıdî tariki ile nakledilen bu rivâyet, Vâkıdî’nin ağır eleştirilere uğramış bir ravi olmasından dolayı zayıftır. Yahya b. Maîn, onun, “sika olmadığını,” Ahmed b. Hanbel, “kezzâb (yalancı) olduğunu ve hadisleri değiştirdiğini,” Buhârî ve Ebû Hâtim “metrûk olduğunu,” Nesâî, “hadis uydurduğunu” söylemişlerdir. Hakkında daha pek çok eleştiri vardır.⁸¹⁷

h) Ebû Müveyhibe Rivâyeti

Hz. Peygamber’in dünya hayatı ile âhiret arasında muhayyer bırakılıp âhireti tercih ettiğinden söz eden Ebû Müveyhibe rivâyetinde, bu muhayyer bırakma olayının Allah Resûlü’nün vefatından kısa bir zaman önce gerçekleştiği, bir başka olay münasebeti ile şöyle anlatılmaktadır:

Resûlullah (s.a.) gece yarısı kapımı çaldı⁸¹⁸ ve bana “Ey Ebû Müveyhibe! Bana, Bakî kabristanındakilere istiğfârda bulunmam emredildi. Benimle gel” dedi. Ben

⁸¹⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 168-170; Zehebî, *Mizân*, VII, 198-199; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 426.

⁸¹⁶ Beyhakî, *Delâil*, VII, 178.

⁸¹⁷ Bk. Zehebî, *Mizân*, VI, 273-276.

⁸¹⁸ Hadisin İbn Hişâm rivâyetinde “Beni gece yarısı gönderdi,” aynı isnadla gelen Taberânî rivâyetinde ise “Bir gece kapımı çaldı” denilmiştir.

de gecenin yarısında onunla gittim. Onların yanında durduğunda “Selâm üzerinize olsun, ey kabir ehli! İnsanların içinde bulunduğu duruma göre kendi durumunuza sevinin. Karanlık gece parçaları gibi fitneler geliyor ve bunların sonu başını takip ediyor. Sonrakiler öncekilerden daha şiddetli olacaktır” buyurdu. Sonra bana döndü ve “Ey Ebû Müveyhibe! Bana dünya hazinelerinin anahtarları ile dünyada ebedî kalma sonra da cennet verildi. Bunlarla, Rabbim’e kavuşmak ve cennet(e girmek) arasında muhayyer bırakıldım” buyurdu. Ben de “Anam-babam sana feda olsun! Dünya hazinelerinin anahtarları ile dünyada ebedî kalmayı sonra da cenneti al” dedim. Hz. Peygamber “Hayır vallahi, ey Ebû Müveyhibe! Ben, Rabbim’e kavuşmayı ve cenneti seçtim” buyurdu. Ardından Bakî‘ kabristanındakilere istiğfârda bulunup geri döndü. Bu olaydan sonra Resûlullah (s.a.)’in, devamında Allah Teâlâ tarafından ruhunun kabzedileceği (vefatına sebep olacak hastalığın) ağırları başladı.⁸¹⁹

Hadisin isnadında ihtilaf edilmiştir. Zira hadisi İbn İshâk, Ubeyd b. Cübeyr > Abdullah b. Amr b. Âs > Ebû Müveyhibe; İshâk b. Yahya b. Talha, Amr b. Şuayb > babası > dedesi > Ebû Müveyhibe; Ya‘lâ b. Atâ ise Ubeyd b. Cübeyr > Ebû Müveyhibe isnadı ile rivâyet etmişlerdir. Hadisin bazı rivâyetlerinde Ubeyd ile Ebû Müveyhibe arasında yer alan Abdullah b. Amr bulunmamakta, rivâyet Ubeyd > Ebû Müveyhibe isnadı ile gelmektedir. Ebû Müveyhibe hadisi Hakem’in mevlâsı Ubeyd’in meçhûl bir ravi olmasından dolayı zayıftır.⁸²⁰ Ayrıca bu hadis metin yönünden de bazı problemler taşımaktadır. Özellikle Hz. Peygamber’e dünyada ebedî kalmanın teklif edilmiş olması, Kur’ân açısından bakıldığında kabul edilebilir mahiyette değildir. Bunu, “*Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değildirler*”⁸²¹ âyeti ile “*Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler*”⁸²² âyeti açıkça reddetmektedir.

1) Hz. Âişe Rivâyeti

Bu konuda Hz. Âişe’den nakledilen ve benzeri bir olayın anlatıldığı bir başka rivâyette, Allah Resûlü’nün, Cebrâîl vasıtası ile gelen bir emirle Bakî‘ kabristanına gittiği belirtilmekte fakat dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakılma olayından söz edilmemektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Âişe şöyle demiştir:

⁸¹⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 539-540; İbn Sa‘d, *Tabakât* II, 204; Ahmed b. Hanbel, V, 491-492 (III, 488-489); Dârimî, *Mukaddime* 14; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 87; Rûyânî, *Müsned*, II, 322; Dûlâbî, *Künâ*, I, 101; İbnü’l-A‘râbî, *Mu‘cem*, I, 108; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 330-331; Hâkim, *Müstedrek*, III, 272-273; Beyhakî, *Delâil*, VII, 162-163; İbn Abdilber, *Temhîd*, XX, 111. İbn Ebî Âsım, Rûyânî, Hâkim ve Beyhakî rivâyetlerinde Hakem’in mevlâsının ismi Ubeydullâh b. Huneyn olarak geçmektedir. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 426.

⁸²⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXV, 375.

⁸²¹ Enbiyâ 21/8.

⁸²² Zümer 39/30.

Allah Resûlü, benim yanımda kalacağı gece ayakkabılarını ayaklarının yanına koydu ve ridasını da bıraktı. Hatta ridasının bir tarafını yatağın üzerine serdi. Uyuduğuma kanaat getirecek kadar bir süre bekledi. Ardından yavaşça ayakkabılarını giydi, sessizce ridasını aldı (ve kapıyı yavaşça açıp çıktı). Ben de örtümü başıma aldım, elbisemi giydim ve peşinden gittim. Bakî'e vardı, elini üç defa kaldırdı ve uzun süre ayakta durdu. Sonra geri döndü, ben de döndüm. O süratle yürüdü, ben de süratle yürüdüm. Sonra hızlandı, ben de hızlandım. O koştu, ben de koştum. Onu geçtim ve eve girdim. Ben yatar yatmaz o da geldi ve içeri girdi. "Sana ne oldu ey Âişe? Nefes nefese kalmışsın" dedi. "Bir şey yok" dedim. "Ya sen bana haber verirsın ya da Allah Teâlâ bana haber verir" buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü! Anam-babam sana feda olsun" dedim ve ona, olanları anlattım. Hz. Peygamber "Önümde görmüş olduğum karaltı sen miydin?" diye sordu. "Evet" dedim. Beni göğsümden öyle itti ki canım acıdı. Sonra "Allah ve Resûlü'nün sana haksızlık edeceğini mi sandın?" dedi. "İnsanlar neyi gizlerlerse Allah onu bilir" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Görmüş olduğun zaman Cebrâîl bana geldi. Fakat elbiseni çıkarttığın için senin yanına girmedim. Bana seslendi ancak senden gizlendi. Ona cevap verdim fakat bunu sana hissettirmedim ve senin uyuduğunu düşündüm. Seni uyandırmayı doğru bulmadığım gibi seni yalnız bırakmaktan da korktum. Cebrâîl bana Bakî' kabristanına gidip oradakilere istiğfârda bulunmamı emretti..."⁸²³

Hadis, Muhammed b. Kays b. Mahreme,⁸²⁴ Abdullah b. Âmir b. Rebîa⁸²⁵ ve Mercâne⁸²⁶ tarikleri ile Hz. Âişe'den nakledilmiş olup isnad açısından sahîhtir.⁸²⁷ Bu hadis, Atâ b. Yesâr'dan da mürsel olarak rivâyet edilmiştir.⁸²⁸

Yine Hz. Âişe'den nakledilen bir başka rivâyette, Hz. Peygamber'in, Âişe'nin sırasının geldiği her gece, gecenin sonunda Bakî' kabristanına gidip "*Allah'im! Bakîu'l-Garkad'da yatanların günahlarını bağışla*" diye duâ ettiği anlatılmaktadır.⁸²⁹ Bu rivâyette Hz. Peygamber'in oraya Allah'ın emri ile gittiğine dair bir ifade yer almamıştır. Ancak önceki rivâyet hem daha ayrıntılıdır hem orada, açıkça Cebrâîl'in

⁸²³ Abdurrezzâk, *Musanef*, III, 570-572. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 430-431 (VI, 221); Müslim, Cenâiz 103; Nesâî, Cenâiz 91, İşretu'n-nisâ 4; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 45-46; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 176; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 132.

⁸²⁴ Abdurrezzâk, *Musanef*, III, 570-572; Ahmed b. Hanbel, VIII, 430-431 (VI, 221); Müslim, Cenâiz 103; Nesâî, Cenâiz 91, İşretu'n-nisâ 4; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 176; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 132.

⁸²⁵ Nesâî, İşretu'n-nisâ 4.

⁸²⁶ Mâlik, Cenâiz 55; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 203; Ahmed b. Hanbel, VIII, 148 (VI, 92); Buhârî, *Ref'u'l-yedeyn*, s. 141. İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 63; Hâkim, *Müstedrek*, II, 48. Mercâne tariki ile gelen rivâyetlere göre, Hz. Peygamber bir gece giyinip çıkmış, Hz. Âişe peşinden Berîre'yi göndermiştir. Berîre, gördüklerini Hz. Âişe'ye haber vermiş, Âişe'nin durumu sorması üzerine Hz. Peygamber, Bakî' kabristanındakilere salât etmek için gönderildiğini söylemiştir.

⁸²⁷ Elbânî, *Sahîha*, IV, 376-377.

⁸²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 204-205.

⁸²⁹ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 203-204; Müslim, Cenâiz 102; Nesâî, Cenâiz 103; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, IV, 223, 246; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 417, 418; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 444-445, X, 382; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 132, V, 408. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 343 (VI, 180).

gelip Hz. Peygamber'e Bakî kabristanında yatanlar için istiğfârda bulunmasını emrettiğinden söz edilmektedir. Bu iki grup rivâyetin -bazı tarikleri zayıf olsa da- isnad yönünden sahîh olduğu görülmektedir.

Hadisin bazı rivâyetlerinde yusallî (namaz kılması) ifadesi geçmektedir.⁸³⁰ Bundan dolayı Hz. Peygamber'in Bakî kabristanındakilere cenaze namazı kıldığı da söylenmiştir.⁸³¹ Ancak bu yanlıştır, çünkü rivâyetlerde ellerini kaldırarak duâ ettiği açıkça bildirilmektedir.⁸³² Bakî kabristanındakilere istiğfârda bulunulmasına dair Kur'ân'da delâleti kat'î bir âyet yoksa da Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e, genel olarak tüm mü'minler için istiğfârda bulunmasını emrettiği görülmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Hem kendinin hem de mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah, gezip dolaştığınız yeri de, duracağınız yeri de bilir.”⁸³³

Hz. Peygamber'in, Kur'ân'da yer alan mü'minlere istiğfârda bulunma emrinden dolayı Bakî'e gidip orada yatanlar için istiğfârda bulunması mümkün olsa da gecenin bir yarısı yatağından kalkıp Bakî'e gitmesinde bir başka sebebin bulunması gerekir. Bu nedenle, Hz. Âişe rivâyetinde sözü edildiği üzere Cebrâîl vasıtası ile gelen ilâhî bir emirle Hz. Peygamber'in Bakî'e gidip oradakilere istiğfârda bulunduğunu kabul etmek daha uygun gözükmektedir. Bunun yanında Cebrâîl'den söz edilen rivâyetin Hz. Âişe'den üç ayrı tarikle rivâyet edilmiş olması da, bu rivâyetlerin kabul edilmesi konusunda önemli bir etken sayılabilir.

Görüldüğü gibi Hz. Âişe'den nakledilen bu rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in, Bakî kabristanına gidip mü'minlere istiğfârda bulunduğundan söz edilmekte fakat bunlarda dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakıldığına dair bir ifade yer almamaktadır. Bu da Ebû Müveyhibe hadisinde sözü edilen muhayyer bırakıldığına dair ifadelerin bu hadise yanlışlıkla eklendiğini düşündürmektedir.

⁸³⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 491 (III, 488-489); İbnu'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 108; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 331.

⁸³¹ Kurtubî, *Müfhim*, II, 635-636.

⁸³² Namaz kıldığı görüşünün eleştirisi için bk. Etyûbî, *Zahîratu'l-ukbâ*, XX, 50.

⁸³³ Muhammed 47/19.

Hiz. Peygamber'in, vefatından kısa bir zaman önce artık ölümünün yaklaştığını ve bir müddet sonra rahmet-i Rahmân'a kavuşacağını bildiği, incelemesi yapılan rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Fakat o, kendi isteği ile dünyadan ayrılmayı tercih etmiştir. Zira sahîh isnadlarla nakledilen rivâyetlerde, Allah Resûlü'nün dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakılıp âhireti tercih ettiği haber verilmektedir. Ancak dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakılmanın Hiz. Peygamber'e özel bir durum olmadığı, aynı olayın diğer peygamberler için de geçerli olduğu görülmektedir. Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

“Resûlullah (s.a.)'in “Hastalanan tüm peygamberler, dünya hayatı ile âhiret (yaşam ile ölüm) arasında muhayyer bırakılmışlardır” buyurduğunu işittim. Hiz. Peygamber, sonunda vefat ettiği hastalığa yakalandığında şiddetli bir boğaz ağrısına tutulmuştu. Onun, “İşte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler”⁸³⁴ âyetini okuduğunu işittim. Bundan, onun dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakıldığını anladım.”⁸³⁵

Buhârî, “Hiz. Peygamber'in Söylediği Son Sözler” bâbında Hiz. Âişe'den nakledilen şu hadisi zikretmiştir:

Peygamber (s.a.), sağlığı yerinde iken “Ölmeden önce cenneteki mekanını görüp muhayyer bırakılmadıkça hiçbir peygamberin ruhu alınmaz” derdi. Hastalığı esnasında başı dizlerinin üstündeydi. Bu esnada bayıldı. Sonra ayıldı ve gözlerini evinin tavanına dikti. Ardından da “Allah'ım! er-Rafiku'l-A'lâ” dedi. Bunun üzerine ben “O halde o bizi seçmeyecektir” dedim ve sağlıklı iken bize bildirmiş olduğu sözlerinin gerçek olduğunu anladım. Hiz. Peygamber'in en son sözü “er-Rafiku'l-A'lâ” oldu.”⁸³⁶

7. Hiz. Peygamber'e Salavât Getirmek

“Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavât getirirler. Ey iman edenler! Siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin”⁸³⁷ âyeti ile mü'minlerin Resûlullâh (s.a.)'e salavât getirmeleri emredilmiştir. Bazı rivâyetlerde bildirildiğine göre Allah Teâlâ, Kur'ân dışı bir vahiyle, Resûlü'ne salavât getirenlere bazı mükâfatlar vadetmiş ve onlara rahmet edeceğini bildirmiştir.

⁸³⁴ Nisâ 4/69.

⁸³⁵ Hadis için bk. İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 233; Ahmed b. Hanbel, VIII, 334, 397, 534 (VI, 176, 205, 269); Buhârî, Megâzî 84, Tefsîru'l-Kur'ân 4; Müslim, Fezâilu's-sahâbe 86; Hammâd b. İshâk, *Terîketü'n-Nebî*, s. 52; İbn Mâce, Cenâiz 64; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 260, VI, 269, 325; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 556; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 110.

⁸³⁶ Buhârî, Megâzî 85. Hadis için bk. Mâlik, Cenâiz 47; İbn Sa'd, *Tabakât* II, 229; Ahmed b. Hanbel, VIII, 140-141 (VI, 89); Buhârî, Daavât 29, Rikâk 41; Müslim, Fezâilu's-sahâbe 87; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 195.

⁸³⁷ Ahzâb 33/56.

a) Abdurrahmân b. Avf Rivâyeti

Abdurrahmân b. Avf'tan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) dışarı çıktı, ben de onu takip ettim. Bir hurmalığa girdi ve secde etti. Secdeyi de uzun tuttu. Allah Teâlâ'nın, onu vefat ettirmesinden veya ruhunu almasından korktum. (Yakından) bakmak için gittim. Başını kaldırdı ve "Ey Abdurrahmân, neyin var?" dedi. Ona durumu anlattım. Şöyle buyurdu: "Ceb râîl (a.s.) geldi ve bana şöyle dedi: Seni, Allah Teâlâ'nın sana söylemiş olduğu şu sözle müjdeliyorum: Kim sana salavât getirirse ben de ona salât (rahmet) ederim. Kim sana selâm verirse ben de ona selâm ederim."⁸³⁸

Hadisin bu rivâyetleri Amr b. Ebî Amr tariki ile gelmiştir.⁸³⁹ Dârekutnî, Amr b. Ebî Amr tariki ile nakledilen rivâyetlerin en sahîhlerinin, Amr b. Ebî Amr > Abdulvâhid b. Muhammed > Abdurrahmân b. Avf isnadı ile gelenler olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁰ Hadis, Amr b. Ebî Amr dışında başka tariklerle de yine Abdurrahmân b. Avf'tan rivâyet edilmiştir. İbrahim b. Abdirrahmân b. Avf > Abdurrahmân b. Avf isnadı ile tahrîc edilen rivâyete göre, Abdurrahmân b. Avf şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'den veya kapısının önünden ashâbından dört ya da beş kişi hiç ayrılmazdı. Allah Resûlü, birgün dışarı çıktı, ben de onu takip ettim. Çarşının duvarlarından birisinden içeri girdi. Namaz kıldı ve secde etti. Secdeyi de oldukça uzun tuttu. Kendi kendime "Allah Teâlâ, Resûlü'nün ruhunu aldı. Artık onu asla göremem" dedim. Bundan dolayı üzüldüm ve ağladım. Kafasını kaldırdı ve beni görüp yanına çağırdı. "Niye ağlıyorsun -veya seni ne şüphelendirdi?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü! Secdeyi çok uzattınız. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Resûlü'nün ruhunu aldı, onu bir daha göremeyeceğim diye hüzünlenip ağladım" dedim. Şöyle buyurdu: "Bu secdeyi, Rabbim'e ümmetim konusunda bana verdiği nimetten dolayı şükretmek için yaptım. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Onlardan kim sana bir defa salavât getirirse ona on sevap yazarım."⁸⁴¹

Hadisin bu tarikinin ravilerinden Musa b. Ubeyde hakkında Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) "hadislerinden sakınırdık," İbn Sa'd (ö. 230/845) "huccet değildir," Yahya b. Maîn "hadisleri ile ihticâc edilmez," Ahmed b. Hanbel "hadisleri yazılmaz,"

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 512 (I, 191). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 512-513 (I, 191); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 82; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Şükr*, s. 510; İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 5; Mervezî, *Salât*, I, 249, 250; İbn Şâhîn, *Tergîb*, s. 14-15; Hâkim, *Müstedrek*, I, 352, II, 106; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518.

⁸³⁹ Amr, *el-Kütübü's-sitte*'nin tamamında rivâyetleri bulunan, bazı yönlerden tenkitlere uğramış bir ravidir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 72-73.

⁸⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. Dârekutnî, *İlel*, IV, 296-298.

⁸⁴¹ Bezzâr, *Müsned*, III, 219-220. Hadisin aynı isnadla gelen diğer rivâyetleri, bu rivâyete göre muhtasardır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 254; İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 10-11; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 353-354.

Nesâî “zayıf” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁸⁴² Bu nedenle, hadisin bu tariki zayıftır.⁸⁴³

İbn Ebî Sender > Abdurrahmân b. Avf'ın bir mevlâsı > Abdurrahmân b. Avf tariki ile tahrîc edilen bir diğer rivâyete göre, Hz. Peygamber, mescitten çıkıp bir yere gitmiş, orada abdest alıp namaz kılmış ve yapmış olduğu uzun secdeden dolayı endişelendiğini dile getiren Abdurrahmân b. Avf'a “*Cebrâîl beni, bana kim salavât getirirse Allah'ın da ona rahmet edeceği, kim bana selâm ederse Allah'ın da ona selâm vereceği ile müjdeledi*” buyurmuştur.⁸⁴⁴ Bu rivâyet, Abdurrahmân b. Avf'ın mevlâsının kim olduğu bildirilmediği için zayıftır.⁸⁴⁵

Hadisin Abdurrahmân b. Avf'tan nakledilen rivâyetleri bunlardır. Bu rivâyetler üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda Abdulvâhid b. Muhammed, Amr b. Ebî Amr, Abdurrahmân b. Muâviye ve Musa b. Ubeyde hakkında olumsuz bazı görüşler bulunduğu tespit edilmiş fakat rivâyetlerin birbirlerini desteklemesi sebebi ile hadise “hasen” hükmü verilmiştir.⁸⁴⁶ Ayrıca hadis, diğer sahâbîlerden gelen rivâyetlerle de desteklenmiştir.

b) Ebû Talha Rivâyeti

Ebû Talha'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün geldi, yüzünde bir sevinç ifadesi vardı. Şöyle buyurdu: “Cebrâîl bana geldi ve şöyle dedi: Ey Muhammed! (Rabbin şöyle buyuruyor:)⁸⁴⁷ Sana bir defa salavât getirene benim on defa rahmet etmem, sana bir selâm gönderene benim on defa selâm etmem seni memnun etmez mi?”⁸⁴⁸

⁸⁴² Bk. Zehebî, *Mizân*, VI, 551; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 472.

⁸⁴³ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, III, 1153.

⁸⁴⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 350; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 210-211.

⁸⁴⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 181.

⁸⁴⁶ Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, II, 228-229. Elbânî, Ebû Talha hadisinin sahîh olduğuna hükmetmiştir. Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 502-504.

⁸⁴⁷ Bu sözün Allâh Teâlâ'ya ait olduğu hadisin bazı rivâyetlerinde açıkça görülmektedir.

⁸⁴⁸ İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 30, *Zühd*, s. 303; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 252-253, VI, 326; Ahmed b. Hanbel, V, 599, 600 (IV, 29-30); Dârimî, Rikâk 58; İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 3-4; Nesâî, *Sehv* 47, 55; Rûyânî, *Müsned*, II, 102; Şâî, *Müsned*, III, 25-26; İbn Kâni, *Mu'cem*, I, 232; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 196; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 230-231; Hâkim, *Müstedrek*, III, 29; Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 195-196. İbnu'l-Mübârek'in *Zühd*'ündeki rivâyette Hasan b. Ali yerine Hüseyin b. Ali denmiştir. *Şerhu's-sünne*'de ise “Abdullah b. Ebî Talha” yerine “Ubeydullâh b. Ebî Talha” denmiştir.

Hasan b. Ali'nin azatlı kölesi Süleyman > Abdullah b. Ebû Talha > Ebû Talha isnadı ile tahrîc edilen hadisin tüm rivâyetlerinde Cebrâîl'in gelişinden ve Hz. Peygamber'e salât ve selâm edenlere mükafat verileceğini haber verdiğinden söz edilmektedir. Burada sadece, diğer rivâyetlere göre bazı önemli ayrıntılar ihtiva ettiği için Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde tahrîc etmiş olduğu rivâyet üzerinde durmak istiyoruz. Bu rivâyet şöyledir:

Sâbit el-Bünânî “Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavât getirirler. Ey iman edenler! Siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin”⁸⁴⁹ âyetini okudu. Ardından şöyle dedi: Hasan b. Ali'nin azatlı kölesi Süleyman bize geldi. Bize, Abdullah b. Ebû Talha vasıtası ile Ebû Talha'dan şunu rivâyet etti: Resûlullah (s.a.) birgün geldi. Yüzünde müjde aldığına dair bir ifade vardı. Bizler “Ey Allah'ın Resûlü! Yüzünüzde bir müjde ifadesi görüyoruz” dedik. Şöyle buyurdu: “Bana Melek (Cebrâîl) geldi ve şöyle dedi: Ey Muhammed! Rabbin sana şöyle diyor: Sana ümmetinden bir kimsenin bir defa salavât getirmesi üzerine benim on defa rahmet etmem, ümmetinden bir kimsenin sana bir selâm göndermesi üzerine benim on defa lütuf ve yardımda bulunmam seni memnun etmez mi?” Hz. Peygamber “Evet (memnun eder)” dedi.”⁸⁵⁰

Hadisin ravilerinden Hasan b. Ali'nin azatlı kölesi Süleyman'ın durumu hakkında ihtilaf edilmiştir. İbn Hibbân, Süleyman'ı *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsik etmiş, İbn Hacer ise bu ravinin meçhûl olduğunu söylemiştir.⁸⁵¹

Ebân b. Ebû Ayyâş > Enes b. Mâlik isnadı ile Ebû Talha'dan tahrîc edilen rivâyetlere göre Cebrâîl, Hz. Peygamber'e salât edecek kimselere on sevap yazılacağı, o kişinin, on günahının silineceği, on derece yükseltileceği, bu salâtın Hz. Peygamber'e arzedileceği ve o kişiye, yapmış olduğu duânın aynısı ile karşılık verileceği müjdesini getirmiştir.⁸⁵² Ancak Ebân b. Ebû Ayyâş'ın “metrûk” bir ravi olmasından dolayı⁸⁵³ hadisin bu rivâyetleri zayıftır.

Hadisin Abdullah b. Ömer > Sâbit el-Bünânî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha isnadı ile tahrîc edilen bir başka rivâyetinde, Ebû Talha'nın şöyle dediğinden söz edilmektedir:

Resûlullah (s.a.) birgün sahâbîlerin yanına çıktı. Yüzünden mutlu olduğu anlaşılıyordu. “Ey Allah'ın Resûlü! Biz, şu anda yüzünüzden mutlu olduğunuzu anlıyoruz” dediler. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Doğru, Rabbim'den bir elçi

⁸⁴⁹ Ahzâb 33/56.

⁸⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 29.

⁸⁵¹ Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 385; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 320.

⁸⁵² Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 214-215; Şâşî, *Müsned*, III, 14.

⁸⁵³ Bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 13; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 93-95.

geldi ve bana, ümmetinden bana salavât getirecek her kimseye Allah Teâlâ'nın mutlaka on katı ile karşılık vereceğini haber verdi.”⁸⁵⁴

Cısr b. Ferkad > Sâbit > Enes > Ebû Talha isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyette Hz. Peygamber, sevincinin sebebini soran Ebû Talha'ya şöyle cevap vermiştir: “*Melek bana (Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu) haber verdi: Sana salavât getiren kimseye ben ve meleklerim on defa rahmet ve yardım ederiz. Sana selâm edene ben ve meleklerim on defa selâm ederiz.*”⁸⁵⁵

Sâlih el-Mürri > Sâbit > Enes > Ebû Talha isnadı ile tahrîc edilen diğer bir rivâyette ise Hz. Peygamber, Cebrâîl'in Rabbi'nden bir müjde ile gelerek şöyle dediğini haber vermiştir: “*Allah Teâlâ, ümmetinden sana salavât getirecek her kimseye, Allah'ın ve meleklerinin on defa salât edecekleri müjdesini vermem için beni sana gönderdi.*”⁸⁵⁶

Dârekutnî, Sâbit > Enes > Ebû Talha isnadı ile nakledilen rivâyetlerin tamamında hata bulunduğunu, doğrusunun Hammâd b. Seleme > Sâbit > Hasan b. Ali'nin mevlâsı Süleyman isnadı ile gelen rivâyetler olduğunu söyleyerek⁸⁵⁷ hadisin bu rivâyetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.

Hadisin bir başka rivâyeti, Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha isnadı ile nakledilmiştir. Ancak bu isnadla nakledilen rivâyetler, lafız olarak önceki rivâyetlerden oldukça farklıdır. Bu rivâyetlere göre, Ebû Talha şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.)'e gittim. Yüzü mutluluktan parlıyordu. “Ey Allah'ın Resûlü! Siz daha önce hiç görmediğim bir haldesiniz” dedim. Şöyle buyurdu: “Nasıl olmayayım ki? (Az önce) bana Cebrâîl geldi ve “Ümmetini şununla müjdele: Kim sana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ o kimseye on sevap yazar, onun on günahını siler, bunun sayesinde onu on derece yükseltir, o sözlerinin benzeri ile ona karşılık verir ve (bunlar) kıyâmet gününde ona arzedilir” dedi.”⁸⁵⁸

Hadisi Zührî'den Zeyd b. Rufey', Abdulazîz b. Ebî Seleme ve Yahya b. Ebî Üneyse rivâyet etmişlerdir. Zührî tariki ile gelen bu rivâyetlerde anlatılanlar, önceki

⁸⁵⁴ İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 3. Hadisi aynı isnadla Taberânî de tahrîc etmiştir. Bu rivâyette “*Kim bana bir kere salavât getirirse Allâh Teâlâ ona on defa rahmet eder*” denilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 209, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 169, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 228. *el-Mu'cemu'l-kebîr*'de sehven “Abdullah b. Ömer” yerine “Ubeydullâh b. Ömer” denmiştir.

⁸⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 228-229.

⁸⁵⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 229.

⁸⁵⁷ Bk. Dârekutnî, *İlel*, VI, 9-10.

⁸⁵⁸ Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, II, 10; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 8, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 229-230; İbn Şâhîn, *Tergîb*, s. 89-90; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, III, 1149. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 229'daki rivâyetin sonunda Cebrâîl, Hz. Peygamber'e Allâh Teâlâ'nın, ona salavât getiren herkese karşılık verecek bir melek görevlendirdiğini söylemiştir.

rivâyetlerde anlatılanlara muhaliftir. Ayrıca bu rivâyetlerin tamamı zayıftır. Zeyd b. Rufey‘den hadisi rivâyet eden Hammâd b. Amr hakkında Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Hâtim “münkeru’l-hadis” hükmü vermiş, İbn Hibbân da onun hadis uyduran bir kimse olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁹ Abdulazîz b. Ebî Seleme tarikinin ravilerinden İbrahim b. Velîd, hadis uydurmakla itham edilen ve “yalancı” olduğu bildirilen birisidir.⁸⁶⁰ Yahya b. Ebî Üneyse de “metrûk” ve “zayıf” bir ravidir ve muhaddisler, hadislerinin terk edilmesi konusunda icmâ etmişlerdir. Zira o da yalan söylemekle itham edilmiştir.⁸⁶¹ Ayrıca Zührî > Enes > Ebû Talha isnadı ile gelen rivâyetler hakkında Ebû Hâtim er-Râzî “Bu hadis, Zührî’nin hadisi olarak bilinmez” diyerek, bunların sonradan Zührî’ye nispet edildiğini belirtmiştir.⁸⁶²

Hadisin, Enes b. Mâlik tariki dışında Ebû Talha’dan gelen bir başka rivâyeti daha bulunmaktadır. Ebû Maşer > İshâk b. Ka‘b b. Ucre > Ebû Talha isnadı ile tahrîc edilen rivâyete göre, sahâbîlerin, yüzündeki sevinci sormaları üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

“Doğru, Rabbim’den bana bir elçi geldi ve şöyle dedi: Ümmetinden sana kim bir salavât getirirse Allah Teâlâ ona on sevap yazar, onun on günahını siler, onu on derece yükseltir ve ona (getirdiği salavâtın) aynısı ile karşılık verir.”⁸⁶³

Bu rivâyet, Ebû Maşer’in, İshâk b. Ka‘b ile görüşmemiş ve ondan doğrudan hadis almamış olmasından dolayı zayıftır.⁸⁶⁴

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik’ten şöyle dediği nakledilmiştir:

Ebû Talha, Peygamber (s.a.)’in yanına girdi ve “Anam-babam sana feda olsun! Ben seni bugünkü kadar neşeli, yüzü böyle parlak görmedim” dedi. Hz. Peygamber “Beni ayıplama ey Ebû Talha! Az önce yanımdan Cebrâîl çıktı ve bana ümmetime verilen şeyi haber verdi” dedi. Ebû Talha “Anam-babam sana feda olsun! Ümmetine ne verildi?” diye sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Cebrâîl şöyle dedi: Ey Muhammed! Kim sana bir defa salavât getirirse Allah

⁸⁵⁹ Bk. Buhârî, *et-Târîhu’s-sagîr*, II, 291; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 144; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 307.

⁸⁶⁰ Bk. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 296-297.

⁸⁶¹ Bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 262; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 129-130; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 461-462; Zehebî, *Mizân*, VII, 162-164, *Muğnî*, II, 510; İbn Hacer, *Takrîb*, II, 349-350.

⁸⁶² Bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 214.

⁸⁶³ Ahmed b. Hanbel, V, 597 (IV, 29).

⁸⁶⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXVI, 273; Elbânî, *Sahîha*, II, 503.

Teâlâ ona, on sevap yazar, onun on günahını siler ve söylediklerinin aynısı ile ona karşılık verir.”⁸⁶⁵

Hadisin bu rivâyeti, Abdullah b. Hafs b. Ömer b. Abdillâh b. Ebî Talha > Hafs b. Ömer > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilmiş olup Abdullah b. Hafs b. Ömer’den⁸⁶⁶ dolayı zayıftır.

Hadisin bir başka rivâyeti Seleme b. Verdân > Enes b. Mâlik ve Mâlik b. Evs b. Hadesân isnadı ile nakledilmiştir. Bu rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.), def-i hacet için çıktı ve kendisini takip edecek kimse bulamadı. Ömer b. Hattâb çıktı, bir testi veya ibrik ile Hz. Peygamber’i takip etti ve onu bir su birikintisi başında secde ederken buldu. Bunun üzerine geri çekilip Hz. Peygamber’in arkasında durdu. Allah Resûlü bir müddet sonra (secdeden) başını kaldırdı ve “Ey Ömer! Secdede olduğumu görüp benden uzaklaşmakla iyi yaptın. Zira Cebrâîl bana geldi ve şöyle dedi: Kim sana bir defa salât ederse, Allah Teâlâ, bunun sayesinde ona on defa rahmet eder ve o kişiyi on derece yükseltir.”⁸⁶⁷

d) Hz. Ömer Rivâyeti

Seleme b. Verdân > Mâlik b. Evs b. Hadesân⁸⁶⁸ ve İbrahim en-Nehaî > Esved b. Yezîd⁸⁶⁹ isnadları ile Ömer b. Hattâb’dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) tuvalet ihtiyacını gidermek amacı ile çıktı. Bir su kabı ile peşinden gittim. Onu ihtiyacını tamamlamış ve bir su birikintisi kenarında Allah Teâlâ’ya secde ederken buldum. Ondan uzaklaştım. (Secdeyi) tamamlayınca başını kaldırdı ve şöyle buyurdu: “Benden uzaklaştığın zaman güzel yaptın ey Ömer! Cebrâîl bana geldi ve şöyle dedi: Kim sana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ o kimseye on defa rahmet eder ve onu on derece yükseltir.”

Enes b. Mâlik, Mâlik b. Evs ve Hz. Ömer’den nakledilen bu rivâyetlerin büyük kısmı Seleme b. Verdân tariki ile gelmiştir. Seleme, pek çok muhaddis tarafından cerh edilmiş bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, onun “münkeru’l-hadîs” ve “zaîfu’l-hadis” olduğunu söylemiş, Yahya b. Maîn, İclî (ö. 261/875), Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve Dârekutnî gibi cerh-ta’dîl ilminde otorite sayılan âlimler de onun zayıf olduğunu

⁸⁶⁵ Rûyânî, *Müsned*, II, 104-105. Hadisin aynı isnadla gelen Buhârî rivâyeti muhtasardır ve bu rivâyette “Cebrâîl şöyle dedi: Kim sana bir kere salavât getirirse onun için on sevap vardır” denilmiştir. Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, II, 360.

⁸⁶⁶ Yahya b. Maîn onun hakkında “leyse bi şey’in” demiştir. Bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 531; İbn Hacer, *Lisân*, III, 328.

⁸⁶⁷ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 142-143. Bu hadisi aynı isnadla Ebû Nuaym el-İsfahânî de rivâyet etmiştir. Fakat bu rivâyette hadisin sahâbî ravileri Enes b. Mâlik ve Evs b. Hadesân olarak geçmektedir. Bk. Ebû Nuaym, *Ma’rife*, I, 305. Hadisin aynı isnadla gelen bir başka rivâyetinde ise Mâlik b. Evs zikredilmemiştir. Bk. Bezzâr, *Müsned*, XII, 353-354.

⁸⁶⁸ İsmail b. İshâk, *Fazlu’s-salât*, s. 5.

⁸⁶⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sagîr*, II, 89-90, *el-Mu’cemu’l-evsat*, V, 68.

belirtmişlerdir.⁸⁷⁰ Hatta Ebû Hâtim er-Râzî, onun, Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiği hadisleri araştırdığını, bir hadis dışında sika kimselerin rivâyetlerine uygun rivâyetini bulamadığını ve diğer hadislerinin “münker” olduğunu tespit ettiğini söylemiştir.⁸⁷¹

Hiz. Ömer'den nakledilen diğer rivâyet ise Taberânî'nin hocası Muhammed b. Abdîrahîm'den dolayı zayıftır. Hatîb el-Bağdâdî onu “kezzâb (yalancı)” olarak nitelemiştir.⁸⁷² Böylece Enes b. Mâlik, Mâlik b. Evs ve Hiz. Ömer'den nakledilen rivâyetlerin ileri derecede zayıf oldukları ortaya çıkmaktadır.

e) Sehl b. Sa'd Rivâyeti

Sehl b. Sa'd'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) çıktı. Bu sırada Ebû Talha'yı gördü. Ebû Talha kalktı, onu karşıladı ve “Anam-babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Ben, yüzünde mutluluk görüyorum” dedi. Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: “Doğru, çünkü az önce bana Cebrâîl geldi ve şöyle dedi: Ey Muhammed! Kim sana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ ona on sevap yazar, onun on günahını siler ve onu on derece yükseltir.”

(Hadisin ravilerinden) İbn Habîb şöyle dedi: “Melekler de ona on defa salât ederler.”⁸⁷³

Muhammed b. Habîb el-Cârûdî > Abdulazîz b. Ebî Hazim > Ebû Hâzim > Sehl b. Sa'd isnadı ile nakledilen bu rivâyetin, zayıf olmasını gerektirecek bir tenkit tespit edilememiştir.⁸⁷⁴

Cebrâîl'in, Hiz. Peygamber'e salavât getirenlere Allah Teâlâ'nın rahmet edeceğini veya sevap vereceğini haber verdiğini bildiren rivâyetler -tespitlerimize göre- bunlardan ibarettir. Bu rivâyetlerin büyük kısmı delil olamayacak derecede zayıftır. Ancak Sehl b. Sa'd rivâyetinin isnad açısından diğerlerinden daha sağlam olduğu görülmektedir. Yine bu konuda Cebrâîl'den söz etmeyen fakat Hiz. Peygamber'e salavât getiren kimselere Allah Teâlâ'nın mükafatta bulunacağını bildiren ve sahîh isnadlarla

⁸⁷⁰ Bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 431; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 758. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 422-424; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 182; Elbânî, *Sahîha*, II, 503.

⁸⁷¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IV, 174-175.

⁸⁷² Bk. İbn Hacer, *Lisân*, V, 248. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 480.

⁸⁷³ İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 433.

⁸⁷⁴ Sadece Zehebî, Muhammed b. Habîb'in, senedinden dolayı itham edildiği bâtil bir hadis rivâyet ettiğini söylemiş, ancak hakkında herhangi bir cerhden söz etmemiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, VI, 100. İbn Hibbân da onu *Sikât*'ında zikretmiştir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 110.

nakledilen başka rivâyetler vardır. Nitekim Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), şöyle buyurmuştur:

“Kim bana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ o kimseye on defa rahmet eder ve o kimsenin on günahını siler.”⁸⁷⁵

Abdullah b. Amr'dan Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Müezzini işittiğinizde, onun söylediklerinin aynısını söyleyin sonra da bana salavât getirin. Çünkü kim bana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ ona on kere rahmet eder. Sonra da Allah Teâlâ'dan benim için vesîleyi isteyin...”⁸⁷⁶

Yine Abdullah b. Amr'dan nakledilen bir başka rivâyette Hz. Peygamber'e bir defa salavât getiren kimselere Allah Teâlâ ve meleklerinin yetmiş defa salât edecekleri haber verilmektedir.⁸⁷⁷

Bu konuda Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Kim bana bir defa salavât getirirse Allah Teâlâ ona on kere salât (rahmet) eder*” buyurmuştur.⁸⁷⁸

Âmir b. Rebîa'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.)'i “Kim bana salavât getirirse, melekler o kimseye, bana salavât getirdiği sürece salât ederler. Bundan sonra isteyen az, isteyen çok salavât getirsin” buyururken dinledim.”⁸⁷⁹

Hiz. Peygamber'e salavât getirme ve bunun fazileti konusunda bunların dışında daha pek çok hadis vârid olmuştur.⁸⁸⁰ Ebû'l-Âliye (ö. 90/708) “*Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavât getirirler. Ey iman edenler! Siz de ona teslimiyetle salât ve*

⁸⁷⁵ Tayâlisî, *Müsned*, II, 538; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 253, VI, 325; Ahmed b. Hanbel, IV, 261, 667 (III, 102, 261); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 143; Nesâî, *Sehv* 55; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 295, 372; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 185-186; Hâkim, *Müstedrek*, II, 106.

⁸⁷⁶ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, II, 608 (II, 168); Müslim, *Salât* 11; Ebû Dâvud, *Salât* 36; Nesâî, *Ezân* 37; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 248; Serrâc, *Müsned*, s. 31; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 227; İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 588-590.

⁸⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 617, 648 (II, 172, 187).

⁸⁷⁸ Ahmet b. Hanbel, III, 378, 386, 675-676 (II, 372, 375-376, 485); Dârimî, *Rikâk* 58; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 143; Müslim, *Salât* 70; Ebû Dâvud, *Vitr* 26; Tirmizî, *Vitr* 21; Nesâî, *Sehv* 55; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 478; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 426; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 187. Ebû Hureyre'den gelen bir başka rivâyette Resûlullâh (s.a.)'in “*Kim bana bir defa salavât getirirse Allâh Teâlâ, o kimseye on sevap yazar*” buyurduğu haber verilmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, III, 94 (II, 262); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 485; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 186-187, 195.

⁸⁷⁹ İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 29; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 215; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 136; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 253, VI, 326; Ahmed b. Hanbel, V, 389, 391 (III, 445, 446); Bezzâr, *Müsned*, IX, 268.

⁸⁸⁰ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, VI, 457-470.

selâm edin”⁸⁸¹ âyetindeki Allah’ın salavâtını, Allah Teâlâ’nın onu meleklerinin yanında övmesi olarak açıklamıştır. Meleklerin salâtı ise duâdır. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve başka âlimler ise Allah’ın salâtını “rahmet,” meleklerin salâtını ise “istiğfâr” olarak tefsir etmişlerdir.⁸⁸² Arap dilinde de salât kelimesi Allah’tan başkası hakkında kullanıldığında “duâ” manasına gelmektedir. Bundan dolayı meleklerin salâtının “duâ ve istiğfâr,” Allah Teâlâ’nın salâtının ise “merhamet” manasında kullanılmış olması mümkündür.⁸⁸³

Hiz. Peygamber’e salavât getiren kimselere Allah Teâlâ’nın rahmet edeceğini bildiren rivâyetler, isnad açısından Cebraîl’den söz eden rivâyetlerden daha sahîhtir. Burada Allah Resûlü’nün, kendisine salavât getirenlere Allah Teâlâ’nın rahmet edeceğini, Cebraîl’in söz konusu bilgiyi getirmesinden sonra haber vermiş olması imkan dâhilindedir. Ayrıca Hiz. Peygamber’in bu bilgisinin, gaybî bir nitelik taşıması, beş duyu vasıtası ile öğrenilmesinin mümkün olmaması ve aklın sahasına girmemesinden dolayı vahye dayanması zorunludur. Kur’ân’da bu yönde bir bilginin yer almadığı düşünüldüğünde burada Kur’ân dışı bir vahyin etkin olduğunu söylemek mümkündür.

B. HZ. HATİCE’NİN FAZİLETİ

Milâdî 556 yılında Mekke’de dünyaya gelen Hiz. Hatice, Hiz. Peygamber’den önce iki evlilik yapmış, her iki evliliği de eşlerinin ölümü üzerine sona ermiştir. Mekke’de ticaretle uğraşmakta iken, çevresinde güvenilir bir kimse olarak bilinen Hiz. Peygamber’le ticaret antlaşması yapmış, daha sonra dürüst ve doğru bir insan olarak gördüğü için ona evlenme teklifinde bulunmuş ve Peygamber (s.a.)’in bu teklifi kabul etmesi ile evlilikleri gerçekleşmiştir. Hiz. Hatice, Hiz. Peygamber’in biri hariç tüm çocuklarının annesi idi. Onun, Hiz. Peygamber’in hayatındaki en önemli rollerinden birisi de, peygamberlik görevi verildiği zaman Allah Resûlü’ne herkesten önce iman etmesi ve onu bütün varlığı ile desteklemesidir. Hiz. Hatice, yirmi beş yıl kadar süren mutlu bir evliliğin ardından m. 620 yılında vefat etmiştir. Allah Resûlü, daha sonra pek

⁸⁸¹ Ahzâb 33/56.

⁸⁸² Bk. Tirmizî, Vitr 21; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VI, 457. Bu konudaki görüşler için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 174-175; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VI, 457.

⁸⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 175.

çok evlilik yapmış olmasına rağmen onun yokluğunu hep hissetmiş, ondan gördüğü iyilikleri anlatmaya devam etmiştir.⁸⁸⁴

İslâm'ın tebliği ve yayılması uğrunda eşine sürekli destek veren Hz. Hatice'nin, cennetliklerden birisi olduğu ve kendisine cennette bir saray verildiği hadis külliyyatında yer alan bazı rivâyetlerde anlatılmaktadır. Rivâyetlere göre bu bilgilendirme Kur'ân dışı bir vahiyle gerçekleşmiştir.

a) Abdullah b. Ca'fer Rivâyeti

Abdullah b. Ca'fer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Hatice'yi içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden⁸⁸⁵ bir evle müjdelemem emredildi (أَمَرْتُ أَنْ أَبْشَرَ خَدِيجَةَ بَيْتٍ مِنْ قَصَبٍ).⁸⁸⁶”

Hadisin bu rivâyetleri, İbn İshâk > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib isnadına dayanmaktadır. Bekr b. Süleyman tariki ile İbn İshâk'tan nakledilen bir başka rivâyete göre, Abdullah b. Ca'fer “*Resûlullah (s.a.), Hatice'yi cennette, içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir evle müjdeledi*” demiştir.⁸⁸⁷

Cerîr > İbn İshâk isnadı ile gelen rivâyette ise Abdullah b. Ca'fer'in “*H. Peygamber, Hatice'yi cennette inciden bir evle müjdeledi*” dediğinden söz edilmektedir.⁸⁸⁸

Heysemî, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib hadisini Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini, Ahmed b. Hanbel rivâyetinin ravilerinin Muhammed b. İshâk dışında Sahîh ravileri olduğunu ve Muhammed b. İshâk'ın açıkça semâını zikrettiğini belirterek hadisin sahîh olduğuna işaret etmiştir.⁸⁸⁹ Bûsîrî ise hadisi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın sahîh isnadla rivâyet ettiklerini, hadisin aslının ise

⁸⁸⁴ Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 186-190; Taberî, *Târîh*, II, 306-307; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2479-2482; Kandemir, “Hatice,” *DİA*, XVI, 465-466.

⁸⁸⁵ Hadisteki “kasab” kelimesi, içi oyulmuş büyük bir inci olarak açıklanmıştır. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 231; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 458.

⁸⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 547 (I, 205). Hadis için bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 231; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, II, 853; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, s. 59; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 396-397; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 466; Hâkim, *Müstedrek*, III, 394-395.

⁸⁸⁷ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 593; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 37.

⁸⁸⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 37.

⁸⁸⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 262-263.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde yer alan Ebû Hureyre, İbn Ebî Evfâ ve Âişe rivâyetleri olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁰ Elbânî de hadisin sahîh olduğu görüşündedir.⁸⁹¹

Abdullah b. Ca'fer hadisinin tüm rivâyetleri İbn İshâk tariki ile nakledilmiş olmasına rağmen, bunların bir kısmında Hz. Peygamber'e, Hatice'yi Kur'ân dışı bir vahiyle müjdelemesinin emredildiği anlatılmakta, bazılarında ise herhangi bir emirden söz edilmemektedir. Aynı durum, hadisin diğer rivâyetleri için de söz konusudur.

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Hz. Peygamber'in hanımlarından Hatice'yi kıskandığım kadar hiç kimseyi kıskanmadım. Kıskanmamın sebebi ise Resûlullah (s.a.)'in sürekli onu zikretmesini işitmemdi. Hâlbuki o, Hz. Peygamber'in benimle evlenmesinden üç sene önce vefat etmişti. Rabbi, ona, cennette içinde yorgunluk ve gürültü bulunmayan inciden bir evle onu müjdelemesini emretmişti.⁸⁹²

Hadisin Hz. Âişe rivâyetlerinin tamamı Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr isnadı ile gelmekte olup rivâyetler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hadisi Hişâm'dan rivâyet eden Yunus b. Bükeyr, Ebû Üsâme, Leys b. Sa'd, Abde b. Süleyman, Abdullah b. Muhammed b. Yahya ve Kays b. Rebî', Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e Hatice'yi cennette inciden bir evle müjdelemesini emrettiğinden söz etmişler,⁸⁹³ Fadl b. Musa ise Peygamber (s.a.)'in Hatice'yi cennette inciden bir evle müjdelediğini söylemiştir.⁸⁹⁴

Hadisin Âmir b. Sâlih tariki ile Hişâm'dan nakledilen rivâyetinde Hz. Peygamber'in "*Rabbim, bana, Hatice'yi cennette inciden bir evle müjdelememi emretti*" buyurduğu bildirilmiş,⁸⁹⁵ Nadr b. Şümeyl ise hadisi Hişâm'dan "*Resûlullah (s.a.)'e, Hatice'yi cennette kendisine ait olan inciden bir evle müjdelemesi vahyedildi*" diyerek nakletmiştir.⁸⁹⁶ Buradaki vahiy ifadesi her ne kadar diğer rivâyetlerde yer

⁸⁹⁰ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, IX, 328.

⁸⁹¹ Bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 72-74.

⁸⁹² İbn İshâk, *Sîre*, s. 271.

⁸⁹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 75, 388-389 (VI, 58, 202); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 20, Edeb 23, Tevhîd 32; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 74; İbn Mâce, Nikâh 56; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, s. 63-64; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 397; Âcurrî, *Şeria*, s. 610; Hâkim, *Müstedrek*, III, 395, 396; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 501-502, *Delâil*, II, 351.

⁸⁹⁴ Bk. Tirmizî, Menâkıb 61; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 94; Hâkim, *Müstedrek*, III, 396.

⁸⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, VIII, 553 (VI, 279).

⁸⁹⁶ Buhârî, Nikâh 109; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 94.

almıyorsa da, rivâyetlerin tamamından Hz. Peygamber’e bu konuda bir vahiy geldiği anlaşılmaktadır.

c) Abdullah b. Ebî Evfâ Rivâyeti

Fâйд b. Abdірrahmân > İbn Ebî Evfâ isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “*Allah Teâlâ’dan bana, Hatice’yi cennette içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir evle müjdeleyen bir elçi geldi*” buyurmuştur.⁸⁹⁷

Hadisin İsmail b. Ebî Hâlid tariki ile nakledilen rivâyetine göre o, Abdullah b. Ebî Evfâ’ya “Resûlullah (s.a.), Hatice’yi cennette içinde gürültü ve yorgunluk bulunmayan bir evle müjdeledi mi?” diye sormuş, İbn Ebî Evfâ “Evet” diyerek cevap vermiştir.⁸⁹⁸ Yine aynı isnadla nakledilen bazı rivâyetlere göre ise, İbn Ebî Evfâ şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.), Hatice’yi, cennette içinde gürültü ve yorgunluk bulunmayan bir evle müjdeledi.”⁸⁹⁹

Süleyman eş-Şeybânî tariki ile İbn Ebî Evfâ’dan nakledilen bir diğer rivâyetle, Resûlullah (s.a.)’ın “*Cebrâîl, bana, cennette içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı bir evle Hatice’yi müjdele dedi*” buyurduğundan söz edilmektedir.⁹⁰⁰

Fâйд ve Süleyman eş-Şeybânî rivâyetleri Kur’ân dışı bir vahye delâlet etmekte, İsmail b. Ebî Hâlid’den nakledilen rivâyetle ise söz konusu müjdenin kaynağının Hz. Peygamber olduğu görülmektedir.⁹⁰¹

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

⁸⁹⁷ İbn İshâk, *Sîre*, s. 271; Hâris b. Ebî Üsâme, *Avâlî*, s. 45.

⁸⁹⁸ Humeydî, *Müsned*, II, 314; Ahmed b. Hanbel, VI, 492, 496, 562 (IV, 355, 356, 381); Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr* 20; Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe* 72.

⁸⁹⁹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 390; Ahmed b. Hanbel, VI, 496 (IV, 356); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 593; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 270-271; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 465; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 396; Lâlekâî, *Sünne*, II, 363; Temmâm, *Fevâid*, I, 239; Ebû Nuaym, *Ma’rife*, III, 1592, VI, 3207.

⁹⁰⁰ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sagîr*, I, 15, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 604, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IX, 396; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 264. Hadisin aynı isnadla gelen İbn Kâni’ rivâyetinde ise Hz. Peygamber’in Hz. Hatice’yi cennette bir köşkle müjdelediğinden söz edilmektedir. Bk. İbn Kâni’, *Mu’cem*, II, 85.

⁹⁰¹ Seleme b. Küheyl > İbn Ebî Evfâ isnadı ile nakledilen bir başka rivâyetle hadisin metni verilmemiş ve bir önceki Hz. Peygamber’in Hatice’yi cennette bir köşkle müjdelediğini bildiren rivâyete atıf yapılmıştır. Bk. Bezzâr, *Müsned*, VIII, 272.

Cebrâîl, Hz. Peygamber’e geldi ve şöyle dedi: “İşte Hatîce, sana geliyor. Yanında da içinde katık veya yiyecek ya da içecek bulunan bir kap var. Yanına geldiğinde ona Rabbi’nden selâm söyle ve onu, cennette içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir köşkle müjdele.”⁹⁰²

Hadisin bu rivâyeti Ebû Zur’â tariki ile Ebû Hureyre’den nakledilmiştir. Ebû Sâlih > Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile tahrîc edilen bir başka rivâyette ise “Hz. Peygamber, Hatîce’yi cennette içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir evle müjdeledi” denilmiştir.⁹⁰³ Yine Ebû Sâlih > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen bir başka rivâyette “Hz. Peygamber’in Hz. Hatîce’yi cennette bir evle müjdelediği” bildirilmektedir.⁹⁰⁴

e) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Hz. Hatîce’nin cennette inciden bir köşkle müjdelendiğini bildiren rivâyetlerden birisi de Câbir b. Abdillâh’dan gelmiştir. Bu rivâyete göre, Câbir şöyle demiştir:

Hz. Hatîce vefat etti. Resûlullah (s.a.) bunun üzerine şöyle buyurdu: “Bana, Hatîce’ye ait olan ve içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı bir ev gösterildi. O, inci köşküdür.”⁹⁰⁵

Hadisin bu rivâyeti Zührî > Ebû Seleme > Câbir b. Abdillâh isnadı ile tahrîc edilmiştir.⁹⁰⁶ Şa’bî tariki ile Câbir’den nakledilen bir diğer rivâyette ise şöyle denilmiştir:

Resûlullah (s.a.)’e Hatîce hakkında soru soruldu. Hz. Peygamber “Ben onu, cennet nehirlerinden birisinin üzerinde yer alan ve içinde ne boş bir sözün ne de yorgunluğun bulunduğu inciden bir evde gördüm” buyurdu.⁹⁰⁷

⁹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 390; Ahmed b. Hanbel, III, 12 (II, 231); Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr* 20, *Tevhîd* 35; Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe* 71; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 592-593; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 94; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, V, 341; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 469; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 396; Hâkim, *Müstedrek*, III, 395; Beyhakî, *Delâil*, II, 351-352, *Esmâ*, s. 260. Hâkim hadisin bu rivâyetinin sahîh olduğunu söylemiş, Zehebî de onu onaylamıştır. Bk. Zehebî, *Telhis*, III, 395.

⁹⁰³ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, II, 364, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 396. Hadisin *el-Mu’cemu’l-evsat*’taki rivâyetinde sahâbî ravisi olarak Ebû Hureyre ile birlikte Ebû Saîd el-Hudrî de zikredilmektedir. Heysemî hadisin ravilerinden Muhammed b. Abdillâh ez-Züheyrî’yi tanımadığını söyleyerek onun meçhûl bir ravi olduğuna işaret etmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 263

⁹⁰⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 396.

⁹⁰⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 324.

⁹⁰⁶ Zührî, hadisi “bana haber verdi” diyerek aktarmış ve burada Ebû Seleme ve Câbir’den söz etmemiştir. Bir önceki rivâyette yine Zührî “bana Ebû Seleme, Câbir’den haber verdi” diyerek vahyin kesilmesi ile ilgili hadisi aktarmaktadır. Önceki hadise atıfta bulunulduğu için Zührî’ye bu hadisi Ebû Seleme’nin haber verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Ebû Seleme’nin Câbir’den rivâyet edip etmediği konusunda aynı kesinlik söz konusu değildir.

⁹⁰⁷ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 592; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 395.

Burada Hz. Peygamber'e Hz. Hatice hakkında ne sorulduğu açıklanmamıştır. Yine Şa'bî tariki ile nakledilen bir başka rivâyette, Hz. Peygamber'e soru sorulduğu ve sahâbîlerin “Çünkü o farzların ve Kur'ân hükümlerinin nâzil olmasından önce vefat etmişti” dedikleri haber verilmektedir. Hz. Peygamber bu soruya “*Ben onu, cennet nehirlerinden birisinin üzerinde yer alan ve içinde ne gürültünün ne de yorgunluğun bulunduğu inciden bir evde gördüm*” buyurarak cevap vermiştir.⁹⁰⁸ Heysemî, Şa'bî tariki ile Câbir'den gelen bu hadisin “sahîh” olabileceğini söylerken, Elbânî “zayıf” olduğuna hükmetmiştir.⁹⁰⁹ Burada Elbânî'nin hükmü daha isabetli gözükmemektedir. Zira hadisin ravilerinden Mücâlid, zayıf kabul edilen ve rivâyetleri ile ihticâc konusunda ihtilaf bulunan birisidir.⁹¹⁰

f) Câbir b. Abdillâh b. Riyâb Rivâyeti

Câbir b. Riyâb'dan gelen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Cebrâîl bana geldi ve “Hatice'yi cennette içinde gürültü ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir evle müjdele” dedi.”⁹¹¹

Hadisin Câbir b. Riyâb rivâyeti, isnadındaki Vâzi' b. Nâfi'in “metrûk” olmasından dolayı zayıftır.⁹¹²

g) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), Hz. Hatice'nin yanında iken Cebrâîl geldi ve “Ey Muhammed! Hatice'ye benden selâm söyle ve onu, cennette, içinde sıkıntı ve yorgunluğun bulunmadığı inciden bir evle müjdele” dedi.⁹¹³

Hadisin bu rivâyeti, ravilerinden Meysera'nın “meçhûl” olmasından dolayı zayıftır.⁹¹⁴

⁹⁰⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 288; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 102; Âcurrî, *Şerîa*, s. 611.

⁹⁰⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 263; Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'*, III, 178.

⁹¹⁰ Yahya b. Saîd el-Kattân, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hibbân ve Dârekutnî gibi önde gelen cerh-tadil alimleri Mücâlid b. Saîd'in zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Yahya b. Maîn ve başkalarınca da “Mücâlid ile ihticâc edilemeyeceği” söylenmiştir. Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 343-344; Zehebî, *Mizân*, VI, 23-24.

⁹¹¹ İbn Kâni', *Mu'cem*, I, 139; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 10.

⁹¹² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 263-264.

⁹¹³ Ukaylî, *Duafâ*, III, 1092; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 386, IX, 395-396. Bu rivâyette Meysera b. Ammâr yerine Meysera b. Osmân denmiştir.

⁹¹⁴ Ukaylî, *Duafâ*, III, 1091. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 264.

h) Fâtıma Rivâyeti

Fâtıma'dan nakledilen rivâyete göre o, Peygamber (s.a.)'e, "Annem Hatîce nerede?" diye sordu. Hz. Peygamber "Ne boş sözlerin ne de yorgunluğun bulunduğu inciden bir sarayda, Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye'nin arasında" buyurdu. Fâtıma "Şu (bildiğimiz) saraylardan (birinde) mi?" diye sordu. Allah Resûlü "Hayır, bilakis inciler ve yakutlarla tanzim edilmiş saraylardan (birinde)" buyurdu.⁹¹⁵

Hadisi Fâtıma'dan rivâyet eden Muhâcir b. Meymûn "meçhûl" bir ravidir. Dolayısıyla hadisin bu tariki de zayıftır.⁹¹⁶

Bu rivâyetler dışında ayrıca Hz. Hatîce'nin cennette bir köşkle müjdelendiğini bildiren ve Urve⁹¹⁷ ile Ebû Sâlih'ten⁹¹⁸ nakledilen mürsel ve munkatı rivâyetler vardır.⁹¹⁹

Hz. Hatîce, İslâm'ın yayılması uğrunda mücadele veren ve Kureyşliler'in en ağır hakaret ve eziyetlerine uğrayan Allah Resûlü'nün her zaman yanından olmuş, ona her türlü desteği vermiştir. Bununla birlikte Hz. Hatîce'nin bir diğer üstünlüğü İslâm'ı kabul eden ilk kimse olmasıdır ve hayatının geri kalan kısmında da İslâm'ı en güzel biçimde yaşama gayreti içinde olmuş, muttakî bir insan olarak tanınmıştır. Allah Teâlâ, yüce Kur'ân'ında muttakî kulları ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

"(Allah'ın azabından korkup rahmetine sığınan) takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. "Oraya emniyet ve selâmetle girin" (denilir, onlara). Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşklerde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar. Onlara orada hiçbir yorgunluk gelmeyecek ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır."⁹²⁰

"İman edip güzel işler yapanları, (evet) muhakkak ki onları, içinde ebedî kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklarine yerleştireceğiz. (Böyle iyi) işler yapanların mükâfatı ne güzeldir!"⁹²¹

"Fakat Rableri'nden sakınanlara, üstüste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah, verdiği sözden caymaz."⁹²²

⁹¹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 137, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 117-118.

⁹¹⁶ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 263.

⁹¹⁷ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 430; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 85-86.

⁹¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 390; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 593.

⁹¹⁹ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Erul, "Bir 'Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-," s. 180.

⁹²⁰ Hicr 15/45-48.

⁹²¹ Ankebût 29/58.

⁹²² Zümer 39/20.

İşte Hz. Hatîce'ye vaad edilen ve içinde yorgunluk bulunmadığı bildirilen köşk, bu âyetlerde sözü edilen Allah Teâlâ'nın muttakî kulları için hazırlamış olduğu köşklere birisidir. Hz. Peygamber'in, söz konusu âyetlerden yola çıkarak Hz. Hatîce'ye cennette bir köşkü bulunacağını söylemesi ihtimal dâhilinde olsa da rivâyetlerde Allah Teâlâ'dan gelen bir emirle Hz. Hatîce'nin özellikle müjdelendiğinden söz edilmiş olması, burada Kur'ân dışı bir vahyin varlığını kabul etmeyi gerektirmektedir.

C. HZ. HASAN VE HÜSEYN'İN FAZİLETİ

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in sevgili iki torunudur. Allah Resûlü, sürekli onlarla ilgilenir, onları sever ve sevdiğini de açıkça beyân ederdi. Hatta rivâyetlere göre Hz. Peygamber, onların cennet gençlerinin efendisi olduklarını söylemiştir. Bu konuda, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Hureyre'den nakledilen bazı rivâyetler, Hz. Peygamber'in bu sözünün ardında Kur'ân dışı bir vahyin bulunduğunu haber vermektedir.

a) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Huzeyfe b. Yemân'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Annem bana Peygamber (s.a.)'le ne zaman görüşeceksin? diye sordu. Ona “şu şu zamanda” dedim. Annem bana kötü sözler söyledi. Ona “Beni bırak da Peygamber (s.a.)'e gideyim. Onunla akşam namazını kılıp bana ve sana istiğfâr edinceye kadar ondan ayrılmayayım” dedim. Peygamber (s.a.)'in yanına gittim. Onunla akşam namazını kıldım. Peygamber (s.a.) daha sonra yatsı namazını da kıldırdı. Sonra ayrıldı, ben de peşinden gittim. Ona bir şey arız oldu, daha sonra Hz. Peygamber ondan kurtuldu. Sonra gitti, ben de onu takip ettim. Sesimi duydu ve “Kim o?” diye sordu. “Huzeyfe” dedim. “Neyin var?” dedi, ben de ona ihtiyacımı haber verdim. “Allah seni ve anneni bağışlasın” diye duâ etti. Sonra da “Az önce bana arız olan şeyi gördün mü?” diye sordu. “Evet” dedim. “O, meleklerden birisi idi ve bu geceden önce yeryüzüne inmemişti. Bana selâm vermek ve beni Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin, Fâtıma'nın da cennet kadınlarının efendisi oldukları ile müjdelemek için Rabbi'nden izin istedi” buyurdu.⁹²³

Hadis İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeyş > Huzeyfe b. Yemân isnadı ile rivâyet edilmiştir. Yine İsrâîl tariki ile gelen Hâkim

⁹²³ Ahmed b. Hanbel, VII, 715 (V, 391-392); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 80-81. Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 378; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, II, 788; Tirmizî, Menâkıb 30; İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 229; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 413; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 95-96; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3486, *Hilye*, IV, 190; Beyhakî, *Delâil*, VII, 78. Hadisin İbn Ebî Şeybe, İbn Hibbân ve Beyhakî rivâyetlerinde Fâtıma'dan söz edilmemiştir.

rivâyeti lafız olarak farklıdır. Bu rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Cebrâîl bana geldi ve “Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidirler” dedi.*”⁹²⁴

Hadisin Şa‘bî tariki ile Huzeyfe’den nakledilen rivâyetinde ise Huzeyfe’nin şöyle dediğinden söz edilmektedir:

Peygamber (s.a.)’in yanına gittim. Onunla öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldım. Sonra onu takip ettim. O, odalarından birisine girmek istiyordu. Durdu, ben de arkasında durdum. Sanki birisi ile konuşuyordu. “Bu kim?” diye sordu. “Huzeyfe” dedim. “Yanımda kim vardı biliyor musun?” diye sordu. “Hayır” dedim. “O, Cebrâîl’dir. Hasan ve Hüseyin’in cennet gençlerinin efendisi oldukları haberiyle bana müjde vermek için geldi” buyurdu. Huzeyfe “Bana ve anneme istiğfârda bulunuver” dedi. Hz. Peygamber “Ey Huzeyfe! Allah seni ve anneni bağışlasın” diye duâ etti.⁹²⁵

İsrâîl > İbn Ebî’s-Sefer > Şa‘bî > Huzeyfe isnadı ile tahrîc edilen bu rivâyet, Şabi’nin Huzeyfe’den semâî bulunduğu bilinmediği için munkatıdır.⁹²⁶

Tirmizî’nin, yalnızca İsrâîl’in hadisi olarak bildiklerini söylemiş olmasına rağmen⁹²⁷ bu hadis, İsrâîl dışında başka isnadlarla da yine Huzeyfe’den rivâyet edilmiştir.

Kays b. Rebî‘ > Meysera b. Habîb isnadı ile nakledilen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Bu, meleklerden birisidir. Rabbi’nden bana selâm vermek ve beni ziyaret etmek için izin istedi. O, daha önce yeryüzüne inmemişti. Beni, Hasan ve Hüseyin’in cennet gençlerinin efendisi oldukları ile müjdeledi.”⁹²⁸

Abdullah b. Âmir > Âsım > Zir b. Hubeyş > Huzeyfe isnadı ile gelen rivâyette ise Huzeyfe’nin şöyle dediğinden söz edilmektedir:

Birgün Resûlullah (s.a.)’in yüzünde sevinç ifadesi gördük. “Ey Allah’ın Resûlü! Yüzünüzde bir müjdeden kaynaklanan sevinç ifadeleri var” dedik. “Nasıl mutlu olmam? Cebrâîl bana geldi ve beni Hasan ve Hüseyin’in cennet gençlerinin efendisi oldukları, babalarının da onlardan daha faziletli olduğu ile müjdeledi” buyurdu.⁹²⁹

Bu rivâyet, Abdullah b. Âmir’in meçhûl olmasından dolayı zayıftır.⁹³⁰

⁹²⁴ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 95-96.

⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, VII, 715-716 (V, 392).

⁹²⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd Neşri), XXXVIII, 355.

⁹²⁷ Tirmizî, *Menâkıb* 30.

⁹²⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, II, 173, IX, 364.

⁹²⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, II, 173.

⁹³⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 212.

Hadisin Kays b. Ebî Hâzim rivâyetine göre ise Huzeyfe şöyle demiştir:

Bir gece Hz. Peygamber'in yanında geceyi geçirdim ve onun yanında bir kişi gördüm. "Ey Huzeyfe! Onu gördün mü?" dedi. "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" dedim. O, peygamber olduğum zamandan beri yeryüzüne inmemiş olan bir melekti. Bana bu gece geldi ve beni Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendisi oldukları ile müjdeledi" buyurdu.⁹³¹

Bu rivâyet, Sâlim b. Ebî'l-Ca'd > Kays b. Ebî Hazim > Huzeyfe isnadı ile tahrîc edilmiş olup Sâlim'den rivâyette bulunan raviden dolayı zayıftır. Bu ravinin ismi Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında Ebû Amr, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde ise Ebû Amra olarak geçmektedir. Heysemî ise Ebû Ömer olarak vermiş ve Ebû Amra da denildiğini söylemiştir. Meçhûl bir ravidir.⁹³²

Huzeyfe'den üç ayrı tarikle nakledilen bu rivâyetlerden yalnızca Zir b. Hubeyş kanalı ile gelenler sıhhat şartlarını taşımaktadır. Diğer iki tarik ise zayıftır. Elbânî de, hadisin Huzeyfe'den gelen rivâyetlerini incelemiş ve bazı isnadların sıhhat şartlarını taşıdıklarına hükmetmiştir.⁹³³ Huzeyfe'den nakledilen bu rivâyetler arasında önemli ihtilaflar mevcuttur. Bazılarında Cebrâîl'in, bazılarında ise daha önce yeryüzüne inmemiş olan bir meleğin geldiğinden söz edilmektedir. Yine rivâyetlerin bir kısmında Hz. Fâtıma'dan söz edilmiş, bazılarında ise bu yönde bir bilgi yer almamıştır.

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Birgün Resûlullah (s.a.) günün ortasında yanımıza gelmekte gecikti. Akşam olunca bizden birisi Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü! Bugün sizi göremedik, bundan dolayı sıkıntı yaşadık" dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Gökteki bir melek beni görmemişti. Bundan dolayı Allah Teâlâ'dan beni ziyaret etmek için izin istedi. Bana, kızım Fâtıma'nın ümmetimin kadınlarının efendisi, Hasan ve Hüseyin'in de cennet ehlinin gençlerinin efendisi olduklarını haber verdi -veya beni bununla müjdeledi.-"⁹³⁴

Hadisin Taberânî rivâyeti ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Gökteki bir melek beni ziyaret etmemişti. Beni ziyaret etmek için Allah azze ve celle'den izin istedi ve beni Hasan ve Hüseyin'in

⁹³¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 373, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173.

⁹³² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 211-212. Zehebî, ismini Ebû Ömer el-Eşcaî olarak vermiş ve meçhûl olduğunu söylemiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 403.

⁹³³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 441-442.

⁹³⁴ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 146.

cennet gençlerinin efendisi oldukları ile müjdeledi veya bana Fâtıma'nın cennet kadınlarının efendisi olduğunu haber verdi.”⁹³⁵

Bu rivâyetler Muhammed b. Mervân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Ebû'l-Cehhâf ve Habîb b. Sâbit > Ebû Hazim > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyette ise Peygamber (s.a.)'in “*Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidirler*” buyurduğu bildirilmiş, bu bilginin bir melek vasıtası ile geldiğinden söz edilmemiştir.⁹³⁶

Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* adlı eserinde hadise yer vermiş ve bir yerde “hadisin isnadında Mervân⁹³⁷ ez-Zühli'nin bulunduğunu ve onu tanımadığını,” bir başka yerde “hadisi Taberânî'nin Muhammed b. Mervân ez-Zühli haricinde sika kimselerden rivâyet ettiğini ve Muhammed b. Mervân'ı İbn Hibbân'ın sika saydığını”⁹³⁸ söylemiştir. İbn Hacer de onun “makbûl” olduğunu belirtmiştir.⁹³⁹ Bu görüşlere binaen hadisin “hasen” olduğuna hükmedilmiştir.⁹⁴⁰

Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendisi olduklarının Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e haber verildiğini bildiren rivâyetler -tespitlerimize göre- bunlardan ibarettir. Bu konuda herhangi bir vahiyden söz etmeyen ve Hz. Peygamber'in “*Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidirler*” buyurduğunu bildiren rivâyetler ise pek çok sahâbîden nakledilmiştir. Suyûtî ve Kettânî hadisin bu lafızlarla, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe, Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdillâh, Hüseyin b. Ali, Üsâme b. Zeyd, Berâ b. Âzib, Kurre b. İyâs, Mâlik b. Huveyrîs, Ebû Hureyre, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Büreyde, İbn Abbâs ve Hasan b. Ali olmak üzere on altı sahâbîden rivâyet edildiğini söyleyerek hadisin mütevâtir olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁹⁴¹

Hadise dair değerlendirmelerde bulunan Elbânî, hadisin sıhhatinde şüphe bulunmadığını söylemiş ve Suyûtî ve Kettânî gibi hadisi mütevâtir saymıştır.⁹⁴² Ondan

⁹³⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 172, IX, 364.

⁹³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 172.

⁹³⁷ Doğrusu Muhammed b. Mervân olmalıdır.

⁹³⁸ Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 409.

⁹³⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 211, 237; İbn Hacer, *Takrîb*, II, 215.

⁹⁴⁰ Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 446.

⁹⁴¹ Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 286-287; Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 207-208.

⁹⁴² Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 448. Bu konudaki diğer rivâyetler için bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 438-448.

fazla sahâbîden rivâyet edilmiş olmasına rağmen rivâyetlerin önemli bir kısmı zayıftır. Bu nedenle sahîh olmakla birlikte hadisi mütevâtir olarak kabul etmeye imkân yoktur.

Hiz. Fâtîma'nın cennet kadınlarının efendisi olduğunun Kur'ân dışı bir vahiyle Hiz. Peygamber'e haber verildiği bilgisi ise, hadisin bazı tariklerinde yer almışsa da çoğu tarikinde bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bilginin Hiz. Peygamber'e isnadında problem bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber'in "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidirler" sözünün, Cebrâîl veya bir başka melek vasıtası ile gelen Kur'ân dışı bir vahye dayandığını, zikri geçen rivâyetlere dayanarak söylemek mümkündür. Ancak rivâyetler arasında önemli ihtilaflar bulunduğu ve bunların çoğunun zayıf isnadlarla nakledildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

D. ÜBEY B. KA'B'IN FAZİLETİ

Übey b. Ka'b, ikinci Akabe biatında bulunmuş, Bedir başta olmak üzere Hiz. Peygamber'in tüm savaşlarına katılmıştır. Hiz. Peygamber'e vahiy katipliği yapanların ilklerindendir. Hicretin yirmi ikinci yılında, bir başka rivâyete göre otuzuncu yılında vefat etmiştir.⁹⁴³ Übey, sahâbe arasında özellikle Kur'ân bilgisi ile temayüz etmiş ve çok Kur'ân okumakla tanınmıştır.⁹⁴⁴ Bazı rivâyetlerde onun Kur'ân'a olan aşırı düşkünlüğüne bir mükâfat olmak üzere Allah Teâlâ'nın Hiz. Peygamber'e Übey b. Ka'b'a Kur'ân okumasını emrettiği anlatılmaktadır:

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.) Übey'e "Allah Teâlâ, sana Beyyine sûresini okumamı emretti" dedi. Übey "Allah Teâlâ benim ismini söyledi mi?" diye sordu. Hiz. Peygamber "Evet" deyince Übey ağladı.⁹⁴⁵

Ma'mer b. Râşid ve İbrahim b. Tahmân bu hadisi doğrudan Katâde vasıtası ile Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmişlerdir.⁹⁴⁶ Böylece hadis, iki ravi aracılığı ile Hiz. Peygamber'den nakledilmiştir. Ma'mer b. Râşid tarafından ayrıca Ebân b. Ebî Ayyâş

⁹⁴³ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 20-21.

⁹⁴⁴ Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 185.

⁹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 336 (III, 130).

⁹⁴⁶ Ma'mer, *Câmi*, XI, 233; İbrahim b. Tahmân, *Meşyeha*, s. 114.

vasıtası ile Enes b. Mâlik'ten nakledilen⁹⁴⁷ bir rivâyet haricinde hadisin tüm rivâyetleri Katâde > Enes isnadına dayanmaktadır.⁹⁴⁸ Bu rivâyetlerin tamamında Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e Übey b. Ka'b'a Kur'ân okumasını emrettiğinden söz edilmektedir. Sadece Şu'be'den nakledilen rivâyette, Kur'ân yerine "Beyyine sûresi" denilmiş, diğer rivâyetlerde bu yönde bir açıklama yer almamıştır. Hemmâm tariki ile gelen ve Buhârî'nin tahrîc etmiş olduğu bir başka rivâyete göre, Katâde "Bana Hz. Peygamber'in Übey'e Beyyine sûresini okuduğu haber verildi" demiştir.⁹⁴⁹ Buna göre, Şu'be'nin bu rivâyetten yola çıkarak Kur'ân yerine Beyyine sûresini zikretmiş olması mümkün gözükmemektedir.

b) Ebû Habbe Mâlik b. Amr Rivâyeti

Ebû Habbe'den şöyle dediği nakledilmiştir:

"Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar Ehl-i Kitâp'tan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi" (âyetinin yer aldığı Beyyine sûresi) nâzil olunca Cebrâîl (a.s.) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Rabbin, sana, bu sûreyi Übey'e okumanı emrediyor." Peygamber (s.a.), Übey b. Ka'b'a "Cebrâîl bana bu sûreyi sana okumamı emretti" buyurdu. Übey "Orada benim ismim anıldı (mı) ey Allah'ın Resûlü?" dedi. Hz. Peygamber "Evet" deyince Übey ağlamaya başladı.⁹⁵⁰

Heysemî, bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini ve hadisin isnadında "hasenu'l-hadis" olan Ali b. Zeyd'in bulunduğunu söylemiştir. Ona göre, hadisin diğer ravileri, *Sahîh*⁹⁵¹ ricalidir.⁹⁵² Ali b. Zeyd, Ebû Habbe rivâyetlerinin ortak ravidir. Heysemî'nin Ali b. Zeyd'i "hasenu'l-hadis" olarak nitelendirmesine rağmen onun hakkında önemli eleştiriler bulunmaktadır. Ali b. Zeyd, Yahya b. Maîn'e

⁹⁴⁷ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 233-234. Begavî de hadisi Ma'mer'den rivâyet etmiştir. bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 184-185.

⁹⁴⁸ Rivâyetler için bk. Abdurrezzâk, *Emâlî*, s. 75; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 359-360; Ahmed b. Hanbel, IV, 355-356, 478, 563, 598, 696, 725 (III, 137, 185, 218, 233, 273, 284); Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 16, *Tefsîru'l-Kur'ân* 98; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 245, 246, *Fezâilu's-Sahâbe* 121, 122; Tirmizî, *Menâkıb* 32; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 8, 66, VI, 520; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 413; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 42-43, 102, 114; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 223, 255; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 253, XIV, 227; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 94; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 403; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 184-185.

⁹⁴⁹ Bk. Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 98.

⁹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 139; Ahmed b. Hanbel, V, 493 (III, 489); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 391; Dûlâbî, *Künâ*, I, 45; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 254-255, XIV, 228; İbn Kâni', *Mu'cem*, III, 48; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 319-320; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, V, 2865.

⁹⁵¹ Burada kastedilen Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'idir

⁹⁵² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 380-381.

göre “huccet değildir.” Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur’a onun sağlam olmadığı görüşündedirler. Buhârî, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân ise “onunla ihticâc edilemeyeceğini” söylemişlerdir. Hatta İbn Huzeyme “hafızasının kötülüğünden dolayı onunla ihticâc etmem” demiştir.⁹⁵³ Tüm bunlar, hadisin Ebû Habbe rivâyetlerinin zayıf olduğunu göstermektedir.

c) Übey b. Ka‘b Rivâyeti

Bu konuda doğrudan Übey b. Ka‘b’dan nakledilen rivâyetler arasında önemli ihtilaflar vardır. Bu rivâyetlerden birisine göre;

Hiz. Peygamber, Übey’e “Allah Teâlâ, sana Kur’ân okumamı emretti” buyurdu. Sonra da ona Beyyine sûresini okudu. Yine ona “Din, hanîf İslâm dinidir, müşriklik, Yahudilik ve Hristiyanlık değildir. Kim bir iyilik yaparsa o iyiliği karşılıksız bırakılmaz” âyetini okudu. Ayrıca Übey’e şunu da okudu: “Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa ikincisini ister. İki vadi dolusu mal verilse üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah Teâlâ tevbe edenin tevbesini kabul eder.”⁹⁵⁴

Hadisin bu lafızlarla nakledilen rivâyetlerinin tamamı Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeyş > Übey isnadına dayanmaktadır. İbn Sa‘d, Âsım b. Behdele’nin “hadislerinde çok fazla hata yaptığını,” Ebû Hâtim “sika kabul edilebilecek bir konumda bulunmadığını” Nesâî, “hafız olmadığını,” Dârekutnî “hafızasında zayıflık bulunduğunu” söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur’a ise sika olduğu görüşündedirler.⁹⁵⁵ Bundan dolayı hadisin bu rivâyeti “hasen” kabul edilmiştir.⁹⁵⁶

Hadis, başka tariklerle de yine Übey’den rivâyet edilmiştir. Bunlardan Ebû İshâk el-Fezârî’nin (ö. 186/802), Mekhûl > Übey b. Ka‘b isnadı ile tahrîc ettiği uzunca bir rivâyette Übey b. Ka‘b’ın şöyle dediğinden söz edilmektedir:

Resûlullah (s.a.) vefat ettiği yıl Kur’ân’ı bana iki defa arzetti ve “Ey Übey! Cebrâîl bana, sana Kur’ân okumamı emretti. O sana selâm söylüyor” dedi. Übey “Ey Allah’ın Resûlü! Meleu’l-A‘lâ da benden söz edildi mi?” diye sordu. Hz. Peygamber “Evet, söz edildi” buyurdu...⁹⁵⁷

⁹⁵³ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 186-187; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 78-79; Zehebî, *Mîzân*, V, 156-158.

⁹⁵⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 282; Ahmed b. Hanbel, VII, 117 (V, 131-132); Tirmizî, Menâkıb 32, 64; Şâşî, *Müsned*, III, 365-366; Hâkim, *Müstedrek*, II, 342, III, 134-135; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 187.

⁹⁵⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 340-341; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 256; Zehebî, *Mîzân*, IV, 13-14.

⁹⁵⁶ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/2, 963-964. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 212-213.

⁹⁵⁷ Fezârî, *Siyer*, s. 271-272.

Hadisin Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey tariki ile nakledilen rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.), Übey'e "*Allah Teâlâ, bana, sana Kur'ân'ı arz etmemi emretti*" buyurdu. Übey "Rabbin, benim ismimi sana söyledi mi?" diye sordu. Hz. Peygamber "*Evet, söyledi*" buyurdu. Bunun üzerine Übey "*Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinin. Bu, (dünya malı olarak) topladıklarınızdan daha hayırlıdır*"⁹⁵⁸ âyetini okudu.⁹⁵⁹

Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in, "*Sana Kur'ân okumam emredildi*" buyurması üzerine Übey'in sevinip Yunus sûresinin 58. âyetini okuduğundan söz edilmektedir. Bu konuda yine Abdurrahmân b. Ebzâ tariki ile gelen bir başka rivâyet, farklı bir durumdan söz etmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) Übey'e "*Sana Kur'ân okumam emredildi*" buyurdu. Bunun üzerine Übey, "Rabbin sana benim adımla söyledi mi?" diye sordu, Hz. Peygamber "*Evet*" dedi. Übey, Hz. Peygamber'in, kendisine "*De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinin. Bu, (dünya malı olarak) topladıklarınızdan daha hayırlıdır*"⁹⁶⁰ âyetini okuduğunu söyledi.⁹⁶¹ Bu rivâyette bir hata bulunduğu görülmektedir ve söz konusu âyeti okuyan Hz. Peygamber değil duyduğu sevinç nedeni ile Übey b. Ka'b olmalıdır.

Muâz b. Übey b. Ka'b tariki ile gelen rivâyette, Hz. Peygamber'in Übey'e Kur'ân okumasının emredildiğinden söz edilmiş olmakla birlikte, hangi âyet ya da sûrenin okunacağı hakkında bilgi verilmemiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) "*Ey Ebû'l-Münzir! Sana Kur'ân'ı arz etmem emredildi*" buyurmuş, bunun üzerine Übey "*Ey Allah'ın Resûlü! Ben orada zikredildim mi?*" diye sormuştur. Allah Resûlü "*Meleu'l-A'lâ da hem de ismin ve nesebinle zikredildin*" buyurunca Übey "O zaman oku ey Allah'ın Resûlü" demiştir.⁹⁶²

⁹⁵⁸ Yunus 10/58. Âsım kıratına göre âyetin manası şöyledir: "*De ki: Ancak Allâh'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinin. Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır.*"

⁹⁵⁹ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 215; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 340-341; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 393; Ahmed b. Hanbel, VII, 97-98 (V, 122-123); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 366-367; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 251-252, XIV, 226; Şâsî, *Müsned*, III, 328-330; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 19-20; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 523.

⁹⁶⁰ Yunus 10/58.

⁹⁶¹ Tahâvî, *Müşkil*, IX, 249, XIV, 224; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 1959; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251.

⁹⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 139, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 150; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251.

Hadisin Rebî' b. Enes > Ebû'l-Âliye > Übey isnadı ile nakledilen bir başka rivâyetinde Rebî'in şöyle dediği haber verilmektedir:

Kur'ân'ı Ebû'l-Âliye'ye okudum. Ebû'l-Âliye de Übey'e okudu. Übey ise şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) bana "Sana Kur'ân okumam emredildi" buyurdu. "Ben orada zikredildim mi?" diye sordum. Allah Resûlü "Evet, zikredildin" buyurdu. Bunun üzerine Übey ağladı. Ebû'l-Âliye "Mutluluktan mı yoksa korkudan mı ağladı bilmiyorum" demiştir.⁹⁶³

Ubeyd b. Meymûn > A'rec > Nâfi' > Ebû Hureyre > Übey b. Ka'b tariki ile nakledilen rivâyet, bir önceki rivâyet ile aynı durumdan söz etmektedir. Buna göre, Ubeyd şöyle demiştir:

Bana Harun b. Müseyyeb "Sen kimin kıraatına göre okuyorsun?" diye sordu. "Nâfi' kıraatına göre" dedim. "Nâfi', kıraatını kime okudu?" diye sordu. "Bana Nâfi', şunu haber verdi: Kendisi Abdurrahmân b. Hürmuz el-A'rec'e okudu. A'rec, "Ebû Hureyre'ye okudum" dedi. Ebû Hureyre "Übey b. Ka'b'a okudum" dedi. Übey de şöyle dedi: Peygamber (s.a.)'e Kur'ân'ı arzettim. O, şöyle buyurdu: "Cebrâîl bana, sana Kur'ân'ı arzetmemi emretti."⁹⁶⁴

Muhammed b. Yezîd b. Sinân > Ma'kıl b. Ubeydillâh > İkrime b. Hâlid > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile Übey'den nakledilen bir diğer rivâyete göre, Peygamber (s.a.) Übey'e "*Sana bir sûre okuyacağım*" buyurdu. Übey ona "Babam sana feda olsun, sana bu emredildi mi?" diye sordu. Hz. Peygamber "*Evet*" dedi ve "*Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi. (Yani) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahîfeleri okuyan bir elçi*"⁹⁶⁵ âyetlerini okudu.⁹⁶⁶ Hadisin ravilerinden Muhammed b. Yezîd hakkında Ebû Hâtim "Sağlam değildir, hatası çoktur" değerlendirmesinde bulunmuş, Dârekutnî de onu zayıf saymıştır.⁹⁶⁷

İncelemiş olduğumuz bu rivâyetler, Allah Teâlâ tarafından Cebrâîl vasıtası ile Hz. Peygamber'e, Übey b. Ka'b'a Kur'ân okumasının emredildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'dan almış olduğu bu emir üzerine Übey'e muhtemelen Beyyine sûresini okumuştur. Özellikle Übey'e Kur'ân okunmasının emredilmesi sıradan bir olay olarak kabul edilmemeli, bu durum onun Kur'ân'a vukûfiyetinin daha da

⁹⁶³ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 8, 66; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251-252.

⁹⁶⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 367.

⁹⁶⁵ Beyyine 98/1-2.

⁹⁶⁶ Hâkim, *Müstedrek*, II, 373.

⁹⁶⁷ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 127-128; Zehebî, *Telhîs*, II, 373.

artırılmasını sağlamaya yönelik bir tutum ve Kur'ân'la meşguliyetinin fazla olmasından dolayı ona yapılmış bir mükafat olarak değerlendirilmelidir.⁹⁶⁸ Zira o, ashâb arasında en çok Kur'ân okuyan kimselerden birisi idi. Hatta Hz. Peygamber'in "*Übey onların (sahâbîlerin) en çok Kur'ân okuyandır*"⁹⁶⁹ buyurduğu nakledilmiştir. Bir başka rivâyete göre Enes, "Resûlullah (s.a.) zamanında Kur'ân'ı dört kişi hatmetmişti" diyerek, bunlar arasında Übey b. Ka'b'ı da saymıştır.⁹⁷⁰

E. MEDİNE'NİN FAZİLETİ

İslâm'ın yayılmasında ve Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir yeri bulunmasından dolayı Medîne'nin fazileti hakkında pek çok hadis vârid olmuştur.⁹⁷¹ Bu hadislerin bir kısmında, Medîne'nin faziletine dair bilgilerin kaynağının Kur'ân dışı bir vahiy olduğu görülmektedir.

1) Medîne'nin Hicret Yurdu Olması

Mekke'de her türlü işkence ve zulme maruz kalan Müslümanların bir kısmı, bu baskılara dayanamayarak Mekke'yi terk etmeyi düşünmeye başlamışlardı. Ümmü Seleme'den nakledilen bir rivâyete göre, Mekke Müslümanlara dar gelmeye, Resûlullah (s.a.)'in ashâbı eziyetlere maruz kalmaya başlayınca ve Hz. Peygamber onların bu sıkıntılarını gidermeye güç yetiremeyince onlara Habeşistan'a gitmelerini söylemiştir.⁹⁷² Bu esnada Müslümanların bir kısmı, Habeşistan'a giderek Mekkeliler'in eziyetlerinden kurtulmuşlardır. Habeşistan'a hicret etmeyip Mekke'de kalan Müslümanlar ise, Mekke müşriklerin eziyetlerine bir müddet katlandıktan sonra bir başka beldeye, Medîne'ye hicret etmişlerdir. Böylelikle Medîne, Müslümanların ikinci hicret yurdu olmuştur.

Müslümanların büyük kısmının Medîne'ye hicret etmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber, Mekkeliler'in tüm engelleme ve baskılarına dayanmayı göze alıp Mekke'den ayrılmamış, bir müddet daha burada kaldıktan sonra Medîne'ye hicret

⁹⁶⁸ Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 185.

⁹⁶⁹ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 28; Ahmed b. Hanbel, IV, 474-475, 716 (III, 184, 281); İbn Mâce, Mukaddime 16; Tirmizî, Menâkıb 32; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 67.

⁹⁷⁰ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 182-185.

⁹⁷¹ Bu konudaki rivâyetler dağınık olarak hadis külliyatında yer almaktadır. Bunları bir arada görmek için Cenedî'nin (ö. 308/920), *Fezâilu'l-Medîne* adlı eserine bakılabilir.

⁹⁷² Bk. İbn İshâk, *Sîre*, s. 247-248; İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 300-301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 16.

etmiştir.⁹⁷³ Bu konuya dair rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicretinin kendi inisiyatifi ile değil Allah Teâlâ'nın yönlendirmesi ile gerçekleştiği anlatılmaktadır. Bu rivâyetler, sahâbeden Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Ebû Zer, Ebû Musa el-Eş'ari ve Suheyb b. Sinân'dan nakledilmiştir.

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Mâlik b. Enes tarafından Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Birçok şehri ele geçirecek bir şehre (hicret etmem)⁹⁷⁴ emredildi (*أَمَرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْفَرَى*). Oraya Yesrib diyorlar. Orası Medîne'dir. Medîne, körüğün demirin üzerindeki kirleri temizlemesi gibi insanları temizler.”⁹⁷⁵

Hadisin bu rivâyeti, Saîd b. Yesâr⁹⁷⁶ ve Saîd b. Müseyyeb⁹⁷⁷ tarikleri ile Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Saîd b. Yesâr rivâyeti, isnad açısından sahîhtir ve pek çok kaynakta yer almaktadır. Saîd b. Müseyyeb rivâyeti ise zayıftır. Ukaylî, Yahya b. Saîd > Saîd b. Yesâr > Ebû Hureyre isnadı ile gelen rivâyetin daha doğru olduğunu söylemiş ve Saîd b. Müseyyeb rivâyetinin ravilerinden Davud b. Abdillâh'ın hata yapan birisi olduğunu belirterek⁹⁷⁸ onun isnadda yanlışlıkla Saîd b. Yesâr yerine Saîd b. Müseyyeb'i zikrettiğine işaret etmiştir. Elbânî de Saîd b. Yesâr tariki ile Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyetin sahîh olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁹

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Hadisin Hz. Âişe'den gelen rivâyeti daha ayrıntılıdır. Bu rivâyette o, kendisini bildi bileli anne-babasının Müslüman olduklarını söylemiş ve her gün Resûlullah (s.a.)'in sabah-akşam kendilerine uğradığını bildirmiştir. Bu rivâyete göre, Hz. Ebû Bekr, Yüce Allah'a daha iyi ibâdet edebilmek için Mekke'den çıkıp Habeşistan'a gitmeye karar vermiş, yolda karşılaştığı İbnu'd-Dagine'nin kendisini geri çevirip koruması altına alması üzerine Mekke'ye dönmüştür. Daha sonra evinin bahçesinde ibâdet etmeye başlamış, bunun üzerine

⁹⁷³ Geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 424-444.

⁹⁷⁴ Parantez içerisindeki ifade Hatîb'in rivâyetinde geçmektedir. Bk. Hatîb, *Fakîh*, I, 294.

⁹⁷⁵ Mâlik, *Câmi'* 5.

⁹⁷⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 267; Humeydî, *Müsned*, II, 487-488; Ahmed b. Hanbel, III, 28, 56-57, 408 (II, 237, 247, 384); Buhârî, *Fezâilu'l-Medîne* 2; Müslim, *Hac* 488; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 482, VI, 430; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 447; Cenedî, *Fezâilu'l-Medîne*, s. 25-26; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 216; Tahâvî, *Müşkil*, V, 81; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 39; Beyhakî, *Delâil*, II, 519; Hatîb, *Fakîh*, I, 293; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 320

⁹⁷⁷ Ukaylî, *Duafâ*, II, 386.

⁹⁷⁸ Ukaylî, *Duafâ*, II, 386.

⁹⁷⁹ Bk. Elbânî, *Sahîha*, I, 151-152.

Mekkeliler, kadınları ile çocuklarının aklını çelebileceği endişesiyle ona engel olmaya çalışmışlardır. Bu baskıların sonucunda da İbnu'd-Dagine ona vermiş olduğu emanı geri almak zorunda kalmıştır. Bu sırada Mekke'de bulunan Resûlullah (s.a.), Müslümanlara “*Bana hicret yurdunuz gösterildi. Bana iki kara taşlık arası hurmalıklı çorak bir yer gösterildi* (إني قد أريت دار هجرتكم إني أريت دارا سبخة) ” buyurmuş, bunun üzerine hicret etmek isteyenler Medîne'ye gitmişlerdir. Bu esnada Hz. Ebû Bekr de Medîne'ye gitmek istemiş fakat Hz. Peygamber ona beklemesini emrederek “*Bana da (hicret için) izin verileceğini umuyorum*” buyurmuştur. Hz. Ebû Bekr bunun üzerine iki devesini dört ay evinde hicret için hazır bekletmiştir. Birgün öğle ortasında Hz. Peygamber gelerek “kendisine hicret için izin verildiğini (قد أذن لي في الخروج)” haber vermiş ve gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra yola çıkmışlardır.⁹⁸⁰

Hadisin bu rivâyeti, Zührî > Urve > Âişe isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hişâm b. Urve > Urve > Âişe isnadı ile nakledilen rivâyetlere göre, Ebû Bekr (r.a.), çektiği sıkıntılardan dolayı hicret için Peygamber (s.a.)'den izin istemiş, o, Mekke'de kalmasını söyleyince kendisine izin verilmesini bekleyip beklemediğini sormuş, Allah Resûlü, “*bunu umuyorum*” diyerek yakın zamanda kendisine hicret için izin verileceğini söylemiştir. Bunu üzerine Ebû Bekr beklemeye başlamış, birgün öğle vakti Allah Resûlü yanına gelerek “*Biliyor musun? Bana çıkış için izin verildi* (أشعرت أنه قد أذن لي في الخروج)” buyurmuş, daha sonra ikisi birlikte yola çıkmışlardır.⁹⁸¹

İbn İshâk'ın Urve > Âişe tariki ile tahrîc etmiş olduğu rivâyette de Hz. Peygamber'in öğle vakti Hz. Ebû Bekr'e gelerek Allah Teâlâ'nın kendisine hicret için izin verdiğini bildirildiği anlatılmaktadır.⁹⁸² Ancak İbn İshâk hadisi doğrudan Urve'den değil, kendisini itham etmediği birisi vasıtası ile almıştır. Bu nedenle hadisin bu rivâyeti munkatı olmakla birlikte Taberî'nin rivâyetinde, ismi zikredilmeyen bu kişinin Muhammed b. Abdirrahmân b. Abdillâh olduğu tasrih edildiğinden isnaddaki inkıta ortadan kalkmaktadır.⁹⁸³

Hz. Âişe rivâyetlerinde ortak olarak Hz. Peygamber'e ilk önce hicret yurdu olarak Medîne'nin gösterildiği, bunun üzerine Habeşistan'a gitmeyip Mekke'de kalan

⁹⁸⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 385-389; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 225-226; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 256-257, 323-326; Ahmed b. Hanbel, VIII, 380-381 (VI, 198); Buhârî, Havâle 4, Menâkıbu'l-Ensâr 45; Libâs 16, Edeb 64; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 126; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 167, II, 1204; Tahâvî, *Müşkil*, X, 263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 1799; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 177-181, XV, 283-287; Âcurrî, *Şerîa*, s. 479; Hâkim, *Müstedrek*, III, 228; Lâlekâî, *Sünne*, I, 498-499; Ebû Nuaym, *Delâil*, II, 325-327; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17, *Delâil*, II, 458-459, 471-475; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 354-358.

⁹⁸¹ Buhârî, Megâzî 29. Hadisin Hişâm b. Urve tariki ile nakledilen diğer rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 412 (VI, 212); Buhârî, Büyü' 57; Taberî, *Târîh*, II, 375; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 182-183; Beyhakî, *Delâil*, III, 351-352.

⁹⁸² İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 438; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 584-586.

⁹⁸³ Bk. Taberî, *Târîh*, I, 569-571.

Müslümanların büyük kısmının Medîne'ye hicret ettiği, Peygamber (s.a.)'in ise kendisine izin verildikten sonra hicret yolculuğuna çıktığı anlatılmaktadır. Bu göre, Allah Resûlü burada bir defa değil iki defa bilgilendirilmiştir. Ona ilk önce rüyasında Medîne'nin hicret yurdu olduğu gösterilmiş, ikinci aşamada ise Medîne'ye hicret için kendisine izin verilmiştir. Hz. Âişe'nin kızkardeşi Esmâ'dan nakledilen rivâyette de bu izin olayından söz edilmektedir.

c) Esmâ bint Ebî Bekr Rivâyeti

Esmâ'dan nakledilen rivâyette, Hz. Peygamber'in sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa Ebû Bekr'in evine geldiğinden söz edilmektedir. Buna göre, Allah Resûlü, her gün Hz. Ebû Bekr ile görüşerek durum değerlendirmesi yapmakta ve hicret için plan hazırlamakta idi. Allah Resûlü, bir gün Ebû Bekr'e hiç gelmediği bir saatte, öğle vaktinde gelmiş ve “*Biliyor musun? Allah Teâlâ bana çıkış (hicret) için izin verdi (هل شعرت أن الله قد أذن لي في الخروج)*” buyurarak Ebû Bekr'in de kendisi ile geleceğini söylemiştir. Bu rivâyette de Hz. Ebû Bekr'in, Allah Resûlü'ne hicret için izin verilmesini beklediği, hatta bunun için iki deveyi hazır beklettiği anlatılmaktadır.⁹⁸⁴

Hadisi tespitlerimize göre Esmâ'dan sadece Taberânî rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyet zayıftır. Heysemî, hadisin ravilerinden Yakub b. Humeyd hakkında tartışmalar bulunduğunu, İbn Hibbân ve bazı kimselerin sika kabul etmelerine rağmen, Ebû Hâtim ve başkalarının onu zayıf saydıklarını söylemiştir.⁹⁸⁵

d) Ebû Zer Rivâyeti

Ebû Zer, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan ettiğini duyunca içinde uyanan merakın peşinden giderek Mekke'ye gelmiş ve burada Allah Resûlü ile görüşüp İslâmiyeti kabul etmiştir. Bazı rivâyetlerde Ebû Zerr'in Mekke'ye gelip orada yaşadıklarından, Hz. Peygamber'le karşılaşp Müslüman olmasından ve aralarında geçen diyaloglardan söz edilmektedir. Yine bu rivâyetlerde, Ebû Zerr'in Mekke'ye gelişinin Hz. Peygamber'e hicret yurdu olarak Medîne'nin gösterildiği zamana tesadüf ettiği anlatılmaktadır. Bu konuda vârid olan bazı rivâyetlere göre, Ebû Zer, kavminden

⁹⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 204-205.

⁹⁸⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 46-48. Zehebî de onun, hadis alimlerinden olduğunu fakat garîb ve münker rivâyetleri bulunduğunu söylemiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 276.

yola çıkıp Mekke'ye gelişinden ve orada başına gelenlerden söz ettikten sonra şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) ile bir müddet kaldım. Sonra “Muhakkak bana, hurmalığı bol olan bir yer gösterildi (إنه قد رفعت لي أرض ذات نخل). Ben oranın yalnızca Yesrib (Medîne) olduğunu düşünüyorum. Sen kavmine benim adıma tebliğde bulunur musun? Allah Teâlâ, senin sayende onları faydalandırır ve sana onlardan dolayı ecir verir” dedi. “Tabî ki” dedim. Sonra döndüm ve Üneys ile karşılaştım. Bana “Ne yaptın” diye sordu. Ben “Müslüman oldum ve tasdik ettim” dedim...⁹⁸⁶

Hadisin bu rivâyeti Abdullah b. Sâmit tariki ile Ebû Zerr'den nakledilmiştir. Ebû Leylâ el-Eş'arî > Ebû Zer isnadı ile nakledilen rivâyette ise Hz. Peygamber'in “*Bana, hurması bol olan bir yer gösterildi. Ben oranın ancak Tihâme olduğunu düşünüyorum*” buyurduğu haber verilmektedir.⁹⁸⁷ Görüldüğü gibi bu rivâyet, önceki rivâyetlere muhaliftir. Bu nedenle bu konuda Abdullah b. Sâmit tariki ile gelen rivâyetlerin delil olarak alınması daha uygun gözükmektedir.

Burada bir ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Zira Ebû Zer, ilk Müslümanlardan kabul edilir.⁹⁸⁸ Buna göre onun, İslâm'ın bidâyetinde Mekke'ye gelip Müslümanlığı kabul etmesi gerekir. Ancak Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicreti, peygamberliğinin on ikinci yılında gerçekleşmiştir ve bu durumda Ebû Zerr'in Müslüman olması ile hicret arasında uzun bir zaman vardır. İbn Abbâs'tan nakledilen ve Ebû Zerr'in Mekke'ye gelişinin anlatıldığı bir başka rivâyette Hz. Peygamber'in Ebû Zerr'e sadece “*kavmine dön ve sana emrim gelince onlara haber ver (tebliğde bulun)*” buyurduğundan söz edilmekte ve hicret ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.⁹⁸⁹ Ayrıca iki rivâyet arasında büyük ihtilaflar da göze çarpmaktadır.⁹⁹⁰ Bu konudaki rivâyetler ışığında Ebû Zerr'in ilk Müslümanlardan kabul edilmesi uygun gözükmemektedir. Özellikle ilk

⁹⁸⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 238; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 219-222; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 338-340; Ahmed b. Hanbel, VII, 213-216 (V, 174-175); Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 132; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 188-189; Bezzâr, *Müsned*, IX, 367-372; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 77-82; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 211; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, II, 565-569, *Delâil*, I, 253-256; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 240-241, *Delâil*, II, 208-212. Bezzâr rivâyetinde [IX, 367-369] “*Bana hurmalığı bol bir yer zikredildi*”; Taberânî rivâyetinde ise “*Hurmalığı bol olan bir yere gitmem emredildi*” denilmiştir.

⁹⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 28-29, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 205-207; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 54-56; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, II, 572-574.

⁹⁸⁸ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2218.

⁹⁸⁹ İbn Abbâs rivâyeti için bk. Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 33; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 133; Bezzâr, *Müsned*, IX, 333-334; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 139-140.

⁹⁹⁰ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2218-2219.

Müslüman olanlardan söz eden İbn Hişâm, Ebû Zerr'i listeye almamıştır.⁹⁹¹ Ayrıca Abdullah b. Sâmit rivâyetinin sonunda yer alan bir bilgiye göre “Ebû Zerr’in, kardeşi Üneys’e Müslüman olduğunu söylemesi üzerine Üneys de Müslüman olduğunu ifade etmiş, ardından kavimlerine gelip bu durumu haber verdiklerinde onların yarısı İslâmiyeti kabul etmiş, diğer yarısı ise Resûlullah (s.a.)’in Medîne’ye gelmesinden sonra Müslüman olacaklarını söylemiştir. Allah Resûlü (bir müddet sonra) Medîne’ye gelmiş ve Gıfâr kabilesinden Müslüman olmayanlar da İslâmiyeti kabul etmişlerdir.⁹⁹² Bu durumda Ebû Zerr’in Mekke’ye gelişi ve Müslüman oluşu Mekke döneminin başlarında değil, sonlarında gerçekleşmiş olmalıdır.

e) Ebû Musa el-Eş’arî Rivâyeti

Ebû Musa’dan Peygamber (s.a.)’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Rüyamda Mekke’den hurmalıkları bol olan bir yere hicret ettiğimi gördüm (رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَهَاجِرُ مِنْ مَكَّةَ). Orasının Yemâme veya Hecer olduğunu zannettim. Anladım ki orası Yesrib diye bilinen Medîne imiş. Yine rüyamda bir kılıç salladığımı ve kılıcın ortasından kırıldığını gördüm. Bunun Uhud savaşında Mü’minlerden şehit düşenler olduğu ortaya çıktı. Sonra kılıcı tekrar salladım. O, en güzel hale geldi. Bu da, Allah Teâlâ’nın müyesser kıldığı fetih ve Mü’minlerin toplanması idi. Orada (boğazlanmış) sığırlar ve “Allah hayırdır” cümlesini gördüm. (Boğazlanmış) sığırlar, Uhud günü şehit düşen mü’minlerdi. Hayır ise, Allah Teâlâ’nın Uhud savaşının ardından hayır olarak getirmiş oldukları ile Bedir savaşından sonra Allah Teâlâ’nın bize getirmiş olduğu doğruluk sevabıdır.”⁹⁹³

Hadisin bu rivâyeti Ebû Üsâme > Büreyd b. Abdillâh b. Ebî Bürde > Ebû Bürde > Ebû Musa isnadı ile nakledilmiştir. Burada Hz. Peygamber’in görmüş olduğu iki ayrı rüyadan söz edilmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber’in Medîne döneminde, ashâbına hicret olayını anlattığı anlaşılmaktadır. Ya da Ebû Musa, farklı zamanlarda Hz. Peygamber’in haber vermiş olduğu bu iki rüyayı tek bir zamanda söylenmiş gibi nakletmiştir. Dolayısıyla burada mevcut rivâyetler ışığında kesin bir şey söylemek zordur.

⁹⁹¹ Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 235-250.

⁹⁹² Bzk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 338-340; Ahmed b. Hanbel, VII, 213-216 (V, 174-175); Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe* 132.

⁹⁹³ Buhârî, *Menâkıb* 25, Ta’bîr 39; Müslim, *Ru’yâ* 20; İbn Mâce, *Ta’bîru’r-Ru’yâ* 10; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 227; Rûyânî, *Müsned*, I, 192; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 175, 176; Beyhakî, *Delâil*, III, 203-204; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XII, 246-247.

f) Suheyb b. Sinân Rivâyeti

Suheyb'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

“Bana, sizin hicret edeceğiniz yer gösterildi. Orası iki kara taşlık arasında çorak bir yerdir. (أَرَيْتُ دَارَ هَجْرَتِكُمْ سَبْخَةً بَيْنَ ظَهْرَانِي حَرَّةً). Orası ya Hecer ya da Yesrib (Medîne)'dir.”

Suheyb dedi ki: “Resûlullah (s.a.) Medîne'ye gitti. Onunla birlikte Ebû Bekr de gitti. Ben de onunla gitmeyi düşünmüştüm.”⁹⁹⁴

Hadisin bu rivâyeti, Yakub b. Muhammed > Husayn b. Huzeyfe > Huzeyfe b. Safiy > Saîd b. Müseyyeb > Suheyb b. Sinân b. Mâlik isnadı ile nakledilmiş olup isnad yönünden zayıftır. Heysemî, hadisin Taberânî tarafından tahrîc edildiğini ve isnadında meçhûl ravilerin bulunduğunu belirtmiş, Elbânî de Husayn b. Huzeyfe'nin meçhûl, Yakub b. Muhammed'in de zayıf bir ravi olması sebebiyle hadisin Suheyb rivâyetine zayıf hükmünü vermiştir.⁹⁹⁵

Buraya kadar tetkiki yapılan rivâyetlerde anlatıldığına göre, Hz. Peygamber, hicret edecekleri yeri önce rüyasında görmüş fakat buranın neresi olduğunu anlayamamış, ancak daha sonra oranın Medîne olduğuna karar vermiştir. Allah Resûlü'nün görmüş olduğu bu rüyadan sonra Mekkeli Müslümanlar Medîne'ye hicret etmişler, Hz. Peygamber ise kendisine izin verilmediği için Mekke'de kalmaya devam etmiştir. Hz. Peygamber'in hicreti ise, Müslümanların Medîne'ye gitmelerinden takriben dört ay sonra Allah Teâlâ'nın kendisine izin vermesi üzerine gerçekleşmiştir.

Bu konuda Muhammed b. Hâtıb ve Cerîr b. Abdillâh'tan nakledilen rivâyetlerde, önceki rivâyetlerde anlatılanlardan farklı bir durumdan söz edilmektedir.

g) Muhammed b. Hâtıb Rivâyeti

Muhammed b. Hâtıb, Resûlullah (s.a.)'in “*Hurmalıkları bol olan bir yer gördüm. Oraya gidin*” buyurduğunu, bunun üzerine babası Hâtıb ve Ca'fer'in Necâşî'ye gitmek üzere deniz yolculuğuna çıktıklarını ve kendisinin gemide dünyaya

⁹⁹⁴ Bezzâr, *Müsned*, VI, 10-11; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 207; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 115-116; Beyhakî, *Delâil*, II, 522-523.

⁹⁹⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 53; Elbânî, *Zaîfe*, VI, 269.

geldiğini haber vermektedir.⁹⁹⁶ Bu rivâyet, isnad açısından sahîh olsa da⁹⁹⁷ metin yönünden problemlidir. Zira Hz. Âişe'den nakledilen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber'in rüyası üzerine insanlar Medîne'ye hicret etmişlerdir. Hatta Habeşistan'a gidenlerin büyük kısmı da Medîne'ye dönmüştür.⁹⁹⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in görmüş olduğu bu rüya, Habeşistan'a hicretten sonra Medîne'ye hicretten önce olmalıdır. Bu nedenle söz konusu hadis, tarihi vakıya ters düşmektedir.

h) Cerîr b. Abdillâh Rivâyeti

Cerîr b. Abdillâh'tan rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ, bana, şu üç yerden hangisine gidersen, orası senin hicret yurdun olacak diye vahyetti (إن الله أوحى إلي أي هؤلاء الثلاثة نزلت فهي دار هجرتك): Medîne, Bahreyn ve Kinnesrîn.”⁹⁹⁹

Tirmizî, hadis hakkında “garîbtir, bu hadisi ancak Fadl b. Musa'nın hadisi olarak biliyoruz” demiştir.¹⁰⁰⁰ Bu rivâyet, önceki rivâyetlere muhalif olduğu gibi bir başka illete daha sahiptir. Zira Hz. Peygamber'in, Kinnesrîn gibi Bizans hâkimiyetinde bulunan Şam'da, Haleb taraflarında yer alan bir şehre¹⁰⁰¹ hicret konusunda muhayyer bırakılması imkan dâhilinde değildir. Bu nedenle, konuya dair diğer rivâyetlere muhalif olmasından dolayı hadisin bu rivâyetinin sahîh olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Zehebî hadisi “münker” kabul etmiş, İbn Hacer hadisin subutunda problem bulunduğunu ve sahîh rivâyetlere muhalif olduğunu söylemiş, Elbânî de hadise “mevzu” hükmünü vermiştir.¹⁰⁰²

⁹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 250 (IV, 259); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 17; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 232.

⁹⁹⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 19.

⁹⁹⁸ Buhârî, Havâle 4, Menâkıbu'l-Ensâr 45.

⁹⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 105; Tirmizî, Menâkıb 67; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 138; Hâkim, *Müstedrek*, III, 227; Beyhakî, *Delâil*, II, 458.

¹⁰⁰⁰ Tirmizî, Menâkıb 67.

¹⁰⁰¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 289.

¹⁰⁰² Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 289; Elbânî, *Zaifu'l-Câmi'*, II, 78. Zehebî, hadislerinin münker olduğunu söylemiş ve söz konusu hadisi zikretmiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, V, 408. Ayrıca bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 205-206, “Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 69; Bu görüşün eleştirisi için bk. Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştirisi-,” s. 291-292.

Sonuç olarak; Medîne hicret yurdu olarak Allah Teâlâ tarafından tespit edilmiştir ve Medîne'ye hicretin, belirli bir plan dâhilinde ve Allah Teâlâ'nın yönlendirmesi ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Medîne'nin hicret yurdu olduğu Hz. Peygamber'e ilk önce rüyasında gösterilmiştir. Bu rüya olayının ardından Mekke'de kalan Müslümanlar Medîne'ye hicret etmişlerdir. Hatta İbn Hişâm (ö. 213/828), Mekkelilerce yakalanıp dinlerinden döndürülenler ile Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ali dışında Mekke'de Müslümanlardan kimsenin kalmadığını söylemiştir.¹⁰⁰³ Allah Resûlü ise Mekke'de yaşadığı bütün sıkıntılara rağmen oradan ayrılmamış ve Allah Teâlâ'nın kendisine izin vermesini beklemiştir. Yaklaşık dört ay kadar sonra Allah Teâlâ'dan gelen bir izinle Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicreti gerçekleşmiştir.¹⁰⁰⁴

2) Medîne'nin Hastalıklardan Temizlenmesi

Medîne, bulunduğu coğrafi konum ve iklim özellikleri itibariyle başta hummâ ve tâun olmak üzere hastalıklara yoğun olarak rastlanılan bir şehirdi, hatta Medîne'ye hicret eden pek çok Müslüman bu yüzden hastalanmıştı. Bazı rivâyetlerde Cebrâîl'in hummâ ve tâun hastalıklarından birisinin Medîne'den uzak tutulacağını Resûllâh'a (s.a.)'e teklif ettiğinden, onun da tâunun uzaklaştırılmasını istediğinden söz edilmektedir. Ebû Asîb'den, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“أتاني جبريل عليه السلام بالحمى والطاعون (أتاني جبريل عليه السلام بالحمى والطاعون). Hummâyı Medîne'de tuttum, tâunu ise Şam'a gönderdim. Tâun ümmetim için şehitlik sebebi ve rahmettir, kâfirler için de bir necâsettir.”¹⁰⁰⁵

Yezîd b. Harun > Ebû Nusayra Müslim b. Ubeyd > Resûlullah (s.a.)'in mevlâsı Ebû Asîb isnadı ile nakledilen ve bir başka tariki tespit edilemeyen bu hadisin sahîh olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 434.

¹⁰⁰⁴ Hicret ile ilgili rivâyetleri Kur'ân dışı vahiy açısından inceleyen bir araştırmada, Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicretinin uykusunda gördüğü bir rüya ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmış ve buna, Hz. Âişe ve Ebû Musa el-Eş'arî rivâyetleri delil gösterilmiştir. Ancak burada, Hz. Âişe hadisinde sözü edilen rüya ile ilgili kısma temas edilmiş olmasına rağmen, aynı hadisin devamında Hz. Peygamber'in Allâh'tan izin beklediğini ve ancak O izin verdikten sonra Medîne'ye hicret için yola çıktığını bildiren kısma işaret yolu ile de olsa değinilmemiş, hicret olayında Yüce Allâh'ın Nebisi ile iletişiminin rüyada göstermek şeklinde gerçekleştiği söylenmiştir. Bk. Erul, “Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 69, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 206.

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, VI, 924-925 (V, 81). Hadis için bk. İbn Sa'd *Tabakât*, VII, 61; Hâris b. Ebî Üsâme, *Avâlî*, s. 45-46; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 87; Dulâbî, *Künâ*, I, 79; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 399; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 358; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 328-329, V, 2968; Heysemî, *Buğye*, I, 358.

¹⁰⁰⁶ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 32; Bûsirî, *İthâf*, III, 184-195.

Tâûn hastalığının Medîne'den uzaklaştırılmasını isteyen Allah Resûlü, daha sonra ashâbından pek çok kimsenin hummâya yakalanması üzerine bu hastalığın da Medîne'den uzaklaştırılması için duâ etmiştir. Hz. Âişe, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Resûlullah (s.a.) Medîne'ye geldiğinde Ebû Bekr ve Bilâl hummâ hastalığına yakalandılar. Onların yanına girdim ve “Ey babacığım! Kendini nasıl hissediyorsun? Ey Bilâl, kendini nasıl hissediyorsun?” dedim. Ebû Bekr hummâya yakalandığında “Ailesi ile sabaha çıkan her kişiye ölüm, ayakkabısının bağından daha yakındır” diyordu. Bilâl ise hummâ nöbeti geçtiğinde şöyle derdi: “Keşke bir kez olsun geçirsem geceyi, etrafımda izhir ve celillerin dolu olduğu vadide. Acaba görebilecek miyim Mecenne pınarlarını, birgün karşıma çıkacak mı Tafil ve Şâme dağları.” Hz. Âişe dedi ki: Resûlullah (s.a.)'in yanına gittim ve bu durumu haber verdim. Hz. Peygamber “Allah'ım! Mekke'yi sevdiğimiz gibi - veya ondan daha çok- bize Medîne'yi sevdin. Onu sıhhatli, sa' ve müdlerinde bereketli eyle. Hummâsını da Cuhfe'ye taşı” diye duâ etti.¹⁰⁰⁷

Yine bazı rivâyetlerde anlatıldığına göre, bu duâsından sonra Medîne'deki hummânın Cuhfe'ye nakledildiği Hz. Peygamber'e rüyasında gösterilmiştir. Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Saçları dağınık siyah bir kadın gördüm. Medîne'den çıktı ve Mehyea'da durdu. Ben bunu, Medîne'nin vebasının¹⁰⁰⁸ Mehyea'ya nakledildiğine yordum.”¹⁰⁰⁹

Mehyea, Cuhfe'nin bir diğer ismi olup Mekke'ye beş veya altı konaklık mesafededir.¹⁰¹⁰ Hummânın Cuhfe'ye taşınması için Hz. Peygamber'in duâ etmesinin sebebi olarak “o zaman Cuhfe'de Müslümanların bulunmaması ve orasının Yahudilerin yurdu olması” gerekçe gösterilmiştir.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁷ Hadis için bk. Mâlik, Câmi' 14; İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 522-523; Humeydî, *Müsned*, I, 109-110; Ahmed b. Hanbel, VIII, 69, 88, 127-128, 431-432, 469-470, 515 (VI, 56, 65, 82-83, 221-222, 239-240, 260); Buhârî, *Fezâilu'l-Medîne* 12, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46, *Merdâ* 8, 22; Müslim, *Hac* 480; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 484, IV, 354-355, 361; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 40-41, XII, 413-415; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 358; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 282, 536-537. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 166-167.

¹⁰⁰⁸ Vebâ, tâûn hastalığı olarak açıklanmaktadır. Kâdî İyâz, vebânın hastalıkların tamamına şamil olduğunu, bazılarının ise tâûna vebâ ismi verdiklerini, çünkü tâûnun vebânın bir çeşidi olduğunu söylemiştir. Aynî, hadiste geçen vebâ ile tâûnun kastedildiği görüşündedir. İbn Hacer ise vebânın tâûndan daha genel olduğunu belirtmiştir. Ona göre Medîne vebasını ancak hummâ hastalığı ile meydana gelmektedir. Dolayısı ile hadiste veba ile kastedilen hummâdır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 163-164; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XVII, 362.

¹⁰⁰⁹ Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 176; Ahmed b. Hanbel, II, 471, 494, 539 (II, 107, 117, 137); Dârimî, *Ru'yâ* 13; Buhârî, *Ta'bîr* 41, 42, 43; İbn Mâce, *Ta'bîru'r-Ru'yâ* 10; Tirmizî, *Ru'yâ* 10; Bezzâr, *Müsned*, XII, 271; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 390; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 75-76; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 230, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 174.

¹⁰¹⁰ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 491.

¹⁰¹¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 42.

Hiz. Peygamber'den nakledilen bu konudaki rivâyetler şöyle yorumlanmaktadır:

“Cebrâîl bana hummâ ve tâûn ile geldi. Hummâyı Medîne’de tuttum, tâûnu Şam’a gönderdim. Tâûn ümmetim için şehitlik sebebi ve rahmettir, kâfirler için de bir necâsettir” hadisinde şöyle bir hikmet vardır: Resûlullah (s.a.), Medîne’ye girdiğinde ashâbı sayıca az olduğu gibi yardımcıları da azdı. Medîne ise, Hz. Âişe hadisinde de geçtiği üzere havası ağır (hastalıklı) bir şehirdi. Sonra Resûlullah (s.a.), iki iş arasında muhayyer bırakıldı. Bunların her ikisinde de büyük ecir elde edilecekti. O da o zaman çoğululukla tâûnun aksine ölüme daha az sebebiyet verdiği için hummâyı seçti. Ardından kâfirlere karşı cihad yapma ihtiyacı doğup savaşa izin verildiğinde hummânın Medîne’de kalması durumunda cihad için kuvvete ihtiyaç duyan bedenlerin zayıflaması sorunu ile karşı karşıya kalındı. Bunun üzerine hummânın¹⁰¹² Medîne’den Cuhfe’ye götürülmesi için duâ etti. Böylece önceki durumunun aksine Medîne Allah’ın beldelerinin en sağlıklısı haline geldi. O zamandan sonra tâûn sebebi ile şehitliğe nâil olamayanlar, Allah yolunda öldürölmek sureti ile şehitlik mertebesine ulaştılar. Buna nâil olamayanlar ise mü’minin cehennem ateşinden bir payı olan hummâ ile bunu elde ettiler. Daha sonra bu özellik, Hz. Peygamber’in duâsının gerçekleşmesi ve uzun süre boyunca vermiş olduğu haberin doğruluğunu tasdik eden mucizenin ortaya çıkmasıyla diğler şehirlerin aksine Medîne için bir ayrıcalık olmaya devam etti.¹⁰¹³

Buna göre, Hz. Peygamber ilk önce tâûn hastalığının Medîne’den uzaklaştırılmasını istemiş ve bu gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise hummâ hastalığının da uzaklaştırılması için duâ etmiş ve bu duâsı da Allah Teâlâ tarafından kabul edilmiştir. Bu olaydan sonra Medîne hummâlı bir yer olmaktan kurtulmuş ve hummâ daha çok Cuhfe’de görölmeye başlanmıştır. Hatta İbn Hacer, Cuhfe’ye yerleşen herkesin mutlaka hummâyâ yakalandığını söylemiştir.¹⁰¹⁴

IV. TIB İLE İLGİLİ HADİSLER

Tedavi usulleri ile ilgili bilgiler (tıbbu’n-nebevî) Hz. Peygamber’in sünnetinde önemli bir yer tutmaktadır. Konuya dair rivâyetlerde Allah Resûlü’nün çeşitli hastalıkların tedavilerine dair ashâbına öğretmiş olduğu bilgilerin oldukça fazla olduğu göröölür ki, buradan onun, geniş bir tıbbî bilgiye sahip bulunduğı anlaşılmaktadır. Tıp konusunda vârid olan hadislerin bir kısmı hıfzussıhha, bir kısmı ise çeşitli hastalıkların tedavi yöntemleri ve ilaçlarına dairdir. Yine bu hadislerle göre, Allah Resûlü (s.a.), mü’minlerin sağlığını korumak için ferdî ve umûmî sağlığa dikkat ve itina gösterilmesi konusunda kesin prensipler de koymuştur.

¹⁰¹² Burada bir önceki hadiste sözü edilen Medîne vebasının humma olarak anlaşıldığı dikkat çekmektedir.

¹⁰¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 234-235; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, XVII, 297-298.

¹⁰¹⁴ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 491.

İslâm âlimleri arasında, Hz. Peygamber'in tıbla ilgili bilgilerinin kaynağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler bunların vahiy kaynaklı olduğunu söylemiş, âlimlerin bir kısmı ise bu bilgilerin vahye dayanmadığını belirtmiştir.¹⁰¹⁵ Tıbbu'n-nebevîye dair rivâyetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in tavsiye etmiş olduğu tedavi yöntemlerinin büyük kısmının zaten Araplar tarafından bilindiği ve uygulandığı görülür. Bu nedenle tıpla ilgili hadislerin tamamen vahye dayandığını söylemek zordur. *el-Kütübü't-tis'a*'da yapmış olduğumuz taramalarda tıbbu'n-nebevî ile ilgili hadislerin tamamen veya kısmen vahiy kaynaklı olduğuna delâlet eden herhangi bir rivâyete rastlamadık. Sadece sihir ve okuyarak tedavi anlamına gelen rukye konularına bazı dair rivâyetlerde Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında bilgilendirildiğinden söz edilmektedir.

A. SİHİR

Allah Resûlü'ne, bir peygamber olması ve Allah Teâlâ'nın onu insanlardan koruyacağını vaat etmesinden dolayı¹⁰¹⁶ sihir yapılıp yapılamayacağı ya da onun sihirden etkilenip etkilenmeyeceğine dair tartışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Tartışmaların zemininde, Hz. Peygamber'e sihir yapıldığından söz eden bazı rivâyetler yatar. Konuya dair rivâyetlerin bir kısmında, Allah Resûlü'ne rüyasında iki meleğin gelip kendisine sihir yapıldığını ve bu sihrin nerede bulunduğunu haber verdikleri anlatılmakta, rivâyetlerin bir kısmında ise bu bilgiyi Cebrâîl'in getirdiğinden söz edilmektedir.

b) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Ebû Muâviye > A'meş > Yezîd b. Hayyân¹⁰¹⁷ tariki ile nakledilen rivâyete göre, Zeyd b. Erkam şöyle demiştir:

¹⁰¹⁵ Bk. Denizkuşları, *Hadislerde Tıp*, s. 21 vd. Tıbla ilgili Hz. Peygamber'in bilgileri hakkındaki görüşler, tedavi yöntemlerine dair hadisler ve bu konuda oluşan literatüre dair geniş bilgi için Mahmut Denizkuşları'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp* adlı eseri ile Raşit Küçük'ün "Tıbbî Nebvî Literatürü Üzerine Bir Deneme" adlı makalesi görülebilir. Küçük, bu makalesinde ilk dönemlerde tıpla ilgili hadislerin hangi hadis kaynaklarında yer aldığını belirtmiş ve bu konuda yazılan eserlerin bir listesini vermiştir.

¹⁰¹⁶ Mâide 5/67.

¹⁰¹⁷ Hadisin İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile Taberânî rivâyetlerinde bu isim Yezîd b. Habbân olarak geçmektedir. Taberânî'nin İbn Ebî Şeybe'den rivâyet ettiği bir başka hadiste ise bu Yezîd b. Hayyân olarak yer almıştır. Doğrusu da bu olmalıdır. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 145.

Yahudilerden bir adam Peygamber (s.a.)’e sihir yaptı. Bundan dolayı Allah Resûlü, birkaç gün rahatsızlık yaşadı. Daha sonra Cebrâîl geldi ve “Yahudiler’den bir adam sana sihir yaptı. Bir ipe düğümler atıp onu falan kuyuya koydu (sakladı). Onu alıp gelmesi için birini gönder” dedi. Resûlullah (s.a.), Ali’yi gönderdi. Ali, sihri kuyudan çıkarıp getirdi ve onu çözdü. Bunun üzerine Allah Resûlü, sanki bir bağdan kurtulmuş gibi rahatladı, bu konuda Yahudi’ye ne bir şey söyledi ne de ölene kadar onunla yüzyüze geldi.¹⁰¹⁸

Hadisi İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel doğrudan Ebû Muâviye’den rivâyet etmişlerdir. Yine Ebû Muâviye’den hadisi nakleden Ahmed b. Yunus ise ayrıca Cebrâîl’in Muavvizeteyni (Felâk-Nâs sûrelerini) getirdiğinden de söz etmektedir.¹⁰¹⁹ Fakat hadisin Zeyd’den gelen diğer rivâyetlerinde bu yönde bir açıklama yer almamıştır.

A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam isnadı ile nakledilen diğer rivâyetlerde, Hz. Peygamber’e sihir yapıldığı ve bu sihrin nerede bulunduğu bilgisini Cebrâîl’in değil, ismi zikredilmeyen iki meleğin getirdiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyetlere göre, Ensâr’dan bir adam Resûlullah (s.a.)’e sihir yapmış ve yaptığı sihri bir kuyuya atmıştır. Bunun üzerine iki melek, Hz. Peygamber’i ziyarete gelip ona, Ensârdan falan kişinin sihir yapıp onu bir kuyuya attığını ve onun kuyudan çıkarılması durumunda iyileşeceğini söylemiştir. Daha sonra kuyuya bazı kimseler gönderilmiş ve sihir yapılan şeyin kuyudan çıkarılması ile Hz. Peygamber sıhhatine kavuşmuştur.¹⁰²⁰

Hadisin Zeyd b. Erkam rivâyeti isnad açısından sahîhtir.¹⁰²¹ Metin olarak ise Sümâme tariki ile nakledilen rivâyetlerin daha sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Zira hadisin Hz. Âişe rivâyetlerinde de iki meleğin gelerek Hz. Peygamber’e, hastalığının sebebini ve bundan kurtuluş yolunu haber verdikleri anlatılmaktadır.

a) Hz. Âişe Rivâyeti

Âişe (r.anhâ)’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.)’e Zureykoğulları Yahudileri’nden bir kişi sihir yaptı. O kişiye Lebîd b. E’sam deniliyordu. Öyleki, Resûlullah (s.a.), yapmadığı bazı şeyleri yaptığını zannetmeye başlamıştı. Nihâyet günün birinde sürekli duâ etti. Sonra

¹⁰¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 40-41; Ahmed b. Hanbel, VI, 525 (IV, 367); Nesâî, *Tahrîmu’d-Dem* 20, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 307; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, III, 296, 297; Ebû’ş-Şeyh, *Ahlâku’n-Nebî*, s. 43-44; Bûsîrî, *İthâf*, VI, 39.

¹⁰¹⁹ Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 115; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 180.

¹⁰²⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 199; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, III, 296; Hâkim, *Müstedrek*, V, 279.

¹⁰²¹ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 315; Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 616-619.

bana şöyle dedi: “Hissettin mi ey Âişe? Allah Teâlâ bana istekte bulunduğum konuda istediğim şeyi verdi. Bana iki kişi geldi. Biri başucuma, diğeri ayakucuma oturdu. Başucuma oturan, ayakucuma oturana veya ayakucuma oturan başucuma oturana “Bu adamın hastalığı nedir?” diye sordu. Diğeri “Kendisine sihir yapılmış” dedi. “Kim yapmış?” diye sordu. “Lebîd b. E’sam” diye cevap verdi. “Neyin içine yapmış?” diye sordu. “Bir tarak ile dökülmüş saça ve erkek hurmanın kurumuş kapçığına” dedi. “O, şimdi nerede?” diye sordu. “Ervân kuyusunda” dedi.” Peygamber (s.a.), ashâbından bazı kimselerle oraya gitti sonra geri geldi ve “Ey Âişe! O kuyunun suları kına dökülmüş gibi kırmızı ve (ondan sulanan) hurma ağaçları da sanki şeytan başı gibi” dedi. (Hz. Âişe dedi ki:) “Ey Allah’ın Resûlü! Onu yaksaydın ya” dedim. “Hayır, Allah Teâlâ bana şifa verdi. Bunun insanlara zarar vermesinden çekindim” buyurdu. Hz. Âişe “Hz. Peygamber emir verdi ve o (sihir yapılan şey) gömüldü” dedi.¹⁰²²

Hadisin bu rivâyeti, Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe isnadına dayanmakta olup pek çok kaynakta yer almaktadır. Mânâ ile rivâyetten kaynaklanan bazı ufak lafız değişiklikleri dışında rivâyetler arasında anlamı etkileyecek bir durum söz konusu değildir.

Hadisin Amra > Âişe isnadı ile nakledilen bir başka rivâyeti daha bulunmaktadır. Bu rivâyette, bir önceki rivâyetten farklı olarak Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e hastalığını haber verdiğinden ve Cebrâîl’in Muavvizeteyn sûrelerini getirdiğinden, Hz. Peygamber’in de o sûreleri okur okumaz iyileştiğinden söz edilmektedir.¹⁰²³ Ancak hadisin bu rivâyeti, isnad ve metin yönünden zayıftır.¹⁰²⁴

¹⁰²² Ahmed b. Hanbel, VIII, 72 (VI, 57). Hadis için bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 588-589; Humeydî, *Müsned*, I, 125-127; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 196; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 41; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 229-230; Ahmed b. Hanbel, VIII, 85, 157-158 (VI, 63-64, 96); Buhârî, *Bed’u’l-Halk* 11, Tıb 47, 49, 50, Edeb 56, Daavât 57; Müslim, *Selâm* 43, 44; İbn Mâce, Tıb 45; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 380; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 266-267; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 179; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 545-546, 547; Lâlekâî, *Sünne*, II, 211; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 232-233, *Delâil*, VI, 247, *Ma’rife*, XII, 202-203; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XII, 185-186.

¹⁰²³ Beyhakî, *Delâil*, VII, 92-94.

¹⁰²⁴ Hadisin ravilerinden Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî’nin zayıf olduğu konusunda icmâ edilmiştir. Onun “metrûk” olduğu da söylenmiştir. Bk. Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, I, 171; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 255-256; Zehebî, *Mizân*, VI, 247-248. Hadiste ravilerden kaynaklanan bir hata vardır. Zira ilk dönem kaynaklarında yine Amra’dan gelen bir başka rivâyette, Hz. Âişe’ye kendisine ait bir cariye tarafından sihir yapıldığından söz edilmektedir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 141, X, 183; Ahmed b. Hanbel, VIII, 31 (VI, 40); Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 50; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 78-79; Hâkim, *Müstedrek*, V, 144; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 236-237; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XII, 188-189. Hadisin ravilerinden birisi muhtemelen Amra tariki ile gelen ve Âişe’ye sihir yapıldığını bildiren rivâyet ile yine Hz. Âişe’den gelen Hz. Peygamber’e sihir yapıldığını bildiren rivâyeti karıştırmış olmalıdır.

c) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Sa'd tarafından Dahhâk tariki ile İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), hastalanmış ve kadınlardan, yiyecek ve içeceklerden el çekmiştir. Bunun üzerine uyku ile uyanıklık arasında iken Hz. Peygamber'e iki melek inmiş, biri ayakucuna, diğeri başucuna durmuş, birisi, onun şikâyetinin ne olduğunu sormuş, diğeri ise sihir yapıldığını söylemiştir. Sihri kimin yaptığı sorusuna Lebîd b. E'sam cevabı verilerek, sihrin hurma kapçığına yapıldığı, Zervân kuyusunda bir taşın altında bulunduğu ve sihirden kurtulma çaresinin kuyunun suyunun boşaltılıp sihrin üzerinin kapatıldığı taşın kaldırılması ve hurma kapçığının çıkartılması olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ammâr'a haber göndermiş, onlar da kuyuyu boşaltıp taşı kaldırmış, hurma kapçığını çıkartmışlardır. Bu olayın ardından Felak ve Nâs sûreleri inmiştir.¹⁰²⁵

İbn Abbâs rivâyeti, isnadındaki Cüveybir'den dolayı zayıftır. Cüveybir hakkında Yahya b. Maîn "bir şey değildir" değerlendirmesinde bulunmuş, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim, onun sağlam olmadığını, Nesâî, Dârekutnî ve başkaları ise "metrûku'l-hadîs" olduğunu söylemişlerdir.¹⁰²⁶

Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını ve iki meleğin gelerek ona sihir yapan kimseyi ve sihrin nerede bulunduğunu haber verdiklerini bildiren muttasıl isnada sahip rivâyetler, Hz. Aîşe, Zeyd b. Erkam ve İbn Abbâs'tan nakledilmiştir.¹⁰²⁷ Bunlardan Hz. Âîşe ve Zeyd b. Erkam rivâyetleri hadis usûlü kriterleri açısından sahîhtir.¹⁰²⁸ Bu rivâyetlere göre, iki melek sihir olayını Hz. Peygamber'e uykuda iken getirmiştir. Bazı rivâyetlerde bu haberin Cebrâîl tarafından getirildiği söylenmişse de bu doğru değildir ve burada ravilerden birisi hata yapmıştır. Zira hadisin diğer rivâyetlerinde Cebrâîl'den söz edilmemiş, sadece iki melek denmiştir. Bu meleklerin kim olduğundan ise rivâyetlerde söz edilmemiştir.

¹⁰²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 198-199.

¹⁰²⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 540-541; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 257; Zehebî, *Mîzân*, II, 160-161.

¹⁰²⁷ Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını bildiren bu rivâyetlerin haricinde mürsel olarak gelen başka rivâyetler de vardır. Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 14; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 196-199.

¹⁰²⁸ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 615-619.

Sihir hadisesinden söz eden rivâyetlerde, sihrin Hz. Peygamber'e ne kadar etki ettiği ile ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Bunun, birkaç gün¹⁰²⁹ ya da kırk gün sürdüğünü söyleyenler yanında,¹⁰³⁰ altı ay¹⁰³¹ veya bir yıl¹⁰³² sürdüğü görüşünde olanlar da vardır.¹⁰³³ Kanaatimizce sihir hadisesi, bu konuda gelen rivâyetlerin azlığı dikkate alındığı takdirde kısa bir zaman sürmüş, bir müddet sonra da meleklerin gelip olayı haber vermeleri üzerine Allah Resûlü sıhhatine kavuşmuştur.

Peygamberlere sihrin etki etmesi halinde nübüvvet kurumunun zarar göreceği endişesiyle ve peygamberlerin Allah Teâlâ tarafından koruma altında oldukları fikrinden hareketle başta Mu'tezile olmak üzere Ebû Bekr el-Esam (ö. 201/816), Cessâs (ö. 370/981), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) gibi âlimler, Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını bildiren rivâyetleri kabul etmemişlerdir.¹⁰³⁴ Bunların en büyük delilleri "*Allah seni insanlardan koruyacaktır,*"¹⁰³⁵ "*(Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz*"¹⁰³⁶ gibi âyetlerin yanısıra sihrin kabul edilmesi durumunda "*Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!*"¹⁰³⁷ diyen müşriklerin tasdik edileceği endişesidir.¹⁰³⁸

Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük kısmı sihir olayını kabul etmekle birlikte sihrin peygamberlik görevi ile ilgili konularda herhangi bir etkisinin olamayacağını belirtmiş, ancak diğer insanlarda olduğu gibi peygamberlerin de dünyevî konularda sihirden etkilenebileceklerini söylemişlerdir. Burada konunun daha çok peygamberlerin de birer beşer oldukları noktasından hareketle ele alındığı görülmektedir. Bu görüştekilere göre, sihrin peygamberlerin bedenlerinde etkili olması mümkündür. Zira onların da rahatsızlık ve hastalık gibi durumlarla karşılaştıkları bilinmektedir. Ancak

¹⁰²⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 525 (IV, 367).

¹⁰³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 278.

¹⁰³¹ Ahmed b. Hanbel, VIII, 85 (VI, 63); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 278.

¹⁰³² Ma'mer, *Câmi'*, XI, 14.

¹⁰³³ Bk. Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 301-302.

¹⁰³⁴ Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 187; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 303.

¹⁰³⁵ Mâide 5/67.

¹⁰³⁶ Hicr 15/95.

¹⁰³⁷ İsrâ 17/47.

¹⁰³⁸ Sihir hadisini reddedenlerin delilleri için bk. Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 304-308.

peygamberler, dinî konularda masumdurlar. Çünkü dini koruyan ve vahyin fesada ve değişikliğe uğramasına engel olan Allah Teâlâ'dır.¹⁰³⁹

Müslim şârihlerinden Mâzerî (ö. 536/1141) de konuya peygamberlerin beşer olmaları yönünden bakarak bazı bid'at ehli kimselerin, sâbit bir tarikle gelen bu hadisi reddettiklerini, hadisin nübüvvet makamını küçülteceğini ve onda şüphelere yol açacağını söylediklerini ve buna yol açabilecek her şeyin bâtıl olduğunu iddia ettiklerini belirterek bu görüşlerin doğru olmadığını belirtmiştir. Zira deliller, Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan tebliğ ettiği konularda doğru ve bu görevinde masum olduğunu göstermekte, mucizeler de onun doğruluğuna şahitlik etmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'e, risâlet ile ilgili olmayan bazı dünyevî konularda diğer insanlara arız olan haller arız olabilir. Dünyevî bazı konuların hakikatte olmadığı halde sanki onları yapmış gibi kendisine hayal olarak gelmesi de mümkündür.¹⁰⁴⁰

Günümüzde Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını bildiren rivâyetler üzerinde yapılan özel çalışmalarda da kesin bir sonuca ulaşılamamış, hadisin zayıf olduğu da,¹⁰⁴¹ sahîh olduğu da¹⁰⁴² söylenmiştir. Hadis sahîh kabul edildiği takdirde şöyle bir durum söz konusudur: Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını bildiren rivâyetlerde, daha sonra iki meleğin gelerek sihrin nerede bulunduğunu haber verdikleri, bunun üzerine Hz. Peygamber'in iyileştiği anlatılmaktadır. Bu da Hz. Peygamber'in, kısa bir zaman sihirden etkilenmiş olsa bile Allah Teâlâ'nın onu sürekli bu durumda bırakmayacağını ve insanlardan koruyacağını göstermektedir.

B. RUKYE

Cahiliye Araplarının yaşam imkânlarının kısıtlı olduğu ve günümüz koşulları ile karşılaştırıldığında son derece zor şartlarda yaşadıkları bilinmektedir. Kendilerini çepeçevre saran tüm olumsuzluk ve yokluklar içinde dahi hayatlarını devam ettirmelerini sağlayacak imkânları oluşturma gayretinde olmuşlar, kendilerini çölün zor şartlarına adapte etmeyi başarmışlardır. Onlar, aynı başarıyı hastalıkları tedavi etme

¹⁰³⁹ Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 188.

¹⁰⁴⁰ Bk. Mâzerî, *Mu'lim*, III, 159. Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VII, 86-87; Nevevî, *Minhâc*, XIV, 396-398; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 278.

¹⁰⁴¹ Bk. Ateş, *Oryantalistler*, s. 187-233.

¹⁰⁴² Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 293-319.

konusunda da göstermiş ve bu konuda önemli bir aşama kaydetmişlerdir. Arapların hastalıkların tedavisinde uyguladıkları yöntemlerden birisi de okuyarak tedavi anlamına gelen rukye idi. Bu duruma, Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den rivâyet edilen şu hadiste açıkça şahit olunmaktadır.

Cahiliye döneminde rukye yapardık. Bu sebeple “Ey Allah’ın Resûlü! Biz, Cahiliye döneminde rukye yapardık. Bu konudaki kanaatiniz nedir? diye sorduk. Allah Resûlü “Bana yaptığınız rukyeleri söyleyin. Çünkü şirk olmadığı sürece rukye yapmakta sakınca yoktur” buyurdu.¹⁰⁴³

Böylelikle İslâmiyet, okuyarak tedavi yöntemini reddetmemiş, sadece belirli şartlar çerçevesinde rukyeye izin vermiştir.¹⁰⁴⁴ Bu konuda Tahâvî'nin şu sözleri bu açıdan anlamlıdır:

Resûlullah (s.a.)'in mubah kıldığı rukyenin, Allah’a duâ ederek ve O’na sığınarak yapılan rukye olması mümkündür.¹⁰⁴⁵ İşte bu ve buna benzer rukyelerde sakınca yoktur. Avf b. Mâlik'in rivâyet etmiş olduğu hadiste yer alan Resûlullah (s.a.)'in “Şirk olmadığı takdirde rukyelerde bir sakınca yoktur” sözü de buna delil olmakta ve muhtevasında şirk bulunmayan her rukyenin mekruh olmayacağına delâlet etmektedir.¹⁰⁴⁶

Hadis külliyyatında yer alan bazı rivâyetlerde Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e rukye yaptığından söz edilmektedir. Bu konuda Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî, Ubâde b. Sâmit, Ammâr b. Yâsir, Büreyde gibi sahâbîlerden gelen pek çok rivâyet bulunmaktadır.

a) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e geldi ve “Ey Muhammed! Hastalandın mı?” dedi. Hz. Peygamber “Evet” diye cevap verdi. Cebrâîl “Allah’ın adıyla, eziyet veren her şeye karşı sana rukye yapıyorum (okuyorum). Allah tüm nefislerin ve gözlerin şerrine karşı sana şifa versin. Allah’ın adıyla sana okuyorum” dedi.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴³ İbn Vehb, *Câmi*, II, 792; Müslim, *Selâm*, 64; Ebû Dâvud, *Tıb* 18; Bezzâr, *Müsned*, VII, 178; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 151; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 461; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 271, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 211; Hâkim, *Müstedrek*, V, 137.

¹⁰⁴⁴ Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin rukye hakkındaki görüş ve uygulamalarına dair geniş bilgi için Veli Atmaca'nın *Hadislerde Rukye* adlı çalışmasına bakılabilir.

¹⁰⁴⁵ Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 152.

¹⁰⁴⁶ Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 153.

¹⁰⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 73 (III, 28). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 142 (III, 56); Müslim, *Selâm* 40; İbn Mâce, *Tıb* 36; Tirmizî, *Cenâiz* 4; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 249, 393; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 455-456; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 153; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 218, *Duâ*, s. 334; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 43; Lâlekâî, *Sünne*, I, 157. İbn Mende rivâyetinde Abdulvâris b. Saîd > Abdulazîz b. Suheyb yerine yanlışlıkla Abdulvaris b. Saîd b. Abdilaziz b. Suheyb denmiştir.

Hadisin bu rivâyetleri Abdulazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisin Davud b. Ebî Hind > Ebû Nadra rivâyetlerine göre, Cebrâîl (a.s.) “*Eziyet veren her şeyin şerrinden, her hasetçi ve göz değmesinden dolayı sana Allah’ın adı ile rukye yapıyorum. Allah sana şifa versin*” diyerek rukye yapmıştır.¹⁰⁴⁸

Affân > Vüheyb > Davud b. Ebî Hind > Ebû Nadra tariki ile gelen rivâyette sahâbî ravisinin Ebû Saîd veya Câbir b. Abdillâh olduğu söylenmiş, dolayısıyla ihtilaf edilmiştir.¹⁰⁴⁹ Önceki rivâyetler dikkate alındığında bu ravinin Ebû Saîd el-Hudrî olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dârekutnî de Ebû Saîd olmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁰

Buhârî ve Ebû Zur’a er-Râzî, Ebû Saîd el-Hudrî’den gelen ve Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e rukye yaptığını bildiren hadisin sahîh olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁵¹

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Ebû Seleme tariki ile Hz. Âişe’nin şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) hastalandığında Cebrâîl “Seni berî kılan, her türlü hastalıktan dolayı sana şifa veren, haset ettiğinde her hasetçinin şerrinden ve nazarı değen herkesin şerrinden emin eyleyen Allah’ın ismiyle” diyerek ona rukye yaptı.¹⁰⁵²

Ebû Seleme tariki ile nakledilen bu rivâyet sahîhtir.¹⁰⁵³ Bu konuda Muhammed b. İbrahim et-Teymî tariki ile yine Hz. Âişe’den nakledilen bir başka rivâyet daha vardır.¹⁰⁵⁴ Ancak bu rivâyet, Teymî’nin Hz. Âişe’den hadis dinlememiş olmasından dolayı munkatıdır.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁴⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 213; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 47, VI, 63; Ahmed b. Hanbel, IV, 148 (III, 58); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 278; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 341; Taberânî, *Duâ*, s. 334.

¹⁰⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, IV, 188 (III, 75).

¹⁰⁵⁰ Bk. Dârekutnî, *İlel*, XI, 326.

¹⁰⁵¹ Bk. Tirmizî, *İlel*, s. 141.

¹⁰⁵² İbn Vehb, *Câmi*, II, 786; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 213-214; Müslim, Selâm 39; Lâlekâî, *Sünne*, I, 157.

¹⁰⁵³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, V, 93.

¹⁰⁵⁴ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 1005; Ahmed b. Hanbel, VIII, 299 (VI, 160). Heysemî, hadisin ravilerinin sika olduklarını söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 133.

¹⁰⁵⁵ Bk. Elbânî, *Sahîha*, V, 93.

İbn Ebî Müleyke¹⁰⁵⁶ ve Ebû'l-Cevzâ¹⁰⁵⁷ tarikleri ile Hz. Âişe'den gelen rivâyetlerde ise Hz. Âişe, Cebrâîl'in, vefatı esnasında Hz. Peygamber'e, hasta iken yapmış olduğu duâyı yaptığını haber vermiştir.

c) Ubâde b. Sâmit Rivâyeti

Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye isnadı ile Ubâde'nin şöyle dediği nakledilmiştir:

Cebrâîl (a.s.), Resûlullah (s.a.)'e hasta iken şöyle diyerek rukye yaptı: “Allah'ın adı ile sıkıntı veren her türlü hastalığa, hased ettiği zaman tüm hasetçilere ve her türlü göz değmesine karşı sana rukye yapıyorum. Allah'ın ismi sana şifa versin.”¹⁰⁵⁸

Selmân isimli Şamlı bir kişi > Cünâde¹⁰⁵⁹ ve Şamlı bir kişi > İbn Ebî Ubâde¹⁰⁶⁰ isnadları ile nakledilen rivâyetlere göre Ubâde, sabah vakti Resûlullah (s.a.)'in yanına girmiş ve onun hastalığından dolayı çok acı çektiğini fark etmiştir. Akşam tekrar ziyarete gittiğinde ise acılarının dindiğini görerek bunun sebebini sormuş, Hz. Peygamber “*Cebrâîl bana rukye yaptı ve onun sayesinde iyileştim. Onu sana öğreteyim mi?*” buyurarak Cebrâîl'in yapmış olduğu rukyeyi Ubâde'ye öğretmiştir. Hadisin bu rivâyetleri, Şamlı ravinin kim olduğu tasrih edilmediği için zayıftır.

d) Büreyde Rivâyeti

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e rukye yaptığı ile ilgili olarak Büreyde'den nakledilen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) hastalandı hatta (hastalığının şiddetinden) şakakları ufaldı ve bu da dışarıdan görünür hale geldi. Cebrâîl (a.s.) Hz. Peygamber'e geldi ve “Rabbin beni sana rukye yapmam için gönderdi (إِنَّ رَبِّي أَرْسَلَنِي إِلَيْكَ لِأَرْفِيكَ).” (Şu duâyı) öğren (ezberle): Eziyet veren her şeye karşı Allah'ın adıyla sana rukye yapıyorum.

¹⁰⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 261; Ahmed b. Hanbel, VIII, 52 (VI, 48).

¹⁰⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, VIII, 516 (VI, 260-261).

¹⁰⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 46-47, VI, 62-63; Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 95; İbn Mâce, Tıb 37; Bezzâr, *Müsned*, VII, 131-132; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 342-343; Şâşî, *Müsned*, III, 146; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 234, VII, 233-234; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyin*, I, 139, *Duâ*, s. 333-334; Hâkim, *Müstedrek*, V, 328; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 1922-1923; Beyhakî, *İ'tikâd*, s. 165; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 133.

¹⁰⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 249. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 133. *Mecmau'z-zevâid*'de hadisin ravilerinden Selmân'ın ismi Süleyman olarak geçmektedir.

¹⁰⁶⁰ İbn Ebî'd-Dünyâ, *Maraz*, s. 239-240.

Haset eden her hasetçinin şerrinden sana rukye yapıyorum” diyerek o rukyeyi üç defa tekrarladı ve Resûlullah (s.a.) hastalıktan kurtuldu.¹⁰⁶¹

Hadisin bu rivâyeti, Muhammed b. Ebân > Alkame b. Mersed > Abdurrahmân b. Sâbîd ve İbn Büreyde > Büreyde isnadı ile nakledilmiş olup Muhammed b. Ebân’dan dolayı zayıftır. Muhammed b. Ebân’ı Buhârî, Nesâî, Ebû Hâtîm ve İbn Hibbân zayıf saymışlardır. Bunda hafızasının gevşekliği, hatalarının fazlalığı ve Mürcie mezhebinin dâîlerinden olması etkili olmuştur. Ahmed b. Hanbel de, ircâ görüşünün dâîlerinden olmasından dolayı onun hadislerinin terk edildiğini haber vermiştir.¹⁰⁶²

Hadisin bu zikredilenler dışındaki bazı rivâyetlerinde, Hz. Peygamber’in Cebrâîl’den almış olduğu bu duâ ile bazı sahâbîlerine rukye yaptığı anlatılmaktadır.

e) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’den şöyle dediği nakledilmiştir:

Ben hasta iken Resûlullah (s.a.) yanıma geldi ve şöyle buyurdu: “Sana, Cebrâîl’in bana öğrettiği rukye ile rukye yapayım mı? Allah’ın adı ile sana rukye yapıyorum. Eziyet verecek düğümlerden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah Teâlâ sana şifa versin.”¹⁰⁶³

Ebû Hureyre rivâyetlerinin tamamı, Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillâh > Ziyâd b. Süveyb isnadıyla ve benzeri ifadelerle nakledilmiştir. Yalnızca Kabîsa tariki ile Süfyân’dan tahrîc edilen rivâyetinde Hz. Peygamber’in Felak sûresini okuyarak rukye yaptığından söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber, Ebû Hureyre’yi ziyarete gelip “Sana, Cebrâîl’in bana yaptığı rukye ile rukye yapayım mı?” dedikten sonra “De ki: Sığınırım sabahın Rabbine!...”¹⁰⁶⁴ diyerek (Felak sûresini okuyarak) rukye yapmıştır.¹⁰⁶⁵

Hadisin Ebû Hureyre rivâyeti Âsım b. Ubeydillâh ve Ziyâd b. Süveyb’den dolayı zayıftır.¹⁰⁶⁶ Zira Âsım “zayıf” bir ravidir.¹⁰⁶⁷ Ziyâd da “meçhûl” kabul edilmiştir.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶¹ Rûyânî, *Müsned*, I, 18; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 267.

¹⁰⁶² Bk. İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, VII, 200; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 269-270; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 135-136; İbn Hacer, *Lisân*, V, 40-41.

¹⁰⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 46, VI, 62; Ahmed b. Hanbel, III, 572 (II, 446); Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, III, 346; İbn Mâce, Tıb 36; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 249; Taberânî, *Duâ*, s. 335; Hâkim, *Müstedrek*, III, 144.

¹⁰⁶⁴ Felak 113/1.

¹⁰⁶⁵ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, III, 346.

¹⁰⁶⁶ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VII, 368-369.

f) Ammâr b. Yâsir Rivâyeti

Bu konuda Ammâr b. Yâsir'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), hasta olan Ammâr b. Yâsir'in yanına girdi ve ona "Sana, Cebrâîl'in bana yapmış olduğu rukyeyi öğreteyim mi?" diye sordu. Ammâr "Tabî ki ey Allah'ın Resûlü!" dedi. Ona şu duâyı öğretti: "Allah'ın adı ile sana rukye yapıyorum. Allah Teâlâ, eziyet veren her hastalığa karşı sana şifa versin. Bu duâyı al (oku) ki, sana sıhhat versin."¹⁰⁶⁹

Hadis, Esed b. Musa > Fudayl b. Merzûk > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Muhammed b. Hanefiyye > Ammâr b. Yâsir isnadı ile rivâyet edilmiştir. Hadisi Esed b. Musa'dan ise Mikdâm b. Davud ve Rebî' b. Süleyman rivâyet etmişlerdir. Mikdâm tariki, onun zayıf bir ravi olmasından dolayı sıhhat şartlarını haiz değildir.¹⁰⁷⁰ Rebî' b. Süleyman tariki hakkında Hâkim ve Zehebî, "Müslim'in şartlarına göre sahîhtir" değerlendirmesinde bulunmuşlardır.¹⁰⁷¹

Buraya kadar incelenen rivâyetlerin bir kısmında Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e yakalanmış olduğu hastalığından dolayı rukye yaptığından söz edilmekte, bazılarında ise Hz. Peygamber'in Cebrâîl'den aldığını söylediği bu duâ ile hasta olan sahâbîlerine rukye yaptığı bildirilmektedir. Bunlar haricinde Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyette, Cebrâîl'in bu rukyeyi sihre karşı yaptığından söz edilmektedir.

g) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ebû Ca'fer er-Râzî > Rebî' b. Enes tariki ile Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Yahudiler, kötülük yapmak maksadı ile Resûlullah (s.a.)'e bir şey (sihir) yaptılar. Hz. Peygamber bundan dolayı şiddetli acılara maruz kaldı. Cebrâîl ona Muavvizeteyni (Felâk ve Nâs sûrelerini) getirdi, bunlarla onu korudu ve şöyle dedi: "Allah'ın adı ile eziyet veren her şeye, her türlü göz değmesine ve hasetçi nefislere karşı sana rukye yapıyorum. Allah sana şifa versin." Bu duânın ardından Peygamber (s.a.) ashâbının yanına çıktı.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ İbn Hibbân, hatalarının çokluğundan dolayı terk edildiğini söylemiştir. Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 109-110. Ayrıca bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 507; Bûsîrî, *Misbâhu'z-züccâce*, II, 221.

¹⁰⁶⁸ Bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 126; Elbânî, *Zaîfe*, VII, 369.

¹⁰⁶⁹ Taberânî, *Duâ*, s. 333; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 108-109.

¹⁰⁷⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 139.

¹⁰⁷¹ Bk. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 109; Zehebî, *Telhîs*, IV, 108.

¹⁰⁷² Taberânî, *Duâ*, s. 335.

Hadisin isnadında yer alan Ebû Ca'fer er-Râzî hakkında bazı tenkitler bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, onun, “muzdaribu'l-hadis” olduğunu söylemiş, Ebû Zur'a er-Râzî çok fazla hata yaptığını belirtmiştir. Nesâî de zayıf olduğu görüşündedir. En ağır tenkit ise İbn Hibbân'dan gelmiştir. O, Ebû Ca'fer'i meşhur ravilerden münker hadis rivâyet etmekle tenkit etmiştir. Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtim ise Ebû Ca'fer'in “sika” olduğu görüşündedir.¹⁰⁷³

Önceki rivâyetlerde Cebrâîl'in hastalığa karşı rukye yaptığı haber verilmişken burada sihirden dolayı rukye yapmasından söz edilmektedir. Hadisteki bu hata muhtemelen Ebû Ca'fer er-Râzî'den kaynaklanmaktadır. Bu nedenle diğer rivâyetlere muhalif olmasından dolayı hadisin bu rivâyetinin “münker” olduğuna hükmetmek mümkündür.

h) Hz. Ömer Rivâyeti

Bu konuda Hz. Ömer'den nakledilen bir rivâyette, Cebrâîl'in değil iki meleğin gelip rukye yaptıklarından söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Ömer şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: İki melek indi ve birisi başucuma, diğeri de ayakucuma oturdu. Başucuma oturan ayakucuma oturana “nesi var?” diye sordu. Diğer melek “Şiddetli hummâ” dedi. “Onu koru” dedi. Dedi ki: “Tükürmedi ve üflemedi.” Şöyle dedi: “Allah'ın adı ile sana rukye yapıyorum. Bu duâyı al (oku) ki seni sıhhatine kavuştursun.”¹⁰⁷⁴

Hadisi İbn Ebî Şeybe'den rivâyet eden Taberânî, meleğin yapmış olduğu duâyı daha ayrıntılı olarak vermiştir. Buna göre melek şöyle diyerek rukye yapmıştır:

“Allah'ın adı ile sana rukye yapıyorum. Sana eziyet veren her hastalığa karşı Allah sana şifa versin. Her türlü hasetçi nefise ve gözlerin bakışına karşı Allah sana şifa versin. Bu duâyı al (oku) ki seni sıhhatine kavuştursun.”¹⁰⁷⁵

Bu rivâyet, öncelikle daha önce üzerinde durduğumuz rivâyetlere muhalif olmasından dolayı şâzdır. Diğer rivâyetlerde Cebrâîl'in gelip rukye yaptığından söz edilmişken burada iki meleğin gelmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca iki meleğin Hz. Peygamber'e geldiğini ve birisinin başucuna, diğerrinin de ayakucuna durduğunu bildiren ve sahîh olan rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'in hastalığı hummâ değil kendisine Lebîd b. E'sam tarafından yapılan sihirdir. Bu rivâyetten, bir önceki başlık

¹⁰⁷³ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 280-281; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 101; Zehebî, *Mîzân*, V, 385-386

¹⁰⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 48.

¹⁰⁷⁵ Taberânî, *Duâ*, s. 334.

altında söz edilmiştir. Yine o iki melek, Hz. Peygamber'e rukye yapmamış sadece kendisine yapılan sihrin nereye saklandığını haber vermiştir. Hz. Ömer'den nakledilen söz konusu rivâyette, ravilerden birisinin bu iki olayı karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikri geçen Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e rukye yaptığını haber veren rivâyetler dışında Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), Amr b. Şuayb (ö. 118/736) ve Cübeyr b. Ebî Süleyman'dan nakledilen mürsel rivâyetler de bulunmaktadır.¹⁰⁷⁶

Bu konuda vârid olan rivâyetler, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e rukye yaptığını ve Allah Resûlü'nün bu sayede hastalığından kurtulduğunu haber vermektedir.¹⁰⁷⁷ Rivâyetlerin birbirlerine yakın lafızlarla nakledilmiş olması da bunların sıhhatine bir delil sayılabilir.

Hicrî ikinci asrın önemli muhaddislerinden Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) de şöyle demiştir:

“Cebrâîl'in Peygamber (s.a.)'e yaptığı rukye şöyledir: Allah'ın adı ile sana rukye yapıyorum. Allah Teâlâ, eziyet verici her şeye, tüm nazar değmelerine ve hasetçilere karşı sana şifa versin. Allah'ın adı ile sana rukye yapıyorum.”¹⁰⁷⁸

V. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER

Kur'ân dışı vahye delil olan ve yukarıda incelemesi yapılan hadislerin haricinde iman, kabir ziyareti ve kabir azabı, müşriklere istiğfâr, bayramlar, giyim-kuşam, içecekler, duâlar gibi pek çok farklı konuda Hz. Peygamber'in bilgilendirildiğinden söz eden daha başka hadisler de vardır. Bu bölümde bu hadisler üzerinde durulacaktır.

A. HESAPSIZ VE AZAPSIZ CENNETE GİRECEK OLANLAR

Cahiliye insanları, büyük oranda Allah'a inanmakla birlikte O'na ortaklar koşmuş ve başka varlıklara da kutsallık atfederek, bunların da fayda veya zarar verebileceği yönünde bir inanca sahip bulunmuşlardır. Hatta bu durumu o kadar ileri götürmüşlerdir ki, bir şey isteyecekleri zaman bunu doğrudan Allah Teâlâ'tan değil, bu kutsiyet atfettikleri şeyleri aracı kılarak ister duruma gelmişlerdir. Cahiliyede şirk unsurlarına hayatın her alanında rastlamak kaçınılmazdı. Bundan dolayı Hz.

¹⁰⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 213.

¹⁰⁷⁷ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bkz. Atmaca, *Hadislerde Rukye*, s. 111-113.

¹⁰⁷⁸ Ma'mer, *Câmi*, XI, 18-19.

Peygamber, Allah'ın dinini tebliğ yanında Cahiliye insanlarını tamamen kuşatmış olan bu şirk unsurlarını temizlemek için büyük bir mücadele vermiştir. Bazı rivâyetlerde anlatıldığına göre Allah Resûlü, Kur'ân dışı bir vahye dayanarak, sözünü ettiği bazı Cahiliye inançlarını terkeden ve Allah'a ortak koşmayan kimselerin hesap dahi vermeden cennete gireceklerini haber vermiştir. Bu konuda İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, İbn Mes'ûd, Ümmü Kays bint Mihsân, Ebû Hureyre, Rifâa b. Arâbe, Ebû Ümâme, Ebû Saîd el-Hayr, Utbe b. Abd, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik, Umeyr, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Zer gibi sahâbîlerden nakledilen çok sayıda rivâyet bulunmaktadır.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana ümmetler arzedildi (عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ). Peygamberleri gördüm. Kimisinin yanında bir grup, kimisinin yanında ise bir iki kişi vardı. Bazılarının yanında ise hiç kimse yoktu. Bana büyük bir karaltı gösterildi. “Bu, ümmetimdir” dedim. Bana “O, Musa ve kavmidir fakat sen ufka bak” denildi. Orada büyük bir karaltı gördüm. Sonra bana “şu tarafa da bak” denildi. Orada da büyük bir karaltı gördüm. “Bu, ümmetindir. Onlarla birlikte yetmiş bin kişi hesap vermeden ve azap görmeden cennete girecek” denildi. Ardından Peygamber (s.a.) kalktı ve (odasına) girdi. Topluluk o konuda konuşmaya başladı ve “Bu hesapsız ve azapsız cennete girecek olanlar kimlerdir?” dediler. Bazıları “Onlar, Peygamber (s.a.)’in arkadaşları olabilir” dedi. Bazıları da “Onların, İslâm döneminde doğup Allah’a hiçbir şeyi şirk koşmayan kimseler olması mümkündür” dedi. Bu konuda daha başka şeyler de söylediler. Peygamber (s.a.), onların yanına çıktı ve “Ne hakkında konuşuyorsunuz?” diye sordu. Söyledikleri sözleri Hz. Peygamber’e haber verdiler. Allah Resûlü “Onlar, dağlama ve rukye yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri’ne tevekkül edenlerdir” buyurdu. Bu sırada Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî “Ey Allah’ın Resûlü! Ben onlardan mıyım? diye sordu. Hz. Peygamber “Evet” dedi. Bir başkası “Ben onlardan mıyım ey Allah’ın Resûlü?” diye sordu. Hz. Peygamber ona “Ukkâşe bu konuda seni geçti” buyurdu.”¹⁰⁷⁹

Hadis, Husayn b. Abdirrahmân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet edilmiştir. Buhârî’nin es-*Sahîh*’inde yer alan ve Husayn tariki ile nakledilen bir başka rivâyetle olay önceki rivâyetle olduğu gibi anlatılmakla birlikte Hz. Peygamber’in büyük bir karaltı gördüğünde Cebrâîl’e bunun kendi ümmeti olup olmadığını sorduğu, bunun üzerine Cebrâîl’in “hayır fakat ufka bak” deyip daha büyük bir karaltıyı

¹⁰⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 705-706 (I, 271). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 53; Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiyâ* 31, Tıb 17, 42, Rikâk 21, 50; Müslim, *İmân* 374, 375; İbn Ebî’l-Dünyâ, *Tevekkül*, s. 155-156; Bezzâr, *Müsned*, XI, 310-311; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 67-68; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 339-340; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VII, 196; İbn Mende, *İmân*, s. 530-532; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 302; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, II, 57-58; İbn Abdilber, *Temhid*, V, 265-266.

gösterdiği bildirilmektedir. Cebrâîl daha sonra bu ümmetten yetmiş bin kişinin hesap vermeden cennete gireceğini söylemiş, Hz. Peygamber'in bunun sebebini sorması üzerine “*Onlar dağlama ve rukye yapmaz, uğursuzluğa inanmaz ve Rableri'ne tevekkül ederler*” demiştir. Bunun üzerine Ukkâşe kendisinin de onlardan olması için Allah Resûlü'nden duâ etmesini istemiş, Allah Resûlü de onun için duâ etmiştir.¹⁰⁸⁰

Hadisin yine Husayn tariki ile nakledilen Tirmizî ve Nesâî rivâyetlerinde ise bu olayın İsrâ gecesinde meydana geldiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyetlere göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.) İsrâ'ya gittiğinde (Mi'rac'a çıktığında) yanında büyük bir topluluk bulunan bir ve birkaç peygambere, yine yanında küçük bir grup bulunan bir ve birkaç peygambere ve yanında kimsenin bulunmadığı bir ve birkaç peygambere uğradı. Sonra büyük bir karaltı gördü...¹⁰⁸¹

Hadisin diğer rivâyetlerinde bu olayın İsrâ gecesinde meydana geldiğine atıf yapılmaması ve İsrâ ve Mi'rac'tan söz eden diğer rivâyetlerde bu olayın zikredilmemesi, bunun İsrâ gecesinde meydana geldiği görüşünün yanlışlığını göstermektedir. Hadisin başka sahâbilerden gelen rivâyetlerinde de İsrâ gecesinden söz edilmemektedir. Bu durumda buradaki hata ya hadisi Husayn'dan rivâyet eden Abser b. Kâsım'dan ya da Abser'den rivâyetinde bulunan Ebû Husayn Abdullah b. Ahmed'den kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸²

Habîb b. Hasan > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bir başka rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Ümmetimden yetmiş bin kişi cennete hesapsız girecektir*” buyurmuştur.¹⁰⁸³ Bu rivâyet muhtasar olup burada hadisin diğer kısımlarından söz edilmemiştir. Buna göre, Saîd b. Cübeyr'den rivâyetinde bulunan Husayn hadisi tam olarak aktarmış, Habîb ise yalnızca bu ümmetten yetmiş bin kişinin hesap vermeden cennete gireceğine dair kısmı nakletmekle yetinmiştir.

Hadisin İbn Abbâs rivâyetine göre, Hz. Peygamber'e ümmetleri ve tabileri ile birlikte peygamberler gösterilmiş ve bu ümmetten yetmiş bin kişinin hesap ve azap

¹⁰⁸⁰ Buhârî, Rikâk 50.

¹⁰⁸¹ Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 16; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 378.

¹⁰⁸² Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Elbânî, *İsrâ*, s. 83-86.

¹⁰⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 36.

görmeden cennete gireceği haber verilmiştir. Diğer sahâbîlerden bu rivâyeti destekleyici mahiyette bazı rivâyetler nakledilmiştir.

b) İmrân b. Husayn Rivâyeti

Hadis İmrân b. Husayn'dan, Ebû's-Sahbâ, Abdullah b. Hâris, İbn Sîrîn, Hakem b. A'rec ve Hasan el-Basrî tarikleri ile rivâyet edilmiştir. Ebû's-Sahbâ tariki ile nakledilen rivâyete göre, İmrân b. Husayn şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Bana bu gece peygamberler arzedildi. Birisi yanında tek kişiyle, birisi iki kişiyle geliyordu. Bazıları da küçük bir grup insanla birlikte geliyordu. Büyük bir karaltı gördüm ve bunların ümmetim olduğunu düşündüm. “Bunlar kim?” diye sordum. “Bunlar, Musa'nın kavmidir” denildi. Sonra ufku kaplamış büyük bir karaltı gördüm. “Bunlar kim?” diye sordum. “Bunlar ümmetindendir” denildi. Bundan dolayı rahatladım ve sevindim. Sonra bana “Bunlardan sonra ümmetinden cennete yetmiş bin kişi hesap vermeden ve azap görmeden girecektir” denildi. Ardından Peygamber (s.a.) kalktı (ve gitti). Oradakiler “Onlar kimlerdir?” diye sordular. Görüşlerini birbirlerine aktardılar ve görüşleri, bunların, İslâm döneminde doğup Müslümanlıkta sebat eden ve şirke bulaşmayan kimseler olduklarında birleşti. Hz. Peygamber (odasından sahâbîlerinin yanına) çıktı. Bunu Allah Resûlü'ne sordular. Allah Resûlü “Onlar, dağlama ve rukye yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri'ne tevekkül edenlerdir” buyurdu.¹⁰⁸⁴

Abdullah b. Hâris rivâyeti de benzeri ifadelere sahiptir ve bu rivâyette Hz. Peygamber'in cennete hesapsız ve azapsız olarak girecek kimseleri haber verdikten sonra Ukkâşe'nin kalkıp “Beni de onlardan kılması için duâ ediver” dediğinden söz edilmektedir.¹⁰⁸⁵

Hasan el-Basrî,¹⁰⁸⁶ Muhammed b. Sîrîn¹⁰⁸⁷ ve Hakem b. A'rec¹⁰⁸⁸ tarikleri ile nakledilen rivâyetlerde, bu ümmetten yetmiş bin kişinin hesap vermeden cennete gireceği bildirilmekte ve bunların rukye ve dağlama yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri'ne tevekkül eden kimseler oldukları haber verilmektedir. Hadisin Hasan el-Basrî rivâyetleri, onun İmrân b. Husayn'dan hadis dinlememiş olmasından

¹⁰⁸⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 444-445.

¹⁰⁸⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 319-320.

¹⁰⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 700 (IV, 436); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Tevekkül*, s. 148; Bezzâr, *Müsned*, IX, 45; Rûyânî, *Müsned*, I, 43; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68-69; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 141; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 276-277.

¹⁰⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, VI, 712, (IV, 441); Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 278, 334, III, 9, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 284.

¹⁰⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 716 (IV, 443); Müslim, *İmân* 372; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 297.

dolayı munkatıdır.¹⁰⁸⁹ Konuya dair bazı rivâyetlere göre, İmrân b. Husayn bu hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den işitmemiş, Abdullah b. Mes'ûd'dan alarak nakletmiştir.

c) İbn Mes'ûd Rivâyeti

İmrân b. Husayn'dan İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Bir gece Resûlullah (s.a.)'in yanında uzun süre sohbet ettik. Sabah olunca tekrar yanına gittik. Hz. Peygamber yanımıza gelip “Bana bu gece peygamberler ümmetleri ile gösterildi (عرضت علي الأنبياء الليلة بأممها). Peygamberden birisi yanında üç kişi ile birisi bir grup kimse ile birisi de küçük bir grup insan ile geçmeye başladı. Bazılarının yanında ise hiç kimse yoktu. Nihâyet yanıma Musa uğradı. Yanında İsrâîloğulları'nın oluşturduğu büyük bir kalabalık vardı. Onlar benim hoşuma gitti. “Bunlar kim?” diye sordum. “Şu, kardeşin Musa, yanında da İsrâîloğulları var” denildi. “Ümmetim nerede?” diye sordum. “Sağ tarafına bak denildi.” Baktım ve orada insanların yüzleri ile kaplanmış bir tepe gördüm. Sonra bana “sol tarafına bak” denildi. Baktım ve insanların yüzleri ile kaplanmış ufku gördüm. Bana “Razı oldun mu?” diye soruldu. “Razı oldum ey Rabbim! Razı oldum ey Rabbim!” dedim. Bana “Bunlarla birlikte yetmiş bin kişi cennete hesapsız girecektir” denildi.” Peygamber (s.a.) daha sonra “İsterseniz yetmiş bin kişi içinde, daha az çaba gösterirseniz tepede bulunanlar arasında, daha da az çaba sarfederseniz ufuktakiler arasında yer alırsınız” buyurdu. Bu sözün ardından insanların galeyana geldiklerini gördüm. Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî kalktı ve “Ey Allah'ın Resûlü! Beni o yetmiş bin kişi içinde kılması için Allah'a duâ ediver” dedi. Hz. Peygamber onun için duâ etti. Sonra bir başkası kalktı ve “Ey Allah'ın Resûlü! Beni de onlardan kılması için Allah'a duâ ediver” dedi. “Ukkâşe bu konuda seni geçti” buyurdu. Sonra bu konuda müzakere ettik ve “şu yetmiş bin kişinin kimler olduğunu düşünüyorsunuz?” diye sorduk. “Onlar, İslâm döneminde dünyaya gelen ve ölene kadar Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayan bir topluluktur” (dedik). Bu konuşmalarımız Peygamber (s.a.)'e ulaştı. Bunun üzerine o, “Onlar, dağlama ve rukye yapmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri'ne tevekkül edenlerdir” buyurdu.¹⁰⁹⁰

Hadisin Zir b. Hubeyş tariki ile İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivâyeti, İmrân rivâyetinden bazı yönlerden farklıdır. Bu rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana Mevsim'de ümmetler arzedildi. Ümmetimin ovayı ve dağı doldurduğunu gördüm ve bu, benim çok hoşuma gitti. Bana, “Razı oldun mu?” diye sordular. “Evet” dedim. Şöyle buyurdu: “Bunlarla birlikte yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir. Onlar, kendilerini dağlatmayan, uğursuz saymayan, rukye yapmayan ve Rableri'ne tevekkül edenlerdir.” Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî ayağa

¹⁰⁸⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXX, 143.

¹⁰⁹⁰ Ma'mer, *Câmi'*, X, 408-409. Hadisin bu isnadla gelen diğer rivâyetleri için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 208-209; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 267-268; Ahmed b. Hanbel, II, 69-70, 112 (I, 401, 420); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 42-43; Bezzâr, *Müsned*, IV, 270-272; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 461-462; Tahâvî, *Müşkil*, I, 332-334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, X, 3332-3333; Şâî, *Müsned*, I, 313 (muhtasar); İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 341-343; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 3, 4; Hâkim, *Müstedrek*, V, 471-472. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 540-541.

kalkıp “Ey Allah’ın Resûlü! Beni onlardan kılması için Allah’a duâ ediver” dedi...¹⁰⁹¹

Bu rivâyette, rukye ve dağlama yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri’ne tevekkül edenlerin cennete gireceğini Allah Teâlâ’nın haber verdiğinden söz edilmektedir. İbn Abbâs rivâyetlerinde ise bu bilgi, bazen Hz. Peygamber’e, bazen de Cebrâîl’e nispet edilmiştir. Hadisin tüm rivâyetleri dikkate alındığında, aslında Hz. Peygamber’e ait olan bu sözün yanlışlıkla Cebrâîl’e veya Allah Teâlâ’ya nisbet edildiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar incelenen rivâyetlere göre, Hz. Peygamber’e kıyâmet gününde meydana gelecek bazı olaylar gösterilmiştir. Rivâyetler arasında bazı yönlerden farklılıklar bulunsa da bunlar, genel olarak değerlendirildiğinde hadisin anlaşılmasına engel bir durum teşkil etmemektedir. Bu rivâyetler, Hz. Peygamber’in Kur’ân vahyi dışında bilgilendirildiğine delildir. Bu bilgilendirme ise bazı şeylerin kendisine gösterilmesi sureti ile gerçekleştirilmiştir. Yine bu rivâyetlerde anlatıldığına göre, Hz. Peygamber’e yetmiş kişinin hesap görmeden cennete gireceği haber verilmiştir. Ancak bu durum, “*rukye yapmama, dağlama yaptırmama, uğursuzluğa inanmama ve Allah’a tevekkül etme*” şartına bağlanmıştır.

Hadis külliyatında, Hz. Peygamber’e diğer peygamberlerin ve ümmetlerinin gösterildiğine dair bir bilgi verilmeyen fakat ümmetinden yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete gireceğinin haber verildiğini bildiren daha başka rivâyetler vardır.

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Rabbim’den şefaât yetkisi istedim. ‘Senin sayende yetmiş bin kişi cennete hesapsız girecektir’ buyurdu. ‘Ey Rabbim! Benim için bu sayıyı artır’ dedim. ‘Senin sayende her bin kişi ile birlikte yetmiş bin kişi girecektir’ buyurdu. ‘Daha da artır’ dedim. ‘Senden dolayı şu kadar şu kadar (kişi cennete hesapsız girecektir)’ buyurdu ve önünden, sağından, solundan avucuyla aldı. Ebû Bekr (r.a.) “Ey Allah’ın Resûlü! Bu (kadarı) bize yeter” dedi. Ömer (r.a.) ise “Resûlullah’ı rahat bırak da Allah Teâlâ’nın bizim için artırdığı gibi bize artırsın”

¹⁰⁹¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 180; Ahmed b. Hanbel, II, 73, 186 (I, 403, 454); Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 195; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 462-463; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 448; Hâkim, *Müstedrek*, V, 331; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 267, XXIV, 66-67. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 370. Hadisin yine aynı isnadla tahrîc edilen bir başka rivâyetinde Hz. Peygamber’e ümmetinin gösterildiğinden ve ona “Bunlarla birlikte yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir” denildiğinden söz edilmektedir. bk. Ahmed b. Hanbel, II, 106 (I, 417-418).

dedi. [Ebû Bekr “Biz zaten Allah’ın avuçlarından bir avucuz (Allah’ın elinde bir avuç insanız)” dedi.]¹⁰⁹² Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.) “Ebû Bekr doğru söyledi” buyurdu.¹⁰⁹³

Hadisin bu rivâyetleri, Ebû Saîd el-Makburî¹⁰⁹⁴ ve Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî¹⁰⁹⁵ tarikleri ile nakledilmiştir. Hadisin Züheyr b. Muhammed > Süheyl b. Ebî Sâlih > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Rabbim’den istekte bulundum. Bana, ümmetimden yüzleri Bedir gecesindeki ay gibi parlak olarak yetmiş bin kişiyi cennete koyacağını vaad etti. Bunu artırmasını talep ettim. Her bin kişi ile yetmiş bin kişi(nin gireceğini belirterek bu sayıyı) artırdı. Bunun üzerine “Ey Rabbim! Bunlar ümmetimin Muhâcirleri olmazsa (ümmetimin Muhâcirleri bu sayıya erişmezse)” dedim. “O zaman senin için onları bedevilerden tamamlarız” buyurdu.”¹⁰⁹⁶

Hadisin ravilerinden Züheyr b. Muhammed, hafızasından dolayı zayıf kabul edilmiştir.¹⁰⁹⁷ Bu nedenle hadisin bu rivâyeti zayıftır. Ebû Seleme,¹⁰⁹⁸ Saîd b. Müseyyeb,¹⁰⁹⁹ Ebû Yunus¹¹⁰⁰ ve Muhammed b. Ziyâd¹¹⁰¹ tarikleri ile nakledilen rivâyetlerde ise farklı bir durumdan söz edilmektedir. Bu rivâyetlere göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)’i şöyle buyururken işittim: “Ümmetimden yetmiş bin kişilik bir grup yüzleri Bedir gecesindeki ayışığı gibi parlayarak cennete girecektir.” Ebû Hureyre dedi ki: Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî sırtındaki kaplan postu gibi olan elbiseyi kaldırıp “Ey Allah’ın Resûlü! Beni onlardan kılması için Allah’a duâ ediver” dedi...¹¹⁰²

¹⁰⁹² Bu bilgi, hadisin İbn Ebî Şeybe ve Âcurrî rivâyetlerinde bulunmaktadır.

¹⁰⁹³ İbnu’l-Ca’d, *Müsned*, s. 417; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318; Âcurrî, *Şeria*, s. 278.

¹⁰⁹⁴ İbnu’l-Ca’d, *Müsned*, s. 417.

¹⁰⁹⁵ İbnu’l-Ca’d, *Müsned*, s. 417; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318; Âcurrî, *Şeria*, s. 278.

¹⁰⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 344 (II, 359); Beyhakî, *Ba’s*, 229.

¹⁰⁹⁷ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Elbânî, *Sahiha*, III, 473-474.

¹⁰⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 720-721 (II, 502); Dârimî, *Rikâk* 102

¹⁰⁹⁹ İbnu’l-Mübârek, *Müsned*, s. 67; Ahmed b. Hanbel, III, 453 (II, 400-401); Buhârî, *Libâs* 18, *Rikâk* 50; Müslim, *İmân* 369; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103-104; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 165; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 235-236.

¹¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, III, 324 (II, 351).

¹¹⁰¹ İbnu’l-Ca’d, *Müsned*, s. 178; Ahmed b. Hanbel, III, 193, 599, (II, 302, 456); Hennâd, *Zühd*, I, 135; Dârimî, *Rikâk* 86; Müslim, *İmân* 367-368; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103; İbn Hibbân, *Sahiha*, XVI, 226-227.

¹¹⁰² İbnu’l-Mübârek, *Müsned*, s. 67. Hadis için bk. İbnu’l-Ca’d, *Müsned*, s. 178; Ahmed b. Hanbel, III, 193, 324, 453, 599, 720-721 (II, 302, 351, 400-401, 456, 502); Hennâd, *Zühd*, I, 135; Dârimî, *Rikâk* 86, 102; Buhârî, *Libâs* 18, *Rikâk* 50; Müslim, *İmân* 367, 368, 369; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103; İbn Hibbân, *Sahiha*, XVI, 226-227; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 165; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 235-236. Bu konuda Hâkim’in Ebû Hureyre’den naklettiği bir başka rivâyete göre, Ukkâşe’nin bu

Mahzûmoğullarının mevlâsı Ziyâd,¹¹⁰³ Ebû Yunus¹¹⁰⁴ ve Saîd b. Müseyyeb¹¹⁰⁵ tarikleri ile Ebû Hureyre'den nakledilen diğer bazı rivâyetlere göre, Resûlullah (s.a.) *“Ümmetimden yetmiş bin kişi cennete girecektir. Bunlardan bir zümre ay gibi parlak olacaktır”* buyurmuştur. Bu rivâyetlerde, Ukkâşe ile ilgili kısma yer verilmemiştir.

Ebû Hureyre'den nakledilen bu rivâyetler arasında ihtilaf bulunduğu görülmekte ise de bunların tamamında Hz. Peygamber'in ümmetinden yetmiş bin kişinin hesap ve azap görmeden cennete gireceğini haber verdiği anlatılmaktadır. Sadece Ebû Saîd el-Makburî ve oğlu Saîd bu bilginin Kur'ân dışı bir vahye dayandığını nakletmişlerdir.

e) Rifâa b. Arâbe Rivâyeti

Rifâa'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) ile yola devam ettik. Kedîd'e geldiğimizde bizden bazı kimseler ailelerinin yanına gitmek için izin istediler ve kendilerine izin verildi. Hz. Peygamber Allah'a hamd edip hayırlı sözler söyledi sonra da şöyle buyurdu: *“Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, bir kul sadık bir kalb ile Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve Resûlü olduğuna şahitlik eder sonra da doğru yoldan ayrılmadan ölürse bundan dolayı mutlaka cennete girer. Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesapsız ve azapsız cennete koyacağını vaad etti. Ben, siz ve eşleriniz ile zürriyetlerinizden kurtuluşa erenler cennetteki meskenlere yerleşmedikçe onların cennete girmeyeceklerini umuyorum. Gecenin yarısı veya üçte ikisi geçtiğinde Allah Teâlâ dünya semâsına iner, fecr doğana kadar “Kullarım benden başkasından istekte bulunmasınlar. Kim benden bağışlanma dilerse onun günahlarını affederim. Kim bana duâ ederse duâsını kabul ederim. Kim benden isterse ona istediğini veririm”* buyurur.”¹¹⁰⁶

Burada Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda sahâbîlerine yaptığı iki konuşma, tek bir zamanda söylenmiş gibi nakledilmiştir. Oysa Tayâlisî, hadisi aynı isnadla bir yerde *“Ben, sizin ve eşleriniz ile zürriyetlerinizden salaha ulaşanların cennetteki kalacak yerleri hazırlanmadıkça onların cennete girmeyeceklerini umuyorum”* kısmına,¹¹⁰⁷ bir başka yerde de¹¹⁰⁸ Allah Teâlâ'nın gece dünya semâsına indiği bildirilen bölüme yer vermiştir.

isteğinin, Hz. Peygamber'in *“Ümmetimden ilk cennete girecek kimselerin yüzleri Bedir gecesindeki ay parlaklığında olacaktır. Daha sonra gelenlerin yüzleri ise gökyüzünde parlayıp ışık saçan en güzel yıldız suretinde olacaktır”* buyurması üzerine olduğundan söz edilmektedir. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, III, 438. Bu rivâyet, hem Ebû Hureyre hem de diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlere muhaliftir.

¹¹⁰³ İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 70.

¹¹⁰⁴ Müslim, *İmân* 370.

¹¹⁰⁵ Taberânî, *Evsat*, VI, 390. Bu rivâyette *“hesapsız olarak”* kısmı yer almamıştır.

¹¹⁰⁶ İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 24-25.

¹¹⁰⁷ Tayâlisî, *Müsned*, II, 95-96.

Hadisin tüm rivâyetleri Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe el-Cühenî isnadına dayanmaktadır ve hadis, Hişâm ed-Destuvâî,¹¹⁰⁹ Evzâî,¹¹¹⁰ Ebân b. Yezîd¹¹¹¹ ve Harb b. Şeddâd¹¹¹² olmak üzere dört ayrı tarikten Yahya b. Ebî Kesîr'den rivâyet edilmiştir. Hadisin Evzâî tariki ile gelen rivâyeti şöyledir:

Resûlullah (s.a.) ile birlikte (bir gazve veya yolculuktan) döndük. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Muhammed'in nefsinin elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, iman eden ve doğru yoldan ayrılmayan her kul cennete girecektir. Siz ve neslinizden kurtuluşa eren kimseler cennetteki meskenlere yerleşmedikçe ben bunların cennete gireceğini sanmıyorum. Ayrıca Rabbim, bana, ümmetimden yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceğini vaad etti.”¹¹¹³

Hadisin Rifâa rivâyetinin sahîh olduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁴

f) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ebû Ümâme el-Bâhilî'den nakledilen rivâyette, hadisin diğer rivâyetlerine göre bazı ziyâde bilgiler mevcuttur. Bu rivâyete göre, Ebû Ümâme şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'i şöyle buyururken dinledim: “Rabbim, bana, ümmetimden yetmiş bin kişiyi, aynı zamanda her bin kişiyle birlikte yetmiş bin kişiyi ve Rabbim'in avucuyla üç avuç kimseyi hesapsız ve azapsız cennete koyacağını vaad etti.”¹¹¹⁵

Hadis, Muhammed b. Ziyâd¹¹¹⁶ tariki ile Ebû Ümâme'den nakledilmiştir. Süleym b. Âmir¹¹¹⁷ ve Ebû'l-Yemân¹¹¹⁸ tarikleri ile gelen rivâyetlere göre ise Hz.

¹¹⁰⁸ Tayâlisî, *Müsned*, II, 96.

¹¹⁰⁹ Hişâm tariki ile gelen rivâyetler için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 95-96; Ahmed b. Hanbel, V, 562-564 (IV, 16); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 189; Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, IV, 206-207.

¹¹¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318-319 (muhtasar); Ahmed b. Hanbel, V, 563 (IV, 16); İbn Mâce, *Zühd*, 34; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 378-379; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 187-188; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 363-364.

¹¹¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 188-189.

¹¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 189.

¹¹¹³ İbn Mâce, *Zühd* 34. Hadisin Evzâî tariki ile gelen İbn Hibbân rivâyetinde Allâh Teâlâ'nın dünya semâsına indiği ile ilgili kısma yer verilmiştir.

¹¹¹⁴ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 34, X, 543-544; Elbânî, *Sahîha*, V, 519-530.

¹¹¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 315; Ahmed b. Hanbel, VII, 393, 432 (V, 250-251, 268); İbn Mâce, *Zühd* 34; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme* 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 241, 242; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 230; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 285, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 7-8, III, 148.

¹¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 315; Ahmed b. Hanbel, VII, 432 (V, 268); İbn Mâce, *Zühd* 34; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme* 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 242; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 230; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 7-8.

¹¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 393 (V, 250-251); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 241; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 230; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 285, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 148.

Peygamber, “Allah Teâlâ, bana, yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceğini vaad etti” buyurduktan sonra sahâbeden Yezîd el-Ahnes’in, bu sayının ümmetin tamamına oranla çok az olduğu yönünde görüş bildirmesi üzerine “Rabbim bana her bin kişi ile yetmiş bin kişiyi vaad etti ve buna bir katını artırdı” buyurmuştur.

Tirmizî’nin “hasen-garib”¹¹¹⁹ olarak nitelendirdiği bu hadisin sonunda yer alan “Aynı zamanda her bin kişiyle birlikte yetmiş bin kişi ve Rabbin’in isteyeceğinin üç mislini de vaad etti” kısmı buraya kadar incelediğimiz rivâyetlerde yer almamaktadır. Ebû Ümâme el-Bâhili kanalı ile Habbâb b. Eret’ten gelen rivâyette de bu ziyâdeden söz edilmemiştir. Habbâb şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Ümmetimden yetmiş bin kişi hesap görmeden cennete girecektir. Bunlar, kendilerini dağlatmayan, rukye yapmayan - zannederim şöyle de dedi- uğursuz saymayan ve Rableri’ne tevekkül edenlerdir.”¹¹²⁰

Hadisin bu rivâyeti, Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme > Habbâb isnadı ile tahrîc edilmiş olup zayıftır. Zira Ubeydullâh b. Zahr hakkında Yahya b. Maîn “bir değeri yoktur” değerlendirmesinde bulunmuş, hatta onun bütün hadislerini zayıf saymıştır. İbn Hibbân ise Ubeydullah’ın sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet ettiğini belirterek “bir hadisin isnadında Ubeydullâh b. Zahr, Ali b. Yezîd ve Kâsım bir araya geldiklerinde bu haberin metni mutlaka onların ellerinden çıkmadır (onların uydurduklarıdır) demiştir.”¹¹²¹

g) Ebû Saîd el-Hayr/Ebû Saîd el-Hubrânî Rivâyeti

Ebû Saîd el-Hayr’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Ümmetimden yetmiş bin kişi ve her bin kişi ile yetmiş bin kişi cennete girecektir. Bu, Muhâcirlerimizin tamamını kapsayacaktır ve bedevîlerimizden bir gruba da yetecektir.”¹¹²²

Hadis, Abdullah b. Âmir > Kays b. Hâris el-Âmirî > Ebû Sa’d el-Hayr¹¹²³ isnadı ile rivâyet edilmiştir. Bu rivâyette yetmiş bin kişinin “hesapsız olarak” cennete gireceğinden söz edilmemişse de diğer rivâyetlerde bu duruma değinilmiştir. Abdullah

¹¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 393 (V, 250-251); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 241.

¹¹¹⁹ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâme* 12.

¹¹²⁰ Bezzâr, *Müsneid*, VI, 58, 83; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, II, 432.

¹¹²¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; İbnu’l-Cevzî, *İlel*, II, 785; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313.

¹¹²² İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 502.

¹¹²³ İbn Sa’d, bu hadisi doğrudan İshâk’tan almamış, kendisine ondan haber verildiğini söylemiştir.

b. Âmir > Velîd > Ebû Saîd el-Hubrânî el-Enmârî¹¹²⁴ ve Abdullah b. Âmir > Kays b. Hucr el-Kindî > Ebû Sa'd¹¹²⁵ el-Ensârî¹¹²⁶ isnadları ile nakledilen rivâyetlere göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesapsız olarak cennete koyacağını vaad etti. Her bin kişi, yetmiş bin kişiye şefa'at eder. Sonra da Allah Teâlâ, avuçlarıyla üç avuç (kişiyi) alır (ve onları da cennete atar).” Hz. Peygamber daha sonra “İnşallah bu, ümmetimin Muhâcirlerini tamamen kapsar ve Allah Teâlâ, bedevîlerimizden bir kısmını da buna dahil eder” buyurmuştur.”¹¹²⁷

Hadisin İbn Sa'd rivâyeti Ebû Sa'd el-Hayr'dan, diğer rivâyetler ise Ebû Saîd el-Enmârî'den gelmektedir ve bunlar farklı kişilerdir. Oysa hadisin tüm rivâyetleri Abdullah b. Âmir tariki ile nakledilmiştir. Yine hadisi Ebû Sa'd veya Ebû Saîd'den rivâyet eden kişinin kim olduğu konusunda da ihtilaf vardır. Bazı rivâyetlerde bunun Kays b. Hucr, bazılarında ise Velîd olduğu söylenmektedir. İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre, isnadındaki bu ihtilaflardan dolayı hadise sahîh hükmü verme konusunda tevakkuf edilmesi gerekmektedir.¹¹²⁸

h) Utbe b. Abd es-Sülemî Rivâyeti

Utbe b. Abd rivâyetine göre, bir bedevî gelip Havz (Kevser) hakkında soru sormuş, Hz. Peygamber, Havz'la ilgili bilgi verdikten sonra şöyle buyurmuştur:

“Rabbim azze ve celle bana ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesapsız olarak cennete koyacağını vaad etti. Her bin kişi, yetmiş bin kişiye şefa'at eder. Sonra Allah Teâlâ benim için iki eliyle üç avuç (insan) alır (ve onları da cennete atar). - Bunun üzerine Hz. Ömer tekbir getirdi.- Allah Teâlâ, ilk yetmiş bin kişinin, babaları, oğulları ve aşiretleri için şefaatte bulunmalarını sağlar. Ben Allah Teâlâ'nın beni/ümmetimi son olarak avuçladıklarından birisinde bulundurmasını umuyorum...”¹¹²⁹

Hadis Utbe'den, Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Âmir b. Zeyd el-Bikâlî isnadı ile nakledilmiş ve ilk beş tabaka isnadda teferrüd etmiştir.

¹¹²⁴ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 344, *Âhâd*, s. 565.

¹¹²⁵ Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında bu isim Ebû Saîd el-Enmârî olarak geçmektedir.

¹¹²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 127, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 307, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 106. *el-Mu'cemu'l-evsat*'ta Abdullah b. Âmir yerine Abdullah b. Uleyye denmiştir ki, *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve *Müsnedü's-şâmiyyîn*'deki rivâyetler dikkate alındığında burada bir hata bulunduğu, doğrusunun Abdullah b. Âmir olması gerektiği anlaşılmaktadır.

¹¹²⁷ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 344, *Âhâd*, s. 565.

¹¹²⁸ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2248. Hadisle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Elbânî, *Zılâlu'l-cenne*, s. 344-345.

¹¹²⁹ Fesevî, *Ma'rife*, II, 197-198; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 231-232; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 53, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 126-127, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 104-105; Beyhakî, *Ba's*, s. 169-170.

i) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes'den nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ, bana, ümmetimden dört yüz bin kişiyi cennete koyacağını vaad etti.” Bunun üzerine Ebû Bekr “Ey Allah’ın Resûlü! Bizim için daha da artır” dedi. Hz. Peygamber “şu kadar daha” dedi ve iki avucunu birleştirdi. Ebû Bekr yine “Bizim için artır, ey Allah’ın Resûlü!” dedi. Hz. Peygamber “şu kadar daha” dedi ve iki avucunu birleştirdi. Ömer “Sana bu kadar yeter ey Ebû Bekr” dedi. Ebû Bekr “Beni rahat bırak ey Ömer! Allah Teâlâ’nın hepimizi cennete koymasının sana bir zararı olmaz” dedi. Ömer “Allah Teâlâ, isterse bütün yaratıklarını tek bir avucuyla cennete koyar” dedi. Peygamber (s.a.) de “Ömer doğru söyledi” buyurdu.¹¹³⁰

Ma‘mer bu hadisi Katâde > Ebû’n-Nadr > Enes isnadı ile rivâyet etmiştir fakat hadisin isnadında ihtilaf edilmiştir. Abdurrezzâk b. Hemmâm hadisi Ma‘mer > Katâde > Enes veya Nadr b. Enes > Enes diyerek aktarmıştır.¹¹³¹ Taberânî ve Begavî ise Abdurrezzâk > Ma‘mer > Katâde > Nadr b. Enes > Enes diyerek rivâyet etmişlerdir.¹¹³²

Hadisin isnadında ihtilaf bulunduğu gibi metni de oldukça problemli gözükmektedir. Zira daha önce geçen rivâyetlerde, cennete girecek kimselerin sayısının yetmiş bin olduğu belirtilmekte iken burada bu sayı dört yüz bin olarak verilmiştir. Ayrıca Behz > Ebû Hilâl > Katâde > Enes isnadı ile tahrîc edilen rivâyette Hz. Peygamber’in “*Rabbim bana ümmetimden yüz bin kişiyi cennete koyacağını vaad etti*” buyurduğu anlatılmaktadır¹¹³³ ki, burada da cennete girecek kimselerin sayısı konusunda ravilerin hata yaptığı görülmektedir.¹¹³⁴ Bu konuda Humeyd > Enes isnadı ile nakledilen ve Resûlullah (s.a.)’in “*Ümmetimden yetmiş bin kişi cennete girecektir.*

¹¹³⁰ Ma‘mer, *Câmi‘*, XI, 286; Ahmed b. Hanbel, IV, 427-428 (III, 165); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 242; Taberânî, *el-Mu‘cemu’s-sagîr*, I, 124, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, II, 315; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XV, 163-164. Heysemî, “Dört yüzbin kişinin cennete gireceğini” bildiren ve Ahmed b. Hanbel ile Taberânî’nin rivâyet ettikleri bu hadisin ravilerinin sika olduklarını söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 539.

¹¹³¹ Ahmed b. Hanbel, IV, 427-428 (III, 165); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 242.

¹¹³² Taberânî, *el-Mu‘cemu’s-sagîr*, I, 124, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, II, 315; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XV, 163-164.

¹¹³³ Ahmed b. Hanbel, IV, 499 (III, 193). Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivâyetinin “hasen” olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 538-539. Hadisi benzeri ifadelerle Taberânî de rivâyet etmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 313.

¹¹³⁴ Taberânî’nin haber verdiğine göre, hadisi Katâde > Enes isnadı ile sadece Ebû Hilâl; Katâde > Nadr b. Enes > Enes isnadı ile de Ma‘mer rivâyet etmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 313.

Bu yetmiş bin kişiden her biri ile birlikte yetmiş bin kişi girecektir”¹¹³⁵ buyurduğunu bildiren rivâyet, önceki rivâyetler ile daha uyumlu gözükmektedir.

Yine Humeyd > Enes isnadı ile tahrîc edilen bir başka rivâyette Hz. Peygamber’in bu sözü üzerine ashâb bu sayının artırılmasını istemiş, bir kum tepesi üzerinde bulunan Allah Resûlü bir avuç kum alıp saçmıştır. Tekrar artırılmasını istemeleri üzerine bir avuç daha kum almış ve onu da saçmıştır. Bunun üzerine sahâbîler “Allah Teâlâ, artık bundan sonra cehenneme girecek kimseleri (rahmetinden) uzaklaştırsın” demişlerdir.¹¹³⁶

j) Hz. Ebû Bekr Rivâyeti

Ebû Bekr’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bana, yüzleri Bedir gecesindeki ay gibi parlak, kalpleri tek bir kişinin kalbi gibi olan yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceği vaad edildi. Rabbim’den artırmasını istedim. Benim için her bir kişi ile birlikte yetmiş bin kişiyi artırdı.” Ebû Bekr (r.a.) şöyle demiştir: “Ben, bunun köylülere ulaşacağını ve çöllerin sınırlarına kadar varacağını düşünüyorum.”¹¹³⁷

Ebû Bekr’den rivâyette bulunan ravinin meçhûl olmasından dolayı hadisin bu rivâyeti zayıftır.¹¹³⁸

k) Umeyr Rivâyeti

Umeyr rivâyetine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ, bana, ümmetimden üç yüzbin kişiyi cennete koyacağını vaad etti.” Umeyr “Ey Allah’ın Peygamberi! Bizim için artır” dedi. Ömer “Bu sana yeter ey Umeyr” dedi. Umeyr de “Bizimle ne alıp veremediğin var ki ey Ömer! Allah Teâlâ’nın bizi cennete koymasının sana bir zararı olmaz” dedi. Ömer “Allah Teâlâ, dilerse tek bir avuçla insanları cennete sokar” dedi. Bu söz üzerine Peygamber (s.a.) “Ömer doğru söyledi” buyurdu.¹¹³⁹

Hadisin bu rivâyeti, Hişâm > Katâde > Ebû Bekr b. Umeyr > Umeyr¹¹⁴⁰ isnadıyla tahrîc edilmiştir. Muâz b. Hişâm önceleri bu hadisi Katâde > Ebû Bekr b. Umeyr > Umeyr isnadı ile rivâyet ederken sonradan Katâde > Ebû Bekr b. Enes > Ebû

¹¹³⁵ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 187.

¹¹³⁶ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, III, 321.

¹¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 82 (I, 6); Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 66.

¹¹³⁸ Bk. Elbânî, *Sahîha*, III, 473.

¹¹³⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 14; Ebû Nuaym, *Ma‘rife*, IV, 2096-2097.

¹¹⁴⁰ Hadisin sahâbî ravisi Umeyr’in nisbesi ve baba adı tespit edilememiştir ve Ebû Bekr’in babası olarak tanıtılmaktadır. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 1383.

Bekr b. Umeyr > Umeyr isnadı ile rivâyet etmeye başlamıştır. Katâde'den rivâyet konusunda Muâz'a Ma'mer muhalefet etmiş ve hadisi Katâde > Nadr b. Enes > Enes diyerek rivâyet etmiştir.¹¹⁴¹ Hadisin isnadında ihtilaf edilmiştir ayrıca Ebû Bekr b. Umeyr “meçhûlû'l-hâl”dir ve onu herhangi bir kimsenin sika kabul ettiği bilinmemektedir.¹¹⁴²

l) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Huzeyfe b. Yemân'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) bize görünmedi ve yanımıza çıkmadı. Hatta artık çıkmayacak zannettik. Yanımıza çıktığı zaman ise öyle bir secde yaptı ki, o secdede ruhunun kabzedildiğini düşündük. Başını secdeden kaldırıncı “Rabbim ümmetime ne yapacağı konusunda benimle istişarede bulundu. “Ey Rabbim! İstedğini yap. Çünkü onlar, senin yarattığın kimselerdir ve senin kullarıdır” dedim. Benimle ikinci defa istişarede bulundu. Yine aynı şeyleri söyledim. Bunun üzerine O, “Ey Muhammed! Ümmetin konusunda seni üzmeyeceğim buyurdu” ve bana benimle ilk olarak cennete yetmiş bin kişinin ve her bin kişi ile de yetmiş bin kişinin daha hesapsız olarak gireceği müjdesini verdi. Sonra bana (bir elçi) gönderdi ve “Duâ et, karşılık bulsun; iste, verilsin” buyurdu. Elçisine “Rabbim bana her istediğimi verecek mi?” diye sordum. Elçi “Beni sana istediklerini vermek üzere gönderdi” dedi. “Rabbim bana her şeyi verdi fakat bunda övünmek yoktur. Benim gelmiş ve geçmiş günahlarımı bağışladı. Ben sağlıklı olarak yürürüm. Bana ümmetimin açlık çekmeyeceği ve kendilerine galip gelinmeyeceği garantisi verdi. Bana Kevser'i verdi. O, cennette benim Havzım'a akan bir nehirdir. Bana şeref ve zafer verdi. Korku, ümmetimin bir aylık mesafe önünden gider. Bana peygamberler içinde ilk olarak cennete girecek kişi olmayı lutfetti. Bana ve ümmetime ganimeti helal kıldı. Bizden öncekilere şiddetli davranılan pek çok şeyi bize helal kıldı ve dinde bizim için bir zorluk koymadı.”¹¹⁴³

Hadisin bu rivâyeti, İbn Lehîa > İbn Hübeyre > Ebû Temîm el-Ceyşânî > Saîd > Huzeyfe isnadı ile tahrîc edilmiş olup İbn Lehîa'dan ve Huzeyfe'den nakilde bulunan Saîd'in kim olduğunun bilinmemesinden dolayı zayıftır.¹¹⁴⁴

m) Sehl b. Sa'd Rivâyeti

Sehl b. Sa'd'dan nakledilen rivâyetlerde, Peygamber (s.a.)'in “*Ümmetimden yetmiş bin -veya yediyüz bin dedi- kişi hesapsız cennete girecektir*” buyurduğundan söz edilmiş fakat bu bilginin kaynağı konusunda bir bilgi verilmemiştir.¹¹⁴⁵

¹¹⁴¹ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 1383-1384.

¹¹⁴² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 540; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 1384.

¹¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, VII, 718-719 (V, 393).

¹¹⁴⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVIII, 361-362. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 479.

n) Ümmü Kays bint Mihsan Rivâyeti

Hadisin Ümmü Kays'dan¹¹⁴⁶ nakledilen rivâyetinde Kur'ân dışı bir vahye delâlet edecek ifadeler yoktur. Ancak bu rivâyette farklı bir durumdan söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber, Ümmü Kays'ın elini tutup Bakîu'l-Garkad'a kadar gitmiş ve orada, kabirleri gösterip “*Bunlardan yetmiş bin kişi Bedir gecesindeki ay gibi parlak bir surette diriltilecek ve hesapsız olarak cennete girecektir*” buyurmuştur. Bu sırada Ukkâşe kendi durumunu sormuş, Hz. Peygamber, “*sen de onlardansın*” diyerek cevap vermiş, aynı soruyu soran bir başkasına “*Ukkâşe seni geçti*” diyerek cevap vermekten kaçınmıştır.¹¹⁴⁷

Ümmü Kays'dan nakledilen bu rivâyet “münker”dir.¹¹⁴⁸ Zira sahîh rivâyetlerde Hz. Peygamber rukye ve dağlama yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rableri'ne tevekkül eden yetmiş bin kişinin cennete gireceğini haber vermektedir. Oysa bu rivâyette Bakî kabristanında yatmakta olan kişilerden yetmiş bininin hesapsız olarak cennete gireceğinden söz edilmiştir ki, burada bir hata bulunduğu açıktır.

Bu konuda Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen rivâyetler, hadisin diğer rivâyetlerinden lafız ve mânâ olarak oldukça farklıdır.

o) Ebû Eyyûb Rivâyeti

Ebû Eyyûb'dan nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) birgün çıkmış ve “*Rabbınız azze ve celle beni, yetmiş bin kişinin affedilip hesap görmeden cennete girmesi ile ümmetim için saklamış olduğu (şefaati) arasında muhayyer bıraktı*” buyurmuştur. Bunun üzerine sahâbîler “Rabbın azze ve celle bunu (şefaati) saklar mı?” diye sormuşlardır. Resûlullah (s.a.), soruya cevap vermeyip odasına girmiş, daha sonra tekbir getirerek çıkıp “*Rabbim azze ve celle, bana her bin kişi ile yetmiş bin kişiyi artırdı*” buyurmuştur. Rivâyetin devamında Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber için saklanan

¹¹⁴⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 588 (V, 335); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 169; Buhârî, Bed'u'l-Halk 8, Rikâk 50-51; Müslim, İmân 373; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 295; Rûyânî, *Müsned*, II, 139; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 104; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 488-489, 514, 521.

¹¹⁴⁶ Ümmü Kays, Hz. Peygamber'den duâ isteyen Ukkâşe'nin kız kardeşidir. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2739.

¹¹⁴⁷ Tayâlisî, *Müsned*, II, 286; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 492-493; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 436. Heysemî, hadisi Taberânî'nin rivâyet ettiğini ve isnadında tanınmayan bir ravi bulunduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 515.

¹¹⁴⁸ Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfe*, XI/2, 849-851.

şeyin (şefaât) onun şöyle demesi olduğunu haber vermiştir: “*Rabbim! Allah’tan başka ilah olmadığına, O’nun bir olup ortağı bulunmadığına ve Muhammed’in onun kulu ve resûlü olduğuna şehâdet edip kalbi dilini tasdik edenleri cennete koy.*”¹¹⁴⁹

Hadisin bu rivâyeti, İbn Lehîa > Ebû Kabîl > Abdullah b. Nâşir¹¹⁵⁰ > Ebû Ruhm > Ebû Eyyûb isnadı ile nakledilmiş olup İbn Nâşir’dan rivâyette Ebû Kabîl teferrüd etmiştir.¹¹⁵¹ Ayrıca bu rivâyet, İbn Lehîa’nın zayıf, Abbâd (Abdullah) b. Nâşir’in de meçhûl olmasından dolayı zayıftır.¹¹⁵²

p) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Hadisin ravilerinden Ebû’z-Zübeyr, Câbir’e “vurûd”un¹¹⁵³ ne olduğunu sormuş, Câbir, Resûlullah (s.a.)’i şöyle buyururken işittim, demiştir:

“Biz kıyâmet gününde insanlardan yüksekte, bir tepenin üzerinde olacağız. Ümmetler tapmış oldukları putlarla çağırılacaklar ve ilk kimler puta taptıysa ona göre çağırılacaklar. Ardından Allah Teâlâ gelecek ve “Ne bekliyorsunuz?” diye soracak? İnsanlar “Rabbimiz’i bekliyoruz” diyecekler. Allah Teâlâ “Ben Rabbinizim” buyuracak. Onlar “Dur da sana bakalım” diyecekler. Bunun üzerine Allah Teâlâ gülerek onlara görünecek. Orada mü’min, münafık bütün insanlara bir nur verilecek ve onun üzerini bir karanlık kaplayacak. Sonra cehennem köprüsü üzerinde o nurun peşine takılacaklar, münafıklar da onlarla birlikte bulunacak. O köprü üzerinde köpekler ve dikenler olacak ve onlar istediklerini yakalayacaklar. Sonra münafıkların nuru sönecek ve mü’minler kurtulacaklar. Oradan kurtulacak ilk grubun yüzü Bedir gecesindeki ay gibi parlak olacaktır ve yetmiş bin kişi hesap görmeyecektir. Onlardan sonra gelenler ise gökyüzündeki en parlak yıldız gibi olacaktır. Sonra da diğerleri bu minval üzere geçeceklerdir. Sonra şefaât helal olacak ve sonunda kalbinde zerre kadar iman bulunup da “Allah’tan başka ilah yoktur” diyenler oradan çıkacak ve cennete konulacaklardır. Cennettekiler onların üzerine su dökcekler, bunun üzerine onlar sel kenarındaki bir bitki gibi bitecekler ve kendilerinde yanık izi kalmayacaktır. Ardından Allah Teâlâ’dan dünya ve dünyanın on katı verilinceye kadar istemeye devam edeceklerdir.”¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 765-766 (V, 413); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 24; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 362-363; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 495, 541.

¹¹⁵⁰ Bu ravinin ismi bazı kaynaklarda Abbâd b. Nâşir olarak geçmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 24; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 362-363

¹¹⁵¹ Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 363.

¹¹⁵² Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 495, 541.

¹¹⁵³ Taberî bu hadisi, “İçinizden, oraya uğramayacak (illâ vâriduhâ) hiçbir kimse yoktur (Meryem 19/71)” âyetinin tefsirinde zikretmek sureti ile Câbir’e sorulan vurûdun ne olduğunu açıklamıştır. Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 599.

¹¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 142-143 (III, 345-346). Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 87 (muhtasar), *el-Mu’cemu’l-evsat*, VI, 360.

Hadisin bu rivâyeti, Musa b. Davud > İbn Lehîa > Ebû'z- Zübeyr > Câbir isnadı ile nakledilmiş olup İbn Lehîa'dan dolayı zayıftır.¹¹⁵⁵ Ancak İbn Cüreyc, İbn Lehîa'ya Ebû'z-Zübeyr'den rivâyette mutâbaat etmiştir. İbn Cüreyc'den nakledilen rivâyete göre, Ebû'z-Zübeyr, “vurûd”un ne olduğunu sormuş, Câbir “Biz kıyâmet günü şurada şurada olacağız” diyerek Hz. Peygamber'e isnad etmeksizin anlatmaya başlamıştır.¹¹⁵⁶ Bu rivâyetlerde, İbn Lehîa rivâyetlerinde anlatıldığı üzere yetmiş bin kişinin hesap görmeden cennete gideceği belirtilmektedir. Câbir, her ne kadar rivâyeti mevkuf olarak nakletmişse de bu bilgiyi Hz. Peygamber'den almış olmalıdır, zira bunun akıl veya duyular ile kavranabilecek bir hüviyeti yoktur. Aynı hadisin Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Ebû Saîd el-Hudrî başta olmak üzere pek çok sahâbîden nakledilen Hz. Peygamber'in kıyâmette şefaatte bulunacağını anlatıldığı rivâyetlerinde,¹¹⁵⁷ kalbinde zerre kadar iman bulunan kimselerin cehennemden çıkarılacağı belirtilmekte fakat yetmiş bin kişinin hesap görmeden cennete gireceği yönünde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu da Câbir rivâyetinde sözü edilen yetmiş bin kişinin hesap görmeden cennete gideceği bilgisinin hadise yanlışlıkla eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Bu konuda Ebû Zerr'den nakledilen rivâyetlerde, yetmiş bin veya bir başka sayı ile kayıtlı olmaksızın Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip şirk koşmadan ölenlerin cennete gireceğini haber verdiği anlatılmaktadır.

r) Ebû Zer Rivâyeti

Bu rivâyete göre, Ebû Zer bir akşam vakti Medîne'de Harre denilen yerde Hz. Peygamber ile yürürken Allah Resûlü, Uhud dağı kadar altını olsa bunları borçlarına yetecek kısmı haricinde tamamen dağıtacağını, çünkü malı çok olanların kıyâmet gününde sevaplarının az olacağını, bundan sadece sadaka verenlerin istisnâ edileceğini bildirmiştir. Allah Resûlü, daha sonra Ebû Zerr'e yerinde kalmasını söylemiş, oradan uzaklaştıktan bir müddet sonra geri gelmiştir. Ebû Zerr'in bir ses işittiğini söylemesi üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “*O Cebrâîl'in sesi idi. Bana geldi ve “Allah'a şirk koşmadan ölen herkes cennete girecektir” dedi.*” Ebû Zer dedi ki: “Zina

¹¹⁵⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXIII, 64.

¹¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 235 (III, 383-384); Müslim, Îmân 316; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 56. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 599; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 102.

¹¹⁵⁷ Suyûtî, bu konuda on iki sahâbîden rivâyet geldiğini belirtmiş ve bunların mütevâtir olduğunu iddia etmiştir. Bu konudaki rivâyetler için bk. Suyûtî, *Katfu'l-ehzâr*, s. 303-305.

etse, hırsızlık yapsa da mı?” dedim. Hz. Peygamber “*zina da etse, hırsızlık da yapsa*” buyurdu.¹¹⁵⁸

Hadis, Zeyd b. Vehb > Ebû Zer isnadı ile tahrîc edilmiştir. Aynı tarikle gelen başka rivâyetlerde yalnızca Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e şirk koşmadan ölenlerin cennete gireceğini haber verdiğinden söz edilmektedir.¹¹⁵⁹ Ma‘rûr b. Süveyd > Ebû Zer isnadı ile nakledilen rivâyetlerde de aynı bilgi yer almaktadır.¹¹⁶⁰

İbn Mende (ö. 395/1005), Ebû Zerr’den nakledilen bu hadisin sıhhati konusunda icmâ edildiğini ve Şu‘be ile Mehdî b. Meymûn’dan nakledilen rivâyetlerin¹¹⁶¹ meşhur olduğunu söylemiştir.¹¹⁶²

Hadisin Ebû’l-Esved ed-Düelî > Ebû Zer isnadı ile nakledilen rivâyetlerinde Cebrâîl’den söz edilmemekte, Hz. Peygamber’in uykudan uyanıp “*Bir kul Allah Teâlâ’dan başka ilah yoktur der ve bu sözünde iken vefat ederse cennete girer*” buyurduğu bildirilmektedir.¹¹⁶³

Hadis Ebû Zerr’den Ma‘rûr b. Süveyd, Zeyd b. Vehb ve Ebû’l-Esved ed-Düelî tarafından rivâyet edilmiştir ve sadece Ebû’l-Esved rivâyetlerinde Cebrâîl’in söz konusu bilgiyi getirdiğine dair bir kayıt yoktur.

Hz. Peygamber’den, şirk koşmadan ölen kimselerin cennete gireceğine dair başka rivâyetler de nakledilmiştir.¹¹⁶⁴ Fakat bunlarda bu bilgiyi Cebrâîl’in getirdiğine ya da Hz. Peygamber’in şefaati ile bunların cennete gireceğine dair bir bilgiye yer

¹¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 163 (V, 152); Buhârî, İstikrâz 3, İsti’zân 30, Rikâk 13, 14; Müslim, Zekât 32, 33; Bezzâr, *Müsned*, IX, 389-391, 394; Tahâvî, *Müşkil*, X, 163-165; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 338-339, 361-362, 380, VIII, 118-119; İbn Mende, *Îmân*, s. 83-84; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 318-319.

¹¹⁵⁹ Buhârî, Bed’u’l-Halk 6; Tirmizî, *Îmân* 18; Bezzâr, *Müsned*, IX, 392; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 275, 276; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 277, 278; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 337; İbn Mende, *Îmân*, s. 83; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 319.

¹¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 180, 185 (V, 159, 161); Buhârî, Cenâiz 1, *Tevhîd* 33; Müslim, *Îmân* 153; Bezzâr, *Müsned*, IX, 402-403; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 274-275; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 278; Tahâvî, *Müşkil*, X, 165-166; İbn Mende, *Îmân*, s. 81, 82; Lâlekâî, *Sünne*, II, 120.

¹¹⁶¹ Burada Şube > Vâsıl > Ma‘rûr > Ebû Zer ve Mehdî b. Meymûn > Vâsıl > Ma‘rûr > Ebû Zer isnadları ile nakledilen rivâyetler kastedilmektedir.

¹¹⁶² Bk. İbn Mende, *Îmân*, s. 82.

¹¹⁶³ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 195-196 (V, 166); Buhârî, Libâs 24; Müslim, *Îmân* 154; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 420; Bezzâr, *Müsned*, IX, 354-355; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 22; İbn Mende, *Îmân*, s. 84.

¹¹⁶⁴ Suyûtî, yetmiş bin kişinin hesap vermeden cennete gireceğini haber veren rivâyetleri mütevâtir kabul etmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 301-302.

verilmemiştir. Bu rivâyetler Ebû Eyyûb el-Ensârî,¹¹⁶⁵ Ukbe b. Âmir el-Cühenî,¹¹⁶⁶ Abdullah b. Amr b. Âs,¹¹⁶⁷ Enes b. Mâlik,¹¹⁶⁸ Câbir,¹¹⁶⁹ Seleme b. Nuaym,¹¹⁷⁰ Ebû Saîd el-Hudrî,¹¹⁷¹ Muâz b. Cebel¹¹⁷² ve Cerîr b. Abdillâh¹¹⁷³ gibi sahâbîlerden nakledilmiştir.

Bu konudaki rivâyetlerden, şîrk koşmadan ölen kimselerin cennete gireceği sonucu çıkmaktadır. Sadece Ebû Zer rivâyetinde Hz. Peygamber'in bu bilgiyi Cebrâîl aracılığı ile aldığı anlatılmaktadır. Bu bilginin, hadisin diğer sahâbîlerden gelen rivâyetlerinde yer almaması, -Ebû Zer rivâyetlerinde de geçtiği üzere- Hz. Peygamber'in bu sözü söylediği esnada orada sadece Ebû Zerr'in bulunuyor olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bunun, mânâ ile rivâyet sonucu hadise sonradan eklenmiş olması ihtimali zayıftır. Zira hadisi Ebû Zerr'den rivâyet eden Ma'rûr b. Süveyd ve Zeyd b. Vehb'in aynı durumdan söz etmiş olmaları, hadisin Ebû Zerr'den bu lafızlarla geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Netice itibarıyla, bu konuda vârid olan tüm rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde, bu ümmetten çok sayıda kişinin hesap görmeden cennete gireceği bilgisinin Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle haber verildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak insanların dünyada yaptıklarının hesabını vermeden cennete nasıl girecekleri sorusunun ayrıca cevaplandırılması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesi şartı ile hesapsız mükâfat verileceğinden söz edilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “(Resûlüm!) Söyle: Ey inanan kullarım! Rabbiniz'e karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.”¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁵ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 332; Şâşî, *Müsned*, III, 97; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 61-62.

¹¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 433; Ahmed b. Hanbel, V, 907 (IV, 152); İbn Mâce, *Diyyât* 1.

¹¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 613 (II, 170); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 33.

¹¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 405, 624 (III, 157, 244); Buhârî, *İlim* 49.

¹¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 93, 140, 211, 253 (III, 325, 344-345, 374, 391); Müslim, *İmân* 151, 152; Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, II, 356; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 21-22.

¹¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, VI, 251-252, VII, 474 (IV, 260, V, 285); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 150; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 254-255; Tahâvî, *Müşkil*, X, 166; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 7; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 32.

¹¹⁷¹ Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 280. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 31, 32.

¹¹⁷² Bezzâr, *Müsned*, VII, 77.

¹¹⁷³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 112; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 33.

¹¹⁷⁴ Zümer 38/10.

Bu âyetle, mükâfatın hesapsız ödeneceği haber verilmektedir. Bu mükâfatın ne olduğu konusunda yapılan yorumlar, “sevapların hesapsız verilmesi” yönündedir.¹¹⁷⁵ Katâde (ö. 118/736) âyeti, “bu kimselerin sevap ve günahlarının tartılmayacağı” anlamında yorumlamıştır.¹¹⁷⁶ Evzâî (ö. 157/774) de benzeri görüştedir.¹¹⁷⁷ Süddî’ye (ö. 127/744) göre âyetle kastedilen, “cennette hesapsız rızık verilmesidir.”¹¹⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ise âyetteki mükâfatı “cennet ve oradaki nimetler” olarak yorumlamıştır.¹¹⁷⁹ Bu yorumlardan, mü’minlere hesapsız sevap verileceği ve bu sayede onların cennete girebilecekleri anlaşılmaktadır. Fakat âyetle, bunun için önemli bazı yükümlüklerin yerine getirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Rivâyetlerde sözü edilen cennete hesapsız girme olayını -bir ihtimal de olsa- bu açıdan ele alıp değerlendirmek mümkündür. Zira rivâyetlerde de hesap vermeden cennete girmek için bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiğine özellikle dikkat çekilmiştir. Rivâyetlerde zikri geçen yetmiş bin sayısının çokluktan kinaye olduğu malumdur. Yani Hz. Peygamber bu kadar sayıda insanın değil çok sayıda insanın cennete hesap vermeden gireceğini bildirmiştir. Âyetle “sabredenlere” hesapsız mükâfat verileceği belirtilmiş, rivâyetlerde “rukye yapmamak, dağlama yaptırmamak, uğursuzluğa inanmamak ve Allah’a tevekkül etmek” bu mükâfata nâil olmanın ön şartı olarak ileri sürülmüştür.

Rukye yapmak, dağlama yaptırmak ve uğursuzluğa inanmak, Cahiliye devri insanların en bariz özelliklerinden birisiydi. Her ne kadar bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber’in dağlama ve rukyeye izin verdiği görülürse de Cahiliye Araplarının yapmış olduğu bu işler, şirki çağrıştıran uygulamalar olduğu için yasaklanmıştır. Hz. Peygamber’in dağlama yapmayı hem yasaklaması hem de buna izin vermesi hakkında Tahâvî şunları söylemektedir:

Bazı kimseler, acemlerin yaptıkları gibi hastalanmadan önce bu hastalığı önleyeceği kanaati ile dağlama yaptırıyorlardı. Bu, mekruhtur. Zira bu dağlama, tedavi amacıyla yapılmış olmuyordu. Bu, bir şirktir. Çünkü onlar, bu işi,

¹¹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 179; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 597.

¹¹⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 179; Kurtubî, *Câmi'*, XVIII, 258. Benzeri görüşler için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 391; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVI, 221.

¹¹⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VII, 89.

¹¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 180; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VII, 89.

¹¹⁷⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 672; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 106; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 597.

kendilerinden Allah'ın kaderini uzaklaştırması için yapıyorlardı. Hastalıktan sonra yapılan dağlamaya gelince; bundan kasıt, bu yolla iyileşmektir. İyileşmek için ilaç kullanmak mubahtır ve emredilmiş bir iştir.¹¹⁸⁰

Aynı durum rukye konusunda da geçerlidir. Cahiliye Arapları hayvan sokması, nazar değmesi ve delilik gibi olaylara karşı bazı duâları okuyarak rukye yaparlardı. Bu rukyeler, daha çok iplikler ve düğümler üzerine okumakla gerçekleştirilirdi.¹¹⁸¹ Tâvus (ö. 106/724), yılan (sokması) ve delilik için yapılan rukyelerden daha çok şirke yaklaşımcı bir unsurun bulunmadığını belirtmek sureti ile¹¹⁸² rukyenin şirk ile münasebetine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber, rukye yapmayı tamamen yasaklamamış, sadece bu konudaki şirk unsurlarını ortadan kaldırmak için uğraş vermiştir. Ebûllâhm'ın azatlısı Umeyr'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

Deliliğe karşı okuduğum bir rukyeyi Peygamber (s.a.)'e aktardım. Bana onun bir kısmını emretti, bir kısmını yapmamı da yasakladı. Ben de Resûlullah (s.a.)'in bana emrettiği gibi rukye yapıyorum.¹¹⁸³

Benzeri bir duruma Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen şu rivâyette de rastlanmaktadır:

Peygamber (s.a.), Esmâ bint Umeys'e "Kardeşimin oğullarının bedenlerini zayıf ve cılız görüyorum. Yoksa onlar ihtiyaç içerisinde mi?" diye sordu. Esmâ, "Hayır fakat onlar çok çabuk nazara geliyorlar. Ben de onlara rukye yapıyorum" diye cevap verdi. Allah Resûlü "Rukyende neler söylüyorsun?" diye sorunca Esmâ ona sakıncalı olmayan bazı sözler söyledi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.) "Onlara rukye yap" buyurdu.¹¹⁸⁴

Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber, şirk unsuru taşımadığı sürece rukye yapmanın caiz olduğunu belirtmiştir. Avf şöyle demiştir:

Cahiliye döneminde rukye yapardık. Bu sebeple "Ey Allah'ın Resûlü! Biz, Cahiliye döneminde rukye yapardık. Bu konudaki kanaatiniz nedir?" diye sorduk. Allah Resûlü "Bana yaptığınız rukyeleri söyleyin. Çünkü şirk olmadığı sürece rukye yapmakta sakınca yoktur" buyurdu.¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁰ Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 143.

¹¹⁸¹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 749-751.

¹¹⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 750.

¹¹⁸³ Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 329 (V, 223); Tirmizî, Siyer 9; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 150.

¹¹⁸⁴ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 112, (III, 333); Müslim, Selâm 60; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 150; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 586.

¹¹⁸⁵ İbn Vehb, *Câmi*, II, 792; Müslim, Selâm, 64; Ebû Dâvud, Tıb 18; Bezzâr, *Müsned*, VII, 178; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 151; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 461; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 271, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 211; Hâkim, *Müstedrek*, V, 137.

Buna göre, Resûlullah (s.a.)’in mubah kıldığı rukyenin, Allah’a duâ ederek ve O’na sığınarak yapılan rukye olması mümkündür.¹¹⁸⁶ İşte bu ve buna benzer rukyelerde sakınca yoktur. Avf’ın rivâyet etmiş olduğu hadiste yer alan Resûlullah (s.a.)’in “*Şirk olmadığı takdirde rukyelerde bir sakınca yoktur*” sözü de, muhtevasında şirk bulunmayan rukyelerin mekruh olmadığına delâlet etmektedir.¹¹⁸⁷

Hiz. Peygamber’in hesapsız cennete gireceklerini bildirdiği kimselerin bir diğer özelliği uğursuzluğa inanmamalarıdır. Cahiliye devri insanların uğursuzluk inancı önemli bir yer tutmaktaydı ve bu inancın izlerini hemen her yerde görmek mümkündü.¹¹⁸⁸ Onlar, kuş uçurma, ok çekme gibi yollarla uğursuzluktan sakınmaya çalışıyorlardı. Hiz. Peygamber, risâlet hayatı boyunca bu ve bunun gibi şirk unsurlarını Cahiliye devrinde yetişmiş veya bir şekilde bu inancı benimsemiş kimselerin zihinlerinden silerek, onlara, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu, Allah’tan başka kimsenin yarar sağlamaya gücü yetmediği gibi zarar da veremeyeceğini, her şeyin Allah’ın kudretinde bulunduğunu öğretmeye çalışmıştı. Bu nedenle hadiste yer alan “*ve onlar Allah’a tevekkül ederler*” sözünün altında da bu düşünce yatmaktadır ve bununla her şeyin Allah’tan geldiği ve insanın ancak onun sayesinde korunabileceği anlatılmak istenmiştir.

Uğursuzluk inancını reddeden ve uğursuzluk diye bir şeyin bulunmadığını gösteren pek çok rivâyet vârid olmuştur.¹¹⁸⁹ Ehline malum olduğu için bu konunun ayrıntılarına girme ihtiyacı duymuyoruz.

Dağlama, rukye ve uğursuz sayma gibi Cahiliye devri uygulamalarında şirk unsurları bulunduğu için Hiz. Peygamber, bunların yok edilmesine yönelik önlemler almış ve kendisine bunlardan uzak durabilen çok sayıda insanın hesapsız cennete gireceği haber verilmiştir. Allah Teâlâ da Kur’ân-ı Kerîm’de şirke bulaşmayan insanları affedebileceğini fakat şirkin kesinlikle affının bulunmadığını bildirmiştir:

¹¹⁸⁶ Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 152.

¹¹⁸⁷ Bk. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 153.

¹¹⁸⁸ Geniş bilgi için bk. Çelik, *Halk İnançları*, s. 129-169.

¹¹⁸⁹ Mesela bk. Ma’mer, *Câmi’*, X, 403; İbn Vehb, *Câmi’*, II, 721, 722, 731; Tayâlisî, *Müsned*, II, 453-454, III, 7; Humeydî, *Müsned*, II, 475; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 310-311; Ahmed b. Hanbel, I, 473, 485, 701 (I, I, 174, 180, 269); Buhârî, Tıb 19, 43, 44, 45, 54; Müslim, Selâm, 102, 107, 110-114, 116; İbn Mâce, Mukaddime 10, Tıb 43; Ebû Dâvud, Tıb 24; Tirmizî, Siyer 47.

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur.”¹¹⁹⁰

Şu âyetle ise yapılan iyiliklerin günahları yok edeceği bildirilmektedir:

“Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.”¹¹⁹¹

Allah Teâlâ, kötülükleri iyiliğe çevireceğini de “*Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. Kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah’a döner*”¹¹⁹² âyetlerinde haber vermiştir.

Bu âyetlerde Allah Teâlâ, kişinin günahsız olarak Allah’a kavuşmasının ya da günahların affının mümkün olabileceğini bildirmiş ve bunun yollarını da göstermiştir. Bu nedenle hadisteki “hesapsız olarak” ifadesini, günahları affedilen ya da çok sevap işlemelerinden dolayı sevaplarının günahlarını yok ettiği, böylece verilecek hesabı kalmayanlar manasında anlamak mümkündür. Yoksa sadece hadiste zikri geçenleri yerine getirenlerin diğer günahlarına bakılmadan ya da diğer günahlarından hesaba çekilmeden cennete girecekleri ifade edilmiş değildir.

B. KABİR ZİYARETİ

Hız. Peygamber, annesini henüz altı yaşında iken kaybetmiştir. Bazı rivâyetlerde anlatıldığına göre, peygamberlikle görevlendirildikten uzun bir müddet sonra annesinin kabrini ziyaret etmek ve ona istiğfârda bulunmak için Allah Teâlâ’dan izin istemiş fakat bu isteklerinden birisi geri çevrilmiş, diğeri kabul edilmiştir.

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’den şöyle dediği nakledilmiştir:

Peygamber (s.a.), annesinin kabrini ziyaret etti. O, ağladı, etrafındakiler de ağladılar. Allah Resûlü (s.a.) şöyle buyurdu: “Rabbim’den anneme istiğfârda bulunmak için izin istedim, bana izin vermedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bu konuda izin verdi. Sizler de kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabir ziyareti, ölümü hatırlatır.”¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ Nisâ 4/48.

¹¹⁹¹ Hûd 11/114.

¹¹⁹² Furkân 25/70-71.

¹¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, III, 559 (II, 441). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 245; Müslim, Cenâiz 108; İbn Mâce, Cenâiz 47-48; Ebû Dâvud, Cenâiz 77; Nesâî, Cenâiz

Hadisin tüm rivâyetleri Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Aynı isnada sahip bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret ettiğinden söz edilmemiş, sadece “*Rabbim'den anneme istiğfârda bulunmak için izin istedim, bana izin vermedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bu konuda izin verdi*” buyurduğu bildirilmiştir.¹¹⁹⁴

Hadisin Ebû Hureyre rivâyeti sahîhtir.¹¹⁹⁵ Bu rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Rabbi'nden iki istekte bulunduğundan, bunlardan birisinin kabul edilip diğerinin geri çevrildiğinden söz edilmektedir. Özellikle kabir ziyareti konusunda Kur'ân'da herhangi bir izinden söz edilmemiş olması burada Kur'ân dışı bir vahyin varlığını zorunlu kılmaktadır.

b) Büreyde Rivâyeti

Ebû Hanîfe, Alkame b. Mersed > İbn Büreyde isnadı ile Büreyde'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Bir cenaze için Resûlullah (s.a.) ile birlikte çıktık. Annesinin kabrine gitti. Şiddetlice ağlamaya başladı. Neredeyse nefesi böğürlerinden çıkacaktı. Ey Allah'ın Resûlü! Niye ağlıyorsunuz?” diye sorduk. “Muhammed'in annesinin kabrini ziyaret etmek için Rabbim'den izin istedim, bana izin verdi. Ona şefaet etmek için izin istedim, bu isteğimi ise kabul etmedi” buyurdu.¹¹⁹⁶

Ebû Hanîfe'nin yine aynı isnadla tahrîc ettiği bir başka rivâyete göre, Hz. Peygamber, daha önce kabir ziyaretini yasakladığını fakat artık kabirleri ziyaret edebileceklerini, çünkü kendisine annesinin kabrini ziyaret için izin verildiğini bildirmiştir. Bu rivâyette, bir önceki rivâyetten farklı olarak şefaatten ya da istiğfâr için izin istediğinden söz edilmemiştir. Bu rivâyete göre ayrıca Hz. Peygamber kurban etlerinin üç günden fazla saklanması ve bazı kaplarda nebiz hazırlanması konularında da daha önceki yasak hükümlerini kaldırmıştır.¹¹⁹⁷

101; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 440-441; Hâkim, *Müstedrek*, I, 485; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 117, 127-128; Begavî, *Şerhu's-sünne*, V, 463.

¹¹⁹⁴ Müslim, Cenâiz 105; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 379; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 287; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 308.

¹¹⁹⁵ Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, III, 223-224.

¹¹⁹⁶ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 197.

¹¹⁹⁷ Bk. Ebû Yusuf, *Âsâr*, s. 225; Şeybani, *Âsâr*, s. 121-122. Bu hadisi Alkame tariki ile İbnu'l-Ca'd da rivâyet etmiştir. Bk. İbnu'l-Cad, *Müsned*, s. 308.

Hadisin yine Büreyde'den nakledilen diğer rivâyetleri arasında bazı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Abdurrezzâk'ın, Ma'mer > Atâ el-Horasânî > Abdullah b. Büreyde > Büreyde isnadı ile tahrîc ettiği rivâyette söz konusu üç konudaki yasak hükmünün kaldırdığından söz edilmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber'e annesinin kabrini ziyaret konusunda izin verildiğine dair bir bilgi yer almamıştır.¹¹⁹⁸

Süfyân es-Sevrî > Alkame > Süleyman b. Büreyde > Büreyde isnadı ile tahrîc edilen rivâyette, Hz. Peygamber'in annesinin kabrini Mekke fethinden sonra ziyaret ettiği ve Allah Resûlü'nün ağlaması üzerine sahâbîlerin bunun nedenini sordukları ve Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğu anlatılmaktadır: *"Bu, annemin kabridir. Rabbim'den (onu) ziyaret için etmek için izin istedim, bana izin verdi. Ona istiğfârda bulunmak için izin istedim fakat bu isteğimi kabul etmedi. Annemi hatırladım ve bundan dolayı ağladım."*¹¹⁹⁹

Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde isnadı ile nakledilen rivâyete göre, yaklaşık bin binekli kişi ile birlikte iken Hz. Peygamber iki rekât namaz kılıp ardından ağlamış, ağlamasının sebebini ise şöyle açıklamıştır.

"Rabbim'den anneme istiğfârda bulunmak için izin istedim, bana izin vermedi. Anneme cehenneme girecek olmasından dolayı acıdığım için gözyaşı döktüm. Ben size üç şeyi yasaklamıştım. Kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü kabir ziyareti size hayrı hatırlatır. Kurbân etlerini üç günden fazla elinizde tutmanızı yasaklamıştım. Artık yiyin ve istediğiniz kadar saklayın. Kaplarda nebiz yapmanızı yasaklamıştım, bundan böyle istediğiniz kadar kaptaki nebiz yapıp içebilirsiniz. Fakat sarhoşluk verecek şeyleri içmeyin."¹²⁰⁰

Hadisin bu zikredilenler dışında yine Büreyde'den gelen daha pek çok rivâyeti vardır. Bunların bir kısmının muhtasar olması, bir kısmında olayın belli bir yönünün anlatılması, bazılarının ise ayrıntıları da ihtiva etmesi nedeni ile bu rivâyetleri beş başlık altında toplamak mümkündür.

¹¹⁹⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 569-570. Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Taberânî de hadisi Abdurrezzâk'tan rivâyet etmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 633-634 (V, 355); Müslim, Cenâiz 106; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 296, *Müsnedü's-sâmiyyîn*, III, 347.

¹¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29.

¹²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 633 (V, 355).

a) Kabir ziyaretine izin verildiğinden, istiğfârda bulunma isteğinin geri çevrildiğinden söz eden rivâyetler.¹²⁰¹

Bu rivâyetleri Büreyde'den İbn Büreyde, ondan ise Alkame b. Mersed, Ebû Cenâb, Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Muhârib b. Disâr rivâyet etmişlerdir.

b) Annesine istiğfârda bulunmasına izin verilmediğinden söz eden fakat kabir ziyareti konusundaki isteğine değinmeyen rivâyetler.¹²⁰²

Bu rivâyetler, Muhârib b. Disâr tariki ile İbn Büreyde'den nakledilmiştir.

c) Annesine şefaatte bulunmak için izin istediğinden ve kendisine izin verilmediğinden söz eden rivâyetler.¹²⁰³

Bu rivâyetler Kâsım b. Abdîrahmân > İbn Büreyde > Büreyde isnadı ile gelmiştir.

d) Sadece kabir ziyareti için izin verildiğinden söz eden rivâyetler.¹²⁰⁴ Bu rivâyetlerin tamamı Alkame b. Mersed tariki ile nakledilmiştir.

e) Kabir ziyaretinin serbest bırakıldığını haber veren fakat kabir ziyareti ve istiğfârda bulunma isteğinden ve bu konuda herhangi bir izin veya yasaktan söz etmeyen rivâyetler.¹²⁰⁵

Bu rivâyetler de Muhârib b. Disâr, Mugîra b. Ebî Subey', Seleme b. Küheyl, Ebû Cenâb, Alkame b. Mersed, Zübeyd b. Adî ve Kâsım b. Abdîrahmân tarafından İbn Büreyde'den nakledilmiştir.

¹²⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 117; Ahmed b. Hanbel, VII, 642-643 (V, 359); Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 57; Rûyânî, *Müsned*, I, 20; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 22-23; Hâkim, *Müstedrek*, I, 485; Beyhakî, *Delâil*, I, 189.

¹²⁰² Bk. Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170; Tahâvî, *Müşkil*, XII, 180; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 212-213; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 3-4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 128.

¹²⁰³ Ahmed b. Hanbel, VII, 636-637 (V, 356-357); Bezzâr, *Müsned*, X, 326-327. Ahmed b. Hanbel rivâyeti zayıftır. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVIII, 124.

¹²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356); Tirmizî, Cenâiz 60; Bezzâr, *Müsned*, X, 270-271; Rûyânî, *Müsned*, I, 14; İbnü'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 219; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 439; İbn Şâhîn, *Nasihu'l-hadis*, s. 373; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 540.

¹²⁰⁵ İbnü'l-Cad, *Müsned*, s. 293; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29, 30; Ahmed b. Hanbel, VII, 621, 636, 645-646 (V, 350, 356, 361); Müslim, Cenâiz 106, Edâhî 37; Ebû Dâvud, Eşribe 7; Bezzâr, *Müsned*, X, 312-313, 335-336; Nesâî, Cenâiz 100, Dahâyâ, 36, Eşribe 40; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170-171; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 213-214, 222; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 187, 389; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 491, *Şuabu'l-îmân*, VII, 14, *Ma'rife*, XIII, 46.

Buradaki önemli ihtilaflardan birisi, Büreyde'den rivâyette bulunan oğlunun kimliği konusundadır. Rivâyetlerin büyük kısmında İbn Büreyde denmiş ve bu isim tasrih edilmemiştir. Bazı rivâyetlerde bu kişinin ismi Abdullah veya Süleyman olarak geçmektedir. Atâ el-Horâsânî,¹²⁰⁶ Muhârib b. Disâr¹²⁰⁷ ve Seleme b. Küheyl¹²⁰⁸ Abdullah b. Büreyde diyerek rivâyette bulunmuşlardır. Alkame b. Mersed¹²⁰⁹ ve Ebû Cenâb¹²¹⁰ ise Süleyman b. Büreyde diyerek hadisi nakletmişlerdir. Bu durumda hadisin her iki tarikten geldiğini söylemek mümkündür.

Büreyde rivâyetleri arasındaki farklılıkların ravilerden kaynaklandığı açıktır. Hadisin pek çok varyantının bulunması ve mânen rivâyet edilmesi neticesinde rivâyetler arasında bu tür farklılıkların görülmesi her zaman için mümkündür. Ayrıca bazı ravilerin hadisi tam olarak aktarması, bazılarının ise ihtisar ederek nakletmesi de rivâyetler arasındaki farklılıkların bir başka nedenidir.

Büreyde rivâyetlerine dayanarak kesin bir neticeye ulaşmak zor görünmekle birlikte burada anlatılanlar, Ebû Hureyre rivâyetinde sözü edilenlerle aynıdır. Ayrıca hadisin bazı varyantları zayıf olsa da tamamı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Elbânî, Büreyde rivâyetlerini inceleyerek bunların sahîh ve zayıf olanlarına işaret etmiştir. Sahîh olduğuna hükmettikleri arasında Hz. Peygamber'e, annesinin kabrini ziyaret için izin verildiğini bildiren rivâyetler ile hem istiğfârda bulunmak hem de kabrini ziyaret etmek için izin istediğine dair rivâyetler yer almaktadır.¹²¹¹

c) İbn Mes'ûd Rivâyeti

İbn Mes'ûd'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

“Resûlullah (s.a.) ile bir gün çıktık ve kabirlerin bulunduğu yere vardık. Bize oturmamızı emretti, bizler de oturduk. Ardından kabirlerin yanından geçtik ve oradaki bir kabrin yanına vardık. Hz. Peygamber o kabrin yanına oturdu ve uzun

¹²⁰⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 569-570; Ahmed b. Hanbel, VII, 633-634 (V, 355); Müslim, Cenâiz 106; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 296, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 347.

¹²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 621 (V, 350); Müslim, Cenâiz 106, Edâhî 37; Nesâî, Cenâiz 100, Eşribe 40.

¹²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 389.

¹²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 117; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29; Müslim, Cenâiz 106; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 57; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 22-23; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 439; Beyhakî, *Delâil*, I, 189.

¹²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 642-643 (V, 359). Bu rivâyet zayıftır. Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, III, 225; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVIII, 146.

¹²¹¹ Bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, III, 224-226.

süre o kabirdeki kişiye duâ etti. Sonra ağlayarak kalktı. Onun ağlamasından dolayı bizler de ağladık. Resûlullah (s.a.), oradan ayrıldı. Ömer b. Hattâb, onu karşıladı ve “Ey Allah’ın Resûlü! Niye ağlıyorsunuz? Bizi ağlattınız ve korkuttunuz” dedi. Hz. Peygamber, Ömer’in elini tuttu ve bize işaret etti, bizler de yanına gittik. “Ağlamamdan dolayı korktunuz mu?” diye sordu. “Evet” dedik. “Beni yanında gördüğünüz kabir, annem Âmine bint Vehb’in kabridir. Rabbim’den annemin kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verdi. Sonra ona istiğfârda bulunmak için izin istedim fakat buna izin vermedi” buyurdu. “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara. İbrahim’in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah’ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı”¹²¹² âyetleri nâzil oldu. (Hz. Peygamber şöyle buyurdu:) Beni, her çocuğun babasına karşı hissettiği merhamet kapladı. Size, kabir ziyaretini, kurban etlerini üç günden sonra yemeyi ve kaplarda yapılan nebizi olmak üzere üç şeyi yasaklamıştım...”¹²¹³

Hadisin bu rivâyeti, İbn Cüreyc > Mesrûk tariki ile İbn Mes’ûd’dan munkatı olarak nakledilmiştir. Zira İbn Cüreyc, “bana Mesrûk’tan haber verildi” demiş, aradaki raviyi zikretmemiştir.¹²¹⁴ Hadisi Ma’mer’in yanısıra Muhammed b. Cu’şum¹²¹⁵ da İbn Cüreyc’den aynı isnadla rivâyet etmiştir. İbn Vehb ise Ma’mer ve Muhammed b. Cu’şum’a muhalefet ederek İbn Cüreyc ile Mesrûk arasında Eyyûb b. Hânî’yi¹²¹⁶ zikretmiştir.¹²¹⁷ Hadisin yine İbn Vehb tariki ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in “Size üç şeyi yasaklamıştım” buyurduğunu bildiren kısma yer verilmiş ve kabir ziyareti ile istiğfâr için izin istediğinden söz edilmemiştir.¹²¹⁸

¹²¹² Tevbe 9/113-114. Hadiste bu âyete yer verilmiş fakat önceki âyete atıf yapılmamıştır. Bu nedenle âyetin neden aktarıldığı anlaşılamamıştır.

¹²¹³ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 572-573. Hadis için bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 52-53; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VI, 1893-1894; Şâşî, *Müsned*, I, 395-396; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 261. İbn Ebî Hâtim rivâyetinde hadisin sonundaki “Size üç şeyi yasaklamıştım...” kısmı yer almamıştır. İbn Hibbân rivâyetinde ise Allâh Resûlü’nün annesinin kabrini ziyaret için izin istediğinden ve kendisine izin verildiğinden söz edilmemiştir sadece istiğfâr isteğinin geri çevrildiği bildirilmiştir.

¹²¹⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 572-573.

¹²¹⁵ Bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 52-53.

¹²¹⁶ Yahya b. Maîn zayıf olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim onun için “şeyh, sâlih” ifadelerini kullanmış, Dârekutnî de kendisine itibar edileceğini belirtmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 261; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 55-56; Zehebî, *Muğnî*, I, 151; İbn Hacer ise Eyyûb hakkında “muhtelefun fih” diyerek onun ihtilâflı bir ravi olduğuna işaret etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, II, 312.

¹²¹⁷ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VI, 1893-1894; Şâşî, *Müsned*, I, 395-396; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 261.

¹²¹⁸ İbn Mâce, *Cenâiz* 47; Hâkim, *Müstedrek*, I, 484; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 129.

Hadis bir başka tarikten yine Mesrûk'tan rivâyet edilmişse de bu rivâyet de zayıftır. Ferkad es-Sebehî'nin Câbir b. Yezîd'den, onun da Mesrûk'tan rivâyet ettiğine göre, İbn Mes'ûd, Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir:

“Ben kabir ziyaretinde bulunmanızı yasaklamıştım. Fakat Muhammed'e annesinin kabrini ziyaret etmesi için izin verildi. Sizler de kabir ziyaretinde bulunun. Çünkü kabir ziyareti sizlere öğüt verir. Ben size kırbaları (kırbalarda nebiz hazırlamay) yasaklamıştım...”¹²¹⁹

Yine Fergad > Câbir tariki ile nakledilen Dârekutnî rivâyetinde Hz. Peygamber, daha önce koymuş olduğu üç yasak hükmünü kaldırdığını bildirmiştir. Fakat bu rivâyette annesinin kabrini ziyaret için kendisine izin verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹²²⁰

Dârekutnî, Ferkad es-Sebehî ve Câbir b. Yezîd'in zayıf olduklarını ve onlardan nakledilen bu hadisin sahîh olmadığını söylemiştir.¹²²¹

d) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.) Tebük seferinden dönüşte umre yaptıktan sonra annesinin kabrine gidip uzun süre Rabbi'ne münâcatta bulunmuş, ardından da ağlamıştır. Bu durum, sahâbîlerin de ağlamalarına ve Hz. Peygamber'in, ümmetinin başına gelecek ve kendisinin geri çevirmeye güç yetiremeyeceği bir nedenden dolayı ağladığını düşünmelerine sebep olmuştur. Daha sonra Allah Resûlü, annesinin kabrini ziyaret edip Rabbin'den ona şefaatte bulunmak için izin istediğini fakat kendisine izin verilmediğini söylemiştir. Ardından Cebrâîl “İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı”¹²²² âyetini okuyup annesinden uzaklaşmasını söylemiştir. Allah Resûlü daha sonra Rabbin'den ümmetine gökten taş yağdırılmaması, onların, sularla boğulmaması, firkalara

¹²¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 212, *Musannef*, III, 29; Ahmed b. Hanbel, II, 181-182 (I, 452); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 449-450.

¹²²⁰ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 173.

¹²²¹ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 173. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 18-19; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 312-313.

¹²²² Tevbe 9/114.

ayrılmamaları ve kiminin hıncının kimine tattırılmaması için duâ ettiğini ve bunlardan ilk ikisinin kabul edilip diğerlerinin geri çevrildiğini haber vermiştir.¹²²³

Hadisin bu rivâyeti, Abdulazîz¹²²⁴ b. Münîb > İshâk b. Abdillâh b. Keysan > Abdullâh b. Keysân > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiştir. İkrime ve İbn Abbâs dışındaki tüm raviler meçhûldür.¹²²⁵ İbn Kesîr, hadisin bu rivâyetini “garip,” metnini ise “tuhaf (acîb)” olarak nitelemiştir.¹²²⁶

e) Zeyd b. Hattâb Rivâyeti

Zeyd b. Hattâb’dan nakledildiğine göre o, şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) ile birlikte Mekke’nin fethi günü mezarlıkların bulunduğu tarafa gittik. Allah Resûlü bir kabre doğru oturdu. Mûnâcatta bulunuyor gibiydi. Gözlerindeki yaşları silerek kalktı. Bizden ilk önce Ömer (r.a.) onu karşıladı ve “Anne-babamız sana feda olsun. Niye ağlıyorsun?” dedi. Allah Resûlü “Annemin kabrini ziyaret etmek için izin istedim. O bir annedir ve benim üzerimde ona istiğfârda bulunmam için hakkı vardır. Fakat Rabbim bu isteğimi kabul etmedi” buyurdu. Sonra bize oturun diye işaret etti, bizler de oturduk. Şöyle buyurdu: “Ben sizlere kabir ziyaretini yasaklamıştım, kim kabir ziyaretinde bulunmak isterse bunu yapsın...”¹²²⁷

Heysemî, senesinde bulunan meçhûl ravilerden dolayı hadisin bu rivâyetinin zayıf olduğunu söylemiştir.¹²²⁸

Buraya kadar incelemesi yapılan rivâyetlerden Ebû Hureyre ve Büreyde rivâyetleri sahîh; İbn Mes’ûd, İbn Abbâs ve Zeyd b. Hattâb rivâyetleri zayıf isnadlarla nakledilmiştir.

İbn Sa’d (ö. 230/845), Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber’in annesinin kabrini ziyaret ettiğini bildiren Büreyde¹²²⁹ (ve Zeyd b. Hattâb) rivâyetine şiddetle karşı

¹²²³ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 423.

¹²²⁴ Bu isim Heysemî’nin *Mecmau’z-zevâid*’inde Abdulgaffâr olarak geçmektedir.

¹²²⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 153-154.

¹²²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 223.

¹²²⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, III, 214-215.

¹²²⁸ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, III, 142-143. Hadisin ravilerinden Muhammed b. Hizâm ve İsmail b. Muhammed hakkında cerh ve ta’dîl kitaplarında bir bilgiye rastlayamadık.

¹²²⁹ Büreyde rivâyetleri içinde yalnızca Süfyân es-Sevrî > Alkame > Süleyman b. Büreyde > Büreyde tariki ile gelen İbn Ebî Şeybe rivâyetinde [*Musannef*, III, 29] Hz. Peygamber’in, annesinin kabrini Mekke’nin fethinden sonra ziyaret ettiğinden söz edilmektedir. Diğer rivâyetlerde ise Mekke’den söz edilmemiştir.

çıkmiş ve bu rivâyette Mekke'den söz edilmesini büyük bir hata kabul ederek, Allah Resûlü'nün annesinin kabrinin Ebvâ'da¹²³⁰ bulunduğunu söylemiştir.¹²³¹

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyete göre, Allah Resûlü, altı yaşında iken annesi ile birlikte Adî b. Neccâr oğullarını ziyaret etmek amacı ile Medîne'ye gelmiş ve burada yaklaşık bir ay kalmışlardır. Daha sonra Mekke'ye gitmek için yola çıkmışlar ve annesi Âmine, Ebvâ denilen yerde vefat etmiştir, kabri de burada bulunmaktadır. Resûlullah (s.a.), Hudeybiye umresi esnasında Ebvâ'ya uğradığında “*Allah Teâlâ, Muhammed'e annesinin kabrini ziyaret için izin verdi*” buyurmuştur. Allah Resûlü, annesinin kabri başında ağlamış, bundan dolayı Müslümanlar da gözyaşlarını tutamamışlardır.¹²³²

Hadis şu isnadlarla rivâyet edilmiştir:

Muhammed b. Ömer b. Vâkîd > Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî.

Muhammed b. Sâlih > Âsım b. Ömer b. Katâde.

Abdurrahmân b. Abdilazîz > Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm.

Hâşim b. Âsım > Âsım el-Eslemî > İbn Abbâs.

İbn Sa'd, bu dört isnadla gelen rivâyetleri birleştirerek (telfik) nakletmiştir. Fakat hadisin muttasıl bir isnadını vermediği için, bu rivâyetlerin de kabulüne imkan bulunmamaktadır.

Kabir ziyaretlerinin önceden yasaklandığına, daha sonra ise bu yasağın kaldırıldığına dair hadis kaynaklarında pek çok rivâyet yer almaktadır. Tirmizî bu konuda Ebû Saîd, İbn Mes'ûd, Enes, Ebû Hureyre ve Ümmü Seleme'den gelen rivâyetler bulunduğunu söylemiştir.¹²³³ *Telhîsu'l-habîr* adlı eserinde bu konudaki rivâyetler üzerinde duran İbn Hacer, hadisin Büreyde, Ebû Hureyre, İbn Mes'ûd, Ebû Saîd, Enes b. Mâlik, Ebû Zer, Hz. Âişe ve Ali b. Ebî Tâlib gibi sahâbîlerden rivâyet

¹²³⁰ Ebvâ, Mekke-Medîne yolu üzerinde Medîne'ye yaklaşık 190 km. uzaklıktadır. Burası Mekke'ye göre Medîne'ye daha yakındır. Bk. Fayda, “Ebvâ,” *DİA*, X, 378.

¹²³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 117. Aynı hata Diyanet'in İslam Ansiklopedisinde de yapılmış ve Hz. Peygamber'in Mekke fethi sırasında annesinin kabrini ziyaret ettiği söylenmiştir. Bk. Şener, “Kabir (Fıkıh),” *DİA*, XXIV, 36.

¹²³² Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 116-117.

¹²³³ Tirmizî, Cenâiz 60.

edildiğini, bunlardan İbn Mes'ûd ve Ebû Zer rivâyetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹²³⁴

Kabir ziyaretinin önceleri yasaklandığı daha sonra ise Hz. Peygamber tarafından yapılan bir açıklama ile buna ruhsat verildiği konusunda bir ihtilaf yoktur. Fakat Ebû Hureyre, Büreyde, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Hattâb'dan nakledilen rivâyetlerde kabir ziyareti konusundaki ruhsatın Hz. Peygamber'e gelen Kur'ân dışı bir vahye dayandığı anlatılmaktadır. Yine bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber, annesine istiğfârda bulunmak için Rabbi'nden izin istemiş fakat kendisine izin verilmemiş ve bu isteği Kur'ân vahyi ile geri çevrilmiştir. Taberî (ö. 310/923) bu konudaki rivâyetleri “(*Kâfir olarak ölüp*) *cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara*”¹²³⁵ âyeti ile bağlantılı kabul ederek, bu âyetin, Hz. Peygamber'in bu isteği üzerine inmiş olduğuna işaret etmiş,¹²³⁶ İbn Kesîr de, Büreyde, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs rivâyetlerini bu âyetin tefsiri sadedinde zikretmek suretiyle, âyetin bu olay üzerine inmiş olabileceğini belirtmiştir.¹²³⁷

Söz konusu âyette açıkça Hz. Peygamber'in ve yanındakilerin müşrikler için bağışlanma dilemeleri yasaklanmıştır. Ancak bunun için o kişinin müşrik olarak öldüğünün bilinmesi zarureti vardır. Ayrıca Allah Teâlâ “*Kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağına; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlayacağına*” hükmetmiştir.¹²³⁸ Bazı rivâyetlerde “(*Kâfir olarak ölüp*) *cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara*”¹²³⁹ âyetinin, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib hakkında indiğinden söz edilmektedir.¹²⁴⁰ Ancak bu rivâyetler bazılarınca kabul görmemiştir. Buna sebep olarak da Tevbe sûresinin, en son

¹²³⁴ Bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 312-313.

¹²³⁵ Tevbe 9/113.

¹²³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 22-23.

¹²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 221-223.

¹²³⁸ Nisâ 4/48.

¹²³⁹ Tevbe 9/113.

¹²⁴⁰ Bu konudaki rivâyetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 20-22; Kurtubî, *Câmi'*, X, 398; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 221.

inen sûrelerden biri olması gösterilmiştir.¹²⁴¹ Zira Tevbe sûresi ittifakla Medenî'dir.¹²⁴² Hatta İbn Kesîr, Buhârî'ye dayanarak¹²⁴³ bu sûrenin en son inen sûrelerden olduğunu söylemiştir.¹²⁴⁴

Bazı âlimler, “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara”¹²⁴⁵ âyetinin Hz. Peygamber’in annesi hakkında inmiş olduğunu söylemiş, buna da Allah Resûlü’nün annesine istiğfârda bulunmak için izin istediğine dair hadisi delil göstermişlerdir. İbn Abbâs’tan nakledilen bir başka rivâyette o, Hz. Peygamber’in annesi için istiğfârda bulunmayı istediğini fakat Allah Teâlâ’nın bu âyetle, annesi için istiğfârda bulunmasını yasakladığını söylemiştir. Bu konuda bir üçüncü görüş de mü’minlerden bir kısmının ölen bazı müşrikler için bağışlanma dilemeleri üzerine âyetin indiği yönündedir.¹²⁴⁶

Bu konudaki rivâyetler sahîh olarak değerlendirildiği takdirde Hz. Peygamber’in annesinin müşrik olarak öldüğünü kabul etmek gerekmektedir. Ancak İslâm âlimleri, bu görüşe pek sıcak bakmamışlardır. Burada üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

- a) Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in dinine mensupturlar yani Hanîf’tirler.
- b) Fetret ehlindendirler.
- c) Hz. Peygamber’in bir duâsı vesilesi ile diriltilip Müslüman olmuşlardır.¹²⁴⁷

Kurtubî’ye (ö. 656/1258) göre, Hz. Peygamber’in annesi için istiğfârda bulunma isteği, bu âyetin nüzulünden önce olabileceği gibi nüzulünden sonra da olabilir. O, âyetin inişinden sonra Hz. Peygamber’in böyle bir istekte bulunması ihtimalini de göz ardı etmez ve “Hz. Peygamber’in, özellikle bu duâ ile annesinin bağışlanabileceğini umduğunu” söyler ve bu görüşün, âyetin nüzulünden önce istekte bulunduğu

¹²⁴¹ Kurtubî, *Câmi*’, X, 398.

¹²⁴² Kurtubî, *Câmi*’, X, 398.

¹²⁴³ Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 9.

¹²⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 101.

¹²⁴⁵ Tevbe 9/113.

¹²⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 19-26; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XVI, 165; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 221-224.

¹²⁴⁷ Bk. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, V, 256-257.

görüşünden daha evla olduğunu belirtir.¹²⁴⁸ Ancak bu yorumun isabetli olmadığı açıktır. Zira âyetle açıkça akraba bile olsalar müşrik olarak ölenler için istiğfârda bulunmak yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in bu âyet varken annesi için böyle bir istekte bulunması aklen mümkün değildir.

Âzîmâbâdî (ö. 1911) geleneksel görüşün aksine “kafir olmasından dolayı” annesine istiğfâr için Hz. Peygamber'e izin verilmediğini söylemiştir ki,¹²⁴⁹ bu yorum, bu konuda gelen rivâyetler dikkate alındığı takdirde daha tutarlı görünmektedir.¹²⁵⁰ Müslim şarihi Davudoğlu ise aksi görüştedir. Ona göre, Allah Resûlü'nün anne ve babasının müşrik olduklarını söylemek büyük bir cesaret ve kabahattir. O, “Allah Resûlü'ne annesine istiğfâr konusunda niçin izin verilmediğini Allah Teâlâ bilir” diyerek bu konuda bir açıklama getirmekten sakınmıştır.¹²⁵¹

Hz. Peygamber'in anne ve babasının fetret ehlinden mi oldukları, müşrik olarak mı öldükleri veya Hanîf dinine mi bağlı oldukları konusunda çeşitli tartışmalar vardır ve bu konuda birçok eser kaleme alınmıştır.¹²⁵² Bunlarda konu ayrıntıları ve delilleri ile işlenmiş olmasına rağmen tek bir görüş etrafında birleşilememiştir. Hz. Peygamber'in annesine istiğfârda bulunmak istediğini ve bu isteğinin geri çevrildiğini bildiren rivâyetler de tartışmaya farklı bir boyut getirmiştir.

Allah Resûlü'nün bu isteğinin ne zaman olduğu ve annesinin kabrini ne zaman ziyaret ettiği de tam olarak tespit edilebilmiş değildir.¹²⁵³ Bu konuda birisi hicretin yedinci yılında Hudeybiye umresine giderken, diğeri de Mekke'nin fethinde bu ziyaretin gerçekleştiği konusunda iki farklı görüş vardır. İkinci görüş, Âmine'nin kabrinin Mekke'den bulunmaması nedeni ile kesinlikle yanlıştır. İlk görüşün doğru olması da uzak bir ihtimaldir. Zira akraba dahi olsalar kâfirler için istiğfârda bulunmak Tevbe sûresinin inişi ile Medîne döneminin sonlarında yasaklanmıştır. Aksi takdirde

¹²⁴⁸ Kurtubî, *Müfhim*, II, 633-634.

¹²⁴⁹ Âzîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IX, 56.

¹²⁵⁰ Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir ve bu hadis bu konuda önemli bir delildir. Bk. Etyûbî, *Zahîratu'l-ukbâ*, XX, 35.

¹²⁵¹ Bk. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, V, 257.

¹²⁵² Bu konudaki tartışmalar ve kaleme alınan eserler için bk. Akçay, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risaleleri*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2005.

¹²⁵³ Etyûbî, bu ziyaretin Mekke fethinde gerçekleştiğini söylemiştir. Bk. Etyûbî, *Zahîratu'l-ukbâ*, XX, 33, 35. Etyûbî, Hudeybiye musalahasının yapıldığı yılda bu ziyaretin gerçekleştiği görüşünü ise “denildi ki” diyerek aktarmıştır. Bk. Etyûbî, *Zahîratu'l-ukbâ*, XX, 35.

önce Kur’ân dışı bir vahiyle müşriklere istiğfârın yasaklandığını, daha sonra ise Kur’ân vahyinin indiğini kabul etmek gerekecektir. Ancak bu ihtimal zayıf gözükmektedir. Ayrıca bu konudaki İbn Sa’d rivâyeti munkatı olması nedeni ile zayıftır. Dolayısı ile Hz. Peygamber’in, annesinin kabrini hicretin yedinci yılında ziyaret ettiğini söylemek zordur. Ayrıca Hz. Peygamber’in Tevbe sûresinin inişinden sonra annesine istiğfârda bulunmak için izin istediği görüşünün kabulüne de imkan yoktur.

Bu durumda Ebû Hureyre ve Mekke fethinden söz edenler haricinde Büreyde’den nakledilen rivâyetlerde zikri geçen Hz. Peygamber’in annesinin kabrini ziyareti, Tevbe sûresinin inişinden kısa bir zaman önce gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak sahîh rivâyetlerde böyle bir durumdan söz edilmez. Bu konuda İbn Mes’ûd ve İbn Abbâs rivâyetlerinde anlatılanlar daha doğru görünmekle birlikte bu rivâyetler de zayıftır. Hadis şarihleri de Hz. Peygamber’in bu ziyareti konusunda herhangi bir tarih vermemişlerdir. Ayrıca yapmış olduğumuz incelemelerde Hz. Peygamber’in, “*Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz*” sözünü ne zaman söylediği de tespit edilememiştir. Sonuç olarak burada, Ebû Hureyre ve Büreyde rivâyetlerine dayanarak, kabir ziyaretlerine Kur’ân dışı bir vahiyle izin verildiğini söylemek mümkün olmakla birlikte daha derinlemesine yapılacak çalışmalara ihtiyaç bulunduğu görülmektedir.

C. KABİR AZABI

Ehl-i Sünnet’in akâid kitaplarında yer alan ve iman esaslarından biri olarak kabul edilen¹²⁵⁴ kabir azabından Kur’ân’da doğrudan söz edilmemiş, kişilerin kabirde azaba uğrayacakları Hz. Peygamber tarafından haber verilmiştir. Kur’ân’da yer almamış olması nedeni ile bazı kimseler kabir azabının varlığını reddetme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Mu‘tezilî âlimlerin kabirde azap görüleceğini reddettikleri yönünde yaygın bir anlayış mevcut ise de Kâdî Abdulcabbâr (ö. 415/1025), Dırâr b. Amr dışında kabir azabını inkâr eden bir Mu‘tezilî âlimin bulunmadığını belirtmiştir.¹²⁵⁵ Bu da ekollerden ziyâde kişilerin bu konuda farklı anlayışlara sahip olduklarını göstermektedir.

¹²⁵⁴ Bk. Ebû’l-Muîn en-Neseî, *Temhîd*, s. 88-90, *Tabsîratu’l-edille*, II, 364-367; Gaznevî, *Usûlu’d-dîn*, s. 215.

¹²⁵⁵ Bk. Toprak, “Kabir (Kelâm),” *DİA*, XXIV, 38.

Esmâ bint Ebî Bekr ve Hz. Âişe'den nakledilen kûsûf namazı ile ilgili bazı rivâyetlerde Allah Resûlü'nün, insanların kabirlerinde azaba uğrayacakları bilgisini Kur'ân dışı bir vahiyle aldığından söz edilmektedir.

a) Esmâ Rivâyeti

Fâtıma bint Münzir'den rivâyet edildiğine göre, Esmâ bint Ebî Bekr şöyle demiştir:

Güneş tutulduğunda Peygamber (s.a.)'in eşi Âişe'nin yanına gittim. İnsanların namaz kılmakta olduklarını gördüm. Âişe de namaz kılıyordu. İnsanlara ne oluyor? diye sordum. Eliyle gökyüzüne doğru işaret etti ve "Sübhânallâh" dedi. "Bu, bir âyet midir?" diye sordum. Başıyla evet anlamında işarette bulundu. Bunun üzerine ben de namaza durdum. Üzerime baygınlık çöktü. Başıma su dökmeye başladım. Allah Resûlü, (namazı bitirince) Allah'a hamd ve senâda bulundu, ardından da şöyle buyurdu: "Cennet ve cehenneme varıncaya kadar evvelce bana gösterilmemiş olan her şeyi işte şu makamımda gördüm. Bana kabirlerinizde Deccâl'in fitnesine benzer veya ona yakın bir fitneye uğratılacağınız (imtihan edileceğiniz) vahyedildi." -Ravi dedi ki: Esmâ'nın benzer kelimesini mi, yakın kelimesini mi kullandığını bilmiyorum. - Sizden birisi getirilir ve ona "Bu adam hakkında ne biliyorsun?" diye sorulur. Mü'min ya da kesin iman sahibi kimse -Ravi dedi ki: Esmâ'nın mü'min kelimesini mi, kesin iman sahibi kimse kelimesini mi kullandığını bilmiyorum. - "O, Allah'ın Resûlü Muhammed'dir. Bize açık deliller ve hidâyet getirdi. Biz de davetine icabet ettik, iman ettik ve ona tabi olduk" der. Ona "Rahatça uyu. Biz, senin Müslüman olduğuna anladık" denir. Münafık veya şüpheli -Ravi dedi ki: Esmâ'nın münafık kelimesini mi, şüpheli kelimesini mi kullandığını bilmiyorum- kimse ise "Ben bilmiyorum. İnsanların bir şeyler söylediklerini işittim ve ben de aynısını söyledim" der.¹²⁵⁶

Hadis, benzeri lafızlarla Urve b. Zübeyr tariki ile de Esmâ'dan rivâyet edilmiştir.¹²⁵⁷ Hadiste geçen fitne kelimesi "imtihan" anlamına gelmektedir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bu kelimenin örfteki anlamının "hoşa gitmeyen şeylerin açıklanması, ortaya çıkarılması" olduğunu ifade etmiştir. Fitne kelimesi ayrıca adam öldürme, yangın ve laf taşıma gibi kötü durumlar için de kullanılmaktadır.¹²⁵⁸ "Kabirlerinizde fitneye uğrayacaksınız" sözü ile Münker ve Nekir meleklerinin "Rabbin kim?," "dinin ne?,"

¹²⁵⁶ Mâlik, *Salâtu'l-Kûsûf* 4. Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 496; Ahmed b. Hanbel, VIII, 696-697 (VI, 345-346); Buhârî, *İlm* 24, *Vudû* 37, *Cum'a* 29, *Kûsûf* 10, *İ'tisâm* 2; Müslim, *Kûsûf* 11-12; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 207; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 110, 512; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 383; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 209-211; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 470-471, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 33-34; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 365-367.

¹²⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 188-189.

¹²⁵⁸ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XXII, 248; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 405.

“peygamberin kim?” gibi ölen kimseleri imtihana tabi tutmaları kastedilmektedir.¹²⁵⁹ Burada kabir azabı ifadesi kullanılmamışsa da kabrin fitnesinden kasıt, insanların kabirde imtihana tabi tutulup daha sonra azaba uğratılmalarıdır. Buna daha sonra gelecek olan Hz. Âişe rivâyetleri delil teşkil etmektedir.

Esmâ rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in iki konuda bilgilendirildiği haber verilmektedir. Birincisi, kendisine cennet ve cehenneme varıncaya kadar her şeyin gösterilmesi; ikincisi ise insanların kabirlerde fitneye uğrayacaklarının vahyedilmesidir. Bunlardan Esmâ’dan nakledilen diğer rivâyetlerde de söz edilmektedir.

Muhammed b. Abbâd b. Abdillâh > Esmâ isnadı ile nakledilen rivâyetinde, güneş tutulması esnasında Esmâ’nın Âişe’nin yanına girdiğinden ve bu esnada insanların namaz kılmakta olduklarından söz edilmekte, ardından güneş tutulması sona erince Hz. Peygamber’in hutbeye çıkıp şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

“Ey insanlar! Güneş ve ay Allah’ın iki âyetidir. Hiç kimsenin ölümü veya doğumundan dolayı tutulmazlar. Böyle bir durumla karşılaştığınızda namaz kılmaya, sadaka vermeye ve Allah’ı zikretmeye çalışın. Şu ana kadar görmediğim her şeyi işte şu makamımda gördüm. Sizin kabirlerinizde fitneye uğradığınızı da gördüm.”¹²⁶⁰

Hadisin Urve tariki ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Esmâ’nın Hz. Peygamber’i kabir azabından söz ederken gürültü nedeni ile işitemediği ancak başka bir kimseye sorarak bu bilgiyi öğrendiği anlatılmaktadır. Zührî > Urve b. Zübeyr > Esmâ bint Ebî Bekr isnadıyla nakledilen rivâyetlere göre, Esmâ şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) ayağa kalktı ve kişinin kabrinde uğrayacağı fitneden söz etti. Hz. Peygamber bunu söyleyince insanlar öyle bir gürültü çıkardılar ki, bu, Resûlullah (s.a.)’in sözlerini anlamamı engelledi. İnsanların gürültüsü sona erince yanımdaki bir adama “Allah seni mübarek kılsın. Resûlullah (s.a.), sözünün sonunda ne söyledi?” dedim. Adam dedi ki: “Bana, sizin, kabirlerinizde Deccâl fitnesine yakın bir fitneye uğratılacağınız vahyedildi” buyurdu.¹²⁶¹

Hz. Peygamber, kûsûf namazı esnasında bazı olağanüstü tecrübeler yaşamış ve insanların kabirlerinde fitneye uğrayacakları kendisine vahyedilmiş veya kendisi bunu

¹²⁵⁹ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXII, 247.

¹²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, VIII, 715-716 (VI, 354-355). Hadisin Muhammed b. Abbâd tariki ile nakledilen rivâyeti, Fuleyh b. Süleyman’ın zayıf bir ravi olması ve Muhammed b. Abbâd’ın Esmâ’dan semânın bulunduğu bilinmemesi sebepleri ile zayıftır. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XLIV, 544. Hadis için ayrıca bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 684; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, X, 194.

¹²⁶¹ Hadisin bu tarikle nakledilen rivâyetleri için bk. Buhârî, Cenâiz 86 (muhtasar); Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 662; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, I, 206-207; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 110; İbn Ebî Davud, *Ba’s*, s. 41-42; İbn Ebî Davud, *Ba’s*, s. 41; Beyhakî, *İsbâtu azâbi’l-kabr*, s. 104.

görmüştür. Bu rivâyetleri Esmâ'dan Fâtıma bint Münzir, Urve b. Zübeyr ve Muhammed b. Abbâd b. Abdillâh nakletmişlerdir ve bunlarda müşterek olarak kabir fitnesinden söz edilmektedir. Hadisin İbn Ebî Mûleyke rivâyetine göre, Hz. Peygamber başka şeyleri de bu namaz esnasında görmüştür. Nâfi' b. Ömer > İbn Ebî Mûleyke > Esmâ isnadı ile nakledilen rivâyetlere göre, Resûlullah (s.a.), güneş tutulması nedeni ile kıyâm, rûkû ve secdelerini uzun tuttuğu bir namaz kılmış, namazdan çıktıktan sonra şöyle buyurmuştur:

“Cennet bana yaklaştırıldı. Eğer cesaret edip yaklaşabilseydim oradaki meyvelerden koparıp size getirebilirdim. Cehennem de bana yaklaştırıldı. Ben onlarla beraberken (mi cehennem yaklaştırılıyor?) dedim. Orada bir kadın gördüm. -Nâfi' zannederim bir kedinin tırmaladığı (bir kadın) dedi.- Ben “Bu kadının durumu nedir?” diye sordum. Bana “Kadın o kediyi ölene kadar hapsetmişti. Ona ne yemek vermiş ne de haşerelerden yemesi için onu salıvermişti” denildi.”¹²⁶²

Hadisin bu isnadla gelen rivâyetleri arasında lafız yönünden farklar varsa da tüm rivâyetlerde Hz. Peygamber'in cenneti, cehennemi ve cehennemde, hapsettiği bir kedi tarafından tırmalanan bir kadını gördüğünden söz edilmektedir.

Safiyye bint Şeybe > Esmâ isnadı ile nakledilen rivâyetlerde ise Allah Resûlü'nün güneş tutulması üzerine bir gömlek alarak çıktığından ve insanlara uzun bir namaz kıldırıldığından söz edilmiş fakat Hz. Peygamber'in namazdan sonra söylediği sözlere yer verilmemiştir.¹²⁶³

Muhammed b. Münkedir tariki ile Esmâ'dan nakledilen bir başka rivâyete göre, Hz. Peygamber'in, Fâtıma bint Münzir rivâyetinde de geçtiği gibi, kişinin kabirde karşılaşacağı şeylerden söz ettiği nakledilmiştir. Bu rivâyette ise kûsûf namazına değinilmemiştir.¹²⁶⁴

Görüldüğü gibi Esmâ rivâyetleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Aynı durum Hz. Âişe'den nakledilen rivâyetler için de söz konusudur.

¹²⁶² Ahmed b. Hanbel, VIII, 707-708 (VI, 350-351); Buhârî, Ezân 90, Mûsâkât 10; İbn Mâce, İkâmetu's-salât 152; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 196-197.

¹²⁶³ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 100-101; Ahmed b. Hanbel, VIII, 709-710 (VI, 351); Müslim, Kûsûf 14-16; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 512; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 218; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 476.

¹²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, VIII, 712 (VI, 352-353); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 203.

b) Hz. Âişe rivâyeti

Aralarındaki ihtilaflardan dolayı Hz. Âişe rivâyetlerini beş grupta incelemek mümkündür:

1) Kabirde fitneye uğranılacağına vahyedildiğinden söz eden rivâyetler

Zührî > Urve isnadı ile nakledildiğine göre, Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir:

Yanımda Yahudi bir kadın vardı. “Kabirlerinizde fitneye uğrayacaksınız” dedi. Resûlullah (s.a.) “Bilakis Yahudiler kabirlerinde fitneye maruz kalacaklar” buyurdu. Hz. Peygamber Allah’ın dilediği kadar bir süre bu halde kaldı. Sonra şöyle buyurdu: “Ey Âişe! Biliyor musun? Allah Teâlâ, bana, sizin kabirlerinizde fitneye maruz kalacağınızı vahyetti.” Âişe (r.anhâ) şöyle dedi: “Bundan sonra Resûlullah (s.a.)’in kılmış olduğu bütün namazların ardından kabir fitnesinden Allah’a sığındığımı gördüm.”¹²⁶⁵

Aynı isnadla nakledilen başka rivâyetlere göre, bir Yahudi kadını dilenmek için gelmiş, Hz. Âişe ona bir şeyler verdikten sonra kadın “Allah seni kabir azabından korusun” diyerek duâ etmiştir. Hz. Âişe önce bu sözü inkâr etmiş, ardından Hz. Peygamber’e haber vermiştir. Hz. Peygamber de önce “hayır” diyerek o kadının sözüne karşı çıkmış, daha sonra şöyle buyurmuştur: “*Bana, kabirlerinizde fitneye uğrayacağınız vahyedildi.*”¹²⁶⁶

2) Hz. Peygamber’in, insanların kabirlerinde fitneye uğradıklarını gördüğünü bildiren rivâyetler

Amra’dan, Âişe (r.anhâ)’yı şöyle derken işittiği rivâyet edilmiştir: Yahudi bir kadın Âişe’nin yanına girdi ve “Allah seni kabir azabından korusun” dedi. Peygamber (s.a.) gelince ona “İnsanlar kabirlerinde fitneye uğrarlar mı?” diye sordum. “*Bundan Allah’a sığınırım*” dedi. Hz. Âişe daha sonra Hz. Peygamber’in, bir merkebe binerek çıktığını ve bu esnada güneş tutulduğunu, bunun üzerine gelip kıyâm, rükû ve secdeleri uzun bir namaz kıldığını haber vermiştir. Güneş tutulması sona erince Allah Resûlû, Hz. Âişe’nin yanına girmiş ve “*Sizin, kabirlerinizde Deccâl fitnesi gibi fitneye uğradığınızı gördüm*” buyurmuştur. Âişe (r.anhâ), Hz. Peygamber’i “*Allah’ım! Kabir azabından*

¹²⁶⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 348.

¹²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, VIII, 465 (VI, 238). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 140, 488, 538 (VI, 89, 248, 271); Müslim, Mesâcid 123; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 379-380; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 246; Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 662; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, I, 205; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 427, 516-517; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 197-198. Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, III, 32-33, IV, 195; Beyhakî, *İsbâtu azâbi’l-kabr*, s. 103-104.

sana sığınırım, cehennem azabından sana sığınırım” diyerek duâ ederken işittiğini haber vermiştir.¹²⁶⁷

3) Kabir azabından söz eden fakat bunun vahiy kaynaklı olduğundan ya da Hz. Peygamber’in insanların kabirde fitneye uğradıklarını gördüğünden bahsetmeyen rivâyetler

Mâlik b. Enes tarafından Yahya b. Saîd > Amra bint Abdirrahmân > Âişe isnadıyla tahrîc edilen rivâyete göre, Yahudi bir kadın dilenmek için gelmiş ve Âişe’ye “Allah seni kabir azabından korusun” diyerek duâ etmiştir. Âişe bunu Hz. Peygamber’e sormuş, Allah Resûlü ise “*Bundan Allah’a sığınırım*” diyerek karşılık vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber dışarı çıkmış, gittiği yerde güneş tutulması üzerine insanlara kıyâm, rükû ve secdeleri uzun bir namaz kıldırılmıştı. Namazdan çıktıktan sonra *Allah’ın, söylemesini dilediği şeyleri söylemiş* sonra da ashâbına kabir azabından Allah’a sığınmalarını emretmiştir.¹²⁶⁸

Şâfiî ve Humeydî’nin Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe isnadı ile tahrîc ettikleri bir başka rivâyette ise, Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber’in bu namazdan sonra kabir azabından Allah’a sığındığını işitmiş ve ona “Bizler, kabirlerimizde fitneye uğrayacak mıyız?” diye sormuş, Hz. Peygamber “*Evet, sizler kabirlerinizde, Mesih yahut Deccâl fitnesi gibi fitneye uğrayacaksınız*” buyurmuştur.¹²⁶⁹

Görüldüğü gibi Mâlik rivâyeti ile İbn Uyeyne rivâyeti Yahya b. Saîd > Amra > Âişe isnadı ile gelmektedir. Ancak Mâlik rivâyetinde Allah Resûlü’nün sözlerine yer verilmemiş, sadece kabir azabından Allah’a sığınmalarını emrettiğinden söz edilmiştir.

¹²⁶⁷ Bk. Dârimî, Salât 187; Müslim, Kûsûf 8; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 430; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 109-110, 516; Beyhakî, *İsbâtu azâbi’l-kabr*, s. 152. İbn Huzeyme rivâyetinde Hz. Peygamber’in “*Bana, sizin kabirlerinizde Deccâl fitnesi gibi fitneye uğrayacağınız gösterildi*” buyurduğu bildirilmektedir. Hadisin bu rivâyeti Hammad b. Zeyd > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe isnadı ile de tahrîc edilmişse de [Âcurrî, *Şerîa*, s. 292] burada bir hata vardır ve Âişe’den rivâyette bulunan ravinin Urve değil Amra olması gerekmektedir.

¹²⁶⁸ Mâlik, Kûsûf 3. Bu hadisi Buhârî, Tahâvî, Beyhakî ve Begavî de Mâlik’ten rivâyet etmişlerdir. Bk. Buhârî, Kûsûf 7, 12; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 191; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 450-451, *İsbatu azâbi’l-kabr*, s. 152; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 371-373.

¹²⁶⁹ Şâfiî, *Sünen*, s. 142-143; Humeydî, *Müsned*, I, 94; Nesâî, Cenâiz 115, İstiâze 46; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 451, *Ma’rife*, V, 133-134.

Süfyân rivâyetinde ise Hz. Âişe'nin sorusu üzerine Hz. Peygamber'in, kabirde fitneye uğrayacaklarını haber verdiği anlatılmaktadır.¹²⁷⁰

Bu rivâyetler, Amra tariki ile gelmiştir. Mesrûk tariki ile nakledilen rivâyetlere göre, Yahudi bir kadın, Hz. Âişe'nin yanına girmişti. Âişe ona güzel bir şeyler vermiş, bunun üzerine kadın “Allah seni kabir azabından korusun” diye duâ etmişti. Hz. Âişe “Bundan dolayı içime bir şüphe düştü” demiş, Resûlullah (s.a.) gelince ona “Ey Allah'ın Resûlü! Kabirde azab var mıdır?” diye sormuştur. Hz. Peygamber “*Evet, onlar kabirlerinde azaba uğratılacaklar. Onların çığlıklarını hayvanlar işitecek*” buyurmuştur.¹²⁷¹ Bu rivâyetlere göre Hz. Peygamber, kabir azabını reddetmemiş, sadece Yahudilerin kabirlerinde azaba uğrayacaklarını belirtmiştir. Burada bir hata bulunduğu açıktır. Zira kabir azabı, belli din mensubları ile kayıtlanamayacak bir hüviyete sahiptir ve Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmeyen herkesin karşılaşabileceği bir durumdur. Bu nedenle Hz. Peygamber burada muhtemelen kabir azabının hak olduğunu ve bu azaba uğrayanların çığlıklarını hayvanların işiteceğini beyan etmiştir.

Hadisi Hz. Âişe'den rivâyet edenlerden birisi de Zekvân'dır. Zekvân > Âişe isnadı ile nakledilen uzunca bir rivâyete göre, Yahudi bir kadın yiyecek istemek için Âişe (r.anhâ)'nın kapısına gelmiş ve “Bana yiyecek ver, Allah sizi Deccâl fitnesinden ve kabir azabı fitnesinden korusun” demiştir. Hz. Âişe, Allah Resûlü gelinceye kadar kadını orada tutmuş, geldikten sonra ona kadının sözlerini haber vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini açıp Deccâl fitnesi ile kabir azabı fitnesinden Allah'a sığınmış, ardından da Deccâl ve kabir fitnesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹²⁷²

Tahâvî Hz. Âişe'den nakledilen bu rivâyetler ile ilgili olarak şöyle demektedir:

(Urve'den gelen ve vahiyden söz eden) bu hadiste, Resûlullah (s.a.)'in, ilk başta, onların kabirde fitneye uğrayacakları vahyedilmeden önce kabir azabını reddettiğine delil vardır. Daha sonra ise kendisine onların kabirlerinde fitneye uğrayacakları vahyedildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kabir azabını tasdik etti

¹²⁷⁰ Bu konuda Yahya b. Saîd el-Ensâri tariki ile nakledilen diğer rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, VIII, 63-64 (VI, 53); Nesâî, Küsûf 11, 12; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 206; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 81-82.

¹²⁷¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 50; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 785; Ahmed b. Hanbel, VIII, 42, 398 (VI, 44-45, 205, 206); Buhârî, Daavât 37; Müslim, Meşâid 125, 126; Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 662-663; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 195-196; Âcurrî, *Şerîa*, s. 292; Lâlekâî, *Sünne*, II, 165.

¹²⁷² Bk. İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 594-596; Ahmed b. Hanbel, VIII, 253-254 (VI, 139-140); Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 197; İbn Mende, *İmân*, s. 576-577; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 43-44.

ve ondan Allah’a sığındı. Ayrıca bu hadiste Urve b. Zübeyr’in Amra’ya Âişe’den yaptığı rivâyette muvafakat ettiğine delil vardır. Bu, bize göre, -Allah daha iyi bilir- Âişe’den rivâyet edilen ve Mesrûk ile Zekvân’dan gelen rivâyetlerden daha evladır. Çünkü bu hadiste, Hz. Peygamber’in önce kabir azabını reddetmesinden sonra da onu kabulünden söz edilmektedir. Mesrûk ve Zekvân rivâyetlerinde sadece ikinci hükme (kabir azabını kabul etmesine) yer verilmiştir. Urve ve Amra rivâyetlerinde ise hem ilk hem de ikinci hüküm yer almaktadır. Urve ve Amra rivâyetleri, bu nedenle daha evladır. Çünkü Urve ve Amra, Mesrûk ve Zekvân’ın hıfz edemediklerini de hıfz etmişlerdir.¹²⁷³

Hz. Âişe’den nakledilen bu rivâyetler, Hz. Peygamber’in ilk önceleri kabir azabı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı da Yahudi kadının kabir azabı ile ilgili sözünü reddetmiştir. Daha sonra ise Allah Teâlâ’dan gelen bir vahiyle kabir azabı hakkında bilgi sahibi olmuş ve bunu insanlara haber vererek, onlara kabir azabından Allah’a sığınmalarını emretmiştir.

4) Kabir azabından söz etmeyen ve Hz. Peygamber’in cennet ve cehennemi gördüğünü bildiren rivâyetler

Zührî > Urve tariki ile Âişe (r.anhâ)’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Güneş tutuldu. Resûlullah (s.a.), kalktı (namaza durdu) ve uzun bir sûre okudu. Sonra uzun bir rükû yaptı. Ardından rükûdan kalkıp başka bir sûre okudu. Daha sonra rükûa gitti, ardından da secde yaptı. Bunları ikinci rekâtta da tekrarladı. Namazı bitirince şöyle buyurdu: “Güneş ve ay Allah’ın âyetlerindendir. Onların tutulduğunu görürseniz tutulma sona erene kadar namaz kılın. Şu durduğum yerde bana vaad edilen her şeyi gördüm. Öne doğru hareket ettiğimi gördüğünüz zaman, cennetten bir salkım üzüm almak istediğimi fark ettim. Geri geldiğimi gördüğünüz zaman ise, cehennemden bir kısmının bir kısmını yok etmekte olduğunu gördüm. Cehennemde Amr b. Luhay’ı da gördüm. O, ilk defa develeri (putlara) adak olarak salıveren kişiydi.”¹²⁷⁴

5) Sadece kûsûf namazından söz eden ve kabir azabına değinmeyen rivâyetler

Mâlik tarafından Hişâm b. Urve > Urve > Âişe¹²⁷⁵ isnadı ile tahrîc edilen rivâyete göre, Hz. Peygamber, güneş tutulması üzerine insanlara kıyâm, rükû ve

¹²⁷³ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 198.

¹²⁷⁴ Buhârî, *Amel fi’s-Salât* 11, *Tefsîru Sûre* 5 (13); Müslim, *Kûsûf* 3; Nesâî, *Kûsûf* 11, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 570-571; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 515-516; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 83; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 375-376, III, 475.

¹²⁷⁵ Mâlik, *Kûsûf*, 1. Hadisin Mâlik’ten gelen rivâyetleri için bk. Şâfiî, *Sünen*, s. 139; Buhârî, *Kûsûf* 2; Müslim, *Kûsûf* 1; Ebû Dâvud, *Salâtü’l-İstiskâ* 7; Nesâî, *Kûsûf* 11; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 515; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 88-89. Hişâm b. Urve > Urve > Âişe isnadı ile tahrîc edilen diğer rivâyetler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 96; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 120-121; Ahmed b. Hanbel, VIII, 307, 316 (VI, 164, 168); Buhârî, *Kûsûf* 13; Müslim, *Kûsûf* 2; Nesâî, *Kûsûf* 23; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 73-74; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 681; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 90.

secdelerini uzun tuttuğu bir namaz kıldırması,¹²⁷⁶ namazın ardından bir hutbe verip şöyle buyurmuştur:

“Güneş ve ay, Allah’ın iki âyetidir, hiç kimsenin ölümü veya doğumundan dolayı tutulmazlar. Böyle bir durumla karşılaştığınızda Allah’a duâ edin, tekbir getirin ve sadaka verin. -Sonra da şöyle buyurdu:- Ey Muhammed ümmeti! Allah Teâlâ’dan daha çok köle veya cariyesinin zina etmesini kıskanan hiç kimse yoktur. Ey Muhammed ümmeti! Allah’a yemin olsun ki, benim bildiğimi bilmiş olsaydınız, az güler çok ağlardınız.”¹²⁷⁷

Hadis ayrıca Ubeyd b. Umeyr tariki ile de Hz. Âişe’den rivâyet edilmiştir.¹²⁷⁸

Hz. Âişe rivâyetlerinin büyük kısmı Urve > Âişe isnadı ile gelmiş olmasına rağmen bunlar arasında lafız ve mânâ açısından önemli farklılıklar bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada Hz. Âişe’den gelen rivâyetlerin bir kısmında ve diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerde kabir azabından söz edilmemiş olmasından dolayı, kabir azabı konusunda Hz. Peygamber’e Kur’ân dışı vahyin geldiğinin söylenemeyeceği sonucuna ulaşılmışsa da¹²⁷⁹ burada bir ayrıntının gözden kaçtığı görülmektedir.

Esmâ rivâyeti haricinde Urve tariki ile Hz. Âişe’den nakledilen rivâyetler ile diğer sahâbîlerden nakledilen ve kûsûf namazı ile sonrasındaki hutbeden söz eden rivâyetlerin hiçbirisinde “kabir azabına dair bilginin vahyedildiğine” değinilmemiş olması, Hz. Peygamber’in bu hutbede bu yönde bir açıklamada bulunmadığını, bunu muhtemelen daha sonra Hz. Âişe’nin odasında söylediğini akla getirmektedir. Zira Urve > Âişe (r.anhâ) isnadı ile gelen ve kûsûf namazından sonraki hutbeden söz eden rivâyetlerde, Hz. Peygamber’in cennet ve cehennemi gördüğü bildirilmiş olmasına rağmen kabir azabına dair herhangi bir vahiy geldiğinden söz edilmemiş olması, Hz. Âişe’nin, kûsûf namazından sonraki hutbeyi dinlediğine fakat burada insanların kabirlerinde azap göreceklerinin vahyedildiğine dair bir şey işitmediğine delil

¹²⁷⁶ Bu rivâyetlerde namazın nasıl kılındığı hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

¹²⁷⁷ Mâlik, Kûsûf 1. Hadis için bk. Şâfiî, *Sünen*, s. 139; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 96; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 120-121; Ahmed b. Hanbel, VIII, 113, 307, 315, 316 (VI, 76, 164, 168); Buhârî, Kûsûf 2, 4, 5, 13, Bed’u’l-Halk 4; Müslim, Kûsûf 1, 2, 3; İbn Mâce, İkametu’s-Salât 152; Ebû Dâvud, Salâtu’l-İstiskâ 7; Nesâî, Kûsûf 11, 21, 23; İbnü’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 73-74; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 681; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 515, 516; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 88-90.

¹²⁷⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 99; Müslim, Kûsûf 6; Ebû Dâvud, Salâtu’l-İstiskâ 3; Nesâî, Kûsûf 10.

¹²⁷⁹ Bk. Erul, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 61. Ayrıca bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 204-205. Bu görüşün eleştirisi için bk. Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-,” s. 277-280.

olmaktadır. Bu nedenle Esmâ'dan nakledilen ve Hz. Peygamber'e namaz esnasında kabir azabına dair bilginin vahyedildiğini haber veren rivâyetlerin ihtiyatla karşılanması gerekmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in, hem kûsûf namazından sonraki hutbesinde hem de Hz. Âişe'nin odasında kendisine insanların kabirlerinde azaba uğracaklarının vahyedildiğinden söz etmiş olması ihtimali de oldukça düşüktür. Zira Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdillâh, Ukbe b. Âmir, Semura b. Cündüb, İbn Abbâs ve Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen ve aynı hutbeden söz eden rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in, kabir azabına dair vahiy geldiği yönünde bir ifadesinin yer almamış olması da bu görüşü desteklemektedir. Onlarca sahâbînin huzurunda söylendiği haber verilen bu sözün başka hiçbir sahâbîden nakledilmemiş olması, umûmu belvâ ilkesi uyarınca Esmâ rivâyetlerinden hareketle Hz. Peygamber'e insanların kabirlerinde fitneye uğrayacaklarının vahyedildiğini söylemeye imkân tanımamaktadır. Bir fikir vermesi amacı ile hadisin diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetleri üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Abdullah b. Amr'dan nakledilen kûsûf namazı ile ilgili rivâyetlerde şu üç durumdan söz edilir:¹²⁸⁰

a) Hz. Peygamber, cenneti görmüştür.

b) Cehennemi görmüştür. Ayrıca eziyet ettiği bir kedi yüzünden cehennemde bir kadını, kendisinin (Hz. Peygamber'in) iki devesini çalan bir adamı ve sopası ile hacıları soyan kimseyi görmüştür.

c) Bazı rivâyetlerde ise sadece kûsûf namazı kılındığından söz edilmektedir.¹²⁸¹

Hadisin Câbir b. Abdillâh rivâyetlerine göre, Hz. Peygamber, cennet ve cehennemi, eziyet ettiği bir kedi yüzünden cehennemde azap gören Himyerli kadını,

¹²⁸⁰ Ebû Yusuf, *Âsâr*, s. 54-55; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 103-104; Ahmed b. Hanbel, II, 589, 650, 721 (II, 159, 188, 223); Nesâî, *Kûsûf* 14, 20; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 451, 679-680; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 79-80, XII, 439-440, XVI, 534-535. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfe*, VI, 315-316.

¹²⁸¹ Sadece kûsûf namazından söz eden rivâyetler için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 217, 219; Ahmed b. Hanbel, II, 598, 622, 671, 714-715 (II, 163, 175, 198, 220); Buhârî, *Kûsûf* 3, 8; Müslim, *Kûsûf* 20; Ebû Dâvud, *Salâtu'l-İstiskâ* 9; Bezzâr, *Müsned*, VI, 347, 377; Nesâî, *Kûsûf* 13; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 678-680.

bastonu ile hacıları soyan kimseyi, Luhay b. Amr'ı ve "Güneş ve ay ancak büyük bir kimsenin ölümü nedeni ile tutulur" diyen Amr b. Mâlik'i görmüştür.¹²⁸²

Semura b. Cündüb'ten nakledilen uzunca bir rivâyette Semura, güneş tutulması üzerine mescide gittiklerini ve Peygamber (s.a.)'in uzun bir kûsûf namazı kıldırıldığını haber vermiştir. Namazdan sonra Allah Resûlü, Rabbi'nin risâletini insanlara tebliğ ettiğini bildirerek bazı kimselerin güneş ve ay tutulmasının ve yıldızların kaybolmasının yeryüzündeki önemli kişilerin ölümünden kaynaklandığını zannettiklerini, halbuki bu kimselerin yanlışlıklarını belirtmiştir. Daha sonra güneş, ay ve yıldızların Allah'ın âyetleri olduğunu ve bunlarla Allah Teâlâ'nın kullarından kimin tevbe edip kimin etmediğine baktığını söylemiş, ardından da "*Allah'a yemin olsun ki, namaz kılarken sizin âhirete kadar karşılaşacağınız şeyleri gördüm*" buyurmuştur. Bu sözlerinin ardından kıyâmetten önce otuz yalancı Deccâl çıkacağını söylemiş ve Deccâl'in özelliklerinden ve çıktığı zaman meydana gelecek olaylardan söz etmiştir.¹²⁸³ Bu rivâyetlerin bir kısmında Allah Resûlü'nün, cennet ve cehennemde bulunduğu söylenen her şeyi gördüğünden de söz edilmektedir.¹²⁸⁴

Hadisin İbn Abbâs rivâyetine göre, bir gün güneş tutulmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber, kıyâm, rûkû ve secdelerini uzun tuttuğu bir namaz kıldırılmış, namazdan sonra güneş ve ayın hiçkimsenin ölümü veya doğumu nedeni ile tutulmayacaklarını söyleyerek namaz esnasında cennet ve cehennemi gördüğünü haber vermiştir.¹²⁸⁵

¹²⁸² Tayâlisî, *Müsned*, III, 353-354; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 217; Ahmed b. Hanbel, V, 74-75, 211-212, VII, 129-130 (III, 317-318, 374, V, 137-138); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 311-312, 316-317; Müslim, Kûsûf 9-10; Ebû Dâvud, Salâtu'l-İstiskâ 4; Nesâî, Kûsûf 12; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 674-675, 676-677; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 505-506, 513-515; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 300-301; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 86-88.

¹²⁸³ Rivâyet için bk. Şâfiî, *Sünen*, s. 143-144; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 389; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 218; Ahmed b. Hanbel, VII, 765-767 (V, 16-17); Ebû Dâvud, Salâtu'l-İstiskâ 4; Nesâî, Kûsûf 15; Rûyânî, *Müsned*, II, 45-47; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 682-683; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 94-95, 101-103; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 103-106; Hâkim, *Müstedrek*, I, 441-442; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 466, 471-472, *Ma'rîfe*, V, 141-142.

¹²⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 149. Hadisin bu rivâyeti zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 373.

¹²⁸⁵ Mâlik, Kûsûf 2; Şâfiî, *Müsned*, s. 168-169, 317, *Sünen*, s. 140, *İhtilâfu'l-hadis*, s. 188; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 98-99; Ahmed b. Hanbel, I, 576, 764, 896 (I, 216, 298, 358-359); Dârimî, Salât 187; Buhârî, İmân 21, Salât 51, Ezân 91, Kûsûf 9, Bed'u'l-Halk 4, Nikâh 89; Müslim, Kûsûf 17-19; Ebû Dâvud, Salâtu'l-İstiskâ 4, 5; Tirmizî, Salâtu'l-Kûsûf 44; Bezzâr, *Müsned*, XI, 428-429; Nesâî, Kûsûf 8, 17; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 72-73; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 671-672, 676; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 518, 519; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 296; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 204, XIV, 374, XV, 165-166; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 71-73, 81, 96-97.

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), cennetin kendisine gösterildiğini bildirmiştir.¹²⁸⁶

Ukbe b. Âmir'den gelen rivâyetlerde, Allah Resûlü'nün bir namaz kıldırıldığı ve namazdan sonra “*Size âhirette vaad edilmiş her şeyi gördüm*” buyurduğu haber verilmektedir. Yine bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'e cehennemın gösterildiği ve Allah Resûlü'nün orada İmrân b. Hadesân'ı ve eziyet ettiği bir kedi yüzünden azap gören Himyerli kadını gördüğü anlatılmaktadır.¹²⁸⁷

Büreyde'den nakledilen bazı rivâyetlerde, kûsûf namazından söz edilmemiş fakat Allah Resûlü'nün kıldığı bir namaz esnasında cenneti gördüğü bildirilmiştir.¹²⁸⁸

Hz. Peygamber döneminde üç defa güneş tutulması olayı yaşandığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri Mekke, diğer ikisi Medîne dönemine aittir. Medîne dönemindeki güneş tutulmaları hicretin 5. (21 Nisan 627) ve 10. (27 Ocak 632) yıllarında olmuştur.¹²⁸⁹ Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim hicrî 10. yılda vefat ettiğine göre,¹²⁹⁰ Allah Resûlü'nün, kıldırıldığı kûsûf namazı esnasında cennet ve cehennemi gördüğünden ve insanların “Güneş İbrahim'in ölümünden dolayı tutuldu” demeleri üzerine “*Güneş ve ay kimsenin ölümü veya doğumu sebebi ile tutulmazlar*” buyurduğundan söz eden rivâyetler, Hz. Âişe ve Esmâ rivâyetleri ile aynı olayı haber vermektedirler. Buna göre, Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdillâh, Semura b. Cündüb, İbn Abbâs, Hz. Âişe ve Esmâ'dan gelen bu rivâyetler içinde sadece Esmâ rivâyetlerinde kabir fitnesinin vahyedildiğinden bahsedilmektedir.

Bu konuda Hz. Âişe rivâyetlerinin kabul edilmesi, mevcut bilgiler ışında daha doğru gözükmeştir. Buna göre, Hz. Peygamber, kabir azabı veya fitnesi hakkında

¹²⁸⁶ Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 484; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 551. İbn İshâk'ın isnadında teferrüd ettiği ve Heysemî'nin “hasen” olduğunu söylediği bu hadiste sözü edilen namazın kûsûf namazı olması gerekir.

¹²⁸⁷ Rûyânî, *Müsned*, I, 90; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 447-448; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 343-344; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 255, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 154. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 199-200, X, 510-511.

¹²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 625 (V, 351); Rûyânî, *Müsned*, I, 19; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 356-357. Bu rivâyetin isnadında ihtilaf vardır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 292; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 100-101.

¹²⁸⁹ Geniş bilgi için bk. Karataş, “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri,” *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVI, 2000, sy. 2, s. 77-84.

¹²⁹⁰ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 143-144.

herhangi bir bilgiye sahip bulunmadığından, ilk başta kabirde azaba uğranılacağını reddetmiştir. Ancak daha sonra gelen Kur’ân dışı bir vahiyle insanların kabirlerinde fitneye/azaba uğrayacaklarını öğrenmiş ve bu durumdan Hz. Âişe’yi haberdar ederek, insanları kabir azabından Allah’a sığınmaya teşvik etmiştir. Kabir azabı gibi akıl ve duyuların alanına girmeyen bir konunun ancak vahiyle bilinebilecek olması da, Hz. Peygamber’in burada Kur’ân’a yansımayan bir vahiyle bilgilendirildiğine delil kabul edilebilir.

D. RAMAZAN VE KURBAN BAYRAMLARI

Müslümanların iki büyük bayramından birisi Ramazan, diğeri de Kurbân bayramı olup bunlar ilk defa Medîne döneminin başlarında Hz. Peygamber’in emri ile kutlanmaya başlanmıştır. Hadis literatüründe yer alan bazı rivâyetler, bu iki bayramın Allah Teâlâ’dan gelen Kur’ân dışı bir vahiyle tespit edildiğini haber vermektedir. Bunlardan Abdullah b. Amr’dan nakledilen rivâyetlerde Kurbân bayramının; Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyetlerde ise hem Kurbân hem de Ramazan bayramlarının Allah Teâlâ’nın emri ile kutlandığı anlatılmaktadır.

a) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Bir kişi Resûlullah (s.a.)’e geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Bana okut (okuyabileceğim bir Kur’ân pasajı söyle)” dedi. Peygamber (s.a.) “Elif-lâm-râ ile başlayan sûrelerden üçünü oku” buyurdu. Adam “Ben yaşılandım, kalbim katılaştı, dilim ağırlaştı” dedi. Hz. Peygamber “O zaman hâ-mîm ile başlayan sûreleri oku” buyurdu. Adam önceki sözlerini tekrarladı. “O zaman sebbeha ile başlayan sûrelerden üçünü oku” buyurdu. Adam önceki sözlerinin aynısını söyledi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Bana, her şeyi ihtiva eden bir sûre söyle” dedi. Allah Resûlü ona Zelzele sûresinin tamamını okudu. Hz. Peygamber sûreyi bitirdikten sonra adam “Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, asla bundan daha fazlasını okumam” dedi ve arkasını dönüp gitti. Resûlullah (s.a.) “Adam kurtuldu, adam kurtuldu” buyurdu. Sonra da “Bana adamı getirin” buyurdu. Adam geldi. Ona “Bana Kurban günü emredildi. Allah Teâlâ o günü ümmetimin için bayram kabul etti (أَمَرْتُ بِيَوْمِ الْأَضْحَى جَعَلَهُ اللَّهُ عِيدًا لِهَذِهِ الْأُمَّةِ)” buyurdu. Adam “O gün oğluma ait sağmal bir hayvandan başkasını bulamazsam onu kurban edebilir miyim?” diye sordu. “Hayır fakat saçını ve tırnaklarını kısaltır, bıyığını keser, etek tıraşını olursun. Allah katında kurbanının tamam olması böyle olur” buyurdu.¹²⁹¹

¹²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, II, 610-611 (II, 169). Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, VI, 429.

Bu hadisin, en eski kaynağı Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Fezâilu'l-Kur'ân*'ıdır ve burada Hz. Peygamber'in "Adam kurtuldu" buyurduğunu bildiren kısımdan sonrası yer almamıştır.¹²⁹² Ebû Ubeyd'in bu hadisi, "Zilzâl ve Âdiyât Sûrelerinin Fazileti" bölümünde tahrîc etmiş olması, hadisi muhtasar olarak rivâyet ettiğini göstermektedir. Bir başka ifade ile o, hadisin ikinci kısmını, konu ile doğrudan bağlantılı olmadığı için aktarmamıştır. Diğer kaynaklardaki rivâyetlerde de aynı durum söz konusudur ve bazı rivâyetlerde hadisin birinci kısmına,¹²⁹³ bazılarında ise ikinci kısmına¹²⁹⁴ yer verilmiştir. Bu rivâyetlerin Ayyâş b. Abbâs tariki ile nakledilmiş olması, müelliflerin hadisin ilgili gördükleri kısma eserlerinde yer verdiklerini göstermektedir.

Hadisin tüm rivâyetleri, Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr isnadı ile gelmiştir.¹²⁹⁵ Hâkim, hadisin isnad açısından sahîh olduğunu fakat Buhârî ve Müslim'in tahrîc etmediklerini söylemiş, Zehebî de hadisin sahîh olduğunu belirtmiştir.¹²⁹⁶ Hadis, Hâkim dışında İbn Hibbân ve başka âlimler tarafından da sahîh kabul edilmiş,¹²⁹⁷ Elbânî ise hadisin tüm rivâyetlerinin zayıf olduğuna hükmetmiştir.¹²⁹⁸ O, bu hükme, Abdullah b. Amr'dan rivâyette bulunan İsa b. Hilâl hakkında cerh ve ta'dîl kitaplarında sika veya zayıf olduğuna dair bir beyanın bulunmamasını gerekçe göstermiştir.¹²⁹⁹ Ona göre, İsa'yı sadece İbn Hibbân¹³⁰⁰ sika saymıştır.¹³⁰¹ Elbânî'nin, ravileri tevsîk ederken mütesahil davranmış olmasından dolayı İbn Hibbân'ın görüşüne

¹²⁹² Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 140.

¹²⁹³ Bk. Ebû Dâvud, Şehru Ramazân 9; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 16, 180; Hâkim, *Müstedrek*, III, 135.

¹²⁹⁴ Bk. Ebû Dâvud, Dahâyâ 1; Firyâbî, *Ahkâmu'l-ıydeyn*, s. 52-53; Nesâî, Dahâyâ 2, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 52; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 453; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 235-236; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 187; Hâkim, *Müstedrek*, V, 148; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 442. Ebû Davud rivâyetinde "Kurbân gününü bayram yapmam emredildi. Allâh Teâlâ bunu ümmetim için belirledi" denilmiştir. Ayrıca "oğluma ait sağmal bir hayvan" ifadesi yerine "Emanet olarak almış olduğum sağmal bir hayvan" denilmiştir.

¹²⁹⁵ Hâkim ve Beyhakî rivâyetlerinde Ayyâş b. Abbâs yerine Abdullah b. Ayyâş b. Abbâs denilmiştir. Ancak doğrusu Ayyâş b. Abbâs olmalıdır. Hadisin İbn Vehb tariki ile gelen Yunus rivâyetlerinde Ayyâş'a yer verilmesi fakat Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem rivâyetinde Ayyâş'tan söz edilmemesi, Ayyâş'ın isminin Muhammed b. Abdillâh tarafından düşürülmüş olabileceğini akla getirmektedir. Bu konudaki bir başka ihtimal de bu hatanın müstensihlerden kayanklanmış olabileceğidir.

¹²⁹⁶ Hâkim, *Müstedrek*, V, 148; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 442; Zehebî, *Telhîs*, V, 148.

¹²⁹⁷ Bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 1480.

¹²⁹⁸ Bk. Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi*, I, 387.

¹²⁹⁹ İsa b. Hilâl hakkında bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 385-386; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 290; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 213.

¹³⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 213.

¹³⁰¹ İbn Hacer ise İsa'nın "sadûk" bir kimse olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, II, 109.

itibar etmediği görülmektedir. Bundan dolayı İsa'yı meçhûl kabul ederek hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.¹³⁰²

Kurbân gününün bayram kabul edilmesi gerektiğini bildiren bu hadis, kurbanın hangi günlerde kesilebileceği ile ilgili görüş bildiren âlimler arasında tartışmalara yol açmıştır. Hadiste geçen “*Bana kurban gününü bayram yapmam emredildi*” cümlesindeki “kurban günü” ifadesinin zâhirinden, vacib olan kurban kesme gününün bir günden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰³ Kurbân gününü Zilhicce'nin onuncu günü olarak kabul eden âlimlerin de bu hadise dayandıkları görülmektedir. İbn Sîrîn (ö. 110/729) ile Davud ez-Zâhirî (ö. 270/910) bu görüştedirler. Kurbân günleri konusundaki görüşlerin büyük kısmı ise, bu günlerin üç veya dört gün olduğu yönündedir.¹³⁰⁴ Ebû Hureyre (ö. 58/677) ve Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711) kurban günlerinin üç, Hz. Ali (ö. 40/660), İbn Abbâs (ö. 68/687) ve İbn Ömer'in (ö. 73/692) ise dört gün olduğu görüşünde oldukları nakledilmiştir.¹³⁰⁵ Mâlik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Hanefiler de bu günlerin üç, Evzâî (ö. 157/774) ve Şâfiî (ö. 204/819) ise dört gün olduğunu kabul etmişlerdir.¹³⁰⁶

İbn Abdilber (ö. 463/1071), kurbanın hangi günlerde kesileceği konusunda iki temel görüş bulunduğunu, bunlardan birinin üç gün olduğunu söyleyen Mâlik ve Kûfelilerin (Hanefilerin), diğerinin de dört gün olduğunu kabul eden Şâfiî ve Şamlıların görüşü olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu görüşler sahâbîlerden de rivâyet edilmiş olup bu iki görüşe muhalif olanlarla iştigal etmenin bir anlamı yoktur ve bu iki görüşe muhalefet edenlerin, ne sünnette ne de sahâbîlerin sözlerinde bir dayanakları vardır. Ayrıca bu ikisinden ayrılan görüşler metrûktur.¹³⁰⁷

“İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli

¹³⁰² Bk. İbn Hacer, *Hidâyetu'r-ruvât*, II, 136 (1 no'lu dipnot).

¹³⁰³ Yeniel, *Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi*, X, 462.

¹³⁰⁴ Bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, XV, 197-203.

¹³⁰⁵ Bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, XV, 201-202.

¹³⁰⁶ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XIV, 368; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 9-10.

¹³⁰⁷ İbn Abdilber, *İstizkâr*, XV, 205; Kurtubî, *Câmi'*, XIV, 369.

günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kâbe'ye) gelsinler”¹³⁰⁸ âyetleri de, “kurbanın sadece ilk gün kesilmesi görüşünün” sahîh olmadığını göstermektedir. Bu âyette “eyyâm” kelimesi çoğul olarak kullanılmıştır ve çoğulun en azı üç olduğundan, kurban günlerinin en az üç gün olması gerekmektedir.¹³⁰⁹

Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilen hadisten kurban kesilebilecek zamanın, tek gün olduğu anlaşılmaktadır fakat gerek Kur'ân-ı Kerîm'de bu günlerin en az üç olduğunun belirtilmiş olması, gerekse sahâbîlerin ve diğer âlimlerin büyük çoğunluğunun kurban kesme zamanının üç veya dört gün olduğunu kabul etmeleri, bu hadiste mutlak olarak tek bir günün kastedilmediğini göstermektedir. Bu konuda Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetlerde de Kurbân kesme zamanının tek gün olduğundan söz edilmektedir. Ayrıca bu rivâyette Kurbân bayramı yanında Ramazân bayramının da Allah Teâlâ tarafından tespit edildiği anlatılmaktadır.

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) Medîne'ye geldi. Medînelilerin Cahiliye döneminde eğlenerek geçirdikleri iki günleri vardı. Şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, o iki günü sizin için onlardan daha hayırlı iki günle değiştirdi. Bu iki gün, fîtr günü (Ramazan bayramı) ve nahr günü (Kurbân bayramı)dır (*إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ أَبْدَلَكُمْ بِهِمَا خَيْرًا*) (*منهما يوم الفطر ويوم النحر*).”¹³¹⁰

Hadisin yine Enes'ten nakledilen bir başka rivâyetine göre, Hz. Peygamber, Medîneliler'in eğlenmekte oldukları o iki günü görünce bunların ne olduğunu sormuş, onların “Biz Cahiliye döneminde bu iki günde eğlenirdik” demeleri üzerine, “*Allah azze ve celle, o iki günü sizin için onlardan daha hayırlısı ile değiştirdi. Bu iki gün, fîtr günü (Ramazan Bayramı) ve nahr günü (Kurbân bayramı)dır*” buyurmuştur.¹³¹¹ Bu rivâyetlerin tamamı Humeyd > Enes tariki ile nakledilmiştir. Beyhakî'nin Rebî' b. Sabîh

¹³⁰⁸ Hac 22/27-28.

¹³⁰⁹ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XIV, 369.

¹³¹⁰ Ahmed b. Hanbel, IV, 263, IV, 459, 604 (III, 103, 178, 235); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 393, *Şuabu'l-îmân*, III, 341.

¹³¹¹ Ahmed b. Hanbel, IV, 640 (III, 250). Hadisin diğer rivâyetleri için bk. Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 409; Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 173; Ebû Dâvud, *Salât* 236; Firyâbî, *Ahkâmu'l-ıydeyn*, s. 51; Nesâî, *Salâtu'l-ıydeyn* I, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 330, 335; Tahâvî, *Müşkil*, I, 270, IV, 131-132; Hâkim, *Müstedrek*, I, 403; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 393, *Ma'rife*, V, 48; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 292.

> Hasan ve Humeyd > Enes¹³¹² isnadı ile tahrîc etmiş olduğu rivâyette ise Hasan el-Basrî'nin Enes'ten rivâyette Humeyd'e mutâbaat ettiği görülmektedir.

Hadisin Enes rivâyeti, sahîhtir ve Beyhakî haricinde Humeyd > Enes isnadı ile pek çok kimse tarafından tahrîc edilmiştir.¹³¹³

Medînelilerin kutlamış oldukları ve Allah Teâlâ tarafından değiştirildiği bildirilen iki gün (bayram), İran'dan alınan¹³¹⁴ Nîrûz (Nevrûz) ve Mihricân'dır.¹³¹⁵ "Nîrûz veya Nevrûz" ilkbaharın ilk günü kabul edilen yirmi bir Mart'ta, Mihricân ise sonbaharın ilk günü sayılan yirmi bir Eylül'de kutlanmaktadır. Bu günler, hava oldukça mutedil, gece ve gündüz süreleri birbirine denk olduğu için eski gök bilimciler tarafından bayram olarak kutlanmış, diğer halklar da bunları taklid etmiştir. İranlılar'dan Araplara geçen bu bayramların kutlanmasına, Hz. Peygamber'in yasaklamasına kadar devam edilmiştir.¹³¹⁶

Arapçada îdu'l-fitr ve îdu'l-adhâ olarak adlandırılan Ramazan ve Kurbân bayramları hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Ramazan orucu ilk defa bu yıl farz kılınmış ve orucun bitimi ile birlikte mü'minler bir sonraki ay olan Şevvâl ayının ilk üç gününü bayram olarak kutlamışlardır. Kurbân bayramı ise, hac ibâdeti hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmışsa da oruç ibâdeti ve Ramazan bayramı gibi hicretin ikinci yılında teşri kılınmıştır.¹³¹⁷

Abdullah b. Amr ve Enes rivâyetlerinden hareketle, Ramazan ve Kurbân bayramlarının kutlanmasına dair bilginin Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle haber verildiği anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân'da bu iki bayramın kutlanmasına yönelik delâleti kat'î bir âyet bulunmamaktadır.

¹³¹² Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 341, *Fezâilu'l-evkât*, s. 81.

¹³¹³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, V, 34.

¹³¹⁴ Bayraktar, "Bayram (İslâmî Dönem)," *DİA*, V, 259.

¹³¹⁵ Bk. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtîh*, III, 543; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VIII, 4350.

¹³¹⁶ Yenieli, *Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi*, IV, 258.

¹³¹⁷ Bk. Bayraktar, "Bayram (İslâmî Dönem)," *DİA*, V, 259.

E. HZ. PEYGAMBER'E SORULAN SORULARA VAHİYLE CEVAP VERİLMESİ

Medîne'ye hicretinden sonra bazı Yahudi âlimleri Hz. Peygamber'e gelerek onu denemek istemiş ve ona bir takım sorular sormuşlardır. Bazı rivâyetlerde bildirildiğine göre, Hz. Peygamber bu sorulara Cebrâîl'in getirdiği Kur'ân dışı vahiyle cevap vermiştir. Bu konuda biri Enes (r.a.)'dan, diğeri de Sevbân'dan olmak üzere iki rivâyet vardır.

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Abdullah b. Selâm, Medîne'ye geldiğinde Resûlullah (s.a.)'in yanına vardı ve "Sana sadece bir peygamberin bilebileceği üç şey soracağım" dedi. Hz. Peygamber "Sor" dedi. "Kıyâmetin ilk alameti nedir? Cennetliklerin ilk olarak yiyecekleri nedir? Çocuk hangi sebeplerden dolayı babasına ya da annesine benzer?" diye sordu. Resûlullah (s.a.) "Bunların cevabını şimdi bana Cebrâîl (a.s.) bildirdi (أَخْبَرَنِي بِهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا)" buyurdu. Abdullah "O (Cebrâîl), Yahudilerin düşmanı olan meleklerdendir" dedi. Resûlullah (s.a.) "Kıyâmetin ilk alameti, doğudan çıkacak ve insanları batıya sürükleyecek olan bir ateştir. Cennetliklerin ilk yiyeceği şey ise balığın karaciğerinin kenarındaki fazlalıktır. Çocuğun anne ve babasına benzemesine gelince; kadın ile birlikte olduğunda erkeğin suyu kadınınkinden önce ulaşırsa çocuk babaya benzer. Annenin suyu önce ulaşırsa çocuk annesine benzer" buyurdu. Abdullah "Allah'tan başka ilah olmadığına, senin de Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" dedi. Sonra da "Ey Allah'ın Resûlü! Yahudiler iftiracı bir kavimdir. Onlar, benim Müslüman olduğumu öğrenirlerse senin yanında bana iftira atarlar. Onlara bir haber gönder de "size göre İbn Selâm nasıl bir adamdır?" diye sor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yahudilere haber gönderdi ve "Size göre, Abdullah b. Selâm nasıl birisidir?" diye sordu. "O, bizim en hayırlımız ve en hayırlımızın oğludur. Bizim en âlimimiz ve en âlimimizin oğludur. Bizim en fakihimiz ve en fakihimizin oğludur" dediler. Resûlullah (s.a.) "Abdullah Müslüman olursa siz de Müslüman olur musunuz?" diye sordu. Yahudiler "Allah, böyle bir şeyden onu korusun" dediler. Abdullah onların yanına çıktı ve "Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" dedi. Bunun üzerine Yahudiler "O, bizim en şerlimizdir ve en şerlimizin oğludur. O bizim en cahilimiz ve en cahilimizin oğludur" dediler. Bunun üzerine Abdullah "İşte benim korktuğum da buydu" dedi.¹³¹⁸

¹³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 276 (III, 108). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 39; Ahmed b. Hanbel, IV, 277, 490, 692 (III, 109, 189, 271-272); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 408-409; Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ* 1, *Menâkıbu'l-Ensâr* 51, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3 (6); İbn Ebî Âsım, *Evâil*, s. 33; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 154, 345; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 70-71, 338-339, VI, 286-287; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 212-213, 338; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 117-118, 442-443; Temmâm, *Fevâid*, I, 100-101; Ebû Nuaym, *Delâil*, II, 356-357; Beyhakî, *Delâil*, II, 528-529; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 372-373. Ahmed b. Hanbel rivâyetinde [IV, 490 (III, 189)] Hz. Peygamber'in Yahudilere Abdullah b. Selâm hakkında soru sorduğundan söz edilen kısma yer verilmemiştir.

Hadisin bu rivâyeti, Enes b. Mâlik'ten Humejd ve Sâbit tarikleri ile nakledilmiştir. Bunlarda, Cebrâîl'in gelip Abdullah b. Selâm'ın sorduğu soruların cevabını Hz. Peygamber'e haber verdiği anlatılmaktadır. Bu durum ise Kur'ân dışı vahiy kapsamında değerlendirilmelidir. Zira Kur'ân'da Abdullah b. Selâm'ın sorularının cevabı yer almamıştır.

b) Sevbân Rivâyeti

Resûlullah (s.a.)'in mevlâsı Sevbân'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.)'in yanında ayakta duruyordum. Yahudi âlimlerinden birisi geldi ve “es-selâmu aleyke ey Muhammed!” dedi. Bunun üzerine onu öyle bir ittim ki az daha yere yuvarlanıyordu. “Beni niye itiyorsun?” diye sordu. “Ey Allah'ın Resûlü diyemez misin?” dedim. Yahudi “Biz onu ancak ailesinin ona verdiği isimle çağırırız” dedi. Resûlullah (s.a.) “Benim ismim, ailemin bana isim olarak verdiği Muhammed'dir” dedi. Yahudi “Sana soru sormaya geldim” dedi. Resûlullah (s.a.) “Sana onu haber verdiğimde bunun sana faydası olacak mı?” diye sordu. Adam “Kulaklarımla dinlerim” dedi. Resûllâh (s.a.) yanındaki sopa ile yere bazı çizgiler çizerek “sor” dedi. “İnsanlar, yerle göğün başka bir şekle dönüştürüleceği zaman nerede olacaklar?” diye sordu. Resûlullah (s.a.) “(Sırat) köprü(sü)nün yanında karanlıklar içinde olacaklar” buyurdu. “İnsanlardan (köprüyü) ilk geçecek olan kim?” diye sordu. Hz. Peygamber “Muhâcirlerin fakirleri” buyurdu. “Cennete girdiklerinde insanların ilk hediyesi ne olacak?” dedi. Hz. Peygamber “Balık ciğerinin ziyâde kısmı” buyurdu. “Bunun ardından onların yiyeceği ne olacak?” diye sordu. Hz. Peygamber “Onlar için cennetin etrafında otlayan cennet öküzü kesilecek” dedi. “Bunun üzerine ne içecekler?” diye sordu. Hz. Peygamber “Orada Selsebîl olarak adlandırılan bir pınardan (içecekler)” buyurdu. Adam “Doğru söyledin. Ben sana ancak bir peygamberin veya birkaç kişinin bilebileceği bir şey sormaya geldim” dedi. Hz. Peygamber “Haber verdiğimde bunun sana faydası olacak mı?” diye sordu. Adam “Kulaklarımla dinlerim” dedi. Sonra da “Sana çocuk hakkında sormaya geldim” dedi. Hz. Peygamber “Erkeğin suyu (menisi) beyaz, kadınınki ise sarıdır. Allah'ın izni ile bunlar birleştiği ve erkeğin menisi kadının menisine üstün geldiğinde çocukları erkek olur. Kadının menisi erkeğin menisine üstün geldiği zaman ise çocukları kız olur” buyurdu. Yahudi “Doğru söyledin. Sen bir peygambersin” dedi ve gitti. Resûlullah (s.a.) “Adam bana soracağını sordu. Bu konuda benim bir bilgim yoktu. Öyleki, bunların cevabını bana Allah Teâlâ bildirdi (وَمَا لِيْ عِلْمٌ بِشَيْءٍ مِنْهُ حَتَّى آتَانِيَّ اللّٰهُ بِهِ) ” buyurdu.¹³¹⁹

Hadis Sevbân'dan yalnızca Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ er-Rahabî isnadı ile nakledilmiştir. Burada anlatılan olay, Enes rivâyetlerinde anlatılanlara kısmen benziyorsa da iki rivâyet arasında önemli farklılıklar vardır. Ancak

¹³¹⁹ Müslim, Hayz 34. Hadis için bk. Müslim, Hayz 34; Bezzâr, *Müsned*, X, 112-113; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 151-152; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 337-338; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 199-200; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 86; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 440-441; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 145-146, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 361, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 109-110; Ebû Nuaym, *Ma'rîfe*, I, 502-503; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 197-198; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 261-262, *Delâil*, VI, 263-264.

dikkatli bir gözle bakıldığında, Abdullah b. Selâm hadisi ile Sevbân hadisinde sorulan soruların kısmen benzerlik göstermesi ve Hz. Peygamber'in her iki rivâyette de soruların cevabını Cebrâîl'in veya Allah Teâlâ'nın haber verdiğini söylemesi, bu iki rivâyetin aslında tek olay ile ilgili olduğunu, buradaki farklılıkların, Enes b. Mâlik ve Sevbân'dan kaynaklandığını göstermektedir. Her iki sahâbî, Medîne döneminin başlarında meydana gelmiş bir olayı muhtemelen uzun bir süre sonra anlattıklarından, olayın belli kısımlarını hatırlayıp rivâyet edebilmişlerdir.

Kıyâmet alametleri ve cennetliklerin yiyecekleri gibi akıl ve içtihadla belirlenmesi mümkün olmayan sorulara Hz. Peygamber'in vermiş olduğu cevaplar da onun bu konuda Kur'ân dışı vahiy almış olduğuna bir başka delil sayılabilir.

F. HZ. PEYGAMBER'İN KAVMİ ARASINDA GEÇEN KONUŞMADAN HABERDAR EDİLMESİ

Hiz. Peygamber'in, Mekke'nin fethinden sonra Mekkeliler'e dokunmaması ve onlara iyilikle muamele etmesi ashâbdan bazılarının zoruna gitmiş ve onlar, bu davranışı eleştiren sözler sarfetmişlerdi. Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivâyette, aralarında geçen bu sözlerin Allah Resûlü'ne Kur'ân dışı bir vahiyle haber verildiğinden söz edilmektedir. Abdullah b. Ebî Rabâh > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen rivâyete göre, İbn Ebî Rabâh şöyle demiştir:

Ramazan ayında Muâviye'ye birçok heyet geldi, ben ve Ebû Hureyre de bu heyetlerdeydik. Birbirimize yemek hazırlıyorduk. Ebû Hureyre de bizi en çok davet edenlerdendi. -Hâşim, "Bizi menziline en çok davet edenlerdendi" dedi.- "Dikkat edin! Ben de yemek yapıyorum ve onları menzilime davet ediyorum" dedim ve yemek yapılması için emir verdim. Sonra akşama doğru Ebû Hureyre ile karşılaştım ve "Ey Ebû Hureyre! Bu gece de ben sizi davet ediyorum" dedim. Ebû Hureyre "Sen, benden önce davrandın" dedi. -Hâşim dedi ki: "Ben de evet dedim."- Sonra onları davet ettim. Onlar benim yanımda idi. Ebû Hureyre "Ey Ensâr topluluğu! Size, sizin hadislerinizden birini bildireyim mi?" diyerek Mekke fethini anlattı ve şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) Mekke'ye geldi. Zübeyr'i (ordunun) bir cenahına, Hâlid b. Velîd'i de bir başka cenahına gönderdi. Ebû Ubeyde'yi ise zırhsız olanlara (kumandan olarak) gönderdi. Bunlar, vadinin ortasını tuttular. Resûlullah (s.a.) bir bölüğün içinde idi. Kureyş ise muhtelif kabilelerden bazı kimseleri toplamıştı. "Bunları ileri sürelim. Eğer bir şey elde ederlerse biz de onlarla birlikte oluruz. Eğer isabet alırlarsa bizden ne isteniyorsa onu veririz" dediler. Ebû Hureyre dedi ki: Hiz. Peygamber baktı ve beni gördü. "Ey Ebû Hureyre!" dedi. "Buyur, ey Allah'ın Resûlü" dedim. "Bana Ensârı çağır. Zaten bana sadece Ensârdan olanlar gelir" buyurdu. Onları çağırdım. Ensâr, hemen gelip Allah Resûlü'nün etrafını sardı. Allah Resûlü "Kureyşe tabi olan şu kimselere bakın" dedi. İki elini birbirine kavuşturarak işaret etti sonra "Bana

Safâ'da yetişinceye kadar onları kılıçtan geçirin" buyurdu. Sonra oradan ayrıldık. Bizden kim birisini öldürmek istiyorsa onu öldürüyordu. Onlardan hiç kimse bize karşı bir şey yapamıyordu. Ebû Süfyân geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Kureyş yok edilmiştir, bundan sonra Kureyş yoktur" dedi. Sonra Hz. Peygamber "Kim evinin kapısını kapatırsa emniyettedir. Kim Ebû Süfyân'ın evine girse emniyettedir" buyurdu. İnsanlar kapılarını kapattılar. Resûlullah (s.a.) Haceru'l-Esved'e yöneldi ve onu istilâm etti. Sonra da Ka'be'yi tavaf etti. Resûlullah (s.a.)'in elinde bir yay vardı. Yayın eğri tarafından tutmuştu. Tavaf esnasında Ka'be'nin yan tarafında bulunan ve müşriklerin ibâdet ettikleri bir putun yanına vardı. Yayı putun gözüne vurup "Hak geldi; bâtil yıkılıp gitti"¹³²⁰ dedi. Tavafı bitirince Safa Tepesine çıktı. Ka'be'ye baktı, ellerini kaldırdı ve Allah'a hamd etmeye ve dilediği duâyı yapmaya başladı. Bu sırada Ensâr topluluğu da aşağısında bulunuyordu. Ensâr birbirine "Bu adamı kavmine karşı bir râğbet, aşiretine karşı bir şefkat aldı götürdü" dediler. Ebû Hureyre dedi ki: Vahiy geldi. Biz vahiy geldiğini bilirdik. Vahiy kesilinceye kadar bizden hiç kimse Resûlullah (s.a.)'e gözünün ucunu kaldırıp bakamazdı. Vahyin inişi bitince Allah Resûlü, "Ey Ensâr topluluğu! Siz, bu adamı kavmine karşı bir râğbet, aşiretine karşı bir şefkat aldı götürdü dediniz mi?" diye sordu. "Evet, biz böyle söyledik ey Allah'ın Resûlü!" dediler. "O halde benim ismim nedir? Halbuki ben, Allah'ın kulu ve Resûlü'yüm. Allah'a ve size hicret ettim. Hayat, sizin hayatınız, ölüm de sizin ölümünüzdür" buyurdu. Ağlayarak Allah Resûlü'nün yanına geldiler ve "Biz o sözü, Allah ve Resûlü'nü kışkırdığımız için söyledik" dediler. Resûlullah (s.a.), "Allah ve Resûlü, sizi tasdik ediyor ve mazur görüyor" buyurdu.¹³²¹

Hadis, Süleyman b. Mugîra > Sâbit > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Bu hadisi Sâbit el-Bünânî'den Süleyman b. Mugîra'nın yanısıra Hammâd b. Seleme ve Sellâm b. Miskîn de nakletmişlerdir.

Hammâd b. Seleme¹³²² ve Sellâm b. Miskîn¹³²³ rivâyetlerinde olay bir önceki rivâyetteki gibi anlatılmış ve bu rivâyetlerde de Ensârın "Bu adamı kavmine karşı bir râğbet, aşiretine karşı bir şefkat aldı götürdü" demeleri üzerine Resûlullah (s.a.)'e vahiy indiği bildirilmiştir.

Bazı kaynaklarda ise bu hadis muhtasar olarak nakledilmiştir.¹³²⁴

¹³²⁰ İsrâ 17/81.

¹³²¹ Ahmed b. Hanbel, III, 813-814 (II, 538). Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 743-744; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 401 (muhtasar), VII, 397; Müslim, Cihâd 84, 85; Ebû Dâvud, Menâsik 45 (muhtasar); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 382-383; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 397-398; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 249-251; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 73-76; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 197-199, *Delâil*, V, 55-57.

¹³²² İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 299-300; Müslim, Cihâd 86; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 392-393; Dârekutnî, *Sünen*, III, 51; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XI, 151-152.

¹³²³ Dârekutnî, *Sünen*, III, 50-51.

¹³²⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 169 (II, 292); Ebû Dâvud, Menâsik 45, Harâc 24; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 194-195; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 56, IX, 199.

Ensâr, Resûlullah (s.a.)’in, “*Ebû Süfyan’ın evine girenler emniyettedir*” buyurması üzerine kavmine karşı bir şefkat beslediğini, onları öldürmekten vazgeçtiğini görmüş ve onun, Mekke’ye döneceğini, ölene kadar orada yaşayacağını, böylece kendilerinden ayrılacağını ve Medîne’yi terk edeceğini düşünmüştür. Allah Teâlâ da onların bu sözlerini Peygamber (s.a.)’e vahyetmiş, o da siz şunları söylediniz diyerek onlara söyledikleri sözleri bildirmiştir.¹³²⁵ Ebû Hureyre rivâyetlerinin tamamında aynı durumdan söz edilmiş olması, bu bilginin Kur’ân dışı vahiy çerçevesinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İbn Hişâm’ın naklettiği ve aynı olaydan bahseden bir başka rivâyette ise vahiy geldiğinden söz edilmemektedir. Onun, “bana Yahya b. Saîd’den ulaştığına göre” diyerek aktarmış olduğu rivâyette, Peygamber (s.a.) Mekke’yi fethettiğinde Safâ tepesine çıkıp duâ etmeye başlamış, Ensâra mensup olanlar, bu esnada Allah Resûlü’nün etrafını çevirip aralarında “Peygamberi’ne, Allah Teâlâ yurdunu fethetmeyi müyesser kıldığında Peygamber (s.a.) burada ikamet eder mi? Bu konuda ne dersiniz? diye konuşmuşlardır. Hz. Peygamber duâsını bitirince “*Siz ne söylediniz?*” diye sormuş “Bir şey demedik ey Allah’ın Resûlü!” dedilerse de kendisine aralarındaki konuşmayı haber verinceye kadar sormaya devam etmiştir. (Aralarında geçen konuşmayı haber vermeleri üzerine) “*Allah korusun! Hayat sizin hayatınız, ölüm de sizin ölümünüzdür*” buyurmuştur.¹³²⁶

Görüldüğü gibi bu rivâyette Hz. Peygamber, sahâbîlerin kendi aralarında bir şey konuştuklarını farkedince ne konuştuklarını sormuş, onlar da söyledikleri sözleri haber vermişlerdir. Bu rivâyette anlatılanlar makul olmakla birlikte hadisin ravilerinden sadece birisinin zikredilmiş olması ve isnadın hem başında hem de sonunda inkita bulunmasından dolayı bu rivâyetin kabulü mümkün değildir. Hadisin bir başka rivâyeti ise tespit edilememiştir. Bu durumda sened açısından sağlam olmasından dolayı Ebû Hureyre rivâyetinin kabul edilmesi tek seçenek olarak kalmaktadır.¹³²⁷ Eşleri arasında

¹³²⁵ Nevevî, *Minhâc*, XII, 342.

¹³²⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 352.

¹³²⁷ Hadisle ilgili geniş bilgi için bk. Erul, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 69-70; Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-,” s. 292-293.

geçen konuşmayı Peygamberi'ne haber veren Allah Teâlâ'nın,¹³²⁸ sahâbîler arasında cereyan eden bir konuşmayı haber vermesi de imkân dâhilindedir.

G. KUREYŞ'İN LANETLENMESİ

Allah Teâlâ, *“Allah ve Resûlü'nü incitenlere Allah, dünyada ve âhirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır”*¹³²⁹ buyurarak, İslâm'a ve İslâm Peygamberi'ne düşmanlık besleyen, bunlara karşı amansız bir mücadele içinde olan kimselere lanet ettiğini haber vermektedir. Amr b. Abese es-Sülemî'den nakledilen bir rivâyette, Allah Teâlâ'nın, kendisi lanet ettiği gibi Hz. Peygamber'e, İslâm'ın yayılmasına şiddetle karşı çıkan ve Resûlü'ne her türlü eziyeti meşru gören Mekkeli müşriklere lanet etmesini emrettiği anlatılmaktadır. Amr b. Abese şöyle demiştir:

Bir gün Resûlullah (s.a.) atları gösteriyordu. Yanında da Uyeyne b. Hısn el-Fezârî vardı. Resûlullah (s.a.) ona “Ben atları senden daha iyi tanırım” dedi. Uyeyne de “Ben de adamları senden daha iyi tanırım” dedi. Peygamber (s.a.) “Nasıl?” diye sordu. Uyeyne “Adamların hayırlısı, kılıçlarını boyunlarında taşıyan, mızraklarını atlarının sırtında tutan, bürd giyen Necid ehlinde kimselerdir” dedi. Resûlullah (s.a.) “Yanıldın, adamların hayırlısı Yemenlilerdir. İman, Lahm, Cüzâm ve Âmile kabilelerine kadar Yemenlidir. Himyer'in ölüleri ise hayattakilerinden daha hayırlıdır. Hadramevtiler, Benu'l-Hârisliler'den daha hayırlıdır. (Kimi) kabile, (kimi) kabileden daha hayırlıdır. (Kimi) kabile de (kimi) kabileden daha şerlidir. Allah'a yemin olsun ki, Hadramevt ve Kinde veya Benu Hâris'in¹³³⁰ yok olup gitmelerine aldırmam. Allah Teâlâ dört krala lanet etsin. Onlar, Cemedâ, Mikvesâ, Mişrekâ ve Ebdaa ile onların kardeşleri Amerrede'dir” dedi.¹³³¹ Sonra da şöyle buyurdu: “Rabbim bana iki defa Kureyş'e lanet etmemi emretti, onlara lanet ettim. Onlara salât etmemi emretti, iki defa salât ettim. (أَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ أَنْ (أَلْعَنَ فَرِيضًا مَرَّتَيْنِ فَلَعَنَهُمْ وَأَمَرَنِي أَنْ أَصَلِّيَ عَلَيْهِمْ فَصَلَّيْتُ عَلَيْهِمْ مَرَّتَيْنِ). Ardından da şöyle buyurdu: “Kays, Ca'de ve (Süleymoğulları'nın bir kolu olup Usayyalılar'a nisbet edilen) Usayya¹³³² kabileleri hariç Usayyalılar, Allah'a ve Resûlü'ne isyan ettiler. Eslem, Gıfâr, Müzeyne ile Cüheyne'den az bir kısım, kıyâmet günü Allah katında Benu Esed, Temîm, Gatafân ve Hevâzinliler'den daha hayırlıdır. Arap kabilelerinden en kötü ikisi, Necrân ve Benu Tağlib'dir. Cennette kabilelerin en kalabalığı ise Müzhic ve ölülerdir (Himyer'in ölüleridir).”¹³³³

¹³²⁸ Bk. Tahrîm 66/3.

¹³²⁹ Ahzâb 33/57.

¹³³⁰ Burada Hârisân ifadesi yer almaktadır ki, bundan kasıt Hadramevt ve Hârisoğulları ya da Hadramevt ve Kinde krallarıdır. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXII, 195.

¹³³¹ Hz. Peygamber'in lanet ettiği bildirilen dört kral, Eş'as b. Kays ile birlikte Resûlullâh (s.a.)'e elçi olarak gelip Müslüman olmuşlardır. Ancak bunlar, memleketlerine döndükten sonra irtidad etmiş ve Nüceyr gününde öldürülmüşlerdir. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 13.

¹³³² Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXII, 195-196.

¹³³³ Ahmed b. Hanbel, VI, 575-576 (IV, 387).

Hadisi Amr b. Abese'den Abdurrahmân b. Âiz el-Ezdî rivâyet etmiştir. Aynı isnadla tahrîc edilen Taberânî rivâyetine göre, Hz. Peygamber “*Rabbim bana iki kere Kureyş’e lanet etmemi emretti, onlara lanet ettim. Onlara salât etmemi emretti, iki kere salât ettim*” buyurduktan sonra Temîm b. Mür’re beş, Bekr b. Vâil’e yedi defa lanet etmiştir. Allah Resûlü’nün ayrıca Temîm kabilelerinden Mekâis ve Melâvis’e de lanet ettiğinden söz edilmektedir. Hadisin geri kalan kısmı ise bir önceki rivâyet ile aynıdır.¹³³⁴

Bu hadis, Abdurrahmân b. Âiz dışında Cübeyr b. Nüfeyr tariki ile de yine Amr b. Abese'den rivâyet edilmiştir.¹³³⁵ Hâkim “hadis hakkında “metni garîb, isnadı sahîh” değerlendirmesinde bulunmuş, Zehebî de hadisin “sahîh-garîb” olduğunu belirtmiştir.¹³³⁶

Amr b. Abese'den nakledilen bu rivâyetlerde Allah Teâlâ’nın Kur’ân dışı bir vahiyle Resûlü’ne Kureyş’e önce lanet, sonra da salat etmesini emrettiği anlatılmaktadır.¹³³⁷ Hadis, bu lafızlarla yalnızca Amr b. Abese'den rivâyet edilmiştir. Bu konuda Taberânî tarafından Muâz’dan nakledilen bir rivâyette, Resûlullah (s.a.) ile Uyeyne b. Hısn arasında geçen konuşmaya yer verilmiş, ardından Allah Resûlü’nün şöyle buyurduğu bildirilmiştir:

“İnsanların hayırlıları Yemenlilerdir. İman da Yemenlidir. Cennetteki en kalabalık kabile Müzhic’dir. Himyer’in ölüleri, yaşayanlarından, Hadramevt de Kinde’den hayırlıdır. Allah Teâlâ, şu dört krala lanet etsin: Cemdâ, Mişrehâ, Mihvesâ ve Ebdaâ ile onların kardeşleri olan Amerredâ.”¹³³⁸

¹³³⁴ Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, II, 89-90. Bu konuda Heysemî, Taberânî’den benzeri bir rivâyet daha tahrîc etmiştir. Fakat bu rivâyeti, *el-Mu’cemu’l-kebîr*’in matbu nüshasında tespit edemedik. Bu rivâyet için bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 5-6. Abdurrahmân b. Âiz tariki ile nakledilen diğer bir rivâyet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, V, 10-11.

¹³³⁵ Bk. Fesevî, *Ma’rife*, I, 152-153; Tahâvî, *Müşkil*, II, 273-274 (muhtasar).

¹³³⁶ Hâkim, *Müstedrek*, V, 10-11; Zehebî, *Telhîs*, V, 10. Heysemî ve Elbânî’ye göre hadisin ravileri sika kimselerdir ve hadis sahihtir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 4-5; Elbânî, *Sahiha*, VI/1, 208. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 5-6.

¹³³⁷ Yine Amr b. Abese’den gelen ve ihtisar edilerek nakledilen rivâyetlerde Kureyş’e lanet edilmesinin emredildiğine dair bir ifade yer almamıştır. Bk. Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 575, 576-577 (IV, 386-387); Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 248-249; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 450, 451; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 92; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, III, 183.

¹³³⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VIII, 426-427.

Bu rivâyette, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e Kureyşe lanet etmesini emrettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu rivâyet, Hâlid b. Ma'dân'ın, Muâz b. Cebel'den semâi bulunmamasından dolayı zayıftır.¹³³⁹

Hadisin tespit edilebilen rivâyetleri bunlardır. Bunlar dışında başka sahâbilerden nakledilen ve imanın Yemenli olduğunu,¹³⁴⁰ Usayyalıların Allah'a ve Resûlü'ne isyan ettiklerini,¹³⁴¹ Eslem, Gıfâr, Cüheyne ve Müzeyneliler'in Allah katında Temîm, Esed, Hevâzin ve Gatafân kabilelerinden hayırlı olduğunu¹³⁴² haber veren başka rivâyetler bulunmaktadır. Bunlarda da Allah Teâlâ'nın, Resûlü'ne, Kureyş'e iki defa lanet, iki defa da salât etmesini emrettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Allah, erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vâdetti. O, onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır"*¹³⁴³ ve *"(Bir de bunlar) Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Müslümanlar için bekledikleri kötülük çemberi başlarına gelsin! Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!"*¹³⁴⁴ âyetlerinde münafık, müşrik ve kâfirlere lanet ettiğini haber vermektedir.

Amr b. Abese rivâyetinde sözü edilen lanet emrinin Kureyş kâfirlerine yönelik olduğu ve bunların Müslümanlara yapmış oldukları eziyetten dolayı lanetlendikleri anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber'e salât (duâ) etmesi emri de Kureyş'ten olan ve

¹³³⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 6.

¹³⁴⁰ Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 52; Tayâlisî, *Müsned*, II, 780; Humeydî, *Müsned*, II, 452-453; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 406, 407; Ahmed b. Hanbel, III, 22, 70, 85, 109, 114, IV, 577 (II, 235, 252, 258, 267, 269-270, III, 224); Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 235; Dârimî, *Mukaddime* 14; Buhârî, *Bed'u'l-Halk* 15, *Menâkıb* 1, *Megâzî* 75; Müslim, *İmân* 81, 82, 86, 88-90; Tirmizî, *Fiten* 61, *Menâkıb* 71; Bezzâr, *Müsned*, II, 410; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 525.

¹³⁴¹ Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 53-54; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 108; Ahmed b. Hanbel, II, 264-265, 339, 365, IV, 298, 556, V, 666 (II, 20, 50, 60, III, 116, 215, IV, 57); Dârimî, *Siyer* 80; Buhârî, *Menâkıb* 6, *Megâzî* 29; Müslim, *Mesâcid* 294, 297, 299, 308, *Fezâilu's-Sahâbe* 187; Tirmizî, *Menâkıb* 72-73; Nesâî, *Tatbîk* 26.

¹³⁴² Bu konudaki rivâyetler için bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 47; Tayâlisî, *Müsned*, I, 462; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 411; Ahmed b. Hanbel, IV, 11, 511, 583, VI, 817-818, 825 (II, 230, 422, 450, V, 36, 39); Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 250-251; Buhârî, *Menâkıb* 6, *Eymân* 3; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 192, 195; Tirmizî, *Menâkıb* 73; Bezzâr, *Müsned*, IX, 89; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 280-281.

¹³⁴³ Tevbe 9/68.

¹³⁴⁴ Feth 48/6.

zor durumda kalan mü'minlere Allah Teâlâ'nın yardımının ulaşması amacıyladır.¹³⁴⁵ Bilindiği gibi duânın bela ve sıkıntıları def etmede önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Allah Teâlâ'dan gelen Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e Kureyş'e lanet etmesinin emredildiğinden söz eden rivâyetler Abdurrahmân b. Âiz ve Cübeyr b. Nüfeyr tarikleri ile Amr b. Abese es-Sülemî'den nakledilmiştir ve her iki tarikin ravileri sika kimselerdir. Ayrıca bu iki tarikle nakledilen rivâyetlerde benzeri ifadelerin yer almış olması, hadisin sıhhatine bir başka delildir. Ancak munkatı bir isnadla nakledilen Muâz rivâyeti dışında -ki bu rivâyette Kureyş'e lanet edilmesi emrinden söz edilmez- hadis başka bir sahâbîden nakledilmemiştir. Hâkim de hadisin metninin "garîb"¹³⁴⁶ olduğunu söyleyerek, bu lafızlarla Amr b. Abese dışında hadisi kimsenin rivâyet etmediğine işaret etmiştir. Ancak sağlam isnadlarla nakledilmiş olmasından dolayı bu rivâyetlere dayanarak Kur'ân dışı bir vahyin varlığını kabul etmek mümkün olmakla birlikte hadisin başka bir sahâbîden sahih olarak nakledilmemiş olması kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.

H. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE OKUNMASI

Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yeri bulunan "Yedi Harf"¹³⁴⁷ konusunda geçmişten günümüze pek çok çalışma yapılmış, halen de yapılmaya devam etmektedir. Kur'ân'ın yedi harf üzere okunacağına dair Kur'ân'da herhangi bir bilgi verilmemiştir ve bu durumdan yalnızca hadislerde söz edilmektedir. Konuya dair nakledilen bazı

¹³⁴⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXII, 195.

¹³⁴⁶ Metninin garîb olmasının hadisin sıhhatini etkileyip etkilemeyeceği konusunda herhangi bir neticeye varılamamış olmakla birlikte bu tür hadislerin büyük kısmının isnad açısından zayıf olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı bazı âlimler garîb hadislerden sakınılmasını söylemişlerdir. Genel kanaate göre, metni garîb olsa da hadisin isnadı sahîh olduğu takdirde bu hadisler ile amel edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 381-384; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 114-115; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 102-103.

¹³⁴⁷ Yedi harf ile neyin kastedildiği konusunda İslam alimleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbn Hibbân bu konuda otuz beş farklı görüş zikretmiş, Suyûtî de bu görüşleri kırka kadar çıkarmıştır. Bunlar içinde yedi kıraatın kastedildiğini kabul edenler yanında, yedi harfin müşkil olduğunu, asıl olarak yedi sayısının kastedilmediğini, bundan kastın, kolaylık, ruhsat ve genişlik olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Suyûtî, *İtkân*, I, 100-110. Ayrıca bk. Aşıkkutlu, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi," s. 43-106; Kaya, Osmân, "Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a," *CÜİFD*, 2004, VIII sy. 2, ss. 219-244; Çollak, Fatih, "Kur'ân'ın Nazil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği," *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2002, ss. 211-247.

rivâyetlerde, Kur'ân'ın yedi harf üzere okunacağı hükmünü Hz. Peygamber'e Cebrâîl'in getirdiği haber verilmektedir.

a) Übey b. Ka'b Rivâyeti

Enes > Ubâde b. Sâmit isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Übey b. Ka'b şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), bana bir âyeti okudu, bir başkasına ise o âyeti Übey'den farklı olarak okudu. Ona "Bu âyeti sana kim okudu?" dedim. O "Bana Resûlullah (s.a.) okudu" dedi. "Allah'a yemin olsun ki, o bana âyeti şöyle şöyle okudu" dedim. Übey dedi ki: "İslâm dini ile ilgili, o günkü kadar içimi sıkıntıya düşüren bir şeyle karşılaşmamıştım." Peygamber (s.a.)'e gittim ve "Ey Allah'ın Resûlü! Sen bana âyeti şöyle şöyle okutmadın mı?" dedim. "Evet" dedi. "Şu kişi ise şöyle şöyle okuttuğunu söylüyor" dedim. Eli ile göğsüme vurdu ve içimdeki sıkıntı gitti, bundan sonra da bir daha öyle bir şey hissetmedim. Ardından Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bana Cebrâîl ve Mîkâîl (a.s.) geldiler. Cebrâîl "Kur'ân'ı bir harf üzere oku" dedi. Mîkâîl "Onun için artır" dedi. Cebrâîl "İki harf üzere oku" dedi. Mîkâîl yedi harfe varana kadar artır dedi. "Hepsi yeterli ve kâfidir" buyurdu."¹³⁴⁸

Bu hadisin diğer rivâyetleri Enes b. Mâlik vasıtası ile doğrudan Übey b. Ka'b'dan nakledilmiştir. Bu rivâyetlerde de bir önceki rivâyette olduğu gibi Übey b. Ka'b'ın sahâbeden birisi ile ihtilafa düştüğü ve bu durumu Hz. Peygamber'e haber verdiği anlatılmaktadır. Hz. Peygamber, her iki okuyuşu da tasdik ettikten sonra kendisine Cebrâîl ve Mîkâîl'in geldiğini, Cebrâîl'in bir harf üzere Kur'ân'ı oku demesi üzerine Mîkâîl'in bunu artırmasını istediğini ve yedi harfe kadar artırıldığını söylemiştir.¹³⁴⁹

Enes b. Mâlik > Ubâde > Übey ve Enes > Übey tariki ile nakledilen rivâyetlerin ortak ravisi Humeyd et-Tavîl'dir. Hadisi Humeyd'den ise Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Harun, Yahya b. Saîd, Bîşr b. Mufaddal, Mu'temir b. Süleyman, Abdullah b. Ebî Bekr es-Sehmî, İbn Ebî Adî, Muhammed b. Meymûn ve Yahya b. Eyyûb rivâyet etmişlerdir. Burada Hammâd b. Seleme diğer tüm ravilere muhalefet ederek isnadda Ubâde'yi zikretmiştir.

¹³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 79 (V, 114).

¹³⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 201; Ahmed b. Hanbel, VII, 79, 96-97 (V, 114, 122); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 85-86; Nesâî, *İftitâh* 37, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 327, V, 5; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 30, 31; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 121-122; Şâşî, *Müsned*, III, 320; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 11-12.

Hadisi Übey'den Enes b. Mâlik'in yanısıra Abdurrahmân b. Ebî Leylâ da rivâyet etmiştir. İbn Ebî Leylâ rivâyetlerine göre Übey, bazı sahâbîler ile kimi âyetlerin okunuşunda ihtilaf etmiş, bunun üzerine durumu Hz. Peygamber'e haber vermişlerdir. Allah Resûlü her birinin okuyuşunu tasdik ettikten sonra Cebrâîl'in kendisine gelerek "*Allah Teâlâ, sana, ümmetine Kur'ân'ı tek harf üzere okumanı emrediyor*" buyurduğunu nakletmiştir. Hz. Peygamber'in, ümmetinin buna güç yetiremeyeceğini söylemesi üzerine Cebrâîl ikinci defa gelip "*Allah Teâlâ, sana, ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzere okumanı emrediyor*" buyurmuş, Allah Resûlü'nün buna da güç yetiremeyeceklerini söylemesi üzerine Cebrâîl en sonunda tekrar gelip "*Allah Teâlâ, sana, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor*" buyurmuş ve bu yedi harften hangisi ile okurlarsa doğru yapacaklarını bildirmiştir.¹³⁵⁰

Süleyman b. Surad > Übey isnadı ile nakledilen rivâyetlerde, önceki rivâyette anlatıldığı gibi sabâheden birisinin okuyuşunun kendi okuyuşundan farklı olması sebebi ile Übey'in Hz. Peygamber'e gittiği, Hz. Peygamber'in ise her iki okuyuşun doğru olduğunu belirtip "*Kur'ân'ın kendisine bir harf üzere indirildiğini, daha sonra yanındaki meleğin bunu artırarak yediye kadar çıkarttığını*" haber vermiştir. Hadisin bu isnadla gelen rivâyetlerinin bir kısmında Übey'in ihtilafa düştüğü kişinin Abdullah b. Mes'ûd olduğu söylenmektedir.¹³⁵¹

Hadisin bir diğer rivâyeti Zir b. Hubeyş'ten gelmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) Ahcârü'l-Mirâ'da Cebrâîl ile karşılaşmış, Cebrâîl ona "*Sen ümmî bir topluluğa gönderildin. Onların içinde çocuk, yaşlı bir kimse, bir ihtiyar vardır. Kur'ân'ı yedi harf üzere okusunlar*" demiştir.¹³⁵²

¹³⁵⁰ Bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 293; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 138, 319; Ahmed b. Hanbel, VII, 108-111 (V, 127-129); Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirin* 273, 274; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 97-98; Ebû Dâvud, *Vitr* 22; Nesâî, *İftitâh* 37, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 326; Ebû Ya'lâ, *Mu'cem*, s. 166-167; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 32-37, 40-41; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 233-235; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 125-126; Şâşî, *Müsned*, III, 342-346; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 13-16; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 41, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 149; Ebû's-Şeyh, *Tabakât*, IV, 353; İbn Batta, *İbâne*, II, 71; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 536-537, *Esmâ*, s. 344-345; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 503-505.

¹³⁵¹ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 100-102 (V, 124, 125); Ebû Dâvud, *Vitr* 22; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 29; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 122-123; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 537.

¹³⁵² İbrahim b. Tahmân, *Meşyeha*, s. 172-173; Tayâlisî, *Müsned*, I, 284; Ahmed b. Hanbel, VII, 117-118 (V, 132); Şâşî, *Müsned*, III, 362; Tirmizî, *Kırâât* 9; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 31; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 14.

İbn Abbâs tariki ile Übey b. Ka‘b’dan nakledilen bir başka rivâyete göre Übey, sahâbeden bir kişinin Kur’ân’ı kendisinden farklı okuması üzerine Hz. Peygamber’e müracaat etmiş, Allah Resûlü her iki okuyuşun da doğru olduğunu belirtip Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiğini haber vermiştir. Bu rivâyette Cebrâîl’den veya bir başka melekten söz edilmemektedir. Ancak Nesâî, hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.¹³⁵³

b) Huzeyfe Rivâyeti

Hadis, bazı kaynaklarda Âsım b. Behdele > Zir > Huzeyfe,¹³⁵⁴ bazılarında ise Rib’î b. Hirâş > Huzeyfe¹³⁵⁵ isnadları ile rivâyet edilmiştir. Rib’î b. Hirâş “Beni yalanlamayan bir kimse” diyerek hadisi rivâyet etmiş ve bu kişinin Huzeyfe olduğunu söylemiştir. Yine bu rivâyette Cebrâîl’in “*Ümmetin Kur’ân’ı yedi harf üzere okuyor. Kim onlardan tek harf üzere okursa, bildiği gibi okusun ve ondan başkasına dönmesin*” dediği anlatılmaktadır.

Hadisin Taberî’nin *Câmi ‘u’l-beyân*’ında yer alan ve Âsım > Zir tariki ile gelen rivâyetinde ise sahâbî ravisinin Abdullah b. Mes’ûd olduğu görülmektedir. Bu rivâyette iki kişi, bir sûrenin okunuşunda ihtilaf etmiş, durumun Hz. Peygamber’e haber verilmesi üzerine Allah Resûlü “*Size öğretildiği gibi okuyun. Sizden öncekiler, peygamberleri hakkındaki ihtilaflarından dolayı helak oldular*” buyurmuştur.¹³⁵⁶

İlk tarikin ravilerinden Âsım b. Behdele hakkında bazı olumsuz görüşler vardır.¹³⁵⁷ Ayrıca Âsım, hadisin sahâbî ravisinde ihtilaf etmiş ve hadisi bazen Huzeyfe’den, bazen Übey’den, bazen de İbn Mes’ûd’dan rivâyet etmiştir. İkinci tarikin ravilerinden İbrahim b. Muhâcir ise sağlam bir ravi değildir ve rivâyet ettiği hadiste ona kimse mutâbaat etmemiştir.¹³⁵⁸ Ayrıca bu rivâyet, Enes b. Mâlik ve İbn Ebî Leylâ tarikleri ile nakledilen Übey rivâyetlerine de muhaliftir.

¹³⁵³ Nesâî, İftitâh 37.

¹³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, VII, 735-736, 748 (V, 400, 405-406); Bezzâr, *Müsneid*, VII, 310; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 110; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 282.

¹³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, VII, 701, 738 (V, 385, 401).

¹³⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 22-23.

¹³⁵⁷ Heysemî, hakkındaki tenkitlerin ona zarar vermeyeceğini söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 226.

¹³⁵⁸ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVIII, 307.

Übey b. Ka'b'dan nakledilen ve daha sağlam olan önceki rivâyetlerde anlatıldığına göre, Übey b. Ka'b ile sahâbeden birisi arasında Kur'ân okuyuşu konusunda ihtilaf çıkmış, bu durumun kendisine bildirilmesi üzerine Allah Resûlü, her iki okuyuşun da doğru olduğunu belirterek kendisine gelen iki meleğin Kur'ân'ın yedi harf üzere okunacağını haber verdiklerini söylemiştir. Bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyetler de Übey rivâyeti ile uyumludur.

d) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan şöyle dediği nakledilmiştir:

“Cebrâîl bana Kur'ân'ı tek harf üzere okuttu. Ona müracaat ettim ve bunu artırmasını o kadar çok istedim ki sonunda bana yedi harfe varıncaya kadar artırdı.” Hadisin ravilerinden Zührî, bunun, içinde helal ve haram bulunmayan tek bir konu hakkında geçerli olduğunu söylemiştir.¹³⁵⁹

Hadisin bu rivâyeti Zührî > Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe > İbn Abbâs isnadı ile pek çok muhaddis tarafından tahrîc edilmiştir.

e) Ebû Bekre Rivâyeti

Hadisin Ebû Bekre'den nakledilen rivâyeti şöyledir:

Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e “Kur'ân'ı bir harf üzere oku” dedi. Mîkâîl “Onun için artır” dedi. “İki harf üzere” dedi. Sonra yedi harfe varana kadar artırmaya devam etti. Bunların tamamı yeterli ve kafidir. Senin “helümme (hadi)” ve “teâle (haydi/buraya gel)” demen böyledir. Sadece rahmet ile ilgili âyetin azap âyeti ile ya da azap ile ilgili bir âyetin rahmet âyeti ile tamamlamaması (bunların birbirine karıştırılmaması)¹³⁶⁰ gerekir.¹³⁶¹

Hadisin bu rivâyeti, Ali b. Zeyd b. Cud'ân > Abdurrahmân b. Ebû Bekre > Ebû Bekre isnadı ile tahrîc edilmiş olup Ali b. Zeyd b. Cud'ân'dan dolayı zayıftır. Zira Ali b. Zeyd, hafızasının kötü olmasından dolayı zayıf kabul edilmiş bir ravidir.¹³⁶²

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere okunacağı hükmünün Cebrâîl vasıtası ile gelen bir vahiyle tespit edildiğini haber veren bu rivâyetler dışında bu hükmün

¹³⁵⁹ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 219; Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 203; Ahmed b. Hanbel, I, 689, 766, 796 (I, 263-264, 299, 313); Buhârî, *Bed'ul-Halk* 6, *Fezâilu'l-Kur'ân* 5; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 272; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 27, 28; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 235; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 124-125; İbnu'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 559-560; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 35-36, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 485; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 335, *Şuabu'l-îmân*, II, 421; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 501.

¹³⁶⁰ Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 290.

¹³⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 138; Ahmed b. Hanbel, VI, 829, 852-853 (V, 41, 51); Bezzâr, *Müsned*, IX, 91; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 38; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 126-127; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 290.

¹³⁶² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 227; Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 163.

kaynağından söz etmeyen daha pek çok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetler de İbn Ömer, Zeyd b. Erkam, Seleme b. Cündüb, Süleyman b. Surad, Abdurrahmân b. Avf, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Amr b. Ebî Seleme, Amr b. Âs, Muâz b. Cebel, Hişâm b. Hakîm, Ebû Cehm, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Talha, Ebû Hureyre ve Ebû Eyyûb gibi sahâbîler vasıtası ile Hz. Peygamber'den nakledilmiştir.¹³⁶³ Bu rivâyetlerde yalnızca Kur'ân'ın yedi harf üzere okunacağı haber verilmektedir. Ancak önceki rivâyetlerde açıkça yedi harf hükmünün Kur'ân dışı bir vahye dayandığından söz edilmiş olması, vahiyden söz etmeyen rivâyetlerin muhtasar olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'ın yedi harf üzere okunacağı hükmünün Hz. Peygamber tarafından duyular, akıl ve içtihadla belirlenemeyecek bir durumda olması da, burada zarûrî olarak bir vahyin bulunmasını gerektirmektedir.

İ. HAYRIN ŞER GETİRMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber'e, vermiş olduğu bir hutbe esnasında sahâbîlerden birinin sorduğu soru üzerine vahiy geldiğinden söz edilmektedir. Bu hadis, Ebû Saîd'den İyâz b. Abdillâh ve Atâ b. Yesâr olmak üzere iyi ayrı tarikten rivâyet edilmiştir.

İyâz b. Abdillâh'tan gelen rivâyete göre, Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) minberde iken “Hakkınızda en çok korktuğum şey, Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki nimetleri ve dünyanın zinetlerini size açmasıdır” buyurdu. Bir adam “Ey Allah'ın Resûlü! Hayır, şer getirir mi?” diye sordu. Hz. Peygamber sustu. Ona vahiy inmekte olduğunu gördük (رَأَيْنَاهُ يُنَزَّلُ عَلَيْهِ). Hızlı hızlı nefes almaya ve terlemeye başladı. (Vahyin inmesi bitince) “Soru soran nerede?” dedi. Adam “Buradayım, ben (o soruyu sormakla) sadece hayrı kastetmiştim” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Hayır, sadece hayır getirir. Hayır, sadece hayır getirir. Hayır, sadece hayır getirir. Dünya yeşil ve tatlıdır. Baharın bitirdiği (bazı) bitkiler, ya öldürür ya da ölümüne

¹³⁶³ Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 163-165, *Itkân*, I, 100. Ayrıca bk. Tirmizî, Kırâât 9. Yedi harf ile ilgili rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 20-62; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 108-134; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 501-512; Abdussabûr Şâhîn, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 279-292. Kettânî, yirmi dört sahâbîden nakledildiğini belirterek hadisin mütevâtir olduğunu iddia etmiş, diğer bazı kaynaklardaki rivâyetlerin de hesaba katılmasıyla hadisin sahâbî ravilerinin sayısı yirmi altıya ulaşmıştır. Bu konuda altı tâbiûn aliminden nakledilen mürsel rivâyetler de bulunmaktadır. Bk. Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 186-187; Aşikkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi,” s. 45-46. Yanlışlıkla başka bir sahâbîye nispet edilen rivâyetler ile zayıf ve uydurma rivâyetler de dahil olduğundan bu sayı artmaktadır. Tüm rivâyetler dikkatle incelendiği takdirde bu sayının düşeceği muhakkaktır. Aşikkutlu tarafından bu rivâyetler üzerinde yapılan çalışmada da bunların bir kısmının ihticâc edilemeyecek derecede zayıf oldukları tespit edilmiştir. Bk. Aşikkutlu, *a.g.m.*, s. 53-90.

yaklaştırır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar müstesnadır. Çünkü onlar bu otları yiyerek iyice doyar, güneşe yönelerek pisler ve idrarlarını yaparlar. Sonra geri döner ve tekrar otlarlar. Kim bu maldan hakkı ile alırsa kendisi için mübarek olur. Kim de haksız olarak alırsa onun için hayırlı olmaz. İşte bu, yiyip de doymayan gibidir.”¹³⁶⁴

Hadisin bu rivâyeti, Muhammed b. Aclân > İyâz b. Abdillâh b. Sa‘d > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile tahrîc edilmiş olup pek çok kaynakta yer almaktadır. Hadisi Muhammed b. Aclân gibi İyâz’dan nakleden Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî, adamın “Hayır şer getirir mi?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber’in bir müddet susup ardından “nasıl söylemiştin?” diyerek adama sözlerini tekrarlattığını belirtmiş, vahiy hadisesinden söz etmemiştir. Rivâyetin geri kalan kısmı, önceki rivâyet ile benzeri ifadelere sahiptir.¹³⁶⁵

Hadisin İbn Aclân rivâyetlerinde vahiyden söz edilirken, Saîd rivâyetlerinde vahye temas edilmemiş, sadece Hz. Peygamber’in bir müddet susup adamın sorusunu cevapladığı nakledilmiştir. Bu konuda Atâ b. Yesâr rivâyetleri, İbn Aclân rivâyetleri ile uyum arzemektedir. Atâ b. Yesâr’dan gelen rivâyete göre, Ebû Saîd şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) bir ara hutbe veriyordu. Şöyle buyurdu: “Hakkınızda en çok korktuğum şey, sizlere dünya süs ve zinetleri açıldığı zaman sizin, sizden öncekiler gibi dünya için yarışmanız ve onun sizleri, sizden öncekileri helak ettiği gibi helak etmesidir.” Bedeviye benzer bir adam kalktı ve “Ey Allah’ın Resûlü! Hayır, şer getirir mi?” diye sordu. Resûlullah (s.a.) bir müddet sustu. Hatta biz ona vahiy indiğini düşündük (حتى ظننا أنه أوحى إليه). Sonra alnındaki terleri silerken şöyle buyurdu: “Soru soran nerede? Hayır, sadece hayır getirir. Baharın bitirdikleri ya öldürür ya da ölüme yaklaştırır. Ancak yeşillik yiyenler hariçtir. O, yer hatta böğürleri şişer. Sonra güneşe döner, bevleder ve dışkı çıkarır. Miskine, fakire ve akrabaya infakta bulunan mal sahibi ne güzeldir.”¹³⁶⁶

Bu hadis Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisin aynı isnadla nakledilen Tayâlisî rivâyeti ise şöyledir:

Hiz. Peygamber minbere oturdu, biz de etrafına oturduk. O “Hakkınızda kendimden sonra korktuğum şey, dünya süs ve zinetlerinin size açılmasıdır” buyurdu. Bunun üzerine bir adam “Hayır, şer getirir mi?” diye sordu. Hiz. Peygamber sustu. Adama “Sana ne oluyor da Hiz. Peygamber’le konuşuyorsun? Halbuki o seninle konuşmuyor” denildi. Bu sırada ona vahiy indiğini gördük (ورينا أنه ينزل عليه). Sonra vahiy hali geçti, Hiz. Peygamber (yüzündeki) terleri sildi. Ardından “Soru soran nerede?” diye sordu. Sanki onu övüyordu. Şöyle buyurdu: “Hayır, şer getirmez. Baharın bitirdiği şeyler, öldürür veya ölüme

¹³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 19 (III, 7). Hadis için bk. Humeydî, *Müsned*, II, 325-326; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 84-85; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 371, XI, 576-577; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 311.

¹³⁶⁵ Müslim, Zekât 121; İbn Mâce, Fiten 18; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 20-22; Râmehurmuzî, *Emsâl*, s. 43.

¹³⁶⁶ Ma‘mer, *Câmi‘*, XI, 96; Buhârî, Cihâd 37; İbnu’l-A‘râbî, *Zühed*, s. 81; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 22-23.

yaklaştırır. Ancak yeşillik yiyenler müstesnadır. Çünkü o, yer ve böğürleri iyice dolar. Sonra güneşe döner, bevleder, dışkısını çıkarır ve istediği gibi otlar. İşte bu mal da yeşil ve tatlıdır. Müslümanın miskine, yetime ve yolda kalana verdiği malı ne güzeldir. O malı haksız olarak alan ise yiyip de doymayan gibidir ve o mal, kıyâmet gününde o kişinin aleyhinde şahitlik yapacaktır.”¹³⁶⁷

Yine aynı isnada sahip Ahmed b. Hanbel rivâyetine göre, Ebû Saîd şöyle demiştir:

“Adam, hayır şer getirir mi? diye sordu. Resûlullah (s.a.) soruya cevap vermeyip sustu. Cebrâîl’in ona vahiy indirmekte olduğunu gördük... Resûlullah (s.a.)’den bu hal kalktı ve terlerini silmeye başladı...”¹³⁶⁸

İsmail b. Ebî Übeys > Mâlik b. Enes > Zeyd b. Eslem > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile gelen rivâyette ise şöyle denilmiştir:

“Resûlullah (s.a.) sustu. Hatta ona vahiy indiğini düşündük (حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنَزَّلُ عَلَيْهِ). Sonra alnını silmeye başladı...”¹³⁶⁹

Hadisin Ebû’t-Tâhir > İbn Vehb tariki ile Mâlik’ten gelen rivâyetinde vahiy hadisesinden söz edilmemiş, adamın sorusu üzerine Hz. Peygamber’in üç defa “*hayır, sadece hayır getirir...*” buyurduğu bildirilmiştir.¹³⁷⁰

Hadisin gerek Mâlik rivâyetinde gerekse diğer rivâyetlerinde vahiyden söz edilmektedir. Bu da hadisin aslında vahiy ile ilgili ifadelerin bulunduğunu göstermektedir. Burada vahiy ile ilgili kısmın hadisin aslında bulunduğu bir başka delil de Taberânî’nin Abdullah b. Yusuf, Beyhakî’nin ise İsmail b. Ebî Üveys tarikleri ile Mâlik b. Enes’ten tahrîc ettikleri rivâyetlerdir. Bu rivâyetlere göre de Resûlullah (s.a.) adamın sorusu üzerine susmuş, Ebû Saîd bunun üzerine “*ona vahiy indiğini düşündük*” demiştir.¹³⁷¹

Taberî, Ebû Saîd rivâyetini “*Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır,*

¹³⁶⁷ Tayâlisî, *Müsned*, II, 568. Hadisin bu isnadla gelen diğer rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 56 (III, 21); Buhârî, Zekât 47; Müslim, Zekât 123; Nesâî, Zekât 81, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 48; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 524-525; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 19-20; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 281, *Şuabu’l-îmân*, VII, 275, *Delâil*, VI, 528.

¹³⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 56 (III, 21).

¹³⁶⁹ Buhârî, Rikâk 7.

¹³⁷⁰ Müslim, Zekât 122.

¹³⁷¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, VI, 341-342; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, VII, 274-275.

onları görendir”¹³⁷² âyetinin tefsiri ile ilgili olarak aktararak, hadis ile âyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.¹³⁷³

Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber’e vahiy indiği bildirilmektedir. Sadece Saîd b. Ebî Saîd rivâyeti ile İbn Vehb tariki ile gelen Mâlik rivâyetinde vahiyden söz edilmemiştir. Fakat hadisin diğer tüm rivâyetlerinde vahiy indiğinin bildirilmiş olması, İbn Vehb ve Saîd b. Ebî Saîd’in ya da onlardan rivâyette bulunan ravilerin hadisi tam olarak zabtedemediklerini göstermektedir.¹³⁷⁴

Ebû Saîd rivâyetlerinde Hz. Peygamber’e vahiy geldiği ve onun, bu sayede sorulan soruya cevap verdiği bildirilmişse de bu konuda gerçekten vahiy mi geldiği yoksa bunun Ebû Saîd el-Hudrî’nin bir yorumumu olduğu tartışılabilir. Zira Hz. Peygamber’in, sorulan soruya vereceği cevabı bir müddet düşünmesi ve bu esnada terlemiş olması Ebû Saîd’in ve diğer sahâbîlerin ona vahiy geldiğini zannetmelerine sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in burada gerçekten vahiy almış olması da mümkündür. Fakat hadisin bir başka sahâbîden rivâyet edilmemiş olması kesin bir neticeye varmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber’in kendisine vahiy geldiğinden söz etmemiş olması da mutlak olarak Kur’ân dışı bir vahyin kabulüne engel olmaktadır.

J. ARŞI TAŞIYAN MELEKLER

Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyetlerde, Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e Kur’ân dışında da bazı bilgiler verdiği fakat Allah Resûlü’nün bu bilgileri ancak izin verilmesi durumunda insanlara anlatabildiğinden söz edilmektedir.

¹³⁷² Şûrâ 42/27.

¹³⁷³ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 510. Taberî, burada hadisin isnadını vermemiş, “Bize zikredildi” diyerek hadisi aktarmıştır.

¹³⁷⁴ Bünyamin Erul, burada vahiyden söz eden rivâyetlerde idrac veya ihtisar bulunabileceğini belirtmişse de [Bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 212, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 67], hadisin iki tariki hariç diğerlerinde vahiyden söz edilmesi ve benzeri ifadelerin Ebû Saîd’den rivâyette bulunan İyâz b. Abdullah ve Atâ b. Yesâr rivâyetlerinde yer almış olması vahiy ile ilgili ifadelerin idrac olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bir başka ifade ile hadisin bu ifade ile Ebû Saîd el-Hudrî’den geldiği açıktır. Ayrıca bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 211-213, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 66-67; Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-,” s. 288-289.

a) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Câbir'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ'nın arşını taşıyan meleklerden birisini anlatmam için bana izin verildi (أَإِن لِّي أَن أُحَدِّثَ عَنْ مَلَكٍ مِنْ مَلَائِكَةِ اللَّهِ مِنْ حَمَلَةِ الْعَرْشِ). Onun kulak memesi ile omuzu arasındaki mesafe yedi yüz yıldır.”¹³⁷⁵

Ebû Davud (ö. 275/889) bu hadisi İbrahim b. Tahmân tariki ile rivâyet etmiştir. Hadisin İbrahim b. Tahmân'ın *Meşyeha*'sında yer alan rivâyetinde “bana izin verildi” yerine “Rabbim bana izin verdi” denilmiştir.¹³⁷⁶

Taberânî, söz konusu hadisi Muhammed b. Münkedir'den sadece Musa b. Ukbe'nin, ondan da İbrahim b. Tahmân'ın (ö. 163/779) rivâyet ettiğini söylemiştir. İbrahim b. Tahmân'dan da Ahmed b. Hafs rivâyette teferrüd etmiştir.¹³⁷⁷ Ancak hadis, isnad yönünden sahihtir.¹³⁷⁸

Muhammed b. Aclân > Muhammed > Câbir ve İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyette Hz. Peygamber'e, ayağı yedinci gökte olan ve arşın boynuzunun üzerinde bulunduğu, omuzu ile kulak memesinin arasında, hızlı uçan bir kuşun yüz yılda alabileceği bir uzaklık bulunan bir meleği anlatması için izin verildiğinden söz edilmektedir.¹³⁷⁹ Ancak hadisin bu rivâyeti zayıftır.¹³⁸⁰

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inde yer alan ve Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

“Bana, ayağı yedinci semâda olan ve omuzlarında arşın bulunduğu bir meleği anlatmam için izin verildi. O şöyle der: (Ey Rabbim) her nerede isen ve her nerede olursan Senin şanın yücedir.”¹³⁸¹

Hadisin bu rivâyeti, Amr en-Nâkıd > İshâk b. Mansûr > İsrâîl > Muâviye b. İshâk > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Bu konuda Ebû

¹³⁷⁵ Ebû Dâvud, *Sünne* 18. Hadisin diğer rivâyetleri için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 465; Ebû Şeyh, *Azame*, III, 948-949; Beyhakî, *Esmâ*, s. 504; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, X, 194-195.

¹³⁷⁶ İbrahim b. Tahmân, *Meşyeha*, s. 72.

¹³⁷⁷ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 229; Elbânî, *Sahîha*, I, 232-233.

¹³⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 859; Elbânî, *Sahîha*, I, 232-233.

¹³⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 158.

¹³⁸⁰ Bk. Elbânî, *Sahîha*, I, 233.

¹³⁸¹ Ebû Ya'la, *Müsned*, V, 503-504.

Hureyre'den nakledilen bir başka rivâyet tespit edilememişse de Heysemî (ö. 807/1405), hadisın bu rivâyetinin sahîh olduğunu söylemiştir.¹³⁸²

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Arşı taşıyan meleklerden birisini anlatmam için bana izin verildi. Onun ayağı yerin en altındadır ve boynuzunun üzerinde de arş vardır. Kulak memesi ile omuzunun arası hızlı uçan bir kuşun yediyüz yılda alabileceği bir yol kadardır. Melek, “Nerede olursan ol senin şanın yücedir” der.”¹³⁸³

Bu rivâyet, Abdullah b. Münkedir > Münkedir b. Muhammed > Muhammed b. Münkedir > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilmiş olup Abdullah b. Münkedir ve babasından dolayı zayıftır. Heysemî ve Münâvî (ö. 1031/1622), Abdullah b. Münkedir ve babasının zayıf olduğunu söylemiş, Zehebî (ö. 748/1348) de Abdullah b. Münkedir'de cehalet bulunduğunu ve onun münker hadisler rivâyet ettiğini belirtmiştir.¹³⁸⁴

Bu konuda tespit edilebilen rivâyetler bunlardır. Bu rivâyetlerden Câbir ve Ebû Hureyre rivâyetleri sahîh kabul edilmiştir. Ancak her iki rivâyet isnad yönünden ferddir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de arşı taşıyan meleklerden söz ederek şöyle buyurmaktadır: “Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rableri'ni hamd ile tesbih eder, O'na iman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler).”¹³⁸⁵

Kurtubî (ö. 671/1273), Hz. Peygamber'e arşı taşıyan meleklerden birisini anlatması için izin verildiğini bildiren hadise bu âyetin tefsirinde yer vererek hadisın âyet ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir.¹³⁸⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise hadisın “Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbin'in arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir”¹³⁸⁷ âyetinin tefsiri ile ilgili olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁸

¹³⁸² Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 105-106, VIII, 173. Ayrıca bk. Dârekutnî, *İlel*, VIII, 156; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 901.

¹³⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 36.

¹³⁸⁴ Bk. Zehebî, *Mizân*, IV, 205; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 105; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 901.

¹³⁸⁵ Mü'min 40/7.

¹³⁸⁶ Kurtubî, *Câmi'*, XVIII, 331.

¹³⁸⁷ Hâkka 69/17.

Hız. Peygamber'e arşı taşıyan meleklerden birisini anlatması için izin verildiğini bildiren rivâyetler, onun, arşı taşıyan melekler hakkında bilgi sahibi olduğunu ve onların büyüklüklerini¹³⁸⁹ ashâbına anlatması için kendisine izin verildiğini haber vermektedir. Münâvî, Hız. Peygamber'e izin verilmesini şöyle açıklamıştır: "Gayb bilgisi Allah Teâlâ'ya mahsustur. Muttalî kıldığı kimseler, bunu ancak O'nun izin vermesi halinde insanlara anlatabilirler."¹³⁹⁰

K. KOMŞU HAKKI

"Müslümanlar, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücut gibidirler. Vücutun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bundan dolayı uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar"¹³⁹¹ buyuran Hız. Peygamber, Müslümanları birlik ve beraberlik içinde yaşamaya ve birbirlerine destek olup yardım etmeye çağırmıştır. Bunu sağlamak amacı ile de özellikle sünnette akraba ilişkileri yanında komşuluk ilişkileri üzerinde de önemle durulmuş, bu konuda pek çok hadis vârid olmuştur. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Ebû Hureyre, Hız. Âişe, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme ve Zeyd b. Sâbit'ten nakledilen bazı rivâyetlere göre, Hız. Peygamber'in komşuluk ilişkilerini geliştirme çabalarına bu kadar önem vermesinin ardında Kur'ân dışı bir vahiy bulunmaktadır.

a) Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Cebrâîl bana komşu hakkını o kadar çok tavsiye etti ki, sonunda komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim (مَا زَالَ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوصِينِي بِالْجَارِ)."
Veya şöyle buyurdu: "Komşuyu komşuya mirasçı kılmasından korktum."¹³⁹²

¹³⁸⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 859.

¹³⁸⁹ Bu rivâyetlerde yer alan 70, 100 veya 700 yıl gibi mesafe bildiren sayılar, çokluğu ifade etmektedir. Bu tür çokluk bildiren sayılar, gerçekten o mesafenin o kadar olduğunu bildirmek için değil meleklerin ne kadar büyük olduklarını anlatmak için kullanılmaktadır. Bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 901.

¹³⁹⁰ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 901.

¹³⁹¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 424-425; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 102; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 89; Ahmed b. Hanbel, VI, 272, 276-279, 293 (IV, 268, 270, 276); Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66, 67.

¹³⁹² Ahmed b. Hanbel, II, 421 (II, 85); Buhârî, Edeb 28, *el-Edebü'l-müfred*, s. 39; Müslim, Birr 141; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 90; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 209-210; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 44; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 71.

Hadis İbn Ömer'den yalnızca Ömer b. Muhammed b. Zeyd > Muhammed b. Zeyd isnadı ile nakledilmiştir.

b) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “*Cebrâîl bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım*” buyurmuştur.¹³⁹³

Hadis, Beşîr b. Süleyman, Zübeyd ve Davud b. Şâbûr tarafından Mücâhid b. Cebr tariki ile İbn Amr'dan nakledilmiştir. Süfyân b. Uyeyne > Beşîr b. Süleyman > Mücâhid tariki ile nakledilen bazı rivâyetlerde İbn Amr'ın bu hadisi, bir olay esnasında zikrettiğinden söz edilmektedir. Rivâyete göre, Abdullah b. Amr, bir koyun kesilmesini emrettikten sonra bu koyunun etinden Yahudi komşusuna hediye edilip edilmediğini sormuş ve “Resûlullah (s.a.)’i “*Cebrâîl bana komşu hakkını o kadar çok tavsiye etti ki, sonunda komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” buyururken işittim” demiştir.¹³⁹⁴

Beşîr b. Süleyman tariki ile Mücâhid'den nakledilen bir başka rivâyete göre İbn Amr, hizmetçisine kesmiş olduğu koyunun etinden ilk önce Yahudi komşusuna vermesini söylemiş, çevredekilerin bu durumu garipsemeleri üzerine “*Resûlullah (s.a.)’in komşuyu tavsiye ettiğini işittim. Hatta komşuyu komşuya mirasçı kılacağından korktuk veya mirasçı kılacağımı düşündük*” demiştir.¹³⁹⁵ Her ne kadar bu rivâyette Cebrâîl'den söz edilmemişse de muhtemelen bu durum Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn'den kaynaklanmıştır. Zira Beşîr b. Süleyman, Zübeyd ve Davud b. Şâbûr tarikleri ile nakledilen diğer rivâyetlere göre, komşu hakkında tavsiyede bulunan Cebrâîl'dir.

¹³⁹³ Ahmed b. Hanbel, II, 592 (II, 160); Bezzâr, *Müsned*, VI, 371; Harâîfî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88-89; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 32.

¹³⁹⁴ İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 176; Humeydî, *Müsned*, II, 270-271; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 40; Ebû Dâvud, *Edeb* 122; Tirmizî, *Birr* 28. İbnu'l-Mübarek rivâyetinde Abdullah b. Amr yerine sehven Abdullah b. Ömer denilmiştir. Humeydî rivâyetinde ise isnad Mücâhid b. Cebr > Muharrer b. Kays b. Sâib > İbn Amr denilerek verilmiştir. Buhârî ve Tirmizî rivâyetleri, Süfyân b. Uyeyne > Davud b. Şâbur ve Ebû İsmail > Mücâhid isnadı ile Abdullah b. Amr'dan gelmiştir.

¹³⁹⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 220; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 44; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 220; Beyhakî, *Âdâb*, s. 35-36.

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Hadisin Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyetinde Resûlullah (s.a.)'in “*Cebrâîl bana komşu hakkını o kadar çok tavsiye etti ki, sonunda komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” buyurduğu haber verilmektedir.¹³⁹⁶

Hadisi Ebû Hureyre'den Ubeydullâh b. Abdillâh b. Mevheb,¹³⁹⁷ Davud b. Ferâhîc¹³⁹⁸ ve Mücâhid¹³⁹⁹ rivâyet etmişlerdir.

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Hadisin Hz. Âişe'den gelen rivâyeti ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Cebrâîl bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki, sonunda komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim.”¹⁴⁰⁰

Hadis Amra bint Abdirrahmân, Mücâhid ve Urve tarikleri ile Hz. Âişe'den tahrîc edilmiştir. Ümmü Hânî tariki ile Hz. Âişe'den nakledilen ve Beyhakî'nin zayıf olduğuna işaret ettiği bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

Cebrâîl bana kırk eve kadar komşuyu tavsiye etti (أوصاني جبريل عليه السلام بالجار إلى (أربعين داراً). On ev şuradan, on ev şuradan, on ev şuradan, on ev de şuradan. (Hadisin ravilerinden) İsmail dedi ki: Sağından, solundan, önünden ve arkasından (onardan) kırk ev.¹⁴⁰¹

¹³⁹⁶ İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 170, *Zühd*, s. 222; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 241; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, V, 220; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, I, 190; Ahmed b. Hanbel, III, 88, 200, 570, 604-605, 752 (II, 259, 305, 445, 458, 514); Hennad, *Zühd*, II, 503; İbn Mâce, *Edeb* 4; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 221, 222; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 89; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 227-228; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 71.

¹³⁹⁷ İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 170, *Zühd*, s. 222; Hennâd, *Zühd*, II, 503.

¹³⁹⁸ İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 241; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, V, 220; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, I, 190; Ahmed b. Hanbel, III, 88, 604-605, 752 (II, 259, 458, 514); Tahâvî, *Müşkil*, VII, 222; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 89; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 227-228; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 71.

¹³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, III, 200, 570 (II, 305, 445); İbn Mâce, *Edeb* 4; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 221.

¹⁴⁰⁰ Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 329; İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 179, 180; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 396-397; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, V, 220; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, III, 1005; Ahmed b. Hanbel, VIII, 61-62, 144, 221, 357, 466 (VI, 52, 91, 125, 187, 238); Buhârî, *Edeb* 28, *el-Edebü'l-müfred*, s. 39, 40; Müslim, *Birr* 140; İbn Mâce, *Edeb* 4; Ebû Dâvud, *Edeb* 122; Tirmizî, *Birr* 28; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 217-219; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 226-227; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 194; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 450, VII, 44, VIII, 19, *Âdâb*, s. 30, 34.

¹⁴⁰¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 451.

e) Câbir Rivâyeti

Câbir'den nakledilen rivâyete göre, o, Hz. Peygamber'in yanında beyaz bir adam görerek onun kim olduğunu sormuş, Hz. Peygamber bu soruya “*O, Rabbim'in elçisi olan Cebrâîl (a.s.)'dır. Bana komşuyu o kadar çok vasiyyet etti ki, komşu için miras belirleyecek zannettim*” buyurarak cevap vermiştir.¹⁴⁰²

Hadisin bu rivâyeti, Fadl b. Mübeşşir > Câbir isnadı ile nakledilmiş olup Fadl b. Mübeşşir'den dolayı zayıftır.¹⁴⁰³

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Cebrâîl'in komşuyu tavsiye ettiğini bildiren rivâyetlerden birisi de Enes b. Mâlik'ten nakledilmiştir. Bu rivâyette de Hz. Peygamber'in, Cebrâîl'in komşu hakkını sürekli tavsiye etmesinden dolayı komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettiğinden söz edilmektedir. Muhammed b. Sâbit b. Eslem > Sâbit b. Eslem > Enes isnadı ile nakledilen¹⁴⁰⁴ hadisin bu rivâyeti, Muhammed b. Sâbit b. Eslem'den dolayı zayıftır.¹⁴⁰⁵

Yine Enes'den nakledilen bir başka rivâyette, Resûlullah (s.a.) birisi ile görüşmekte iken Ensârdan bir kişi gelmiş fakat selâm vermemiştir. Allah Resûlü ile görüşmekte olan Cebrâîl, o kişinin neden selâm vermediğini sormuş ve selâm verseydi ona karşılık vereceğini söylemiştir. Allah Resûlü o kişiye neden selâm vermediğini sormuş, o da Hz. Peygamber'in o esnada birisi ile görüşmesinden dolayı selâm vermediğini bildirmiştir. Resûlullah (s.a.)'in, onun Cebrâîl olduğunu haber vermesi üzerine sahâbî, ne konuştuklarını sormuş, Allah Resûlü “*Bana komşuyu tavsiye etti. Hatta o kadar çok tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” buyurmuştur.¹⁴⁰⁶

Bu rivâyet, Yezîd b. Ebân er-Rakâşî > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilmiş olup Yezîd'den dolayı zayıftır. Ahmed b. Hanbel onun “münkeru'l-hadîs,” Nesâî ise

¹⁴⁰² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 44.

¹⁴⁰³ Bk. Elbânî, *Zaîfu'l-Edebi'l-Müfred*, s. 31.

¹⁴⁰⁴ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 311.

¹⁴⁰⁵ Yahya b. Maîn, Buhârî ve Nesâî, Muhammed b. Sâbit'in zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Zehebî, *Mizân*, VI, 85; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 213.

¹⁴⁰⁶ Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 87.

“metrûk” olduğuna hükmetmiş, İbn Hibbân ise ondan rivâyette bulunmanın helal olmadığını belirtmiştir. Başkalarınca da zayıf kabul edilen Yezîd, ayrıca kıssacı olmakla da eleştirilmiştir.¹⁴⁰⁷

g) Ebû Ümâme el-Bâhilî Rivâyeti

Ebû Ümâme’den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) “*Cebrâîl bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” buyurmuştur.¹⁴⁰⁸ Taberânî, hadisi benzeri lafızlarla Şeddâd Ebû Ammâr¹⁴⁰⁹ ve Muhammed b. Ziyâd¹⁴¹⁰ isnadları ile Ebû Ümâme el-Bâhilî’den rivâyet etmiştir.¹⁴¹¹

h) Zeyd b. Sâbit Rivâyeti

Zeyd b. Sâbit rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) “*Cebrâîl bana komşuyu vasiyyet etti. Öyleki, komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” buyurmuştur.¹⁴¹²

Heysemî, hadisin ravilerinden Muttalib b. Abdillâh’ın sika bir ravi olmasına rağmen kendisinde zayıflık bulunduğunu, diğer ravilerin ise güvenilir kimseler olduklarını belirtmiştir.¹⁴¹³

Bu konuda ayrıca Hasen el-Basrî’den nakledilen mürsel bir rivâyet vardır.¹⁴¹⁴

Cebrâîl’in komşu hakkını tavsiye ettiğini bildiren hadis, pek çok sahâbîden sahîh isnadlarla rivâyet edilmiştir. Böylece, komşu hakları konusunda Hz. Peygamber’in, Kur’ân vahyi dışında Cebrâîl vasıtası ile bilgilendirildiği anlaşılmaktadır.

Buhârî, “Cebrâîl’in komşu hakkını tavsiye ettiğini” bildiren hadisi “*Allah’a ibâdet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında*

¹⁴⁰⁷ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 448-449; Zehebî, *Mizân*, VII, 232-233.

¹⁴⁰⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IV, 277, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, II, 8.

¹⁴⁰⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IV, 277.

¹⁴¹⁰ Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, II, 8.

¹⁴¹¹ Hadisin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan ve Muhammed b. Ziyâd tariki ile nakledilen rivâyetinde Ebû Ümâme’nin “Resûlullâh (s.a.)’in komşuyu vasiyyet ettiğini işittim. Öyleki komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim” dediği bildirilmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VII, 431 (V, 267). Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 211.

¹⁴¹² Tahâvî, *Müşkil*, VII, 220; Harâitî, *Mekârimu’l-ahlâk*, s. 90; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kevâid*, III, 351-352, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, III, 274.

¹⁴¹³ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 213.

¹⁴¹⁴ Bk. Ma‘mer, *Câmi‘*, XI, 6-7.

bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez”¹⁴¹⁵ âyetinin tefsiri ile ilgili olarak aktarmıştır.¹⁴¹⁶

Buhârî’nin söz konusu hadisle bağlantısına dikkat çektiği bu âyetin dışında Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan komşu haklarından, komşuya iyi davranılmasından bahseden bir başka âyet bulunmamaktadır. Oysaki hadis külliyyatında komşu haklarına özellikle vurgu yapan onlarca rivâyete rastlanır.¹⁴¹⁷ Bunda, Cebrâîl’in komşu hakları konusundaki tavsiyelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

L. ŞEYTANLARA KARŞI DUA

“Ey Resûl! Rabbin’den sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez”¹⁴¹⁸ buyuran Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’i insanların kendisine zarar vermesinden koruyacağını vaad etmiştir. Bazı rivâyetlerde anlatıldığına göre, bu koruma yalnız insanlara karşı değil cin ve şeytanlara karşı da olmaktadır.

a) Abdullah b. Mes’ûd Rivâyeti

Yahya b. Saîd el-Ensârî’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), geceleyin bir yere götürüldü. Orada, bir meşale ile kendisini arayan bir cin gördü. Resûlullah (s.a.), her nereye dönse onu görüyordu. Cebrâîl ona “Sana, okuduğun zaman onun meşalesini söndürecek ve onu yüzüstü düşürecek bir duâ öğretilir mi?” dedi. Resûlullah (s.a.) “Evet” dedi. Cebrâîl şöyle dedi: “De ki: Gökten inen şerden, semâya yükselen şerden, yeryüzünde yarattığı şerden ve yerin altından çıkan şerlerden, gece ve gündüzün fitnesinden, gece ve gündüz meydana gelen hayırlı şeylerin dışındaki musibetlerden, Allah’a ve hiçbir iyi veya kötünün ulaşamayacağı O’nun kelimelerine sığınırım. Ey Rahmân olan Allah’ım!”¹⁴¹⁹

Hadisi Mâlik b. Enes, Yahya b. Saîd el-Ensârî’den mürsel olarak rivâyet etmiştir. İbn Abdilber, bir topluluğun hadisi Yahya b. Saîd’den rivâyet ettiklerini

¹⁴¹⁵ Nisâ 4/36.

¹⁴¹⁶ Bk. Buhârî, Edeb 28.

¹⁴¹⁷ Komşu hakları ve komşuya yardım etmekle ilgili hadisler için bk. Harâitî, *Mekârimu’l-ahlâk*, s. 87-100.

¹⁴¹⁸ Mâide 5/67.

¹⁴¹⁹ Mâlik, Şa‘r 10. Mâlik tariki ile nakledilen bir rivâyet için bk. Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 237.

söylemiş ve hadisin Yahya b. Saîd el-Ensârî > Muhammed b. Abdurrahmân b. Sa'd b. Zûrâre > Ayyâş eş-Şâmî > Abdullah b. Mes'ûd isnadı ile gelen muttasıl rivâyetini aktarmıştır.¹⁴²⁰ Bu rivâyete göre, İbn Mes'ûd, cin gecesi Resûlullah (s.a.) ile birlikte olduğunu ve onun okumaya başladığını, bir cinin ise ona yaklaştığını haber vermektedir. Cinin yaklaşması üzerine Cebrâîl Hz. Peygamber'e "*Sana, onu yüzüstü düşürecek ve meşalesini söndürecek bir duâ öğretelim mi?*" diyerek önceki rivâyette zikri geçen duâyı öğretmiş, bunun üzerine cin yüzüstü yere kapaklanmış, ateşi de sönmüştür.¹⁴²¹ Taberânî'nin Yahya b. Saîd el-Ensârî > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > İbn Mes'ûd isnadı ile tahrîc etmiş olduğu rivâyette de benzeri bir durumdan söz edilmektedir.¹⁴²²

Hadisin Beyhakî rivâyetine göre Yahya b. Saîd, "Şamlılardan, kendisine Abbâs denilen bir adamın İbn Mes'ûd vasıtası ile Peygamber (s.a.)'den şunu haber verdiğini işittim" diyerek hadisi rivâyet etmiştir.¹⁴²³

Yahya b. Saîd tariki ile nakledilen bu hadisin isnadında ihtilaf bulunmaktadır ve bundan dolayı hadise sahîh hükmü vermek zordur. Ayrıca hadis, sahîh olarak rivâyet edilen "Cin gecesi Resûlullâh (s.a.)'in yanında sahâbeden kimse yoktu" hadisine muhalif olduğu gerekçesi ile "münker" sayılmıştır.¹⁴²⁴ Fakat bu konuda diğer sahâbîlerden de bazı rivâyetler nakledilmiştir.

b) Abdurrahmân b. Hanbeş Rivâyeti

Ebû't-Teyyâh'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir adam Abdurrahmân b. Hanbeş'e "Resûlullah (s.a.), şeytanlar kendisini tuzağa düşürdükleri gece nasıl davrandı?" diye sordu. Abdurrahmân şöyle dedi: "Şeytanlar, Resûlullah (s.a.)'e vadilerden çıkarak ve dağlardan inerek geldiler. Onların içinde, yanında (elinde) bir meşale bulunan ve onunla Resûlullah (s.a.)'i yakmak isteyen bir şeytan vardı. Hz. Peygamber ondan korktu. -Ca'fer zannederim geri çekilmeye başladı dedi.- Cebrâîl geldi ve "Ey Muhammed! Söyle" dedi. Hz. Peygamber "Ne söyleyeyim?" diye sordu. Şöyle şöyle dedi: "Yarattıklarının şerrinden, gökten inenlerin şerrinden ve gökyüzüne çıkanların şerrinden, yeryüzünde yarattıklarının

¹⁴²⁰ Nesâî de, hadisi Muhammed b. Yahya b. Abdillâh'tan rivâyet etmiştir. Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 237.

¹⁴²¹ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 112-113.

¹⁴²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 23, *Duâ*, s. 323. Heysemî, Taberânî'nin bu hadisi *el-Mu'cemu's-sagîr*'de tahrîc ettiğini ve hadisin isnadında meçhûl raviler bulunduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 131. Taberânî bu hadisi *el-Mu'cemu's-sagîr*'de değil *el-Mu'cemu'l-evsat*'ta tahrîc etmiştir.

¹⁴²³ Beyhakî, *Esmâ*, s. 388-389.

¹⁴²⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXIV, 201. Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/2, 1252-1254.

şerrinden ve yerin altından çıkanların şerrinden, gece ve gündüz fitnelerinin şerrinden, hayır getirenler hariç gece ve gündüz gelen musibetlerden, hiçbir iyi veya kötünün ulaşamayacağı Allah'ın tam olan kelimelerine sığınıyorum. Ey Rahmân (olan Allah'ım).” Bunun üzerine şeytanın ateşi söndü ve Allah Teâlâ onları hezimete uğrattı.¹⁴²⁵

Hadis Abdurrahmân b. Hanbeş'ten, Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh Yezîd b. Humeyd isnadı ile nakledilmiştir.¹⁴²⁶ Ca'fer b. Süleyman'ın, ferd kaldığı rivâyetleri ile ihticâc edilemeyeceği belirtilmektedir. Birçok kimse Ca'fer'in münker hadisler rivâyet ettiğini ifade etmiş, Ukaylî “hadisleri münkerdir” değerlendirmesinde bulunmuş, Ali b. Medinî ise rivâyetlerinin büyük kısmının Sâbit tariki ile geldiğini ve Sâbit dışında nakletmiş olduğu hadislerin münker olduğunu söylemiştir. Buhârî de hadisin isnadında ihtilaf bulunduğunu haber vermiştir.¹⁴²⁷ Tüm bu bilgiler, hadisin bu rivâyetinin zayıf olduğunu göstermektedir.¹⁴²⁸

c) Ebû Eyyûb Rivâyeti

A'meş > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ebû Eyyûb isnadı ile nakledildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

Bana cinlerden bir ifrit geldi, elinde bir meşale vardı. Üç defa Kur'ân okudum fakat korkmadı. Cebrâîl bana şöyle dedi: “De ki: İyi veya kötülerin ulaşamayacağı Allah'ın tam olan kelimelerine sığırım.”¹⁴²⁹

Hadisin bu rivâyeti, isnadındaki Muhammed b. Humeyd er-Râzî'den dolayı zayıftır. Buhârî, Muhammed b. Humeyd hakkında ihtilaf bulunduğunu söylemiş, Nesâî, onun sika olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Muhammed b. Humeyd'in hadis hırsızlığı yaptığı, yalana çok düşkün olduğu söylenmiş, birçok kimse onun yalancı olduğunu ifade

¹⁴²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 51, VI, 80; Ahmed b. Hanbel, V, 326-327 (III, 419); Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 248-249; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 56-57; İbnu's-Sünnî, *Amelu'l-yevm*, s. 226; İbn Kâni, *Mu'cem*, II, 173; Ezdî, *Mahzûn*, s. 122; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 1836-1837, *Delâil*, I, 191, VII, 95, *Esmâ*, 41-42; İbn Abdilber, *Temhid*, XXIV, 114. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 131.

¹⁴²⁶ Abdurrahmân b. Hanbeş'in sahâbî olup olmadığı konusunda bazı tereddütler vardır. Yukarıda sözü edilen hadise dayanılarak sahâbî olduğu kabul edilmiştir. Bezzâr, bu hadisten başka rivâyeti bulunduğunu bilmediğini söylemiş, İbn Mende, söz konusu hadisin mürsel olduğunu iddia etmiştir. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 1158.

¹⁴²⁷ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, I, 205-206; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 481; Zehebî, *Mizân*, II, 136-139; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 567-569; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXIV, 200-201.

¹⁴²⁸ Ayrıca bk. Elbânî, *Sahiha*, VI/2, 1250-1252.

¹⁴²⁹ Ebû Nuaym, *Târihu İsfehân*, I, 289-290.

etmiştir. O, hadislerin metinleri ile isnadlarını değiştirmekle de eleştirilmiştir.¹⁴³⁰ Bu bilgiler, hadisin bu rivâyetinin de ileri derecede zayıf olduğuna delildir.

d) Hâlid b. Velîd Rivâyeti

Hâlid b. Velîd'den nakledilen rivâyette Hz. Peygamber'in önceki rivâyetlerde zikri geçen duâyı, bir başka münasebetle okuduğundan söz edilmektedir. Rivâyet şöyledir:

Hâlid b. Velîd, Peygamber (s.a.)'e geldi ve hissetmiş olduğu üzüntüden¹⁴³¹ dolayı şikâyetle bulundu. Hz. Peygamber ona dedi ki: Sana Rûhu'l-Emîn Cebrâîl'in bana öğretmiş olduğu duâyı öğreteyim mi? Cebrâîl bana şöyle dedi: "Cinlerden bir ifrit sana tuzak kurdu. Yatağına yattığında şöyle de: Gökten inenlerin şerrinden, gökyüzüne çıkanların şerrinden, yeryüzünde yarattıklarının şerrinden, yeraltından çıkanların şerrinden ve hayır getirenler hariç gece ve gündüz gelen musibetlerden, iyi veya kötülerin ulaşamayacağı Allah'ın tam olan kelimelerine sığınırım."¹⁴³²

Hadisi benzeri lafızlarla Hâlid b. Velîd'den Ebû Râfi',¹⁴³³ Hatîm¹⁴³⁴ ve Ebû'l-Âliye¹⁴³⁵ rivâyet etmişlerdir. İbn Ebî Şeybe tarafından Yahya b. Ca'de tariki ile nakledilen rivâyete göre, Hâlid geceleri korktuğunu söylemiş, Hz. Peygamber ona, "Cebrâîl bana cinlerden birinin sana tuzak kurduğunu haber verdi" deyip söz konusu duâyı öğretmiştir.¹⁴³⁶

Abdurrahmân b. Sâbit¹⁴³⁷ ve Büreyde¹⁴³⁸ tarikleri ile nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in Hâlid'e duâ öğrettiği bildirilmiş fakat Cebrâîl'den söz edilmemiştir.

¹⁴³⁰ Bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 69-70; Ukaylî, *Duâfâ*, IV, 1222; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 232-233; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 321; Zehebî, *Mizân*, VI, 126-127.

¹⁴³¹ Taberânî rivâyetinde geceleri korktuğundan söz edilmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 119.

¹⁴³² Ma'mer, *Câmi'*, XI, 35; Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 80; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 151; İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 241; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 119, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 13, *Duâ*, s. 332; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 175, *Delâil*, VII, 95-96. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 241; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 129-130; Elbânî, *Sahiha*, VI/1, 535.

¹⁴³³ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 35; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 175.

¹⁴³⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 119. Hâlid b. Velîd'den hadisi nakleden ravinin ismi nüshada Hâtim, Elbânî'nin *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha*'sında Cübeyr olarak geçmektedir ve Elbânî, bu ismin nüshada açık olarak okunamadığını söylemiştir. Bk. *Sahiha*, VI/1, 534-535.

¹⁴³⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 241; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 13, *Duâ*, s. 332. Hadisin Ebû'l-Âliye rivâyetinin bazılarında Hz. Peygamber'in Hâlid'e duâ öğrettiği bildirilmiş fakat Cebrâîl'den söz edilmemiştir. Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 151; Beyhakî, *Delâil*, VII, 95-96.

¹⁴³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 80.

¹⁴³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 80; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 13, *Duâ*, s. 332. Bu rivâyetlerde zikredilen duâ, diğer rivâyetlerde sözü edilenlerden oldukça farklıdır.

¹⁴³⁸ Taberânî, *Duâ*, s. 332. Bu rivâyette zikredilen duâ, diğer rivâyetlerde sözü edilenlerden farklıdır.

Ebû Hâtîm er-Râzî, hadisin Ebû'l-Âliye rivâyeti hakkında, isnadda Ebû'l-Âliye'nin zikredilmesini doğru bulmamış ve rivâyetin aslında munkatı olduğunu söylemiştir.¹⁴³⁹ Ayrıca hadisin ravilerinden Müseyyeb b. Vâdîh da hafızasının kötü olmasından dolayı zayıf kabul edilmiştir.¹⁴⁴⁰

Hatîm rivâyeti, bu ravinin kimliği konusunda şüphe bulunmasından,¹⁴⁴¹ Yahya b. Ca'de rivâyeti de munkatı olarak nakledildiğinden dolayı zayıftır.¹⁴⁴² Bu nedenle bu konuda yalnızca Ebû Râfi' tariki ile nakledilen rivâyetin sahîh olduğu görülmektedir.¹⁴⁴³

Ancak burada bir başka problem vardır. Zira hadisin diğer rivâyetlerine göre, geceleri korktuğundan şikayet eden kimse Velîd b. Velîd'dir. Velîd, içinde duymuş olduğu şeylerden dolayı Resûlullah (s.a.)'e şikayette bulunmuş, Allah Resûlü ona “*Yatağına yattığın zaman şöyle söyle*” diyerek Hâlid rivâyetinde zikri geçen duâdan farklı bir duâ öğretmiştir.¹⁴⁴⁴ Hadisin Velîd'den nakledilen rivâyetleri, Muhammed b. Yahyâ b. Habbân'ın Velîd ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır.¹⁴⁴⁵ Yine bu konuda İbn İshâk > Amr b. Şuayb > babası > dedesi isnadı ile Velîd b. Velîd'den nakledilen bir başka rivâyet daha vardır.¹⁴⁴⁶ Bu rivâyet ise İbn İshâk'ın hadisi an'ane ile rivâyet etmiş olmasından dolayı zayıftır.¹⁴⁴⁷

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e duâ öğrettiğinden söz eden rivâyetlerden yalnızca Ebû Râfi' tariki ile nakledilen Ma'mer rivâyeti sıhhat şartlarını haizdir. Bunun dışında pek çok rivâyet bulunmakta ise de bunların, zayıf isnadlarla nakledilmiş olmalarından dolayı delil olarak kullanılmaları zordur. Bu nedenle yalnızca Ma'mer rivâyeti delil olarak alınmaya elverişlidir. Bu rivâyete dayanarak Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e

¹⁴³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, III, 241.

¹⁴⁴⁰ Elbânî, *Zılâlu'l-cenne*, s. 151. Beyhakî'nin *Delâilu'n-nübüvve*'sinde yer alan ve Hafsa bint Sîrîn > Ebû'l-Âliye > Hâlid isnadı ile tahrîc edilen rivâyet de zayıftır. Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 535.

¹⁴⁴¹ Elbânî hadisin sahîh olabileceği görüşündedir. Fakat bu, daha çok zannî bir görüştür. Zira o, Hâlid'den rivâyette bulunan ravinin kimliği konusunda tahmin yürütmüş ve bu tahminine dayanarak bir hükme varmıştır. Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 534-535.

¹⁴⁴² Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 537-538.

¹⁴⁴³ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 534-539.

¹⁴⁴⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 80; Ahmed b. Hanbel, V, 667 (IV, 57).

¹⁴⁴⁵ Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 536.

¹⁴⁴⁶ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 109-110.

¹⁴⁴⁷ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 536-537.

söz konusu duânın öğretildiğini söylemek mümkün olmakla birlikte hadisin bir başka sahîh rivâyetinin tespit edilememiş olması, kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.

VI. DEĞERLENDİRME

Yirmi üç yıllık risâlet hayatı boyunca Allah Resûlü'nün en önemli bilgi kaynağı olan vahyin, çoğunlukla bilgilendirme ve yönlendirme özelliklerinin ağır bastığı dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in söz ve fillerinde daha çok etkili olan Kur'ân vahyidir ancak burada Kur'ân dışı vahyin de sıklıkla müşahede edilemese de etkili olduğu görülmektedir.

Kur'ân dışı vahyin en önemli yansımalarının özellikle üç konuya dair olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi ibâdetlerdir. İslâm âlimleri arasında, ibâdetler konusundaki asıl kanaat de bunların tamamen vahye dayandığı yönündedir. İncelemiş olduğumuz rivâyetler, bu düşüncüyü kısmen desteklemektedir. Ancak ibâdetlere dair sünnetteki tüm uygulamaların vahye dayandığını gösteren sahîh bir rivâyet tespit edilememiştir.

Namazların vakitleri, rekât sayıları ve hangi organlar üzerine secde edileceği, zekât alınacak mallar ve zekat miktarları, kırân haccının meşrûiyeti, üzerinde koku bulunan elbise ile ihrama girilemeyeceği ve telbiye getirirken sesi yükseltmek gibi ibâdet alanına dair bazı uygulamaların Kur'ân dışı bir vahiyle belirlendiği görülmektedir. Bunlardan özellikle namazların vakitleri ve rekât sayıları ile zekât miktarlarının içtihadla belirlenemeyecek olması, bunların zorunlu olarak vahye dayanmasını da gerekli kılmaktadır.

Hz. Peygamber'in almış olduğu Kur'ân dışı vahiylerin önemli bir kısmı da megâzîye dairdir. Kur'ân'da da bu konularda Allah Resûlü'ne gelen Kur'ân dışı vahiylerden söz edilmiş olması, Allah Teâlâ'nın özellikle savaşlarda Hz. Peygamber'e yardım ettiğine ve yol gösterdiğine dair önemli bir delildir. Bunun en açık örneği ise Kurayzaoğulları kuşatmasında yaşanmıştır. Hendek savaşında kuşatmanın sona ermesi ile Allah Resûlü evine dinlenmeye çekilmiş, bu esnada Cebrâîl gelip Beni Kureyza üzerine yürünmesi emrini vererek Yahudilerin yapmış oldukları ihanetin karşılıksız kalmayacağını belirtmiştir. Yine Mekke'de kan dökmek haram kılınmış olmasına

rağmen Allah Teâlâ, Resûlü'ne Kur'ân dışı bir vahiyle vermiş olduğu izinle Mekke'de savaşılmamasını belirli bir süre helal kılmıştır.

Kur'ân dışı vahyin yansımalarının en çok görüldüğü alanlardan birisi de fezâildir. Özellikle Hz. Peygamber'in faziletine işaret eden Kur'ân dışı vahiy kaynaklı pek çok rivâyet bulunmaktadır. Hz. Hatice, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Übey b. Ka'b'ın faziletleri ile Medîne'nin faziletine dair de Kur'ân dışı vahiylerin geldiği görülmektedir.

Kur'ân dışı vahyin ibâdetler, megâzî ve fezâil alanları dışında yoğunlaştığı bir başka alan tespit edilememiştir. Fakat cennete hesap vermeden girecek kimselerin özellikleri, kabir ziyareti ve kabir azabı, Ramazan ve Kurban bayramlarının tespiti, Kureyş'in lanetlenmesi, Kur'ân'ın yedi harf üzere okunması, arşı taşıyan melekler, komşu hakları gibi farklı konularda Hz. Peygamber'in Kur'ân dışı bir vahiyle bilgilendirildiğine dair sahîh rivâyetler vardır. Bu rivâyetler, Kur'ân dışı vahyin, yoğun olmasa da değişik alanlarda etkin olduğunu göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN DIŞI VAHYE DAİR ZAYIF HADİSLER

Hadisler sahâbe döneminde rivâyet edilmeye başlanmıştır ve sahâbîler, Hz. Peygamber'den duydukları, gördükleri her şeyi kendilerinden sonra gelenlere aktarmaya özen göstermişlerdir. Ancak sahâbe döneminden uzaklaşıldıkça hadislerin arasına bilerek veya bilmeyerek yabancı unsurlar karışmış ve bazı kimseler, Hz. Peygamber'in konumundan faydalanmak amacı ile hadis uydurma ya da hadislere müdahalede bulunma çabası içerisine girmişlerdir. Bunun üzerine muhaddisler, Hz. Peygamber'e ait hadislerin tespiti için ravilerde bulunması gereken bazı şartlar belirlemiş ve bu şartları taşımayan kimselerden rivâyette bulunmamaya gayret göstermişlerdir. Böylece ravilerin güvenilir olup olmadıklarını tespit etmeyi amaçlayan cerh-ta'dîl ilmi doğmuştur. Zamanla daha sistemli hale gelen bu ilim sayesinde bir hadisin, isnadını tetkik ederek Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmek mümkün hale gelmiştir. Ancak sadece isnad tenkidi ile hadislerin sahîh olup olmadıklarını tespit etmek her zaman için mümkün değildir. İsnad tenkidi yanında metin tenkidinin de yapılması, hadisin sıhhatini tespitte büyük önem arz etmektedir. Zira sahîh hadisin sıhhat şartları¹ içinde yer alan ravinin âdil ve zâbit, hadisin isnadının muttasıl olması isnadla; şâz ve illetli olmaması ise hem isnad hem de metinle ilgilidir.

Yazının çok fazla kullanılmadığı ilk dönemlerde hadislerin hafızadan rivâyet edildiği bilinmektedir. Hafızadan rivâyete önem verilmesi, hadislerin daha iyi ezberlenip aktarılması amacını taşımasına rağmen yanlış ezberleme ya da rivâyet ederken yapılan hatalar, hadisler arasında zaman zaman ihtilaflar ortaya çıkarmıştır. Özellikle neredeyse tüm hadisler için geçerli olan mânâ ile rivâyet, hadis metinleri arasındaki ihtilafların en önemli nedenlerinden birisidir.² Mânâ ile rivâyet neticesinde hadislere ravilerin yorumlarının karıştığını ya da ravilerin, daha iyi anlaşılması amacı ile hadisleri kendi ifadeleri ile aktarmış olabileceklerini her zaman için göz önünde bulundurma zarureti vardır. Zira tek bir rivâyete dayanılarak verilecek hükümlerin tartışmalı sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bu durum özellikle hadis metinlerindeki

¹ Bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 11-12; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 49; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 43, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*, s. 97; Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 107-112; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, 180; Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 233-237.

² Bk. Çakan, *İhtilaflar*, s. 126-128. Mânâ ile rivâyet konusunda geniş bilgi için bk. Suyûtî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*, s. 292-293; Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 492-494; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, II, 703-806; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 229-233; Atan, *Mana ile Hadis Rivâyeti* (Doktora tezi, 1999), MÜSBE.

lafızların Hz. Peygamber'e âdiyetini belirlemeye yönelik araştırmalar için çok daha büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu nedenle, bu bölümde Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetler, hem isnad hem de metin açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

Önceki bölümde incelenen ve sahîh oldukları tespit edilenler haricinde Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığına dair bilgi veren diğer hadisler, bir kısmının isnad, bir kısmının ise metin yönünden tartışmalı olmalarından dolayı "İsnad Açısından Zayıf Olan Hadisler" ve "Kur'ân Dışı Vahiyle İlgisi Metin Açısından Tartışmalı Olan Hadisler" olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

I. İSNAD AÇISINDAN ZAYIF OLAN HADİSLER

Muhaddisler, hadisin sıhhat şartlarını tespit ederken ravide adalet ve zabtı, isnadda ise ittisali gerekli görmüş; bunun yanında hadisin şâz ve illetli olmamasını da dört ve beşinci şartlar olarak kabul etmişlerdir. Bu şartlardan ilk üçü tamamen raviler ve ravilerden oluşan isnad ile ilgilidir. Zira bir hadisin isnad açısından zayıf kabul edilmesi, ya senedinde en az bir ravinin düşmesiyle inkıta bulunması ya da ravisinin zayıf bir kimse olmasından kaynaklanmaktadır. Ravinin zayıflığı ise "metâini aşere"³ denilen ve adalet ve zabt vasfını kaybettiren on kusurdan biri veya birkaçının ravide bulunması sebebiyledir.⁴

Bu şartlardan özellikle raviler ile ilgili olanların tespitinde ihtilaflar yaşanmaktadır. Zira bir ravinin güvenilir olup olmadığına, hakkındaki değerlendirmelerden yola çıkılarak karar verilmektedir. Ancak ravi hakkındaki farklı değerlendirmeler zaman zaman neticeye ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu bölümde bir hadisin zayıf olduğuna hükmederken, ya ravi hakkındaki tenkitlerin yoğunluğuna göre karar verilmiş ya da hadislerle ilgili önceki âlimlerin vermiş oldukları hükümlerden faydalanılmıştır.

³ Bu on kusurdan beşi adalet, beşi de zabt ile ilgilidir. Adalet ile ilgili olanlar en ağırından hafifine doğru, yalancılık, yalancılık ithamına maruz kalmak, fisk, bid'at, cehalet (ravinin bilinmemesi)dir. Zabıt ile ilgili olanlar ise gaflet, kesretu'l-galat (çok hata yapmak), sûu'l-hıfz (kötü ezberleme), vehm (hadisleri karıştırmak) ve sika kimselere muhalefettir. Bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 83; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, II, 553-554; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 222.

⁴ Bk. Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, II, 553-554; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 427-428. Zayıf hadisler hakkında geniş bilgi için bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 41-42, 51-82; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 144-146, 159-200; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 111 vd.

Ayrıca zayıf hadislerle amel edilip edilmeyeceğinde de ihtilaf vardır. Bu konudaki genel kanaat, fezâil-i a'mâl ve tergîb-terhîb konularında zayıf hadisler ile amel edilebileceği yönündedir. Ancak bunun için hadisin şu şartları taşıması gerekir:

- a) Rivâyet edilen hadis çok zayıf olmamalıdır.
- b) Kitap veya sahîh sünnetle sâbit olan bir asla dayanmalıdır.
- c) Kendisinden daha kuvvetli bir delile muhalif olmamalıdır.⁵

Fezâil-i a'mâl ve tergîb-terhîb konularında zayıf hadislerle amel etmek belli şartlar dâhilinde mümkün olmakla birlikte Kur'ân dışı vahiy gibi önemli bir konuda kullanılacak rivâyetlerin sahîh olması gerektiği açıktır. Zira zayıf rivâyetlere dayanılarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını veya almadığını söylemek hem konuyu daha da tartışmalı hale getirmekte hem de bu konudaki polemiklerin artmasına sebep olmaktadır.

Konumuzla ilgili isnad açısından zayıf oldukları tespit edilen rivâyetlerin, ibâdetlerden fezâile kadar geniş bir alana dair oldukları görülmektedir.

A. İBADETLER İLE İLGİLİ HADİSLER

İbâdetler ile ilgili Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamalarının, tevkîfi olmalarından dolayı içtihad alanına girmediği ve zorunlu olarak vahye dayandığı kabul edilmekle birlikte,⁶ rivâyetlerin büyük kısmında bu açıklama ve uygulamaların kaynağı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı ibâdetlerle ilgili Hz. Peygamber'in tüm açıklama ve uygulamalarının, hadisler tam olarak araştırılıp incelenmediği sürece Kur'ân dışı vahye dayandığını söylemek zordur. Ancak temizlik ve namaz konularına dair kimi uygulamaların kaynağının vahye dayandığı bazı rivâyetlerde anlatılmaktadır.

⁵ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 176. Zayıf hadislerle amel konusunda geniş bilgi için bk. Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 181-202; Ebû Şehbe, *Vasît*, s. 287-290; Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivâyeti* (doktora tezi, 2003), MÜSBE; Hadîr, *el-Hadisu'z-zaîf ve hukmü'l-ihcâc bihî*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyâd 1426.

⁶ Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 281-286.

1. Abdest ve Namazın Öğretilmesi

Kur'ân'da abdestin nasıl alınacağı ayrıntılı olarak anlatılmış⁷ fakat namazın nasıl kılınacağı hakkında bilgi verilmemiştir. Bu nedenle namazın kılınışı şekli, vakitleri, kaç rekât kılınacağı ve namazda nelerin okunacağı Hz. Peygamber tarafından öğretilmiştir. Zeyd b. Hârise ve Üsâme b. Zeyd'den nakledilen rivâyetlerde, abdest ile ilgili âyetin inişinden uzun zaman önce Cebrâîl'in gelerek Hz. Peygamber'e abdesti ve namazı öğrettiği haber verilmiş; Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyette ise namazın Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e öğretildiği bildirilmiştir.

a) Zeyd b. Hârise ve Üsâme b. Zeyd Rivâyeti

Zeyd b. Hârise'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e ilk vahiy indiğinde geldi, ona abdest ve namazı öğretti. (Hz. Peygamber)⁸ abdest almayı tamamlayınca bir avuç su aldı ve onu avret mahalline serpti.⁹

Hadisin tüm rivâyetleri Ukayl b. Hâlid > İbn Şihâb ez-Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise isnadına dayanmaktadır ve ilk beş ravi isnadda teferrüd etmiştir. Ukayl'den nakledilen rivâyetlerin büyük kısmı İbn Lehîa tariki ile gelmiş olup¹⁰ hadisi bu lafızlarla İbn Lehîa dışında Ukayl'den Leys b. Sa'd¹¹ ve Rişdîn b. Sa'd¹² da rivâyet etmişlerdir.

⁷ Mâide 5/6.

⁸ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 250.

⁹ Ahmed b. Hanbel, VI, 7 (IV, 161). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 155, *Müsned*, II, 176; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 118; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 45; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 56; Heysemî, *Buğye*, I, 210. Hâris rivâyetinde [Heysemî, *Buğye*, I, 210] Zeyd b. Hârise'den söz edilmemiştir. İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde yer alan rivâyette ise Cebrâîl'den bahsedilmemiş, Hz. Peygamber'in abdest alıp abdestten sonra avret mahalline su serptiği bildirilmiştir.

¹⁰ İbn Lehîa rivâyetleri için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 155, *Müsned*, II, 176; Ahmed b. Hanbel, VI, 7 (IV, 161); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 118; İbn Mâce, *Tahâre* 58; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 45; Bezzâr, *Müsned*, IV, 167; İbnü'l-Münzir, *Evsat*, I, 243; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 216; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1468; Dârekutnî, *Sünen*, I, 116-117; Hâkim, *Müstedrek*, III, 426; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 250; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 56; Heysemî, *Buğye*, I, 210.

¹¹ Taberânî, hadisi Leys'den bu isnadla sadece Saîd b. Şurahbil'in rivâyet ettiğini, meşhur olanın ise İbn Lehîa rivâyeti olduğunu söylemiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 73. Saîd b. Şurahbil'in İbn Lehîa'dan da rivâyetleri bulunduğu bilinmektedir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 656. Bu nedenle Saîd'in, hadisi İbn Lehîa'dan alıp yanlışlıkla Leys'den rivâyet etmiş olması mümkün gözükmemektedir. Zira Leys b. Sa'd gibi büyük bir muhaddisten bu hadisi Saîd'den başka hiç kimsenin rivâyet etmemiş olması ve diğer rivâyetlerin tartışmalı bir ravi olan İbn Lehîa'dan gelmesi de burada bir problemin varlığına işaret etmektedir.

¹² Ahmed b. Hanbel, VII, 284 (V, 203); Dârekutnî, *Sünen*, I, 117.

Hadisin rivâyetleri arasında önemli bir ihtilaf bulunmamakta ve tüm rivâyetlerde Cebrâîl'in Allah Resûlü'ne abdest ve namazı öğrettiğinden söz edilmektedir. Sadece İbn Lehîa tariki ile gelen İbn Mâce rivâyeti farklıdır. Zira bu rivâyette hadis Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

“Cebrâîl bana abdesti öğretti ve abdestten sonra çıkacak olan bevli (yok etmek) için elbisemin altına su serpmemi emretti.”¹³

Ukayl'den hadisi rivâyet eden Rişdîn b. Sa'd ise isnadda Zeyd b. Hârise'yi zikretmemiş ve hadisi Zeyd'in oğlu Üsâme'den nakletmiştir. Yine Rişdîn rivâyetlerinde Cebrâîl'in namazı öğrettiğinden de söz edilmemektedir.¹⁴

Gerek İbn Lehîa, gerekse Rişdîn b. Sa'd tariki ile gelen rivâyetler, İbn Lehîa ve Rişdîn'in¹⁵ hafızalarının kötü olmasından dolayı zayıftır.¹⁶ Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), İbn Lehîa tariki ile gelen rivâyet hakkında “Bu, yalan ve bâtil bir hadistir” demiş,¹⁷ İbn Hibbân (ö. 354/965) da hadisin bâtil olduğunu söylemiştir.¹⁸

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Cebrâîl bana namazı öğretti (عَلَّمَنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الصَّلَاةَ). Kalktı, bizim için tekbir aldı. Sonra her rekâtta açıktan okunacağı yerlerde besmeleyi okudu.”¹⁹

Sadece Dârekutnî tarafından tahrîc edildiği tespit edilebilen bu hadis, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî > Hâlid b. İlyâs > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilmiştir. Hadisin Ebû Nuaym tariki ile Hâlid'den nakledilen bir diğer rivâyetinde Allah Resûlü “*Cebrâîl bana imamlık yaptı ve besmeleyi okudu*”

¹³ İbn Mâce, Tahâre 58.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, VII, 284 (V, 203); Dârekutnî, *Sünen*, I, 117.

¹⁵ Rişdîn b. Sa'd hakkında Yahya b. Maîn ve İbn Nümejr “hadisleri yazılmaz,” Ahmed b. Hanbel “zayıf,” Nesâî de “metrûk” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ebû Hâtim er-Râzî ise onun, “münkeru'l-hadis” olduğunu, kendisinde gaflet bulunduğunu ve sika kimselerden münker hadisler rivâyet ettiğini bildirmiş ve onu İbn Lehîa'dan daha zayıf kabul etmiştir. Bk. Ukaylî, *Duafâ*, II, 420-421; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 513; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 379-380; Zehebî, *Mizân*, III, 75-78.

¹⁶ Bk. İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 354-355; Moğoltây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 493-494; Elbânî, *Sahiha*, II, 518-519.

¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 177; Moğoltây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 493.

¹⁸ Bk. İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 355.

¹⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 305.

buyurmuştur.²⁰ Hadisin bu tariki de zayıftır. Aynî (ö. 855/1451), hadis ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Bu (hadisin isnadı), sâkıt bir isnaddır. Çünkü Hâlid b. İlyâs'ın zayıf olduğu konusunda icmâ edilmiştir. Buhârî'den (ö. 256/870), Hâlid'in "münkeru'l-hadîs" olduğu nakledilmiş, İbn Maîn (ö. 233/847) onun hakkında "bir şey değildir, hadisleri yazılmaz" demiş, Nesâî (ö. 303/915) ise onun "metrûku'l-hadîs" olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân'a göre, Hâlid, sika kimselerden mevzu hadis rivâyet eden birisidir. Hâkim (ö. 405/1014) de onun, Saîd el-Makburî, Muhammed b. Münkedir ve Hişâm b. Urve'den mevzu hadisler rivâyet ettiğini belirtmiştir.²¹

Aynî'nin aktardığı bu bilgiler hadisin çok zayıf olduğunu göstermektedir. Hatta Hâlid b. İlyâs'ın yalancı olması ve Saîd el-Makburî'den uydurma hadisler rivâyet etmesi sebebi ile incelenen hadisin de bu ravi tarafından uydurulup Hz. Peygamber'e isnad edilmiş olması mümkün gözükmemektedir.

Bu konuda İbn Hişâm ve Taberî'nin İbn İshâk'tan naklettikleri ve yine abdest ve namazın Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle öğretildiğinden söz eden bir rivâyet daha vardır. İbn İshâk (ö. 151/768) şöyle demiştir:

Bana ilim ehlinin bazılarının haber verdiklerine göre, namaz Resûlullah (s.a.)'e farz kılınınca Cebrâîl ona, Mekke'nin üst tarafında iken geldi. Vadinin kenarındaki bir yere ayağını sokunca oradan bir pınar akmaya başladı. Cebrâîl (a.s.) abdest aldı, Resûlullah (s.a.) de ona bakıyordu. Cebrâîl bunu namaz için abdestin nasıl olduğunu göstermek amacıyla yapmıştı. Ardından Allah Resûlü, Cebrâîl'den gördüğü gibi abdest aldı. Sonra Cebrâîl kalkıp namaz kıldırды, Allah Resûlü de ona uyarak namaz kıldı. Ardından da Cebrâîl ayrılıp gitti. Resûlullah (s.a.), Hatîce'nin yanına gitti ve namaz için abdestin nasıl olduğunu ona göstermek maksadı ile Cebrâîl'den gördüğü gibi abdest aldı. Hatîce de Allah Resûlü'nden gördüğü gibi abdest aldı. Sonra Allah Resûlü, Cebrâîl'den gördüğü gibi ona namaz kıldırды, Hatîce de ona uyarak namaz kıldı.²²

Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'den (ö. 204/819) de şöyle dediği nakledilmiştir:

Cebrâîl (a.s.) ilk olarak Resûlullah (s.a.)'e Cumartesi ve Pazar gecesi geldi. Sonra Pazartesi günü Resûlullah (s.a.)'e Allah Teâlâ'nın risâletini gösterdi ve ona abdest ve namazı öğretti. Yine ona Alak sûresini de öğretti. Pazartesi günü vahiy geldiğinde Resûlullah (s.a.) kırk yaşında idi.²³

İbn İshâk ve Kelbî, Hz. Peygamber döneminde yaşandığı iddia edilen bir olaydan söz etmişler fakat bu bilgiyi kimlerden aldıkları konusunda herhangi bir

²⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I, 305.

²¹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 24.

²² İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 234; Taberî, *Târîh*, II, 307.

²³ Taberî, *Târîh*, II, 304.

açıklamada bulunmamışlardır. Sahîh olarak nakledilen hiçbir rivâyette de Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip abdest ve namazı öğrettiğinden söz edilmemektedir. Bu konuda Cebrâîl'in, abdest ve namazı öğrettiğinden söz etmeyen fakat abdest sonrasında avret mahalline su serpilmesini emrettiğini bildiren bir başka rivâyet daha vardır. Ebû Hureyre'den nakledilen bu rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Cebrâîl bana geldi ve “Ey Muhammed! Abdest aldığın zaman (avret mahalline) su serp” dedi.”²⁴

Hadisin İbn Mâce rivâyetinde Cebrâîl'den söz edilmemiş ve Hz. Peygamber'in “*Abdest aldığın zaman su serp*” buyurduğu nakledilmiştir.²⁵

Ukaylî de Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e abdesti öğretti ve ona “*Ey Muhammed! Abdest aldığın zaman su serp*” dedi.²⁶

Bu rivâyetlerin tamamı Ebû Kuteybe Selm b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiş olup rivâyetler arasında önemli ihtilaflar vardır. Ayrıca hadis, Hasan b. Ali el-Hâşimî'den dolayı zayıftır. Buhârî, Hasan b. Ali hakkında “münkeru'l-hadîs” demiş,²⁷ Dârekutnî (ö. 385/995), o, “Arec > Ebû Hureyre isnadı ile münker hadisler rivâyet eder” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸ İbn Hibbân rivâyet ettiği bu hadisin “bâtıl” olduğunu söylemiş,²⁹ Elbânî (ö. 1999) de hadisi “münker” kabul etmiştir.³⁰

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e abdest ve namazı öğrettiğini ve abdestten sonra avret mahalline su serpmesini³¹ emrettiğini bildiren bu rivâyetlerin tamamı zayıftır.

²⁴ Tirmizî, Tahâre 38; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 280; İbn Adî, *Kâmil*, II, 733; Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, II, 9.

²⁵ İbn Mâce, Tahâre 58.

²⁶ Ukaylî, *Duafâ*, I, 254.

²⁷ Bk. Tirmizî, Tahâre 38; Ukaylî, *Duafâ*, I, 254; İbn Adî, *Kâmil*, II, 733; İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 355; Moğoltây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 494; Elbânî, *Zaîfe*, III, 477.

²⁸ Bk. Moğoltây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 495.

²⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 280; İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 355; Moğoltây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 494.

³⁰ Elbânî, *Zaîfe*, III, 477-478.

³¹ İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Ömer (ö. 73/692) ve Mücâhid (ö. 103/721), elbisenin ön kısmına su serpme hükmü ile amel etmiş, bazı alimler, bu hükmün abdestin müstehaplarından olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise vesveseye düşülmesi ihtimali bulunduğu elbisenin ön kısmına su serpileceğini belirterek, bunu herkes için gerekli görmemişlerdir. Bk. Adevî, *İhdâu'd-dîbâce*, I, 254.

Bunlar dışında Hakem b. Süfyân, İbn Abbâs ve Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen ve Hz. Peygamber'in avret mahalline su serptiğini veya serpilmesini emrettiğini bildiren başka rivâyetler de vardır.³² Ancak bunlarda bu hükmün Cebrâîl tarafından getirildiğini bildiren bir ifade yer almamaktadır. Bu nedenle burada mutlak olarak Kur'ân dışı bir vahyin kabulü, söz konusu rivâyetlerin zayıf isnadlarla nakledilmiş olmalarından dolayı mümkün gözükmemektedir.

2. Sakalların Hilallenmesi

Bir önceki başlık altında Hz. Peygamber'e abdestin Cebrâîl tarafından öğretilildiğini bildiren rivâyetler inceleme konusu yapılmıştı. Enes b. Mâlik, İbn Abbâs ve Ebû'd-Derdâ'dan nakledilen bazı rivâyetlerde yine abdest ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahyin geldiğinden söz edilmektedir.

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) abdest alırken bir avuç su aldı. O suyu çenesinin altına soktu ve onunla sakallarını hilalledi. Sonra da “Rabbim bana böyle emretti”³³ (هَكَذَا أَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ) buyurdu.³⁴

Enes b. Mâlik'ten bu hadisi Velîd b. Zevrân,³⁵ Yezîd b. Ebân er-Rakâşî,³⁶ Sâbit el-Bünânî,³⁷ Matar el-Varrâk,³⁸ Zühri,³⁹ Muhammed b. Ziyâd,⁴⁰ Muâviye b. Kurra,⁴¹ Musa b. Ebî Âişe⁴² ve Ebû Hâlid⁴³ olmak üzere birçok kimse rivâyet etmiştir. Hadisin bu rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in abdest alırken sakallarını hilalleyip “*Rabbim bana böyle emretti*” buyurduğu bildirilmektedir. Yezîd b. Ebân tariki ile tahrîc edilen

³² Bk. Tirmizî, Tahâre 38; Ukaylî, *Duafâ*, I, 254.

³³ Sakalları hilalleme emrinin gizli bir vahiyle veya Cebrâîl vasıtası ile geldiği söylenmiştir. Bk. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtü'l-meîâtih*, II, 117.

³⁴ Ebû Dâvud, Tahâre 57. Hadis için bk. Ebû Ubeyd, *Tahûr*, s. 346; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 446; Temmâm, *Fevâid*, I, 291; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 90.

³⁵ Ebû Ubeyd, *Tahûr*, s. 346; Ebû Dâvud, Tahâre 57; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 446; Temmâm, *Fevâid*, I, 291; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 90.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 386; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 20, VII, 318.

³⁷ Ukaylî, *Duafâ*, II, 902; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 242. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 55.

³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 189, IV, 37.

³⁹ Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 6; Hâkim, *Müstedrek*, I, 255.

⁴⁰ İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2574; Hatîb, *Muvaddah*, II, 450-451.

⁴¹ İbn Adî, *Kâmil*, III, 1056.

⁴² Hâkim, *Müstedrek*, I, 255.

⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 90-91.

rivâyette ise Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu haber verilmektedir: “*Cebrâîl bana geldi ve abdest aldığı zaman sakallarını hilalle dedi.*”⁴⁴

İbn Hazm (ö. 456/1064), Ebû Davud rivâyetini Velîd b. Zevrân'ın meçhûl olduğu gerekçesi ile zayıf saymıştır.⁴⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449) de Velîd b. Zevrân'ın “meçhûlu'l-hâl” olduğunu belirttikten sonra bu hadisin Enes (r.a.)'dan zayıf senetlerle rivâyet edildiğini bildirmiştir.⁴⁶ Musa b. Ebî Âişe > Enes rivâyeti, İbn Ebî Âişe'nin Zeyd b. Ebî Üneyse > Yezîd er-Rakâşî > Enes isnadı ile rivâyette bulunmasından dolayı illetlidir. Zührî rivâyeti de illetli kabul edilmiştir.⁴⁷ Yezîd er-Rakâşî rivâyetinin ise bâtil olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Bunun sebebi de muhtemelen Yezîd hakkındaki tenkitlerdir. Ahmed b. Hanbel, onun “münkeru'l-hadîs,” Nesâî ve başkaları “metrûk” olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca pek çok kimse Yezîd'in zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁴⁹

b) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) abdest alır sonra sakallarını hilaller ve “*Rabbim bana böyle yapmamı emretti*” buyururdu.⁵⁰

Hadis, İbn Abbâs'tan Yusuf b. Abdillâh es-Sülemî'nin azatlı kölesi Nâfi' > Muhammed b. Sîrîn⁵¹ ve Ebû Hürmüz Nâfi' b. Hürmüz > Atâ⁵² isnadları ile rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler, Yusuf es-Sülemî'nin mevlâsı Nâfi' ile Nâfi' b. Hürmüz'den dolayı zayıftır. Zira Yusuf es-Sülemî'nin mevlâsı Nâfi' hakkında Buhârî “münkeru'l-hadîs” ifadesini kullanmıştır.⁵³ Nâfi' b. Hürmüz de yalancılıkla suçlanmış ve “metrûk” kabul edilmiştir.⁵⁴

⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 20, VII, 318. İbn Ebî Şeybe, hadisi sakalların hilallenmeyeceği görüşünde olan Ebû Hanîfe'ye itiraz sadedinde kaydetmiştir.

⁴⁵ İbn Kayyim, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, I, 243-244.

⁴⁶ İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, I, 274-275.

⁴⁷ Bk. İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, I, 274-276.

⁴⁸ Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 304.

⁴⁹ Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 232-233. Elbânî de Yezîd er-Rakâşî rivâyetinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 239-240.

⁵⁰ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1412; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 621; Temmâm, *Fevâid*, II, 290.

⁵¹ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1412; Temmâm, *Fevâid*, II, 290.

⁵² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 621.

⁵³ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1412.

⁵⁴ Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 8-9. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 319-320; İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, I, 271-272.

c) Ebû'd-Derdâ Rivâyeti

Temâm b. Necîh > Hasan el-Basrî > Ebû'd-Derdâ isnadı ile nakledilen rivâyete göre, Ebû'd-Derdâ şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'in abdest alıp iki defa sakallarını hilallediğini gördüm. O, şöyle buyurdu: "Rabbim bana böyle emretti."⁵⁵

Hadisin ravilerinden Temâm b. Necîh'in zayıf olduğu kabul edilmektedir. İbn Adî (ö. 365/976), sika kimselerin onun rivâyetlerine mutâbaat etmediklerini söylemiş, İbn Hibbân da sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet ettiğini belirterek rivâyetlerinin sağlam olmadığına işaret etmiştir.⁵⁶

Müsedded > Muhammed b. Câbir > Musa b. Ebî Âişe > Abdullah b. Şeddâd vasıtası ile nakledilen aynı mânâdaki bir başka rivâyet,⁵⁷ Abdullah b. Şeddâd'ın kibâr-ı tabiinden olması nedeni ile mürsel olduğu gibi⁵⁸ ayrıca Muhammed b. Câbir'den dolayı da zayıftır.⁵⁹

Enes b. Mâlik dışında diğer sahâbîlerden gelen rivâyetler zayıftır. Enes b. Mâlik rivâyetinin ise bazı isnadları sahîh kabul edilmekle birlikte,⁶⁰ birçok isnadı tenkit edilmiştir.

Hiz. Osmân, Hiz. Ali, Enes, İbn Abbâs, İbn Ömer, Hiz. Âişe, Ebû Seleme, Ammâr b. Yâsir, Ebû Eyyûb, İbn Ebî Evfâ, Ebû Ümâme, Câbir b. Abdillâh, Cerîr b. Abdillâh, Ebû'd-Derdâ, Ka'b b. Amr, Ümmü Seleme gibi sahâbîlerden rivâyet edilen ve sakalların abdest sırasında hilallenmesinden söz eden başka rivâyetler de hadis külliyyatında yer almakta fakat bunlarda bahis konusu hükmün Kur'ân dışı vahye dayandığına dair bir ifade bulunmamaktadır.⁶¹ Ancak bu rivâyetler ekseriyetle zayıf addedilmiştir.⁶² Hatta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "Sakalların hilallenmesi

⁵⁵ İbn Adî, *Kâmil*, II, 514.

⁵⁶ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 445; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 234-235; Zehebî, *Mizân*, II, 77-78.

⁵⁷ Bûsîrî, *İthâf*, I, 434; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, I, 29.

⁵⁸ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 509-510.

⁵⁹ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, I, 434.

⁶⁰ Bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 167; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 325.

⁶¹ Bk. İbn Kayyim, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, I, 247; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 67-71. Suyûtî, bu konudaki rivâyetlerin tevatür derecesine çıktığını belirtmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 57-58.

⁶² Sakalların hilallenmesi ile ilgili rivâyetler ve bu rivâyetlerin değerlendirmesi için bk. İbn Kayyim, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, I, 247; İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, I, 272-278.

konusunda sahîh bir rivâyet yoktur” değerlendirmesinde bulunmuş, Ebû Hâtim er-Râzî de (ö. 277/890) “Sakalların hilallenmesi ile ilgili olarak Resûlullah (s.a.)’den herhangi bir rivâyet sâbit olmamıştır” demiştir.⁶³ Her ne kadar Münâvî (ö. 1031/1622), “Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim bu sözle sahîhlik derecesine çıkmış rivâyet bulunmadığını söylemişlerdir yoksa bu sözle kasıtları asıl olarak ihticâc edilebilecek bir şeyin sâbit olmadığı değildir” demiş olsa da⁶⁴ bu zorlama bir yorumdur. Zira bu rivâyetlerin ihticâca elverişli olmaları durumunda Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim’in böyle kesinlik belirterek bunları reddetmeleri mümkün olmazdı. Ayrıca zahirde sahîh gibi görünen rivâyetlerin aslında illetli oldukları Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim’in açıklamalarından ortaya çıkmaktadır.

Bu rivâyetlerin sâbit görülmediğinin bir başka delili de âlimler tarafından bunlarla amel edilmemiş olmasıdır. Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795) sakalları hilallemenin vacib olmadığı görüşündedirler. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Leys b. Sa’d (ö. 175/791), Şâfî (ö. 204/819) ve taraftarları ile Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye (ö. 238/852), Taberî (ö. 310/923) ve ilim ehlinin büyük kısmı cünüplükten dolayı gusûl abdesti alırken sakalları hilallemenin farz olduğuna fakat abdest alırken farz olmadığına hükmetmişlerdir.⁶⁵

3. Mestler Üzerine Meshin Emredilmesi

Allah Teâlâ’nın, Mâide sûresinin 6. âyetinde abdestin nasıl alınacağını bildirirken ayakların yıkanmasını emretmesinden dolayı ayakların abdest sırasında yıkanması farzdır. Hz. Peygamber’in ise abdest sırasında ayaklarını yıkadığı gibi zaman zaman mestlerine mesh yaptığı da bilinmektedir. Acaba Hz. Peygamber, Kur’ân’da ayakların yıkanması ile ilgili açık bir hüküm varken mestler üzerine mesh hükmünü neye göre belirlemiştir ve onun bu konuda içtihad yetkisi var mıdır? Bu soruya kesin bir cevap vermek zor olmakla birlikte bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber’in bu hükmü Kur’ân dışı bir vahiyle aldığı anlatılmaktadır.

Mugîra b. Şu‘be’den rivâyet edildiğine göre, kendisi Resûlullah (s.a.) ile sefere çıktı. Peygamber (s.a.) bir vadiye girdi, orada hacetini giderdi sonra oradan çıktı.

⁶³ Bk. İbn Kayyim, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, I, 248; İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, I, 278.

⁶⁴ Bk. Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, IX, 4663.

⁶⁵ Bk. Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma‘bûd*, I, 246-248; Sehârenfûrî, *Bezlu’l-mechûd*, I, 356; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, I, 129.

Mugîra, onun yanına gitti. Hz. Peygamber abdest aldı, mestlerini çıkarttı ve abdest aldı (ayaklarını yıkadı). Abdestini aldıktan sonra bir koku duydu. Çıkıp tekrar abdest aldı ve mestleri üzerine mesh etti. (Mugîra dedi ki:) “Ey Allah’ın Peygamberi! Mestlerini çıkarmayı unuttun” dedim. “Hayır, bilakis sen unuttun. Rabbim bana böyle emretti” buyurdu.⁶⁶

Hadisi Mugîra b. Şu‘be’den Abdurrahmân b. Ebî Nu‘m, ondan ise Bükeyr b. Âmir el-Becelî rivâyet etmiştir. Hadisin ravilerinden Bükeyr b. Âmir hakkında bazı ithamlar bulunmaktadır. Yahya b. Maîn, Ebû Zur’a (ö. 264/878), Ebû Hâtim ve Nesâî onun zayıf olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷ Ukaylî (ö. 322/934) ise hadise *Duafâ*’sında yer vermiş ve hadisin, başka tariklerden Mugîra’dan sahîh olarak rivâyet edildiğini belirtmiştir.⁶⁸ Hâkim (ö. 405/1014) de, Buhârî ve Müslim’in Mugîra’dan gelen Hz. Peygamber’in mestlerine mesh ettiğini bildiren hadisi tahrîc etmede ittifak ettiklerini fakat “*Rabbim bana böyle emretti*” sözünü tahrîc etmediklerini söylemiştir.⁶⁹

Hz. Peygamber’in mestlerine mesh ettiğini bildiren ve yine Mugîra b. Şu‘be’den nakledilen diğer rivâyetlerde “*Rabbim bana böyle emretti*” ifadesi yer almamaktadır. İbrahim b. Ebî Musa el-Eş’ârî > Mugîra b. Şu‘be isnadı ile tahrîc edilen rivâyet şöyledir:

Mugîra, bir sefer dolayısıyla Resûllâh (s.a.) ile birlikte yola çıktı. Hz. Peygamber ihtiyacını giderdi sonra geri geldi. Üzerinde, kolları (yeni) dar Rûmî bir cübbe vardı. Yenlerinin dar olması sebebi ile kollarını sıvamamış, dışarı çıkarmıştı. (Mugîra dedi ki:) Ona (abdest alması için) su dökmeye başladım. Namaz abdesti gibi abdest aldı ve mestlerini çıkarmayıp onlara mesh etti. Sonra da gidip namaz kıldı.⁷⁰

Hadisin Urve b. Mugîra b. Şu‘be tariki ile gelen rivâyetinde bu olayın Tebük seferi esnasında meydana geldiği ve Hz. Peygamber’in bu abdesti fecrden önce aldığı

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 216 (IV, 246). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 236 (IV, 253); Ebû Dâvud, Tahâre 60; Ukaylî, *Duafâ*, I, 171, Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 116-117; İbn Adî, *Kâmil*, II, 466-467; Hâkim, *Müstedrek*, I, 275-276; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 408-409. Ukaylî rivâyetinde meshleri üzerine mest etti kısmından sonrasına yer verilmemiştir.

⁶⁷ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, I, 170-171; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 405; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 106-107; İbn Adî, *Kâmil*, II, 468; Zehebî, *Mizân*, II, 67; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 460-461. İclî de onda bir beis bulunmadığını söylemiştir. Bk. İclî, *Târîhu’s-sikât*, s. 86.

⁶⁸ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, I, 171.

⁶⁹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 276.

⁷⁰ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 165-166.

anlatılmaktadır. Burada da Hz. Peygamber'in abdest alıp mestleri üzerine mesh ettiğinden söz edilmiştir.⁷¹

İbrahim b. Ebî Musa el-Eş'ârî ve Urve b. Mugîra b. Şu'be dışında hadisi yine Mugîra'dan rivâyet eden Hamza b. Mugîra b. Şu'be,⁷² Sâlim b. Ebî'l-Ca'd,⁷³ Ebû Süfyân,⁷⁴ Mesrûk,⁷⁵ Ali b. Rebîa,⁷⁶ Hasan el-Basrî,⁷⁷ Ebû'd-Duhâ,⁷⁸ Ebû Vâil,⁷⁹ Esved b. Hilâl⁸⁰ ve Amr b. Vehb⁸¹ de Hz. Peygamber'in abdest alıp mestleri üzerine mesh ettiğini ve ardından da namaz kıldığını bildirmiş fakat "*Rabbim bana böyle emretti*" buyurduğu ile ilgili bir ifadeye yer vermemişlerdir. Bu noktada Şa'bî tariki ile Mugîra'dan nakledilen şu rivâyet konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Mugîra şöyle demiştir: Bir sefer esnasında Resûlullah (s.a.)'e abdest alması için su döktüm. Yüzünü ve dirseklere kadar kollarını yıkadı, başına ve mestlerine mesh etti. "Ey Allah'ın Resûlü! Mestlerinizi çıkarayım mı?" dedim. Allah Resûlü "Hayır, ben onları temiz iken giydim. Giydikten sonra da çıplak ayakla yürümedim" buyurdu. Ardında da sabah namazını kıldırdı.⁸²

Görüldüğü gibi "*Allah Teâlâ bana böyle emretti*" cümlesi sadece Bükeyr > Abdurrahmân b. Ebî Nu'm tariki ile gelen rivâyetlerde yer almaktadır. Hadisin diğer tüm rivâyetlerinde bu ifadenin bulunmaması ve Bükeyr'in zayıf bir ravi olmasından dolayı burada doğrudan Kur'ân dışı bir vahiyden söz etme imkânı kalmamaktadır.

Mestler üzerine mesh konusunda pek çok sahâbîden hadis rivâyet edilmiştir. Tirmizî (ö. 279/892) bu konuda Hz. Ömer, Hz. Ali, Huzeyfe b. Yemân, Mugîra b. Şu'be, Bilâl-i Habeşî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Selmân el-Fârisî,

⁷¹ Rivâyet için bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 59; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, s. 426; Ahmed b. Hanbel, VI, 230, 237 (IV, 251, 254); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 152; Buhârî, Megâzî 82; Müslim, Tahâre 79-80; Nesâî, Tahâre 66.

⁷² Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 192-193; Humeydî, *Müsned*, II, 334; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 163; Nesâî, Tahâre 97.

⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 161.

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 161.

⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 162; Ahmed b. Hanbel, VI, 228 (IV, 250); Buhârî, Salât 25; Müslim, Tahâre 77-78; İbn Mâce, Tahâre 39; Nesâî, Tahâre 96.

⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 163.

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 170.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 220 (IV, 247).

⁷⁹ Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 152; Bezzâr, *Müsned*, VII, 295-296.

⁸⁰ Müslim, Tahâre 76.

⁸¹ Nesâî, Tahâre 88.

⁸² Ahmed b. Hanbel, VI, 215 (IV, 245).

Büreyde, Amr b. Ümeyye, Enes b. Mâlik, Sehl b. Sa'd, Ya'lâ b. Murre, Ubâde b. Sâmit, Üsâme b. Şerîk, Ebû Umâme, Câbir b. Abdillâh, Üsâme b. Zeyd ve İbn Ubâde (veya İbn İmâre)'den nakledilen rivâyetlerin bulunduğunu haber vermiştir.⁸³

Sahâbe içinde Hz. Ömer, Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Cerîr b. Abdillâh, Enes b. Mâlik, Amr b. Âs, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Umâme el-Bâhilî, Sehl b. Sa'd, Ebû Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Hâris, İbn Cüz'i'z-Zebîdî, Câbir b. Abdillâh, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Semura, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Huzeyfe b. Yemân, Mugîra b. Şu'be, Berâ b. Âzib, Ma'kıl b. Yesâr, Hârice b. Huzâfe, Abdullah b. Amr ve Bilâl-i Habeşî'nin mestleri üzerine mesh ettikleri rivâyet edilmiştir.⁸⁴

Mestler üzerine mesh ile ilgili rivâyetler tüm hadis kaynaklarında yer almaktadır. Câmi, Sahîh, Sünen, Musannef, Müstedrek, Mustahrec gibi bablar üzere müretteb hadis eserlerinin meshle ilgili bölümlerinde⁸⁵ bu konudaki hadislere yer verilmiştir. Yine ale'l-ebvâb sisteme göre tasnîf edilen hadis eserleri dışında müsned ve mu'cem türü eserlerde de dağınık olarak çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Bu konudaki rivâyetlerin büyük kısmına ulaşma imkânı veren eser ise Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Nasbu'r-râye fi tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*'sidir. Zeylaî, kaynaklarını da zikretmek sureti ile Hz. Peygamber'in mestleri üzerine mesh yaptığını bildiren ve kırkbeş sahâbîden nakledilen rivâyetlere yer vermiştir.⁸⁶

Tüm bu bilgiler, gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahâbîlerin mestler üzerine mesh uygulamasında bulundukları konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Burada Hz. Peygamber'in bu uygulamasının kaynağını tespit etmek ise rivâyetler açısından bakıldığında zordur. Bunun sebebi de Câbir'den gelen bir rivâyet dışında -ki o rivâyet de zayıftır- bu konuda delil olabilecek bir başka rivâyetin tespit edilememiş olmasıdır.

⁸³ Tirmizî, Tahâre 70. Suyûtî, mestler üzerine mesh edileceğini bildiren rivâyetlerin mütevâtir saymıştır. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 52-54.

⁸⁴ İbnu'l-Münzir, *Evsat*, I, 426-430. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 167.

⁸⁵ Bk. Mâlik, Kitâbu't- Tahâre 8; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 187, 191; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 161; Dârimî, Tahâre 41; Buhârî, Vudû 47; Müslim, Tahâre 22; İbn Mâce, Tahâre 84; Ebû Dâvud, Tahâre 59; Tirmizî, Tahâre 70; Nesâî, Tahâre 96; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 92; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 254; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 147; Dârekutnî, *Sünen*, I, 193-194; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 269; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 254; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, I, 30.

⁸⁶ Bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 162-174.

4. Namazın Sevdinilmesi

Allah Teâlâ, Resûlü'ne hitaben şöyle buyurmuştur: “*Birazı hariç geceleri kalk, namaz kıl. (Gecenin) yarısını (namaz kılarak geçir). Yahut bunu biraz azalt ya da çoğalt ve Kur’ân’ı tane tane oku.*”⁸⁷ Bu âyetin inişi ile Allah Resûlü'ne mahsûs olmak üzere gece namazı farz kılınmıştır. Allah Resûlü, âyetin de teşviki ile özellikle geceleri uzun süre namaz kılmaktaydı ve bunu bir zorunluluk olarak değil, kendisine verdiği nimetlere karşı Rabbi'ne bir şükür olmak üzere yapıyordu. Bundan dolayı namazın onun hayatında önemli bir yeri vardı. İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyette Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'e namazın sevdinildiğini ve istediği kadar namaz kılmasını tavsiye ettiği haber verilmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Cebrâîl (a.s.) bana şöyle dedi: Sana namaz sevdinildi. İstedğin kadar namaz kıl (قَالَ لِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّهُ قَدْ حُبِّبَ إِلَيْكَ الصَّلَاةَ فَخُذْ مِنْهَا مَا شِئْتَ).”⁸⁸

Bu hadis Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd b. Cud'ân > Yusuf b. Mihrân > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilmiştir. Heysemî (ö. 807/1405), hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini ve hadisin isnadında Ali b. Zeyd'in⁸⁹ bulunduğunu, onun ise bazı yönlerden tenkit edildiğini, diğer ravilerin ise sika kimseler olduklarını söylemiştir.⁹⁰ Elbânî de hadisin Ali b. Zeyd b. Cud'ân'dan dolayı zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁹¹

Ali b. Zeyd, Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuş bir ravi olup hadisleri iyi ezberleyememekle eleştirilmiştir. Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Ali b. Zeyd'i isnadları değiştirmekle tenkit etmiş, Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ali b. Zeyd'den hadis almaktan sakınılmasını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a da onun sağlam olmadığı görüşündedirler. Yahya b. Maîn, Buhârî ve Ebû Hâtim, Ali b. Zeyd “hucet değildir” değerlendirmesinde bulunmuşlar, İbn Huzeyme (ö. 311/923) de “Hafızasının kötülüğünden dolayı kendisi ile ihticâc etmem” demiştir.⁹² İbn Hibbân ise h. 127 veya 131 yılında vefat ettiğini, değerli bir şeyh olduğunu fakat hadislerde hatalar yaptığını ve

⁸⁷ Müzzemmil 73/2-4.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 649 (I, 245). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 671, 759 (I, 255, 296); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 222; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 132.

⁸⁹ *Mecmau'z-zevâid*'de hatalı olarak Ali b. Yezîd denmiştir.

⁹⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 457.

⁹¹ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IX, 45.

⁹² Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 186-187; Zehebî, *Mizân*, V, 156-158.

meşhur ravilerden yaptığı nakillerde münker rivâyetlerinin ortaya çıktığını söyleyerek kendisi ile ihticâcın terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹³

Görüldüğü gibi bu hadis, isnad açısından oldukça zayıftır. Bu konuda Cebrâîl'den söz etmeyen ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Dünyadan bana kadın ve güzel koku sevdirdi ve namaz da gözümün nuru kılındı.”⁹⁴

Hadisteki “sevdirdi” ifadesi “hoş, güzel ve çekici geldi” anlamında anlaşılmalıdır. Zira Allah Teâlâ Kur’ân’ı Kerîm’de insanlara bazı şeylerin sevdirdiğinden söz ederken şöyle buyurmaktadır:

“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.”⁹⁵

Enes b. Mâlik rivâyetinde Cebrâîl'den söz edilmemesi ve bu rivâyetin, İbn Abbâs rivâyetine göre daha sağlam olması, bu konuda Kur’ân dışı bir vahyin varlığından söz etme imkânı vermemektedir.

5. Vitir Namazı

İsrâ gecesinde beş vakit namaz farz kılınmıştır. Ancak Müslümanlar, beş vakit namazın dışında bayram namazları, kûsûf namazı ve vitir namazı gibi başka namazlar da kılmaktadırlar. Bu namazlar ise Hz. Peygamber tarafından bizzat kılınmış ve kılınmaları tavsiye ve teşvik edilmiştir. Bunlardan vitir namazının, Kur’ân dışı bir vahiyle Allah Resûlü’ne bildirildiğinden söz eden pek çok rivâyet bulunmaktadır.

a) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Amr b. Şuayb > babası > dedesi⁹⁶ isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

⁹³ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 78-79.

⁹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 398; Ahmed b. Hanbel, IV, 330, 726 (III, 128, 285); İbn Ebî Âsım, *Zühd*, s. 94, 95; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 296; Nesâî, *İşratu’n-Nisâ* 1; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, III, 235, 249; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 266; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 607; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, IV, 58, 218; Hâkim, *Müstedrek*, II, 281.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/14.

⁹⁶ Amr b. Şuayb’ın dedesinin Abdullah b. Amr ya da Muhammed olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Amr b. Şuayb > babası > dedesi isnadı ile gelen hadislerin sıhhati de muhaddisler arasında tartışmalıdır.

“Allah Teâlâ size bir namazı artırdı (ان الله عز و جل قد زادكم صلاة). O namaz, vitirdir.”⁹⁷

Hadisi Amr b. Şuayb’dan Haccâc b. Ertâd rivâyet etmiştir. Haccâc müdellis bir ravidir⁹⁸ ve bu da, hadisin güvenilirliği konusunda bazı şüphelerin doğmasına sebep olmaktadır. Fakat aynı hadis Haccâc dışında başka raviler tarafından da Amr b. Şuayb’dan nakledilmiştir.

Müsennâ b. Sabbâh > Amr b. Şuayb isnadı ile nakledilen rivâyette, Resûlullah (s.a.)’in “Allah Teâlâ size bir namazı artırdı. Onu muhafaza edin. O namaz, vitir namazıdır” buyurduğu bildirilmektedir.⁹⁹ Bu rivâyetin bazı tariklerinde, Amr b. Şuayb’ın, üzerinden bir ay geçmiş olsa bile vitrin kılınması gerektiği görüşünde olduğundan söz edilmektedir.¹⁰⁰ Ancak bu rivâyet, Müsennâ b. Sabbâh’tan dolayı zayıftır.¹⁰¹

Hadisin bir diğer ravisi Katâde’dir. Katâde > Amr b. Şuayb isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber “Allah Teâlâ size bir namazı ilave etti. O, vitirdir, onu koruyun” buyurmuştur.¹⁰² Bu rivâyet ise, senedindeki Abbâs b. Fadl’dan dolayı zayıftır.¹⁰³

Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî > Amr b. Şuayb isnadı ile nakledilen bir diğer rivâyette Şuayb, dedesinin şöyle dediğini haber vermektedir:

Bir zaman beş vakit namazın üzerine bir şey artırmadan devam ettik. Allah Resûlü (toplanmamızı) emretti, biz de toplandık. Allah Teâlâ’ya hamd ve senâda bulundu sonra da şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, size bir namazı artırdı.” Ardından bize vitir namazını emretti.¹⁰⁴

Geniş bilgi için bk. İbnu’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 315; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, II, 226-227; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 62-63.

⁹⁷ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92; Ahmed b. Hanbel, II, 635, 689 (II, 180-181, 208).

⁹⁸ Bk. Zehebî, *Muğnî*, I, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 660-662; Elbânî, *İrvâu’l-galîl*, II, 159.

⁹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, II, 617; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 684-685 (II, 205-206); Mervezî, *Vitr*, s. 26.

¹⁰⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 684-685 (II, 205-206).

¹⁰¹ Bk. Zeylâî, *Nasbu’r-râye*, II, 110; Elbânî, *İrvâu’l-galîl*, II, 159; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XI, 292, 517.

¹⁰² Heysemî, *Buğye*, I, 336. Ayrıca bk. Bûsîrî, *İthâf*, III, 141.

¹⁰³ Buhârî ve Ebû Hâtim, Abbâs’ın “zayıf” olduğuna hükmetmişlerdir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 213; Zehebî, *Muğnî*, I, 521; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 396.

¹⁰⁴ Dârekutnî, *Sünen*, II, 21.

Hadisin ravilerinden Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî zayıf birisidir. Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813) ondan hadis rivâyetini terk etmişlerdir. Yahya b. Mâîn (ö. 233/847) ve Ebû Zur'a (ö. 264/877) hadislerinin yazılmayacağını söylemiş, Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) da onun “metrûk” olduğuna hükmetmiştir. Ahmed b. Hanbel ise, âlimlerin, Arzemî'nin hadislerini terk ettiklerini haber vermiştir.¹⁰⁵

Buraya kadar incelemesi yapılan rivâyetlerin tamamı zayıftır. Hadis, Şuayb'ın dedesi olan Abdullah b. Amr'ın babası, Amr b. Âs'tan ve onunla birlikte Ukbe b. Âmir'den de rivâyet edilmiştir.

b) Amr b. Âs ve Ukbe b. Âmir Rivâyeti

Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Allah Teâlâ, sizin için kızıl develerden daha hayırlı olan bir namazı size artırdı. O, vitirdir. Vitir namazı, yatsı namazı ile fecrin doğuşu arasındadır*” buyurmuştur.¹⁰⁶ Hadisin bu rivâyeti, isnadındaki Süveyd b. Abdilazîz'in “münker” ve “metrûk”¹⁰⁷ olmasından dolayı zayıftır. Amr b. Âs'tan nakledilen bir başka rivâyette ise, onun bu hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den işitmediği, Ebû Basra el-Gıfârî'den aldığı görülmektedir.

c) Ebû Basra el-Gıfârî Rivâyeti

Saîd b. Yezîd > İbn Hubeyre > Ebû Temîm el-Ceyşânî > Amr b. Âs > Ebû Basra el-Gıfârî isnadıyla rivâyet edildiğine göre, Amr, Cuma günü insanlara hitap etmiş ve şöyle demiştir: Ebû Basra, bana, Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu haber verdi: “*Allah Teâlâ size bir namazı artırdı. O, vitir namazıdır. Onu, yatsı namazı ile sabah namazı arasındaki vakitte kılın.*” Ebû Temîm dedi ki: Ebû Zer elimi tuttu ve mescitte Ebû Basra'nın yanına gitti. Ona “Sen Resûlullah (s.a.)'i, Amr'ın söylediği o sözleri söylerken işittin mi?” diye sordu. Ebû Basra “Ben, onu, Resûlullah (s.a.)'den işittim” dedi.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 1-2; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 255-256; Dârekutnî, *Sünen*, II, 21; Zehebî, *Mizân*, VI, 247-248.

¹⁰⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 55; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 235.

¹⁰⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 415. Ahmed b. Hanbel, Süveyd'in “metrûk” olduğunu söylemiş, Buhârî de hadislerinde şüphe bulunduğunu belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 349-350.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, VII, 902 (VI, 7); Tahâvî, *Müşkil*, XI, 354-355.

Bu hadisin isnadında yer alan ravilerin sika oldukları söylenmiştir.¹⁰⁹ Taberani de hadisi aynı isnadla rivâyet etmiş fakat Amr b. Âs'tan söz etmemiştir. Taberânî rivâyetine göre Hz. Peygamber “*Allah Teâlâ size bir namazı ilave etti. Onu koruyun. Onun vaktini, yatsı namazı ile fecr arasındaki vakit olarak belirledi. O, vitir namazıdır*” buyurmuştur.¹¹⁰

Hadis ayrıca İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik > Amr b. Âs isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre, Amr şöyle demiştir:

“Bana, Peygamber (s.a.)’in ashâbından birisi şunu haber verdi: Allah Resûlü (s.a.), “Allah Teâlâ, size bir namazı artırdı. O namazı, yatsı namazı ile sabah namazı arasındaki vakitte kılın. O, vitirdir, vitirdir” buyurdu.” O kişi, Ebû Basra el-Gıfârî’dir.

Daha sonra Ebû Zer, Ebû Temîm’in elini tutarak Ebû Basra’nın yanına gitmiş ve ona üç defa bu hadisi Resûlullah (s.a.)’den gerçekten işitip işitmediğini sormuş, Ebû Basra her defasında işittiğini söylemiştir.¹¹¹

d) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs’tan nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber, mutlu bir vaziyette çıkmış ve “*Allah Teâlâ, size bir namazı artırdı, o, vitirdir*” buyurmuştur.¹¹²

Hadisin bu rivâyeti, Nadr Ebû Ömer > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilmiş olup Nadr Ebû Ömer’den dolayı zayıftır. İbn Nümejr (ö. 199/814) onun hakkında “metrûku’l-hadîs,” Buhârî ve Dârekutnî (ö. 385/995) “zayıf,” Nesâî “metrûk” değerlendirmesinde bulunmuş, Ahmed b. Hanbel ondan rivâyette bulunmanın helal olmadığını ifade etmiş, Ebû Davud (ö. 275/889) da hadislerinin bâtıl olduğunu açıklamıştır.¹¹³

e) Hârice b. Huzâfe Rivâyeti

Hârice’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), sabah namazı için yanımıza çıktı ve “Allah Teâlâ bu gece, size, kızıl develerden daha hayırlı bir namazı ilave etti” buyurdu. “O nedir, ey Allah’ın

¹⁰⁹ Elbânî, *Sahîha*, I, 171-172, *İrvâu’l-galîl*, II, 158-159.

¹¹⁰ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, II, 88.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, VIII, 798 (VI, 397); Dûlâbî, *Künâ*, I, 115; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 353, *Meâni’l-âsâr*, I, 554; İbn Kânî, *Mu’cem*, I, 150-151; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, II, 87-88; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 315; Heysemî, *Buğye*, I, 336-337.

¹¹² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 359; Dârekutnî, *Sünen*, II, 21.

¹¹³ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 391; Dârekutnî, *Sünen*, II, 21; İbnu’l-Cevzî, *İlel*, I, 448-449; Zehebî, *Mizân*, VII, 32; Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 109; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 415.

Resûlü?” dedik. “Yatsı namazı ile fecrin doğuş vakti arasındaki vitr namazıdır” buyurdu.¹¹⁴

Hadisin bu rivâyeti, pek çok kaynakta yer almakta ise de bunların tamamı Abdullah b. Râşid ez-Zevfî > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârice b. Huzâfe isnadı ile nakledilmiştir. Yine aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyete göre, Hârice şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) sabah yanımıza çıktı ve “Bu gece Allah Teâlâ size bir namaz gönderdi (لقد ساق الله إليكم الليلة صلاة). O namaz sizin için kırmızı develerden daha hayırlıdır” buyurdu. Sahâbîler bu namazın hangisi olduğunu sordular. Hz. Peygamber onlara bunu haber verdi ve şöyle buyurdu: “İki namazın, yatsı ile sabah namazlarının arasındaki vitir namazıdır.”¹¹⁵

Buhârî, hadisin ravilerinden Abdullah b. Râşid ez-Zevfî’nin, İbn Ebî Mürre’den semânın bulunduğu bilinmediğini ve vitr namazı ile ilgili bu hadis dışında başka hadisinin bulunmadığını söylemiştir.¹¹⁶ İbn Hibbân, hadisin munkatı olduğuna hükmetmiş,¹¹⁷ Zehebî (ö. 748/1348) de hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Elbânî ise Hârice b. Huzâfe hadisinin “O namaz, kırmızı develerden daha hayırlıdır” kısmı haricinde sahîh olduğu görüşündedir. Elbânî bu hükme, bu konuda vârid olan diğer hadislere dayanarak varmıştır.¹¹⁸

f) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ, size bir namazı artırdı. O, vitirdir.”¹¹⁹

Hadisin bu rivâyeti, Abbâs b. Velîd > Mervân b. Muhammed > Muâviye b. Sellâm > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile nakledilmiştir. Vitir namazı ile ilgili hadisi Abbâs b. Velîd’den Abdân b. Ahmed rivâyet etmiştir. Sahîh

¹¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 188-189; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92; Dârimî, *Salât* 208; İbn Mâce, *İkâmetu’s-salât* 114; Ebû Dâvud, *Vitr* 1; Tirmizî, *Vitr* 1; Mervezî, *Vitr*, s. 24-25; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 356, *Meâni’l-âsâr*, I, 553; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 87; Dârekutnî, *Sünen*, II, 20-21; Hâkim, *Müstedrek*, I, 416; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 659, 671, *Ma’rife*, III, 449; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 101.

¹¹⁵ İbnü’l-Münzir, *Evsat*, V, 169. Hadisin bazı rivâyetlerinde “size gönderdi” yerine “size emretti” denilmiştir. Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 355-356; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 658-659.

¹¹⁶ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 102; İbnü’l-Cevzî, *İlel*, I, 449. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 659.

¹¹⁷ Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, II, 533.

¹¹⁸ Vitir namazının Allâh Teâlâ tarafından bildirildiğinden söz eden rivâyetler için bk. Elbânî, *İrvâu’l-galil*, II, 156-159.

¹¹⁹ Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, IV, 100.

olduğu kabul edilen ve Ömer b. Muhammed b. Büceyr tarafından Abbâs b. Velîd'den nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ sizin namazınıza bir namaz ilave etti. O namaz, sizin için kızıl develerden daha hayırlıdır. O, sabah namazından önceki iki rekât namazdır.”¹²⁰

Görüldüğü gibi bu rivâyet ile bir önceki rivâyetin ravileri ilk altı tabakada aynıdır. Fakat önceki rivâyette vitir namazından, bu rivâyette ise sabah namazının iki rekâtlık sünnetinden söz edilmektedir. Diğer rivâyetlerle birlikte değerlendirildiğinde önceki Taberânî rivâyetinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî, her ne kadar Beyhakî rivâyetinin isnadının ceyyid (sağlam) olduğunu söylemişse de¹²¹ herhangi bir mutâbiî ve şâhidinin bulunmaması bu rivâyetin ihtiyatla karşılanması gerektiğini göstermektedir.¹²²

Bezzâr (ö. 292/905), Hz. Peygamber'den rivâyet edilen “*Allah Teâlâ, size bir namazı ilave etti, o vitirdir*” hadisi hakkında şunları söylemiştir:

Bu manada hadisler rivâyet edilmiştir. Fakat bunların tamamı illetlidir. Nadr b. Abdîrrahmân'ın İkrime > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet ettiği hadis bunlardandır. Nadr leyyin¹²³ (gevşek) bir ravidir. İkrime'den bazı hadisler rivâyet etmiştir ki, bunlara mutâbaat edilmemiştir. İlim ehli, ahkâma dair konularda onun hadisleri ile ihticâc etmekten çekinmişlerdir. Başka rivâyetlerinde ise müsâmahakâr davranmışlardır. Yine Muhammed b. İshâk'ın Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. [Ebî] Mürre > Hârice isnadı ile rivâyet ettiği hadis de bunlardandır. Abdullah b. [Ebî] Mürre'nin, Hârice'den başkasından rivâyette bulunduğu ve ondan da Yezîd'den başkasının hadis rivâyet ettiği bilinmemektedir. O, meçhûldür ve onunla ihticâc edilmez. Vitir namazı ile ilgili bu hadis Amr b. Şuayb > babası > dedesi isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Fakat bu isnad hakkında olumsuz görüşler vardır. Bazıları bu hadislerin, Abdullah b. Amr'ın yanında bulunan bir sahîfeden geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise hadislerinin sâbit olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü Amr, Şuayb b. Muhammed b. Abdillâh b. Amr'ın oğludur. İlim ehlinde bazıları, Şuayb'ın babasından başkasından yaptığı rivâyetlerin kabul edileceğini söylemişlerdir. Babasından yaptığı rivâyetler ise *Sahîfe*'dendir. Ahkâm konusundaki haberlerin tamamı, isnadının sıhhati üzerinde ittifak olmadıkça ilim ifade etmez.¹²⁴

Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), vitir namazının Allah Teâlâ tarafından Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e haber verildiğini bildiren hadislerin

¹²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 659.

¹²¹ Elbânî, *Sahîha*, III, 132.

¹²² Beyhakî, Ebû Saîd el-Hudri'den nakledilen bu rivâyetin, Hârice b. Huzâfe'den gelen vitir konusundaki rivâyetten daha sahîh olduğunu söylemiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 659.

¹²³ “Leyyin,” “hadiste gevşektir” manasında cerh lafızlarındandır, cerhin birinci mertebesine ve en hafifine delâlet eder. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 202.

¹²⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 110-111.

isnadlarının tenkid edildiğini haber vermiş,¹²⁵ İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) de bu konudaki Büreyde, İbn Ömer, Abdullah b. Amr, İbn Abbâs ve Hârice b. Huzâfe rivâyetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir.¹²⁶ Kettânî (ö. 1927) ise “Allah Teâlâ’nın vitir namazını ilave ettiğini” bildiren rivâyetleri mütevâtir kabul ederek büyük bir hataya düşmüştür. O, bu rivâyetlerin Hârice b. Huzâfe, Ebû Basra el-Gıfârî, Muâz b. Cebel, İbn Amr, İbn Abbâs, Ukbe b. Âmir, Amr b. Âs ve İbn Ömer¹²⁷ olmak üzere sekiz sahâbîden geldiğini belirtmiştir.¹²⁸ Fakat bu rivâyetlerin büyük kısmının zayıf, bazılarının da sıhhatlerinin tartışmalı olmasından dolayı, hadise mütevâtir hükmü vermek bir yana sahîh hükmü vermek bile zordur.

Burada zikri geçen rivâyetlere muhalif bir başka grup rivâyet daha vardır. Bunlarda vitir namazının bu ümmete değil yalnızca Hz. Peygamber’e farz kılındığından söz edilmektedir. Bu rivâyetler, İbn Abbâs ve Enes b. Mâlik’ten nakledilmiştir.

g) İbn Abbâs Rivâyeti

Hadisin Ebû Cenâb Yahya b. Ebî Hayye el-Kelbî > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile gelen rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) “*Üç şey vardır ki, bunlar bana farz size nafiledir. Bunlar, vitir namazı, kurban ve duhâ namazıdır*” buyurmuştur.¹²⁹

Hadisi aynı isnadla nakleden Ahmed b. Menî‘, vitir, duhâ ve fecrin iki rekâtından söz ederek kurbana yer vermemiş,¹³⁰ Dârekutnî ve Hâkim rivâyetlerinde ise duhâ namazı yerine “iki rekât fecir namazı” ifadesi yer almıştır.¹³¹ Bezzâr’ın Ebû Bekr b. İshâk vasıtası ile Ebû Cenâb’tan naklettiği rivâyette de duhâ namazı yerine yine iki rekât fecir namazı denmiştir.¹³² İki rekât fecir namazından kasıt ise sabah namazının iki rekât sünnetidir.

¹²⁵ Bk. Mervezî, *Vitr*, s. 52.

¹²⁶ Bk. İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 447-449. Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 108-111.

¹²⁷ Dârekutnî, İbn Ömer hadisinin İbn Vehb > Mâlik > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadı ile geldiğini belirttikten sonra hadisi Ali b. Saîd er-Râzî’nin rivâyet ettiğini ve “Hadisin bu isnadla mevzu olduğunu” söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Lisân*, II, 415. Ayrıca bk. İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 448.

¹²⁸ Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 115.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 616 (I, 231); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 658, IX, 442-443.

¹³⁰ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, III, 141.

¹³¹ Dârekutnî, *Sünen*, II, 15; Hâkim, *Müstedrek*, I, 410.

¹³² Bk. Heysemî, *Kesfu'l-estâr*, III, 144.

Bu rivâyetler, Ebû Cenâb Yahya b. Ebî Hayye'den dolayı zayıftır.¹³³ Zehebî hadisin “garîb, münker” olduğunu söylemiş,¹³⁴ İbn Hacer (ö. 852/1449) de Ahmed b. Hanbel, Beyhakî (ö. 458/1066), İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277) ve başka âlimlerin bu hadisi zayıf kabul ettiklerini belirtmiştir.¹³⁵ İbn Abdilhâdî (ö. 744/1343) ise hadisin uydurma olduğunu iddia etmiştir.¹³⁶

Hadis Vaddâh b. Yahya > Mendel b. Ali > Yahya b. Saîd > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber “vitir ve duhâ namazları ile sabah namazının iki rekâtının” kendisine farz olduğundan söz etmiştir.¹³⁷ Hadisin bu rivâyeti de Vaddâh b. Yahya¹³⁸ ve Mendel'den¹³⁹ dolayı zayıftır.¹⁴⁰

Câbir b. Yezîd el-Cu'fî > İkrime isnadı ile İbn Abbâs'tan nakledilen bir diğer rivâyete göre Hz. Peygamber “İki rekât duhâ namazı ve vitir namazı kılmam emredildi fakat bunlar farz kılınmadı” buyurmuştur.¹⁴¹

Hadisin Câbir tariki ile tahrîc edilen bir başka rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) “Bana iki rekât duhâ namazı farz kılındı fakat o size emredilmedi. Bana kurban emredildi fakat farz kılınmadı” buyurmuş, vitir namazından söz etmemiştir.¹⁴² Benzeri bir rivâyet Hammâd b. Abdîrrahmân > Mubârek b. Ebî Hamza > İkrime¹⁴³ isnadı ile yine İbn Abbâs'tan nakledilmiştir.

¹³³ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, III, 141. Ebû Cenâb hakkında Ebû Zur'a “sadûk, müdellis,” Bezzâr “sağlam değildir,” Nesâî ve Dârekutnî “zayıf” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Yahya b. Saîd el-Kattân, ondan rivâyette bulunmayı helal saymamış, İbn Nümeir de, tedlis yaparak hadislerini ifsad ettiğini ve işitmediği hadisleri rivâyet ettiğini söylemiştir. Bk. Zehebî, *Muğnî*, II, 513; Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 144; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 30-32.

¹³⁴ Bk. Zehebî, *Telhîs*, I, 410.

¹³⁵ Bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 45-46.

¹³⁶ Elbânî, *Zaîfe*, VI, 494.

¹³⁷ İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 288.

¹³⁸ İbn Hibbân, “münkeru'l-hadîs” olduğunu ve teferrüd ettiğinde hafızasının kötülüğünden dolayı kendisi ile ihticâcın câiz olmadığını söylemiştir. Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 431-432; Zehebî, *Mîzân*, VII, 124; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 294, *Telhîsu'l-habîr*, III, 258.

¹³⁹ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1404-1405; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 434-435; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 363-364; Elbânî, *Zaîfe*, VI, 494.

¹⁴⁰ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VI, 492-494.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, I, 619 (I, 232); Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 144.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, I, 806 (I, 317); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 202-203; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 384. Taberânî, aynı isnadla iki rivâyet aktarmıştır ve bu rivâyetlerden birisinde İbn Abbâs'tan söz edilmemiştir.

¹⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 422.

Câbir > Ebû Ca‘fer ve Atâ > İkrime > İbn Abbâs isnadı ile gelen rivâyete göre ise Resûlullah (s.a.) “*Kurban ve vitir namazı ile emrolundum fakat bunlar farz kılınmadı*” buyurmuştur.¹⁴⁴

Hadisin bu rivâyetleri de zayıftır. Nesâî, Câbir el-Cu‘fî’nin “metrûk” olduğunu söylemiştir. Şerîk ise hafızasının kötü olmasından dolayı eleştirilmiştir. Diğer tarikin ravilerinden Mübârek b. Ebî Hamza meçhûl, Hammâd b. Abdurrahmân da zayıftır.¹⁴⁵

h) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Bana vitir namazı ve kurban emredildi fakat farz kılınmadı*” buyurmuştur.¹⁴⁶

Hadisin tüm rivâyetleri, Abdullah b. Muharrer > Katâde > Enes isnadı ile gelmiş olup hadis Abdullah b. Muharrer’den dolayı zayıftır. Buhârî, Abdullah b. Muharrer’in Katâde’den rivâyette bulunduğunu ve “münkeru’l-hadis” olduğunu söylemiş, Nesâî de onu “metrûku’l-hadis” kabul edilmiştir.¹⁴⁷ İbnu’l-Cevzî, İbn Hacer ve Elbânî de hadisin bu rivâyetine zayıf hükmü vermişlerdir.¹⁴⁸

Bu konuda Muâz b. Cebel’den nakledilen bir rivâyette ise vitir namazının Hz. Peygamber’e emredildiği fakat bu emrin ümmete de şamil olduğu haber verilmektedir.

i) Muâz b. Cebel Rivâyeti

Ubeydullâh b. Zahr > Abdurrahmân b. Râfî‘ > Muâz b. Cebel isnadı ile rivâyet edildiğine göre, Abdurrahmân b. Râfî‘ şöyle demiştir:

Muâz b. Cebel, Şam’a geldi. Şamlılar vitir namazı kılmıyorlardı. Muâviye’ye “Şamlılar neden vitir kılmıyorlar?” diye sordu. Muâviye “Bu, onlara vacip midir?” diye karşılık verdi. Muâz “Evet, Resûlullah (s.a.)’i ‘Rabbim bana bir

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 622 (I, 234). Ma‘mer b. Râşid bu hadis Ebân > İkrime tariki ile mürsel olarak naletmiştir. Bu rivâyette Peygamber (s.a.)’in “*Üç şey vardır ki bunlar bana farz size nafiledir: Kurban, duhâ namazı ve vitir namazı*” buyurduğu haber verilmektedir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 5.

¹⁴⁵ Elbânî, *Zaîfe*, VI, 493.

¹⁴⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 5; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1452; Dârekutnî, *Sünen*, II, 15; İbn Şâhîn, *Nâsihu’l-hadis*, s. 289.

¹⁴⁷ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1451; Ayrıca bk. İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, III, 258; Elbânî, *Zaîfe*, VI, 493.

¹⁴⁸ Bk. İbnu’l-Cevzî, *İlel*, I, 450; İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, III, 258, *el-Metâlibu’l-âliye*, I, 154; Elbânî, *Zaîfe*, VI, 492-494.

namazı artırdı. O, vitirdir. Vakti ise yatsı namazı ile fecrin doğuşuna kadar olan zamandır' buyururken işittim" dedi."¹⁴⁹

Hadisin ravilerinden Ubeydullâh b. Zahr hakkında İbn Maîn "bir şey değildir" derken, İbn Hibbân, onun, sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet ettiğini söylemiştir. Abdurrahmân b. Râfi' hakkında ise Buhârî, "münker rivâyetleri vardır" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca hadis, Abdurrahmân b. Râfi'in Muâz ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır.¹⁵⁰ Tüm bunlar, Muâz rivâyetinin zayıf olduğuna işaret etmektedir.¹⁵¹

Kur'ân dışı vahiyden söz eden vitir namazı ile ilgili bu rivâyetler, ekseriyetle zayıf addedilmiştir.¹⁵² Bunlardan Allah Teâlâ'nın insanlara bir namazı artırdığını, bunun da vitir namazı olduğunu bildiren rivâyetler Bezzâr tarafından illetli sayılmış, diğer insanlara değil sadece Hz. Peygamber'e vitrin farz kılındığını bildiren rivâyetler ise İslâm âlimleri tarafından zayıf kabul edilmiştir.¹⁵³ Duhâ namazının emredildiğini bildiren rivâyetler, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbîlerden gelen ve Hz. Peygamber'in sürekli bu namazı kılmadığını hatta nadiren kıldığını bildiren rivâyetler ile de çelişmektedir.¹⁵⁴ Bu nedenle bu konuda Kur'ân dışı vahiyden söz etmek mümkün gözükmemektedir.

Burada geriye bir soru kalmaktadır. O da Hz. Peygamber neye dayanarak Müslümanlara vitir namazını emretmiştir? Bu soruya bir cevap verebilmek zordur. Zira Hz. Peygamber vitir namazı kılmış ve kılınmasını da tavsiye etmiştir. Bilindiği gibi gece namazı ilk dönemlerde Hz. Peygamber'e farzdı ve o, gecenin büyük kısmını namaz kılmakla geçiriyordu. Gecenin sonunda ise namazı tek rekât (veya üç rekât) kılarak bitiriyordu. Müslümanlara da yatsı namazından sonra veya gece kalkıp namaz

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 373 (V, 242).

¹⁵⁰ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, II, 112; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 429-430; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VII, 3453. Aynî, Muâviye'nin Muâz hayatta iken emir (halife) olmadığını söyleyerek hadisin uydurma olduğuna işaret etmiştir. Bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 430.

¹⁵¹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 414.

¹⁵² Bu konudaki rivâyetler ile ilgili olarak bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 257-259. Suyûtî, isnadlarının çokluğuna aldanarak hadisi mütevâtir kabul etmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 107-108.

¹⁵³ Bk. İbnü'l-Cevzî, *İlel*, I, 449-450; Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VI, 492-494.

¹⁵⁴ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 258-259.

kıldıklarında namazlarının sonunu tek yapmalarını emretmiştir. Bu tek rekâtlık namazla gece namazı sona ererdi.

Hız. Peygamber'in vitir kılınması emri mezhepler arasında farklı manalarda anlaşılmıştır. Ancak bu namazın farz olmadığı İslâm âlimleri tarafından kabul edilmektedir. Buradaki tartışma vitrin vacip mi yoksa sünnet mi olduğu konusundadır. Çoğunluğa göre, bu namaz sünnet,¹⁵⁵ Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'ye göre vaciptir. Ebû Hanîfe, bu görüşüne Abdullah b. Bureyde tarafından babası Bureyde'den rivâyet edilen *"Vitir, haktır. Kim vitir namazı kılmazsa bizden değildir"* hadisini delil göstermiştir.¹⁵⁶ Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/804) ise bu konuda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiş ve bu namazın sünnet olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁷

Bu konuda Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) açıklamaları konuyu anlamaya yardımcı olacak mahiyettedir. O, bazı kimselerin Hız. Peygamber'den rivâyet edilen *"Allah size bir namazı ilave etti, o vitirdir"* hadisindeki *"size bir namazı ilave etti"* sözünü vitir namazının farz olduğuna delil getirdiklerini belirttikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Bu hadisi, haberler konusunda ilim sahibi olan âlimler sâbit görmemişlerdir. Eğer bu hadis sâbit olsaydı, sizin iddia ettiğiniz şeye delil olurdu. Ayrıca namazın çeşitleri vardır. Bunlardan bazıları farzdır ki, bunlar ümmetin icmâi ile beş vakit namazdır. Bazı namazlar da sünnettir, farz değildir. Fakat bunlar kılınmakla sorumlu olunan ve kılınması teşvik edilen nafilâ namazlardır. Bunlara devam etmek müstehaptır ve bunların terki kerih görülmüştür. Vitir namazı, sabah namazının iki rekât sünneti ve benzeri namazlar bunlardandır. Namazlardan sünnet olmayıp müstehab olanlar vardır. Bunlar da nafilâdır. Kim bunları kılsa sevap alır, terkeden ise bundan dolayı kınanmaz. Resûlullah (s.a.)'in *"Allah Teâlâ size bir namazı ilave etti"* sözü, eğer ondan geldiği sâbit (sahîh) ise şu anlama gelir: Size bir namazı ilave etti, o Resûlullah (s.a.)'in sünnetlerindendir, farz değildir. Bu söylediklerimizin delili de daha önce zikrettiğimiz kullara gece ve gündüz farz kılınan namazların beş vakit olduğunu bildiren ve Peygamber (s.a.)'den geldiği sâbit olan haberlerdir. Beş vakit namazın dışındaki namazlar ise nafilâdır. Ayrıca farz kılınan namazların beş olup bundan fazla olmadığı konusunda ümmetin ittifakı vardır.¹⁵⁸

Vitir namazının Kur'ân dışı vahiyle Hız. Peygamber'e bildirildiğini haber veren rivâyetlerden bazıları Elbânî tarafından sahîh olarak kabul edilmiş olmasına rağmen,

¹⁵⁵ Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 102.

¹⁵⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 103. Vitir namazının hükmü ile ilgili tartışmalar için bk. Sehârenfûrî, *Bezu'l-mechûd*, VII, 222-224.

¹⁵⁷ Bk. Merginânî, *Hidâye*, II, 565-566.

¹⁵⁸ Bk. Mervezî, *Vitr*, s. 107-108.

Bezzâr ve Mervezî, bunların tamamının zayıf sayıldığını söylemişlerdir. Hatta Mervezî'nin, “bu hadisler sahîh olsa idi vitir namazının farz kabul edilmesi gerekirdi, oysa beş vakit namaz dışında farz başka namaz yoktur sözü” bu hadislerin yalnızca isnad değil metin tenkidine de tabi tutulduğunu ve ancak bundan sonra hadis hakkında hüküm verildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yine âlimler, vitir namazının, Hz. Peygamber'in emri ile kılınmasından dolayı sünnet olduğuna hükmetmişlerdir. Ayrıca “*Ey Kur'ân ehli! Vitir namazı kılın. Çünkü Allah Teâlâ tektir, teki sever*”¹⁵⁹ hadisi de vitir namazının Hz. Peygamber'in emriyle kılındığını göstermektedir.

B. CİHAD İLE İLGİLİ HADİSLER

İslâm düşüncesinde cihad, Yüce Allah'ın dinini üstün kılmak, İslâm düşmanlarının saldırılarını engellemek ve Müslümanları korumak gibi gayelere matuftur. Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlarda hep bu ilkelerin gözetildiği dikkat çeker. Bunları yapabilmek içinse Müslümanların her zaman güçlü olmaları ve savaş stratejileri konularında kendilerini geliştirmeleri zaruridir. Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğini bildiren bazı rivâyetlerde savaş için at beslemenin önemine vurgu yapılmış ve gerekli olduğunda savaşta taktik uygulanabileceği belirtilmiştir.

1. Savaş İçin At Beslemek

Yahya b. Saîd'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), ridası ile atının yüzünü silerken görüldü. Bunun sebebinin sorulması üzerine “*Bu gece at konusunda uyarıldım (إِنِّي عُوتِيتُ اللَّيْلَةَ فِي الْخَيْلِ)*” buyurdu.¹⁶⁰

Mâlik, bu hadisi Yahya b. Saîd el-Ensârî'den rivâyet etmiştir ve bu rivâyet, sahâbî ravisi zikredilmediği için mürseldir. Yahya b. Saîd el-Kattân hadisi Yahya b. Saîd el-Ensârî > Ensârdan bir kişi > Hz. Peygamber;¹⁶¹ Süfyân b. Uyeyne ise Yahya b.

¹⁵⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 4; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 157, II, 93; Ahmed b. Hanbel, I, 323, 400, 402, 403 (I, 110, 143, 144); İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 114; Ebû Dâvud, *Vitr* 1; Tirmizî, *Vitr* 2; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 27.

¹⁶⁰ Mâlik, *Cihâd* 47.

¹⁶¹ Bûsîrî, *İthâf*, VI, 292.

Saîd el-Ensârî > Muhammed b. Yesâr¹⁶² isnadları ile yine mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Kurtubî (ö. 671/1273), her ne kadar hadisin, müsned-muttasıl olarak Mâlik > Yahya b. Saîd > Enes isnadı ile rivâyet edildiğini söylemişse de,¹⁶³ İbn Abdilber (ö. 463/1071), hadisin sahîh olan rivâyetinin mürsel olarak geldiğini ve Yahya b. Saîd > Enes isnadı ile nakledilen rivâyetin sahîh olmadığını söylemiştir.¹⁶⁴

Bu konuda Tayâlisî'nin Cerîr b. Hâzim > Zübeyr b. Hırrî el-Ezdî > Nuaym b. Ebî Hind isnadı ile tahrîc etmiş olduğu rivâyette olay bir önceki rivâyetteki gibi anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber'in "*Cebrâîl, beni at konusunda uyardı*" buyurduğu bildirilmektedir.¹⁶⁵ Sünen sahibi Ebû Davud, *el-Merâsîl* adlı eserinde zikretmek sureti ile rivâyetin aslının mürsel olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁶

Yine Tayâlisî'nin *Müsned*'inde yer alan ve Saîd b. Zeyd > Zübeyr b. Hırrî > Nuaym b. Ebî Hind > Urve b. Ca'd el-Bârikî isnadı ile nakledilen rivâyette hadisin metni verilmeyip bir önceki rivâyete atıf yapıldığından, önceki hadisin bu isnadla muttasıl olarak da rivâyet edildiğine işaret edilmiştir.¹⁶⁷ Ancak Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde yer alan ve Saîd b. Zeyd > Zübeyr b. Harîs¹⁶⁸ > Nuaym b. Ebî Hind > Urve el-Bârikî isnadı ile gelen rivâyet, Urve el-Bârikî'den gelen bu hadisin, metin olarak bir önceki rivâyetten farklı olduğunu göstermektedir. Bu rivâyete göre, Urve el-Bârikî şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'in iki parmağı ile atının perçemini ördüğünü gördüm. Sonra da şöyle buyurdu: "Atların perçemlerinde kıyâmet gününe kadar hayır düğümlüdür."¹⁶⁹

Bu konuda bir başka mürsel rivâyet daha vardır. İbn Sa'd'ın tahrîc etmiş olduğu bir rivâyette, Ebû Abdillâh Vâkîd'a şu hadisin ulaştığından söz edilmektedir:

¹⁶² Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 168.

¹⁶³ Kurtubî, *Câmi*', XVIII, 196.

¹⁶⁴ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 100.

¹⁶⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 592.

¹⁶⁶ Bk. Ebû Dâvud, *Merâsîl*, s. 228-229.

¹⁶⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 592.

¹⁶⁸ Bu ismin, Tayâlisî rivâyetinde de görüldüğü üzere Harîs değil Hırrî olması gerekmektedir. Burada ya müstensihlerden ya da baskıdan kaynaklanan bir hata ile Harîs denilmiştir.

¹⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 73. Hadis, Cerîr b. Abdillâh'tan da rivâyet edilmiştir. Bk. Müslim, *İmâre* 97.

Resûlullah (s.a.), bir atın yanına gitti ve atın yüzünü elbisesinin yeni ile sildi. Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü! Elbisenle mi (atın yüzünü siliyorsun?)" dediler. Allah Resûlü "Cebrâîl beni at konusunda uyardı" buyurdu.¹⁷⁰

Sonuç olarak; bu konudaki rivâyetlerin tamamı mürsel olmaları nedeni ile zayıftır ve bunlara dayanarak Kur'ân dışında bir vahyi kabul etmek doğru gözükmemektedir. Ayrıca şu Kur'ân vahyi de bu konuda yeterli mesajı vermektedir:

"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."¹⁷¹

2. Harbin Taktik Olması

"*Harb hiledir*" sözü Hz. Peygamber'den pek çok sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir.¹⁷² Ancak Hz. Ali'den gelen bir rivâyette Allah Resûlü'nün bu sözünün kaynağının Kur'ân dışı bir vahiy olduğundan söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) "Allah Teâlâ, Peygamberi'nin dili ile harbi hile olarak isimlendirdi (إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ سَمَّى الْحَرْبَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ خَدْعَةً)" demiştir.¹⁷³

Hadisin bir başka rivâyetinde Ali (r.a.) "Allah Teâlâ, Resûlullah (s.a.)'in dili ile harbin hile olduğuna hükmetti (إِنَّ اللَّهَ قَضَى عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ الْحَرْبَ خَدْعَةٌ)" demiştir.¹⁷⁴

Bu rivâyetler, Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali isnadı ile gelmiştir ve görünüşte isnad muttasıldır. Ancak İbn Ebî Şeybe'nin Vekî' > Süfyân > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali'den dinleyen bir kişi > Ali;¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel'in Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali'den dinleyen bir kişi > Ali b. Ebî Tâlib¹⁷⁶ isnadları ile tahrîc ettikleri rivâyetlerde Saîd'in bu hadisi doğrudan Hz. Ali'den almadığı görülmektedir ve buna göre hadisin tüm rivâyetleri

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 490-491.

¹⁷¹ Enfâl 8/60.

¹⁷² Bu rivâyetlerin tevatür seviyesine çıktığı iddia edilmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 255-257.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, I, 377 (I, 90). Bu rivâyet, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in zevaidindendir. Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 97; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 244; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 235; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 401; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 337.

¹⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 539.

¹⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 538-539.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 377-378 (I, 90). Bu rivâyete göre, Hz. Ali "Peygamberiniz'in dili üzere harb hiledir" demiştir.

munkatıdır. Ayrıca Dârekutnî, Saîd b. Zî Huddân'ın Hz. Ali ile görüşmediğini belirterek hadiste mutlak olarak inkita bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

Tehzîbu'l-âsâr adlı eserinde bu hadis hakkında ayrı bir bab açarak ayrıntılı incelemelerde bulunan Taberî (ö. 310/923), kendilerine göre hadisin isnadının sahîh olduğunu söylemiş,¹⁷⁸ diğer kimselerin ise şu sebeplerden dolayı hadisi illetli saydıklarını belirtmiştir:

a) Hadisin, bu rivâyeti dışında Hz. Ali tariki ile Hz. Peygamber'den gelen bir başka sahîh rivâyeti bilinmemektedir.

b) Hz. Ali'nin ashâbından sika olan kimselerden gelen ve ma'rûf olan rivâyet, Hz. Peygamber'den merfû' olarak değil, Hz. Ali'den mevkûf olarak gelmektedir.¹⁷⁹

c) Saîd b. Zî Huddân, bu hadisi zayıf sayan kimselere göre, meçhûl birisidir ve meçhûl bir kimsenin rivâyeti ile dinî konularda herhangi bir delil (huccet) sâbit olmaz.

d) Ebû İshâk'ın ashâbından hıfz ile mevsûf olan sika kimseler bu hadisi Saîd > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ali isnadı ile rivâyet etmişlerdir.

e) Bu hadisi zayıf sayan kimselere göre, Ebû İshâk müdellis birisidir ve yine bu kimselere göre, müdellis olan bir kimsenin haberi ile ihticâc câiz değildir.¹⁸⁰

Sonuç olarak; Hz. Ali'den rivâyet edilen ve Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiyle Hz. Peygamber'in "*Harb hiledir*" buyurduğunu bildiren bu rivâyetler sened açısından zayıftır ve metin olarak da bu konudaki diğer rivâyetlere muhaliftir. Câbir b. Abdullah, Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, İbn Abbâs, Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Nevvâs b. Semmân, Şehr b. Havşeb, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Nuaym b. Mes'ûd ve İbn Ömer gibi sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerde¹⁸¹ Hz. Peygamber'in "*Harb hiledir*" buyurduğundan söz edilmiş fakat bu bilginin kaynağının vahiy olduğuna dair en ufak bir işarete bulunulmamıştır.

¹⁷⁷ Bk. Dârekutnî, *İlel*, III, 227.

¹⁷⁸ Taberî, her ne kadar hadisin senedinin sahîh olduğunu söylemişse de daha sonra aktarmış olduğu rivâyetler ile Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin "*Harb hiledir*" dediklerinin sabit olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bir başka ifade ile onun sahihlikten kastı "*Harb hiledir*" sözünün Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den sahîh olarak geldiğidir.

¹⁷⁹ Bu rivâyetler için bk. Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 401-402.

¹⁸⁰ Bk. Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 401.

¹⁸¹ Bu rivâyetler için bk. Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 402-407.

C. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER

Hadis kaynaklarında gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahâbîlerin faziletlerine dair çok sayıda rivâyet yer alsa da bunların azımsanamayacak bir kısmı sıhhat şartlarını haiz değildir. Özellikle ilk dönemlerde hilafet konusundaki tartışmalar sonucunda toplumda meydana gelen ayrışmalar neticesinde bazı kimseler Hz. Osmân'ın, bazıları da Hz. Ali'nin daha faziletli olduğunu göstermek amacı ile bu iki halifenin faziletlerine dair hadisleri kendilerine delil olarak kullanmışlar hatta Emevî taraftarlarından bazıları Hz. Osmân'ın, Hz. Ali taraftarları olan Şîîlerden bazıları ise Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair hadisler uydurmaktan çekinmemişlerdir.¹⁸² Bu bölümde bu konudaki zayıf ve uydurma hadislere ve Kur'ân dışı vahyin bazı kimseler tarafından nasıl istismar edildiğine dair bazı örneklerden söz edilecektir.

1. Ehl-i Beytin Faziletine Dair Hadisler

Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları, torunları ve yakın akrabasını kapsayan Ehl-i Beyt'in¹⁸³ faziletlerinden söz eden rivâyetler hadis külliyyatında önemli bir yere sahiptir. Bu rivâyetlerden bir kısmında, Allah Resûlü, kendisinden sonra ümmetine Kur'ân-ı Kerîm'e ve Ehl-i Beyt'e uymayı tavsiye etmiş ve bunlar sayesinde doğru yolda olacaklarını ve dalâlete düşmeyeceklerini haber vermiştir. Yine bu rivâyetlere göre, Kur'ân dışı bir vahiyle onların âhirette kendisinden ayrılmayacaklarını öğrenmiş ve bu bilgiyi ashâbı ile paylaşmıştır.

a) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Ebû Saîd'den nakledilen rivâyete göre, Allah Resûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Ben yakında davet edileceğim ve bu davete icabet edeceğim. Aranızda iki ağırlık (kıymetli şey) bırakıyorum. Allah Teâlâ'nın Kitabı ve nesebim. Allah Teâlâ'nın Kitabı, semâdan yeryüzüne uzatılmış bir iptir. Benim nesebim ise Ehl-i Beytim'dir. Latîf ve Habîr (olan Allah Teâlâ) bana bu ikisinin Havz'da bana

¹⁸² Bu konuda geniş bilgi için bk. Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yayınları, Samsun 1997.

¹⁸³ Ehl-i Beyt'e kimlerin mensup olduğu meselesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşleri iki maddede toplamak mümkündür. Bir görüşe göre Ehl-i Beytin kapsamına sadece Hz. Peygamber'in eşleri dahildir. Diğer görüşe göre ise eşlerinin yanısıra Hz. Peygamber'in çocukları, torunları, amcaları, onların çocukları ve torunları, hatta bütün akrabaları dahildir. Bk. Öz, “Ehli Beyt,” *DİA*, X, 498-501. Ehl-i Beyt'in kimlerden müteşekkil olduğu konusundaki delil olarak kullanılan rivâyetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 101-108.

gelene kadar birbirlerinden ayrılmayacaklarını haber verdi (وَإِنَّ اللَّطِيفَ الْخَبِيرَ أَخْبَرَنِي) (أَنْهُمَا لَنْ يَفْتَرَقَا حَتَّى يَرُدَّ). O ikisi hakkında bana ne ile uyacağınıza iyi bakın.”¹⁸⁴

Hadis A‘meş > Atıyye b. Sa‘d el-Avfî > Ebû Saîd el-Hudrî isnadı ile rivâyet edilmiş olup bu rivâyette Allah Teâlâ’nın Kur’ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber’e Kur’ân’ın ve Ehl-i Beyt’inin birbirlerinden ayrılmayacaklarını haber verdiği anlatılmaktadır. Hadisin diğer tariklerinde ise bu bilgiye yer verilmemiştir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen bir başka rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Aranızda iki ağırlık bırakıyorum. Bunlardan birisi diğerinden daha büyüktür. Semâdan yeryüzüne uzatılmış olan Allah Teâlâ’nın Kitabı ile nesebim olan Ehl-i Beytim. Bu ikisi, Havz’da bana gelene kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır.”¹⁸⁵

Bu rivâyetlerin tamamı Atıyye el-Avfî > Ebû Saîd isnadı ile gelmektedir ve hadisi Atıyye’den A‘meş, Abdumelik b. Ebî Süleyman, Zekerıyya b. Ebî Zâide, Ebû Meryem el-Ensârî ve Kesîr en-Nevvâ rivâyet etmişlerdir. Bunlardan yalnızca A‘meş tariki ile gelen rivâyette Allah Teâlâ’nın, Kur’ân-ı Kerîm’in ve Ehl-i Beytin birbirlerinden ayrılmayacaklarını Hz. Peygamber (s.a.)’e haber verdiği bildirilmektedir ve A‘meş’ten hadisi bu lafızlarla sadece Muhammed b. Talha rivâyet etmiştir. Yine ondan aynı hadisi rivâyet eden Sâlih b. Ebî’l-Esved’in rivâyetinde ve Atıyye’den gelen diğer rivâyetlerde aynı ifadelerin yer almamış olması “*Latif ve Habîr (olan Allah Teâlâ) bana haber verdi*” ifadesinin müdrec olduğunu ve hadise Muhammed b. Talha tarafından eklendiğini düşündürmektedir. Ayrıca hadisin ortak ravisi Atıyye el-Avfî zayıf birisidir ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Nesâî ve daha pek çok kimse tarafından zayıf kabul edilmiştir.¹⁸⁶

Harun b. Sa‘d > Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî > Ebû Saîd¹⁸⁷ isnadı ile tahrîc edilen rivâyette de Allah Teâlâ’dan gelen herhangi bir vahiyden söz

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 48 (III, 17). Hadis için bk. İbn Sa‘d, *Tabakât*, II, 194; İbnu’l-Ca‘d, *Müsned*, s. 397; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 440-441; Âcurrî, *Şerîa*, s. 616-617.

¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 39 (III, 14). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 69-70 (III, 26); Fesevî, *Ma‘rife*, I, 296; Tirmizî, *Menâkıb* 31; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 610; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 443, 481; Taberânî, *el-Mu‘cemu’s-sagîr*, I, 131, 135, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, II, 327, 361, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, II, 196-197; İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2087; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIV, 118-119.

¹⁸⁶ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 382-383; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 167-168; Zehebî, *Mizân*, V, 100-101.

¹⁸⁷ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1478.

edilmemektedir. Ancak hadisın ravilerinden Harun b. Sa‘d, aşırı Râfızî görüşlere sahip olmakla tenkit edilmiştir.¹⁸⁸

Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde yer alan bu durumun bir benzeri Zeyd b. Erkam’dan nakledilen rivâyetlerde de görölmektedir.

b) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Zeyd b. Erkam’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Cuhfe günü Hz. Peygamber (bineğinden) indi sonra insanlara döndü, Allah’a hamd ve senâda bulunup “Ben, bir peygamberin, ancak bir önceki peygamberin ömrünün yarısına sahip olduğunu görüyorum. Ben yakında çağırılacağım ve bu çağrıya icabet edeceğim. Siz ne dersiniz?” buyurdu. “Doğru yolu gösterdin” dediler. Allah Resûlü “Siz, Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın kulu ve Resûlü olduğuna, cennet ve cehennem ve ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna şehâdet etmiyor musunuz?” diye sordu. “Şahitlik ediyoruz” dediler. Ellerini kaldırdı ve göğsünün üzerine koydu. Sonra da şöyle buyurdu: “Ben de size şahit olacağım.” Sonra da “Dinlemiyor musunuz?” diye sordu. “Evet, dinliyoruz” dediler. “Ben sizin Havz’a ilk varanınız olacağım. Siz de Havz’da yanıma geleceksiniz. Havz’ın genişliği San’a ve Busra arasındaki mesafeden daha fazladır. Havz’ın içinde sayıları yıldızlar kadar olan altından bardaklar vardır. İki ağır (değerli) şey hakkında bana nasıl uyacaksınız?” Birisi “İki ağır (değerli) şey nedir ey Allah’ın Resûlü?” diye seslendi. Hz. Peygamber “Bir tarafı Allah’ın elinde olan, bir tarafı da sizin ellerinizde bulunan Allah’ın Kitabı. Ona sınıksız sarılın ki sapıtmayasınız. Diğer de nesebimdir. Latîf ve Habîr (olan Allah Teâlâ), bana Havzım’da benimle buluşana kadar bu ikisinin birbirinden ayrılmayacağını haber verdi. Ben de o ikisi için Rabbim’den böyle bir dilekte bulundum. Onları aşp ileri gitmeyin yoksa helak olursunuz. Onlar hakkında ihmalkâr davranmayın yoksa helak olursunuz. Siz onlara bir şey öğretmeye kalkmayın. Çünkü onlar sizden daha âlimdirler” buyurdu. Sonra da Ali (r.a.)’ın elini tuttu ve “Ben kime nefsimden¹⁸⁹ daha evlâ isem Ali o kimsenin velisidir. Allah’ım! Ona dost olana Sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!” buyurdu.¹⁹⁰

Bu hadisi Zeyd b. Erkam’dan Ebû’t-Tufeyl, ondan ise Hakîm b. Cübeyr rivâyet etmiştir. Hakîm b. Cübeyr hakkında Ahmed b. Hanbel “zaîf, münkeru’l-hadîs,” Cûzcânî “yalancı,” Nesâî “sağlam değildir,” Dârekutnî “metrûk” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Hatta Şu‘be “Eğer ondan rivâyette bulunursam cehenneme girmekten korkarım” demiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1478.

¹⁸⁹ Metinde böyledir, doğrusu “nefsinden” olmalıdır.

¹⁹⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, III, 286-287.

¹⁹¹ Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 350-352; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 184-185; Elbânî, *Zaîfe*, X/2, 574.

Zeyd b. Hasan el-Enmâtî > Ma'rûf b. Harrebûz > Ebû't-Tufeyl tariki ile Huzeyfe b. Esîd'den nakledilen benzeri bir rivâyet,¹⁹² Zeyd b. Hasan el-Enmâtî'nin "münkeru'l-hadîs" olmasından dolayı zayıftır.¹⁹³

Hadisin değişik lafızlarla ve farklı isnadlarla yine Zeyd b. Erkam'dan nakledilen başka rivâyetleri vardır. Ancak önceki rivâyetleri dışında bunların hiçbirinde "*Bana Latîf ve Habîr haber verdi*" cümlesi yer almamaktadır. Habîb b. Ebî Sâbit,¹⁹⁴ Ebû'd-Duhâ¹⁹⁵ ve Müslim b. Subeyh'in¹⁹⁶ Zeyd b. Erkam'dan naklettikleri rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben size, benden sonra sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız şeyler bırakıyorum. Bunlardan birisi diğerinden daha büyüktür. Semâdan yeryüzüne uzatılmış olan Allah'ın Kitabı ve nesebim olan Ehl-i Beytim. Bu ikisi, Havzda benimle buluşana kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. O ikisi hakkında bana nasıl uyacağınıza iyi bakın."

Zeyd b. Erkam'dan gelen bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in bu sözü Gadîr-i Hum'da söylediği haber verilmektedir. Ebû't-Tufeyl tariki ile gelen rivâyete göre, Zeyd b. Erkam şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) Vedâ Haccı'ndan döndüğü ve Gadîr-i Hum'da konakladığı zaman ağaçların altının temizlenmesini emretti. Sonra "Sanki ben çağırıldım da o çağırıcıyı kabul ettim. Aranızda iki değerli şey bıraktım. Birisi diğerinden daha büyüktür. Allah'ın Kitabı ve nesebim, Ehl-i Beytim. Benden sonra onlara nasıl davranacağınıza dikkat edin. O ikisi, Havz'da benimle buluşana kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır" buyurdu. Bu sözlerin ardından "Allah Teâlâ, benim mevlâmdır. Ben de tüm mü'minlerin mevlâsıyım" buyurup Ali'nin elini tuttu ve "Ben kimin mevlâsı isem bu da onun mevlâsıdır. Allah'ım! Buna dost olanla dost ol, düşman olanın da düşmanı ol" diye duâ etti. Zeyd'e "Bunu Resûlullah (s.a.)'den işittin mi?" diye sordum. "Evet, o ağaçlıkta bulunan herkes bunu gözleri ile gördü ve kulakları ile işitti" dedi.¹⁹⁷

Hadisin bu varyantı Ebû Avâne, Şerîk ve Saîd b. Abdilkerîm > Süleyman el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam isnadı ile nakledilmiştir.

¹⁹² Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 355.

¹⁹³ Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 150-151; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 185.

¹⁹⁴ Tirmizî, *Menâkıb* 31; Fesevî, *Ma'rife*, I, 295. Fesevî rivâyetinde Habîb > Ebû't-Tufeyl > Zeyd denilmiştir.

¹⁹⁵ Fesevî, *Ma'rife*, I, 295; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 289.

¹⁹⁶ Bezzâr, *Müsned*, X, 232; Hâkim, *Müstedrek*, III, 359.

¹⁹⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 45-46, 130; Tahâvî, *Müşkil*, V, 18. Hadis için bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 610; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286; Âcurrî, *Şerîa*, s. 618; Hâkim, *Müstedrek*, III, 323.

Hadisin, Yezîd b. Hayyân tarafından Zeyd b. Erkam'dan nakledilen rivâyeti ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.) bir gün Hum denilen ve Mekke ile Medîne arasında bulunan bir suyun başında bize hitab etmek için kalktı. Allah'a hamd ve senâ etti, ardından öğüt ve hatırlatmada bulundu. Sonra da şöyle buyurdu: "Ey İnsanlar! Dikkat edin. Ben de bir beşerim. Rabbim'in elçisinin gelmesi ve benim de ona icabet etmem yakındır. Ben aranızda iki şey bırakıyorum. İlki Allah Teâlâ'nın Kitabı'dır. Onda hidâyet ve nur vardır. Allah'ın Kitabı'nı alın, ona sınıksız sarılın. -Allah Teâlâ'nın Kitabı'na teşvikte bulundu.- (Diğeri de) Ehl-i Beytim'dir. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım."¹⁹⁸

Kur'ân ve Ehl-i Beyt'in Havz'da Hz. Peygamber'le buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmayacaklarını bildiren hadis ayrıca Zeyd b. Sâbit,¹⁹⁹ Ebû Hureyre²⁰⁰ ve Ebû Saîd el-Hudrî'den²⁰¹ de rivâyet edilmiştir ve bu rivâyetlerin hiçbirisinde bu bilgiyi Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın verdiğiine dair bir ifade yer almamaktadır.

Hz. Peygamber'in ashâbına Kur'ân-ı Kerîm'i ve Ehl-i Beyti tavsiye ettiğini ve bunların Havz'da buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmayacaklarını haber veren rivâyetler sahîh olmakla birlikte bu bilginin kaynağının vahiy olduğundan söz eden rivâyetler isnad açısından zayıftır.

2. Hz. Osmân'ın Faziletine Dair Hadisler

Râşid halifelerin üçüncüsü olan Osmân b. Affân (r.a.)'a, Hz. Peygamber'in iki kızı, Rukiyye ve Ümmü Gülsûm ile evlenmiş olmasından dolayı "zü'n-nûreyn (iki nur sahibi)" lakabı verilmiştir. Hz. Osmân, ilk önce Rukiyye, onun vefat etmesi üzerine hicretin üçüncü yılında Ümmü Gülsûm ile evlenmiştir. Ümmü Gülsûm de Hz. Peygamber'in vefatından önce hicretin dokuzuncu yılında âhirete irtihal etmiştir.²⁰² Hz.

¹⁹⁸ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 524-525 (IV, 366-367); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36-37; Bezzâr, *Müsned*, X, 231-232; Lâlekâî, *Sünne*, I, 59; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 212. Zeyd b. Erkam'dan gelen rivâyetler ile ilgili geniş bilgi için bk. Elbânî, *Sahîha*, IV, 330-335, 356-357.

¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 309; Ahmed b. Hanbel, VII, 232, 252 (V, 181-182, 189-190); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 107-108; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 313, 609; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 276; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 230.

²⁰⁰ Ukaylî, *Duafâ*, II, 646; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 159-160; Hâkim, *Müstedrek*, I, 194; Lâlekâî, *Sünne*, I, 60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 195; Hatîb, *Fakîh*, I, 274. Ebû Hureyre rivâyetinde "nesebim ve ehli beytim" yerine "sünnetim" denilmiştir. Sadece Bezzâr rivâyetinde "Allâh'ın Kitâbı ve nesebim" ifadesi yer almıştır. Ancak bu rivâyet zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 183.

²⁰¹ Ukaylî, *Duafâ*, II, 645.

²⁰² Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2743.

Osmân'ın Ümmü Gülsûm ile yaptığı evlilikten söz eden bazı rivâyetlerde, bu evliliğin Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiyle gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.), mescidin kapısının yanında Osmân (r.a.) ile karşılaştı. Ona “Ey Osmân! Bu Cebrâîl'dir. Bana, Allah Teâlâ'nın seni, Rukiyye'nin mehri kadar bir mehirle ve ona gösterdiğin yakınlık ve sevginin benzerini göstermen şartıyla Ümmü Gülsûm ile evlendirdiğini haber verdi. (هَذَا جِبْرِيلُ أَخْبَرَنِي أَنَّ اللَّهَ قَدْ زَوَّجَكَ أُمَّ) (كُلُّنَا بِمِثْلِ صَدَاقِ رُقَيْيَةَ عَلَى مِثْلِ صُحْبَتِهَا)” dedi.²⁰³

Hadis, Ebû Mervân Muhammed b. Osmân el-Osmânî > Osmân b. Hâlid > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisin diğer rivâyetleri Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Ebû'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre denilerek nakledildiğinden²⁰⁴ önceki isnaddan Ebû'z-Zinâd'ın düşürüldüğü anlaşılmaktadır.

Taberânî ve İbn Adî rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in ayrıca “Eğer on tane kızım olsa idi hepsini Osmân ile evlendirirdim. Ben onu ancak semâdan gelen bir vahiyle evlendirdim” buyurduğundan da söz edilmektedir.²⁰⁵

Hadisin Ebû Hureyre rivâyetinde Muhammed b. Osmân b. Hâlid teferrüd etmiştir ve ondan gelen rivâyet “garîb”tir.²⁰⁶ Ayrıca Osmân b. Hâlid zayıf bir ravidir. Onun hakkında Buhârî “zayıf,” Ebû Hâtim “münkeru'l-hadîs,” İbn Hibbân da “hadisleri ile ihticâc etmek helâl değildir” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.²⁰⁷

²⁰³ İbn Mâce, Mukaddime 11.

²⁰⁴ Hadisin bu isnadla gelen diğer rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, I, 515; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 591; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu Osmân*, s. 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 384-385; Âcurrî, *Şerîa*, s. 520; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1822; İsmailî, *Mu'cem*, III, 790-791; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3199; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 40.

²⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 384-385; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1822; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3199. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 44.

²⁰⁶ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 2744.

²⁰⁷ Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 220; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 149; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 76; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1822-1823; Zehebî, *Mizân*, V, 44.

b) İbn Abbâs Rivâyeti

Hadisin İbn Abbâs'tan nakledilen iki farklı rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, Hz. Peygamber “*Allah Teâlâ bana iki kerîmemi Osmân’la evlendirmemi vahyetti*” buyurmuştur.²⁰⁸

Hadisi İbn Abbâs’tan İbn Cüreyc, ondan ise sadece Umeyr b. İmrân rivâyet etmiştir²⁰⁹ ve Umeyr zayıf bir ravidir.²¹⁰ İbn Adî, onun, özellikle İbn Cüreyc’ten bâtil hadisler rivâyet ettiğini söylemiş ve örnek olarak bu hadisi zikretmiştir.²¹¹

İbn Abbâs’tan gelen diğer rivâyette ise Hz. Peygamber’in “*Ben Osmân’ı Ümmü Gülsüm ile ancak semâdan gelen bir vahiy ile evlendirdim*” buyurduğundan söz edilmektedir. Hadisin bu tariki Abdülkerîm b. Ravh > Ravh b. Anbese > Anbese b. Saîd > Ümmü Ayyâş isnadı ile mürsel olarak nakledildiği gibi²¹² aynı isnadla Ümmü Ayyâş > İbn Abbâs denilerek de rivâyet edilmiştir.²¹³ Heysemî, bu rivâyetin şahitleri ile birlikte “hasen” olduğuna hükmetmiştir.²¹⁴ Ancak bu, son derece zorlama bir hükümdür. Zira hadisin isnadında ihtilaf edilmiştir. Ayrıca Ravh b. Anbese ve Anbese b. Saîd meçhûl kabul edilmişlerdir.²¹⁵ Diğer ravi Abdülkerîm b. Ravh’ın da “metrûk” olduğu söylenmiştir.²¹⁶ Bu nedenle hadisin bu rivâyeti ileri derecede zayıftır.²¹⁷

c) Isme b. Mâlik Rivâyeti

Isme b. Mâlik el-Hadamî’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), Osmân’ın nikâhı altındaki kızı vefat edince “Osmân’ı evlendirin. Şâyet üçüncü bir

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Fezâîu’s-sahâbe*, I, 512; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Fezâîlu Osmân*, s. 168; Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sagîr*, I, 148, *el-Mu’cemu’l-evsat*, II, 346; Âcurrî, *Şerîa*, s. 519; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1725, VI, 2289; Lâlekâî, *Sünne*, II, 307. İbn Adî, Muhammed b. Velid’in bu hadisi Muhammed b. Harb’den çaldığını söylemiştir. Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1725.

²⁰⁹ Bk. Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sagîr*, I, 148, *el-Mu’cemu’l-evsat*, II, 346.

²¹⁰ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 61.

²¹¹ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1725; Zehebî, *Mîzân*, V, 356.

²¹² Bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 307-308; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, IV, 77, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, X, 442; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 364.

²¹³ Âcurrî, *Şerîa*, s. 519.

²¹⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 61-62.

²¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 249, II, 94; Elbânî, *Zaîfe*, IX, 436.

²¹⁶ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 61-62; Zehebî, *Muğnî*, II, 5; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 221-222.

²¹⁷ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IX, 436.

kızım daha olsaydı onu da Osmân'la evlendirirdim. Ben (kızım) Osmân'ı ancak Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiy ile evlendirdim” buyurdu.²¹⁸

Bu hadis, Fadl b. Muhtâr > Abdullah b. Mevheb > Isme b. Mâlik isnadı ile rivâyet edilmiştir. Hadisin ravilerinden Fadl b. Muhtâr “münkeru'l-hadîs”tir²¹⁹ ve rivâyet ettiği bu hadis “uydurma” kabul edilmiştir.²²⁰

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Hadisin Hz. Âişe rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ, bana, iki kerîmemi, Rukiyye ve Ümmü Gülsûm'ü Osmân ile evlendirmemi vahyetti.”²²¹

Hadis, Evzâî > Zührî > Urve > Âişe isnadı ile rivâyet edilmiş olup Evzâî'den iki ayrı tarikten nakledilmiş, ancak her iki tarikin birer ravisi zayıf kabul edilmiştir. İlk tarikin ravilerinden Yahya b. Saîd el-Attâr “münkeru'l-hadîs”tir. Yahya b. Maîn onu zayıf saymış, İbn Huzeyme kendisi ile ihticâc edilmeyeceğine hükmetmiş, İbn Hibbân ise çok miktarda münker hadis rivâyet ettiğini ve kendisi ile ihticâcın câiz olmadığını söylemiştir.²²²

Diğer tarikin ravisi Yusuf b. Sefer hakkındaki ithamlar daha ağırdır. Ebû Zur'a ve başkaları, Evzâî'nin kâtibi olan Yusuf'un “metrûk” olduğu görüşündedirler. İbn Adî, bâtil hadisler rivâyet ettiğini söylemiş, Dârekutnî “metrûk” ve “yalancı” olduğunu ifade etmiş, Beyhakî ise onun, hadis uyduran kimselerden birisi olduğunu belirtmiştir.²²³

Hiz. Peygamber'in Ümmü Gülsûm'ü Cebrâîl vasıtası ile gelen bir vahiyle Hz. Osmân'la evlendirdiğini bildiren hadis Hânî b. Mütevekkil > Abdullah b. Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Saîd b. Müseyyeb isnadı ile mürsel,²²⁴ Abdullah b. Sâlih > İbn Lehîa > Ukayl > İbn Şihâb > Saîd b. Müseyyeb > Osmân b. Affân isnadı ile de muttasıl olarak

²¹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 86.

²¹⁹ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, III, 1137-1138; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 532. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 61.

²²⁰ Bk. Elbânî, *Zaife*, VIII, 452.

²²¹ Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3197; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 41.

²²² Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 152; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 475-476; Zehebî, *Mizân*, VII, 181.

²²³ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 223; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 486; Zehebî, *Mizân*, VII, 297-299.

²²⁴ Fesevî, *Ma'rife*, III, 223; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 37. Hadis, Habîb > Mâlik > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre isnadı ile muttasıl olarak da rivâyet edilmiştir. Fakat İbn Asâkir, mahfûz olan rivâyetin Saîd b. Müseyyeb'den mürsel olarak geldiğini ve muttasıl rivâyetin sahîh olmadığını açıklamıştır. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 37.

rivâyet edilmiştir.²²⁵ İbn Asâkir, hadisin bu isnadının “garîb” olduğunu ve İbn Lehîa’nın rivâyette teferrüd ettiğini söylemiştir.²²⁶

Abdullah b. Har’dan nakledilen rivâyette ise Hz. Peygamber’in “Üç kızım olsaydı Osmân’la evlendirirdim. Ben onu, ancak semâdan gelen bir vahiyle evlendirdim” buyurduğundan söz edilmektedir.²²⁷ Bu hadisi İbn Asâkir, Abdullah b. Har > Enes b. Mâlik veya başkası diyerek rivâyet etmiş ve hadisin sahâbî ravisinde ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir.²²⁸

Bu konuda Abdullah b. Hasan’dan gelen mürsel bir başka rivâyet daha vardır.²²⁹

Hz. Osman’ın Kur’ân dışı bir vahiyle evlendirildiğinden söz eden rivâyetlerin tamamı zayıftır. Bundan dolayı İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu rivâyetleri “garîb” ve “münker” saymıştır.²³⁰

3. Hz. Ali’nin Faziletine Dair Hadisler

İlk Müslümanlardan olan Hz. Ali, Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma ile evlenmiş ve Allah Resûlü’ne damat olma şerefine nâil olmuştur. Özellikle savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları ve cengâverliği ile şöhret bulmuş, Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra halife seçilmiştir. Hadis kaynaklarında sahîh isnadlarla nakledilen ve Hz. Ali’nin faziletlerinden söz eden çok sayıda rivâyet yer almaktadır ve bu rivâyetler, onun ashâb arasında önemli bir yeri bulunduğuna şahitlik etmektedir.²³¹

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebvî’nin, ana kapısı dışında bazı kimselere özel olan ve mescide girmeyi kolaylaştıran başka kapı ve kapıdan daha küçük giriş yerleri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber, vefatına yol açan hastalığı sırasında

²²⁵ Bk. Ebû Nuaym, *Ma’rife*, VI, 3199-3200.

²²⁶ Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 38-39.

²²⁷ Fesevî, *Ma’rife*, III, 223; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 45.

²²⁸ Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 44-45. İbn Asâkir, isnadda Enes’in zikredilmesinin mahfûz olmadığını söylemiştir. Bk. İbn Asâkir, XXXIX, 45; Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-ummâl*, XI, 591.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu’s-sahâbe*, I, 481; Abdullah b. Ahmed, *Fezâilu Osmân*, s. 120-121.

²³⁰ Bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 381. İbn Adî, Osmân b. Hâlid’in münker rivâyetleri bulunduğunu belirtmiş, söz konusu hadisi ve yine Ebû’z-Zinâd tariki ile rivâyet ettiği bazı hadisleri zikrederek, bunların tamamının Ebû’z-Zinâd’dan mahfuz olmadığını söylemiştir. Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1822.

²³¹ Hz. Ali’nin faziletleri ile ilgili rivâyetleri bir arada görmek için Nesâî’nin, *Hasâisu emîri’l-mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib* adlı eserine bakılabilir.

mescitte yapmış olduğu bir konuşmada artık ölümünün yakın olduğunu duyurmuş²³² ve Ebû Bekr'in faziletlerinden söz ederek onun kapısı (havka) dışında mescide açılan tüm kapıların kapatılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber'in, yalnızca Hz. Ebû Bekr'in kapısını açık tutup diğerlerini kapattırmasının Ebû Bekr (r.a.)'ın faziletine bir işaret olduğu açıktır.²³³

Hadis kaynaklarında yer alan bir başka grup rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin kapısı haricinde diğer kapıların kapatılmasını emretmiş, bu duruma sahâbîler tarafından itiraz edilmesi üzerine bu konuda vahiy ile hareket ettiğini ve kendisinin herhangi bir tasarrufunun bulunmadığını bildirmiştir. Bu rivâyet, birçok sahâbîden nakledilmiştir.

a) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Zeyd b. Erkam'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.)'in ashâbından bir grup insanın mescide açılan kapıları vardı. Birgün Hz. Peygamber "Ali'nin kapısı hariç diğerlerini kapatın" buyurdu. Bundan dolayı insanlar olumsuz bazı şeyler söylediler. Resûlullah (s.a.) bunun üzerine kalktı, Allah'a hamd ve senâda bulundu ardından da şöyle buyurdu: "Ben, Ali'nin kapısı hariç diğerlerinin kapatılmasını emrettim. Sizden bazıları ise bu konuda bazı şeyler söylediler. Allah'a yemin olsun, ben bir şeyi kapatmadım veya açmadım. Fakat bana bir şey emredildi ve ben ona tabi oldum (وَلَكِنِّي أَمَرْتُ بِشَيْءٍ فَأَتَّبَعْتُهُ)".²³⁴

Hadisin bu rivâyeti, Avf b. Ebî Cemîle > Meymûn Ebû Abdillâh > Zeyd b. Erkam isnadı ile tahrîc edilmiş olup hadisi Avf'tan Muhammed b. Ca'fer rivâyet etmiştir. Ebû Ubeyde tariki ile yine Avf'tan nakledilen rivâyette Hz. Peygamber'in "Ali'nin kapısı hariç şu kapıları kapatın" buyurduğundan söz edilmiş, bu emrin kaynağına değinilmemiştir.²³⁵

b) Berâ b. Âzib Rivâyeti

Hadisin Berâ'dan nakledilen rivâyeti şöyledir:

²³² Bu konudaki rivâyetlerden bir önceki bölümde söz edilmişti. Hz. Ebû Bekr'in kapısı hariç diğerlerinin kapatılmasından bahseden rivâyetler için bk. İbn Tahmân, *Meşyeha*, s. 183-185; Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 333; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 227; Ahmed b. Hanbel, IV, 49 (III, 18); Dârimî, *Mukaddime* 14; Buhârî, *Salât* 80, *Fezâilu's-sahâbe* 3, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 45; Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 2; Tirmizî, *Menâkıb* 15; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 558-559, XV, 276-277; Beyhakî, *Medhal*, I, 64.

²³³ Bk. Nevevî, *Minhâc*, XV, 147-148.

²³⁴ Ahmed b. Hanbel, VI, 530 (IV, 369); Tahâvî, *Müşkil*, IX, 189-190; Hâkim, *Müstedrek*, III, 338.

²³⁵ Harbî, *Garîbu'l-hadis*, I, 163.

Resûlullah (s.a.)’in ashâbından bir grup kimsenin mescide açılan kapıları vardı. Resûlullah (s.a.) birgün “Ali b. Ebî Tâlib’in kapısı hariç diğerlerini kapatın” buyurdu. İnsanlar bu konuda bazı şeyler söylediler. Resûlullah (s.a.) kalktı, Allah’a hamd ve senâda bulunup “Ben, Ali b. Ebî Tâlib’in kapısı hariç diğerlerinin kapatılmasını emrettim. Sizlerden bazıları ise birtakım şeyler söylediler. Allah’a yemin olsun ki, ben, bir şeyi açmadım ve kapatmadım. Fakat bana bir şey emredildi, ben de ona uydum” buyurdu.²³⁶

Hadisin bu rivâyeti İbn İshâk > Hevze b. Halîfe > Avf > Meymûn > Berâ b. Âzib isnadı ile tahrîc edilmiştir.

c) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs rivâyeti de yine Meymûn tariki ile gelmektedir. Kesîr en-Nevvâ > Meymûn Ebû Abdillâh > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bu rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

Mescid ehli çıkarılıp Ali orada bırakılınca insanlar bu konuda bazı şeyler söylediler. Bu sözler Peygamber (s.a.)’in kulağına gitti. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ben sizi kendiliğimden çıkarmadım ve onu bırakmadım. Fakat Allah Teâlâ, sizi çıkarttı ve onu bıraktı. Ben görevli bir kulum, bana ne emredilirse onu yaparım.” (Daha sonra) “Ben sadece bana vahyedilene uyarım”²³⁷ âyetini okudu.²³⁸

Heysemî, hadisin isnadında haklarında ihtilaf edilen bir grup kimsenin bulunduğunu söylemiştir.²³⁹ İsnadda yer alan ravilerinden Meymûn, Kesîr en-Nevvâ, Ebû Abdirrahmân ve Hüseyin el-Aşkar zayıftır. Ayrıca Hüseyin el-Aşkar’ın Şîî olduğu söylenmiştir.²⁴⁰

Buraya kadar incelenen rivâyetlerin tamamı Meymûn tariki ile nakledilmiştir. Şu‘be (ö. 160/776), Meymûn’un rivâyetlerinin değersiz olduğunu belirtmiş, Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Meymûn’dan rivâyette bulunmamış, Yahya b. Maîn onu zayıf saymış, Ahmed b. Hanbel de hadislerinin “münker” olduğunu söylemiştir.²⁴¹ Bu nedenle Meymûn tariki ile nakledilen Zeyd b. Erkam, Berâ b. Âzib ve İbn Abbâs rivâyetleri zayıftır.

²³⁶ Rûyânî, *Müsned*, I, 167.

²³⁷ En’âm 6/50.

²³⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, VI, 96.

²³⁹ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 104-105.

²⁴⁰ Bk. Elbânî, *Zaife*, IX, 477-478.

²⁴¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 234-235; Zehebî, *Mizân*, VI, 579-580.

Bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivâyette Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin kapısı hariç diğer kapıları kapattırdığı bildirilmiş fakat bunun Kur'ân dışı bir vahiyle gerçekleştiğinden söz edilmemiştir.²⁴²

Hiz. Ali'nin faziletlerinden söz edilen uzunca bir rivâyette İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilgili olarak “*Sen, benden sonra mü'minler hakkında benim velimsin,*” “*Ali'nin kapısı hariç, mescidin tüm kapılarını kapatın,*” “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” buyurduğunu söylemiştir.²⁴³ Hadis, Şu'be ve Ebû Avâne tarafından Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet edilmiştir.

Ukaylî (ö. 322/934), hadisin Şu'be'den mahfûz olmadığını, Ebû Avâne'nin de aynı hadisi İbn²⁴⁴ Belc'den rivâyet ettiğini fakat Ebû Avâne'den gelen rivâyetin de sıhhat şartlarını taşımadığını söylemiş,²⁴⁵ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bu hadisleri Şiflerin uydurduğunu belirterek bunlar için “sahîh değildir” değerlendirmesinde bulunmuş,²⁴⁶ Zehebî ise Ebû Belc'in Amr b. Meymûn > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet ettiği bu hadisi onun münker hadisleri arasında saymıştır.²⁴⁷ Elbânî de hadisin “uydurma” olduğuna hükmetmiştir.²⁴⁸

d) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Hâris b. Mâlik şöyle demiştir: Mekke'ye geldim ve Sa'd b. Ebî Vakkâs ile karşılaştım. Ona “Ali hakkında bir menkûbe işittin mi?” diye sordum. Şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) ile mescitte idik. Bir gece aramızda Resûlullah (s.a.)'in ailesi ile Ali'nin ailesi dışındakilerin mescitten çıkmaları yönünde bir duyuru yapıldı. Bunun üzerine biz de mescitten çıktık. Sabah olduğunda amcası Hz. Peygamber'in yanına varıp “Ashâbını ve amcalarını mescitten çıkarttın, şu çocuğu ise orada bıraktın” dedi. Resûlullah (s.a.) “Ben kimsenin çıkmasını veya orada kalmasını emretmedim. Onu Allah Teâlâ emretti (إِنَّ اللَّهَ هُوَ أَمْرُ بِهِ)” buyurdu. Hadisin ravilerinden Abdullah b. Şerîk ayrıca Abdullah b. Rukaym > Sa'd isnadı ile şunu da haber vermiştir: Abbâs, Peygamber (s.a.)'e geldi ve “Sen, Ali'nin

²⁴² Tirmizî, Menâkıb 20; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 119; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 1867; Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1366; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 70; İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2685; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 153.

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, I, 834-836 (I, 330-331); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 562-563; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 112-113; Âcurrî, *Şerîa*, s. 549-550; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 69-70; Hâkim, *Müstedrek*, III, 344-345.

²⁴⁴ Doğrusu Ebû Belc olmalıdır.

²⁴⁵ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1367.

²⁴⁶ Bk. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, V, 30-36.

²⁴⁷ Bk. Zehebî, *Mizân*, VII, 188-189.

²⁴⁸ Bk. Elbânî, *Zılâlu'l-cenne*, s. 563.

kapısı hariç bizim kapılarımızı kapattın” dedi. Hz. Peygamber “Ben (kendiliğimden) bir şeyi açmadım veya kapatmadım” diye cevap verdi.²⁴⁹

Haccâc tariki ile yine Sa’d b. Mâlik (Sa’d b. Ebî Vakkâs)’dan nakledilen rivâyette Hz. Peygamber’in Ali’nin kapısı hariç diğerlerini kapattırdığı bildirilmiş fakat bunun Allah Teâlâ’nın emri ile meydana geldiğinden söz edilmemiştir.²⁵⁰

Bu rivâyetlerin tamamı Hâris b. Mâlik ve Abdullah b. Rukaym tarikleri ile Sa’d’dan nakledilmiştir. Hadisi Hâris ve Abdullah b. Rukaym’dan Abdullah b. Şerîk rivâyet etmiş, Nesâî, Abdullah b. Şerîk’in zayıf olduğunu, Hâris b. Mâlik ve Abdullah b. Rukaym’ı ise tanımadığını söylemiştir.²⁵¹ Heysemî ise Ahmed b. Hanbel’in rivâyeti için “isnadı hasendir” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁵² Ancak Heysemî’nin bu hükmü tartışmalıdır. Zira hadisin ravilerinden Abdullah b. Rukaym meçhûl birisidir. Ayrıca diğer ravi Abdullah b. Şerîk eleştirilere uğramıştır. Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Muhtârî²⁵³ olmasından dolayı ondan rivâyette bulunmamış, Cûzcânî (ö. 259/872) onun hakkında “Muhtârîdir, kezzâptır” demiş, Ebû Hâtim er-Râzî de onu sağlam kabul etmemiştir. İbn Hibbân da “Aşırı Şîî görüşlere sahipti. Sika kimselerden, sika kimselerin hadislerine benzemeyen hadisler rivâyet ederdi. Hadislerinden uzak durmak, onlarla ihticâc etmekten daha evladır. Bununla birlikte Muhtârî idi” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Zur’a ise onun “sika” olduğu görüşündedirler.²⁵⁴

Bu hadis, bir başka tarikle yine Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan rivâyet edilmiştir. Mus’ab b. Sa’d > Sa’d b. Ebî Vakkâs isnadı ile nakledilen bu rivâyete göre, Sa’d şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), Ali’nin kapısı hariç diğer kapıların kapatılmasını emretti. “Ey Allah’ın Resûlü! Ali’nin kapısı hariç diğer kapıları kapattırdın” dediler. Hz. Peygamber “Sizin kapılarınızı ben kapattırmadım. Fakat onu Allah Teâlâ kapattırdı” buyurdu.²⁵⁵

²⁴⁹ Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 118-119; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 183-185.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 475 (I, 175).

²⁵¹ Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 119.

²⁵² Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 103.

²⁵³ Hz. Hüseyin’in kanını talep ederek Emevî yönetimine isyan eden Muhtâr es-Sekafî’nin (ö. 67/687) taraftarları için kullanılan bir terimdir. Geniş bilgi için bk. Yîğit, “Muhtâr es-Sekafî,” *DİA*, XXXI, 54-55.

²⁵⁴ Bk. Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 49; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 80-81; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 519.

²⁵⁵ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, III, 82.

Hadisin ravilerinden Ali b. Saîd er-Râzî, zayıf kabul edilmiş, Dârekutnî de onun sağlam olmadığını söylemiştir.²⁵⁶

Hadisin diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerinde, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin kapısı hariç diğer kapıları kapattırdığı bildirilmiş fakat bu uygulamasının kaynağı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

e) İbn Ömer Rivâyeti

İbn Ebî Âsım tarafından Zeyd b. Ebî Üneyse tariki ile tahrîc edilen ve Zehebî'nin²⁵⁷ “garîb-münker” değerlendirmesinde bulunduğu rivâyete göre, Ebû İshâk es-Sebî, İbn Ömer'e Osmân ve Ali hakkında soru sormuş, İbn Ömer “Bana Ali hakkında soru sor. Çünkü ben Resûllâh (s.a.) nezdinde onun nasıl bir itibarı bulunduğunu gördüm. Hz. Peygamber, onun kapısı hariç diğer kapıları kapattırdı” demiştir.²⁵⁸

Hadisin aynı isnadla nakledilen Tahâvî rivâyetine göre, İbn Ömer'e soru soran kişi Ebû İshâk değil Ayzâr b. Hureys'tir. Ebû İshâk'ın naklettiğine göre, Ayzâr b. Hureys, İbn Ömer'e Hz. Osmân ve Hz. Ali hakkında soru sormuş, İbn Ömer “Ali hakkında bana soru sorma ve onun Resûlullah (s.a.) nezdindeki durumuna bak. Çünkü Hz. Peygamber, onun kapısı haricinde bizim kapılarımızı kapattı” demiştir.²⁵⁹

Hişâm b. Sa'd > Amr b. Esîd isnadı ile nakledilen bir başka rivâyete göre, İbn Ömer, Hz. Ali'ye üç haslet verildiğini, bunlardan birisinin dahi kendisinin olmasının kızıl develerden daha güzel olacağını belirtmiş ve bu üç hasletin, “Hz. Peygamber'in onu Fâtıma ile evlendirmesi, Hayber günü ona sancağı vermesi ve Ali'nin kapısı hariç diğerlerini kapattırması” olduğunu söylemiştir.²⁶⁰

Bu rivâyet, Hişâm b. Sa'd'dan dolayı zayıftır. Ebû Hâtim onun hakkında “Hadisleri yazılır fakat kendisi ile ihticâc edilmez” demiş, Ahmed b. Hanbel de Hişâm'ın sağlam olmadığını söylemiştir.²⁶¹

²⁵⁶ Bk. Zehebî, *Mîzân*, V, 160; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 164.

²⁵⁷ Zehebî, *Mîzân*, V, 82.

²⁵⁸ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 558.

²⁵⁹ Tahâvî, *Müşkil*, IX, 188.

²⁶⁰ Tahâvî, *Müşkil*, IX, 189; Lâlekâî, *Sünne*, II, 323-324.

²⁶¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 61-62.

f) Câbir b. Semura Rivâyeti

Hadisin Câbir b. Semura'dan nakledilen rivâyeti şöyledir:

Resûlullah (s.a.), Ali'nin kapısı hariç tüm kapıların kapatılmasını emretti. Abbâs “Benim tek başıma girip çıkabileceğim kadar bir yer(e müsaade eder misin?)” diye sordu. Hz. Peygamber “Bana böyle bir şey emredilmedi” buyurdu ve Ali'nin kapısı hariç diğerlerini kapattırdı. Çünkü Ali bazen cünüp olarak mescitten geçiyordu.²⁶²

Hadisin bu rivâyeti, isnadındaki Nâsîh b. Abdillâh'ın “metrûk” olmasından dolayı zayıftır.²⁶³

g) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Câbir b. Abdillâh'dan nakledildiğine göre, o, Resûlullah (s.a.)'i “*Ali'nin kapısı hariç tüm kapıları kapatın*” buyururken işittiğini söylemiştir.²⁶⁴

Sonuç olarak; Bu konudaki rivâyetler zayıf isnadlarla nakledilmiştir. İbnu'l-Cevzî, Hz. Ali'nin kapısı hariç mescide açılan diğer kapıların kapatılmasına dair hadisleri inceledikten ve isnadlarını aktardıktan sonra²⁶⁵ şu değerlendirmede bulunmuştur:

Bu hadislerin tamamı bâtıldır ve bunların hiçbirisi sahîh değildir. Sa'd hadisi iki tarikten Abdullah b. Şerîk'ten rivâyet edilmiştir. Sa'dî (Cûzcânî), onun hakkında “kezzâbtı” demiştir. İbn Hibbân ise “Aşırı şîî görüşlere sahipti. Sika kimselerden, sika kimselerin hadislerine benzemeyen hadisler rivâyet ederdi” demiştir. Hadisin bir tariki Abdullah b. Rukaym, diğer tariki ise Hâris b. Mâlik'ten gelmiştir. Bu iki ravi ise meçhûldür. Nesâî “Onları bilmiyorum” demiştir. İbn Ömer hadisinde Hişâm b. Sa'd bulunmaktadır. Yahya b. Maîn onun hakkında “bir şey değildir (leyse bi şey'in),” Ahmed ise sağlam değildir (leyse huve muhkemu'l-hadis)” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. İbn Abbâs hadisine gelince; hadisin bir tariki Ebû Belc vardır. Onun ismi Yahya b. Süleym'dir. Ahmed b. Hanbel “Ebû Belc, münker bir hadis rivâyet etmiştir. (O hadis), kapıları kapatın (hadisidir)” demiştir. İbn Hibbân da Ebû Belc “hata yapardı” demiştir. Hadisin bu tariki de ayrıca Yahya b. Abdilhamîd bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında “Açıkça yalan söylerdi” demiştir. Hadisin diğer tariki ise Ebzârî'nin ürünüdür. “O yalancı idi ve hadis uydururdu.” (...) Zeyd b. Erkam hadisinin isnadında ise Abdurrahmân b. Semura'nın mevlâsı Meymûn bulunmaktadır. Yahya b. Saîd (el-Kattân) onun hakkında “O, bir şey değildir (huve lâ şey'e)” demiştir. Câbir (b. Abdillâh) hadisinde de Ebû Abdillâh el-Adevî teferrüd etmiştir. Onun isnadı sahîh değildir ve o isnadda birden fazla meçhûl ravi vardır.

²⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 59-60.

²⁶³ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 104.

²⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VII, 205.

²⁶⁵ Bk. İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 131-134.

Sonuç olarak bunların tamamı, sıhhatinde ittifak edilen “Ebû Bekr’inki hariç tüm kapıları kapatın” hadisine mukabil Râfızîler’in uydurduğu hadislerdir.²⁶⁶

İbn Hacer, İbnu’l-Cevzî’nin bu görüşlerine karşı çıkararak onun hadise bâtıl hükmü vermekte acele ettiğini ve bu hükmünün dayanağının hadisin *Sahîhayn*’da yer alan (Ebû Bekr’in kapısına dair) rivâyete muhalefet etmesi olduğunu söylemiş ve bunun zannî bir iddia olduğunu belirtmiştir. Ona göre, iki hadisi cem imkânı varken hadisi uydurma kabul etmek doğru değildir. O, bu hadisin meşhur olduğunu ve pek çok tariki bulunduğunu, tariklerinin her birinin, teferrüd etmesine rağmen hasen derecesinden aşağıya düşmediğini söylemiş ve tüm tarikleri toplandığında hadis ehlinden pek çok kimseye göre hadisin sıhhatinin kesinleşeceğini belirtmiştir.

İbn Hacer’e göre, Hz. Ali’nin evi mescidin içinde ve Hz. Peygamber’in odalarına komşuydu. Muttalib b. Hantab’dan gelen bir rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), Ali b. Ebî Tâlib dışında hiç kimsenin cünüp olarak mescide girmesine ve orada oturmasına izin vermemiştir. Çünkü Ali’nin evi mescidin içinde idi.” İbn Hacer, bunun sağlam bir mürsel rivâyet olduğunu ve Tirmizî’nin Ebû Saîd’den rivâyet ettiği Hz. Peygamber’in Ali’ye hitaben söylediği “*Seninle benim dışımda hiç kimsenin mescide cünüp olarak girmesi helal değildir*” hadisinin bu hadisin şahidi olduğunu söylemiştir.²⁶⁷

O, Hz. Ebû Bekr’e ait olan küçük kapının (havka) kapatılmaması ile ilgili olarak da bunun mescide girmeyi kolaylaştırdığını ve Hz. Peygamber’in vefat ettiği hastalığı esnasında Ebû Bekr’inki hariç diğer küçük kapıları (havka) kapattırdığını belirtmiştir. Ona göre bu rivâyette Ebû Bekr’in halife olacağına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Ebû Bekr, başkalarından daha çok mescide girmeye ihtiyaç duyuyordu.

İbn Hacer, Hz. Ali’nin kapısı ve Hz. Ebû Bekr’in mescide açılan ve bir kişinin girebileceği kadar küçük olan bir delik mahiyetindeki kapısı (havka) ile ilgili rivâyetleri sahîh kabul ederek, Hz. Ali ile ilgili rivâyetlerin büyük kapıların; Ebû Bekr ile ilgili rivâyetlerin ise birer delik niteliğindeki küçük kapıların kapatılması ile ilgili olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸

²⁶⁶ Bk. İbnu’l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 135-136.

²⁶⁷ İbn Kesîr, bu hadisin sâbit olmadığını çünkü hadisin ravilerinden Salim’in metrûk, hocası Atiyye’nin de zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 312.

²⁶⁸ Bk. İbn Hacer, *el-Kavlu’l-müsedded*, s. 26-34. Ayrıca bk. Kettânî, *Nazmu’l-mütenâsir*, s. 204.

İbn Hacer'in, tüm tarikleri zayıf olan bu hadisin hiçbir tarikinin hasen derecesinin altına düşmediğini söylemesi ve bunların toplandığında hadisin sıhhatinin kesinleşeceğini belirtmesi hadis usulü açısından kabul edilebilir mahiyette değildir ve bu konudaki rivâyetlerin büyük kısmı birkaç yönden eleştiriye uğramıştır. Hadisin bazı rivâyetlerinde yalancılıkla ve münker olmakla itham edilen hatta hadis uydurduğu bildirilen kimselerin yer almış olması da İbn Hacer'in iddialarını çürütmektedir. İbnu'l-Cevzî bu nedenle eleştirilerinde haklıdır. Ayrıca o, görüşlerini cerh ve ta'dîl konusunda otorite sayılan âlimlere dayandırmış ve onların tenkitlerini dikkate alarak eleştirilerde bulunmuştur. Tüm bunlarla birlikte, İbnu'l-Cevzî ile aynı görüşte olan başka âlimler de vardır.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu hadislerin Şiîler tarafından, Hz. Ebû Bekr hakkındaki hadislere mukabil uydurulduğunu belirtmiş ve bu hadisleri sâbit görmemiştir.²⁶⁹ İbn Kesîr (ö. 774/1373) de “*Ali'nin kapısı dışında diğer kapıları kapatın*” hadisinin hatalı olduğunu ve sahîh olan rivâyetlerin Ebû Bekr hakkında geldiğini söylemiştir. Yine ona göre, pek çok âlim, cünûp kimsenin mescitte kalmasının haram fakat mescide uğramasının ya da oradan geçmesinin câiz olduğu görüşündedir.²⁷⁰ Bu da Hz. Ali hadisinin cünûpluk ile ilgili olduğu yönündeki İbn Hacer'in iddialarını çürütmektedir.

Bu konuda Kettânî, büyük bir hataya düşmüş ve Hz. Ali'nin kapısı hariç mescide açılan kapıların kapatılması ile ilgili hadisi, tariklerinin çokluğuna aldanarak “mütevâtir” saymıştır.²⁷¹ Elbânî ise, hadisin tarikleri üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde bunların tamamının zayıf olduğuna hükmetmiştir.²⁷²

4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Faziletine Dair Hadisler

Hz. Peygamber, kızı Fâtıma'yı Hz. Ali ile evlendirmiş, bu evlilikten Allah Resûlü'nün çok sevdiği ve sürekli sevgisini dile getirdiği iki torunu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dünyaya gelmiştir. Hz. Hasan'ın doğumu hicretin üçüncü, Hz. Hüseyin'in

²⁶⁹ Bk. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, V, 35.

²⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, II, 311-312.

²⁷¹ Bk. Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 203-204.

²⁷² Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VI, 480-482, X/2, 662-665.

doğumu ise dördüncü veya altıncı yılındadır.²⁷³ Hz. Ali'den nakledilen bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in bu iki sevgili torununa önceleri başka isimler verildiği, daha sonra Cebrâîl'in gelip bu isimleri Hasan ve Hüseyin olarak değiştirdiği anlatılmaktadır.

Zekeriyya b. Adî > Ubeydullâh b. Amr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali İbnu'l-Hanefiyye > Ali isnadı ile nakledildiğine göre, Hz. Ali şöyle demiştir:

(Ali,) Hasan doğduğunda onu Hamza olarak isimlendirdi. Hüseyin doğduğunda ise onu amcasının ismi olan Ca'fer'le isimlendirdi. Ali dedi ki: Resûlullah (s.a.) beni çağırdı ve “Bu iki ismi değiştirmem emredildi (انى أمرت ان أغير اسم هذين)” buyurdu. “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” dedim. Onları Hasan ve Hüseyin olarak isimlendirdi.²⁷⁴

Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e iki torununun isminin değiştirilmesinin emredildiğini haber veren rivâyetlerden birisi de Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır. Alâ er-Rakkî tariki ile Ubeydullâh'tan nakledilen bu rivâyette isnad Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Akîl > Ali denilerek bir önceki isnada muhalif olarak aktarılmıştır.²⁷⁵ Bu konudaki diğer rivâyetler dikkate alındığında Hz. Ali'den hadisi rivâyet eden kişinin Muhammed b. Akîl değil Muhammed b. Ali olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu rivâyet ayrıca Alâ'dan dolayı zayıftır. Zira Ebû Hâtim er-Râzî onun “münkeru'l-hadis” olduğunu söylemiştir.²⁷⁶

Hadisin diğer rivâyetlerinde Kur'ân dışı vahiyle gelen bir emirden söz edilmemekte, Hz. Peygamber'in kendi tercihi ile torunlarının ismini değiştirdiği anlatılmaktadır. Züheyr tariki ile Ubeydullâh b. Amr'dan tahrîc edilen Bezzâr rivâyetine göre, Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir:

“Hüseyin doğduğunda onu Hamza olarak isimlendirdim. Peygamber (s.a.) ‘Oğluma hangi ismi verdiniz?’ diye sordu. Ona ismini haber verdim. Sonra başka bir oğlum daha oldu. ‘Ona hangi ismi verdin?’ diye sordu. Ona ismini söyledim. ‘Öncekini Hasan, diğerini de Hüseyin olarak isimlendir’ buyurdu.”²⁷⁷

İsa b. Sâlim'in Ubeydullâh'tan naklettiği rivâyette ise Ali b. Ebî Tâlib'in büyük oğlunu Hamza, küçüğünü ise Ca'fer olarak isimlendirmesinden sonra Hz. Peygamber

²⁷³ Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 374, 378.

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 437 (I, 159).

²⁷⁵ Hâkim, *Müstedrek*, V, 201.

²⁷⁶ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 361-362; Zehebî, *Telhîs*, V, 201. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 469.

²⁷⁷ Bezzâr, *Müsned*, II, 251.

Ali'ye "Bu iki oğlumun ismini deðiştirdim" buyurmuş ve onlara Hasan ve Hüseyin isimlerini vermiştir.²⁷⁸

Hadisi yine Ubeydullâh'tan rivâyet eden İsmail b. Abdillâh b. Zûrâre de Hz. Peygamber'in, torunlarının Hamza ve Ca'fer olan isimlerini Hasan ve Hüseyin olarak deðiştirdiğini haber vermektedir.²⁷⁹

Hadis ilk dört tabakada aynı kişiler tarafından rivâyet edilmiştir, dolayısıyla ilk dört ravi isnadda teferrüd etmiştir. Beşinci tabakada ise hadisi Zekerîyya b. Adî, Alâ er-Rakkî, Züheyr, İsa b. Sâlim ve İsmail b. Abdillâh b. Zûrâre rivâyet etmişlerdir. Bunlardan Zekerîyya b. Adî ve Alâ er-Rakkî rivâyetlerinde Kur'ân dışı vahiyle gelen bir emirden söz edilmekte, diğerlerinde ise bu yönde bir bilgi yer almamaktadır. Bu rivâyetlerin tamamı aslında iki illetten dolayı zayıftır.

Birincisi; hadisin isnadı Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den dolayı ihtilaflıdır. Heysemî, onun hadislerinin "hasen" olduğunu söylemiş,²⁸⁰ Bûsîrî (ö. 840/1436) ise bu hadisin, Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

İkincisi; Muhammed b. Ali'nin²⁸² Hz. Ali'den hadis almamış olmasıdır.²⁸³ Dolayısıyla bu isnadla nakledilen tüm rivâyetler munkatıdır.

Söz konusu hadis, yine zayıf bir isnadla Hz. Ali'den nakledilen bir başka rivâyete muhaliftir. Bu rivâyete göre, Hz. Ali, Hz. Hasan doğduğunda onu Harb olarak isimlendirmiş, Hz. Peygamber ise bu ismi deðiştirip ona Hasan ismini vermiştir. Hüseyin doğduğunda da yine ona Harb ismini vermiş, Hz. Peygamber bunu da Hüseyin olarak deðiştirmiştir.²⁸⁴

²⁷⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 236.

²⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 226.

²⁸⁰ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 58.

²⁸¹ Bk. Bûsîrî, *İthâf*, VII, 514.

²⁸² O, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ebî Tâlib'dir.

²⁸³ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VIII, 184-185.

²⁸⁴ Rivâyet için bk. İbn İshâk, *Sîre*, s. 274; Tayâlisî, *Müsned*, I, 79; Ahmed b. Hanbel, I, 296-297, 341 (I, 98, 118); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 178-179; Bezzâr, *Müsned*, II, 314-315; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 409-410; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 224-225; Hâkim, *Müstedrek*, III, 375, 378; Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 58-59.

Heysemî, bu hadisin ravilerinin, Hânî b. Hânî' hariç *Sahîh*²⁸⁵ ricali olduklarını, Hânî'in ise sika olduğunu söylemişse de²⁸⁶ Elbânî buna karşı çıkmış ve onun meçhûl olduğunu söyleyerek hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.²⁸⁷

Son dönem âlimlerinden Ahmed Muhammed Şakir (ö. 1958), bu rivâyeti bir önceki Muhammed b. Ali tariki ile gelen rivâyete tercih etmişse de Elbânî, daha sahîh olduğunu ve Sûra bint Mişrah'dan gelen rivâyetle desteklendiğini söyleyerek Muhammed b. Ali tariki ile gelen rivâyeti tercih etmiştir.²⁸⁸

Elbânî'nin sözünü ettiği Sûra bint Mişrah rivâyetine göre Hz. Peygamber, Fâtıma doğum yaptığında hemen kendisine haber verilmesini söylemiş ve Fâtıma'nın doğumu haber verildiğinde gelerek kendisine geç haber verilmiş olmasından dolayı öfkelenmiştir. Daha sonra Ali'ye ona hangi ismi verdiğini sormuş, Ali (r.a.) da Ca'fer olarak isimlendirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Hayır, o, Hasan'dır. Ondan sonraki de Hüseyin'dir. Sen de Ebû Hasen el-Hayr'sın*” buyurmuştur.²⁸⁹ Heysemî, bu hadisin ravilerinden Ömer b. Umeyr ve Urve b. Feyrûz'un²⁹⁰ meçhûl olduklarını söyleyerek hadisin zayıf olduğuna işaret etmiştir.²⁹¹

Bu konudaki tüm rivâyetler, bir veya birkaç yönden zayıftır. Bu nedenle burada Kur'ân dışı bir vahyin varlığını kabule imkân bulunmamaktadır. Bu görüşe, rivâyetlerin birbirlerini destekledikleri söylenerek itiraz imkanı varsa da tüm rivâyetlerde Kur'ân dışı vahiyden söz edilmemiş olması, burada Hz. Peygamber'in Kur'ân dışı bir vahiy aldığını söylemenin doğru olmayacağına delildir.

5. Ashâbdan Bazı Kimselerin Faziletine Dair Hadisler

“*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz*”²⁹² buyuran Allah Teâlâ, Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin, İslâm ümmetinin en hayırlı nesli olduğunu tüm insanlığa ilan etmiştir. Büreyde'den nakledilen bir rivâyette, sahâbîler

²⁸⁵ Burada kastedilen Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'idir.

²⁸⁶ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 59.

²⁸⁷ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, VIII, 182-183.

²⁸⁸ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/1, 469-470.

²⁸⁹ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 160-161.

²⁹⁰ *Mecmau'z-zevâid*'de hatalı olarak Ömer b. Feyrûz denmiştir.

²⁹¹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 199.

²⁹² Âl-i İmrân 3/110.

içinde bazı kimselerin Allah Teâlâ tarafından daha çok sevildiğinin Hz. Peygamber’e haber verildiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ ashâbımdan dört kişiyi seviyor. O, bana onları sevdiğini haber verdi ve bana onları sevmemi emretti. Ey Allah’ın Resûlü! Kimdir onlar? diye sordular. “Ali, onlardandır. Ebû Zer el-Gıfârî, Selmân el-Fârisî ve Mikdâd b. Esved el-Kindî (onlardandır)” buyurdu.²⁹³

Hadis Abdullah b. Nümejr > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde isnadı ile rivâyet edilmiştir. Hadisin Esved b. Âmir tariki ile Şerîk’ten nakledilen rivâyeti ise şöyledir:

Peygamber (s.a.), “Allah Teâlâ ashâbımdan dört kişiyi sevmemi emretti -Şerîk’in şöyle de dediğini düşünüyorum- ve bana onları sevdiğini haber verdi. Ali onlardandır. Ebû Zer, Selmân ve Mikdâd onlardandır.”²⁹⁴

İsmail b. Musa, Süveyd ve Ebû Ahmed tarikleri ile Şerîk’ten nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber, Allah Teâlâ’nın kendisine dört kişiyi sevmesini emrettiğini ve kendisinin de onları sevdiğini haber verdiğini bildirdikten sonra sahâbîler onların kim olduklarını sormuşlar, Hz. Peygamber üç defa “Ali” dedikten sonra “Ebû Zer, Selmân ve Mikdâd”ın isimlerini saymıştır.²⁹⁵

Görüldüğü gibi hadisin bu rivâyetlerinin tamamı Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde isnadı ile nakledilmiştir.²⁹⁶ Tirmizî (ö. 279/892) de hadisin sadece Şerîk tarafından rivâyet edildiğini bildiklerini söylemiştir.²⁹⁷

Bu hadisi Şerîk dışında Musa b. Umeyr de yine Ebû Rebîa’dan rivâyet etmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) “*Rûhu’l-Emîn (Cebrâîl) bana geldi ve Allah Teâlâ’nın ashâbımdan dört kişiyi sevdiğini haber verdi*” buyurmuş ve o kişilerin Ali, Selmân, Ebû Zer ve Mikdâd olduklarını söylemiştir.²⁹⁸

Musa b. Umeyr > Ebû Rebîa el-İyâdî > Ebû Büreyde > Büreyde isnadı ile tahrîc edilen hadisin bu rivâyeti, Musa b. Umeyr’dan dolayı zayıftır. Zira Ebû Zur’a, onun

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, VII, 624 (V, 351); Hâkim, *Müstedrek*, III, 342-343.

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356); Rûyânî, *Müsned*, I, 20-21; Hâkim, *Müstedrek*, III, 342-343.

²⁹⁵ İbn Mâce, *Mukaddime* 14; Tirmizî, *Menâkıb* 20; Rûyânî, *Müsned*, I, 21; Âcurrî, *Şerîa*, s. 552.

²⁹⁶ Bu isnadla nakledilen diğer rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu’s-sahâbe*, II, 648; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IX, 31; Bezzâr, *Müsned*, X, 284; Âcurrî, *Şerîa*, s. 552; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 172.

²⁹⁷ Tirmizî, *Menâkıb* 20.

²⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 190.

“zayıf” olduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim onun hakkında “zâhibu’l-hadîs” ve “kezzâb” demiş,²⁹⁹ İbn Adî ise rivâyet ettiği hadislerin hiçbirine sika kimseler tarafından mutâbaat edilmediği tespitinde bulunmuştur.³⁰⁰

Tirmizî, bu hadisin “hasen” olduğuna hükmetmiştir.³⁰¹ Hâkim (ö. 405/1014), hadisin Müslim’in şartlarına göre sahîh olduğunu söylemişse de Zehebî buna karşı çıkmış ve Müslim’in Ebû Rebîa’dan rivâyette bulunmadığını belirtmiştir.³⁰²

Hadisin diğer tarikinin ravilerinden Şerîk b. Abdillâh (ö. 177/793), sadûk bir kimse olmasına rağmen çok hata yapmakla itham edilmiştir. Hatta dörtyüz hadiste hata yaptığından söz edilmektedir. Özellikle hicrî 155 yılında Kufe kadısı olduktan sonra hafızası bozulmuştur. Sâcî (ö. 307/919) de onun “müfrid Şîlre” nisbet edildiğini söylemiştir. Şerîk ayrıca tedlis yapmakla meşhur olmuş bir ravidir.³⁰³ Şerîk hakkında başka ithamlar da vardır. Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797), “leyse hadîsu Şerîk bi şey’in” diyerek hadislerinin zayıf olduğuna hükmetmiştir. İbn Maîn, onun sika olduğu fakat zaman zaman hata yaptığı görüşündedir. Ahmed b. Hanbel, Şerîk’in nasıl rivâyet ettiğine aldirmaksızın rivâyette bulunduğunu belirtmiş, Cûzcânî onu hafızası bozuk ve hadisleri problemlî (muzadaribu’l-hadîs) olmakla itham etmiştir. Ebû Zur’a “hadisi çok olmakla birlikte hatası fazla olan (sâhibu vehm) birisidir ve zaman zaman hata yapmıştır” değerlendirmesinde bulunmuş, Dârekutnî de onun, teferrüd ettiği hadislerde sağlam olmadığını beyan etmiştir.³⁰⁴

Hadisin diğer ravisi Ebû Rebîa el-İyâdî de ihtilaflı birisidir. Yahya b. Maîn onun sika olduğunu söylemiş fakat Ebû Hâtim er-Râzî “münkeru’l-hadis” diyerek onu cerhetmiştir.³⁰⁵ Zehebî ve İbn Hacer gibi âlimler de eserlerinde yalnızca Ebû Hâtim er-Râzî’nin sözüne yer vermek sureti ile onun zayıf olduğunu belirtmişlerdir.³⁰⁶

²⁹⁹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 155.

³⁰⁰ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2340-2341.

³⁰¹ Bk. Tirmizî, *Menâkıb* 20.

³⁰² Bk. Zehebî, *Telhîs*, III, 342.

³⁰³ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzib*, III, 160-163.

³⁰⁴ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1321-1338; Zehebî, *Mizân*, III, 372-376.

³⁰⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 109; Zehebî, *Mizân*, V, 236.

³⁰⁶ Bk. Zehebî, *Mizân*, V, 236; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 349.

Yine “Her peygamberin bir vasîsi ve varisi vardır. Ali de benim vâsim ve varisimdir” hadisinin de Şerîk’ten aynı isnadla rivâyet edilmiş olması,³⁰⁷ bu rivâyetlerin Şiîlerin görüşlerini desteklemek amacı ile uydurulduğunu gösterdiği gibi bu isnadın güvenilir olmadığına da bir delilidir. Elbânî de, araştırmaları sonucunda hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.³⁰⁸

Bu konuda Hz. Ali’den gelen bir rivâyet daha vardır. Bu rivâyete göre, Ali (r.a.) şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) “Cennet, ashâbımdan dört kişiye iştîyak duymaktadır. Rabbim bana onları sevmemi emretti” buyurdu. Bunun üzerine Suheyb er-Rûmî, Bilâl b. Rabâh, Talha, Zübeyr, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Huzeyfe b. Yemân, Ammâr b. Yâsir geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Bu dört kişi kimdir? Kim olduklarını bilelim ki onları sevelim” dediler. Resûlullah (s.a.) “Ey Ammâr! Allah Teâlâ, sana münafıkları bildirdi. Söz konusu dört kişiye gelince; Onlardan birisi Ali’dir. İkincisi Mikdâd b. Esved el-Kindî’dir. Üçüncüsü Selmân el-Fârisî’dir. Dördüncüsü de Ebû Zer el-Gıfârî’dir” buyurdu.³⁰⁹

Hadis, Âmir b. İbrahim > Nehşel b. Saîd > Dahhâk b. Müzâhim > A‘meş > Bâzâm > Kanber > Ali isnadı ile tahrîc edilmiştir. Taberânî (ö. 360/971), bu hadisi A‘meş’ten yalnızca Dahhâk’ın rivâyet ettiğini ve Kanber’den hadisin yalnızca bu isnadla rivâyet edildiğini söylemiş ve Âmir’in rivâyette teferrüd ettiğini bildirmiştir.³¹⁰ Hadisin bu rivâyeti de, isnad açısından sahîh değildir. Zira Nehşel b. Saîd hakkında önemli eleştiriler bulunmaktadır. Ebû Davud et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/852) Nehşel hakkında “kezzâb,” Yahya b. Maîn “değeri yoktur,” Ebû Zur’a “zayıftır,” Ebû Hâtim er-Râzî “sağlam değildir, metrûku’l-hadîstir, zaîfu’l-hadîstir,” Nesâî “metrûk” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.³¹¹ İbn Hibbân ise “sika kimselerden, onlara ait olmayan hadisler rivâyet edenlerdendi. Taaccüb için olması hariç hadislerini yazmak helal değildir” demiştir.³¹² Hadisin diğer ravisi Bâzâm’ı Buhârî ve Nesâî zayıf saymış, İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 146/763) ise onu yalan söylemekle itham etmiştir.³¹³

³⁰⁷ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1330.

³⁰⁸ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 54-56.

³⁰⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 350.

³¹⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 350.

³¹¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 496; Zehebî, *Mizân*, VII, 50.

³¹² Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 394.

³¹³ Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 3-4.

Bu konuda Tirmizî'nin, Hasan b. Sâlih > Ebû Rebîa > Hasan el-Basrî isnadı ile Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiş olduğu hadiste Hz. Peygamber'in "*Cennet üç kişiye karşı iştîyak duyar: Ali, Ammâr ve Selmân*" buyurduğundan söz edilmektedir.³¹⁴

Daha önce de belirtildiği üzere, Ebû Rebîa "münkeru'l-hadîs" olduğu söylenen bir ravidir,³¹⁵ dolayısıyla bu rivâyet de zayıftır. Ancak hadis Seleme b. Fadl > İmrân et-Tâî isnadı ile yine Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) "*Cennet dört kişiye karşı iştîyak duyar: Ali b. Ebî Tâlib, Ammâr b. Yâsir, Selmân el-Fârisî ve Mikdâd b. Esved*" buyurmuştur.³¹⁶ Ancak hadis bu tarikinin ravilerinden Seleme ve İmrân'ın rivâyetleri ile ihticâc konusunda ihtilaf bulunmaktadır.³¹⁷

Nadr b. Humeyd > Sa'd el-İskâf > Muhammed b. Ali isnadı ile Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir başka rivâyete göre, Cebrâîl gelip Hz. Peygamber'e "*Allah Teâlâ, ashâbından üç kişiyi seviyor*" buyurmuş, daha sonra tekrar gelip "*Ey Muhammed! Cennet ümmetinden üç kişiye karşı iştîyak duyuyor*" demiştir. Enes b. Mâlik ise bu üç kişinin kim olduğunu sormak istemiş fakat korktuğu için soramamıştır. Daha sonra Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'le karşılaşp onlardan sormalarını istemiş fakat onlar da soramamışlardır. Bir müddet sonra ise Hz. Ali ile karşılaşp ona durumu haber vermiş, Hz. Ali de gidip onların kim olduklarını sormuştur. Hz. Peygamber "*Sen de onlardansın*" buyurduktan sonra diğer ikisinin Ammâr b. Yâsir ve Selmân olduğunu bildirmiştir.³¹⁸

Hadisin aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyetine göre, Ali (r.a.) şöyle demiştir: "Cebrâîl Peygamber (s.a.)'e geldi ve şöyle dedi: "*Ey Muhammed! Allah Teâlâ, ashâbından üç kişiyi sevmektedir. Sen de onları sev. Onlar, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Zer ve Mikdâd'dır.*" (Muhammed b. Ali veya babasının söylediğine göre,) Cebrâîl ona tekrar gelmiş ve "*Ey Muhammed! Cennet, ümmetinden üç kişiye iştîyak duymaktadır*" buyurmuştur. Hadisin devamında Enes b. Mâlik'in, Cebrâîl'in tekrar gelip "*Ey*

³¹⁴ Tirmizî, Menâkıb 33. Hadis için ayrıca Bk. Bezzâr, *Müsned*, XIII, 217; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 12-13. Hadisin Hasan b. Sâlih tariki ile nakledilen Bezzâr rivâyetinde Selmân'ın yerine Ebû Zer zikredilmiştir.

³¹⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 109; Zehebî, *Mizân*, V, 236.

³¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 548; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 142.

³¹⁷ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 373.

³¹⁸ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 139-140.

Muhammed! Cennet, ümmetinden üç kişiye iştîyak duymaktadır” buyurduğunu işittiğinden söz edilmektedir. Daha sonra bir önceki rivâyette anlatılanlara yer verilmiştir.³¹⁹

Bu rivâyetler de zayıftır. Buhârî, Nadr hakkında “münkeru’l-hadîs,” değerlendirmesinde bulunmuş, Ebû Hâtim de onun “metrûku’l-hadîs” olduğunu söylemiştir.³²⁰ Ayrıca Nadr’ın hocası Sa’d da eleştirilere uğramış bir ravidir. Yahya b. Maîn, Sa’d’dan hiç kimsenin rivâyette bulunmasının helal olmadığını açıklamış, Fellâs (ö. 249/864) onun zayıf olduğunu ve “aşırı şîî görüşlere sahip bulunduğunu” haber vermiş, Nesâî ve Dârekutnî de Sa’d’ın “metrûk” olduğunu söylemişlerdir.³²¹ İbn Hibbân ise onu hadis uydurmakla itham etmiştir.³²²

Sonuç olarak; bu konudaki rivâyetler, ihticâc edilemeyecek derecede zayıftır ve bunlarda Şîîlerce sempati duyulan kimselerin³²³ faziletlerinden söz edilmiş olması, bunların Şîî düşüncüyü desteklemek amacı ile uydurulduğunu akla getirmektedir.

D. KUR’ÂN-I KERÎM İLE İLGİLİ HADİSLER

Hiz. Peygamber’in en büyük mucizesi olan ve Allah Teâlâ’nın, “*insanların asla bir benzerini meydana getiremeyeceklerini*”³²⁴ haber verdiği Kur’ân-ı Kerîm’in faziletlerinden söz eden rivâyetler hadis külliyyatında önemli bir yere sahiptir. Bu rivâyetler gerek “Fezâilu’l-Kur’ân” adı verilen bablarda gerekse aynı isimli müstakil kitaplarda bir araya getirilmiştir. Bunlarda genel olarak Kur’ân’ın üstünlüğü, tertibi, yazılması ve toplanması, sûrelerin fazileti, Kur’ân’ın emirlerine uyup nehiylerinden sakınmanın gerekliliği, Kur’ân okumanın ve öğretiminin önemi, Kur’ân okuyan

³¹⁹ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 30.

³²⁰ Bzk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 476-477; Zehebî, *Mîzân*, VII, 26-27; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 208-209.

³²¹ Bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 181-183.

³²² Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 453; Zehebî, *Mîzân*, III, 182. Sa’d, meşhur “*Çocuklarınızın öğretmenleri, sizin en şerhilerinizdir. Onlar, yetimlere merhameti en az olan, miskinlere karşı da en katı davranan kimselerdir*” hadisini de uyduran kimsedir. Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 453.

³²³ Şîa’nın önde gelen alimlerinden Nevbahtî (ö. 310/922), Hiz. Peygamber’in vefatından sonra Müslümanların, Şîa, Ensâr ve Muhâcirler olmak üzere üçe ayrıldığını söyledikten sonra Şîa’nın Ali b. Ebî Tâlib ve taraftarları yani ona uyan ve ondan ayrılmayanlar olduğunu belirtmiş ve bunlar arasında Mikdâd b. Esved, Selmân el-Fârisî, Ebû Zer ve Ammâr b. Yâsir’in isimlerini saymıştır. Bk. Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şîa*, s. 2-3, 15-16.

³²⁴ Bk. Bakara 2/24; İsrâ 17/88.

kimselerin dikkat etmesi gereken kurallar üzerinde durulmaktadır.³²⁵ Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğini bildiren ve yine Kur'ân'ın faziletine delâlet eden bazı rivâyetlerde Kur'ân'ın indiriliş sebepleri üzerinde durulmuş ve Kur'ân'ın tertibinin vahiyle belirlendiğine işaret edilmiştir.

1. Kur'ân'ın İndiriliş Sebebi

Âmir b. Şerâhîl'den nakledilen şu rivâyette, Kur'ân'ın indiriliş sebebinin Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle haber verildiği anlatılmaktadır. Âmir şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'in ashâbından bir kişinin ona ihtiyacı vardı. Bundan dolayı içeriye girinceye kadar onunla birlikte yürüdü. Dedi ki: Hz. Peygamber'in bir ayağı evin içinde, bir ayağı dışarıda idi ve o, sanki birisi ile görüşüyordu, ardından yüzünü çevirdi ve şöyle dedi: Ben kiminle konuşuyordum biliyor musun? Daha önce hiç görmediğim bir melek bana selâm vermek için Rabbi'nden izin istedi. (Allah Teâlâ) şöyle buyurdu: "Biz sana Kur'ân'ı, (hak ile bâtılı) ayırt etmek; sekîneyi, sabır vermek; Furkân'ı, birleştirmek için verdik veya indirdik."³²⁶

Hadis, Amr b. Ebî Kays > Atâ b. Sâib > Âmir isnadı ile tahrîc edilmiştir. Bu hadisi, Dârimî'den (ö. 255/868) başka tahrîc eden bir başka müellif tespit edilememiştir. Hadisin bu isnadı Atâ b. Sâib ve Âmir'den dolayı zayıftır. Daha önce de belirtildiği üzere Atâ b. Sâib hafızası bozulmuş ve bundan dolayı zayıf kabul edilmiş birisidir. Şu'be ve Süfyân es-Sevrî'nin, hafızası bozulmadan önce ondan yaptıkları rivâyetler sağlam kabul edilmekle birlikte Amr b. Ebî Kays, hafızasının bozulmasından sonra rivâyet edenler grubunda yer aldığı için bu rivâyet zayıftır. Hadisin diğer ravisi Âmir ise Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 103/721) olup tâbiûnun büyüklerindendir. Yüz elli kadar sahâbî ile görüşmüştür. Ancak bu rivâyette hadisi kimden aldığını bildirmemiştir ve hadis bundan dolayı mürseldir.³²⁷ Ayrıca hadiste sözü edilen Kur'ân'ın ayırıcı, sekînenin sabır verici ve Furkân'ın birleştirici olduğu gibi hükümlerden Kur'ân'da da söz edilmektedir. Kur'ân'ın ayırıcı olduğunu Allah Teâlâ şu âyetlerinde haber vermektedir:

³²⁵ Bu konudaki müstakil çalışmalara örnek olarak Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Firyâbî'nin *Fezâilu'l-Kur'ân* adlı eserleri zikredilebilir.

³²⁶ Dârimî, Mukaddime 2.

³²⁷ Hadis ile ilgili geniş bilgi için bk. Gamrî, *Fethu'l-mennân*, I, 239-241.

“Dönüş sahibi olan (yağmur yağdıran) göğe, (nebat ile) yarılan yere yemin ederim ki Kur’ân, (hak ile bâtil) ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir.”³²⁸

“Sekîne ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur:

Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, Resûl’ü ile mü’minler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.”³²⁹

Furkân, Kur’ân’ın isimlerinden birisidir. Allah Teâlâ, Furkân’ın birleştirici olması ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur:

“Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye onlar için sözü(müzü) birbirine bitıştirdik (ardı ardına gerçeği kanıtlayan âyetler gönderdik).”³³⁰

2. Kur’ân Âyetlerinin Tertibi

Kur’ân’ın tertibinin tevkîfî mi olduğu yoksa Hz. Peygamber tarafından mı yapıldığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Osmân b. Ebî’l-Âs’tan nakledilen bir rivâyette, Kur’ân’ın tertibinin vahye dayandığına işaret vardır. Osmân b. Ebî’l-Âs şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)’in yanında oturuyordum. Bu esnada gözlerini dikti sonra bakışlarını çevirdi, öyleki neredeyse gözlerini yere yapıştıracaktı. Ardından gözlerini dikti ve şöyle buyurdu: “Bana Cebrâîl geldi ve şu “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”³³¹ âyetini şu sûrenin şu kısmına koymamı emretti.”³³²

Hadis, Esved b. Âmir > Hüreym b. Süfyân > Leys b. Ebî Süleym > Şehr b. Havşeb > Osmân b. Ebî’l-Âs isnadı ile rivâyet edilmiştir. Hadisin bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel dışında bir başka muhaddis tarafından tahrîc edildiği tespit edilememiştir. İbn Kesîr, bu hadisin isnadında bir sakınca bulunmadığını (lâ be’s-e bih) belirtmiş,³³³ Heysemî de hadisi *Mecmau’z-zevâid*’de zikretmiş ve Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiğini belirterek hadisin isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.³³⁴

³²⁸ Târık 86/11-14.

³²⁹ Tevbe 9/25-26.

³³⁰ Kasâs 28/51.

³³¹ Nahl 16/90.

³³² Ahmed b. Hanbel, VI, 149 (IV, 218).

³³³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, IV, 597.

³³⁴ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 96-97.

Gerek İbn Kesîr gerekse Heysemî'nin hadisin sıhhati ile ilgili vermiş oldukları bu hükümler tartışmalıdır ve doğru olan, hadisin isnad yönünden zayıf olmasıdır. Zira Şehr b. Havşeb, ihtilâflı bir ravidir. Ebû Hâtim ve İbn Adî, kendisi ile ihticâc edilmeyeceğini söylemiş, Nesâî de onu zayıf kabul etmiştir. Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a ise onda bir beis görmemişlerdir.³³⁵

Diğer ravi Leys b. Ebî Süleym hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim “muzdaribu'l-hadîs” demiş, Yahya b. Maîn onun hadislerini zayıf saymış, Ebû Zur'a er-Râzî de, “hadis ilminde âlim olanlara göre, Leys b. Ebî Süleym ile delilin sâbit olamayacağını” belirtmiştir.³³⁶ İbn Hibbân, onu *Kitâbu'l-mecrûhîn*'inde zikrederek ömrünün sonlarında hafızasının bozulduğunu, bundan dolayı ne rivâyet ettiğini bilmediğini, isnadları karıştırıp mürsel rivâyetleri merfu olarak naklettiğini ve sika kimselerden onlara ait olmayan hadisler rivâyet ettiğini söylemiştir.³³⁷ İbn Hacer de, Leys b. Ebî Süleym'in, sadûk bir kimse olmasına rağmen ileri derecede hafızasının bozulduğunu ve hadislerinin temyiz edilemediğini, bundan dolayı da hadislerinin terk edildiğini bildirmiştir.³³⁸ Tüm bu bilgiler, hadisin zayıf olduğunu göstermektedir. Hadisin zayıf olduğunun bir başka delili de Abdulhamîd b. Behrâm > Şehr b. Havşeb > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bir başka rivâyettir.

İbn Abbâs'ın “Bir zaman Resûlullah (s.a.), evinin avlusunda oturuyordu. Bu sırada Osmân b. Maz'ûn geldi. Hz. Peygamber'in “oturamaz mısın?” diye sorması üzerine oturdu” diyerek anlatmaya başladığı hadiste Hz. Peygamber, Osmân b. Maz'ûn ile otururken gözünü gökyüzüne çevirmiş, ardından aşağıya indirerek sağ tarafında bir yere bakmıştır. Daha sonra bu olay bir defa daha tekrarlanmıştır. Osmân b. Maz'ûn'un bunun sebebini sorması üzerine Allah Resûlü, ona bunu görüp görmediğini sormuş, Osmân gördüğünü söyleyince “kendisine Allah'ın elçisinin (Cebrâîl) geldiğini” söylemiş, Osmân'ın onun ne söylediğini sorması üzerine de şöyle buyurmuştur: *Cebrâîl şöyle dedi: “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder,*

³³⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IV, 382-383; Zehebî, *Mizân*, III, 389-391.

³³⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 379; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 177-179.

³³⁷ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 237-240.

³³⁸ Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, II, 147-148.

çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”³³⁹

Bu hadis, hasendir³⁴⁰ ve yine Şehr b. Havşeb’den gelmesine rağmen, önceki rivâyette Osmân b. Ebî’l-Âs, burada ise Osmân b. Maz’ûn denilmiştir. Ayrıca önceki rivâyette Cebrâîl’in Nahl sûresi doksanıncı âyetinin Kur’ân’da nereye konması gerektiğini Hz. Peygamber’e haber verdiğinden söz edilmekte iken bu rivâyette Cebrâîl’in bu âyeti getirmesi ve Hz. Peygamber’e okumasından söz edilmektedir. Abdulhamîd b. Behrâm, Leys b. Ebî Süleym’e göre daha sağlam bir ravidir ve bu konuda ondan gelen rivâyet, Leys’den gelen rivâyete göre tercih edilmeye daha uygundur.³⁴¹

Sonuç olarak; Kur’ân’ın tertibinin Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber’e haber verildiğine işaret eden ve Osmân b. Ebî’l-Âs’tan nakledilen rivâyet zayıf olup belirtmiş olduğumuz nedenlerle bu konuda delil olarak kullanılması uygun değildir.

İslâm âlimlerinin tamamı, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğunda ittifak etmişlerdir ve bu konuda icmâ vardır. Sûrelerin tertibi konusunda ise görüş ayrılığı bulunmaktadır. Çoğunluğun görüşü, bunun sahâbenin içtihadı ile gerçekleştiği yönündedir. Aksi görüşte olup sûrelerin tertibinin de vahiy ile belirlendiğini ifade edenler de vardır.³⁴² Bazı âlimler ise Hz. Peygamber’in, vahyin inişi esnasında kendisine Cebrâîl’in öğrettiği gibi Kur’ân’ı ashâbına öğrettiğini söylemişlerdir.³⁴³ Bu konuda Kur’ân’ın Levh-i Mahfûz’da bugünkü hali ile yazılı olduğu, buradan Ramazân ayında Kadir gecesi dünya semâsına indirildiği ve peyderpey Hz. Peygamber’e nâzil olduğu görüşü de³⁴⁴ âlimler arasında yaygındır. Bu bilgilere istinâden Kur’ân sûrelerinin tertibinin rivâyetlere yansımaya gizli bir vahye dayandığı söylenebilirse de sahîh olan rivâyetlerde açıkça bu tertibin vahye dayandığından söz edilmemiştir.

³³⁹ Nahl 16/90. Rivâyet için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 807 (I, 318); Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 191; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VII, 2298; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 420, V, 191-192.

³⁴⁰ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 238. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 96.

³⁴¹ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 238.

³⁴² Bk. Suyûtî, *Itkân*, I, 132-139.

³⁴³ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 521-522.

³⁴⁴ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IV, 522-523.

E. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER

Hiz. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında bilgilendirildiğini haber veren ve daha önce inceleme konusu yapılan rivâyetlerin haricinde yine zayıf isnadlarla nakledilen başka rivâyetler vardır ve bunlarda farklı konularla ilgili Hiz. Peygamber'e gelen Kur'ân dışı vahiylerden söz edilmektedir.

1. Hadisleri Gizleyenlerin Allah Teâlâ'nın İndirdiklerini Gizlemiş Olacakları

Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen ve İbn Mâce tarafından tahrîc edilen bir rivâyette, hadislerin de Kur'ân gibi vahiy kaynaklı olduğuna ve Allah Teâlâ tarafından Hiz. Peygamber'e vahyedildiğine işaret vardır. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bu ümmetin sonradan gelenleri öncekilere lanet ettikleri zaman kim bir hadisi gizlerse, Allah Teâlâ'nın indirdiği şeyi gizlemiş olur (إِذَا لَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَوَّلَهَا فَمَنْ) (كُتِمَ حَدِيثًا فَقَدْ كُتِمَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ”³⁴⁵

Hüseyn b. Ebî's-Serî el-Askalânî > Halef b. Temîm > Abdullah b. Serî > Muhammed b. Münkedir > Câbir isnadı ile tahrîc edilen bu hadisten, Hiz. Peygamber'in, ümmetinden bazı kimselerin ileriki zamanlarda ümmetin öncekilerine yani sahâbe ve tâbiîlere lanet edeceklerini bildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Allah Resûlü, bu zamanda hadislerin gizlenmeyip bu kimselere rivâyet edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hadisin devamındaki ifadeler ise “hadislerin” Allah Teâlâ'dan geldiğini yani vahiy kaynaklı olduğunu bildirmektedir. Ancak bu hadisin bu lafızlarla gelen bir başka rivâyeti tespit edilememiştir.

İbn Mâce'nin zevâidi arasında zikredilen bu rivâyet,³⁴⁶ isnad yönünden oldukça zayıftır. Bûsîrî, hadisin ravilerinden Hüseyn b. Ebî's-Serî'nin “kezzâb,”³⁴⁷ Abdullah b. Serî'nin de zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadisin isnadı, Abdullah b. Serî'nin Muhammed b. Münkedir ile görüşmemiş olmasından dolayı munkatıdır.³⁴⁸ Ukaylî, Abdullah b. Serî'nin Muhammed b. Münkedir'den rivâyette bulunduğunu fakat bu

³⁴⁵ İbn Mâce, Mukaddime 24.

³⁴⁶ Bk. Bûsîrî, *Misbâhu'z-zücâce*, I, 85.

³⁴⁷ Hüseyn b. Ebî's-Serî'nin kardeşi Muhammed “kardeşimden hadis yazmayın, çünkü o yalancıdır” açıklamasında bulunmuş, Ebû Arûbe el-Harrânî de Hüseyn hakkında “o annemin dayısıdır ve yalancıdır” demiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 290.

³⁴⁸ Bk. Bûsîrî, *Misbâhu'z-zücâce*, I, 85. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 15.

rivâyetlerine mutâbaat edilmediğini ve onun yalnızca Muhammed b. Münkedir'den yaptığı nakillerle tanındığını söylemiştir. Yine ona göre, Halef dışında Abdullah b. Serî'den rivâyette bulunan diğer raviler, Abdullah b. Serî ile Muhammed b. Münkedir arasında zayıf olmakla meşhur iki kişi zikretmişlerdir.³⁴⁹

Hadisin yine Halef b. Temîm tariki ile nakledilen başka rivâyetleri de vardır. Lafız olarak İbn Mâce rivâyetinden farklı olan bu rivâyetlere göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Ümmetin sonradan gelenleri öncekilere lanet ettikleri zaman kimin yanında bir bilgi varsa onu bildirsin. Çünkü ilmi³⁵⁰ gizleyen kimse, Allah Teâlâ'nın Muhammed'e indirdiğini gizleyen kimse gibidir.”³⁵¹

Bu rivâyet, lafız olarak farklı olsa da aslında her iki rivâyette aynı durumdan söz edilmekte ve hadislerin vahiy kaynaklı olduğuna atıf yapılmaktadır.

Hadisin bazı rivâyetlerinde isnad Abdullah b. Serî > Anbese b. Abdірrahmân > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir,³⁵² bazılarında ise Abdullah b. Serî > Sâid b. Zekerıyya > Anbese > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir³⁵³ denilerek aktarılmıştır. Hadisi Muhammed b. Muâviye de Saîd b. Zekerıyya > Anbese > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir³⁵⁴ isnadı ile rivâyet etmiştir. Ukaylî, bu rivâyetler arasında doğruya en yakın olanın Abdullah b. Serî > Anbese b. Abdірrahmân > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir³⁵⁵ isnadı ile nakledilen rivâyet olduğunu söylemiştir.³⁵⁶

Bu rivâyetlerden Abdullah b. Serî ile Muhammed b. Münkedir arasında ismi zikredilmeyen iki ravinin Anbese ve Muhammed b. Zâzân olduğu ortaya çıkmaktadır. Ukaylî'nin zayıf olmakla meşhur dediği bu iki ravinin, “metrûk” ve “yalancı” oldukları

³⁴⁹ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, II, 661-662.

³⁵⁰ Rivâyetin devamından, hadiste geçen ilim kelimesi ile ilk dönemlerde yaygın olarak kullanıldığı üzere “hadislerin” kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁵¹ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 437; Ukaylî, *Duafâ*, II, 661-662; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528.

³⁵² Ukaylî, *Duafâ*, II, 662.

³⁵³ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528.

³⁵⁴ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528.

³⁵⁵ Ukaylî, *Duafâ*, II, 662.

³⁵⁶ Ukaylî, *Duafâ*, II, 662.

söylenmiştir.³⁵⁷ Bu da Halef b. Temîm'in Anbese ve Muhammed b. Zâzân'ı isnaddan düşürerek tedlis yaptığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; bu konudaki rivâyetlerin tamamı ileri derecede zayıftır ve bunlara dayanarak hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu söyleme imkânı bulunmamaktadır.³⁵⁸

2. Şerli Bölgeler

Çarşı-pazarların kurulduğu bölgeler, hile ve aldatmaların çok yapıldığı ve gürültünün fazla çıktığı yerlerdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, buraların Allah Teâlâ'nın hoşlanmadığı yerler olduğunu bildirmiştir.³⁵⁹ Cübeyr b. Mut'im, İbn Ömer, Enes b. Mâlik ve İbn Abbâs'tan nakledilen bazı rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'in bu bilgisinin kaynağı Kur'ân dışı vahiydir.

a) Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

Cübeyr b. Mut'im'den rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir:

Bir adam Peygamber (s.a.)'e geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Hangi belde kötüdür?” diye sordu. Hz. Peygamber “bilmiyorum” diye cevap verdi. Daha sonra Cebrâîl (a.s.) geldiğinde ona “Ey Cebrâîl! Hangi bölgeler kötüdür?” diye sordu. Cebrâîl “bilmiyorum. Fakat Rabbime soracağım” dedi. Cebrâîl (a.s.) gitti. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın kalmasını murad ettiği kadar bir süre bekledi. Sonra Cebrâîl geldi ve “Ey Muhammed! Sen bana hangi bölgeler kötüdür?” diye sordun. Ben ise ‘bilmiyorum’ diye cevap verdim. Rabbim’e hangi bölgelerin şerli olduğunu sordum. “Çarşılarıdır” buyurdu.”³⁶⁰

Hadisin Bezzâr rivâyetinde bir kişinin “Allah Teâlâ'nın en çok sevdiği ve buğzettiği yerleri” sorduğundan söz edilmektedir. Bu rivâyette de Hz. Peygamber, sorunun cevabını bilmediğini belirttikten sonra bunu Cebrâîl'e sormuş, Cebrâîl “*Allah Teâlâ'nın en sevdiği yerlerin mescitler, en çok buğzettiği yerlerin ise çarşılar*” olduğunu haber vermiştir.³⁶¹

³⁵⁷ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1529; Elbânî, *Zaîfe*, IV, 16.

³⁵⁸ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Ukaylî, *Duafâ*, II, 661-662; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528; Elbânî, *Zaîfe*, IV, 14-17.

³⁵⁹ Bk. Müslim, *Mesâcid* 288; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 637; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 260; İbnü'l-Münzir, *Evsat*, V, 124; İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 477; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 92; İbn Abdilber, *Câmi*, s. 311.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 727 (IV, 81). Hadis için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 261; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 391; Hâkim, *Müstedrek*, I, 190, II, 141; Hatîb, *Fakih*, II, 361; Heysemî, *Buğye*, I, 486; Bûsîrî, *İthâf*, IV, 182.

³⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, VIII, 352-353.

Bu hadis, ilk üç tabakada Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr isnadı ile rivâyet edilmiştir. Abdullah b. Muhammed b. Akîl, rivâyetleri ile ihticâc konusunda ihtilaf bulunan bir ravidir.³⁶² Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), “Kureyş’ten dört kişi terk edilir” diyerek onun adını vermiştir. Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtîm’e göre, Abdullah b. Muhammed b. Akîl’in hadisleri ile ihticâc edilmez, Ahmed b. Hanbel’e göre de o, “münkeru’l-hadis”tir. İbn Hibbân, fakih bir kimse olmasına rağmen hafızasının kötü olması ve zanna dayalı rivâyette bulunmasından dolayı hatalarının çoğalması yüzünden onun hadisleri ile ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.³⁶³ Bu nedenle hadisin Cübeyr rivâyeti zayıftır.

b) İbn Ömer Rivâyeti

Hadisin İbn Ömer rivâyeti şöyledir:

Bir adam Resûlullah (s.a.)’e geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Hangi yerler daha hayırlıdır?” diye sordu. Hz. Peygamber “bilmiyorum” dedi veya sustu. Ona “Hangi yerler daha kötüdür?” diye sordu. Hz. Peygamber yine “bilmiyorum” dedi veya sustu. Cebrâîl (a.s.) gelince Hz. Peygamber ona sordu. Cebrâîl “bilmiyorum” dedi. Hz. Peygamber “Rabbin’e sor” dedi. Cebrâîl “Biz ona bir şey sormayız” dedi ve öyle bir sarsıldı ki, neredeyse Muhammed (s.a.) ondan dolayı kendisinden geçecekti. Cebrâîl (s.a.) göğe yükselince Allah Teâlâ “Muhammed sana hangi yerler daha hayırlıdır diye sordu, sen de bilmiyorum, dedin” buyurdu. Cebrâîl “evet” dedi. Allah Teâlâ “Ona haber ver. En hayırlı yerler mescidler, en kötü yerler ise çarşılardır” buyurdu.³⁶⁴

Hadis İbn Ömer’den Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib b. Disâr isnadı ile tahrîc edilmiştir. Aynı isnadla nakledilen İbn Hibbân ve Beyhakî rivâyetleri ise şöyledir:

Bir adam Peygamber (s.a.)’e “En şerli belde neresidir?” diye sordu. Hz. Peygamber “Bilmiyorum fakat Cebrâîl’e sorayım” dedi. Cebrâîl’e sordu. Cebrâîl “Bilmiyorum fakat Mîkâîl’e soracağım” dedi. Gidip ona sordu. Mîkâîl “En hayırlı yerler mescidler, en şerli yerler ise çarşılardır” dedi.³⁶⁵

Hadisi Mîkâîl ifadesi ile Cerîr’den yalnızca Ebû’l-Velîd et-Tayâlisî rivâyet etmiştir. İshâk b. İsmail, Ali b. Hasan, Yahya b. Mugîra, İshâk b. İbrahim, Osmân b. Ebî

³⁶² Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 80. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 91.

³⁶³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 494-495; Zehebî, *Mizân*, IV, 175-176; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 646-648.

³⁶⁴ Heysemî, *Buğye*, I, 249-250; Bûsîrî, *İthâf*, II, 160. Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Arş*, s. 84-85; Âcurrî, *Ahlâku’l-ulemâ*, s. 129; Hâkim, *Müstedrek*, I, 190-191, II, 141; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 92, VII, 81, *Esmâ*, s. 277-278; İbn Abdilber, *Câmî*, s. 310-311.

³⁶⁵ İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 476; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 81.

Şeybe ve Züheyr b. Harb rivâyetlerinde Mîkâîl'den söz edilmemiş, Cebrâîl'in bu bilgiyi Allah Teâlâ'dan aldığı belirtilmiştir.

Hâkim, hadisin sahîh olduğuna hükmetmişse de³⁶⁶ Bûsırî, hadise sahîh hükmü verme konusunda ihtilaf bulunduğunu çünkü Cerîr b. Abdilhamîd'in Atâ b. Sâib'den ihtilâtından sonra hadis dinlediğini söylemiştir.³⁶⁷ Atâ b. Sâib'den ihtilâtından sonra nakledilen rivâyetler hadis âlimleri arasında itibar görmemiştir. Bundan dolayı Yahya b. Maîn, Cerîr'in Atâ'dan yaptığı rivâyetlerin sahîh olmadığını söylemiş, Ahmed b. Hanbel de bu rivâyetlerin bir değeri bulunmadığını (leyse bi şey'in) belirtmiştir.³⁶⁸ Dolayısıyla bu rivâyet de zayıftır.

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) Cebrâîl'e "Hangi yerler daha hayırlıdır?" diye sordu. Cebrâîl "bilmiyorum" diye cevap verdi. Hz. Peygamber "o zaman Rabbin'e sor" dedi. Cebrâîl (a.s.) ağladı sonra da "Ey Muhammed! Bizim soru sorma hakkımız var mı ki? Çünkü O, bize istediğini haber verir" dedi. Göğes çıktı sonra da geldi ve "En hayırlı yerler, yeryüzünde Allah'ın evleri olan mescidlerdir" buyurdu. Hz. Peygamber "En kötü yerler nerelerdir?" diye sordu. Cebrâîl göğes yükseldi. Daha sonra Hz. Peygamber'e gelip "En kötü yerler, çarşılarıdır" buyurdu.³⁶⁹

Hadis, Ubeyd b. Vâkîd > Ammâr b. Umâre > Muhammed b. Abdillâh > Enes b. Mâlik isnadı ile rivâyet edilmiştir. Taberânî, bu hadisi Ammâr b. Umâre'den yalnızca Ubeyd b. Vâkîd'in rivâyet ettiğini söylemiş, Heysemî de Ubeyd'in zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁷⁰ Hatta İbn Adî onun bazı hadislerini zikrettikten sonra "rivâyetlerinin hiçbirine mutâbaat edilmemiştir" diyerek³⁷¹ rivâyetlerinin sağlam olmadığına işaret etmiştir.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir başka rivâyete göre, Hz. Peygamber Cebrâîl'e hangi yerlerin daha şerli olduğunu sormuş, Cebrâîl "Allah Teâlâ daha iyi bilir" diyerek cevap vermekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Rabbi'ne sormasını

³⁶⁶ Hâkim, *Müstedrek*, II, 141.

³⁶⁷ Bûsırî, *İthâf*, II, 161. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 80; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 492-494; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 476 (1 no'lu dipnot).

³⁶⁸ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 492-493.

³⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 223.

³⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 223; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 80, IV, 91-92.

³⁷¹ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1989-1990; Zehebî, *Mizân*, V, 32. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfe*, XIII/2, 1143-1144.

söylemiştir. Cebrâîl buna karşı çıkararak Allah Teâlâ'nın yaptıkları konusunda sorguya çekilemeyeceğini belirtmiş, daha sonra Hz. Peygamber'in yanına dönüp *"Rabbim'e yaklaştım. Hatta daha önce hiç olmadığım kadar O'na yakın oldum. Onunla benim aramda nurdan yetmiş örtü bulunan bir yerdeydim. Allah Teâlâ bana 'yeryüzünün en şerli yerleri çarşıdır' diye vahyetti"* demiştir.³⁷²

Hadisin bu tariki, Ali b. Ebî Sâre > Sâbit > Enes isnadı ile tahrîc edilmiş olup Ali b. Ebî Sâre'nin "metrûk" olmasından dolayı zayıftır.³⁷³

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Hadisin İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyeti şöyledir:

Cebrâîl, Resûlullah (s.a.)'in üzerinde (huzurunda) durdu. Resûlullah (s.a.) ona "Ey Cebrâîl! Rabbin'e en hayırlı ve en şerli yerler nerelerdir? diye sor" dedi. Cebrâîl Hz. Peygamber'in karşısında telaşlandı. Daha sonra kendisine geldiğinde "Ey Muhammed! Hiç Rabb'e sorulur mu? O, böyle bir şey sorulamayacak kadar yücedir" dedi. Sonra Cebrâîl ayrıldı, ardından geri geldi ve ona şöyle dedi: "Ey Muhammed! Bugün öyle bir duruşla durdum ki, benden önce hiçbir melek böyle durmamıştı. Benden sonra da hiçbir melek böyle durmayacaktır. Benimle Allah Teâlâ arasında nurdan yetmiş bin hicâb vardı. Hicâb, arş, kürsî, gökler ve yer kadardır, ayrıca bin yıla eşittir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Muhammed'e haber ver, en hayırlı yerler mescidlerdir. Mescide gelenlerin en hayırlıları ilk önce gelen ve en son çıkanlardır. En kötü yerler ise çarşılardır. Oraların da en kötülere ilk olarak giren ve son olarak çıkanlardır."³⁷⁴

Yalnızca Ebû's-Şeyh tarafından tahrîc edildiği tespit edilebilen bu rivâyetin isnadındaki Osmân b. Abdillâh el-Emevî eş-Şâmî hakkında İbn Hibbân "Leys b. Sa'd, Mâlik ve İbn Lehîa'dan rivâyette bulunur ve hadis uydurup bu hadisleri onlardan rivâyet ederdi" demiştir.³⁷⁵ Bundan dolayı hadisin uydurma olduğuna hükmedilmiştir.³⁷⁶

Bu bölümde incelemesi yapılan rivâyetlerin tamamının zayıf olduğu görülmektedir.³⁷⁷ Bu konudaki en temel rivâyet³⁷⁸ ise Ebû Hureyre'den gelmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) *"Allah'ın en sevdiği yerler mescidler, en hoşlanmadığı*

³⁷² Ebû's-Şeyh, *Azame*, II, 671-672.

³⁷³ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, XIII/2, 1143.

³⁷⁴ Ebû's-Şeyh, *Azame*, II, 674-675.

³⁷⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 76-77.

³⁷⁶ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, XIII/2, 1142-1143.

³⁷⁷ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, XIII/2, 1141-1144.

³⁷⁸ Bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VI, 3121.

yerler ise çarşılardır” buyurmuştur.³⁷⁹ Bu rivâyette Hz. Peygamber’in Cebrâîl’e soru sorduğuna ve onun, Allah Teâlâ’dan gelen bir vahiy ile bu soruya cevap verdiğine dair bir bilgi yer almamaktadır.

Burada asıl çözülmesi gereken konu Hz. Peygamber’in bu bilgisinin kaynağının ne olduğudur. Genel olarak Hz. Peygamber’in, Allah Teâlâ ile ilgili verdiği bilgilerin kaynağı vahiy olarak kabul edilmekle birlikte mescidlerin Allah Teâlâ’nın en çok hoşlandığı yerler olduğunu bilmek için mutlaka vahye ihtiyaç yoktur. Aynı durum çarşılar için söz konusu olmamakla birlikte Hz. Peygamber’in herhangi bir vahye dayanmadan, hile, aldatma, yalan dolan ve gürültünün çok olduğu çarşıların Allah Teâlâ’nın hoşlanmadığı yerler olduğunu söylemesi uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir.

3. Müzik Aletleri ve İçki

İslâm’ın müziğe bakışı her zaman tartışma konusu olmuş, bazı âlimler müziğe ve müzik aletlerine cevaz verirken bazıları her türlü müziğin haram olduğuna hükmetmişlerdir. Hz. Peygamber’den nakledilen bazı rivâyetlerde, bunların haram olduğu ve Allah Teâlâ tarafından gönderilen Kur’ân dışı bir vahiyle tüm çalgı aletlerinin yok edilmesinin emredildiği haber verilmektedir. Ebû Ümâme’den nakledilen bir rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ, beni, âlemlere rahmet ve hidâyet olarak gönderdi ve bana nefesli çalgıları (mizmar), davulları, oyun aletlerini ve Cahiliyede tapılan putları yok etmemi emretti. Rabbim izzeti ile yemin etti ki, kullarımdan herhangi birisi bir yudum içki içerse, azaba da uğrasa bağışlansa da, içtiği içkiye mukabil mutlaka cehennem ateşinden içiririm. Bir çocuğa içirirse, azaba uğramış veya mağfiredilmiş olsun ona mutlaka o içirdiğine mukabil cehennem ateşinden içiririm. Kullarımdan birisi benim korkumdan dolayı içkiyi terk ederse ona mutlaka kutsal korulukta bulunan kaynaktan içiririm.”

“Şarkıcı kadınların satımı, alımı, onlara öğretilmesi, onların ticaretinin yapılması ve bedelleri haramdır.”³⁸⁰

³⁷⁹ Hadis için bk. Müslim, Mesâcid 288; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 637; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 260; İbnü'l-Münzir, *Evsat*, V, 124; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 477; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 92; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 311.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 409 (V, 257). Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 635-636; Ahmed b. Hanbel, VII, 433-434 (V, 268); Ukaylî, *Duâfâ*, III, 975; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 312; İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 213-214; Bûsîrî, *İthâf*, V, 432; Heysemî, *Buğye*, II, 770; Bûsîrî, *İthâf*, V, 432-433. Aynı isnadla tahrîc edilen Taberânî rivâyetlerinden birisinde hadisin ilk kısmına yer verilmemiş sadece Resûlullâh (s.a.)’in “Şarkıcı kadınların satışı... helal değildir” buyurduğu bildirilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 312.

Ubeydullah b. Zahr ve Ferac b. Fedâle'nin, Ali b. Yezîd > Kâsım b. Abdîrrahmân ed-Dîmeşkî > Ebû Ümâme isnadı ile naklettikleri bu hadis, Kâsım b. Abdîrrahmân ve Ali b. Yezîd'den dolayı zayıftır.³⁸¹ Bu konuda İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) şunları söylemektedir:

Bu hadisler içinde sahîh bir şey yoktur. Kâsım'ın "bir değeri yoktur." İbn Hibbân onun hakkında "Resûlullah (s.a.)'in ashâbından problemlî hadisler (mu'dilât) rivâyet ederdi" demiş, Ahmed b. Hanbel de onun "münkeru'l-hadîs" olduğunu söylemiştir. Ali b. Yezîd ondan hayret edilecek şeyler rivâyet etmiştir. Bunların Kâsım'dan geldiğini düşünüyorum. Ubeydullâh b. Zahr hakkında Yahya b. Maîn "bir değeri yoktur" değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân ise Ubeydullah'ın sika kimselerden mevzu hadisler rivâyet ettiğini belirtmiştir. Yine o "bir hadisin isnadında Ubeydullâh b. Zahr, Ali b. Yezîd ve Kâsım bir araya geldiklerinde bu haberin metni mutlaka onların ellerinden çıkmadır (onların uydurduklarıdır) demiştir.³⁸²

İbnu'l-Cevzî'nin aktarmış olduğu bu bilgiler, hadisin bu rivâyetlerinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu konuda Enes b. Mâlik'ten de bir rivâyet gelmiştir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, beni, âlemlere hidâyet ve rahmet olarak gönderdi. Yine beni nefesli çalgıları (mizmar), oyun aletlerini, putları ve Cahiliye işlerini yok etmem için gönderdi."

Evs b. Sem'ân şöyle dedi: Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, ben Tevrât'ta onun haram olduğunu yirmi beş yerde buluyorum. Şarap içen kimseye yazıklar olsun. Şarap içen kimseye yazıklar olsun. Ben Tevrât'ta şunu da buluyorum: Kullarından birisinin şarap içmemesi Allah Teâlâ'nın onun üzerindeki haklarından. İçtiği takdirde, ona cehennem ehlinin irinlerini içirir."

Hilâl b. Zeyd b. Yesâr > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilen bu rivâyet,³⁸³ Hilâl b. Zeyd'den dolayı zayıftır. Buhârî, Hilâl'in münker rivâyetleri bulunduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî, onun "münkeru'l-hadîs" olduğuna hükmetmişlerdir.³⁸⁴ İbn Hibbân ise Enes b. Mâlik'ten, onun rivâyet etmediği mevzu hadisler rivâyet ettiğini ve Hilâl ile ihticâcın câiz olmadığını belirtmiştir.³⁸⁵

Çalgı aletleri ve müziğin haram olup olmadığı konusunda önemli tartışmalar vardır. Çalgı aletlerinin haram olduğunu belirten rivâyetleri bir araya getiren çalışmalar

³⁸¹ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, III, 975; İbnu'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 214; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 75; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VIII, 112.

³⁸² İbnu'l-Cevzî, *İlel*, II, 785. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VIII, 112-113.

³⁸³ Ebû Nuaym, *Ma'rîfe*, I, 315.

³⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 74-75; Zehebî, *Mizân*, VII, 97-98.

³⁸⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 434.

yapılmış olmakla birlikte bazı İslâm âlimleri bu rivâyetlerin tamamını zayıf saymışlardır.³⁸⁶ Hatta İbn Hazm (ö. 456/1064) “Bu konuda asla sahîh bir hadis yoktur ve bu konu ile ilgili hadislerin tamamı uydurmadır” demiştir.³⁸⁷

İmam Mâlik’in ve Medîneliler’in ud ve tanbur gibi çalgı aletlerine cevaz verdikleri nakledilmektedir. Bu görüş bazı Şâfiî âlimlerinden de menkuldür. Sahâbe ve tâbiûndan çalgı aleti edinen veya bunları dinleyen, ya da dinlenmesinde sakınca görmeyen pek çok kimse vardır. Çalgı olmadan yalnızca şarkı söylemek (gînâ) ise Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğunca câiz görülmüştür.³⁸⁸ Bu tartışmaların varlığı bile bu konuda yasaklayıcı mahiyette gelen hadislerin, âlimlerin önemli bir kısmı tarafından sâbit görülmediğinin delilidir. Konumuzu teşkil eden hadis de, önemli bir delil mahiyetinde olmasına rağmen âlimlerin çoğunluğu tarafından delil olarak kullanılmamıştır.

4. Cebrâîl’in Öğrettiği Kelimeler

Duanın Hz. Peygamber’in hayatında önemli bir yeri bulunduğu bilinmektedir ve o, özellikle namazlarında uzun süre duâ etmekteydi. Sahâbîlerine de duânın öneminden söz etmiş ve onlara çeşitli zamanlarda okumaları için duâlar öğretmiştir. Hz. Peygamber’in Fâtıma ve Hz. Ali’ye öğrettiği bir duâdan söz eden bir rivâyette, Allah Resûlü’nün bu duâyı Cebrâîl’den öğrendiğinden söz edilmektedir.

Ali (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.), Fâtıma’yı Ali ile evlendirdiğinde onunla birlikte kadife bir örtü, içi hurma lifleri ile doldurulmuş deriden bir yastık, iki el değirmeni, bir su kabı ve iki testi gönderdi. Birgün Ali (r.a.), Fâtıma (r.anhâ)’ya “Allah’a yemin olsun ki kuyudan su çektim, öyleki göğsüm ağrıdı. Allah Teâlâ babanın esirler ele geçirmesini sağladı. Ona git ve bir hizmetçi iste” dedi. Fâtıma “Allah’a yemin olsun ki, ben de un öğüttüm ve ellerim şişti” dedi. Peygamber (s.a.)’ın yanına gitti. Hz. Peygamber “Ey kızım! Buraya ne için geldin?” dedi. Fâtıma “Sana selâm vermek için geldim” dedi ve (hizmetçi) istemeye utandı. Daha sonra geri döndü. Ali (r.a.) “Ne yaptın?” diye sordu. Fâtıma “Ondan istemeye utandım” dedi. (Hz. Ali dedi ki:) Birlikte Hz. Peygamber’in yanına gittik. Ali “Ey Allah’ın Resûlü! Kuyudan su çektim, öyleki göğsüm ağrıdı” dedi. Fâtıma da “Ben de un öğüttüm ve ellerim şişti. Allah Teâlâ senin pek çok esir almanı sağladı. Bize bir hizmetçi ver” dedi. Resûlullah (s.a.) “Vallahi hayır, Ehl-i Suffe’yi karımları aç ve onlara harcayacak hiçbir şey bulamadan bırakıp size hizmetçi veremem. Ben o esirleri satıp parasını Ehl-i

³⁸⁶ Müzik aletleri ve müziğin haramlığı konusunda vârid olan hadisler ve bunların değerlendirmesi için bk. Muhammed Abdulkerîm, *Ehâdisu’l-meâzif ve’l-gînâ*, Beyrût 2006.

³⁸⁷ Bk. Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, VIII, 113.

³⁸⁸ Bu konudaki rivâyetler, bunların değerlendirilmesi ve ortaya çıkan görüşler ile ilgili geniş bilgi için bk. Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, VIII, 106-120.

Suffe'ye harcayacağım" buyurdu. İkisi geri döndüler. Peygamber (s.a.), onların yanına geldi. Onlar kadife bir örtünün altına girmişlerdi. Başlarını örttüklerinde ayakları, ayaklarını örttüklerinde ise başları açıkta kalıyordu. Kalkmak istediler. Hz. Peygamber "Yerinizde kalın. Size, benden istediğinizden daha hayırlı bir şeyi haber vereyim mi?" dedi. "Evet" dediler. Şöyle buyurdu: "Cebrâîl'in bana öğrettiği kelimeler. Her namazın ardından on defa Subhanallâh dersiniz, on defa Allah'a hamd edersiniz, on defa da tekbir getirirsiniz. Yatağınıza yattığınız zaman otuz üç defa Allah'ı tesbîh edin, otuz üç defa Allah'a hamd edin, otuz dört defa da tekbir getirin." Ali (r.a.) "Resûlullah (s.a.)'in öğrettiği günden beri onları söylemeyi hiç bırakmadım" dedi. İbnü'l-Kevvâ "Sıffın gecesi de mi bırakmadın?" diye sordu. "Ey Iraklılar! Allah sizi yok etsin. Evet, Sıffın gecesi de bırakmadım" dedi.³⁸⁹

Hadis Hammâd b. Seleme > Atâ b. Sâib > Sâib > Ali isnadı ile nakledilmiştir. Hadisi Hammâd dışında ayrıca Muhammed b. Fudayl da Atâ'dan rivâyet etmiştir. Muhammed b. Fudayl tariki ile tahrîc edilen rivâyette olay önceki rivâyette olduğu gibi anlatılmış fakat burada Cebrâîl'den ve onun öğrettiği kelimelerden söz edilmemiş, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali ve Fâtîma'nın yanlarına gelip "*Size hizmetçiden daha hayırlı olan sözleri öğretelim mi?*" buyurarak her namazın ardından Allah'a on defa hamd, on defa tesbîh edip on defa da tekbir getirmelerini söylediği bildirilmiştir. Hadisin geri kalan kısmı önceki rivâyet ile aynıdır.³⁹⁰

Bezzâr, hadisin bu tarik dışında başka tariklerle Ali (r.a.)'dan değişik lafızlarla rivâyet edildiğini, bu lafızla ise sadece Atâ > Sâib > Ali isnadıyla rivâyet edildiğini bildiklerini söylemiştir.³⁹¹ Hadisin ravilerinden Atâ b. Sâib ömrünün sonunda hafızası bozulmuş bir ravidir.³⁹² Kendisinden rivâyette bulunan Hammâd, Atâ'dan ihtilâtından önce de sonra da hadis almış,³⁹³ Muhammed b. Fudayl ise ondan ihtilâtından sonra rivâyette bulunmuştur.³⁹⁴ Bu nedenle hadis isnad açısından problemlidir. Ancak bu konuda yine Atâ tariki ile nakledilen bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivâyete göre, Abdullah b. Amr şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İki özellik vardır ki, bunları sayan kimse muhakkak cennete girer. Bunlar kolaydır fakat bunları yerine getiren azdır." "Ey Allah'ın Resûlü! Onlar nedir?" dediler. "Sizden birisi, her namazın ardından on

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 314-315 (I, 106-107). Hadis için ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 25.

³⁹⁰ Bezzâr, *Müsned*, III, 9-10. İbn Mâce de hadisi aynı isnadla ihtisar ederek tahrîc etmiştir. İbn Mâce, *Zühâ* 11.

³⁹¹ Bezzâr, *Müsned*, III, 11.

³⁹² Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 66.

³⁹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), II, 203.

³⁹⁴ Bk. Bûsîrî, *Misbâhu'z-zücâce*, I, 150.

defa tesbîh getirir, on defa hamd eder, on defa da tekbir getirir. İşte bunlar dilde yüz elli, mizanda ise binbeşyüzdür. Sizden birisi yatağına yattığı zaman yüz defa Allah'a tekbir getirir, O'na hamd ve tesbîhte bulunur. Bu da dilde yüz, mizanda ise bindir. Sizden kim bir gün ve gecede ikibin beşyüz kötülük yapabilir ki!”

Ravi dedi ki: Peygamber (s.a.)'in, bunları bu şekilde ve eli ile saydığını gördüm. “Ey Allah'ın Resûlü! Onu nasıl sayamayız ki?” dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Sizden birisine namazda iken şeytan gelir ve namazı bitirene kadar şu işini, şu ihtiyacını hatırla der, ona (bunları zikretmeyi) hatırlatmaz. Uykudan önce de ona gelir ve yine (bunları söylemeyi) hatırlamadan onu uyutur.”

Hadisi Süfyân es-Sevrî,³⁹⁵ Muhammed b. Fudayl,³⁹⁶ Ma'mer,³⁹⁷ Süfyân b. Uyeyne,³⁹⁸ Şu'be,³⁹⁹ Cerîr,⁴⁰⁰ İbn Uleyye,⁴⁰¹ Hammâd b. Zeyd,⁴⁰² Ebân b. Sâlih,⁴⁰³ Ebû Bekr en-Nehşelî⁴⁰⁴ ve Mis'ar b. Kidâm⁴⁰⁵ Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr isnadı ile rivâyet etmişlerdir.

Görüldüğü gibi önceki İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr rivâyetleri Hz. Ali'den gelmişken, bu rivâyet Abdullah b. Amr'dan nakledilmiştir. İbn Hacer, Sâib > Ali isnadı ile gelen rivâyetlerin aslında Sâib > Abdullah b. Amr isnadı ile nakledildiğini söylemiş ve “عن علي (Ali'den)” isnadı ile rivâyetin vârid olmadığını, bu sîga ile “Ali ve Fâtıma” kıssasının kastedildiğini belirtmiştir.⁴⁰⁶ Buna göre, Hammâd b. Seleme ve Muhammed b. Fudayl, söz konusu hadisi muhtemelen, Atâ'dan ihtilâtından sonra almışlardır ve Atâ, ihtilât ettikten sonra isnadda hata yaparak hadisi Ali'den rivâyet etmiştir.

Hadisin Atâ > Sâib > Ali isnadı ile gelen rivâyetlerinin isnad açısından problemlili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rivâyetlerden sadece Affân tariki ile gelen Ahmed b. Hanbel rivâyetinde yatmadan önce okunacak kelimeleri Cebrâîl'in öğrettiğinden söz

³⁹⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 233-234.

³⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 33.

³⁹⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 234; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 139-140.

³⁹⁸ Humeydî, *Müsned*, I, 265-266.

³⁹⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 683 (II, 204-205); Ebû Dâvud, Edeb 99.

⁴⁰⁰ Bezzâr, *Müsned*, VI, 384, 442; Serrâc, *Müsned*, s. 221; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 354. Serrâc rivâyetinde hadisin sahâbî ravisi olarak Ubeydullâh denmiştir.

⁴⁰¹ Serrâc, *Müsned*, s. 221; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 354. Serrâc rivâyetinde hadisin sahâbî ravisi olarak Ubeydullâh denmiştir.

⁴⁰² İbn Hibbân, *Sahih*, V, 361-362.

⁴⁰³ Tahâvî, *Müşkil*, X, 282-283; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 352.

⁴⁰⁴ Tahâvî, *Müşkil*, X, 283.

⁴⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 183.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, 146-147.

edilmektedir. Aynı hadisin İbn Fudayl rivâyetinde bu ziyâdeye yer verilmediği gibi Abdullah b. Amr rivâyetlerinde de Cebrâîl'den söz edilmemektedir. Buna göre, bu ziyâde ya Atâ'ya aittir ya da Affân'ın bir yorumudur ve hadisin aslında mevcut değildir. Bu görüşün bir başka delili de başka tariklerden Hz. Ali'den nakledilen rivâyetlerdir.

Bu rivâyetlere göre, Hz. Fâtıma'nın ev işleri yapmaktan yorulup babasından bir hizmetçi istemesi üzerine Hz. Peygamber bunu kabul etmemiş ve daha sonra Hz. Ali ile Fâtıma'nın odasına girip onlara *“Size, benden istediğiniz şeyden sizin için daha hayırlısını öğreteyim mi?”* buyurarak onlara otuz dört defa tekbir getirmelerini, otuz üç defa tesbîhte bulunmalarını ve otuz üç defa da hamd etmelerini söylemiştir.⁴⁰⁷

5. Yalan Yere Yemin Etmek

Yalancı şahitliğin büyük günahlardan olduğu bilinmektedir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de *“Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, бүкер (doğru şahitlik etmez), yahut şâhitlik etmekten kaçınırsanız (bilin ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır”*⁴⁰⁸ buyurarak şahitliğin önemine dikkat çekmiş ve her ne şartta olursa olsun şahitlik eden kimsenin adaletten ayrılmamasını emretmiştir. İbn Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, İbn Ömer ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen bazı rivâyetlere göre, yalancı şahitlik yapan bir kimsenin, imanındaki samimiyetinden dolayı Allah Teâlâ tarafından bağışlandığı ve bu durumun Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e haber verildiği anlatılmaktadır.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Şerîk > Atâ b. Sâib > Ebû Yahya el-A'rec isnadı ile İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyete göre, iki kişi Peygamber (s.a.)'in huzurunda davalaştılar. Onlardan birisinin yemin etmesi gerekli oldu ve o da o malın kendisinin yanında bulunmadığına dair *“Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki”* diyerek yemin etti. Bunun üzerine Cebrâîl, Peygamber (s.a.)'in yanına indi ve *“O,*

⁴⁰⁷ Hadis için bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 33-34; Tayâlisî, *Müsned*, I, 63; Humeydî, *Müsned*, I, 24-25; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 44; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, V, 11; Ahmed b. Hanbel, I, 289-290, 352, 383, 422-423 (I, 95-96, 123, 136, 153); Buhârî, Farzu'l-Hums 6, Fezâilu's-Sahâbe 9, Nafakât 6, 7, Daavât 11; Müslim, Zîkr 80-81; Ebû Dâvud, Harac 19, Edeb 99; Tirmizî, Daavât 24; Bezzâr, *Müsned*, III, 107; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 373-374, VI, 203-204.

⁴⁰⁸ Nisâ 4/135.

yalancıdır. O kimsenin hakkı bunun yanındadır. Ona emret de hakkını versin. Lâ ilâhe illallâh'ı bilmesi veya şehâdeti, yemininin keffâreti olmuştur” dedi.⁴⁰⁹

İbn Abbâs'tan nakledilen bazı rivâyetlerde ise Cebrâîl'den söz edilmemiştir. Bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber davacıdan delil istemiş ancak onun delili bulunmadığını söylemesi üzerine davalıdan yemin etmesini talep etmiştir. Davalı “Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin olsun ki” diyerek yemin etmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.) “*Sen (yalan yere) yemin ettin. Fakat “Lâ ilâhe illallâh sözündeki samimiyetin sebebiyle bağışlandın”* buyurmuştur.⁴¹⁰

Hadisin bu rivâyeti ise Hammâd b. Seleme tariki ile Atâ'dan nakledilmiştir ve Şerîk rivâyetinde Cebrâîl'den söz edilirken, Hammâd rivâyetinde bu yönde bir ifade yer almamıştır.

Süfyân es-Sevrî'nin Atâ b. Sâib'den naklettiği rivâyetinde de Resûlullah (s.a.) önce davacıdan delil istemiş, davacının delil gösterememesi üzerine davalıdan yemin etmesini talep etmiştir. Davalı “Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına” diyerek yemin etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kişiye hakkını vermesini emretmiş ve yapmış olduğu yalan yeminine “lâ ilâle illallâh” sözünün keffâret olacağını belirtmiştir.⁴¹¹ Benzeri bir rivâyet Abdulvâris b. Saîd tariki ile de yine Atâ'dan nakledilmiştir.⁴¹²

Hadisin Ebû'l-Ahvas tariki ile Ata'dan gelen rivâyetlerinde ise sadece Hz. Peygamber'in o kişiden yemin etmesini talep ettiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyetlerde, o kişinin yemin ettiğine ve Hz. Peygamber'in onun bağışlandığını bildirdiğine dair bir bilgiye yer verilmemiştir.⁴¹³

Bu rivâyetlerde, yalan yere yemin eden kimsenin, imanının kuvvetinden ve “Allah'tan başka ilâh yoktur” sözünü gerçekten inanarak söylemiş olmasından dolayı affedildiği haber verilmektedir. Tüm rivâyetlerin Atâ b. Sâib'den gelmiş olmasına rağmen sadece Şerîk, bu bilgiyi Cebrâîl'in getirdiğinden söz etmiştir.

⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 760, 815 (I, 296, 322).

⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 666, 742, II, 385-386 (I, 253, 288, II, 70); Ebû Dâvud, Eymân 13; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125.

⁴¹¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489; Tahâvî, *Müşkil*, I, 387-388.

⁴¹² Hâkim, *Müstedrek*, V, 25.

⁴¹³ Ebû Dâvud, Akdiye 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489.

Ayrıca Atâ b. Sâib'in ömrünün sonlarında hafızası bozulmuş birisi⁴¹⁴ olmasından dolayı hadis tenkide uğramış, Zehebî, İbn Abbâs rivâyetini, Atâ'nın münker rivâyetleri arasında zikretmiştir.⁴¹⁵

b) Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti

Abdullah b. Zübeyr rivâyeti de Atâ b. Sâib tariki ile nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bir kişi “Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin olsun ki” diyerek yalan yere yemin etti. Fakat Allah Teâlâ onu bağışladı.” Şu‘be şöyle dedi: Tevhîd’den (Allah Teâlâ’nın tek olduğunu ifade etmesinden) dolayı (bağışlandı).⁴¹⁶

Hadis, Şu‘be > Atâ b. Sâib > Ebû'l-Bahterî Saîd b. Feyrûz > Abîde b. Amr es-Selmânî > Abdullah b. Zübeyr isnadı ile birçok muhaddis tarafından tahrîc edilmiştir.

Bezzâr bu hadis ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Hadisin Atâ b. Sâib > Ebû'l-Bahterî isnadı ile gelen rivâyetinde Şu‘be’ye kimse mutâbaat etmemiş hatta diğer raviler bu konuda ona muhalefet etmişlerdir. Hammâd b. Seleme ve Cerîr b. Abdilhamîd hadisi Atâ b. Sâib > Ebû Yahya > İbn Abbâs isnadıyla ve “iki kişi Resûlullah (s.a.)’in huzurunda davalastı” diyerek rivâyet etmişlerdir. Ben buradaki ihtilafın yalnızca Atâ b. Sâib’den kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü o, hadisinde hata (ızdırâb) yapmıştır. Ayrıca Abîde sahîh bir yolla bu hadis dışında İbnü’z-Zübeyr’den rivâyette bulunmamıştır.⁴¹⁷

Nesâî de, Atâ b. Sâib > Ebû Yahya > İbn Abbâs isnadı ile gelen rivâyetin doğru olduğunu ve Atâ > Ebû'l-Bahterî > Abîde > İbnü’z-Zübeyr diyerek hadisi rivâyet eden Şu‘be’ye mutâbaat eden kimseyi bilmediğini söylemiştir. Ona göre, sadece Ebû'l-Ahves hadisin isnadında mutâbaatta bulunmuş fakat o da lafızda muhalefet etmiştir.⁴¹⁸ Beyhakî (ö. 458/1066) de hadiste Şu‘be’nin hata yaptığı, doğrusunun çoğunluğun rivâyeti olduğu görüşündedir.⁴¹⁹

c) İbn Ömer Rivâyeti

İbn Ömer’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

⁴¹⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 66.

⁴¹⁵ Bk. Zehebî, *Mizân*, V, 92.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 528 (IV, 3); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 111-112; Bezzâr, *Müsned*, VI, 135; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489; Taberânî, *el-Mu‘cemu'l-kebîr*, XI, 14-15; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65.

⁴¹⁷ Bezzâr, *Müsned*, VI, 136-137.

⁴¹⁸ Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489.

⁴¹⁹ Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65.

Resûlullah (s.a.) bir adama “Sen, şunu şunu yaptın” dedi. Adam “Hayır, kendisinden başka ilah olmayana yemin olsun ki yapmadım” dedi. Cebrâîl (a.s.) Hz. Peygamber’e “Yapmıştı fakat Allah Teâlâ “lâ ilâhe illallâh” sözünden dolayı onu bağışladı” buyurdu.

Hammâd “Sâbit, bu hadisi İbn Ömer’den işitmedi. Aralarında bir kişi vardır” dedi.⁴²⁰

Hadisin bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in “*Cebrâîl bana o kişinin o işi yaptığını fakat Allah Teâlâ’nın onu bağışladığını haber verdi*” dediği bildirilmiş,⁴²¹ bazılarında ise adamın o işi yapmadığına yemin etmesi üzerine Hz. Peygamber “*Bilakis, sen o işi yaptın fakat (lâ ilâhe illallâh sözündeki) samimiyetinden dolayı bağışlandın*” buyurmuştur.⁴²²

Bu rivâyetlerin tamamı, Hammâd > Sâbit > İbn Ömer isnadı ile nakledilmiştir. Hammâd b. Seleme’nin açıkladığı üzere hadisin isnadında inkıta bulunmaktadır ve Sâbit’in bu hadisi kimin vasıtası ile İbn Ömer’den aldığı tespit edilememiştir.

d) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik rivâyeti de Sâbit tariki ile nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, Enes b. Mâlik şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.) “Ey falanca! Sen şunu şunu yaptın” dedi. O kişi “Hayır, kendisinden başka ilah olmayana yemin olsun ki, yapmadım” dedi. Resûlullah (s.a.) adamın o işi yaptığını biliyordu ve o sözü üç defa tekrarladı. Adam da her defasında yemin etti. Resûlullah (s.a.) kesinlikle yaptığını biliyordu. Allah Resûlü en sonunda ona “Allah Teâlâ, lâ ilâhe illallâh sözündeki doğruluğun sebebi ile yalanını sildi” buyurdu.⁴²³

Bu hadisi Sâbit > Enes tariki ile sadece Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd rivâyet etmiştir.⁴²⁴ Heysemî, hadisin sahîh olduğuna işaret etmişse de⁴²⁵ onun bu hükmü verirken mütesahil davrandığı ve isnadı tam olarak tetkik etmediği görülmektedir. Zira

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 382, 516 (II, 68, 127). Hadis için bk. Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 270; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, V, 135; Tahâvî, *Müşkil*, I, 396; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 66; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 124.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, II, 386 (II, 70).

⁴²² Ahmed b. Hanbel, II, 496 (II, 118).

⁴²³ Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 405; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 308; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, III, 198-199; Ukaylî, *Duafâ*, I, 231-232; İbn Adî, *Kâmil*, II, 608; Lâlekâî, *Sünne*, II, 137; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 65-66; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125. Bezzâr ve İbn Adî rivâyetlerinde Cebrâîl’den söz edilmemiştir.

⁴²⁴ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 308.

⁴²⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 66-67.

Beyhakî, hadisin bu rivâyetinin sağlam olmadığını söylemiş,⁴²⁶ İbnu'l-Cevzî de hadisi uydurma kabul ederek *Kitâbu'l-mevzûât*'na almıştır.⁴²⁷ Hadisin zayıf ya da uydurma kabul edilmesinin sebebi Hâris b. Ubeyd hakkındaki tenkitlerdir. Hâris hakkında Yahya b. Maîn “zaîfu'l-hadîs,” Ahmed b. Hanbel “muzdaribu'l-hadis,” Nesâî “sağlam değildir,” Ebû Hâtim “sağlam değildir, hadisleri yazılır fakat kendisi ile ihticâc edilmez” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. İbn Hibbân da onun, şeyh ve salih olduğunu fakat hatasının çok olması nedeni ile teferrüd ettiği zaman kendileri ile ihticâc edilen kimselerin grubundan çıktığını söylemiştir. Abdurrahmân b. Mehdî ise onda sadece hayır gördüğünü belirtmiştir.⁴²⁸

Bu konuda ayrıca Hasan el-Basrî'den mürsel bir rivâyet gelmiştir.⁴²⁹

Bu konudaki rivâyetlerin tamamının zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta bunlardan İbn Abbâs ve Enes rivâyetleri münker ve uydurma kabul edilmiştir. Abdullah b. Ömer rivâyeti ise munkatı olmasından dolayı zayıftır. Ayrıca bu rivâyetler arasında metin açısından da önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Bu hadis, sahîh kabul edildiği takdirde “akidenin sağlam olması durumunda günah ne kadar büyük olursa olsun cehennemi gerekli kılmaz” anlamında yorumlanmışsa da,⁴³⁰ bu yorum da hadisin tam olarak anlaşılmasını sağlamaktan uzaktır.

Tüm bunlarla birlikte Allah Teâlâ'nın, Peygamber'i karşısında yalan söyleyen, yalanında ısrar eden ve yalan yere yemin eden bir kimseyi, sadece samimi bir kalple kelime-i tevhidi söyledi diye affedebileceğini ve bunu da Peygamberi'ne haber verebileceğini düşünmek oldukça zordur. Zira Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.⁴³¹

Hiz. Peygamber'in de şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

⁴²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65; Bûsırî, *İthâf*, VII, 125-126.

⁴²⁷ İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, III, 312.

⁴²⁸ Bk. Ukaylî, *Duafâ*, I, 231-232; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 81; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 267; İbn Adî, *Kâmil*, II, 607-609.

⁴²⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 66.

⁴³⁰ Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 66.

⁴³¹ Furkân 25/72.

Kim, bir Müslümanın malını almak için yalan yere yemin ederse Allah Teâlâ ile kendisine kızgın olarak karşılaşır.⁴³²

6. Ümmetin İhtilafa Düşmesi

Hiz. Ali'den nakledilen bir rivâyette, Cebrâîl'in Hiz. Peygamber'e ümmetinin ihtilafa düşeceğini haber verdiği bildirilmektedir. İbn İshâk > Muhammed b. Ka'b el-Kurazî isnadı ile Hâris b. Abdillâh b. A'ver'den rivâyet edildiğine göre, o (kendi kendisine) "Mü'minlerin emirine (Hiz. Ali'ye) gideceğim ve bu akşam işitmiş olduğum şeyi ona soracağım" demiş ve yatsıdan sonra Hiz. Ali'nin yanına gitmiştir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ona Resûlullah (s.a.)'i şöyle buyururken işittiğini haber vermiştir:

"Cebrâîl bana geldi ve "ey Muhammed! Ümmetin senden sonra ihtilafa düşecek" dedi. Ona "Ey Cebrâîl! Bundan kurtuluş nerede?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Allah'ın Kitabı'nda). Allah Teâlâ, onunla her zorbanın işini bitirir. Kim ona sarılırsa kurtulur, kim de onu terk ederse helak olur. O, Hak ile bâtılın arasını ayıran bir söz olup eğlence değildir. Dillerin tekrarlamakla eskitemediği, hayranlık veren yönleri bitmeyen sizden öncekilerin haberlerinin, aranızda olanların hükümlerinin ve sizden sonra olacakların haberlerinin bulunduğu bir Kitap'tır."⁴³³

Bu rivâyet, iki illetten dolayı zayıftır. Birincisi; hadisin ravilerinden Hâris ihtilafı birisidir. İbnu'l-Medinî (ö. 234/848), onun "yalancı (kezzâb)" olduğunu, Nesâî, sağlam olmadığını söylemiş, Dârekutnî ve başkaları da onu zayıf saymışlardır. Hâris'i sika kabul edenler de vardır. Hadisin diğer illeti ise İbn İshâk'tır. Zira o, müdellis olmakla itham edilen bir ravidir.⁴³⁴

Hadisin Ebû'l-Muhtâr et-Tâî > Hâris'in kardeşinin oğlu > Hâris > Ali⁴³⁵ ve Amr b. Mürre > Ebû'l-Bahterî > Hâris > Ali⁴³⁶ isnadları ile nakledilen rivâyetlerinde ise Ali (r.a.), Resûlullah (s.a.)'in "*Fitneler çıkacak*" buyurduğunu işittikten sonra "Bundan çıkışın neresi olduğunu?" sormuş, Allah Resûlü "*Allah'ın Kitabı*" buyurmuş, ardından da bir önceki hadiste zikri geçen sözleri söylemiştir. Görüldüğü gibi bu rivâyetlerde Cebrâîl'den söz edilmemektedir. Ancak bu rivâyetler de yalancılıkla itham edilen

⁴³² Tayâlisî, *Müsned*, I, 138, 499; Şâfiî, *Sünen*, s. 391; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 462, 463; Ahmed b. Hanbel, II, 12, 17, 125, 159, 199-200, VI, 81-82, 790-791, (I, 377, 379, 426, 442, 460, IV, 191-192, V, 25); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 153; Buhârî, *Müsâkât* 5, *Husûmât* 4, *Rehn* 5, *Şehâdât* 19, 20, 23, 25, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3, *Eymân* 11, 17; Müslim, *Îmân* 220, 222; İbn Mâce, *Ahkâm* 8; Ebû Davud, *Eymân* 1; Tirmizî, *Büyû'* 42, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; Tahâvî, *Müşkil*, I, 388-389.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, I, 279 (I, 91); Bezzâr, *Müsned*, III, 70; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 189-190.

⁴³⁴ Bk. Elbânî, *Zaîfe*, IV, 258.

⁴³⁵ Dârimî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 1; Tirmizî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 14; Bezzâr, *Müsned*, III, 71-72.

⁴³⁶ Dârimî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 1.

Hâris'ten geldikleri için zayıftır. Tirmizî, hadisin isnadının meçhûl olduğunu ve Harîs hakkında eleştiriler bulunduğunu söylemiş, Elbânî de yapmış olduğu incelemeler sonucunda hadisin zayıf olduğu sonucuna varmıştır.⁴³⁷

F. DEĞERLENDİRME

Burada incelemesi yapılan ve Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetlerin isnadları önemli eleştirilere uğramış, pek çok ravi yalancılıkla, hadis uydurmakla, metrûk ve münker olmakla itham edilmiştir. Bu da hadislerdeki Kur'ân dışı vahye dair ifadelerin, bu zayıf ravilere ait olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Zayıf olduğu tespit edilen yirmi farklı konuya dair rivâyetlerin beşi ibâdet, beşi ise fezâile dairdir ve bu iki konu, bu bölümün yarısına tekabül etmektedir. İbâdetlerle ilgili uygulamaların zorunlu olarak vahye dayandığı yönünde genel bir kanaat bulunmaktadır ve bu kanaat kısmen sahîh rivâyetlerle desteklenmektedir. Ancak abdest ve namazın öğretilmesi, vitir namazının emredilmesi ve mestler üzerine mesh uygulamalarının, bu konulardaki rivâyetlerin zayıf olmalarından dolayı Kur'ân dışı vahye dayandığı kat'î bir surette ifade edilemese de bu konulara dair sahîh rivâyetlerde sözü edilmeyen gizli bir vahyin varlığını kesin olarak reddetmek de mümkün gözükmemektedir ve bunlarda, Hz. Peygamber'in içtiadları yanında hatta belki de daha çok rivâyetlere yansımamış gizli bir vahyin etkisinin bulunması mümkündür. Fakat mevcut rivâyetler ışığında kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olmadığından, mutlak bir Kur'ân dışı vahyin etkisinden söz etmek de son derece sakıncalıdır.

Fezâil konusunda ise farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Burada, beş değişik konuya dair rivâyetlerden dördü Ehl-i Beyt, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin ile Ebû Zer, Mikdâd ve Selmân'ın faziletleri; biri ise Hz. Osman'ın fazileti ile ilgilidir ve bu rivâyetlerin önemli bir kısmı hadis uydurmakla itham edilen ravilerden nakledilmiştir. Bu da özellikle Şîî görüşlere sahip olanların, Kur'ân dışı vahyi nasıl istismar ettiklerini ve görüşlerini kuvvetlendirmek için bunları vahye dayandırdıklarını göstermektedir. Buna mukabil, Hz. Osman lehine de bir hadis uydurulmuştur.

⁴³⁷ Bk. Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 14; Elbânî, *Zaife*, XIII/2, 883-886.

Savaşta taktik uygulanmasına, savaş için at beslenmesine, Kur'ân'ın faziletlerine, hadislerin vahye dayandığına, hangi bölgelerin iyi veya kötü olduğuna, yatmadan önce okunacak duâlara, imanın samimiyetinin önemine ve ileride ihtilafların çıkacağına dair Kur'ân dışı vahiyden söz eden rivâyetler de ileri derecede zayıftır. Hadislerin vahiy kaynaklı olduğu ve yalan yere yemin eden kimsenin imanındaki samimiyetten dolayı bağışlandığı konuları dışında kalan diğer tüm konulara dair sahîh rivâyetlere hadis külliyyatında rastlamak mümkündür. Ancak bunlarda Kur'ân dışı bir vahiyden söz edilmez. Bu da özellikle zayıf ravilerin hadisleri tam olarak zabtedemedikleri veya bilinçli ya da bilinçsiz olarak hadis metinlerine kendi düşüncelerini karıştırdıkları anlamına gelmektedir.

Burada sadece Şîî görüşleri kuvvetlendirmek amacı ile ortaya çıkarılan rivâyetlerin bilinçli olarak vahye dayandırıldığı ve Şîî görüşlere sahip kimselerin, Kur'ân dışı vahyi görüşleri lehine kullandıkları görülmektedir. Benzeri bir durum, Hz. Osman hakkındaki rivâyet için de geçerli sayılabilirse de Hz. Osman ya da Emevî taraftarlarının hadis uydurup bunları vahye dayandırma çabası içinde olduklarını gösterecek bir hadis dışında başka örneğe rastlanmamıştır.

II. KUR'ÂN DIŞI VAHİYLE İLGİSİ METİN AÇISINDAN TARTIŞMALI OLAN HADİSLER

Hız. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında ilâhî ihbarla bilgilendirildiğinden söz eden rivâyetlerin metin açısından Kur'ân dışı vahiy konusunda zayıf kabul edilmesinde mânâ ile rivâyetin ve ravilerin hadis metinlerinde yaptıkları tasarrufların önemli etkisi bulunmaktadır.

Mânâ ile rivâyetin câiz olup olmadığı konusunda bazı tartışmalar varsa da âlimler hadisin manası değışmediğİ sürece mânâ ile rivâyete cevaz vermişlerdir.⁴³⁸ Aslında daha çok zorunluluktan kaynaklanan bu cevaza, hadisleri lafzen rivâyet etmenin güçlüğü'nün sebebiyet verdiği bilinmektedir.

Bilindiğİ üzere hadisler ilk dönemlerde özellikle sahâbe döneminde ve tabiûn döneminin başlarında neredeyse tamamen ezberden rivâyet edilmiş, bu dönemlerde yazı nadiren kullanılmıştır. İkinci asrın başlarından itibaren yazılmaya başlanan hadislerin rivâyetinde, ezber yanında yazıdan da istifade edilmiştir. Raviler, hadisleri mümkün olduğu kadar hocalarından aldıkları gibi rivâyet etmeye özen göstermişlerse de zaman zaman hadislerin daha iyi anlaşılması için ya da tam olarak ezberleyip zaptedemediklerinden dolayı hadis metinlerinde değışiklikler meydana gelmeye başlamıştır.⁴³⁹ Özellikle hafızadan rivâyet, bu değışikliklerin önemli sebeplerinin başında gelmektedir ve hadis külliyyatının tamamında bu durumun etkilerini görmek mümkündür.⁴⁴⁰

Mânâ ile rivâyette ravi, hadisin lafızları üzerinde tasarruflara gidebilmektedir. Zira hadis, Hız. Peygamber'in ya da sahâbînin aktardığı lafızlarla değİl bir başka lafız ile rivâyet edilmektedir. Genellikle hadisin asıl lafızlarının hatırlanamadığı durumlarda gerçekleşen bu olayda asıl lafzın yerini başka lafızlar almaktadır. Rivâyet esnasında değıştirilen lafızların hadisin asıl lafızları ile aynı olup olmaması, değıştirilen kelime

⁴³⁸ Hadislerin mânâ ile rivâyetine cevaz veren âlimler ve görüşleri için bk. Râmezhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 533-537.

⁴³⁹ Ravilerin hadis metinlerindeki tasarruflarının sebep ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bk. Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivâyetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İsam Yayınları, İstanbul 2009.

⁴⁴⁰ Hadislerin mânâ ile rivâyeti sahâbe döneminde başlamıştır. Ancak ilk dönemlerde mânâ ile rivâyetin cevazı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bk. Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 229-233; Başaran, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivâyeti Meselesi," s. 51-64; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 323-327.

veya terkipler arasında anlam bakımından birlikteliğin bulunup bulunmaması, hadiste kastedilenler konusunda bir genişleme veya daralmaya sebep olmaktadır.⁴⁴¹ Bundan dolayı da bir hadisin rivâyetleri arasında farklılıklar, eksiklik veya fazlalıklar görülebilmektedir.

Kur'ân dışı vahiy ile ilgili rivâyetler konusunda dikkat çekilmesi gereken bir başka konu “Kur'ân-sünnet” ilişkisidir.

Hiz. Peygamber yaşadığı dönemden kıyâmete kadar insanlar için örnek bir şahsiyettir. O, Kur'ân'ı en iyi bilen ve anlayan kişi olarak Kur'ân-ı Kerîm'i hayatının her alanında tüm yönleri ile bir bütünlük içerisinde uygulamış ve pratik olarak İslâm'ın nasıl yaşanılacağını insanlara göstermiştir. Bu nedenle Kur'ân ve sünnet, et ve kemik gibi iç içe geçmiş ve birbirleri ile ayrılmaları mümkün olmayan, İslâm dinini oluşturan unsurlar olmuşlardır.⁴⁴²

Sünnetin Kur'ân'a göre üç konumu bulunmaktadır. Birincisi: Sünnetin bir kısmı Kur'ân'daki hükümlere muvafıktır ve o hükümleri teyid eder. İkincisi: Kitab'ı tefsir eder, Allah Teâlâ'nın ondaki kastını açıklar ve Kitab'ın mutlakını takyid eder. Üçüncüsü: Kur'ân'da yer almayan bir hükmü açıklar.⁴⁴³ Sünnet bu üç kısmın dışına çıkmaz ve Kur'ân'la hiçbir yönden çelişmez.⁴⁴⁴

Sünnetin Kur'ân'a muvâfık olmasına gelince; Sünnet, icmâl, beyân, ihtisâr ve serh gibi yönlerden Kitab'a muvafıktır ve onun getirdiklerini te'kit ve teyit makamında bulunmaktadır. “*Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin,*”⁴⁴⁵ “*Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz,*”⁴⁴⁶ “*Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde*

⁴⁴¹ Bk. Doğanay, *Ravi Tasarrufları*, s. 75.

⁴⁴² Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 98.

⁴⁴³ Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 91-92; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkiîn*, II, 276, *et-Turuku'l-hükmiyye*, s. 72; Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 8-10; Suyûtî, *Itkân*, II, 36, 41; Ebû Zehv, *Hadîs*, s. 37-45; Abdulganî Abdulhâlîk, *Hucciyetu's-sünne*, s. 495-497; Accâc, *Sünnet*, s. 27; Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 77-80; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 546-547; Koçkuzu, *Haber-i Vahitler*, s. 36-37, *Hadis İlimler*, s. 44.

⁴⁴⁴ Bk. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkiîn*, II, 276.

⁴⁴⁵ Bakara 2/43.

⁴⁴⁶ Bakara 2/183.

bir hakkıdır”⁴⁴⁷ âyetleri ile Rasulullah (s.a.)’in “*İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Allah’tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve Beyt’i hacctektir*”⁴⁴⁸ hadisi böyledir. Bu hadis aynen âyetlerde olduğu gibi keyfiyeti beyân etmeksizin namaz, oruç, zekât ve hacdan her birinin vücubiyetini ifade etmektedir.⁴⁴⁹

Sünnetin ikinci kısmı Kur’ân’ı beyân eder. Bu kısım, mutlak hükümleri tatbik, mücmeli tafsil, âmmı tahsis edip Kur’ân ahkâmını beyân ve izah eden hadislerden, diğer bir ifade ile namaz, oruç, zekât, hac, alım-satım ve genel muamelatla ilgili kısa ve mücmel ifadeleri açıklayan hadislerden oluşur ki, hadislerin büyük çoğunluğu bu kısma girer.⁴⁵⁰ Örneğin; Kur’ân her hırsızın elinin kesilmesi hükmünü getirmiştir.⁴⁵¹ Sünnet ise, koruma altında bulunan ve nisap miktarına ulaşan malı çalan kimsenin elinin kesileceğini belirtmek suretiyle Kur’ân’ın getirdiği hükmü tahsis etmiştir.⁴⁵²

Hiz. Peygamber’in beyân ettiği mücmel Kur’ân âyetleri sadece ahkâm ile ilgili olanlardan ibaret değildir. Bunlar arasında gayb ile ilgili olanlar, yaratılışın başlangıcını konu edinenler, kaderle ilgili olanları vuzuha kavuşturanlar, kalbin hallerini açıklayanlar, istikbâle ait haberleri, kıyâmet ahvalini, cennet ve cehennemin vasıflarını bildirenler, ahlâkî konuları disipline edenler, hatta Kur’ân kıssalarından mücmel olanları beyân edenler vardır.⁴⁵³

Sünnetin üçüncü kısmı ise Kur’ân’da bulunmayan ek hükümler getirir. Sünnetin ilk iki kısmı hakkında ilim ehli icmâ etmiştir. Ancak üçüncü kısmı ile ilgili görüş ayrılıkları vardır⁴⁵⁴ ve bu konuda dört farklı görüş ortaya çıkmıştır.

⁴⁴⁷ Ali İmrân 3/97.

⁴⁴⁸ Humeydî, *Müsned*, II, 308; Ahmed b. Hanbel, II, 281, 439, 501, VI, 514-515, 516 (II, 26, 93, 120, IV, 363, 364); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 261; Buhârî, İmân 2, Tefsîru’l-Kur’ân 2 (30); Müslim, İmân 19-22; Tirmizi, İmân 3; Nesâî, İmân 13; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 192-193, II, 906; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 321, IV, 294.

⁴⁴⁹ Abdulganî Abdulhâlık, *Sünnet*, s. 33-34. Diğer örnekler için bk. Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyetu’s-sünne*, s. 496; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 547.

⁴⁵⁰ Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 547.

⁴⁵¹ Mâide 5/38.

⁴⁵² Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 7.

⁴⁵³ Küçük, “Kur’ân Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği,” s. 141.

⁴⁵⁴ Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 91-92; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 546-547.

a) Allah Teâlâ, Rasulü'ne itaati farz kıldığından ve ezeli ilminde geçtiği üzere onu rızasına uygun işlerde muvaffak eylediğinden Kitap'ta hakkında nas bulunmayan konularda ona sünnet koyma yetkisi vermiştir.

b) Hz. Peygamber, sadece Kitap'ta aslı bulunan konularda sünnet koymuştur. Namazların sayılarını ve nasıl kılınacağını, namazın farz olduğunu bildiren Kur'ânî asla dayanarak sünnet kılmıştır.

c) Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'dan bir risâlet (mesaj) gelmiştir ve sünnet, Allah Teâlâ'nın farz kılmasıyla sâbit olmuştur.

d) Sünnet olarak belirlediklerinin tamamı Hz. Peygamber'in kalbine ilka edilmiştir.⁴⁵⁵

Ayrıntılı olarak incelendiğinde sünnette bizzat Kur'ân'da temas edilmeyen pek çok hükmün yer aldığı görülecektir. Kadının, halası ya da teyzesi ile bir arada nikâhlanmasının, ehlî eşeklerin ve köpek dişli yırtıcı hayvanların yenilmesinin haram kılınması, diyet, esirlerin fidye karşılığı kurtarılması, Müslümanın kâfir karşılığında kısas olarak öldürülmemesi, nenenin miras hakkı v.b. bunlardan bazılarıdır.⁴⁵⁶ Bu bilgiler, sünnetin Kur'ân dışında hüküm koyabileceğinin delili mahiyetindedir.

Sünnet, teşrîde müstakil olsa da kaynak olma bakımından Kur'ân'dan sonra gelir. Bunun delili de şunlardır:

a) Kitap kat'î, sünnet ise zannîdir. Sünnette kat'îlik ancak kısmen mevcut olabilir, tafsilatta kat'îlikten söz edilemez. Kitap ise hem genel hem de tafsil üzere kat'îdir. Kat'î olan zannî olana takdim edileceğinden Kitab'ın sünnet üzerine takdimi gerekir.

b) Sünnet ya Kitab'ı beyân etmektedir ya da ona ilave bir hüküm getirmektedir. Eğer Kitab'ın içeriğini beyân mahiyetinde ise o zaman sünnet, dikkate alınma bakımından beyân edilene nispetle ikinci derecede bir yere sahip olacaktır. Eğer sünnet, beyân edici mahiyette değil de Kitab'a ilave bir şey getiriyorsa, o zaman ona itibar

⁴⁵⁵ Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 92-93.

⁴⁵⁶ Şâtübî, *Muvâfakât*, IV, 14; Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 547.

Kitab'a bakıldıktan ve onda bir şey bulunamamasından sonra olacaktır. Bu da mertebeye Kitab'ın sünnetten önde geldiğinin delilidir.⁴⁵⁷

Sünnetin ya da Hz. Peygamber'in dinî konularla ilgili yapmış olduğu açıklama ve uygulamaların önemli bir kısmının kaynağı Kur'ân vahyidir. Hz. Peygamber gibi Kur'ân'ı en iyi anlayan ve tüm manalarına vakıf olan birisi için bu durum son derece doğaldır. Ancak zamanla özellikle sünnetin müstakil bir kaynak olup olmadığı yönündeki tartışmalar, istemeden de olsa sünnetin Kur'ân'dan bağımsız, ayrı bir kaynak olduğu anlayışına sebebiyet vermiştir.

A. İBADETLERE DAİR HADİSLER

İslâm'da ibâdetler taabbüdî olduğundan sadece Allah Teâlâ'nın veya Hz. Peygamber'in açıklamaları ile öğrenilebilmektedir. Bu nedenle bunları tespit edebilmek için mutlaka Kur'ân ve sünnete müracaat edilmesi zarureti vardır. Özellikle namaz ve hac gibi bedenle yapılan ibâdetlerin nasıl eda edileceği Hz. Peygamber tarafından sahâbîlerine uygulamalı olarak öğretilmiştir. Bazı rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in namaz ve hac konulardaki bazı uygulamalarının vahye dayandığı anlatılmaktadır.

1. NAMAZ

Vahyin ilk yıllarında Müslümanların namaz kıldıkları bilinmekle birlikte ilk defa İsrâ olayından sonra tüm Müslümanlara beş vakit namaz farz kılınmıştır. Namazı ashâbına öğreten Hz. Peygamber daha sonra “*Benden gördüğünüz gibi namaz kılın*”⁴⁵⁸ buyurarak namazı kendisinden öğrendikleri gibi kılmalarını emretmiştir. Allah Resûlü'nün ashâbına öğrettikleri arasında rükû ve secde Kur'ân okumanın yasaklanması, teşehhüdde okunan duâlar ve korku namazı da vardır.

a. Rükû ve Secdede Kur'ân Okumak

Namazda kıraat yani Kur'ân okumak farz olmakla birlikte bunun yalnızca kıyâmda iken geçerli olduğu Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş ve namazın diğer bölümleri olan rükû ve secdeye gidildiğinde ve tahiyyata oturulduğunda Allah Teâlâ'ya

⁴⁵⁷ Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 5.

⁴⁵⁸ Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 132; Ahmed b. Hanbel, VI, 857 (V, 53); Darimi, Salât 42; Buhârî, Ezân 18, Edeb 27, Ahbârü'l-Âhâd 1; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 237, 321.

çokça duâ edilmesi tavsiye edilmiştir. İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivâyette ise, Allah Resûlü'nün bu tavsiyesinde Kur'ân dışı bir vahyin etkisinin bulunduğu anlatılmaktadır:

Allah Resûlü (odasının) perdesini açtı. İnsanlar Ebû Bekr'in arkasında saf tutmuşlardı. "Ey insanlar! Nübüvvet müjdecilerinden geriye sadece Müslüman kimsenin görmüş olduğu veya kendisine gösterilen salih rüyalar kaldı" buyurdu. Sonra da "Dikkat edin! Rükû ve secde yaparken Kur'ân okumam yasaklandı (انى نهيت ان أقرأ راعا أو ساجدا). Rükû'da Allah Teâlâ'yı ta'zîm edin. Secdede ise çokça duâ edin. Secdede yapmış olduğunuz duânız kabul edilmeye daha layıktır" buyurdu.⁴⁵⁹

Hadisin tüm rivâyetleri İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed b. Abbâs > Abdullah b. Ma'bed > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiş ve ilk üç tabaka isnadda teferrüd etmiştir. İbn Abbâs'tan nakledilen bu hadisin, isnad açısından sahîh olmakla birlikte⁴⁶⁰ yine ondan gelen konu ile ilgili diğer rivâyetlere muhalif olduğu görülmektedir.

Ebû Bekr b. Hafs > Abdullah b. Huneyn isnadı ile nakledilen rivâyette İbn Abbâs'ın "Rükû halinde iken Kur'ân okumam yasaklandı" dediğinden söz edilmiş,⁴⁶¹ Müslim, ravinin isnadda Hz. Ali'yi zikretmediğini beyan etmiştir.⁴⁶² Hadis Abdullah b. Huneyn > İbn Abbâs > Ali ve Abdullah b. Huneyn > Ali isnadları ile rivâyet edilmekle birlikte Dârekutnî, doğrusunun İbn Abbâs > Hz. Ali isnadı ile gelen rivâyetler olduğunu söylemiş ve İbn Huneyn > Ali isnadı ile nakledilen rivâyetlerin illetli olduğuna işaret etmiştir.⁴⁶³

İbn Huneyn ya da İbn Abbâs isnadı ile Hz. Ali'den nakledilen rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in "Rükû ve secdede Kur'ân okumam yasaklandı"

⁴⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 585 (I, 219). Hadis için bk. Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 104, 108, *Sünen*, s. 232-233; Humeydî, *Müsned*, I, 228; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 216-217; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 195; Dârimî, *Salât* 77; Müslim, *Salât* 207, 208; Ebû Dâvud, *Salât* 147; Nesâî, *Tatbîk* 8, 62, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 218, 236, IV, 382; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 398-399; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 61; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 303, 329; Serrâc, *Müsned*, s. 86; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 384; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 156, 188-189; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 303; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 222, 227-228, XIII, 410; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 125, 158, *Ma'rife*, II, 441, III, 29, *Delâil*, VII, 195-196; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 56-57; Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 107. Hadisin Abdurrezzâk rivâyetinde Süfyân > Süleyman b. Suhaym > Abdullah b. Ma'bed > İbn Abbâs denilerek İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed isnaddan düşürülmüştür ki, burada bir hata bulunduğu açıktır. Zira hadisi Abdurrezzâk'tan rivâyet eden Taberânî'nin isnadda İbrahim b. Abdillâh'ın ismine yer vermiş olması, bu hatanın müstensihlerden kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 145-146; Taberânî, *Duâ*, s. 196.

⁴⁶⁰ Bk. Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi*, I, 532.

⁴⁶¹ Müslim, *Salât* 214.

⁴⁶² Müslim, *Salât* 214. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 70.

⁴⁶³ Bk. Dârekutnî, *İlzâmât*, s. 331. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 284-285.

buyurduğundan söz edilmemektedir. Hz. Ali rivâyetlerinin bir kısmında onun “Allah Resûlü, rûkû ve secdede Kur’ân okumamı yasakladı” dediği bildirilmiştir ki bu hadis Hz. Ali’den, Abdullah b. Huneyn,⁴⁶⁴ İbn Abbâs,⁴⁶⁵ Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır⁴⁶⁶ ve Muhammed b. Ali⁴⁶⁷ tarikleri ile rivâyet edilmiştir. Yine Abdullah b. Huneyn⁴⁶⁸ ve İbn Abbâs⁴⁶⁹ tarikleri ile Hz. Ali’den nakledilen rivâyetlerin bir kısmında onun “Resûlullah (s.a.), altın yüzük takmayı, ipek karışımı elbise giymeyi, rûkû ve secdede Kur’ân okumayı yasakladı” dediği bildirilmektedir. Bu hadisin bazı rivâyetlerinde “fakat size yasakladı demiyorum” ziyâdesi yer almıştır.⁴⁷⁰

Bu rivâyetler arasında isnad ve lafız açısından bazı ihtilaflar varsa da bunlarda müşterek olarak Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye rûkûda Kur’ân okumayı yasakladığı haber verilmektedir. Secdede Kur’ân okumanın yasaklandığı konusunda ise rivâyetler arasında ihtilaf vardır ve rivâyetlerin bir kısmında sadece rûkûda Kur’ân okumanın yasaklandığından söz edilmektedir.⁴⁷¹ Ali (r.a.)’ın Hâris’e hitaben “Rûkû ve secdede Kur’ân okuma”⁴⁷² dediğinden söz eden rivâyetler dikkate alındığı takdirde, hem rûkû hem de secdede Kur’ân okumanın yasaklandığını söylemek mümkündür.

Hz. Ali’den nakledilen ve Hz. Peygamber’in rûkû ve secdede Kur’ân okumayı yasakladığını bildiren hadis isnad açısından sahîhtir.⁴⁷³ Yine ondan gelen ve zayıf olan bir rivâyette, Resûlullah (s.a.)’in şöyle buyurduğu haber verilmektedir:

⁴⁶⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 144; Müslim, *Salât* 209-211; Nesâî, *Tatbîk* 61, *Zîne* 77; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 384-385, IV, 285; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 124,

⁴⁶⁵ Müslim, *Salât* 212; Bezzâr, *Müsned*, II, 104.

⁴⁶⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 144.

⁴⁶⁷ Beyhakî, *Ma’rife*, II, 450.

⁴⁶⁸ Ma’mer, *Câmi’*, X, 395-396; Şâfiî, *Sünen*, s. 233; Ahmed b. Hanbel, I, 333 (I, 114); Müslim, *Libâs* 29, 31; Tirmizî, *Libâs* 13; Bezzâr, *Müsned*, II, 107, III, 131, 132; Nesâî, *Tatbîk*, 7, *Zîne* 77; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 208, 209, 268; Serrâc, *Müsned*, s. 286-288; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 317, 386-387, IV, 284-285; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 125, 594-595; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, III, 108.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 312, 336, 361 (I, 105, 116, 126); Bezzâr, *Müsned*, II, 108; Nesâî, *Tatbîk*, 7, 61; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 159, 268; Serrâc, *Müsned*, s. 287; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 385; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, V, 194.

⁴⁷⁰ Bk. Şâfiî, *Sünen*, s. 234; Müslim, *Salât* 211; Bezzâr, *Müsned*, II, 108; Nesâî, *Tatbîk*, 7, 61; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 208, 268; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 385, 387.

⁴⁷¹ Bk. Müslim, *Salât* 214.

⁴⁷² Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 195. “Rûkû ve secdede Kur’ân okuma” sözü merfu olarak da rivâyet edilmiştir. Bk. Bezzâr, *Müsned*, VIII, 122-123; Dârekutnî, *Sünen*, I, 125-126.

⁴⁷³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, V, 517-518.

“Rükû ve secde Kur’ân okumam yasaklandı. Rükû yaptığınızda Allah Teâlâ’yı ta’zîm edin. Secdeye gittiğinizde ise çokça duâ edin. Secde yapmış olduğunuz duânız kabul edilmeye daha layıktır.”⁴⁷⁴

Hadisin bu rivâyeti, Ali b. Müshir, Muhammed b. Fudayl, Abdolvâhid b. Ziyâd, Yahya b. Zekeriyya ve Ubeydullah b. Muhammed tarafından Abdurrahmân b. İshâk > Numan b. Sa’d > Ali isnadı ile nakledilmiştir. Ubeydullâh b. Ömer > Abdolvâhid b. Ziyâd > Abdurrahmân b. İshâk > Numan b. Sa’d isnadı ile nakledilen bir başka rivâyete göre, Ali (r.a.) şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), rükû yaparken Kur’ân okumayı yasakladı ve “Rükûa gittiğinizde Allah’ı ta’zîm edin. Secdeye ise çokça duâ edin. Secdeye duânız kabul edilmeye daha layıktır” buyurdu.⁴⁷⁵

Ebû Kâmil ve Ahmed b. Ebî Davud gibi hadisi Abdolvâhid b. Ziyâd > Abdurrahmân b. İshâk isnadı ile rivâyet eden muhaddisler Hz. Peygamber’in “Rükû ve secde Kur’ân okumam yasaklandı” buyurduğunu nakletmişlerdir. Ubeydullâh b. Ömer ise bu iki raviye ve hadisi Abdurrahmân b. İshâk’tan rivâyet eden diğer ravilere muhalefet ederek “Resûlullah (s.a.), rükûda iken Kur’ân okumayı yasakladı” demiştir.

Bezzâr, Hz. Peygamber’in “Rükû ve secde Kur’ân okumam yasaklandı” buyurduğunu bildiren hadisin Hz. Ali’den tek bir isnadla rivâyet edildiğini bildiklerini söyleyerek,⁴⁷⁶ hadisin sadece Abdurrahmân b. İshâk > Numan b. Sa’d > Ali isnadıyla geldiğine işaret etmiştir. Bu hadisin ravilerinden Abdurrahmân b. İshâk b. Hâris çoğunluğa göre zayıftır.⁴⁷⁷ Numan b. Sa’d ise meçhûldür.⁴⁷⁸ Bu da Hz. Ali’den nakledilen bu rivâyetin zayıf olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Hz. Ali’den gelen diğer rivâyetlere muhalif olması da hadisin bu rivâyetinin “münker” olduğuna delildir.

Hz. Peygamber’e rükû ve secde Kur’ân okumanın yasaklandığını haber veren rivâyetlerden yalnızca İbn Abbâs’tan nakledilenlerin isnadı sahihtir. Fakat bu

⁴⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 224; Ahmed b. Hanbel, I, 429 (I, 155), Bezzâr, *Müsned*, II, 278; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 208; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 302-303...

⁴⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 427 (I, 155), (Bu rivâyet, Abdullah’ın ziyâdelerindendir); Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 157, 209.

⁴⁷⁶ Bezzâr, *Müsned*, II, 278.

⁴⁷⁷ Pek çok kimse tarafından zayıf kabul edilmiştir. Ebû Hâtim ve İbn Huzeyme hadisleri ile ihticâc edilmeyeceğini söylemişler, İbn Hibbân ise “hadisleri ile ihticâc etmek helal değildir” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 213; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 19; Zehebî, *Muğnî*, I, 594; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 258-259; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 7-8.

⁴⁷⁸ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 446; Zehebî, *Mîzân*, VII, 38; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd Neşri), II, 445.

rivâyetlerin, isnad açısından sahîh olmakla birlikte metin yönünden problemlili olduğu görülmektedir.

Diğer sahâbîlerden nakledilen ve Hz. Peygamber'in vefat ettiği hastalığı esnasında insanların Ebû Bekr'in arkasında namaz kıldıklarını bildiren rivâyetlerde Allah Resûlü'nün ne “*Nübüvvet müjdecilerinden geriye Müslüman kimsenin görmüş olduğu salih rüyalar kaldı*” ne de “*Rükû ve secdede Kur'ân okumam yasaklandı*” buyurduğundan söz edilmektedir.

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, o, Resûllâh (s.a.)'i en son gördüğü zamandan söz ederken “İnsanlar Ebû Bekr (r.a.)'ın arkasında namaz kılmakta iken Hz. Peygamber odasının perdesini açtı ve insanlara bakmaya başladı. Cemaattekiler ise onu görmeyi sevinçle namazlarını bozma noktasına geldiler. Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in geleceğini düşünerek geri çekilmeye başladı. Fakat Allah Resûlü “namazınızı tamamlayın” diye işaret edip odanın perdesini kapattı ve o gün vefat etti” demiştir.⁴⁷⁹

Hz. Âişe,⁴⁸⁰ Abbâs,⁴⁸¹ İbn Abbâs,⁴⁸² Ebû Musa⁴⁸³ ve Sâlim b. Ubeyd'den⁴⁸⁴ nakledilen ve Hz. Peygamber'in vefat ettiği hastalığı esnasında yaşadıklarını anlatan rivâyetlere göre, Allah Resûlü, üzerine su dökülmesini emrettikten sonra bir an rahatlamış ve mescide çıkıp insanlara namaz kıldırmıştır. Bu rivâyetlerde sözü edilen olay muhtemelen Enes (r.a.)'ın sözünü ettiği olaydan önce meydana gelmiştir. Buna, Enes rivâyetlerinde zikri geçen “Resûlullah (s.a.)'ı en son görüşüm” ifadesi delâlet etmektedir.

Buna göre, Allah Resûlü, hastalığı esnasında ilk önce namaz kıldırmak için mescide çıkamamış ve insanlar namazda iken kendisinde bir rahatlama hissetmesi

⁴⁷⁹ Bk. Humeydî, *Müsned*, II, 501; Ahmed b. Hanbel, IV, 280-281, 420, 507 (III, 110, 163, 196-197); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 352; Buhârî, Ezân 46, 94, Amel fi's-Salât 6, Megâzî 84; Müslim, Salât 98-100; İbn Mâce, Cenâiz 64; Nesâî, Cenâiz 7.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 117-119; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, II, 110-111, III, 831-833; Ahmed b. Hanbel, II, 344-345, VIII, 295, 407-408, 436 (II, 52-53, VI, 159, 210, 224); Buhârî, Ezân 39, 46, 68, Megâzî, 84; Müslim, Salât 95-97; İbn Mâce, İkametu's-Salât 142; Nesâî, İmame 40.

⁴⁸¹ Ahmed b. Hanbel, I, 555-556 (I, 209); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 6-7.

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, I, 617, 891-892, (I, 231-232, 356-357); İbn Mâce, İkametu's-Salât 142.

⁴⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 118; Ahmed b. Hanbel, VI, 639 (IV, 412-413); Buhârî, Ezân 46.

⁴⁸⁴ Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 142-143; İbn Mâce, İkametu's-Salât 142.

üzerine çıkıp namaz kıldırmasıdır. Bu olaydan sonra Enes b. Mâlik rivâyetinde geçtiği üzere yine Ebû Bekr'in insanlara namaz kıldırıldığı sırada odasının perdesini açmış ve ashâbına bakmıştır. Ancak burada onlara herhangi bir şey söylememiş, sadece namaza devam etmelerini işaret etmiştir. Bunun da en önemli delili ashâbın o anda namazda oluşlarıdır. Ardından da odasının perdesini kapatmıştır.

Bu noktada Enes b. Mâlik rivâyeti ile İbn Abbâs rivâyeti çelişmektedir. Enes b. Mâlik ve İbn Abbâs rivâyetlerinin farklı namazlarla ilgili olduğu söylenerek buradaki ihtilâf giderilebilir. Ancak İbn Abbâs rivâyetini destekleyecek hiçbir haberin gelmemiş olması bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır. Yine bu hadiste sözü edilen “Nübüvvet müjdecilerinden geriye salih rüyalar kaldı” sözü Hz. Peygamber'den başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiş olmasına rağmen Allah Resûlü'nün, bu sözü vefatından kısa zaman önce odasının perdesini açıp söylediğine dair bir bilgiye rastlanamamıştır. Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

Allah Resûlü (s.a.) “Risâlet ve nübüvvet bitti. Benden sonra resûl de nebi de yoktur” buyurdu. Bu söz insanların zoruna gitti. Bunun üzerine “Lakin müjdeciler kaldı” buyurdu. “Ey Allah'ın Resûlü! Müjdeciler nedir?” diye sordular. “Müslüman kimsenin rüyasıdır. O, nübüvvetten bir cüzdür” buyurdu.⁴⁸⁵

Bu hadis, benzeri ifadelerle Ebû't-Tufeyl⁴⁸⁶ ve Hz. Âişe'den⁴⁸⁷ de rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre'den ise şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.), sabah namazından ayrıldığında “Bu gece, sizden herhangi biri rüya gördü mü?” diye sorar ve “Benden sonra nübüvvetten geriye sadece salih rüyalar kaldı” buyururdu.⁴⁸⁸

Böylelikle İbn Abbâs hadisinde sözü edilen salih rüyalar ile ilgili kısmın, Hz. Peygamber'in vefat ettiği hastalığı esnasında değil daha önce söylendiği ortaya çıkmaktadır.

İbn Abbâs hadisinde zikri geçen ve yine Hz. Peygamber'in vefatı öncesinde söylediği belirtilen “Rükû ve secde esnasında Kur'an okumam yasaklandı” sözü de bir

⁴⁸⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 173; Ahmed b. Hanbel, IV, 682 (III, 267); Tirmizî, Ru'yâ 2; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 359; Hâkim, *Müstedrek*, V, 306.

⁴⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, VII, 854 (V, 454). Bu hadis Ebû't-Tufeyl > Huzeyfe isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Bk. Bezzâr, *Müsned*, VII, 230; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 292. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 258.

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, VIII, 229-230 (VI, 129); Hafîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 140, XIV, 188; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 257.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 256 (II, 325); Buhârî, Ta'bîr 5; Ebû Davud, Edeb 88; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 382; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 412; Hâkim, *Müstedrek*, V, 305-306.

başka rivâyet tarafından desteklenmemiştir. İbn Abbâs > Hz. Ali isnadı ile nakledilen ve Hz. Peygamber'in rükû ve secde Kur'ân okumayı yasakladığını bildiren rivâyetler dikkate alındığında, İbn Abbâs hadisinde zikri geçen “*Bana rükû ve secdede Kur'ân okumam yasaklandı*” sözünün aslında Hz. Ali'ye ait olması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla hadisin ravilerinden birisi -ki bu ya Abdullah b. Ma'bed ya da oğlu İbrahim'dir- hata yapmış ve aslında Hz. Ali'ye ait olan bu sözü, Hz. Peygamber'e ref ederek rivâyet etmiştir.

Bu konudaki sahih rivâyetlerden, rükû ve secde Kur'ân okunamayacağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca diğer pek çok rivâyette, Hz. Peygamber'in secde anında duâ ettiğinden, hatta uzun süre secde kalarak duâyı uzattığından söz edilmiş ve ümmetine de bu durumlarda duâ etmeyi tavsiye ettiği bildirilmiştir.⁴⁸⁹ Secde halini Allah'a en yakın mekân olarak kabul eden Allah Resûlü, burada yapılacak duâların kabul olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Âlimlerin çoğunluğu, ruku ve secde Kur'ân okunmayacağını kabul etmiş, bazıları ise bunu mübah görmüştür. Çoğunluğun delili Hz. Peygamber'in “*Rükû ve secdede Kur'ân okumam yasaklandı*” sözüdür.⁴⁹⁰ Bu nedenle rükûda Kur'ân okumak mekrûh kabul edilmiştir.⁴⁹¹

Rükû ve secde Hz. Peygamber'in öğrettiği üzere⁴⁹² “*Subhâne Rabbiye'l-Azîm*” ve “*Subhane Rabbiye'l-A'lâ*” denilmesi gerekmektedir.⁴⁹³ Rükû'da tesbîh, secde ise hem tesbîh edip hem duâ etmek gerekir.⁴⁹⁴ Rükû ve secde Fatiha dışında bir şey okumak mekruhtur fakat okunduğu takdirde namaz bozulmaz. Fatiha okuma konusunda ise iki görüş vardır. Bir görüşe göre, diğerlerini okumak gibi Fatiha okumak

⁴⁸⁹ Bu konudaki rivâyetler için bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 100-106.

⁴⁹⁰ Bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, II, 394.

⁴⁹¹ Kurtubî, *Müfhim*, II, 85.

⁴⁹² Bu konudaki görüşler, Ukbe b. Âmir'den gelen rivâyetlere dayanmaktadır. Bu rivâyetler için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 564-565; Ahmed b. Hanbel, V, 914 (IV, 155); Darimi, *Salât* 69; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 20; Ebû Dâvud, *Salât* 146; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 169; Rûyânî, *Müsned*, I, 112; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 328-329; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 305; Hâkim, *Müstedrek*, I, 354-355, III, 83.

⁴⁹³ Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, II, 394; Kurtubî, *Müfhim*, II, 85.

⁴⁹⁴ Nevevî, *Minhâc*, IV, 419.

da mekruhtur. Diğer görüşe göre ise, haramdır ve kasıtlı okunduğu takdirde namaz bozulur.⁴⁹⁵

Tüm bu bilgilerden anlaşıldığına göre, rüku ve secdede iken Kur’ân okunamaz sadece duâ edilebilir. Bu hükmü Hz. Peygamber’in kendi içtihiadı ile mi yoksa rivâyetlere yansımayan Kur’ân dışı bir vahiyle mi belirlediği konusunda ise kesin bir neticeye ulaşmak zordur. Zira bu konu her iki görüşe de açıktır.

b. Teşehhüd

Namazda ikinci ve dördüncü rekâtlardaki oturuşlarda okunan teşehhüd duâsı, bizzat Hz. Peygamber tarafından sahâbîlere öğretilmiştir. Abdullah b. Mes’ûd’dan gelen bir rivâyette, Allah Resûlü’ne bu duânın Kur’ân dışı bir vahiyle öğretildiğinden söz edilmektedir. Ebû Davud şöyle demiştir:

Abdullah b. Mes’ûd’dan rivâyet edildiğine göre, o “Namazda oturduğumuzda ne okuyacağımızı bilmiyorduk. Resûlullah (s.a.)’e ise bu öğretilmişti (وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَدْ عَلَّمَ dedi. Daha sonra bir önceki hadisin aynısını zikretti.⁴⁹⁶

Hadis, Şerîk b. Abdillâh > Ebû İshâk es-Sebî > Ebû’l-Ahves Avf b. Mâlik > Abdullah b. Mes’ûd isnadı ile nakledilmiştir. Ebû Davud, rivâyeti naklettikten sonra Şerîk’in şu sözünü aktarmıştır: Bize İbn Şeddâd, Ebû Vâil > Abdullah b. Mes’ûd isnadı ile aynısını rivâyet etti. Abdullah şöyle dedi: Resûlullah (s.a.), bize bazı kelimeler (duâlar) öğretirdi (وَكَانَ يُعَلِّمُنَا كَلِمَاتٍ) fakat bunları teşehhüdü öğrettiği gibi öğretmezdi. Daha sonra “Allah’ım! Kalplerimizi birleştir...” diyerek Hz. Peygamber’in öğretmiş olduğu teşehhüd dışındaki⁴⁹⁷ bir duâyı zikretti.⁴⁹⁸

Hadisin “Resûlullah (s.a.)’e ise bu öğretilmişti” lafzıyla gelen rivâyetinin, Ebû Davud’un *Sünen*’i haricinde herhangi bir kaynakta yer aldığı tespit edilememiştir. Bu durumda hadisi bu lafızla sadece Ebû Davud rivâyet etmiş olmaktadır.

Hadisteki (قَدْ عَلَّمَ) ifadesinin, tef’îl babından meçhûl olduğu ve ullime (öğretildi) diye okunduğu söylenmiştir.⁴⁹⁹ Bu durumda İbn Mes’ûd “Biz, namazda oturduğumuzda ne okuyacağımızı bilmiyorduk. Resûlullah (s.a.)’e ise bu öğretilmişti” demiş

⁴⁹⁵ Nevevî, *Minhâc*, IV, 419.

⁴⁹⁶ Ebû Dâvud, *Salât* 177.

⁴⁹⁷ Bk. Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, III, 253.

⁴⁹⁸ Ebû Dâvud, *Salât* 177.

⁴⁹⁹ Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, IV, 244; Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, III, 253; Sübkî, *Menhel*, VI, 76.

olmaktadır.⁵⁰⁰ Bazı şerhlerde ise bu kelimenin şeddesiz ve malum olarak alime (bildi/öğrendi) diye okunacağı ifade edilmiş⁵⁰¹ ve buna da “Resûlullah (s.a.), namazda ne söyleneceğini bilmediğimizi öğrenmişti”⁵⁰² veya “Allah Teâlâ’dan bizim bilmediğimizi öğrenmişti”⁵⁰³ manası verilmiştir. Kelimenin her iki okunuşunda da Hz. Peygamber’in teşehhüd duâsını Allah Teâlâ’dan öğrenmiş olduğuna işaret vardır. Ancak hem kelimenin okunuşunda ihtilaf bulunması hem de rivâyetin hiçbir kaynakta bu ifade ile geçmemesi, burada bir problemin varlığına işaret etmektedir.

Şerîk’ten gelen ikinci rivâyette “Bize öğretiyordu (وَكَانَ يُعَلِّمُنَا)” ifadesi yer almış ve A‘meş > Ebû İshâk > Ebû’l-Ahves > İbn Mes’ûd⁵⁰⁴ ve Mes’ûdî > Ebû İshâk > Ebû’l-Ahves > İbn Mes’ûd⁵⁰⁵ isnadları ile nakledilen rivâyetlerde “*Resûlullah (s.a.), bize namazdaki teşehhüdü öğretti*” denilmiştir ve bu rivâyetlerin ilk üç ravisi, ilk rivâyetin ravileri ile aynıdır.

Ebû’l-Ahves tariki ile gelen bir başka rivâyette İbn Mes’ûd “Resûlullah (s.a.) bize öğretilene kadar namazda ne söyleyeceğimizi bilmiyorduk” (كُنَّا لَا نَدْرِي مَا نَقُولُ فِي صَلَاتِنَا) ⁵⁰⁶ demiştir. Bütün bunlar, “Hz. Peygamber’e öğretilmişti” ifadesinin Şerîk’ten rivâyette bulunan ravilerden birisine ait olduğunu ya da müstensihler tarafından yanlışlıkla böyle kaydedildiğini göstermektedir. İbn Mes’ûd’dan farklı tariklerle nakledilen rivâyetler de bu ibarenin yanlış olduğuna delâlet etmektedir.

Esved b. Yezîd tariki ile gelen bir rivâyette İbn Mes’ûd, “Resûlullâh (s.a.), bize, ikinci rekâtta oturduğumuzda şöyle dememizi öğretti” diyerek teşehhüdü zikretmiştir.⁵⁰⁷

Alkame b. Kays > İbn Mes’ûd isnadı ile nakledilen rivâyette “Biz, namaz kılarken ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Peygamber (s.a.) ise bize öğretti”⁵⁰⁸ Abdullah b.

⁵⁰⁰ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, III, 253.

⁵⁰¹ Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, IV, 244; Sübkî, *Menhel*, VI, 76.

⁵⁰² Sübkî, *Menhel*, VI, 76.

⁵⁰³ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, III, 253.

⁵⁰⁴ Tirmizî, Nikâh 17; Nesâî, Tatbîk 100, Nikâh 39; Bezzâr, *Müsned*, V, 434; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 170-171; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 288.

⁵⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 34; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 341.

⁵⁰⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 157; Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 199-200; Ahmed b. Hanbel, II, 86, 118-119 (I, 408, 423); Nesâî, Tatbîk 100; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 378; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 279, 281.

⁵⁰⁷ Tirmizî, Salât 99.

⁵⁰⁸ Nesâî, Tatbîk 100.

Sahbere kanalı ile İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivâyette ise “Resûlullah (s.a.) bana teşehhüdü öğretti”⁵⁰⁹ denilmiştir. Bu rivâyetin bir benzeri Ebû Abîde > İbn Mes'ûd isnadı ile de tahrîc edilmiştir.⁵¹⁰

Böylece “Resûlullah (s.a.)’e öğretilmişti” ifadesinin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada aslında İbn Mes'ûd, namazda oturunca ne okunacağını Hz. Peygamber’in kendilerine öğrettiğini açıklamış, ancak rivâyet yanlışlıkla “kad allemenâ (bize öğretmişti)” yerine “kad ullime (kendisine öğretilmişti)” denilerek aktarılmıştır.

İbn Abbâs⁵¹¹ ve Câbir b. Abdillâh’tan⁵¹² gelen rivâyetlerde de Hz. Peygamber’in Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi teşehhüd duâsını öğrettiğinden söz edilmektedir.

Hadis kitaplarında teşehhüd hadisleri Abdullah b. Mes'ûd dışında İbn Ömer,⁵¹³ Ebû Musa⁵¹⁴ ve Câbir b. Abdillâh⁵¹⁵ gibi sahâbîlerden rivâyet edilmiştir.⁵¹⁶

Süfyân es-Sevrî, İbnu’l-Mübârek, Hanefîler ve Ahmed b. Hanbel, İbn Mes’u’d’dan,⁵¹⁷ Şâfiî, İbn Abbâs’tan; Mâlik ise Ömer b. Hattâb’dan gelen teşehhüd duâlarını tercih etmişlerdir.⁵¹⁸ Bunların en sahîhi ve isnad yönünden en meşhuru İbn Mes'ûd’dan gelen rivâyetlerdir.⁵¹⁹

Tirmizî, teşehhüd hadisinin İbn Ömer, Câbir, Ebû Musa ve Hz. Âişe’den rivâyet edildiğini, İbn Mes'ûd hadisinin birçok tariki bulunduğunu ve teşehhüd konusundaki en sahîh hadisin, İbn Mes'ûd hadisi olduğunu, sahâbe ve tâbiûndan pek çok kimsenin de bu

⁵⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 260; Ahmed b. Hanbel, II, 100 (I, 414); Buhârî, İsti’zân 28; Müslim, Salât 59; Ebû Avane, *Müsned*, I, 422.

⁵¹⁰ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 260.

⁵¹¹ İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 24; Ebû Davud, Salât 177.

⁵¹² İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 24; Nesâî, Tatbîk 104, Sehv 45; Hâkim, *Müstedrek*, I, 374-375.

⁵¹³ Mâlik, Salât 54; Ebû Dâvud, Salât 177.

⁵¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 260; İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 24; Nesâî, Tatbîk 102.

⁵¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 260; İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 24; Nesâî, Tatbîk 104, Sehv 45; Hâkim, *Müstedrek*, I, 374-375.

⁵¹⁶ Suyûtî, bu konudaki rivâyetlerin İbn Mesud, İbn Abbâs, Ebû Musa, Ömer, Câbir, İbn Ömer, Semura b. Cündüb, Âişe, Ali, İbnu’z-Zübeyr, Muâviye, Selmân, Ebû Humeyd, Ebû Bekr, Talha, Enes, Huzeyfe, Hüseyin b. Ali, İbn Ebî Evfâ, Fadl b. Abbâs, Ebû Saîd, Ebû Hureyre ve Ümmü Seleme’den nakledildiğini belirterek hadise mütevâtir hükmü vermiştir. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 98-100.

⁵¹⁷ Tirmizî, Salât 99; Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen*, I, 197. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 183-184.

⁵¹⁸ Bk. Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen*, I, 197; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 402; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 184.

⁵¹⁹ Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen*, I, 197.

hadisle amel ettiğini bildirmiştir.⁵²⁰ Bezzâr da teşehhüd konusundaki en sahîh hadisin İbn Mes'ûd hadisi olduğunu ve bu hadisin yirmiden fazla tarikten rivâyet edildiğini belirttikten sonra “Teşehhüd konusunda bundan daha sağlam, isnad olarak daha sahîh, ravileri bakımından daha meşhur bir hadis bilmiyorum” demiştir.⁵²¹

Bütün bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in sahâbîlere tahiyyatta otururken okunacak duâları öğrettiğini açıkça göstermektedir. Burada Hz. Peygamber'in bu duâyı nasıl öğrendiği sorusu akla gelebilir. Bunun, Allah Resûlü'nün tespit ettiği bir duâ olması ihtimali bulunduğundan, mutlak olarak Kur'ân dışı vahye dayandığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'den nakledilen teşehhüd duâları arasında farklar bulunması bu duânın, Kur'ân dışı vahye dayanan ve tek bir şekli bulunan bir duâ olmadığına delil sayılabilir.

c. Korku Namazı

Namazların hangi vakitlerde ve kaç rekât olarak kılınacağı hükmünün Kur'ân dışı bir vahiyle belirlendiği daha önce ifade edilmişti. Bazı zaruret hallerinde namazların kısaltılabileceğini Allah Teâlâ, Kur'ân'da haber vermiş ve bu hükmü, düşman korkusunun bulunmasına bağlamıştır. Allah Resûlü de korku namazını ashâbına birkaç defa bizzat kıldırarak öğretmiştir. Korku namazının ilk kılınış zamanından söz eden rivâyetlerin bir kısmında Kur'ân dışı bir vahiyden söz edilmektedir. Bu durum Câbir b. Abdillâh'dan gelen şu rivâyette açıkça görülür:

Resûlullah (s.a.) ile birlikte Nahl denilen yerde idik, burada ashâbına öğle namazını kıldırıldı. Müşrikler, onları engellemek (veya onlara saldırmak) istediler. Fakat daha sonra “Onları şimdilik bırakın. Çünkü bu namazdan sonra onlara oğullarından daha sevimli olan bir başka namaz gelecek” dediler. Bunun üzerine Cebrâîl (a.s.) Resûlullah (s.a.)'e indi ve bu durumu haber verdi. Allah Resûlü, ashâbına namazı kıldırıldı. Onları iki safa ayırdı. Kendisi de onların önünde idi. (Düşman da Hz. Peygamber'in önünde bulunuyordu.) Sonra hep birlikte tekbir aldılar. Öndeki saf secdeye gitti, arkadakiler ise kıyâmda kaldılar. Önce secdeye gidenler başlarını kaldırdıklarında arkadakiler secdeye gittiler. İkinci rekâta kalktıklarında ilk saftakiler arkaya, arkadakiler öne geçtiler. Rükûdan başlarını kaldırdıklarında ön saftakiler secdeye gittiler, arka saftakiler ise kıyâmda kaldılar. Secdedekiler başlarını kaldırıncâ diğerleri secdeye gittiler.⁵²²

⁵²⁰ Tirmizî, Salât 99.

⁵²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 401; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 183.

⁵²² Ahmed b. Hanbel, V, 212 (III, 374). Hadis için bk. Bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 346; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn* 308; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, s. 388; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 439-440; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 227-228, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 370-371; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 366, *Ma'rife*, V, 29-30, *Delâil*, III, 367.

Ebû'z-Zübeyr > Câbir isnadı ile nakledilen bu hadisi Ebû'z-Zübeyr'den Hişâm ed-Destuvâî,⁵²³ Züheyr b. Muâviye,⁵²⁴ Ubeydullâh b. Ömer⁵²⁵ ve İbn Ebî Leylâ⁵²⁶ nakletmişlerdir.

Bu rivâyetlerde, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip düşmanların ikindi namazı esnasında Müslümanlara saldırmayı planladıklarını haber verdiği anlatılmaktadır. Ebû'z-Zübeyr tariki ile nakledilen rivâyetlerden birisinde ve Câbir'den gelen diğer rivâyetlerde ise Cebrâîl'in Nisâ sûresindeki korku namazı ile ilgili âyetleri getirdiğinden söz edilmektedir.

Sâid b. Beşîr > Ebû'z-Zübeyr > Câbir isnadı ile nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber, Nahl denilen yere varmış ve burada öğle namazını kıldırmıştır. Bu namaz esnasında müşrikler Müslümanlara saldırmayı düşünmüş fakat ikindi namazını Müslümanların daha çok sevdiklerini söyleyip bu namazda saldırmaya karar vermişlerdir. İkinci vakti gelince *Kur'ân (korku namazı ile ilgili âyetler) nâzil olmuştur*. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashâbına korku namazı kıldırmıştır.⁵²⁷

Eyyûb es-Sahtiyânî,⁵²⁸ Azre b. Sâbit⁵²⁹ ve Süfyân es-Sevrî⁵³⁰ tarikleri ile Ebû'z-Zübeyr'den nakledilen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in ashâbına korku namazı kıldırdığından söz edilmiş olmakla birlikte düşmanın konuşmalarına ve Cebrâîl'in gelip bu konuşmaları haber verdiğine dair herhangi bir bilgi yer almamıştır.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın Câbir b. Abdillâh'tan rivâyet ettiğine göre, düşmanın kible tarafında bulunmasından dolayı Resûlullah (s.a.), Müslümanları iki safa ayırmış ve

⁵²³ Bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 346. Ahmed b. Hanbel, V, 212 (III, 374); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 440; Beyhakî, *Ma'rife*, V, 29-30, *Delâil*, III, 367.

⁵²⁴ İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 388; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 308; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 366.

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 439-440.

⁵²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 227-228, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 370-371.

⁵²⁷ Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 86.

⁵²⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 177.

⁵²⁹ Bk. Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507.

⁵³⁰ Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 30.

korku namazını kıldırmıştır. Bu rivâyetlerde, müşriklerin aralarında yaptıkları konuşmalardan ve Cebrâîl'in gelip bunları haber verdiğiinden söz edilmemiştir.⁵³¹

Yezîd el-Fakîr'in naklettiğine göre Câbir, Hz. Peygamber ile korku namazı kıldığını söylemiş ve korku namazının nasıl kılındığını haber vermiştir. Buna göre, ashâbını iki kısma ayıran Hz. Peygamber, bir grup ile namaza başlamış, birinci rekât bittikten sonra namaz kılanlar ayrılıp namaz kılmayanların yerine geçmişler, onlar da gelip diğer rekâtı Hz. Peygamber ile birlikte kılmışlardır. Böylece Hz. Peygamber iki rekât, ashâbı ise birer rekât kılmıştır.⁵³²

İbn Hişâm'ın Hasan b. Ebî'l-Hasan > Câbir isnadı ile tahrîc etmiş olduğu rivâyette, Hz. Peygamber'in ashâbı iki gruba ayırıp iki rekât kıldırdıktan sonra selâm verdiği, diğer gruba da yine iki rekât namaz kıldırdığı anlatılmaktadır.⁵³³

Vehb b. Keysân'ın Câbir'den naklettiği rivâyette anlatıldığına göre, Resûlullah (s.a.), Nahl denilen yerden Zâtu'r-Rikâ' Gazvesine çıkmış ve Gatafânlı bir grupla karşılaşmıştır. Fakat aralarında savaş olmamıştır. İnsanların birbirlerinden çekinmeleri üzerine Resûlullah (s.a.), iki rekât korku namazı kıldırmıştır.⁵³⁴ Bu rivâyette iki rekât korku namazı kılındığından söz edilmekle birlikte, namazın nasıl kılındığı konusunda bilgi verilmemiştir.

Ebû Seleme > Câbir isnadı ile gelen ve yine Zâtu'r-Rikâ'da kılınan korku namazından bahseden bir başka rivâyette, bir grubun Hz. Peygamber ile iki rekât namaz kılıp ayrıldığı ve diğer grubun yerine geçtiği, namaz kılmayan grubun da gelip Hz. Peygamber ile iki rekât namaz kıldığı anlatılmaktadır. Yine bu rivâyete göre, Hz. Peygamber dört rekât, sahâbîler ise ikişer rekât namaz kılmışlardır.⁵³⁵ Bu rivâyetin bir benzeri Süleyman b. Kays > Câbir isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Bu rivâyette Allah

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, V, 78 (III, 319); Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 307; Nesâî, Salâtu'l-Havf 1; Serrâc, *Müsned*, s. 385; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 505-506; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 366.

⁵³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 214, 215; Ahmed b. Hanbel, V, 21 (III, 298); Nesâî, Salâtu'l-Havf 1; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 658; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 29; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*, IV, 1053; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 120; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 373.

⁵³³ İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 176-177.

⁵³⁴ Buhârî, Megâzî 32.

⁵³⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215; Ahmed b. Hanbel, V, 188-189 (III, 364); Buhârî, Megâzî 32; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 311, 312; Serrâc, *Müsned*, s. 386; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 410; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 139.

Teâlâ'nın, o gün namazların kısaltılması ve mü'minlerin silahlarını almaları gerektiğini bildiren hükümleri (ihtiva eden Nisâ sûresinin 101 ve 102. âyetlerini) vahyettiği haber verilmektedir.⁵³⁶

Câbir rivâyetlerinde, korku namazının kılınışı ve Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e Kur'ân vahyi mi yoksa Kur'ân dışı bir vahiy mi getirdiği konularında önemli ihtilaflar vardır ve bu rivâyetlere dayanarak bir sonuca ulaşmak zordur. Korku namazı ile ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırırken zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer yağmurdan dolayı bir eziyet görür yahut hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”⁵³⁷

Bu âyetle Allah Teâlâ, Müslümanlara, müşrik ve kafirlerin saldırma ihtimali bulunan durumlarda namazları kısaltarak kılabileceklerini bildirmekte ve onların planlarını haber vermektedir. Cebrâîl'in gelip düşmanların planlarını haber verdiğinden söz eden rivâyetlerde muhtemelen Cebrâîl'in bu âyetleri getirerek Hz. Peygamber'i bilgilendirmesinden söz edilmektedir. Bir başka ifade ile Cebrâîl, getirmiş olduğu Kur'ân vahyi ile Hz. Peygamber'e düşmanların planlarını haber vermiş ve korku namazının nasıl kılınacağını öğretmiştir. Bu durumda burada Kur'ân dışı bir vahiyden söz etme imkânı kalmamaktadır. Bu görüşü, diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetler de desteklemektedir. Meselâ; Ebû Ayyâş ez-Zurakî'den nakledilen şu rivâyetle, Cebrâîl'in söz konusu âyetleri indirdiğinden söz edilmektedir:

Resûlullah (s.a.) ile Usfân'da idik. Düşmanlar bize yüzlerini çevirmişlerdi. Düşmanların komutanı ise Hâlid b. Velîd idi. Onlar, bizimle kible arasında idiler. Resûlullah (s.a.), öğle namazını kıldırıldı. Müşrikler, “Keşke onları bu gaflet anında yakalasaydık” dediler. Bazıları da “Onlara biraz sonra oğullarından ve canlarından daha çok sevdikleri bir namaz gelecek” dediler. Cebrâîl (a.s.) bu âyetleri (Nisâ 101-102) öğle ile ikindi arasında indirdi. Onlar bu durumda iken ikindi için kâmet getirildi veya ikindi vakti girdi. Resûlullah (s.a.), silahlarını almalarını ve arkasında iki saf tutmalarını emretti. Sonra rûkûa gitti, biz de hep

⁵³⁶ Hadis için bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 410, 412-413; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 138-139.

⁵³⁷ Nisâ 4/101-102.

birlikte rükûa gittik. Sonra rükûdan kalktı hep birlikte rükûdan kalktık. Ardından Resûlullah (s.a.) arkasındaki saf ile secdeye gitti. Diğerleri onları korumak için ayakta kaldılar. Secde yapanlar ayağa kalkınca ayakta duranlar secdeye gittiler. Sonra ilk saftakiler ikinci safa, ikinci saftakiler ilk safa geçtiler. Hep birlikte rükûa vardılar, hep birlikte rükûdan kalktılar. Sonra Resûlullah (s.a.), arkasındaki safı birlikte secdeye gitti. Diğerleri onları korumak için kıyâmda durdular. Secdeye gidenler oturunca kıyâmda bekleyenler secdeye gittiler. Sonra namazdan ayrıldılar. Resûlullah (s.a.), iki defa korku namazı kıldırıldı. Bir defa Uşfân'da, bir defa Süleymoğulları topraklarında.⁵³⁸

Benzeri bir rivâyet İbn Abbâs'tan da nakledilmiştir⁵³⁹ fakat bu rivâyet, isnadındaki Nadr b. Abdurrahmân'dan⁵⁴⁰ dolayı zayıftır.⁵⁴¹

Câbir rivâyetlerinin bir kısmında ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde Cebrâîl'in korku namazı ile ilgili âyetleri getirmesi üzerine Hz. Peygamber'in ashâbına korku namazı kıldırıldığı anlatılmaktadır. Fakat âyetle anlatılan korku namazının kılınışı şekli ile Câbir ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde anlatılan korku namazlarının kılınışı farklıdır. Ancak İslâm âlimlerinin genel olarak kabul ettiklerine göre, korku namazının tek bir şekli yoktur ve bu namazın kılınışı, düşmanın bulunduğu konuma göre değişmektedir.⁵⁴² Bu nedenle korku namazının kılınışı ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den birbirinden farklı pek çok rivâyet nakledilmiştir.⁵⁴³ Ebû Davud korku namazının sekiz, İbn Hibbân ise dokuz değişik şeklini rivâyet etmiş, tüm hadislerde yer alanları toplayanlar ise bunları onyediye kadar çıkarmışlardır.⁵⁴⁴ Bu konuda farklı sahâbîlerden nakledilen korku

⁵³⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 505. Rivâyet için bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 130-131; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 216; Ahmed b. Hanbel, V, 671-672, (IV, 59-60); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 434; Nesâî, *Salâtu'l-Havf* I; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 68; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 440-441; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 414; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 1053-1054; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 124-129; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 324-328; Dârekutnî, *Sünen*, II, 46-47; Temmâm, *Fevâid*, I, 141; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 362, 365.

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 438-439.

⁵⁴⁰ Yahya b. Maîn, ondan rivâyette bulunmanın helal olmadığını belirtmiş, Ebû Hâtim onun hakkında "münkeru'l-hadîs," Nesâî de "metrûk" değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Dârekutnî de zayıf olduğu görüşündedirler. Ebû Davud ise hadislerinin bâtil olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 475-476; Zehebî, *Mizân*, VII, 32.

⁵⁴¹ Rivâyet için bk. Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, I, 326-327. Hadisin Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan rivâyetinde İbn Abbâs burada sözü edilen namazı kıldıklarını haber vermiş fakat bunun ne zaman kılındığını bildirmemiştir. Yine bu rivâyette, Cebrâîl'den ve onun söz konusu âyetleri getirdiğinden söz edilmemiştir. Bk. Buhârî, *Salâtu'l-Havf* 3.

⁵⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, II, 398; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 351. Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, III, 218.

⁵⁴³ Bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 351.

⁵⁴⁴ Bk. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 352.

namazı ile ilgili rivâyetler bu ihtilafların ana kaynağıdır. Bu nedenle korku namazının nasıl kılınacağı konusunda kesin bir şekil belirlenememiştir.⁵⁴⁵

Buradaki en önemli ihtilaf, korku namazını tarif eden âyetin ne zaman indiği konusundadır. Bu âyetin iniş zamanı üzerinde duran âlimler, kesin bir neticeye ulaşamamışlardır.⁵⁴⁶ Söz konusu âyetin Hendek savaşıdan önce indiğini söyleyenler bulunduğu gibi bu savaştan sonra indiği görüşünde olanlar da vardır.⁵⁴⁷ Korku namazının ilk olarak Necid taraflarına yapılan⁵⁴⁸ ve Benu'n-Nadîr Gazvesi olarak da bilinen Zâtu'r-Rikâ' Gazvesinde kılındığı cumhur tarafından kabul edilmiştir.⁵⁴⁹ Fakat bu gazvenin hicretin dört, beş, altı ve yedinci yılında yapıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır.⁵⁵⁰ Hz. Peygamber'in kaç defa korku namazı kıldırıldığı da tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Bazıları on defa kıldırıldığını söylemiş, bazıları da bu sayıyı yirmi dörde kadar çıkarmışlardır.⁵⁵¹

Bu konuda diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetleri inceleyerek bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Korku namazından söz eden ve Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) Dacenân ve Usfân arasında konakladı. Müşrikler “Bunların bir namazları vardır ki, onu babalarından ve oğullarından daha çok severler. O, ikinci namazıdır. Kesin kararınızı verin ve onların üzerine topluca saldırın” dediler. Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e geldi ve ashâbını iki kısma ayırmasını emretti. Bu emre göre, onlardan bir kısmına namaz kıldırarak, diğer kısmı ise onların arkasında tedbirlerini ve silahlarını almış olarak duracaklardır. Sonra diğer grup gelip Hz. Peygamber'le namaz kılacak, bunlar da tedbirlerini ve silahlarını alacaklardır. Böylece her bir grup Hz. Peygamber'le birer rekât namaz kılmış olacak, Hz. Peygamber ise iki rekât kılmış olacaktır.⁵⁵²

⁵⁴⁵ Bu konudaki rivâyetler ve görüşler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 424-441; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 27-36; Kâdî İyâz, *İkmâlu Mu'lim*, III, 218-225; Kurtubî, *Müfhim*, II, 470-473; Kurtubî, *Câmi'*, VII, 97-101; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 351-352.

⁵⁴⁶ Bu konudaki rivâyetler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, II, 400-402.

⁵⁴⁷ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, II, 399-400.

⁵⁴⁸ Dârimî, *Salât* 185; Buhârî, *Salâtu'l-Havf* 1; Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1.

⁵⁴⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlu Mu'lim*, III, 229-230; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 350.

⁵⁵⁰ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 350.

⁵⁵¹ Bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu Mu'lim*, III, 225; Kurtubî, *Müfhim*, II, 473; Kurtubî, *Câmi'*, VII, 97; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 352.

⁵⁵² Ahmed b. Hanbel, III, 772 (II, 522); Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 4; Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 420-421; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 123-124.

Abdullah b. Şakîk > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen hadisin bu rivâyeti hakkında Tirmizî, “hasen-garîb” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁵³

Urve b. Zübeyr > Mervân b. Hakem isnadı ile Ebû Hureyre’den nakledilen ve Hz. Peygamber’in ashâbına Necid Gazvesinde korku namazını kıldırıldığını bildiren bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivâyette, Cebrâîl’in gelip Hz. Peygamber’e ashâbını iki kısma ayırmasını emrettiğinden söz edilmemiştir. Ayrıca burada Ebû Hureyre’nin de korku namazı kıldığı bildirilmektedir.⁵⁵⁴ Oysaki Necid Gazvesi, Zâtu’r-Rikâ‘ Gazvesi olarak bilinmektedir ve bu gazvenin, hicretin dört, beş, altı veya yedinci yılında yapıldığına dair rivâyetler vardır. Bu nedenle Ebû Hureyre’nin bu gazvede bulunması ihtimal dâhilinde gözükmemektedir.⁵⁵⁵

Burada bir başka problem daha bulunmaktadır ki o da, Câbir ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde sözü edilen korku namazının kılınış şekli ile Ebû Hureyre rivâyetinde anlatılanların birbirinden farklı olmasıdır. Ayrıca Câbir rivâyetlerinde de tek bir şekilden söz edilmemiştir. Ebû’z-Zübeyr ve Atâ, Müslümanların iki safa ayrılıp hep birlikte namaz kıldıklarını, sadece secdeye giderken bir grubun ayakta beklediğini haber vermişlerdir. Yezîd el-Fakîr’den gelen rivâyette ise Müslümanları iki gruba ayıran Hz. Peygamber, önce bir grup ile bir rekât namaz kılınmış, daha sonra bunlar ayrılmışlar ve diğerleri gelip ikinci rekâtı Hz. Peygamber’le kılınmışlardır. Böylece Hz. Peygamber iki rekât, sahâbîler ise birer rekât kılınmış olmaktadır.

Ebû Hureyre rivâyeti ile Yezîd el-Fakîr kanalı ile Câbir’den gelen rivâyetler, korku namazından söz eden âyetler ile daha uyumludur. Bu nedenle Câbir rivâyetlerinin Yezîd rivâyeti hariç hatalı olduğu söylenebilir. Kurtubî (ö. 671/1273) de, âyette her bir grubun bir rekât kılacağından söz edildiğini fakat (Câbir ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde olduğu gibi) bazı rivâyetlerde iki rekât namazdan bahsedildiğini söyleyerek âyet ile hadis arasındaki ihtilafa işaret etmiştir.⁵⁵⁶ Ayrıca Zâtu’r-Rikâ‘ Gazvesinde kılınan korku

⁵⁵³ Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 4.

⁵⁵⁴ Rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, III, 242-243 (II, 320); Ebû Dâvud, *Salâtu’s-Sefer* 15; Nesâî, *Salâtu’l-Havf* 1; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 663-664; Serrâc, *Müsned*, s. 391; İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 35; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 408-409; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 131-132; Hâkim, *Müstedrek*, I, 449-450; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 375.

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, III, 229; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, V, 350, 352.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *Câmi’*, VII, 96.

namazından bahseden diğer rivâyetler de Ebû Hureyre ve Yezîd el-Fakîr rivâyetlerini desteklemektedir.

İbn Ömer'in haber verdiğine göre, Resûlullah (s.a.) ile Necid taraflarına yaptıkları bir gazvede düşmanla karşılaşmaları üzerine Hz. Peygamber ashâbını iki gruba ayırmış, bir grup onunla birlikte namaz kılarken, diğer grup düşmanın karşısında durmuştur. Hz. Peygamber bir rekât kıldırdıktan sonra namazdakiler ayrılıp diğerlerinin yerine geçmişler, onlar da gelip ikinci rekâtı kılmışlardır. Böylece Hz. Peygamber iki rekât, diğerleri ise birer rekât namaz kılmışlardır.⁵⁵⁷ Bu rivâyetle sözü edilen gazve, korku namazı ile ilgili âyetlerin indirildiği Zâtu'r-Rikâ' Gazvesidir.⁵⁵⁸

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Abdullah b. Ömer'den nakledilen Hz. Peygamber'in ashâbı iki gruba ayırıp önce bir grupla ilk rekâtı, diğer grupla da ikinci rekâtı kıldığını bildiren bu hadisi birçok kimsenin rivâyet ettiğini, ayrıca sahâbeden bir cemaatten pek çok isnadla bu rivâyetin benzerinin nakledildiğini haber vermiştir.⁵⁵⁹

Zâtu'r-Rikâ Gazvesinde kılınan korku namazını tarif eden bir başka rivâyet Sâlih b. Havvât'tan gelmiştir. Onun, ismini vermediği Zâtu'r-Rikâ' Gazvesine katılan birisinden aktardığına göre, bir grup Hz. Peygamber ile namaz kılmış, diğer grup ise düşmanın karşısında durmuştur. Birinci rekâtı kılınca namazdakiler ayrılıp namaz kılmayanların yerine geçmiş, onlar da gelip ikinci rekâtı Hz. Peygamber'le kılmışlardır.⁵⁶⁰

Hadisin bir diğer sahâbî ravisi Sehl b. Ebî Hasme'dir. Sehl rivâyetlerinde korku namazı tarif edilirken, ashâbın iki kısma ayrıldığı, bir grubun Hz. Peygamber ile namaz kılarken diğer grubun düşman karşısında beklediği anlatılmaktadır.⁵⁶¹ İbn Ebî Hasme rivâyetlerinin de Zâtu'r-Rikâ'da kılınan namaz ile ilgili olduğu belirtilmiştir.⁵⁶² Taberî

⁵⁵⁷ Dârimî, Salât 185; Buhârî, Salâtu'l-Havf 1; Nesâî, Salâtu'l-Havf 1.

⁵⁵⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 547, IX, 543.

⁵⁵⁹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, II, 402.

⁵⁶⁰ Bk. Mâlik, Salâtu'l-Havf 1; Şâfiî, *Müsned*, s. 316; Buhârî, Megâzî 32; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 310; Ebû Dâvud, Salâtu's-Sefer 14; Nesâî, Salâtu'l-Havf 1.

⁵⁶¹ Bu rivâyet, Sâlih b. Havvât > İbn Ebî Hasme isnadı ile tahrîc edilmiştir. Bk. Mâlik, Salâtu'l-Havf 2; Buhârî, Megâzî 32; Ebû Dâvud, Salâtu's-Sefer 14.

⁵⁶² Kâdî Iyâz, *İkmâlu Mu'lim*, III, 225; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 352. Ayrıca bk. Kurtubî, *Müfhim*, II, 473-474.

de, âyet ile en uyumlu haberin Zâtu'r-Rikâ'da Hz. Peygamber'in korku namazı kıldırıldığını bildiren Sehl b. Ebî Hasme rivâyeti olduğuna işaret etmiştir.⁵⁶³

Ebû Ayyâş ez-Zurakî rivâyetlerindeki korku namazının ise Beni Süleym gününde Usfan'da kılındığı bildirilmektedir.⁵⁶⁴ Bu nedenle Yezîd tariki dışında Câbir'den nakledilen rivâyetlerde sözü edilen korku namazı da Usfan'da kılınan namaz olmalıdır. Daha önce Zâtu'r-Rikâ Gazvesi esnasında nazil olmasına rağmen ya Câbir ya da ondan rivâyette bulunan raviler yanlışlıkla, korku namazı ile ilgili âyetlerin bu sefer esnasında indiğini söylemişlerdir. Bu göre Câbir rivâyetlerinin, Yezîd el-Fakîr tariki ile nakledilenler haricinde hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ebû Hureyre, İbn Ömer, Sâlih b. Havvât ve İbn Ebî Hasme rivâyetleri ise âyetle ve birbirleri ile uyumlu oldukları için delil olarak alınmaya daha uygundur. Ayrıca İbn Ömer rivâyetinin âlimler arasında genel kabul görmüş olması da, bu rivâyetin doğruluğunun bir başka delilidir.

Gerek Câbir gerekse Ebû Ayyâş rivâyetlerinde sözü edilen Cebrâîl'in gelerek Hz. Peygamber'e düşmanın durumunu haber verdiği ve korku namazı kıldırmasını söylediği bilgisi doğru değildir. Zira korku namazı ile ilgili âyetler daha önce inmiş ve burada sözü edilen namaz, daha önce kılınmıştır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in âyetin inişinden önce korku namazı kıldırması gerekir ki, bu ihtimal zayıftır. Ayrıca bunun doğru olamayacağının bir başka delili Câbir ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde kılındığı bildirilen korku namazının, âyetle bahsi geçen korku namazı ile aynı olmamasıdır. Eğer korku namazının kılınışını haber veren Nisâ sûresinin 102. âyeti, bu rivâyetlerde sözü edildiği gibi o anda inmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in âyetle belirtilen korku namazını kıldırması gerekirdi. Zira âyetle, Müslümanların iki gruba ayrılmasından ve sadece bir grubun Hz. Peygamber'le namaz kılmasından söz edilmektedir. Câbir ve Ebû Ayyâş ez-Zurakî rivâyetlerinde ise hep birlikte namaz kıldıkları anlatılmaktadır. İslâm âlimleri, bu namazın düşmanın kible tarafında bulunması durumunda kılınacağı görüşündedirler.⁵⁶⁵ Bu da Câbir ve Ebû Ayyâş rivâyetlerinde sözü edilen korku namazının, Zâtu'r-Rikâ' Gazvesinde kılınan namazdan farklı olma sebebini ortaya koymaktadır.

⁵⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 442.

⁵⁶⁴ Bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu Mu'lim*, III, 225; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 352.

⁵⁶⁵ Bk. İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 31.

Cebrâîl'in gelip Hz. Peygamber'e düşmanın planlarını haber verdiğini bildiren rivâyetlerde, raviler muhtemelen Cebrâîl'in korku namazı ile ilgili âyetleri getirmesinden söz etmektedirler. Ancak olayın hikâye edilerek anlatılması ve kimi rivâyetlerde âyetlere atıf yapılmaması, bu olayın Kur'ân dışı bir vahiyle gerçekleştiği gibi bir anlayışa sebep olmaktadır. Oysa korku namazı ile ilgili âyetler ile hadislerde anlatılanlar karşılaştırıldığında, Hz. Peygamber'in âyetteki hükmü uyguladığı görülmektedir. Ayrıca korku namazını tarif eden âyette müşriklerin namaz kılarken Müslümanlara saldırmayı planladıklarından söz edilmesi, Cebrâîl'in Kur'ân dışında bir vahiy getirmediğini, burada inen vahyin Kur'ân vahyi olduğunu açıkça göstermektedir.

d. Allah Teâlâ'nın Peygamber'inin Dili ile Hükmetmesi

Hittân b. Abdillâh er-Rakâşî'den nakledilen bir rivâyette, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber vasıtası ile "Allah, hamd eden kimseyi işitir" buyurduğu haber verilmektedir. Hittân b. Abdillâh şöyle demiştir:

Ebû Musa el-Eş'arî ashâbı ile namaz kıldı. Namazda oturunca cemaatten bir kişi "Namaz, doğruluk ve zekât ile birlikte ikrar edildi" dedi. Ebû Musa, namazı bitirip selâm verince cemaate döndü ve "Şu sözü hanginiz söyledi?" diye sordu. İnsanlar sustular. Ebû Musa "Ey Hittân! Belki de o sözü sen söyledin" dedi. Hittân b. Abdillâh "Ben söylemedim. Ondan dolayı beni ayıplamandan korktum" dedi. Topluluktan bir adam "Onu ben söyledim ve bununla sadece hayrı kastettim" dedi. Ebû Musa dedi ki: Namazınızda ne söyleyeceğinizi bilmiyor musunuz? Resûlullah (s.a.) bize hitab etti, sünnetlerimizi öğretti, namazımızı bize beyân etti ve şöyle buyurdu: "Namaz kıldığınız zaman saflarınızı düzeltin. En iyi Kur'ân okuyanınız imam olsun. Tekbir aldığı zaman siz de tekbir alın. 'Gayri'l-mağdûbi aleyhim velâ'd-dâllîn' dediğinde siz de 'âmîn' deyin ki Allah Teâlâ duânıza icabet etsin. İmam tekbir alıp rükûa gittiğinde siz de tekbir alıp rükûa gidin. İmam sizden önce rükûa gider, sizden önce rükûdan doğrulur." Allah'ın Peygamber'i şöyle buyurdu: "Rükûdan imamdan sonra kalkmanız, rükûa imamdan sonra gitmenize mukabildir. İmam 'semiallâhu li men hamideh' dediğinde 'Rabbenâ leke'l-hamd' deyin ki Allah Teâlâ sizi işitsin. Çünkü Allah Teâlâ Peygamberi'nin dili ile 'Yüce Allah, hamd eden kimseyi işitir' (فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) buyurmuştur. İmam tekbir alıp secdeye gittiğinde siz de tekbir alıp secdeye gidin. Çünkü imam sizden önce secdeye gider, sizden önce secdeden kalkar." Allah'ın peygamber'i (s.a.) "Sizin secdeye imamdan sonra gitmeniz, secdeden ondan sonra kalkmanıza mukabildir" buyurdu. "Oturduğunuzda ilk söyleyeceğiniz, 'Her türlü selâm, güzel sözler ve salâvatlar Allah içindir. Ey Nebi! Selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketleri senin üzerine olsun. Selâm bizlerin ve Allah'ın salih kullarının da üzerinedir. Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim" sözü olsun."⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 629-630 (IV, 409). Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 271-272; Dârimî, *Salât* 71, 92; Müslim, *Salât* 62; Ebû Dâvud, *Salât* 177; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 63-66; Nesâî, *Tatbîk*, 23, 101,

Hadis Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hıttân b. Abdillâh > Ebû Musa el-Eş'arî isnadı ile tahrîc edilmiştir. Müslim, hadisin bazı rivâyetlerinde “*Allah Teâlâ, Peygamberi'nin dili ile hamd eden kimseyi işitir buyurmuştur*” ifadesinin yer almadığını, bunun sadece Ebû Kâmil'den gelen rivâyette bulunduğunu söylemişse de,⁵⁶⁷ bu ifadenin hadisin tüm rivâyetleri hakkında değil, sadece Müslim'in, eserinde yer vermiş olduğu rivâyetlerle ilgili olarak söylenmiş olması gerekir. Zira bu ifadeyi, Ebû Kâmil dışında birçok muhaddis rivâyet etmiştir. Mesela; hadisin Ma'mer tariki ile Katâde'den nakledilen rivâyetinde Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

İmam 'semiallâhu li men hamideh' dediği zaman siz de 'Rabbenâ leke'l-hamd' deyin ki, Allah Teâlâ sizi işitsin. Çünkü Allah Teâlâ Peygamberi'nin dili ile 'Allah hamd eden kimseyi işitir' diye hükmetmiştir (*فإن الله قضى على لسان نبيه سمع*)⁵⁶⁸ (الله لمن حمده).

Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber vasıtası ile Allah Teâlâ'nın “*semiallâhu li men hamideh (Allah, hamd eden kimseyi işitir)*” buyurduğu bildirilmektedir. Bu ifade, şârihler tarafından “*Allah Teâlâ'nın, hamd eden kimsenin duâsını kabul etmesi*” manasında anlaşılmıştır. Yani buradaki “işitir” sözü, “duâsını kabul eder” anlamındadır. Hadisteki “*Allah sizi işitsin*” sözü de “*duânızı kabul etsin*” anlamına gelmektedir.⁵⁶⁹ Kurtubî (ö. 656/1258), “*semiallâhu li men hamideh*” ifadesinin Allah Teâlâ'dan gelen ve O'na hamd ve duâ eden kimselerin duâlarının kabul edileceğini bildiren bir haber olduğunu söylemiş ve bunun “*Allah'ım kabul et*” manasında duâ olmasının da muhtemel olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁰

Şârihlerin bu yorumlarından, hadisteki ifadenin duâların kabul edilmesi manasında anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında “*Allah Teâlâ Peygamberi'nin dili ile 'Allah, hamd eden kimseyi işitir' buyurmuştur*” ifadesinin Kur'ân dışı vahye delâleti şüpheli hale gelmektedir. Zira Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de “*Kullarım sana, beni sorduklarında (söyle onlara): Ben çok yakınımdır. Bana*

Sehv 44, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 222-223, 252-253, 379; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 195-196; Rûyânî, *Müsned*, I, 212, 221; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 357-358; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 308-309 (muhtasar); İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 540-542; Taberânî, *Duâ*, s. 189; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 202.

⁵⁶⁷ Müslim, Salât 63.

⁵⁶⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 166, 201-202. Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Taberânî de hadisi Abdurrezzâk'tan rivâyet etmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 592 (IV, 394); Müslim, Salât 64; Taberânî, *Duâ*, s. 189.

⁵⁶⁹ Bk. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, I, 199; Kurtubî, *Müfhim*, II, 38; Nevevî, *Minhâc*, IV, 342; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 259.

⁵⁷⁰ Kurtubî, *Müfhim*, II, 38.

duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulsunlar”⁵⁷¹ ve “*Rabbınız şöyle buyurdu: Bana duâ edin, kabul edeyim*”⁵⁷² buyurarak, duâları kabul edeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber’in, hadiste zikri geçen sözleri bu âyetlere dayanarak söylemiş olması mümkündür. Bu nedenle burada Kur’ân dışı bir vahyin etkisinden değil, Kur’ân vahyinin etkisinden söz edilebilir.

2. HAC

Müslümanlar, Mekke’den Medîne’ye hicret ettiklerinde, Medîne’nin havasının bozuk olmasından dolayı çeşitli hastalıklara maruz kalmışlardı. Bu hastalıkların en başında da hummâ gelmekte idi. Medîne’deki bu durumdan haberdar olan müşrikler, Müslümanların bu hastalıklardan dolayı zayıf düştüklerini konuşmaya başlamışlardı. Hz. Peygamber, Hudeybiye antlaşmasının ertesi yılı umre yaptığında, müşriklere kendilerinin kuvvetli olduklarını göstermek amacı ile ashâbına tavaf yaparken remel yapmalarını (çalımlı ve hızlı yürümelerini) emretmişti. Bu konu ile ilgili İbn Abbâs’tan nakledilen bazı rivâyetlerde müşriklerin aralarındaki o konuşmaların Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber’e haber verildiği bildirilmektedir. Rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.), ashâbı ile Mekke’ye geldi. Onları Medîne’nin hummâsı zayıflatmıştı. Müşrikler, “Size, hummânın zayıf düşürdüğü bir kavim gelecek” dediler. İbn Abbâs dedi ki: Allah Teâlâ, bunu Peygamber (s.a.)’e bildirdi (**فَاطَعَ** **اللَّهُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ذَلِكَ**). Hz. Peygamber ashâbına (tavafta) remel yapmalarını emretti. Müşrikler, Hicr tarafında oturup onlara bakmaya başladılar. Müslümanlar remel yaptılar, iki rûkûn arasında ise yürüdüler. İbn Abbâs dedi ki: Müşrikler, “Bunlar mı hummânın zayıf düşürdüğü kimseler? Bunlar şundan şundan daha sağlamdırlar” dediler. İbn Abbâs şöyle dedi: Hz. Peygamber’in tavafin tamamında remel yapmalarını emretmemesinin sebebi, onların güçlerini korumak idi.⁵⁷³

Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet edilmiş olan bu hadisi Hammâd b. Zeyd’den Affân,⁵⁷⁴ Yunus,⁵⁷⁵ Müsedded⁵⁷⁶ ve Muhammed b. Süleyman⁵⁷⁷ nakletmişlerdir.

⁵⁷¹ Bakara 2/186.

⁵⁷² Mü’min 40/60.

⁵⁷³ Ahmed b. Hanbel, I, 746-747 (I, 290). Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 756-757 (I, 294); Ebû Dâvud, Menâsik 50; Nesâî, Menâsik 155, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 405.

⁵⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 746-747 (I, 290).

⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 756-757 (I, 294).

⁵⁷⁶ Ebû Dâvud, Menâsik 50.

Süleyman b. Harb > Hammâd b. Zeyd,⁵⁷⁸ Yahya b. Abbâd > Hammâd b. Seleme;⁵⁷⁹ Süreyc ve Yunus > Hammâd b. Seleme;⁵⁸⁰ Ravh > Hammâd b. Seleme;⁵⁸¹ Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî > Hammâd b. Zeyd;⁵⁸² Esed > Hammâd b. Seleme;⁵⁸³ Hayyân b. Hilâl > Hammâd b. Zeyd⁵⁸⁴ isnadları ile Eyyub'dan nakledilen rivâyetlere göre müşrikler, Yesrib hummâsının Hz. Peygamber ve ashâbını zayıf düşürdüğünü söylemişler, Resûlullah (s.a.), umre yaptığı yıl Mekke'ye geldiğinde Müslümanların kuvvetli olduklarını müşriklere göstermek için ashâbına ilk üç turda remel yapmalarını emretmiştir. Bu rivâyetlerde, müşriklerin o sözleri Hz. Peygamber'in Mekke'ye gelmesinden önce söyledikleri bildirilmekte fakat zikri geçen sözlerin Hz. Peygamber'e kimin tarafından haber verildiğinden söz edilmemektedir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan ve Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen rivâyette Ebû't-Tufeyl'in şöyle dediği haber verilmektedir:

İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Resûlullah (s.a.)'in Ka'be'yi tavaf ederken remel yaptığını ve bunun sünnet olduğunu söylüyor" dedim. İbn Abbâs "Hem doğru söylediler hem de yanıldılar" dedi. "Nasıl hem doğru söylediler hem de yanıldılar?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Resûlullah (s.a.) Ka'be'yi tavaf ederken remel yaptı. Fakat bu, sünnet değildir. Resûlullah (s.a.) ve ashâbı remel yaptılar. Bu sırada müşrikler, Kuaykuân tepesinde idiler. Allah Resûlü'ne, müşriklerin, Müslümanların zayıf olduklarından söz ettikleri bilgisi ulaştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber, kuvvetli olduklarını (müşriklere) göstermek amacıyla ashâbına remel yapmalarını emretti."⁵⁸⁵

Yine bu isnadla gelen Tahâvî ve Taberânî rivâyetlerinde de müşriklerin konuşmalarının Hz. Peygamber'e ulaştığı bildirilmekte fakat bunun kim tarafından ulaştırıldığından söz edilmemektedir.⁵⁸⁶

Müslim'in, Ebû't-Tufeyl isnadı ile tahrîc ettiği bir başka rivâyette, Ebû't-Tufeyl, İbn Abbâs'a "Ne dersin? Şu üç şavtta Ka'be'yi tavaf ederken remel yapıp dört şavtta

⁵⁷⁷ Nesâî, Menâsik 155, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 405.

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 122-123; Buhârî, Hac 55, Megâzî 44; Ebû Avane, *Müsned*, II, 153-154; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 250; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 133.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 122-123.

⁵⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 782 (I, 306).

⁵⁸¹ Ahmed b. Hanbel, I, 927 (I, 373).

⁵⁸² Müslim, Hac 240; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 133.

⁵⁸³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1288.

⁵⁸⁴ Ebû Avâne, *Müsned*, II, 153-154.

⁵⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 611 (I, 229).

⁵⁸⁶ Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 250; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187.

yürümek sünnet midir? Senin kavmin bunun sünnet olduğunu söylüyor” deyince İbn Abbâs, onların hem doğru hem de yanlış söylediklerini belirterek şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.) Mekke’ye geldi. Müşrikler, Muhammed ve ashâbının zayıf düştüklerinden dolayı Ka’be’yi tavaf etmeye güç yetiremeyeceklerini söylediler. Onlar, aslında Hz. Peygamber’e haset ediyorlardı. Resûlullah (s.a.), bundan dolayı üç şavtta remel yapmalarını, dört şavtta da yürümelerini emretti...”⁵⁸⁷

İsmail b. Müslim > Atâ > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilen Taberânî rivâyetinde ise bu olayın Mekke fethinde meydana geldiğinden söz edilmektedir.⁵⁸⁸ Bu rivâyetin, önceki rivâyetler göz önüne alındığında “münker” olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber, Hudeybiye’de altıncı yılda yapılan barış antlaşmasına göre, bir yıl sonra Mekke’ye girerek üçgün ashâbı ile birlikte umre yapacaktı.⁵⁸⁹ Önceki rivâyetlerde sözü edilen Hz. Peygamber’in Mekke’ye girişi, Hudeybiye antlaşmasından bir sene sonradır ve 7/629 yılına tekabül etmektedir. Oysa Mekke’nin fethi, 10/630 yılında, Hudeybiye antlaşmasından iki sene sonradır.⁵⁹⁰

Tavaf esnasında remel yapmak, müşriklere karşı bir güç gösterisinde bulunmak amacı ile ortaya çıkmış olsa da Hz. Peygamber’in yolunu takip eden Müslümanlarca bu durum daha sonra da devam ettirilmiş ve tavafın bir özelliği olarak günümüze kadar sürdürülmüştür. İbn Kudâme (ö. 620/1223), tavafın ilk üç turunda remel yapmanın sünnet olduğunu, bu konuda âlimler arasında ihtilaf bulunmadığını belirtmiş ve Resûlullah (s.a.)’in tavafın üç turunda remel yaptığının, dört turunda ise yürüdüğünün sâbit olduğunu, bunu Câbir,⁵⁹¹ İbn Ömer⁵⁹² ve İbn Abbâs gibi sahâbîlerin rivâyet ettiklerini belirtmiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁷ Müslim, Hac 237. Ebû’t-Tufeyl > İbn Abbâs isnadı ile gelen diğer rivâyetler için bk. Tayâlisî, *Müsned*, III, 126-127; Humeydî, *Müsned*, I, 237; Ahmed b. Hanbel, I, 621, 762-763, 779, 926-927, (I, 233, 297-298, 305, 372-373); Müslim, Hac 238; Ebû Dâvud, Menâsik 50; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 160; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 249; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 119, 150-151, 153-154; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, V, 187-188; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 132-133, 162-163, 250-251, *Şuabu’l-îmân*, III, 464-465, *Delâil*, IV, 326-327.

⁵⁸⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, IV, 14-15. Hadisin ravilerinden Mufaddal b. Sadaka “metrûku’l-hadis”tir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 20. Hadisin bir diğer ravisi İsmail b. Müslim ise “zayıf”tır. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 368.

⁵⁸⁹ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 95, 102; Buhârî, Sulh 6-7.

⁵⁹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 134.

⁵⁹¹ Bk. Mâlik, Hac 107; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 356, 357, 367, 370; Ahmed b. Hanbel, V, 129, 209, 246, 269 (III, 340, 373, 388, 397); Müslim, Hac 235-236; İbn Mâce, Menâsik 29; Tirmizî, Hac 34;

Sonuç olarak; Hadisin Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs ve Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadları ile nakledilen rivâyetlerinde müşriklerin, Müslümanların Yesrib hummâsından dolayı zayıf düştüklerini söylediklerinden ve onların bu sözlerinden dolayı Hz. Peygamber'in, ashâbına remel yapmalarını emrettiğinden söz edilmekte fakat bu rivâyetlerin hiçbirisinde müşriklerin aralarında geçen konuşmaların Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından haber verildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bu ifade, sadece Hammâd b. Zeyd'den gelen bazı rivâyetlerde yer almaktadır.

Hammâd b. Zeyd'den rivâyette bulunan Affân, Yunus, Müsedded ve Muhammed b. Süleyman, Allah Teâlâ'nın müşriklerin konuşmalarından Peygamberini haberdar ettiğini bildirmişken, yine Hammâd b. Zeyd'den gelen Süleyman b. Harb, Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî ve Hayyân b. Hilâl rivâyetlerinde, Hz. Peygamber'in müşriklerin konuşmalarından haberdar olduğu anlatılmakta fakat bu bilgiyi hangi yolla elde ettiği konusunda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durumda Hammâd b. Zeyd'in bu hadisi farklı zamanlarda değişik lafızlarla rivâyet ettiği ortaya çıkmaktadır.

Hiz. Peygamber'in Allah Teâlâ tarafından bilgilendirildiğini gösteren ifadelerin Hammâd b. Zeyd'e ait olduğunu söylemek mümkündür. Zira hadisi Hammâd b. Zeyd ile aynı isnadla nakleden Hammâd b. Seleme rivâyetlerinde ve yine Ebû't-Tufeyl kanalı ile İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerde Allah Teâlâ'nın müşriklerin sözlerini Peygamberi'ne bildirdiğinden söz edilmemiş olması Hammâd b. Zeyd'in, müşriklerin sözlerinden haberdar olan Hiz. Peygamber'in, bu bilgiyi Allah Teâlâ'dan almış olduğu düşüncesi ile hadisi bu lafızlarla naklettiği sonucuna götürmektedir. Özellikle Ebû't-Tufeyl'den gelen rivâyetlerde İbn Abbâs'ın, Hiz. Peygamber'e müşriklerin konuşmalarının ulaştığını söylemesi fakat bu bilginin kim tarafından ulaştığından söz etmemesi, onun da bu konuda kesin bir kanaate sahip olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca müşriklerin Müslümanlar hakkındaki o sözleri, Müslümanların Mekke'ye

Nesâî, Menâsik 154; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 201; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 119; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1287; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 150-153; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 252.

⁵⁹² Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 314, 361, 390, 452 (II, 40, 59, 71, 98-99); Müslim, Hac 233, 234; İbn Mâce, Menâsik 29; Ebû Dâvud, Menâsik 50, 51; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 151-152; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 251, 252; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 135.

⁵⁹³ Geniş bilgi için bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 217-220.

girmelerinden önce söylemiş olmaları, Mekke’deki Müslümanlar tarafından bunun Hz. Peygamber’e haber verilmiş olmasını mümkün kılmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte bu konudaki rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber’in, kendisine Allah Teâlâ tarafından bilgi verildiğine dair bir beyânının yer almamış olması da, rivâyetlerdeki müşriklerin sözlerinin Hz. Peygamber’e Allah Teâlâ tarafından haber verildiği bilgisinin bir tahmine dayandığı izlenimi vermektedir.

B. CİHÂD İLE İLGİLİ HADİSLER

Müslümanlar Mekke’de sayı bakımından az oldukları ve savaşmak için yeterli imkânlara sahip bulunmadıkları için, hicretten önce müşriklere mukavemet göstermemiş ve mümkün olduğu kadar çatışma ortamından uzak durmaya çalışmışlardır. Hicretten sonra ise sayılarının artması ve imkânlarının düzelmesi neticesinde düşmanları ile savaşılabilecek duruma gelmişlerdir. Onlar bu durumda iken Allah Teâlâ *“Kendileriyle savaşılanlara (mü’minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir”*⁵⁹⁴ âyeti ile savunma savaşına izin vermiştir. Bu âyetin inişi ile yeni bir dönem başlamış ve Hz. Peygamber’in vefatına kadar Müslümanlarla müşrikler arasında pek çok savaş cereyan etmiştir.

1. Bedir Esirleri

Bedir savaşı, Müslümanlar ile müşrikler arasında meydana gelen ilk savaştır ve Müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu savaşta içlerinde müşriklerin önde gelenlerinin de yer aldığı 70 kişi öldürülmüş, bir o kadar kişi de esir alınmıştır. Savaş sonrasında esirlere nasıl muamele edileceği konusunda ashâb arasında tartışma çıkmış, Hz. Ömer başta olmak üzere sahâbîlerin bir kısmı esirlerin öldürülmesini teklif ederken, bazı sahâbîler, esirler içerisinde akrabaları bulunduğu için onların öldürülmelerini kabul etmemiş ve fidye alınmasını önermişlerdir. Büyük çoğunluğun fidye alınması görüşünde olması üzerine de Hz. Peygamber esirleri belirli bir fidye karşılığında serbest bırakmıştır.⁵⁹⁵ Hz. Ali’den nakledilen bazı rivâyetlerde, esirler konusunda tartışmaların yaşandığı sırada Cebrâîl’in geldiği ve Hz. Peygamber’i Bedir esirlerini öldürmek ile

⁵⁹⁴ Hac 22/39.

⁵⁹⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 28-29 (I, 383-384); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 41-42; Müslim, Cihâd 58.

onlardan fidye almak arasında muhayyer bıraktığı anlatılmaktadır. Ali (r.a.)’dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Cebrâîl (Hz. Peygamber’in) yanına indi ve ona “Ashâbını, Bedir esirlerini öldürmek veya (gelecek yıl) onlardan öldürülenler kadar kendilerinden öldürülmesi şartıyla fidye almak arasında serbest bırak” dedi. Sahâbîler “Fidye almayı ve bizden de o kadar kişinin öldürülmesini tercih ediyoruz” dediler.⁵⁹⁶

Hadis Süfyân b. Saîd es-Sevrî > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali b. Ebî Tâlib isnadı ile tahrîc edilmiştir. Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî ise hadisi Hişâm’dan İbn Sîrîn > Abîde diyerek rivâyet etmiş ve isnadda Hz. Ali’yi zikretmemiştir.⁵⁹⁷

Hadisin tespit edilen en erken kaynağı, Abdurrezzâk’ın *el-Musannef*’idir. Abdurrezzâk’ın Ma’mer > Eyyûb es-Sahtiyânî > İbn Sîrîn > Abîde isnadı ile tahrîc ettiği rivâyete göre, Cebrâîl, Bedir savaşının yapıldığı gün Peygamber (s.a.)’e gelip “*Rabbin, seni, şu esirleri öldürmen ile onlardan fidye alman ve ashâbından da o kadar kişinin öldürülmesi arasında muhayyer bırakıyor*” demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber ashâbı ile istişarede bulunmuştur. Sonuçta sahâbîler fidye almayı tercih etmişlerdir.⁵⁹⁸

Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî ve Eyyûb es-Sahtiyânî’nin hadisi Abîde’den rivâyet ettikleri ve isnadda Ali b. Ebî Tâlib’i zikretmedikleri görülmektedir. Ancak rivâyet bu hali ile mürseldir. Zira Abîde, Allah Resûlü’nün vefatından iki sene önce Müslüman olmuş fakat onunla görüşme şerefine nâil olamamıştır, dolayısıyla muhadramdır. O, Hz. Ali, İbn Mes’ûd ve İbnu’z-Zübeyr’den rivâyette bulunmuştur.⁵⁹⁹

İbn Avn ve Cerîr ise hadisi, Muhammed b. Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile muttasıl olarak nakletmişlerdir. Bu rivâyete göre Cebrâîl Hz. Peygamber’e gelmiş ve şöyle demiştir: “*Ey Muhammed! Allah Teâlâ, kavminin esir almasını hoş karşılamadı. Onları iki şey arasında muhayyer bırak: Ya onları öldürün ya da kendilerinden onlar kadar öldürülmesine karşılık onlardan fidye alın.*” Bunun üzerine Peygamber (s.a.) ashâbını çağırmış ve bunu onlara bildirmiştir. Ashâb “Ey Allah’ın Resûlü! Bunlar

⁵⁹⁶ Tirmizî, Siyer 18. Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, II, 176; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 118.

⁵⁹⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 22.

⁵⁹⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 209-210.

⁵⁹⁹ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 381-382.

aşiretimiz ve kardeşlerimizdir” diyerek fidye almayı ve kendilerinden, onlardan öldürülenler kadar kimsenin şehit olmasını tercih etmiştir.⁶⁰⁰

Buraya kadar incelemiş olduğumuz rivâyetlerde Cebrâîl’in gelerek Bedir esirleri konusunda Hz. Peygamber’i ve ashâbını iki seçenek arasında muhayyer bıraktığı anlatılmaktadır. Hadisin bazı rivâyetlerinde ise ashâbı iki seçenek arasında muhayyer bırakanın Cebrâîl değil Hz. Peygamber olduğundan söz edilmektedir.

Eş’as > İbn Sîrîn > Abîde,⁶⁰¹ İbn Uleyye > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde⁶⁰² ve Ezher b. Sa’d es-Semmân > İbn Avn > Muhammed b. Sîrîn > Abîde⁶⁰³ > Ali⁶⁰⁴ isnadları nakledilen rivâyetlere göre, Allah Resûlü ashâbını esirlerden fidye almak ile onları öldürmek arasında muhayyer bırakmış, ashâb fidye almayı tercih etmiştir.

Bedir esirlerinin fidye alınarak bırakılmaları veya öldürülmelerinden söz eden rivâyetler tespitlere göre bunlardan ibarettir. Elbânî tarafından sahîh kabul edilmiş olmasına rağmen⁶⁰⁵ hadisin isnadında ihtilaf edilmiş ve bazıları hadisi Abîde > Ali isnadı ile rivâyet etmiş, bazı muhaddisler ise Hz. Ali’yi zikretmeksizin hadisi Abîde’den nakletmişlerdir.

Buhârî, söz konusu hadisin İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde isnadı ile rivâyet edildiğini, bazılarının ise İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile rivâyet ettiklerini bildirmiş ve çoğunluğun bu hadisi İbn Sîrîn > Abîde isnadı ile mürsel olarak naklettiklerini söyleyerek Abîde > Ali tariki ile nakledilen rivâyetlerin zayıf olabileceğine işaret etmiştir.⁶⁰⁶ Dârekutnî, incelemeleri neticesinde Hişâm b. Hassân ve İbn Avn’ın hadisi Ali’den rivâyet ettiklerini ve bu ikisi hakkında ihtilaf edildiğini belirterek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 219-220.

⁶⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 358.

⁶⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 219.

⁶⁰³ Hâkim’in *Müstedrek*’inde rivâyetin Muhammed b. Avn > Ali isnadı ile geldiği görülmekte ise de bunun müstensihlerden veya baskıdan kaynaklanan bir hata olduğu açıktır. Aynı hata hadisi Hâkim’den rivâyet eden Beyhakî’nin *es-Sünenü’s-suğrâ*’sında da bulunmaktadır. Fakat Beyhakî’nin diğer iki eseri *es-Sünenü’l-kübrâ* ve *Delâilu’n-nübüvve*’de yine Hâkim’den gelen rivâyetle Muhammed > Abîde denilmiştir. Hadisin diğer rivâyetleri göz önüne alındığında da doğrusunun bu olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁴ Hâkim, *Müstedrek*, II, 262; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 522-523, IX, 116, *es-Sünenü’s-suğrâ*, II, 423-424, *Delâil*, III, 139-140.

⁶⁰⁵ Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, II, 110.

⁶⁰⁶ Bk. Tirmizî, *İlel*, s. 258-259; Elbânî, *İrvâu’l-galîl*, V, 48-49.

Bu hadisi Ebû Üsâme, Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile müsned olarak rivâyet etmiştir. Sevrî de ona tabi olmuştur. Ebû Davud el-Hafrî ise, Yahya b. Ebî Zâide > Sevrî > Hişâm isnadı ile muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Bu ikisi dışındakiler ise Hişâm b. Hassân'dan mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

İbn Avn rivâyetine gelince; bu hadisi İbrahim b. Ar'are, Ezher b. Sa'd es-Semmân yolu ile İbn Avn'dan müsned (muttasıl) olarak rivâyet etmiştir. Hâlid b. Hâris, Osmân b. Ömer, Muâz b. Muâz ise ona muhalefet etmiş ve İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde isnadıyla mürsel olarak nakletmişlerdir. Hadisin mürsel olması daha doğrudur.⁶⁰⁷

Hadis, isnad yönünden problemlili olmakla birlikte metin yönünden de bazı eleştirilere uğramıştır. Özellikle *“Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) âhireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu”*⁶⁰⁸ âyetleri, esirlerden alınan fidyeden dolayı mü'minleri uyarmakta ve bu yapmış oldukları işin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Fidyeye alınması, Yüce Allah'ın muhayyer bıraktığı bir durum olsaydı bu takdirde mü'minlerin uyarılmasına gerek kalmazdı. Bu nedenle bu âyetler, söz konusu hadisin zayıf olduğunun en önemli delili durumundadır.

Turbuşî (ö. 661/1262), âyetin zâhirinin delâlet ettiği şeye ve Bedir esirleri konusundaki sahîh rivâyetlere⁶⁰⁹ muhalefetinden dolayı hadisi “müşkil” saymıştır. Çünkü fidye alma işi re'ye dayanmaktadır ve bundan dolayı mü'minler uyarılmıştır. Eğer muhayyerlik hükmü vahye dayanmış olsaydı o zaman mü'minler uyarılmazdı. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz...”*⁶¹⁰ Şu âyet de Uhud savaşından sonra kendilerinden yetmiş kişinin öldürülmesinin sebebini ortaya koymuştur. *“(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet,*

⁶⁰⁷ Bk. Dârekutnî, *İlel*, IV, 30-32. Ayrıca bk. Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, V, 48-49.

⁶⁰⁸ Enfâl 8/67-68.

⁶⁰⁹ İbn Mesud'dan nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber'in ashâbla istişaresi neticesinde Hz. Ömer başta olmak üzere sahâbîlerin bir kısmı onların öldürülmesini, bir kısmı da ileride Müslüman olabilecekleri düşüncesi ise affedilmelerini istemiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 28-29 (I, 383-384). Hz. Ömer'den gelen rivâyette ise Hz. Peygamber Bedir esirleri konusunda Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'le istişare etmiş, Hz. Ebû Bekr, müşriklere karşı güçlenmeleri açısından fidye alınmasını, Hz. Ömer ise esirlerin öldürülmesini teklif etmiştir. Hadis için bk. Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 41-42; Müslim, Cihâd 58.

⁶¹⁰ Enfâl 8/67-68.

(Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi “Bu nasıl oluyor?” dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.”⁶¹¹ “Kendi kusurunuzdandır” sözü “fıde almanızdan dolayı” manasında yorumlanmıştır. Bu yorum ashâbdan Ali (r.a.)’dan da rivâyet edilmiştir. Muhtemelen Ali (r.a.), Hz. Peygamber’e Cebrâîl’in bu Kur’ân vahyini ve açıklamasını indirmesinden söz etmiş, ravilerden bazıları bu olayı karıştırarak yanlış aktarmıştır. Ayrıca bu rivâyette Süfyân’ın öğrencileri içinde Yahya b. Ebî Zekerîyya ferd kalmış ve bu hadisi ondan başka kimse Süfyân’dan rivâyet etmemiştir.⁶¹²

Tîbî (ö. 743/1342) gibi âyet ile hadis arasında muhalefet görmeyen ve bu ikisini uzlaştırmaya çalışanlar da vardır. Tîbî, bu olayı bir imtihan olarak değerlendirmiş ve Allah Teâlâ’nın bununla ashâbı imtihan ettiğini söylemiştir.⁶¹³ Ancak Aliyyu’l-Kârî (ö. 1014/1606), bu yoruma karşı çıkmış ve muhayyer bırakma durumunda uyarmanın olamayacağını, bu nedenle Tîbî’nin yorumunun yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁴

2. İslâmı Kabul Edene Kadar İnsanlarla Savaşmak

“Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın!”⁶¹⁵ âyeti ile müşrik ve kafirlerle savaşın İslâm’ın yayılmasına kadar devam ettirilmesi istenmiştir. Numan b. Sâlim tariki ile gelen bir rivâyete göre de Allah Resûlü (s.a.), kendisine Allah’tan başka ilah bulunmadığını kabul edinceye kadar insanlarla savaşmasının vahyedildiğini haber vermiştir. Rivâyet şöyledir:

Biz Medîne Mescidi’nde bir çadırın içinde iken Resûlullah (s.a.) yanımıza geldi ve orada şöyle buyurdu: “Bana lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmam vahyedildi (أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ).”⁶¹⁶

Nesâî bu hadisi İsrâîl b. Yunus > Simâk b. Harb > Numan b. Sâlim > (sahâbeden) bir kişi isnadı ile mürsel olarak rivâyet etmiştir. Burada hadisin sahâbî ravisinin kim olduğu belirtilmemiştir. Yine Nesâî’nin *Müctebâ*’sı ile *es-Sünenü’l-*

⁶¹¹ Al-i İmran 3/165.

⁶¹² Bk. Turbuştî, *Müeyesser*, III, 910; Tîbî, *Kâşif*, VIII, 19; Aliyyulkârî, *Mirkâtu’l-mefâtih*, VII, 528; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, V, 186.

⁶¹³ Tîbî, *Kâşif*, VIII, 19; Aliyyulkârî, *Mirkâtu’l-mefâtih*, VII, 528; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, V, 186.

⁶¹⁴ Aliyyulkârî, *Mirkâtu’l-mefâtih*, VII, 528; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, V, 186-187. Hadis ile ilgili yorumlar için bk. Tîbî, *Kâşif*, VIII, 19-20; Aliyyulkârî, *Mirkâtu’l-mefâtih*, VII, 527-530; Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, V, 185-187.

⁶¹⁵ Enfâl 8/39.

⁶¹⁶ Nesâî, *Tahrîmu’d-Dem* I, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 283. Hadisin aynı isnadla gelen bir başka rivâyeti için bk. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 163.

kübrâ'sında Züheyr > Simâk > Numan b. Sâlim isnadı ile tahrîc edilen ve metni zikredilmeyip bir önceki hadise atıf yapılan rivâyette bu sahâbînin Evs (b. Ebî Evs) olduğu zikredilmektedir.⁶¹⁷ Müsedded b. Müserhed rivâyetinde de hadisin sahâbî ravisinin Evs olduğu görülmektedir. Bu rivâyete göre, Evs şöyle demiştir:

Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve ona bir şey sordu. Ben de onun söylediklerini işitiyordum. Resûlullah (s.a.) ona "Onlara git ve onu öldürmelerini söyle" dedi. Sonra dönüp gittikten sonra adamı çağırdı ve "Belki de o lâ ilâhe illallâh diyordur" buyurdu. Adam "Evet, vallâhi (bunu söylüyor)" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Söyle onlara, adamı bıraksınlar. Bana lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmam vahyedildi. Lâ ilâhe illallâh dediklerinde ise helal kılacak bir durum hariç kanları bana haram olur. Hesapları ise Allah'a kalmıştır" buyurdu.

Bu hadisi Simâk'ten Ebû Avâne rivâyet etmiştir.⁶¹⁸ Hz. Peygamber'e, lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmasının vahyedildiğini bildiren rivâyetler bunlardan ibarettir. Hadisin diğer rivâyetleri ise lafız olarak farklıdır.

Şu'be > Numan b. Sâlim > Evs b. Ebî Evs isnadı ile gelen rivâyete göre;

Evs, (Resûlullah (s.a.)'e giden Sakîf) heyetinde idi. O, şöyle dedi: Hz. Peygamber'le bir çadırın içinde idim. Benim dışımda çadırın içinde bulunan herkes uyuyordu. Bir adam geldi ve Allah Resûlü'ne gizlice bir şey söyledi. Hz. Peygamber "Git, adamı öldür" dedi. Ardından onu çağırdı ve "O, Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve benim O'nun Resûlü olduğuma şehâdet ediyor mu?" diye sordu. Adam "Şehâdet ediyor" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet edinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bunu söylediklerinde ise İslâm'ın hakkı hariç kanları ve malları haram olur."⁶¹⁹

Hâtim b. Ebî Sagîra, bu hadisi Numan b. Sâlim > Amr b. Evs > Evs isnadı ile rivâyet etmiş⁶²⁰ ve Evs ile Numan b. Sâlim arasında bir başka ravi zikretmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî, Şu'be'nin, bu hadisi diğer ravilere göre daha iyi ezberlemiş olacağını

⁶¹⁷ Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 1, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 283. Züheyr tariki ile nakledilen Taberânî rivâyetinde "vahyedildi" yerine "emredildi" denilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 166.

⁶¹⁸ Busrî, *İthâf*, I, 137. Ebû Ya'lâ ve Taberânî de hadisi bu isnadla rivâyet etmişlerdir. Bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 64; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 166.

⁶¹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 622; Dârimî, *Siyer* 10; Ahmed b. Hanbel, V, 542 (IV, 8); Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 1; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 165-166.

⁶²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 556, VI, 480; Ahmed b. Hanbel, V, 543 (IV, 8-9); Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 1; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 115. Tahâvî rivâyetinde isnad Numan b. Amr b. Evs > Evs denilerek aktarılmıştır. Taberânî, hadisi İbn Ebî Şeybe tariki ile rivâyet etmiş olmasına rağmen bu rivâyet Hâtim > Simak > Numan > Amr b. Evs > Evs isnadı ile gelmiştir ve burada Simâk yanlışlıkla isnada dahil edilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 166.

söyleyerek,⁶²¹ Evs b. Ebî Evs'den gelen en sağlam rivâyetin Şu'be rivâyeti olduğuna işaret etmiştir.

“Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet edinceye kadar insanlarla savaşmam vahyedildi/emredildi” hadisinin sahâbî ravisinin Evs b. Ebî Evs olduğu ortaya çıkmaktadır. Evs hadisinin Simâk tariki ile gelen rivâyetlerinde “bana vahyedildi,” diğer rivâyetlerinde ise “bana emredildi” denilmiştir. Hadisin Enes b. Mâlik,⁶²² İbn Ömer,⁶²³ Ebû Hureyre,⁶²⁴ Câbir b. Abdullah,⁶²⁵ Muâz b. Cebel,⁶²⁶ Ebû Bekre,⁶²⁷ Semura b. Cündüb,⁶²⁸ Numan b. Beşîr,⁶²⁹ İbn Abbâs,⁶³⁰ Abdullah b. Amr b. Âs,⁶³¹ Cerîr b. Abdullah,⁶³² Ebû Mâlik el-Eşcaî⁶³³ ve Sehl b. Sa'd⁶³⁴ gibi sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerinde de “bana emredildi” denilmiş fakat hadisin sebab-i vurûdu ile ilgili bilgi verilmemiştir.⁶³⁵ Bu rivâyetlerde, hangi yükümlülükleri yerine getirinceye kadar müşrikler ile savaşa devam edileceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır.

⁶²¹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 170.

⁶²² Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, s. 147; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 482; Ahmed b. Hanbel, IV, 513-514, 578 (III, 199, 224-225); Buhârî, Salât 28; Ebû Dâvud, Cihâd 95; Tirmizî, İmân 2; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 190; Nesâî, Cihâd 1, Tahrîmu'd-Dem 1, İmân 15; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1072-1073.

⁶²³ Buhârî, İmân 17; Müslim, İmân 36; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 202.

⁶²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 557, VI, 480; Ahmed b. Hanbel, I, 93, 111, 177, III, 308, 391, 513, 652, 719, 785, 788, (I, 11, 19, 48-49, II, 345, 377, 423, 475-476, 502, 527, 528-529); Buhârî, Zekât 1, Cihâd 102, İstitâbe 3, İ'tisâm 2; Müslim, İmân 32-35; İbn Mâce, Mukaddime 9, Fiten 1; Ebû Dâvud, Zekât 1, Cihâd 95; Tirmizî, İmân 1; Nesâî, Zekât 2, Cihâd 1, Tahrîmu'd-Dem 1.

⁶²⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 67; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 556, VI, 480; Ahmed b. Hanbel, V, 28, 109, 126-127, 261 (III, 300, 332, 339, 394); İbn Mâce, Fiten 1; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an 88.

⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, VII, 381-382 (V, 545-546); İbn Mâce, Mukaddime 9; Bezzâr, *Müsned*, VII, 111-113; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 404.

⁶²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 392. Hadisin ravilerinden Abdullah b. İsa el-Hazzâz, kendisi ile ihticâc edilemeyecek derecede zayıf birisidir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 40.

⁶²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 24. Hadisin ravilerinden Mübârek b. Fedâle ihtilâflı bir ravidir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 41.

⁶²⁹ Bezzâr, *Müsned*, VIII, 192; Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 1.

⁶³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 162, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 331. Bu hadis zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 39-40.

⁶³¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 174-175.

⁶³² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 111. Hadisin ravilerinden İbrahim b. Uyeyne pek çok kimse tarafından zayıf kabul edilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 39.

⁶³³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 393-394. Ravileri güvenilir kimselerdir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 40.

⁶³⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 479-480. Zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 39.

⁶³⁵ Suyûtî, hadisin mütevâtir olduğunu iddia etmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 36-37.

Ebû Hureyre,⁶³⁶ Numan b. Beşîr, Câbir b. Abdillâh, Ebû Bekre, İbn Abbâs, Semura b. Cündüb, Cerîr, Ebû Mâlik el-Eşcaî ve Sehl b. Sa'd rivâyetlerinde müşriklerle savaşın “lâ ilâhe illallâh demelerine kadar” devam edeceğinden söz edilmektedir.

Abdullah b. Amr rivâyetinde “lâ ilâhe illallâh yanında namaz kılıp zekât verme” şartı vardır. İbn Ömer ve Muâz rivâyetlerinde “Allah’tan başka ilah olmadığına şehâdet edip namaz kılmak ve zekât vermek ayrıca Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek,” müşriklerin üzerinden kılıcın kaldırılması için şart koşulmuştur.

Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyetlerde ise kelime-i şehâdetin yanında namaz kılmak, Müslümanların kıblesine yönelmek ve Müslümanların kestiği gibi hayvan kesmekten söz edilmektedir.

Bütün bu rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde kelime-i şehâdetin yanında zikredilen namaz kılmak ve zekât vermek gibi yükümlülüklerin hadisin aslında bulunduğunu söylemek zordur. Özellikle rivâyetlerin büyük kısmında sadece “lâ ilâhe illallâh” şart olarak öne sürülmüştür. Ebû Hureyre’den nakledilen ve Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer’in zekât vermeyenlerle savaşılıp savaşılmayacağı konusundaki tartışmalarından söz eden rivâyetler, hadisin aslında namaz kılmak ve zekât vermek şartlarının bulunmadığına delil sayılabilir. Bu rivâyetlere göre, Hz. Ömer, zekât vermeyenlere savaş açan Hz. Ebû Bekr’e, onlarla savaşılmayacağını zira Hz. Peygamber’in “*Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bunu söyledikleri takdirde İslâm’ın hakkı dışında mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah’a kalmıştır*” buyurduğunu naklederek karşı çıkmıştır. Ebû Bekr ise namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağını, zira zekâtın malın hakkı olduğunu söylemiştir.⁶³⁷ Bu rivâyet, Hz. Ebû Bekr ve Ömer’in “namaz ve zekât” ile ilgili olarak Hz. Peygamber’den bu konuda bir şey işitmediklerine delildir.⁶³⁸ Bir başka

⁶³⁶ Sadece Ahmed b. Hanbel’in tahrîc etmiş olduğu bir rivâyette “*Allâh’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun Resûlü olduğuna şehadet edinceye, namaz kılıp zekât verinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi*” denilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, III, 308 (II, 345).

⁶³⁷ Hadis için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 43-44; Ahmed b. Hanbel, I, 111, 177 (I, 19, 47-48); Buhârî, Zekât 1, İstîtâbe 3, İ’tisâm 2; Müslim, İmân 32; Ebû Dâvud, Zekât 1; Tirmizî, İmân 1; Bezzâr, *Müsneid*, I, 334; Nesâî, Zekât 3, Cihâd 1, Tahrîmu’d-Dem 1; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 83; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 382-383.

⁶³⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 343-344.

ifade ile onlar, namaz kılmayan ve zekât vermeyenlerle savaşılacağına dair Hz. Peygamber'in bir şey söylediğine şahit olmamışlardır.

Sonuç olarak; söz konusu hadisin aslında “*bana vahyedildi*” ifadesi değil, “*bana emredildi*” ifadesi bulunmaktadır. Ancak her iki ifade Hz. Peygamber'in bu bilgisinin vahye dayandığını göstermektedir. Allah Resûlü bu bilgiyi Kur'ân dışı bir vahiyle almış olabileceği gibi Kur'ân'dan istinbat etmiş de olabilir. Kur'ân'da bu ikinci görüşü destekleyecek bazı âyetler bulunmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ Bakara sûresinde şöyle buyurmaktadır:

“Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şâyet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.”⁶³⁹

Taberî (ö. 310/923), Kurtubî (ö. 671/1273) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi müfessirler, Hz. Peygamber'e “insanlarla lâ ilahe illallâh deyinceye kadar savaşmasının emredildiğini” bildiren rivâyetlerin bu âyet ile olan bağlantısına dikkat çekmişlerdir.⁶⁴⁰

Allah Teâlâ, Tevbe sûresinde de şöyle buyurmuştur:

“Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayan, esirgeyendir. (...) Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür! Bir mü'min hakkında ne ahit tanırılar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir. Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”⁶⁴¹

Bu âyetlerde Allah Teâlâ, müşriklerle savaşılmasını hatta onların öldürülmelerini emretmekte ve bundan kurtuluşun tevbe edip namaz kılmak ve zekât vermek olduğunu bildirmektedir. Bu nedenle İbn Huzeyme (ö. 311/924) “*Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet edip namaz kılınmaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi*” hadisinin bu âyetlere dayandığını belirtmiştir.⁶⁴²

⁶³⁹ Bakara 2/193.

⁶⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 301; Kurtubî, *Câmi'*, III, 246; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, I, 525-526.

⁶⁴¹ Tevbe 9/1-5.

⁶⁴² Bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1072.

Bu yapılan nakillerden anlaşıldığına göre, “*lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşıma emri*”nin kaynağı kuvvetle muhtemel Kur’ân dışı bir vahiy değil Kur’ân vahyidir.⁶⁴³

3. Hâricîleri Öldürenlere Allah Teâlâ’nın Vaadi

Hiz. Peygamber’e Kur’ân dışında vahiy geldiğini haber veren rivâyetlerden birisi de Allah Teâlâ’nın Peygamberi’nin dili ile Hâricîleri öldürenlere vaatle bulunduğunu bildiren Hiz. Ali rivâyetidir. Sıffın Savaşı sırasında tahkim olayını kabul etmesi üzerine Hiz. Ali tarafında savaşan bazı kimseler, tahkimin “*Hüküm ancak Allah’ındır*”⁶⁴⁴ âyetine aykırı olduğunu söyleyerek Hiz. Ali’den ayrılmış ve Harûrâ denilen yere çekilmişlerdir. Bundan dolayı kendilerine Harûrîler de denmiştir.⁶⁴⁵

Harûrâ’da toplanan Hâricîlerin sayısının onikibin civarında olduğundan söz edilmektedir. İslâmî konuların şura yolu ile halledileceğini ve biatın yalnızca Allah Teâlâ’ya olduğunu söyleyen Hâricîlerle, Hiz. Ali bizzat kendisi görüştüğü gibi İbn Abbâs’ı da onlarla görüşmesi için göndermiş fakat onlardan yalnızca ikibin kadarı ikna olup geri dönmüş, diğerleri eski görüşlerini devam ettirerek gizlice Kufe’den ayrılıp Nehrevân’a gitmişlerdir. Hiz. Ali, onlara, meşru bir sebebe dayanmadıklarını, Kitap ve sünnet ile amel etmediklerini bildiren bir mektup yazarak kendisine itaat etmelerini emretmiştir. Ancak Hâricîler, bunu kabul etmedikleri gibi kendi görüşlerini benimsemediği gerekçesi ile Abdullah b. Habbâb b. Eret ve hamile karısını öldürmüş, ayrıca Osmân ve Ali’yi tekfir etmeyenin fasık olduğunu ve bu sebeple öldürülmesi gerektiğini ilan etmiş, kendi görüşlerinden olmayanlara hayat hakkı tanımamışlardır. Bunun üzerine Hiz. Ali, bunların üzerine yürümüş, kendilerine elçi olarak gönderdiği Kays b. Sa’d b. Ubâde ve Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin nasihatlerine uyarak ayrılan küçük bir grup dışında Hâricîlerin tamamına yakını öldürmüştür (17 Temmuz 658). Hâricîlerden, sadece dokuz kişinin bu savaştan kurtulduğundan söz edilmektedir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Benzeri bir yorum için bk. Erul, “Bir ‘Alan Taraması’nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-,” s. 181-182.

⁶⁴⁴ En’âm 6/57.

⁶⁴⁵ Bk. Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 162-163; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 225; Bağdâdî, *Fark*, s. 75; Fığlalı, “Hâricîler,” *DİA*, XVI, 169.

⁶⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Bağdâdî, *Fark*, s. 74-81; Şehristânî, *Milel*, I, 115-117; Fığlalı, “Hâricîler,” *DİA*, XVI, 169-170.

Hâricîler, İslâm toplumunda ortaya çıkan ilk fırka olma özelliğini taşımaktadırlar. Tahkimi kabul ettiği için Hz. Ali'yi, ayrıca Hz. Osmân'ı, Cemel savaşına katılanları, hakemleri, tahkimi ve hakemlerin verdikleri görüşleri kabul edenleri tekfir etmişlerdir. Onlara göre halifeye isyan câizdir. Fakat aralarında, Ali (r.a.)'ın küfrünün şirk olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Yine onlar, Necde el-Harûrî'nin taraftarları hariç büyük günah işleyen kimsenin küfre düştüğü konusunda da icmâ etmişlerdir.⁶⁴⁷

İsmail b. İbrahim (İbn Uleyye) > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn isnadı ile Abîde'den nakledilen şu rivâyette, Hz. Ali'nin Hâricîlerle savaşmasının ardında Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen bir vahyin etkisinin bulunduğu anlatılmaktadır:

Hâricîler'den söz edildi. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Onların içinde eli kısa -veya eli küçük- bir adam vardır. Şıarmayacağınızı bilsem size, onları öldürenlere Allah Teâlâ'nın Muhammed (s.a.)'in dilinden neler vaad ettiğini söyledim. Abîde dedi ki: “Sen bunları Muhammed (s.a.)'den işittin mi?” diye sordum. Üç kere “Ka'be'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, evet” dedi.⁶⁴⁸

Abdurrezzâk'ın Ma'mer > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile tahrîc ettiği rivâyete göre, Ali (r.a.), Nehrevân'da Hâricîler öldürüldükten sonra “Onların alameti, içlerinde eli küçük veya kısa birisinin bulunmasıdır. Onu arayın” diye emir vermiş, adam bulunduktan sonra “*Allah'a yemin olsun ki, onları öldüren kimselere Allah Teâlâ'nın, Peygamber'inin dili ile fazilet olarak nelere hükmettiğini şıarmayacağınızı bilsem size haber verirdim*” demiştir.⁶⁴⁹

Bu rivâyetlerde, Hâricîlerin öldürülmesinde Allah Teâlâ tarafından Peygamber'ine gönderilen Kur'ân dışı bir vahyin etkin olduğu hatta Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber vasıtası ile Hâricîleri öldürenlere çeşitli vaadlerde bulunduğu haber verilmektedir.

Hz. Ali'den rivâyet edilen “*Şıarmayacağınızı bilsem size, onları öldürenlere Allah Teâlâ'nın Muhammed (s.a.)'in dilinden neler vaad ettiğini söyledim*” hadisinin tüm rivâyetleri İbn Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile gelmektedir ve hadisi İbn Sîrîn'den

⁶⁴⁷ Bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 167-168; Bağdâdî, *Fark*, s. 73-74; Şehristânî, *Milel*, I, 115.

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 259 (I, 83). Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552; Müslim, *Zekât* 155; İbn Mâce, *Mukaddime* 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 397; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 231-232.

⁶⁴⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 149.

birçok kimse rivâyet etmiştir.⁶⁵⁰ Bezzâr, bu hadisi bir cemaatin Muhammed b. Sîrîn > Abîde > Ali isnadı ile rivâyet ettiklerini, Eyyûb, İbn Avn, Katâde, Yunus b. Ubeyd, Avn, Ebû Amr b. Alâ, Yezîd b. İbrahim ve Cerîr b. Hazm'ın bunlardan olduğunu söylemiştir.⁶⁵¹

Humeydî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'lerinde yer alan ve Ebû Kesîr el-Ensârî tariki ile Hz. Ali'den gelen bir başka rivâyet, önceki rivâyetlerin anlaşılması açısından önemlidir. Nehrevân'da Hâricîlerle savaşan ve onları öldürenlerin bundan dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissettiklerini fark eden Ali (r.a.), Resûlullah (s.a.)'in kendilerine “*Okun, av hayvanını delip geçtiği gibi dinden çıkacak ve atılan ok yaya geri dönmedikçe dine geri dönmeyecek bir kavmi*” haber verdiğini söylemiştir. Buna delil olarak da öldürülen Hâricîler arasında eli kısa ve bir memesi kadın memesi gibi olan ve bu memesinin etrafında yedi kıl bulunan siyah bir adamın⁶⁵² yer alacağını bildirerek onun aranmasını emretmiş, adam nehrin kenarında bulunmuştur.⁶⁵³

Hz. Ali'nin Nehrevân'da Hâricîlerle savaşa teşvik amacıyla insanlara yapmış olduğu hutbeden bahseden daha başka rivâyetler vardır. Bunlardan birisi Seleme b. Küheyl'den nakledilmiştir. Seleme şöyle demiştir: Bana Zeyd b. Vehb el-Cühenî haber verdi -ki, kendisi Hâricîler üzerine yürüyen orduda Hz. Ali ile birlikte imiş.- Hz. Ali şöyle şunları söylemiş:

Ey insanlar! Ben, Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu işittim: “Ümmetimden, Kur'ân okuyan bir kavim çıkacak. Sizin okuyuşunuzun onların okuyuşu yanında

⁶⁵⁰ Hadisin bu isnadla gelen rivâyetleri için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 94; Ahmed b. Hanbel, I, 288-289, 329, 349, 350, 402, 427-428 (I, 95, 113, 121, 122, 144, 155); Müslim, Zekât 155; Ebû Dâvud, Sünne 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 297; Bezzâr, *Müsned*, II, 170-173; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 165; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 229-230, 231; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 386; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 51, VI, 325, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 42.

⁶⁵¹ Bezzâr, *Müsned*, II, 170-171.

⁶⁵² Nehrevân'a giden Hâricîler, başlarına iki kişi tayin etmişlerdir. Bunlardan birisi Zü's-Südeyye olarak bilinen Hurkûs b. Züheyr el-Becelî'dir. Bk. Bağdâdî, *Fark*, s. 75-76. Muhtemelen hadiste sözü edilen kişi budur. Bu hadiste her ne kadar memesi kadın memesine benzeyen bir adam denilmiştense de diğer rivâyetlerde pazusunda kadın memesine benzer bir çıkıntı bulunacağı söylenmiştir. Bundan dolayı bu kişiye Zü's-Südeyye denmiş olmalıdır. Bağdâdî'nin naklettiğine göre, Nehrevân'da Hâricîleri öldüren Hz. Ali, savaştan sonra Zü's-Südeyye'nin bulunmasını emretmiş, bu kişi bir asmanın altında bulunmuştur. Bu kişinin koltuğunun altında kadın memesine benzer bir şey görmüşler, bunun üzerine Hz. Ali “Allâh ve Resûlü doğru söyledi” diyerek onun öldürülmesini emretmiştir. Bk. Bağdâdî, *Fark*, s. 80-81.

⁶⁵³ Rivâyet için bk. Humeydî, *Müsned*, I, 31-32; Ahmed b. Hanbel, I, 272 (I, 88); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 230-231. Benzeri bir rivâyet Târik b. Ziyâd [Ahmed b. Hanbel, I, 317, 409-410 (I, 107-108, 147); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 161-162], Ebû'l-Vadî [Tayâlisî, *Müsned*, I, 95; Ahmed b. Hanbel, I, 394 (I, 140-141)] tarikleri ile de yine Hz. Ali'den nakledilmiştir.

kıymeti yoktur. Sizin namazınız da onların namazı yanında bir şey değildir. Yine sizin orucunuz da onların orucuna göre bir kıymet ifade etmez. Onlar, Kur'ân okurlar ve bunun kendi lehlerine olacağını zannederler. Hâlbuki aleyhlerine olacaktır. Kıldıkları namaz köprücük kemiklerinden aşağıya geçmeyecektir. İslâm'dan, okun av hayvanını delip geçtiği gibi çıkacaklardır. Eğer onlarla savaşıyorlar, peygamberlerinin dilinden kendilerine nelerin takdir edilmiş olduğunu bilselerdi ameli bırakırlardı. Bu kavmin alameti şudur: “İçlerinde pazusu olup kolu bulunmayan⁶⁵⁴ bir adam olacak. Pazusunun ucunda meme ucu gibi bir çıkıntı, onun üzerinde de beyaz kıllar bulunacak.” (Hz. Ali devamla şöyle dedi:) Sizler, Muâviye ve Şamlılar üzerine gidiyor ve bunları sizin çocukunuza ve mallarınıza halef olmaları için bırakıyor musunuz? Allah'a yemin olsun ki, ben, onların bunlar olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü bunlar, dökülmesi haram olan kanı döktüler, halkın meradaki mallarını gasb ettiler. Siz besmele ile (onların üzerine) yürüyün...”⁶⁵⁵

Abdurrezzâk bu hadisi Abdumelik b. Ebî Süleyman vasıtası ile Seleme'den rivâyet etmiştir. Hadisin yine Abdumelik tariki ile gelen Abdullah b. Ahmed b. Hanbel rivâyetine göre, Hâricîlerin Nehrevân'da ayaklanmaları üzerine Hz. Ali ashâbına şöyle hitab etmiştir:

Şunlar, haram olan kanı döktüler, halkın meradaki mallarını gasb ettiler. Bunlar, sizin en yakın düşmanınızdır. Düşmanlarınızın (Şamlılar'ın) üzerine yürüdüğünüzde bunların sizin geride bıraktıklarınıza halef olmalarından korkuyorum. Resûlullah (s.a.)'i şöyle buyururken işittim. “Ümmetimden isyankâr bir grup çıkacak. Sizin namazınız onların namazına göre bir şey değildir. Sizin orucunuzun onların orucuna göre bir kıymeti yoktur. Sizin kıraatınız onların kıraatı yanında bir değer ifade etmez. Onlar, Kur'ân okurlar ve bunun kendi lehlerine olacağını zannederler, hâlbuki aleyhlerine olacaktır. Okudukları Kur'ân boğazlarından aşağıya geçmeyecektir. İslâm dininden, okun av hayvanını delip geçtiği gibi çıkacaklardır. Onların alameti, içlerinde pazusu bulunup kolu bulunmayan bir adamın olmasıdır. Pazusunun üzerinde meme ucu gibi bir parça, onun üzerinde de beyaz kıllar olacaktır. Onlarla savaşan ordudakiler, Peygamberlerinin dili ile kendilerine nelerin vaad edildiğini bilmiş olsalardı ameli bırakırlardı. Besmele ile onların üzerine yürüyün.”⁶⁵⁶

Hadisin aynı isnada sahip İbn Ebî Âsım rivâyetinde bazı lafız farklılıklarının yanı sıra Hz. Ali'nin “Onların üzerine yürüyen ordudakiler, Allah Teâlâ'nın, Peygamber'inin dili ile kendilerine ne hüküm verdiğini bilmiş olsalardı ameli bırakırlardı” denilmiştir.⁶⁵⁷ Görüldüğü gibi aynı isnadla gelen üç rivâyetten birisinde Allah Teâlâ'nın, diğer ikisinde ise Hz. Peygamber'in Hâricîleri öldürenlere vaadde

⁶⁵⁴ Burada o kişinin kolunun dirsekten aşağısının bulunmadığı kastedilmektedir.

⁶⁵⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 147-148. Hadisin Abdurrezzâk tariki ile nakledilen rivâyetleri için bk. Müslim, Zekât 156; Ebû Dâvud, Sünne 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 401-402; Bezzâr, *Müsned*, II, 197-198; Tahâvî, *Müşkil*, X, 249-253; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 295-296.

⁶⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 280 (I, 91-92). Bu rivâyet, Abdullah b. Ahmed'in ziyâdelerindendir. Hadisin son iki cümlesi rivâyette Hz. Peygamber'e ait gibi görünmekte ise de bu sözler aslında Hz. Ali'ye aittir.

⁶⁵⁷ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 399-400.

bulunduğundan söz edilmektedir. Zeyd b. Vehb tariki ile Hz. Ali'den gelen bu rivâyetler içinde, Ali (r.a.)'ın, hadiste sözü edilen kimselerle savaşanlara Allah Teâlâ tarafından değil Hz. Peygamber tarafından mükafat vaat edildiğinden söz ettiğini bildirenler daha doğru gözükmeştir. Bunun bir diğer delili Süveyd b. Gafele tariki ile yine Hz. Ali'den gelen şu rivâyettir.

Ali (r.a.) çarşıya çıkar ve “Allah ve Resûlü doğru söyledi” derdi. Ona “Senin, Allah ve Resûlü doğru söyledi sözün (ne anlama geliyor?)” denildi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: Allah ve Resûlü doğru söyledi. Size Resûlullah (s.a.)'den bir hadis rivâyet ettiğimde, Allah'a yemin olsun ki, gökten düşmek ve kuşların beni kapıp götürmesi işitmediğim bir şeyi Resûlullah (s.a.)'den işittim demek bana daha hoş gelir. Size kendi adıma bir şey söyleyecek olursam (o zaman durum değişir). Çünkü harb hiledir. Resûlullah (s.a.)'i şöyle buyururken dinledim: “Âhir zamanda yaşları küçük, akılları kıt birtakım insanlar gelecek. Onlar, yaratılmışların en hayırlıları gibi söz söyleyecekler ve Kur'ân okuyacaklar fakat okudukları Kur'ân boğazlarından aşağıya geçmeyecek, okun avı delip çıktığı gibi İslâm'dan çıkacaklar. Onların imanı boğazlarından aşağıya geçmez. Kim onlarla karşılaşır onları öldürsün veya onlarla savaşsın. Çünkü onları öldürmede, kıyâmet gününde onları öldürenler için ecir vardır.”⁶⁵⁸

Bu rivâyette Hz. Peygamber'in, sonradan ortaya çıkacak o kimseleri öldürenlere kıyâmet gününde sevap verileceğini bildirdiğinden söz edilmiş fakat bu bilgiyi Allah Teâlâ'dan aldığına işaret edilmemiştir. Bu konuda yine Hz. Ali'den gelen başka rivâyetler vardır. Ebû Meryem tariki ile nakledilen rivâyete göre, Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir:

“Bir topluluk, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkar. Onlar Kur'ân'ı okurlar fakat Kur'ân köprücük kemiklerinden aşağıya geçmez. Onları öldürenlere ve onların öldürdüğü kimselere müjdeler olsun. Onların (ortaya çıkacak o kimselerin) alameti eli kısa bir adamdır.”⁶⁵⁹

Hadisin Ebû Vâil Şakîk b. Seleme > Ali b. Ebî Tâlib isnadı ile nakledilen rivâyeti ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Âhir zamanda yaşları küçük, akılları kıt bir topluluk bulunacaktır. Onlar, insanların sözlerinin en güzellerini söylerler fakat okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar. Onlar yaratılmışların en kötüleridirler. Onları öldüren veya onların öldürdüğü kimselere müjdeler olsun.”⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 95; Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 157; İbnu'l-Cad, *Müsned*, s. 380; Ahmed b. Hanbel, I, 371 (I, 131); Buhârî, Menâkıb 25, Fezâilu'l-Kur'ân 36, İstîtâbe 6; Müslim, Zekât 154; Ebû Dâvud, Sünne 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 398-399; Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 26, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 312, V, 160-161; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 100.

⁶⁵⁹ Hadis için Ahmed b. Hanbel, I, 420 (I, 151); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 186. Hadisin “hasen li gayrihî” olduğu söylenmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), II, 431.

⁶⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 330-331. Ayrıca bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1864-1865.

Bu rivâyetlere göre Hz. Peygamber, söz konusu kimseleri öldürenlere sevap verileceğini haber vermiştir. Sadece Abîde rivâyetinde bu mükâfatın ne olduğunun Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından bildirildiğinden söz edilmektedir. Bu durumda ya Abîde ya da İbn Sîrîn, söz konusu mükâfatın Kur'ân dışı bir vahiyle alınmış olacağını düşünerek hadisi o lafızlarla rivâyet etmiş olmalıdır. Bu tür durumlara daha önce de örnekleri geçtiği gibi mânen rivâyetten dolayı zaman zaman rastlamak mümkündür.

Burada şöyle bir durum daha söz konusudur: İslâm cemaatine isyan eden ve Müslümanların mallarını ve kanlarını helal sayanlarla, öldürülmeyi göze alarak savaşan kimselerin sevap alacağı muhakkaktır. Bu nedenle bunlarla savaşacak kimselere verilecek mükâfatın mutlaka Allah Teâlâ tarafından bildirilmesi şartı getirilemez. Ayrıca diğer rivâyetlerde Hz. Peygamber'in onları öldürenleri müjdelediğinden söz edilmesi fakat ayrıca başka mükâfatlardan bahsedilmemesi de bu görüşü destekler mahiyettedir.

Hz. Ali dışında başka sahâbîlerden gelen rivâyetlerde de Hz. Peygamber'in o kimseleri öldürenlerin faziletinden söz ettiği görülmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik'ten, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

“Ümmetim içinde ihtilaf ve ayrılıklar çıkacaktır. Bir grup güzel sözler söyleyecek fakat işleri bozuk olacaktır. Onlar Kur'ân okuyacak fakat okudukları Kur'ân köprücük kemiklerinden aşağıya geçmeyecektir. Sizden birisi onların namazına göre kendi namazını, onların orucuna göre kendi orucunu değersiz görür. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar ve atılan ok geri gelmedikçe dine geri dönmezler. Onlar, yaratıkların en şerlileridir. Onları öldüren ve onların öldürdüğü kimselere müjdeler olsun. Onlar Allah'ın Kitabı'na çağırırlar fakat kendilerinde ondan bir bilgi yoktur. Onlarla savaşan kimse Allah'a onlardan daha yakın olur.”
“Ey Allah'ın Resûlü! Onların alametleri nedir?” diye sordular. Hz. Peygamber, “Saçlarını tamamen kesmeleridir” buyurdu.⁶⁶¹

Abdullah b. Mes'ûd'dan da, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Âhir zamanda yaşları küçük, akılları kıt bir kavim ortaya çıkar. Onlar, insanların en hayırlısı gibi söz söylerler. Ayrıca (sürekli) Kur'ân okurlar fakat okudukları Kur'ân köprücük kemiklerinden aşağıya geçmez. Okun avı delip geçtiği gibi İslâm'dan çıkarlar. Onlarla karşılaşan kimse onları öldürsün. Çünkü onları öldürmek, öldüren kimse için Allah katında bir ecir (sebebi)dir.”⁶⁶²

⁶⁶¹ Rivâyet için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 576 (III, 224); Ebû Dâvud, Sünne 27; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 133; Hâkim, *Müstedrek*, II, 269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 297.

⁶⁶² Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 553; Ahmed b. Hanbel, II, 75-76 (I, 404); İbn Mâce, *Mukaddime* 12; Tirmizî, *Fiten* 24; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 480.

Buraya kadar tetkik edilen rivâyetler, Hz. Peygamber'in, "Allah'ın Kitabı'nı okuyan fakat Allah Teâlâ'nın muradını anlayamayan ve bu nedenle dinden çıkan bazı kimselerin ortaya çıkacağını" bildiğini ve onları öldürenlere mükâfat verileceğinden söz ettiğini haber vermektedir. Zeyd b. Vehb el-Cühenî tariki ile nakledilen ve daha önce temas edilen rivâyette Hz. Ali bu kimselerin Hâricîler olduğunu söylemiştir. Ancak Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve bir bedevîye söylediği nakledilen *"Şunun soyundan öyle bir nesil gelecek ki, onlar güzelce Allah'ın Kitabı'nı okuyacaklar. Fakat Kur'ân, onların boğazlarından aşağıya geçmeyecek. Okun avı delip geçtiği gibi onlar da dinden çıkacaklar"* hadisinde, Hâricîlerden isim olarak bahsedilmemiştir. Hz. Peygamber'in isim vererek Hâricîleri ve Harûrîleri zikretmediğinin bir başka delili, Ebû Saîd el-Hudrî ve Sehl b. Huneyf rivâyetleridir.

Ebû Saîd el-Hudrî'ye Hz. Peygamber'den Harûrîler hakkında bir şey duyup duymadığı sorulduğunda o "Ben Harûrî nedir bilmiyorum. Hz. Peygamber'i *"Sizden sonra bir kavim gelecek..."* buyururken işittim" demiştir.⁶⁶³

Sehl b. Huneyf de, kendisine Hâricîler/Harûrîler⁶⁶⁴ hakkında Resûlullah (s.a.)'den bir şey işitip işitmediği sorulunca şöyle cevap vermiştir: Hz. Peygamber'i, eli ile Irâk tarafını göstererek şöyle buyururken işittim: *"Oradan Kur'ân okuyan fakat okudukları Kur'ân'ın köprücük kemiklerini geçmediği bir kavim çıkacak. Onlar, okun avı delip geçmesi gibi dinden çıkacaklar."*⁶⁶⁵

Buna göre, Hz. Peygamber, Hâricîleri ismen zikretmemiş, sadece ileride çıkacak olan bir kavmin özelliklerini haber vermiştir. Hz. Ali ordusundan ayrılıp bir grup oluşturarak Müslümanlara zarar vermeye başlayanlar, işte bu özellikleri taşımaları sebebi ile Hz. Peygamber'in haber verdiği kimseler olarak kabul edilmişlerdir. Gerçekten de Hâricîler, çok Kur'ân okuyup ibâdet eden kimseler olmalarına rağmen

⁶⁶³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, 560; Ahmed b. Hanbel, IV, 88 (III, 33-34); Buhârî, İstîtâbe 6; Müslim, Zekât 147; İbn Mâce, Mukaddime 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 411-412; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 520-521.

⁶⁶⁴ Sehl'den gelen bu hadisin bazı rivâyetlerinde Hâricîler, bazılarında ise Harûrîler denmiştir ki, bu Hâricî ve Harûrî kelimesinin birbiri yerine kullanıldığını göstermektedir.

⁶⁶⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, VII, 553; Ahmed b. Hanbel, V, 485 (III, 486); Buhârî, İstîtâbe 7; Müslim, Zekât 159; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 394; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 32; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 446.

Kur'ân'ı yanlış yorumlayıp Müslüman kanını helal sayacak kadar ileri gitmişlerdir. Bundan dolayı da kendileri ile savaşılmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî,⁶⁶⁶ İbn Ömer,⁶⁶⁷ Sehl b. Huneyf,⁶⁶⁸ Câbir b. Abdillâh,⁶⁶⁹ Enes b. Mâlik,⁶⁷⁰ İbn Mes'ûd,⁶⁷¹ Ebû Berze,⁶⁷² Râfî' b. Amr,⁶⁷³ Ebû Zer,⁶⁷⁴ İbn Abbâs,⁶⁷⁵ Ukbe b. Âmir,⁶⁷⁶ Ebû Bekre,⁶⁷⁷ Ammâr b. Yâsir,⁶⁷⁸ Hz. Âişe,⁶⁷⁹ Ebû Ümâme⁶⁸⁰ ve Talk b. Ali'den⁶⁸¹ nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in "*Kur'ân okuyan fakat okuduğu Kur'ân'ın boğazlarından aşağıya geçmediği ve okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacak bazı insanların ortaya çıkacağını*" haber verdiğinden söz edilmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in bu sözü nerede ve ne için söylediği de belirtilmiştir.

⁶⁶⁶ Mâlik, Kur'ân 10; Tayâlisî, *Müsned*, II, 599-600; Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 146-147, 156-157; Humeydî, *Müsned*, II, 330; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, 560, 562; Ahmed b. Hanbel, IV, 11-12, 43, 86, 134, 143, 152, 162, 164, 172, 184 (III, 4-5, 15, 33, 52, 56, 60, 64, 65, 68, 73); Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ* 6, Menâkıb 25, Megâzî 62, Tefsîru'l-Kur'ân 9, Fezâilu'l-Kur'ân 36, Edeb 95, İstîtâbe 6, 7, Tevhîd 33, Tevhîd 57; Müslim, Zekât 143-148; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvud, Sünne 27; Nesâî, Zekât 79, Tahrimu'd-Dem 26.

⁶⁶⁷ Buhârî, İstîtâbe 6; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 211.

⁶⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, VII, 553; Ahmed b. Hanbel, V, 485 (III, 486); Buhârî, İstîtâbe 7; Müslim, Zekât 159; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 32.

⁶⁶⁹ Humeydî, *Müsned*, II, 534-535; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, VII, 559; Ahmed b. Hanbel, V, 160, 163-164 (III, 353, 354-355); Müslim, Zekât 142; İbn Mâce, Mukaddime 12; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 31.

⁶⁷⁰ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; Ahmed b. Hanbel, IV, 471, 490 (III, 183, 189); Ebû Dâvud, Sünne 27.

⁶⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 553; Ahmed b. Hanbel, II, 75-76 (I, 404); İbn Mâce, Mukaddime 12; Tirmizî, Fiten 24; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 480.

⁶⁷² Tayâlisî, *Müsned*, I, 493-494; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 195, VII, 559; Ahmed b. Hanbel, VI, 662-663, 670-671 (IV, 421-422, 424-425); Bezzâr, *Müsned*, IX, 294; Nesâî, Tahrimu'd-Dem 26.

⁶⁷³ İbn Mâce, Mukaddime 12.

⁶⁷⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 234; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553; Ahmed b. Hanbel, VII, 218 (V, 176); İbn Mâce, Mukaddime 12; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 301-302.

⁶⁷⁵ Tayâlisî, *Müsned*, III, 120; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, VII, 560; Ahmed b. Hanbel, I, 673 (I, 256); İbn Mâce, Mukaddime 12.

⁶⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 889 (IV, 145); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 159.

⁶⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, VI, 831-832 (V, 42); Hâkim, *Müstedrek*, II, 268.

⁶⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 395. Ammar'dan gelen bu rivâyet münker kabul edilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 254.

⁶⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 118. Hadisin bu rivâyeti, isnadındaki Amr b. Abdilgaffâr'ın metruk olmasından dolayı zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 259.

⁶⁸⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 264.

⁶⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 406-407.

Câbir b. Abdillâh'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.)'e Huneyn'den dönerken Ci'râne'de bir adam gelmişti. Bu sırada Bilâl'in elbisesi(nin eteği) içinde bir miktar gümüş vardı. Resûlullah (s.a.), bunları alıp halka dağıtıyordu. Adam "Ey Muhammed! Adaletli ol!" dedi. Hz. Peygamber *"Yazıklar olsun sana! Eğer ben adil olmazsam kim adil olabilir ki? Adil davranmamışsam o halde ben zarar ve hüsrandayım"* buyurdu. Daha sonra Ömer b. Hattâb'ın adamı öldürme teklifini geri çeviren Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Bu adam ve arkadaşları Kur'ân okurlar. Fakat okudukları Kur'ân köprücük kemiklerinden aşağıya geçmez. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar."*⁶⁸²

Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivâyetinde Resûlullah (s.a.)'e, bir ganimet dağıtımını esnasında Zü'l-Huveysıra veya oğlu gelerek adaletli olmasını söylemiş, Hz. Peygamber *"Yazıklar olsun sana! Eğer ben adil olmazsam kim adil olabilir ki? Adil davranmamışsam o halde zarar ve hüsrandayım"* buyurmuştur. Hz. Ömer'in onu öldürme teklifini geri çeviren Hz. Peygamber daha sonra şöyle buyurmuştur:

"Onu bırak. Onun öyle arkadaşları olacak ki, sizden birisi onların namazlarına bakıp kendi namazını, oruçlarına bakıp kendi orucunu değersiz görecektir. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar. Okun demir ucuna bakılır, bir şey görülmez. Demir kısmın okla birleştiği yere bakılır, bir şey görülmez. Okun ağaç kısmına bakılır, yine bir şey görülmez. Ardından okun tüylerine bakılır, yine bir şey görülmez. Çünkü ok, (hedefin içindeki) necâseti ve kanı geride bırakmıştır. Onların alameti, içlerinde pazularından birisinin kadın memesini veya sarkmış ve sallanan bir et parçasını andırdığı bir adamın bulunmasıdır. Onlar, insanların ayrılığa düştükleri bir zamanda ortaya çıkacaklardır."⁶⁸³

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir başka rivâyette ise onun şöyle dediği bildirilmektedir:

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Resûlullah (s.a.)'e Yemen'den tabaklanmış bir deri içerisinde toprağından ayrıştırılmamış bir miktar altın gönderdi. Resûlullah (s.a.) bunu dört kişi arasında paylaştırdı. Bunlar, Zeyd el-Hayr, Akra' b. Hâbis, Uyeyne b. Hısn ve Alkame b. Ulâse veya Âmir b. Tufeyl'dir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in ashâbından, Ensârdan ve diğer kimselerden bazıları rahatsızlık duydular. Resûlullah (s.a.), bunun üzerine "Hâlbuki ben gökte olanın emini iken

⁶⁸² Hadis için bk. Humeydî, *Müsned*, I, 534-535; Ahmed b. Hanbel, V, 160, 163-164 (III, 353, 354-355); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 169; Müslim, *Zekât* 142; İbn Mâce, *Mukaddime* 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 415; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 31; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 272; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 357, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 7.

⁶⁸³ Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 146-147; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562; Ahmed b. Hanbel, IV, 143 (III, 56); Buhârî, *Menâkıb* 25, *Edeb* 95, *İstitâbe* 7; Müslim, *Zekât* 148; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 404-406; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 159-160, VI, 355; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 441; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140-141; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 59; Hâkim, *Müstedrek*, II, 275.

ve bana gökyüzünün haberi sabah, akşam gelirken siz bana güvenmiyor musunuz?” diye sordu. Sonra gözleri çökük, elmacık kemikleri çıkık, alını yüksek, sakalı gür, izarını yukarı çekmiş, başı tıraş edilmiş bir adam geldi ve “Ey Allah’ın Resûlü! Allah’tan kork” dedi. Hz. Peygamber başını kaldırdı ve “Yazıklar olsun sana! İnsanlar arasında Allah’tan en çok korkması gereken kişi ben değil miyim?” buyurdu. Sonra (adam) arkasını dönüp gitti. Hâlid b. Velîd “Ey Allah’ın Resûlü! Onun boynunu vurayım mı?” dedi. Hz. Peygamber “Hayır, belki namaz kılıyordur” buyurdu. Bunun üzerine Hâlid “Nice namaz kılan vardır ki kalbinde olmayanı dile ile söyler” dedi. Resûlullah (s.a.) “Ben, insanların kalplerini açmakla, karınlarını yarmakla emrolunmadım” buyurdu. Arkasını dönüp giderken Hz. Peygamber adama baktı ve “Şunun soyundan öyle bir nesil gelecek ki, bunlar güzelce Allah’ın Kitabı’nı okuyacaklar. Fakat Kur’ân onların boğazlarından aşağıya geçmeyecek. Okun avı delip geçtiği gibi bunlar da dinden çıkacaklar” buyurdu.⁶⁸⁴

Önceki Câbir ve Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetlerinde bu olayın, Huneyn’den dönerken Ci’râne’de meydana geldiği bildirilmişken, bu rivâyette Hz. Ali’nin göndermiş olduğu bir altının dağıtım sırasında yaşandığından söz edilmektedir. Burada, Câbir rivâyetinin de desteklemesi sebebi ile Ebû Saîd’den gelen önceki rivâyetin kabulü daha uygun gözükmemektedir.

Bu rivâyetlerde sözü edilen kimselerin Hâricîler/Harûrîler olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁵ Yukarıda incelemiş olduğumuz rivâyetlerde Hz. Peygamber, onları öldürmeyi emretmiştir. Yine bazı rivâyetlerde onun, yetişirse onları Ad kavmi⁶⁸⁶ ya da Semud kavmi⁶⁸⁷ gibi tamamen öldüreceğinden söz edilmektedir.

İslâm âlimleri, tüm Hâricîlerin öldürüleceğini kabul etmemişlerdir. Burada Hâricîlere uygulanacak hükümlerdeki ihtilaf, bid’at ehlinin tekfir edilip edilmemesi meselesine dayanmaktadır.⁶⁸⁸ Şâfiîler ile cumhur ulemaya göre, Hâricîler tekfir edilmezler. Kaderiye ve Mutezile gibi fırkaların hükmü de böyledir.⁶⁸⁹ Bu bilgiler, her

⁶⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 11-12, (III, 4-5). Rivâyet için ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 599-600; Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 156-157; Ahmed b. Hanbel, IV, 172, 184 (III, 68, 73); Buhârî, *Ehâdîsu’l-Enbiyâ* 6, *Megâzî* 62, *Tevhîd* 23; Müslim, *Zekât* 143-146; Ebû Dâvud, *Sünne* 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 395; Nesâî, *Zekât* 79, *Tahrîmu’d-Dem* 26; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 492-493; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 185-187.

⁶⁸⁵ Bk. Tirmizî, *Fiten* 24; Şehristânî, *Milel*, I, 115.

⁶⁸⁶ Tayâlisî, *Müsned*, II, 599-600; Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 156-157; Ahmed b. Hanbel, IV, 172, 184 (III, 68, 73); Buhârî, *Ehâdîsu’l-Enbiyâ* 6, *Tevhîd* 23; Müslim, *Zekât* 143; Ebû Dâvud, *Sünne* 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 395; Nesâî, *Zekât* 79, *Tahrîmu’d-Dem* 26.

⁶⁸⁷ Buhârî, *Megâzî* 62; Müslim, *Zekât* 144; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 492-493; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 185-187.

⁶⁸⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, III, 614.

⁶⁸⁹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, V, 508.

ne kadar bid'at bir fırka olarak kabul edilse de Hâricîlerin tamamının tekfir edilmediğini ve edilemeyeceğini göstermektedir. Bu durumda da onlarla savaşılmasına imkân yoktur. Bu nedenle İslâm âlimleri, Hâricîlerle ve benzeri bid'at ehli ve bâgî fırkalarla, İslâm cemaatinin görüşlerine aykırı görüşler benimsedikleri ve Müslümanlara isyan ettikleri takdirde kendilerini uyardıktan ve tehdit ettikten sonra savaşmanın vacip olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın.”*⁶⁹⁰ Ancak savaştan sonra yaralıları ve esirleri öldürülmez, kaçanları kovalanmaz ve malları da yağmalanmaz. Cemaate muhalefet eder fakat isyan etmez ve Müslümanların ahkâmına tabi olurlarsa, bunların hükümleri, diğer Müslümanların hükümleri gibi olur ancak tövbe etmeleri istenir.⁶⁹¹

Hâricîler, Kur'ân okumaya çok düşkün olmalarına rağmen Kur'ân'daki bazı âyetleri yanlış yorumlamaları neticesinde Hz. Ali ve Hz. Osmân'ı tekfir etmeyenleri ve tahkimi kabul edenleri tekfir etmiş ve bu nedenle işi Müslümanların kan ve mallarını helal saymaya kadar götürürerek, bazı Müslümanları öldürüp mallarına el koymuşlardır. Hz. Ali, onları bu görüşlerinden döndürmek için büyük çaba sarfetmişse de bir neticeye ulaşamamış, sonuçta Müslümanları öldürüp mallarına zarar verdikleri için onlarla savaşmak zorunda kalmıştır.

Bu konuda incelemiş olduğumuz rivâyetlerin biri hariç diğerlerinde Hz. Peygamber'in Kur'ân dışı vahiy aldığına dair bir ifade yer almamaktadır. Abîde rivâyetindeki ifadelerin ise, hadisin diğer rivâyetleri ile karşılaştırıldığında Hz. Ali'ye ait olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle Abîde rivâyeti, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını ispat edecek kuvvette değildir. Ancak gelecekte olacak bir hadiseyi haber veren Hz. Peygamber'in bu bilgisinin ardında rivâyetlere yansımayan gizli bir Kur'ân dışı vahyin bulunması ihtimali ise yüksektir.

C. FEZÂİL İLE İLGİLİ HADİSLER

Hadis kitaplarında “Fezâil” isimli müstakil bölümlerde Hz. Peygamber'in faziletinin yanında sahâbîlerden bazı kimselerin, bazı yer, bölge ve şehirlerin ya da kabile ve aşiretlerin faziletine dair hadisler yer almaktadır. Bunlardan Hz.

⁶⁹⁰ Hucurât 49/9.

⁶⁹¹ Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, III, 613-614.

Peygamber'in, Medîne'nin ve Eslem ile Gıfâr kabilelerinin faziletlerine dair bazı rivâyetlerde, Kur'ân dışı bir vahiyden söz edilir.

1. Hz. Peygamber'in Fazileti

Asla bir benzeri meydana getirilemeyecek olan Kur'ân, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesidir ve onun peygamberliğinin de en büyük delili durumundadır. Buna rağmen, bazı rivâyetlere göre Allah Resûlü, kendisine Kur'ân'ın yanısıra onun bir benzerinin daha verildiğini haber vermiştir. Bu bilgi, "Erîke hadisi"nin bazı rivâyetlerinde yer almakta olup hem Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığına hem de bu vahiylerin çokluğuna işaret etmektedir. Bu rivâyetin kaynağı ise Mikdâm b. Ma'dîkerîb'dir. Mikdâm'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Dikkat edin! Bana Kitap (Kur'ân) ve onunla birlikte onun bir benzeri verildi (أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ). Dikkat edin! Koltuğuna kurulmuş karnı tok bir adamın şöyle demesi yakındır: "Size şu Kur'ân yeter. Onda helal olarak neyi bulursanız onu helal sayın. Onda haram olarak bulduklarınızı da haram kabul edin." Dikkat edin! Ehlî eşeklerin ve yırtıcı hayvanlardan azı dişli olanların etleri ile antlaşmalı olan kimselerin kaybettiği mallar size helal değildir. Ancak sahibinin ihtiyaç duymadığı yitik mallar bu hükmün dışındadır. Kim bir kavme misafir olursa onların, onu misafir etmeleri gerekir. Eğer misafir etmezlerse bu kimse, kendisine ikramda bulunmaları gereken miktar kadar alarak onları cezalandırabilir."⁶⁹²

Bu hadiste Allah Resûlü öncelikle, kendisine Kur'ân'la birlikte onun bir benzerinin verildiğini söylemiş, ardından sünnetin de Kur'ân'ın yanında ikinci bir şer'î delil olduğunu vurgulayarak Kur'ân'la yetinme ve sünneti devre dışı bırakma düşüncesini tenkit etmiştir.

Mikdâm b. Ma'dîkerîb'den gelen bu hadis, isnad açısından sahîh olup⁶⁹³ pek çok kaynakta yer almaktadır ve rivâyetler arasında manayı değiştirmeyecek bazı ufak lafız farklılıkları bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve Mervezî rivâyetlerinde "*Dikkat edin! Bana Kitap ve onunla birlikte onun bir benzeri verildi. Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onunla birlikte onun bir benzeri verildi*"⁶⁹⁴ denilmiştir. Taberânî rivâyetinde ise "*Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onunla birlikte onun bir benzeri verildi*"⁶⁹⁵ denilerek

⁶⁹² Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 851-852 (IV, 130-131); Ebû Dâvud, Sünne 5; Mervezî, *Sünne*, s. 187-188, 270; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 33, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 137; Âcurrî, *Şeria*, s. 43; İbn Batta, *İbâne*, I, 145-146; Beyhakî, *Delâil*, VI, 549; Hatîb, *Kifâye*, s. 8, *Fakîh*, I, 262-264.

⁶⁹³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/2, 871-873.

⁶⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 851-852 (IV, 130-131); Mervezî, *Sünne*, s. 187-188.

⁶⁹⁵ Taberânî, *Şâmiyyîn*, II, 137.

Kitap yerine Kur'ân lafzı zikredilmiştir. Hadis bu lafızlarla yalnızca Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm isnadı ile nakledilmiştir. Hadisi Abdurrahmân'dan ise Harîz b. Osmân, Mervân b. Ru'be ve Amr b. Ru'be rivâyet etmişlerdir. Harîz'den gelen rivâyetlerde “*Bana Kitap/Kur'ân ve onunla birlikte onun bir benzeri verildi*”;⁶⁹⁶ Mervân ve Amr b. Ru'be rivâyetlerinde ise “*Bana Kur'ân/Kitap ve onun bir dengi verildi*”⁶⁹⁷ denilmiştir.

Hasan b. Câbir el-Lahmî > Mikdâm b. Ma'dîkerib isnadı ile nakledilen rivâyetlerde Erîke ile ilgili kısım mevcut olmakla birlikte “*Kîtab/Kur'ân ve bir benzeri/dengi verildi*” kısmı yer almamıştır.⁶⁹⁸ Hadisin bazı rivâyetlerinde ise Hz. Peygamber'in Erîke hadisini Hayber'de söylediği bildirilmektedir.⁶⁹⁹

Sâlih b. Yahya b. Mikdâm'ın, dedesi Mikdâm'dan naklettiği rivâyette ise Mikdâm'ın bu hadisi Hâlid b. Velîd'den aldığı görülmektedir.⁷⁰⁰ İbn Hacer, Hâlid kanalı ile gelen hadisin “şâz” ve “münker” olmakla eleştirildiğini belirtmiştir. Bu eleştirilerin sebebi, hadiste Hâlid'in Hayber'e katıldığından söz ediliyor olmasıdır. Bu ise hatalıdır. Zira sahîh olan görüşe göre Hâlid b. Velîd, Hayber savaşından sonra Müslüman olmuştur. Bu nedenle onun Hayber'in fethinde Müslümanlar arasında bulunmuş olmasına imkân yoktur.⁷⁰¹

Hâlid b. Ma'dân tariki ile Mikdâm'dan nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber insanlara hitap edip antlaşmalı kimselerin mallarının haksız olarak nasıl helal olabileceğini sormuş, ardından da (bazı kimselerin) “Allah'ın Kitab'ında helal olarak bulduklarımızı helal, haram olarak bulduklarımızı da haram sayarız” dediklerinden söz ederek, “*Ben de antlaşmalı kimselerin mallarını ve azı dışlı hayvanların etini haram*

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 851-852 (IV, 130-131); Ebû Dâvud, Sünne 5; Mervezî, Sünne, s. 187-188, 270; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, IX, 33, Müsnedü's-şâmiyyîn, II, 137; Âcurrî, Şeria, s. 43; İbn Batta, İbâne, I, 145-146; Hatîb, Kifâye, s. 8, Fakîh, I, 263-264.

⁶⁹⁷ Mervezî, Sünne, s. 270-271; Tahâvî, Meâni'l-âsâr, III, 516; İbn Hibbân, Sahîh, I, 173; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, IX, 33, Müsnedü's-şâmiyyîn, III, 103-104; Dârekutnî, Sünen, IV, 190-191; İbn Batta, İbâne, I, 146; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 556-557; Hatîb, Fakîh, I, 262-263.

⁶⁹⁸ Bk. Tirmizî, İlm 10; İbn Mâce, Mukaddime 2; Dârimî, Mukaddime 49; Mervezî, Sünne, s. 188; Tahâvî, Meâni'l-âsâr, III, 515-516; Taberânî, Müsnedü's-şâmiyyîn, III, 137-138; Dârekutnî, Sünen, IV, 190.

⁶⁹⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 856 (IV, 132); Hâkim, Müstedrek, I, 210.

⁷⁰⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, V, 748-749 (IV, 89-90); Ebû Dâvud, Et'ime 32; İbn Ebî Âsım, Âhâd, s. 134-135; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, III, 9-10, IX, 27; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, I, 208.

⁷⁰¹ Bk. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 812.

kılıyorum” buyurmuştur. Bu rivâyette ayrıca Hâlid b. Velîd’in, Hayber fethinde Müslümanlar safında yer aldığı belirtilmektedir.⁷⁰²

Erîke hadisinin bir diğer sahâbî ravisi İrbâd b. Sâriye’dir. Ondan nakledilen rivâyetlerde de Hz. Peygamber’in bu sözleri Hayber’de söylediği bildirilmektedir. İrbâd rivâyeti, lafız açısından Mikdâm rivâyetinden bazı noktalarda farklılıklar gösterse de bu rivâyetlerde “Erîke”den ve Hz. Peygamber’in helal ve haram kılma yetkisinden söz edilmektedir. Fakat bunların hiçbirisinde Hz. Peygamber’in, “*Bana Kur’ân ve bir benzeri verildi*” buyurduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır.⁷⁰³

Hadisin Ebû Râfi‘ rivâyetlerinde de “Erîke”den söz edilmektedir. Bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber “Sizden hiç kimseyi, koltuğuna kurulmuş, emrettiğim ve nehyettiğim bir konu kendisine geldiğinde ‘bilmiyoruz, biz, Allah’ın Kitabı’nda bulduğumuza tabi oluruz’ derken bulmayayım” buyurmuştur.⁷⁰⁴ Bu rivâyetlerde de Hz. Peygamber’in “*Bana Kur’ân ve bir benzeri verildi*” buyurduğundan söz edilmemektedir.

Hz. Peygamber’in Hayber’de ehlî eşeklerin, azı dişli hayvanların ve pençeli kuşların etini haram kıldığı pek çok rivâyette haber verilmektedir.⁷⁰⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Hayber’de ehlî eşeklerin etinin haram kılınması ile ilgili hadisi Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdullah, Berâ b. Âzib, İbn Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik, İrbâd b. Sâriye, Ebû Sa‘lebe el-Huşenî, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Seleme b. Ekva‘, Hakem b. Amr el-Gıfârî, Mikdâm b. Ma‘dikerib, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Abdullah b. Abbâs, Sâbit b. Vedîa, Ebû Suleyk el-Bedrî, Abdullah b. Amr, Zâhir el-Eslemî, Ebû

⁷⁰² Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, IX, 27.

⁷⁰³ Bk. Ebû Dâvud, Harac 31; Tirmizî, İlm 10; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 260; Mervezî, *Sünne*, s. 271-272; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, I, 400-401.

⁷⁰⁴ Bk. Ebû Dâvud, *Sünne* 5; İbn Mâce, *Mukaddime* 2; Ahmed b. Hanbel, VII, 905 (VI, 8); Şâfiî, *Müsned*, s. 402; Humeydî, *Müsned*, I, 252; Rûyânî, *Müsned*, I, 282, 285; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 516; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VI, 249, 301, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, I, 400-401; Âcurrî, *Şerîa*, s. 42-43; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 190; Hâkim, *Müstedrek*, I, 209, 210; İbn Abdilber, *Câmi*, s. 483-484.

⁷⁰⁵ Hz. Peygamber’in Hayber’de bazı şeyleri haram kıldığını bildiren rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 248, 308, 398, 852, II, 268, 552, III, 362, IV, 164, 284, 312, V, 84, 87-88, 240, 644-645, 748-749, 844, VI, 88-89, 566 (I, 79, 103, 142, 339, II, 21, 143, II, 366, III, 65, 111, 121, 322, 323, 385, IV, 48, 89-90, 127, 194, 383); Dârimî, *Edâhî* 22, *Nikâh* 16; Buhârî, *Farzu’l-Humus* 20, *Megâzî* 39, *Nikâh* 32, *Zebâih* 27, *Hayl* 4; Müslim, *Nikâh* 29-32, *Sayd* 26-30, 32-37; İbn Mâce, *Zebâih* 13, *Sayd* 13; Ebû Dâvud, *Et’ime* 32-33; Tirmizî, *Nikâh* 29, *Sayd* 9, 11, *Et’ime* 6; Nesâî, *Nikâh* 71, *Sayd* 31, 33, *Dahâyâ* 43.

Hureyre ve Hâlid b. Velîd'in rivâyet ettiklerini bildirmiştir.⁷⁰⁶ Bu rivâyetlerden yalnızca Mikdâm b. Ma'dîkerib, İrbâd ve Ebû Râfi' rivâyetlerinde "Erîke" ile ilgili kısım yer almaktadır.⁷⁰⁷

Hiz. Peygamber'in "*Bana Kitap ve bir benzeri verildi*" buyurduğunu bildiren rivâyet ise yalnızca Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm isnadı ile nakledilmiştir. Hadisteki "*bir benzeri*" kısmı sünnet olarak tefsir edilmiş⁷⁰⁸ ve ilim ehlinin kanaatinin de bu yönde olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁹ Hattâbî (ö. 388/998) "*Bana Kitap ve onun bir benzeri verildi*" hadisini şöyle açıklamaktadır:

Bu hadis iki anlamda yorumlanabilir: Birincisi; Ona metlûv olan zâhirî vahyin verilmesi gibi metlûv olmayan bâtînî vahyin de verilmiş olmasıdır. İkincisi ise, ona metlûv vahiy olan Kitap ile beyânın verilmiş olmasıdır. Beyân da Hiz. Peygamber'in Kitap'ta bulunan hükümlerin umûmî ve husûsî olanlarını açıklaması, Kur'ân üzerine ilave hükümler getirmesi ve Kitap'ta bulunmayan hükümler koymasındır. Böylece sünnetin koyduğu hükümlerin vücûbu ve onlarla amelin gerekliliği aynen tilâvet edilen Kur'ân gibi olur.⁷¹⁰

Hiz. Peygamber'in "*Bana Kur'ân ve bir benzeri verildi*" buyurduğunu bildiren bu hadis, her ne kadar isnad açısından sahîh kabul edilse de⁷¹¹ gizli bir illete sahiptir. Hadisin sahâbî ravisi Mikdâm b. Ma'dîkerib'in hicrî 87 yılında 91 yaşında iken vefat ettiği bildirilmiştir.⁷¹² Bu durumda onun hicretten 4 yıl önce doğduğu anlaşılmaktadır. Hayber'in fethinin ise hicretin yedinci yılında gerçekleştiği dikkate alındığında⁷¹³ Mikdâm'ın bu tarihte 11 veya 12 yaşlarında olması gerekir ki, bu da onun Hayber'in fethinde bulunamayacağı anlamına gelir. Öyle ise Mikdâm, bu hadisi bizzat kendisi işitmemiş, başka bir sahâbîden almıştır. Bu sahâbînin bazı rivâyetlerde Hâlid b. Velîd olduğu söylenmekte ise de onun da Hayber'e katılmadığı bilindiğinden bu sahâbî bir başkası olmalıdır. Ancak bu konuya ışık tutacak herhangi bir rivâyet tespit

⁷⁰⁶ Bk. İbn Kayyim, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, X, 281.

⁷⁰⁷ Erîke hadisi ile ilgili değerlendirmeler için bk. Özafşar, "Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti," s. 20-33; Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 66-68 (144 no'lu dipnot); Aktepe, *Sünnet Anlayışı*, s. 62-64 (152 no'lu dipnot); Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 126-134.

⁷⁰⁸ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 222; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 401.

⁷⁰⁹ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 358.

⁷¹⁰ Bk. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, IV, 275-276. Beyhakî de hadisi bu manada yorumlamıştır. Bk. Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XII, 355.

⁷¹¹ Bk. Elbânî, *Sahîha*, VI/2, 871-873.

⁷¹² İbn Hacer, *İsâbe*, III, 1882. Hicrî 83 veya 86 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Bk. İbn Hacer, a.y.

⁷¹³ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 634; İbn Hişâm, *Sîre*, III, 279. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 589-590.

edilememiştir ve rivâyet bu hali ile bir sahâbî mürselidir. Hadis usûlünde sahâbî mürselinin delil olarak kabul edilmesinde bir problem yoksa da böyle önemli bir konuda daha güvenilir rivâyetlere ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Ayrıca hadisin bazı rivâyetlerinde “*Bana Kur’ân ve bir benzeri verildi*” ifadesinin yer almadığı düşünüldüğünde rivâyetin bu hali ile Kur’ân dışı vahye delil olması, tartışılabilir bir durumu yansıtmaktadır.

2. Medîne’nin Fazileti

Mekke ve çevresinin harem bölge olduğunu Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de haber vermektedir.⁷¹⁴ Bazı rivâyetlerde Medîne’nin de harem bölge olduğu bildirilmekte hatta Ebû Hureyre’den nakledilen bir rivâyet, bu hükmün kaynağının Kur’ân dışı bir vahye dayandığından söz etmektedir. Bu rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Benim dilimle Medîne’nin iki kara taşlığının arası harem kılındı (*حُرِّمَ عَلَى لِسَانِي مَا بَيْنَ لَابَتَيِ الْمَدِينَةِ*).” Allah Resûlü, daha sonra Hâriseoğullarına gitmiş ve onlara “Ey Hâriseoğulları! Sizin harem bölgesinden çıktığınız görüşündeyim” demiş, ardından bir müddet düşünmüş ve “Bilakis, siz harem bölgesi içindesiniz” buyurmuştur.⁷¹⁵

Hadis, Ubeydullâh b. Ömer > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre isnadı ile rivâyet edilmiştir. Yine Ubeydullâh tariki ile nakledilen başka rivâyetlerde Allah Resûlü’nün “*Allah Teâlâ, benim dilimle Medîne’nin iki kara taşlığının arasını harem kıldı*” buyurduğundan söz edilmektedir.⁷¹⁶

Ubeydullâh b. Ömer dışında Saîd’den rivâyette bulunan diğer raviler, vahiyden ya da Allah Teâlâ’nın yönlendirmesinden söz etmemişlerdir. Muhammed b. Aclân > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre isnadı ile gelen rivâyete göre, Ebû Hureyre “Resûlullah (s.a.), Medîne’nin iki kara taşlığının arasını harem bölge ilan etmiştir. Oranın ağacı kesilmez, av hayvanı kovalanmaz” demiştir.⁷¹⁷

Hadisin İbn Ebî Zi‘b > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre isnadı ile gelen rivâyetine göre Peygamber (s.a.), yola çıkmış ve Harre’de Sukyâ denilen yere varınca

⁷¹⁴ Neml 27/91; Kasâs 28/57; Ankebût 29/67.

⁷¹⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 153 (II, 286); Buhârî, Fezâilu’l-Medîne 1.

⁷¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 295; Ahmed b. Hanbel, III, 387 (II, 376); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-‘evsat*, I, 470, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XI, 154; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, IV, 112, VII, 196.

⁷¹⁷ İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 135.

şöyle buyurmuştur: *”Allahım! İbrahim senin kulun ve resûlündür. O, Mekke’yi harem bölge ilan etti. Allahım! Ben de İbrahim (a.s.)’ın Mekke’yi harem ilan ettiği gibi Medîne’nin iki kara taşlığının arasını harem ilan ediyorum.”*⁷¹⁸

Zem’a tariki ile Saîd b. Ebî Saîd’dan;⁷¹⁹ Abdurrahmân b. Yakub,⁷²⁰ Nâfi⁷²¹ ve Velîd b. Rabâh⁷²² tarikleri ile de Ebû Hureyre’den nakledilen rivâyetlerde Allah Resûlü, bir önceki rivâyette olduğu gibi Medîne’yi harem bölge ilan etmesine, İbrahim (a.s.)’ın Mekke’yi harem ilan etmesini gerekçe göstermiştir.

Saîd b. Müseyyeb tariki ile nakledilen diğer bir rivâyette Ebû Hureyre, *“Resûlullah (s.a.), Medîne’yi harem bölge ilan etti”* dedikten sonra Medîne’nin iki kara taşlığı arasında geyikleri görse dahi ürkütmeyeceğini söylemiş ve Medîne’nin on iki mil etrafının harem bölge olduğunu belirtmiştir.⁷²³

Ebû Sâlih’in Ebû Hureyre’den naklettiği rivâyette ise Peygamber (s.a.)’ın şöyle buyurduğu haber verilmektedir: *“Medîne haredir. Kim orada bir bid’at çıkarırsa veya bir bid’atçıyı barındırırsa Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olsun. Allah Teâlâ, kıyâmet gününde onun farz ya da nafile hiçbir ibâdetini kabul etmez.”*⁷²⁴

Görüldüğü gibi bu konudaki rivâyetlerin bir kısmı Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre isnadı ile gelmektedir. Hadisi Saîd’dan Ubeydullâh b. Ömer, İbn Ebî Zî‘b, Zem’a ve Muhammed b. Aclân rivâyet etmişlerdir. Bunlardan sadece Ubeydullâh, Hz. Peygamber’in, Medîne’yi Allah Teâlâ’dan gelen Kur’ân dışı bir vahiyle harem ilan ettiğini söylemektedir. Buna göre, Ubeydullâh b. Ömer’in hadisi tam olarak zabtedemediği ya da Hz. Peygamber’in bu hükmü vahye dayanarak vermiş olacağı düşüncesi ile hadisi bu lafızlarla rivâyet ettiği ortaya çıkmaktadır. Zira Hz.

⁷¹⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 262.

⁷¹⁹ Cenedî, *Fezâilu’l-Medîne*, s. 43.

⁷²⁰ İbn Mâce, *Menâsik* 104.

⁷²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 541.

⁷²² Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 496.

⁷²³ Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 260-261; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 295; Ahmed b. Hanbel, III, 136, 682 (II, 279, 487); Müslim, Hac 472; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 135; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 496; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 321.

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 447, 781-782 (II, 398, 526); Müslim, Hac 469; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 214, III, 17-18; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 321-322.

Peygamber'in "Ben de İbrahim (a.s.)'ın Mekke'yi harem ilan ettiği gibi Medîne'yi harem ilan ediyorum" buyurduğunu haber veren rivâyetler, bu hükmün Allah Resûlü'nün içtihadına dayandığını açıkça göstermektedir. Bu rivâyetler, sadece Ebû Hureyre'den değil Enes b. Mâlik,⁷²⁵ Ebû Saîd el-Hudrî,⁷²⁶ Ali b. Ebî Tâlib,⁷²⁷ Sa'd b. Ebî Vakkâs,⁷²⁸ Câbir b. Abdillâh,⁷²⁹ Abdullah b. Zeyd,⁷³⁰ Râfî' b. Hadîc,⁷³¹ Ubâde b. Sâmîr⁷³² ve Ebû Katâde⁷³³ gibi sahâbîlerden de nakledilmiştir.⁷³⁴

Mekke'nin harem kılındığı Kur'ân nassı ile sâbittir.⁷³⁵ Ancak Kur'ân'da Medîne'nin de harem olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir.⁷³⁶ Hanefîler dışındaki İslâm âlimleri, bu konudaki rivâyetlere dayanarak Medîne'nin de harem bölge olduğunu kabul etmişlerdir. Bu haramlık, ağaçların kesilmemesi ve avlanmanın yasak olması gibi hükümleri içermektedir. Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve fakihlerin çoğunluğu avlanmanın, Medîne'nin harem bölgesinde haram olduğu görüşündedirler.⁷³⁷ Hatta Hz. Peygamber'in Medîne'yi harem kılmasının, sadece av konusunda geçerli olduğu görüşünde olanlar da vardır.⁷³⁸

⁷²⁵ Mâlik, *Câmi'* 10; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 253-254; Ahmed b. Hanbel, IV, 385, 409-410, 616, 621 (III, 149, 159, 240, 242-243); Buhârî, Cihâd 71, 74, Ehâdisu'l-Enbiyâ 10, Megâzî 28, Et'ime 28, Daavât 35, İ'tisâm 16; Müslim, Hac 462; Tirmizî, Menâkıb 67; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 302; Cenedî, *Fezâilu'l-Medîne*, s. 21; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 495.

⁷²⁶ İbn Ebî Şeybe, VII, 296; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 485-486; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 436; Ebû Avâne, II, 214; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 324, 329.

⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 342-343 (I, 119); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 208; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 79-80; Dârekutnî, *Sünen*, III, 79.

⁷²⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 462 (I, 169); Devrakî, *Müsned*, s. 82; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 323.

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 260, (III, 393); Müslim, Hac 458; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 540; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 494, *Müşkil*, XII, 284-285; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 325.

⁷³⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 624 (IV, 40); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 184; Buhârî, Büyû' 53; Müslim, Hac 454; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 188; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 494, *Müşkil*, XII, 283-284; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 322.

⁷³¹ Ahmed b. Hanbel, V, 878-879 (IV, 141); Müslim, Hac 456; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 541; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 495; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 134, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 133, 134; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 323-324.

⁷³² Ahmed b. Hanbel, VII, 548, 574 (V, 317-318, 329); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 325. Bu rivâyete göre, Ubâde "Resûlullâh (s.a.), Medîne'nin iki kara taşığının arasını, İbrahim (a.s.)'ın Mekke'yi harem kıldığı gibi harem kıldı" demiştir.

⁷³³ Cenedî, *Fezâilu'l-Medîne*, s. 18-19, 45.

⁷³⁴ Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 511-512.

⁷³⁵ Neml 27/91; Kasâs 28/57; Ankebût 29/67.

⁷³⁶ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 540.

⁷³⁷ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 538-539; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 103.

⁷³⁸ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 537.

Medîne’de ağaç kesmek ve avlanmak gibi yasakları ihlal eden kimselere herhangi bir cezâî yaptırım belirlenmemiştir. Fakat bu yasakları çiğneyenler, Resûlullah’ın haram kıldığı bir işi yaptıkları için günahkâr olurlar. Buradan hareketle Hanefîler, Medîne’nin harem olmadığını söylemişlerdir.⁷³⁹ Zira Medîne’nin Kur’ân dışı bir vahiyle harem ilan edilmesi durumunda Mekke’de olduğu gibi söz konusu yasakları ihlal edenlerin cezalandırılmaları gerekli olurdu. Ancak durum böyle değildir. Hanefî âlimlerinden Tahâvî, Medîne’nin Kur’ân dışı bir vahiyle değil bizzat Hz. Peygamber’in içtihiadı ile belirlendiğinden söz ederek, buranın harem ilan edilme sebebi olarak şunları söylemiştir:

Peygamber (s.a.), Medîne’nin avını ve ağaçlarını haram ilan ettiğine dair gelen rivâyetlerde de belirtildiği üzere, Medîne’nin avını ve ağaçlarını haram kılmıştır. Fakat onun haram kılması, Mekke’nin avına dokunulmasının ve ağaçlarının kesilmesinin haramlığı gibi değildir. Aksine o, bunu yapmakla Medîne’nin etrafındaki güzelliklerin olduğu gibi kalmasını, böylelikle Medîne halkının Medîne’den hoşlanıp ona alışmasını sağlamak istemiştir.⁷⁴⁰

3. Eslem ve Gıfâr Kabilelerinin Fazileti

Eslem ve Gıfâr kabileleri, İslâm’a ilk olarak giren kabilelerdendir ve diğer kabilelere göre bir üstünlükleri vardır.⁷⁴¹ Hadis kaynaklarında bu iki kabilenin faziletine işaret eden bazı rivâyetlere rastlamak mümkündür. Seleme b. Ekva‘, Hufâf b. İmâ, Ebû Berze el-Eslemî ve Ebû Hureyre’den nakledilen ve Allah Resûlü’nün, Eslem ile Gıfâr kabilelerine duâ ettiğinden söz eden rivâyetlerin bir kısmında Hz. Peygamber’in bu duâsının kaynağının Kur’ân dışı bir vahiy olduğu belirtilmektedir.

a) Seleme b. Ekva‘ Rivâyeti

Seleme b. Ekva‘dan, Resûlullah (s.a.)’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Eslem kabilesine Allah selâmet versin. Gıfâr kabilesini de Allah bağışlasın. Allah’a yemin olsun ki bunu ben söylemedim. Fakat Allah söyledi (**أَمَّا وَاللَّهِ مَا أَنَا** **فَقُلْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَالَهُ**).⁷⁴²

Hadis, Ömer b. Râşid el-Yemâmî > İyâs b. Seleme b. Ekva‘ > Seleme b. Ekva‘ isnadı ile rivâyet edilmiş olup Ömer b. Râşid’den dolayı zayıftır. Ahmed b. Hanbel

⁷³⁹ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi l-Buhârî*, IV, 538-539. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, V, 103-104.

⁷⁴⁰ Tahâvî, *Meâni l-âsâr*, III, 496.

⁷⁴¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, VIII, 673.

⁷⁴² Ahmed b. Hanbel, V, 646 (IV, 48). Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 537; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 412; Rûyânî, *Müsned*, II, 169; Taberânî, *el-Mu‘cemu l-kebîr*, III, 611. Tayâlisî ve İbn Ebî Şeybe rivâyetlerinde hadisin son kısmına yer verilmemiştir

onun hakkında “Hadisleri zayıftır. Yahya b. Ebî Kesîr’den münker hadisler rivâyet etmiştir. Hadisleri, müstakim değildir” demiştir. Buhârî ve Nesâî de onun zayıf olduğu görüşündedirler. İbn Hibbân’ın ifadeleri ise daha serttir. Ona göre Ömer, sika imamlardan mevzu hadisler rivâyet eden ravilerdendir. Tenkit etmek dışında kitaplarda zikredilmesi ve taaccübden başka bir amaçla hadislerinin yazılması helal değildir.⁷⁴³

Bu hadis başka tariklerle yine Seleme’den rivâyet edilmiştir. Ali b. Yezîd b. Ebî Hakîm tariki ile İyâs b. Seleme’den gelen rivâyete göre, Seleme şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.), namazda iken ayakta durur, Arab kabilelerinden bazılarını bedduâ eder ve şöyle derdi: “Allah Teâlâ, Ri’l, Zekvân ve Allah Resûlü’ne isyan eden Usayya kabilelerine ve Lihyânoğulları’na lanet etsin.”

Hiz. Peygamber şöyle de buyururdu: “Gıfâr kabilesine Allah Teâlâ mağfiret etsin, Eslem kabilesine de selâmet versin. Bunu ben söylemedim, Allah Teâlâ söyledi.”⁷⁴⁴

Hadisin ravilerinden Ali b. Yezîd’i İbn Hibbân *es-Sikât*’ında zikretmiş ve İyâs b. Seleme’den rivâyette bulunduğunu, kendisinden de Humeydî’nin hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.⁷⁴⁵ Buhârî ve İbn Ebî Hâtim de onun İyâs’tan hadis dinlediğini, kendisinden de Humeydî’nin rivâyette bulunduğunu belirtmişler fakat sika ya da zayıf olduğuna dair bir bilgi vermemişlerdir.⁷⁴⁶

b) Hufâf b. İmâ Rivâyeti

Hufâf b. İmâ’dan şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.), bize sabah namazını kıldırıldı. Son rekâtta rükudan başını kaldırıncı “Allah Teâlâ, Lihyân, Ri’l, Zekvân ve Usayya kabilelerine lanet etsin. Usayya kabilesi Allah’a ve Resûlü’ne isyan etti. Eslem kabilesini Allah Teâlâ selâmete erdirmiş, Gıfâr kabilesine de mağfiret etsin” dedi. Ardından secdeye gitti. Namaz bitince insanlardan tarafa döndü ve “Ey insanlar! O sözü ben söylemedim fakat Allah Teâlâ söyledi (إني أنا لست قلت هذا ولكن الله قاله)” buyurdu.⁷⁴⁷

Hadisin bu rivâyeti, Muhammed b. İshâk tariki ile gelmiştir ve İbn İshâk’ın müdellis birisi olması⁷⁴⁸ ve an’ane ile nakletmesinden dolayı zayıftır. Hadisin bazı kaynaklarda yer alan rivâyetlerinde ise Hiz. Peygamber’in “O sözü ben söylemedim

⁷⁴³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 108; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 54-55; Zehebî, *Mizân*, V, 232-234.

⁷⁴⁴ Hâkim, *Müstedrek*, V, 11-12.

⁷⁴⁵ Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 206.

⁷⁴⁶ Bk. Buhârî, *Târîhu’l-kebîr*, VI, 301; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 209.

⁷⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 108, VI, 412; Ahmed b. Hanbel, V, 665-666 (IV, 57); Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, II, 89; İbnü’l-Münzir, *Evsat*, III, 243; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 98.

⁷⁴⁸ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 272-273.

fakat Allah Teâlâ söyledi” buyurduğunu bildiren kısım yer almamıştır. Nitekim Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan ve Hanzala b. Ali tariki ile Hufâf’tan nakledilen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.), namazda iken şöyle dedi: “Allah’ım! Lihyânoğulları, Ri’l, Zekvân ve Allah’a ve Resûlü’ne isyan eden Usayya kabilelerine lanet et. Gıfâr kabilesine Allah Teâlâ, mağfiret etsin, Eslem kabilesini de selâmete kavuştursun.”⁷⁴⁹

Hâris b. Hufâf > Hufâf isnadı ile nakledilen rivâyette ise Resûlullah (s.a.)’in rûkûa gittiği sonra başını rûkûdan kaldırıp “*Gıfâr kabilesine Allah Teâlâ mağfiret etsin, Eslem kabilesini de selâmete kavuştursun. Usayya kabilesi, Allah ve Resûlü’ne isyan etti. Allah’ım! Lihyânoğullarına lanet et. Ri’l ve Zekvânoğullarına da lanet et*” dediği, ardından da secdeye gittiği bildirilmiştir.⁷⁵⁰

Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’in, Allah Teâlâ’dan “Ri’l, Lihyân, Zekvân ve Usayya kabilelerine lanet etmesini, Gıfâr kabilesine mağfirette bulunmasını ve Eslem kabilesini selâmete kavuşturmasını istediğinden” söz edilmektedir. Fakat bunlarda “*Bunu ben söylemedim, Allah Teâlâ söyledi*” cümlesi yer almamış hatta buna en ufak bir atıfta dahi bulunulmamıştır ve bu ifadeler yalnızca Muhammed b. İshâk tariki ile gelen rivâyetlerde yer verilmiştir.

c) Ebû Berze Rivâyeti

Ebû Berze’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Eslem kabilesini Allah selâmete erdirsin, Gıfâr kabilesini de Allah bağışlasın. Bunu ben söylemedim fakat Allah Teâlâ söyledi (مَا أَنَا فَعَلْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَهُ).”⁷⁵¹

Heysemî hadisin isnadının “ceyyid” olduğunu söylemişse de⁷⁵² hadis Ali b. Zeyd b. Cud’ân’dan dolayı zayıftır. Zira Yahya b. Saîd ondan hadis almaktan sakınmış, Yahya b. Maîn onun hakkında “huccet değildir” demiş, Buhârî, hadisleri ile ihticâc

⁷⁴⁹ Müslim, Mesâcid 307, Fezâilu’s-Sahâbe 186. Hadis için bk. İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 191; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 457; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 97-98; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 315; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 285, 347.

⁷⁵⁰ Müslim, Mesâcid 308; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 375. Hadis için bk. İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 190-191; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, II, 89; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 457; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 315; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 321-322; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 98-99; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 294-295.

⁷⁵¹ Ahmed b. Hanbel, VI, 660, 670 (IV, 420, 424); Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 271-272; Rûyânî, *Müsned*, II, 227. Hadisin Tayâlisî rivâyetinde “*Bunu ben söylemedim fakat Allâh azze ve celle söyledi*” kısmı yer almamıştır. Bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 495.

⁷⁵² Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, X, 7-8.

edilmeyeceğini belirtmiş, Ebû Hâtim de sağlam olmadığına, bu nedenle hadislerinin yazılabileceğine fakat onunla ihticâc edilemeyeceğine hükmetmiştir. Ebû Zur'a er-Râzî de onun sağlam olmadığı görüşündedir. İbn Huzeyme de hafızasının kötü olmasından dolayı onun hadisleri ile ihticâc etmediğini ifade etmiştir.⁷⁵³ İbn Hibbân ise onun, rivâyet ettiği hadislerdeki hatalarının çoğaldığını, bu nedenle meşhur şeyhlerden yaptığı rivâyetler arasında münker olanların ortaya çıktığını, bundan dolayı da onunla ihticâcın terk edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁴

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Eslem kabilesini Allah Teâlâ selâmete erdirsin. Gıfâr kabilesini de bağışlasın. Fakat bunu ben söylemedim, Allah Teâlâ söyledi.”⁷⁵⁵

Hadis Irâk b. Mâlik tariki ile Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Muhammed b. Ziyâd tariki ile gelen rivâyete göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Ebû'l-Kâsım (s.a.)'i “*Gıfâr kabilesine Allah mağfiret etsin ve Eslem kabilesini de selâmete erdirsin*” buyururken işittim.⁷⁵⁶ Görüldüğü gibi bu ikinci rivâyette, Hz. Peygamber'in duâsının kaynağından söz edilmemektedir. A'rec tarafından Ebû Hureyre'den nakledilen konuya dair bir diğer rivâyette de söz konusu duânın kaynağı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. A'rec, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

Resûlullah (s.a.), son rekâtta başını kaldırdığında şöyle dedi: “Allah'ım, Ayyâş b. Ebî Rebîa'yı kurtar. Allah'ım, Seleme b. Hişâm'ı kurtar. Allah'ım, Velîd b. Velîd'i kurtar. Allah'ım! Mü'minlerden kafirlerin zulmü altında ezilenleri (mustaz'af) de kurtar. Allah'ım! Mudar kabilesini ezip perişan eyle. Allah'ım! Onların bu yıllarını, Hz. Yusuf zamanındaki kıtlık yıllarına çevir.” Peygamber (s.a.) şöyle de buyurdu: “Allah Teâlâ, Gıfâr kabilesine mağfiret etsin. Eslemoğullarına da selâmet versin.”⁷⁵⁷

⁷⁵³ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 186-187; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 78; Zehebî, *Mizân*, V, 156-158.

⁷⁵⁴ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 78.

⁷⁵⁵ Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 185; Hâkim, *Müstedrek*, V, 11.

⁷⁵⁶ Tayâlisî, *Müsned*, II, 771; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, s. 177; Ahmed b. Hanbel, III, 635 (II, 469); Buhârî, *Menâkıb* 6; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 184.

⁷⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, III, 498-499 (II, 418); Buhârî, *İstiskâ* 2; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 436; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 275. Ebû Ya'lâ rivaeytinde hadisin sadece son kısmına yer verilmiştir.

Hadisin Câbir b. Abdillâh,⁷⁵⁸ Abdullâh b. Ömer,⁷⁵⁹ Ebû Zer,⁷⁶⁰ Semura b. Cündüb,⁷⁶¹ Ebû Kırâfe,⁷⁶² İbn Abbâs⁷⁶³ ve İbn Sender⁷⁶⁴ rivâyetlerinde de Hz. Peygamber'in "*Allah Teâlâ, Gıfâr kabilesine mağfiret etsin, Eslem kabilesine de selâmet versin*" buyurduğundan söz edilmektedir. Fakat bu sahâbîlerden gelen rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in bu duâsının kaynağına veya bu sözün Allah Teâlâ'dan geldiğine işarette bulunulmamıştır.

Hz. Peygamber, Âmiroğullarına İslâm dinini öğretmek üzere gönderdiği yetmiş kişilik grubun Bi'ri Maûne'de şehit edilmeleri üzerine bir ay boyunca kunut yaparak Ri'l, Zekvân, Lihyânoğulları ve Usayya kabilelerine bedduâ etmiştir. Yine bu konudaki rivâyetlerde zikredildiğine göre, Eslem ve Gıfâr kabileleri için de duâ etmiştir. Hadisin bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in Gıfâr ve Eslem kabileleri için yaptığı duânın kaynağının Allah Teâlâ olduğu haber verilmektedir.⁷⁶⁵ Bu konudaki Ebû Berze ve Hufâf b. İmâ rivâyetleri zayıftır. Seleme b. Ekva' rivâyetinin ise hasen olduğu söylenebilir. Ebû Hureyre rivâyeti ise sahâbî mürselidir. Zira Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'in Bi'ri Maûne'de öldürülenlere bedduâ ettiği dönemde henüz Müslüman olmadığı ve Medîne'de bulunmadığı konusunda şüphe yoktur. Çünkü bu bedduâ olayı hicretin dördüncü yılında meydana gelmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ Tayâlisî, *Müsned*, II, 359; Ahmed b. Hanbel, V, 141, 234 (III, 345, 383); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 184.

⁷⁵⁹ Mâlik, (Şeybani rivâyeti), s. 339; Tayâlisî, *Müsned*, II, 401, 429, 449; Ahmed b. Hanbel, II, 264-265, 339, 365, 473, 492, 494-495, 506, 523, 536, 574-575 (II, 20, 50, 60, 107, 116, 117, 122, 130, 136, 153); Dârimî, Siyer 80; Buhârî, Menâkıb 6; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 187; Tirmizî, Menâkıb 72, 73; Bezzâr, *Müsned*, XII, 108, 291-292; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 278; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 320.

⁷⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 219 (V, 176-177); Dârimî, Siyer 80; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 182-183.

⁷⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, X, 468; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 153-154. Bu rivâyet zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 8.

⁷⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 156. Bu rivâyet, senedindeki meçhûl ravilerden dolayı zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 8.

⁷⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 400. Heysemî hadisin senedinin "hasen" olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 8.

⁷⁶⁴ Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 309, *Mecmau'z-zevâid*, X, 8. Heysemî, hadisi Bezzâr ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini ve hadisin isnadının "hasen" olduğunu belirtmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 8. Ancak hadisi Taberânî'nin matbu eserlerinde tespit edemedik.

⁷⁶⁵ Kâdî İyâz da bunun Allâh'tan gelen bir vahiy olduğunu fakat lafzının değil manasının vahye dayanmış olabileceğini söylemiştir. Bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VII, 556-557.

⁷⁶⁶ Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 159; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 51, III, 514; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 483.

Bunlar dışında hadisi yine Hz. Peygamber'den rivâyet eden Câbir b. Abdillâh, Abdullâh b. Ömer, Ebû Zer, Semura b. Cündüb, Ebû Kırâsâfe, İbn Abbâs ve İbn Sender ise söz konusu duâ olayını nakletmiş fakat bu duânın kaynağının Kur'ân dışı bir vahiy olduğunu gösteren herhangi bir ifade kullanmamışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in bu duâsının Allah Teâlâ'dan gelen bir vahye dayandığı kaydını kabul etmek zordur. Ayrıca Hz. Peygamber'in Eslem ve Gıfâr gibi kabilelere hem ilk olarak İslâm dinine girmeleri hem de İslâm'a olan hizmetlerinden dolayı duâ etmesi son derece tabîdîr.

D. FARKLI KONULARA DAİR HADİSLER

Hadis külliyyatında alışveriş, giyim-kuşam, ahkâm, duâ gibi konulara dair çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Allah Resûlü, bu konularla ilgili hadislerinde İslâmî bir hayatın nasıl olması gerektiğine ve bir Müslümanın hayatının tanzimine dair genel nitelikli bazı tavsiye ve uyarılarda bulunmuştur. Bu hadislerin büyük kısmında, Allah Resûlü'nün bu uyarı ve tavsiyelerinin kaynağı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmese de bunların önemli bir bölümünün Kur'ân vahyine ya da Hz. Peygamber'in içtihadlarına dayandığını tespit etmek mümkündür. Bazı rivâyetlerde ise Kur'ân dışı bir vahyin yönlendirmesinden söz edildiği görülmektedir.

1. Yiyecek Maddesinin Kontrolü

Hız. Peygamber, bir gün çarşıda dolaşırken gördüğü bir yiyecek maddesinin içine elini sokmuş ve yiyeceğı kontrol etmiştir. Bu kontrol neticesinde yiyecek maddesini satan kişinin hile yaptığı ortaya çıkmıştır. Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyet, Allah Resûlü'nün o yiyecek maddesinin içine elini, Kur'ân dışı bir vahyin yönlendirmesi ile soktuğunu haber vermektedir. Rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.), yiyecek maddesi satan bir adamın yanına gitti ve “Nasıl satıyorsun?” diye sordu. Adam ona (nasıl sattığını) haber verdi. Bu sırada Hz. Peygamber'e elini yiyeceğın içine sokması vahyedildi (فَأَوْحَى إِلَيْهِ أَنْ ادْخُلْ يَدَكَ فِيهِ). Elini (yiyecek maddesinin) içine sokunca onun ıslak olduğunu gördü. Bunun üzerine “Aldatan bizden değildir” buyurdu.

Hadis, Süfyân b. Uyeyne > Alâ b. Abdirrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc edilmiştir. Hadisi İbn Uyeyne'den Ahmed b. Hanbel⁷⁶⁷ ve Yahya b. Rebî' el-Mekkî⁷⁶⁸ nakletmişlerdir.

⁷⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, III, 41 (II, 242); Ebû Dâvud, İcâre 50.

⁷⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, V, 523, *Şuabu 'l-îmân*, IV, 332.

Beyhakî'nin *Şuabu'l-îmân*'ında yine bu olay esnasında Hz. Peygamber'e vahiy geldiğini bildiren ve Yahya b. Rebî' > Süfyân > Ebû Hayyân > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen bir başka rivâyet daha vardır. Burada olay şöyle anlatılmaktadır:

Peygamber (s.a.) yiyecek satan bir adamın yanına vardı ve "Cebrâîl bana elini yiyeceğin içine sok diye vahyetti" buyurdu. Daha sonra ise (adama), "Senin, dinine ihanet ettiğini ve Müslümanları aldattığını düşünüyorum" buyurdu.⁷⁶⁹

Bu ikinci rivâyetin isnadında ihtilaf bulunmaktadır. Zira Beyhakî'nin *Şuabu'l-îmân* adlı eserinde hadis Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir. Ancak eserin bir başka tahkikli neşrinde isnad Süfyân > Ebû Hayyân > an ebîhi denilerek aktarılmış ve Ebû Hureyre'ye yer verilmemiştir.⁷⁷⁰ Her ne kadar Ebû Hayyân'ın babası Saîd b. Hayyân et-Teymî'nin Ebû Hureyre'den rivâyetleri bulunmakta ise de⁷⁷¹ burada rivâyet muhtemelen Saîd b. Hayyân'dan mürsel olarak gelmiştir. Önceki rivâyetin doğru kabul edilmesi halinde ise Ebû Hayyân'ın hicrî 145 yılında vefat etmiş olmasından ve Ebû Hureyre ile görüşmemesinden dolayı isnad munkatı olmaktadır. Ayrıca hadisi Süfyân'dan rivâyet eden Yahya b. Rebî' el-Mekkî meçhûl birisidir.⁷⁷² Dolayısıyla bu illetler, rivâyetin kabulüne engel olmaktadır.

Vahiyden söz eden ve sahîh olarak gelen tek rivâyet, Süfyân b. Uyeyne'den nakledilmiştir. Yine İbn Uyeyne tariki ile gelen bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in elini yiyeceğin içine sokması hadisesinin vahiy ile meydana geldiğinden söz edilmemektedir. Şâfiî ve Humeydî gibi İbn Uyeyne'nin öğrencileri olan bazı âlimler hadisi ondan şu lafızlarla rivâyet etmişlerdir:

Peygamber (s.a.), yiyecek satan bir adama uğradı. Sattığı yiyecek hoşuna gitti. Elini içine sokunca yiyeceğin ıslak olduğunu fark etti. Bunun üzerine "Bizi aldatan bizden değildir" buyurdu.⁷⁷³

Bu rivâyette Hz. Peygamber'in kendisine gelen bir vahiy ile hareket etmediği görülmektedir. Hadisi doğrudan İbn Uyeyne'den rivâyet eden Hişâm b. Ammâr⁷⁷⁴ ve

⁷⁶⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 332.

⁷⁷⁰ Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-îmân* (nşr. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), VII, 230.

⁷⁷¹ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 631.

⁷⁷² Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, (Muhtâr Ahmed en-Nedvî neşri), VII, 229 (4922. Hadisin dipnotu).

⁷⁷³ Şâfiî, *Sünen*, s. 285. Humeydî, *Müsned*, II, 447. Şâfiî ve Humeydî tarikleri ile Süfyân'dan gelen rivâyetler için bk. Tahâvî, *Müşkil*, III, 366; Hâkim, *Müstedrek*, II, 142; Beyhakî, *Ma'rife*, VIII, 130.

⁷⁷⁴ İbn Mâce, *Ticârât* 36.

Muhammed b. Abdillâh b. Yezîd⁷⁷⁵ ile İbn Uyeyne'nin hocası Alâ b. Abdirrahmân da vahiyden söz etmemektedirler. İsmail b. Ca'fer (ö. 180/796)'ın İbn Uyeyne'nin hocası Alâ b. Abdirrahmân'dan naklettiği rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) bir yiyecek yığınının yanına gitti ve elini içine soktu. Eline ıslaklık bulaştı. Bunun üzerine “Bu ne ey zâhireci?” diye sordu. Adam, “Yağmurdan dolayı ıslandı” dedi. Hz. Peygamber “İnsanların görmesi için bu kısmı üste getiremez miydin?” dedi. Sonra da “Aldatan bizden değildir” buyurdu.⁷⁷⁶

Hafs b. Meysera > Alâ b. Abdirrahmân tariki ile nakledilen bir başka rivâyette, yiyeceğin altında ıslaklık bulunduğu, Hz. Peygamber'in, bu durumu sorması üzerine yiyeceğe su bulaştığının söylendiğinden ve onun, “*Bunu, insanlara gösteremez miydiniz? Aldatan benden değildir*” buyurduğundan söz edilmektedir. Bu rivâyette Allah Resûlü'nün, yiyecek yığına elini soktuğuna değinilmemiştir.⁷⁷⁷

Yine Muhammed b. Ca'fer > Alâ b. Abdirrahmân isnadı ile gelen rivâyette de vahiy kaydı yoktur.⁷⁷⁸

Bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiy ile hareket edip yiyeceği kontrol ettiği görüşünün İbn Uyeyne'ye ait olduğunu göstermektedir. Onun dışında hadisi Ebû Hureyre'den rivâyet eden hiçbir muhaddis, bu olayın vahyin yönlendirmesi ile meydana geldiğini nakletmemiştir. Hatta İbn Uyeyne rivâyetlerinin çoğunda vahiyden söz edilmemiş olması, onun hadisi her zaman aynı lafızlarla rivâyet etmediğine delildir.

Vahiy ifadesinin hadisin aslında yer almadığını ve İbn Uyeyne'nin hadisi zaman zaman bu ziyâde ile rivâyet ettiğini gösteren bir başka delil de, başka sahâbîlerden gelen rivâyetlerdir. Hadisin Ebû Bürde b. Niyâr'dan nakledilen rivâyetine göre, Peygamber (s.a.), elini bir yiyecek maddesinin içine sokup içinin dıştan görüldüğü gibi olmadığını anlamış ve “*Bizi aldatan bizden değildir*” buyurmuştur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 146.

⁷⁷⁶ Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 348. Hadisin bu isnadla gelen diğer rivâyetleri için bk. Müslim, *İmân* 164; Tirmizî, *Büyû* 74; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 483-484; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 270; Hâkim, *Müstedrek*, II, 143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 523.

⁷⁷⁷ Tahâvî, *Müşkil*, III, 366-367.

⁷⁷⁸ Ebû Avane, *Müsned*, I, 48; Hâkim, *Müstedrek*, II, 142.

⁷⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 438, 637-638 (III, 466, IV, 45). Hadis, ravilerinden Cümeir b. Umeyr'den dolayı zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 94; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXV, 155, XXVII, 17.

Bu olay bir başka kaynakta şöyle anlatılmaktadır: Ebû Bürde şöyle dedi:

Peygamber (s.a.) ile Medîne yollarından birisinde yürüyordum. Bir yiyecek maddesinin yanından geçti. Elini yiyeceğin içine soktu ve içinden kalitesiz bir miktar yiyecek maddesi çıkardı. Bunun üzerine “Aldatan bizden değildir” buyurdu.⁷⁸⁰

İbn Ömer’den gelen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), bir yiyecek maddesinin yanından geçmiş ve elini yiyeceğe soktuğunda içinde kalitesiz bir yiyecek maddesi bulunduğunu görmüştür. İyi ve kalitesiz olanları ayrı ayrı satmasını emredip “*Bizi aldatan bizden değildir*” buyurmuştur.⁷⁸¹

Yine İbn Ömer’den gelen bir başka rivâyette, bu olayın Medîne çarşısında meydana geldiğinden söz edildikten sonra olay ayrıntılı olarak anlatılmış ve en sonunda Hz. Peygamber “*Müslümanlar arasında aldatma yoktur. Bizi aldatan bizden değildir*” buyurmuştur.⁷⁸²

Hadisin Ebû’l-Hamrâ,⁷⁸³ Kays b. Ebî Gareze,⁷⁸⁴ Enes b. Mâlik,⁷⁸⁵ Ebû Musa,⁷⁸⁶ Berâ b. Âzib⁷⁸⁷ ve Hâris b. Süveyd⁷⁸⁸ rivâyetlerinde de Hz. Peygamber’in elini çuvala sokmasının vahiyle meydana gelen bir olay olduğundan söz edilmemektedir.⁷⁸⁹

Sonuç olarak; Hz. Peygamber, çarşıda gezerken görmüş olduğu bir yiyecek maddesini herhangi bir nedenden dolayı kontrol etmek istemiş ve yiyecek maddesinin

⁷⁸⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 249.

⁷⁸¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 339 (II, 50); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, II, 55. Hadisin ravilerinden Ebû Maşer’in zayıf olduğu söylenmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 94.

⁷⁸² Dârimî, Büyü‘ 10. Hadis, ravilerinden Kâsım b. Ubeydillâh’tan dolayı zayıftır. Bk. İbnu’l-Mulakkin, *el-Bedru’l-münîr*, VI, 544.

⁷⁸³ İbn Mâce, Ticârât 36; Dûlâbî, *Künâ*, I, 46; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 249; Kuzâî, *Müsned*, I, 228-229. Bu rivâyet, isnadında yer alan Ebû Dâvud’dan dolayı zayıftır. Bk. Tirmizî, *İlel*, s. 196. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfu Süneni İbn Mâce*, s. 171.

⁷⁸⁴ İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 195; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 393; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VIII, 67. Hadisin sahîh olduğu bildirilmiştir. Bk. Bûsîrî, *İthâf*, IV, 213; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 95.

⁷⁸⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 29. Heysemî hadisin sahîh olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 96.

⁷⁸⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 176. Hadis Ebû Bürde > Ebû Musa isnadı ile rivâyet edilmiştir. Taberânî, sahîh olanın Ebû Bürde’den gelen rivâyet olduğunu bildirerek, hadiste Ebû Musa’nın yer almasını hata olarak değerlendirmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, a.y. Hadisin ravilerinden Ukbe b. Ebî’l-İzâr hadis uydurmakla itham edilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 95.

⁷⁸⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 166. Hadisin ravilerinden Sevvâr b. Mus’ab “metruk” birisidir. Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IV, 95.

⁷⁸⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II, 143.

⁷⁸⁹ Hadisin farklı rivâyetleri ve bunların değerlendirmesi için bk. İbnu’l-Mulakkin, *el-Bedru’l-münîr*, VI, 543-545.

ıslak olduğunu görünce “*Bizi aldatan bizden değildir*” buyurmuştur.⁷⁹⁰ Burada Hz. Peygamber’in Kur’ân dışı bir vahiyle yiyecek maddesini kontrol ettiğini söylemek zordur. Zira bu konuda Hz. Peygamber’in vahiy aldığı, sadece kendi açıklaması ile anlaşılabilir. Fakat hadisin, zayıf olan bir rivâyeti hariç diğer rivâyetlerinin hiçbirisinde bu yönde bir beyân bulunmamaktadır.

Süfyan b. Uyeyne, bu olayın Kur’ân dışı bir vahiyle gerçekleştiğini düşünmüş olacak ki hadisi “bu sırada Hz. Peygamber’e elini yiyeceğin içine sokması vahyedildi” diyerek rivâyet etmiştir. Bu ifadenin İbn Uyeyne’nin bir yorumu olarak hadise eklendiğini kabul etmek daha doğru gözükmektedir. Ayrıca onun dışında hiç kimsenin bu olayın vahiy ile meydana geldiğini rivâyet etmemiş olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Tüm bunlarla birlikte Hz. Peygamber’in, devlet başkanı olarak denetim amacı ile ya da daha önceden tüccarlık yaptığı için kontrol maksadıyla veya sahibinin bazı hareketlerinden şüphelenerek söz konusu yiyecek maddesini incelemiş olması mümkündür.⁷⁹¹

2. Müşriklerin Mucize İsteği

Kureysli müşrikler, iman etmelerine karşılık Hz. Peygamber’den değişik isteklerde bulunmuşlardır. Ancak bu isteklerinde samimi olmadıkları ve bununla Hz. Peygamber’i zor durumda bırakmak istedikleri bilinmektedir. Bazı rivâyetlerde müşriklerin Safâ tepesinin altın yapılmasını istedikleri, bunun üzerine Cebrâîl’in geldiği ve Allah Teâlâ’nın bu konuda Hz. Peygamber’i iki şey arasında muhayyer bıraktığını haber verdiği anlatılmaktadır. Bu konudaki rivâyetlerin büyük kısmı İbn Abbâs’tan nakledilmiştir.

a) İbn Abbâs Rivâyeti

İbn Abbâs şöyle demiştir: Kureysliler, Peygamber (s.a.)’e “Rabbin’e Safâ tepesini altına çevirmesi için duâ et de sana iman edelim” dediler. Hz. Peygamber “Gerçekten bunu yapar mısınız?” diye sordu. “Evet” diye cevap verdiler. Bunun üzerine duâ etti. Cebrâîl ona geldi ve şöyle dedi: “Rabbin sana selâm söylüyor ve şöyle diyor: Eğer istersen Safâ tepesi onlar için altın olur. Fakat bundan sonra

⁷⁹⁰ Suyûtî, bu konudaki rivâyetlerin mütevâtir olduğunu iddia etmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu’l-ezhâr*, s. 196-198.

⁷⁹¹ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 213-215, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 67-68; Hatipoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.)’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-,” s. 289-291.

kim kâfir olursa hiç kimseye yapmadığım azabı ona yaparım.⁷⁹² Eğer istersen tevbe ve rahmet kapısını açarım.” Hz. Peygamber “Tevbe ve rahmet kapısı (açılsın)” dedi.⁷⁹³

Hadis, Süfyân es-Sevrî > Seleme b. Küheyl > İmrân Ebû'l-Hakem⁷⁹⁴ > İbn Abbâs⁷⁹⁵ isnadı ile tahrîc edilmiştir. Bezzâr'ın *Müsned*'inde yer alan ve Vekî' b. Cerrâh tariki ile Süfyân'dan nakledilen bir diğer rivâyette Mekkeliler'in, Safâ tepesi'nin altın yapılmasını ve ziraat yapmak için dağların yer değiştirmesini istedikleri anlatılmaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e “İsterse bunu yaparız. Fakat yine küfre düşerlerse kendilerinden öncekileri helak ettiğimiz gibi onları da helak ederiz” denilmiştir. Bu olay üzerine “Bizi, âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik. Onlar ise, (bu deveyi boğazladılar ve) bu yüzden zalim oldular. Oysa biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz”⁷⁹⁶ âyeti nâzil olmuştur.⁷⁹⁷

Hadisin İbn Abbâs'tan rivâyetinde İmrân el-Sülemî'ye Saîd b. Cübeyr mutâbaat etmiştir. Saîd'den gelen rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

Mekkeliler, Peygamber (s.a.)'den kendileri için Safâ tepesini altına çevirmesini ve ziraat yapmak için dağları kendilerinden uzaklaştırmasını istediler. Ona “İstersen (Allah'ın kendilerini hidâyete ulaştırmasını) beklesinler, dilersen de istediklerini onlara verelim. Eğer bu sefer de inkâr ederlerse, kendilerinden öncekiler gibi helâk olurlar” denildi. Hz. Peygamber “Tamam, o zaman (Allah'ın kendilerini hidâyete ulaştırmasını) beklesinler” dedi. Allah Teâlâ bunun üzerine “Bizi, âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir

⁷⁹² Allâh Teâlâ, Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: “Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrâ indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Allâh da şöyle buyurdu: Ben onu size şüphesiz indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiçbir kimseye yapmadığım azabı ona yapacağım!” Mâide 5/114-115.

⁷⁹³ Ahmed b. Hanbel, I, 642 (I, 242).

⁷⁹⁴ Hadisin bazı rivâyetlerinde isnad İmrân b. Hakem veya İmrân b. Ebî'l-Hakem olarak verilmiştir. İbn Hacer, bunların hatalı olduğunu, doğrusunun Müslim'in *Sahîh*'inde ve diğer eserlerde yer aldığı üzere Ebû'l-Hakem İmrân b. Hâris olması gerektiğini söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-menfaa*, s. 349. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 99.

⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 642, 867 (I, 242, 345); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 232; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 215; Tahâvî, *Müşkil*, XII, 31; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 98-99; Hâkim, *Müstedrek*, I, 152, II, 429, V, 166; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 15. Heysemî, hadisin ravilerinin sika kimseler olduklarını belirtmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 232.

⁷⁹⁶ İsrâ 17/59.

⁷⁹⁷ Bezzâr, *Müsned*, XI, 252-253.

dişi deve vermiştik. Onlar ise, (bu deveyi boğazladılar ve) bu yüzden zalim oldular. Oysa biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz” âyetini indirdi.⁷⁹⁸

Hadisin yine Saîd b. Cübeyr’den nakledilen bir başka rivâyetine göre, Kureyşliler, Yahudi ve Hıristiyanlara gidip Musa (a.s.) ve İsa (a.s.)’ın onlara hangi mucizeleri gösterdiğini sormuşlar, daha sonra da Hz. Peygamber’e gelip ondan, Safâ tepesini altın yapmasını istemişlerdir. Hz. Peygamber’in bu yönde bir duâda bulunması üzerine ise “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır*”⁷⁹⁹ âyeti nâzil olmuştur.⁸⁰⁰ Hadisin bu rivâyeti ravilerinden Yahya Himmânî’den dolayı zayıftır.⁸⁰¹ Hadisin yine aynı tarikle gelen İbn Ebî Hâtim rivâyetinde ise İbn Abbâs’ın şöyle dediğinden söz edilmektedir.

Kureyş, Hz. Peygamber’e “Allah’a düşmanlarımıza karşı güçlenmemiz amacıyla Safâ tepesini altın yapması için duâ ediver” dedi. Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e “Ben bunu onlara vereceğim ve onlar için Safâ tepesini altın yapacağım. Fakat bundan sonra da inkâr ederlerse, onlara, daha önce hiç kimseye yapmadığım azabı yaparım” diye vahyetti. Hz. Peygamber “Rabbim! Kavmimi bana bırak. Ben de onlara gün be gün duâ edeyim” dedi. Bunun üzerine “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır”⁸⁰² âyeti nâzil oldu.⁸⁰³

Hadisin bu son iki rivâyeti illetlidir. Zira bu rivâyetlerde Âl-i İmrân sûresinin 190. âyetinin inişinden söz edilmektedir. Hadiste sözü edilen olay Mekke döneminde yaşanmıştır, oysa Âl-i İmrân sûresi Medenî’dir.⁸⁰⁴ Bu nedenle âyetin bu olay üzerine inmiş olması ihtimal dahilinde gözükmemektedir.

Beyhakî tarafından Eyyûb > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadı ile tahrîc edilen bir başka rivâyete göre, Kureyşliler, Safâ tepesini altın yapmadıkça Hz. Peygamber’e inanmayacaklarını söylemişler, bunun üzerine Cebrâîl gelip Rabbi’nin selâm gönderdiğini ve isterse Kureyş’in isteğini yerine getireceğini fakat inkâr ederlerse onları

⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 678 (I, 258); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 380; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 635; Hâkim, *Müstedrek*, II, 472; Beyhakî, *Delâil*, II, 271-272.

⁷⁹⁹ Âl-i İmrân 3/190.

⁸⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, hadisi babası vasıtası ile Yahya b. Abdilhamîd’den muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, III, 841, VI, 1928. Hadisin VI, 1928’de geçen rivâyetinde yanlışlıkla Yakub b. Abdillâh b. Ebî’l-Mugîra denmiştir ki, doğrusu Yakub b. Abdillâh an İbn Ebî’l-Mugîra olmalıdır.

⁸⁰¹ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 36.

⁸⁰² Âl-i İmrân 3/190.

⁸⁰³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, I, 273.

⁸⁰⁴ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, II, 5.

şiddetli bir azaba uğratacağını ya da tevbe ve rahmet kapısını açacağını söylediğini bildirmiş, Hz. Peygamber tevbe ve rahmet kapısının açılması teklifini kabul etmiştir.⁸⁰⁵

Bezzâr, bu hadisin Ebû Bişr Ca'fer b. Ebî Vahşiyye > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs⁸⁰⁶ isnadı ile de rivâyet edildiğini ve Peygamber (s.a.)'den sahîh olarak sadece bu yolla rivâyet edildiğini bildiklerini söylemiştir.⁸⁰⁷

Hâkim, Seleme b. Küheyl > İmrân b. Ca'd > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet ettiği ve Kureyşliler'in isteği üzerine Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip Allah Teâlâ'nın iki şey arasında onu muhayyer bıraktığını bildiren rivâyetin ardından bu rivâyetin hatalı olduğunu, çünkü İmrân b. Ca'd'ın tâbiûndan sayıldığını bilmediğini ve onun etbâu't-tabiinden olduğunu söyleyerek senedin munkatı olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁸

Beyhakî'nin Seleme b. Küheyl > Beni Seleme'den ismi belirtilmeyen bir kişi > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet ettiği hadiste Kureyş'in Safâ tepesi'nin altın olması isteği üzerine Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'i Safâ tepesi'nin altın yapılması ya da tevbe ve rahmet kapısının açılması arasında muhayyer bıraktığını bildiren bir vahiy gönderdiğinden (فأوحى الله تعالى ذكره إليه) söz edilmektedir.⁸⁰⁹ Bu rivâyet de, tâbiûn ravisinin adı zikredilmediği için munkatıdır.

İbn Abbâs rivâyetlerinde, Mekkeli müşriklerin, iman etmeleri karşılığında Hz. Peygamber'den bazı isteklerde bulundukları, Allah Teâlâ'nın ise bu isteklerini yerine getireceği fakat iman etmedikleri takdirde onları önceki ümmetler gibi helak edeceği haber verilmektedir.

b) Zübeyr b. Avvâm Rivâyeti

Bu konuda Zübeyr b. Avvâm'dan gelen bir rivâyete göre, “(Önce) en yakın akrabanı uyar”⁸¹⁰ âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber Kureyşliler'e seslenerek kendisinin bir uyarıcı olduğunu söylemiş, bunun üzerine Kureyşliler, Süleyman'a rüzgar ve

⁸⁰⁵ Beyhakî, *Delâil*, II, 272-273.

⁸⁰⁶ Taberî ise hadisi İbn Humeyd > Yakub el-Kummî > Ca'fer > Saîd isnadıyla mürsel olarak rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 7.

⁸⁰⁷ Bezzâr, *Müsned*, XI, 253-254.

⁸⁰⁸ Hâkim, *Müstedrek*, I, 152.

⁸⁰⁹ Beyhakî, *Delâil*, II, 272.

⁸¹⁰ Şuarâ 26/214.

dağların hizmetine verildiğini, Musa (a.s.)’a da denizin hizmetine verildiğini, İsa (a.s.)’ın ise ölüleri dirilttiğini söylemiş ve kendileri için de dağların yürütülmesi ve yerden nehirler fışkırtılması, böylece tarla açarak ziraat yapıp bunlardan faydalanmaları için Allah’a duâ etmesini istemişlerdir. Bunu yapamazsa kendileri ile konuşabilmeleri için ölülerinin diriltilmesi, bu da olmazsa üzerinde bulunduğu taşı altına çevirmesi, böylece onu yontup zengin olmaları ve kış ve yaz yolculuklarından kurtulmaları için duâ etmesini istemişler ve “zira sen de kendinin onlar gibi olduğunu söylüyorsun” demişlerdir.

Zübeyr şöyle demiştir: Biz bu durumda iken ona vahiy geldi. Vahyin inmesi sona erince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Nefsimi elinde tutana yemin olsun ki, istediğiniz şeyler bana verildi. Eğer isteseydim (gerçekleştirilmesini istediğiniz şeyler) olurdu. Fakat beni, rahmet kapısından girip sizden iman edenlerin iman etmesi ile sizi kendi tercihlerinizle baş başa bırakıp rahmet kapısından sapmanız ve inananlarınızın imanlarından dönmesi arasında muhayyer bıraktı. Ben de rahmet kapısını ve sizden inananların iman etmesini tercih ettim. Bana “Bunu size veririm ve yine de inkâr ederseniz bu âlemde daha önce hiç kimseye yapmadığım azabı size yaparım” diye haber verdi.” Bunun üzerine “Bizi, âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik. Onlar ise, (bu deveyi boğazladılar ve) bu yüzden zalim oldular. Oysa biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz”⁸¹¹ âyeti nâzil oldu. Hatta üç âyet okudu. Ayrıca “Eğer okunan bir kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı yahut onunla ölümler konuşturulsaydı (o kitap yine bu Kur’ân olacaktı). Fakat bütün işler Allah’a aittir. İman edenler hâla bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi? Allah’ın vaadi gelinceye kadar inkâr edenlere, yaptıklarından dolayı ya ansızın büyük bir belâ gelmeye devam edecek veya o belâ evlerinin yakınına inecek. Allah, vaadinden asla dönmez”⁸¹² âyeti nâzil oldu.⁸¹³

Heysemî, bu hadisi Ebû Ya‘lâ’nın Abdulcabbâr b. Ömer > Abdullah b. Atâ b. İbrahim tariki ile rivâyet ettiğini ve cumhurun bu iki raviyi zayıf kabul ettiğini söylemiş,⁸¹⁴ Bûsîrî de ravilerinin bazılarının meçhûl olmasından dolayı hadisin isnadının zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸¹⁵

⁸¹¹ İsrâ 17/59.

⁸¹² Ra’d 13/31.

⁸¹³ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 290-291.

⁸¹⁴ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 140-141.

⁸¹⁵ Bûsîrî, *İthâf*, IX, 152-153.

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ebû Ümâme'den gelen rivâyet, az önce sözü edilen rivâyetlerden farklı bir olayı haber vermekle birlikte burada da Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e yapmış olduğu bir tekliften söz edilmektedir. Bu rivâyete göre, Ebû Ümâme şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu:

Rabbim bana, Mekke vadisini benim için altına çevirme teklifinde bulundu. Dedim ki “Hayır, ey Rabbim! Birgün doyayım, bir gün aç gezeyim -veya üç gün dedi ya da benzeri bir şey söyledi.- Aç kaldığımda sana yalvarır ve seni hatırlarım. Doyduğumda ise sana hamd ve şükrederim.”⁸¹⁶

Hadis, Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Ebû Abdîrrahmân Kâsım b. Abdîrrahmân > Ebû Ümâme isnadı ile birçok kimse tarafından tahrîc edilmiştir.⁸¹⁷ Tirmizî, hadise “hasen” hükmü vermiş olmasına rağmen Ali b. Yezîd'in zayıf olduğuna işaret etmiştir.⁸¹⁸ Ayrıca Ubeydullâh b. Zahr da ihtilâflı bir ravidir. Ali b. Medînî, onun “münkeru'l-hadis” olduğuna hükmetmiş, Ahmed b. Hanbel onu zayıf saymış, Nesâî onun hakkında “lâ be'se bih” demiştir. Zehebî onun zayıf olduğu görüşündedir.⁸¹⁹ Yahya b. Maîn ise Ubeydullah'ın bütün hadislerinin zayıf olduğunu iddia etmiştir.⁸²⁰ Ubeydullâh'ın, Ali b. Yezîd'den rivâyette bulunduğu felaket getirdiği, bir haberin isnadında Ubeydullâh b. Zahr, Ali b. Yezîd ve Ebû Abdîrrahmân Kâsım (b. Abdîrrahmân) bir araya geldiğinde hadisin metninin kendi ellerinin ürünü olduğu bir başka ifade ile hadisi bunların uydurduğu gibi ağır ithamlar da vardır.⁸²¹ Alâî (ö. 761/1359), hadisin isnadında üç zayıf ravinin bulunduğunu söylemiş, Irâkî (ö. 806/1404) de hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸²²

Bu konudaki rivâyetlerin en eski kaynağı İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sidir. Onun, Muhammed b. Ka'b el-Kurâzî'den rivâyet ettiğine göre, Kureyşliler Hz. Peygamber'e şöyle demişlerdir:

⁸¹⁶ İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, (Nuaym b. Hammâd'ın ziyâdeleri bölümü), s. 476.

⁸¹⁷ Bk. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, (Nuaym b. Hammâd'ın ziyâdeleri bölümü), s. 476; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 381; Ahmed b. Hanbel, VII, 402 (V, 254); Tirmizî, *Zühd* 35; Rûyânî, *Müsned*, II, 193; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 318; Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 224; Ebû Nuaym, *Delâil*, s. 595; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 172, VII, 310.

⁸¹⁸ Bk. Tirmizî, *Zühd* 35.

⁸¹⁹ Bk. Zehebî, *Muğnî*, II, 27; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313-314.

⁸²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313.

⁸²¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 28-29; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313-314.

⁸²² Bk. Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 199.

Ey Muhammed! Sen bize, Musa'nın bir asası olduğunu, onu taşa vurup ondan on iki pınar çıkarttığını, İsa'nın ölüleri dirilttiğini, Semud'un (Sâlih'in) bir devesi bulunduğunu haber veriyorsun. Sen de bize bunlar gibi mucizeler getir de biz de seni tasdik edelim. Resûlullah (s.a.) "Hangi mucizeyi göstermemi istersiniz?" diye sordu. "Bizim için Safâ tepesini altına çevir" dediler. Allah Resûlü "Eğer bunu yaparsam beni tasdik eder misiniz?" dedi. "Allah'a yemin olsun ki, evet, eğer bunu yaparsan hepimiz sana tabi oluruz" dediler. Resûlullah (s.a.), duâ etmek için kalktı. Bu esnada Cebrâîl (s.a.) geldi ve ona "Ne istiyorsun? İstersen onu altına çeviririm. Fakat ben bir mucize getirdiğimde tasdik etmezlerse mutlaka onlara azap ederim. İstersen onları bırakayım da tevbe edenler tevbe etsinler" dedi. Resûlullah (s.a.) "Onları bırak da tevbe edenler tevbe etsinler" dedi. Bunun üzerine "Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetlice Allah'a and içtiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındandır. Fakat mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız? Yine O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız. Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşlarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi. Fakat çokları bunu bilmezler"⁸²³ âyetleri nâzil oldu.⁸²⁴

Muhammed b. Ka'b rivâyetinde anlatılanlar ile önceki İbn Abbâs rivâyeti mânâ olarak uyuşmaktadır. Ancak bu rivâyet, Muhammed b. Ka'b'ın (ö. 108/726) tâbiûn tabakasına mensup olmasından dolayı⁸²⁵ mürseldir.

Yine İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinde yer alan ve Rebi' b. Enes'ten nakledilen rivâyette, Mekkeliler'in "Sâlih ve diğer peygamberlerin getirdikleri gibi sen de bize mucizeler getir" demelerine üzerine Allah Resûlü "*Eğer isterseniz Allah'a duâ ederim de O, size mucizeleri indirir. Fakat buna rağmen isyan ederseniz sizi helak eder (size azap indirir)*" buyurmuştur. Bunun üzerine Kureyşliler "Onu istemiyoruz" demişlerdir.⁸²⁶ Bu rivâyette ise Cebrâîl'in geldiğinden ve vahiy getirdiğinden söz edilmemiştir. Fakat rivâyet, 139/756 yılında vefat eden Rebi' b. Enes'den⁸²⁷ gelmesi nedeni ile munkatıdır.

⁸²³ En'âm 6/109-111.

⁸²⁴ İbn İshâk, *Sîre*, s. 292. Hadisi aynı isnadla Taberî de rivâyet etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 485-486.

⁸²⁵ Vefat tarihi konusunda ihtilaf vardır. Bazı âlimler hicrî 108 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir. 117, 118, 119, 120 yılında vefat ettiği yönünde de bazı görüşler nakledilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 27.

⁸²⁶ İbn İshâk, *Sîre*, s. 292.

⁸²⁷ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 402.

Taberî'nin Katâde'den mürsel olarak naklettiği rivâyette, Katâde *"Bizi, âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır"*⁸²⁸ âyeti hakkında şöyle demiştir:

Mekkeliler "Eğer söylediklerin doğru ise ve bizim iman etmemiz seni sevindirecekse bizim için Safâ tepesini altına çevir" dediler. Cebrâîl (a.s.) geldi ve "Eğer istersen kavminin isteği yerine getirilir. Fakat istedikleri yapılır da iman etmezlerse bu takdirde bekletilmezler (hemen helak edilirler). İstersen de kavmine mühlet tanınır" dedi. Hz. Peygamber, "Tamam, mühlet tanınsın" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik"⁸²⁹ ve "Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir belde halkı iman etmemişti; şimdi bunlar mı iman edecekler?"⁸³⁰ âyetlerini indirdi.⁸³¹

Konuya dair Mücâhid'den nakledilen mürsel bir rivâyette onun *"Yoksa siz de (ey Müslümanlar), daha önce Musa'ya sorulduğu gibi Peygamberiniz'e sorular sormak mı istiyorsunuz?"*⁸³² âyeti hakkında İsrâîloğulları'nın Musa (a.s.)'dan kendilerine Allah'ı açıkça göstermesini, Kureyş'in ise Muhammed (s.a.)'den kendileri için Safâ tepesini altına çevirmesini istediklerini, Hz. Peygamber'in *"Tamam, o sizin için İsrâîloğulları'na indirilen sofraya gibi olacaktır"* buyurması üzerine isteklerinden vazgeçtiklerini söylemiştir.⁸³³

Bu konudaki rivâyetlerin bir kısmı ihticâc edilemeyecek derecede zayıftır ve rivâyetler arasında önemli farklılıklar ve ihtilaflar bulunmaktadır. Ayrıca İbn Abbâs gibi Mekke döneminin sonlarında dünyaya gelen ve Hz. Peygamber ile Mekke müşrikleri arasındaki mücadelelere şahitlik etmeyen birisinden gelmiş olması da bu konuda ondan gelen rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Tüm bunların yanı sıra Allah Teâlâ'nın *"Bizi, âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır"*⁸³⁴ ve *"(Peygamber) dedi ki: Rabbim, yerde ve gökte (söylenmiş) her sözü bilir. O, hakkıyla işiten ve bilendir. Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalar; bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o, şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin. Bunlardan önce*

⁸²⁸ İsrâ 17/59.

⁸²⁹ İsrâ 17/59.

⁸³⁰ Enbiyâ 21/6.

⁸³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 636-637.

⁸³² Bakara 2/108.

⁸³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 410; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, I, 203.

⁸³⁴ İsrâ 17/59.

*helâk ettiğimiz hiçbir belde iman etmemiştî; şimdi bunlar mı iman edecekler?”*⁸³⁵ âyetleri de müşriklerin Hz. Peygamber’den mucize istediklerini göstermektedir. Fakat bu istek, daha önce böyle bir istekte bulunup bunun gerçekleşmesinden sonra yine de iman etmeyen kimseler gibi Mekkeli müşriklerin de iman etmeyecekleri bildirilerek geri çevrilmiştir.

Bu konu ile ilgili rivâyetlerde, Hz. Peygamber’in bu isteklerin yerine getirilmesi ile onlara tevbe ve iman etme fırsatı verilmesi arasında muhayyer bırakılmasından söz edilmektedir ki, bu durum âyetle tam bir tezat teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Allah Teâlâ’nın mucize göndermeyeceğini ilan etmesi, ardından da Hz. Peygamber’i böyle bir durumda muhayyer bırakması imkân dâhilinde değildir. Bu nedenle rivâyetlerdeki Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasında geçtiği bildirilen diyalogların, ravilerin âyetlerin anlaşılması amacı ile yaptıkları birer yorum olarak kabul edilmesi daha uygun gözükmektedir.

3. Ayın Yirmi Dokuz Gün Olması

Hz. Peygamber, eşleri arasında meydana gelen bir olay neticesinde onlardan bir ay uzak kalmaya yemin etmiş (îlâ) ve bu süre zarfında ayrı bir yerde kalmıştır. Yemininin üzerinden yirmi dokuz gün geçtikten sonra ise eşlerinin yanına inmiştir. İbn Abbâs ve Câbir b. Abdillâh’tan gelen bazı rivâyetlere göre, Hz. Peygamber, Cebrâîl tarafından içinde bulunduğu ayın yirmi dokuz gün olduğunun haber verilmesi üzerine îlâ müddetinin tamamlanması ile eşlerinin yanına gitmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: Cebrâîl (a.s.), Peygamber (s.a.)’e geldi ve *“Bu ay yirmi dokuz günde tamamlandı”* buyurdu.⁸³⁶

Hadis Seleme b. Küheyl > Ebû’l-Hakem İmrân b. Hâris > İbn Abbâs isnadı ile nakledilmiştir. Yine aynı isnadla nakledilen bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber *“Cebrâîl (a.s.) bana geldi ve ‘Bu ay yirmi dokuz gündür’ dedi,”*⁸³⁷ bazılarında ise *“Cebrâîl bana ‘Ay, yirmi dokuz gün olarak tamamlandı’ dedi”*⁸³⁸ buyurarak, Cebrâîl’in kendisine o ay ile ilgili bilgi verdiğini belirtmiştir.

⁸³⁵ Enbîyâ 21/4-6.

⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 581 (I, 218).

⁸³⁷ Nesâî, Sıyâm 15, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 73.

⁸³⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, VI, 99.

Bu rivâyetlerde kastedilen ve Cebrâîl tarafından yirmi dokuz gün olduğu bildirilen ay, Hz. Peygamber'in eşlerine îlâ yaptığı aydır. Bu bilgi, hadisin bazı rivâyetlerinde yer almaktadır. Ebû Davud et-Tayâlisî'nin Seleme'den aynı isnadla naklettiği rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.), bir ay süre ile kadınlarına îlâ yaptı. Daha sonra ona Cebrâîl (a.s.) geldi ve *"Ay tamamlandı. Bu ay yirmi dokuz gündür"* dedi."⁸³⁹

Hadisin yine Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs isnadı ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Cebrâîl'den söz edilmemiş, Resûlullah (s.a.)'in söz konusu ayın yirmi dokuz gün olduğunu söylediği bildirilmiştir.⁸⁴⁰

Hadis, Seleme b. Küheyl > Süleymoğullarından ismi belirtilmeyen bir kişi > İbn Abbâs > Ömer isnadı ile de nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, Hz. Ömer "Resûlullah (s.a.) bir ay eşlerinden uzaklaştı (uzak kalmaya yemin etti). Yirmi dokuz gün geçince Cebrâîl geldi ve ona *"Ay tamamlandı, sen de kurtuldun"* buyurdu" demiştir.⁸⁴¹ Bu rivâyette Hz. Ömer'in isnada sonradan eklendiği görülmektedir. Zira hadisin bu isnadla gelen diğer rivâyetlerinde Hz. Ömer'den söz edilmemiştir. Ayrıca bu rivâyet, isnadında meçhûl bir ravi bulunmasından dolayı zayıftır.

Ebû'd-Duhâ > İbn Abbâs isnadı ile gelen rivâyete göre İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in, eşlerine bir ay yaklaşmamaya yemin ettiğini, daha sonra yirmi dokuzuncu gün geçtikten sonra onların yanına girdiğini haber vermiştir.⁸⁴²

b) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

İbn Ebî Leylâ > Ebû'z-Zübeyr > Câbir tariki ile nakledilen rivâyete göre, Câbir, "Peygamber (s.a.) bir ay (eşlerinden uzak kalmaya) yemin etti ve yüksek bir odaya çıktı. Yirmi dokuz gün olduğunda Cebrâîl ona geldi ve *"Oradan in, çünkü ay tamamlandı"* buyurdu" demiştir.⁸⁴³

⁸³⁹ Tayâlisî, *Müsned*, III, 158. Tahâvî de hadisi Tayâlisî'den rivâyet etmiştir. Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 8. Tahâvî rivâyetinde Seleme b. Küheyl'in ismi yanlışlıkla Ebû Seleme b. Küheyl olarak kaydedilmiştir. Hadis için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, I, 626 (I, 235).

⁸⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 855 (I, 340); Nesâî, Sıyâm 15.

⁸⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332.

⁸⁴² Bk. Buhârî, Nikâh 93; Nesâî, Talâk 32; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 7.

⁸⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332.

Hadisin Câbir'den nakledilen diğer rivâyetlerinde Cebrâîl'den söz edilmemektedir. Zekeriyya b. İshâk > Ebû'z-Zübeyr > Câbir isnadı ile gelen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.) eşlerinden bir ay uzaklaştı (uzaklaşmaya yemin etti). O, yüksek bir odada kalıyordu, eşleri ise alttaki odalarda idiler. Peygamber (s.a.) eşlerinin yanına yirmi dokuzuncu gecede indi. Bir kişi “Ey Allah'ın Resûlü! Sen (orada) yirmi dokuz gün kaldın” dedi. Resûlullah (s.a.) parmakları ile ay şöyle ve şöyledir diyerek iki defa elleri ile gösterdi, üçüncüde ise bir parmağını kapattı.⁸⁴⁴

Bu hadisi Ebû'z-Zübeyr'den Zekeriyya b. İshâk'ın yanısıra benzeri lafızlarla İbn Cüreyc,⁸⁴⁵ Leys b. Sa'd⁸⁴⁶ ve İbn Lehîa⁸⁴⁷ da rivâyet etmişlerdir. Ebû'z-Zübeyr'den bu hadisi beş kişi rivâyet etmiş olmasına rağmen bunlardan sadece İbn Ebî Leylâ rivâyetinde Cebrâîl'den söz edilmiş olması, bu ifadelerin İbn Ebî Leylâ veya hadisi ondan nakleden Muhammed b. Bişr'e ait olabileceğini göstermektedir.

Bu konuda Hz. Ömer, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah, İbn Ömer ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetlerde de Cebrâîl'den söz edilmemektedir.

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, o, Hz. Ömer'in yanına giderek “*Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (yerinde olur). Çünkü kalpleriniz sapmıştı*”⁸⁴⁸ âyetinde sözü edilen Hz. Peygamber'in iki eşinin hangileri olduğunu sormuş, Hz. Ömer bunların Hz. Âişe ve Hafsa olduklarını söyledikten sonra Allah Resûlü'nü eşlerine îlâ yapmaya sevk eden süreci anlatmıştır. Bu rivâyette, Hz. Ömer, Resûlullah (s.a.)'in yirmi dokuzuncu gecede Hz. Âişe'nin yanına girmesi üzerine Âişe (r.anhâ)'nın itiraz ettiğini, Allah Resûlü'nün ise “*Bu ay yirmidokuz gündür*” buyurmak sureti ile îlâ yaptığı o ayın yirmi dokuz gün olduğunu belirttiğini haber vermiştir.⁸⁴⁹ Bu rivâyetten, Hz. Peygamber'in, eşlerinin yanına girip “*Bu ay yirmi dokuz gündür*” buyurduğu bilgisini İbn Abbâs'ın Hz. Ömer'den aldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu durum Tahâvî'nin şu rivâyetinde açıkça görülmektedir:

⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 103 (III, 329); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24, 380-381; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 9.

⁸⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, V, 103 (III, 329); Müslim, Sıyâm 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 368-369; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 347-348; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24, 380; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 234-235.

⁸⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 114 (III, 334); Müslim, Sıyâm 23; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 352-353; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24.

⁸⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, V, 131 (III, 341).

⁸⁴⁸ Tahrîm 66/4.

⁸⁴⁹ Rivâyet için bk. Buhârî, Mezâlim 24, Nikâh 84, Libâs 31; Müslim, Talâk 34; Nesâî, Sıyâm 14; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 378-380; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 492-495.

Simâk b. Zümeyl şöyle dedi: Bana İbn Abbâs haber verdi ve şöyle dedi: Bana Ömer b. Hattâb haber verdi. O şunu bildirdi: Resûlullah (s.a.) eşlerine îlâ yaptı. O, yirmi dokuz günde indi ve “Bu ay bazen yirmi dokuz gün olur” buyurdu.⁸⁵⁰

Bu rivâyetler, İbn Abbâs’ın Hz. Peygamber’in eşlerinin yanına indiği sırada orada bulunmadığını ve bu olayı bir başkasından öğrendiğini göstermektedir. Muhtemelen Ebû’l-Hakem’den gelen rivâyetler, bu rivâyetlerin ihtisar edilerek nakledilmesinden ibarettir. Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e gelip ayın yimi dokuz gün olduğunu söylediği bilgisi ise ya İbn Abbâs’ın ya da Ebû’l-Hakem’in bir yorumu kabul edilmelidir. Çünkü olayı bizzat yaşayan Hz. Âişe ve Ümmü Seleme gibi Hz. Peygamber’in eşlerinden gelen rivâyetlerde de Cebrâîl’den söz edilmemektedir. Hz. Âişe’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) eşlerinden bir ay uzaklaştı. Yirmi dokuzuncu günde indi. “Ey Allah’ın Resûlü! Yirmi dokuz günde indir” dedik. “Bu ay yirmi dokuz gün olur” buyurdu.⁸⁵¹

Hadisin Ümmü Seleme’den gelen rivâyeti ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.), ailesinden bazılarının yanına bir ay boyunca girmeyeceğine yemin etti. Yirmi dokuz gece geçince sabahleyin veya akşam üzeri yanlarına girdi. Kendisine “Ey Allah’ın Resûlü! Sen bir ay için yemin ettin, oysa yirmi dokuz gün geçti” denildi. Hz. Peygamber “Bu ay yirmi dokuz gündür” buyurdu.⁸⁵²

Enes b. Mâlik’ten de şöyle dediği nakledilmiştir:

Resûlullah (s.a.) eşlerine bir ay yaklaşmamaya yemin etti (îlâ yaptı). Yüksekçe bir odada yirmi dokuz gece kaldı sonra indi. “Ey Allah’ın Resûlü! Bir ay (uzak kalmaya) yemin etmiştin” dediler. “Bu ay (bazen) yirmi dokuz gün olur” buyurdu.⁸⁵³

Hız. Peygamber’in ayın bazen yirmi dokuz, bazen de otuz gün olduğunu bildiği yine bazı rivâyetlerden anlaşılmaktadır. İbn Ömer’den gelen bir rivâyete göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

Biz ümmî bir milletiz, yazmayız ve hesap bilmeyiz. “Bu ay, şöyle, şöyle, şöyledir.” -Hz. Peygamber üçüncü de başparmağını kapatmıştır.- “Ve ay şöyle,

⁸⁵⁰ Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 10.

⁸⁵¹ Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332-333; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 666; Ahmed b. Hanbel, II, 294, 352, VIII, 14, 478 (II, 31, 56, VI, 33, 243); Nesâî, Cenâiz 14; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 10.

⁸⁵² Hadis için bk. İshâk b. Râhûye, *Müsned*, IV, 152-153; Ahmed b. Hanbel, VIII, 633 (VI, 315); Buhârî, Savm 11, Nikâh 93; Müslim, Sıyâm 25; İbn Mâce, Talâk 24; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 368; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 111; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24-25, 380; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 8-9.

⁸⁵³ Hadis için bk. Buhârî, Savm 11, Talâk 21, Eymân 20; Tirmizî, Savm 6; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 157; Nesâî, Talâk 32; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, III, 9; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 103.

şöyle ve şöyledir.” Hz. Peygamber bununla ayın bazen yirmi dokuz, bazen de otuz olduğunu kastetmiştir.⁸⁵⁴

Bütün bu rivâyetler, Hz. Peygamber’in o ayın yirmi dokuz gün olduğu bilgisini Cebrâîl’den almadığını ve bu bilginin kendisinde daha önceden var olduğunu göstermektedir. Bunun Cebrâîl tarafından getirildiği bilgisi ise ya İbn Abbâs’ın ya da Ebû’l-Hakem’in bir yorumu olarak kabul edilmelidir. Hz. Peygamber’in eşlerinin yanına indiğine ve onların itirazı üzerine söz konusu ayın yirmi dokuz gün olduğunu söylediğine bizzat şahit olmayan İbn Abbâs’tan gelen rivâyetlerde Cebrâîl’den söz edilmiş fakat olaya şahit olanlardan bu yönde bir bilgi gelmemiş olması da bu konuda Kur’ân dışı bir vahiyden söz edilemeyeceğinin açık delili mahiyetindedir.

4. Müşriklerin Bağışlarını Almak

Sünnette hediyeleşmenin önemli bir yeri bulunmakla birlikte Allah Resûlü, müşriklerden gelen hediyeler konusunda ihtiyatlı davranmış ve zaman zaman bu hediyeleri geri çevirmiştir. İyâz b. Hımâr’dan gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber’in bu davranışının ardında Kur’ân dışı bir vahiy bulunmaktadır. İyâz b. Hımâr’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.)’e bir dişi deve hediye ettim. “Müslüman oldun mu?” diye sordu. Hayır, dedim. Bunun üzerine “Müşriklerin bağışlarını kabul etmem yasaklandı (إِنِّي نَهَيْتُ عَنْ زَيْدِ الْمُشْرِكِينَ)” buyurdu.⁸⁵⁵

Hadisin Ebû Davud rivâyetinde İyâz’ın hediye olarak bir dişi deve verdiğinden söz edilmektedir. Diğer rivâyetlerde ise “Bir deve hediye ettim veya bir hediye verdim” denilmiş ve hediyein ne olduğu konusunda bir ihtilaf bulunduğu dikkat çekilmiştir.

Katâde > Yezîd > İyâz isnadı ile gelen bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’e, müşriklerin hediyelerini almasının yasaklandığı haber verilmektedir. Hadisteki “bana yasaklandı (نَهَيْتُ)” ifadesi, bu emrin Allah Teâlâ’dan geldiğini göstermektedir.⁸⁵⁶

Yine İyâz b. Hımar’dan nakledilen diğer rivâyetlerde Hz. Peygamber’in İyâz’la, nübüvvetinden önce tanıştığından söz edilmekte ve nübüvvet ile görevlendirilince

⁸⁵⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332; Ahmed b. Hanbel, II, 321, 344 (II, 43, 52); Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm 15; Ebû Dâvud, Sıyâm 4; Nesâî, Sıyâm 17.

⁸⁵⁵ Ebû Dâvud, Harâc 33. Hadis için bk. Tayâlisî, *Müsned*, I, 607; İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 280; Tirmizî, Siyer 24; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 424; Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, I, 438; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 142-143; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, II, 64, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 180; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 362.

⁸⁵⁶ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 144.

Iyâz'ın Hz. Peygamber'e bir hediye verdiği -ravi bunun deve olduğunu zannediyorum demiştir- fakat onun, bu hediyeyi kabul etmekten çekinip “*Biz, müşriklerin hediyelerini kabul etmeyiz*” buyurduğu bildirilmektedir.⁸⁵⁷ Bu lafızlara sahip rivâyetlerin tamamı Hasan (el-Basrî) > Iyâz b. Hımâr isnadı ile gelmiştir ve hadisi Hasan el-Basrî'den İbn Avn,⁸⁵⁸ Ebû't-Teyyâh⁸⁵⁹ ve Eş'as⁸⁶⁰ rivâyet etmişlerdir.

Ebû't-Teyyâh ve Matar el-Varrâk'ın Hasan el-Basrî > Iyâz b. Hımâr isnadı ile naklettikleri ve Tahâvî tarafından tahrîc edilen bir başka rivâyetle Iyâz'ın bir deve hediye etmesi üzerine Hz. Peygamber, ona Müslüman olup olmadığını sormuş, Iyâz'ın Müslüman olmadığını söylemesi üzerine hediyeyi kabul etmeyip “*Allah Teâlâ, bize, müşriklerin hediyelerini haram kıldı*” buyurmuştur.⁸⁶¹

Ma'mer'in, adını vermediği bir kişi vasıtası ile Hasan el-Basrî'den mürsel olarak naklettiği rivâyete göre, Peygamber (s.a.) “*Müşrik bir kimseden hediye almam*” demiş ve “*Benim müşriklerin hediyelerine ihtiyacım yok*” buyurmuştur.⁸⁶²

Bu konuda yine Hasan el-Basrî tariki ile İmrân b. Husayn'dan gelen bir rivâyet daha vardır. Süfyân es-Sevri > İbn Avn > Hasan > İmrân isnadı ile gelen rivâyete göre, İmrân şöyle demiştir:

Iyâz b. Himâr en-Nehşelî Peygamber (s.a.)'e (hediye olarak) bir at gönderdi. Allah Resûlü “*Ben müşriklerin hediyelerini (almayı) kerih buluyorum*” buyurdu.⁸⁶³

Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Avn > Hasan > Iyâz isnadı ile nakledilen rivâyetlerin sahîh olduğunu, İbn Avn > Hasan > İmrân > Iyâz isnadı ile gelen rivâyetlerin ise bir

⁸⁵⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Birr*, s. 180; Tayâlisî, *Müsned*, I, 606; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 346; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 516; Ahmed b. Hanbel, VI, 8 (IV, 162); İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 587, 588; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 362; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 364.

⁸⁵⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Birr*, s. 180; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 346; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 516; Ahmed b. Hanbel, VI, 8 (IV, 162); İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 587.

⁸⁵⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 606; İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 588; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 362.

⁸⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 364.

⁸⁶¹ Tahâvî, *Müşkil*, XI, 143; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 180.

⁸⁶² Ma'mer, *Câmi'*, X, 447.

⁸⁶³ İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 138-139; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 9, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 33. Süfyân es-Sevri tariki ile gelen bu rivâyetler, Salt b. Abdirrahmân'dan dolayı zayıftır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 192.

değerinin bulunmadığını (leyse bi şey'in) söylemiş ve İmran hadisini “münker” saymıştır.⁸⁶⁴

Hiz. Peygamber'in müşriklerin hediyelerini kabul etmediğini bildiren rivâyetlerden birisi de Mülâib el-Esinne olarak tanınan Âmir b. Mâlik'ten nakledilmiştir. Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik'in⁸⁶⁵ naklettiğine göre, Mülâib el-Esinne, Resûlullah'a bir hediye vermiş, Allah Resûlü de ona Müslüman olması teklifinde bulunmuştur. O Müslüman olmak istemeyince de Hiz. Peygamber “*Ben, müşrik bir kimsenin hediyesini kabul etmem*” buyurmuştur.⁸⁶⁶ İbn Hacer, bu hadisin (Abdurrahmân b. Ka'b'ın sahâbî olmamasından dolayı) mürsel olduğunu, bazılarının Zührî kanalı ile hadisi vaslettiklerini⁸⁶⁷ fakat bu rivâyetin sahîh olmadığını söylemiştir.⁸⁶⁸

Hakîm b. Hızâm'dan gelen rivâyette de Hiz. Peygamber, Hakîm'in hediye ettiği elbiseyi almamış ve “*Biz, müşriklerden gelen bir şeyi kabul etmeyiz. Fakat istersen ücretini verip alırsız*” buyurmuştur.⁸⁶⁹

Hiz. Peygamber, bir strateji gereği müşriklerin hediyelerini geri çevirmiştir. Bu konudaki rivâyetlerin bir kısmında ona, müşriklerin hediyelerini kabul etmesinin yasaklandığı bildirilmişken, bazı rivâyetlerde bunu kendi tasarrufu ile yaptığı görülmektedir. Ancak sünnette müşriklerin hediyelerinin mutlak olarak kabul edilmeyeceği yönünde bir uygulama bulunmamaktadır ve zaman zaman müşrik olarak bilinen bazı kimselerden gelen hediyeler kabul edilmiştir. Hatta hadis külliyyatında Hiz. Peygamber'in müşriklerin hediyelerini kabul ettiğine dair bablar açılmıştır.⁸⁷⁰ Allah

⁸⁶⁴ Bk. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, III, 336.

⁸⁶⁵ Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik, Hiz. Peygamber zamanında doğmuşsa da ondan rivâyette bulunmamıştır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 120-121.

⁸⁶⁶ Ma'mer, *Câmi'*, X, 446-447; Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 382-383; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 123; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 107-108.

⁸⁶⁷ Rivâyet için bk. Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 346; İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 587; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 122, 129-130; İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 674.

⁸⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288.

⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 285 (III, 403-403); Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 437-438; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 310; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 201. Hadisin bu rivâyeti, sahihtir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 191-192; Elbânî, *Sahîha*, IV, 282-283.

⁸⁷⁰ Mesela bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 516; Buhârî, Hibe 28; Ebû Dâvud, Harâc 33; Tirmizî, Siyer 23.

Resûlü, Ükeydir Dûme'nin kendisine hediye ettiği ipek elbiseyi almış,⁸⁷¹ Kısra'nın, Kayser'in ve diğer meliklerin hediyelerini kabul etmiştir.⁸⁷² Ayrıca Melikü Zî Yezen'in, Ferve b. Nüfâse el-Cüzâmî'nin, Feyrûz'un, Kıbt Emiri'nin hediyelerini kabul ettiğine dair de rivâyetler bulunmaktadır.⁸⁷³ Şâfiî, Hz. Peygamber'in, ehl-i harbin krallarının, yine Ebû Süfyân ve İskenderiyye'nin sahibi ile diğerlerinin gönderdikleri hediyeleri kabul ettiğini bildirmiştir.⁸⁷⁴ İbn Ebî Şeybe de, müşriklerin hediyelerinin kabul edildiğine dair rivâyetleri zikrettikten sonra Zührî'nin şu sözüne yer vermiştir: “(Hz. Peygamber'den) sonra emirler, müşriklerin hediyelerini kabul ettiler.”⁸⁷⁵

Hz. Peygamber'in müşriklerin hediyelerini hem kabul hem de red ettiğinden dolayı bu rivâyetler araştırma konusu yapılmış ve buradaki problem çözülmeye çalışılmıştır.⁸⁷⁶ Tirmizî, müşriklerin hediyelerinin kabulünün önceleri meydana geldiğini, daha sonra ise yasaklandığını belirtmiş ve burada neshden söz etmiştir.⁸⁷⁷ Bazıları da Hz. Peygamber'in önce hediyeleri reddedip sonra kabul ettiğini söyleyerek hediyeleri reddin mensûh olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁷⁸ Neshin ihtimal veya tahsis ile sâbit olamayacağı söylenerek bu iki yorumun da yanlışlığına dikkat çekilmiştir.⁸⁷⁹ Bazı âlimlerse burada nâsih ve mensûhtan söz edilemeyeceği görüşündedirler. Hz. Peygamber'in, yenilgiye uğratacağı, beldesini ele geçireceği ve İslâm'ı kabul edeceğini ümit ettiği kimselerin hediyelerini kabul etmediği de söylenmiştir.⁸⁸⁰

Bu konudaki rivâyetler üzerinde duran Taberî (ö. 310/923), müşriklerden kabul etmediği bildirilen hediyeleri, bizzat kendisine sunulan hediyeler, kabul ettiği bildirilen

⁸⁷¹ Hadis için bk. Humeydî, *Müsned*, II, 506; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 163, VI, 319, 516; Ahmed b. Hanbel, I, 368-369, IV, 285, 314, 533, 601 (I, 130, III, 111, 121-122, 206-207, 234); Müslim, Libâs 18, Fezâilu's-sahâbe 127; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 471-472.

⁸⁷² Ahmed b. Hanbel, I, 291, 404-405; (I, 96, 145); Tirmizî, Siyer 33; Bezzâr, *Müsned*, III, 29; Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 437; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 128. Hadisin isnadı zayıftır. Bk. Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 437; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 128 (1 no'lu dipnot).

⁸⁷³ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 128-136. Ayrıca bk. Beyhakî, *Ma'rife*, XIII, 399.

⁸⁷⁴ Bk. Beyhakî, *Ma'rife*, XIII, 398.

⁸⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 516.

⁸⁷⁶ Bk. Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 437-443; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 128-144; Beyhakî, *Ma'rife*, XIII, 398-399.

⁸⁷⁷ Tirmizî, Siyer 24. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288.

⁸⁷⁸ Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 108; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288. Hattâbî'nin de bu görüşte olduğu nakledilmiştir. Bk. Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd*, XIII, 409. Ayrıca bk. İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 604.

⁸⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288.

⁸⁸⁰ Bk. Kurtubî, *Câmi'*, XVI, 160.

hediyeleri ise Müslümanlara gönderilen hediyeler olarak yorumlamıştır.⁸⁸¹ Ancak kabul edilen hediyeler arasında Hz. Peygamber'e has olanların da bulunması,⁸⁸² Taberî'nin bu yorumunun kabul görmesine engel olmuştur.

İbn Hacer, reddedilen hediyelerin bununla Müslümanların gönlünü kazanmak ve onlarla dostluk kurmak isteyen kimselerin hediyeleri olduğu, hediyeleri kabul edilenlerin ise, bu vesile ile gönlünün İslâm'a ısınması umud edilen kimseler olduğu yönünde bu hadislerin cem edildiğini ve bu yorumun Taberî'nin yorumundan daha sağlam olduğunu belirtmiştir.⁸⁸³ Kanaatimizce bu yorum da isabetli değildir. Eğer gerçekten böyle bir durum söz konusu olsaydı Hz. Peygamber'in İyâz b. Hımâr'ın hediyesini kabul etmesi gerekirdi.

Bu konuda, kabul edilen hediyelerin Ehl-i Kitab'a, reddedilenlerin ise puta tapan kimselere ait olduğu yorumu da⁸⁸⁴ Hz. Peygamber'e hediye gönderen ve hediyesi kabul edilen bazı emirlerin müşrik olmalarından dolayı doğru değildir.

Tahâvî, Allah Teâlâ'nın bir durumda Hz. Peygamber'e bunları helal, bir başka durumda ise haram kıldığını belirtmek sureti ile⁸⁸⁵ bu hediyelerin kabul veya reddinin Allah Teâlâ'nın direktifleri ile meydana geldiğini belirtmiştir. O, ayrıca bu durumun fey denilen ve savaşız ele geçirilen malların Hz. Peygamber'e ait olduğunu bildiren âyetin inişinden önce söz konusu olduğu kanaatindedir. Zira bu âyette müşriklerin mallarının, savaşız ele geçirilmesi durumunda Peygamber'e ait olacağı bildirilmektedir. Tahâvî, Hz. Peygamber'in bu âyetin inişinden sonra müşriklerin hediyelerini de kabul ettiğini, çünkü âyetin onların mallarının sadece Hz. Peygamber'e ait olduğunu bildirdiğini söylemiştir.⁸⁸⁶

Beyhakî'ye göre, Hz. Peygamber, İyâz'ın hediyesini ya ondan korunmak için reddetmiş ya da onun, hediyesinin reddedilmesi durumunda kendisinde bir kusur bulup

⁸⁸¹ Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 438. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, V, 199.

⁸⁸² Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, V, 199.

⁸⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288.

⁸⁸⁴ Bk. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, III, 36; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 288; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VIII, 310.

⁸⁸⁵ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 144.

⁸⁸⁶ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 137-144.

bu nedenle Müslüman olabileceğini düşündüğü için geri çevirmiştir.⁸⁸⁷ İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148) de benzeri bir yorum da bulunarak Hz. Peygamber'in, hediyesini reddettiğinde onun İslâma gireceğini umarak böyle davranmış olabileceğini söyler.⁸⁸⁸

Bu konudaki rivâyetlerle ilgili kanaatimizce en isabetli yorum Mübârekfûrî'ye aittir. O, aslen müşriklerin hediyelerinin kabul edilmemesi gerektiğini fakat umûmî veya husûsî bir maslahattan dolayı bunların kabul edilebileceğini bildirmiştir.⁸⁸⁹

Hz. Peygamber'in müşriklerin hediyelerini kabul ettiğine dair rivâyetler hem daha sahîhdir hem de daha fazladır.⁸⁹⁰ Bundan dolayı biz, bu kısımdaki ilk rivâyetlerde sözü edilen Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'e müşriklerin hediyelerini kabul etmesinin yasaklanması durumunu, mânen rivâyetten kaynaklanan bir olgu olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bunun delili de bazı rivâyetlerde geçen Hz. Peygamber'in, “*Biz, müşriklerin hediyelerini kabul etmeyiz*” sözüdür. Ayrıca çok az kimsenin hediyesini geri çevirmesi fakat Ehl-i Kitap ve müşriklerden gelen pek çok hediye kabul etmesi de ona müşriklerin hediyelerini kabulün yasaklanmadığına bir başka delildir. Bu konuda Hz. Peygamber'in belirli bir yol takip etmediği de görülmektedir. Bazen hediyeleri kabul edip zaman zaman da geri çevirmesi, onun, zamana ve duruma göre hareket ettiğini göstermektedir.

5. Saçın Bir Kısımını Kesip Bir Kısımını Bırakmak

Sünnette, bir Cahiliye âdeti olan başın bir kısmını tıraş edip bir kısmını olduğu gibi bırakmak yasaklanmıştır. Bu konudaki rivâyetlerden birisinde, bu yasaklama emrinin Allah Teâlâ'nın direktifleri ile meydana geldiği belirtilmektedir. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) “*Allah Teâlâ, bana, saçın bir kısmını kesip bir kısmını bırakmayı yasakladı* (نهاني الله عز وجل عن القزع)” buyurmuştur.⁸⁹¹

Bu hadis, İmrân b. Yezîd > Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî'r-Ricâl > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > Abdullah b. Ömer isnadı ile yalnızca Nesâî tarafından tahrîc edilmiştir ve hadisin, bu lafızla gelen bir başka rivâyeti tespit edilememiştir.

⁸⁸⁷ Beyhakî, *Ma'rife*, XIII, 399.

⁸⁸⁸ İbnu'l-Arabî, *Ârızatu'l-ahvezî*, VII, 72.

⁸⁸⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, V, 200.

⁸⁹⁰ Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd*, XIII, 410.

⁸⁹¹ Nesâî, *Zîne* 5, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 407.

Hadisin ravilerinden Ömer b. Nâfi‘ hakkında bazı eleştiriler vardır. İbn Sa‘d (ö. 230/845), âlimlerin onun hadisleri ile ihticâc etmediklerini söylemiş, Yahya b. Maîn de Ömer b. Nâfi‘in hadisleri hakkında “Hadislerinin bir kıymeti yoktur (leyse hadisuhu bişey’in)” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim, onu güvenilir kabul etmiş, İbn Adî (ö. 365/976) de onda bir beis bulunmadığını belirtmiştir. Zehebî de onun sika ve sadûk olduğu görüşündedir.⁸⁹² Hadisin diğer iki ravisi Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî’r-Ricâl⁸⁹³ ve İmrân b. Yezîd⁸⁹⁴ de sika kabul edilmişlerdir. Bu durumda hadisin isnadı için “hasen” hükmü vermek mümkündür. Ancak hadis, bu lafızlarla “münker” sayılmış ve buna Abdurrahmân b. Ebî’r-Ricâl’in Ubeydullâh b. Ömer ve başkalarına muhalef etmesi sebep gösterilmiştir.⁸⁹⁵ Nesâî de, hadisin Yahya b. Saîd ve Muhammed b. Bişr tarikleri ile (Ubeydullâh b. Ömer’den) gelen rivâyetlerinin⁸⁹⁶ doğruya daha yakın olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁷

Hadisin Ubeydullâh b. Ömer > Ömer b. Nâfi‘ isnadı ile gelen rivâyetine göre, İbn Ömer “Resûlullah (s.a.), saçın bir kısmını kesip bir kısmını bırakmayı yasakladı” demiştir.⁸⁹⁸ Hadisi benzeri lafızlarla Ömer b. Nâfi‘den Eyyûb,⁸⁹⁹ Züheyr,⁹⁰⁰ Osmân b. Osmân⁹⁰¹ ve Ravh⁹⁰² da rivâyet etmişlerdir. Eyyub es-Sahtiyânî’nin naklettiğine göre, İbn Ömer “Resûlullah (s.a.), başının bir kısmı tıraş edilip bir kısmına dokunulmamış bir

⁸⁹² Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 138-139; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1703; Zehebî, *Mizân*, V, 273-274. Ayrıca bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1703.

⁸⁹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 476; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 281-282.

⁸⁹⁴ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 118-119.

⁸⁹⁵ Bk. Etyûbî, *Zahîratu’l-ukbâ*, XXXVIII, 13.

⁸⁹⁶ Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’in, saçın bir kısmını kesip bir bölümünü bırakmayı yasakladığından söz edilmektedir. Bk. Nesâî, *Zîne* 58.

⁸⁹⁷ Bk. Nesâî, *Zîne* 5.

⁸⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, II, 312, 351 (II, 39, 55); Buhârî, *Libâs* 72; Müslim, *Libâs* 113; İbn Mâce, *Libâs* 38; Bezzâr, *Müsned*, XII, 237; Nesâî, *Zîne* 58. Hadis, bazı kaynaklarda Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadı ile de rivâyet edilmiştir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 206; Ahmed b. Hanbel, II, 552 (II, 143); Nesâî, *Zîne* 58.

⁸⁹⁹ Bezzâr, *Müsned*, XII, 238. Hadisin bazı tarikleri Eyyub > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadı ile gelmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 458 (II, 101); Müslim, *Libâs* 113; Ebû Dâvud, *Tereccül* 15.

⁹⁰⁰ Bk. İbnu’l-Ca‘d, *Müsned*, s. 393; Ahmed b. Hanbel, II, 538 (II, 137).

⁹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, II, 218, 312 (II, 4, 39); Ebû Dâvud, *Tereccül* 15; Bezzâr, *Müsned*, XII, 238.

⁹⁰² Müslim, *Libâs* 113.

çocuk gördü. Böyle yapmalarını yasakladı ve “*Ya tamamını tıraş edin, ya da tamamına dokunmayın*” buyurdu” demiştir.⁹⁰³

Söz konusu hadis Nâfi‘ dışında Abdullah b. Dînâr tariki ile yine İbn Ömer’den rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre, İbn Ömer “Resûlullah (s.a.) saçın bir kısmının kesilip bir kısmının kesilmeden bırakılmasını yasakladı” demiştir.⁹⁰⁴

Görüldüğü gibi bu rivâyetlerde, Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber’in bir yaşağını haber vermektedir. Hadisin, gerek Ömer b. Nâfi‘ > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadı ile nakledilen rivâyetlerinde, gerekse Nâfi‘’den ve Nâfi‘ dışında İbn Ömer’den gelen diğer rivâyetlerinde bu yaşağın Allah Teâlâ’dan gelen bir vahye dayandığına dair bir ifade yer almamıştır.

6. İçki İçenlere Lanet Edilmesi

İçkinin haramlığı Kur’ân nassı ile sâbittir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁹⁰⁵

Bu âyetler ile içki haram kılınmıştır ve içki içmek büyük günahlardandır. İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivâyette, yalnızca içki içenlerin değil içilmesine vesile olanların da günahkâr oldukları ve Allah Teâlâ tarafından lanetlendikleri haber verilmektedir. İbn Abbâs’tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.)’i şöyle buyururken dinledim: “Cebrâîl bana geldi ve “Ey Muhammed! Allah Teâlâ içkiyi, onu hazırlayanı, hazırlanması için emir veren, onu içeni, taşıyanı, kendisine taşınanı, satanı, satın alanı, sunanı ve kendisine sunulunu lanetlemiştir” dedi.”⁹⁰⁶

Hadis, Abdullah b. Yezîd ve Zeyd b. Hubâb tarafından, Mâlik b. Hayr ez-Zebâdî > Mâlik b. Sa’d et-Tucîbî > İbn Abbâs isnadı ile rivâyet edilmiştir. İbn Hibbân, Hâkim

⁹⁰³ Ma‘mer, *Câmi‘*, X, 421; Ahmed b. Hanbel, II, 428 (II, 88); Ebû Dâvud, Tereccül 14; Nesâî, Zîne 3; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 218-219. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîha*, III, 115-116.

⁹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 206; Ahmed b. Hanbel, II, 381, 415, 496, 576, 577 (II, 67, 82, 83, 118, 154); Buhârî, Libâs 72; İbn Mâce, Libâs 38.

⁹⁰⁵ Mâide 5/90-91.

⁹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 802-803 (I, 316); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 229; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VII, 308; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VI, 142-143, *Duâ*, s. 578; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, V, 9; Bûsîrî, *İthâf*, V, 399.

ve İbn Abdilberr'in İbn Vehb > Hayve > Mâlik b. Hayr > Mâlik b. Saîd isnadı ile tahrîc etmiş oldukları rivâyete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:

Cebrâîl, Resûlullah (s.a.)'e geldi ve şöyle dedi: “Ey Muhammed! Allah Teâlâ içkiye, hazırlayana, hazırlanması için emir verene, taşıyana, kendisi için taşınana, içene, satana, satın alana, sunana ve sunulana lanet etti.”⁹⁰⁷

Görüldüğü gibi hadisin merfu veya mevkuf olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Abdullah b. Yezîd ve Zeyd b. Hubâb hadisi merfu; Hayve ise mevkûf olarak nakletmiştir.

Bu rivâyetlere göre, Cebrâîl gelip Allah Teâlâ'nın, içki içen ve içilmesine yardım edenlere lanet ettiğini haber vermiştir. Heysemî, bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini ve ravilerinin sika kimseler olduğunu söylemiş, Elbânî de hadisin sahîh olduğuna hükmetmiştir.⁹⁰⁸ Ancak hadis, bu lafızlarla yalnızca İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiş olup diğer sahâbîlerden nakledilen konu ile ilgili rivâyetlerde Cebrâîl'den söz edilmemektedir. Bu konuda İbn Ömer'den nakledilen bir rivâyete göre, o, şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) “Allah Teâlâ, içkiye lanet etsin. Ayrıca içene, sunana, hazırlayana, hazırlanmasını söyleyene, satana, taşıyana, kendisine taşınana ve içkiden para kazanan kimselere de lanet etsin” dedi.⁹⁰⁹

Hadisin İbn Ömer'den nakledilen daha başka rivâyetleri de vardır. Ancak bu rivâyetler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Zira bunların bazılarında Hz. Peygamber'in “içkiye, içene... lanet ettiğinden,”⁹¹⁰ bazılarında Resûlullah (s.a.)'in “On yönden içkiye lanet edildi” buyurduğundan,⁹¹¹ bir kısmında da Abdullah b. Ömer'in

⁹⁰⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 178-179; Hâkim, *Müstedrek*, V, 72; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XXIV, 327. Hâkim rivâyetinde Mâlik b. Hayr ez-Ziyâdî yerine Mâlik b. Hüseyin ez-Ziyâdî denilmiştir. *el-Müstedrek* ve *el-İstizkâr*'daki rivâyette Hayve'den söz edilmemiş, Mâlik b. Saîd yerine de Mâlik b. Sa'd denilmiştir.

⁹⁰⁸ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 80; Elbânî, *Sahîha*, II, 516-518.

⁹⁰⁹ Hadis için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Sa'd b. Abdillâh Neşri), IV, 1594-1595; Ahmed b. Hanbel, II, 448 (II, 97); Ebû Dâvud, Eşribe 2; Ebû Ya'lâ, V, 95-96; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 266, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 13, *Duâ*, s. 578; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 534, VI, 20, *Şuabu'l-îmân*, V, 9. Tayâlisî ve Beyhakî'nin Ebû Tevbe el-Mısri tarihi ile Abdullah b. Ömer'den naklettikleri içkinin haram kılınma aşamalarından bahseden rivâyete göre Hz. Peygamber bu sözü, Şâm'dan gelen bir kişinin elindeki içkiyi satıp satamayacağını sorması üzerine söylemiştir. Bk. Tayâlisî, *Müsned*, II, 451; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 4-5. Hadisin bu rivâyeti zayıftır. Bk. Bûsirî, *İthâf*, V, 397-398.

⁹¹⁰ İbn Mâce, Eşribe 6; Bezzâr, *Müsned*, XII, 233; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 99; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 407, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 259; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 9.

⁹¹¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 413; Ahmed b. Hanbel, II, 279, 388 (II, 25, 71); İbn Mâce, Eşribe 6.

“İçkiye, içene, sunana, imal edene, imal ettirene, satana, satın alana, ücretini yiyene, taşıyana ve kendisine taşınana lanet edildi” dediğinden⁹¹² söz edilmektedir.

Sâbit b. Yezîd el-Havlânî’den rivâyet edildiğine göre Sâbit, İbn Ömer’le karşılaşmış ve ona içkiden alınan ücretin hükmünü sormuştur. İbn Ömer’in haber verdiğine göre, bir ara mescitte iken Hz. Peygamber, sarhoş edici özelliği bulunan içkilerin (hamr) toplanmasını emretmiş, daha sonra bunlar toplanınca oraya gidip “*Allah Teâlâ, içkiye, imal edene, imal ettirene, içene, sunana, taşıyana, kendisine taşınana, satana, satın alana ve ücretini yiyene lanet etsin*” buyurduktan sonra toplanan içkileri imha etmiştir.⁹¹³

Bu rivâyetin bir benzeri Sâbit b. Yezîd > İbn Abbâs isnadı ile de rivâyet edilmiştir.⁹¹⁴ Ancak burada İbn Abbâs’ın yanlışlıkla zikredildiği görülmektedir. Zira aynı hadisi Tahâvî, İbn Ömer’den rivâyet etmiştir. Ayrıca hadisin Abdurrahmân b. Şureyh > İbn Ömer⁹¹⁵ isnadı ile gelen Hâkim rivâyetine göre, önce İbn Abbâs’a içki ile ilgili soru sorulmuş, daha sonra aynı sorunun kendisine yöneltmesi üzerine İbn Ömer, Hz. Peygamber “*Allah Teâlâ içkiye... lanet etsin*” diye bedduâ etti demiştir. Bu da İbn Abbâs’tan gelen Taberânî rivâyetinin hatalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Taberânî rivâyeti, ravilerinden Hâlid b. Yezîd’in meçhûl olmasından dolayı⁹¹⁶ zayıftır.

İbn Ömer rivâyetlerine göre, Hz. Peygamber’in “*Allah Teâlâ, içkiye ... lanet etsin*” dediği haber verilmektedir. Hâkim, İbn Ömer⁹¹⁷ hadisinin, İbn Abbâs’tan nakledilen Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e Allah Teâlâ’nın, içki içenleri ve içilmesine vesile olanları lanetlediğini haber verdiğinden söz eden rivâyetin şahidi olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁸ Fakat İbn Abbâs rivâyetinde Cebrâîl’den söz edilmiş olmasına rağmen

⁹¹² Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 238; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Sa’d b. Abdillâh Neşri), IV, 1589.

⁹¹³ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 397-400.

⁹¹⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VI, 143.

⁹¹⁵ Hâkim, *Müstedrek*, V, 71-72. Hadisin aynı isnadla geldiği Beyhakî rivâyetinde Abdurrahmân b. Şureyh, İbn Lehîa ve Leys b. Sa’d > Hâlid b. Yezîd > Sabit b. Yezîd > İbn Ömer denilmiştir ki, doğrusunun da bu olduğu görülmektedir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 498-499. Zira Hâkim rivâyeti, bu hali ile munkatıdır.

⁹¹⁶ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 80-81.

⁹¹⁷ Nüşhada Abdullah b. Amr denilmiştir. Ancak Hâkim’in, devamında İbn Ömer’den gelen Hz. Peygamber’in “*Allâh Teâlâ, içkiye... lanet etsin*” hadisini aktarması, bu ismin Abdullah b. Amr değil Abdullah b. Ömer olduğunu göstermektedir. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, II, 163.

⁹¹⁸ Bk. Hâkim, *Müstedrek*, II, 163.

İbn Ömer rivâyetinde ve hadisin diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerinde bu yönde bir bilgiye yer verilmemiştir.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in içki konusunda "hazırlayan, kendisi için hazırlanan, taşıyan, kendisi için taşınan, satan, satın alan, sunan ve kendisine sunulan olmak üzere on kişiye lanet ettiği" bildirilmektedir.⁹¹⁹ Hadisin bu rivâyeti sahîhtir.⁹²⁰

Allah Teâlâ'nın içkiye lanet ettiğini bildiren bir başka rivâyet de İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, İbn Mes'ûd "Resûlullah (s.a.), içkiye, içene, sunana, hazırlayana ve kendisi için hazırlanana, taşıyana, kendisine taşınana, satana, satın alana ve parasını yiyene lanet etti" demiştir.⁹²¹ Hadisin bir başka rivâyetinde Peygamber (s.a.)'in "İçki ve onu içen, sunan, imal eden, imal ettiren, taşıyan, kendisine taşınan, satan, satın alan, ücretini yiyen lanetlenmiştir"⁹²² buyurduğu bildirilmektedir. Heysemî, bu hadisi Bezzâr ve Taberânî'nin rivâyet ettiklerini, senedinin ise zayıf olduğunu söylemiştir.⁹²³

Osmân b. Ebî'l-Âs'tan nakledilen rivâyette de Hz. Peygamber'in içkiye, içene ve içilmesine sebep olanlara lanet ettiği bildirilmektedir.⁹²⁴ Heysemî, hadisin bu rivâyetinin de zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹²⁵

İçkiye lanet edilmesi,⁹²⁶ içkinin bütün kötülüklerin kaynağı olması sebebiyledir ve bu lanet etmede, onun haramlığının, necis olduğunun belirtilmesi ve ondan insanların uzaklaştırılması gibi gayeler söz konusudur.⁹²⁷

⁹¹⁹ İbn Mâce, Eşribe 6; Tirmizî, Büyû' 59; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 371.

⁹²⁰ Bk. Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, III, 145.

⁹²¹ Bezzâr, *Müsned*, V, 39.

⁹²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 67.

⁹²³ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 110, V, 80. Bezzâr ve Taberânî rivâyetlerinin ortak ravisi İsa b. Ebî İsa'dır ve o, zayıf bir ravidir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, II, 104, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 405; İclî, *Târîhu's-sikât*, s. 380; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 98; Zehebî, *Muğnî*, II, 170; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 209-210.

⁹²⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 132, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 429-432.

⁹²⁵ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 81.

⁹²⁶ Hz. Peygamber, her ne kadar içkiye, içenlere ve içilmesine yardımcı olanlara lanet etmişse de bu lanetin insanları içkiden uzaklaştırmaya yönelik bir durum olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Zira Hz. Ömer'den gelen bir rivâyette, Peygamber (s.a.), içki içtiği için celde vurulmasını emrettiği bir kişiye sahâbîlerden birisinin "Allâhım ona lanet et" demesi üzerine o kişiyi böyle söylemekten men etmiş ve onun Allâh'ı ve Resûlü'nün sevdiğini söylemiştir. Bk. Buhârî, *Hudûd* 5; Bezzâr, *Müsned*, I,

İçkiye, içenlere ve içilmesine vesile olanlara lanet edilmesi konusunda İbn Abbâs, Enes b. Mâlik ve İbn Ömer'den nakledilen rivâyetler sıhhat şartlarını haizdir. Bunlardan yalnızca İbn Abbâs rivâyetlerine göre, Cebrâîl Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın içkiye, içenlere ve içilmesine yardım edenlere lanet ettiğini haber vermiştir. İbn Ömer ve Enes b. Mâlik ise Hz. Peygamber'in söz konusu kimselere lanet ettiğinden söz etmişlerdir. Bu durumda İbn Ömer ve Enes rivâyetlerinin İbn Abbâs rivâyeti ile çeliştiği görülmektedir. Kanaatimizce bu konuda esas alınması gereken rivâyetler, İbn Ömer ve Enes rivâyetleri olmalıdır. Zira bu rivâyetler daha sahîhtir. Ayrıca İbn Abbâs rivâyeti tek bir isnadla gelmiş olup bu rivâyetin ne bir şahidi ne de mutâbii vardır. Bu nedenle bu tek rivâyete dayanarak Kur'ân dışı bir vahiyle Hz. Peygamber'in bilgilendirildiğini söylemek oldukça zordur. Ayrıca İbn Abbâs veya isnaddaki bir başka ravinin, hadise Cebrâîl'i yanlışlıkla ilave etmiş olması da mümkündür. Hadisin diğer rivâyetlerinde Cebrâîl'den hiç söz edilmemiş olması da bu görüşü desteklemektedir.

7. İpek Elbise

İpek elbise giymek Hz. Peygamber tarafından ümmetin erkeklerine haram kılınmış, kadınların ipek elbise giymesinde ise bir sakınca bulunmadığı belirtilmiştir. Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber bu hükmü Cebrâîl'den aldığı bir bilgiye dayanarak koymuştur. Câbir b. Abdillâh'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.) birgün kendisine hediye edilmiş olan ipek bir kaftan giydi. Kısa bir zaman sonra da onu çıkarttı ve Ömer b. Hattâb'a gönderdi. Kendisine, “Onu ne kadar çabuk çıkarttın ey Allah'ın Resûlü” denildi. Hz. Peygamber “Cebrâîl bana onu (giymeyi) yasakladı (نهائي عنه جبريل)” buyurdu ve o elbiseyi Hz. Ömer'e gönderdi. Bir müddet sonra Ömer ağlayarak geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Sen bir şeyden hoşlanmadın ve onu bana verdin. Benim durumum nedir?” dedi. Hz. Peygamber “Ben onu sana giymen için değil, satman için verdim” buyurdu. Hz. Ömer o kaftanı ikibin dirheme sattı.⁹²⁸

Hiz. Peygamber, ipek elbise giymeyi erkeklere yasaklamıştır ve ipek elbise giymenin erkeklere haram olduğu İslâm âlimlerince kabul edilmektedir. Câbir rivâyetinde bu yasağın Hiz. Peygamber'e Cebrâîl tarafından Kur'ân dışı bir vahiyle

393; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 96; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 542. Bu hadis Ebû Hureyre'den de rivâyet edilmiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 542.

⁹²⁷ Hadisle ilgili yorumlar için bk. Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, X, 112; Şehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd*, XVI, 10.

⁹²⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 233 (III, 383); Müslim, Libâs 16; Nesâî, Zîne 89; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 320; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 245.

haber verildiği açıkça bildirilmektedir. Ancak bu rivâyet dışında gerek Câbir'den gerekse diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in ipek elbiseyi erkeklere yasakladığından söz edilmesine rağmen, bu uygulamanın Cebrâîl tarafından getirilen Kur'ân dışı bir vahye dayandığına en ufak bir işaret yoktur.

Cebrâîl'in ipekli elbiseyi yasakladığını bildiren tüm rivâyetler İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir isnadı ile gelmiştir. Hasan b. Musa el-Eşyeb > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir isnadı ile nakledilen rivâyete göre, bir rahib Hz. Peygamber'e ince ipekli bir cübbe hediye etmiş, Hz. Peygamber bir müddet giydikten sonra eve gelmiş ve onu (bir yere) koymuştur. Bir ara kendisine bir heyetin geldiğini duymuştur. Ömer (r.a.), ona, heyetin gelişi dolayısıyla o cübbeyi giymesini söylemiş, Resûlullah (s.a.) ise *“İpek elbise (giymek) dünyada bizim için uygun değildir. Ahirette ise bize ipek elbise (giymek) uygun düşer. Fakat o elbiseyi sen al ey Ömer!”* buyurmuştur. Ömer (r.a.), “Siz onu kerih görüyorsunuz ve ben alıyorum (öyle mi?)” deyince Hz. Peygamber *“Ben sana onu giymeni emretmiyorum. Onu Fars topraklarına gönder, onun sayesinde bir mal elde edersin”* buyurmuştur. (Ömer almak istemeyince de) Resûlullah (s.a.) onu Necâşî'ye göndermiştir.⁹²⁹

Hadisin Musa b. Davud vasıtası ile İbn Lehîa'dan aynı isnadla nakledilen rivâyetinde Hz. Peygamber'in, Fars topraklarına göndermesini tavsiye etmesine rağmen Ömer (r.a.)'ın elbiseyi almaktan kaçındığı, bunun üzerine elbisenin Necâşî'ye hediye edildiği bildirilmektedir. Ayrıca bu rivâyette elbiseyi gönderen rahibin Şamlı olduğu bilgisi de yer almaktadır.⁹³⁰

İbn Lehîa vasıtası ile Câbir'den gelen bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in o ipek cübbeyi bir müddet giyip sona çıkarttığı bildirilmekte fakat bunun Cebrâîl vasıtası ile gelen Kur'ân dışı vahiyden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda bir bilgi verilmemektedir. İbn Cüreyc rivâyeti, İbn Lehîa rivâyetine göre daha sağlamdır ve bu konuda İbn Cüreyc rivâyetinin delil olarak alınması daha uygundur. Ayrıca İbn Lehîa'nın zayıf bir ravi olması yanında⁹³¹ bu hadiste önemli hatalar yaptığı da hadisin diğer sahâbîlerden gelen rivâyetleri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

⁹²⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 121 (III, 337).

⁹³⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 146-147 (III, 347).

⁹³¹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 178.

Bu hadisin İbn Ömer, Enes b. Mâlik ve Ukbe b. Âmir'den gelen rivâyetlerinin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in kendisine hediye edilen o cübbeyi Necâşî'ye gönderdiğine dair bir kayıt yoktur. Bu rivâyetlerde o cübbenin satıldığından ya da kadınlar arasında paylaştırıldığından söz edilmektedir.

Nâfi' vasıtası ile İbn Ömer'den nakledilen rivâyetlere göre, Hz. Ömer mescidin kapısında satıldığını görmüş olduğu ipekli çizgili bir elbiseyi Cuma günleri ve heyetler geldiğinde giymesi için Hz. Peygamber'e satın alması tavsiyesinde bulunmuş fakat Allah Resûlü *"Bunu âhiretten bir nasibi olmayan kimse giyer"* buyurarak bu teklifi geri çevirmiştir. Bu olaydan bir müddet sonra Hz. Peygamber'e, Hz. Ömer'in sözünü ettiği cinsten elbiseler (hediye olarak) gelmiş ve Allah Resûlü bu elbiselerden birini Ömer (r.a.)'a göndermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer *"Siz bana bunu verdiniz fakat daha önce de Utârid'in⁹³² elbiseleri hakkında da o sözleri söylediniz"* demiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in bu itirazına *"Ben sana onu giymen için vermedim"* diyerek cevap vermiş, Ömer (r.a.) da onu Mekke'deki bir müşrik kardeşine vermiştir.⁹³³ Hadisin Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer isnadı ile gelen rivâyetlerinde de aynı olaydan söz edilmektedir.⁹³⁴

Nâfi' > İbn Ömer isnadı ile nakledilen rivâyetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in *"Ben sana onu satman veya birisine giymesi için vermen amacıyla gönderdim"* buyurduğu,⁹³⁵ bazılarında o elbiseyi satması,⁹³⁶ bazılarında da kadınlarına giymeleri için vermesi amacıyla gönderdiği⁹³⁷ bildirilmektedir. Aynı isnadla nakledilen bir başka rivâyetle Hz. Peygamber'in kendisine hediye olarak gönderilen elbiselerden birisini Ali (r.a.), Üsâme b. Zeyd ve Ömer (r.a.)'a gönderdiğinden söz edilmektedir.⁹³⁸

⁹³² Bu kişi, hadisin bazı rivâyetlerinde geçtiği üzere Hz. Ömer'in görmüş olduğu çizgili ipekli elbiseleri satan kişidir.

⁹³³ Hadis için bk. Mâlik, Libâs 18; Şâfiî, *Müsned*, s. 145-146; Buhârî, Cum'a 7, Hibe 27; Müslim, Libâs 6-7; Ebû Dâvud, Salât 212, Libâs 7; Nesâî, Cum'a 11; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 275; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 255; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 591, III, 342-343, IX, 218; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 28-29.

⁹³⁴ Bk. Buhârî, Hibe 29, Edeb 9.

⁹³⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24; Ahmed b. Hanbel, II, 266, 462 (II, 20, 103); Buhârî, Libâs 30; Nesâî, Zîne 83; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 275; Beyhakî, II, 591, III, 389.

⁹³⁶ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 68; Ahmed b. Hanbel, II, 560 (II, 146-147); Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 175; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 389-390.

⁹³⁷ Humeydî, *Müsned*, II, 299; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 56-57.

⁹³⁸ Ma'mer, *Câmi'*, XI, 68; Ahmed b. Hanbel, II, 560 (II, 146-147); Müslim, Libâs 7; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 181-183; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 275; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 47; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 389.

Hadisin Sâlim b. Ömer > İbn Ömer isnadı ile nakledilen rivâyetlerinde ise Hz. Peygamber'in elbiseyi Hz. Ömer'e giymesi için değil satıp parasından faydalanması⁹³⁹ veya ailesi (eşleri) arasında paylaşırması için gönderdiği anlatılmaktadır.⁹⁴⁰

İbn Ömer rivâyetlerinde Hz. Ömer'in çarşıda gördüğü bir elbiseyi almasını Hz. Peygamber'e tavsiye ettiği, Hz. Peygamber'in ise bunu kabul etmediği bildirilmektedir. Allah Resûlü, daha sonra kendisine hediye olarak gelen elbiselerden birisini Hz. Ömer'e göndermiştir.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivâyete göre, Resûlullah (s.a.), Ömer (r.a.)'a ince ipekli bir cübbe (cübbetün min sündüs) göndermiştir. Ömer (r.a.) "Bunu bana gönderdiniz fakat o sözleri de söylediniz" diyerek elbiseyi almaktan çekinmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber "*Ben sana onu giymen için göndermedim. Sana onu satıp ücretinden faydalanman için gönderdim*" buyurmuştur.⁹⁴¹

Hz. Ali'den gelen rivâyete göre ise, Allah Resûlü'ne çizgili veya ipek karışımı bir elbise (hulleten siyerâ) hediye edilmiş, Hz. Peygamber, bunları giymeyi kerih görmüş ve bunlardan birisini Hz. Ali'ye göndermiştir. Hz. Ali bu elbiseyi giyince Hz. Peygamber bundan hoşnut olmadığını belli etmiş ve Ali (r.a.)'a "*Ben sana o elbiseyi giymen için değil kadınlar arasında paylaşırman için gönderdim*" buyurmuştur.⁹⁴²

Burada Câbir b. Abdillâh'tan gelen rivâyetler ile İbn Ömer, Enes b. Mâlik ve Hz. Ali'den nakledilen rivâyetler arasında çelişki bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Câbir rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in, kendisine gelen ipekli elbiseyi giydiği, ancak daha sonra Cebrâîl'in yasaklamasıyla onu giymekten vazgeçtiği anlatılmaktadır. Ayrıca bu rivâyetten, ipek elbisenin ilk defa burada yasaklandığı da anlaşılmaktadır.⁹⁴³

⁹³⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 313-314, (II, 39-40).

⁹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 313-314, 336, 489 (II, 39-40, 49, 114-115); Buhârî, Büyû' 40, Cihâd 177, Edeb 66; Müslim, Libâs 8-9; Nesâî, Salâtu'l-Iydeyn 5.

⁹⁴¹ Tayâlisî, *Müsned*, II, 512; Ahmed b. Hanbel, IV, 366, 380, 405 (III, 142, 147, 157); Müslim, Libâs 20; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 320, IV, 278.

⁹⁴² Hadis için bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 70; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 83, 100; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 151, VI, 368; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, V, 26-27; Ahmed b. Hanbel, I, 390, 423 (I, 139, 153); Buhârî, Hibe 27, Nafakât 11; Müslim, Libâs 17; Ebû Dâvud, Libâs 7; Bezzâr, *Müsned*, II, 301-302, 305; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 277-278; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 57, 58.

⁹⁴³ Bk. Nevevî, *Minhâc*, XIV, 277; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, III, 341.

İbn Ömer rivâyetlerine göre ise Hz. Ömer, çarşıda görmüş olduğu bir elbiseyi Cuma günlerinde ve heyetler geldiğinde giymesi için satın almasını tavsiye etmiş fakat Hz. Peygamber, “*Bunu âhiretten nasibi olmayan kimseler giyer*” buyurarak bu teklifi geri çevirmiştir. Bu rivâyetten, ipek elbisenin daha önce yasaklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Burada şöyle bir durum söz konusu olabilir: Câbir rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in giymiş olduğu elbise ile ilgili olarak “قَبَاءٌ مِنْ دِيْبَاَج” ifadesi geçmektedir ki bu, “ipek kaftan” anlamına gelmektedir. Yani Cebrâîl’in yasakladığı bildirilen elbise, tamamen ipek olan elbisedir. Hz. Ömer’in, Peygamber (s.a.)’e giymesini tavsiye ettiği ve daha sonra hediye olarak gelen elbiseler içinse “حُلٌّ مِنْ سَيْرَاء” ifadesi kullanılmıştır. Hulel kelimesi, hulle kelimesinin çoğulu olup dış elbisesi veya cübbe tarzı elbiseler için kullanılmaktadır. Siyerâ kelimesi ise içinde çizgiler bulunan veya ipek karışımı elbise manasına gelmektedir.⁹⁴⁴ Halil b. Ahmed (ö. 175/791) siyerâyı “ipekten, kalın çizgileri olan elbise,” Asmaî (ö. 216/831), ise “içinde ipek çizgiler bulunan elbise” olarak açıklamıştır.⁹⁴⁵ İbn Hacer, siyerâ olarak adlandırılan süs veya şeritlerin bazen ipek dışında bir başka kumaştan da yapılabileceğini belirtmiştir.⁹⁴⁶

Bu durumda bu iki grup hadisi şöyle anlayabiliriz: İpek giymek önceleri yasak değildi. Hz. Peygamber ipek bir kaftan giymiş, bunun üzerine Cebrâîl gelerek ona ipek giymeyi yasaklamıştır. Bu olaydan sonra Hz. Ömer, çizgileri ipekli veya ipek karışımı bir elbise görmüş ve önceki yasağın kapsamına girmediğini düşünerek Allah Resûlü’ne bu elbiseyi giymesini tavsiye etmiş, Hz. Peygamber ise bunu kabul etmemiştir. Bu konuda Ukbe b. Âmir’den nakledilen şu rivâyet bu görüşü desteklemektedir:

Resûlullah (s.a.)’e ipek bir kaftan (فُرُوجٌ حَرِيرٍ) hediye edildi. Onu giydi sonra onunla namaz kıldı. Ardından namazdan ayrıldı ve onu, kerih görür gibi sert bir hareketle attı. Sonra da şöyle buyurdu: “Bu tür elbiseler muttakî kimselere yakışmaz.”⁹⁴⁷

⁹⁴⁴ Bk. Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XII, 29; Nevevî, *Minhâc*, XIV, 264; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 366. Siyerânın, ipekten çizgileri bulunan elbise olduğu Ebû Davud ve Nesâî’nin rivâyet ettikleri bir hadiste Zührî tarafından da açıklanmıştır. Bk. Ebû Dâvud, Libâs 11; Nesâî, Zîne 84.

⁹⁴⁵ Bk. Nevevî, *Minhâc*, XIV, 264; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 366.

⁹⁴⁶ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 368.

⁹⁴⁷ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 457; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 152; Ahmed b. Hanbel, V, 884, 899, 901 (IV, 143, 149, 150); Buhârî, Salât 16, Libâs 12; Müslim, Libâs 23; Nesâî, Kible 19; Rûyânî, *Müsned*, I, 82-83; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 319-320, IV, 278-279; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 50; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 248-249; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, VII, 135-136.

Tahâvî, Ukbe rivâyeti ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Ukbe b. Amir'den gelen bu rivâyetler, ipek giymenin önceleri mubah olduğuna ve ipek elbise giyme yasağının bu mubahlıktan sonra konulduğuna delildir. Böylece, ipek elbise giymeyi yasaklayan rivâyetlerin, giyilmesinin mubah olduğunu bildiren rivâyetleri nesh ettiğini öğrenmiş oluyoruz. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile ilim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir.⁹⁴⁸

Nevevî de ipek elbisenin ilk defa yasaklanması ve haram kılınmasının, Hz. Peygamber'in bu hadiste sözü geçen o elbiseyi çıkartıp atması ile meydana gelmiş olabileceğini söylemiştir. Buna delil olarak da Câbir'den rivâyet edilen "*Cebrâîl onu bana yasakladı*" hadisini göstermiş ve "bu, ilk defa haram kılınması olur" demiştir.⁹⁴⁹

Burada anlatılanlar ile Câbir rivâyetinde zikri geçenler birbiri ile uyushmaktadır. Ancak Câbir rivâyetlerinde, İbn Ömer rivâyetlerinde olduğu gibi Hz. Ömer'in heyetler için o elbiseyi giymeyi söylemesi ve daha sonra Hz. Peygamber'in onu Ömer'e gönderdiğinden söz edilmesi, Câbir veya ondan rivâyette bulunan Ebû'z-Zübeyr'in Ukbe hadisinde anlatılanlar ile İbn Ömer rivâyetlerinde anlatılanları karıştırdığı izlenimi vermektedir.

Ömer b. Âmir > Katâde tariki ile Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği nakledilmiştir:

Ukeydir Dûme, ipek haram kılınmadan önce Resûlullah (s.a.)'e ipek bir cübbe (جبة سندس) hediye etti. Resûlullah (s.a.), onu giydi. Bu elbise insanların çok hoşuna gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Siz bundan hoşlanıyor musunuz? Muhammed'in nefsinin elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha güzeldir" buyurdu. O cübbeyi Ömer (r.a.)'a hediye etti. Hz. Ömer "Ey Allah'ın Resûlü! Siz onu kerih görüyorsunuz ve ben onu giyiyorum (öyle mi?)" dedi. Hz. Peygamber "Ben onu sana, onun karşılığında bir şeyler elde edesin diye gönderdim" buyurdu. Bu olay ipeğin haram kılınmasından önceydi.⁹⁵⁰

Hadisin Şu'be > Katâde > Enes isnadı ile nakledilen rivâyeti ise şöyledir:

Ukeydir Dûme, ipek haram kılınmadan önce Resûlullah (s.a.)'e ipek bir cübbe (جبة سندس أو ديباج) hediye etti. Hz. Peygamber onu giydi. Bu cübbe insanların çok hoşuna gitti. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Nefsime elinde tutana yemin olsun ki, Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha hayırlıdır."⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 51.

⁹⁴⁹ Nevevî, *Minhâc*, XIV, 277.

⁹⁵⁰ Hadis için bk. Bezzâr, *Müsne'd*, XIII, 452; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 471-472; Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 377-378.

⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, IV, 533 (III, 206-207). Hadisin bu manadaki diğer rivâyetleri için bk. Humeydî, *Müsne'd*, II, 506; İbn Ebî Şeybe, VI, 394, VII, 374-375; Ahmed b. Hanbel, IV, 285, 314, 601 (III, 111,

Bu konuda Ali (r.a.)’dan gelen rivâyet ise şöyledir:

Ukeydir Dûme, Peygamber (s.a.)’e ipek bir elbise (ثوب حرير) hediye etti. Hz. Peygamber o elbiseyi Ali (r.a.)’a verdi ve “bu elbiseyi Fâtıma’lar⁹⁵² arasında başörtüsü olarak paylaştır” buyurdu.⁹⁵³

Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber’in kendisine hediye edilen ipek elbiseyi giydiğinden söz edilmektedir. Ayrıca rivâyette bu olayın ipeğin haram kılınmasından önce olduğu da bildirilmiştir. Berâ b. Âzib’ten de şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.)’e ipek bir elbise hediye edildi. Ona dokunmaya başladık ve o bizim hoşumuza gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Bundan hoşlanıyor musunuz?” diye sordu. “Evet” dedik. Bunun üzerine “Sa’d b. Muâz’ın cennetteki mendilleri bundan daha hayırlıdır” buyurdu.⁹⁵⁴

Bu konudaki Câbir, Ukbe b. Âmir, Enes ve Ali b. Ebî Tâlib rivâyetleri ile bu rivâyetin uyumlu olduğu görülmektedir.

İpeğin erkeklere haram olduğu ile ilgili Hz. Peygamber’den nakledilen pek çok rivâyet vardır. Bu rivâyetler Ömer b. Hattâb, Hz. Ali, İbn Ömer, Huzeyfe, İmrân b. Husayn, Berâ b. Âzib, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Muâviye, Ukbe b. Amir, Ebû Ümâme, Ebû Hureyre, Ebû Musa el-Eş’arî gibi sahâbîlerden nakledilmiştir. Bunların bir kısmında Hz. Peygamber’in ipek giymeyi erkeklere yasakladığından, bazılarında onun, ipeği âhiretten bir nasibi olmayan kimselerin giyeceğini bildirdiğinden, bir kısmında ise dünyada ipek giyenin âhirette giyemeyeceğini haber verdiğinden söz edilmektedir.⁹⁵⁵

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bu konudaki rivâyetlerin tamamı birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’e iki defa elbise hediye edildiği anlaşılmaktadır. İlk önce gelen elbise ipek bir kaftandır. Zira Câbir, Ukbe, Enes ve Berâ rivâyetlerinde tek bir elbisenin geldiğinden ve bunun ipek olduğundan söz edilmiş, ayrıca Hz.

121-122, 234); Buhârî, Hibe 28; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 50; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 509-511; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 387-388, IX, 361.

⁹⁵² Bu kişiler, Esed b. Hâşim’in kızı ve Ali b. Ebî Tâlib’in annesi olan Fâtıma, Resûlullâh *sallallâhu aleyhi ve sellem*’in kızı Fâtıma ve Hamza b. Abdilmuttalib’in kızı Fâtıma’dır. Bk. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 58; Nevevî, *Minhâc*, XIV, 275-276.

⁹⁵³ Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 163; Ahmed b. Hanbel, I, 368-369 (I, 130); Müslim, Libâs 18; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 277-278; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 215; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 57.

⁹⁵⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 385; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 394, VI, 375; Ahmed b. Hanbel, VI, 325, 337-338, 356, 359-360 (IV, 289, 294, 301, 302); Buhârî, *Bed’u’l-Halk*, 8, *Menâkıbu’l-Ensâr* 12, *Libâs* 26, *Eymân* 3; Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe* 126; İbn Mâce, *Mukaddime* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 50; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 62.

⁹⁵⁵ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirmesi için bk. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 45-59.

Peygamber'in bu elbiseyi giydiği haber verilmiştir. İbn Ömer'den gelen rivâyetlerde ise ipek çizgili veya ipek karışımı elbiseler geldiği ve Hz. Peygamber'in bunlardan birini Hz. Ömer'e gönderdiği haber verilmektedir. Fakat bazı raviler bu iki olayı karıştıarak, Hz. Peygamber'in, ipeğin yasak kılınmasından önce hediye olarak gelen ipek kaftanı Ömer (r.a.)'a hediye ettiğini rivâyet etmişlerdir. Bu konudaki ihtilaflar da buradan kaynaklanmaktadır.

İpek elbise giymenin haram kılınmasından Kur'ân'da söz edilmemektedir ve bu hüküm tamamen sünnet tarafından tespit edilmiştir. Câbir b. Abdillâh rivâyetinde bu yasak hükmünün Cebrâîl tarafından getirilen Kur'ân dışı bir vahye dayandığı haber verilmektedir. Ancak Câbir rivâyeti ilk iki tabakada fert kalmıştır. Ayrıca ipek elbisenin Kur'ân dışı bir vahiyle haram kılındığını sadece İbn Cüreyc rivâyet etmiştir. Bu konuda aynı olaydan söz eden ve diğer sahâbîlerden nakledilen rivâyetlerin hiçbirisinde bu yönde bir beyan yoktur. Hatta Ukbe, Hz. Peygamber'in o ipek elbiseyi bir namaz esnasında giydiğini ve daha sonra kaldırıp attığını söylemiş olmasına rağmen Cebrâîl'den hiç söz etmemiştir. Allah Resûlü'nün gerek o ipekli elbise hoşlarına giden sahâbîlerine "Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha güzeldir" buyurduğundan, gerekse de ipeğin haram olduğunu beyan ettiğinden söz eden rivâyetlerin hiçbirisinde Cebrâîl'in zikri geçmemektedir. Bu nedenle böyle önemli bir konuda karşısında onca rivâyet varken tek bir rivâyete dayanarak Hz. Peygamber'in, Cebrâîl vasıtası gelen bir vahiyle ipeği haram kıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Burada Hz. Peygamber'in ipeği neye dayanarak haram kıldığı sorusu akla gelmektedir ki, bu konuda mevcut rivâyetler ışığında bir hükme varmak oldukça zordur.

8. Halka İyi Davranmak

Allah Teâlâ, *"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. şu halde onları affet; bağışlanmaları için duâ et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever"*⁹⁵⁶ buyurarak Resûlullah (s.a.)'in insanları kırmaktan sakındığını ve bu sayede onların kendisinden ayrılmadıklarını haber vermiştir. Hz. Peygamber'in insanlara

⁹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/159.

iyilikle muâmele ettiğine ve onların hatalarını sürekli olarak bağışladığına dair çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Ancak Ebû Sevvâr'ın dayısından nakledilen bir rivâyette farklı bir durumdan söz edilir. Ebû's-Sevvâr'dan, dayısının şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.)'in yürümekte olduğunu, insanların da onun peşinden gittiklerini gördüm. Ben de onlara tabi oldum. Aniden hızla yürüyerek karşıma çıktılar. Topluluk onu (dayısını) bekledi. Resûlullah (s.a.) geldi ve bir hurma dalı, budanmış bir dal veya misvak ağacından bir dal ile ya da yanında bulunan bir şey ile bana bir defa vurdu. Allah'a yemin olsun ki bu hiç canımı acıtmadı. Geceyi geçirdim ve kendi kendime “Resûlullah (s.a.), bana yalnızca Allah Teâlâ'nın benim hakkımda bildirmiş olduğu bir şeyden dolayı vurmuştur” dedim. İçimden sabah olduğunda Resûllâh'a gitmem gerektiğini düşündüm. Dedi ki: Cebraîl (a.s.), Peygamber (s.a.)'e indi ve “Sen bir yöneticisin, sana uyanları kırma (فَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّكَ رَاعٍ لَا تَكْسِرَنَّ فُرُونَ رَعِيَّتِكَ)” dedi. Sabah namazını kıldığımızda -veya sabah olduğunda- Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Allahım! İnsanlar benim peşime takılıyorlar. Fakat beni takip etmeleri hoşuma gitmiyor. Allahım! Kime vurmuş veya kötü bir söz söylemişsem bunu onun için bir keffâret ve mükâfat kıl -veya bir mağfiret ve rahmet kıl dedi veya benzeri bir şey söyledi.”⁹⁵⁷

Hadisin tüm rivâyetleri Mu'temir b. Süleyman b. Tarkân > Süleyman b. Tarkân > Sumeyd b. Umeyr > Ebû Sevvâr > Dayısı isnadı ile tahrîc edilmiştir. İbn Sa'd ve Tahâvî rivâyetlerinde olay önceki rivâyetteki gibi anlatılmaktadır. Ayrıca bu rivâyetlere göre, Ebû Sevvâr'ın dayısı, ashâbın peşine düşmesi üzerine “kavim benden sakındı” demiştir. Ayrıca İbn Sa'd rivâyetinde Cebraîl'in gelmesinden sonra Hz. Peygamber'in “Ben size bir günahınızdan veya (aramızdaki) ihtilaftan dolayı vurmam” buyurduğu bildirilmektedir.⁹⁵⁸

Bu rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in, kendisini takip edenleri oyaladığı için Ebû Sevvâr'ın dayısına vurduğundan söz edilmekte, rivâyetin sonunda ise kendisini takip etmelerinden hoşlanmadığı için böyle davrandığı belirtilmektedir. Bu nedenle hadisin başı ile sonu çelişmektedir. Hadisin Ebû Ya'lâ rivâyeti, bu rivâyete göre daha anlaşılırdır. Bu rivâyete göre, Ebû Sevvâr'ın dayısı şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.)'in yürüdüğünü ve insanların onu takip ettiklerini gördüm. Ben de onların peşine düştüm. Hz. Peygamber budanmış bir dal veya misvak ağacından bir dal ile onların üzerine gitti. İnsanlar bunun üzerine dağıldılar. Elindeki o şeyle bana vurdu. Fakat bundan dolayı hiç canım acımadı. Geceyi geçirdim. Fakat nasıl gecelediğimi Allah bilir. Kendi kendime “Resûlullah (s.a.), bana, benim hakkımda öğrenmiş olduğu kötü bir şeyden dolayı vurmuştur”

⁹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 493 (V, 294).

⁹⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 83-84; Tahâvî, *Müşkil*, V, 223-224, XV, 274-275.

dedim. Cebrâîl ona geldi ve “Ey Muhammed! Sen bir yöneticisin! Halkını herhangi bir sebeple kırma!” dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ben onları herhangi bir şeyden dolayı kötülemedim. Fakat onlar beni takip ediyorlar, bense bunu kerih görüyorum. Herhangi bir kula kötü bir söz söylemiş veya lanet etmiş isem (Allah Teâlâ) bunu, onun için bir duâ, rahmet ve bağışlanma vesilesi kılsın.”⁹⁵⁹

Heysemî, Ebû Sevvâr hadisini Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiğini ve ricalinin *Sahîh* ricali olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁰ Ancak Ebû Sevvâr’ın dayısının kim olduğu bildirilmemiştir. İbn Sa’d da bu rivâyeti “Ebû Sevvâr’ın Dayısı” başlığı altında aktarmış, bu kişinin kimliği hakkında bir bilgi vermemiştir.⁹⁶¹

Bu rivâyetlerden, Hz. Peygamber’in, peşine takılan insanları uzaklaştırmak için üzerlerine gittiği ve Ebû Sevvâr’ın dayısına bir defa vurduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra Cebrâîl gelerek bu davranışının doğru olmadığını, halkına iyi davranıp onları kırmaması gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bundan dolayı Allah Teâlâ’nın, kalbini kırdığı insanların günahlarını bağışlaması için duâ etmiş ve o davranışının o kimseler için günahlarına keffâret olmasını dilemiştir.

Bu konuda Abdurrezzâk tarafından tahrîc edildiğini tespit ettiğimiz bir başka rivâyet daha vardır. Abdurrezzâk’ın İbn Cüreyc’ten rivâyet ettiğine göre, İbn Cüreyc kendisine Ömer b. Atâ’nın şunu haber verdiğini bildirmiştir:

Resûlullah (s.a.), hurma dalından bir çubuk edindi. Onunla insanları susturuyor ve yine onunla işaret ediyordu. Allah Teâlâ ona “Ey Muhammed! Niçin halkını kırıyorsun?” diye vahyetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu kaldırıp attı. Ardından Cebrâîl ve Mîkâîl geldi. Mîkâîl şöyle dedi: Rabbin seni, melik-peygamber olmakla, kul-peygamber olmak arasında muhayyer bırakıyor. Hz. Peygamber Cebrâîl’e baktı. Cebrâîl ona alçak gönüllü olmasını işaret etti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) “Kul-peygamber (olmayı tercih ediyorum)” dedi. Cebrâîl “Sen, âdemoğullarının efendisisin. Yerin yarılması ile kabirden ilk önce çıkacak ve ilk şefaât edecek olan sensin” dedi.⁹⁶²

Bu rivâyet, Ömer b. Ata’nın sahâbî olmamasından dolayı mürseldir. Bu nedenle bu rivâyetin, Ebû Sevvâr rivâyetini desteklemesi mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak; Ebû Sevvâr rivâyeti ilk dört tabakada teferrüd etmiştir ve bu konuda sahîh bir isnadla nakledilen bir başka rivâyet tespit edilememiştir. Buna göre,

⁹⁵⁹ Bûsîrî, *İthâf*, IX, 151. Benzeri bir rivâyet için bk. Ebû Nuaym, *Ma’rifet*, VI, 3183.

⁹⁶⁰ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 502-503.

⁹⁶¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 83-84.

⁹⁶² Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 183-184.

Ebû Sevvâr hadisinin, bu haliyle Kur'ân dışı vahye delil olması zordur. Zira Ebû Sevvâr'ın dayısının kim olduğu tespit edilememiştir. Ayrıca rivâyetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in, kendisine Cebrâîl'in gelip halka iyi davranması gerektiğini ashâbına haber verdiğine dair bilgi verilmemiştir. Bu bilgi ise Ebû Sevvâr'ın dayısından gelmektedir ve o, bu bilgiyi Hz. Peygamber'den aldığına dair bir şey söylememiştir. Ebû Sevvâr'ın dayısı, Hz. Peygamber'in ertesi sabah Allah Teâlâ'ya, *“Kime vurmuş veya kötü bir söz söylemişsem bunu onun için bir keffâret ve mükâfat kıl”* diyerek duâ etmiş olmasından, Cebrâîl'in gelip onu uyardığı anlamını çıkarmış da olabilir. Tüm bunlarla birlikte Allah Teâlâ, konunun başında meâli verilen âyette Hz. Peygamber'in insanlara yumuşaklıkla muamele ettiğini bildirmiş, bir başka yerde ise şöyle buyurmuştur: *“Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”*⁹⁶³ Bu âyetler, Allah Resûlü'nün insanlara kaba davranmadığına ve onları kırmamaya özen gösterdiğine delildir. Buna göre, bazı kimselerin hakaretlerine hatta kendisine şiddet uygulamalarına bile fiilî bir müdahalede bulunmayan Allah Resûlü'nün, sırf kendisini takip ediyorlar diye insanlara vurması makul görünmemektedir.⁹⁶⁴

9. Tevazu

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlerin üstün özelliklerinden söz edilirken tevazuya da yer verilmiş⁹⁶⁵ ve Müslümanlar tevazu ile hareket etmeye davet edilmiştir. İyâz b. Hımâr, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den nakledilen bazı rivâyetlerde bu konuda Hz. Peygamber'e gelen bir vahiyden söz edilmektedir.

a) İyâz b. Hımâr Rivâyeti

İyâz b. Hımâr'dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

⁹⁶³ Tevbe 9/128.

⁹⁶⁴ Hz. Peygamber'in öfkelerine dair yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, Hz. Peygamber nadiren kızmıştır. Onun, bir beşer olması dolayısı ile diğer insanlar gibi kızması ve kızgınlık anında doğrudan veya dolaylı sözlü tepkilerde bulunmasının yanısıra suskunluk, küsme, yüzçevirme ve sesini yükseltme gibi sözsüz fiziksel tepkiler göstermesi mümkündür. Bk. Genç, *Hz. Peygamber'in Kızdığı Anlar*, s. 77-78.

⁹⁶⁵ Furkân 25/63.

“Allah Teâlâ, bana, tevazulu olun, kimse, kimseye karşı övünmesin ve kimse, kimseye zulmetmesin diye vahyetti. (وَإِنَّ اللَّهَ أَوْحَىٰ إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّىٰ لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَىٰ)”⁹⁶⁶
(يَبْغِي أَحَدٌ عَلَىٰ أَحَدٍ وَلَا

Hadisin bir başka rivâyeti ise şöyledir:

“Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini ve kimsenin kimseye karşı övünmemesini vahyetti.”

Iyâz dedi ki: Ey Allah’ın Resûlü! Benden daha aşağıda olan bir adam bir topluluk içinde bana kötü söz söylese ve ben de ona karşılık versem bu konuda bana günah yazılır mı? diye sordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Birbirine söven iki kişi şeytandır. Bunlar birbirlerini suçlar ve yalan söylerler.”⁹⁶⁷

Bu hadis, Mutarrif b. Abdillâh b. Şihhîr⁹⁶⁸ ve Yezîd b. Abdillâh⁹⁶⁹ tarafından Iyâz b. Hımâr’dan rivâyet edilmiştir. Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bir rivâyetten bu hadisin “Allah Teâlâ, bana, bugün öğrettiklerini size öğretmemi emretti” cümlesi ile başlayan uzun bir hadisin parçası olduğu ve bir hutbe esnasında söylendiği anlaşılmaktadır.⁹⁷⁰ Bu rivâyete göre, Iyâz b. Hımâr şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün hutbe vermek için ayağa kalktı ve “Allah Teâlâ bana (bugün öğrettiklerini size öğretmemi) emretti” buyurdu. Ebû Ammâr, hadisi Hişâm’ın Katâde’den naklettiği gibi rivâyet etti. Bu hadise şunu ilave etti: (Hz. Peygamber şöyle buyurdu:) “Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı, kimsenin kimseye büyüklük taslamamasını ve zulmetmemesini vahyetti.” O, rivâyet ettiği hadiste şöyle dedi: (Hz. Peygamber şöyle buyurdu:) “Onlar, içinizde tâbî olanlardır, ne aile isterler ne de mal.”⁹⁷¹

Iyâz b. Hımâr’dan gelen “Allah Teâlâ bugün bana öğrettiklerini size öğretmemi emretti” hadisi pek çok kaynakta yer almakla birlikte Müslim dışında hiç kimse hadisi “Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı (...) vahyetti” kısmı ile rivâyet etmemiştir.⁹⁷²

⁹⁶⁶ Müslim, Cennet 64. Hadis için bk. Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 100-101; Ebû Dâvud, Edeb 40; İbn Mâce, Zühd 16, 23; İbn Ebî’l-Dünyâ, *Zemmu’l-bağy*, s. 234; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 424-425; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 181; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 396, 397, *Şuabu’l-îmân*, VI, 273-274; İbn Abdilber, *Câmi’*, s. 198-199.

⁹⁶⁷ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 101. Hadis için bk. Ebû Dâvud, Edeb 40; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, V, 285.

⁹⁶⁸ Müslim, Cennet 64; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 181; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 396, *Şuabu’l-îmân*, VI, 274. Beyhakî’nin *Âdâb* adlı eserinde aynı isnadla rivâyet ettiği hadiste “vahyetti” yerine “vasiyyet etti” denilmiştir. Bk. *Âdâb*, s. 84-85.

⁹⁶⁹ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 101; Ebû Dâvud, Edeb 40; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, V, 285.

⁹⁷⁰ Bk. Müslim, Cennet 63.

⁹⁷¹ Müslim, Cennet 64.

⁹⁷² Bk. Ma’mer, *Câmi’*, XI, 120-121; Tayâlisî, *Müsned*, I, 603-604; Ahmed b. Hanbel, VI, 8-9, 10, 267-268 (IV, 162-163, 266); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 26; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 360-362, 362-363; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VII, 177, 178-180; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 20.

İbn Mâce ve Taberânî rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in bir hutbe verdiğiinden söz edilmekle birlikte bu hutbede “Allah Teâlâ bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini vahyetti” sözünün dışında neler söylediğinden söz edilmemiştir.⁹⁷³ Hadisin diğer rivâyetlerinde ise bu sözün hutbe esnasında veya bir başka yerde söylendiğini gösteren bir ifade mevcut değildir.

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Sinân b. Sa'd el-Kindî > Enes b. Mâlik isnadı ile nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber “Allah Teâlâ, bana, tevazulu olun ve kimse, kimseye zulmetmesin diye vahyetti” buyurmuştur.⁹⁷⁴

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Atâ > Ebû Hureyre isnadı ile nakledilen rivâyete göre, Peygamber (s.a.) “Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı ve bazınızın bazınıza zulmetmemesini vahyetti” buyurmuştur.⁹⁷⁵ Bu rivâyet, Ata'nın Ebû Hureyre ile görüşmemiş ve ondan hadis işitmemiş olması nedeni ile zayıftır.⁹⁷⁶

d) Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Abdullah b. Ömer rivâyeti Temmâm er-Râzî'nin (ö. 414/1023) *el-Fevâid*'inde yer almaktadır. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber, yün elbise ve tamir edilmiş ayakkabı giyen, eşeğe binip koyunlarının sütünü sağan ve ailesi ile birlikte yemek yiyen kimselerden Allah Teâlâ'nın kibirlenmeyi uzaklaştıracağını haber vermektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in de normal bir insan olduğundan ve diğer insanlar gibi yemek yediğinden bahsedilmekte ardından da Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

“Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini vahyetti. Allah'ın eli, kullarının üzerindedir. Kim kendisini üstün görürse Allah Teâlâ onu alçaltır. Kim de kendisini üstün görmezse Allah Teâlâ onu (derecesini) yükseltir. Hiç kimse yeryüzünde Allah Teâlâ'nın saltanatını isteyerek tek bir adım dahi atmasın. Aksi takdirde Allah Teâlâ onu yüzüstü yere çarpar.”⁹⁷⁷

⁹⁷³ Bk. İbn Mâce, Zühd 16; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 181.

⁹⁷⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 100-101; İbn Mâce, Zühd 23; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Zemmu'l-bağy*, s. 234.

⁹⁷⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 380; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 310.

⁹⁷⁶ Bk. İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 379 (400. Hadisin dipnotu); Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 303 (2332. Hadisin dipnotu).

⁹⁷⁷ Temmâm, *Fevâid*, I, 212.

Bu rivâyet, isnadındaki Saîd b. Sinân'dan dolayı zayıftır. Saîd, hadis uydurmakla itham edilmiş “metrûk” bir ravidir. Bu nedenle hadisin uydurma olduğu söylenmiştir.⁹⁷⁸

“*Bana, tevazulu olmanız vahyedildi. Ta ki hiç kimse kimseye zulmetmesin*” hadisi, bazı ikinci asır eserlerinde Hasan el-Basrî (ö. 110/728),⁹⁷⁹ Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 129/746)⁹⁸⁰ ve Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/777)⁹⁸¹ munkatı ve mürsel isnadlarla da rivâyet edilmiştir. Dönemin rivâyet üslubundan dolayı munkatı ve mürsel isnadlarla nakledilen bu rivâyetler, ikinci asırda hadisin tanınıp bilindiğini göstermektedir.

Hadisin tüm rivâyetlerinde “*Allah Teâlâ, bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini vahyetti*” kısmının mevcut olduğu görülmektedir. Bazı rivâyetlerde ise “*kimse kimseye büyüklük taslamasın*” kısmı yer almaktadır. Aslında bu cümle, bir önceki kısmın açıklaması mahiyetindedir. Zira büyüklük taslamak da bir nevi zulüm olmaktadır.

Müslim ve İbn Mâce'nin rivâyet ettikleri hadisin ricali sika olmakla birlikte bu isnadda iki illet bulunmaktadır. Bunlardan birisi Katâde'nin bu hadisi an'ane ile rivâyet etmiş olması ve Matar el-Verrâk'ın hafızasının iyi olmamasıdır. Bu hadisi Katâde, Mutarrîf'ten işitmemiştir. Ayrıca Ebû Davud, bu hadisi Haccâc > Katâde > Yezîd b. Abdullah > İyâz isnadı ile rivâyet etmiştir. Bu isnad da zayıftır. Çünkü hadisin ravisi Haccâc, Haccâc b. Ertâd'dır ve o müdellis bir ravidir.⁹⁸² Ayrıca Yezîd b. Abdullah ile İyâz arasında inkita vardır. Ahmed b. Hanbel'in sahîh bir isnadla Katâde'den yaptığı rivâyette olduğu gibi ikisi arasında Yezîd'in kardeşi Mutarrîf b. Abdullah bulunmaktadır. Buhârî ve İbn Mâce'nin Enes'ten rivâyet ettikleri hadis, bu hadisten daha sağlamdır. Bu hadiste “*Allah Teâlâ bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini vahyetti*” denilmiştir. Hadisin isnadı ise Sinân b. Sa'd dışında tamamen sika kimselerden meydana gelmektedir. Bu kişinin Sa'd b. Sinân olduğu da söylenmektedir. İhtilâflı bir ravidir. Bazıları sika olduğunu söylerken, bazıları onu zayıf

⁹⁷⁸ Bk. Temmâm, *Fevâid*, I, 212 (501 no'lu dipnot).

⁹⁷⁹ Vekî' b. Cerrâh, *Zühed*, II, 465.

⁹⁸⁰ Muâfâ b. İmrân, *Zühed*, s. 249.

⁹⁸¹ Muâfâ b. İmrân, *Zühed*, s. 268.

⁹⁸² Zayıf ravilerden tedlis yaptığı için ancak “ahberanâ,” “haddesena” ve “semi'tu” diyerek rivâyet ettiği hadisler ile ihticâc edilebileceği belirtilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 660-662.

saymıştır. Bu nedenle bu ravi “hasenu’l-hadis”tir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde İyâz hadisinin sahîh olduğu söylenebilir.⁹⁸³

Tevazulu olmak Müslümanlığın gereklerinden birisidir. Hz. Peygamber’in tevazulu olmayı emretmesi de insanları kibirli olmaktan, diğer insanlardan üstün görmekten sakındırmak içindir. Zira tevazu, kibrin karşıtıdır.⁹⁸⁴ Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyetlerde tevazulu olunmasını emretmiş ve mütevazî davranan kimseleri sevdiğini bildirmiştir.

“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”⁹⁸⁵

“Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) ‘Selâm!’ derler (geçerler).”⁹⁸⁶

“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”⁹⁸⁷

Alla Teâlâ, büyüklük taslamak ile ilgili olarak da şöyle buyurmaktadır: “Hiç şüphesiz Allah, onların gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları asla sevmez.”⁹⁸⁸

Hz. Peygamber’in “*Allah Teâlâ bana, tevazulu olmanızı ve kimsenin kimseye zulmetmemesini vahyetti*” sözünü Kur’ân dışı vahiy ile almış olduğu görüşünde olanlar bulunmaktadır. Bazıları bu sözün ilham vasıtası ile alındığını söylerken, bazıları da bunun risâlet (peygamberlik) vahiy olduğunu iddia etmiştir.⁹⁸⁹ Kanaatimizce Hz. Peygamber, bu sözü Kur’ân dışı bir vahiyle değil Kur’ân vahyine dayanarak söylemiştir. Zira hadiste sözü edilenler ile âyetlerde zikri geçenler birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Bu nedenle söz konusu hadisin kaynağı Kur’ân dışı bir vahiy değil Kur’ân vahiy olmalıdır.⁹⁹⁰

⁹⁸³ Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 110-111. Ayrıca bk. Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, III, 1531.

⁹⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 602.

⁹⁸⁵ Lokmân 31/18.

⁹⁸⁶ Furkân 25/63.

⁹⁸⁷ İsrâ 17/37.

⁹⁸⁸ Nahl 16/23.

⁹⁸⁹ Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, III, 1531.

⁹⁹⁰ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 204, “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” s. 70-71.

10. Cennet ve Cehennemliklerin İsimlerinin Kayıtlı Olduğu İki Kitap

Allah Teâlâ, her şeyi kuşatan ilmiyle geçmiş ve gelecekte, insanların geçmişte yaptıklarından ve gelecekte ne tür amellerde bulunacaklarından haberdardır.⁹⁹¹ Bu nedenle de kimin cennetlik veya cehennemlik olduğu ezeli ilminde mevcuttur. Hadis külliyyatında yer alan bazı rivâyetler, Allah Teâlâ'nın bu bilgiyi yazılı olarak Hz. Peygamber'e sunduğundan söz etmektedir.

a) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.), elinde iki kitapla yanımıza çıktı. “Bu iki kitabın ne olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. “Hayır, ancak sen bize bildirirsen biliriz ey Allah'ın Resûlü!” dedik. Sağ elindeki kitap için “Bu, alemlerin Rabbi'nden gelen bir kitap olup bunda cennetliklerin, babalarının ve kabilelerinin isimleri bulunmaktadır. Cennetliklerin sonuncusuna varıncaya kadar tamamı toplanmıştır. Bunlar artırılıp eksiltilmeyecektir” buyurdu. Sol elindeki kitap içinse “Bu, cehennem ehlinin kitabı olup bunda onların, babalarının ve kabilelerinin isimleri vardır. Sonuncusuna varıncaya kadar tüm cehennemlikleri toplamıştır. Onlara asla artırma ve eksiltmede bulunulmaz” buyurdu. Resûlullah (s.a.)'in ashâbı “Bu iş bitirilmiş ise niye amelde bulunuyoruz?” diye sordu. Resûlullah (s.a.) “Dosdoğru olun ve hayırlı amelleri artırın. Çünkü cennetlik kişi, hangi işi yaparsa yapsın en son cennetlik kimsenin ameli yapar. Cehennemlik kişi de hangi ameli yaparsa yapsın, en son ameli cehennemlik kimsenin ameli olacaktır” buyurdu.” Sonra eliyle işaret edip elini kapattı ve “Rabbimiz kulları ile ilgili işi bitirmiştir” buyurdu. Sağ eli ile işaret etti, onu salladı ve “Bir fırka cennettedir”⁹⁹² buyurdu. Sol elini salladı ve “Bir fırka da cehennemdedir”⁹⁹³ buyurdu.⁹⁹⁴

Bu hadis, benzeri ifadelerle pek çok kaynakta yer almakta olup tüm rivâyetleri Ebû Kabîl Huyey b. Hânî el-Meâfirî > Şüfey b. Mâti' el-Asbahî > Abdullah b. Amr b. Âs isnadı ile gelmiştir ve ilk üç tabaka isnadda teferrüd etmiştir.⁹⁹⁵

⁹⁹¹ Bk. Tâhâ 20/110.

⁹⁹² Şûrâ 42/7.

⁹⁹³ Şûrâ 42/7.

⁹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, II, 607 (II, 167). Hadis için bk. Tirmizî, Kader 8; Ebû Saîd ed-Dârimî, *Red*, s. 148-149; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 142-143; Firyâbî, *Kader*, s. 56-58; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 452-453; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 470-471; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, X, 3276; Âcurrî, *Şerîa*, s. 140-141; İbn Batta, *İbâne*, II, 368-369; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 168-169; Beyhakî, *Kazâ*, s. 49-50. Taberî rivâyetinde hadisin sahâbî ravisinin ismi zikredilmemiş, “Resûlullâh (s.a.)'in ashâbından bir kişi” denilmiştir.

⁹⁹⁵ İbn Vehb, hadisi İbn Lehîa, Leys b. Sa'd ve Amr b. Hâris vasıtası ile Ebû Kabîl'den rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyette Abdullah b. Amr'a yer verilmemiş, Resûlullâh (s.a.)'in ashâbından bir kişi denilmiştir. Bk. İbn Vehb, *Kader*, s. 33-37.

Tirmizî hadis için “hasen, garip, sahîh” değerlendirmesinde bulunmuş,⁹⁹⁶ Elbânî de hadise “hasen” hükmü vermiştir.⁹⁹⁷ Hadisin hasen olmasının sebebi Ebû Kabîl Huyey b. Hânî hakkındaki bazı ithamlardır. İbn Hibbân onun Mısır ehlinin büyüklerinden ve salihlerinden olduğunu söylemiş fakat zaman zaman hataya düştüğünü belirtmiştir.⁹⁹⁸ İbn Hacer de onun 128/745 yılında vefat ettiğini, sadûk bir kimse olmasına rağmen hatalar yaptığını söylemiştir.⁹⁹⁹ Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur’a ise onu sika kabul etmişlerdir.¹⁰⁰⁰

b) Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Abdullah b. Ömer’den nakledilen rivâyet şöyledir:

Resûlullah (s.a.), elinde tutmuş olduğu bir şeyle geldi ve sağ elini açıp “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah’tan gelen bir kitaptır. Cennetlikler, onların sayıları, isimleri ile neseplerinin kayıtlı olduğu bu kitap, kıyâmete kadar tamamını kapsamaktadır. Onlardan herhangi bir kimse eksiltilmediği gibi onlara ilavede de bulunulmaz. Cennetlik bir kimse, cehennemlik kimsenin yoluna sokulur. Öyleki onlara benzemesinden dolayı onun hakkında “bu da onlardandır” denir. Sonra ölümünden kısa bir zaman önce de olsa saadete döndürülür” buyurdu. Sol elini açtı ve “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah’tan gelen bir kitaptır. Bunda cehennemlikler, onların isimleri ve nesepleri kayıtlıdır. Bu kitap, Kıyâmete kadar tüm cehennemlikleri ihtiva etmektedir. Onlardan eksiltmede bulunulmadığı gibi onlara ilavede de bulunulmaz. Cehennemlik kimse cennetlik kimsenin yoluna sokulur. Onlara benzemesinden dolayı bu da onlardan denir. Sonra onlardan birisini ölümünden kısa bir zaman önce de olsa şekaveti yakalar” buyurdu. Sonra da üç defa “Ameller, sonlara göre değerlendirilir” buyurdu.¹⁰⁰¹

Hadis, Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadı ile rivâyet edilmiştir. İbn Adî, bu hadisi Ubeydullâh b. Ömer’den, Abdulvehhâb b. Hemmâm ve Abdullah b. Meymûn dışında herhangi bir kimsenin rivâyet ettiğini bilmediklerini, Abdulvehhâb’ın da ciddiyetsiz (mugaffel) birisi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰² Hadisin diğer ravisi Abdullah b. Meymûn da ileri derecede zayıftır.¹⁰⁰³ Hatta Buhârî onun hakkında “zâhibu’l-hadis”

⁹⁹⁶ Tirmizî, Kader 8.

⁹⁹⁷ Bk. Elbânî, *Sahîha*, II, 528-529.

⁹⁹⁸ Bk. İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 120.

⁹⁹⁹ Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, I, 207.

¹⁰⁰⁰ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 253. Ayrıca bk. İclî, *Târîhu’s-sikât*, s. 139; Elbânî, *Sahîha*, II, 529.

¹⁰⁰¹ Bezzâr, *Müsned*, XII, 168. Hadis için bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 1932-1933 (muhtasar); Lâlekâî, *Sünne*, I, 392-393.

¹⁰⁰² İbn Adî, *Kâmil*, V, 1933.

¹⁰⁰³ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 308.

ifadesini kullanmış, Ebû Hâtim de onun “metrûk” ve “münkeru’l-hadis” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁴

Ebû Nuaym bu hadisin bir benzerini Abdulvehhâb b. Mücâhid > Mücâhid > İbn Ömer isnadı ile tahrîc etmiş ve bu konudaki en meşhur hadisin Abdullah b. Amr’dan geldiğini, Abdullah b. Ömer hadisinin “garîb” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁵ Heysemî de İbn Mücâhid’in “meçhûl” olduğunu söyleyerek,¹⁰⁰⁶ hadisin bu tarikin de zayıf olduğuna işaret etmiştir.

c) Berâ b. Âzib Rivâyeti

Berâ’nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Resûlullah (s.a.) birgün (bizden tarafa) yöneldi. Elinde içlerine bakmakta olduğu iki sahîfe vardı. Sahâbîler “Allah’a yemin olsun ki, Allah’ın Peygamber’i ümmidir, okuyamaz ve yazamaz” dediler. Onlara yaklaştı ve sağ elindeki sahîfeyi açıp “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah’tan gelen bir kitaptır. Bunda cennetliklerin, babalarının ve aşiretlerinin isimleri bulunmaktadır. Bu kitap, onların tamamını kapsamaktadır. Onların sonlarına herhangi bir şey ilave edilmez. Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır” buyurdu. Sonra diğer elindeki cehennemlikler ile ilgili sahîfeyi açtı ve önceki sözlerinin benzerini söyledi.¹⁰⁰⁷

Bu hadis, Hüzeyl b. Bilâl > Ebû’l-Asbağ > Zâzân > Berâ b. Âzib isnadı ile rivâyet edilmiştir. Taberânî hadisin sadece bu isnadla rivâyet edildiğini ve Muhammed b. Cehdam’ın isnadda teferrüd ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁸ Hadisin ravilerinden Hüzeyl ihtilaflı birisidir. Yahya b. Maîn, onun hakkında “bir şey değildir,” Ebû Zur’a “sağlam değildir” değerlendirmesinde bulunmuş, Nesâî ve Dârekutnî, Hüzeyl’in zayıf olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî ise onun, sıdk konumunda bulunduğunu ve hadislerinin yazılabileceğini belirtmiştir. Hakkındaki en ağır tenkitler İbn Hibbân’a aittir. Ona göre Hüzeyl, rivâyetleri az birisi olup isnadları değiştirir ve mürsel rivâyetleri ref ederdi. Sağlam kimselerden yaptığı rivâyetlerde sika ravilere muhalif rivâyetleri

¹⁰⁰⁴ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 172; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 514-515; Zehebî, *Mîzân*, IV, 210-211.

¹⁰⁰⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 303.

¹⁰⁰⁶ Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 276.

¹⁰⁰⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 395.

¹⁰⁰⁸ Bk. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, I, 395.

fazla olduğundan mecrûh sayılmış ve kendileri ile ihticâc edilmeyen metrûk raviler arasında yer almıştır.¹⁰⁰⁹

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Bu konuda İbn Abbâs'tan gelen rivâyet ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.) birgün çıktı ve kader konusunda müzakere eden insanları işitti. Bunun üzerine “Sizler, öyle derin iki çukura girdiniz ki Ehl-i Kitap bu çukurda helak oldu” buyurdu. Birgün iki kitap çıkardı ve “Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan gelen bir kitaptır. Bunda cehennemlikler isimlendirilmiştir ve onların, babalarının, kabilelerinin ve aşiretlerinin isimleri bulunmaktadır. Onların tamamı sonuncularına varıncaya kadar burada toplanmıştır ve onlardan kimse eksiltilmez, bir grup cennette, bir grup da cehennemdedir” buyurdu. Sonra bir başka kitap çıkartıp onlara okudu ve “Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan gelen bir kitaptır. Bunda cennetlikler, babalarının, kabilelerinin ve aşiretlerinin isimleri ile isimlendirilmiştir, sonuncularına varana kadar tamamı toplanmıştır ve onlardan eksiltmede bulunulmaz. Bir grup cennette, bir grup da cehennemdedir” buyurdu.¹⁰¹⁰

Hadisin tüm rivâyetleri İbn Vehb > Abdurrahmân b. Selmân > Akîl > İkrime > İbn Abbâs isnadına dayanmaktadır. Abdurrahmân b. Selmân hakkında Buhârî “fîhi nazar” diyerek onun hadislerine itibar edilemeyeceğini belirtmiş,¹⁰¹¹ Ebû Hâtim onun “muzdaribu'l-hadis” olduğunu söylemiş, Nesâî ve başkaları da Abdurrahmân'ın sağlam olmadığına hükmetmişlerdir.¹⁰¹²

e) Ebû'd-Derdâ, Vâsile b. Eska', Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik Rivâyetleri

İbn Ebî Âsım ve Taberânî tarafından tahrîc edilen ve Ebû'd-Derdâ, Vâsile b. Eska', Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyete göre, onlar şöyle demişlerdir:

Biz, Yahudilerin de bulunduğu bir mecliste idik ve kader konusunda müzakelerde bulunuyorduk. Resûlullah (s.a.) kızgın bir vaziyette yanımıza çıktı. Kaşlarını çattı, insanlara çıkıştı ve “Ey Muhammed ümmeti! Allah'tan korkun. Derin ve karanlık iki vadi(den sakının). Üzerinize cehennemin ateşini çekmeyin. Sonra Yahudilere kalkıp gitmelerini emretti. Ardından sağ elini ve sol elinin parmağını açtı ve “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Rahmân ve Rahîm olan

¹⁰⁰⁹ Bk. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 113; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 444; Zehebî, *Mizân*, VII, 75-76; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 277.

¹⁰¹⁰ İbn Batta, *İbâne*, II, 369-370; Lâlekâî, *Sünne*, I, 391. İbn Batta, eserinin bir başka yerinde hadisi ihtisar ederek nakletmiştir. Bk. İbn Batta, *İbâne*, II, 312.

¹⁰¹¹ Buhârî'nin “fîhi nazar” dediği ravinin hadislerine hiçbir şekilde itibar edilemez. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 99.

¹⁰¹² Bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 294; Ukaylî, *Duafâ*, II, 742; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 241-242; Zehebî, *Mizân*, IV, 287.

Allah'tan gelen bir kitap olup cennetliklerin, onların babalarının, oğullarının ve aşiretlerinin isimlerini ihtiva etmektedir. Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır, Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır, Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır” buyurdu. Sonra sol elini açtı ve sağ el parmağı ile işarette bulunup şöyle buyurdu: “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan gelen bir kitap olup cehennemliklerin, onların babalarının, oğullarının ve aşiretlerinin isimlerini ihtiva etmektedir. Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır, Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır, Rabbiniz (bu işi) tamamlamıştır.”¹⁰¹³

Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin rivâyet ettiğini ve hadisin isnadında Abdullah b. Yezîd b. Âdem'in bulunduğunu söylemiş ve Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında “Hadisleri uydurmaz” dediğini nakletmiştir.¹⁰¹⁴

Bu konudaki rivâyetlerin büyük kısmı zayıftır. Tüm bunlarla birlikte hadisin hasen veya sahîh derecesine çıktığı görülmektedir. Ancak buradaki asıl ihtilaf hadisin metnindedir. Zira bu rivâyetlerde müşterek olarak Hz. Peygamber'in, elinde iki kitapla gelip bu kitaplardan sağ elinde olanda cennetliklerin, sol elinde olanda ise cehennemliklerin, babalarının ve kabilelerinin isimlerine varıncaya kadar kayıtlı olduklarını haber verdiğinden söz edilmektedir. Cennet ve cehenneme gidecek insanların sayısının milyarlarla ifade edildiği dikkate alınırsa bunların tamamının isminin iki kitapta kayıtlı olabileceğini tasavvur etmek dahi mümkün değildir. Bu nedenle bu rivâyetlerin kabulüne imkân yoktur. Ayrıca bu rivâyeti Kur'ân-ı Kerîm de reddetmektedir. “*De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem*”¹⁰¹⁵ âyetinde açıkça Hz. Peygamber'in kıyâmette kimin ne ile karşılanacağını bilmediğini haber vermektedir.

Bu konudaki rivâyetlerin illetli olduğunun bir başka delili de Hz. Peygamber'in ümmî olması yani okuma yazma bilmemesidir. Okuma-yazma bilmeyen bir peygambere cennetlik ve cehennemliklerin listesinin verilmesini anlamak kolay olmayacaktır.

11. Zina Suçunun Cezası

Kur'ân-ı Kerîm'de adam öldürme, yol kesme, hırsızlık ve zina gibi suçların cezaları tespit edilirken zina cezası olarak yüz sopa vurulacağı karara bağlanmış,¹⁰¹⁶

¹⁰¹³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 141-142; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 284.

¹⁰¹⁴ Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 294.

¹⁰¹⁵ Ahkâf 46/9.

¹⁰¹⁶ Nûr 24/2.

sünnet ise bu umûmî hükmü bekâr kimselere tahsîs edip evli zaniler için recm cezası uygulanacağına hükmetmiştir.¹⁰¹⁷

Recm cezası, Hz. Peygamber döneminde birkaç defa tatbîk edilmiştir ve tüm recm cezaları, zinakarların suçlarını itiraf etmelerine binaen uygulanmıştır.¹⁰¹⁸ Hz. Peygamber döneminden sonra da yürürlükte olan bu ceza, şartlarının ağır olması nedeni ile çok fazla uygulanma imkânı bulamamıştır. Zira bu cezanın uygulanabilmesi için dört şahidin zina olayına bizzat şahit olmaları şartı vardır. Ancak bu şartın tahakkuk etmesi son derece zordur.

Bazı rivâyetler, özellikle son dönemlerde hayli tartışmalı olan recm cezasının Hz. Peygamber'e Kur'ân dışı bir vahiyle bildirildiğini haber vermektedir ve bu rivâyetlerin tamamı Ubâde b. Sâmit'ten nakledilmiştir. Ubâde'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Peygamber (s.a.)'e vahiy indiğinde bundan dolayı sıkıntıya düşer ve yüzünün rengi atardı. (Birgün ona vahiy geldi ve yine böyle oldu.) Vahyin inişi bittiğinde üç defa “Benden alın” dedikten sonra şöyle buyurdu: “Allah onlara yol gösterdi. Evli evliyle, bekâr bekârla (zina ettiğinde), evliye yüz sopa ve taşla recm, bekâra ise yüz sopa ve bir yıl sürgün vardır.”¹⁰¹⁹

Bu hadis, Hasan el-Basrî > Hittân b. Abdillâh > Ubâde b. Sâmit¹⁰²⁰ ve Abdullah b. Muharrer > Hittân b. Abdillâh > Ubâde b. Sâmit¹⁰²¹ isnadları ile rivâyet edilmiştir.

Hadisin Şu'be ve Hişâm tarikleri ile Hasan el-Basrî'den nakledilen rivâyetlerinde “bekâr, celde vurulup sürgün edilir; evliye ise celde vurulup recm uygulanır” denmiş ve “sene” ve “yüz” kelimeleri zikredilmemiştir.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ Bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 314.

¹⁰¹⁸ Bu konudaki rivâyetler ve bunların değerlendirilmesi ile ilgili olarak Yusuf Ziya Keskin'in *Recm Cezası -Âyet ve Hadis Tahlilleri-* adlı eserine bakılabilir.

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 546-547 (V, 317). Hadis için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 329; Ahmed b. Hanbel, VII, 550, 554 (V, 318, 320); Müslim, Hudûd 13; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270, V, 3-4. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; Şâşî, *Müsned*, III, 219, 222, 223; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 291; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 40; İbn Mende, *İmân*, s. 386, 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 365-366.

¹⁰²⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 329; Ahmed b. Hanbel, VII, 546-547, 550, 554 (V, 317, 318); Müslim, Hudûd 13; Mervezi, *Sünne*, s. 238; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270, V, 3-4; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; Şâşî, *Müsned*, III, 219, 222, 223; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 291; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 40; İbn Mende, *İmân*, s. 386, 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 365-366.

¹⁰²¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 329.

¹⁰²² Müslim, Hudûd 14.

Hasan > Hıttân > Ubâde isnadı ile nakledilen bir başka rivâyette Resûlullah (s.a.)'e vahiy indiği ve vahiy hali geçtikten sonra Allah Resûlü'nün “*Benden alın. Allah onlara yol gösterdi. Evli evliyle, bekâr bekârla (zinâ ettiğinde) evli önce celde cezasına çarptırılır sonra da recm edilir. Bekâr ise celde vurulduktan sonra sürgün edilir*” buyurduğu zikredilmiştir.¹⁰²³

Hadisin yine Hıttân > Ubâde isnadı ile nakledilen bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber'e o anda vahiy geldiğinden söz edilmemiştir. Bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Benden öğrenin, benden öğrenin! Allah o kadınlara yol gösterdi. Bekâr bekârla (zina ederse), yüz sopa ve bir yıl sürgün cezası vardır. Evli evli ile (zina ederse) yüz sopa ve recm vardır.¹⁰²⁴

Bu hadisi Hıttân'dan Hasan el-Basrî¹⁰²⁵ ve Yunus b. Cübeyr¹⁰²⁶ rivâyet etmişlerdir. Böylece, hadiste vahiy ifadesi geçmeyen rivâyetlerin muhtasar olduğu ve bunlarda yalnızca Hz. Peygamber'in sözlerine yer verildiği ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda Hasan el-Basrî > Ubâde b. Sâmit¹⁰²⁷ isnadı ile nakledilen rivâyetler, Hasan el-Basrî'nin Ubâde b. Sâmit'ten hadis dinlememiş olmasından dolayı munkatıdır.¹⁰²⁸

Bu hadis, Ahmed b. Hanbel ve Tahâvî tarafından aynı ifadelerle Seleme b. Muhabbık'tan da rivâyet edilmiştir.¹⁰²⁹ Fadl b. Delhem > Hasan el-Basrî > Kabîsa b. Hureys > Seleme b. Muhabbık isnadı ile gelen bu rivâyetlerde Fadl b. Delhem'in hata yaptığı kabul edilmiş¹⁰³⁰ ve doğrusunun Hasan > Hıttân > Ubâde olması gerektiği

¹⁰²³ Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, III, 894-895.

¹⁰²⁴ Müslim, *Hudûd* 12.

¹⁰²⁵ İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 154; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 541, VII, 285; Ahmed b. Hanbel, VII, 537, 554 (V, 313, 320); Dârimî, *Hudûd* 19; Müslim, *Hudûd* 12; Ebû Dâvud, *Hudûd* 23; Tirmizî, *Hudûd* 8; Bezzâr, *Müsned*, VII, 134; Mervezî, *Sünne*, s. 238; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270, VI, 320; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 205; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496-497; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 274-275; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22, 27, *Müşkil*, I, 221-222, XI, 444-446; Şâfiî, *Müsned*, III, 222; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 271-273; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 318, 543; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 386. Şâfiî ve Begavî, hadisi Hasan > Ubâde isnadı ile munkatı olarak rivâyet etmişlerdir. Bk. Şâfiî, *Müsned*, s. 295; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 276.

¹⁰²⁶ İbn Mâce, *Hudûd* 7.

¹⁰²⁷ Ahmed b. Hanbel, VII, 570 (V, 327); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 497.

¹⁰²⁸ Bk. Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXXVII, 443.

¹⁰²⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 462 (III, 476); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22.

¹⁰³⁰ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 292-293.

belirtilmiştir.¹⁰³¹ Böylece Ebû Davud'un tahrîc ettiği Fadl b. Delhem > Hasan > Seleme b. Muhabbık > Ubâde isnadı ile gelen rivâyetin de¹⁰³² hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

Ubâde'den gelen bu hadis sened yönünden sahîhtir. Hadisin bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in bu hükmü vahiy ile aldığına işaret edilmişken, bazılarında bu bilgiye yer verilmemiştir. Ancak hadiste sözü edilen hükmün Kur'ân dışı vahiyle gelmiş olması ihtimali yüksek gözükmemektedir. Bu nedenle İbn Hibbân, bu hadisi aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Bu haber, bu hükmün Allah Teâlâ'dan Peygamber'ine geldiğine delildir.”¹⁰³³

Ubâde hadisi, âlimler arasında ihtilafa neden olmuştur. Zira hadiste anlatılanlar ile Hz. Peygamber'in uygulamaları birbirine uymamaktadır. Hadiste evli zanilere önce celde sonra da recm cezası uygulanacağı bildirilmiş olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in bazı kimseleri recm ettiğini bildiren rivâyetlerin hiçbirisinde celdeden söz edilmemektedir.¹⁰³⁴

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de zina edenler ile ilgili olarak “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin*” buyurmuştur.¹⁰³⁵

Bu âyet, zina edenlere verilecek cezayı beyân eden ilk âyettir.¹⁰³⁶ İslâm'ın ilk dönemlerinde zina cezası, evliler için hapis, bekârlar içinse kınama idi.¹⁰³⁷ Allah Teâlâ bu âyette fuhuş yapan kadınların ölünceye ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde hapsedilmelerini emretmiştir. Genel kanaate göre, Ubâde hadisi bu âyeti beyân etmiş, zina yapanların cezasını açıklamış ve âyette bahsedilen yolun ne olduğunu haber vermiştir.¹⁰³⁸ Bu nedenle söz konusu hadis, “sebîl hadisi” olarak bilinmektedir.¹⁰³⁹ Bazı

¹⁰³¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 328. Ayrıca bk. Ebû Dâvud, *Hudûd* 23; Ahmed b. Hanbel, (Arnaûd neşri), XXV, 250-251.

¹⁰³² Ebû Dâvud, *Hudûd* 23.

¹⁰³³ İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 292.

¹⁰³⁴ Keskin, *Recm Cezası*, s. 123-124.

¹⁰³⁵ Nisâ 4/15.

¹⁰³⁶ Kurtubî, *Câmi'*, VI, 139.

¹⁰³⁷ İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 307.

¹⁰³⁸ Bk. Tahâvî, *Müşkil*, XI, 446; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 274; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 308; Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

âlimler, söz konusu âyetin Nûr sûresinin ikinci âyeti¹⁰⁴⁰ ile nesh edildiği görüşündedir.¹⁰⁴¹ Bu âyeti Ubâde hadisinin nesh ettiği de söylenmiştir.¹⁰⁴² Bu konudaki bir başka görüş, Nûr sûresindeki celde âyetinin bekârlar, Nisâ sûresindeki âyetin ise evliler hakkında olduğu yönündedir.¹⁰⁴³ Bir diğer görüşe göre, Nisâ sûresindeki hapis âyeti Ubâde hadisi ile neshedilmiş, Ubâde hadisi ise celde âyeti ile neshedilmiş ve muhsan olmayanlar için celde, muhsan olanlar içinse recm cezası belirlenmiştir.¹⁰⁴⁴

Bu konuda Tahâvî şunları söylemektedir:

(Nisâ sûresinde yer alan) bu âyetteki hüküm, Hz. Peygamber'in "Benden öğrenin. Allah o kadınlara bir yol gösterdi" sözü ile nesh edildi. Yüce Allah'ın "ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar" âyetinde sözü edilen yol budur. Allah Teâlâ bu yolu, Peygamber (s.a.)'in dili ile beyân etmiş ve evli olana celde ile recm cezasını, bekâr olana da celde ve sürgün cezasını farz kılmıştır. Bizler, bu sözü, Hz. Peygamber'in, bu âyetin nüzûlünden sonra söylediğini, âyetin nâzil olmasından önce ise zina eden kimseye recmin farz kılınmamış olduğunu biliyoruz. Çünkü o zamanda zina eden kimsenin haddi, Kur'ân'da açıklandığı gibi evlerde hapsedilmek idi.¹⁰⁴⁵

Bu konuda asıl ihtilâf, recm cezasının varlığı konusunda değildir. Zira recm cezası, sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelenlerin tamamı tarafından kabul edilmiştir. Sadece Hâricîler, Kur'ân'da yer almadığı için recm cezasına karşı çıkmış ve evli olsun bekâr olsun zina edenlerin yüz celde ile cezalandırılacağı görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁴⁶

Bu konudaki ihtilafın asıl kaynağı, zina eden evlilere yüz sopa ve recm uygulanacağını haber veren Ubâde hadisidir. Oysaki sünnette böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, o, yanında çalıştığı bir kişinin karısı ile zina eden bir adam hakkında "*Aranızda Allah'ın Kitabı ile hüküm vereceğim*" buyurmuş ve zina eden kişinin cezasının yüz sopa ve bir yıl sürgün, kadının cezasının ise recm olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁷ Bu hadiste recm ile birlikte yüz sopa

¹⁰³⁹ Bk. Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 274. Ayrıca bk. Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

¹⁰⁴⁰ "Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun."

¹⁰⁴¹ Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

¹⁰⁴² Bk. Tahâvî, *Müşkil*, I, 222, XI, 444; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 308.

¹⁰⁴³ Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

¹⁰⁴⁴ Serahsî, *Mebûsât*, IX, 36.

¹⁰⁴⁵ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 28.

¹⁰⁴⁶ İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 309; Nevevî, *Minhâc*, XI, 189. Mu'tezile'den Nazzâm ve arkadaşlarının da bu görüşte oldukları nakledilmiştir. Bk. Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

¹⁰⁴⁷ Mâlik, *Hudûd* 6; Şâfiî, *Müsned*, s. 408; Tayâlisî, *Müsned*, I, 508; Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 311; Humeydî, *Müsned*, II, 354-355; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 540; Ahmed b. Hanbel, V, 812-814 (IV,

cezasından söz edilmemiştir.¹⁰⁴⁸ Aynı şekilde Mâiz'in recmedildiğini bildiren rivâyette de celdeden söz edilmemiştir.¹⁰⁴⁹

Mâiz ve diğer recmedilenlerin kıssasında Hz. Peygamber'in ayrıca celde vurdurduğunun yer almamasına bazı âlimler bunun bilinen bir durum olduğu için zikredilmediğini, bu nedenle recmle birlikte celde de vurulacağı görüşünü ileri sürmüşlerse de İbn Hacer, Hz. Peygamber zamanında recm edilenlerden söz eden rivâyetlerin hiçbirinde celdenin zikredilmediğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁰ Bu açıdan Hz. Peygamber'in, Mâiz'i ve kocasının bir işçisi ile zina eden kadını recmettirip ayrıca celde vurdurmamasının, celde ve recm hükmünü nesh ettiği görüşü¹⁰⁵¹ daha isabetli gözükmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in tatbikatında recmin yanında ayrıca celde cezasının uygulanmadığını göstermektedir.

Buna göre, Hz. Peygamber döneminde recm cezasının uygulandığından söz eden rivâyetler ile Ubâde rivâyeti çelişmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'den gelen ve recm ettirdiği kimselere celde vurdurmadığına dair rivâyetlerin, celde vurulacağını bildiren Ubâde rivâyetini nesh ettiği söylenmektedir.¹⁰⁵² Ayrıca recm edilecek kimselere celde vurulacağına dair hükmün önceleri geçerli olduğu fakat daha sonra nesh edildiği de iddia edilmiştir.¹⁰⁵³

Evli kimsenin hem sopa hem de recm ile cezalandırılıp cezalandırılmayacağı konusunda ihtilaf vardır.¹⁰⁵⁴ İslâm âlimlerinin genel kanaati recm ile birlikte ayrıca

115-116); Dârimî, Hudud 12; Buhârî, Eymân 3, Hudûd 30, 34, 38, 46, Ahkâm 39, Ahbâru'l-Âhâd 1; Müslim, Hudûd 25; İbn Mâce, Hudud 8; Ebû Dâvud, Hudud 24; Tirmizî, Hudud 8; Nesâî, Âdâbu'l-Kudât 22; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22-23.

¹⁰⁴⁸ Recm cezası ile birlikte celdenin uygulanamayacağı hakkında geniş bilgi için bk. Tehânevî, *Î'lâu's-sünen*, XI, 553-562.

¹⁰⁴⁹ Bk. Buhârî, Hudud 28; Müslim, Hudûd 17-23; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 27. Suyûtî, Mâiz'in recm edildiğini bildiren rivâyetleri mütevâtir kabul etmiştir. Bk. Suyûtî, *Katfu'l-ezhâr*, s. 223-226.

¹⁰⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 143.

¹⁰⁵¹ Bk. Şâfiî, *Ümm*, VIII, 23-25; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22-30; Nehhâs, *Nâsih*, s. 93-96; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 277; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 143; Keskin, *Recm Cezası*, s. 117-131. Ahmed b. Hanbel de Ubâde hadisinin ilk inen had cezası olduğunu, Mâiz hadisinin ise daha sonra geldiğini ve Hz. Peygamber'in recm cezası uygulayıp celde vurdurmadığını söylemiştir. Bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 313.

¹⁰⁵² Tehânevî, *Î'lâu's-sünen*, XI, 554-555.

¹⁰⁵³ Nevevî, *Minhâc*, XI, 190.

¹⁰⁵⁴ Nehhâs, *Nâsih*, s. 95; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 276.

celde vurulmayacağı yönündedir.¹⁰⁵⁵ Bu, çoğunluğun görüşüdür. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer ile diğer sahâbîlerin, tâbiûnun ve fakihlerin çoğunluğu bu görüştedir. Süfyân es-Sevri, Abdullah b. Mübârek, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Hanefiler de bu görüştedirler. Bunlar, recm cezasına çarptırılanlara ayrıca celde cezasının uygulanacağı hükmünün mensûh olduğu kanaatindedirler. Çünkü Hz. Peygamber, Mâiz ve diğer bazı kimseleri recmettirmiş fakat bunlara celde cezası uygulamamıştır.¹⁰⁵⁶ Şâfiî “sünnet, bekâr kimseye celde vurulacağına, evli kimseye ise vurulmayacağına delâlet etmektedir” demiş¹⁰⁵⁷ ve recm ile birlikte celde vurulması hükmünün mensûh olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵⁸ Tahâvî, Mâiz hadisinde ve diğer hadislerde sözü edilen recm ile birlikte celde vurulmadığına dair hükmün Ubâde hadisini nesh ettiğini belirttikten sonra recm ile birlikte celde vurulmamasının akla daha uygun olduğunu söyleyerek, bunun, Ubâde hadisine göre öncelenmesi gerektiğine işaret etmiştir.¹⁰⁵⁹ Ayrıca bu konuda “iki had bir kişide birleşirse ve birinde öldürülme varsa diğeri düşer. Tek bir haddın uygulanması daha evladır” kaidesi de recm ile birlikte celde vurulmayacağına delildir.¹⁰⁶⁰

Fakat aksi görüşte olanlar da vardır. Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Ka'b, İbn Mes'ûd ve Hasan el-Basrî evli kimseye önce celde vurulacağı sonra da recm uygulanacağı görüşünü benimsemişlerdir. İshâk b. Râhûye ve Davud ez-Zâhirî de bu görüştedirler.¹⁰⁶¹ Ancak Hz. Ali'den nakledilen şu rivâyet, onun Ubâde'nin söz ettiği hadise dayanarak değil bir başka delile binanen recm yanında celde vurdurduğunu haber vermektedir. Ali b. Ebî Tâlib, bir kadına önce celde vurup sonra da onu recm etmiş ve “Allah'ın Kitabı'na dayanarak celde vurdum, sünnete dayanarak da onu recm ettim” demiştir.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁵ Bu konuda âlimler arasında ittifak bulunduğu da söylenmiştir. Bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 556, 563. Bu konuda delil alınan rivâyetler için bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 559-560

¹⁰⁵⁶ Bk. Şâfiî, *Ümm*, VIII, 25; Tirmizî, *Hudûd* 8; Nehhâs, *Nâsih*, s. 95; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 277; Kurtubî, *Câmi'*, VI, 144. Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, V, 505; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 313; Nevevî, *Minhâc*, XI, 189-190; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 143; Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 554.

¹⁰⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 143.

¹⁰⁵⁸ Şâfiî, *Ümm*, VIII, 24, 25.

¹⁰⁵⁹ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 28.

¹⁰⁶⁰ İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 313-314.

¹⁰⁶¹ Tirmizî, *Hudûd* 8; Nehhâs, *Nâsih*, s. 95; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 276; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 313; Kurtubî, *Câmi'*, VI, 144; Nevevî, *Minhâc*, XI, 189.

¹⁰⁶² İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, s. 86-87; Ahmed b. Hanbel, I, 336-337, 393, 394-395, 423 (I, 116, 140, 141, 153); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 29. Hz Ali rivâyetleri için bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 554.

Sünnetteki uygulamada yer aldığı üzere evli kimselere recm yanında celde vurulmayacağı görüşü daha isabetlidir. Bu görüşü kabul eden âlimler, değişik yorumlar yaparak Ubâde hadisi ile zina konusundaki âyet ve hadisleri uzlaştırmaya çalışmışlardır. Ubâde hadisinde sözü edilen ve âlimler arasında tartışmaya sebep olan bir başka hüküm daha vardır. O da bekâr kimseler için belirlenen yüz sopa ve sürgündür.¹⁰⁶³

Sahâbe ve taiûnun tamamı ile fakihlerin büyük kısmı zina eden bekâr kimseye yüz sopa ve bir yıl sürgün cezası verileceği görüşündedirler.¹⁰⁶⁴ Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in celde ile birlikte sürgün cezasını uyguladıkları, Hz. Ali, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd'un da bu görüşte oldukları nakledilmiştir.¹⁰⁶⁵ Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in celdenin yanısıra sürgüne gönderdiğini bildiren rivâyetlere dayanmışlardır.¹⁰⁶⁶

Bazı âlimler ise, buna karşı çıkarak “Evli olmayan ve zina eden kimsenin cezası yüz sopadır. Sopa ile birlikte sürgüne gönderilme söz konusu değildir” diyerek sadece devlet başkanın başka olaylarda söz konusu olduğu gibi gerekli gördüğü durumlarda sürgün cezası verebileceğini söylemişlerdir.¹⁰⁶⁷ Ebû Hanîfe ve Şeybânî bu görüştedirler.¹⁰⁶⁸ Bunların delilleri, zinakarların cezasını beyân eden âyetle sürgünden bahsedilmemesidir.¹⁰⁶⁹ Tehânevî de, Hanefîler olarak sürgün cezasını reddetmediklerini, reddettikleri şeyin sürgünün bir had cezası olarak kabul edilmesi olduğunu ve hadislerin hiçbirisinde sürgünün had olarak yerine getirilmesi gereken vacib bir ceza olduğundan söz edilmediğini belirtmiştir. Ona göre bu ceza maslahat

¹⁰⁶³ Bekâr kimselere celde yanında bir yıl sürgün cezasının gerekip gerekmediği konusundaki görüşler ve bunların değerlendirmesi için bk. Şâfiî, *Ümm*, VIII, 25-27; Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 562-575.

¹⁰⁶⁴ Bk. Şâfiî, *Ümm*, VIII, 25, 26; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 278; Nevevî, *Minhâc*, XI, 190; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 192. Dört halife ile Übey, İbn Mesud, Ebû Zer, İbn Ömer, Atâ, Tâvus, Süfyân es-Sevrî, Mâlik, İbn Ebî Leylâ, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'nin bu görüşte oldukları bildirilmiştir. Bk. Nehhâs, *Nâsih*, s. 95-96; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 322. Bu görüşün hadislerden delilleri için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 505-506.

¹⁰⁶⁵ Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 278-279; Kurtubî, *Câmi'*, VI, 145, 146; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 506-507. Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, V, 505; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIX, 292; Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 567.

¹⁰⁶⁶ Kurtubî, *Câmi'*, VI, 145.

¹⁰⁶⁷ Bk. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 23. Ayrıca bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 562-565.

¹⁰⁶⁸ Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 278-279; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, V, 505; Kurtubî, *Câmi'*, VI, 145; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIX, 291; Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 565.

¹⁰⁶⁹ Nehhâs, *Nâsih*, s. 95; İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 323.

olarak uygulanabilir.¹⁰⁷⁰ Tahâvî gibi hür olsun köle olsun hiç kimsenin sürgün edilemeyeceği görüşünde olanlar da vardır.¹⁰⁷¹

Evzâî ile Mâlik ise sürgünün sadece erkeğe mahsus olduğu, kadınların sürgün edilmeyeceği görüşündedirler.¹⁰⁷² Çünkü kadınların korunmaya ihtiyaçları vardır. Kadın sürgün edildiği takdirde mahremi ile ya da mahremsiz olarak gitmesi gerekir. Hz. Peygamber, mahremi olmadan üç günlük yolculuğa çıkmasını yasakladığından kadın mahremsiz gidemez. Mahremi ile gittiği takdirde ise zina yapmayan ve günahı olmayan kişi de sürgün edilmiş olur. Bundan dolayı kadınlar sürgün edilmez.¹⁰⁷³

Bu konuda Mâlik'in aktardığı şu bilgi son derece önemlidir. İnsanlar Mervân zamanına kadar celde ile birlikte sürgün cezasını uygulamışlar, daha sonra Medîneliler sürgün cezasından vazgeçmişlerdir.¹⁰⁷⁴ Bu bilgi de sürgünün bir had cezası olarak sâbit olmadığını, siyaseten uygulandığını göstermektedir.¹⁰⁷⁵

Sonuç olarak Ubâde hadisi, gerek diğer hadislerle gerekse İslâm âlimlerinin kabul ettiği görüşlere aykırı hükümler içermektedir. Zira bu hadiste recm yanında celdeden söz edilmiş ve bekâr kimselere yüz sopa yanında sürgün cezası verileceği bildirilmiştir. Ancak bu hükümler, hiçbir zaman bir had cezası olarak uygulanmamış ve İslâm mezhepleri zina cezası konusunda Ubâde hadisini değil bu konudaki diğer âyet ve hadisleri delil almışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bile bu hadiste sözü edilen hükümleri uygulamamış olması, hadisin sıhhatine şüphe düşürmektedir. Kanaatimizce bu konudaki en isabetli görüş Taberî'ye aittir. O, “Allah onlara bir yol gösterinceye kadar” âyeti hakkındaki en doğru tevilin şu olduğu görüşündedir:

Allah Teâlâ'nın, evli kişiler hakkındaki yolu taşla recmdir. Bekârlar hakkındaki ise yüz sopa ve bir yıl sürgündür. Bunun delili de Hz. Peygamber'in recm edip celde vurdurmadığını bildiren sahîh rivâyetler, ümmetin icmâı ve Hz. Peygamber'in yüz sopa vurdurduğunu ve bir yıl sürgüne gönderdiğini bildiren sahîh haberlerdir. Zanileri recm ettirip celde cezasına çarptırmaması da Hasan >

¹⁰⁷⁰ Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 563.

¹⁰⁷¹ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 25.

¹⁰⁷² İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 322; Nevevî, *Minhâc*, XI, 190; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIX, 291; Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 567, 568; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 349.

¹⁰⁷³ İbn Kudâme, *Muğnî*, XII, 322. Ayrıca bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 566-568.

¹⁰⁷⁴ Bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 563, 574.

¹⁰⁷⁵ Bu görüşün delilleri için bk. Tehânevî, *İ'lâu's-sünen*, XI, 564-565.

Hittân > Ubâde isnadı ile gelen Hz. Peygamber'in "Yol, evliler için celde ve recmdir" buyurduğunu bildiren rivâyetlerin zayıf olduğunun delilidir.¹⁰⁷⁶

Tüm bu bilgilere binaen, Hz. Peygamber'in recm cezasını rivâyetlere yansımayan gizli bir vahiy ile Allah Teâlâ'dan almış olması mümkün olmakla birlikte Ubâde hadisine dayanarak bu konuda mutlak bir Kur'ân dışı vahyin kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Zira bu hadiste sözü edilen hükümler, Hz. Peygamber tarafından hiçbir zaman tatbik edilmemiştir. Bu bile başlı başına Ubâde hadisinde bir problem bulunduğu delildir.

E. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde incelenen rivâyetlerden açıkça görülmektedir ki, bir rivâyette vahye dair bir ifadenin yer almış olması, o rivâyette sözü edilen hükmün mutlak olarak Kur'ân dışı vahye dayandığını göstermemektedir. Özellikle Kur'ân ve diğer sahîh hadislerin birlikte değerlendirilmesi neticesinde sağlam sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Hadisin aslında bulunmadığı halde vahye dair ifadelerin rivâyetlere girişi pek çok sebebe dayanmaktadır ve bunlar genel olarak mânâ ile rivâyetin bir neticesi olarak değerlendirilmeye müsaittir. Bu konuda Medîne'nin Hz. Peygamber'in dili ile Allah Teâlâ tarafından haram kılındığından söz eden rivâyet güzel bir örnektir. Bu konudaki tüm rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in içtihadı ile Medîne'yi harem ilan ettiği anlaşılmaktadır. Ancak ravilerden bazıları, muhtemelen Mekke'nin Allah Teâlâ tarafından harem kılınmasına dayanarak Medîne'nin harem kılınmasının da Allah Teâlâ'dan gelen bir vahye dayandığını düşünmüş olmalı ki, Medîne'nin Kur'ân dışı bir vahiyle harem kılındığını söylemişlerdir. Benzeri bir duruma korku namazının kılınışı, Hâricîleri öldürenlere mükafât vadedilmesi, remelin emredilmesi, Eslem ve Gıfâr kabilelerinin fazileti, yiyecek maddesinin kontrolü, ayın yirmi dokuz gün olduğunun bildirilmesi, içki içenlere lanet edilmesi ve müşriklerin bağışlarını almanın, ipek elbise giymenin ve saçın bir kısmını kesip bir kısmını bırakmanın yasaklanması gibi daha pek çok konuda da rastlanmaktadır. Bu konulara dair rivâyetlerin büyük kısmında vahye dair bir ifade bulunmamakta yalnızca hadisin çoğunlukla bir bazen de

¹⁰⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 498. Hadisle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 207-208, "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi," s. 61-63; Hatipoğlu, "Hz. Peygamber (s.a.)'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-," s. 281-284.

birkaç tarikinde Hz. Peygamber'in vahiy aldığından söz edilmektedir. Buralarda ravilerin bir nevi kaynak sorgulaması yaptıkları ve hadiste sözü edilen hükmün vahye dayandığını düşünüp hadislere vahye dair ifadeleri ekledikleri görülmektedir.

Bazı rivâyetlerdeki Kur'ân dışı vahye dair ifadeler ise ravilerin hadisleri tam olarak zabtedemeyip yanlış rivâyette bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Rûku ve secdede Kur'ân okumanın yasaklanmasına dair hadisi bu duruma örnek göstermek mümkündür. Burada İbn Abbâs'ın Hz. Ali'den rivâyet ettiği onun, "Hz. Peygamber bana rûku ve secdede Kur'ân okumamı yasakladı" sözünü, İbn Abbâs'tan rivâyette bulunan ravilerden birisi yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnad etmiştir. Oysa burada rûku ve secdede Kur'ân okumayı yasaklayan Allah Teâlâ değil, Hz. Peygamber'dir.

İnsanlarla lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar savaşılmaması ve tevazulu olunmasına dair rivâyetlerin kaynağı, zannedildiği gibi Kur'ân dışı bir vahiy değil Kur'ân vahyidir. Zira Hz. Peygamber'in bu konulardaki sözleri, bazı âyetlerin mefhumundan alınmadır.

Bedir esirlerinden fidye alınması veya onların öldürülmeleri konusunda Cebrâîl'in Hz. Peygamber'i muhayyer bırakması, müşriklerin mucize istediğine Kur'ân dışı bir vahiyle cevap verilmesi ve cennet ve cehennemliklerin isimlerinin kayıtlı olduğu iki kitabın Hz. Peygamber'e verilmesine dair rivâyetler Kur'ân dışı bir vahiyden söz etmelerine rağmen başta yine Kur'ân olmak üzere başka deliller tarafından reddedilmiştir.

Kur'ân dışı vahiyle ilgisi metin açısından tartışmalı olan hadislerdeki gayr-i metlûv vahye dair ifadelerin, kasıtlı olarak hadislere eklendiğini veya kötü niyetli bir çabanın ürünü olduğunu kabul etmek yerine ravilerin Hz. Peygamber'in o konudaki söz veya uygulamalarının kaynağına dair yapmış oldukları birer yorum olarak görülmesi daha doğru bir tutum olacaktır.

SONUÇ

Hız. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy gelip gelmediğı tartışmaları çoğunlukla sünnet-vahiy ilişkisi bağlamında ele alınıp incelenmektedir. Sünnetin-vahiyle ilişkisine yönelik görüşlerin tâbiûn dönemine kadar gittiğı görölmekle birlikte bu görüşlerin ortaya çıkış sebepleri hakkında elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Fakat zaman zaman bu konudaki tartışmaların, sünnetin hücciyeti ve dindeki yeri tartışmalarının bir uzantısı olarak devam ettirildiğı ve vahiy kaynaklı olduğı ifade edilerek sünnetin dinde bir kaynak olduğunun ispatlanmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Sünnetin kaynağına yönelik tartışmalar neticesinde birbirinden farklı pek çok görüşün ileri sürölmüş olması, meselenin kapalı bir hüviyeti bulunması ve nasların farklı okunuşlara müsait olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu konudaki farklı görüşler, daha çok konunun ayrıntılarına daırdır ve sünnetin kaynağı tartışmalarında ulaşılan sonuç, İslâm'ın Kur'ân'dan sonraki ikinci kaynağı olan sünnetin en önemli kaynağının vahiy olduğı yönündedir. Burada vahyi, Kur'ân vahyi ve Kur'ân dışı vahiy olmak üzere iki kısımda ele almak gerekir. Özellikle Kur'ân vahyinin sünnet üzerinde önemli bir etkisi vardır ve bu durum yapılan son çalışmalarda da ortaya konulmuştur. Ayrıca Allah Resûlü'nün sözlerinde, kararlarında, emir, tavsiye, nehiy v.s. her türlü uygulamalarında bir başka ifade ile hayatının her anında Kur'ân vahyinin etkilerini görmek ve gözlemlemek mümkündür. Bunlar bazen açıkça görölürken, bazen de ancak bir başka bilgi veya açıklama yardımı ile tespit edilebilmektedir.

Şüphesiz ki, Kur'ân vahyinin yanısıra Kur'ân dışı vahiy de sünnetin önemli kaynaklarından birisi durumundadır. Ancak Kur'ân dışı vahyin sünnette ne kadar etkili olduğunu tam olarak tespit etmek oldukça zordur. Zira Hız. Peygamber, çoğı zaman söylemiş olduğı sözlerin ve yaptığı uygulamaların kaynağını söyleme ihtiyacı duymamıştır, bundan dolayı da bunların kaynağını tespit etmek kolay değildir. Burada asıl problem, Hız. Peygamber'in bilgilerinin tasnifindedir. Zira diğér insanların bilgilerini akıl, duyu ve haberler olmak üzere üç kısma ayırıp değerlendirmek mümkün olmakla birlikte Hız. Peygamber için farklı bir durum söz konusudur. Hem bir insan hem de peygamber olmasından dolayı Hız. Peygamber'in bilgilerini iki kısımda değerlendirme zarureti vardır. Allah Resûlü'nün bilgilerinin bir kısmı, normal yollarla

elde edilen bilgilerdir ve bunlar, beşerî bilgi olarak adlandırılmaktadır. Bazı bilgileri ise ilâhî ya da vahyî bilgi olup bunlar sadece peygamberlere mahsustur ve peygamberler dışında hiç kimsenin bu tür bilgileri elde etme imkanı yoktur.

Allah Resûlü'nün, peygamber olmadan önceki hayatının kırk yıllık döneminde elde ettiği bilgilerin tamamı beşerî bilgi kategorisine girer ve bunların içinde vahyî bilgilerin yeri yoktur. Peygamberlikten sonra ise bu bilgilerin yanında ilâhî bilgiler de yer almaya başlamıştır. Zira o, diğer insanlardan farklı olarak vahiy yoluyla da bilgi sahibi oluyordu ve vahyin onun bilgi kaynakları arasında yapısal ve çok önemli bir yeri bulunmaktaydı.

Hiz. Peygamber'in bilgi kaynaklarından birisi de içtihadlarıdır. Allah Resûlü'nün içtihadları, sünnetin oluşumunda büyük ölçüde etken olmuştur ve sünnette içtihada dayanan pek çok hüküm bulunmaktadır. Ayrıca sünnete vahiy diyen âlimler, içtihadları reddetmemiş hatta sünnetin kaynak olarak değil neticesi itibarı ile vahye dayandığını açıklayarak sünnetteki içtihadî hükümlerin sanılandan daha fazla olduğuna işaret etmişlerdir.

Sünnetin vahiyle ilişkisinden söz eden âlimlerin zihninde, Hiz. Peygamber'in tüm söz, fiil ve takrîrlerinin vahiy olduğu yönünde bir anlayış yoktur. Buna da onların, Allah Resûlü'nün söz ve fiillerini dinî ve dünyevî olarak taksim etmeleri delâlet etmektedir. Ayrıca *“O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir”* âyetlerini Hiz. Peygamber'in sözlerinin vahiy olduğuna delil gösteren âlimlerin, bununla, yaygın anlayışın aksine Hiz. Peygamber'in ağzından çıkan her sözü kastetmedikleri görülmektedir.

Hiz. Peygamber'in içtihadları konusu özellikle sünnet-vahiy ilişkisinde ortaya konan görüşlerin anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira âlimler, “sünnet, vahiydir” gibi genel ifadeler kullanarak sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu ifade ettiklerinde, bu sözlerinden sünnetin tamamını vahiy saydıkları anlamı çıkmaktadır. Oysa sünnette vahiy kaynaklı bilgilerin bulunduğu görüşünde olan âlimlerin, Hiz. Peygamber'in içtihadlarına dair yapmış oldukları açıklamalar durumun aslında zannedildiği gibi olmadığını göstermektedir. Bu noktada âlimlerin büyük kısmının, Hiz. Peygamber'in dinî ve dünveyî konularda içtihadta bulunabileceği görüşünde olmaları,

genel kanaatin aksine sünneti tamamen vahiy kaynaklı kabul eden görüş sahiplerinin sayıca çok az olduklarını göstermektedir. Bindört yüz yıllık İslâm tarihinde sadece Ebû Hafs el-Ukberî ve İbn Hazm, sünnetin tamamen vahye dayandığını iddia etmişlerdir. Ayrıca Şâfiî ve Ebû'l-Bekâ da, kesin olarak söylenemese de bu görüşe yakın durmaktadırlar. Diğer âlimler ise sünnette vahiy unsurlarının yanısıra içtihadların da etkin olduğuna hükmetmişlerdir. Bu konuda âlimlerin çoğunluğu, vahyin takrîrinden geçmiş olmasından dolayı, kaynak yönünden olmasa da sonucu itibari ile sünnetin vahye dayandığını iddia etmiştir.

İslâm dünyasında sünnetin kaynağına dair ortaya konan görüşler üç kısma ayrılmakla birlikte, bunlardan “sünnet tamamen vahiydir” görüşü ile “sünnette vahiy kaynaklı hiçbir bilgi yoktur” görüşü çok fazla taraftar bulamamıştır. Özellikle sünnetin tamamını vahiy kaynaklı kabul eden âlimlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. “Sünnette vahiy kaynaklı hiçbir bir bilgi yoktur görüşünde olanların daha çok, belirli birkaç âyetten yola çıkarak genellemelere gittikleri ve daha sağlam ve kat’î delilleri göz ardı ettikleri görülmektedir. Zaten bu görüşün, sağlam bir zemine oturmamasından dolayı çok fazla savunucusu yoktur. Ayrıca “sünnetin kaynağı vahiy değildir” diyenlerin daha çok sünnetin huciyetini reddeden kimseler olmaları da ilginç bir ayrıntıdır. Sünnetin kaynağı konusunda en sağlam ve en çok benimsenen görüş, sünnetin kısmen vahye dayandığı, kısmen de içtihad kaynaklı olduğu görüşüdür.

Bazı araştırmalarda sünnetin kaynağına dair tartışmalar Hz. Peygamber dönemine kadar götürülmekte ise de bu tespitin sağlam delillere dayanmadığı ve bunların, sünnetin kaynağı tartışmalarının Allah Resûlü hayatta iken başladığını söylemek için yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Sünnetin kaynağının vahiy olduğuna yönelik ilk görüşler, tâbiûn döneminde ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle hicrî ikinci asırda bu konuda pek çok farklı görüşün ortaya çıktığından kaynaklarda söz edilmektedir. Bu konudaki tartışmalar, ikinci asırdan sonra da İslâm tarihinin her döneminde devam etmiş, özellikle son bir asırda sünnetin huciyyeti tartışmalarının da etkisiyle yoğun olarak gündemi meşgul etmeye başlamıştır.

Sünnetin vahye dayandığı görüşünde olanlar, kat’î bir delil olmasından dolayı meseleyi Kur’ân’a dayanarak çözme yoluna gitmiş ve geçmişte delil olarak kullanılmayan bazı âyetleri görüşlerine delil getirmişlerdir. Gerçekten Kur’ân-ı

Kerîm’de birçok âyet, Kur’ân dışında da vahiy bulunduğuna delâlet etmektedir. Kur’ân dışında vahiy bulunmadığını söyleyenler ise Kur’ân tarafından kabul edilen bir gerçeği reddetme durumunda kalmaktadırlar ki, bunun oldukça sakıncalı bir tutum olduğu açıktır. Yine sahîh hadisler de, Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında vahiy aldığına delildir ve bu konuda İslâm âlimleri arasında çok fazla tartışma yoktur. Ancak buradaki asıl ihtilaf, Allah Resûlü’nün hangi konularda vahiy aldığına tespitinde ortaya çıkmaktadır.

Hadis kaynaklarında Kur’ân dışı vahye delâlet eden çok sayıda rivâyet bulunduğu görülmekte ise de bunların büyük kısmı mükerrerdir ve bunların sayısı, diğer vahiy kaynaklı olduğundan söz edilmeyen hadislerle oranla oldukça düşüktür. Zira altmışbinden fazla hadis ihtiva eden *el-Kütübü’t-tis’a*’daki kudsî hadisler ve Hz. Peygamber’in rüyaları da dahil Kur’ân dışı vahiy kapsamında değerlendirilebilecek rivâyetlerin sayısı mükerrerleri ile birlikte ikibinden biraz fazladır ki bu da hadislerin oran olarak çok az bir kısmında doğrudan vahyin izlerine rastlanabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in, vahyin kontrol ve denetimi altında bulunmasına rağmen sürekli vahye muhatap olmadığı da kaynakların bize sunmuş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. İfk hadisesi gibi hayatında büyük etki ve tesiri bulunan bir durumda bile Hz. Peygamber vahyin gelmesi için uzun süre beklemek zorunda kalmış ve nihayetinde gelen bir Kur’ân vahyi ile olay neticeye bağlanmıştır.

Bu konuda belki de en çarpıcı örnek fetret-i vahiy hadisesi ile ilgilidir. Vahyin gelmeye başladığı ilk dönemlerde Hz. Peygamber, uzun süre vahyin kesilmesi ile büyük sıkıntılar yaşamış hatta bunalıma girmiş olmasına rağmen üç ay, altı ay hatta iki sene kadar sürdüğü söylenen bu dönemde ne Kur’ân vahyi ne de Kur’ân dışı bir vahiy alabilmiştir.

Bu konuda, incelemesi yapılan rivâyetlerin de ortaya koyduğu üzere Hz. Peygamber zaman zaman Kur’ân dışında vahiy almış ve Kur’ân dışı vahyin yönlendirmesi ile hareket etmiştir. Kur’ân dışı vahiy özellikle ibâdetler, megâzî-cihad ve fezâil alanlarında yoğunlaşmıştır ki, bunlardan ibâdetler ve fezâile dair Hz. Peygamber’in bilgilerinin zaten vahye dayandığı, daha önce yapılan çalışmalarda ifade edilmiştir. Bizim tespitlerimiz de, durumun bu minvalde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca zikri geçen üç alanın dışında gelen vahiylerin sayısı oldukça azdır. Bu da Allah

Resûlû'nün sürekli vahiyle hareket eden biri konumunda olmadığını açıkça göstermektedir.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında Allah Teâlâ'dan almış olduğu bu bilgilerin tamamen vahiy kapsamında değerdendirilmesi gerekmektedir. Çünkü o, bir peygamber olmasından dolayı doğrudan vahye muhatap olmaktadır. Bazı âlimler, bunları, Kur'ân dışı vahiyden ayırmak için ilhâm olarak adlandırmışlarsa da bu ayırımın doğru olmadığı görölmektedir. Zira vahiy ile ilham arasındaki en önemli fark, vahiyde Allah Teâlâ'dan geldiğı noktasında bir belirsizlik yokken, ilhâmda bir kapalılığın bulunuyor olmasıdır. Hâlbuki Peygamber (s.a.)'in Allah Teâlâ'dan aldığı bilgilerin kaynağı konusunda bir belirsizlikten söz edilemez. Bu nedenle Gazzâlî ve İbn Hacer'in de belirttiğı üzere vahyin Hiz. Peygamber'e, ilhâmın ise velilere mahsus kabul edilmesi daha doğrudur.

Ancak Kur'ân dışı vahiyler, her ne kadar Allah Teâlâ'dan gelmekte ise de Hiz. Peygamber bunları ümmetine kendi ifadeleri ile aktarmıştır ve bunlarda daha çok emir, nehiy, tavsiye gibi özellikler yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân dışı vahyin, Kur'ân vahyi gibi formel bir yapısı yoktur ve Kur'ân vahyi, lafızlarının muciz olması, okunması ile ibadet edilmesi, mânâ ile rivâyetinin câiz olmaması gibi yönlerden Kur'ân dışı vahiyden ayrılmaktadır. Bundan dolayı Kur'ân dışı vahiy ile Kur'ân vahyi aynı kaynağa dayanmakla birlikte mahiyet olarak farklıdır.

Hadis külliyyatında yer alan ve Kur'ân dışı vahiyden söz eden bir kısım rivâyetlerin ise çeşitli nedenlerle konuya delil olmaları zordur. Burada birkaç sebebin etkili olduğu görölmektedir. Bunlardan birisi, bu rivâyetlerin sıhhat şartlarını taşınamamasıdır. Özellikle belirtmek gerekir ki, tarih boyunca Hiz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığından söz eden âlimlerin, delil olarak kullandıkları hadislerin sıhhati konusunda dikkatli davranmadıkları ve zayıf hatta uydurma hadisleri dahi delil aldıkları görölmektedir. Aynı durum günümüzde yapılan pek çok çalışma için de geçerlidir. Bu nedenle Kur'ân dışı vahye delil olarak kullanılabilecek bir hadisin öncelikle isnad açısından sahih olması gerekir. Ancak bir hadisin isnad açısından sahîh olduğunun tespit edilmesi, mutlaka metin yönünden de sahîh olduğu sonucuna götürmemelidir.

Hadislerin Kur'ân dışı vahiyle ilgisinin metin açısından tartışmalı olmasında özellikle iki etkenden söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi mânâ ile rivâyettir. Üçüncü bölümün ikinci kısmında birçok örneği geçtiği üzere, ravilerin zaman zaman hadisleri tam olarak zabtedemediklerinden ya da hadiste sözü edilen hükmün Kur'ân dışı bir vahye dayandığı düşüncesi ile hadisin aslında bulunmayan bazı lafız veya ifadeleri hadise ekledikleri görülmektedir. Ancak bu durum, hadislerin kasıtlı olarak vahye dayandırıldığı görüşünü doğrulayabilecek bir hüviyet taşımamaktadır. Zaten hadis külliyyatındaki binlerce rivâyette açıkça Kur'ân dışı vahye delâlet edecek bir ifadenin yer almamış olması, hadislerin otoritesini artırmak amacı ile bazı kimseler tarafından bunların vahye dayandırılmaya çalışıldığı iddiasının, belirli birkaç örneğe yönelik ve asla genelleştirilemeyecek bir iddia olduğunu ispatlamaktadır. Belki burada istisna olarak Şîî eğilime sahip kimselerin, görüşleri lehine hadis uydurup bunları vahye dayandırma çabası içerisinde olmalarında kasıt aranabilir. Biz bunun dışındaki rivâyetlerde yer alan vahye dair ifadelerin, ravilerin hadisin kaynağına yönelik yapmış oldukları birer yorum olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündeyiz.

Kur'ân dışı vahiyle ilgisi metin açısından tartışmalı olan hadislerle ilgili ikinci bir durum da Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyinden hareketle söylemiş olduğu bir sözün, Kur'ân dışı bir vahye dayandığının zannedilmesidir. Buradaki hatanın, Kur'ân ve sünneti iki farklı ve birbirinden bağımsız kaynak gibi değerlendirmekten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân dışı vahiyle ilgili olarak şu hususun özellikle belirtilmesi gerekmektedir: Sünnetteki bir hükmün Kur'ân'a, Kur'ân dışı bir vahye veya Hz. Peygamber'in içtihadlarına dayanıyor olmasının o hükmün bağlayıcılığına hiçbir etkisi yoktur ve İslâm âlimlerinden hiçbiri vahye dayanan ya da dayanmayan sünnetlerin bağlayıcılık açısından farklı olduğu gibi bir iddiada bulunmamıştır.

Netice itibariyle gerek Kur'ân-ı Kerîm gerekse sahîh hadisler, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını açıkça göstermektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in bilgilendirilmesini yalnızca Kur'ân vahyi ile sınırlandırmak eksik bir değerlendirmedir. Ayrıca Kur'ân dışındaki tüm vahiylere inceleme yapmış olduğumuz hadislerde zikri geçenlerden ibaret kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, her zaman bilgisinin kaynağını açıklama ihtiyacı duymamış, kimi zaman sadece o konudaki hükmü

açıklamakla yetinmiştir. Bundan dolayı, sözlerinin, uygulamalarının ve vermiş olduğu kararların ardında Kur'ân dışı bir vahiy bulunsa bile, kendisi açıklamadığı veya açıklamış olsa bile rivâyetlerde yer almadığı için bunların tamamen tespitini yapmak bugün için mümkün değildir. Fakat Hz. Peygamber'in bilgileri ve bilgi kaynaklarına dair yapılacak daha derinlikli çalışmalar neticesinde çok daha kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

EKLER

EK 1

ÜZERİNDE NECASET BULUNAN AYAKKABI İLE NAMAZ KILMAK

a) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Hammâd b. Seleme > Ebû Neâme es-Sa'dî > Ebû Nadra Münzir b. Mâlik > Ebû Saîd el-Hudrî. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 553-554; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 480; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 181; Ahmed b. Hanbel, IV, 54, 231 (III, 20, 92); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 278; Dârimî, *Salât* 103; Ebû Davud, *Salât* 88; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 504; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 501-502; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, II, 164; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 560; Hâkim, *Müstedrek*, I, 368; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 563, 604-605, *Ma'rife*, III, 353; Hatîb, *Fakîh*, II, 313).¹

Ma'mer b. Râşid > Eyyûb es-Sahtiyânî > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Saîd. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 388; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 267; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 564).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. İbrahim > Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh > İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh > Davud b. Abdirrahmân > Ma'mer b. Râşid > Eyyûb > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 564).

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > İbrahim b. Haccâc > Abdullah b. Müsennâ > Sümâme > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 191-192).

Muhammed b. Sâlih ve İbrahim b. Isme > Serî b. Huzeyme > Musa b. İsmail > Abdullah b. Müsennâ > Sümâme > Enes. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 244; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 565).

Muhammed b. Sâlih ve İbrahim b. Isme > Serî b. Huzeyme > Ebû'l-Velîd > Hasan b. Süfyân > İbrahim b. Haccâc > Abdullah b. Müsennâ > Sümâme > Enes. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 244).

Ebû Abdirrahmân es-Sülemî ve Ebû Nasr b. Katâde > Yahya b. Mansûr > Mutayyen > İbrahim b. Haccâc > Abdullah b. Müsennâ > Sümâme > Enes b. Mâlik. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 565).

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Yahya b. Eyyûb > Abbâd b. Kesîr > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 267).

İbn Sâid > İbn Zencûye, Ramâdî ve Ebû Neşîd > Ebû Sâlih > Yahya b. Eyyûb > Abbâd b. Kesîr > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1641-1642).

Ömer b. Hattâb > İbn Ebî Meryem > Yahya b. Eyyûb > Abbâd b. Kesîr > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre. (Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, I, 289-290).

d) İbn Mesûd Rivâyeti

Hâlid b. İsmail > Zübeyd > Ebû Hamza > İbrahim en-Nehaî > Alkame > Abdullah b. Mes'ûd. (İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 226).

Yusuf b. Musa > Mâlik b. İsmail > Zühayr > Ebû Hamza > İbrahim > Alkame > İbn Mes'ûd. (Bezzâr, *Müsned*, V, 16).

Fehd > Mâlik b. İsmail > Zühayr > Ebû Hamza > İbrahim > Alkame > İbn Mes'ûd. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 41).

Muhammed b. Nadr > Ebû Gassân > Zühayr > Ebû Hamza > İbrahim > Alkame > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 7, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 48).

Ali b. Abdilazîz > Ebû Gassân > Zühayr > Ebû Hamza > İbrahim > Alkame > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 48; Hâkim, *Müstedrek*, I, 244).

Muhammed b. Sâlih ve İbrahim b. Isme > Serî b. Huzeyme > Ebû Hamza > İbrahim > Alkame > İbn Mes'ûd. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 244).

Muhammed b. İsmail > İbn Fudayl > İshâk b. Mansûr > İsrâîl > Ebû İshâk > Alkame > İbn Mes'ûd. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, II, 164-165).

e) İbn Abbâs Rivâyeti

¹ Hadisin Ebû Davud rivâyetinde, Hammâd b. Seleme yerine Hammâd b. Zeyd denmiştir ki, bunun müstensihlerden ya da baskıdan kaynaklanan bir hata olması muhtemeldir.

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Zekeriyya b. Yahya > Muhammed b. Fudayl > Muhammed b. Ubeydillâh > Hakem b. Uteybe > Miksem > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 432).

Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz > Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Semîne > Sâlih b. Beyân > Furât b. Sâib > Meymûn b. Mihrân > İbn Abbâs. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 383).

MİSVAK

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Şu'be > Ebû İshâk Amr b. Abdillâh > Ervide el-Basrî et-Temîmî > İbn Abbâs. (Tayâlisî, *Müsned*, III, 156; Ahmed b. Hanbel, I, 854 (I, 339-340); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 57).

Yezîd b. Hârûn > Şerîk b. Abdillâh > Ebû İshâk > Ervide > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 631 (I, 237); Hatîb, *Câmi'*, I, 587; Heysemî, *Buğye*, I, 278).

Yahya b. Âdem > Şerîk > Ebû İshâk > Ervide > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 802 (I, 315)).

Esved b. Âmir > Şerîk > Ebû İshâk > Temîmî > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 782-783 (I, 307)).

Haccâc b. Muhammed > Şerîk > Ebû İshâk > Ervide > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 848 (I, 337)).

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân es-Sevrî > Ebû İshâk > Ervide > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 735 (I, 285)).

Bişr b. Velîd > Şerîk > Ebû İshâk > Ervide > İbn Abbâs. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 368-369).

Muhammed b. Ali el-Mervezî > Hüseyin b. Sa'd b. Ali b. Hüseyin b. Vâkîd > Ali b. Hüseyin b. Vâkîd > Hüseyin b. Vâkîd > Atâ b. Sâib > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kevâsî*, V, 171, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 13).

b) Vâsile b. Eşka' Rivâyeti

İsmail b. İbrahim (İbn Uleyye) > Leys b. Ebî Süleym > Ebû Bürde > Ebû'l-Melîh b. Üsâme > Vâsile b. Eşka'. (Ahmed b. Hanbel, V, 495 (III, 490); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 177).

Ebû Halîfe > Ali b. Medînî > Cerîr > Leys > Ebû Bürde > Ebû'l-Melîh > Vâsile. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 177).

Muâz b. Müsennâ > Müsedded > İsmail b. Uleyye > Leys > Ebû'l-Melîh > Vâsile. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 177).

Ahmed b. Davud > Ravh b. Adilmü'min > İsmail b. Uleyye > Leys > Ebû'l-Melîh > Vâsile. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 177).

Tâlib b. Kurra > Muhammed b. İsa > İsmail b. Uleyye > Leys > Ebû'l-Melîh > Vâsile. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 177).

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Harun b. Ma'rûf > Abdullah b. Vehb > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım b. Abdirrahmân > Ebû Ümâme. (Ahmed b. Hanbel, VII, 422 (V, 263)).

Hişâm b. Ammâr > Muhammed b. Şuayb > Osmân b. Ebî'l-Âtike > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (İbn Mâce, *Tahâre* 7).

Ahmed b. Abdirrahmân > Abdullah b. Vehb > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (Rûyânî, *Müsned*, II, 193).

Enes b. Selim > Safvân b. Sâlih > Velîd b. Müslim > Osmân b. Ebî'l-Âtike > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 328).

d) Sehl b. Sa'd Rivâyeti:

Ahmed b. Zühayr > Nasr b. Ali > Ubeyd b. Vâkîd > künyesi Ebû Abdillâh olan Gıfâr kabilesinden bir şeyh > Sehl b. Sa'd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kevâsî*, I, 567).

Abdân b. Ahmed > Muhammed b. Merzûk ve Cerrâh b. Mahled > Ubeyd b. Vâkîd > Ebû Abdillâh el-Gıfârî > Sehl b. Sa'd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 540-541).

e) Ümmü Seleme Rivâyeti

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Humeyd > Ebû Tumeyle Yahya b. Vâdîh > Abdülmü'min b. Hâlid > İbn Büreyde > Büreyde > Ümmü Seleme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 43).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Ali b. Muhammed el-Mervezî > Abdulazîz b. Hâtîm > Ahmed b. Ömer el-Kâdî > Ebû Tümeyle > Hâlid b. Ubeyd > Abdullah b. Büreyde > Büreyde > Ümmü Seleme. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 79).

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Bişr b. Muâz > İmrân b. Hâlid > Sâbit > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 335).

NAMAZ VAKİTLERİ

a) Ebû Mes'ûd el-Ensârî Rivâyeti

Mâlik > Zührî > Urve b. Zübeyr > Ebû Mes'ûd el-Ensârî. (Mâlik, Vukûtu's-Salât 1-2; Dârimî, Salât 2; Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 1; Müslim, Mesâcid 167; Serrâc, *Müsned*, s. 246; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 229-230; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 299-300; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 126; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 534, 648, *Ma'rîfe*, II, 186-187; Hatîb, *Kifâye*, s. 396).

Ma'mer > Zührî > Urve b. Zübeyr > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd el-Ensârî. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 540-541; Ahmed b. Hanbel, V, 827 (IV, 120-121); Serrâc, *Müsned*, s. 245; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 231; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 126).

İbn Cüreyc > Zührî > Urve b. Zübeyr > Ebû Mes'ûd el-Ensârî. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 541; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 231; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 126).

Süfyân b. Uyeyne > Zührî > Urve b. Zübeyr > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Şâfî, *Müsned*, s. 79; Humeydî, *Müsned*, I, 214-215; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 282; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 230; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 127; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 534).

Kuteybe > Leys b. Sa'd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Buhârî, Bed'u'l-Halk 6; Müslim, Mesâcid 166; Nesâî, Mevâkîtu 1; Serrâc, *Müsned*, s. 245).

Muhammed b. Rumh > Leys b. Sa'd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Müslim, Mesâcid 166; İbn Mâce, Salât 1).

Yunus b. Abdilâ'lâ > Şuayb b. Leys > Leys b. Sa'd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 230-231).

Yusuf b. Müslim > Haccâc > Leys b. Sa'd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 230-231).

Sagânî > Abdullah b. Yezîd > Leys b. Sa'd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 231).

İbn Kuteybe > Yezîd b. Mevheb > Leys > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 296-297).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 127).

Ebû'l-Yemân > Şuayb b. Ebî Hamza > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Buhârî, Megâzî 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 648).

Ebû Zur'a > Ali b. Ayyâş > Şuayb b. Ebî Hamza > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 209).

Bekr b. Sehl > Şuayb b. Yahya > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 127).

Muhammed b. Seleme > İbn Vehb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Ebû Davud, Salât 2).

Hasan b. Ali > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 396).

Rebî' b. Süleyman > İbn Vehb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 212-213; İbnü'l-Münzir, *Evsat*, II, 342; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 298, 362-363; Dârekutnî, *Sünen*, I, 259-260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 534-535, *Ma'rîfe*, II, 188).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 256, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 127).

Abdurrahmân b. Muâviye > Yahya b. Bükeyr > Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 127).

Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd > Muhammed b. İsmail et-Tirmizî > Ebû Sâlih > Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Üsâme b. Zeyd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 260).

Ahmed b. Rişdîn > Yusuf b. Adî > Rişdîn b. Sa'd > Kurra b. Abdîrrahmân, Ukayl b. Hâlid ve Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Beşîr b. Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 127-128).

Osmân b. Ahmed > Ahmed b. Ali el-Hazzâz > Saîd b. Süleyman > Eyyûb b. Utbe > Ebû Bekr b. Amr b. Hazm > Urve > İbn Ebî Mes'ûd > Ebû Mes'ûd. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 269).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Abbâs b. Fadl > İsmail b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Yahya b. Saîd > Ebû Bekr b. Muhammed > Ebû Mes'ûd. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 532).

b) Amr b. Hazm Rivâyeti

Ma'mer > Abdullah b. Ebî Bekr > Muhammed b. Amr > Amr b. Hazm (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 534-535).

c) İbn Abbâs Rivâyeti

Amr b. Ebî Seleme > Abdulazîz b. Muhammed > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Şâfiî, *Müsned*, s. 80; Beyhakî, *Ma'rife*, II, 189).

Süfyân es-Sevrî > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 531; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 280-281; Ahmed b. Hanbel, I, 840, 886 (I, 333, 354); Abd b. Humeyd, s. 233; Ebû Davud, *Salât* 2; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 567-568; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 46-47; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 199-200; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 213; Dârekutnî, *Sünen*, I, 266; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 535; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 25-27; Begavî, *Şerhu's-sünne*, II, 181-182. Süfyân tariki ile gelen İbnu'l-Münzir rivâyetinde hadisin isnadı Süfyân > Abdîrrahmân b. Ayyâş > Ebû Rebîa > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs şeklinde verilmiştir. Bk. İbnu'l-Münzir, *Evsat*, II, 325).

İbn Ebî Sebre > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 531; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 213).

Abdullah b. Ömer > Ömer b. Nâfi' > Cübeyr b. Mut'im > Mut'im > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 531-532. Aynı hadisi Abdurrezzâk'tan rivâyet eden Taberânî hadisin isnadını Abdullah b. Ömer > Ömer b. Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im > Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im > İbn Abbâs şeklinde vermiştir ki doğrusu da böyle olmalıdır. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 214).

İbn İshâk > Utbe b. Müslim > Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im. (İbn Hişâm, *Sire*, I-II, 235; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 41-43).

Hennâd b. Serî > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Tirmizî, *Salât* 1).

Ahmed b. Abde > Mugîra b. Abdîrrahmân > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Mervezî, *Salât*, I, 114; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 199-200).

Rebî' el-Müezzîn > Esed > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 189-190).

Ebû Yezîd el-Karâtîsî > Saîd b. Ebî Meryem > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 214).

Yusuf b. Yakub b. İshâk > İshâk b. Bühlûl > Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî > İshâk b. Hâzim > Ubeydullâh b. Miksem > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 267).

Muhammed b. Harun ve Hüseyin b. İsmail > Muhammed b. İsmail el-Buhârî > Eyyûb b. Süleyman b. Bilâl > Ebû Bekr b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Abdurrahmân b. Hâris ve Muhammed b. Amr > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 267).

Abdullah b. Heysem > Ahmed b. Ferec > Muhammed b. Hımyer > İsmail > Abdullah b. Ömer > Ziyâd b. Ebî Ziyâd > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 267).

Bekr b. Muhammed es-Sayrafî > Muhammed b. İsmail es-Sülemî > Eyyûb b. Süleyman b. Bilâl > Ebû Bekr b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Abdurrahmân b. Hâris ve Muhammed b. Amr > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 303).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr > İsmail b. İshâk > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî > Abdurrahmân b. Hâris > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 535).

d) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Yahya b. Âdem > İbnu'l-Mübârek > Hüseyin b. Ali > Vehb b. Keysân > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 105 (III, 330-331)).

Ahmed b. Muhammed b. Musa > Abdullah b. Mübârek > Hüseyin b. Ali b. Hüseyin > Vehb b. Keysân > Câbir. (Tirmizî, Salât 1).

Yusuf b. Vâdih > Kudâme b. Şihâb > Bürd b. Sinân > Atâ b. Ebî Rabâh > Câbir. (Nesâî, Mevâkîf 10, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 470).

Süveyd b. Nasr > Abdullah b. Mübârek > Hüseyin b. Ali > Vehb b. Keysân > Câbir. (Nesâî, Mevâkîf 17, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 471).

Hasan b. Süfyân > Hibbân b. Musa > Abdullah b. Mübârek > Hüseyin b. Ali b. Hüseyin > Vehb b. Keysân > Câbir. (İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 335-336).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Hasan b. İsa > İbnu'l-Mübârek > Hüseyin b. Ali b. Hüseyin > Vehb b. Keysân > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 265).

Ebû Ömer el-Kâdî > Ahmed b. Mansûr > Ahmed b. Haccâc > Abdullah b. Mübârek > Hüseyin b. Ali b. Hüseyin > Vehb b. Keysân > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 265).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > İshâk b. İbrahim es-Savvâf > Amr b. Bişr > Bürd b. Sinân > Atâ > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 265-266; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542, *Ma'rife*, II, 195).

Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz > Sâlih b. Mâlik > Abdulazîz el-Mâcişûn > Abdulkerîm b. Ebî'l-Muhârik > Atâ > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 266).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Sâlih > Abdulazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn > Abdulkerîm > Atâ > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 266).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Muhammed b. Heysem > Süreyc b. Numan > Abdulazîz el-Mâcişûn > Abdulkerîm > Atâ > Câbir. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 266).

Kâsım b. Kâsım ve Hasan b. Halîm > Muhammed b. Amr > el-Fezârî > Abdân b. Osmân > Abdullah b. Mübârek > Hüseyin b. Ali > Vehb b. Keysân > Câbir. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 302).

Ebû Ali Hüseyin b. Ali > Abdân el-Ahvâzî > İshâk b. İbrahim es-Savvâf > Amr b. Bişr > Bürd b. Sinân > Atâ > Câbir. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 303).

Bekr b. Muhammed > Muhammed b. Heysem > Süreyc b. Numan > Abdulazîz > Abdulkerîm > Atâ > Câbir. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 303).

e) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

İshâk b. İsa > Abdullah b. Lehîa > Bükeyr b. Abdillâh b. Eşec > Abdulmelik b. Saîd b. Süveyd > Ebû Saîd el-Hudrî. (Ahmed b. Hanbel, IV, 78 (III, 30)).

İbn Ebî Davud > Abdullah b. Yusuf > Abdullah b. Lehîa > Bükeyr b. Abdillâh b. Eşec > Abdulmelik b. Saîd b. Süveyd > Ebû Saîd el-Hudrî. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 190).

Ebû Yezîd el-Karâtîsî > Abdullah b. Abdilhakem > İbn Lehîa > Bükeyr b. Abdillâh > Abdulmelik b. Saîd b. Süveyd > Ebû Saîd el-Hudrî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 402).

f) Ebû Hureyre Rivâyeti

Hüseyin b. Hureys > Fadl b. Musa > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Nesâî, Mevâkîf 6, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 466; Serrâc, *Müsned*, s. 249-250; Dârekutnî, *Sünen*, I, 269).

İbn Ebî Davud > Nuaym b. Hammâd > Fadl b. Musa > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 190).

Ebû Amr el-Kâdî > Ahmed b. Mansûr > Ahmed b. Haccâc > Fadl b. Musa > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 269).

Kâsım b. Kâsım > Ebû'l-Müveccih Muhammed b. Amr > Yusuf b. İsa > Fadl b. Musa > Muhamed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 300-301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542-543).

Abdullah b. Hamza > Abdullah b. Nâfi' > Ömer b. Abdirrahmân > Muhammed b. Ammâr > Ebû Hureyre. (Serrâc, *Müsned*, s. 247).

Ebû Ömer el-Kâdî > Abbâs b. Muhammed > Fadl b. Dukeyn > Ömer b. Abdirrahmân > Muhammed b. Ammâr > Ebû Hureyre. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 269).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Muhammed b. Yakub > Abbâs b. Muhammed > Fadl b. Dukeyn > Ömer b. Abdirrahmân > Muhammed b. Ammâr > Ebû Hureyre. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 543).

Muhammed b. Yakub > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Fadl b. Dükeyn > Ömer b. Abdîrrahmân b. Esîd > Muhammed b. Abbâd > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 300).

g) İbn Ömer Rivâyeti

Yahya b. Muhammed b. Sâid, Hüseyin b. İsmail ve Abdulazîz b. Ca'fer > Humeyd b. Rebî' > Mahbûb b. Cehm > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 267).

İbnu's-Savvâf > Hasan b. Fihr > Hasan b. Hammâd > İbn Uleyye > Muhammed b. İshâk > Utbe b. Müslim > Nâfi' > İbn Ömer. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 269-270).

h) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ahmed b. Nasr b. Tâlib > İdrîs b. Yunus > Muhammed b. Saîd b. Cidâr > Cerîr b. Hâzim > Katâde > Enes b. Mâlik. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 268).

NAMAZLARIN REKÂTLARI

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Ebû Avâne > Bükeyr > Mucâhid > İbn Abbâs. (Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 201; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215; Ahmed b. Hanbel, I, 669, 888 (I, 254, 355); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 112; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 5; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 73; Ebû Davud, *Salâtu's-Sefer* 18; Bezzâr, *Müsned*, XI, 183; Nesâî, *Salât* 3, *Salâtu'l-Havf* 1; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 377; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 419; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 189, 467, 657-658; Serrâc, *Müsned*, s. 346; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 490, 504; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, IV, 331, V, 27; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 401-402, 542; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 119; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 193; İbn Abdilber, *Temhid*, VIII, 44-45; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 165).

Kâsım b. Mâlik > Eyyûb b. Âiz > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215; Ahmed b. Hanbel, I, 644 (I, 243); Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 6; Ebû Ya'lâ, *Mu'cem*, s. 300-301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 374).

Muhammed b. Vehb > Muhammed b. Seleme > Ebû Abdîrrahîm > Zeyd b. Ebî Üneyse > Eyyûb b. Âiz > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (Nesâî, *Taksîru's-Salât* 1).

Nasr b. Abdîrrahmân > Abdurrahmân b. Muhammed el-Muhâribî > Eyyûb b. Âiz > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 419).

Yakub b. Mâhân > Kâsım b. Mâlik > Eyyûb b. Âiz > Bükeyr > Mucâhid > İbn Abbâs. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 419).

Muhammed b. İsmail el-Ahmesî > Abdurrahmân b. Muhammed el-Muhâribî > Eyyûb b. Âiz > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 293, 490, 504; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 374).

Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Affân b. Müslim > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 293).

Hâris el-Ganevî > Bükeyr b. Ahnes > Mucâhid > İbn Abbâs. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 279; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 6, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 261).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys > Ebû Abdillâh el-Horâsânî > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 47).

b) İbn Ömer Rivâyeti

Yusuf b. Saîd > Haccâc b. Muhammed > Muhammed b. Abdillâh > Abdillâh b. Ebî Bekr > Ümeyye b. Abdillâh b. Hâlid > İbn Ömer. (Nesâî, *Salât* 3).

c) Hz. Ömer Rivâyeti

Süfyan e-Sevrî > Zübeyd b. Hâris el-Yâmî > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ömer (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 519; Nesâî, *Salâtu'l-Iydeyn* 11, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 183; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, IV, 332; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 5, VI, 207-208;² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 283, 427;³ İbn Abdilber, *Temhid*, XVI, 296).

² Burada isnad Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > an ebîhi > an Ömer denilerek verilmiş, Taberânî ve Dârekutnî, hadisi Muâz b. Muâz'ın bu isnadla naklettğini söylemişlerdir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 5, VI, 207-208; Dârekutnî, *İlel*, II, 115.

Muhammed b. Abdillâh b. Nûmeyr > Muhammed b. Bîşr > Yezîd b. Ziyâd b. Ebî'l-Ca'd > Zübeyd > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Uçra > Ömer (İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 73).

Hasan b. Kazaa > Süfyân b. Habîb > Şu'be > Zübeyd > Abdurrahmân > Ömer (Bezzâr, *Müsned*, I, 465)

Humeyd b. Mes'ade > Süfyân b. Habîb > Şu'be > Zübeyd > Abdurrahmân > Ömer (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 182-183).

Muhammed b. Râfi' > Muhammed b. Bîşr > Yezîd b. Ziyâd (İbn Ebî'l-Ca'd) > Zübeyd > Abdurrahmân > Ka'b b. Uçra > Ömer (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 183; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 693-694).

Abde b. Abdillâh > Muhammed b. Bîşr > Yezîd b. Ziyâd (İbn Ebî'l-Ca'd) > Zübeyd > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Uçra > Ömer (İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 693-694).

Muhammed b. İsmail > Keysânî > Muhammed b. Bîşr > Yezîd b. Ziyâd > Zübeyd > Abdurrahmân > Ka'b > Ömer (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, IV, 98, 336).

Seleme b. Şebîb > Yezîd b. Ebî Hakîm > Yâsîn ez-Zeyyât > A'meş > Zeyd b. Vehb > Ömer (Bezzâr, *Müsned*, I, 462-463).

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Yahya b. Gaylân > Mufaddal b. Fedâle > Ubeydullâh b. Zahr > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 453 (II, 400)).

e) Hz. Âişe Rivâyeti

Yunus > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn İshâk, *Sîre*, s. 181).

Sâlih b. Keysân > Urve > Âişe. (İbn İshâk, *Sîre*, s. 180; Mâlik, Kasru's-Salât 8; İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 234; Buhârî, Salât 1; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 1; Ebû Davud, Salâtü's-Sefer 1; Nesâî, Salât 3; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 419; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 293; Serrâc, *Müsned*, s. 345; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 544, 546, *Müşkil*, XI, 28-29; İbn Hibbân, *Sahih*, VI, 446; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 35; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 204-205; İbn Abdilber, *Temhid*, VIII, 34).

İbn Cüreyc > Zührî > Urve > Âişe. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 515; Serrâc, *Müsned*, s. 344; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292-293).

Süfyân b. Uyeyne > Zührî > Urve > Âişe. (Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadis*, s. 78, *Müsned*, s. 283; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 206; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 105-106; Dârimî, Salât 179; Buhârî, Taksîru's-Salât 5; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 3; Nesâî, Salât 3; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 189; Serrâc, *Müsned*, s. 344).

Muhammed b. Mus'ab > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 270).

Abdurrezzâk > Ma'mer > Zührî > Urve > Âişe. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 429-430; Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 48; Serrâc, *Müsned*, s. 344; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 533).

Müsedded > Yezîd b. Zurey' > Ma'mer > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 48).

Ebû't-Tâhir ve Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 2).

Hasan b. Muhammed es-Sabbâh > Velîd b. Müslim > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Serrâc, *Müsned*, s. 344).

Hasan b. Abdilazîz > Bîşr b. Bekr > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Serrâc, *Müsned*, s. 344).

Yunus b. Abdilâ'î > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292).

Abbâs b. Velîd > Velîd el-Uzrî > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292).

Muhammed b. Avf > Ebû'l-Mugîre > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292).

İsa b. Ahmed > Bîşr b. Bekr > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292).

Cerîr b. Abdilhamîd > Yahya b. Saîd el-Ensârî > Urve > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 108).

³ Beyhakî'nin bu ikinci rivâyetinde hadisi Süfyân'dan rivâyet eden Yahya b. Saîd el-Kattân isnadı Zübeyd > Abdurrahmân > sika bir kimse > Ömer diyerek vermiştir. Ayrıca bk. Dârekutnî, *İlel*, II, 115.

Abdulvehhâb b. Abdilmecîd es-Sekafî > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe. (İshâk b. Râhûye, II, 108; Ebû Ya'la, *Müsned*, IV, 170).

Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe. (Serrâc, *Müsned*, s. 345).

Ahmed b. Abdilcabbâr > İbn Fudayl > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 292).

Ahmed b. Abdillâh > Saîd b. Hafs en-Nüfeylî > Ubeydullâh b. Amr > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VI, 447).

Bişr b. Velid > Ebû Yusuf > Abdullah b. Ali > İshâk b. Abdillâh > Talha b. Keysan > Urve > Âişe. (Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 530).

Ebû Hemmâm > İsa b. Yunus > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Serrâc, *Müsned*, s. 346).

Ca'fer b. Muhammed > Muhammed b. Sabık > Şerîk > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Serrâc, *Müsned*, s. 351).

Velîd b. Abbâs > Yahya b. Bükeyr > Bekr b. Mudar > Ca'fer b. Rebîa > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 423).

İshâk b. Muhammed b. Yusuf > Ebû'l-Abbâs el-Esam > Muhammed b. Avf > Ebû'l-Mugîre > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 533).

Muhammed b. Abdillâh b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Kâsım b. Muhammed > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 457 (VI, 234)).

Abdullah b. Sakr > İbrahim b. Münzir > Abdullah b. Musa > Üsâme b. Zeyd > Rebîa b. Ebî Abdirrahmân ve Yahya b. Saîd > Kâsım b. Muhammed > Âişe (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 238-239).

Habîb b. Yezîd > Amr b. Herim > Câbir b. Zeyd > Âişe. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 230-231; Bûsîrî, *İthâf*, II, 461).

Ebû Muâviye > Davud b. Ebî Hind > Şa'bî > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 933-934).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Ebû Muhammed b. Ebî Hâmid > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Sinân > Bekkâr b. Abdillâh > Davud b. Ebî Hind > Âmir eş-Şa'bî > Mesrûk > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 533).

e) Sâib b. Yezîd Rivâyeti

Ebû Yahya > Şucâ' b. Velîd > Sa'd b. Saîd > Sâib b. Yezîd. (Serrâc, *Müsned*, s. 348).

Kuteybe b. Saîd > Abdulazîz b. Muhammed > Sa'd b. Saîd > Sâib b. Yezîd. (Serrâc, *Müsned*, s. 348).

Ali b. Mübârek > İsmail b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Sa'd b. Saîd > Sâib b. Yezîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 80).

Ali b. Abdilazîz > Ka'nebî > Abdulazîz b. Muhammed > Sa'd b. Saîd > Sâib b. Yezîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 80).

YEDİ ORGAN ÜZERİNE SECDE ETMEK

a) Merfu Rivâyetler

İkrime > İbn Abbâs. (Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 38).

İbrahim b. Yezîd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 180; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

Ahmed b. Mikdâm > Yezîd b. Zurey' > Şu'be ve Ravh b. Kâsım > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 246; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 344).

Ebû Ca'fer er-Râzî > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 438; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 429; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 36, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 435, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 235).

Muhammed b. Fudayl > Leys > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 234, II, 194).

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 736, 737 (I, 285, 286); Müslim, Salât 228; Bezzâr, *Müsned*, XI, 26).

Hüseyim > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 738 (I, 286)).

Affân > Vühayb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 751 (I, 292)).

Yahya b. İshâk > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 778 (I, 305)).

Müslim b. İbrahim > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Dârimî, Salât 73).

Yahya b. Hassân > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Dârimî, Salât 73).

Müslim b. İbrahim > Şu'be > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, Ezân 133).

Muallâ b. Esed > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, Ezân 134; Nesâî, Tatbîk 44; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 392).

Musa b. İsmail > Ebû Avâne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, Ezân 138).

Muhammed b. Hâtim > Behz b. Esed > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Müslim, Salât 230).

Ebü't-Tâhir > Abdullah b. Vehb > İbn Cüreyc > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Müslim, Salât 231).

Bişr b. Muâz ed-Darîr > Hammâd b. Zeyd ve Ebû Avâne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 67).

Münzir b. Velîd > Velîd el-Cârûdî > Hasan b. Ebî Ca'fer > Eyyûb > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 25-26; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 235).

Muhammed b. Abdilmelik > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 26).

Ebü Kâmil Fudayl b. Hüseyin > Ebû Avâne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 27).

Abdulvehhâb b. Abdissamed > Abdussamed > Ebân b. Yezîd > Amr b. Dînâr ve Abdulkerîm > Tâvus > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 137).

Ahmed b. Amr, Yunus b. Abdila'lâ ve Hâris b. Miskîn > İbn Vehb > İbn Cüreyc > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Nesâî, Tatbîk 43).

Humeyd b. Mes'ade > Yezîd b. Zurey' > Şu'be ve Ravh b. Kâsım > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Nesâî, Tatbîk 56; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40).

İbrahim b. Haccâc > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 441; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 252).

Ebü's-Saîb > Muhammed b. Fudayl > Leys > Ebû'z-Zübeyr > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41).

İbn Humeyd > Harun b. Mugîra > Anbesa > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41).

İbn Vekî' > İbn İdris > Leys > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41, 42).

Ebü Küreyb > Hâlid b. Mahled > Muhammed b. Ca'fer > Muhammed b. Amr > Abdulkerîm el-Mekkî > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42).

Ebü Küreyb > Abde > Muhammed b. Amr > Abdulkerîm > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42).

Ebü Küreyb > Muhammed b. Fudayl > Yezîd b. Ebî Ziyâd > İkrime > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42).

İmrân b. Bekkâr > Utbe b. Saîd > İbn Ayyâş > İbn Cüreyc > Atâ b. Ebî Rabâh > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 42).

Bişr > Ebû Avâne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 344, 782).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > İbn Cüreyc > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 345).

Yunus b. Abdila'lâ ve Bahr b. Nasr > İbn Vehb > İbn Cüreyc > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 323, 392).

Sagânî > Ahmed b. İshâk > Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 392).

İshâk et-Tahhân > Ebû Sâlih > Leys > İbn Vehb > İbn Cüreyc > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 323, 392).

Ahmed b. Yahya b. Züheyr > Abdullah b. Sabbâh > Muhammed b. Sevâ > Şu'be ve Ravh b. Kâsım > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 250).

Fadl b. Hubâb > İbrahim b. Beşşâr > Süfyân > İbrahim b. Meysera > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 251-252).

Ahmed b. Muhammed b. Gıyâs > Abdullah b. Abdîrrahmân > Muhammed b. Yahya > Seken b. Hakîm > İbrahim es-Sâîğ > Atâ > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 624).

Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme > Abdullah b. Bîşr > Seleme b. Racâ > Mis'ar > Abdulmelik b. Meysera > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 107).

Muhammed b. Musa > İbrahim b. İsmail > Ebû Nuaym en-Nehaî > Ebû Mâlik en-Nehaî > Atâ b. Sâib > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 378).

Bîşr b. Musa > Yahya b. İshâk > Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

Ali b. Abdilazîz > Müslim b. İbrahim > Ebân b. Yezîd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

Yahya b. Eyyûb > Saîd b. Ebî Meryem > Muhammed b. Abdillâh b. Ubeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 235).

Abdân b. Ahmed > Ebû Kâmil > Ebû Avâne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 235).

Yahya b. Eyyûb > Saîd b. Ebî Meryem > Yahya b. Eyyûb > Abdullah b. Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 242).

Yusuf el-Kâdî ve Ebû Halîfe > İbrahim b. Beşşâr > Süfyân > İbrahim b. Meysera > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 255).

Abdurrahmân b. Selâm > Nûh b. Enes > Abdurrahmân b. Meğrâ > Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 256).

b) Mevkûf Rivâyetler

Süfyân b. Uyeyne > İbn Tâvus > Tâvus > İbn Abbâs. (Şâfiî, *Müsned*, s. 105-106, 395; Ahmed b. Hanbel, I, 592 (I, 222); Müslim, *Salât* 229; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 19; Nesâî, *Tatbîk* 45).

Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Şâfiî, *Müsned*, s. 107; Ahmed b. Hanbel, I, 590, 703 (I, 221, 270); Buhârî, *Ezân* 133; Nesâî, *Tatbîk* 58; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 344-345; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 399-401; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 60; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40, 41; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 391-392; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 332; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 180; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

Muhammed b. Müslim > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 180; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 210).

Şebâbe > Şu'be > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 194).

Ebû'n-Numan > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, *Ezân* 137).

Yahya b. Yahya ve Ebû'r-Rebî' > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Müslim, *Salât* 227).

Kuteybe > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Tirmizî, *Salât* 87; Nesâî, *Tatbîk* 40).

Ebû Küreyb > Mâlik b. İsmail > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 40).

Ebû Küreyb > Süveyd b. Amr > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41).

Ali b. Hasan > Abdullah b. Süfyân > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 182).

Ali b. Abdilazîz > Ârim Ebû'n-Numan > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

İshâk ed-Deberî > Abdurrezzâk > Süfyân es-Sevrî > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 233).

Ali b. Abdilazîz > Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 234).

c) Hem Merfu Hem de Mevkûf Olarak Gelen Rivâyetler

Şu'be > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Tayâlisî, *Müsned*, III, 64; Ahmed b. Hanbel, I, 671, 724 (I, 255, 279-280); Ebû Davud, Salât 150; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 391).

Müsedded ve Süleyman b. Harb > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Ebû Davud, Salât 150).

Ebû'n-Nadr Hâşim b. Kâsım > Şu'be > Amr b. Dînâr > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 820 (I, 324); Dârimî, Salât 73).

d) “Vahyedildi” İfadesi ile Gelen Rivâyetler

Tâvus > İbn Abbâs veya ashabdan bir başkası. (Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 37).

Amr b. Muhammed > Vekî' > Vekî'in ismini verdiği bir kişi > Tâvus > Abdullah veya Ubeydullâh el-Ezdî > İbn Abbâs. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 541).

Ebû Küreyb > Vekî' > Sakîf b. Bîşr > Tâvus > İbn Abbâs veya İbn Ömer. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 41).

DİĞER VAKTİN NAMAZINI BEKLEMEK

a) Muâviye Rivâyeti

Merhûm b. Abdilazîz > Ebû Neâme Amr b. İsa es-Sa'dî > Ebû Osmân en-Nehdî > Ebû Saîd el-Hudrî > Muâviye. (İbnu'l-Mübârek, *Zühed*, s. 324-325; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 59; Ahmed b. Hanbel, V, 756 (IV, 92); Müslim, Zikr 40; Tirmizî, Daavât 7; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 101; Nesâî, Âdâbu'l-Kudât 37; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 255; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 95-96; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 277-278, *Duâ*, s. 529; Âcurrî, *Şerîa*, s. 699-700; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 400).

Ali b. Abdilazîz > Hasan b. Bîşr > Muâfâ b. İmrân > Musa b. Ubeyde > Muhammed b. Ka'b > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 297).

Haccâc b. İmrân > Yahya b. Halef > Abdula'lâ b. Abdila'lâ es-Sâmî > Saîd el-Cüreyrî > Abdullah b. Büreyde > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 313).

İbn Nâciye > Nasr b. Ali ve Amr b. İsa > Abdula'lâ b. Abdila'lâ > Saîd el-Cüreyrî > Abdullah b. Büreyde > Muâviye. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 700).

Ali b. Saîd > Ahmed b. Abdurrahmân b. Abdillâh > Abdurrahmân b. Abdillâh > Amr b. Ebî Kays > Simâk b. Harb > Ebû Ümmeyye es-Sekafî > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 313-314).

Abdullah b. Muhammed > Ahmed b. Furât > Abdurrahmân b. Abdillâh b. Sa'd > Amr b. Ebî Kays > Simâk b. Harb > Ebû Ümeyye es-Sekafî > ismi belirtilmeyen bir kişi > amcası > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 334).

b) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Affân > Hammâd b. Seleme > Sâbit > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 647 (II, 186-187)).

Hasan b. Musa > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Mutarrif b. Abdillâh b. Şihhîr > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 647-648, 690 (II, 187, 208)).

Hasan b. Musa > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 648 (II, 187). Hadisin Ahmed b. Hanbel tariki ile gelen Ebû Nuaym rivâyetinde isnad Ebû Eyyûb > Nevf > Abdullah b. Amr denilerek aktarılmıştır. Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 54).

Ahmed b. Saîd ed-Dârimî > Nadr b. Şumeyl > Hammâd b. Seleme > Sâbit > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr. (İbn Mâce, Mesâcid 19).

Amr b. Ali > Abdurrahmân b. Mehdî > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Mutarrif > Abdullah b. Amr. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 357).

Ebû Hayseme > Affân > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Mutarrif > Abdullah b. Amr. (Bûsîrî, *İthâf*, VIII, 362-363).

ZEKAT

Ebû Kâmil Muzaffer b. Müdrîk > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh b. Enes > Enes. (Ahmed b. Hanbel, I, 94-95 (I, 11-12); Nesâî, Zekât 5, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 9-10).

Musa b. İsmail > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Ebû Davud, Zekât 5; Hâkim, *Müstedrek*, I, 499-500; Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 18; Hatîb, *Takyîdu'l-ilm*, s. 87).

Fadl b. Sehl > Yunus b. Muhammed > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, I, 103).

Ebû Hayseme > Yunus b. Muhammed > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Ahmed b. Ali el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr*, s. 111-116; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 72-74).

Ali b. Muhammed b. Abdillâh > İsmail b. Muhammed es-Saffâr > Muhammed b. Ubeydillâh > Yunus b. Muhammed > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 145).

Fadl b. Sehl > Süreyc b. Numan > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, I, 103).

Ubeydullâh b. Fedâle > Süreyc⁴ b. Numan > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Nesâî, Zekât 10, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 13-14).

Da'lec b. Ahmed > Abdullah b. Şîreveyh > İshâk b. Râhûye > Nadr b. Şumeyl > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Dârekutnî, *Sünen*, II, 99-100. Beyhakî, bu hadisi İshâk b. Rahûye > Nadr b. Şumeyl isnadı ile rivâyet etmiş, hadisin İshâk'a kadar olan isnadını vermemiştir. Bk. Beyhakî, *Ma'rife*, VI, 19, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 146).

Muhammed b. Yakub > Ahmed b. Seleme ve İbrahim b. Ebî Tâlib > İshâk b. İbrahim > Nadr b. Şumeyl > Hammâd b. Seleme > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 500).

Kâsım b. Abdillâh > Müsennâ b. Enes veya falanın oğlu ya da Enes'in oğullarından birisinin oğlu > Enes. (Şâfiî, *Müsned*, s. 184-185).

Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik > Abdullah b. Müsennâ > Sümâme b. Abdillâh > Enes. (Buhârî, Zekât, 33-35, 37-39, Şerîke 2, Farzu'l-Humus 5, Libâs 55, Hiyel 3; İbn Mâce, Zekât 10; Bezzâr, *Müsned*, I, 102-103; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 94-95; İbn Huzeyme, *Sahih*, 1080-1081, 1089, 1093, 1094-1095, 1101; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 57-59; Taberânî, *el-Ehâdisu't-tivâl*, s. 146-148; Dârekutnî, *Sünen*, II, 98-99; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 143-144, 168, 176-177, 194, X, 217; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 3-6. Taberânî rivâyetinde Abdullah b. Müsennâ'dan söz edilmemiştir).

HAC VE UMREYE BİRLİKTE NİYET ETMEK

Velîd b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Humeydî, *Müsned*, I, 11-12; Buhârî, Hac 16; İbn Mâce, Menâsik 40; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 213; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 99; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 21; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 73).

Bişr b. Bekr et-Tinnîsî > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Humeydî, *Müsned*, I, 11-12; Buhârî, Hac 16; Bezzâr, *Müsned*, I, 312; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1242; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 21; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 73).

Harun b. İsmail > Ali b. Mübârek > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 34; Buhârî, İ'tisâm 16; Bezzâr, *Müsned*, I, 313; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 213).

İshâk b. İbrahim > Şuayb b. İshâk > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Buhârî, Muzâraa 16).

Saîd b. Rebî' > Ali b. Mübârek > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer. (Buhârî, İ'tisâm 16).

Nüfeylî > Miskîn > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Ebû Davud, Menâsik 24).

Ali b. Ahmed b. Ömer > Ahmed b. Süleyman > Abdulmelik b. Muhammed > Ebû Zeyd el-Herevî > Ali b. Mübârek > Yahya b. Ebî Kesîr > İkrime > İbn Abbâs > Ömer b. Hattâb. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 20).

ÜZERİNDE KOKU BULUNAN ELBİSE İLE İHRAMA GİRMEK

a) Vahiyden Söz Eden Rivâyetler

⁴ Bu isim Nesâî'nin *Müctebâ*'sında Şureyh olarak geçmektedir ki, doğrusu yine Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı ile Bezzâr ve Beyhakî'nin rivâyetlerinde geçtiği üzere Süreyc olmalıdır. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 589.

Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > Atâ b. Ebî Rabâh > Safvân b. Ya'la > Ya'la b. Ümeyye. (Humeydî, *Müsned*, II, 347-348; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 280; İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 305, *İstizkâr*, XI, 56).

Yahya b. Saîd > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Ahmed b. Hanbel, VI, 158 (IV, 222); Buhârî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 2; Nesâî, Menâsik 29, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 332-333, V, 4; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1264; Dârekutnî, *Sünen*, II, 204-205; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 80).

İbn Nümeyr > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Ahmed b. Hanbel, VI, 162-163 (IV, 224)).

Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Buhârî, Hac 17).

Ebû Nuaym > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Buhârî, Umre 10, *Fezâilu'l-Kur'ân* 2; İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 250, *İstizkâr*, XI, 55).

Ebû'l-Velîd > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Buhârî, Cezâu's-Sayd 29).

Yakub b. İbrahim > İsmail (İbn Uleyye) > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Buhârî, Megâzî 57).

Şeybân b. Ferrûh > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Müslim, Hac 6; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 90-91; Beyhakî, *Delâil*, V, 204-205).

Züheyr b. Harb > İsmail b. İbrahim > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Müslim, Hac 8).

Abd b. Humeyd > Muhammed b. Bekr > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Müslim, Hac 8).

Ali b. Haşram > İsa b. Yunus > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Müslim, Hac 8; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 117; İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 252).

İshâk b. Mansûr > Ubeydullâh b. Abdilmecîd > Rabâh b. Ebî Ma'rûf > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Müslim, Hac 10).

Muhammed b. Kesîr > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Ebû Davud, Menâsik 30; İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 250).

Hüdbe b. Hâlid > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 223-224).

Abdulcabbâr b. Alâ > Süfyân > Amr b. Dînar > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 4; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1265).

Saîd b. Abdirrahmân > Süfyân > Amr > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1265).

İbrahim b. Merzûk > Habbân b. Hilâl > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 467-468).

Ali b. Abdilazîz > Haccâc b. Minhâl > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 279; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 225).

Muhammed b. Yahya b. Münzir > Hafs b. Ömer > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 279).

Süleyman b. Hasan > Abdolvâhid b. Gıyâs > Abdulazîz b. Müslim > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 279).

İsmail b. Kîrâd > Süleyman b. Abdirrahmân > Şuayb b. İshâk > Evzâî > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 280-281).

Muhammed b. Yakub > Hafs b. Amr > Ubeydullâh b. Ubeydillâh b. Abdilmecîd > Rabâh b. Ebî Ma'rûf > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 281).

Ebû Abdillâh el-Hâfız, Abdullah b. Muhammed b. Hasan ve Ebû Nasr Ahmed b. Ali > Muhammed b. Yakub > İbrahim b. Abdillâh > Yezîd b. Harun > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 89).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Hasan b. Ali b. Affân > Muhammed b. Ubeyd > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 90. Beyhakî, Abdulmelik'in isnadı kısalttığını ve Safvân b. Ya'la'yı zikretmediğini söylemiştir).

Abbâs b. Fadl > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'la > Ya'la. (Heysemî, *Buğye*, I, 448-449).

b) Vahiy Hadisesinden Söz Etmeyen Rivâyetler

Humeyd b. Kays > Atâ b. Ebî Rabâh > Hz. Peygamber. (Mâlik, Hac 18; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XI, 51-52).

Süfyân > Amr b. Dînâr > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Şâfiî, *Müsned*, s. 233; Humeydî, *Müsned*, s. 347; Ahmed b. Hanbel, VI, 162 (IV, 224); Müslim, Hac 7; Nesâî, Menâsik 44; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 118; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 90; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 247).

Müslim b. Hâlid > İbn Cüreyc > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Şâfiî, *Müsned*, s. 562-563).

Ukbe b. Mükrem ve Muhammed b. Râfî' > Vehb b. Cerîr > Cerîr b. Hâzim > Kays b. Sa'd > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Müslim, Hac 9).

Muhammed b. İsmail b. İbrahim > Vehb b. Cerîr > Cerîr > Kays > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Nesâî, Menâsik 44).

Ebû Bekre > Bekkâr b. Kuteybe > Vehb b. Cerîr > Cerîr > Kays > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Tahâvî, *Meânî'l-âsâr*, II, 190).

Muhammed b. Hasan b. Kuteybe > Yezîd b. Mevheb > Leys b. Sa'd > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 90).

Süleyman b. Hasan > Abdullah b. Sa'd b. İbrahim > Yakub b. İbrahim b. Sa'd > İbrahim b. Sa'd > Ebû İshâk > Abdullah b. Ebî Ziyâd > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 279-280).

Hasan b. Ali > Seken b. Saîd > Vehb b. Cerîr > Cerîr > Kays b. Sa'd > Atâ > Safvân > Ya'lâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 280).

Yusuf el-Kâdî > Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî > Hüseyim > Mansûr b. Zâdân, Abdumelik b. Ebî Süleyman, Haccâc ve İbn Ebî Leylâ > Atâ > Ya'lâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 283).

Mahmûd b. Muhammed b. Abdillâh > Zekerîyya b. Yahya > Hüseyim > Mansûr b. Zâdân, Abdumelik, Haccâc ve İbn Ebî Leylâ > Atâ > Ya'lâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 283).

c) Kur'an Vahyi İndiğinden Söz Eden Rivâyetler

Ali b. Hüseyin > Ebû Abdillâh el-Herevî > Gassân el-Herevî > İbrahim b. Tahmân > Ata > Safvân. (İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-Azîm*, I, 33).

Ahmed b. Ali > Muhammed b. Sâbık > İbrahim b. Tahmân > Ebû'z-Zübeyr > Câbir > Atâ b. Ebî Rabâh > Safvân b. Ya'lâ > Ya'lâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 491).

TELBİYE GETİRİRKEN SESİ YÜKSELTMEK

a) Sâib b. Hallâd Rivâyeti

Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Abdumelik b. Hâris b. Hişâm > Hallâd b. Sâib el-Ensârî > Sâib b. Hallâd b. Süveyd el-Ensârî. (Mâlik, Hac 34; Şâfiî, *Ümm*, II, 533, *Müsned*, s. 236; Humeydî, *Müsned*, II, 377; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 373, *Müsned*, II, 349; Ahmed b. Hanbel, V, 662, 664-665 (IV, 55, 56); Dârimî, Menâsik 14; İbn Mâce, Menâsik 16; Ebû Davud, Menâsik 26; Tirmizî, Hac 15; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 430; Nesâî, Menâsik 55; Rûyânî, *Müsned*, II, 313; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 114; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1245; Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 491-493; İbn Kâni', *Mu'cem*, I, 299; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 111-112; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 337-338, IV, 71-72; Dârekutnî, *Sünen*, II, 210; Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 64, 65, *Ma'rife*, VII, 129; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 239, *İstizkâr*, XI, 119. Dârimî rivâyetinde Abdumelik'ten söz edilmemiştir).

Süfyân b. Uyeyne > Abdullah b. Ebî Bekr > Abdumelik b. Hâris > Hallâd b. Sâib > Sâib. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 373; Ahmed b. Hanbel, V, 662, 665 (IV, 55, 56); Dârimî, Menâsik 14).

Muhammed b. Bekr ve Ravh > İbn Cüreyc > Abdullah b. Bekr > Abdumelik > Hallâd > Sâib. (Ahmed b. Hanbel, V, 665 (IV, 56)).

Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb > Muhammed b. İsa el-Medâinî > Süfyân b. Uyeyne > Abdullah b. Ebî Bekr > Hallâd b. Sâib > Sâib b. Hallâd. (İbnu'l-Mukriî, *Mu'cem*, s. 65).

Affân > Hammâd b. Seleme > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Sâib b. Hallâd. (Ahmed b. Hanbel, V, 664 (IV, 56)).

Yakub b. Humeyd > Yahya b. Vâdîh > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > İbrahim b. Hallâd b. Süveyd > Hallâd b. Süveyd. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 390-391; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 73; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, II, 963).

Muhammed b. Huzeyme > Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib > Sâib. (Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 496).

Ahmed b. Amr > Ubeydullâh b. Sa'd > Yakub b. İbrahim b. Sa'd > İbrahim b. Sa'd > İbn İshâk > Abdullah b. Ebî Lebîd > Abdulmuttalib b. Abdillâh > İbrahim b. Hallâd b. Süveyd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 262-263).

Muhammed b. Ahmed el-Mukriî > Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Abdullah b. Hakem > Yunus b. Bükeyr > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > İbrahim b. Hallâd. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 208-209).

b) Zeyd b. Hâlid el-Cühenî Rivâyeti

Vekî' > Süfyân es-Sevrî > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid el-Cühenî. (Ahmed b. Hanbel, VII, 258 (V, 192); İbn Mâce, *Menâsik* 16; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1246; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 112-113; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 337; Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 240).

Abdurrezzâk > Süfyân es-Sevrî > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 116; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 65).

Muallâ > Vüheyb > Musa b. Ukbe > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > Hallâd b. Sâib > Zeyd b. Hâlid. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 150).

Muhammed b. Müsennâ > Muhammed b. Zibirkân > İbn Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > Hallâd > Zeyd b. Hâlid. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 219-220).

İbrahim b. Merzûk > Affân b. Müslim > Vüheyb b. Hâlid > Musa b. Ukbe > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > Hallâd > Zeyd b. Hâlid. (Tahâvî, *Müşkil*, XIV, 494-495).

Hafs b. Ömer > Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > Hallâd > Sâib > Zeyd b. Hâlid. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 336-337).

Ali b. Abdilazîz > Ahmed b. Yunus > Züheyr > Musa b. Ukbe > Ebû'l-Mugîra > Muttalib > Hallâd > Zeyd b. Hâlid. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 337).

Muhammed b. Hasan b. Keysân > Habbân b. Hilâl ve Ya'lâ b. Esed > Vüheyb > Musa b. Ukbe > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib > Hallâd > Zeyd b. Hâlid. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 337).

İbn Sencer > Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh > Hallâd > Zeyd b. Hâlid. (İbn Abdilber, *Temhîd*, XVII, 240).

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ravh > Üsâme b. Zeyd > Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 256 (II, 325)).

Rebî' b. Süleyman > İbn Vehb > Üsâme > Muhammed b. Abdillâh b. Amr ve Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib > Ebû Hureyre. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1246).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > İbn Vehb > Üsâme b. Zeyd > Muhammed b. Abdillâh ve Abdullah b. Ebî Lebîd > Muttalib > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 65-66).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Abdussamed b. Abdilvâris > Abdurrahmân b. Abdillâh b. Dînâr > Ebû Hâzim > Ca'fer b. Temmâm > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 814 (I, 321); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 187).

Bİ'Rİ MA'NE VAK'ASI

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Affân b. Müslim > Hemmâm b. Yahya > İshâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 515; Ahmed b. Hanbel, IV, 735 (III, 289)).

Ebû Ömer Hafs b. Ömer el-Havdî > Hemmâm > İshâk > Enes. (Buhârî, *Cihâd* 9; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 169-170).

Abdussamed > Hemmâm > İshâk > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 542-543 (III, 210)).

Musa b. İsmail > Hemmâm > İshâk > Enes. (Buhârî, *Megâzî* 29; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 377, *Delâil*, III, 345-347).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Hişâm b. Ali > İbn Racâ > Hemmâm > İshâk > Enes. (Beyhakî, *Delâil*, III, 345-347).

İshâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (Mâlik, (Şeybânî Rivâyeti), s. 322-323; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 54; Ahmed b. Hanbel, IV, 556 (III, 215); Buhârî, *Cihâd* 18, *Megâzî* 29; Müslim, *Mesâcid* 297; Ebû

Avâne, *Müsned*, I, 459; Tahâvî, *Müşkil*, V, 278; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 508; Beyhakî, *Delâil*, III, 347-348).

İbrahim b. Merzûk > Ömer b. Yunus > İkrime b. Ammâr > İshâk b. Abdillâh > Enes. (Tahâvî, *Müşkil*, V, 278-279).

Affân > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Enes. (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 514-515; Ahmed b. Hanbel, IV, 688-689 (III, 270); Müslim, *İmâre* 147; Beyhakî, *Delâil*, III, 343-344).

Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 53).

İbn Ebî Adî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 278 (III, 109); Buhârî, *Cihâd* 184; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 142).

Muhammed b. Ca'fer > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 278, 652 (III, 109, 255)).

Muhammed b. Beşşâr > Sehl b. Yusuf > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Buhârî, *Cihâd* 184).

Abdula'lâ b. Hammâd > Yezîd b. Zurey' > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Buhârî, *Megâzî* 29; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 283, *Delâil*, III, 348; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 395-396).

Muhammed b. Müsennâ > Abdula'lâ b. Abdila'lâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 401).

Hasan b. Muhammed > Abdulvehhâb > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Enes. (Serrâc, *Müsned*, s. 328).

Süfyân b. Uyeyne > Âsım b. Ubeydillâh > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 284 (III, 111)).

b) İbn Mes'ûd Rivâyeti

Mes'ûdî > Atâ b. Sâib > Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mes'ûd > İbn Mes'ûd. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 174-175).

Ravh > Hammâd > Atâ b. Sâib > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd. (Ahmed b. Hanbel, II, 104 (I, 416)).

Ebû Hayseme > Cerîr > Atâ > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 471-472).

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > İbrahim b. Ebî'l-Leys > Eşcaî > Süfyân > Atâ > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 115).

Yahya b. Eyyûb > Hâmid b. Yahya > Hafs b. Selim > Mîs'ar > Atâ > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 115).

BENİ KURAYZA KUŞATMASI

a) Hz. Âişe Rivâyeti

Abdullah b. Nümeyr > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 425-426; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 379; Ahmed b. Hanbel, VIII, 70-71 (VI, 56); Buhârî, *Megâzî* 31; Müslim, *Cihâd* 65; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 164-165, *Delâil*, IV, 5; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 8-10).

Abde b. Süleyman > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 379; Buhârî, *Cihâd* 18; İbn Ebî Davud, *Müsnedu Âişe*, s. 82-83).

Affân > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 234 (VI, 131)).

Hasan b. Musa > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 556 (VI, 280); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 432).

Muhammed b. Yahya > İsmail b. Halîl > Ali b. Müşir > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 376).

Ebû Ümeyye > Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 377).

Zekeriyya b. Yahya > Abdulvâhid b. Gıyâs > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 412-413).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Ahmed b. Ali > Abdulvâhid b. Gıyâs > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, VII, 66).

Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr b. Alkame > Amr b. Alkame > Alkame b. Vakkâs > Âişe. (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 421-423; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 373-374; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 544-551; Ahmed b. Hanbel, VIII, 256-259 (VI, 141-142); İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 498-501).

İbn Vekî' > Muhammed b. Amr b. Alkame > Amr b. Alkame > Alkame b. Vakkâs > Âişe. (Taberî, *Târîh*, II, 583).

Mikdâm b. Davud > Saîd b. İsa > Abdurrahmân b. Eşras > Abdullah b. Ömer > Ubeydullâh b. Ömer > Kâsım b. Muhammed > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 293).

Muhammed b. Abdillâh > Ahmed b. Kâmil > Hasan b. Musa > Muhammed b. İshâk > Ebû Abdillâh > Abdullah b. Nâfi' > Abdullah b. Ömer > Ubeydullâh b. Ömer > Kâsım b. Muhammed > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, IV, 8-9).

Ebû'l-Hüseyn b. Bişrân > Ali b. Muhammed > Mikdâm b. Davud > Saîd b. İsa > Abdurrahmân b. Eşras > Abdullah b. Ömer > Abdurrahmân b. Kâsım > Kâsım > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, IV, 10).

Ömer b. Eyyûb > Velîd b. Şucâ' > İbn Vehb > Abdullah b. Ömer > Abdurrahmân b. Kâsım > Âişe. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 356).

Muhammed b. Yakub > Bahr b. Nasr > Abdullah b. Vehb > Abdullah b. Ömer > Abdurrahmân b. Kâsım > Kâsım > Âişe. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 118; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 175).

Ahmed b. Kâmil > Muhammed b. Musa > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Nâfi' > Abdullah b. Ömer > Ubeydullâh b. Ömer > Kâsım > Âişe. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 256).

b) Ka'b b. Mâlik Rivâyeti

İbrahim b. Duhaym > Duhaym > Velîd b. Müslim > Merzûk b. Ebî'l-Hüzeyl > Zührî > Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ka'b > Ubeydullâh b. Ka'b > Ka'b b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 128-129).

c) İbn Abbâs Rivâyeti

Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa > Ravh b. Müsâfir > A'meş > Mucâhid > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 264).

MEKKELİLERLE SAVAŞILMASI EMRİ

Katâde > Mutarrif b. Abdillâh > İyâz b. Himâr. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 120-121; Ahmed b. Hanbel, VI, 267 (IV, 266); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 26; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 177; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2165; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 406-408).

Hişâm ed-Destuvâî > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 603-604; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, II, 394, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 34, *Kazâ*, s. 303).

Yahya b. Saîd el-Kattân > Hişâm ed-Destuvâî > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Ahmed b. Hanbel, VI, 8-9 (IV, 162); Müslim, *Cennet* 63).

Yahya b. Saîd > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Ahmed b. Hanbel, VI, 9 (IV, 162); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179).⁵

Abdulvehhâb b. Atâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Ahmed b. Hanbel, VI, 10 (IV, 162-163); Tahâvî, *Müşkil*, X, 6).

Ebû Gassân el-Mismaî, Muhammed b. Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr > Muâz b. Hişâm > Hişâm ed-Destuvâî > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Müslim, *Cennet* 63).

Hüseyn b. Hureys > Fadl b. Musa > Hüseyn b. Vâkîd > Matar el-Verrâk > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Müslim, *Cennet* 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 396, *Şuabu'l-îmân*, VI, 274).

Ebû Musa > İbn Ebî Adî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 229).

Yezîd b. Sinân > Ömer b. İmrân > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Himâr. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 5).

⁵. Hadisi Ahmed b. Hanbel'den rivâyet eden Taberânî, Saîd yerine Şu'be ismine yer vermiştir. *Müsned*'in muhakkıkları *Câmiu'l-mesânid* ve *Etrâfu'l-Müsned*'de bu ismin Şu'be olarak geçtiğini söylemişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 9 (5 no'lu dipnot). Burada nüshalar arasında bir ihtilaf bulunduğu ortaya çıkmaktadır ve doğrusunun Şube olması ihtimali daha yüksektir. Ebû Nuaym'ın hadisi Katâde'den rivâyet edenler arasında Şu'be'yi de saymış olması bu ihtimali daha da yükseltmektedir. Bk. Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2165.

Mâlik b. Yahya > Abdulvehhâb b. Atâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Hımâr. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 6).

Ubeyd b. Şerîk > Ebû'l-Cemâhir > Huleyd b. Da'lec > Katâde > Mutarrif > İyâz b. Hımâr. (İbn Kâni', *Mu'cem*, II, 279).

Affân > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd el-Adevî, Mutarrif'in kardeşi Yezîd ve Ukbe b. Abdilgâfir > Mutarrif > İyâz. (Ahmed b. Hanbel, VI, 267-268 (IV, 266)).

Muhammed b. Müsennâ > Abdussamed > Hemmâm b. Yahya > Katâde > Yezîd b. Abdillâh > Alâ b. Ziyâd > Mutarrif > İyâz. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 419).

Ahmed b. Mansûr > Amr b. Âsım > Hemmâm b. Yahya > Katâde > Yezîd b. Abdillâh > Alâ b. Ziyâd > Mutarrif > İyâz. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 419-420).

Yezîd b. Sinân ve İbrahim b. Ebî Davud > Ebû Ömer el-Havdî > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd ve Yezîd > Mutarrif > İyâz. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 6-7).

Yezîd b. Sinân ve Ahmed b. Davud > Hüdbe b. Hâlid > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd ve Yezîd > Mutarrif > İyâz. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 6-7).

Ali b. Abdilazîz, Ebû Müslim el-Keşşî, Ebû Halîfe ve Muhammed b. Yahya b. Münzir > Hafs b. Ömer el-Havdî > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd ve Câbir b. Yezîd > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 178).

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Hüdbe b. Hâlid > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd ve Yezîd b. Abdillâh > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179).

Fârûk b. Abdilkebîr > Ebû Müslim el-Keşşî > Ebû Ömer el-Havdî > Hemmâm > Katâde > Alâ b. Ziyâd > Mutarrif'in kardeşi Yezîd⁶ > Mutarrif > İyâz. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2165).

Ravh > Avf b. Ebî Cemile > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Ahmed b. Hanbel, VI, 267 (IV, 266); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180).

Muhammed b. Beşşâr > Abdurrahmân b. Osmân > Avf > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 422).

Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Ca'fer > Avf b. Ebî Cemile > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 26-27; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180).

Muhammed b. Hüseyin b. Habîb > Abdulhamîd b. Sâlih > Ebû Şihâb > Avf > Hakîm > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (İbn Kâni', *Mu'cem*, II, 279).

Ebû Ya'lâ > Muallâ b. Mehdî > Ebû Şihâb > Avf > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (İbn Hibbân, *Sahih*, II, 362-363).

Muhammed b. İshâk b. Râhûye > İshâk b. Râhûye > Ravh b. Ubâde > Avf > Hakîm > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180).

Eslem b. Sehl > Vehb b. Bakıyye > Hâlid > Avf > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180).

Eslem > Temîm b. Muntasır > İshâk el-Ezrak > Avf > Hakîm el-Esrem > Hasan el-Basrî > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179-180).

İbrahim b. Nâile > Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî > Abdulvehhâb es-Sekafî > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Ebû'l-Alâ > Mutarrif > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 176-177, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 179; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2165).

Ahmed b. Davud > Ali b. Abdillâh b. Harun > Abdullah b. Harun > Harun b. Ebî İsa > Muhammed b. İshâk > Sevr b. Yezîd > Yahya b. Câbir > Abdurrahmân b. Âiz > İyâz. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 7-8).

İbrahim b. Meteveyh el-İsfehânî > Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer > Ziyâd b. Abdillâh > Muhammed b. İshâk > Sevr b. Yezîd > Yahya b. Câbir > Abdurrahmân b. Âiz > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 180).

MEKKE'NİN BELİRLİ BİR SÜRE HELAL KILINMASI

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Affân > Vüheyb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253)).

⁶ İsnad böyle verilmiştir, doğrusu Alâ b. Ziyâd ve Yezîd olmalıdır.

Muhammed b. Abdillâh b. Havşeb > Abdulvehhâb es-Sekafî > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Buhârî, Cenâiz 76).

İshâk b. Şâhîn > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Buhârî, Büyü‘ 28).

Muhammed b. Müsennâ > Abdulvehhâb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Buhârî, Cezâu’s-Sayd 19; İbn Abdilber, *Temhîd*, VI, 161).

Muhammed b. İsmail > Ebû Bişr > Abdulvehhâb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (İbnu’l-Münzir, *Evsat*, V, 455).

Ebû Yezîd el-Karâtîsî > Nuaym b. Hammâd > Abdulvehhâb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 406-407).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > İsmail el-Kâdî > Muhammed b. Ebî Bekr > Abdulvehhâb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 319).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd > Ca‘fer b. Ahmed > Bişr b. Hilâl > Abdulvehhâb > Hâlid el-Hazzâ > İkrime > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Ma‘rife*, VII, 434-435).

Saîd b. Abdirrahmân > Süfyân > Amr b. Dînâr > İkrime > İbn Abbâs. (Nesâî, Menâsik 120).

Ali b. Saîd > Tâhir b. Ahmed > Süfyân > Amr b. Dînâr > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 356).

Muhammed b. Fudayl > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 407. Hadisin aynı isnadla gelen bir başka rivâyetinde Tâvus ismine yer verilmemiştir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 268; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 150-151).

Abîde b. Humeyd > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 681-682 (I, 259); İbnu’l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 135).

Yahya b. Âdem > Mufaddal b. Mühelhel > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 802 (I, 315-316); Müslim, Hac 445; Nesâî, Menâsik 111; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 35-36; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 328).

Osmân b. Ebî Şeybe > Cerîr > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, Cezâu’s-Sayd 20; Ebû Davud, Menâsik 89).

Ali b. Abdillâh > Cerîr > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Buhârî, Cizye 22; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 294).

İshâk b. Râhûye > Cerîr > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Müslim, Hac 445; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 318-319).

Yahya b. Osmân b. Sâlih > Asbağ b. Ferec, Musa b. Harun ve Nuaym b. Hammâd > Cerîr > Mansûr > Mucâhid > Tâvus > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 166).

İbrahim b. Muhammed > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 126).

Yusuf b. Musa > Cerîr > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 184).

İbn Ebî Davud > Amr b. Avn > Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 342).

Muhammed b. Abbâs b. Rebî‘ > Ali b. Ma‘bed > Ebû Yusuf > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Müşkil*, XII, 278).

İbn Ebî Davud > Amr b. Ebî Avn > Ebû Yusuf > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Müşkil*, XII, 278).

Ali b. Saîd er-Râzî > Ebû Hassân ez-Ziyâdî > Şuayb b. Safvân > Atâ b. Sâib > Tâvus > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, III, 60, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, V, 254).

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Hasan b. Musa > Şeybân b. Abdirrahmân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme b. Abdirrahmân > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 406).

Velîd b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 30, (II, 238); Buhârî, Lukata 7; Müslim Hac 447; Ebû Davud, Menâsik 89; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 212-213, III, 321; Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 344, III, 254-255, *Müşkil*, VIII, 170; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 28; Râmehurmuזî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 363; Dârekutnî, *Sünen*, III, 78; Hatîb, *Kifâye*, s. 53, *Takyîdu’l-ilm*, s. 86).

Ebû Davud et-Tayâlisî > Harb b. Şeddâd > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 30 (II, 238); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 344, III, 255, *Müşkil*, VIII, 171, XII, 280).

Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn > Şeybân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Buhârî, İlm 39, Diyât 8; Dârekutnî, *Sünen*, III, 78-79).

İshâk b. Mansûr > Ubeydullâh b. Musa > Şeybân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Müslim, Hac 448).

Muhammed b. Meymûn ve Abdulcabbâr b. Alâ > Velîd b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Fâkihî, *Ahbârü Mekke*, II, 246).

Abbâs b. Velîd b. Mersed > Velîd b. Mersed > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 434-435).

Muhammed b. Abdirrahmân b. Eş'as > Ebû Müshir > İsmail b. Semâa > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 434-435).

Abbâs b. Velîd > Velîd b. Mezîd > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 134-135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 289-290, *Şuabu'l-îmân*, III, 441-442).

Abdullah b. Muhammed b. Amr > Ubeydullâh b. Musa > Şeybân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 212-213).

Ebû Ümeyye > Hasan b. Musa el-Eşyeb > Ubeydullâh b. Musa > Şeybân b. Abdirrahmân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 212-213).

Abde b. Süleyman > Hâlid b. Nizâr > Harb b. Şeddâd > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 320-321).

Muhammed b. Abdillâh b. Meymûn > Velîd b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, XII, 281).

Muhammed b. Ma'mer > Şuayb el-Harrânî > Yahya b. Abdillâh > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, V, 2928).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî > Saîd b. Mes'ûd > Ubeydullâh b. Musa > Şeybân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 93-94).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Ziyâd ve Muhammed b. Abdillâh b. Sâlih > Muhammed b. İshâk > Ebû Kudâme, Muhammed b. Mansûr ve Abdullah b. Muhammed > Velîd b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 442).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Hişâm b. Ali > İbn Racâ > Harb b. Şeddâd > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Beyhakî, *Delâil*, V, 84).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 278).

Ali b. Abdirrahmân > İbn Ebî Meryem > İbnu'd-Derâverdî > Muhammed b. Amr b. Alkame > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 344, III, 254, *Müşkil*, VIII, 171-172. Hadisin *Meâni'l-âsâr*'daki ikinci rivâyetinde (III, 254), İbnu'd-Derâverdî yerine sadece Derâverdî denilmiştir).

Muhammed b. Huzeyme > Haccâc b. Minhâl ve Ebû Seleme Musa b. İsmail > Hammâd b. Seleme > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 344, III, 254, *Müşkil*, XII, 281-282).

c) Ebû Şureyh Rivâyeti

İbn İshâk > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 351-352; Ahmed b. Hanbel, V, 604-605 (IV, 32); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 538-539; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 253-354; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 241-242; Beyhakî, *Delâil*, V, 83-84).

Muhammed b. İsmail b. Ebî Fudeyk > İbn Ebî Zi'b > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh el-Ka'bî. (Şâfiî, *Müsned*, s. 352; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 93; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 300-301).

Saîd b. Sâlim > Osmân b. Sâc > İbn Ebî Zi'b > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, II, 126).

Muhammed b. Beşşâr > Yahya b. Saîd > İbn Ebî Zi'b > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Tirmizî, Diyât 13).

Mus'ab b. İbrahim b. Hamza > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz b. Muhammed > İbn Ebî Zi'b > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 242).

Haccâc > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh el-Adevî. (Ahmed b. Hanbel, V, 602-603 (IV, 31)).

Ebû Kâmil > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 773-774 (VI, 385)).

Abdullah b. Yusuf > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Buhârî, İlm 37).

Kuteybe > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Buhârî, Cezâu's-Sayd 18; Müslim, Hac 446; Tirmizî, Hac 1; Nesâî, Menâsik 111; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 357-358).

Saîd b. Şurahbîl > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Buhârî, Megâzî 52).

İbn Ebî Meserre > Abdullah b. Yezîd el-Mukriî ve Muhammed b. Muâviye > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 267).

Muhammed b. Humeyd > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 254).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 241).

Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 241).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Ahmed b. İbrahim b. Milhan > Yahya b. Bükeyr > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 95-96, *Delâil*, V, 82-83).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Ebû Bekr b. İshâk > Ahmed b. İbrahim > Yahya b. Bükeyr > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > Ebû Şureyh. (Beyhakî, *Delâil*, V, 82-83).

Vehb b. Cerîr > Cerîr > Yunus b. Yezîd > Zührî > Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh. (Ahmed b. Hanbel, V, 604 (IV, 31-32)).

Ahmed b. Furât > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Yunus b. Yezîd > Zührî > Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh. (İbn Ebî Âsım, *Diyât*, s. 439).

İsmail b. Hasan el-Haffâf > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 245).

Ebû'l-Hüseyn b. Fadl > Abdullah b. Ca'fer > Yakub b. Süfyân > Ebû Sâlih ve Yahya b. Bükeyr > Leys b. Sa'd > Yunus b. Yezîd > Zührî > Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 125).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Ubeyd b. Şerîk > Yahya b. Bükeyr > Leys > Yunus b. Yezîd > Zührî > Müslim b. Yezîd > Ebû Şureyh. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 206).

d) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Hüseyn b. Hasan > İbn Ebî Adî > Davud b. Ebî Hind > Amr b. Şuayb > babası > dedesi Abdullah b. Amr. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 248-249).

İbn Ebî Ömer el-Adenî > Haccâc > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (Bûsirî, *İthâf*, VI, 494).

e) İbn Ömer Rivâyeti

Hüseyn b. Muhammed b. Mus'ab > Muhammed b. Amr > Yahya b. Abdurrahmân > Ubeyde b. Esved > Kâsım b. Velîd > Sinân b. Hâris > Talha b. Musarrif > Mucâhid > İbn Ömer. (İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 340-341).

ŞEHİTLİĞİN GÜNAHLARA KEFFÂRET OLMASI

a) Ebû Katâde Rivâyeti

Yahya b. Saîd el-Ensârî > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Mâlik, Cihâd 31; Şâfiî, *Sünen*, s. 445; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 211; Ahmed b. Hanbel, VII, 501-502, 527 (V, 297, 308); Müslim, İmâre 117; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 371; Nesâî, Cihâd 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 77-78; Tahâvî, *Müşkil*, I, 80; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 511; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 581, IX, 43).

İbn Ebî Zî'b > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 331; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 96).

Haccâc > Leys > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 515-516 (V, 303-304)).

Kuteybe b. Saîd > Leys > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Müslim, İmâre 117; Tirmizî, Cihâd 33; Nesâî, Cihâd 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23).

Yakub b. Humeyd > Abdulazîz b. Muhammed ve Muhammed b. Fuleyh > Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ebî Zî'b > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 371).

Bahr b. Nasr > Abdullah b. Vehb > Leys b. Sa'd > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 76).

Ebû Ümeyye > Saîd b. Süleyman > Leys b. Sa'd > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 76).

Ebû Ümeyye > Hüseyin b. Muhammed ve Âsım b. Ali > İbn Ebî Zî'b > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 76).

Ebû Abdillâh el-Hâfız, Ebû Zekerîyya b. Ebî İshâk ve Ahmed b. Hasan > Muhammed b. Yakub > Yahya b. Nasr > İbn Vehb > Leys > Saîd b. Ebî Saîd > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 398).

Süfyân b. Uyeyne > Muhammed b. Aclân > Muhammed b. Kays > Abdullah b. Ebî Katâde > Ebû Katâde. (Şâfiî, *Sünen*, s. 444; Humeydî, *Müsned*, I, 204-205; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 214; Müslim, İmâre 118; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 77).

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muhammed b. Bekr > Abdulhamîd b. Ca'fer > İyâz b. Abdillâh b. Ebî Serh > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 207-208 (II, 308)).

Osmân b. Ömer > Abdulhamîd b. Ca'fer > İyâz > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 269 (II, 330)).

Yakub b. Humeyd > Mugîra b. Abdîrrahmân > Muhammed b. Aclân > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Âsım, *Cihâd*, I, 141-142).

Muhammed b. Beşşâr > Ebû Âsım > Muhammed b. Aclân > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Nesâî, Cihâd 32, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 23).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdîrrahmân > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 501).

c) Muhammed b. Abdillâh b. Cahş Rivâyeti

Muhammed b. Bîşr > Muhammed b. Amr > Ebû Kesîr mevlâ Leysiyyîn > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 49; Ahmed b. Hanbel, V, 874, VI, 479 (IV, 139, 350); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 175, *Cihâd*, II, 582; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

Yakub b. Humeyd > Enes b. İyâz > Muhammed b. Ebî Yahya > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (İbn Ebî Âsım, *Cihâd*, II, 584).

Hüseyin b. İshâk > Duhaym > Enes b. İyâz > Muhammed b. Ebî Yahya > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

İbrahim b. Duhaym > Duhaym > Enes b. İyâz > Muhammed b. Ebî Yahya > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

Abdûlmelik b. Yahya b. Bükeyr > Yahya b. Bükeyr > Enes b. İyâz > Muhammed b. Ebî Yahya > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Yahya el-Hımmânî > Abdulazîz b. Muhammed > Alâ b. Abdîrrahmân > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Dirâr b. Surad > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Alâ b. Abdîrrahmân > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 236).

Ahmed b. Rişdîn > Ravh b. Salâh > Saîd b. Ebî Eyyûb > Safvân b. Süleym > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kevâsî*, I, 91, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 235-236. Hadisin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'deki rivâyetinde Saîd b. Ebî Eyyûb yerine Yahya b. Saîd b. Ebî Eyyûb denilmiştir).

Halef b. Velîd > Abbâd b. Abbâd > Muhammed b. Amr > Ebû Kesîr > Muhammed b. Abdillâh b. Cahş > Abdullah b. Cahş. (Ahmed b. Hanbel, V, 874, VI, 480 (IV, 139, IV, 350)).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Abdurrahmân ed-Deştekî > Ebû Ca'fer er-Râzî > Leys b. Ebî Süleyym > Amr b. Dînâr > İbn Abbâs. (İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 177).

Hasan b. Abbâs > Ali b. Hâşim b. Merzûk > Hâşim b. Merzûk > Ebû Ca'fer er-Râzî > Leys b. Ebî Süleyym > Amr b. Dînâr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 284).

e) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Ebû Abdillâh Hâfiz, Ebû Zekerîyya b. Ebî İshâk ve Ahmed b. Hüseyin > Ebû'l-Abbâs el-Esam > Yahya b. Nasr > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Abdillâh > Abdullah b. Ebî Katâde > Necrânî bir kişi > Abdullah b. Amr. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 399).

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Yahya b. Talha > Ebû Bekr b. Ayyâş > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd 13).

Muhammed b. Yahya b. Adî > Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî > Abdullah el-Ensârî > Sümâme > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 502).

HZ. PEYGAMBER'İN DİĞER PEYGAMBERLERDEN AYRILDIĞI ÖZELLİKLERİ

a) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Muhammed b. Fudayl > Ebû Mâlik Sa'd b. Târik el-Eşcaî > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe b. Yemân. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Müslim, Mesâcid 4; Bezzâr, *Müsned*, VII, 264; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 166; Serrâc, *Müsned*, s. 134-135; Tahâvî, *Müşkil*, III, 54, XI, 350-351; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 310; Âcurrî, *Şerîa*, s. 386-387; Lâlekâî, *Sünne*, I, 504; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 327, 341; İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 290).

Ebû Avâne > Ebû Mâlik > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 218; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 15; Serrâc, *Müsned*, s. 135; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 205; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 350-351; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 595; Lâlekâî, *Sünne*, I, 504; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 460, *Delâil*, V, 474-475; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 221).

Ebû Muâviye > Ebû Mâlik > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 695 (V, 383); İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 166).

Muhammed b. Şuayb > Abdurrahmân b. Seleme > Ebû Züheyr > Hasan b. Sâlim > Nuaym b. Ebî Hind > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 327-328).

Hasan b. Musa el-Eşyeb > İbn Lehîa > İbn Hübeyre > Ebû Temîm el-Ceyşânî > Saîd > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 718-719 (V, 393)).

b1) Ali b. Ebî Tâlib Rivâyeti

Yahya b. Ebî Bükeyr > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed > Muhammed b. Ali > Ali b. Ebî Tâlib. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 328, *Delâil*, V, 472).

Ebû Saîd > Saîd b. Seleme b. Ebî'l-Hüsâm > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali > Ali b. Ebî Tâlib. (Ahmed b. Hanbel, I, 435 (I, 158)).

Abdurrahmân b. Mehdî > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed > Muhammed b. Ali > Ali b. Ebî Tâlib. (Ahmed b. Hanbel, I, 295 (I, 98)).

Muhammed b. Müsennâ > Ebû Âmir > Züheyr > Abdullah b. Muhammed > Muhammed b. Ali > Ali b. Ebî Tâlib. (Bezzâr, *Müsned*, II, 251).

Abdullah b. Hasan el-Harrânî > Abdullah b. Ebî Müslim el-Harrânî > Musa b. A'yen > Atâ b. Sâib > Ebû Ca'fer > Ali b. Hüseyin > Ali b. Ebî Tâlib. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 386).

Ubeydullâh b. Ahmed > Hüseyin b. İsmail > Abdullah b. Ebî Müslim el-Harrânî > Musa b. A'yen > Atâ b. Sâib > Ebû Ca'fer > Ali b. Hüseyin > Ali b. Ebî Tâlib. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 505).

b2) Übey b. Ka'b Rivâyeti

Muhammed b. İshâk es-Sînî > Âsım b. Ali > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Tufeyl b. Übey b. Ka'b > Übey b. Ka'b. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 117).

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Yezîd b. Harun > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Ahmed b. Hanbel, VII, 407 (V, 256); Serrâc, *Müsned*, s. 133; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 353; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 326, II, 608; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 222).

Muhammed b. Ebî Adî > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Ahmed b. Hanbel, VII, 387-388 (V, 248)).

Yezîd b. Zurey' > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 353; Âcurrî, *Şeria*, s. 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 340; Busirî, *İthâf*, I, 522).

Muhammed b. Ubeyd > Esbâd b. Muhammed > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Tirmizî, *Siyer* 5).

Müemmel b. Hişâm > İbn Uleyye > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Rûyânî, *Müsned*, II, 207).

Ebû'l-Eş'as > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman et-Teymî > Seyyâr > Ebû Ümâme. (Serrâc, *Müsned*, s. 133).

Bişr b. Nümeir > Kâsım b. Abdîrahmân > Ebû Ümâme. (Fezârî, *Siyer*, s. 232; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 341).

d) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ahmed b. Hasan ve Ebû Yahya > Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik. (Serrâc, *Müsned*, s. 137).

e) Avf b. Mâlik Rivâyeti

Ebû Ya'lâ > Harun b. Abdillâh > İbn Ebî Füdeyk > Ubeydullâh b. Abdîrahmân > Abbâs b. Abdîrahmân b. Mînâ > Avf b. Mâlik. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 309).

f) Ebû'd-Derdâ Rivâyeti

Hadisin isnadı tespit edilememiştir.

g) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Hüseyim > Seyyâr Ebû'l-Hakem > Yezîd b. Suhayb el-Fakîr > Câbir b. Abdillâh. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303; Ahmed b. Hanbel, V, 38 (III, 304); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 349; Dârimî, *Salât* 111; Buhârî, *Teyemmüm* 1, *Salât* 56, *Farzu'l-Humus* 8; Müslim, *Mesâcid* 3; Nesâî, *Gusl* 26; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263-264; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 308; Lâlekâî, *Sünne*, I, 502-503; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 326, II, 466, 607, VI, 476, IX, 8).

Abdân b. Ahmed > Hişâm b. Ammâr > İsmail b. Ayyâş > Abdulazîz b. Ubeydillâh > Muhammed b. Münkedir > Ebû Seleme b. Abdîrahmân > Câbir. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 279).

h) Ebû Zer Rivâyeti

Cerîr b. Abdilhamîd > Süleyman el-A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (İbnu'l-Mübârek, *Zühed*, s. 312, 438; Tayâlisî, *Müsned*, I, 247).

A'meş > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Fezârî, *Siyer*, s. 230).

Mâlik b. İsmail > Mendel b. Ali > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304).

Yakub b. İbrahim b. Sa'd > İbrahim b. Sa'd > İbn İshâk > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 148 (V, 145)).

Affân > Ebû Avâne > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 153 (V, 148); Serrâc, *Müsned*, s. 131-132).

Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Dârimî, *Siyer* 29).

Fudayl b. Müsâvir > Ebû Avâne > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 455).

İshâk b. İbrahim > Hammâd b. Yahya > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 375).

Ahmed b. Kâmil > Muhammed b. Cerîr > Ebû Kureyb > Ebû Üsâme > A'meş > Mücâhid b. Cebr > Ubeyd b. Umeyr > Ebû Zer. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 32).

Şu'be > Vâsıl el-Ahdeb > Mücâhid > Ebû Zer. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 247; Ahmed b. Hanbel, VII, 186 (V, 161-162); Bezzâr, *Müsned*, IX, 461).

ı) İbn Abbâs Rivâyeti

Muhammed b. Fudayl > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid ve Miksem > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 215-216; Âcurrî, *Şerîa*, s. 387).⁷

Ali b. Âsım > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid ve Miksem > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 661 (I, 250)).

Abdussamed > Abdulazîz b. Müslim > Yezîd > Miksem > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 770-771 (I, 301)).

Muhammed b. Mihrân > Ubeydullâh b. Musa > Sâlim Ebû Hammâd > Süddî > İkrime > İbn Abbâs. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 114-115).

Muhammed b. Osmân > Ubeydullâh > Sâlim > Süddî > İkrime > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 72-73).

Hasan b. Kazaa > Husayn b. Nümejr > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Mucâhid > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 165-166).

Yusuf b. Musa > Cerîr ve Muhammed b. Fudayl > Yezîd b. Ebî Ziyâd > Mucâhid > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 166).

Abdân b. Ahmed > Abdullah b. Hammâd > Husayn b. Nümejr > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Mucâhid > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 261).

Seleme b. İbrahim b. Yahya > İbrahim b. Yahya > Yahya b. Seleme > Seleme b. Küheyl > Mucâhid > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 267).

Ebû Muhammed b. Yusuf ve Ahmed b. Hasan el-Kâdî > Muhammed b. Yakub > Hasan b. Ali b. Affân > Ubeydullâh b. Musa > Sâlim Ebû Hammâd > Süddî > İkrime > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 607-608, *Delâil*, V, 473-474).

j) Ebû Musa el-Eş'arî Rivâyeti

Ubeydullâh b. Musa > İsrâîl > Ebû İshâk > Ebû Bürde b. Ebî Musa > Ebû Musa. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 304; Rûyânî, *Müsned*, I, 193).

Hüseyn b. Muhammed > İsrâîl > Ebû İshâk > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Ahmed b. Hanbel, VI, 648-649 (IV, 416)).

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî > İsrâîl > Ebû İshâk > Ebû Bürde. (Ahmed b. Hanbel, VI, 649 (IV, 416-417)).

k) Ebû Hureyre Rivâyeti

Süfyân b. Uyeyne > Zührî > Ebû Seleme veya Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Şâfî, *Sünenü'l-me'sûre*, s. 242; Tahâvî, *Müşkil*, III, 53, IX, 158, X, 129).

Zührî > İbnu'l-Müseyyeb ve Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 99; Ahmed b. Hanbel, III, 110 (II, 268); Müslim, Mesâcid 6; Nesâî, Cihad 1; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 17-18, IV, 171-172).

Ebû Kâmil > İbrahim b. Sa'd > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 100 (II, 264)).

Haccâc > Leys > Ukayl b. Hâlid > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 595 (II, 455)).

Yahya b. Bükeyr > Leys > Ukayl b. Hâlid > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Buhârî, Cihad 122).

Saîd b. Ufeyr > Leys > Ukayl > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Buhârî, Ta'bîr 22).

Abdulazîz b. Abdillâh > İbrahim b. Sa'd > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Buhârî, İ'tisâm 1).

Ebû't-Tâhir > İbn Vehb > Yunus > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Müslim, Mesâcid 6).

⁷ *el-Musannef*'te yanlışlıkla Muhammed b. Fudayl > Yezîd, Mucâhid ve Miksem > İbn Abbâs denilmiş ve Muhammed b. Fudayl'ın hadisi bu üç kişiden aldığı bildirilmiştir. Ancak gerek *el-Musannef*'te yer alan bir başka rivâyette (II, 169), gerekse de hadisi İbn Ebî Şeybe'den nakleden Abd b. Humeyd ve Âcurrî rivâyetlerinde Yezîd'in bu hadisi Miksem ve Mucâhid'den aldığından söz edilmektedir.

Harme b. Yahya > İbn Vehb > Yunus > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Müslim, Mesâcid 6; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 277-278)

Ahmed b. Amr ve Hâris b. Miskîn > İbn Vehb > Yunus > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Nesâî, Cihad 1).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > Yunus > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263).

İbnu'l-Cüneyd > Yakub b. İbrahim > Zührî'nin kardeşinin oğlu > Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263).

Ali b. Müshir > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 303-304).

Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 719 (II, 501-502)).

Harun b. Saîd > Hâlid b. Nizâr > Kâsım b. Mebrûr > Yunus > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Nesâî, Cihad 1).

Yunus b. Abdila'lâ > Enes b. İyâz > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 346).

Sâlih b. Abdurrahmân > Abdullah b. Yezîd > Yahya b. Abdillâh b. Sâlim > Hâzım b. Huzeyme > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 348).

Sâlih b. Abdurrahmân > Ebû Abdurrahmân el-Mukriî > Yahya b. Abdillâh b. Sâlim > Hâzım b. Huzeyme > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, IV, 351-352).

Muhammed b. Şuayb > Abdurrahmân b. Seleme > Hammâd b. Kîrâd > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 320-321).

Affân > Abdurrahmân b. İbrahim > Alâ b. Abdurrahmân > babası Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 482-483, (II, 411)).

İsmail b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > babası > Ebû Hureyre. (Ali b. Hucr, *Hadis*, s. 320; Müslim, Mesâcid 5; Tirmizî, Siyer 5; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 477; Serrâc, *Müsned*, s. 135; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsar*, III, 55; İbn Hibbân, *Sahih*, VI, 87, XIV, 311, 312; Âcurrî, *Şeria*, s. 387; Lâlekâî, *Sünne*, I, 503; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 607, IX, 9; *Delâil*, V, 472).

Muhammed b. Yahya > İbn Ebî Meryem > Muhammed b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > babası > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263).

Muhammed b. Yahya > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz b. Ebî Hâzım > Alâ b. Abdurrahmân > babası > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 263).

Allân > İbn Ebî Meryem > Muhammed b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > babası > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, II, 12).

Ubeydullâh b. Ahmed > Hüseyin b. İsmail > Muhammed b. İsmail b. Yusuf > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz > Alâ b. Abdurrahmân > babası > Ebû Hureyre. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 503).

Hamza b. Mâlik > Süfyân b. Hamza > Kesîr b. Zeyd > Velîd b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Bezzâr, *Müsned*, XIV, 393; Lâlekâî, *Sünne*, I, 503-504).

Muhammed b. İsmail el-Buhârî > İsmail b. Ebî Üveys > Abdulhamîd b. Ebî Üveys > Süleyman > Kesîr b. Zeyd > Velîd b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Serrâc, *Müsned*, s. 131, 137).

Ahmed b. Saîd ed-Dârimî > Sehl b. Bekkâr > Ebû Avâne > Ömer b. Ebî Seleme > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Serrâc, *Müsned*, s. 131).

Ebû Saîd Ahmed b. Ebtâh > Hasan b. İdris > Kuteybe b. Saîd > Ebû Avâne > Ömer b. Ebî Seleme > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 67-68).

Ahmed b. İshâk > Muhammed b. Ahmed b. Süleyman > Hâlid b. Yusuf > Ebû Avâne > Ömer b. Ebî Seleme > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 67-68).

Hemmâm b. Münebbih > Ebû Hureyre. (Hemmâm, *Sahife*, s. 11; Ahmed b. Hanbel, III, 224 (II, 314); Müslim, Mesâcid 8; Beyhakî, *Delâil*, V, 144-145).

Ahmed b. Mikdâm > Muhammed b. Abdurrahmân > Eyyûb > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre. (Buhârî, Ta'bîr 11).

Abdullah b. Vehb > Amr b. Hâris > Ebû Yunus > Ebû Hureyre. (Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 310; Müslim, Mesâcid 7).

İshâk b. İsa > İbn Lehîa > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 440-441 (II, 396)).

Bişr b. Velîd > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Ebû'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 423-424).

l) İbn Ömer Rivâyeti

Seleme b. İbrahim > İbrahim b. İsmail > İsmail b. Yahya > Yahya b. Seleme > Seleme b. Küheyl > Mücâhid > İbn Ömer. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 237. Bu hadis, aynı isnadla İbn Abbâs'tan da rivâyet edilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 267).

m) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Kuteybe b. Saîd > Bekr b. Mudar > İbnu'l-Hâd > Amr b. Şuayb > an ebîhi > an cediti. (Ahmed b. Hanbel, II, 718-719 (II, 222)).

Muhammed b. Huzeyme ve Fehd > Abdullah b. Sâlih > Leys > Amr b. Şuayb > an ebîhi > an cediti. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 349).

Abdullah b. Muhammed el-Begavî > Muhammed b. Zenbûr > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Amr b. Şuayb > an ebîhi > an cediti. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 506).

n) Sâib b. Yezîd Rivâyeti

Hüseyn b. İshâk > Hişâm b. Ammâr > Yahya b. Hamza > İshâk b. Abdillâh > Yezîd b. Husayfe > Husayfe > Sâib b. Yezîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 80).

Gaybın Anahtarları Verilmiştir Hadisinin İsnadları

ı) İbn Mes'ûd Rivâyeti

Şu'be > Amr b. Mürrre > Abdullah b. Seleme > İbn Mes'ûd. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 198; Ahmed b. Hanbel, II, 35, 150-151 (I, 386, 438); Şâşî, *Müsned*, II, 307).

Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Mürrre > Abdullah b. Seleme > İbn Mes'ûd. (Humeydî, *Müsned*, I, 68).

Muhammed b. Bişr > Mis'ar > Amr b. Mürrre > Abdullah b. Seleme > İbn Mes'ûd. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 317).

Vekî' > Mis'ar > Amr b. Mürrre > İbn Mes'ûd. (Ahmed b. Hanbel, II, 167 (I, 445)).

Ebû Hayseme > Cerîr b. Abdilhamîd > A'meş > Amr b. Mürrre > Abdullah b. Seleme > İbn Mes'ûd. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 395-396).

Hasan b. Ali b. Affân > Muhammed b. Ubeyd > Mis'ar > Amr b. Mürrre > Abdullah b. Seleme > İbn Mes'ûd. (Şâşî, *Müsned*, II, 307).

II) İbn Ömer Rivâyeti

İbn Sa'd > Zührî > Sâlim > İbn Ömer. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 378).

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Ömer b. Muhammed > Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 422 (II, 85-86); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 210).

Daha Önce Hiç Kimseye Verilmeyen Bakara Sûresinin Son Âyetleri Verilmiştir Hadisinin İsnadları

Hasan b. Rebî' ve Ahmed b. Cevvâs > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 254; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 305-306; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 322-323, *Şuabu'l-îmân*, II, 445).

Muhammed b. Abdillâh b. Mübârek > Yahya b. Âdem > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Nesâî, *İftitâh* 25, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 317, V, 14-15, VI, 181).

Ali b. Abdilazîz > İbnu'l-İsfahânî > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 8).

Muhammed b. Nadr el-Ezdî > Muhammed b. Hasan b. Rebî' > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 8).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Hasan b. Süfyân > Ahmed b. Havvâş > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 445).

Muhammed b. Abdissamed > Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed > Muhammed b. Yahya b. Hâlid > İshâk b. Râhûye > Yahya b. Âdem > Ebû'l-Ahves > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 465-466).

Muâviye b. Hişâm > Ammâr b. Ruzeyk > Abdullah b. İsa > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 313; Ebû Ya'lâ, II, *Müsned*, 455; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 57; Hâkim, *Müstedrek*, II, 115).

Şefaât Hadisinin İsnadları

ı) Ebû Zer Rivâyeti

Muhammed b. Fudayl > Kudâme el-Âmirî > Cesra el-Âmiriyye > Ebû Zer. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 323. Hadisin İbn Ebî Şeybe tariki ile gelen Beyhakî rivâyetinde isnad Muhammed b. Fudayl > Küleyb el-Âmirî > Hareşe b. Har > Ebû Zer denilerek aktarılmıştır. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 20).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Ebû Bekr b. İshâk > Ebû'l-Müsenâ > Müsedded > Yahya b. Saîd > Kudâme b. Abdillâh > Cesra bint Decâce > Ebû Zer. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 20).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Rebî' b. Süleyman > Esed b. Musa > Muhammed b. Fudayl > Küleyb⁸ > Cesra > Ebû Zer. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 359-360).

Muhammed b. Fudayl > Fuleyt el-Âmirî > Cesra el-Âmiriyye > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 157 (V, 149); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Teheccüd*, s. 340).

Yahya b. Saîd > Kudâme b. Abdillâh > Cesra bint Decâce > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 204 (V, 170)).

Mervân b. Muâviye > Kudâme > Cesra > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 205 (V, 170)).

Yusuf b. Musa > Muhammed b. Fudayl > Kudâme > Cesra > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 449-450).

Muhammed b. Ma'mer > Muhammed b. Ubeyd > Kudâme > Cesra > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 449-450).

ii) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Yunus b. Abdilâ'î > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (Müslim, *İmân* 346; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 373; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 115; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*, IV, 1254-1255; Lâlekâî, *Sünne*, II, 155-156; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 283, *Esmâ*, s. 277; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XV, 165-166).

Hasan b. Abdilazîz > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahîm b. Cübeyr⁹ > Abdullah b. Amr. (İbn Ebî'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan*, s. 80-81).

Müsenâ > Asbağ b. Ferec > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 689).

İbn Kuteybe > Yezîd b. Mevheb > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 216-217).

Abdullah b. Muhammed b. Selm > Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 217-218).

Mikdâm b. Davud > Abdullah b. Abdilhakem > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 316).

Fadl b. Ubeydillâh > Muhammed b. Hasan > Yezîd b. Mevheb > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (İbn Mende, *Tevhîd*, II, 81).

Hamza b. Muhammed b. Abbâs ve Ahmed b. Osmân > Abbâs b. Muhammed b. Abbâs > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (İbn Mende, *İmân*, s. 507-508).

Hassân b. Muhammed > Hasan b. Âmir > Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bekr b. Sevâde > Abdurrahmân b. Cübeyr > Abdullah b. Amr. (İbn Mende, *İmân*, s. 507-508).

⁸ Burada diğer rivâyetlere aykırı olarak Küleyb denmiştir. *Şuabu'l-îmân*'ın bir başka neşrinde ise Fuleyt el-Âmirî denmiştir ki, doğrusu da bu olmalıdır. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-îmân* (nşr. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), III, 405.

⁹ Burada Abdurrahîm b. Cübeyr denmiştir. Ancak doğrusu Abdurrahmân b. Cübeyr olmalıdır.

iii) Ubâde b. Sâmî Rivâyeti

Hakem b. Nâfi' > İsmail b. Ayyâş > Râşid b. Davud > Abdurrahmân b. Hassân > Ravh b. Zinbâ' > Ubâde b. Sâmî. (Ahmed b. Hanbel, VII, 565-566 (V, 325-326)).

Abdulvehhâb b. Dahhâk > İsmail b. Ayyâş > Râşid b. Davud > Abdurrahmân b. Hassân > Ravh b. Zinbâ' > Ubâde b. Sâmî. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 350; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 156-157).

iv) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Ahmed b. Sâlih > İbn Ebî Füdeyk > Musa b. Yakub > İbn Osmân (Ebû Davud bu kişinin Yahya b. Hasan b. Osmân olduğunu söylemiştir) > Eş'as b. İshâk b. Sa'd > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Ebû Davud, Cihâd 162; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518. Ebû Davud, Ahmed b. Sâlih'in hadisi rivâyet ederken Eş'as b. İshâk'ı isnaddan düşürdüğünü, bu hadisi ondan kendisine Musa b. Sehl'in rivâyet ettiğini belirtmiştir. Bk. Ebû Davud, Cihâd 162).

Abdurrahmân b. Şeybe > İbn Ebî Füdeyk > Musa b. Yakub > Yahya b. Hasan b. Osmân > Eş'as b. İshâk > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 427; Mervezî, *Salât*, I, 247-248; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518).

v) Ebû Musa el-Eş'arî Rivâyeti

Affân > Hammâd b. Seleme > Âsım b. Behdele > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Ahmed b. Hanbel, VI, 601-602, 617 (IV, 397, 404)).

Muhammed b. Beşşâr ve Ebû Musa > Sâlim b. Nûh > Cüreyrî > Ebû's-Selîl > Ebû'l-Melîh > Ebû Musa el-Eş'arî. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 218).

Esved b. Âmir > Ebû Bekr b. Ayyâş > Âsım > Ebû Bürde > Ebû'l-Melîh > Muâz b. Cebel ve Ebû Musa. (Ahmed b. Hanbel, VII, 352 (V, 232)).

Ravh > Hammâd b. Seleme > Âsım > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Ahmed b. Hanbel, VII, 353 (V, 232)).

Muhammed b. Osmân ed-Darîr > Ahmed b. Yunus > Ebû Bekr b. Ayyâş > Âsım b. Ebî'n-Nücûd (Âsım b. Behdele) > Ebû Bürde > Ebû Musa ve Ebû'l-Melîh > Muâz b. Cebel. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 467).

Muhammed b. Ahmed b. Harun > Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî > Sehl b. Eslem > Yunus b. Ubeyd > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 8-9).

Hasan b. Musa > Sükeyn b. Abdilazîz > Yezîd el-A'rec > Hamza b. Ali > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Ahmed b. Hanbel, VI, 645 (IV, 415)).

İbn Ma'mer > Sehl b. Bekkâr > Sükeyn b. Abdilazîz > Yezîd el-A'rec > Hamza b. Ali > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Rûyânî, *Müsned*, I, 197-198).

İsmail b. Esed > Ebû Bedr Şucâ b. Velîd > Ziyâd b. Hayseme > Nuaym b. Ebî Hind > Rib'î b. Hirâş > Ebû Musa el-Eş'arî. (İbn Mâce, *Zühd* 37; İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 86-87; Lâlekâî, *Sünne*, II, 148-149).

Hişâm b. Ammâr > Hakem b. Hişâm > Abdulmelik b. Umeyr > Ebû Bürde ve Ebû Bekr b. Ebî Musa > Ebû Musa. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 350).

Ebû Ali Hüseyin b. Ali > Hüseyin b. Abdillâh b. Yezîd > Muhammed b. Abdurrahmân b. Hammâd > Hâlid b. Abdillâh b. Hâlid > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde > Ebû Musa > Avf b. Mâlik. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 166).

vi) Avf b. Mâlik Rivâyeti

Katâde ve Âsım el-Ahvel > Ebû Kılâbe > Avf b. Mâlik. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 413; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 225).

Hemmâm > Katâde > Ebû'l-Melîh > Avf. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 562; Beyhakî, *Delâil*, VII, 87).

Süveyd b. Amr ve Mâlik > Ebû İsmail > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melîh > Avf. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 320).

Abdussamed > Muhammed b. Ebî'l-Melîh > Ziyâd b. Ebî'l-Melîh > Ebû'l-Melîh > Ebû Bürde > Avf. (Ahmed b. Hanbel, VII, 939-940 (VI, 23-24)).

Behz > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melîh > Avf. (Ahmed b. Hanbel, VII, 950 (VI, 28-29)).

Muhammed b. Bekr > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Ebû'l-Melîh > Avf. (Ahmed b. Hanbel, VII, 951 (VI, 29)).

Hüseyin b. Muhammed > Katâde > Ebû'l-Melîh > Avf. (Ahmed b. Hanbel, VII, 952 (VI, 29)).

Abde b. Süleyman > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Hennâd, *Zühd*, I, 138; Tirmizî, *Sıfâtü'l-Kıyâme* 13; Âcurrî, *Şerîa*, s. 277; İbn Mende, *İmân*, s. 508; Hâkim, *Müstedrek*, I, 165).

Hişâm b. Ammâr > Sadaka b. Hâlid > İbn Câbir > Süleym b. Âmir > Avf. (İbn Mâce, *Zühd* 37).

Fudayl b. Hüseyin > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 347-348).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Avf. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 348-349; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 185-186).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde > Ebû Musa > Avf. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 348-349; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 185-186).

Hişâm b. Ammâr > Sadaka b. Hâlid > İbn Câbir > Süleym b. Âmir > Avf b. Mâlik. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 349; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I, 326-327, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 221; İbn Mende, *İmân*, s. 511).

Muhammed b. Beşşâr > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Rûyânî, *Müsned*, I, 231-232).

İshâk b. Şâhin > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Avf. (Rûyânî, *Müsned*, I, 233-234).

İshâk b. Şâhin > Hâlid b. Abdillâh > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde b. Ebî Musa > Avf. (Rûyânî, *Müsned*, I, 233-234).

Rebî' b. Süleyman > Bişr b. Bekr > İbn Câbir > Süleym b. Âmir > Avf. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 215; Hâkim, *Müstedrek*, I, 109).

Bündâr > İbn Ebî Adi > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 216).

Ebû Bişr el-Vâsıtî > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Avf. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 217-218).

Ebû Bişr el-Vâsıtî > Hâlid b. Abdillâh > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde b. Ebî Musa > Avf. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 217-218).

Ahmed b. Ali b. Müsennâ > Abdulvâhid b. Gıyâs > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 376-377).

Muhammed b. Abdillâh > Kuteybe b. Saîd > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 388-389).

Ali b. Abdilazîz > Amr b. Avf > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Ebû'l-Melih > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 223-224).

Ali b. Abdilazîz > Amr b. Avf > Hâlid b. Abdillâh > Humeyd b. Hilâl > Ebû Bürde b. Ebî Musa > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 223-224).

Muhammed b. Nadr > Hâlid b. Hidâş > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 224).

Heysem b. Hâlid > Muhammed b. İsa > Ebû Avâne > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 224).

İbrahim b. Sâlih eş-Şîrâzî > Haccâc b. Nusayr > Hişâm ed-Destuvâi > Katâde > Ebû Kılâbe > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 225).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Hasan b. Abdilazîz > Bişr b. Bekr > Abdurrahmân b. Yezîd > Süleym b. Âmir > Avf. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 278).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Yusuf b. Saîd > Umâre b. Beşîr > Abdurrahmân b. Yezîd > Süleym b. Âmir > Avf. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 278).

Muhammed b. Yakub > Bahr b. Nasr > Bişr b. Bekr > İbn Câbir > Süleym b. Âmir > Avf. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 164-165).

Ebû Zekerîyya el-Anezî ve Ali b. İsa b. İbrahim > İbrahim b. Ebî Tâlib > Muhammed b. Müsennâ > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 166).

Hüseyin b. Ali b. Muhammed > Muhammed b. Müseyyeb > İshâk b. Şâhin > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Avf. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 166).

Muhammed b. Hüseyin > Hüseyin b. İsmail > Zeyd b. Ahzem > Sâlim b. Nûh > Ömer b. Âmir > Katâde > Ebû'l-Melih > Avf. (Lâlekâî, *Sünne*, II, 149).

Amr b. Osmân > Osmân > Câbir b. Gânim > Süleyman b. Âmir > Ma'dîkerib > Avf. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 355).

Mahmûd b. Muhammed el-Vâsıtî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Zekeriyâ b. Yahyâ > Ferec b. Fedâle > Muhammed b. Velîd > Ebû Râşid el-Hurânî > Ma'dîkerib b. Abdikülâl > Avf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 215-216).

vii) İbn Ömer Rivâyeti

Muammer b. Süleyman er-Rakkî > Ziyâd b. Hayseme > Ali b. Nu'man b. Kurâd > ismi belirtilmeyen bir kişi > Abdullah b. Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 398 (II, 75); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 329; Hatîb, *Kifâye*, s. 185-186).

Hasan b. Arefe > Abdusselam b. Harb > Ziyâd b. Hayseme > Numan b. Kurâd > İbn Ömer. (İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 83-86; Lâlekâî, *Sünne*, II, 148; Beyhakî, *İ'tikâd*, s. 320-321).

viii) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ahmed b. Muhammed b. Sadaka > Ali b. Kurra > Kurra b. Habîb > Ebû Ka'b > Nadr b. Enes > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 381-382).

HZ. PEYGAMBER'İN, MELİK-PEYGAMBER İLE KUL-PEYGAMBER OLMAK ARASINDA MUHAYYER BIRAKILMASI

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muhammed b. Fudayl > Umâre b. Ka'kâ' > Ebû Zur'a > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 13 (II, 231); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Tevâzu'*, s. 561; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 345-346; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 280; Heysemî, *Kesfu'l-estâr*, III, 155, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 417).

b) İbn Abbâs Rivâyeti

Yahya b. Muhammed b. Sâid > İmrân b. Bekkâr > Abdulhamîd b. İbrahim > Abdullah b. Sâlim > Zübeydî > Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs > İbn Abbâs. (İbnu'l-Mübârek, *Zühed*, s. 236).

Amr b. Osmân > Bakîyye b. Velîd > Zübeydî > Zührî > Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs > İbn Abbâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 171; Tahâvî, *Müşkil*, V, 338).

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde > Abdilvehhâb b. Necde > Bakîyye > Zübeydî > Zührî > Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 199-200).

İbrahim b. Muhammed b. Hasan > Seleme b. Halil > Bakîyye > Zübeydî > Zührî > Muhammed b. Ali b. Abdillâh > İbn Abbâs. (Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 170; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 248-249).

Ebû'l-Hüseyn b. Fadl > Abdullah b. Ca'fer > Yakub b. Süfyân > Ebû'l-Abbâs Hayve b. Şureyh > Bakîyye > Zübeydî > Zührî > Muhammed b. Ali b. Abdillâh > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 78-79, *Delâil*, I, 333-334).

Osmân b. Ebî Şeybe > Muhammed b. İmrân b. Ebî Leylâ > İmrân b. Ebî Leylâ > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Miksem > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Arş*, s. 85-87; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 425-426; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 176-177).

Velid b. Ebân > Ebû Hâtîm er-Râzî > Muhammed b. İmrân b. Ebî Leylâ > İmrân b. Ebî Leylâ > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Miksem > İbn Abbâs. (Ebû's-Şeyh, *Azame*, II, 700-701).

Muhammed b. Büstenbân > Hasan b. Bişr > Sa'dân b. Velîd > Atâ b. Ebî Rabâh > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 165-166).

Abdullah b. Yusuf > Ebû Saîd b. A'râbî > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Hasan b. Bişr > Sa'dân b. Velîd > Atâ b. Ebî Rabâh > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Zühed*, s. 186).

c) Hz. Âişe Rivâyeti

Hâşim b. Kâsım > Necîh b. Abdîrrahmân > Saîd el-Makburî > Âişe. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 381).

Muhammed b. Bekkâr > Ebû Ma'ser Necîh b. Abdîrrahmân > Saîd el-Makburî > Âişe. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 279; Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 170; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 247-248).

c) İbn Ömer Rivâyeti

Ebû Şuayb el-Harrânî > Yahya b. Abdillâh el-Bâblutî > Eyyûb b. Nehîk > Muhammed b. Kays > İbn Ömer. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 203; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 256).

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMETİ İÇİN YAPTIĞI DUA

a) Sevbân Rivâyeti

Alâ b. Usaym > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 311).

Süleyman b. Harb > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Ahmed b. Hanbel, VII, 456 (V, 278); Ebû Davud, Fiten 1; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 289; Kuzâî, *Müsnedü's-şihâb*, II, 166-167; İbn Abdilber, *Temhîd*, XIX, 198).

Affân > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Ahmed b. Hanbel, VII, 470 (V, 284); Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 956).

Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Davud > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Müslim, Fiten 19; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 85, 116).

Kuteybe b. Saîd > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Müslim, Fiten 19; Tirmizî, Fiten 14; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 220-221; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 215).

Muhammed b. Ubeyd > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 85, *Âhâd*, s. 85).

Züheyr b. Harb, İshâk b. İbrahim, Muhammed b. Müsennâ ve İbn Beşşar > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Müslim, Fiten 19).

Ahmed b. Ali b. Müsennâ > Ebû Hayseme > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân (İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 109-110).

Hişâm b. Ammâr > Muhammed b. Şuâyb > Saîd b. Beşîr > Katâde > Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd > Ebû Esmâ > Sevbân. (İbn Mâce, Fiten 9; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 170-171, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 45-46).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Sinân > İshâk b. İdris > Ebân b. Yezîd > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 362-363).

Affân, Müsedded ve Ubeydullâh b. Ömer > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 956-957).

Muhammed b. Ali es-Serahsî > Reyhân > Abbâd b. Mansûr > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 957).

Ali b. Şuayb > Abdullah b. Bekr > Abbâd b. Mansûr > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 957).

Ubeydullâh b. Ömer > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ > Sevbân. (Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 958).

b) Şeddâd b. Evs Rivâyeti

Ma'mer > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Ebû'l-Eş'as > Ebû Esmâ > Şeddâd b. Evs. (Abdurrezzâk b. Hemmam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I/2, 210-211; Ahmed b. Hanbel, V, 833-834 (IV, 123); Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 957; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 413-414; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 303-304; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 321).

1) Müslümanların Ele Geçirecekleri ve Hakimiyet Kuracakları Yerler Gösterilmiştir Bölümünün İsnadları

a) Ebû Hureyre Rivâyeti¹⁰

b) Ukbe b. Âmir Rivâyeti

Haccâc b. Muhammed > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Ahmed b. Hanbel, V, 899 (IV, 149)).

Hâşim b. Kâsım > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Ahmed b. Hanbel, V, 911 (IV, 153-154)).

Abdullah b. Yusuf > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Buhârî, Cenâiz 72).

¹⁰ Ebu Hureyre rivâyetinin isnadları daha önce “Hz. Peygamber'in Diğer Peygamberlerden Ayrıldığı Özellikleri” bölümünde zikredildiği için burada tekrar aktarılmamıştır.

Amr b. Hâlid > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Buhârî, Megâzî 28, Rikâk 53).

Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Buhârî, Rikâk 7; Müslim, Fezâil 30; Ebû Davud, Cenâiz 71).

Saîd b. Şurahbil > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Buhârî, Menâkib 25; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 21; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 40-41).

İbrahim b. Hammâd > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Ebû'n-Nadr > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Hammâd b. İshâk, *Terîketu'n-Nebî*, s. 54-55).

Ahmed b. Furât > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 305).

İsa b. Hammâd > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 78-79; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 472-473).

Ali b. Ma'bed > Yunus b. Muhammed > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 34; *Müşkil*, XII, 432).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Ebû'n-Nadr > Müseyyeb b. Züheyr > Âsım b. Ali > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Beyhakî, *Delâil*, III, 306-307).

Ubeyd b. Muhammed > Abdullah b. Mesrûr > İsa b. Miskîn > Muhammed b. Sencer > Abdullah b. Sâlih > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (İbn Abdilber, *Temhîd*, II, 302).

Abdolvâhid b. Ahmed > Muhammed b. Ebî'l-Hasan > Muhammed b. İbrahim > Ömer b. Hafs > Âsım b. Ali > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 40-41).

Muhammed b. Abdirrahîm > Zekeriyâ b. Adî > İbnu'l-Mübârek > Hayve > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Buhârî, Megâzî 17).

Kâmil b. Talha > İbn Lehîa > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 173-174).

Ahmed b. Abdirrahmân > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Rûyânî, *Müsned*, I, 86).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > Amr b. Hâris ve İbn Lehîa > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 34; *Müşkil*, XI, 431).

Ebû Arûbe Hasan b. Muhammed > Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme > Muhammed b. Seleme > Ebû Abdurrahîm > Zeyd b. Ebî Üneyse > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 474-475, XIV, 560; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137-138).

Abdullah b. Muhammed > Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 18).

Yahya b. Âdem > İbnu'l-Mübârek > Hayve b. Şureyh > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Ahmed b. Hanbel, V, 912 (IV, 154)).

Vehb b. Cerîr > Cerîr > Yahya b. Eyyûb > Yezîd b. Ebî Habîb > Mersed b. Abdillâh > Ukbe. (Müslim, Fezâil 31; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 511; Rûyânî, *Müsned*, I, 83; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137).

Yahya b. Âdem > İbnu'l-Mübârek > Hayve b. Şureyh > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr > Ukbe. (Ahmed b. Hanbel, V, 912 (IV, 154)).

Vehb b. Cerîr > Cerîr > Yahya b. Eyyûb > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdillâh > Ukbe. (Müslim, Fezâil 31 (Muhtasar); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 511 (Muhtasar); Rûyânî, *Müsned*, I, 83; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 137).

c) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Zeyd b. Hubâb > Hüseyin b. Vâkîd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 98 (III, 327-328)).

Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk > Ali b. Hasan b. Şakîk > Hüseyin b. Vâkîd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbn Ebî Âsım, *Zühâd*, s. 83; Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 225).

Abdullah b. Sâlih el-Buhârî > Muhammed b. Abdilazîz b. Ebî Rizme > Ali b. Hasan b. Şakîk > Hüseyin b. Vâkîd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 279).

2) Hz. Peygamber'e Kırmızı ve Beyaz İki Hazine Verilmiştir Bölümünün İsnadları

a) Abdullah b. Sa'd Rivâyeti

Bakiyye > Buhayr b. Sa'd > Hâlid b. Ma'dân > Abdullah b. Sa'd. (Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, s. 280; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 28; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 553; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 173-174. *TMüsnedü's-şâmiyyîn*'in de yer alan ve aynı isnadla gelen rivâyette sahâbî ravisinin adı yanlışlıkla Abdullah b. Mes'ûd olarak kaydedilmiştir).

b) Berâ b. Âzib Rivâyeti

Hevze b. Halîfe > Avf el-A'râbî > Ebû Abdillâh Meymûn b. Estâz > Berâ b. Âzib. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 378; Rûyânî, *Müsned*, I, 166-167; Beyhakî, *Delâil*, III, 421).

Muhammed b. Ca'fer > Avf el-A'râbî > Meymûn b. Estâz > Berâ b. Âzib. (Ahmed b. Hanbel, VI, 361-362 (IV, 303)).

Muhammed b. Abdilâlâ > Mu'temir > Avf el-A'râbî > Meymûn b. Estâz > Berâ b. Âzib. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 269-270).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid > Avf el-A'râbî > Meymûn b. Estâz > Berâ b. Âzib. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 150-151).

3) Rabbi'den Üç İstekte Bulunmuş, Bunların İki Kisi Kabul Edilip Birisi Geri Çevrilmiştir Bölümünün İsnadları

a) Habbâb b. Eret Rivâyeti

Ma'mer > Zührî > Abdullah b. Hâris > Abdullah b. Habbâb. (Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, I/2, 210; Bezzâr, *Müsned*, VI, 60; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 304; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 433-434).

Ali b. Ayyâş el-Himsî > Şuayb b. Ebî Hamza > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris b. Nevfel > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Ahmed b. Hanbel, VII, 65-66 (V, 108-109); Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 223, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 432-433).

Ebû'l-Yemân > Şuayb b. Ebî Hamza > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Ahmed b. Hanbel, VII, 65-66 (V, 108-109); Şâfi, *Müsned*, II, 400-401; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 223, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 432-433).

Amr b. Osmân b. Sa'id > Osmân b. Sa'id ve Bakiyye > Şuayb b. Ebî Hamza > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 16, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 420).

Muhammed b. Beşşâr > Vehb b. Cerîr > Cerîr > Numan b. Râşid > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Tirmizî, *Fiten* 14).

Yakub b. İbrahim > İbrahim b. Sa'd > Sâlih b. Keysân > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Ahmed b. Hanbel, VII, 66 (V, 109); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 420; Şâfi, *Müsned*, II, 399-400; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 218; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 433).

İbrahim b. Hâşim > Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî > Vehb b. Cerîr > Cerîr > Numan b. Râşid > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 433).

Amr b. İshâk b. Alâ > İshâk b. Alâ > Amr b. Hâris > Abdullah b. Sâlim > Zübeydî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 434).

Abbâs b. Fadl > İsmail b. Ebî Üveys > Ebû Üveys > Zührî > Abdullah b. Abdillâh b. Hâris > Abdullah b. Habbâb > Habbâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 434).

Bekr b. Sehl > Abdullah b. Yusuf > Yahya b. Hamza > Zübeydî > Zührî > Habbâb. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 71-72).

Ahmed b. Muallâ > Hişâm b. Ammâr > Yahya b. Hamza > Zübeydî > Zührî > Habbâb. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 71-72).

b) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Abdullah b. Nümeyr > Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64-65, 311-312; Ahmed b. Hanbel, I, 490 (I, 181-182); Müslim, *Fiten* 20; İbn Ebî Âsım, *Diyyât*, s. 195; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 602-603; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 219-220).

Ya'la b. Ubeyd > Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 476 (I, 175); Bezzâr, *Müsned*, III, 328; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 214-215).

İbn Ebî Ömer > Mervân b. Muâviye > Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Müslim, Fiten 21).

Musa b. İsmail > Abdolvâhid > Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Devrakî, *Müsned*, s. 83).

Züheyr > Mervân b. Muâviye > Osmân b. Hakîm > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 312).

Ahmed b. Sâlih > İbn Ebî Füdeyk > Musa b. Yakub > Yahya b. Hasan b. Osmân > Eş'as b. İshâk b. Sa'd > Âmir b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Ebû Davud, Cihâd 162; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518).

c) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Abdullah b. Numeyr > Muhammed b. İshâk > Hakîm b. Hakîm > Ali b. Abdurrahmân > Huzeyfe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64, 312).

d) Muâz b. Cebel Rivâyeti

Ebû Muâviye > A'meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd > Muâz. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 64; İbn Mâce, Fiten 9).

Abide b. Humeyd > Süleyman el-A'meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd > Muâz. (Ahmed b. Hanbel, VII, 369 (V, 240)).

Saîd b. Yahya b. Saîd > Yahya b. Saîd > Süleyman el-A'meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd > Muâz. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 603).

Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî > Osmân b. Ebî Şeybe > Cerîr > Süleyman el-A'meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 457-458).

Ubeyd b. Gannâm > Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe > Vekî' > Süleyman el-A'meş > Racâ el-Ensârî > Abdullah b. Şeddâd > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 458).

Esved b. Âmir > Şerîk > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Ahmed b. Hanbel, VII, 376 (V, 243)).

Hüseyn b. Ali > Zâide > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Ahmed b. Hanbel, VII, 384 (V, 247)).

Müsedded > Ebû Avâne > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Harbî, *Garibu'l-hadîs*, III, 960; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 450-451).

Muhammed b. Muhammed b. Temmâr > Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî ve Sehl b. Bekkâr > Ebû Avâne > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 450-451).

Hafs b. Ömer > Sa'd b. Hafs > Şeybân Ebû Muâviye > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 451).

Muhammed b. Abdillâh > Musa b. Abdurrahmân > Hüseyn b. Ali > Zâide > Abdulmelik b. Umeyr > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 451).

İsmail > Eyyûb > Ebû Kılâbe > Muâz. (Ahmed b. Hanbel, VII, 387 (V, 248)).

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde > Abdulvehhâb b. Dahhâk > İsmail b. Ayyâş > Bahîr b. Sa'd > Hâlid b. Ma'dân > Mikdâm b. Ma'dikerib > Muâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 392).

İbrahim b. Muhammed > Abdulvehhâb b. Dahhâk > İsmail b. Ayyâş > Bahîr b. Sa'd > Hâlid b. Ma'dân > Mikdâm b. Ma'dikerib > Muâz. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 172).

e) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Harun b. Ma'rûf > Abdullah b. Vehb > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Eşec > Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 377-378 (III, 146)).

Yahya b. Gaylân > Rişdîn > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Eşec > Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 402 (III, 156)).

Ahmed b. Abdurrahmân b. Vehb > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Eşec > Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 606-607).

Ahmed b. Abdillâh b. Abdurrahîm > İbn Ebî Meryem > Bekr b. Mudar > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Eşec > Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 607).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. İshâk > Saîd b. Ebî Meryem > Bekr b. Mudar > Amr b. Hâris > Bükeyr b. Eşec > Dahhâk b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 424-425).

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde > Ebû Abdillâh > Cünâde b. Mervân > Mübârek b. Fedâle > Hasan el-Basrî > Enes. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 7-8).

f) Ebû Basra el-Gıfârî Rivâyeti

Yunus b. Muhammed > Leys b. Sa'd > Ebû Vehb el-Havlânî > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Basra el-Gıfârî. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 796-797 (VI, 396)).

Muttalib b. Şuayb el-Ezdî > Abdullâh b. Sâlih > Leys > Ebû Hânî el-Havlânî > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Basra el-Gıfârî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 89).

Abdolvâris b. Süfyân > Kâsım b. Asbağ > Ahmed b. Züheyr > Âsım b. Ali > Leys b. Sa'd > Ebû Hânî el-Havlânî > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Basra. (İbn Abdilber, *Câmi'*, s. 277).

g) Ka'b b. Âsım Rivâyeti

Muhammed b. Avf > Muhammed b. İsmail b. Ayyâş > İsmail b. Ayyâş > Damdam b. Zur'a > Şureyh b. Ubeyd > Ka'b b. Âsım (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 43).

Hasan b. Ali > Yezîd b. Harun > Saîd b. Zerbî > Hasan > Ka'b b. Âsım (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 40).

h) Ebû Hureyre Rivâyeti

Hâlid b. Yusuf > Ebû Avâne > Ömer b. Ebî Seleme > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Bezzâr, *Müsned*, XV, 240).

Muhammed b. Hüseyin > Ahmed b. Mufaddal > Esbât > Süddî. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 305).

Ebû Saîd b. Yahya b. Saîd > Amr b. Muhammed el-Ankazî > Esbât > Süddî > Ebû'l-Minhâl > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 1312).

Ahmed b. Ebî Avf > Ebû Ma'mer el-Katîf > Amr b. Muhammed > Esbât b. Nasr > İsmail es-Süddî > Ebû'l-Minhâl > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 504, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 157).

Hasan b. Yakub > Yahya b. Ebî Tâlib > Zeyd b. Hubâb > Kesîr b. Zeyd > Velîd b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 420).

i) Hâlid el-Huzâî Rivâyeti

Yakub b. Humeyd > Mervân b. Muâviye > Ebû Mâlik el-Eş'arî > Nâfi' b. Hâlid el-Huzâî > Hâlid el-Huzâî. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 463-464).

Abdullâh b. Ömer b. Ebân > Muhammed b. Fudayl > Ebû Mâlik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Ebû Ya'lâ, *Mefârid*, s. 112-113).

Ziyâd b. Ubeydillâh > Mervân b. Muâviye > Ebû Mâlik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 303).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Ebû Küreyb > Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide > Ebû Mâlik Sa'd b. Târik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 80).

Ebû Müslim el-Keşşî > Ali b. Medinî > Mervân b. Muâviye > Ebû Mâlik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 80).

Muhammed b. Abbâs b. Müeddîb > Saîd b. Süleyman > Abbâd b. Avvâm > Ebû Mâlik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 80).

Muhammed b. Abdillâh > Ebû Küreyb > Muhammed b. Fudayl > Ebû Mâlik > Nâfi' b. Hâlid > Hâlid el-Huzâî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 81).

j) Ali b. Ebî Tâlib Rivâyeti

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Mincâb b. Hâris > Ebû Huzeyfe es-Sa'lebî > Ziyâd b. İlâka > Câbir b. Semura > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 67)

k) İbn Abbâs Rivâyeti

Muhammed b. Ali el-Mervezî > Ebû'd-Derdâ Abdulazîz b. Münîb > İshâk b. Abdillâh b. Keysân > Abdullâh b. Keysân > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 423).

Muhammed b. Nadr > Ali b. Bahr > Hakkâm b. Selim > Anbese > İbn Ebî Leylâ > Minhâl b. Amr > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 11).

MEKKELİLER'İN YOK EDİLMESİ TEKLİFİ

Abdullah b. Yusuf > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Buhârî, Bed'u-Halk 7, Tevhîd 9; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 438; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 318; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 332-333).

Ahmed b. Amr, Harmele b. Yahya ve Amr b. Sevvâd > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, Cihâd 111).

Harun b. Musa > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 281).

Hâlid b. Hidâş > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Ebî'd-Dünyâ, *Hevâtif*, s. 433-434; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 438).

Ahmed b. Amr > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 405-406).

Ahmed b. Abdirrahmân b. Vehb > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 50; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 438).

Muhammed b. Hasan b. Kuteybe > Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 516-517).

Firyâbî > Ahmed b. İsa > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 360).

Abdullah b. Ca'fer > İsmail b. Abdillâh > İbn Yusuf et-Tinnîsî > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 281-282).

Sehl b. Muhammed > İsmail b. Abdillâh el-Mîkâlî > Abdullah b. Ahmed b. Musa > Amr b. Sevvâd > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, II, 416-417).

Muhammed b. Abdillâh > Muhammed b. Yakub > Hüseyin b. Muhammed ve Muhammed b. İsmail > Ebû't-Tâhir > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Esmâ*, s. 230).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Ahmed b. Muhammed b. Abdûs > Osmân b. Saîd ed-Dârimî > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Esmâ*, s. 230).

Ebû'l-Hasan el-Meymûnî ve Muhammed b. İsmail es-Sâîğ > Ahmed b. Şebîb b. Saîd > Şebîb b. Saîd > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 438-439).

HZ. PEYGAMBER'E VEFATININ YAKLAŞTIĞININ VAHYEDİLMESİ

a) Seleme b. Nüfeyl Rivâyeti

Ebû'l-Mugîra Abdulkuddûs b. Haccâc > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl es-Sekûnî. (Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, s. 339-340; Ahmed b. Hanbel, V, 786 (IV, 104); İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 18).

Muhammed b. Mübârek > Muâviye b. Yahya > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Mesleme. (Dârimî, Mukaddime 9).

Muhammed b. Musaffâ > Yahya b. Saîd el-Attâr > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl es-Sekûnî. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488, *Diyyât* s. 191).

Mahmûd b. Hâlid > Ahmed b. Ali > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488).

Amr b. Osmân > Bakıyye > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488).

Abdulvehhâb b. Necde el-Havdî > Mugîra b. Abdirrahmân > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 488).

Ziyâd b. Eyyûb > Mübeşşir b. İsmail > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 63-64).

Ebû Zeyd el-Havdî > Hakem b. Nâfi' > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 9-10).

Ca'fer b. Sâlih > Muhammed b. İsmail b. Mihrân > Safvân b. Sâlih ve Muhammed b. Musaffâ > Mübeşşir b. İsmail > Ertâd b. Münzîr > Damra b. Habîb > Seleme b. Nüfeyl. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 360-361).

Abdullah b. Yusuf > Abdullah b. Sâlim > İbrahim b. Süleyman > Velîd b. Abdirrahmân el-Cureşî > Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme b. Nüfeyl. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 70-71; Bezzâr, *Müsned*,

IX, 150; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 10; Beyhakî, *Esmâ*, s. 583. Taberânî rivâyetinde Abdullah b. Sâlim yerine yanlışlıkla Abdullah b. Sâlih denmiştir).

Amr b. İshâk b. İbrahim > Abbâs b. İsmail > Hânî b. Abdîrrahmân > İbrahim b. Ebî Able > Velîd b. Abdîrrahmân > Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 10, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I, 56-57).

Ahmed b. Abdilvâhid > Mervân b. Muhammed > Hâlid b. Yezîd b. Sâlih > İbrahim b. Ebî Able > Velîd b. Abdîrrahmân > Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme b. Nüfeyl. (Nesâî, Hayl 1, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 35).

Hakem b. Nâfi' > İsmail b. Ayyâş > İbrahim b. Süleyman > Velîd b. Abdîrrahmân > Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme. (Ahmed b. Hanbel, V, 787 (IV, 104)).

Ahmed b. Yahya > Yahya b. Hamza > Hamza ed-Dîmeşki > Nasr b. Alkame > Cübeyr b. Nüfeyr > Seleme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 11).

b) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Ömer b. Ubeydillâh'ın azatlı kölesi Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn > Ebû Saîd el-Hudrî. (Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 333; İbn Tahmân, *Meşyeha*, s. 183-185; Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 45; Müslim, Fezâilu's-sahâbe 2; Tirmizî, Menâkıb 15; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 276-277).

Saîd b. Mansûr > Fuleyh b. Süleyman > Sâlim Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn ve Büsr b. Saîd > Ebû Saîd el-Hudrî. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 227; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 2; Beyhakî, *Medhal*, I, 64).

Yahya b. Abbâd ve Yunus b. Muhammed > Fuleyh b. Süleyman > Sâlim Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn ve Büsr b. Saîd > Ebû Saîd. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 227).

Muhammed b. Sinân > Fuleyh > Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn > Büsr b. Saîd > Ebû Saîd el-Hudrî. (Buhârî, Salât 80).¹¹

Ebû Âmir > Fuleyh > Sâlim Ebû'n-Nadr > Büsr b. Saîd > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 49 (III, 18); Buhârî, Fezâilu's-Sahâbe 3).

Süreyc > Fuleyh > Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 49 (III, 18)).

Yunus > Fuleyh > Sâlim Ebû'n-Nadr > Ubeyd b. Huneyn ve Büsr b. Saîd > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 49 (III, 18)).

Ebû Halîfe > Ali b. Medînî > Ebû Davud > Fuleyh b. Süleyman > Ebû'n-Nadr > Büsr b. Saîd ve Ubeyd b. Huneyn > Ebû Saîd. (İbn Hibbân, XIV, 558-559).

Enes b. İyâz el-Leysî, Safvân b. İsa ve Muhammed b. İsmail b. Ebî Füdeyk > Üneys b. Ebî Yahya > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 230-231).

Safvân b. İsa > Üneys b. Ebî Yahya > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 227-228 (III, 91); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 299; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 488; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 557-558; Hâkim, *Müstedrek*, V, 205).

Hâtîm b. İsmail > Üneys b. Ebî Yahya > Ebû Yahya > Ebû Saîd el-Hudrî. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 429; Dârimî, Mukaddime 14; Bakîy b. Mahled, *Havz*, s. 82).

Duhaym > Enes b. İyâz > Üneys > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (Bakîy b. Mahled, *Havz*, 81-82).

İbn Kâsib > Enes b. İyâz > Üneys > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (Bakîy b. Mahled, *Havz*, s. 81-82).

Abdulazîz b. Muhammed > Üneys > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (Bakîy b. Mahled, *Havz*, s. 81-82).

Ebû Mervân el-Osmânî > Ebû Damra > Üneys > Ebû Yahya > Ebû Saîd. (Bakîy b. Mahled, *Havz*, s. 81-82).

c) Ebû'l-Muallâ Rivâyeti

Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdîlmelik et-Tayâlisî > Ebû Avâne > Abdîlmelik b. Umeyr > İbn Ebî'l-Muallâ > Ebû'l-Muallâ el-Ensârî. (Ahmed b. Hanbel, V, 465-466, VI, 131 (III, 478, IV, 211-212); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 320).

Muhammed b. Abdîlmelik > Ebû Avâne > Abdîlmelik b. Umeyr > İbn Ebî'l-Muallâ > Ebû'l-Muallâ. (Tirmizî, Menâkıb 15).

¹¹ Firebrî'nin naklettiğine göre, Buhârî, Muhammed b. Sinân'ın hadisi Fuleyh > Ubeyd > Büsr > Ebû Saîd isnadı ile rivâyet ettiğini ve bunun hatalı olduğunu, doğrusunun ise Fuleyh > Ubeyd ve Büsr > Ebû Saîd olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 735.

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Ferve b. Ebî'l-Meğrâ > İbrahim b. Muhtâr > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. Ka'b > Urve > Âişe. (Dârimî, Mukaddime 14).

e) Muâviye b. Ebî Süfyan Rivâyeti

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde ve Musa b. İsa > Ahmed b. Hâlid el-Vehbî > Muhammed b. İshâk > Zührî > Eyyûb b. Beşîr b. Numan > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 298).

Muhammed b. Nasr > Hişâm b. Ammâr > Saîd b. Yahya el-Lahmî > Muhammed b. İshâk > Zührî > Eyyûb b. Beşîr > Muâviye. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kevâsî*, V, 188).

f) Ebû Vâkîd el-Leysî Rivâyeti

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Hüseyin b. Abdilevvel > Ebû Yahya Abdilhamîd b. Abdurrahmân el-Himmânî > Abdurrahmân b. Âmin > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Vâkîd el-Leysî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 346).

Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî > Yahya el-Himmânî > Ebû Yahya el-Himmânî > Abdurrahmân b. Âmin > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Vâkîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 346).

g) Ümmü Seleme Rivâyeti

Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Ebû Abdillâh el-İsfehânî > Hasan b. Cehm > Hüseyin b. Ferec > Vâkîdî > Ferve b. Zübeyd > Âişe bint Sa'd > Ümmü Zerre > Ümmü Seleme. (Beyhakî, *Delâil*, VII, 178).

h) Ebû Müveyhibe Rivâyeti

İbn İshâk > Abdullâh b. Ömer b. Ali b. Adî > Hakem b. Ebî'l-Âs'ın mevlası Ubeyd b. Cübeyr > Abdullâh b. Amr b. Âs > Ebû Müveyhibe. (İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 539-540; Ahmed b. Hanbel, V, 491-492 (III, 489); Dârimî, Mukaddime 14; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 87; Rûyânî, *Müsned*, II, 322; Dûlâbî, *Künâ*, I, 101; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 330-331; Hâkim, *Müstedrek*, III, 272-273; Beyhakî, *Delâil*, VII, 162-163; İbn Abdilber, *Temhîd*, XX, 111. İbn Ebî Âsım, Rûyânî, Hâkim ve Beyhakî rivâyetlerinde Hakem'in mevlasının ismi Ubeydullâh b. Huneyn olarak geçmektedir).

Muhammed b. Ömer > İshâk b. Yahya b. Talha > Amr b. Şuayb > babası > dedesi > Ebû Müveyhibe. (İbn Sa'd, *Tabakât* II, 204).

Ebû'n-Nadr > Hakem b. Fudayl > Ya'lâ b. Atâ > Ubeyd b. Cübeyr > Ebû Müveyhibe. (Ahmed b. Hanbel, V, 491 (III, 488-489); İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 108).

Eslem b. Sehl > Muhammed b. Ebân > Hakem b. Fudayl > Ya'lâ b. Atâ > Ubeyd b. Cübeyr > Ebû Müveyhibe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 331).

i) Hz. Âişe Rivâyeti

İbn Cüreyc > Muhammed b. Kays b. Mahreme > Âişe. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 570-572. Hadisi Abdurrezzâk'tan rivâyet eden İbn Hibbân senedi İbn Cüreyc > Abdullâh b. Kesîr > Muhammed b. Kays > Âişe diyerek aktarmıştır. Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 45-46. Diğer rivâyetler dikkate alındığında bunun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır).

Haccâc b. Muhammed el-A'ver > İbn Cüreyc > Kureys'ten Abdullâh isimli birisi > Muhammed b. Kays > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 430-431 (VI, 221); Müslim, Cenâiz 103; Nesâî, Cenâiz 91, İşretü'n-nisâ 4; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 176; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 132. Nesâî ve İbn Mende rivâyetlerinde Kureysli kişinin ismi Abdullâh b. Ebî Müleyke olarak geçmektedir).

Harun b. Saîd el-Eylî > Abdullâh b. Vehb > İbn Cüreyc > Abdullâh b. Kesîr b. Muttalib > Muhammed b. Kays > Âişe. (Müslim, Cenâiz 103).

Süleyman b. Davud > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Abdullâh b. Kesîr > Muhammed b. Kays > Âişe. (Nesâî, İşretü'n-nisâ 4; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 176).

Ali b. Hucr > Şerîk > Âsım > Abdullâh b. Âmir b. Rebîa > Âişe. (Nesâî, İşretü'n-nisâ 4).

Alkame b. Ebî Alkame > annesi Mercâne > Âişe. (Mâlik, Cenâiz 55; Ahmed b. Hanbel, VIII, 148 (VI, 92); İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 203; Buhârî, *Ref'u'l-yedeyn*, s. 141; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 63; Hâkim, *Müstedrek*, II, 48).

HZ. PEYGAMBER'E SALAVÂT GETİRMEK

a) Abdurrahmân b. Avf Rivâyeti

Ebû Seleme Mansûr b. Seleme > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Hâd > Amr b. Ebî Amr > Ebû'l-Huveyrîs > Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im > Abdurrahmân b. Avf. (Ahmed b. Hanbel, I, 512 (I, 191)).

Yunus > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Hâd > Amr b. Ebî Amr > Ebû'l-Huveyrîs > Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im > Abdurrahmân b. Avf. (Ahmed b. Hanbel, I, 512 (I, 191)).

Hâşimoğullarının mevlası Ebû Saîd > Süleyman b. Bilâl > Amr b. Ebî Amr > Abdolvâhid b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Avf > Abdurrahmân b. Avf. (Ahmed b. Hanbel, I, 512-513 (I, 191)).

Hâlid b. Mahled el-Becelî > Süleyman b. Bilâl > Amr b. Ebî Amr > Âsım b. Ömer b. Katâde > Abdolvâhid b. Muhammed > Abdurrahmân b. Avf. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 82; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Şükr*, s. 510; Mervezî, *Salât*, I, 249; İbn Şâhîn, *Tergîb*, s. 14-15. İbn Ebî'd-Dünyâ rivâyetinde isnad Âsım > Ömer b. Katâde denilerek aktarılmıştır ki, bunun hatalı olduğu açıktır).

Abdulazîz b. Muhammed > Amr b. Ebî Amr > Abdolvâhid b. Muhammed > Abdurrahmân b. Avf. (İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 5).

Muhammed b. Yahya > Ali b. Bahr b. Kattân > Abdulazîz ed-Derâverdî > Amr b. Ebî Amr > Abdolvâhid b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Avf > Muhammed b. Abdurrahmân b. Avf > Abdurrahmân b. Avf. (Mervezî, *Salât*, I, 250).

Ali b. Hâmşâz > Ubeyd b. Şerîk ve Ahmed b. İbrahim b. Milhân > Yahya b. Abdullah b. Bükeyr > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Hâd > Amr b. Ebî Amr > Ebû'l-Huveyrîs Abdurrahmân b. Muâviye > Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im > Abdurrahmân b. Avf. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 352).

İsmail b. Muhammed b. Fadl > Fadl b. Muhammed eş-Şa'rânî > İsmail b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Amr b. Ebî Amr > Âsım b. Ömer > Abdolvâhid b. Muhammed > Abdurrahmân b. Avf. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 106; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz, Ebû Tâhir el-Fakîh, Ebû Zekerîyya b. Ebî İshâk ve Ebû Saîd b. Ebî Amr > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > Abdullah b. Abdilhakem ve Şuayb b. Leys > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Hâd > Amr b. Ebî Amr > Ebû'l-Huveyrîs > Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im > Abdurrahmân b. Avf. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 518).

Zeyd b. Hubâb > Musa b. Ubeyde > Kays b. Abdurrahmân > Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf > İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf > Abdurrahmân b. Avf. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 254; İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 10-11; Bezzâr, *Müsned*, III, 219-220; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 353-354).

Muhammed b. Abbâd el-Mekkî > Hâtım b. İsmail > Muhammed b. Osmân > İbn Ebî Sender > Abdurrahmân b. Avf'ın bir mevlası > Abdurrahmân b. Avf. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 350).

Ali b. Ahmed b. Hamdân > Ahmed b. Ubeyd > Muhammed b. İsmail et-Tirmizî > İbrahim b. Hamza > Hâtım b. İsmail > Muhammed b. Abdurrahmân b. Saîd > İbn Ebî Sender > Abdurrahmân b. Avf'ın bir mevlası > Abdurrahmân b. Avf. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 210-211).

b) Ebû Talha Rivâyeti

Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Hasan b. Ali'nin azatlı kölesi Süleyman > Abdullah b. Ebî Talha > Ebû Talha. (İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 30, *Zühd*, s. 303; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 252-253, VI, 326; Ahmed b. Hanbel, V, 599, 600 (IV, 29-30); Dârimî, *Rikâk* 58; İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 3-4; Nesâî, *Sehv* 47, 55; Rûyânî, *Müsned*, II, 102; Şâşî, *Müsned*, III, 25-26; İbn Kânî, *Mu'cem*, I, 232; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 196; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 230-231; Hâkim, *Müstedrek*, III, 29; Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 195-196. İbnu'l-Mübârek'in *ez-Zühd*'ündeki rivâyette Hasan b. Ali yerine Hüseyin b. Ali; *Şerhu's-sünne*'de "Abdullah b. Ebî Talha" yerine "Ubeydullâh b. Ebî Talha" denmiştir.).

Ma'mer > Ebân b. Ebî Ayyâş > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 214-215).

İsa b. Ahmed > Mekkî b. İbrahim > Hâlid b. Ebî Hâlid > Ebân b. Ebî Ayyâş > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Şâşî, *Müsned*, III, 14).

İsmail b. Ebî Üveys > Abdulhamîd b. Ebî Üveys > Süleyman b. Bilâl > Abdullah b. Ömer > Sâbit el-Bünânî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 3; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 209, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 169, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 228. *el-Mu'cemu'l-kebir*'de sehven "Abdullah b. Ömer" yerine "Ubeydullâh b. Ömer" denmiştir).

Yakub b. İshâk ve Ahmed b. Davud el-Mekkî > Müslim b. İbrahim > Cîsr b. Ferkad > Sâbit > Enes > Ebû Talha. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 228-229).

Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz > Sâlih b. Mâlik > Sâlih el-Mürrî > Sâbit > Enes > Ebû Talha. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 229).

Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî > Hammâd b. Amr el-Cezerî > Zeyd b. Rufey' > Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 10; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 229-230).

Muhammed b. Amr b. Hâlid > Amr b. Hâlid > Hammâd b. Amr el-Cezerî > Zeyd b. Rufey' > Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 8).

Ali b. Abdillâh > İbrahim b. Velîd > Velîd b. Seleme > Abdulazîz b. Ebî Seleme > Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 229).

Abdullah b. Muhammed > İsa b. Sâlim > Ubeydullâh b. Amr > Yahya b. Ebî Üneyse > Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (İbn Şâhîn, *Tergîb*, s. 89-90).

Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed > Abdullah b. Muhammed b. Şîreveyh > İshâk b. İbrahim > Hammâd b. Amr > Zeyd b. Rufey' > Zührî > Enes b. Mâlik > Ebû Talha. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, III, 1149).

Süreyç > Ebû Ma'ser > İshâk b. Ka'b b. Ucre > Ebû Talha. (Ahmed b. Hanbel, V, 597 (IV, 29)).

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Amr b. Ali > Yakub b. Muhammed > Abdullah b. Hafs b. Ömer b. Abdillâh b. Ebî Talha > Hafs b. Ömer > Enes b. Mâlik. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 360; Rûyânî, *Müsned*, II, 104-105).

Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn > Seleme b. Verdân > Enes b. Mâlik ve Mâlik b. Evs b. Hadesân. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 142-143; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 305).

Muhammed b. Ma'mer > Ca'fer b. Avn > Seleme b. Verdân > Enes b. Mâlik. (Bezzâr, *Müsned*, XII, 353-354).

d) Hz. Ömer Rivâyeti

Yakub b. Humeyd > Enes b. İyâz > Seleme b. Verdân > Mâlik b. Evs b. Hadesân > Ömer b. Hattâb. (İsmail b. İshâk, *Fazlu's-salât*, s. 5).

Muhammed b. Abdirrahîm b. Bahîr¹² > Amr b. Rebî' > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Ömer > Hakem b. Uteybe > İbrahim en-Nehaî > Esved b. Yezîd > Ömer b. Hattâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 89-90, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 68).

e) Sehl b. Sa'd Rivâyeti

Muhammed b. Habîb el-Cârûdî > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl b. Sa'd. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 433).

HZ. HATİCE'NİN FAZİLETİ

a) Abdullah b. Ca'fer Rivâyeti

İbn İshâk > Hişâm b. Urve > Urve > Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib. (İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 231; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, II, 853; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 593; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 37; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetu't-tâhire*, s. 59; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 396-397; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 466; Hâkim, *Müstedrek*, III, 394-395).

Yakub b. İbrahim > İbrahim b. Sa'd > İbn İshâk > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib. (Ahmed b. Hanbel, I, 547 (I, 205)).

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Yunus b. Bükeyr > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn İshâk, *Sîre*, s. 271; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetu't-tâhire*, s. 63; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 501-502, *Delâil*, II, 351).

Ebû Üsâme > Hişâm > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 75, 388-389 (VI, 58, 202); Buhârî, *Edeb* 23, *Tevhîd* 32; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 74; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetu't-tâhire*, s. 63-64).

Saîd b. Ufeyr > Leys b. Sa'd > Hişâm > Urve > Âişe. (Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 20).

Osmân b. Ebî Şeybe > Abde > Hişâm > Urve > Âişe. (Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 73).

Harun b. İshâk > Abde b. Süleyman > Hişâm > Urve > Âişe. (İbn Mâce, *Nikâh* 56).

Hüseyn b. Hureys > Fadl b. Musa > Hişâm > Urve > Âişe. (Tirmizî, *Menâkıb* 61; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 94).

Mes'ade b. Sa'd ve Ahmed b. Zeyd > İbrahim b. Münzir > Abdullah b. Muhammed b. Yahya > Hişâm > Urve > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 397).

Ali b. Abdilazîz > Âsım b. Ali > Kays b. Rebî' > Hişâm > Urve > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 397).

¹² Bu isim, *el-Mu'cemu's-sagîr*'de Muhammed b. Abdirrahîm b. Bahîr, *el-Mu'cemu'l-Evsat*'da ise Muhammed b. Abdirrahmân b. Bahîr olarak geçmektedir.

Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz > Abdullah b. Avn > Abde b. Süleyman > Hişâm > Urve > Âişe. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 610).

Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd > Muhammed b. İshâk > Ebû Ammâr > Fadl b. Musa > Hişâm > Urve > Âişe. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 396).

Âmir b. Sâlih > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 553 (VI, 279); Hâkim, *Müstedrek*, III, 395).

Ahmed b. Ebî Racâ > Nadr b. Şumeyl > Hişâm > Urve > Âişe. (Buhârî, *Nikâh* 109).

Süleyman b. Selim > Nadr b. Şumeyl > Hişâm > Urve > Âişe. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 94).

c) Abdullah b. Ebî Evfâ Rivâyeti

Yunus > Fâйд b. Abdirrahmân > Abdullah b. Ebî Evfâ. (İbn İshâk, *Sîre*, s. 271).

Muhammed b. Abdilmelik > Fâйд > İbn Ebî Evfâ. (Hâris b. Ebî Üsâme, *Avâlî*, s. 45).

Süfyân b. Uyeyne > İsmail b. Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Humeydî, *Müsned*, II, 314; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 72).

Abdullah b. Nümeyr ve Ya'lâ > İbn Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Ahmed b. Hanbel, VI, 492 (IV, 355)).

Yezîd b. Harun > İbn Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Ahmed b. Hanbel, VI, 496 (IV, 356)).

Yahya b. Saîd > İbn Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Ahmed b. Hanbel, VI, 562 (IV, 381); Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 20).

Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr > Abdullah b. Nümeyr ve Muhammed b. Bîşr > İbn Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 72).

Ezher b. Cemîl > Nadr b. İsmail > İsmail b. Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 271).

İbrahim b. İsmail > İsmail b. Yahya > Yahya b. Seleme > Seleme b. Küheyl > İbn Ebî Evfâ. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 272).

Ahmed b. Musa > Ubeyd b. Yaîş > Ebû Bekr b. Ayyâş > Süleyman eş-Şeybânî > İbn Ebî Evfâ. (İbn Kânî, *Mu'cem*, II, 85).

Ebû Seleme Ahmed b. Abdirrahmân > Muhammed b. Ebî Semîne > Ebû Bekr b. Ayyâş > Süleyman eş-Şeybânî > İbn Ebî Evfâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 15, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 604, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 396).

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muhammed b. Fudayl > Umâre b. Ka'kâ' > Ebû Zur'a > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 390; Ahmed b. Hanbel, III, 12 (II, 231); Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 20, *Tevhîd* 35; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 71; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 592-593; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 94; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 341; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 469; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 396; Hâkim, *Müstedrek*, III, 395; Beyhakî, *Delâil*, II, 351-352, *Esmâ*, s. 260).

Halef b. Amr el-Ukberî > Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh ez-Züheyrî > Amr b. Âsım > Abdolvâhid b. Ziyâd > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 364, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 396).

Muhammed b. Hişâm > Ahmed b. Cenâb > İsa b. Yunus > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 396).

e) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Ma'mer > Zührî¹³ > Ebû Seleme > Câbir b. Abdillâh. (Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 324).

Saîd b. Yahya b. Saîd > Yahya b. Saîd > Mucâlid b. Saîd > Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi > Câbir. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 592; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 395).

Süreyc b. Yunus > İsmail b. Mucâlid > Mucâlid > Şa'bi > Câbir. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 288; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 102; Âcurrî, *Şerîa*, s. 611).

¹³ Zührî, hadisi "bana haber verdi" diyerek aktarmış ve burada Ebû Seleme ve Câbir'den söz etmemiştir. Bir önceki rivâyette yine Zührî "bana Ebû Seleme, Câbir'den haber verdi" diyerek vahyin kesilmesi ile ilgili hadisi aktarmıştır. Burada da yine önceki hadise atıf olduğu için Zührî'ye bu hadisi Ebû Seleme'nin haber verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Câbir'den rivâyet edip etmediği konusunda şüphe vardır.

f) Câbir b. Abdillâh b. Riyâb Rivâyeti

Abdullah b. Sakr > İbn Ebî Semîne > Ali b. Sâbit > Vâzi' b. Nafi > Ebû Seleme > Câbir b. Abdillâh b. Riyâb. (İbn Kânî', *Mu'cem*, I, 139).

Muhammed b. Abdillâh > İbn Ebî Semîne > Ali b. Sâbit > Vâzi' b. Nafi > Ebû Seleme > Câbir b. Abdillâh b. Riyâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 10).

g) İbn Abbâs Rivâyeti

İbrahim b. Muhammed > Abdulazîz b. Hattâb > İsa b. Müslim > Meysera b. Ammâr > İkrime > İbn Abbâs. (Ukaylî, *Duafâ*, III, 1092).

Abbâs b. Fadl > Abdulazîz b. Hattâb > İsa b. Müslim > Meysera b. Osmân > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 386, IX, 395-396).

h) Fâtîma Rivâyeti

Ahmed b. Huleyd > Hakem b. Nâfi' > Safvân b. Amr > Muhâcir b. Meymûn > Fâtîma. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 137, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 117-118).

HZ. HASAN VE HÜSEYN'İN FAZİLETİ

a) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Hüseyn b. Muhammed > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe b. Yemân. (Ahmed b. Hanbel, VII, 715 (V, 391-392); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 80-81).

Zeyd b. Hubâb > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 378; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 413; Beyhakî, *Delâil*, VII, 78. İbn Ebî Şeybe rivâyetinde, Minhâl b. Amr yerine sehven Nu'man b. Amr denmiştir).

Abbâs b. İbrahim > Muhammed b. İsmail > Amr el-Ankazî > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe b. Yemân. (Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, II, 788).

Abdullah b. Abdîrrahmân ve İshâk b. Mansûr > Muhammed b. Yusuf > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Tirmizî, *Menâkıb* 30).

Muhammed b. İsa > İshâk b. Mansûr > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (İbnu'l-A'râbi, *Mu'cem*, I, 229).

Abdulazîz b. Yakub > Muhammed b. Yusuf > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173).

Ebû Bekr b. Hallâd > Muhammed b. Gâlib b. Harb > Hasan b. Atiyye > İsrâîl b. Yunus > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3486, *Hilye*, IV, 190).

Ebû Nasr b. Katâde > Ebû Ali er-Raffâ > Muhammed b. Sâlih > Abdullah b. Abdilazîz > İsrâîl > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Beyhakî, *Delâil*, VII, 78).

Ahmed b. Ca'fer el-Katîi > Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Bekr > İsrâîl > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 95-96).

Ali b. Abdilazîz > Âsım b. Ali > Kays b. Rebî' > Meysera b. Habîb > Adî b. Sâbit > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173, IX, 364).

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Heysem b. Hârîce > Ebû'l-Esved Abdullah b. Âmir > Âsım > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173).

Esved b. Âmir > İsrâîl > İbn Ebî's-Sefer > Şa'bi > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 715-716 (V, 392)).

Muhammed b. Ali > Müseyyeb b. Vâdih > Atâ b. Müslim > Ebû Amr¹⁴ el-Eşcaî > Sâlim b. Ebî'l-Ca'd > Kays b. Ebî Hâzım > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 373).

Muhammed b. Hüseyn > Ubeyd b. Cenâd > Atâ b. Müslim > Ebû Amra el-Eşcaî > Sâlim b. Ebî'l-Ca'd > Kays b. Ebî Hâzım > Huzeyfe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 173).

¹⁴ Ravinin ismi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu isim *el-Mu'cemu'l-Evsat*'da Ebû Amr, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'de Ebû Amra olarak geçmektedir. Heysemî ise Ebû Ömer olarak vermiş ve Ebû Amra da denildiğini söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 211-212.

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muhammed b. Mansûr > Muhammed b. Abdillâh ez-Zübeyrî > Ebû Ca'fer Muhammed b. Mervân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 146).

Ali b. Abdilazîz > Ebû Nuaym > Muhammed b. Mervân ez-Zühîlî > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 172, IX, 364).

Muhammed b. Abdillâh > Cumhûr b. Mansûr > Yusuf b. Muhammed > Süfyân > Ebû'l-Cehhâf ve Habîb b. Sâbit > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 172).

ÜBEY B. KA'B'IN FAZİLETİ

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Katâde > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 336 (III, 130)).

Katâde > Enes b. Mâlik. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 233; İbrahim b. Tahmân, *Meşyeha*, s. 114; Abdurrezzâk, *Emâlî*, s. 75; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 359-360; Ahmed b. Hanbel, IV, 355-356, 478, 563, 598, 696, 725 (III, 137, 185, 218, 233, 273, 284); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 16, Tefsîru'l-Kur'ân 98; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 245, 246, Fezâilu's-Sahâbe 121, 122; Tirmizî, Menâkıb 32; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 413; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 8, 66, VI, 520; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 42-43, 102, 114; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 223, 255; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 253, XIV, 227; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 94; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 403; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 184-185).

Ebnâ b. Ayyâş > Enes. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 233-234; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 184-185).

b) Ebû Habbe Mâlik b. Amr Rivâyeti

Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Ammâr b. Ebî Ammâr > Ebû Habbe el-Bedrî. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 139; Ahmed b. Hanbel, V, 493 (III, 489); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 391; Dûlâbî, *Künâ*, I, 45; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 254-255, XIV, 228; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 320).

Hâşimoğullarının mevlası Ebû Saîd > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Ammâr b. Ebî Ammâr > Ebû Habbe el-Bedrî. (Ahmed b. Hanbel, V, 493 (III, 489)).

Muhammed b. Muhammed b. Hayyân > Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Ammâr b. Ebî Ammâr > Ebû Habbe el-Bedrî. (İbn Kânî, *Mu'cem*, III, 48).

Muhammed b. Yakub > Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Ammâr b. Ebî Ammâr > Ebû Habbe el-Bedrî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 319-320).

Ali b. Abdilazîz > Ebû Rebîa Fehd b. Avf > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Ammâr b. Ebî Ammâr > Ebû Habbe el-Bedrî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 319-320; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, V, 2865. Ebû Nuaym rivâyetinde Fehd yerine Fehr denmiştir).

c) Übey b. Ka'b Rivâyeti

Şu'be > Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeyş > Übey b. Ka'b. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 282; Ahmed b. Hanbel, VII, 117 (V, 131-132); Tirmizî, Menâkıb 32, 64; Şâşî, *Müsned*, III, 365-366; Hâkim, *Müstedrek*, II, 342, III, 134-135; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 187).

Muhammed b. Bişr el-Basrî > Muhammed b. Hâlid > Ömer b. Subh > Ebû Abdillâh es-Sa'dî > Mekhûl > Übey b. Ka'b. (Fezârî, *Siyer*, s. 271-272).

Yahya b. Saîd > Eclâh b. Abdillâh > Abdullâh b. Abdurrahmân b. Ebzâ > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey b. Ka'b. (Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 215; Ahmed b. Hanbel, VII, 97 (V, 122-123); Şâşî, *Müsned*, III, 328-329).

Abdullâh b. Nümeir > Eclâh > Abdullâh b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey b. Ka'b. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 340-341; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 393; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 366).

Müemmel b. İsmail > Süfyân es-Sevrî > Eslem el-Minkarî > Abdullâh b. Abdurrahmân b. Ebzâ > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey b. Ka'b. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 340-341; Ahmed b. Hanbel, VII, 97-98 (V, 123); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 366-367. İbn Sa'd, Müemmel'in, hadisi Süfyân > Eslem > Saîd b. Abdurrahmân b. Ebzâ diyerek hadisi rivâyet ettiğini söylemiştir).

İbn Ebî Meryem > Firyâbî > Süfyân > Eslem el-Minkarî > Saîd b. Abdurrahmân b. Ebzâ > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey b. Ka'b. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 251-252, XIV, 226).

Kabîsa b. Ukbe > Süfyân es-Sevrî > Eslem el-Minkarî > Abdullâh b. Abdurrahmân b. Ebzâ > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey b. Ka'b. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 340-341; Şâşî, *Müsned*, III, 329-330; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 19-20; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 523).

Abdullah b. Mübârek > Eclah > Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebzâ > Abdurrahmân b. Ebzâ > Übey. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 249, XIV, 224; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 1959; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251).

Ahmed b. Huleyd > Muhammed b. İsa et-Tabbâ' > Muâz b. Muhammed b. Muâz b. Übey b. Kab > Muhammed b. Muâz > Muâz b. Übey > Übey. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 139, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 150; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251).

Muhammed b. Yahya b. Eyyûb > Süleyman b. Âmir > Rebî' b. Enes > Ebû'l-Âliye > Übey. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 8, 66; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 251-252).

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Sadaka > İbrahim b. Muhammed b. İshâk > Ubeyd b. Meymûn > Nâfî' > A'rec > Ebû Hureyre > Übey b. Ka'b. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 367).

Muhammed b. Abdillâh b. Ebî'l-Vezîr > Ebû Hâtim er-Râzî > Muhammed b. Yezîd > Ma'kîl b. Ubeydillâh > İkrime b. Hâlid > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs > Übey. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 373).

MEDİNE'NİN HİCRET YURDU OLMASI

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Yahya b. Saîd > Ebû'l-Hubâb Saîd b. Yesâr > Ebû Hureyre. (Mâlik, *Câmi'* 5; Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 267; Humeydî, *Müsned*, II, 487-488; Ahmed b. Hanbel, III, 28, 56-57, 408 (II, 237, 247, 384); Buhârî, *Fezâilu'l-Medîne* 2; Müslim, *Hac* 488; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 482, VI, 430; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 447; Cenedî, *Fezâilu'l-Medîne*, s. 25-26; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 216; Tahâvî, *Müşkil*, V, 81; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 39; Beyhakî, *Delâil*, II, 519; Hatîb, *Fakîh*, I, 293; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 320).

Yahya b. Hasan > İbrahim b. Muhammed > Davud b. Abdillâh > Abdulazîz b. Muhammed > Yahya b. Saîd > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ukaylî, *Duafâ*, II, 386).

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Ma'mer > Zührî > Urve > Âişe. (Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 385-389; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 225-226; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 256-257, 323-326; Ahmed b. Hanbel, VIII, 380-381 (VI, 198); Buhârî, *Libâs* 16, *Edeb* 64; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 177-181, XV, 283-287; Âcurrî, *Şerîa*, s. 479; Lâlekâî, *Sünne*, I, 498-499; Ebû Nuaym, *Delâil*, II, 325-327).

Yahya b. Bükeyr > Leys b. Sa'd > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Havâle* 4, *Menâkıbu'l-Ensar* 45; Beyhakî, *Delâil*, II, 471-475; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 354-358).

Yunus b. Abdillâh > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 167, II, 1204; Tahâvî, *Müşkil*, X, 263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, VI, 1799).

Muhammed b. Abbâd > Süfyân b. Uyeyne > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 126).

Muhammed b. Yakub > Rebî' b. Süleyman > Esed b. Musa > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 228).

Muhammed b. Hüseyin b. Fadl > Abdullah b. Ca'fer > Yakub b. Süfyân > Haccâc b. Ebî Menî' > Ubeyd b. Ebî Ziyâd > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17, *Delâil*, II, 458-459).

Muhammed b. Abdillâh > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. Yahya > İbn Sâlih > Leys b. Sa'd > Ukayl > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, II, 471-475).

Ubeyd b. İsmail > Ebû Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Buhârî, *Megâzî* 29).

Abdussamed b. Abdilvâris > Ebân el-Attâr > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 412 (VI, 212); Taberî, *Târih*, II, 375).

Ferve b. Ebî'l-Meğrâ > Ali b. Müşir > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Buhârî, *Büyû'* 57).

Ömer b. Muhammed > Ahmed b. Muhammed > Ebû Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 182-183).

Ebû Amr el-Bistâmî > Ebû Bekr el-İsmâîlî > Ebû Abdillâh es-Sûfî > Halef b. Sâlim > Ebû Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, III, 351-352).

Ebû Amr el-Bistâmî > Ebû Bekr el-İsmâîlî > İbn Nâciye > Yahya b. Saîd > Ebû Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, III, 351-352).

c) Esmâ bint Ebî Bekr Rivâyeti

Ahmed b. Amr el-Hallâl > Yakub b. Humeyd > Yusuf b. Mâcişûn > Mâcişûn > Esmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 204-205).

d) Ebû Zer Rivâyeti

Süleyman b. Mugîra > Humeyd b. Hilâl > Abdullah b. Sâmî > Ebû Zer. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 238; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 219-222; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 338-340; Ahmed b. Hanbel, VII, 213-216 (V, 174-175); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 132; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 188-189; Bezzâr, *Müsned*, IX, 369-372; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 77-82; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, II, 565-569, *Delâil* I, 253-256; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 240-241, *Delâil*, II, 208-212).

Muhammed b. Müsennâ > İbn Ebî Adî > İbn Avn > Humeyd b. Hilâl > Abdullah b. Sâmî > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 367-369).

Velîd b. Amr b. Sikkîn¹⁵ > Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî > İbn Avn > Humeyd b. Hilâl > Abdullah b. Sâmî > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 369).

Ahves b. Mufaddal > Mufaddal b. Gassân > Ravh b. Eslem > Abdullah b. Bekr > Humeyd b. Hilâl > Abdullah b. Sâmî > Ebû Zer. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 211).

Ahmed b. İbrahim el-Kuraşî > Muhammed b. Âiz > Velîd b. Müslim > Abbâd b. Reyyân > Urve b. Ruveyym > Âmir b. Lüdeyn > Ebû Leylâ el-Eş'arî > Ebû Zer. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 28-29, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 205-207; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 54-56; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, II, 572-574).

e) Ebû Musa el-Eş'arî Rivâyeti

Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ > Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme > Büreyd b. Abdillâh b. Ebî Bürde > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Buhârî, Menâkıb 25, Ta'bîr 39; Müslim, Ru'yâ 20; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 227; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 176; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 246-247).

Abdullah b. Berrâd > Ebû Üsâme > Büreyd > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Müslim, Ru'yâ 20).

Mahmûd b. Gaylân > Ebû Üsâme > Büreyd > Ebû Bürde > Ebû Musa. (İbn Mâce, Ta'bîr-r-Ru'yâ 10; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 175).

Ebû Saîd el-Eşec > Ebû Üsâme > Büreyd > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Rûyânî, *Müsned*, I, 192).

Muhammed b. İshâk b. İbrahim > Hasan b. Hammâd > Ebû Üsâme > Büreyd > Ebû Bürde > Ebû Musa. (İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 175).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Amr > Muhammed b. Yakub > Ahmed b. Abdilhamîd > Ebû Üsâme > Büreyd > Ebû Bürde > Ebû Musa. (Beyhakî, *Delâil*, III, 203-204).

f) Suheyb b. Sinân Rivâyeti

Muhammed b. Ma'mer > Yakub b. Muhammed > Husayn b. Huzeyfe b. Safiy b. Suheyb > Huzeyfe b. Safiy > Saîd b. Müseyyeb > Suheyb b. Sinân b. Mâlik. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 10-11).

Ahmed b. Muhammed el-Muîn > Zeyd b. Harîş > Yakub b. Muhammed > Husayn b. Huzeyfe > Huzeyfe b. Safiy > Saîd b. Müseyyeb > Suheyb b. Sinân. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 207).

İsmail b. Abdillâh b. Muhammed > Abdân el-Ahvâzî > Zeyd b. Harîş > Yakub b. Muhammed > Husayn b. Huzeyfe > Huzeyfe b. Safiy > Saîd b. Müseyyeb > Suheyb b. Sinân. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 115-116; Beyhakî, *Delâil*, II, 522-523).

g) Muhammed b. Hâtîb Rivâyeti

Muâviye b. Amr > Fezârî > Ebû Mâlik > Muhammed b. Hâtîb. (Ahmed b. Hanbel, VI, 250 (IV, 259); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 17; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 232).

h) Cerîr b. Abdillâh Rivâyeti

Hüseyn b. Hureys > Fadl b. Musa > İsa b. Ubeyd > Gaylân b. Abdillâh > Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr > Cerîr b. Abdillâh. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 105; Tirmizî, Menâkıb 67; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 138).

Kâsım b. Kâsım > İbrahim b. Hilâl > Ali b. Hasan b. Şakîk > Gaylân b. Abdillâh > Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr > Cerîr b. Abdillâh. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 227; Beyhakî, *Delâil*, II, 458).

MEDİNE'NİN HASTALIKLARDAN TEMİZLENMESİ

Yezîd b. Harun > Ebû Nusayra Müslim b. Ubeyd > Resûlullah (s.a.)'in mevlası Ebû Asîb. (İbn Sa'd *Tabakât*, VII, 61; Ahmed b. Hanbel, VI, 924-925 (V, 81); Hâris b. Ebî Üsâme, *Avâlî*, s. 45-46; İbn

¹⁵ İsnad, Velîd an Amr b. Sikkîn denilerek aktarılmıştır. Ancak yine aynı eserde bu isim Velîd b. Amr b. Sikkîn olarak geçmektedir. Burada muhtemelen baskıdan kaynaklanan bir hata vardır ve doğrusu Velîd b. Amr olmalıdır.

Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 87; Dulâbî, *Künâ*, I, 79; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 399; Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, IX, 358; Ebû Nuaym, *Ma‘rife*, I, 328-329, V, 2968; Heysemî, *Buğye*, I, 358).

SİHİR

a) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Musa b. Mes‘ûd > Süfyân es-Sevrî > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (İbn Sa‘d, *Tabakât*, II, 199).

Muhammed b. İshâk b. Râhûye > İshâk b. Râhûye > Cerîr > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296).

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Osmân b. Ebî Şeybe > Cerîr > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296).

Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî > Osmân b. Ebî Şeybe > Cerîr > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296).

Ebû Halîfe > Ali b. Medinî > Cerîr > A‘meş > Sümâme > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296).

Ebû Halîfe > Ali b. Medinî > Ubeydullâh b. Musa > Şeybân > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296).

Ebû‘l-Velîd > Ebû Abdillâh el-Bûşencî > Ahmed b. Hanbel > Cerîr > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 279).

Ebû Muâviye > A‘meş > Yezîd b. Hayyân¹⁶ > Zeyd b. Erkam. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 40-41; Ahmed b. Hanbel, VI, 525 (IV, 367); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 115; Nesâî, *Tahrîmu‘d-Dem* 20, *es-Sünenü‘l-kübrâ*, II, 307; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 180; Taberânî, *el-Mu‘cemu‘l-kebîr*, III, 296, 297; Ebû‘ş-Şeyh, *Ahlâku‘n-Nebî*, s. 43-44; Bûsîrî, *İthâf*, VI, 39).

Ahmed b. Yunus > Ebû Muâviye > A‘meş > Sümâme b. Ukbe > Zeyd b. Erkam. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 115; Tahâvî, *Müşkil*, XV, 180).

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Süfyân b. Uyeyne > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Şâfiî, *Müsned*, s. 588-589; Humeydî, *Müsned*, I, 125-127; Buhârî, Tıb 49, Edeb 56; Lâlekâî, *Sünne*, II, 211; Beyhakî, *Ma‘rife*, XII, 202-203).

Abdullah b. Nümeyr > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 41; Ahmed b. Hanbel, VIII, 72 (VI, 57); Müslim, Selâm 43; İbn Mâce, Tıb 45; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 545-546).

İsa b. Yunus > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 229-230; Buhârî, Bed‘u‘l-Halk 11, Tıb 47; Nesâî, *es-Sünenü‘l-kübrâ*, IV, 380; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 547).

Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 85 (VI, 63-64); Buhârî, Tıb 50; Müslim, Selâm 44; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IV, 266-267).

Affân > Vüheyb > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (İbn Sa‘d, *Tabakât*, II, 196; Ahmed b. Hanbel, VIII, 157-158 (VI, 96)).

İbrahim b. Hâlid > Rabâh > Ma‘mer > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 85 (VI, 63)).

İbrahim b. Münzir > Enes b. İyâz > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Buhârî, Daavât 57).

Fehd b. Süleyman > Ferve b. Ebî‘l-Meğrâ > Ali b. Müshir > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Tahâvî, *Müşkil*, XV, 179).

Abdullah b. Müslim b. Yahya > Hüseyn b. İsmail > Muhammed b. Abdillâh > Yahya b. Saîd > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe. (Lâlekâî, *Sünne*, II, 211).

Ebû Abdillâh el-Hâfız, Ebû Tâhir el-Fakîh, Ebû Zekerıyya b. Ebî İshâk, Ebû‘l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ve Ebû Saîd b. Ebî Amr > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > Enes b. İyâz > Hişâm > Urve > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü‘l-kübrâ*, VIII, 232-233, *Delâil*, VI, 247).

¹⁶ Hadisin İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile Taberânî rivâyetlerinde bu isim Yezîd b. Habbân olarak geçmektedir. Taberânî’nin İbn Ebî Şeybe’den naklettiği bir başka rivâyetinde ise Yezîd b. Hayyân denilmiştir. Doğrusu da bu olmalıdır. Bk. İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 145.

Ahmed b. Abdillâh es-Sâlihî > Muhammed b. Musa es-Sayrafi > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > Enes b. İyâz > Hişâm > Urve > Âişe. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 185-186).

Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammed > Hasan b. Muhammed b. İshâk > Yusuf b. Yakub > Seleme b. Hayyân > Yezîd b. Harûn > Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî > Ebû Bekr b. Muhammed > Amra > Âişe. (Beyhakî, *Delâil*, VII, 92-94).

c) İbn Abbâs Rivâyeti

Ömer b. Hafis > Cüveybir b. Saîd > Dahhâk > İbn Abbâs. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 198-199).

RUKYE

a) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Abdussamed b. Abdülvâris > Abdülazîz b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî. (Ahmed b. Hanbel, IV, 73 (III, 28)).

Affân > Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî. (Ahmed b. Hanbel, IV, 142 (III, 56); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 153).

Bişr b. Hilâl > Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (Müslim, Selâm 40; İbn Mâce, Tıb 36; Tirmizî, Cenâiz 4; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 249; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 455-456).

İmrân b. Musa > Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 393; İbn Mende, *Tevhîd*, II, 43. İbn Mende rivâyetinde Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb yerine yanlışlıkla Abdülvâris b. Saîd b. Abdilazîz b. Suheyb denmiştir).

Muâz b. Müsennâ > Müsedded > Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 218, *Duâ*, s. 334).

Muhammed b. Abdillâh > Muhammed b. Ali b. Duhaym > Ahmed b. Hâzîm > Müsedded ve Ebû Ma'mer > Abdülvâris b. Saîd > Abdülazîz b. Suheyb > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 157).

Muhammed b. Abdurrahmân et-Tufâvî > Davud b. Ebî Hind > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 148 (III, 58)).

Affân > Vüheyb > Davud > Ebû Nadra > Ebû Saîd veya Câbir b. Abdillâh. (Ahmed b. Hanbel, IV, 188 (III, 75)).

Saîd b. Süleyman > Ebû Şihâb > Davud b. Ebî Hind > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 213).

Ahmed b. Abdillâh b. Yunus > Ebû Şihâb > Davud b. Ebî Hind > Ebû Nadra > Ebû Saîd. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 213; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 47, VI, 63; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 278; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 341; Taberânî, *Duâ*, s. 334).

b) Hz. Âişe Rivâyeti

Yezîd b. Abdillâh b. Hâd > Muhammed b. İbrahim > Ebû Seleme > Hz. Âişe. (İbn Vehb, *Câmi'*, II, 786; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 213-214; Müslim, Selâm 39; Lâlekâî, *Sünne*, I, 157).

Ebü Âmir Abdumelik b. Amr > Züheyr b. Muhammed > İbnu'l-Hâd > Muhammed b. İbrahim > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 1005; Ahmed b. Hanbel, VIII, 299 (VI, 160)).

Ârim b. Fadl > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İbn Ebî Muleyke > Âişe. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 261).

İsmail (İbn Uleyye) > Eyyûb > İbn Ebî Muleyke > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 52 (VI, 48)).

Yunus > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Mâlik > Ebû'l-Cevzâ > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 516 (VI, 260-261)).

c) Ubâde b. Sâmit Rivâyeti

Zeyd b. Hubâb > Abdurrahmân b. Sevbân > Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye > Ubâde b. Sâmit. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 46-47, VI, 62-63; Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 95; Şâî, *Müsned*, III, 146; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 234, VII, 233-234; Hâkim, *Müstedrek*, V, 328; Beyhakî, *İ'tikâd*, s. 165).

Ali b. Ayyâş > Abdurrahmân b. Sevbân > Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye > Ubâde b. Sâmit. (Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323); Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 342-343; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I, 139, *Duâ*, s. 333-334).

Amr b. Osmân b. Saîd > Osmân b. Saîd el-Hımsî > Abdurrahmân b. Sevbân > Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye > Ubâde b. Sâmî. (İbn Mâce, Tıb 37).

Fadl b. Sehl > Abdullah b. Sâlih b. Müslim > Abdurrahmân b. Sevbân > Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye > Ubâde b. Sâmî. (Bezzâr, *Müsned*, VII, 131-132).

Muhammed b. Ca'fer b. Heysem > Muhammed b. Ca'fer es-Sâig > Abdullah b. Sâlih > Abdurrahmân b. Sevbân > Umeyr b. Hânî > Cünâde b. Ebî Ümeyye > Ubâde b. Sâmî. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 1922-1923).

Abdussamed b. Abdilvâris > Sâbit b. Yezîd > Âsım b. Süleyman el-Ahvel > Selmân eş-Şâmî > Cünâde > Ubâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 561 (V, 323). Heysemî, Selmân eş-Şâmî yerine Süleyman eş-Şâmî demiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 133).

Zeyd b. Ahzem > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > Âsım el-Ahvel > Şamlı bir kişi > İbn Ebî Ubâde > Ubâde. (İbn Ebî'd-Dünyâ, *Maraz*, s. 239-240).

Haşîş b. Esrem > Ârim > Sâbit b. Yezîd > Âsım b. Selmân¹⁷ > Cünâde > Ubâde. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 249).

d) Büreyde Rivâyeti

Muhammed b. İshâk es-Sâgânî > Ömer b. Muhammed b. Hasan > Muhammed b. Hasan > Muhammed b. Ebân > Alkame b. Mersed > Abdurrahmân b. Sâbid ve İbn Büreyde > Büreyde. (Rûyânî, *Müsned*, I, 18).

Muhammed b. Abbâs > Ömer b. Muhammed > Muhammed b. Ebân > Alkame b. Mersed > Abdurrahmân b. Sâbit ve İbn Büreyde > Büreyde. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 267).

e) Ebû Hureyre Rivâyeti

Vekî' b. Cerrâh > Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillâh > Ziyâd b. Süveyb > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 46, VI, 62; Ahmed b. Hanbel, III, 572 (II, 446)).

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillâh > Ziyâd b. Süveyb > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 572 (II, 446); İbn Mâce, Tıb 36; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 249).

Kabîsa > Süfyân > Âsım > Ziyâd b. Süveyb > Ebû Hureyre. (Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 346).

Ubeyd b. Gannâm > Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe > Yahya b. Âdem > Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillâh > Ziyâd b. Süveyb > Ebû Hureyre. (Taberânî, *Duâ*, s. 335).

Ali b. Hamşâz > Muhammed b. Mugîra > Kâsım b. Hakem > Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillâh > Ziyâd b. Süveyb > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 144).

f) Ammâr b. Yâsir Rivâyeti

Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa > Fudayl b. Merzûk > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Muhammed b. Hanefiyye > Ammâr b. Yâsir. (Taberânî, *Duâ*, s. 333).

Muhammed b. Yakub > Rebî' b. Süleyman > Esed b. Musa > Fudayl b. Merzûk > Meysera b. Habîb > Minhâl b. Amr > Muhammed b. Hanefiyye > Ammâr b. Yâsir. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 108-109).

g) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Amr b. İshâk b. İbrahim > İbrahim b. Alâ > Abbâd b. Yusuf > Ebû Ca'fer er-Râzî > Rebî' b. Enes > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *Duâ*, s. 335).

h) Hz. Ömer Rivâyeti

Abdurrahîm b. Süleyman > Yahya b. Ebî Hayye¹⁸ > Abdulazîz b. Rufey' > Abdullah b. Ebî'l-Hüseyn > Ömer b. Hattâb. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 48; Taberânî, *Duâ*, s. 334).

¹⁷ Burada muhtemelen baskıdan kaynaklanan bir hata vardır. Hadisin diğer rivâyetlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere Âsım, Selmân'ın oğlu değil öğrencisidir. Burada aradaki "an" lafzı yanlışlıkla "bin (oğlu)" olarak yazılmıştır.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*inde bu isim Yahya b. Ebî Habbe olarak kaydedilmiştir. Doğrusu ise Taberânî rivâyetinde de geçtiği üzere Yahya b. Ebî Hayye'dir.

HESAPSIZ VE AZAPSIZ CENNETE GİRECEK OLANLAR

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Süreyç b. Numan > Hüseyim > Husayn b. Abdîrrahmân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 705-706 (I, 271)).

İbn Fudayl > Husayn b. Abdîrrahmân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 53; Buhârî, Tıb 17; Müslim, İmân 375; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 196; İbn Mende, *İmân*, s. 531-532; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 265-266).

Müsedded > Husayn b. Nümeir > Husayn b. Abdîrrahmân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ 31, Tıb 42; İbn Mende, *İmân*, s. 531).

İshâk b. Râhûye > Ravh b. Ubâde > Şu'be > Husayn b. Abdîrrahmân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Buhârî, Rikâk 21).

Esîd b. Zeyd > Hüseyim > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Buhârî, Rikâk 50).

Saîd b. Mansûr > Hüseyim > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Müslim, İmân 374; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 67-68).

Muhammed b. Ubeyd > Hüseyim b. Beşîr > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Ebî'd-Dünyâ, *Tevekkül*, s. 155-156).

Muhammed b. Musa > Ziyâd b. Abdillâh > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 310-311).

Ebû Davud el-Harrânî > Muhammed b. Kesîr > Süleyman b. Kesîr > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68).

Hasan b. Süfyân > Zekerîyya b. Yahya > Hüseyim > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 339-340; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, II, 57-58).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Muhammed b. Racâ > Zekerîyya b. Yahya > Hüseyim > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Mende, *İmân*, s. 530-531).

Muhammed b. Ahmed b. Ali > Ebû İsmail et-Tirmizî > Muhammed b. Salt > Yahya b. Mühelleb > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 302).

İmrân b. Meysera > İbn Fudayl > Husayn ile Esîd b. Zeyd > Hüseyim > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Buhârî, Rikâk 50).

Ebû Husayn Abdullah b. Ahmed > Abser b. Kâsım > Husayn > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 16; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 378).

Hasan b. Allûye > Abbâd b. Musa > İsmail b. Ca'fer > Habîb b. Hassân > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 36).

b) İmrân b. Husayn Rivâyeti

Yezîd b. Harun > Hişâm b. Hassân > Hasan el-Basrî > İmrân b. Husayn. (Ahmed b. Hanbel, VI, 700 (IV, 436); İbn Ebî'd-Dünyâ, *Tevekkül*, s. 148; Bezzâr, *Müsned*, IX, 45; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68-69; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 276-277).

Muhammed b. Beşşâr > Veh b. Cerîr > Hişâm b. Hassân > Hasan > İmrân. (Rûyânî, *Müsned*, I, 43).

Ebû Ümeir > Musa b. Hilâl > Hişâm b. Hassân > Hasan > İmrân. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 68).

Ebû Bekre > Vehb b. Cerîr > Hişâm b. Hassân > Hasan > İmrân. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 141).

Sehl b. Musa > Muhammed b. Abdilâ'la > Mu'temir b. Süleyman > Hişâm b. Hassân > Hasan > İmrân. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 277).

Hüseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'ser > Muhammed b. Vehb > Muhammed b. Seleme > Ebû Abdurrahîm > Zeyd b. Ebî Üneyse > Amr b. Mürre > Yahya el-Cezzâr > Ebû's-Sahbâ > İmrân. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 444-445).

Ahmed b. İshâk > Abdullah b. Ca'fer > Ubeydullâh b. Amr > Zeyd b. Ebî Üneyse > Amr b. Mürre > Abdullah b. Hâris > İmrân. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 319-320).

c) İbn Mes'ûd Rivâyeti

Katâde > Hasan el-Basrî > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Ma'mer, *Câmi'*, X, 408-409; Tayâlisî, *Müsned*, I, 208-209; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 267-268; Ahmed b. Hanbel, II, 69-70, 112 (I, 401, 420); İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 42-43; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 461-462; Tahâvî, *Müşkil*, I, 332-333;

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, X, 3332-3333; Şâî, *Müsned*, I, 313 (muhtasar); İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 341-342; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 4. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 540-541).

Muhammed b. Müsennâ > Muhammed b. Ebî Adî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan ve Alâ b. Ziyâd > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Bezzâr, *Müsned*, IV, 270-272; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 341-343; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 4).

Abbâs b. Velîd > Yezîd b. Zurey' > Katâde > Hasan ve Alâ b. Ziyâd > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Bezzâr, *Müsned*, IV, 270-272).

Yezîd b. Sinân > Halef b. Musa > Musa b. Halef > Katâde > Hasan ve Alâ b. Ziyâd > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Tahâvî, *Müşkil*, I, 334).

Ali b. Abdilazîz > Halef b. Musa > Musa b. Halef > Katâde > Hasan ve Alâ b. Ziyâd > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 3).

Hasan b. Yakub > Yahya b. Ebî Tâlib > Abdulvehhâb b. Atâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan ve Alâ b. Ziyâd > İmrân b. Husayn > İbn Mes'ûd. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 471-472).

Hammâd b. Seleme > Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeyş > İbn Mes'ûd. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 180; Ahmed b. Hanbel, II, 73, 186 (I, 403, 454); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 195; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 462-463; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 448; Hâkim, *Müstedrek*, V, 331; İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 267, XXIV, 66-67. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 370).

Abdussamed b. Abdilvâris > Hemmâm > Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeyş > İbn Mes'ûd. (Ahmed b. Hanbel, II, 106 (I, 417-418)).

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ziyâd b. Eyyûb > Ebû Muâviye > İshâk b. Ebî Ferve > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre ve Âsım > İbn Ebî Zî'b > Saîd el-Makburî > Ebû Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 417).

Ebû Muâviye > İshâk b. Ebî Ferve > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318; Âcurrî, *Şerîa*, s. 278).

Âsım > İbn Ebî Zî'b > Saîd el-Makburî > Ebû Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318; Âcurrî, *Şerîa*, s. 278).

Yahya b. Ebî Bükeyr > Züheyr b. Muhammed > Süheyl b. Ebî Sâlih > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 344 (II, 359); Beyhakî, *Ba's*, s. 229).

Yunus > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 67; Ahmed b. Hanbel, III, 453 (II, 400-401); Buhârî, Rikâk 50; Müslim, İmân 369; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103).

Ebû'l-Yemân > Şuayb > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Buhârî, Libâs 18; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 235-236).

İsmail el-Kâdî > İbrahim b. Hamza > Derâverdî > Zührî'nin kardeşinin oğlu > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103-104).

Ahmed b. İbrahim > Şebâbe > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 178).

Abdurrahmân b. Mehdî > Hammâd b. Seleme > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 193 (II, 302)).

Hasan b. Musa > İbn Lehîa > Ebû Yunus > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 324 (II, 351)).

Yezîd b. Harun > Muhammed b. İshâk > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 720-721 (II, 502)).

Muhammed b. Ca'fer (Gunder) > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 599 (II, 456); Müslim, İmân 368; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 226-227).

Kabîsa > Hammâd b. Seleme > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Hennâd, *Zühd*, I, 135).

Ebû'l-Velîd > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Dârimî, Rikâk 86; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103).

Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Dârimî, Rikâk 102).

Abdurrahmân b. Sellâm > Rebî' b. Müslim > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Müslim, İmân 367).

Ebû Davud el-Harrânî > Muhammed b. Kesîr > Rebî' b. Müslim > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 103).

İsmail b. Ebî Hâlid > Mahzûmoğullarının mevlası Ziyâd > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 70).

Harmele b. Yahya > Abdullah b. Vehb > Hayve > Ebû Yunus > Ebû Hureyre. (Müslim, *İmân* 370).

Mus'ab b. İbrahim b. Hamza > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz b. Muhammed > Zührî'nin kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdullah > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 390).

Ebû Bekr Ahmed b. Süleyman > Hasan b. Mükrem > Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr b. Alkame > Ebû Seleme > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 438).

e) Rifâa b. Arâbe Rivâyeti

Hişâm ed-Destuvâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe el-Cühenî. (İbnu'l-Mübârek, *Müsned*, s. 24-25; Tayâlisî, *Müsned*, II, 95-96; Ahmed b. Hanbel, V, 562-564 (IV, 16); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 189; Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, IV, 206-207).

Ebû'l-Mugîra > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (Ahmed b. Hanbel, V, 563 (IV, 16)).

Muhammed b. Mus'ab > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 318-319 (muhtasar); İbn Mâce, *Zühâd* 34; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 187-188).

Abdullah b. Muhammed b. Selm > Abdurrahmân b. İbrahim > Velid b. Müslim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (İbn Hibbân, *Sahih*, I, 378-379).

Bekr b. Sehl > Amr b. Hâşim > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe el-Cühenî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 187-188).

Ebû Şuayb el-Harrânî > Yahya b. Abdullah > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe el-Cühenî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 187-188).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Velid b. Mezîd > Velid b. Mezîd > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 187-188; Beyhakî, *Şuabul-îmân*, I, 363-364).

Muhammed b. Hüseyin b. Keysân > Habbân b. Hilâl > Ebân b. Yezîd > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 188-189).

Muhammed b. Yahya > Musa b. İsmail > Ebân b. Yezîd > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 188-189).

Muhammed b. Muâz > Abdullah b. Racâ > Harb b. Şeddâd > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Rifâa b. Arâbe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 189).

f) Ebû Ümâme Rivâyeti

İsmail b. Ayyâş > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Ümâme. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 315; Ahmed b. Hanbel, VII, 432 (V, 268); İbn Mâce, *Zühâd* 34; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme* 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 242; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 7-8).

İsâm b. Hâlid > Safvân b. Amr > Süleym b. Âmir ve Ebû'l-Yemân > Ebû Ümâme. (Ahmed b. Hanbel, VII, 393 (V, 250-251)).

Duhaym > Velid b. Müslim > Safvân b. Amr > Süleym b. Âmir ve Ebû'l-Yemân > Ebû Ümâme. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 241).

Bekr b. Sehl > Abdullah b. Sâlih > Muâviye b. Sâlih > Süleym b. Âmir > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 285, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 148).

Abdullah b. Muhammed b. Selm > Amr b. Osmân > Muhammed b. Harb > Safvân b. Amr > Süleym b. Âmir ve Ebû'l-Yemân > Ebû Ümâme. (İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 230).

Ömer b. Hafs > Abdullah b. Vehb > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme > Habbâb. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 58).

Muhammed b. Miskîn > Amr b. Rebî' > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme > Habbâb. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 83).

Yahya b. Osmân b. Sâlih > Amr b. Rebî' > Yahya b. Eyyûb > Ubeydillâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme > Habbâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 432).

g) Ebû Saîd el-Hayr/Ebû Saîd el-Hubrânî Rivâyeti

İshâk b. Zureyk¹⁹ > Amr b. Hâris > Ebû Amr Abdullah b. Âmir > Kays b. Hâris el-Âmirî > Ebû Sa'd el-Hayr. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 502).

Muhammed b. Sehl > Ebû Tevbe Rebî b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Abdullah b. Âmir > Velîd > Ebû Saîd el-Hubrânî. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 344, *Âhâd*, s. 565).

Ahmed b. Huleyd > Ebû Tevbe > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Abdullah b. Âmir²⁰ > Kays b. Hucr el-Kindî > Ebû Sa'd²¹ el-Ensârî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 307, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 127, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 106).

h) Utbe b. Abd es-Sülemî Rivâyeti

Ebû Tevbe Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Âmir b. Zeyd el-Bikâlî > Utbe b. Abd es-Sülemî. (Fesevî, *Ma'rife*, II, 197-198; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 53, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 126-127, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 104-105; Beyhakî, *Ba's*, s. 169-170).

Mekhûl > Muhammed b. Halef > Muammer b. Ya'mer > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Âmir b. Zeyd > Utbe b. Abd. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 231-232).

i) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Katâde > Ebû'n-Nadr > Enes. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 286).

Ma'mer > Katâde > Enes veya Nadr b. Enes > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 427-428 (III, 165); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 242).

Hasan b. Abdila'lâ > Abdurrezzâk > Ma'mer > Katâde > Nadr b. Enes > Enes. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 124, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 315; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XV, 163-164).

Muhammed b. Ahmed b. Hâmid > Abdurrahmân b. Osmân > Hayseme b. Süleyman > İshâk b. İbrahim b. Abbâd > Abdurrezzâk > Ma'mer > Katâde > Nadr b. Enes > Enes. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, XV, 163-164).

Behz b. Esed > Ebû Hilâl > Katâde > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 499 (III, 193)).

Mikdâm b. Davud > Esed > Ebû Hilâl > Katâde > Enes. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 313).

Muhammed b. Abdilmelik > Ebû Âsım Abdullah b. Ubeydillâh > Humeyd > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 187).

Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî > Abdulkâhir b. Serî > Humeyd > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 321).

j) Ebû Bekr Rivâyeti

Hâşım b. Kâsım > Mes'ûdî > Bükeyr b. Ahnes > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Bekr. (Ahmed b. Hanbel, I, 82 (I, 6)).

Musa b. Muhammed > Ebû Davud et-Tayâlisî > Mes'ûdî > Bükeyr b. Ahnes > ismi belirtilmeyen bir kişi > Ebû Bekr. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 66).

k) Umeyr Rivâyeti

Muhammed b. Sâlih b. Velîd ve Muhammed b. Yahya b. Mende > Ebû Hafs b. Ali > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Bekr b. Umeyr > Umeyr. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 14).

Muhammed b. Ahmed b. Hasan > Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Ali b. Ubeydillâh el-Medinî > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Ebû Bekr b. Umeyr > Umeyr. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 2096-2097).

¹⁹ İbn Sa'd, hadisi doğrudan İshâk'tan almamış, kendisine ondan haber verildiğini söylemiştir. Dolayısı ile bu rivâyet munkatıdır.

²⁰ *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta Abdullah b. Âmir yerine Abdullah b. Uleyye denmiştir ki, *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve *Müsnedü's-şâmiyyîn*'deki rivâyetler dikkate alındığında burada bir hata bulunduğu görülmektedir.

²¹ *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta bu isim Ebû Saîd el-Enmârî olarak geçmektedir.

l) Huzeyfe b. Yemân Rivâyeti

Hasan b. Musa el-Eşyeb > İbn Lehîa > İbn Hübeyre > Ebû Temîm el-Ceyşânî > Saîd > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 718-719 (V, 393)).

m) Sehl b. Sa'd Rivâyeti

Ali b. Bahr > Hişâm b. Yusuf > Ma'mer > Ebû Hâzim > Sehl b. Sa'd. (Ahmed b. Hanbel, VII, 588 (V, 335)).

Yahya b. Maîn > Hişâm b. Yusuf > Ma'mer > Ebû Hâzim > Sehl b. Sa'd. (Ahmed b. Hanbel, VII, 588 (V, 335); Rûyânî, *Müsned*, II, 139; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 521).

Muhammed b. Ebî Bekr > Fudayl b. Süleyman > Ebû Hâzim > Sehl. (Buhârî, Bed'u'l-Halk 8).

Abdullah b. Mesleme > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 169).

Saîd b. Ebî Meryem > Ebû Gassân > Ebû Hâzim > Sehl. (Buhârî, Rikâk 50; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 104; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 488-489).

Kuteybe > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl. (Buhârî, Rikâk 51; Müslim, İmân 373).

Sagânî > Ahmed b. Muhammed el-Mekkî > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 104).

İshâk b. Ebî İsrâîl > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 295).

Ahmed b. Amr > Yakub b. Humeyd > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Ebû Hâzim > Sehl. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 514).

n) Ümmü Kays bint Mihsan Rivâyeti

Sa'd Ebû Âsım el-Medenî > Ümmü Kays'ın azatlı kölesi Nâfi' > Ümmü Kays. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 286; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 492-493).

Yahya b. Muhammed el-Anberî > Hüseyin b. Muhammed > Muhammed b. Musa > Süleyman b. Ali'nin azatlı kölesi Saîd Ebû Gânim > Nâfi' > Ümmü Kays. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 436).

o) Ebû Eyyûb Rivâyeti

Hasan b. Musa > İbn Lehîa > Ebû Kabîl > Abdullah b. Nâşir > Ebû Ruhm > Ebû Eyyûb (Ahmed b. Hanbel, VII, 765-766 (V, 413)).

Ahmed b. Hammâd > Saîd b. Ebî Meryem > İbn Lehîa > Ebû Kabîl > Abbâd b. Nâşire > Ebû Ruhm²² > Ebû Eyyûb (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 24; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 362-363).

p) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Musa b. Davud > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 142-143 (III, 345-346)).

Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa, Abdullah b. Yusuf ve Nadr b. Abdilcabbâr > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kevâsî*, VI, 360).

Ca'fer b. Muhammed > Safvân b. Sâlih > Velîd b. Müslim > İbn Lehîa ve Saîd b. Beşîr > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 87).

Ravh b. Ubâde > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 235 (III, 383-384); Müslim, İmân 316).

Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Yahya b. Maîn > Haccâc > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 56).

İbn Beşşâr > Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 599).

Ebû Zur'a er-Râzî > Ebû Âsım > İbrahim b. Muhammed b. Ar'are > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 102).

²² Taberânî rivâyetinde isnad yanlışlıkla değiştirilmiş ve Ebû Kabîl > Ebû Ruhm > Abbâd b. Nâşire > Ebû Eyyûb denmiştir. Doğrusu, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Nuaym rivâyetlerinde olduğu gibi Abbâd > Ebû Ruhm > Ebû Eyyûb olmalıdır.

r) Ebû Zer Rivâyeti

Ebû Muâviye > A'meş > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 163 (V, 152); Müslim, Zekât 32; Bezzâr, *Müsned*, IX, 389-390).

Ahmed b. Yunus > Ebû Şihâb > A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Buhârî, İstikrâz 3).

Ömer b. Hafs > Hafs b. Gıyâs > A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Buhârî, İsti'zân 30; Tahâvî, *Müşkil*, X, 163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 318-319).

Kuteybe b. Saîd > Cerîr > Abdulazîz b. Rufey' > Zeyd > Ebû Zer. (Buhârî, Rikâk 13; Müslim, Zekât 33).

Hasan b. Rebî' > Ebû'l-Ahves > A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Buhârî, Rikâk 14).

Yusuf b. Musa > Cerîr b. Abdilhamîd > Abdulazîz b. Rufey' > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 394).

Yusuf b. Musa > Cerîr > A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 391).

Hallad b. Eslem > Nadr b. Şumeyl > Şu'be > Habîb b. Ebî Sâbit, A'meş, Hammâd ve Abdulazîz b. Rufey' > Zeyd > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 391; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 380).

Bekkâr b. Kuteybe > Ebû Davud > Hişâm b. Ebî Abdillâh > Hammâd > Zeyd > Ebû Zer. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 164-165).

Muhammed b. Huzeyme > Müslim b. İbrahim > Hişâm b. Ebî Abdillâh > Hammâd > Zeyd > Ebû Zer. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 164-165).

Hasan b. Abdillâh b. Yezîd > Hişâm b. Ammâr > İsa b. Yunus > A'meş > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 338-339).

Ebû Halîfe > Müslim b. İbrahim > Hişâm b. Ebî Abdillâh > Hammâd b. Ebî Süleyman > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 361-362).

Abdullah b. Muhammed el-Ezdî > İshâk b. İbrahim > Cerîr ve İsa b. Yunus > A'meş > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 118-119).

Osmân b. Ahmed > Muhammed b. Ubeydillâh > Abdullah b. Bekr > Hâtîm b. Ebî Sagîra > Habîb > Ebû Süleyman > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 83-84).

Muhammed b. Beşşâr > İbn Ebî Adî > Şu'be > Habîb b. Ebî Sâbit > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (Buhârî, Bed'u'l-Halk 6; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 277).

Mahmûd b. Gaylân > Ebû Davud > Şu'be > Habîb b. Ebî Sâbit, Abdulazîz b. Rufey' ve A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Tirmizî, *İmân* 18).

Muhammed b. Müsennâ > İbn Ebî Adî > Şu'be > Habîb > Zeyd > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 392).

Yakub b. İbrahim > Abdullah b. Bekr > Hâtîm > Zeyd b. Vehb Ebû Süleyman el-Cühenî > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275).

Bîşr b. Hâlid > Gunder > Şu'be > Süleyman el-A'meş > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275).

Hüseyn b. Mansûr > Yahya b. Ebî Bükeyr > Şu'be > Habîb > Zeyd > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275).

Abde b. Abdîrahîm > Nadr b. Şumeyl > Şu'be > Habîb, A'meş, Abdulazîz b. Rufey' > Zeyd > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275).

İmrân b. Bekkâr > Yezîd b. Abdîrabbîh > Bakiyye > Şu'be > Habîb, Abdulazîz b. Rufey', A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275).

Ubeydullâh b. Saîd > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Hammâd > Zeyd b. Vehb > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 276).

Ebû Musa > İbn Ebî Adî > Şu'be > Habîb > Zeyd > Ebû Zer. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 277).

Zeyd b. Ahzem > Ebû Davud > Şu'be > Habîb, Abdulazîz b. Rufey' ve A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 278).

Ahmed b. Yahya > İbrahim b. Bisdâm > Ebû Davud > Şu'be > A'meş, Habîb ve Abdulazîz b. Rufey' > Zeyd > Ebû Zer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 337).

Ali b. Muhammed ve Ahmed b. İshâk > Muâz b. Müsennâ > Müsennâ > Şu'be > Habîb, Abdulazîz ve A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 83).

Ahmed b. İshâk > İsmail b. Kuteybe > Yahya b. Yahya > Ebû Muâviye > A'meş > Zeyd > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 83).

Hüseyn b. Abdillâh > Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin > Davud b. Hüseyin > Humeyd b. Zencûye > Nadr b. Şumeyl > Şu'be > Habîb, A'meş, Abdulazîz > Zeyd > Ebû Zer. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 319).

Affân > Mehdî > Vâsıl el-Ahdeb > Ma'rûr b. Süveyd > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 180 (V, 159)).

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 185 (V, 161); Buhârî, *Tevhîd* 33; Müslim, *İmân* 153; Bezzâr, *Müsned*, IX, 402-403; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274; İbn Mende, *İmân*, s. 82; Lâlekâî, *Sünne*, II, 120).

Musa b. İsmail > Mehdî b. Meymûn > Vâsıl el-Ahdeb > Ma'rûr b. Süveyd > Ebû Zer. (Buhârî, *Cenâiz* 1).

Yusuf b. Musa > Ubeydullâh b. Musa > Mehdî b. Meymun > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (Bezzâr, *Müsned*, IX, 403).

Muhammed b. İsmail b. İbrahim > Abdullah b. Bekr es-Sehmî > Mehdî b. Meymun > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274-275).

Abdolvâris b. Abdissamed > Abdussamed > Mehdî > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (İbn Huzeyme, *Tevhîd*, s. 278).

Ebû Ümeyye > Abdullah b. Bekr es-Sehmî ve Ubeydullâh b. Musa el-Absî > Mehdî > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 165-166).

Osmân b. Ahmed > Muhammed b. Ubeydillâh > Abdullah b. Bekr > Mehdî > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 81-82).

Muhammed b. Yakub > İmrân b. Musa ve Temîm b. Muhammed > Şeybân b. Ferruh > Mehdî > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 82).

Ahmed b. İshâk b. Eyyûb > Muhammed b. Yahya er-Râzî > Abbâs b. Velîd > Bîşr b. Mufaddal > Şu'be > Vâsıl > Ma'rûr > Ebû Zer. (İbn Mende, *İmân*, s. 82).

Abdussamed b. Abdolvâris > Abdolvâris > Hüseyin el-Muallim > İbn Büreyde > Yahya b. Ya'mer > Ebû'l-Esved ed-Düelî > Ebû Zer. (Ahmed b. Hanbel, VII, 195-196 (V, 166); Müslim, *İmân* 154; Bezzâr, *Müsned*, IX, 354-355; İbn Mende, *İmân*, s. 84).

Ebû Ma'mer > Abdolvâris > Hüseyin el-Muallim > İbn Büreyde > Yahya b. Ya'mer > Ebû'l-Esved ed-Düelî > Ebû Zer. (Buhârî, *Libâs* 24; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 22; İbn Mende, *İmân*, s. 84).

Ukbe b. Mükrem > Abdullah b. Amr > Abdolvâris > Hüseyin el-Muallim > İbn Büreyde > Yahya b. Ya'mer > Ebû'l-Esved ed-Düelî > Ebû Zer. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 420).

KABİR ZİYARETİ

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Muhammed b. Ubeyd et-Tanâfisî > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 245; Ahmed b. Hanbel, III, 559 (II, 441); Müslim, *Cenâiz* 108; İbn Mâce, *Cenâiz* 47-48; Ebû Davud, *Cenâiz* 77; Nesâî, *Cenâiz* 101; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 127-128; Begavî, *Şerhu's-sünne*, V, 463).

Ya'lâ b. Ubeyd > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 245; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 440-441; Hâkim, *Müstedrek*, I, 485; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 117).

Yahya b. Eyyûb ve Muhammed b. Abbâd > Mervân b. Muâviye > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Müslim, *Cenâiz* 105; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 308).

Ahmed b. Menî' > Mervân b. Muâviye > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 379).

Ali b. Abdirrahmân > Yahya b. Maîn > Mervân b. Muâviye > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzim > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 287).

b) Büreyde Rivâyeti

Alkame b. Mersed > İbn Büreyde > Büreyde. (Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 197; Ebû Yusuf, *Âsâr*, s. 225; Şeybânî, *Âsâr*, s. 121-122; İbnü'l-Cad, *Müsned*, s. 308).

Ma'mer > Atâ el-Horâsânî > Abdullah b. Büreyde > Büreyde. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 569-570; Ahmed b. Hanbel, VII, 633-634 (V, 355); Müslim, Cenâiz 106; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 296, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 347).

Muhammed b. Abdillâh > Süfyân es-Sevrî > Alkame > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29).

Hasan b. Musa ve Ahmed b. Abdilmelik > Züheyr -Ahmed b. Abdilmelik, Zübeyd b. Hâris el-Yâmî demiştir -> Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 633 (V, 355)).

1) Kabir ziyaretine izin verildiğinden, istiğfarda bulunma isteğinin geri çevrildiğinden söz eden rivâyetler

Kabîsa b. Ukbe > Süfyân es-Sevrî > Alkame b. Mersed > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 117; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 57).

Hüseyn b. Muhammed > Half b. Halîfe > Ebû Cenâb > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 642-643 (V, 359)).

Humeyd > Cerîr > Yezîd b. Ebî Ziyâd > İbn Büreyde > Büreyde. (Rûyânî, *Müsned*, I, 20).

Ahmed b. İshâk > Ebû Ahmed > Kays > Alkame b. Mersed > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 22-23).

Ahmed b. Yakub > Abdullah b. Hasan > Abdullah b. Muhammed > Züheyr > Zübeyd > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 485).

Muhammed b. Muhammed b. Mahmeş > Muhammed b. Hüseyn el-Kattân > Ahmed b. Yusuf es-Sülemî > Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî > Süfyân > Alkame b. Mersed > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (Beyhakî, *Delâil*, I, 189).

2) Annesine istiğfarda bulunmasına izin verilmediğinden söz eden ve kabir ziyareti konusundaki isteğine değinmeyen rivâyetler

Ebû Davud el-Harrânî ve Ebû Ümeyye > Abdullah b. Muhammed > Züheyr b. Muâviye > Zübeyd > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170).

Fehd b. Süleyman > Nüfeylî > Züheyr b. Muâviye > Zübeyd el-Yâmî > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Tahâvî, *Müşkil*, XII, 180).

Hüseyn b. Muhammed > Abdurrahmân b. Amr > Züheyr b. Muâviye > Zübeyd > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 212-213).

Muhammed b. Amr > Amr b. Hâlid > Züheyr > Zübeyd > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 3-4).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr > Ahmed b. İbrahim b. Milhân > Amr b. Hâlid > Züheyr > Zübeyd > Muhârib > İbn Büreyde > Büreyde. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 128).

3) Annesine şefaatte bulunmak için izin istediğinden ve kendisine izin verilmediğinden söz eden rivâyetler

Hüseyn b. Muhammed > Eyyûb b. Câbir > Simâk > Kâsım b. Abdurrahmân > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 636-637 (V, 356-357)).

Seleme b. Şebîb > Abdullah b. Vezîr > Muhammed b. Câbir > Simâk b. Harb > Kâsım b. Abdurrahmân > İbn Büreyde > Büreyde. (Bezzâr, *Müsned*, X, 326-327).

4) Sadece kabir ziyareti için izin verildiğinden söz eden rivâyetler

Müemmel > Süfyân > Alkame > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356)).

Muhammed b. Beşşâr, Mahmûd b. Gaylân ve Hasan b. Ali > Ebû Âsım en-Nebîl > Süfyân > Alkame > İbn Büreyde > Büreyde. (Tirmizî, Cenâiz 60).

Seleme b. Şebîb > Fâreyâbî > Süfyân > Alkame > İbn Büreyde > Büreyde. (Bezzâr, *Müsned*, X, 270-271).

Ebû Âsım > Süfyân > Alkame > İbn Büreyde > Büreyde. (Rûyânî, *Müsned*, I, 14; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 219; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 540).

Hüseyn b. Abdillâh b. Yezîd > Hakîm b. Seyf > Ubeydullâh b. Amr > Zeyd b. Ebî Üneyse > Alkame > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 439).

Abdullah b. Muhammed el-Begavî > Yahya b. Abdilmecîd > Kays b. Rebî' > Alkame > İbn Büreyde > Büreyde. (İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 373).

5) Kabir ziyaretinin serbest bırakıldığını haber veren fakat kabir ziyareti ve istiğfarda bulunma isteğinden ve bu konuda herhangi bir izin veya yasaktan söz etmeyen rivâyetler

Ma'rûf b. Vâsıl > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (İbnu'l-Cad, *Müsned*, s. 293).

Muhammed b. Fudayl > Ebû Sinân Dirâr b. Mürre > Muhârib b. Disâr > Abdullah b. Büreyde > Büreyde. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 29; Ahmed b. Hanbel, VII, 621 (V, 350); Müslim, Cenâiz 106, Edâhî 37; Nesâî, Cenâiz 100, Eşribe 40; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 170-171; Bezzâr, *Müsned*, X, 312-313; İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 213-214, 222).

Ubeyde b. Humejd > Ebû Ferve > Mugîra b. Ebî Subey' > İbn Büreyde > Büreyde. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 30).

Yakub b. İbrahim > İbrahim > Muhammed b. İshâk > Seleme b. Küheyl > Abdullah b. Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356)).

Vekî' > Ebû Cenâb > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 645-646 (V, 361)).

İbrahim b. Yusuf es-Sayrafi > Ebû Yahya et-Temîmî > Ebû Ferve > Mugîra b. Subey' > İbn Büreyde > Büreyde. (Bezzâr, *Müsned*, X, 335-336).

Muhammed b. Kudâme > Cerîr > Ebû Ferve > Mugîra > İbn Büreyde > Büreyde. (Nesâî, Cenâiz 100).

Yahya b. Yahya > Ebû Hayseme > Zübeyd el-Yâmî > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Müslim, Cenâiz 106).

İbn Ebî Şeybe > Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > Alkame b. Mersed > Süleyman b. Büreyde > Büreyde. (Müslim, Cenâiz 106).

Ahmed b. Yunus > Muarref b. Vâsıl > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Ebû Davud, Eşribe 7; Beyhakî, *Ma'rife*, XIII, 46).

Amr b. Mansûr > Abdullah b. Muhammed > Züheyr > Zübeyd b. Hâris > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Nesâî, Dahâyâ 36).

Muhammed b. Ma'dân > Hasan b. A'yen > Züheyr > Zübeyd b. Hâris > Muhârib > İbn Büreyde > Büreyde. (Nesâî, Dahâyâ 36).

Abbâs b. Abdilazîm > Ahves b. Cevvâb > Ammâr b. Ruzeyk > Ebû İshâk b. Zübeyr b. Adî > İbn Büreyde > Büreyde. (Nesâî, Dahâyâ 36).

Ebû Şeybe ve Saîd b. Mes'ûd > Ebû'l-Cevvâb > Ammâr b. Ruzeyk > Ebû İshâk > Zübeyd b. Adî > Abdullah b. Büreyde > Büreyde. (Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 171).

İsmail b. İshâk > Yahya b. Yahya > Muhammed b. Câbir > Simâk b. Harb > Kâsım b. Abdîrrahmân > Ebû (İbn) Büreyde > Büreyde. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 187).

Amr b. Ahmed b. Amr > Ubeydullâh b. Sa'd > Yakub b. İbrahim > İbrahim b. Sa'd > Muhammed b. İshâk > Seleme b. Küheyl > Abdullah b. Büreyde > Büreyde. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 389).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr > Bîşr b. Musa > Hallâd b. Yahya > Muarref b. Vâsıl > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 491).

Ali b. Muhammed el-Mukriî > Hasan b. Muhammed b. İshâk > Yusuf b. Yakub > Amr b. Merzûk > Musarraf b. Vâsıl > Muhârib b. Disâr > İbn Büreyde > Büreyde. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 14).

c) İbn Mes'ûd Rivâyeti

İbn Cüreyc > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 572-573).

Meymûn b. Hakem > Muhammed b. Cu'şum > İbn Cüreyc > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 52-53).

Ebû Hâtım > Hâlid b. Hidâş > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Eyyûb b. Hânî > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (İbn Ebî Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, VI, 1893-1894).

İsa b. Ahmed > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Eyyûb > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (Şâşî, *Müsned*, I, 395-396).

İmrân b. Musa > Ahmed b. İsa > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Eyyûb b. Hânî > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (İbn Hibbân, *Sahih*, III, 261).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Eyyûb b. Hânî > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (İbn Mâce, Cenâiz 47).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > İbn Vehb > İbn Cüreyc > Eyyûb b. Hânî > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 484; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 129).

Yezîd b. Harun > Hammâd b. Zeyd > Fergad es-Sebehî > Câbir b. Yezîd > Mesrûk > Abdullah b. Mes'ûd. (İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 212, *Musannef*, III, 29; Ahmed b. Hanbel, II, 181-182 (I, 452); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 449-450).

Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz > Ebû Kâmil > Hammâd b. Zeyd > Ferkad es-Sebehî > Câbir b. Yezîd > Mesrûk > İbn Mes'ûd. (Dârekutnî, *Sünen*, IV, 173).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Muhammed b. Ali el-Mervezî > Abdulazîz²³ b. Münîb > İshâk b. Abdillâh b. Keysan > Abdullah b. Keysân > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 423).

e) Zeyd b. Hattâb Rivâyeti

Abdurrahmân b. Hallâd > Muhammed b. Hizâm > Ebû Âmir İsmail b. Muhammed > Abdulazîz b. Müslim > Ebû Cenâb el-Kelbî > Abdurrahmân b. Zeyd b. Hattâb > Zeyd b. Hattâb. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 214-215).

KABİR AZABI

a) Esmâ Rivâyeti

Hişâm b. Urve > Fâtûma bint Münzir > Esmâ bint Ebî Bekr. (Mâlik, *Salâtu'l-Küsûf* 4; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 496; Ahmed b. Hanbel, VIII, 696-697 (VI, 345-346); Buhârî, *İlm* 24, *Vudû* 37, *Cum'a* 29, *Küsûf* 10, *İ'tisâm* 2; Müslim, *Küsûf* 11-12; Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 207; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 110, 512; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 383; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 209-211; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 470-471, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 33-34; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 365-367).

Ahmed b. Nadr > Yahya b. Osmân > Muhammed b. Hımyer > Şuayb b. Ebî'l-Eş'as > Hişâm b. Urve > Urve > Esmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 188-189).

Süreyc b. Numan > Fuleyh > Muhammed b. Abbâd b. Abdillâh > Esmâ. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 715-716 (VI, 354-355)).

Ebû'l-Ezher > Yunus b. Muhammed > Fuleyh > Muhammed b. Abbâd > Esmâ. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 684).

Abdurrahmân b. Amr > Yahya b. Sâlih > Fuleyh b. Süleyman > Muhammed b. Abbâd b. Abdillâh > Esmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 194).

Yahya b. Süleyman > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve b. Zübeyr > Esmâ. (Buhârî, *Cenâiz* 86).

Süleyman b. Davud > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve b. Zübeyr > Esmâ. (Nesâî, *Cenâiz* 115, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 662).

Abbâs b. Velîd b. Mezîd > Velîd b. Mezîd > Evzâî > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Esmâ. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 206-207; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 110; İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 41).

Abdurrahmân b. Abdillâh > Ebû Zur'a > Yunus > Zührî > Urve > Esmâ. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 207).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Ahmed b. Muhammed b. Abdûs > Osmân b. Saîd > Ahmed b. Sâlih > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Esmâ. (Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 104).

Harun b. Saîd > Hâlid b. Nizâr > Kâsım b. Mebrûr > Yunus > Zührî > Abdillâh b. Urve > Esmâ. (İbn Ebî Davud, *Ba's*, s. 41-42).

İbn Cüreyc > Mansûr b. Abdurrahmân > Safiyye bint Şeybe > Esmâ. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 100-101; Ahmed b. Hanbel, VIII, 709-710 (VI, 351); Müslim, *Küsûf* 14-15; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 512; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 218; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 476).

Ahmed b. Saîd ed-Dârimî > Habbân > Vüheyb > Mansûr b. Abdurrahmân > Safiyye bint Şeybe > Esmâ. (Müslim, *Küsûf* 16).

²³ Bu isim Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'inde Abdulgaffâr olarak geçmektedir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 154.

Huceyn b. Müsennâ > Abdulazîz b. Ebî Seleme > Muhammed b. Münkedir > Esmâ. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 712 (VI, 352-353); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 203).

b) Hz. Âişe Rivâyeti

I) Kabirde fitneye uğranılacağına vahyedildiğinden söz eden rivâyetler

Nadr b. Şumeyl > Sâlih b. Ebî'l-Ahdar > Zührî > Urve > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 348).

Yezîd b. Hârûn > Süfyân b. Hüseyin > Zührî > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 465 (VI, 238)).

Ebû'l-Yemân > Şuayb > Zührî > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 140 (VI, 89); Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 195).

Osmân b. Ömer > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 488 (VI, 248); Ebû Avâne, *Müsned*, I, 427; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 197-198).

Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Müslim > Zührî > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 538 (VI, 271)).

Harun b. Saîd ve Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, Mesâcid 123; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 103-104).

Muhammed b. Musaffâ > Muhammed b. Harb > Zübeydî > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 379-380; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 32-33).

Hakem b. Nâfi' > Şuayb > Zührî > Urve > Âişe. (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, s. 246).

Süleyman b. Davud > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 662).

Ahmed b. Abdirrahmân > Abdullah b. Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 205).

II) Hz. Peygamber'in, insanların kabirde fitneye uğradıklarını gördüğünü bildiren rivâyetler

Ebû'n-Numan > Hammâd b. Zeyd > Yahya b. Saîd > Amra bint Abdirrahmân > Âişe. (Dârimî, Salât 187).

Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî > Süleyman b. Bilâl > Yahya b. Saîd > Amra bint Abdirrahmân > Âişe. (Müslim, Kûsûf 8; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 109-110, 516; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 152).

Abdullah b. Saîd el-Eşec > Ebû Hâlid > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 430).

İsmail el-Kâdî > Ali b. Medinî > Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 516).

Ömer b. Şebbe > Abdulvehhâb b. Abdilmecîd > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 516-517).

İbn Beşşâr ve İbn Vekî' > Abdulvehhâb > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 205).

Firyâbî > Muhammed b. Ubeyd > Hammâd b. Zeyd > Yahya b. Saîd > Urve > Âişe. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 292).

III) Kabir azabından söz eden fakat bunun vahiy kaynaklı olduğundan ya da Hz. Peygamber'in insanların kabirde fitneye uğradıklarını gördüğünden bahsetmeyen rivâyetler

Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Mâlik, Kûsûf 3; Buhârî, Kûsûf 7, 12; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 191; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 450-451, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 152; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 371-373).

Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Şâfiî, *Sünen*, s. 142-143; Humeydî, *Müsned*, I, 94; Nesâî, Cenâiz 115, İstiâze 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 451, *Ma'rife*, V, 133-134).

Yahya b. Saîd el-Kattân > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 63-64 (VI, 53); Nesâî, Kûsûf 12).

Muhammed b. Seleme > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Nesâî, Kûsûf 11, 22).

Ahmed b. Abdirrahmân > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, I, 206).

Abdullah b. Muhammed > Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yahya b. Saîd > Amra > Âişe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 81-82).

Ebû Muâviye > A'meş > Şakîk > Mesrûk > Âişe. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 50; Ahmed b. Hanbel, VIII, 42 (VI, 44-45); Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 662-663).

Cerîr b. Abdilhamîd > Mansûr b. Mu'temir > Ebû Vâil > Mesrûk > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 785; Buhârî, Daavât 37; Müslim, Mesâcid 125; Nesâî, Cenâiz 115, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 663; Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 195-196; Âcurrî, *Şeria*, s. 292; Lâlekâî, *Sünne*, II, 165).

Vekî' > A'meş > Ebû Vâil > Mesrûk > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 398 (VI, 205-206)).

Hennâd b. Serî > Ebû'l-Ahves > Eş'as > Ebû's-Şa'sâ > Mesrûk > Âişe. (Müslim, Mesâcid 126).

Yezîd b. Hârûn > İbn Ebî Zî'b > Muhammed b. Amr b. Atâ > Zekvân > Âişe. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 594-596; Ahmed b. Hanbel, VIII, 253-254 (VI, 139-140)).

Nasr b. Merzûk > Âdem b. Ebî İyâs ve Esed > İbn Ebî Zî'b > Muhammed b. Amr b. Atâ > Zekvân > Âişe. (Tahâvî, *Müşkil*, XIII, 197).

Muhammed b. Hüseyin > İbrahim b. Hâris > Yahya b. Abdillâh b. Ebî Bukeyr > İbn Ebî Zî'b > Muhammed b. Amr b. Atâ > Zekvân > Âişe. (İbn Mende, *İmân*, s. 576-577).

Muhammed b. Yakub > Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Yahya b. Abdillâh b. Ebî Bukeyr > İbn Ebî Zî'b > Muhammed b. Amr b. Atâ > Zekvân > Âişe. (İbn Mende, *İmân*, s. 576-577; Beyhakî, *İsbâtu azâbi'l-kabr*, s. 43-44).

IV) Kabir azabından söz etmeyen ve Hz. Peygamber'in cennet ve cehennemini gördüğünü bildiren rivâyetler

Muhammed b. Mukâtil > Abdullah b. Mübârek > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Amel fi's-salât* 11).

Muhammed b. Ebî Yakub > Hassân b. İbrahim > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Tefsîru Sûre* 5 (13)).

Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, *Küsûf* 3).

Muhammed b. Seleme > İbn Vehb > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, *Küsûf* 3; Nesâî, *Küsûf* 11, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 570-571; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 475).

Muhammed b. Hayyûye > Nuaym b. Hammâd > İbnu'l-Mübârek > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 515-516).

Hasan b. Süfyân > Hibbân b. Musa > İbnu'l-Mübârek > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 83).

Ali b. Ahmed > Ahmed b. Süleyman > Ca'fer b. Muhammed > Ahmed b. Hanbel > İbnu'l-Mübârek > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 375-376).

V) Sadece küsûf namazından söz eden ve kabir azabına değinmeyen rivâyetler

Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Mâlik, *Küsûf* 1; Şâfiî, *Sünen*, s. 139; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 96; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 120-121; Ahmed b. Hanbel, VIII, 307, 316 (VI, 164, 168); Buhârî, *Küsûf* 2, 13; Müslim, *Küsûf* 1, 2; Ebû Davud, *Salâtu'l-İstiskâ* 7; Nesâî, *Küsûf* 11, 23; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 73-74; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 681; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 515; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 88-90).

Ma'mer > Zührî > Urve > Âişe. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 96; Ahmed b. Hanbel, VIII, 315 (VI, 168); Buhârî, *Küsûf* 13; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 516).

Abdussamed > Süleyman b. Kesîr > Zührî > Urve > Âişe. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 113 (VI, 76)).

Yahya b. Bukeyr > Leys > Ukayl > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Küsûf* 4, *Bed'u'l-Halk* 4).

Ahmed b. Sâlih > Anbesa > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Küsûf* 4).

Saîd b. Ufeyr > Leys > Ukayl > Zührî > Urve > Âişe. (Buhârî, *Küsûf* 5).

Ebû't-Tâhir > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (Müslim, *Küsûf* 3).

Ahmed b. Amr > İbn Vehb > Yunus > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 152).

Amr b. Osmân > Velîd > Abdurrahmân b. Nemir > Zührî > Urve > Âişe. (Nesâî, *Küsûf* 21).

İbn Cüreyc > Atâ > Ubeyd b. Umeyr > Âişe. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 99; Müslim, *Küsûf* 6; Ebû Davud, *Salâtu'l-İstiskâ* 3; Nesâî, *Küsûf* 10).

RAMAZAN VE KURBÂN BAYRAMLARI

a) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Yezîd > Saîd b. Ebî Eyyûb > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl es-Sadeî > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 610-611 (II, 169); Bezzâr, *Müsned*, VI, 429).

Ebû'l-Esved > İbn Lehîa > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 140).

Yahya b. Musa ve Harun b. Abdillâh > Abdullah b. Yezîd > Saîd b. Ebî Eyyûb > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Ebû Davud, *Şehru Ramazân* 9).

Ubeydullâh b. Fedâle > Abdullah b. Mübârek > Saîd > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 16).

Muhammed b. Abdillâh b. Yezîd > Abdullah b. Yezîd > Saîd > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 180).

Harun b. Abdillâh > Abdullah b. Yezîd > Saîd b. Ebî Eyyûb > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Ebû Davud, *Dahâyâ* 1).

Kuteybe b. Yezîd b. Hâlid > İbn Vehb > Saîd > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Firyâbî, *Ahkâmu'l-ıydeyn*, s. 52-53).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > Saîd, Amr b. Hâris ve Abdullah b. Ayyâş > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Nesâî, *Dahâyâ* 2, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 52; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 453; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 187; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 442. Dârekutnî rivâyetinde Ayyâş b. Abbâs yerine hatalı olarak Ayyâş b. Ayyâş denilmiştir).

İbn Kuteybe > Yezîd b. Mevheb > İbn Vehb > Saîd > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 235-236).

Muhammed b. Sâlih ve Hasan b. Yakub > Serî b. Huzeyme > Abdullah b. Yezîd > Saîd b. Ebî Eyyûb > Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 135).

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > İbn Vehb > Amr b. Hâris ve Saîd b. Ebî Eyyûb > Abdullah b. Ayyâş b. Abbâs > İsa b. Hilâl > Abdullah b. Amr. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 148; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 442).

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

İbn Ebî Adî > Humeyd et-Tavîl > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 263 (III, 103)).

Sehl b. Yusuf ve Yezîd b. Harun > Humeyd > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 459 (III, 178)).

Muhammed b. Abdillâh > Humeyd > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 604 (III, 235); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 393, *Şuabu'l-îmân*, III, 341).

Affân > Hammâd > Humeyd > Enes. (Ahmed b. Hanbel, IV, 640 (III, 250)).

İsmail b. Ca'fer > Humeyd > Enes. (Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 173; Firyâbî, *Ahkâmu'l-ıydeyn*, s. 51; Nesâî, *Salâtu'l-ıydeyn* 1, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542).

Yezîd b. Harun > Humeyd > Enes. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 409; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 335; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 393).

Musa b. İsmail > Hammâd > Humeyd > Enes. (Ebû Davud, *Salât* 236; Hâkim, *Müstedrek*, I, 403).

İbn Ebî Şeybe > Sekafî > Humeyd > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 330).

Ali b. Ma'bed > Abdullah b. Bükeyr > Humeyd > Enes. (Tahâvî, *Müşkil*, I, 270, IV, 131-132).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Abdullah b. Bükeyr > Humeyd > Enes. (Beyhakî, *Ma'rîfe*, V, 48).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Amr > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Hişâm > Mervân b. Muâviye > Humeyd > Enes. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 393).

Ahmed b. Abdillâh es-Sâlihî > Muhammed b. Musa > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Hişâm b. Mellâs > Mervân b. Muâviye > Humeyd > Enes. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 292).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Muhammed b. Musa > Muhammed b. Yakub > Yahya b. Ebî Tâlib > Abdulvehhâb b. Atâ > Rebî' b. Sabîh > Hasan ve Humeyd > Enes. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 341, *Fezâilu'l-evkât*, s. 81).

HZ. PEYGAMBER'E SORULAN SORULARA VAHİYLE CEVAP VERİLMESİ

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

İbn Ebî Adî > Humeyd et-Tavîl > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 276 (III, 108)).

Yezîd b. Harun > Humeyd > Enes b. Mâlik. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 39; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 408-409; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 338; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 117-118).

Yakub b. İbrahim > Muhammed b. İshâk > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 277 (III, 109)).

İsmail b. İbrahim > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 490 (III, 189)).

Affân > Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik. (Ahmed b. Hanbel, IV, 692 (III, 271-272)).

Muhammed b. Selâm > Fezârî > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Buhârî, *Ehâdîsu'l-Enbiyâ* 1).

Hâmid b. Ömer > Bişr b. Mufaddal > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 51).

Abdullah b. Münîr > Abdullah b. Bekr > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3 (6); Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 372-373).

Hüdbe b. Hâlid > Hammâd b. Seleme > Sâbit > Enes b. Mâlik. (İbn Ebî Âsım, *Evâil*, s. 33).

İbrahim b. Haccâc > Hammâd > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik. (İbn Ebî Âsım, *Evâil*, s. 33; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 212-213).

Muhammed b. Müsennâ > Hâlid b. Hâris > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 154; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 70-71, VI, 286-287).

Muhammed b. Ma'mer > Ravh b. Eslem > Hammâd b. Seleme > Sâbit > Enes b. Mâlik. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 345).

İsmail b. Mes'ûd > Bişr b. Mufaddal > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 338-339).

Hasan b. Süfyân > Şeybân b. Ebî Şeybe > Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 442-443).

Ebû'l-Meymûn b. Râşid > Bekkâr b. Kuteybe > Ebû Vehb Abdullah b. Bekr es-Sehmî > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Temmâm, *Fevâid*, I, 100-101).

Ali b. Harun > Musa b. Harun > Şeybân b. Ferrûh > Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik. (Ebû Nuaym, *Delâilu'n-nübüvve*, II, 356-357).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Abdullah b. Bekr > Humeyd > Enes b. Mâlik. (Beyhakî, *Delâil*, II, 528-529).

b) Sevbân Rivâyeti

Hasan b. Ali el-Hulvânî > Ebû Tevbe Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ er-Rahabî > Sevbân. (Müslim, Hayz 34).

Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî > Yahya b. Hassân > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Müslim, Hayz 34).

Mahmud b. Hâlid > Mervân b. Muhammed > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 337-338).

İbrahim b. Saîd > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Bezzâr, *Müsned*, X, 112-113).

Ebû İsmail et-Tirmizî > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 151-152).

Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs > Muhammed b. Âmir > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 199-200).

Muhammed b. Abde > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 86).

Muhammed b. Abdillâh b. Abdisselam > Muhammed b. Halef > Ma'mer b. Ya'mer > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 440-441).

Ahmed b. Huleyd > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 145-146, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 361, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 109-110; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 502-503).

Hüseyn b. Hasan b. Eyyûb > Ebû Hâtîm er-Râzî > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 197-198).

Mükrem b. Ahmed > Ebû İsmail es-Sülemî > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 197-198).

Muhammed b. Hüseyn > Ebû Sehl b. Ziyâd > Abdülkerîm b. Heysem > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 261-262).

Yahya b. İbrahim > Ahmed b. Muhammed b. Abdûs > Osmân b. Saîd > Rebî' b. Nâfi' > Muâviye b. Sellâm > Zeyd b. Sellâm > Ebû Sellâm > Ebû Esmâ > Sevbân. (Beyhakî, *Delâil*, VI, 263-264).

HZ. PEYGAMBER'İN KAVMİ ARASINDA GEÇEN KONUŞMADAN HABERDAR EDİLMESİ

Süleyman b. Mugîra > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 743-744; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 401 (muhtasar), VII, 397; Ahmed b. Hanbel, III, 813-814 (II, 538); Müslim, Cihâd 84, 85; Ebû Davud, Menâsik 45; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 382-383; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 397-398; Tahâvî, *Meânî'l-âsâr*, III, 249-251; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 73-76; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 197-199, *Delâil*, V, 55-57).

Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 299-300).

Abdullah b. Abdîrrahmân ed-Dârimî > Yahya b. Hassân > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Müslim, Cihâd 86; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XI, 151-152).

Sagânî > Musa b. Davud > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 392-393).

Ebû Davud el-Harrânî ve Ebû Ümeyye > Muhammed b. Kesîr > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 392-393).

Kâsım b. Menî' > Hüdbe b. Hâlid > Sellâm b. Miskîn > Sâbit > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Dârekutnî, *Sünen*, III, 50-51).

Ali b. Abdillâh b. Mübeşşir > Ahmed b. Sinân > Musa b. Davud > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Rabâh > Ebû Hureyre. (Dârekutnî, *Sünen*, III, 51).

KUREYŞ'İN LANETLENMESİ

a) Amr b. Abese Rivâyeti

Ebû'l-Mugîra > Safvân b. Amr > Şureyh b. Ubeyd > Abdurrahmân b. Âiz el-Ezdî > Amr b. Abese es-Sülemî. (Ahmed b. Hanbel, VI, 575-576 (IV, 387); Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 89-90).

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem > İbn Vehb > Muâviye b. Sâlih > Abdurrahmân b. Âiz > Amr b. Abese. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 10-11).

Ebû Yusuf > Abdullah b. Yusuf > Yahya b. Hamza > İsa b. Süleym el-Ansî > Abdullah b. Cübeyr, Râşid b. Sa'd ve Şebîb el-Kilâî > Cübeyr b. Nüfeyr > Amr b. Abese. (Fesevî, *Ma'rife*, I, 152-153).

Muhammed b. Humeyd > Abdullah b. Yusuf > Yahya b. Hamza > İsa b. Süleym > Abdullah b. Cübeyr, Râşid b. Sa'd ve Şebîb > Cübeyr b. Nüfeyr > Amr b. Abese. (Tahâvî, *Müşkil*, II, 273-274).

b) Muâz b. Cebel Rivâyeti

Muhammed b. Abbâs > Seleme b. Şebib > Abdurrezzâk > Sevr b. Yezîd > Hâlid b. Ma'dân > Muâz b. Cebel. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 426-427).

KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE OKUNMASI

a) Übey b. Ka'b Rivâyeti

Affân > Hammâd b. Seleme > Humeyd et-Tavîl > Enes > Ubâde b. Sâmî > Übey b. Kab. (Ahmed b. Hanbel, VII, 79 (V, 114)).

Yezîd b. Harun > Humeyd > Enes > Übey. (Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 201; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 85-86; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 5; Şâî, *Müsned*, III, 320; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 11-12).

Yahya b. Saîd > Humeyd > Enes > Übey. (Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 201; Ahmed b. Hanbel, VII, 79, 96-97 (V, 114, 122); Nesâî, İftitâh 37, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 327).

Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî > Bişr b. Mufaddal > Humeyd > Enes > Übey. (Ahmed b. Hanbel, VII, 97 (V, 122)).

Süveyd b. Saîd > Mu'temir b. Süleyman > Humeyd > Enes > Übey. (Ahmed b. Hanbel, VII, 97 (V, 122)).

Muhamed b. Beşşâr > İbn Ebî Adi > Humeyd > Enes > Übey. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 30).

Ebû Küreyb > Muhammed b. Meymûn > Humeyd > Enes > Übey. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 30).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > Yahya b. Eyyûb > Humeyd > Enes > Übey. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 31).

İbrahim b. Merzûk > Abdullah b. Ebî Bekr es-Sehmî > Humeyd > Enes > Übey. (Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 121-122).

Şu'be > Hakem b. Uteybe > Mucâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 293; Ahmed b. Hanbel, VII, 108, 109 (V, 127-128); Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 274; Fâkihî, *Ahbârü Mekke*, V, 97-98 (Burada Mucâhid'in ismi düşürülmüştür); Ebû Davud, *Vitr* 22; Nesâî, İftitâh 37, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 326; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 34-35; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 233; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 125-126; Şâî, *Müsned*, III, 343-344; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 536-537, *Esmâ*, s. 344-345).

Muhammed b. Bişr > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 138, 319; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 273).

Yahya b. Saîd > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > İbn Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 107-108 (V, 127); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 234-235; İbn Batta, *İbâne*, II, 71).

Muhammed b. Süleyman > Hasan b. Muhammed > Ömer b. Sâlim > Sâlim el-Eftas > Zübeyd > İbn Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 109 (V, 128); Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 38).

Ca'fer b. Mihrân > Abdulvâris b. Saîd > Muhammed b. Cuhâde > Hakem > Mucâhid > İbn Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 110 (V, 128); Ebû Ya'lâ, *Mu'cem*, s. 166-167; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 13; Taberî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 149).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 110-111 (V, 128-129)).

Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr > Abdullah b. Nümeyr > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > İbn Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 273; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 503-505).

Ebû Küreyb > İbn Nümeyr > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 32).

Abdulhamîd b. Beyân > Muhammed b. Yezîd > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 32).

Ebû Küreyb > Muhammed b. Fudayl > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 33).

Ebû Küreyb > Vekî' > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 33-34).

Ebû Küreyb > Vekî' > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 33-34).

Ebû Küreyb > Abdullah (b. Nümeyr) > İbn Ebî Leylâ > Hakem > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 34).

Ahmed b. Muhammed et-Tûsî > Abdussamed > Abdulvâris b. Saîd > Muhammed b. Cuhâde > Hakem > Mucâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 34).

Yunus b. Abdila'lâ > İbn Vehb > Hişâm b. Sa'd > Ubeydullâh b. Ömer > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 36-37).

Muhammed b. Merzûk > Ebû Ma'mer > Abdullah b. Amr > Abdulvâris > Muhammed b. Cuhâde > Hakem b. Uteybe > Mucâhid > İbn Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 40-41).

Ebû'l-Abbâs el-Bırtî > Ebû Ma'mer > Abdulvâris > Muhammed b. Cuhâde > Hakem > Mücâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 234).

İbrahim b. Velîd > Muhammed b. Ömer b. Hafs > Abdulvâris > Muhammed b. Cuhâde > Hakem > Mücâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 234).

Abbâs ed-Dûrî > Ubeydullâh b. Musa > İbn Ebî Leylâ > Hakem ve İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Şâşî, *Müsned*, III, 342).

Ebû Yakub et-Tirmizî > Ebû Ma'mer > Abdulvâris b. Saîd > Muhammed b. Cuhâde > Hakem b. Uteybe > Mücâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Şâşî, *Müsned*, III, 345-346).

Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh > Ahmed b. Furat > Yahya b. Âdem > Kutbe b. Abdilazîz > A'meş > Bükeyr b. Ahnes > Mücâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 41).

Ebû Ya'lâ > Ebû Hayseme > Muhammed b. Ubeyd > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 14-16).

Ebû'l-Abbâs el-Cemmâl > Ebû Mes'ûd > Yahya b. Âdem > Kutbe > A'meş > Bükeyr el-Ahnes > Mücâhid > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b.²⁴ (Ebû's-Şeyh, *Tabakât*, IV, 353).

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh > Muhammed b. Yakub > Muhammed b. Abdilvehhâb ve Ali b. Hasan > Ya'lâ b. Ubeyd > İsmail b. Ebî Hâlid > Abdullah b. İsa > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Übey b. Ka'b. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 536).

Abdurrahmân b. Mehdî > Hemmâm b. Yahya > Katâde > Yahya b. Ya'mer > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 100-101 (V, 124)).

Behz > Hemmâm > Katâde > Yahya > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 101 (V, 124)).

Hüdbe b. Hâlid > Hemmâm > Katâde > Yahya > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 101 (V, 124); Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 122-123).

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Ubeydullâh b. Musa > İsrâîl > Ebû İshâk > Sugayr el-Abdî > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 101-102 (V, 124)).

Muhammed b. Ca'fer > Şerîk > Ebû İshâk > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ahmed b. Hanbel, VII, 102 (V, 125)).

Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî > Hemmâm > Katâde > Yahya > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Ebû Davud, *Vitr* 22).

Ebû Küreyb > Yahya b. Âdem > İsrâîl > Ebû İshâk > ismi belirtilmeyen bir kişi > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 29).

Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf > Ebû Saîd b. A'râbî > Hasan b. Muhammed > Affân > Hemmâm > Katâde > Yahya b. Ya'mer > Süleyman b. Surad > Übey b. Ka'b. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 537).

Âsım b. Ebî'n-Nücûd (Âsım b. Behdele) > Zir b. Hubeys > Übey b. Ka'b. (İbrahim b. Tahmân, *Meşyeha*, s. 172-173; Tayâlisî, *Müsned*, I, 284; Ahmed b. Hanbel, VII, 117-118 (V, 132); Şâşî, *Müsned*, III, 362; Tirmizî, *Kırâât* 9; Bezzâr, *Müsned*, VII, 311; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 31; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 14).

b) Huzeyfe Rivâyeti

Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeys > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 735-736 (V, 400); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 282).

Abdussamed > Hammâd b. Seleme > Âsım > Zir > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 748 (V, 405-406)).

Hüdbe b. Hâlid > Hammâd b. Seleme > Âsım > Zir > Huzeyfe. (Bezzâr, *Müsned*, VII, 310).

Ebû Ümeyye > Mnasur b. Sukayr > Hammâd > Âsım > Zir > Huzeyfe. (Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 110).

Vekî' > Süfyân > İbrahim b. Muhâcir > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 701 (V, 385)).

²⁴ Hadisin isnadında birkaç yerde önemli hatalar bulunmaktadır. Kutbe yerine Fıdne, Bükeyr yerine de Bekr yazılmıştır. Ayrıca Bükeyr b. Ahnes iki ayrı isim olarak okunmuş ve Bekr > Ahnes denilmiştir.

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân > İbrahim b. Muhâcir > Rib'î b. Hirâş > Huzeyfe. (Ahmed b. Hanbel, VII, 738 (V, 401)).

c) Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ > Ebû Bekr b. Ayyâş > Âsım b. Behdele > Zir b. Hubeys > İbn Mes'ûd. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 22-23).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Zührî > Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe > İbn Abbâs. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 219; Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 203; Ahmed b. Hanbel, I, 689, 766, 796 (I, 263-264, 299, 313); Buhârî, *Bed'ul-Halk* 6, *Fezâilu'l-Kur'ân* 5; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 272; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 27, 28; Ebû Avâne, *Müsne'd*, II, 235; Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 124-125; İbnu'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 559-560; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 35-36, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 485; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 335, *Şuabu'l-îmân*, II, 421; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 501).

e) Ebû Bekre Rivâyeti

Zeyd b. Hubâb > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd b. Cud'ân > Abdurrahmân b. Ebî Bekre > Ebû Bekre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 138; Bezzâr, *Müsne'd*, IX, 91; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 38).²⁵

Abdurrahmân b. Mehdî > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd b. Cud'ân > Abdurrahmân b. Ebî Bekre > Ebû Bekre. (Ahmed b. Hanbel, VI, 829 (V, 41)).

Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Abdurrahmân b. Ebî Bekre > Ebû Bekre. (Ahmed b. Hanbel, VI, 852-853 (V, 51); Tahâvî, *Müşkil*, VIII, 126-127; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 290).

HAYRIN ŞER GETİRMESİ

Süfyân b. Uyeyne > Muhammed b. Aclân > İyâz b. Abdillâh b. Sa'd > Ebû Saîd el-Hudrî. (Humeydî, *Müsne'd*, II, 325-326; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 84-85; Ahmed b. Hanbel, IV, 19 (III, 7); İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 371, XI, 576-577; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 311).

Yahya b. Yahya ve Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > İyâz b. Abdillâh > Ebû Saîd. (Müslim, *Zekât* 121; Râmehurmuzî, *Emsâl*, s. 43).

İsa b. Hammâd > Leys b. Sa'd > Saîd el-Makburî > İyâz b. Abdillâh > Ebû Saîd. (İbn Mâce, *Fiten* 18; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 20-22).

Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 96; İbnu'l-A'râbî, *Züh'd*, s. 81).

Hişâm b. Ebî Abdillâh ed-Destuvâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd. (Tayâlisî, *Müsne'd*, II, 568; Ahmed b. Hanbel, IV, 56 (III, 21); Buhârî, *Zekât* 47; Müslim, *Zekât* 123; Nesâî, *Zekât* 81, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 48; Ebû Ya'lâ, *Müsne'd*, I, 524-525; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 19-20; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 281, *Şuabu'l-îmân*, VII, 275, *Delâil*, VI, 528).

Yezîd b. Harun > Hişâm > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl b. Ebî Meymûne > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 56 (III, 21)).

Muhammed b. Sinân > Fuleyh > Hilâl > Atâ > Ebû Saîd el-Hudrî. (Buhârî, *Cihâd* 37).

İsmail b. Ebî Üveys > Mâlik b. Enes > Zeyd b. Eslem > Atâ > Ebû Saîd. (Buhârî, *Rikâk* 7).

Ebû't-Tâhir > İbn Vehb > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Atâ > Ebû Saîd. (Müslim, *Zekât* 122).

Mikdâm > Abdillâh b. Yusuf > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Atâ > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 341-342).

Ebû'l-Hüseyn b. Bîşrân > Ebû'l-Hasan el-Mısrî > Ubeydullâh b. Muhammed > İsmail b. Ebî Üveys > Mâlik b. Enes > Zeyd b. Eslem > Atâ > Ebû Saîd. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 274-275).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > İsmail b. İshâk > İsmail b. Ebî Üveys > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Atâ b. Yesâr > Ebû Saîd. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 274-275).

İshâk b. Muhammed b. Yusuf > Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh > İsmail b. İshâk > İsmail b. Ebî Üveys > Mâlik b. Enes > Zeyd b. Eslem > Atâ > Ebû Saîd. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 274-275).

²⁵ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* inde Ebû Bekre ve oğlunun ismi Ebû Bekr ve Abdurrahmân b. Ebî Bekr olarak kaydedilmiştir. Hadisin gerek bu isnadla gelen rivâyetlerinde gerekse de diğer rivâyetlerinde bu isimler Ebû Bekre ve Abdurrahmân b. Ebî Bekre olarak geçmektedir ki doğrusu da bu olmalıdır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 138.

İbn Selm > Abdurrahmân b. İbrahim > Velîd > Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr > Hilâl > Atâ > Ebû Saîd. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 22-23).

ARŞI TAŞIYAN MELEKLER

a) Câbir Rivâyeti

Ahmed b. Hafs b. Abdillâh > Hafs b. Abdillâh > İbrahim b. Tahmân > Musa b. Ukbe > Muhammed b. Münkedir > Câbir b. Abdillâh. (Ebû Davud, *Sünne* 18; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 465; Ebû's-Şeyh, *Azame*, III, 948-949; Beyhakî, *Esmâ*, s. 504; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 194-195).

Abdullah b. Hâlid > Saîd b. Muhammed > Ca'fer b. Ömer > Muhammed b. Aclân > Muhammed > Câbir ve İbn Abbâs. (Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 158).

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Amr en-Nâkîd > İshâk b. Mansûr > İsrâîl > Muâviye b. İshâk > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 503-504).

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Muhammed b. Davud b. Eslem > Ubeydullâh b. Abdillâh b. Münkedir > Abdullah b. Münkedir > Münkedir b. Muhammed > Muhammed b. Münkedir > Enes. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 36).

KOMŞU HAKKI

a) Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Ömer b. Muhammed b. Zeyd > Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 421 (II, 85); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 210).

Muhammed b. Minhâl > Yezîd b. Zurey' > Ömer b. Muhammed b. Zeyd > Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer. (Buhârî, *Edeb* 28, *el-Edebü'l-müfred*, s. 39; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 209-210; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 44; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 71).

Ubeydullâh b. Ömer > Yezîd b. Zurey' > Ömer b. Muhammed b. Zeyd > Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer. (Müslim, *Birr* 141; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 44).

Abdumelik b. Muhammed > Bündâr > Osmân b. Ömer b. Fâris > Şu'be > Ömer b. Muhammed b. Zeyd > Muhammed b. Zeyd > İbn Ömer. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 90. Bu rivâyette, Ömer b. Muhammed'in ismi hatalı olarak Vâkîd b. Muhammed b. Yezîd olarak verilmiştir).

b) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Süfyân b. Uyeyne > Beşîr b. Süleyman > Mücâhid b. Cebr > Abdullah b. Amr.²⁶ (İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 176; Humeydî, *Müsned*, II, 270-271; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 40; Ebû Davud, *Edeb* 122; Tirmizî, *Birr* 28).

Süfyân b. Uyeyne > Davud b. Şâbûr ve Beşîr b. Süleyman Ebû İsmail > Mücâhid > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 592 (II, 160); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 32).

Amr b. Ali > Ebû Kuteybe > Beşîr b. Süleyman > Mücâhid > İbn Amr. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 371).

Abbâs b. Abdillâh > Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî > Süfyân es-Sevrî > Zübeyd > Mücâhid > İbn Amr. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88-89).

Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn > Beşîr b. Süleyman > Mücâhid > İbn Amr. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 220; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 44; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 220; Beyhakî, *Âdâb*, s. 35-36).

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Yahya b. Ubeydillâh > Ubeydullâh b. Abdillâh b. Mevheb > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 170, *Zühed*, s. 222; Hennâd, *Zühed*, II, 503).

Şu'be > Davud b. Ferâhic > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 241; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 220; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, I, 190; Ahmed b. Hanbel, III, 88, 604-605, 752 (II, 259, 458, 514); Tahâvî, *Müşkil*, VII, 222; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 89; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 227-228; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 71).

²⁶ İbnu'l-Mübarek rivâyetinde Abdullah b. Amr yerine sehven Abdullah b. Ömer denmiştir. Humeydî rivâyetinde ise isnad Mücâhid b. Cebr > Muharrer b. Kays b. Sâib > İbn Amr denilerek verilmiştir. Buhârî ve Tirmizî rivâyetleri, Süfyân b. Uyeyne > Dâvud b. Şâbur ve Ebû İsmail > Mücâhid isnadı ile Abdullah b. Amr'dan gelmiştir.

Ebû Katan > Yunus b. Ebî İshâk > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 200 (II, 305)).

Vekî' > Yunus b. Ebî İshâk > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 570 (II, 445); İbn Mâce, Edeb 4).

İbn Ebî Davud > Yahya b. Sâlih > İsa b. Yunus > Yunus b. Ebî İshâk > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 221).

Ali b. Ma'bed > Şebâbe b. Sevvâr > Yunus b. Ebî İshâk > Mucâhid > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 221).

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Yahya b. Saîd el-Ensârî > Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Amra bint Abdurrahmân > Âişe. (Mâlik, (Şeybânî rivâyeti), s. 329; İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 180; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 220; Ahmed b. Hanbel, VIII, 61-62, 466 (VI, 52, 238); Buhârî, Edeb 28, *el-Edebü'l-müfred*, s. 39, 40; Müslim, *Birr* 140; İbn Mâce, Edeb 4; Ebû Davud, Edeb 122; Tirmizî, *Birr* 28; Tahâvî, *Müşkil*, VII, 217-219; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 226-227; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 450, VII, 44, VIII, 19; *Âdâb*, s. 30, 34).

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân > Zübeyd > Mucâhid > Âişe. (İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 179; Ahmed b. Hanbel, VIII, 357 (VI, 187)).

Muhammed b. Talha > Zübeyd > Mucâhid > Âişe. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 396-397; İshâk b. Rahuye, *Müsned*, III, 1005; Ahmed b. Hanbel, VIII, 144, 221 (VI, 91, 125); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 145; Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88).

Muhammed b. Huzeyme ve Fehd > Abdullah b. Sâlih > Leys > İbnu'l-Hâd > Ebû Bekr b. Muhammed > Amra > Âişe. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 219).

Ali b. Ma'bed > Mekki b. İbrahim > Abdullah b. Saîd > Ebû Bekr b. Muhammed > Amra > Âişe. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 219).

Sa'dân b. Yezîd > Ubeydullâh b. Musa > Süfyân > Zübeyd > Mucâhid > Âişe. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88).

Yakub b. İshâk > Ebû Bekr b. Ebî'l-Esved > Abdullah b. Saîd > Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr > Amra > Âişe. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 88).

Ahmed b. Ali > Amr b. Muhammed > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Hişâm b. Urve > Urve > Âişe. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 194).

Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdillâh > Kâsım b. Gânim > Ebû Abdillâh el-Büşencî > İsmail b. Seyf > Sekîne > Ümmü Hânî > Âişe. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 451).

e) Câbir Rivâyeti

Mahled b. Mâlik > Abdurrahmân b. Meğrâ > Fadl b. Mübeşşir > Câbir. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 44).

f) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Abdolvâris b. Abdissamed > Abdussamed > Muhammed b. Sâbit b. Eslem > Sâbit b. Eslem > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 311).

Sa'dân b. Nasr > Fühayr b. Ziyâd > Rebî' b. Sabîh > Yezîd b. Ebân er-Rakâşî > Enes b. Mâlik. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 87).

g) Ebû Ümâme el-Bâhilî Rivâyeti

Ahmed b. Ebî Yahya > Ahmed b. Muhammed b. Ömer > Ömer b. Yunus > Süleyman b. Ebî Süleyman > Yahya b. Ebî Kesîr > Şeddâd Ebû Ammâr > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 277).

Ca'fer el-Firyâbî > İshâk b. Râhûye > Bakiyye > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Ümâme. (Taberânî, *Müsnedü's-sâmiyyîn*, II, 8).

h) Zeyd b. Sâbit Rivâyeti

Ali b. Ma'bed > Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr > Yakub b. Abdurrahmân > Muttalib'in mevlası Amr b. Ebî Amr > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Zeyd b. Sâbit. (Tahâvî, *Müşkil*, VII, 220).

Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî > Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr > Yakub b. Abdurrahmân > Muttalib'in mevlası Amr b. Ebî Amr > Zeyd b. Sâbit. (Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 90).

Amr b. Ebî't-Tâhir > Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr > Yakub b. Abdurrahmân > Muttalib'in mevlası Amr b. Ebî Amr > Muttalib b. Abdillâh > Zeyd b. Sâbit. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 274).

Abdalmelik b. Yahya b. Bükeyr > Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr > Yakub b. Abdurrahmân > Muttalib'in mevlası Amr b. Ebî Amr > Muttalib b. Abdillâh > Zeyd b. Sâbit. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 351-352).

ŞEYTANLARA KARŞI DUA

a) Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

Abdullah b. Muhammed b. Esed > Hamza b. Muhammed b. Ali > Ahmed b. Şuayb > Muhammed b. Yahya b. Abdillâh > Saîd b. Ebî Meryem > Muhammed b. Ca'fer > Yahya b. Saîd el-Ensârî > Muhammed b. Abdurrahmân b. Sa'd > Ayyâş eş-Şâmî > Abdullah b. Mes'ûd. (İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 112-113. Nesâî de hadisi Muhammed b. Yahya b. Abdillâh'tan rivâyet etmiştir. Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 237).

Ahmed b. Muhammed b. Yahya b. Hamza > Muhammed b. Yahya > Yahya b. Hamza > Evzâî > İbrahim b. Tarîf > Yahya b. Saîd el-Ensârî > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > İbn Mes'ûd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 23, *Duâ*, s. 323).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Abdullah b. Musa > Ahmed b. Ali el-Hazzâz > Davud b. Mihran > Davud b. Abdurrahmân > Yahya b. Saîd > Abbâs denilen Şamlı birisi > İbn Mes'ûd. (Beyhakî, *Esmâ*, s. 388-389).

b) Abdurrahmân b. Hanbeş Rivâyeti

Affân b. Müslim > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh Yezîd b. Humejd > Abdurrahmân b. Hanbeş. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 51, VI, 80; Ahmed b. Hanbel, V, 327 (III, 419)).

Seyyâr b. Hâtîm el-Anezî > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > Abdurrahmân b. Hanbeş. (Ahmed b. Hanbel, V, 326-327 (III, 419)).

Abdullah b. Ebî'l-Esved > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > Abdurrahmân b. Hanbeş. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 248-249).

Ebû Saîd el-Kavârîrî > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > Abdurrahmân b. Hanbeş. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 56-57; İbnu's-Sünnî, *Amelu'l-yevm*, s. 226; İbn Kâni', *Mu'cem*, II, 173; Ezdî, *Mahzûn*, s. 122; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, IV, 1836-1837, *Delâil*, I, 191. İbnu's-Sünnî'nin, *Amelu'l-yevm*'inde Abdurrahmân b. Hanbeş yerine sehven Abdurrahmân b. Hanîs denmiştir).

Ebû'l-Hüseyn b. Kattân > Abdullah b. Ca'fer > Yakub b. Süfyân > Ali b. Abdillâh > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > İbn Hanbeş. (Beyhakî, *Delâil*, VII, 95).

Ebû Nasr b. Katâde ve Muhammed b. İbrahim el-Fârisî > Ebû Amr b. Matar > İbrahim b. Ali > Yahya b. Yahya > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > İbn Hanbeş. (Beyhakî, *Esmâ*, 41-42).

Muhammed b. İbrahim > Muhammed b. Ahmed b. Yahya > Muhammed b. Eyyûb > Ahmed b. Amr el-Bezzâr > İbrahim b. Merzûk > Ca'fer b. Süleyman > Ebû't-Teyyâh > İbn Hanbeş. (İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 114).

c) Ebû Eyyûb Rivâyeti

Hüseyn b. İshâk > Muhammed b. Humejd > Mihrân > Sa'lebe > A'meş > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ > Ebû Eyyûb. (Ebû Nuaym, *Târîhu İsfehân*, I, 289-290).

d) Hâlid b. Velîd Rivâyeti

Katâde > Ebû Râfî' > Hâlid b. Velîd. (Ma'mer, *Câmi'*, XI, 35; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 175).

Abdullah b. Nümeyr > Zekerîyya b. Ebî Zâide > Mus'ab > Yahya b. Ca'de > Hâlid b. Velîd. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 80).

Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme > Zekerîyya b. Yahya ed-Darîr > Şebâbe b. Sevvâr > Mugîra b. Müslim > Hişâm b. Hassân > Hâtîm > Hâlid b. Velîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 119).

Müseyyeb b. Vâdîh > Mu'temir b. Süleyman > Humejd et-Tavîl > Bekr b. Abdillâh el-Müzenî > Ebû'l-Âliye > Hâlid b. Velîd. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 151; İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, III, 241; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 13, *Duâ*, s. 332).

Ahmed b. Ebî'l-Abbâs > Ebû Bekr Muhammed b. Hanb > Yahya b. Ebî Tâlib > Abdulvehhâb > Hişâm b. Hassân > Hafsa bint Sîrîn > Ebû'l-Âliye > Hâlid b. Velîd. (Beyhakî *Delâil*, VII, 95-96).

EK 2

ABDEST VE NAMAZIN ÖĞRETİLMESİ

a) Zeyd b. Hârise Rivâyeti

Hasan b. Musa el-Eşyeb > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 155, *Müsned*, II, 176; Ahmed b. Hanbel, VI, 7 (IV, 161); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 118; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 45; İbn Abdilber, *Temhîd*, VIII, 56; Hâris rivâyetinde Zeyd b. Hârise'den söz edilmemiştir. Bk. Heysemî, *Buğye*, I, 210).

Kâmil b. Talha > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 45; İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1468; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 216; Dârekutnî, *Sünen*, I, 116-117).

İbrahim b. Ziyâd > Haccâc b. Muhammed > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (Bezzâr, *Müsned*, IV, 167).

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme > Ramâdî > Haccâc b. Muhammed > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, I, 243).

Yahya b. Muhammed b. Yahya > Esed b. Musa > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, I, 243).

Bekr b. Sehl > Abdullah b. Yusuf > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 216).

Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh > Ali b. Osmân b. Sâlih > Osmân b. Sâlih > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 426).

Ebû'l-Hasan b. Fadl > Abdullah b. Ca'fer > Yakub b. Süfyân > Abdullah b. Yusuf > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 250).

İbrahim b. Muhammed el-Firyâbî > Hassân b. Abdillâh > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbn Mâce, *Tahâre* 58).

Ebû'l-Hasan b. Seleme > Ebû Hâtım > İbn Lehîa > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve b. Zübeyr > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (İbn Mâce, *Tahâre* 58).

Ali b. Saîd er-Râzî > Muhammed b. Âsım er-Râzî > Saîd b. Şurabhîl > Leys b. Sa'd²⁷ > Ukayl b. Hâlid > Zührî > Urve > Üsâme b. Zeyd > Zeyd b. Hârise. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 73).

b) Üsâme b. Zeyd Rivâyeti

Heysem b. Hârice > Rişdîn b. Sa'd > Ukayl > Zührî > Urve > Üsâme b. Zeyd. (Ahmed b. Hanbel, VII, 284 (V, 203); Dârekutnî, *Sünen*, I, 117. Dârekutnî rivâyetinde isnad Rişdîn > Ukayl ve Kurre > Zührî denilerek aktarılmıştır).

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed > Ömer b. Şebbe > Ebû Ahmed ez-Zübeyrî > Hâlid b. İlyâs > Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Dârektunî, *Sünen*, I, 305).

Muhammed b. İsmail > Ebû Zur'a ed-Dimeşkî > Ebû Nuaym > Hâlid b. İlyâs > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Dârekutnî, *Sünen*, I, 305).

Nasr b. Ali ve Ahmed b. Ahmed b. Ebî Ubeydillâh > Ebû Kuteybe Selim b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (Tirmizî, *Tahâre* 38).

İbn Kahtabe > Hüseyin b. Seleme b. Ebî Kebşe > Ebû Kuteybe Selim b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 280).

Ebû Ya'lâ > İbrahim b. Ar'are > Selim b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (İbn Adî, *Kâmil*, II, 733).

İbn Ebî Isme > Abdullah b. Ömer > Selim b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (İbn Adî, *Kâmil*, II, 733).

²⁷ Bu isim burada Leys b. Saîd olarak geçmektedir. Ancak doğrusu eserin bir başka neşrinde geçtiği üzere Leys b. Sa'd olmalıdır. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (nşr. Târik b. Ivezillâh, Abdulhasan b. İbrahim), Dâru'l-Haremeyn, Kâhire 1995.

Abdullah b. Ca'fer b. Ahmed > İsmail b. Abdillâh > Abdullah b. Ömer > Selm b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (Ebû Nuaym, *Târîhu İsfehân*, II, 9).

Hüseyn b. Seleme > Ebû Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (İbn Mâce, *Tahâre* 58).

Muhammed b. Zekerîyya > Ebû Hureyre es-Sayrafi > Ebû Kuteybe Selm b. Kuteybe > Hasan b. Ali el-Hâşimî > Abdurrahmân el-A'rec > Ebû Hureyre. (Ukaylî, *Duafâ*, I, 254).

SAKALLARIN HİLALLENMESİ

a) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ali b. Ma'bed > Ebû'l-Melîh > Velîd b. Zevrân > Enes b. Mâlik. (Ebû Ubeyd, *Tahûr*, s. 346).

Ebû Tevbe Rebi' b. Nâfi' > Ebû'l-Melîh > Velîd b. Zevrân > Enes b. Mâlik. (Ebû Davud, *Tahâre* 57; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 90).

Abdulcabbâr b. Âsim > Ebû'l-Melîh > Velîd b. Zevrân > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 446).

Muhammed b. Sehl > İbn Fîl > Ebû Ca'fer b. Nüfeyl ve Saîd b. Hafs b. Amr > Ebû'l-Melîh > Velîd b. Zevrân > Enes b. Mâlik. (Temmmâm, *Fevâid*, I, 291).

Ubeydullâh b. Musa > Hallâd es-Saffâr > Yezîd er-Rakâşî > Enes. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 386).

İsmail b. Abdillâh ed-Dabbî > Davud b. Hammâd > Attâb b. Muhammed > İsa el-Ezrak > Matar el-Verrâk > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 189).

Muhammed b. Hişâm > Davud b. Hammâd > Attâb b. Muhammed > İsa el-Ezrak > Matar el-Verrâk > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 37).

Muhammed b. Fadl b. Câbir > İsmail b. Abdillâh b. Zürrâre > Ömer b. Zueyb > Sâbit el-Bünânî > Enes b. Mâlik. (Ukaylî, *Duafâ*, II, 902).

Vâsile b. Hasan > Kesîr b. Ubeyd > Muhammed b. Harb > Zübeydî > Zührî > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *Müsnedü's-sâmiyyîn*, III, 6).

Abdullah b. Muhammed b. Abbâs > Süleyman b. İshâk b. Süleyman > Ebû Hafs Ömer b. Hafs el-Abdî > Sâbit el-Bünânî > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 242).

Ali b. Hamşâz > Ubeyd b. Abdilvâhid > Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme > Muhammed b. Harb > Zübeydî > Zührî > Enes b. Mâlik. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 255).

Ali b. Hamşâz > Ubeyd b. Abdilvâhid > Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme > Mervân b. Muhammed > İbrahim b. Muhammed > Musa b. Ebî Âişe > Enes b. Mâlik. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 255).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Yakub > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Muâz b. Esed > Fadl b. Musa > Ebû Hamza es-Sükkerî > İbrahim es-Sâîğ > Ebû Hâlid > Enes b. Mâlik. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 90-91).

Ahmed b. Muhammed b. Ömer > Ahmed b. Seyyâr > Hilâl b. Feyyâz > Hâşim b. Saîd > Muhammed b. Ziyâd > Enes b. Mâlik. (İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2574).

İsmail b. Muhammed es-Saffâr > Musa b. Hasan en-Nesâî > Şâz b. Feyyâz > Hâşim b. Saîd > Muhammed b. Ziyâd > Enes b. Mâlik. (Hatîb, *Muvaddah*, II, 450-451).

Musa b. Abdillâh > Ali b. Ca'd > Sellâm et-Tavîl > Zeyd el-Ammî > Muâviye b. Kurra > Enes b. Mâlik. (İbn Adî, *Kâmil*, III, 1056).

Vekî' > Heysem > Hammâd > Yezîd b. Ebân > Enes. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 20, VII, 318).

b) İbn Abbâs Rivâyeti

Ahmed b. İbrahim > Süleyman b. Abdirrahmân > Sa'dân b. Yahya > Yusuf b. Abdillâh'ın azatlı kölesi Nâfi' > Muhammed b. Sîrîn > İbn Abbâs. (Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1412).

Ahmed b. İsmail > Şeybân b. Ferrûh > Ebû Hüzmüz Nâfi' b. Hüzmüz > Atâ > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 621).

Ali b. Yakub b. İbrahim > Muhammed b. İshâk b. Hureys > Süleyman b. Abdirrahmân > Sa'dân b. Yahya > Yusuf'un mevlası Nâfi' > Muhammed b. Sîrîn > İbn Abbâs. (Temmmâm, *Fevâid*, II, 290).

c) Ebû'd-Derdâ Rivâyeti

İshâk b. İbrahim el-Gazzî > Muhammed b. Ebî's-Serî > Mübeşşir b. İsmail > Temmmâm b. Necîh > Hasan el-Basrî > Ebû'd-Derdâ. (İbn Adî, *Kâmil*, II, 514).

MESTLER ÜZERİNE MESHİN EMREDİLMESİ

Muhammed b. Ubeyd > Bükeyr b. Âmir el-Becelî > Abdurrahmân b. Ebî Nu'm > Mugîra b. Şu'be. (Ahmed b. Hanbel, VI, 216 (IV, 246); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 408-409).

Vekî' > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Ahmed b. Hanbel, VI, 236 (IV, 253)).

Ahmed b. Yunus > Hasan b. Sâlih b. Hay > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Ebû Davud, Tahâre 60; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 116-117; İbn Adî, *Kâmil*, II, 466-467; Hâkim, *Müstedrek*, I, 275-276).

Ali b. Abdilazîz > Ebû Nuaym > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 116).

Ebû Husayn el-Kâdî > Yahya el-Hımmânî > Mendel b. Ali > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 117).

Abdullah b. Ahmed > Hallâd b. Yahya > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Ukaylî, *Duafâ*, I, 171).

Muhammed b. Ubeyd > Ebû Nuaym > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (Ukaylî, *Duafâ*, I, 171).

Ahmed b. Muhammed b. Saîd > Muhammed b. Münzir > Amr b. Osmân > Abdullah b. Râşid > Muhammed b. İshâk > Süfyân > Bükeyr b. Âmir > İbn Ebî Nu'm > Mugîra. (İbn Adî, *Kâmil*, II, 466).

NAMAZIN SEVDİRİLMESİ

Yunus b. Haccâc > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Yusuf b. Mihrân > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 649 (I, 245)).

Affân > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Yusuf b. Mihrân > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 671 (I, 255)).

Hasan b. Musa > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Yusuf b. Mihrân > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 759 (I, 296); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 222).

Ali b. Abdilazîz > Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Ali b. Zeyd > Yusuf b. Mihrân > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 132).

VİTİR NAMAZI

a) Abdullah b. Amr Rivâyeti

Yezîd b. Harun > Haccâc b. Ertâd > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (Ahmed b. Hanbel, II, 635, 689 (II, 180-181, 208)).

Ebû Hâlid el-Ahmer > Haccâc b. Ertâd > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92).

Müsennâ b. Sabbâh > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 617; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 684-685 (II, 205-206); Mervezî, *Vitr*, s. 26).

Abbâs b. Fadl > Hemmâm > Katâde > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (Heysemî, *Buğye*, I, 336. Ayrıca bk. Bûsırî, *İthâf*, III, 141).

Muhammed b. Mahled > Hamza b. Abbâs > Abdân > Ebû Hamza > Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî > Amr b. Şuayb > babası > dedesi. (Dârekutnî, *Sünen*, II, 21).

b) Amr b. Âs ve Ukbe b. Âmir Rivâyeti

Musa b. Harun > İshâk b. Râhûye > Süveyd b. Abdilazîz > Kurra b. Abdurrahmân > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdillâh > Amr b. Âs ve Ukbe b. Âmir. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-ewsat*, VI, 55; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 235).

c) Ebû Basra el-Gıfârî Rivâyeti

Ali b. İshâk > İbnu'l-Mübârek > Saîd b. Yezîd > İbn Hubeyre > Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî > Amr b. Âs > Ebû Basra el-Gıfârî. (Ahmed b. Hanbel, VII, 902 (VI, 7)).

Harun b. Kâmil > Nuaym b. Hammâd > İbnu'l-Mübârek > Saîd b. Yezîd > İbn Hubeyre > Ebû Temîm > Amr b. Âs > Ebû Basra el-Gıfârî. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 354-355).

Yahya b. İshâk > İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm > Amr b. Âs > Ebû Basra. (Ahmed b. Hanbel, VIII, 798 (VI, 397); İbn Kâni, *Mu'cem*, I, 150-151; Heysemî, *Buğye*, I, 336-337).

Yezîd b. Sinân > Saîd b. Ebî Meryem > İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm > Amr b. Âs > Ebû Basra. (Dûlâbî, *Künâ*, I, 115).

Ali b. Şeybe > Ebû Abdîrrahmân el-Mukriî > İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik > Amr b. Âs > Ebû Basra. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 353, *Meâni'l-âsâr*, I, 554).

Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa > İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm > Amr b. Âs > Ebû Basra. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 87-88).

Hüseyn b. İshâk > Yahya el-Himmânî > İbnu'l-Mübârek > Saîd b. Yezîd > Abdullah b. Hübeyre > Ebû Temîm > Ebû Basra. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 88).

Muhammed b. Yakub > Rebî' b. Süleyman > Esed b. Musa > İbn Lehîa > Abdullah b. Hubeyre > Ebû Temîm > Amr b. Âs > Ebû Basra. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 315).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

İbrahim b. Ahmed > Mansûr b. Ebî Müzâhim > Abdulhamîd > Nadr Ebû Ömer > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 359).

Hüseyn b. İsmail > Muhammed b. Halef > Ebû Yahya el-Himmânî > Abdulhamîd el-Himmânî > Nadr Ebû Ömer > İkrime > İbn Abbâs. (Dârekutnî, *Sünen*, II, 21).

e) Hârîce b. Huzâfe Rivâyeti

Yezîd b. Hârûn > Muhammed b. İshâk > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid ez-Zevfî > Abdullah b. Mürre²⁸ > Hârîce b. Huzâfe. (İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 188-189; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92; Mervezî, *Vitr*, s. 24-25; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 659).

Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre ez-Zevfî > Hârîce. (Dârimî, *Salât* 208; Ebû Davud, *Vitr* 1; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 356; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87; Hâkim, *Müstedrek*, I, 416).

Muhammed b. Rumh > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre ez-Zevfî > Hârîce. (İbn Mâce, *İkâmetu's-salât* 114).

Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Ebû Davud, *Vitr* 1; Tirmizî, *Vitr* 1; Hâkim, *Müstedrek*, I, 416; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 101).

Abdullah b. Süleyman > İsa b. Hammâd > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre ez-Zevfî > Hârîce. (Dârekutnî, *Sünen*, II, 20-21).

Yunus > İbn Vehb > İbn Lehîa ve Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Ebî Mürre > Abdullah b. Ebî Râşid > Hârîce. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 553. Hadisin isnadındaki ihtilaf muhtemelen baskıdan kaynaklanmıştır ve doğrusu Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre olmalıdır).

İbn Merzûk > Ebû'l-Velîd > Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 553).

Ebû Yezîd el-Karâtîsî > Abdullah b. Abdilhakem > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87).

Ömer b. Hafs > Âsım b. Ali > Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87).

Musa b. İsa > Ahmed b. Hâlid > Muhammed b. İshâk > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 87).

Ahmed b. Hasan, Ebû Zekerîyya b. Ebî İshâk ve Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî > Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakub > Bahr b. Nasr > İbn Vehb > İbn Lehîa ve Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Şeddâd²⁹ > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârîce. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 671).

Ali b. Abdilazîz > Ahmed b. Yunus > Ebû Şihâb > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Mürre³⁰ > Hârîce. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 169).

²⁸ Bu isim İbn Ebî Şeybe'nin isnadından düşmüştür.

²⁹ Matbu nüshada böyledir. Doğrusu Râşid olmalıdır.

³⁰ Bu isim, Muhammed b. İshak tariki gelen rivâyetlerde Abdullah b. Mürre olarak geçmektedir. Doğrusu Abdullah b. Ebî Mürre olmalıdır.

Yunus > İbn Vehb > İbn Lehîa ve Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid ez-Zevfî > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârice b. Huzâfe. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 355-356).

Muhammed b. Abdillâh el-Hâfız ve Muhammed b. Musa > Muhammed b. Yakub > Rebî' b. Süleyman > İbn Vehb > İbn Lehîa ve Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Abdullah b. Râşid > Abdullah b. Ebî Mürre > Hârice. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 658-659).

f) Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Abdân b. Ahmed > Abbâs b. Velîd > Mervân b. Muhammed > Muâviye b. Sellâm > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 100).

Ebû Abdillâh el-Hâfız > Ahmed b. Cenâh > Ömer b. Muhammed b. Büceyr > Abbâs b. Velîd > Mervân b. Muhammed > Muâviye b. Sellâm > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 659).

g) İbn Abbâs Rivâyeti

Ebû Bedr Şucâ b. Velîd > Ebû Cenâb Yahya b. Ebî Hayye el-Kelbî > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 616 (I, 231); Dârektunî, *Sünen*, II, 15; Hâkim, *Müstedrek*, I, 410; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 658, IX, 442-443. Ayrıca bk. Bûsri, *İthâf*, III, 141).

Ebû Bekr b. İshâk > Şucâ' > Ebû Cenâb > İkrime > İbn Abbâs. (Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 144).

Ahmed b. Muhammed b. Saîd > Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh > Vaddâh b. Yahya > Mendel b. Ali > Yahya b. Saîd > İkrime > İbn Abbâs. (İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 288).

Vekî' > İsrâîl > Câbir b. Yezîd el-Cu'fî > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 619 (I, 232); Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 144).

Vekî' > İsrâîl > Câbir > Ebû Ca'fer ve Atâ > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 622 (I, 234)).

Hâşim b. Kâsım > İsrâîl > Câbir > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 806 (I, 317)).

Esved b. Âmir > Şerîk > Câbir > İkrime > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 806 (I, 317)).

Ebû Nuaym > Hasan b. Sâlih > Câbir > İkrime > İbn Abbâs. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 202-203).

Muhammed b. Nadr > Mâlik b. İsmail > Kays b. Rebî' > Câbir > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 384).

Mahmûd b. Muhammed > Zekerîyya b. Yahya > Şerîk > Câbir > İkrime. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 384. Bu rivâyette İbn Abbâs zikredilmemiştir).

Ahmed b. Nadr > Hişâm b. Ammâr > Hammâd b. Abdurrahmân > Mubârek b. Ebî Hamza > İkrime > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 422).

h) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Abdullah b. Muhammed³¹ > Katâde > Enes. (Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 5).

Muhammed b. Hureym > Hişâm b. Hâlid > Mervân el-Fezârî > Abdullah b. Muharrer > Katâde > Enes. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1452).

Hasan b. Saîd b. Hasan b. Yusuf el-Merverûzî > dedesi > Abdullah b. Muharrer > Katâde > Enes. (Dârekutnî, *Sünen*, II, 15).

Muhammed b. İsa > Umeyr b. Mirdâs > Muhammed b. Bukeyr > Mervân b. Muâviye > Abdullah b. Muharrer > Katâde > Enes. (İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-hadîs*, s. 289).

i) Muâz b. Cebel Rivâyeti

Harun b. Ma'rûf > İbn Vehb > Yahya b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Zahr > Abdurrahmân b. Râfî' > Muâz b. Cebel. (Ahmed b. Hanbel, VII, 373 (V, 242)).

³¹ Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*inde hadisin ravisi Abdullah b. Muhammed olarak kaydedilmiştir. Ancak diğer tüm rivâyetlerde Abdullah b. Muharrer denilmiş olması ve Abdurrezzâk'ın Abdullah b. Muhammed'den bunun dışında başka rivâyetinin bulunmaması, ayrıca Abdullah b. Muharrer'den eserinde doğrudan kırk iki rivâyet almış olması, bu ravinin yanlışlıkla Abdullah b. Muhammed olarak kaydedildiğini ve doğrusunun Abdullah b. Muharrer olması gerektiğini göstermektedir.

SAVAŞ İÇİN AT BESLEMEK

Mâlik > Yahya b. Saîd. (Mâlik, Cihâd 47).

Yahya b. Saîd el-Kattân > Yahya b. Saîd el-Ensârî > Ensârdan bir kişi > Hz. Peygamber. (Bûsîrî, *İthâf*, VI, 292).

Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd > Muhammed b. Yesâr > Hz. Peygamber. (Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 168).

Cerîr b. Hâzim > Zübeyr b. Hırrît el-Ezdî > Nuaym b. Ebî Hind. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 592).

Ebû Bîşr > Ahmed b. Furât > Müslim b. İbrahim > Saîd b. Zeyd > Zübeyr b. Hırrît > Nuaym b. Ebî Hind > Urve b. Ca'd el-Bârikî. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 592).

Ali b. Abdilazîz > Haremî b. Hafs > Saîd b. Zeyd > Zübeyr b. Harîs³² > Nuaym b. Ebî Hind > Urve el-Bârikî. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 73).

HARBİN TAKTİK OLMASI

Muhammed b. Ca'fer, İsmail b. Musa es-Süddî ve Zekerîyya b. Yahya > Şerîk > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 377 (I, 90)).

Zekerîyya b. Yahya ve İshâk > Şerîk > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 235).

Kays > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 97).

Ubeydullâh b. Musa > İsrâîl > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 244; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 337. Ebû Avâne, Saîd b. Zî Huddân yerine Sa'd b. Zî Huddân demiştir).

İsmail b. Musa > Şerîk > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I, 401).

Ebû'l-Keravves > Esed b. Musa > İsrâîl > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 337).

Ebû Kılâbe > Ebû Huzeyfe > Süfyân es-Sevrî > Ebû İshâk es-Sebîî > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 337).

Abdurrahîm b. Süleyman > Zekerîyya > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 539).

Vekî' > Süfyân > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali'den dinleyen bir kişi > Ali. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 538-539).

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân > Ebû İshâk > Saîd b. Zî Huddân > Ali'den dinleyen bir kişi > Ali b. Ebî Tâlib. (Ahmed b. Hanbel, I, 377-378 (I, 90)).

EHL-İ BEYTİN FAZİLETİ

Ebû'n-Nadr Hâşim b. Kâsım > Muhammed b. Talha > A'meş > Atıyye b. Sa'd el-Avfî > Ebû Saîd el-Hudrî. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 194; Ahmed b. Hanbel, IV, 48 (III, 17)).

Bîşr b. Velîd > Muhammed b. Talha > A'meş > Atıyye b. Sa'd el-Avfî > Ebû Saîd el-Hudrî. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 397; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 440-441; Âcurrî, *Şerîa*, s. 616-617).

Ebû Bekr b. Ebî Davud > İshâk b. Bühlûl > İshâk b. Tabbâ' > Muhammed b. Talha > A'meş > Atıyye b. Sa'd el-Avfî > Ebû Saîd el-Hudrî. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 617).

Esved b. Âmir > Ebû İsrâîl İsmail b. Ebî İshâk > Atıyye > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 39 (III, 14)).

Abdullah b. Nümeyr > Abdumelik b. Ebî Süleyman > Atıyye > Ebû Saîd. (Ahmed b. Hanbel, IV, 69-70 (III, 26)).

Ubeydullâh > b. Musa > Ebû İsrâîl > Atıyye > Ebû Saîd. (Fesevî, *Ma'rife*, I, 296).

Ali b. Münzir > Muhammed b. Fudayl > A'meş > Atıyye > Ebû Saîd. (Tirmizî, *Menâkıb* 31).

Ali b. Meymûn > Saîd b. Seleme > Abdumelik > Atıyye > Ebû Saîd. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 610).

Ebû Bekr > Muhammed b. Bîşr > Zekerîyya b. Ebî Zâide > Atıyye > Ebû Saîd. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 610; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 443).

³² Bu ismin, Tayâlisî rivâyetinde de görüldüğü üzere Harîs değil Hırrît olması gerekmektedir. Burada ya müstensihlerden ya da baskıdan kaynaklanan bir hata ile Harîs denilmiştir.

Süfyân b. Vekî' > Muhammed b. Fudayl > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atıyye > Ebû Saîd. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 481).

Hasan b. Muhammed b. Mus'ab > Abbâd b. Yakub > Ebû Abdîrrahmân el-Mes'ûdî > Kesîr en-Nevvâ > Atıyye > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 131, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 327).

Hasan b. Müslim b. Tayyib > Abdulhamîd b. Subeyh > Yunus b. Erkam > Harun b. Sa'd > Atıyye > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 135).

Hamdân b. İbrahim > Yahya b. Hasan > Ebû Abdîrrahmân el-Mes'ûdî > Kesîr en-Nevvâ ve Ebû Meryem el-Ensârî > Atıyye > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 361).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Mincâb b. Hâris > Ali b. Müshir > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atıyye > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 196-197).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Abdurrahmân b. Sâlih > Sâlih b. Ebî'l-Esved > A'meş > Atıyye > Ebû Saîd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 197).

Muhammed b. Hüseyin b. Ca'fer > Abbâd b. Yakub > Ebû Abdîrrahmân el-Mes'ûdî > Kesîr en-Nevvâ > Atıyye > Ebû Saîd. (İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2087).

Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî > Ebû'l-Abbâs et-Taysefûnî > Ebû'l-Hasan et-Turâbî > Ebû Bekr el-Bistâmî > Ahmed b. Seyyâr el-Kuraşî > Hüseyin b. Hureys > Fadl b. Musa > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atıyye > Ebû Saîd. (Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 118-119).

Muhammed b. Osmân > Yahya b. Hasan b. Furât > Muhammed b. Ebî Hafs > Harun b. Sa'd > Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî > Ebû Saîd. (Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1478).

b) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Ca'fer b. Humeyd > Abdullah b. Bükeyr > Hakîm b. Cübeyr > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286-287).

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Ebû Suhayb Nadr b. Saîd > Abdullah b. Bükeyr > Hakîm b. Cübeyr > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286-287).

Muhammed b. Ahmed b. Hamdân > Hasan b. Süfyân > Nasr b. Abdîrrahmân > Zeyd b. Hasan el-Enmâtî > Ma'rûf b. Harrebûz > Ebû't-Tufeyl > Huzeyfe b. Esîd. (Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 355).

Ali b. Münzir > Muhammed b. Fudayl > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Zeyd b. Erkam. (Tirmizî, *Menâkıb* 31).

Yahya > Cerîr > Hasan b. Ubeydillâh > Ebû'd-Duhâ > Zeyd b. Erkam. (Fesevî, *Ma'rife*, I, 295).

Ahmed b. Yahya > Abdurrahmân b. Şerîk > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Fesevî, *Ma'rife*, I, 295).

Yusuf b. Musa > Cerîr b. Abdilhamîd > Hasan b. Ubeydillâh > Müslim b. Subeyh > Zeyd b. Erkam. (Bezzâr, *Müsned*, X, 232).

Ali b. Abdilazîz > Amr b. Avn > Hâlid b. Abdillâh > Hasan b. Ubeydillâh > Ebû'd-Duhâ > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 289).

Muâz b. Müsennâ > Ali b. Medinî > Cerîr b. Abdilhamîd > Hasan b. Ubeydillâh > Ebû'd-Duhâ > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 289).

Ebû Husayn el-Kâdî > Yahya el-Himmânî > Cerîr b. Abdilhamîd > Hasan b. Ubeydillâh > Ebû'd-Duhâ > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 289).

Muhammed b. Hüseyin > Muhammed b. Eyyûb > Yahya b. Mugîra > Cerîr b. Abdilhamîd > Hasan b. Abdillâh en-Nehaî > Müslim b. Subeyh > Zeyd b. Erkam. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 359).

Ebû Mes'ûd er-Râzî > Zeyd b. Avf > Ebû Avâne > A'meş > Habîb > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 610).

Muhammed b. Müsennâ > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > Süleyman el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 45-46, 130; Tahâvî, *Müşkil*, V, 18).

Muhammed b. Hayyân > Kesîr b. Yahya > Ebû Kesîr b. Yahya > Ebû Avâne ve Saîd b. Abdilkerîm > A'meş > Habîb > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286).

Ahmed b. Amr el-Katrânî > Muhammed b. Tufeyl > Şerîk > A'meş > Habîb > Ebû't-Tufeyl > Zeyd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286).

Ebû Husayn el-Kâdî > Yahya el-Himmânî > Şerîk > A'meş > Habîb > Ebû't-Tufeyl > Zeyd. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 286).

Ebû Bekr b. Ebî Davud > Muhammed b. Eş'as > Zeyd b. Avf > Ebû Avâne > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 618).

Muhammed b. Ahmed b. Temîm > Ebû Kılâbe Abdulmelik b. Muhammed > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 323).

Ebû Bekr Muhammed b. Bâlûye ve Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer > Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Ahmed b. Hanbel > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 323).

Ebû Nasr Ahmed b. Sehl > Sâlih b. Muhammed > Halef b. Sâlim > Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû't-Tufeyl > Zeyd b. Erkam. (Hâkim, *Müstedrek*, III, 323).

İsmail b. İbrahim (İbn Uleyye) > Ebû Hayyân > Yezîd b. Hayyân > Zeyd b. Erkam. (Ahmed b. Hanbel, VI, 524-525 (IV, 366-367); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36).

Muhammed b. Bekkâr > Hassân b. İbrahim > Saîd b. Mesrûk > Yezîd b. Hayyân > Zeyd. (Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36, 37).

İbn Ebî Şeybe ve Muhammed b. Fudayl > Ebû Hayyân > Yezîd b. Hayyân > Zeyd. (Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36).

İshâk b. İbrahim > Cerîr > Ebû Hayyân > Yezîd > Zeyd. (Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36).

Humeyd b. Mes'ade > Hassân b. İbrahim > Saîd b. Mesrûk > Yezîd b. Hayyân > Zeyd. (Bezzâr, *Müsned*, X, 231-232).

Ubeydullâh b. Osmân > Osmân b. Ca'fer > Yusuf b. Musa > Cerîr ve İbn Fudayl > Ebû Hayyân > Yezîd b. Hayyân > Zeyd. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 59).

Muhammed b. Abdillâh > Hasan b. Yakub > Muhammed b. Abdilvehhâb > Ca'fer b. Avn > Ebû Hayyân > Yezîd b. Hayyân > Zeyd. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 212).

HZ. OSMÂN'IN FAZİLETİ

a) Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Mervân Muhammed b. Osmân el-Osmânî > Osmân b. Hâlid > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre. (İbn Mâce, Mukaddime 11).

Muhammed b. Osmân > Osmân b. Hâlid > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Ebû'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, I, 515; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 591; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu Osmân*, s. 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 384-385; Âcurrî, *Şerîa*, s. 520; İbn Adî, *Kâmil*, V, 1822; İsmâîlî, *Mu'cem*, III, 790-791; Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3199; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 40).

b) İbn Abbâs Rivâyeti

Ahmed b. Abdilcabbâr > Hasan b. Hammâd > Ebû Abdillâh el-Vâsîfî > Umeyr b. İmran > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, I, 512; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu Osmân*, s. 168).

Hubâb b. Sâlih > Muhammed b. Harb > Umeyr b. İmrân > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 148, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 346).

Abdullah b. Muhammed b. Nâciye > Muhammed b. Harb > Umeyr b. İmrân > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 519).

Abdullah b. Abdilhamîd > Muhammed b. Harb > Umeyr b. İmrân > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (İbn Adî, *Kâmil*, V, 1725).

İbrahim b. İsmail b. Ferec > Muhammed b. Velîd > Umeyr b. İmran > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2289).

Muhammed b. Hüseyin el-Fârisî > Muhammed b. Bekkâr > Muhammed b. Velîd > Umeyr b. İmrân > İbn Cüeyc > Atâ > İbn Abbâs. (Lâlekâî, *Sünne*, II, 307).

Abdülkerîm b. Ravh > Ravh b. Anbese > Anbese b. Saîd > Ümmü Ayyâş. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 307-308; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 77, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 442; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 364).

Ebû Bekr b. Ebî Davud > İshâk b. Mansûr > Abdülkerîm b. Ravh > Ravh b. Anbese > Anbese b. Saîd > Ümmü Ayyâş > İbn Abbâs. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 519).

c) Isme b. Mâlik

Ahmed b. Rişdîn > Hâlid b. Abdisselâm > Fadl b. Muhtâr > Abdullah b. Mevheb > Isme b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 86).

d) Hz. Âişe Rivâyeti

Muhammed b. Muzaffer > Ahmed b. Muhammed b. Hafs > Muhammed b. Hafs > Yahya b. Saîd el-Attâr > İsmail b. Ayyâş > Evzâî > Zührî > Urve > Âişe. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3197).

Ebû Muhammed b. Tâvus ve Ebû Ya'lâ > Ebû'l-Kâsım b. Ebî'l-Alâ > Ebû Muhammed b. Ebî Nasr > Hayseme b. Süleyman > Davud b. Ahmed > Süleyman b. Seleme > Yusuf b. Sefer > Evzâî > Yunus b. Yezîd > Zührî > Urve > Âişe. (İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXIX, 41).

HZ. ALİ'NİN FAZİLETİ

a) Zeyd b. Erkam Rivâyeti

Muhammed b. Ca'fer > Avf b. Ebî Cemîle > Meymûn Ebû Abdillâh > Zeyd b. Erkam. (Ahmed b. Hanbel, VI, 530 (IV, 369); Tahâvî, *Müşkil*, IX, 189-190; Hâkim, *Müstedrek*, III, 338).

Muhammed b. Beşşâr > Ca'fer (Muhammed b. Ca'fer)³³ > Avf > Meymûn Ebû Abdillâh > Zeyd b. Erkam. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 118).

Ebû Musa > Ebû Ubeyde > Avf > Meymûn > Zeyd b. Erkam. (Harbî, *Garibu'l-hadis*, I, 163).

b) Berâ b. Âzib Rivâyeti

İbn İshâk > Hevze b. Halîfe > Avf > Meymûn > Berâ b. Âzib. (Rûyânî, *Müsne'd*, I, 167).

c) İbn Abbâs Rivâyeti

Abdullah b. Zeydân > Muhammed b. Hammâd > Hüseyin el-Eşkar > Ebû Abdirrahmân el-Mes'ûdî > Kesîr en-Nevvâ > Meymûn Ebû Abdillâh > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 96).

Muhammed b. Humejd er-Râzî > İbrahim b. Muhtâr > Şu'be > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Tirmizî, *Menâkıb* 20).

Muhammed b. Vehb > Miskîn b. Bukeyr > Şu'be > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 119; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 186).

Ali b. Hüseyin > Nüfeylî > Miskîn b. Bukeyr > Şu'be > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Ukaylî, *Duqâfâ*, IV, 1366).

Abdullah b. Hasan el-Harrânî > Ebû Ca'fer en-Nüfeylî > Miskîn b. Bukeyr > Şu'be > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 70; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 153).

Kâsım b. Zekerîyya > Muhammed b. Humejd > İbrahim b. Muhtâr > Şu'be > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (İbn Adî, *Kâmil*, VII, 2685).

Muhammed b. Müsennâ > Yahya b. Hammâd > Vaddâh Ebû Avâne > Ebû Belc Yahya b. Ebî Süleym > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 119; Tahâvî, *Müşkil*, IX, 187).

Fehd > Yahya b. Abdilhamîd > Ebû Avâne > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 187).

Muhammed b. Ahmed b. Hasan > Ebû Şuayb el-Harrânî > Yahya b. Abdilhamîd > Ebû Avâne > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 153).

Yahya b. Hammâd > Ebû Avâne > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 834-836 (I, 330-331); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 562-563; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 112-113; Âcurrî, *Şerîa*, s. 549-550; Hâkim, *Müstedrek*, III, 344-345).

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahya > Ebû Avâne > Ebû Belc > Amr b. Meymûn > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 836 (I, 331); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 69-70).

³³ Bu isim, *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Ca'fer olarak geçmektedir. Ancak Muhammed b. Beşşâr'ın Ca'fer isimli bir raviden aynı kaynaktan başka rivâyetini tespit edemedik. Muhtemelen burada Ca'fer ismi yanlış yazılmıştır ve doğrusu Muhammed b. Ca'fer olmalıdır. Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Ca'fer > Avf isnadı ile nakledilen bir başka rivâyet de [Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 178] bu kişinin Muhammed b. Ca'fer olması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca bir önceki rivâyetin Muhammed b. Ca'fer isnadı ile nakledildiği dikkat çekmektedir.

d) Sa'd b. Ebî Vakkâs Rivâyeti

Ahmed b. Yahya > Ali b. Kâdim > İsrâîl > Abdullah b. Şerîk > Hâris b. Mâlik > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 118-119).

Zekeriyya b. Yahya > Abdullah b. Ömer > Esbâd > Fıtr > Abdullah b. Şerîk > Abdullah b. Rukaym > Sa'd. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 119).

Yezîd b. Sinân > Abdullah b. Cerrâh > Zâfir b. Süleyman > İsrâîl b. Yûnus > Abdullah b. Şerîk > Hâris b. Sa'lebe > Sa'd. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 183-184).

Ahmed b. Şuayb > Ahmed b. Yahya es-Sûfî > Ali b. Kâdim > Fıtr b. Halîfe > Abdullah b. Şerîk > Abdullah b. Rukaym > Sa'd. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 184-185).

Haccâc > Fıtr > Abdullah b. Şerîk > Abdullah b. Rukaym > Sa'd b. Mâlik (Sa'd b. Ebî Vakkâs). (Ahmed b. Hanbel, I, 475 (I, 175)).

Ali b. Saîd er-Râzî > Süveyd b. Saîd > Muâviye b. Meysera > Hakem b. Uteybe > Mus'ab b. Sa'd > Sa'd b. Ebî Vakkâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 82).

e) İbn Ömer Rivâyeti

Eyyûb el-Vezzân > Urve b. Mervân > Ubeydullâh b. Amr > Zeyd b. Ebî Üneyse > Ebû İshâk > İbn Ömer. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 558).

Muhammed b. Ali b. Davud > Velîd b. Sâlih > Ubeydullâh b. Amr > Zeyd b. Ebî Üneyse > Ebû İshâk es-Sebî > Ayzâr > İbn Ömer. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 188).

İbrahim b. Merzûk > Ebû Âmir el-Akadî > Hişâm b. Sa'd > Amr b. Esîd > İbn Ömer. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 189).

Fehd b. Süleyman > Ebû Nuaym > Hişâm b. Sa'd > Amr b. Esîd > İbn Ömer. (Tahâvî, *Müşkil*, IX, 189).

Ali b. Muhammed b. Abdillâh > Muhammed b. Amr > Ahmed b. Velîd > Ebû Ahmed > Hişâm b. Sa'd > Amr b. Esîd > İbn Ömer. (Lâlekâî, *Sünne*, II, 323-324).

f) Câbir b. Semura Rivâyeti

İbrahim b. Nâile > İsmail b. Amr > Nâsîh b. Abdillâh > Simâk b. Harb > Câbir b. Semura. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 59-60).

g) Câbir b. Abdillâh Rivâyeti

Ahmed b. Muhammed b. Gâlib > Ebû Hafs b. Bişrân > Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer > Muhammed b. Mehdi el-Meymûnî > Abdulazîz b. Hattâb > Şu'be > Zeyd b. Ali > Muhammed b. Ali > Câbir b. Abdillâh. (Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VII, 205).

HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYN'İN FAZİLETİ

Zekeriyya b. Adî > Ubeydullâh b. Amr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 437 (I, 159)).

Muhammed b. Müsennâ > Ebû Âmir > Züheyr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali İbnu'l-Hanefiyye > Ali b. Ebî Tâlib. (Bezzâr, *Müsned*, II, 251).

İsa b. Sâlim > Ubeydullâh b. Amr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Ali > Ali. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 236).

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > İsmail b. Abdillâh b. Zürrâre > Ubeydullâh b. Amr > Abdullah b. Akîl > Muhammed b. Ali > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 226).

Ebû Bekr Ahmed b. Süleyman > Hilâl b. Alâ er-Rakkî > Alâ er-Rakkî > Ubeydullâh b. Amr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Akîl > Ali. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 201).

ASHABDAN BAZI KİMSELERİN FAZİLETİ

a) Büreyde Rivâyeti

Abdullah b. Nümeyr > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 624 (V, 351); Hâkim, *Müstedrek*, III, 342-343).

Esved b. Âmir > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 636 (V, 356); Rûyânî, *Müsned*, I, 20-21; Hâkim, *Müstedrek*, III, 342-343).

İsmail b. Musa ve Süveyd > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (İbn Mâce, *Mukaddime* 14; Tirmizî, *Menâkıb* 20; Âcurrî, *Şerîa*, s. 552).

Süveyd > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (İbn Mâce, Mukaddime 14).

Muhammed b. İshâk > Ubeydullâh b. Musa > Ebû Ahmed > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Rûyânî, *Müsned*, I, 21).

Nasr b. Ali ve Amr b. Ali > Ebû Ahmed > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Rûyânî, *Müsned*, I, 21).

Yahya b. Abdilhamîd el-Himmânî > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, II, 648; Âcurrî, *Şerîa*, s. 552).

Muhammed b. Tufeyl > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IX, 31).

Muhammed b. Müsennâ > Ebû Ahmed > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Bezzâr, *Müsned*, X, 284).

Ömer b. Eyyûb > Ubeydullâh b. Ömer el-Kavârîrî > Muhammed b. Abdillâh b. Zübeyr > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 552).

Habîb b. Hasan > İbrahim b. Abdillâh b. Eyyûb > Ali b. Şübrûme > Şerîk > Ebû Rebîa > İbn Büreyde > Büreyde. (Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 172).

Kâsım b. Ahmed b. Kâsım > Muhammed b. Hüseyin > Abbâd b. Yakub > Musa b. Umeyr > Ebû Rebîa el-İyâdî > Ebû Büreyde > Büreyde. (Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 190).

b) Hz. Ali Rivâyeti

Muhammed b. İbrahim b. Âmir > İbrahim b. Âmir > Âmir b. İbrahim > Nehşel b. Saîd > Dahhâk b. Müzâhim > A'meş > Bâzâm > Kanber > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 350).

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Süfyân b. Vekî' > Vekî' > Hasan b. Sâlih > Ebû Rebîa > Hasan > Enes. (Tirmizî, Menâkıb 33).

Nasr b. Abbâd > Ebû Ahmed > Hasan b. > Ebû Rebîa > Hasan > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 217).

Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr > Muhammed b. Bişr > Hasan b. Sâlih > Ebû Rebîa > Hasan > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 12-13).

Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe > Yahya b. Âdem > Hasan b. Sâlih > Ebû Rebîa > Hasan > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 13).

Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî > Ali b. Bahr > Seleme b. Fadl > İmrân et-Tâî > Enes. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 548).

Muhammed b. İshâk b. İbrahim > Ahmed b. Sehl > Ali b. Bahr > Seleme b. Fadl > İmrân et-Tâî > Enes. (Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 142).

Ahmed b. Mâlik el-Kuşeyrî > Ca'fer b. Süleyman > Nadr b. Humeyd > Sa'd el-İskâf > Muhammed b. Ali > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 139-140).

Hasan b. Ömer b. Şakîk > Ca'fer b. Süleyman > Nadr b. Humeyd > Sa'd el-İskâf > Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali > babası > dedesi ve Enes b. Mâlik. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 30).

KUR'ÂN'IN İNDİRİLİŞ SEBEBİ

Muhammed b. Yezîd el-Hızâmî > İshâk b. Süleyman > Amr b. Ebî Kays > Atâ b. Sâib > Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (Dârimî, Mukaddime 2).

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TERTİBİ

Esved b. Âmir > Hüreyim b. Süfyân > Leys b. Ebî Süleym > Şehr b. Havşeb > Osmân b. Ebî'l-Âs. (Ahmed b. Hanbel, VI, 149 (IV, 218)).

Ebû'n-Nadr > Abdulhamîd b. Behrâm > Şehr b. Havşeb > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 807 (I, 318); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, VII, 2298).

İsmail b. Ebân > Abdulhamîd b. Behrâm > Şehr > İbn Abbâs. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 191).

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Bekkâr > Abdulhamîd b. Behrâm > Şehr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 420, V, 191-192).

HADİSLERİ GİZLEYENLERİN ALLAH TEÂLÂ'NIN İNDİRDİKLERİNİ GİZLEMİŞ OLACAKLARI

Hüseyn b. Ebî's-Serî el-Askalânî > Halef b. Temîm > Abdullah b. Serî > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Mâce, Mukaddime 24).

Ebû Yahya Muhammed b. Abdîrrahîm > Halef b. Temîm > Abdullah b. Serî > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 437).

Muhammed b. İsmail > Halef b. Temîm > Abdullah b. Serî > Muhammed b. Münkedir > Câbir b. Abdillâh. (Ukaylî, *Duağâ*, II, 661-662).

Yahya b. Muhammed b. Sâid > Muhammed b. Abdîrrahîm, Muhammed b. Abdilmelik, Muhammed b. Eşkâb, Muhammed b. İshâk ve Abbâs b. Muhammed > Halef b. Temîm > Abdullah b. Serî > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528).

Ahmed b. Muhammed b. Bekr > Ahmed b. İshâk el-Bezzâz > Abdullah b. Serî > Anbese b. Abdîrrahmân > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (Ukaylî, *Duağâ*, II, 662).

Musa b. Numan > Abdullah b. Serî > Saîd b. Zekerîyya > Anbese > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528).

Muhammed b. Muâviye > Saîd b. Zekerîyya > Anbese > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528).

Hüseyn b. Hasan b. Süfyân > Ahmed b. Nasr > Abdullah b. Serî > Sâid b. Zekerîyya > Anbese > Muhammed b. Zâzân > Muhammed b. Münkedir > Câbir. (İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1528).

ŞERLİ BÖLGELER

a) Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

Ebû Âmir > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im > Cübeyr b. Mut'im. (Ahmed b. Hanbel, V, 727 (IV, 81)).

Âsım b. Ali > Kays b. Rebî' > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 391; Heysemî, *Buğye*, I, 486; Bûsîrî, *İthâf*, IV, 182).

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb > Abdûlmelik b. Amr > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 261; Bûsîrî, *İthâf*, IV, 182).

Hafs b. Ömer > Ebû Huzeyfe > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 391).

Ebû Bekr Ahmed b. Süleyman > Hilâl b. Alâ > Ebû Huzeyfe > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 190).

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Bâlûye > Musa b. Hasan b. Abbâd > Ebû Huzeyfe > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 190).

Muhammed b. Ahmed b. Hasan > Muhammed b. Abdîrrahîm > Abdân b. Osmân ve Sa'd b. Yezîd el-Ferrâ > Abdullah b. Mübârek > Amr b. Sâbit > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 190).

Ali b. Hamşâz > Muhammed b. Gâlib > Abdussamed b. Numan > Amr b. Sâbit > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 190).

Muhammed b. Sâlih b. Hânî ve İbrahim b. Isme > Serî b. Huzeyme > Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 141).

Ali b. Ahmed b. İbrahim > Hasan b. Muhammed b. Osmân > Yakub b. Süfyân > Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd > Züheyr > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr b. Mut'im. (Hatîb, *Fakîh*, II, 361).

Muhammed b. Müsennâ > Ebû Âmir > Züheyr b. Muâviye > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Muhammed b. Cübeyr > Cübeyr. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 352-353).

b) İbn Ömer Rivâyeti

Zühreir b. Harb > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib b. Disâr > İbn Ömer. (Heysemî, *Buğye*, I, 249-250; Bûsîrî, *İthâf*, II, 160).

Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib b. Disâr > İbn Ömer. (İbn Ebî Şeybe, *Arş*, s. 84-85; Âcurrî, *Ahlâku'l-ulemâ*, s. 129).

Ebû Hafs Ömer b. Muhammed > Ali b. Abdilazîz > İshâk b. İsmail > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib b. Disâr > İbn Ömer. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 190-191; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 92, VII, 81, *Esmâ*, s. 277-278).

Abdullah b. Muhammed b. Musa > Muhammed b. Eyyûb > Ali b. Hasan ve Yahya b. Mugîra > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib b. Disâr > İbn Ömer. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 141).

Ebû Nasr Muhammed b. Ali > Ebû Amr Muhammed b. Muhammed > Ahmed b. Nasr > İshâk b. İbrahim > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib > İbn Ömer. (Beyhakî, *Esmâ*, s. 277-278).

Abdurrahmân b. Yahya > Ömer b. Muhammed > İshâk b. İsmail > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib > İbn Ömer. (İbn Abdilber, *Câmi* ' , s. 310-311).

Ebû Halîfe Fadl b. Hubâb > Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî > Cerîr b. Abdilhamîd > Atâ b. Sâib > Muhârib > İbn Ömer. (İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 476; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 81).

c) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Muhammed b. Nûh > Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş > Ubeyd b. Vâkîd > Ammâr b. Umâre > Muhammed b. Abdillâh > Enes b. Mâlik. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 223).

Velîd b. Ebân > Ebû Hâtîm > Musa b. İsmail > Ali b. Ebî Sâre > Sâbit > Enes. (Ebû's-Şeyh, *Azame*, II, 671-672).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Velîd b. Ebân > İbrahim b. Ahmed b. Münehhal > Osmân b. Abdillâh el-Emevî > Mübeşşir b. İsmail > Ca'fer b. Burkân > Meymûn b. Mihrân > İbn Abbâs. (Ebû's-Şeyh, *Azame*, II, 674-675).

MÜZİK ALETLERİ VE İÇKİ

a) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ferec b. Fedâle el-Hımsî > Ali b. Yezîd > Kâsım b. Abdîrrahmân ed-Dımeşkî > Ebû Ümâme. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 635-636; Ahmed b. Hanbel, VII, 409, 433-434 (V, 257, 268); Ukaylî, *Duafâ*, III, 975; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 312; Bûsîrî, *İthâf*, V, 432).

Yezîd b. Harun > Muhammed b. Ubeydillâh el-Fezârî > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (Heysemî, *Buğye*, II, 770; İbn Abdilber, *Câmi* ' , s. 213-214; Bûsîrî, *İthâf*, V, 432-433. İbn Abdilber'in *Câmi* 'inde isnad yanlışlıkla Yezîd b. Ubeydillâh el-Fezârî olarak verilmiştir).

Muhammed b. Abbâs el-Müeddib > Davud b. Mihrân > Müşmeal b. Milhân > Muttarih b. Yezîd > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 312).

Abdulvâris b. Süfyân > Kâsım b. Asbağ > Ubeyd b. Abdilvâhid ve Muhammed b. İsmail > İbn Ebî Meryem > Yahya b. Eyyûb > Abdullah³⁴ b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (İbn Abdilber, *Câmi* ' , s. 214).

Ahmed b. Amr el-Hallâl > Muhammed b. Ebî Ömer el-Adenî > Süfyân > Muttarih b. Yezîd > Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Kâsım > Ebû Ümâme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 312).

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ebû Amr b. Hamdân > Hasan b. Süfyân > İbrahim b. Yakub > Saîd b. Ebî Meryem > İbrahim b. Süveyd > Hilâl b. Zeyd b. Yesâr > Enes b. Mâlik. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, I, 315).

CEBRAİL'İN ÖĞRETTİĞİ KELİMELER

Affân > Hammâd b. Seleme > Atâ b. Sâib > Sâib > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 314-315 (I, 106-107); İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 25).

Vâsıl b. Abdilâ'la > Muhammed b. Fudayl > Atâ b. Sâib > Sâib > Ali. (İbn Mâce, *Zühed* 11).

Yusuf b. Musa > Muhammed b. Fudayl > Atâ b. Sâib > Sâib > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, III, 9-10).

Süfyân es-Sevrî > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 233-234).

³⁴ Doğrusu Ubeydullâh olmalıdır.

Ma'mer > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 234; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 139-140).

Muhammed b. Fudayl > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 33).

Süfyân b. Uyeyne > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Humeydî, *Müsned*, I, 265-266).

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Ahmed b. Hanbel, II, 683 (II, 204-205)).

Hafs b. Ömer > Şu'be > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Ebû Davud, Edeb 99).

Yusuf b. Musa > Cerîr > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 384, 442).

Muhammed b. Ali b. Zeyd es-Sâîğ > Muhammed b. Yusuf > Ebû Kurre > Zem'a b. Sâlih > Ziyâd b. Sa'd > Ebân b. Sâlih > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 282-283; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 352).

Ebû Ya'lâ > Ebû Hayseme > Cerîr ve İbn Uleyye > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 354. Serrâc rivâyetinde sahâbî ravisi olarak Ubeydullâh denmiştir ki, doğrusu Abdullah b. Amr olmalıdır. Bk. Serrâc, *Müsned*, s. 221).

Fadl b. Hubâb > Abdullah b. Abdilvehhâb > Hammâd b. Zeyd > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 361-362).

İbrahim b. Merzûk > Ebû Âmir el-Akadî > Ebû Bekr en-Nehşelî > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Tahâvî, *Müşkil*, X, 283).

İbrahim b. Abdillâh b. Ma'dân > Ahmed b. Saîd > Abdullah b. Muhammed b. Mugîra > Mis'ar b. Kidâm > Atâ b. Sâib > Sâib > Abdullah b. Amr. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 183).

YALAN YERE YEMİN ETMEK

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Esved b. Âmir > Şerîk > Atâ b. Sâib > Ebû Yahya el-A'rec > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 760 (I, 296)).

Affân > Hammâd b. Seleme > Atâ > A'rec > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 666 (I, 253)).

Hâşim b. Kâsım > Şerîk > Atâ b. Sâib > A'rec > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 815 (I, 322)).

Hasan b. Musa > Hammâd b. Seleme > Atâ b. Sâib > A'rec > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 742, II, 385-386 (I, 288, II, 70); Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125).

Ebû Nasr > Abdulazîz > Hammâd b. Seleme > Ata > A'rec > İbn Abbâs. (Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125).

Musa b. İsmail > Hammâd > Atâ > A'rec > İbn Abbâs. (Ebû Davud, Eymân 13; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65).

Müsedded > Ebû'l-Ahvas > Ata > A'rec > İbn Abbâs. (Ebû Davud, Akdiye 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489).

Hennâd b. Serî > Ebû'l-Ahvas > Ata > A'rec > İbn Abbâs. (Ebû Davud, Akdiye 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489).

Muhammed b. İsmail b. Semura > Vekî' > Süfyân es-Sevrî > Atâ > A'rec > İbn Abbâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489; Tahâvî, *Müşkil*, I, 387-388).

Muhammed b. Yakub > Yahya b. Muhammed b. Yahya > Müsedded > Abdulvâris b. Saîd > Atâ > A'rec > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 25).

b) Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Atâ b. Sâib > Ebû'l-Bahterî Saîd b. Feyrûz > Abîde > Abdullah b. Zübeyr. (Ahmed b. Hanbel, V, 528 (IV, 3); Bezzâr, *Müsned*, VI, 135; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 489).

Ebû Seleme Yahya b. Halef > Hâlid b. Hâris > Şu'be > Atâ > Ebû'l-Bahterî > Abîde > İbnu'z-Zübeyr. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 111-112).

Ubeydullâh b. Muâz b. Muâz > Muâz b. Muâz > Şu'be > Atâ > Ebû'l-Bahterî > Ubeyd es-Selmânî > İbnu'z-Zübeyr. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 112. Bu rivâyette Abide yerine Ubeyd denmiştir ki, bunun bir baskı hatası olması muhtemeldir).

Yahya b. Habîb b. Arabî > Hâlid b. Hâris > Şu'be > Atâ > Ebû'l-Bahterî > Abîde b. Amr es-Selmânî > Abdullah b. Zübeyr. (Bezzâr, *Müsned*, VI, 135).

Ali b. Abdilazîz > Abdullah b. Abdilvehhâb > Hâlid b. Hâris > Şu'be > Atâ b. Sâib > Ebû'l-Bahterî > Abîde > İbnu'z-Zübeyr. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 14-15).

Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Muhammed b. Abdillâh es-Saffâr > Muâz b. Müsennâ > Müsennâ b. Muâz > Muâz b. Muâz > Şu'be > Atâ > Ebû'l-Bahterî > Abîde > İbnu'z-Zübeyr. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65).

Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Muhammed b. Abdillâh es-Saffâr > Ebû'l-Müsennâ > Abdurrahmân b. Mübârek > Hâlid b. Hâris > Şu'be > Atâ > Ebû'l-Bahterî > Abîde > İbnu'z-Zübeyr. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65).

c) İbn Ömer Rivâyeti

Affân > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Abdullah b. Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 382, 516 (II, 68, 127); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 135).

İbn Ebî Şeybe > Yahya b. Âdem > Hammâd > Sâbit > İbn Ömer. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 270; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 124).

Yezîd b. Sinân > Musa b. İsmail > Hammâd > Sâbit > İbn Ömer. (Tahâvî, *Müşkil*, I, 396).

Ebû Abdurrahmân es-Sülemî > Hasan b. Subeyh > Abdullah b. Şîreveyh > İshâk b. İbrahim > Yahya b. Âdem > Hammâd > Sâbit > İbn Ömer. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 66; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 124).

Hasan b. Musa > Hammâd > Sâbit > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 386 (II, 70)).

Abdussamed > Hammâd > Sâbit > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 496 (II, 118)).

d) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Müslim b. İbrahim > Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd > Sâbit > Enes. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 405; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125).

Müsedded > Hâris > Sâbit > Enes. (Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125).

Abdullah b. Sabbâh > Ravh b. Ubâde > Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd > Sâbit > Enes. (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 308).

Ebû'r-Rebî' > Hâris > Sâbit > Enes. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 198-199; Bûsîrî, *İthâf*, VII, 125).

İbrahim b. Muhammed > Müslim b. İbrahim > Hâris b. Ubeyd > Sâbit > Enes. (Ukaylî, *Duafâ*, I, 231-232).

Muhammed b. Ali b. Kâsım > Tâlût > Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd > Sâbit > Enes. (İbn Adî, *Kâmil*, II, 608).

Ahmed b. Ubeyd > Ali b. Abdillâh > Ahmed b. Sinân > Amr b. Avn > Ebû Kudâme > Sâbit > Enes. (Lâlekâî, *Sünne*, II, 137).

Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Muhammed b. Yakub > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Mâlik b. İsmail > Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd > Sâbit > Enes. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 65-66).

ÜMMETİN İHTİLÂFA DÜŞMESİ

Yakub b. İbrahim > İbrahim b. Sa'd > İbn İshâk > Muhammed b. Ka'b el-Kurazî > Hâris b. Abdillâh > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 279 (I, 91); Bezzâr, *Müsned*, III, 70; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 189-190).

Muhammed b. Yezîd er-Rifâî > Hüseyin el-Cu'fî > Hamza ez-Zeyyât > Ebû'l-Muhtâr et-Tâî > Hâris'in kardeşinin oğlu > Hâris > Ali. (Dârimî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 1).

Muhammed b. Alâ > Zekerîyya b. Adî > Muhammed b. Seleme > Ebû Sinân > Amr b. Mürre > Ebû'l-Bahterî > Hâris > Ali. (Dârimî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 1).

Abd b. Humeyd > Hüseyin b. Ali el-Cu'fî > Hamza ez-Zeyyât > Ebû'l-Muhtâr > Hâris'in kardeşinin oğlu > Hâris > Ali. (Tirmizî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 14).

Muhammed b. Ma'mer > Mâlik b. Suayr > Hamza ez-Zeyyât > Ebû'l-Muhtâr > Hâris'in kardeşinin oğlu > Hâris > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, III, 71-72).

EK 3

RÜKÛ VE SECDEDE KUR'ÂN OKUMAK

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Süfyân b. Uyeyne > Süleyman b. Suhaym > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed > Abdullâh b. Ma'bed b. Abbâs > İbn Abbâs. (Şâfiî, *Müsned*, s. 108, *Sünen*, s. 232-233; Humeydî, *Müsned*, I, 228; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 216-217; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 195; Ahmed b. Hanbel, I, 585 (I, 219); Dârimî, *Salât* 77; Müslim, *Salât* 207, 208; Ebû Davud, *Salât* 147; Nesâî, *Tatbîk* 8, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 218; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 398-399; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 61; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 303; Serrâc, *Müsned*, s. 86; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 384; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 156, 188-189; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 303; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 222, 227-228, XIII, 410; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 125, *Ma'rife*, II, 441, III, 29, *Delâil*, VII, 195-196; İbn Abdilber, *Temhid*, V, 56-57).

İbrahim b. Muhammed > Süleyman b. Suhaym > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed > Abdullâh b. Ma'bed > İbn Abbâs. (Şâfiî, *Müsned*, s. 104).

İsmail b. Ca'fer > Süleyman b. Suhaym > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed > Abdullâh b. Ma'bed > İbn Abbâs. (Dârimî, *Salât* 77; Müslim, *Salât* 208; Nesâî, *Tatbîk* 62, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 236, IV, 382; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 303; Serrâc, *Müsned*, s. 86; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 158; *Delâil*, VII, 196; Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 107).

Muhammed b. Yahya > Ebû Âsım > İbn Cüreyc > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed > Abdullâh b. Ma'bed > İbn Abbâs. (İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 329).

Ahmed b. Mansûr > Ebû Âsım > İbn Cüreyc > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed > Abdullâh b. Ma'bed > İbn Abbâs. (Serrâc, *Müsned*, s. 86).

İbrahim b. Abdillâh ve Ali b. Şuayb > Abdulmecîd b. Abdilazîz > İbn Cüreyc > İbrahim b. Abdillâh b. Ma'bed b. Abbâs > Abdullâh b. Ma'bed > İbn Abbâs. (Serrâc, *Müsned*, s. 86).

Amr b. Ali > Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Ebû Bekr b. Hafs > Abdullâh b. Huneyn > İbn Abbâs. (Müslim, *Salât* 214. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 70).

b) Hz. Ali Rivâyeti

İbn Müshir ve İbn Fudayl > Abdurrahmân b. İshâk > Numan b. Sa'd > Ali. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 224).

Süveyd b. Saîd > Ali b. Müshir > Abdurrahmân b. İshâk > Numan > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 429 (I, 155) Bu rivâyet, Abdullâh b. Ahmed'in ziyâdelerindendir).

Ebû Kâmil > Abdulvâhid b. Ziyâd > Abdurrahmân b. İshâk > Numan > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 278).

Mesrûk b. Merzubân > Yahya b. Zekeriyya > Abdurrahmân b. İshâk > Numan > Ali. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 208).

Ahmed b. Ebî Davud > Ubeydullâh b. Muhammed > Abdulvâhid b. Ziyâd > Abdurrahmân b. İshâk > Numan > Ali. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 302-303).

Ubeydullâh b. Ömer > Abdulvâhid b. Ziyâd > Abdurrahmân b. İshâk > Numan > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 427 (I, 155). (Bu rivâyet, Abdullâh'ın ziyâdelerindendir); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 157, 209).

TEŞEHHÜD

Temîm b. Muntasır > İshâk b. Yusuf > Şerîk b. Abdillâh > Ebû İshâk es-Sebîî > Ebû'l-Ahves Avf b. Mâlik > Abdullâh b. Mes'ûd. (Ebû Davud, *Salât* 177).

KORKU NAMAZI

a) Câbir Rivâyeti

Hişâm ed-Destuvâî > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 346; Ahmed b. Hanbel, V, 212 (III, 374); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 440; Beyhakî, *Ma'rife*, V, 29-30, *Delâil*, III, 367).

Harun b. Abdillâh > Esved b. Âmir > Züheyr b. Muâviye > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 388).

Ahmed b. Abdillâh b. Yunus > Züheyr > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn* 308; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 366).

İmrân b. Bekkâr > Yahya b. Sâlih > İbn Ayyâş > Ubeydullâh b. Ömer > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 439-440).

Ebû'd-Derdâ Abdullah b. Muhammed b. Eş'as > İbrahim b. Muhammed b. Abîde > Muhammed b. Abîde > Cerrâh b. Melîh > İbrahim b. Abdilhamîd > İbn Ebî Leylâ > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 227-228, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 370-371).

İbrahim b. Duhaym > Duhaym > Velîd b. Müslim > Saîd b. Beşîr > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 86).

Yunus b. Ubeyd > Hasan b. Ebî'l-Hasan > Câbir b. Abdillâh. (İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 177).

Abdulvâris > Eyyûb > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 177).

Ebû Davud el-Harrânî > Sehl b. Hammâd > Azre b. Sâbit > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507).

Amr b. Ali > Abdurrahmân > Süfyân > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1).

Ali b. Hasan > Abdullah b. Mübârek > Süfyân > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 30).

Yahya b. Saîd > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Atâ b. Ebî Rabah > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 78 (III, 319); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 366).

Muhammed b. Abdillâh b. Nümeir > Abdullah b. Nümeir > Abdulmelik > Atâ > Câbir. (Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 307).

Ali b. Hüseyin ve İsmail b. Mes'ûd > Hâlid > Abdulmelik > Atâ > Câbir. (Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1).

Ebû Küreyb > Muhammed b. Fudayl > Abdulmelik > Atâ > Câbir. (Serrâc, *Müsned*, s. 385).

Ammâr b. Racâ > Yezîd b. Harun > Abdulmelik > Atâ > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 505-506).

Muhammed b. Ca'fer Gunder > Şu'be > Hakem > Yezîd el-Fakîr > Câbir. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 214; Ahmed b. Hanbel, V, 21 (III, 298); İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 658; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 120).

Vekî' > Mes'ûdî ve Mis'ar b. Kidâm > Yezîd > Câbir. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215).

İbrahim b. Hasan > Haccâc b. Muhammed > Şu'be > Hakem > Yezîd > Câbir. (Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1).

Ahmed b. Mikdâm > Yezîd b. Zurey' > Abdurrahmân b. Abdillâh el-Mes'ûdî > Yezîd > Câbir. (Nesâî, *Salâtu'l-Havf* 1).

Muhammed b. Yahya > Muhammed b. Bekr > Şu'be > Hakem > Yezîd > Câbir. (İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 658).

Ahmed b. Abdillâh b. Ali > Ravh > Şu'be > Hakem ve Mis'ar > Yezîd > Câbir. (İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 658).

Ahmesî > İbn Affân > Yahya b. Fudayl > Hasan b. Sâlih > Süleyman b. Ebî İshâk > Yezîd > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 507).

Muhammed b. İsmail > Hüseyin b. Hasan > İbn Ebî Adî > Şu'be > Hakem > Yezîd > Câbir. (İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 29).

Ahmed b. Sinân > Amr b. Heysem > Mes'ûdî > Yezîd > Câbir. (İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, IV, 1053).

Hasan b. Ali > Amr b. Abdillâh > Muhammed b. Abdilvehhâb > Ca'fer b. Avn > Mes'ûdî > Yezîd > Câbir. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 373).

Abdulvâris b. Saîd > Yunus b. Ubeyd > Hasan b. Ebî'l-Hasan > Câbir. (İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 176-177).

İbn İshâk > Vehb b. Keysân > Câbir. (Buhârî, *Megâzî* 32 (Rivâyet, Buhârî'nin taliklerindendir)).

Affân > Ebân b. Yezîd > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Câbir. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 215; Ahmed b. Hanbel, V, 188-189 (III, 364); Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 311; Serrâc, *Müsned*, s. 386; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 139).

Abdullah b. Racâ > İmrân el-Kattân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Câbir. (Buhârî, *Megâzî* 32; Serrâc, *Müsned*, s. 386).

Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî > Yahya b. Hassân > Muâviye b. Sellâm > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Câbir. (Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 312).

İbn Ebî Davud > Musa b. İsmail > Ebân > Yahya b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Câbir. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 410).

İbn Huzeyme > Muhammed b. Abdilmelik > Ebû Avâne > Ebû Bişr > Süleyman b. Kays > Câbir. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 410).

Yezîd b. Sinân > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Süleyman el-Yeşkurî > Câbir. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 412-413).

Ebû Ya'îlâ > Şeyban b. Ferrûh > Ebû Avâne > Ebû Bişr > Süleyman b. Kays > Câbir. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 138-139).

b) Ebû Hureyre Rivâyeti

Abdussamed b. Abdilvâris > Saîd b. Ubeyd el-Hunâî > Abdullah b. Şakîk > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 772 (II, 522); Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 4; Nesâî, Salâtu'l-Havf 1; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 420-421; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 123-124).

Abdullah b. Yezîd Ebû Abdirrahmân el-Mukriî > Hayve ve İbn Lehîa > Ebû'l-Esved > Urve b. Zübeyr > Mervân b. Hakem > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 242-243 (II, 320); Ebû Davud, Salâtu's-Sefer 15; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, V, 35; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 408-409).

Abdullah b. Yezîd > Hayve > Ebû'l-Esved > Urve b. Zübeyr > Mervân b. Hakem > Ebû Hureyre. (Nesâî, Salâtu'l-Havf 1; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 663-664; Serrâc, *Müsned*, s. 391; Hâkim, *Müstedrek*, I, 449-450; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 373).

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme > Ahmed b. Ezher > Yakub b. İbrahim b. Sa'd > İbrahim b. Sa'd > İbn İshâk > Ebû'l-Esved Muhammed b. Abdirrahmân > Urve b. Zübeyr > Mervân b. Hakem > Ebû Hureyre. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 131-132).

ALLAH TEÂLÂ'NIN PEYGAMBER'İNİN DİLİ İLE HÜKMETMESİ

Hişâm b. Ebî Abdillâh > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân b. Abdillâh > Ebû Musa el-Eş'arî. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 271-272; Ahmed b. Hanbel, VI, 629-630 (IV, 409); Ebû Davud, Salât 177; Nesâî, Tatbîk, 101, Sehv 44, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 252-253, 379; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 357-358; Rûyânî, *Müsned*, I, 212; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 540-542; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 202).

Saîd b. Âmir > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Dârimî, Salât 71, 92).

Saîd b. Mansûr, Kuteybe b. Saîd ve Muhammed b. Abdilmelik > Ebû Avâne > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Müslim, Salât 62).

Ebû Kâmil > Ebû Avâne > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Müslim, Salât 62; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 63-64).

Amr b. Avn > Ebû Avâne > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Ebû Davud, Salât 177).

Amr b. Ali > Abdula'lâ > Saîd > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 63-64).

Yusuf b. Musa > Cerîr > Süleyman et-Teymî > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 65).

Ahmed b. Mikdâm > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman et-Teymî > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 66).

Muhammed b. Yahya el-Kuzâî > Sâlim b. Nûh > Ömer b. Âmir > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Bezzâr, *Müsned*, VIII, 66).

İsmail b. Mes'ûd > Hâlid > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Nesâî, Tatbîk 23, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 222-223).

Abbâs b. Velîd > Yezîd b. Zurey³⁵ > Saîd > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, VI, 195-196; Taberânî, *Duâ*, s. 189).

³⁵ İsnad burada Abbâs b. Velîd > Zeyd denilerek aktarılmıştır. Ancak doğrusunun Zeyd değil Yezîd olması gerekmektedir. Eserin bir başka yerinde (III, 133) Abbâs b. Velîd > Yezîd b. Zurey' > Saîd

Sa‘dân el-Bağdâdî > Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî > Saïd > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Rûyânî, *Müsned*, I, 221).

İbrahim b. Merzûk > Affân b. Müslim > Hemmâm, Ebû Avâne ve Ebân > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 308-309).

Ali b. Abdilazîz > Affân > Yezîd b. Zurey‘ > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Taberânî, *Duâ*, s. 189).

Muhammed b. Nadr > Hâlid b. Hidâş > Ebû Avâne > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Taberânî, *Duâ*, s. 189).

Heysem b. Hâlid > Saïd b. Mugîra > Fezârî > Süfyân es-Sevrî > Süleyman et-Teymî > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Taberânî, *Duâ*, s. 189).

İbn Ebî Şeybe > Ebû Üsâme > Saïd > Katâde > Yunus > Hittân > Ebû Musa. (Müslim, Salât 63).

Ebû Gassân el-Mismaî > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Yunus > Hittân > Ebû Musa. (Müslim, Salât 63).

İshâk b. İbrahim > Cerîr > Süleyman et-Teymî > Katâde > Yunus > Hittân > Ebû Musa. (Müslim, Salât 63).

Ma‘mer > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ebû Musa. (Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 166, 201-202; Ahmed b. Hanbel, VI, 592 (IV, 394); Müslim, Salât 64; Taberânî, *Duâ*, s. 189).

REMEL

Affân > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 746-747 (I, 290)).

Yunus > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 756-757 (I, 294)).

Müsedded > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ebû Davud, Menâsik 50).

Muhammed b. Süleyman > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb es-Sahtiyânî > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Nesâî, Menâsik 155, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 405).

Süreyc ve Yunus > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 782 (I, 306)).

Ravh > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 927 (I, 373)).

Süleyman b. Harb > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Sa‘d, *Tabakât*, II, 122-123; Buhârî, Hac 55, Megâzî, 44; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 153-154; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 250; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 133).

Ebû'r-Rebî‘ ez-Zehrânî > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Müslim, Hac 240).

Nasr b. Merzûk > Esed > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1288).

İbrahim b. Merzûk > Hayyân b. Hilâl > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 153-154).

Ebû'l-Hasan el-Mukri‘ > Hasan b. Muhammed b. İshâk > Yusuf b. Yakub > Ebû'r-Rebî‘ > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 133).

Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Muhammed b. Yakub > Yahya b. Muhammed b. Yahya ve Ahmed b. Nadr > Ebû'r-Rebî‘ > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Saïd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 133).

Yahya b. Ebî Bükeyr > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 611 (I, 229)).

İbn Merzûk > Haccâc b. Nudayr > Fıtr > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 250).

denilmiş olması da bu görüşü desteklemektedir. Taberânî'nin aynı isnadla gelen rivâyetinde de Yezîd b. Zurey‘ denmiştir.

Ali b. Abdilazîz > Ebû Nuaym > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187).

Bişr b. Musa > Hallâd b. Yahya > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187).

Hammâd b. Seleme > Ebû Âsım el-Ganevî > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Tayâlisî, *Müsned*, III, 126-127; Ahmed b. Hanbel, I, 762-763, 926-927 (I, 297-298, 372-373); Ebû Davud, Menâsik 50; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 249; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187-188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 163, 250-251, *Şuabu'l-îmân*, III, 464-465, *Delâil*, IV, 326-327).

Süfyan b. Uyeyne > İbn Ebî Hüseyin ve Fıtr > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Humejdî, *Müsned*, I, 237; Müslim, Hac 238; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 160; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 119; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187).

Muhammed b. Ubeyd > Fıtr > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 621 (I, 233)).

Muhammed b. Sabbâh > İsmail b. Zekeriyya > Abdullah b. Osmân > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 779 (I, 305)).

Ebû Kâmil > Abdulvâhid b. Ziyâd > Cüreyrî > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Müslim, Hac 237; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 153-154; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 162-163).

Muhammed b. Müsennâ > Yezîd b. Harun > Cüreyrî > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Müslim, Hac 237; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 132-133).

Ebû Halîfe > Müsedded > Abdullah b. Davud > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 150-151).

Ali b. Abdilazîz > Ebû Nuaym > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187).

Bişr b. Musa > Hallâd b. Yahya > Fıtr b. Halîfe > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 187).

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe > Muhammed b. İmrân > İmrân b. Ebî Leyla > İbn Ebî Leyla > Abdulkerîm > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 188).

Ali b. Muhammed > Hasan b. Muhammed b. İshâk > Yusuf b. Yakub > Muhammed b. Ebî Bekr > Yezîd b. Harun > Cüreyrî > Ebû't-Tufeyl > İbn Abbâs. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 132-133).

Yahya b. Abbâd > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 122-123).

Muhammed b. Nadr el-Ezdî > Muâviye b. Amr > Mufaddal b. Sadaka > İsmail b. Müslim > Atâ > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 14-15).

BEDİR ESİRLERİ

Ebû Ubeyde b. Ebî's-Sefer ve Mahmûd b. Gaylân > Ebû Davud el-Hafri > Yahya b. Zekeriyya > Süfyan b. Saîd es-Sevri > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali b. Ebî Tâlib. (Tirmizî, Siyer 18).

Rızkullâh b. Musa > Ebû Davud el-Hafri > Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide > Süfyan es-Sevri > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali b. Ebî Tâlib. (Bezzâr, *Müsned*, II, 176; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 118).

Muhammed b. Râfi' > Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide > Süfyan es-Sevri > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali b. Ebî Tâlib. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 200).

Ma'mer > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde. (Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 209-210).

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > Hişâm b. Hassân > İbn Sîrîn > Abîde. (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 22).

Abdurrahîm b. Süleyman > Eş'as > İbn Sîrîn > Abîde. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 358).

Kâsım > Hüseyin > İsmail > İbn Avn > Muhammed > Abîde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 219-220).

Haccâc > Cerîr > Muhammed > Abîde > Ali. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 219-220).

Yakub b. İbrahim > İbn Uleyye > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 219).

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yakub eş-Şeybânî > Ebû Zekeriyya Yahya b. Muhammed b. Yahya > İbrahim b. Muhammed b. Ar'are > Ezher b. Sa'd > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde³⁶ > Ali. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 262; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 522-523, *es-Sünenü's-suğrâ*, II, 423-424).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Ahmed b. Hasan > Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakub > İbrahim b. Muhammed b. Ar'are > Ezher > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Beyhakî, *Delâil*, III, 139-140).

Ebû Abdillâh el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Amr > Muhammed b. Yakub > İbrahim b. Süleyman > İbrahim b. Muhammed b. Ar'are > Ezher > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 116).

Ebû'l-Hüseyn b. Bişrân > Ali b. Muhammed el-Mısırî > Ahmed b. İshâk b. Sâlih > İbrahim b. Muhammed b. Ar'are > Ezher > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 116).

İSLÂMİ KABUL EDENE KADAR İNSANLARLA SAVAŞMAK

İsrâîl b. Yunus > Simâk b. Harb > Numan b. Sâlim > (sahâbeden) bir kişi. (Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 163; Nesâî, *Tahrîmu'd-Dem 1*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 283).

Ahmed b. Süleyman > Hasan b. Muhammed b. A'yen > Züheyr > Simâk > Numan b. Sâlim > Evs b. Ebî Evs. (Nesâî, *Tahrîmu'd-dem 1*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 283).

Ebû Avâne > Simâk > Numan b. Sâlim > Evs b. Ebî Evs. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 64; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 166; Busîrî, *İthâf*, I, 137).

Şu'be > Numan b. Sâlim > Evs b. Ebî Evs. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 622; Dârimî, *Siyer* 10; Ahmed b. Hanbel, V, 542 (IV, 8); Nesâî, *Tahrîmu'd-Dem 1*; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 165-166).

Muhammed b. Amr b. Hâlid > Amr b. Hâlid > Züheyr > Simâk b. Harb > Numan b. Sâlim > Evs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 166).

Abdullah b. Bekr es-Sehmî > Hâtîm b. Ebî Sagîra > Numan b. Sâlim > Amr b. Evs > Evs.³⁷ (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 556, VI, 480; Ahmed b. Hanbel, V, 543 (IV, 8-9); Nesâî, *Tahrîmu'd-Dem 1*; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 115; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 166).

HARİCİLERİ ÖLDÜRENLERE ALLAH TEÂLÂ'NIN VAADİ

İsmail b. İbrahim (İbn Uleyye) > Eyyûb es-Sahtiyânî > Muhammed b. Sîrîn > Abîde > Ali. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552; Ahmed b. Hanbel, I, 259 (I, 83); Müslim, *Zekât* 155; İbn Mâce, *Mukaddime*, 12; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 397; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 231-232).

Ma'mer > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 149).

Saîd b. Abdîrrahmân > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 94).

Vekî' > Cerîr b. Hâzîm ve Ebû Amr b. Alâ > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ahmed b. Hanbel, 288-289 (I, 95)).

Muhammed b. Ebî Bekr > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb ve Hişâm > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 329, 350 (I, 113, 122)).

Yezîd > Hişâm > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 402 (I, 144)).

Ubeydullâh b. Ömer > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 349 (I, 121); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 230).

İbn Ebî Adî > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 427-428 (I, 155); Müslim, *Zekât* 155).

³⁶ Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde rivâyetin Muhammed b. Avn > Ali isnadı ile geldiği görülmekte ise de, bunun müstensihlerden veya baskıdan kaynaklanan bir hata olduğu açıktır. Aynı hata hadisi Hâkim'den rivâyet eden Beyhakî'nin *es-Sünenü's-suğrâ*'sında da bulunmaktadır. Fakat Beyhakî'nin diğer iki eseri *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Delâilu'n-nübüvve*'de yine Hâkim'den gelen rivâyetle Muhammed > Abîde denilmiştir. Hadisin diğer rivâyetleri göz önüne alındığında doğrusunun bu olduğu ortaya çıkmaktadır.

³⁷ Tahâvî rivâyetinde isnad yanlışlıkla Numan b. Amr b. Evs > Evs denilerek verilmiştir. Taberânî ise, hadisi İbn Ebî Şeybe'den Hâtîm > Simâk > Numan > Amr b. Evs > Evs isnadı ile nakletmiştir ve burada Simâk yanlışlıkla isnada dahil edilmiştir.

- 27). Muhammed b. İsa > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ebû Davud, *Sünne* 27).
- Ebû Musa > Abdulvehhâb > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 297).
- Muhammed b. Müsennâ > Abdulvehhâb > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 170).
- Müemmel b. Hişâm > İsmail b. İbrahim > Eyyûb > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 171).
- Amr b. Ali ve Muhammed b. Beşşar > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 171).
- Fadl b. Yakub > Hasan b. Bilâl > Mübârek b. Fedâle > Yunus b. Ubeyd > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 172).
- Muhammed b. Mirdâs > Abdullah b. İsa > Yunus b. Ubeyd > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 172).
- Abdullah b. Sabbâh > Mu'temir b. Süleyman > Avf > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 172).
- Yusuf b. Musa > Vekî' > Yezîd b. İbrahim > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 172).
- Muhammed b. Abdurrahîm > Şebâbe b. Sevvâr > Ebû Amr b. Alâ > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 172-173).
- Muhammed b. Leys > Abdurrahmân b. Ebî Bekr > Cerîr b. Hâzim > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 173).
- Muhammed b. Müsennâ > İbn Ebî Adî > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Bezzâr, *Müsned*, II, 173).
- İsmail b. Mes'ûd > Mu'temir b. Süleyman > Avf > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 165).
- Ubeydullâh b. Ömer > Yezîd b. Zurey' > Avf > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 229-230).
- Ubeydullâh b. Ömer > Hâlid b. Hâris > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 231).
- Muhammed b. Saîd el-Mervezî > Selm b. Cünâde > Vekî' > Cerîr b. Hâzim ve Ebû Amr b. Alâ > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 386).
- Ebû Müslim > Abdurrahmân b. Hammâd > İbn Avn > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 51).
- Ahmed b. Muallâ > Hişâm b. Ammâr > Muhammed b. Şuayb > Saîd b. Beşîr > Katâde > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 42).
- Mikdâm b. Davud > Esed b. Musa > Mübârek b. Fedâle > Yunus b. Ubeyd > İbn Sîrîn > Abîde > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 325).
- Abdumelik b. İbrahim > İsmail b. Müslim > Ebû Kesîr > Ali. (Humeydî, *Müsned*, I, 31-32).
- Ebû Saîd > İsmail b. Müslim > Ebû Kesîr el-Ensârî > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 272 (I, 88)).
- Nasr b. Ali el-Cehdamî > Ali el-Cehdamî > İsmail b. Müslim > Ebû Kesîr > Ali b. Ebî Tâlib. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 230-231).
- Hammâd b. Zeyd > Cemîl b. Mürre > Ebû'l-Vadî > Ali. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 95; Ahmed b. Hanbel, I, 394 (I, 140-141)).
- Velîd b. Kâsım > İsrâîl > İbrahim b. Abdila'lâ > Târik b. Ziyâd > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 317 (I, 107-108)).
- Ebû Nuaym > İsrâîl > İbrahim b. Abdila'lâ > Târik b. Ziyâd > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 409-410 (I, 147)).
- Ahmed b. Bekkâr > Mahled > İsrâîl > İbrahim b. Abdila'lâ > Târik b. Ziyâd > Ali. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 161-162).
- Abdumelik b. Ebî Süleyman > Seleme b. Küheyl > Zeyd b. Vehb el-Cühenî > Ali. (Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 147-148; Müslim, *Zekât* 156; Ebû Davud, *Sünne* 27; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 401-402; Bezzâr, *Müsned*, II, 197-198; Tahâvî, *Müşkil*, X, 249-253; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 295-296).

Ahmed b. Cemîl > Yahya b. Abdilmelik b. Humeyd > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Seleme b. Küheyl > Zeyd b. Vehb > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 280 (I, 91-92) Bu rivâyet, Abdullah b. Ahmed'in ziyâdelerindendir).

Yakub b. Humeyd > Yahya b. Abdilmelik b. Ebî Ganiyye > Abdulmelik b. Ebî Süleyman > Seleme b. Küheyl > Zeyd b. Vehb > Ali. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 399-400).

Kays b. Rebî' > Şimr b. Atıyye > Süveyd b. Gafele > Ali. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 95).

Süfyân es-Sevrî > A'meş > Hayseme b. Abdurrahmân > Süveyd > Ali. (Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 157; Ahmed b. Hanbel, I, 371 (I, 131); Buhârî, Menâkıb 25, Fezâilu'l-Kur'ân 36; Müslim, Zekât 154; Ebû Davud, Sünne 27; Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 26, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 312; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136).

Züheyr > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (İbnu'l-Cad, *Müsned*, s. 380).

Ömer b. Hafs b. Gıyâs > Hafs b. Gıyâs > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Buhârî, İstîtâbe 6).

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr ve Abdullah b. Saîd > Vekî' > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Müslim, Zekât 154).

Osmân b. Ebî Şeybe > Cerîr > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Müslim, Zekât 154).

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Ebû Muâviye > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Müslim, Zekât 154; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 398-399).

Ebû Küreyb ve Züheyr b. Harb > Ebû Muâviye > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Müslim, Zekât 154).

Muhammed b. Muâviye > Ali b. Hâşim > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 160-161).

Muhammed b. Saîd b. Abdurrahmân > Muhammed b. Gâlib > Ubeyd b. Abîde > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman > A'meş > Hayseme > Süveyd > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, II, 100).

Ebû Hayseme > Şebâbe b. Sevvâr > Nuaym b. Hakîm > Ebû Meryem > Ali. (Ahmed b. Hanbel, I, 420 (I, 151); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 186).

Muhammed b. Züheyr > Ca'fer b. Muhammed > Abdullah b. Ruşeyd > Müccâa b. Zübeyr > Müslim b. Ebî İmrân > Ebû Vâil Şakîk b. Seleme > Ali. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 330-331).

HZ. PEYGAMBER'İN FAZİLETİ

a) “Bana Kitab/Kur’ân ve Bir Benzeri Verildi” Hadisinin İsnadları

Yezîd b. Harun > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm b. Ma'dikerib. (Ahmed b. Hanbel, V, 851-852 (IV, 130-131); Mervezî, *Sünne*, s. 187-188, 270. Mervezî rivâyetinde Harîz b. Osman yerine hatalı olarak Cerîr b. Osmân denmiştir).

Abdulvehhâb b. Necde > Ebû Amr b. Kesîr b. Dînâr > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm b. Ma'dikerib. (Ebû Davud, Sünne 5).

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde > Ebû'l-Mugîra > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 137; Hatîb, *Fakih*, I, 263-264).

Ebû Zur'a > Ebû'l-Yemân ve Ali b. Ayyâş > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 137; Hatîb, *Fakih*, I, 263-264).

Bişr b. Musa > Hasan b. Musa el-Eşşeyb > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 137; Hatîb, *Fakih*, I, 263-264).

Abdurrahmân b. Amr > Ali b. Ayyâş > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 33).

Ahmed b. Abdurrahîm > Ebû'l-Yemân > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 33).

Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî > Ali b. Bahr > Velîd b. Müslim > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 33).

Hüseyn b. Muhammed b. Ufeyr > Nasr b. Ali el-Cehdâmî > Ali el-Cehdâmî > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Âcurrî, *Şerîa*, s. 43).

Muhammed b. Süleyman en-Numanî > Hüseyn b. Abdurrahmân el-Cercerâî > Velîd b. Müslim > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (İbn Batta, *İbâne*, I, 145-146).

Hasan b. Ali b. Ahmed > Muhammed b. Ahmed b. Mahmeveyh > Süleyman b. Ahmed el-Behrânî > Ali b. Ayyâş ve Ebû'l-Yemân > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Hatîb, *Kifâye*, s. 8).

Muhammed b. Ahmed b. Ebî Tâhir > Ahmed b. Süleyman en-Necâd > Ebû Davud Süleyman b. Eş'as > Abdulvehhâb b. Necde > Ebû Amr b. Kesîr > Harîz b. Osmân > Abdurrahmân > Mikdâm. (Hatîb, *Fakîh*, I, 263-264).

b) “Bana Kitab ve Bir Dengi Verildi” Rivâyetinin İsnadları

Ahmed b. Ezher > Nuaym b. Hammâd > Bakiyye b. Velîd > Zübeydî > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm b. Ma'dikerib. (Mervezî, *Sünne*, s. 270-271).

İbn Ebî Davud > Ebû Müshir > Yahya b. Hamza > Zübeydî > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 516).

Muhammed b. Ubeydillâh b. Fadl > Kesîr b. Ubeyd > Muhammed b. Harb > Zübeydî > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 173).

Ahmed b. Muallâ ve Hasan b. İshâk et-Tüsterî > Hişâm b. Ammâr > Yahya b. Hamza > Muhammed b. Velîd > Amr b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 33).

Muhammed b. Ebî Zur'a ed-Dimeşkî > Hişâm b. Ammâr > Yahya b. Hamza > Muhammed b. Velîd > Amr b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 103-104).

Muhammed b. Süleyman en-Numanî > Ebû Utbe Ahmed b. Ferec > Bakiyye > Muhammed b. Velîd > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Dârekutnî, *Sünen*, IV, 190-191).

Ebû Ubeyd Kâsım b. İsmail > Ebû Utbe Ahmed b. Ferec > Bakiyye b. Velîd > Muhammed b. Velîd > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân b. Ebî Avf > Mikdâm. (İbn Batta, *İbâne*, I, 146).

Ebû Muhammed Abdullah b. Yahya > İsmail b. Muhammed es-Saffâr > Abbâs b. Abdillâh et-Terkîfî > Muhammed b. Mübârek > Yahya b. Hamza > Muhammed b. Velîd > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 556-557).

Hüseyn b. Amr ve Abdullah b. Yahya > İsmail b. Muhammed es-Saffâr > Abbâs b. Abdillâh > Muhammed b. Mübârek > Yahya b. Hamza > Muhammed b. Velîd > Mervân b. Ru'be > Abdurrahmân > Mikdâm. (Hatîb, *Fakîh*, I, 262-263).

Muâviye b. Sâlih > Hasan b. Câbir el-Lahmî > Mikdâm b. Ma'dikerib. (Dârimî, *Mukaddime* 49; İbn Mâce, *Mukaddime* 2; Tirmizî, *İlm* 10; Mervezî, *Sünne*, s. 188; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 515-516; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 137-138; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 190).

Abdurrahmân b. Mehdî > Muâviye b. Sâlih > Hasan b. Câbir > Mikdâm. (Ahmed b. Hanbel, V, 856 (IV, 132); Hâkim, *Müstedrek*, I, 210).

Zeyd b. Hubâb > Muâviye b. Sâlih > Hasan b. Câbir > Mikdâm. (Ahmed b. Hanbel, V, 856 (IV, 132)).

Ahmed b. Muhammed b. Abdûs > Osmân b. Saîd ed-Dârimî > Abdullah b. Sâlih > Muâviye b. Sâlih > Hasan b. Câbir > Mikdâm. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 210).

Ahmed b. Abdilmelik > Muhammed b. Harb > Süleyman b. Süleym > Sâlih b. Yahya b. Mikdâm > dedesi Mikdâm > Halid b. Velîd. (Ahmed b. Hanbel, V, 748-749 (IV, 89-90)).

Ömer b. Osmân > Muhammed b. Harb > Süleyman b. Süleym > Sâlih b. Yahya b. Mikdâm > dedesi Mikdâm > Halid b. Velîd. (Ebû Davud, *Et'ime* 32; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 134-135; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 9-10. Taberânî rivâyetinde Ömer b. Osmân yerine Amr b. Osmân denmiş, ayrıca isnad Sâlih b. Yahya b. Mikdâm > babası > dedesi denilerek aktarılmıştır).

Süleyman b. Eyyûb > Süleyman b. Abdurrahmân > Halid b. Yezîd b. Ebî Mâlik > Yezîd b. Ebî Mâlik > Halid b. Ma'dân > Mikdâm. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 27).

MEDİNE'NİN FAZİLETİ

Hammâd b. Seleme > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 153 (II, 286)).

İsmail b. Abdillâh > Ubeydullâh b. Abdillâh > Süleyman b. Bilâl > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Hureyre. (Buhârî, *Fezâilu'l-Medîne* 1).

Ebû Üsâme > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 295).

Muhammed b. Ubeyd > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 387 (II, 376)).

Ahmed b. Saîd b. Ferkad > Muhammed b. Yusuf > Musa b. Târik > Musa b. Ukbe > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 470, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XI, 154).

Muhammed b. Ahmed b. Rızık ve Hasan b. Ebî Bekr > İsmail b. Ali > Ca'fer b. Şuayb > Muhammed b. Yusuf > Musa b. Târik > Musa b. Ukbe > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VII, 196).

Ahmed b. Hüseyin > Abdusselâm b. Ali > Ahmed b. Abdillâh > Abdullâh b. Abdissamed > İsa b. Yunus > Ubeydullâh b. Ömer > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Hatîb, *Târihu Bağdâd*, IV, 112).

Ebû Bekr b. Abdillâh > İbn Ebî Zî'b > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 262).

Ebû Hume > Ebû Kurra > İbn Cüreyc > Zem'a > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (Cenedî, *Fezâilu'l-Medîne*, s. 43).

İbnu'l-Mukriî > Süfyân b. Uyeyne > Muhammed b. Aclân > Saîd el-Makburî > Ebû Hureyre. (İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 135).

ESLEM VE GİFÂR KABİLELERİNİN FAZİLETİ

a) Seleme b. Ekva' Rivâyeti

Ömer b. Râşid > İyas > Seleme b. Ekva'. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 537; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 412).

Abdussamed > Ömer b. Râşid el-Yemâmî > İyâs b. Seleme b. Ekva' > Seleme b. Ekva'. (Ahmed b. Hanbel, V, 646 (IV, 48)).

Amr b. Ali > Ebû Kuteybe > Ömer b. Râşid > İyâs b. Seleme > Seleme b. Ekva'. (Rûyânî, *Müsned*, II, 169).

Ahmed b. Yahya b. Hâlid > Ebû Ubeyde b. Fudayl > Hâşimoğullarının azatlı kölesi Ebû Saîd > Ömer b. Râşid > İyâs b. Seleme > Seleme. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 611).

Hüseyin b. Hasan b. Eyyûb > Abdullâh b. Ahmed b. Ebî Meysera > Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî > Ali b. Yezîd b. Ebî Hakîm > İyâs b. Seleme > Seleme. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 11-12).

b) Hufâf b. İmâ Rivâyeti

Yezîd b. Hârûn > Muhammed b. İshâk > İmrân b. Ebî Enes > Hanzala b. Ali > Hufâf b. İmâ. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 108, VI, 412; Ahmed b. Hanbel, V, 665-666 (IV, 57); Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 89; İbnu'l-Münzir, *Evsat*, III, 243; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 98).

Ebû Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh > İbn Vehb > Leys > İmrân b. Ebî Enes > Hanzala b. Ali > Hufâf b. İmâ. (Müslim, Mesâcid 307, Fezâilu's-Sahâbe 186).

Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve Ali b. Hucr > İsmail b. Ca'fer > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf. (Müslim, Mesâcid 308; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 294-295).

Yahya b. Eyyûb > İsmail b. Ca'fer > Abdurrahmân b. Harmeile > Hanzala b. Ali > Hufâf. (Müslim, Mesâcid 308).

İbn Ebî Şeybe > Muhammed b. Bişr > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh b. Harmeile > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 190-191; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 315; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 99).

Yakub b. Humeyd > Abdulazîz b. Muhammed > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 191).

Muhammed b. Beşşâr > Abdulvehhâb b. Abdilmecîd > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, II, 89).

Ebû Ümeyye > Âsım b. Ali > İsmail b. Ca'fer > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 457).

Muhammed b. İbrahim > İsmail b. Ebî Üveys > Abdulazîz b. Muhammed > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 315).

Ca'fer b. Ahmed > Ahmed b. Sinân > Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (İbn Hibbân, *Sahih*, V, 321-322).

Ebû Yezîd el-Karâtîsî > Haccâc b. İbrahim > İsmail b. Ca'fer > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 98).

İdrîs b. Ca'fer > Yezîd b. Harun > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 98-99).

Hüseyn b. İshâk > Osmân b. Ebî Şeybe > Muhammed b. Bişr > Muhammed b. Amr > Hâlid b. Abdillâh > Hâris b. Hufâf > Hufâf b. İmâ. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 99).

Ebû Mervân el-Osmânî > Abdulazîz b. Muhammed > Abdurrahmân b. Harmeles > Hanzala b. Eska' > Hufâf. (İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, s. 191).

Sâlih b. Abdurrahman > İbn Ebî Meryem > Süleyman b. Bilâl > Abdurrahmân b. Harmeles > Hanzala b. Ali b. Eska' > Hufâf. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 457).

Yahya b. Eyyûb > Saîd b. Ebî Meryem > Süleyman b. Bilâl > Abdurrahmân b. Harmeles > Hanzala b. Ali b. Eska' > Hufâf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 97).

Mes'ade b. Sa'd > İbrahim b. Münzir > Ebû Damra > Abdurrahmân b. Harmeles > Hanzala b. Ali b. Eska' > Hufâf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 97-98).

Mus'ab b. İbrahim > İbrahim b. Hamza > Abdulazîz b. Muhammed > Abdurrahmân b. Harmeles > Hanzala b. Ali b. Eska' > Hufâf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 98).

Ahmed b. Ali el-Harrâz > Mervân > Leys b. Sa'd > İmrân b. Ebî Enes > Hanzala b. Ali > Hufâf. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 457).

Muttalib b. Şuayb > Abdullah b. Sâlih > Leys > İmrân b. Ebî Enes > Hanzala b. Ali > Hufâf. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 98).

Ali b. Muhammed b. Ukbe > Muhammed b. İshâk > Abdullah b. Sâlih > Leys > İmrân b. Ebî Enes > Hanzala b. Ali > Hufâf. (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 315).

Ebû Ali er-Rûzbârî ve Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Hüseyn b. Hasan b. Eyyûb > Ebû Yahya b. Ebî Meserre > Abdullah b. Yezîd > Leys > İmrân > Hanzala > Hufâf. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 285, 347).

Ebû Abdillâh el-Hâfîz > Ebû Bekr b. Ebî İshâk > Ahmed b. İbrahim b. Milhân > Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr > Leys > İmrân > Hanzala > Hufâf. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 347).

c) Ebû Berze Rivâyeti

Abdurrahmân b. Mehdî > Şu'be > Ali b. Zeyd > Mugîra b. Ebî Berze > Ebû Berze. (Ahmed b. Hanbel, VI, 660 (IV, 420); Rûyânî, *Müsned*, II, 227).

d) Ebû Hureyre Rivâyeti

Hüseyn b. Hureys > Fadl b. Musa > Husaym b. Irâk b. Mâlik > Irâk b. Mâlik > Ebû Hureyre. (Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 185).

Hasan b. Hakîm > Ebû'l-Müveccih > Muhammed b. Abdilazîz b. Rizme > Fadl b. Musa > Husaym b. Irâk b. Mâlik > Irâk b. Mâlik > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 11).

Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Tayâlisî, *Müsned*, II, 771; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 177; Ahmed b. Hanbel, III, 635 (II, 469); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 184).

Muhammed b. Gureyr ez-Zührî > Abdulvehhâb es-Sekafî > Eyyûb > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre. (Buhârî, Menâkıb 6).

Kuteybe b. Saîd > Mugîra b. Abdurrahmân > Ebû'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 498-499 (II, 418); Buhârî, İstiskâ 2).

Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > Abdurrahmân b. İshâk > A'rec > Ebû'z-Zinâd > Ebû Hureyre. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 436).

Ahmed b. Abdilvehhâb b. Necde > Ebû'l-Yemân > Şuayb b. Ebî Hamza > Ebû'z-Zinâd > A'rec > Ebû Hureyre. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 275).

YİYECEK MADDESİNİN KONTROLÜ

Süfyân b. Uyeyne > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Ahmed b. Hanbel, III, 41 (II, 242); Ebû Davud, İcâre 50; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 523, *Şuabu'l-îmân*, IV, 332).

Ebû Tâhir > Ebû Hâmid > Yahya b. Rebi' > Süfyân (b. Uyeyne) > Ebû Hayyân > Ebû Hureyre. (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 332).

Süfyân b. Uyeyne > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Şâfiî, *Sünen*, s. 285; Humeydî, *Müsned*, II, 447; İbn Mâce, *Ticârât* 36; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 146; Tahâvî, *Müşkil*, III, 366; Hâkim, *Müstedrek*, II, 142; Beyhakî, *Ma'rife*, VIII, 130).

İsmail b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Ali b. Hucr, *Hadis*, s. 348; Müslim, *İmân* 164; Tirmizî, *Büyû'* 74; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 483-484; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 270; Hâkim, *Müstedrek*, II, 143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 523).

Muhammed b. Yahya > İbn Ebî Meryem > Muhammed b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 48).

Hafs b. Meysera > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Tahâvî, *Müşkil*, III, 366-367).

Ebû'n-Nadr ve Ebû'l-Hasan el-Anberî > Osmân b. Saîd ed-Dârimî > Muhammed b. Ca'fer > Alâ b. Abdurrahmân > Abdurrahmân b. Yakub > Ebû Hureyre. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 142).

MÜŞRİKLERİN MUCİZE İSTEĞİ

a) İbn Abbâs Rivâyeti

Abdurrahmân b. Mehdî > Süfyân es-Sevrî > Seleme b. Küheyl > İmrân b. Hakem³⁸ > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 642 (I, 242); Hâkim, *Müstedrek*, I, 152, II, 429, V, 166; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 15).

Saîd b. Abdurrahmân > Abdullah b. Velîd > Süfyân es-Sevrî > Seleme b. Küheyl > İmrân b. Ebî'l-Hakem > İbn Abbâs. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 215).

Muhammed b. Sâlih > Amr b. Abbâs > Abdurrahmân b. Mehdî > Yakub el-Kummî > Ca'fer b. Ebî'l-Mugîra > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 214-215).

Vekî' > Süfyân > Seleme > İmrân Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 867 (I, 345); Bezzâr, *Müsned*, XI, 252-253).

Ebû Nuaym > Süfyân > Seleme > İmrân > İbn Abbâs. (Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 232; Tahâvî, *Müşkil*, XII, 31; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 98-99; Hâkim, *Müstedrek*, I, 152).

Muhammed b. Abdillâh el-İsfehânî > Ahmed b. Muhammed b. İsa > Muhammed b. Kesîr > Süfyân > Seleme > İmrân > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 152).

Muhammed b. Abdillâh el-Hâfız > Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Attâb > Ca'fer b. Muhammed b. Şâkir > Abbâd b. Musa > Süfyân > Seleme > İmrân > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Delâil*, II, 272).

Osmân b. Muhammed > Cerîr > A'meş > Ca'fer b. İyâs > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 678 (I, 258)).

Zekeriyya b. Yahya > İshâk b. İbrahim > Cerîr > A'meş > Ca'fer b. İyâs > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 380).

İbn Humeyd ve İbn Vekî' > Cerîr > A'meş > Ca'fer b. İyâs > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 635).

Yahya b. Muhammed el-Anberî > Muhammed b. Abdisselâm > İshâk b. İbrahim > Cerîr > A'meş > Ca'fer b. İyâs > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 472; Beyhakî, *Delâil*, II, 271-272).

Fehd b. Süleyman > Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî > Yakub b. Abdillâh el-Kummî > Ca'fer b. Ebî'l-Mugîra > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Müşkil*, XII, 30).

Hüseyn b. İshâk > Yahyâ el-Himmânî > Yakub el-Kummî > Ca'fer b. Ebî'l-Mugîra > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 21).

Ebû Hâtım > Abdurrahmân b. Ömer > Abdurrahmân b. Mehdî > Yakub b. Abdillâh > Ca'fer b. Ebî'l-Mugîra > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (İbn Ebî Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, I, 273).

Ebû Hişâm > Vekî' > Talha el-Kannâd > Ca'fer b. Ebî'l-Mugîra > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Bezzâr, *Müsned*, XI, 253).

³⁸ Bu isim Ahmed b. Hanbel ve Hâkim rivâyetlerinde böyle geçmektedir. İbn Hacer, bu ismin hatalı olduğunu, doğrusunun Müslim'in *es-Sahih*'inde ve diğer eserlerde yer aldığı üzere Ebû'l-Hakem İmrân b. Hâris olması gerektiğini söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-menfaa*, s. 349. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 99.

Muhammed b. Ahmed b. Amrûye > Muhammed b. Ahmed es-Sagânî > Ahves b. Cevvâb > Yahya b. Seleme b. Küheyl > Seleme b. Küheyl > İmrân b. Ca'd > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, I, 152).

Muhammed b. Abdillâh el-Hâfız > Muhammed b. Abdillâh b. Attâb > Ca'fer b. Muhammed b. Şakir > Muhammed b. Sâbık > Mâlik b. Miğvel > Seleme b. Küheyl > Selemeoğulları'ndan ismi belirtilmeyen bir kişi > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Delâil*, II, 272).

Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin > Muhammed b. Ahmed es-Sülemî > Ali b. Ahmed b. Süleyman > Harun b. Saîd b. Heysem > Müemmel b. İsmail > Hammâd > Eyyûb > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs. (Beyhakî, *Delâil*, II, 272-273).

b) Zübeyr b. Avvâm Rivâyeti

Muhammed b. İsmail b. Ali > Halef b. Temîm > Abdulcabbâr b. Ömer > Abdullah b. Atâ b. İbrahim > Zübeyr b. Avvâm'ın mevlası olan, nenesi Ümmü Atâ > Zübeyr b. Avvâm. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 290-291).

c) Ebû Ümâme Rivâyeti

Ubeydullâh b. Zahr > Ali b. Yezîd > Ebû Abdîrrahmân Kâsım b. Abdîrrahmân > Ebû Ümâme. (İbnu'l-Mübârek, *Zühâ*, (Nuaym b. Hammâd'ın ziyâdeleri bölümü), s. 476; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 381; Ahmed b. Hanbel, VII, 402 (V, 254); Tirmizî, *Zühâ* 35; Rûyânî, *Müsned*, II, 193; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 318; Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 224; Ebû Nuaym, *Delâil*, s. 595; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 172, VII, 310).

AYIN YİRMİ DOKUZ GÜN OLMASI

Amr b. Heysem > Şu'be > Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem İmrân b. Hâris > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 581 (I, 218)).

Amr b. Yezîd > Behz > Şu'be > Seleme > Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs. (Nesâî, Sıyâm 15, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 73).

Ebü Müslim el-Keşşî ve Yusuf el-Kâdî > Amr b. Merzûk > Şu'be > Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 99).

Şu'be > Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem es-Sülemî > İbn Abbâs. (Tayâlisî, *Müsned*, III, 158; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 8. Tahâvî rivâyetinde Seleme b. Küheyl'in ismi yanlışlıkla Ebû Seleme b. Küheyl olarak kaydedilmiştir).

İbn Nümeyr > Haccâc > Seleme b. Küheyl > Süleymoğullarından ismi belirtilmeyen bir kişi > İbn Abbâs > Ömer. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332).

Amr b. Muhammed > Süfyân > Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 626 (I, 235)).

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Seleme b. Küheyl > Ebû'l-Hakem > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 855 (I, 340); Nesâî, Sıyâm 15).

Ali b. Abdillâh > Mervân b. Muâviye > Ebû Ya'fûr > Ebû'd-Duhâ > İbn Abbâs. (Buhârî, Nikâh 93).

Ahmed b. Abdillâh b. Abdilhakem > Mervân b. Muâviye > Ebû Ya'fûr > Ebû'd-Duhâ > İbn Abbâs. (Nesâî, Talâk 32).

Muhammed b. Huzeyme > Hişâm b. İsmail > Mervân b. Muâviye > Ebû Yakub³⁹ > Ebû'd-Duhâ > İbn Abbâs. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 7).

b) Câbir Rivâyeti

Muhammed b. Bîşr > İbn Ebî Leylâ > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 332).

Ravh b. Ubâde > Zekerîyya b. İshâk > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 103 (III, 329); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24, 380-381; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 9).

Ravh b. Ubâde > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 103 (III, 329); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 347-348; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24).

Harun b. Abdillâh ve Haccâc b. Şâir > Haccâc b. Muhammed > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Müslim, Sıyâm 24).

³⁹ Burada Ebû Yakub denmiştir ancak doğrusu Buhârî ve Nesâî rivâyetlerinde geçtiği üzere Ebû Ya'fûr olmalıdır.

Yusuf b. Saîd > Haccâc > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 368-369).

Yusuf b. Müslim > Haccâc > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24).

İbn Huzeyme ve Dâgûlî > Abdurrahmân b. Bişr > Haccâc b. Muhammed > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 234-235).

Huceyn ve Yunus > Leys b. Sa'd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 114 (III, 334)).

Muhammed b. Rumh > Leys b. Sa'd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Müslim, Sıyâm 23).

Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Müslim, Sıyâm 23).

Kâmil b. Talha > Leys b. Sa'd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 352-353).

İbn Ebî Meserre > Mukriî > Leys b. Sa'd > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, II, 24).

Hasan b. Musa > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 131 (III, 341)).

MÜŞRİKLERİN BAĞIŞLARINI ALMAK

İmrân el-Kattân > Katâde > Yezîd b. Abdillâh b. Şihhîr > İyâz b. Himâr. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 607; Ebû Davud, Harâc 33; Tirmizî, Siyer 24; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 424; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 362).

Muhammed b. Yahya > Amr b. Merzûk > İmrân > Katâde > Yezîd b. Abdillâh b. Şihhîr > İyâz b. Himâr. (İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 280).

İbn Beşşâr > Muhammed > Saîd > Katâde > Yezîd b. Abdillâh > İyâz. (Taberî, *Tehzîbu'l-âsar*, I, 438).

Fehd ve İbn Ebî Davud > Amr b. Merzûk > İmrân > Katâde > Yezîd b. Abdillâh > İyâz b. Himâr. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 142-143).

Ebû Müslim el-Keşî ve Ahmed b. İsmail > Amr b. Merzûk > İmrân > Katâde > Yezîd b. Abdillâh b. Şihhîr > İyâz b. Himâr. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 64, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 180).

Hüseyin > Hüseyim > İbn Avn > Hasan (el-Basrî) > İyâz b. Hammâd. (İbnu'l-Mübarek, *Birr*, s. 180. Burada sahâbî ravisinin ismi İyâz b. Hammâd olarak verilmişse de doğrusu İyâz b. Himâr olmalıdır).

Hammâd b. Zeyd > Ebû't-Teyyâh > Hasan > İyâz. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 606; İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 588; Tahâvî, *Müşkil*, XI, 140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 362).

Hüseyim ve İsmail > İbn Avn > Hasan > İyâz. (Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 346; İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 587).

Vekî' > İbn Avn > Hasan (el-Basrî) > İyâz b. Himâr. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 516).

Hüseyim > İbn Avn > Hasan (el-Basrî) > İyâz b. Himâr. (Ahmed b. Hanbel, VI, 8 (IV, 162)).

İbn Ebî Davud > Ebû Ma'mer Abdillâh b. Amr > Abdolvâris b. Saîd > Ebû't-Teyyâh > Hasan > İyâz. (Tahâvî, *Müşkil*, XI, 143).

Muhammed b. İsmail et-Tirmizî > Süleyman b. Şurahbîl > Salt b. Abdurrahmân > Süfyân es-Sevri > İbn Avn > Hasan > İmrân. (İbnu'l-A'râbî, *Mu'cem*, I, 138-139).

Muhammed b. Merzubân > Sehl b. Osmân > Hafs b. Gıyâs > Eş'as > Hasan > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 364).

İbrahim b. Nâile > Abbâs b. Velîd > Yezîd b. Zurey' > Saîd b. Ebî Arûbe > Matar el-Varrâk > Hasan > İyâz. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 180).

Ahmed b. İbrahim > Süleyman b. Abdurrahmân > Salt b. Abdurrahmân > Süfyân es-Sevri > İbn Avn > Hasan > İmrân. (Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr*, I, 9, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 33).

SAÇIN BİR KISMINI KESİP BİR KISMINI BIRAKMAK

İmrân b. Yezîd > Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî'r-Ricâl > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > Abdillâh b. Ömer. (Nesâî, Zîne 5, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 407).

Muhammed b. Bişr > Ubeydullâh b. Ömer > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 312 (II, 39); Nesâî, Zîne 58).

Yahya b. Saîd > Ubeydullâh b. Ömer > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 351 (II, 55); Müslim, Libâs 113; Bezzâr, *Müsned*, XII, 237).

Muhammed b. Sellâm > Mahled > İbn Cüreyc > Ubeydullâh b. Hafs (Ubeydullâh b. Ömer b. Hafs) > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Buhârî, Libâs 72).

Ebû Üsâme > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 206; Müslim, Libâs 113; İbn Mâce, Libâs 38. Müslim ve İbn Mâce rivâyetlerinde isnad Ubeydullâh b. Ömer > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' denilerek aktarılmıştır).

İbn Nümeyr > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 552 (II, 143)).

İbn Nümeyr > Nümeyr > Ubeydullâh b. Ömer > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Müslim, Libâs 113).

Ahmed b. Abde > Hammâd > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Nesâî, Zîne 58).

İbrahim b. Hasan > Haccâc > İbn Cüreyc > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Nesâî, Zîne 58).

Muhammed b. Yahyâ el-Katî > Muhammed b. Abdirrahman > Eyyûb > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Bezzâr, *Müsned*, XII, 238).

Züheyr > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 393; Ahmed b. Hanbel, II, 538 (II, 137)).

Osmân b. Osmân > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 218, 312 (II, 4, 39); Ebû Davud, Tereccül 15; Bezzâr, *Müsned*, XII, 238).

Ümeyye b. Bistâm > Yezîd b. Zurey' > Ravh > Ömer b. Nâfi' > Nâfi' > İbn Ömer. (Müslim, Libâs 113).

Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer. (Ma'mer, *Câmi'*, X, 421; Ahmed b. Hanbel, II, 428, 458 (II, 88, 101); Müslim, Libâs 113; Ebû Davud, Tereccül 14, 15; Nesâî, Zîne 3; İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 218-219).

Şebâbe > Şu'be > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 206; İbn Mâce, Libâs 38).

Ali b. Hafs > Verkâ > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 381, 415, 577 (II, 67, 83, 154)).

Abdussamed ve Ebû Saîd > Abdullah b. Müsennâ > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 415, 576 (II, 82, 154)).

Ebû Ca'fer > Mübârek b. Fedâle > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 496 (II, 118)).

Hüseyn > Mübarek b. Fedâle > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (Ahmed b. Hanbel, II, 496 (II, 118)).

Müslim b. İbrahim > Abdullah b. Müsennâ > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer. (Buhârî, Libâs 72).

İÇKİ İÇENLERE LANET EDİLMESİ

Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Yezîd > Hayve b. Şureyh > Mâlik b. Hayr ez-Zebâdî > Mâlik b. Sa'd et-Tucîbî > İbn Abbâs. (Ahmed b. Hanbel, I, 802-803 (I, 316); Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 229; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 308; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 9; Bûsîrî, *İthâf*, V, 399).

Zeyd b. Hubâb > Mâlik b. Habr > Mâlik b. Sa'd > İbn Abbâs. (Bûsîrî, *İthâf*, V, 399. Burada Mâlik b. Habr denmiştir ki doğrusu Mâlik b. Hayr olmalıdır).

Ebû Abdirrahmân el-Mukri' > Hayve b. Şureyh > Mâlik b. Hayr > Mâlik b. Sa'd > İbn Abbâs. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 142-143, *Duâ*, s. 578; Bûsîrî, *İthâf*, V, 399).

Muhammed b. Hasan b. Kuteybe > Yezîd b. Mevheb > İbn Vehb > Hayve > Mâlik b. Hayr > Mâlik b. Saîd > İbn Abbâs. (İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 178-179).

Ebû'l-Abbâs > Muhamed b. Abdillâh > İbn Vehb > Mâlik b. Hüseyn ez-Ziyâdî > Mâlik b. Sa'd > İbn Abbâs. (Hâkim, *Müstedrek*, V, 72).

Abdulvâris b. Süfyân > Kâsım b. Asbağ > Muhammed b. Vaddâh > Sahnûn > İbn Vehb > Mâlik b. Hayr > Mâlik b. Sa'd > İbn Abbâs. (İbn Abdilber, *İstizkâr*, XXIV, 327).

İPEK ELBİSE

Ravh b. Ubâde > İbn Cüreyc > Ebû'z-Züber > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 233 (III, 383); Müslim, Libâs 16; İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 245).

Yusuf b. Saîd > Haccâc b. Muhammed > İbn Cüreyc > Ebû'z-Züber > Câbir. (Nesâî, Zîne 89).

Yusuf b. Müslim > Haccâc > İbn Cüreyc > Ebû'z-Züber > Câbir. (Ebû Avâne, *Müsned*, I, 320).

Hasan b. Musa el-Eşyeb > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 121 (III, 337)).

Musa b. Davud > İbn Lehîa > Ebû'z-Zübeyr > Câbir. (Ahmed b. Hanbel, V, 146-147 (III, 347)).

HALKA İYİ DAVRANMAK

Ârim Muhammed b. Fadl > Mu'temir b. Süleyman b. Tarkân > Süleyman b. Tarkân > Sumeyd b. Umeyr > Ebû Sevvâr > Dayısı. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 83-84; Ahmed b. Hanbel, VII, 493 (V, 294)).

İbrahim b. Ebî Davud > Ubeydullâh b. Muâz > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman b. Tarkân > Sumeyd b. Umeyr > Ebû Sevvâr > Dayısı. (Tahâvî, *Müşkil*, V, 223-224, XV, 274-275).

Muhammed b. İsmail b. Ebî Sümeyye > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman b. Tarkân > Sumeyd b. Umeyr > Ebû Sevvâr > Dayısı. (Bûsîrî, *İthâf*, IX, 151).

Muhammed b. Ahmed b. Bâlûye > Muhammed b. İshâk b. Huzeyme > Muhammed b. Abdila'lâ > Mu'temir b. Süleyman > Süleyman b. Tarkân > Sumeyd b. Umeyr > Ebû Sevvâr > Dayısı. (Ebû Nuaym, *Ma'rife*, VI, 3183).

TEVAZU

a) İyâz b. Himâr Rivâyeti

Ebû Ammâr Hüseyin b. Hureys > Fadl b. Musa eş-Şeybânî > Hüseyin b. Vâkîd > Matar el-Verrâk > Katâde > Mutarrîf b. Abdillâh b. Şihhîr > İyâz b. Himâr. (Müslim, Cennet 64; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 181; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 396, *Şuabu'l-îmân*, VI, 274, *Âdâb*, s. 84-85).

Ahmed b. Hafs > Hafs > İbrahim b. Tahmân > Haccâc b. Haccâc > Katâde > Yezîd b. Abdillâh > İyâz b. Himâr. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 101; Ebû Davud, *Edeb* 40; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 285).

b) Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ahmed b. İsa > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yezîd b. Ebî Habîb > Sinân b. Sa'd el-Kindî > Enes b. Mâlik. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 100-101).

Harmele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yezîd b. Ebî Habîb > Sinân b. Sa'd > Enes b. Mâlik. (İbn Mâce, *Zühâd* 23).

Hâlid b. Hıdâş > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Yezîd b. Ebî Habîb > Sinân b. Sa'd > Enes b. Mâlik. (İbn Ebî'd-Dünyâ, *Zemmu'l-bağy*, s. 234).

c) Ebû Hureyre Rivâyeti

Külsûm b. Muhammed > Ata el-Horâsânî > Ebû Hureyre. (İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 380; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 310).

d) İbn Ömer Rivâyeti

Hâlid b. Muhammed b. Hâlid > Ahmed b. Muhammed b. Yahya > Hakem b. Nâfi' > Saîd b. Sinân > Hudeyr b. Küreyb > Kesîr b. Mürre > Abdullâh b. Ömer. (Temmâm, *Fevâid*, I, 212).

CENNET VE CEHENNEMLİKLERİN KAYITLI OLDUĞU İKİ KİTÂB

a) Abdullâh b. Amr Rivâyeti

Hâşim b. Kâsım > Leys b. Sa'd > Ebû Kabîl Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' el-Asbahî > Abdullâh b. Amr b. Âs. (Ahmed b. Hanbel, II, 607 (II, 167); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, X, 3276).

Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' el-Asbahî > Abdullâh b. Amr b. Âs. (Tirmizî, *Kader* 8; Firyâbî, *Kader*, s. 56-57; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 452-453; Âcurrî, *Şeria*, s. 140-141; İbn Batta, *İbâne*, II, 368-369).

Saîd b. Ebî Meryem > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' el-Asbahî > Abdullâh b. Amr b. Âs. (Ebû Saîd ed-Dârimî, *Red*, s. 148-149).

İbn Ebî Şeybe > Şebabe > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' > Abdullâh b. Amr b. Âs. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 142-143).

Yunus > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' > Resulullân'ın ashabından bir kişi (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 470-471).

Habîb b. Hasan > Ömer b. Hafs es-Sedûsî > Âsım b. Ali > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâti' > Abdullâh b. Amr b. Âs. (Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 168-169).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr > Abbâs el-Esfâdî ve Muhammed b. Muhammed b. Hibbân > Ebû'l-Velîd > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâtî' > Abdullah b. Amr b. Âs. (Beyhakî, *Kazâ*, s. 49-50).

Ali b. Ahmed b. Abdân > Ahmed b. Ubeyd > Ubeyd b. Şerîk > Abdulgaffâr > Leys b. Sa'd > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâtî' > Abdullah b. Amr b. Âs. (Beyhakî, *Kazâ*, s. 49-50).

Kuteybe > Bekr b. Mudar > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâtî' > Abdullah b. Amr. (Tirmizî, *Kader* 8; Firyâbî, *Kader*, s. 57-58; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 452-453; Âcurrî, *Şerîa*, s. 141; İbn Batta, *İbâne*, II, 368-369).

İbrahim b. Abdillâh > Muhammed b. İshâk > Kuteybe b. Saîd > Bekr b. Mudar > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâtî' > Abdullah b. Amr b. Âs. (Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 168-169).

Ebû Amr b. Hamdân > Abdullah b. Muhammed b. Şîreveyh > İshâk b. Râhûye > Süveyd b. Abdilazîz > Kurre b. Abdirrahmân > Huyey b. Hânî > Şüfey b. Mâtî' > Abdullah b. Amr. (Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 168-169).

b) Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Ebû'l-Hattâb Ziyâd b. Yahya > Abdullah b. Meymûn > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Bezzâr, *Müsned*, XII, 168).

Ahmed b. Ömer > Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd > Ahmed b. Şeybân er-Remlî > Abdullah b. Meymûn > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 392-393).

Muhammed b. Hamdûn b. Hâlid > Muhammed b. Ali b. Süfyân > Abdulvehhâb b. Hemmâm > Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer. (İbn Adî, *Kâmil*, V, 1932-1933).

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ca'fer > Ahmed b. Amr el-Bezzâr > Muhammed b. Ebî'l-Misver > Abdulvehhâb b. Abdilmecîd > Abdulvehhâb b. Mucâhid > Mucâhid > İbn Ömer. (Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 303).

Süleyman b. Ahmed > Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme > Mucâhid b. Musa > Yunus b. Muhammed > Hammâd b. Zeyd > İbn Mucâhid > Mucâhid > İbn Ömer. (Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 303).

c) Berâ b. Âzib Rivâyeti

Ahmed b. Muhammed b. Sadaka > Muhammed b. Müemmel > Muhammed b. Cehdam > Hüzeyl b. Bilâl > Ebû'l-Asbağ > Zâzân > Berâ b. Âzib. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 395).

d) İbn Abbâs Rivâyeti

Abdullah b. Muhammed en-Neysâbü'rî > Yunus b. Abdilâ'la > İbn Vehb > Abdurrahmân b. Süleyman⁴⁰ > Ukayl > İkrime > İbn Abbâs. (İbn Batta, *İbâne*, II, 369-370).

Muhammed b. Ahmed b. Yakub > Ebû Davud es-Sicistânî > Ahmed b. Saîd el-Hemdânî > İbn Vehb > Abdurrahmân b. Süleyman⁴¹ > Ukayl > İkrime > İbn Abbâs. (İbn Batta, *İbâne*, II, 369-370).

Ahmed b. Ömer b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd > Mevheb b. Yezîd > İbn Vehb > Abdurrahmân b. Selmân > Ukayl > İkrime > İbn Abbâs. (Lâlekâî, *Sünne*, I, 391).

e) Ebû'd-Derdâ, Vâsile b. Eska', Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik Rivâyeti

Ali b. Meymûn > Abdullah b. Hâlid el-Kurkûsânî > Abdullah b. Yezîd el-Evdî > Ebû'd-Derdâ, Vâsile b. Eska', Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik. (İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 141-142; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 284).

ZİNA SUÇUNUN CEZASI

Affân > Hammâd > Katâde ve Humeyd > Hasan el-Basrî > Hittân b. Abdillâh > Ubâde b. Sâmî. (Ahmed b. Hanbel, VII, 546-547 (V, 317)).

Abdullah b. Muharrer > Hittân b. Abdillâh > Ubâde. (Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 329).

Ma'mer > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 329).

Muhammed b. Ca'fer > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 550 (V, 318)).

⁴⁰ Bu isim, burada Abdurrahmân b. Süleyman, aynı eserin bir başka yerinde [II, 312] Abdurrahmân b. Selmân olarak geçmektedir. Hadisin Lâlekâî rivâyetinde de Abdurrahmân b. Selmân denmiştir. Bk. Lâlekâî, *Sünne*, I, 391.

⁴¹ Doğrusu Abdurrahmân b. Selmân olmalıdır.

Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 554 (V, 320)).

Muhammed b. Müsennâ > Abdula'lâ > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Müslim, Hudûd 13).

İbn Beşşâr > Abdula'lâ > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Müslim, Hudûd 13; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496).

Muhammed b. Abdila'lâ > Yezîd b. Zurey' > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270).

Amr b. Yezîd > Seyf b. Ubeydillâh > Sevvar > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 3-4).

Muhammed b. Beşşâr > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496).

Bişr > Yezîd b. Zurey' > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 496).

Yezîd b. Sinân ve Sagânî > Abdullah b. Bekr es-Sehmî > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275).

Hâris b. Ebî Üsâme > Abdulvehhâb b. Atâ > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; İbn Mende, *İmân*, s. 386; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 365-366).

Ebû Hâtım er-Râzî > Muhammed b. İdrîs el-Ensârî > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Şâfiî, *Müsned*, III, 219).

Ahmed b. Mülâib ve Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Abdullah b. Bekr > Saîd > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Şâfiî, *Müsned*, III, 222).

Muhammed b. İshâk es-Sagânî > Yezîd b. Harun > Meymûn > Hasan > Hittân > Ubâde. (Şâfiî, *Müsned*, III, 222).

İbn Ebî Hayseme > Ebû Hayseme > Yezîd b. Harun > Meymûn > Hasan > Hittân > Ubâde. (Şâfiî, *Müsned*, III, 223).

Abdurrahmân b. Bahr > Hişâm b. Ammâr > Şuayb b. İshâk > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 291).

Muhammed b. Nasr > Abdullah b. Ahmed > İbrahim b. Haccâc > Hammâd b. Seleme > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (İbn Mende, *İmân*, s. 387).

Ahmed b. Muhammed b. Yahya > Ebû'l-Cemâhir > Saîd b. Beşîr > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, IV, 40).

Şeybân b. Ebî Şeybe > Cerîr b. Hâzım > Hasan > Ubâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 570 (V, 327)).

Yahya b. İbrahim el-Mes'ûdî > İbrahim b. Muhammed b. Ebî Ubeyde > Muhammed b. Ebî Ubeyde > Ebû Ubeyde b. Ma'n > A'meş > İsmail b. Müslim el-Basrî > Hasan > Ubâde. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 497).

Muhammed b. Müsennâ ve İbn Beşşâr > Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Müslim, Hudûd 14).

Muhammed b. Beşşâr > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Müslim, Hudûd 14).

Yezîd b. Sinân > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275).

Yunus b. Habîb > Ebû Davud > Mübarek b. Fedâle > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; İbn Ebî Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 894-895. İbn Ebî Hâtım rivâyetinde Katâde'den söz edilmemiştir).

Dakîkî ve İbnu'l-Cüneyd > Yezîd > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275).

Abdulvehhâb > Yunus > Hasan > Ubâde. (Şâfiî, *Müsned*, s. 295; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 276).

Şu'be > Katâde > Hasan el-Basrî > Hittân b. Abdillâh > Ubâde. (İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, s. 154; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 541, VII, 285; Ahmed b. Hanbel, VII, 554 (V, 320); Bezzâr, *Müsned*, VII, 134; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 497; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 275; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22, 27, *Müşkil*, I, 221-222, XI, 444-445; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 273).

Hüseyim > Mansûr b. Zâzân > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ahmed b. Hanbel, VII, 537 (V, 313); Dârimî, Hudûd 19; Müslim, Hudûd 12; Tirmizî, Hudûd 8; Mervezî, *Sünne*, s. 238; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270; İbnu'l-Cârûd, *Müntekâ*, s. 205; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 274-275; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 27, *Müşkil*, I, 222, XI, 446; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 271-272; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 318; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 386).

Bişr b. Ömer > Hammâd b. Seleme > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Dârimî, Hudûd 19).

Müsedded > Yahya b. Saîd > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Ebû Davud, Hudûd 23).

İshâk b. İbrahim > Abdurrezzâk > Ma'mer > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Mervezî, *Sünne*, s. 238).

Ahmed b. Harb > Kâsım b. Yezîd > Süfyân > Yunus > Hasan > Ubâde. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 270).

Şuayb b. Yusuf > Yahya b. Saîd > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 320).

Ebû Bekr b. Ebî Hayseme > Ebû Hayseme > Yahya b. Saîd el-Kattân > İbn Ebî Arûbe > Katâde > Hasan > Hittân > Ubâde. (Şâşî, *Müsned*, III, 222).

Ahmed b. İbrahim b. Anber > Musa b. Meymûn > Meymûn b. Musa > Hasan > Hittân > Ubâde. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 543).

Bekr b. Halef > Yahya b. Saîd > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Yunus b. Cübeyr > Hittân > Ubâde. (İbn Mâce, Hudûd 7).

Vekî' > Fadl b. Delhem > Hasan el-Basrî > Kabîsa b. Hureys > Seleme b. Muhabbîk. (Ahmed b. Hanbel, V, 462 (III, 476); Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, III, 22).

Muhammed b. Avf > Rebî' b. Ravh > Muhammed b. Hâlid > Fadl b. Delhem > Hasan > Seleme b. Muhabbîk > Ubâde. (Ebû Davud, Hudûd 23).

BİBLİYOGRAFYA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (ö. 249/863), *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1988. (**Müsned**)

Abduh, Muhammed (ö. 1905), *Risâletu't-tevhîd* (hızr. Muhammed Reşîd Rızâ), Dâru'l-Menâr, Kâhire 1366. (**Risâletu't-tevhîd**)

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslâmî, İstanbul 1982. (**el-Mu'cemu'l-müfrehes**)

Abdulcelîl İsa, Ebû'n-Nasr, *İctihâdu'r-Resûl*, Dâru'l-Beyân, Kuveyt 1969. (**İctihâdu'r-Resûl**)

Abdulganî Abdulhâlîk, (ö. 1983), *Hucciyetü's-sünne*, ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Riyâd 1995. (**Hucciyetü's-Sünne**)

..... *Sünnet ve Dindeki Yeri*, (trc. Mehmet Erdoğan), Koba Yayınları, İstanbul 1992. (**Sünnet**)

Abdulhalîm Mahmûd, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1992.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (ö. 290/902), *Fezâilu Osmân b. Affân* (nşr. Tal'at b. Fuâd el-Hulvânî), Dâru Mâcid Asîrî, Cidde 2000. (**Fezâilu Osmân**)

..... *es-Sünne* (nşr. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985. (**Sünne**)

Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Meclisu'l-İlmî, Beyrût 1983. (**Musannef**)

..... *Tefsîru'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Müslim Muhammed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1989. (**Tefsîru'l-Kur'ân**)

..... *el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe* (nşr. Mecdî Seyyid İbrahim), Mektebetu'l-Kur'ân, Kâhire, t.s. (**Emâlî**)

Abdussabûr Şâhîn, *Târîhu'l-Kur'ân*, Dâru Nehdati Mısır, Kâhire 2006. (**Târîhu'l-Kur'ân**)

Abdusselâm Mahmûd Ebû Nâciye, *el-Mûcez fî mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrût 2002. (**Mûcez**)

Accâc, Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1993. (**Sünnet**)

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî (ö. 360/970), *eş-Şerîa* (nşr. Ferîd Abdulazîz el-Cundî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004. (**Şerîa**)

..... *Kitâbu'l-ahlâki'l-ulemâ*, Dâru Edvâi's-Selef, Riyâd 2005. (**Ahlâku'l-ulemâ**)

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001. **(Tevrat)**

Adevî, Safâ ed-Davvî Ahmed, *İhdâu'd-dîbâce bi şerhi Süneni İbn Mâce*, Mektebetu Dâri'l-Yakîn, Bahreyn 2001. **(İhdâu'd-dîbâce)**

Afzalur Rahmân, *Siret Ansiklopedisi*, (trc. Heyet), İnkılâb Yayınları, İstanbul 1990. **(Siret Ansiklopedisi)**

Ahatlı, Erdinç, "Hasâisü'n-Nebî," *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 277-281.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855) *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. es-Seyyid Ebû'l-Muâtî en-Nûrî, v.dğr.), Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1998.

..... *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaûd v.dğr.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1995.

..... *Fezâilu's-sahâbe* (nşr. Vasıyyullâh Abbâs), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1983. **(Fezâilu's-sahâbe)**

..... *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl* (nşr. Vasıyyullah Abbâs), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1988. **(İlel)**

Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, Ankara 1992. **(Nübüvvet Meselesi)**

Akçay, Mustafa, Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risaleleri, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2005.

Aktepe, İshâk Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008. **(Sünnet Anlayışı)**

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Abdillâh (ö. 761/1359), *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 2005. **(Câmiu't-tahsîl)**

Albayrak, Halis, *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 1993. **(İnsan-Gayb İlişkisi)**

Ali b. Âdem, Ali b. Âdem b. Musa, Meşâriku'l-envâri'l-vehhâce ve metâliu'l-esrâri'l-behhâce fî şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 2006. **(Meşârik)**

Ali b. Hucr, Ebû'l-Hasan Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî (ö. 244/858), *Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medinî* (nşr. Ömer b. Refûd b. Refîd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1998. **(Hadîs)**

Aliyyu'l-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1606), *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1992. **(Mirkâtu'l-mefâtîh)**

..... *el-Ehâdisu'l-Kudsiyyetu'l-Erbâiniyye*, Arif Efendi Matbaası, İstanbul 1316. **(el-Ehâdisu'l-Kudsiyye)**

Ali el-Muttakî, Alâuddîn Ali b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ahvâl* (nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1985. (**Kenzu'l-ummâl**)

Allûş, Ebû Abdillâh Abdusselâm b. Muhammed b. Ömer, el-Câmi' fî'l-fhâdisi'l-kudsîyye, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 2001. (**Câmi'**)

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'an'i'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî* (tsh. Muhammed Hüseyin Arab), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997. (**Rûhu'l-meânî**)

Âmidî, Seyfeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-Kütübî'l-Hidîviyye, Kâhire 1914. (**İhkâm**)

Amr Abdulmun'im Selîm, *Sahîh min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Dâru's-Sahâbe, Tantâ 1993.

..... *ez-Zaîf min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Dâru's-Sahâbe, Tantâ 1993.

Apaydın, H. Yunus, "İctihad," *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 432-445.

Âsım Efendî, *Kâmûs Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1304. (**Kâmûs Tercümesi**)

Aslan, Abdülgaâfar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000. (**Kur'an'da Vahiy**)

Aşıkkutlu, Emin, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi," *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, ss. 43-106.

Atan, Abdullah Hikmet, *Mânâ ile Hadis Rivâyeti* (doktora tezi, 1999), MÜSBE.

Atay, Hüseyin, "Kur'an'da Bilgi Teorisi," *AÜİFD*, 1968, XVI, ss. 155-176.

Ateş, Ali Osman, *Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile İlgili İddialarına Cevaplar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996. (**Oryantalistler**)

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988. (**Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri**)

Atmaca, Veli, *Hadislerde Rukye Hz. Peygamber ve Sahâbenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010. (**Hadislerde Rukye**)

Avcı, Zülkarneyn, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Vahiy* (yüksek lisans tezi, 1994), AÜSBE.

Avvâme, Muhammed, *Min sıhâhi'l-ehâdisi'l-kudsîyye mie hadîsin kudsî mea şerhihâ*, Dâru'l-Yusr, Medîne 2007. (**el-Ehâdisu'l-kudsîyye**)

Aydınlı, Abdullah, "Sünnetin Kaynağı Hakkında," *Din Öğretimi Dergisi*, 1992, sy. 37, s. 48-54.

Aynî, Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (ö. 855/1451), *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Şeriketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1972. (**Umdetu'l-kârî**)

..... *Şerhu Süneni Ebî Davud* (nşr. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1999. (**Şerhu Süneni Ebî Davud**)

A‘zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-nebevî ve târîhi tedvînihî*, Şeriketü’t-Tıbâati’l-Arabiyye, Riyâd 1981. (**Dirâsât**)

Azîmâbâdî, Ebû’t-Tayyib Şemsulhak Muhammed b. Emir Ali (ö. 1911), *Avnu’l-Ma‘bûd şerhu Süneni Ebî Davud* (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), el-Mektebetu’s-Selefiyye, Medîne 1968. (**Avnu’l-Ma‘bûd**)

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî (ö. 429/1037), *Usûlu’d-dîn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1981. (**Usûlu’d-dîn**)

..... *el-Fark beyne’l-firak* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’t-Turâs, Kâhire, t.s. (**Fark**)

Bakiy b. Mahled, Ebû Abdîrrahmân el-Kurtubî (ö. 276/889), *Mâ ruviye fi’l-havz ve’l-kevser*, (*Merviyyâtü’s-sahâbe fi’l-havz ve’l-kevser* adlı eser içinde, ss. 75-108), (nşr. Abdulkâdir Muhammed Atâ), Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medîne 1992. (**Havz**)

Başaran, Selman, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivâyeti Meselesi,” *UÜİFD*, 1991, III, sy. 3, ss. 51-64.

Başaran, Serkan, *Sünnette Rüya*, (yüksek lisans tezi, 2003), SÜSBE.

Bayraktar, İbrahim, “Bayram (İslâmî Dönem),” *DİA*, İstanbul 1992, V, 259-261.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd (ö. 516/1122), *Tefsîru’l-Begavî = Meâlimu’t-tenzîl* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr), Dâru Taybe, Riyâd 1993. (**Meâlimu’t-tenzîl**)

Beyâzî, Kemaleddîn Ahmed (ö. 1098/1687), *İşârâtu’l-merâm min ibârâti’l-imâm* (nşr. Yusuf Abdurrezzâk), Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1949. (**İşârâtu’l-merâm**)

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066), *es-Sünenü’l-Kübrâ* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**es-Sünenü’l-Kübrâ**)

..... *el-Medhal ile’s-Süneni’l-Kübrâ* (nşr. Muhammed Zıyâurrahmân el-A‘zamî), Edvâu’s-Selef, Riyâd 1420. (**Medhal**)

..... *es-Sünenü’s-suğrâ* (nşr. Halîl Me’mûn Şîhâ), Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût 1999. (**es-Sünenü’s-suğrâ**)

..... *Delâilu’n-nübüvve ve ma‘rifetu ahvâli sâhibi’s-şerîa* (nşr. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1985. (**Delâil**)

..... *Şuâbu’l-îmân* (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Zağlûl), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1990. (**Şuâbu’l-îmân**)

..... *el-Esmâ ve’s-sıfat*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1984. (**Esmâ**)

..... *el-Ba’s ve’n-nüşûr* (nşr. Muhammed b. Saîd Basyûnî Zağlûl), Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrût 1988. (**Ba’s**)

..... *el-Kazâ ve’l-kader* (nşr. Ebû İshâk es-Semennûdî, Mecdî Atıyye Hammûde), Mektebetu İbn Abbâs, y.y., t.s. (**Kazâ**)

..... *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-raşâd* (nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), el-Yemâme li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimeşk 2002. (**İ'tikâd**)

..... *Kitâbu'z-zühdi'l-kebîr* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1996. (**Zühd**)

..... *el-Âdâb* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid es-Sevrî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Âdâb**)

..... *Kitâbu fezâili'l-evkât* (nşr. Hallâf Mahmûd Abdusseminî'), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997. (**Fezâilu'l-evkât**)

..... *İsbâtu azâbi'l-kabr ve suâli'l-melekeyn*, Dâru'l-Cil, Beyrût 1986. (**İsbâtu azâbi'l-kabr**)

Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dersâadet, y.y., 1314. (**Envâru't-tenzîl**)

..... *Minhâcu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matbaatu's-Saâde, Kâhire 1951. (**Minhâcu'l-vusûl**)

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalîk el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahrüz'z-zehhâr = Müsnedü'l-Bezzâr* (nşr. Mahfuzurrahmân Zeynullâh), Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrût 1988. (**Müsned**)

Bilgiz, Musa, *Kur'ân'da Bilgi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003. (**Kur'ân'da Bilgi**)

Brockelmann, Carl (ö. 1956), *Geschichte der Arabischen Litterature*, Leiden 1943. (**GAL**)

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (nşr. Mustafa ez-Zehebî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2000.

..... *el-Edebü'l-müfred*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrût 2005. (**el-Edebü'l-müfred**)

..... *et-Târîhu'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydârâbâd 1943. (**et-Târîhu'l-kebîr**)

..... *et-Târîhu's-sagîr* (nşr. Mahmûd İbrahim Zâyid), Dâru'l-Va'y, Haleb 1977. (**et-Târîhu's-sagîr**)

..... *Halku ef'âli'l-ibâd ve'r-red ale'l-cehmiyye ve ashâbi't-ta'dîl* (nşr. Fehd b. Süleyman el-Füheyd), Dâru Atlasi'l-Hadra, Riyâd 2005. (**Halku ef'âli'l-ibâd**)

..... *Kitâbu ref'ı'l-yedeyn fi's-salât*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1996. (**Ref'u'l-yedeyn**)

Bûsırî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail (ö. 840/1436), *İthâfu'l-hıyerati'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşera* (nşr. Âdil b. Sa'd, es-Seyyid b. Mahmûd b. İsmail), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1998. (**İthâf**)

..... *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), Dâru'l-Cinân, Beyrût 1986. (**Misbâhu'z-zücâce**)

Büdeyvi, Yusuf Ali, *el-Ehâdisu'l-kudsiyye*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1991. (**el-Ehâdisu'l-kudsiyye**)

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitabu'l-hayevân* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1969. (**Hayevân**)

Cenedî, Ebû Saîd Mufaddal b. Muhammed b. İbrahim (ö. 308/920), *Fezâilu'l-Medîne* (nşr. Muhammed Mutî', Gazve Bedîr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1987. (**Fezâilu'l-Medîne**)

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1985. (**Tefsir Usûlü**)

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981), *el-Fusûl fî'l-usûl* (nşr. Uceyl Câsim Neşemî), Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul 1994. (**Fusûl**)

..... *Ahkâmu'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, t.s. (**Ahkâmu'l-Kur'ân**)

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî, (ö. 400/1009), *es-Sihâh* (nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrût 1990. (**Sihâh**)

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Raradigma Yayınları, İstanbul 1999. (**Felsefe Sözlüğü**)

Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed es-Sem'ânî (ö. 1338/1920), *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrût 1995. (**Tevcihu'n-nazar**)

Cezerî, Şemseddîn Muhammed b. Yusuf, (ö. 711/1311), *Mi'râcu'l-minhâc şerhu Minhâci'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail, Matbaatü'l-Hüseyn el-İslâmiyye, Kâhire 1993. (**Mi'râcu'l-minhâc**)

Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yayınları, Samsun 1997.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrahim b. Yakub b. İshâk es-Sa'dî (ö. 259/873), *Ahvâlu'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1985. (**Ahvâlu'r-ricâl**)

Cüdey', Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 2007. (**Tahrîr**)

Cürcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), *Kitabu't-ta'rîfât* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, Kâhire, t.s. (**Ta'rîfât**)

Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf (ö. 478/1085), *Kitâbu't-telhîs fî usûli'l-fikh* (nşr. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî, Ahmed el-Ömerî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1996. (**Telhîs**)

..... *el-Burhân fî usûli'l-fikh* (nşr. Abdulazîm ed-Dîb), Câmiatu Katar, Devha 1399. (**Burhân**)

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İfav Yayınları, İstanbul, t.s. (**İhtilaflar**)

..... *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005. (**Anahatlarıyla Hadis**)

Çakın, Kâmil, *Hadis İnkârcıları*, Seba Yayınları, Ankara 1998. (**Hadis İnkârcıları**)

Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayp Problemi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996. (**Gayp Problemi**)

Çelik, Ali, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997. (**Sünnet ve Bid'at**)

..... İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları, Beyan Yayınları, İstanbul 1995 (**Halk İnançları**)

Çetin, Abdurrahmân, "Ezan," *DİA*, İstanbul 1995, XII, 36-38.

Çollak, Fatih, "Kur'ân'ın Nazil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği," *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, ss. 211-247.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (ö. 385/995), *Sünenu'd-Dârekutnî* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid es-Sevrî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996. (**Sünen**)

..... *İlelu'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (nşr. Mahfuzurrahmân Zeynullah), Dâru Taybe, Riyâd 1985. (**İlel**)

..... *el-İlzâmât ve't-tatabbu'* (nşr. Mukbil b. Hâdî el-Vâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985. (**İlzâmât**)

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl b. Behrâm (ö. 255/868), *Sünenu'd-Dârimî* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1996.

..... *Sünen-i Dârimî* (trc. Abdullah Aydınlı), Madve Yayınları, İstanbul 1994. (**Sünen-i Dârimî**)

Daudî, Hâlid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995. (**Hadis Çalışmaları**)

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa (ö. 430/1039), *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh* (nşr. Halil Muhyeddîn el-Meys), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001. (**Takvîmu'l-edille**)

Demir, Ahmet İshâk, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜSBE.

Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İfav Yayınları, İstanbul 1996. (**Vahiy Gerçeği**)

Denizkuşları, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, Hüner Yayınları, Konya 2008. (**Hadislerde Tıp**)

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 2000. (**et-Tefsîru'l-hadîs**)

Dervîş el-Hût, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Dervîş el-Hut (ö. 1859), *Esne'l-metâlib fî ehâdisi muhtelefeti'l-merâtib*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1983. (**Esne'l-metâlib**)

Devrakî, Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrahim b. Kesîr (ö. 246/860), *Müsnedu Sa'd b. Ebî Vakkâs* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1987. (**Müsned**)

Dihlevî, Şah Velîyyullah (ö. 1176/1762), *Huccetullâhi'l-bâliga*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994. (**Huccetullâhi'l-bâliga**)

Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivâyetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İsam Yayınları, İstanbul 2009. (**Ravi Tasarrufları**)

Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj: Kur'ân*, (trc. Suat Yıldırım), Işık Yayınları, İstanbul 2003. (**En Mühim Mesaj**)

Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd er-Râzî (ö. 310/923), *ez-Zürriyyetü't-tâhire* (nşr. Muhammed Cevâd el-Hüseynî), Müessesetü'l-A'lemî, Beyrût 1988. (**ez-Zürriyyetü't-tâhire**)

..... *el-Künâ ve'l-esmâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999. (**Künâ**)

Duman, Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997. (**Vahiy Gerçeği**)

Ebû Avâne, Yakub b. İshâk b. İbrahim el-İsferâinî (ö. 316/928), *Müsnedu Ebî Avâne = el-Müsnedu's-sahîh el-muharrec alâ Sahîhi Müslim* (nşr. Ebû Alî en-Nazîf), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006. (**Müsned**)

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Davud* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.

..... *el-Merâsîl* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988. (**Merâsîl**)

Ebû'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1094/1683), *el-Küllîyyât mu'cemu fî'l-mustalahât ve'l-furûku'l-lugaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993. (**Küllîyyât**)

Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî = Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1989. (**Medâriku't-tenzîl**)

Ebû'l-Hafs en-Nesefî, Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 537/1142), *Metnu'l-akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, t.s. (**Akâid**)

Ebû Hanîfe en-Numan b. Sâbit et-Teymî el-Kûfî (ö. 150/767), *Müsnedu Ebî Hanîfe* (el-Hârisî Rivâyeti) (nşr. Ebû Muhammed el-Esyûtî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008. (**Müsned**)

Ebû Hayyân, Esîrüddîn Muhammed b. Yusuf el-Ceyyânî el-Endelûsî (ö. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, b.y.y., 1983. (**el-Bahru'l-muhît**)

Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyîb (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh* (nşr. Halil Meys), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Mu'temed**)

Ebû'l-Mehâsin, Yusuf b. Musa el-Hanefî, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr*, Alemü'l-Kütüb, Beyrût, t.s. (**Mu'tasar**)

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Meymûn b. Muhammed (ö. 508/1115), *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-dîn* (nşr. Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993. (**Tabsıratu'l-edille**)

..... *et-Temhîd fi usûli'd-dîn* (nşr. Abdulhayy Kâbîl), Dâru's-Sekâfe, Kâhire 1987. (**Temhîd**)

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mihrân el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Delâilu'n-nübüvve* (nşr. Muhammed Revvâs Kal'acî, Abdalberr Abbâs), Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1991. (**Delâil**)

..... *Ma'rifetu's-sahâbe* (nşr. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Dâru'l-Vatan, Riyâd 1998. (**Ma'rife**)

..... *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988. (**Hilye**)

Ebû Said ed-Dârimî, Osmân b. Said (ö. 280/894), *er-Red ale'l-cehmiyye* (nşr. Bedr b. Abdillâh el-Bedr), Dâru İbni'l-Esîr, Kuveyt 1995. (**Red**)

Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö. 951), *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, t.s. (**İrşâdu'l-akli's-selîm**)

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *Difâ' ani's-sünne*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 2007. (**Difâ'**)

..... *el-Vasît fi ulûmi ve mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 2006. (**Vasît**)

..... *el-Medhal li dirâsâti'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1992. (**Medhal**)

Ebû's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân (ö. 369/979), *Kitâbu'l-azame* (nşr. Rızâullâh b. Muhammed), Dâru'l-Âsime, Riyâd 1998. (**Azame**)

..... *Ahlâku'n-Nebî* (nşr. Seyyid el-Cümeylî), Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût 1986. (**Ahlâku'n-Nebî**)

..... *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsfahân ve'l-vâridîne aleyhâ* (nşr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, Seyyid b. Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1987. (**Tabakât**)

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838), *el-Emvâl* (nşr. Muhammed Ammâra), Dâru's-Şurûk, Kâhire 1989. (**Emvâl**)

..... *Fezâilu'l-Kur'ân* (nşr. Vehbî Süleyman Gâvecî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1991. (**Fezâilu'l-Kur'ân**)

..... *et-Tahûr* (nşr. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân), Mektebetü's-Sahâbe, Cidde 1994. (**Tahûr**)

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998. (**Müsned**)

..... *el-Mefârid an Resulillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem* (nşr. Abdullah b. Yusuf el-Cudey'), Dâru'l-Aksâ, Kâhire 1985. (**Mefârid**)

..... *el-Mu'cem -Mu'cemu şuyûhi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî-* (nşr. Hüseyin Selîm Esed, Abduh Ali Kûşek), Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrût 1989. (**Mu'cem**)

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyin el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 458/1066), *el-Udde fî usûli'l-fikh* (nşr. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübârekî), el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, Riyâd 1993. (**Udde**)

Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb el-Ensârî el-Kûfî (ö. 182/798), *Kitâbu'l-Âsâr* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Matbaatu İstikâme, Kâhire 1355. (**Âsâr**)

Ebû Zehv, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1984. (**Hadîs**)

Ebyânî, Ebû Abdîrrahmân Kemal b. Besyûnî, *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-kudsiyyeti's-sahîha*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1992. (**Mu'cem**)

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (ö. 1999), *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâidihâ*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dîmeşk 1979. (**Sahîha**)

..... *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaîfe ve'l-mevzûa*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrût 1977. (**Zaîfe**)

..... *el-İsrâ ve'l-mi'râc -ve zikru ehâdisihimâ ve tahrîcihâ ve beyânu sahîhihâ min sakîmihâ*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Ammân 2000.

..... *Sahîhu'l-Câmî's-Sagîr ve Ziyâdetihî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1986. (**Sahîhu'l-Câmî'**)

..... *Zaifu'l-Câmî's-Sagîr ve Ziyâdetihî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1979. (**Zaifu'l-Câmî'**)

..... *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd 1997. (**Sahîhu Süneni İbn Mâce**)

..... *Zaifu Süneni İbn Mâce*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd 1997. (**Zaifu Süneni İbn Mâce**)

..... *Zaifu Süneni Ebî Davud*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1991. (**Zaifu Süneni Ebî Davud**)

..... *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyâd 1988. (**Sahîhu Süneni't-Tirmizî**)

..... *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, Mektebu't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyâd 1988. (**Sahîhu Süneni'n-Nesâî**)

..... *Zılâlu'l-cenne fî tahrîci's-Sünne*, (İbn Ebî Âsım'ın *Kitâbu's-sünne*'si ile birlikte), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 2005. (**Zılâlu'l-cenne**)

Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İfav Yayınları, İstanbul 2001. (**Vahiy-Akıl Dengesi**)

Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi* (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği), Fecr Yayınları, Ankara 2005. (**Metin Tenkidi**)

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2000. (**Sahabenin Sünnet Anlayışı**)

..... “Hz. Peygamber’e Kur’ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi,” *İslâmiyât*, I, sy. 1, Ankara 1998.

..... “Bir ‘Alan Taraması’nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-,” *İslâmiyât*, III, sayı 1, 2000.

Eş’arî, Ebû’l-Hasan İbn Ebî Bişr Ali b. İsmail b. İshâk (ö. 330/936), *Makâlâtü’l-islâmiyyîn ve ihtilâfu’l-musallîn* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût 1995. (**Makâlâtü’l-islâmiyyîn**)

Ezdî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Mevsîlî (ö. 374/985), *Kitâbu’l-mahzûn fî ilmi’l-hadîs* (nşr. Muhammed İkbâl Selefî), Dâru’l-İlmiyye, Delhi 1988. (Mahzûn)

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, (ö. 370/980), *Tehzîbu’l-luga* (nşr. Abdullah Dervîş), b.y.y., t.s. (**Tehzîbu’l-luga**)

Ezrakî, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (ö. 250/865), *Ahbâru Mekke* (nşr. Rüşdî Sâlih Melhese), Dâru’s-Sekâfe, Beyrût 1979. (**Ahbâru Mekke**)

Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtîhu’l-gayb = et-Tefsîru’l-kebîr* Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1990. (**Mefâtîhu’l-gayb**)

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Mekkî (ö. 272/885), *Ahbâru Mekke fî kadîmi’d-dehr ve hadîsihi* (nşr. Abdulmelik b. Abdillâh b. Dehîş), Daru Hazar, Beyrût 1994. (**Ahbâru Mekke**)

Fayda, Mustafa, “Ebvâ,” *DİA*, İstanbul 1994, X, 378-379.

Fersahoğlu, Yaşar, *Kur’ân’da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996. (**Zihin Eğitimi**)

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî (ö. 277/890), *el-Ma’rife ve’t-târîh*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1999. (**Ma’rife**)

Fezârî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Hâris, (ö. 188/804), *Kitâbu’s-siyer* (nşr. Fârûk Hamâde), Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1987. (**Siyer**)

Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler,” *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 169-175.

Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed, (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu’l-muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1986. (**Kâmûs**)

..... *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz* (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Besâir**)

Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. Hasen b. el-Müstefâz (ö. 301/913), *Ahkâmu'l-ıydeyn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1986. (**Ahkâmu'l-ıydeyn**)

..... *Kitâbu'l-kader* (nşr. Amr Abdulmun'im Selîm), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2000. (**Kader**)

..... *Fezâilu'l-Kur'ân* (nşr. Yusuf Osmân Fazlullah Cibrîl), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1989.

Gamrî, Nebîl b. Hâşim b. Abdillâh, *Fethu'l-mennân şerhu'l-Müsnedi'l-Câmi'*, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrût 1999. (**Fethu'l-mennân**)

Gaznevî, Cemaleddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî, (ö. 593/1197), *Usûlu'd-dîn* (nşr. Ömer Vefik ed-Dâûk), Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrût 1998. (**Usûlu'd-dîn**)

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1982. (**İhyâ**)

..... *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza b. Züheyr), Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tibâa ve'n-Neşr, Cidde, t.s. (**Mustasfâ**)

Genç, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2009. (**Sünnet-Vahiy İlişkisi**)

..... *Hiz. Peygamber'in Kızdığı Anlar*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2009. (**Hiz. Peygamber'in Kızdığı Anlar**)

Goldziher, İgnaz, "İslâm'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler," (trc. Cihad Tunç), *AÜİFD*, 1973, XIX, ss. 223-235.

Güngör, Mevlüt, "Kur'ân'a Göre Kur'ân'dan Başka Vahiy Var mıdır?" Tefsirin Dünü, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, (22-23 Ekim 1992), Kardeşler Matbaası, Samsun 1993.

Habeşî, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Hererî, *el-Metâlibu'l-vefiyye şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye*, Dâru'l-Meşâri', Beyrût 1997. (**Metâlib**)

Hadîr, Abdulkerîm b. Abdillâh, *el-Hadîsu'z-zaîf ve hukmü'l-ihticâc bihî*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyâd 1426.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (nşr. Mahmûd Mataracî), Dâru'l-Fikr, Beyrût 2002. (**Müstedrek**)

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, (ö. 175/791), *Kitâbu'l-Ayn* (nşr. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî), Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrût 1988. (Ayn)

Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (trc. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 1998. (**İslâm'da Devlet İdaresi**)

Hammâd b. İshâk, Hammâd b. İshâk b. İsmail (ö. 267/880), *Teriketu'n-Nebî ve's-sübülülletü veccehehâ fihâ* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Umerî), y.y., b.y.y., 1984. (**Teriketu'n-Nebî**)

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993. (**Felsefe Sözlüğü**)

Harâtî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Sehl (ö. 327/939), *Mekârimu'l-ahlâk ve meâlîhâ ve mahmûd tarâikihâ* (nşr. Eymen Abdulcabbâr el-Bahrî), Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kâhire 1999. (**Mekârimu'l-ahlâk**)

..... *Mesâviu'l-ahlâk ve mezmûmihâ ve tarâiki mekrûhihâ* (nşr. Mustafa Atâ), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1993. (**Mesâviu'l-ahlâk**)

Harbî, Ebû İshâk İbrahim b. İshâk b. Beşîr el-Bağdâdî (ö. 285/898), *Garîbu'l-hadîs* (nşr. Süleyman b. İbrahim b. Muhammed), Dâru'l-Medenî, Cidde 1985. (**Garîbu'l-hadîs**)

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, (ö. 463/1071), *Kitâbu'l-kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988. (**Kifâye**)

..... *Târîhu Bağdâd ev Medînetu's-Selâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Târîhu Bağdâd**)

..... *el-Câmiu li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1996. (**Câmi'**)

..... *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (nşr. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1996. (**Fakîh**)

..... *Muvaddahu evhâmi'l-cem'i ve't-tefrik*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, y.y., 1959. (**Muvaddah**)

..... *Takyîdu'l-ilm* (nşr. Yusuf el-Iş), Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y., 1974. (**Takyîdu'l-ilm**)

Hatiboğlu, M. Said, Hz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyâsî-İçtimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri (doçentlik tezi, 1967), Ankara.

..... *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*, Otto Yayınları, Ankara 2009. (**Kur'ân Dışı Vahiy**)

Hatipoğlu, Nihat, *Kur'ân-ı Kerîm'in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi*, Ta-Ha Yayıncılık, Ankara 1999. (**Hadislerin Önemi**)

..... "Hz. Peygamber (s.a.)'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması -Tahlil ve Eleştiri-," *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, XI, sy. 3-4, ss. 273-295.

Hatipoğlu, Haydar, *Süneni İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982. (**Süneni İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi**)

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *A'lâmu'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Sa'd b. Abdîrrahmân Âl-i Suûd), Câmiatu Ümmî'l-Kurâ, Mekke 1988. (**A'lâmu'l-hadîs**)

..... *Meâlimu's-sünen -Şerhu Süneni Ebî Davud-*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1991. (**Meâlimu's-sünen**)

Hayrâbâdî, Muhammed Ebû Leys, *Ulûmu'l-hadîs asîluhâ ve muâsıruhâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2005. (**Ulûmu'l-hadîs**)

Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil (ö. 101/719), *Sahifetu Hemmâm b. Münebbih* (hızr. Muhammed Hamîdullâh), Centre Culturel Islamique, Dakka 1979. (**Sahîfe**)

Hennâd b. Serî, Ebû's-Serî el-Kûfî (ö. 243/857), *Kitâbu'z-züh'd* (nşr. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Ferîvâî), Dâru'l-Hulefâ, Kuveyt 1985. (**Züh'd**)

Heysemî, Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (ö. 807/1405), *Keşfu'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1979. (**Keşfu'l-estâr**)

..... *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001. (**Mecmau'z-zevâid**)

..... *Buğyetu'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris* (nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih), Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suûdî, Medîne 1992. (**Buğye**)

Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer (ö. 974/1567), *Fethu'l-mübîn li şerhi'l-Erbâin*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Kâhire 1307. (**Fethu'l-mübîn**)

..... *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, Şeriketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kâhire 1989. (**Fetâvâ**)

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa (ö. 219/834), *el-Müsned* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988. (**Müsned**)

Iclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih (ö. 261/875), *Târîhu's-sikât* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1984. (**Târîhu's-sikât**)

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed b. Abdilkebîr el-Bekrî), Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-Mağribiyye 1967. (**Temhîd**)

..... *el-İstizkâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru Kuteybe, Beyrût 1993. (**İstizkâr**)

..... *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihî* (nşr. Mes'ad Abdulhamîd Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000. (**Câmi'**)

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1985. (**Kâmil**)

İbn Balabân, Ebû'l-Kâsım el-Makdisî (ö. 684/1285), *el-Mekâsidu's-seniyye fî'l-ehâdisi'l-ilâhiyye* (nşr. Muhyiddîn Mistu, Muhammed el-İd el-Hadrâvî), Müessesetu Ulumi'l-Kur'ân, Dimeşk 1983.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2000. (**Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**)

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr İbnu'n-Nebîl Ahmed b. Amr b. Dahhâk (ö. 287/900), *Kitâbu's-sünne* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 2005. (**Sünne**)

..... *el-Âhâd ve'l-mesâni* (nşr. Yahya Murâd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**Âhâd**)

..... *Kitâbu'l-cihad* (nşr. Müsâid b. Süleyman), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medinetu'l-Münevvere 1989. (**Cihâd**)

..... *el-Evâil* (nşr. Muhammed Saîd b. Basyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1987. (**Evâil**)

..... *Kitâbu'd-Diyât* (nşr. Abdulmun'im Zekeriyya), Dâru's-Samî, Riyâd 2003. (**Diyât**)

..... *Kitâbu'z-zühd* (nşr. Abdulalî Abdulhamîd el-A'zamî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985. (**Zühd**)

İbn Ebî Davud, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as (ö. 316/928), *Kitâbu'l-Ba's* (nşr. Ebû İshâk el-Huveynî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1988. (**Ba's**)

..... *Müsnedu Âişe* (nşr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin), Mektebetu Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1985. (*Müsnedu Âişe*)

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd (ö. 281/894, *Hüsnü'z-zan billâh*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, I, 43-124), (nşr. Abdulhamîd Şânûha), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Hüsnü'z-zan**)

..... *Kitâbu't-tevekkül alellâh*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, I, 125-166) (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Tevekkül**)

..... *et-Teheccüd ve kıyâmu'l-leyl*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, I, 239-351), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Teheccüd**)

..... *eş-Şükr lillâhi azze ve celle*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, I, 461-533), (nşr. Muhammed es-Saîd Basyûnî Zağlûl), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Şükr**)

..... *Kitâbu'l-hevâtif*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, II, 427-527), (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Hevâtif**)

..... *et-Tevâzu' ve'l-humûl*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, III, 535-583), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Tevâzu'**)

..... *el-Maraz ve'l-keffârât*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, IV, 217-294), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Maraz**)

..... *Zemm'u'l-bağy*, (*Mevsûatu'l-imâm İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, V, 227-244), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2006. (**Zemmu'l-bağy**)

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyâd 1997. (**Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm**)

..... *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1952. (**Cerh**)

..... *İlelu'l-hadîs* (nşr. Neş'et b. Kemâl el-Mısırî), el-Fârûku'l-Hadîse, Kâhire 2003. (**İlel**)

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (ö. 235/849), *Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), Dâru't-Tâc, Beyrût 1989. (**Musannef**)

..... *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kıble, Cidde 2006.

..... *Müsnedu İbn Ebî Şeybe* (nşr. Âdil b. Yusuf, Ahmed Ferîd), Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997. (**Müsned**)

İbn Ebî Şeybe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe el-Absî (ö. 297/909), *Kitâbu'l-arş ve mâ ruviye fîhi* (nşr. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hamed el-Humûd), Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1990. (**Arş**)

İbn Ebî Üsâme, Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed b. Dârir (ö. 282/896), *Avâlî el-Hâris b. Ebî Üsâme* (nşr. Ebû Abdillâh Abdülazîz Hüleyyil), Matâbiu't-Takniye, Riyâd 1991. (**Avâlî**)

İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn İbnu'l-Ferrâ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 526/1131), *Tabakâtu'l-hanâbile*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, t.s. (**Tabakât**)

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 399/1009), *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîz* (nşr. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz), el-Fârûku'l-Hadîse, Kâhire 2002. (**Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîz**)

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya (ö. 395/1004), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (nşr. Abdusselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cîl, Beyrût, t.s. (**Mu'cem**)

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**Fethu'l-Bârî**)

..... *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs* (nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Ahmed Muavvez), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Tehzîb**)

..... *Takrîbu't-Tehzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001. (**Takrîb**)

..... *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2004. (**İsâbe**)

..... *el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1993. (**el-Metâlibu'l-âliye**)

..... *Lisânu'l-Mizân* (nşr. Abdulfettâh Ebû Sinne), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996. (**Lisân**)

..... *Ta'cîlu'l-menfe'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996. (**Ta'cîlu'l-menfe'a**)

..... *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi Râfiyyi'l-Kebîr* (nşr. Âdil Ahmed Abdumevcûd, Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998. (**Telhîsu'l-habîr**)

..... *Hidâyetu'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdîsi'l-Mesâbîh ve'l-Mişkât* (nşr. Ali b. Hasan Abdulhamîd el-Halebî), Dâru İbni'l-Kayyim, Demmâm 2001. (**Hidâyetu'r-ruvât**)

..... *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsnedi li İmâm Ahmed*, Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1984. (**el-Kavlu'l-müsedded**)

..... *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* (nşr. Abdulhamîd Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Fârâbî, Dîmeşk 2004. (**Nüzhetü'n-nazar**)

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1982. (**Mukaddime**)

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelûsî ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Matbaatu'l-Âsime, Kâhire 1970. (**İhkâm**)

..... *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996. (**Fisal**)

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân b. tertîbi İbn Belbân = el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1984. (**Sahîh**)

..... *Kitâbu's-sikât*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydârâbâd 1973. (**Sikât**)

..... *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Dâru's-Samîl, Riyâd 2000. (**Mecrûhîn**)

..... *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr* (nşr. Maufred Fleischammer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Meşâhîr**)

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdulmelik (ö. 213/828), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sakâ v.dğr.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2004. (**Sîre**)

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (ö. 311/924), *Sahîhu İbn Huzeyme* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 2003. (**Sahîh**)

..... *Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtî'r-Rab azze ve celle* (nşr. Abdullah Âmir), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2002. (**Tevhîd**)

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Sîre**)

İbn Kâni', Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk (ö. 351/962), *Mu'cemu's-sahâbe* (nşr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Sâlim), Mektebetu'l-Gurebâi'l-Eseriyye, Medîne 1997. (**Mu'cem**)

İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed el-Cevziyye (ö. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn* (nşr. Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1998. (**İ'lâmu'l-muvakkîin**)

..... *et-Turukü'l-hükmiyye fi's-siyaseti's-şer'iyye*, Matbaatu'l-Müeyyid ve'l-Âdâb, Kâhire 1317. (**et-Turuku'l-hükmiyye**)

..... *Zâdu'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd* (nşr. Şuayb el-Arnaûd, Abdulkadir el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1981. (**Zâdu'l-meâd**)

..... *er-Rûh*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1989. (**Rûh**)

..... *Şerhu Süneni Ebî Davud*, (Azîmâbâdî'nin *Avnu'l-Ma'bûd*'u ile birlikte) (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), Mektebetü's-Selefiyye, Medîne 1969. (**Şerhu Süneni Ebî Davud**)

..... Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'budu ve iyyâke nestaîn, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1983. (**Medâricu's-sâlikîn**)

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, Riyâd 1997. (**Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm**)

..... *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, Cîze 1998. (**Bidâye**)

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 1999. (**Muğnî**)

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, (trc. M. Hayri Kırbasoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1979. (**Te'vîl**)

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünenu İbn Mâce* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1998.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, t.s. (**Lisânu'l-arab**)

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (ö. 395/1005), *Kitâbu'l-îmân* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2001. (**Îmân**)

..... *Kitâbu't-tevhîd ve ma'rîfetu esmâillâhi azze ve celle ve sıfâtihî* (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1994. (**Tevhîd**)

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (ö. 795/1393), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mecdî b. Abdilhâlık eş-Şâfiî v.dğr.), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1996. (**Fethu'l-Bârî**)

İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, (ö. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-luga* (nşr. Abdussettâr Ahmed Ferrâc), Câmiatu Düveli'l-Arabiyye el-Munazzamâtu'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, Kâhire 1968. (**Muhkem**)

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân (ö. 385/995), *et-Tergîb fi fezâili'l-a'mâl ve sevâb zâlike* (nşr. Sâlim Ahmed Muslih), Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm 1995. (**Tergîb**)

..... *Kitâbu nâsihi'l-hadîs ve mensûhih* (nşr. Kerîme bint Ali), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999. (**Nâsihu'l-hadîs**)

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim (ö. 728/1328), *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kâhire 1370. (**Mukaddime**)

..... *Mecmûu fetâvâ*, (cem' ve tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 1991. (**Mecmûu fetâvâ**)

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Misrî, (ö. 197/813), *Kitâbu'l-kader ve mâ verade fî zâlike mine'l-âsâr* (nşr. Mahmûd Nassâr), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999. (**Kader**)

..... *el-Câmiu fi'l-hadîs* (nşr. Mustafa Hasan Hüseyin), Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm 1996. (**Câmi'**)

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled b. Kuteye el-Ezdî (ö. 251/865), el-Emvâl (nşr. Şâkir Zi'b Feyyâz), Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyâd 1986. (**Emvâl**)

İbnu'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî (ö. 341/952), *Mu'cemu şuyûhi İbni'l-A'râbî* (nşr. Mahmûd Muhammed Nassâr, es-Seyyid Yusuf Ahmed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1998. (**Mu'cem**)

..... *Ma'ne'z-zühed ve'l-makâlât ve sıfatu'z-zâhidîn* (nşr. Sa'd Abdulgaffâr Ali), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**Ma'ne'z-zühed**)

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Fikr, Beyrût, t.s. (**Ahkâmu'l-Kur'ân**)

..... *Ârızatu'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Ârızatu'l-ahvezî**)

İbnu'l-Arabî, Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *Nurlar Hazinesi -Mişkâtü'l-Envâr-*, (Arapça-Türkçe birlikte neşir), (trc. Mehmet Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

İbnu'l-Ca'd, Ebû'l-Hasan Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî (ö. 230/845), *Müsnedu İbni'l-Ca'd* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1996. (**Müsned**)

İbnu'l-Cârûd Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd, (ö. 307/920), *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede an Resûlillâh* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1988. (**Müntekâ**)

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1987. (**Zâdu'l-mesîr**)

..... *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât* (nşr. Nûreddîn Boyacılar), Advâu's-Selef, Riyâd 1997. (**Mevzûât**)

..... *el-İlelu'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye* (nşr. Halîl Meys), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**İlel**)

..... *et-Tahkîk fî'l-ehâdîsi'l-hilâf* (nşr. Mes'ad Abdulhamîd Muhammed es-Sa'denî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1994. (**Tahkîk**)

İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs* (nşr. Halil Me'mûn Şîhâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2006. (**Nihâye**)

İbnu'l-Hanbelî, Nâsihuddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Necm el-Ensârî (ö. 634/1236), *Akyisetu'n-Nebî el-Mustafa Muhammed* (nşr. Ahmed Hasan Câbir, Ali Ahmed el-Hatîb), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kâhire 1973.

İbnu'l-Humâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd (ö. 861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1970. (**Şerhu Fethi'l-Kadîr**)

İbnu'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113), *Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd* (nşr. Mahmud Hasan Nassâr, es-Seyyid Yusuf), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1998. (**Etrâf**)

İbnu'l-Mukriî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ali b. Âsım el-İsfehânî (ö. 381/991), *el-Mu'cem fî'l-hadîs ve fî's-şuyûh ellezîne uhize anhumu'l-musannif* (nşr. Muhammed Hasan İsmail, Mes'ad Abdulhamîd es-Sa'denî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003. (**Mu'cem**)

İbnu'l-Mulakkin, Ebû Hafs Sirâceddîn Ömer b. Ali b. Ahmed (ö. 804/1401), *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdîs ve'l-âsârî'l-vâkıa fî's-Şerhi'l-Kebîr* (nşr. Mustafa Ebû'l-Gayt, Abdullah b. Süleyman, Yâsir b. Kemâl), Dâru'l-Hicre, Riyâd 2004. (**el-Bedru'l-münîr**)

İbnu'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Neysâbûrî (ö. 309/921), *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf* (nşr. Ahmed b. Muhammed Hanîf), Dâru Taybe, Riyâd 1993. (**Evsat**)

İbnu'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Mübârek el-Mervezî (ö. 181/797), *Kitâbu'z-zühd* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Zühd**)

..... *Müsnedu'l-imâm Abdullah b. el-Mübârek* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Mektebetu'l-Meârif, Riyâd 1987. (**Müsned**)

..... *Kitâbu'l-birr ve's-sıla* (nşr. Mustafa Osmân Muhammed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1991. (**Birr**)

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrût 1968. (**Tabakât**)

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-hadîs = Mukaddime* (nşr. Nûreddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1998. (**Mukaddime**)

İbnu's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/974), *Kitâbu ameli'l-yevm ve'l-leyle* (nşr. Sâlim b. Ahmed es-Selefî), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1988. (**Amelu'l-yevm**)

İbnu't-Tallâ', Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Ferec el-Kurtubî (ö. 497/1104), *Akdiyetu Resûlillâh* (nşr. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm), Dâru Erkam, Beyrût 1997.

İbrahim b. Ali Âkalîb, *Muhimmâtu ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Verrâk, Riyâd 1998. **(Mühimmât)**

İbrâhîm b. Tahmân (ö. 163/779), *Meşyehatu İbn Tahmân* (nşr. Muhammed Tâhir Mâlik), Matbûâtu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimeşk 1983. **(Meşyeha)**

İdrîsî, Muhammed el-Hafîd b. Abdissamed Kennûn el-Hasenî, *İthâfu zi't-teşevvuk ve'l-hâce ilâ kırâeti Süneni İbn Mâce*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Rabât 2000. **(İthâf)**

İlâhîbahş, Hadim Hüseyin, *el-Kur'âniyyûn ve şubuhâtuhum havle's-sünne*, Mektebetu's-Siddîk, Taif 1989. **(Kur'âniyyûn)**

İnak, *Hadislerde Hikmet Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2007), SÜSBE.

İshâk b. Râhûye, Ebû Yakub İshâk b. İbrâhîm b. Mahled (ö. 238/852), *Müsnedu İshâk b. Râhûye* (nşr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî), Mektebetu'l-İmân, Medîne 1991. **(Müsned)**

İsmail b. Abbâd, Ebû'l-Kasım İsmail b. Abbâd b. Abbâs et-Tâlekânî Sâhib b. Abbâd, (ö. 385/995), *el-Muhît fi'l-luga* (nşr. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn), Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1994. **(Muhît)**

İsmail b. İshâk, Ebû İshâk Kâdî İsmail b. İshâk b. İsmail el-Cehdamî (ö. 282/896), *Fazlu's-salât ale'n-Nebî* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk 1963. **(Fazlu's-salât)**

İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim b. İsmail (ö. 371/982), *Kitâbu'l-mu'cem fi esâmî şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansur), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1990. **(Mu'cem)**

İsnevî, Cemâluddîn Abdurrahim b. el-Hasen (ö. 772/1370), *Nihâyetu's-sûl fi şerhi Minhâci'l-Usûl*, Alemü'l-Kütüb, Beyrût, t.s. **(Nihâyetu's-sûl)**

İzmirli, İsmail Hakkı (ö. 1366/1946), *Yeni İlm-i Kelâm*, Umrân Yayınları, Ankara 1981. **(Yeni İlm-i Kelâm)**

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, el-Mektebetü'l-Atîka, Tunus 1914. **(Meşâriku'l-envâr)**

..... *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, Dâru't-Turâs, Kâhire 2004. **(Şifâ)**

Kandemir, Yaşar, "Hatice," *DİA*, XVI, İstanbul 1997, 465-466.

Karacabey, Sâlih, *H. Peygamber'de Nebvî ve Beşerî Bilgi*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2002. **(Nebvî Bilgi)**

..... "Hadis-Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri," *UUİFD*, 1992, IV, sy. 4, ss. 217-225.

Karaman, Hayreddîn, *İslâm Hukukunda İctihâd*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996. **(İctihâd)**

Karataş, Mustafa, “Astronomik Hesaplar Işığında Küsûf Hadisleri,” *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVI, sy. 2, Ankara 2000.

Kardâvî, Yusuf, *el-İctihâd fi’ş-şerîati’l-islâmiyye*, Dâru’l-Kalem, Kuveyt 1989. (**İctihâd**)

..... *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yayıncılık, Kayseri 1998. (**Sünneti Anlamada Yöntem**)

Karîbî, Dr. İbrahim b. İbrahim, *el-Muhtasar fî ilmi’l-eser*, Mektebetu’l-Cîl, San’a 1993. (**Muhtasar**)

Kâsımî, Cemaleddîn Muhammed b. Muhammed Saîd (ö. 1332/1914), *Kavâidu’t-tahdîs min funûni mustalahi’l-hadîs* (nşr. Muhammed Behcet el-Baytar), Dâru’n-Nefâis, Beyrût 2001. (**Kavâidu’t-tahdîs**)

Kastallânî, Ebû’l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu’s-sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, t.s. (**İrşâdu’s-sârî**)

Kâşânî, Kemaleddîn Abdurrezzâk b. Ahmed (ö. 730/1329), *Letâifu’l-i’lâm fî işârâti ehli’l-ilhâm*, Merkez-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, Tahrân 2000. (**Letâifu’l-i’lâm**)

Kâtîp Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Keşfu’z-zünûn an esâmi’l-kütûb ve’l-funûn*, Alem Matbaası, Dersaadet 1310. (**Keşfu’z-zünûn**)

Kaya, Osman, “Kur’ân’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu’s-Seb’a,” *CÜİFD*, 2004, VIII, sy. 2, ss. 219-244.

Kelbî, Ebû’l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali b. Dihye (ö. 633/1235), *el-İbtihâc fî ehâdîsi’l-mi’râc* (nşr. Rif’at Fevzî Abdulmuttalîb), Mektebetu’l-Hâncî, Kâhire 1996.

Keleş, Ahmet, “Sünnet Vahiy İlişkisi,” *DÜİFD*, 1999, I, ss. 151-193.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muâzzam Şah (ö. 1939), *Feyzu’l-Bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, Mektebetü’r-Reşîdiyye, Karaçi, t.s. (**Feyzu’l-Bârî**)

Kettânî, Ebû Abdillâh Seydî Muhammed b. Ebi’l-Feyz (ö. 1927), *Nazmu’l-mütenâsir mine’l-hadîsi’l-mütevâtir*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1987. (**Nazmu’l-mütenâsir**)

Kılıç, Ünal, *Mekke’nin Fethi*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2009. (**Mekke’nin Fethi**)

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000. (**İslâm Düşüncesinde Sünnet**)

Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali, (ö. 786/1384), *Sahîhu’l-Buhârî bi Şerhi’l-Kirmânî = el-Kevâkibu’d-derârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût 1981. (**Kevâkib**)

Kirmânî, M. Riaz, “İslâm’ın Epistemolojik Temelleri,” (*İslâmî Bilimde Metodoloji Sorunu* içinde), (hızr. Mehmet Paçacı), Fecr Yayınevi, Ankara 1991, ss. 113-131.

Koca, Ferhat, “İbâdet (İslâm’da İbadet),” *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 240-247.

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983. **(Hadis İlimleri)**

..... *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988. **(Haber-i Vâhitler)**

..... “Hadislerin Anlaşılmasındaki Güçlükler ve Bazı Problemler,” Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu 16-18 Eylül 1985, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir 1985.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985. **(Hadis Istılahları)**

..... *Hadislerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti*, Hüner Yayınları, Konya 2007. **(Hadislerin Toplanması)**

Konevî, Nûh b. Mustafa (ö. 1070/1660), *Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevî* (nşr. ve trc. Hayati Yılmaz), *HTD*, 2003, I, sy. 1, ss. 172-176.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, hzr. Ali Özek, v.dğr., TDV Yayınları, Ankara 1998.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006. **(Câmi')**

Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrâhim (ö. 656/1258), *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim* (nşr. Muhammed Dîb Metu, v.dğr.), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1996. **(Müfhim)**

Kutluer, “Hikmet,” *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 503-511.

Kuzâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (ö. 454/1062), *Müsnedü's-şihâb* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1986. **(Müsnedü's-şihâb)**

Kuzu, Selman, *Kur'ân'a Göre Hikmet Kavramı* (doktora tezi, 2002), SÜSBE.

Küçük, Raşit, “Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği,” *Sünnetin Dindeki Yeri Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 25*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.

..... “Tıbbî Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme,” <http://www.sadabat.net/?title=makaleler&menuid=3&mk=45> (Erişim: 27.05.2010).

Lâlekâî, Ebû'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî, (ö. 418/1027), *Şerhu i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-kitâbi ve's-sünneti ve icmâi's-sahâbeti ve't-tâbiîn ve men ba'dhum* (nşr. Seyyid İmrân), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004. **(Sünne)**

Leknevî, Muhammed b. Nizâmuddîn Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî (ö. 1225/1810), *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-Sübût* (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2002. **(Fevâtihu'r-rahâmût)**

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay (ö. 1304/1886), *Zaferu'l-emânî bi şerhi Muhtasari es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fi Mustalahi'l-Hadîs* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1416. **(Zaferu'l-emânî)**

- Macdonald, D. B., “İlham,” *MEBİA*, İstanbul 1967, V/2, s. 967.
- Makbûlî, Hasan Muhammed el-Ehdel, *Mustalahu'l-hadîs ve ricâluh*, Mektebetü'l-Cîl, San'a 1993. (**Mustalahu'l-hadîs**)
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî (ö. 179/795), *el-Muvattâ* (Yahya b. Yahya Rivâyeti), (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2001.
- *Muvattau'l-İmâm Mâlik*, (Şeybânî Rivâyeti), (nşr. Abdulvehhâb Abdullatîf), Dâru'l-Kalem, Beyrût, t.s.
- Ma'mer, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *Kitâbu'l-câmi'*, (Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inin sonunda), (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Meclisü'l-İlmî, Beyrût 1983. (**Câmi'**)
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Kitâbu't-tevhîd*, (trc. Bekir Toplaoğlu), İsam Yayınları, Ankara 2002. (**Tevhîd**)
- *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Boynukalın), Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2005. (**Te'vîlât**)
- *Te'vîlâtü ehli's-sünne* (nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2004. (**Te'vîlât**)
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî (ö. 536/1141), *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim* (nşr. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer), el-Müessesetü'l-Vataniyye, Tunus 1988. (**Mu'lim**)
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd 1981. (**Mebâhis**)
- Merâgî, Ahmed Mustafa (ö. 1952), *Tefsîru'l-Merâgî*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1974. (**Tefsîr**)
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 593/1197), *Hidâye*, (Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'si ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1990. (**Hidâye**)
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr (ö. 294/906), *es-Sünne* (nşr. Abdullah b. Muhammed el-Basîrî), Dâru'l-Âsime, Riyâd 2001. (**Sünne**)
- *Kitâbu salâti'l-vitr*, (ihtisâr: Ahmed b. Ali el-Makrîzî), (nşr. Muhammed Ahmed Âşûr, Cemâl Abdulmun'im), Dâru'l-İ'tisâm, Kâhire 1993. (**Vitr**)
- *Ta'zîmu kadri's-salât* (nşr. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Ferîvâî), Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1406. (**Salât**)
- Mervezî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd el-Emevî (ö. 292/904), *Müsnedu Ebî Bekr* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1986. (**Müsned**)
- Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-Alâ (ö. 1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trc. Ahmed Asrar), Bengisu Yayınları, İstanbul 1997. (**Tefhîm**)
- *Sünnetin Anayasal Konumu*, (trc. Durmuş Bulgur, Hâlid Zaferullah Dâudî), Dizgi Ofset, Konya 1997. (**Sünnetin Anayasal Konumu**)

..... *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (trc. Ahmed Asrar), Pınar Yayınları, İstanbul 1992. (**Tevhîd Mücadelesi**)

Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983. (**Tecrîd-i Sarîh Tercemesi**)

Mollâ Hâtır, Halil İbrahim el-Azzâmî, *Muhtasar es-sünnetü'n-nebeviyye vahyun*, Dâru'l-Kible, Cidde 2005. (**es-Sünnetü'n-nebeviyye**)

Muâfâ b. İmrân, Ebû Mes'ûd Muâfâ b. İmrân el-Ezdî (ö. 185/801), *Kitâbu'z-zühd* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1999. (**Zühd**)

Muhammed Abdulkerîm Abdurrahmân, *Ehâdisu'l-meâzif ve'l-ginâ dirâse hadîsiyye nakdiye*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2006.

Muhammed Edîb Sâlih, *Lemehât fî usûli'l-hadîs*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1997. (**Lemehât**)

Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasan (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (nşr. Abdullah Mahmud Şehhâte), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, b.y.y., 1979. (**Tefsîr**)

Mustafa b. el-Adevî, Ebû Abdillâh, es-Sahîhu'l-müsned mine'l-ehâdisi'l-kudsiyye, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tantâ 1989. (**es-Sahîhu'l-müsned**)

Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü=İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, (hızr. İhsan Kara), İnsan Yayınları, İstanbul 2008. (**İstîlâhât**)

Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (ö. 1934), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Matbaatu'l-Medenî, Kâhire 1963. (**Tuhfetü'l-ahvezî**)

Münâvî, Şemsuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcîlârifîn b. Ali (ö. 1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr şerhu'l-Câmiî's-Sagîr* (nşr. Hamdî ed-Demirtaş Muhammed), Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1998. (**Feyzu'l-Kadîr**)

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nâdiye Şerîf el-Ömerî, *İctihâdu'r-Resûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2002. (**İctihâdu'r-Resûl**)

Nedvî, Seyyid Süleyman (ö. 1953), *Tahkîku ma'ne's-sünne*, Matbaatu's-Selefiyye, Kâhire 1399. (**Tahkîk**)

..... *Asr-ı Saâdet*, (trc. Ali Genceli), Şamil Yayınevi, İstanbul, t.s. (**Asr-ı Saâdet**)

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî (ö. 338/950), *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafîyye, Beyrût 1989. (**Nâsih**)

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenu'n-Nesâî* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1994.

..... *Kitâbu's-süneni'l-kübrâ* (nşr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1991. (**es-Sünenü'l-kübrâ**)

..... *Hasâisu emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* (nşr. Ebû Mansûr Ahmed b. Mir el-Belûşî), Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt 1986.

Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan (ö. 310/922), *Fıraku's-Şîa*, (tsh: Hellmut Ritter), Matbaatu'd-Devle, İstanbul 1931. (**Fıraku's-Şîa**)

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2006. (**Minhâc**)

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye (ö. 228/843), *el-Fiten* (nşr. Mahmûd Halebî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2005. (**Fiten**)

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1959. (**Hadis Meseleleri**)

Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998. (**İbadet Tarihi**)

Ömerî, Abdullâh Muhammed Emîn Yunus, *er-Ruâ ve'l-ehlâm fî's-sünneti'n-nebeviyye*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2005. (**Ruâ**)

Önkâl, Ahmet, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv," (*Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu* içinde), İrfân İlmi Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, İstanbul 1999, ss. 55-69.

Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt," *DİA*, İstanbul 1994, X, 498-501.

Özağşar, "Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti," *İslâmiyât*, 1998, I, sy. 3, ss. 19-48.

Özdemir, Serdar, "Seriyye," *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 565-566.

Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982. (**Din Psikolojisi**)

Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, (ö. 493/1100), *Usûlu'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kâhire 1963. (**Usûlu'd-dîn**)

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, t.s. (**Hadis Araştırmaları**)

Râgıb el-İsfehânî, el-Hüseyn b. Muhammed (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Enclo'l- Mısriyye, Kâhire 1970. (**Müfredât**)

Râmehurmuzî, Ebû'l-Hasan b. Abdirrahmân b. Hallâd (ö. 360/970), *Kitabu emsâli'l-hadîs* (nşr. Ahmed Abdulfettâh Temmâm), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1988. (**Emsâlu'l-hadîs**)

..... *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâi'* (nşr. Muhammed Accâc Hatîb), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1971. (**el-Muhaddisu'l-fâsıl**)

Reşid Rızâ (ö. 1354/1935), *Muhammedî Vahiy*, (trc. Sâlih Özer), Fecr Yayınevi, Ankara 1991. (**Muhammedî Vahiy**)

Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib, *Tevsîku's-sünne fi'l-karni's-sânî el-hicrî*, Mektebetu'l-Hâncî, Mısır 1981. (**Tevsîku's-sünne**)

Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Harun er-Râzî (ö. 307/920), *Müsnedu's-sahâbe* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1997. (**Müsned**)

Sabâbetî, Isâmuddîn, *Câmiu'l-ehâdisi'l-kudsiyye*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004. (**Câmi'**)

Sabbâğ, Muhammed b. Lütfî, *el-Hadîsu'n-nebevî -mustalahuhû, belâgatuhû, kütübühû*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 2003. (**el-Hadîsu'n-nebevî**)

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nureddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (ö. 580/1184), *Mâturîdiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979. (**Mâturîdiyye Akaidi**)

Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Buhârî el-Mahbûbî (ö. 747/1346), *et-Tavdîh şerhu't-Tenkîh*, (birlikte; Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Taftâzânî, (ö. 792/1390), *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, Dâru'l-Erkam, Beyrût 1998. (**Tavdîh**)

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî (ö. 227/842), *Sünenü Saîd b. Mansûr* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. (**Sünen**)

..... *Sünenü Saîd b. Mansûr* (nşr. Sa'd b. Abdillâh Âl-i Humeyyid), Dâru's-Samîi, Riyâd 1993. (**Sünen**)

Saîdî, Muhammed Efendî, "el-Fark beyne'l-Kur'ân ve'l-ehâdisi'l-kudsiyye," *Mecelletü'l-Menâr*, 1901, IV, ss. 497-500.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Keşf**)

Sancaklı, Saffet, "Sünnet Vahiy İlişkisi," *Diyanet İlmi Dergi*, 1998, XXXIV, sy. 3, ss. 53-70.

Sehârenfûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd (ö. 1927), *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Davud*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kâhire 1973. (**Bezlu'l-mechûd**)

Selefî, Muhammed İsmail, *Hucciyyetu'l-hadîsi'n-nebevî: mecmûu makâlâti nefise fî'd-difâ'ani's-sünneti's-şerîfe*, (trc. Muktedâ Hasan Yasin el-Ezherî), Garâs li'n-Neşr, Kuveyt 2007. (**Hucciyyetu'l-hadîsi'n-nebevî**)

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483/1090), *Usulü's-Serahsî* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Daru'l-Ma'rife, Beyrût 1973. (**Usul**)

..... *el-Mebsût*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982. (**Mebsût**)

Serrâc, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshâk (ö. 313/925), *Müsnedu Ebi'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc*, (cem ve tertîb: Zıyâuddîn el-Makdisî), (nşr. Ahmed Fethî Abdurrahmân), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2005. (**Müsned**)

Seyyîd İbrahim Mecdî Fethî, *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye min sahihi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tantâ 1993. (**el-Ehâdîsu'l-kudsiyye**)

Sibâî, Mustafa, *es-Sünnetu ve mekânetuhâ fî teşrîi'l-islâmî*, Dâru'l-Verrâk, Beyrût 2000. (**Sünne**)

Siddîkî, M. Zübeyr, "İslâm Hukûkunda Hadis'in Yeri," (trc. M. Esad Kılıçer), *AÜİFD*, 1964, XII, ss. 113-117.

Sıdkî, Tevfik, "el-İslâmu Huve'l-Kur'ânu Vahdehû," *Mecelletu'l-Menâr*, 1906, IX, sy. 7, ss 515-525.

Sifîl, Ebubekir, *Modern İslâm Düşüncesinin Tenkidi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997. (**Modern İslâm Düşüncesinin Tenkidi**)

Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, TDV Elazığ Şubesi Yayınları, Ankara 1997. (**İbadet Tarihi**)

Sönmez, Bülent, *Peygamber ve Filozof*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.

Sözen, Kemal, "Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları," *III. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler*, 20 Nisan 2000 Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2001.

Subhî es-Sâlih (ö. 1986), *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1968. (**Mebâhis**)

..... *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (trc. M. Yaşar Kandemir), İfav Yayınları, İstanbul 1996. (**Hadis İlimleri**)

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Miftâhu'l-cenne fî'l-ihticâc bi's-sünne* (nşr. es-Seyyid el-Cemîlî), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, t.s. (**Miftâhu'l-cenne**)

..... *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1987. (**Itkân**)

..... *el-Luma' fî esbâbi'l-hadîs* (nşr. Yahya İsmail Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1984. (**Luma'**)

..... *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1999. (**Tedribu'r-râvî**)

..... *Katfu'l-ezhâri'l-mütenâsıra fî'l-ahbâri'l-mütevâtira* (nşr. Halîl Muhyeddîn el-Meys), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1985. (**Katfu'l-ezhâr**)

..... *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî fî Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Ebû Hafs Şâdî b. Muhammed), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2008. (**Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî**)

Sübkî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1933), *el-Menhelu'l-azbi'l-mevrûd şerhu Süneni Ebî Davud*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Riyâd 1394. (**Menhel**)

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/819), *Kitâbu'l-ümm* (nşr. Ali Muhammed, Âdil Ahmed), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2001. (**Ümm**)

..... *Müsnedu'l-imâm eş-Şâfiî* (nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996. (**Müsned**)

..... *Cimâu'l-ilm* (nşr. Muhammed Ahmed Abdulazîz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1984. (**Cimâu'l-ilm**)

..... *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru't-Turâs, Kâhire 1979. (**Risâle**)

..... *İbtâlu'l-istihsân*, (Ümm ile birlikte), (nşr. Ali Muhammed, Âdil Ahmed), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2001. (**İbtâlu'l-istihsân**)

..... *es-Sünenü'l-me'sûre* (nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Daru'l-Ma'rife, Beyrût 1986. (**Sünen**)

..... *İhtilâfu'l-hadîs* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1993. (**İhtilâfu'l-hadîs**)

Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivâyeti* (doktora tezi, 2005), MÜSBE.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö. 942/1536), *el-İsra ve'l-mi'rac = Hulasatü'l-fazli'l-fâik fî mi'râci hayri'l-halâik*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003.

Şa'rânî, Ebû Abdirrahmân Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısırî (ö. 973/1565), *el-Yevâkıt ve'l-cevâhir fî beyâni akâidi'l-ekabir; el-Kibrîtü'l-ahmer fî beyâni ulûmi's-şeyhi'l-ekber*, el-Matbaatü'l-Ezheriyye, Kâhire 1307. (**Yevâkıt**)

Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb (ö. 335/946), *el-Müsned* (nşr. Mahfuzurrahmân Zeynullah), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1990. (**Müsned**)

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât: İslâmi İlimler Metodolojisi*, (trc. Mehmed Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2003. (**Muvafakât**)

Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâceddîn Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Abdulazîz Muhammed el-Vekîl), Müessesetü'l-Halebî, Kâhire 1968. (**Milel**)

Şener, Mehmet, "Kabir (Fıkıh)," *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 35-37.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, t.s. (**İrşâdu'l-fuhûl**)

..... *Fethu'l-Kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1997. (**Fethu'l-Kadîr**)

..... *Neylu'l-evtâr şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1971. (**Neylu'l-evtâr**)

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Haneffî (ö. 189/805), *Kitâbu'l-âsâr* (nşr. Hatîce Muhammed Kâmil), Matbaatu Dâri'l-Kütüb, Kâhire 2005. (**Âsâr**)

Şinkîfî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî (ö. 1393/1973), *Edvâu'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût, t.s. (**Edvâu'l-beyân**)

Şinkîfî, Muhammed el-Hıdr el-Cekenî (ö. 1354/1935), *Kevseru'l-meâni'd-derârî fî keşfi habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1995. (**Kevseru'l-meâni'd-derârî**)

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî (ö. 476/1083), *et-Tabsıra fî usûli'l-fikh* (nşr. Muhammed Hasan Heyto), Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 1980. (**Tabsıra**)

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr* (nşr. Ebû Muhammed el-Esyûtî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2007. (**el-Mu'cemu'l-kebîr**)

..... *el-Mu'cemu'l-evsat* (nşr. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999. (**el-Mu'cemu'l-evsat**)

..... *el-Mu'cemu'l-evsat* (nşr. Târik b. Ivezillâh, Abdulhasan b. İbrahim), Dâru'l-Haremeyn, Kâhire 1995.

..... *el-Mu'cemu's-sagîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1983. (**el-Mu'cemu's-sagîr**)

..... *Müsnedü's-şâmiyyîn* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1996. (**Müsnedü's-şâmiyyîn**)

..... *Kitâbu'd-duâ* (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001. (**Duâ**)

..... *Kitâbu'l-evâil* (Suyûtî'nin *el-Vesâil fî müsâmerati'l-evâil*'i ile birlikte), (nşr. Muhammed Saîd b. Basyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1986. (**Evâil**)

..... *el-Ehâdisu't-tivâl* (nşr. Mustafâ Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992. (**el-Ehâdisu't-tivâl**)

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 2003. (**Câmiu'l-beyân**)

..... *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîlu's-sâbit an Resûlillâh mine'l-ahbâr* (nşr. Ali İbrahim Mustafa), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008. (**Tehzîbu'l-âsâr**)

..... *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru Süveydân, Beyrût, t.s. (**Târîh**)

Taftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye* (nşr. Muhammed Adnan Derviş), y.y., t.s. (**Şerhu'l-Akâid**)

..... *Şerhu Hadisi'l-Erbâin li'n-Nevevî*, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1316. (**Şerhu Hadisi'l-Erbâin**)

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (ö. 321/933), *Şerhu müşkili'l-âsâr* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1994. (**Müşkil**)

..... *Şerhu meâni'l-âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001. (**Meânîl'l-âsâr**)

..... *Ahkâmu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm* (nşr. Sadettin Ünal), İsam Yayınları, İstanbul 1995. (**Ahkâmu'l-Kur'ân**)

Tâhir b. Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnûsî (ö. 1394/1973), *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984. (**Tahrîr**)

Tan, Bilal, *Kur'ân'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000. (**Kur'ân'da Hikmet Kavramı**)

Tartı, Nevzat, *Hadislerin Tarihsel Boyutu* (doktora tezi, 2001), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tatlı, Bekir, Âyet ve Hadislerde İsra ve Mirac Olayı, Adana 2008.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Cârûd el-Fârisî (ö. 204/819), *Müsnedu Ebî Davud et-Tayâlisî* (nşr. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004. (**Müsned**)

Taylan, Necip, "Bilgi," *DİA*, İstanbul 1992, VI, 157-161.

Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârûkî el-Haneî (ö. 1158/1745), *Keşşâfu istılâhâtî'l-funûn*, Dâru Sâdır, Beyrût, t.s. (**Keşşâf**)

Tehânevî, Zafer Ahmed, *Î'lâu's-sünen*, İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi 1415. (**Î'lâu's-sünen**)

Tekineş, Ayhan, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006. (**Bilgi Kaynağı**)

Temâm, Ebû'l-Kâsım Temâm b. Muhammed er-Râzî (ö. 414/1023), *el-Fevâid* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Seleî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1997. (**Fevâid**)

Tîbî, Şerâfeddîn Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh (ö. 743/1342), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-Mesâbih= el-Kâşif an hakâiki's-sünen* (nşr. Abdulgaffâr Muhibbullâh, v.dğr.), İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-İslâmiyye, Karaçi 1413. (**Kâşif**)

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî* (nşr. Ahmed Zehve, Ahmed İnâye), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 2005.

..... *İlelu't-Tirmiziyyi'l-kebîr*, (tertîb: Ebû Tâlib el-Kâdî), (nşr. Subhî es-Sâmerrâî, v.dğr.), Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1989. (**İlel**)

Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994. (**Sünnet**)

Topaloğlu, Bekir, "Âmine," *DİA*, İstanbul 1991, III, 63-64.

Toprak, Süleyman, "Kabir (Kelâm)," *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 37-38.

Turbuşî, Ebû Abdillâh Fazlullâh b. Hasan b. Hüseyin (ö. 661/1263), *Kitabu'l-müyesser fî şerhi Mesâbihî's-Sünne* (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz, Mekke 2008. (**Müyesser**)

Uğur, Mücteba, *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980. (**İslâm Toplumu**)

..... *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.
(Hadis Terimleri)

Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.
(İslâm Düşüncesi)

..... *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.
(Tasavvuf Terimleri)

Usmânî, Muhammed Taqî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, (trc. İbrahim Kutluay), Rağbet Yayınları, İstanbul 2005. **(Sünnetin Bağlayıcılığı)**

Ünal, Yavuz, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yayınları, Samsun 1999.
(Yöntem Sorunu)

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd (ö. 322/934), *Kitâbu'd-duafâ* (nşr. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî), Dâru's-Samî, Riyâd 2000.
(Duafâ)

Uraler, Aynur, "Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler," *HTD*, 2006, IV, sy. 2, ss. 81-106.

..... *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001. **(Sünnete Bağlılık)**

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Neysâbûrî (ö. 468/1075), *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dîmeşk 1995. **(Vecîz)**

Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî (ö. 207/823), *Kitâbu'l-megâzî* (nşr. Marsden Jones), Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1984. **(Megâzî)**

Vekî' b. Cerrâh, Ebû Süfyân Vekî' b. Cerrâh er-Ruâsî (ö. 197/812), *Kitâbü'z-zühd* (nşr. Abdurrahmân b. Abdilcabbâr el-Ferîvâtî), Dâru's-Samî, Riyâd 1994. **(Zühd)**

Vural, Mehmet, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara 2003. **(İslâm Felsefesi Sözlüğü)**

Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhi Fırlalı), Şa-To Yayınları, İstanbul 2001. **(Teşekkül Devri)**

Wensinck, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, Brill, Leiden 1936.
(el-Mu'cemu'l-müfehres)

..... "Vahiy," *MEBİA*, İstanbul 1986, XIII, 142.

Yakub b. Şeybe Ebû Yusuf Yakub b. Şeybe b. Salt es-Sedûsî, *Müsnedu emîri'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb*, (*el-Mevsûatu'l-ilmiyyetu's-şâmile ani'l-imâm el-Hâfiz Yakub b. Şeybe es-Sedûsî* içinde, II, 645-731), (nşr. Abdurrahmân Nebrâk, v.dğr.), Dâru Edvâi's-Selef, Riyâd 2005. **(Müsned)**

Yavuz, Yusuf Şevki, "İlham," *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 98-100.

..... *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1989. **(İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti)**

Hamdi Yazır, Elmalılı Muhammed, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, t.s. (**Hak Dini**)

Yeniçel, Necati, Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987. (**Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi**)

Yıldırım, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları," *CÜİFD*, 2003, VII, sy. 2, 22. 179-200.

Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis," *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 318-320.

..... "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar," *SÜİFD*, 1996, sy. 1, ss. 163-198.

Yiğit, İsmail, "Muhtâr es-Sekafî," *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 54-55.

Yusuf Hâc Ahmed, *Mevsûatu'l-ehâdisi'l-kudsîyye*, Mektebetu İbn Hacer, Dımeşk 2004. (**Mevsûa**)

Yücel, Ahmet, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İfav Yayınları, İstanbul 1996. (**Hadis İstılahları**)

Zarzûr, Adnan Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'an*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1991. (**Ulûmu'l-Kur'an**)

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1995. (**Mizân**)

..... *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübî's-Sitte* (nşr. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Dâru'l-Yüsr, Medîne 2009. (**Kâşif**)

..... *el-Muğnî fî'd-duafâ* (nşr. Ebû'z-Zehrâ Hâzım el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1997. (**Muğnî**)

..... *Kitâbu telhîsi'l-Müstedrek*, (Hâkim'in *Müstedrek*'i ile birlikte), (nşr. Mahmûd Mataracî), Dâru'l-Fikr, Beyrût 2002. (**Telhîs**)

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, t.s. (**Keşşâf**)

..... *Esâsu'l-belâga* (nşr. Mezîd Naîm, Şevkî Maarî), Mektebetu Lübnân, Beyrût 1998. (**Esâsu'l-belâga**)

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kâhire 1943. (**Menâhil**)

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, t.s. (**Burhân**)

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (ö. 762/1360), *Nasbu'r-râye tahrîcu ehâdisi'l-Hidâye* (nşr. Ahmed Şemseddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2002. (**Nasbu'r-râye**)